

ASTANA
1. ULUSLARARASI HUKUK ve
SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

ASTANA
1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON LAW and SOCIAL SCIENCES

13-14 Kasım/November 2021 Kemer - ANTALYA

BİLDİRİLER TAM METİN KİTABI
PROCEEDINGS BOOK

**ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER
SEMPOZYUMU**

**ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL
SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA**

**ISBN:
978-625-8045-19-2**

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı:

Prof. Dr. Ali KAYA
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi

Prof. Dr. İlyas DOĞAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Editör:

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN

Bu kitap sempozyumda sunulmuş olan bildirilerin Tam Metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

28 Aralık 2021

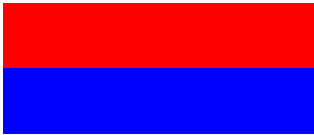
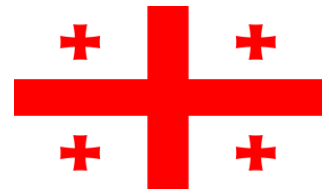
ANKARA

astana
yayınları

27 Haziran 2018’de yayımlanan Akademik Teşvik Yönetmeliği Madde 7/9 da belirtildiği üzere “(9) *(Değişik:RG-17/1/2020-31011-CK-2043/3 md.) Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarısından fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır*”. Bu kapsamda 13-14 Nisan 2021 tarihleri arasında ANTALYA-Kemer’de düzenlemiş olduğumuz ASTANA 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu akademik yükselme ve teşvik ödeneği kriterini sağlamaktadır.

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

Prof. Dr. Ali KAYA, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlyas DOĞAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Fikret GEZGİN, Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hüsnüye AKILLI, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sabahattin NAL, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Dr. Gülden ÇAMURCUOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Melek MEHMETOĞLU, Azerbaycan
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
LLM Bekir Fatih BİLGİ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
LLM Olimjon SOBİR, Özbekistan
Av. Muhsin KARAMAN, Ankara Barosu Mülteci Hakları Kurulu Eski Üyesi, Türkiye
Araştırmacı Nurten Remzi HAMİD, Şumnu Kültür Evi Kurucu Başkanı, Bulgaristan
Ahmet Batuhan DOĞAN, Türk Alman Üniversitesi, Türkiye
Altyn KUSSEINOVA, Rusya Federasyonu
Bahadır DOĞAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Anna BARTKULAŞVİLİ, AMBA, Azerbaycan
Prof. Dr. Barshagul ISSABEK, South State Pedagogical University, Kazakistan
Prof. Dr. Can ÜNVER, İstinye Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Emine KILAVUZ, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ferhat MEHDİYEYEV, Azerbaycan
Prof. Dr. Gülnar NURBETOVA, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. İygilik BEYSENOVİÇ, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yener ÜNVER, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Alla MONGUSH, Tıva Devlet Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. Almira IBASHOVA, Dean South State Pedagogical University, Kazakistan
Doç. Dr. Bedirhan Yavuz HATUNOĞLU, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bülent ALGAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Güljan OTARBAYEVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Turkey
Doç. Dr. Jamilya MUNAŞOVA, Merkezi-Asya İnovasyon Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Jazira SAYIN, L. N. Gumilyov National University, Kazakistan
Doç. Dr. Mohammad Monir ALAM, Jamu Üniversitesi, Hindistan
Doç. Dr. Nedim MERİÇ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Olga STYCHEVA, Güney Kazakistan Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Ongarkul KOBLANOVA, Sırderya Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Svetlana BAIMOLDİNA, L. N. Gumilyov National University, Kazakistan
Doç. Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ, TİKA, Kırgızistan
Dr. Asker PİRİYEYEV, Kazakistan Halk Asamblesi Üyesi, Kazakistan
Dr. Danakul SEİTİMBETOVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Gülnar JUMAGULAVA, Merkezi-Asya İnovasyon Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Kezban YILDIZ, Bordeaux Sosyal Hizmetlerinde Sosyal Danışman, Fransa
Dr. Kübra MASOOMI, Jawaharlal Nehru University, İran
Dr. Saltanat NİYAZBEKOVA, South State Pedagogical University, Kazakistan
Dr. Roza TUKENOVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Saule AMANDIKOVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan

NUH NACI YAZGAN ÜNİVERSİTESİ VE ASTANA YAYINLARI
NUH NACI YAZGAN UNIVERSITY and ASTANA PUBLICATIONS

Dr. Şerhiye MAMEDOVA, AMBA, Azerbaycan
Dr. Vildan BORMAMBET, Köstence Ovidius Üniversitesi, Romanya
Araştırmacı, Anarkul ESİMOVA, Merkezi-Asya İnovasyon Üniversitesi, Kazakistan
Araştırmacı, Dmitriy SPİNOV, Lise-Genel Orta Öğretim Kurumu No1, Kazakistan
Araştırmacı, Yelena SPİNOVA, Lise-Genel Orta Öğretim Kurumu No1, Kazakistan.
Araştırmacı/Gazeteci, Zeynep HÜSEYİN, Makedonya Devlet Radyosu, Makedonya

İletişim Adresi / Contact Info

e-mail: astanasempozyum@gmail.com

Web: <https://www.astanayayinlari.com.tr/sempozyum>

NUH NACI YAZGAN ÜNİVERSİTESİ VE ASTANA YAYINLARI
NUH NACI YAZGAN UNIVERSITY and ASTANA PUBLICATIONS

astana
yayınları

Uluslararası Akademik Yayınevi

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK ÖĞRENİMİN PSİKOLOJİK SORUNLARININ İNCELENMESİ Prof. Elmar HÜSEYNOV	1-7
TÜRKİSTAN BÖLGESİNDE YAŞAYAN KADINLARIN DOĞURGANLIK FAALİYETLERİ ÜZERİNE KORONAVİRÜS ENFEKSİYONUNUN ETKİLERİ Dr. Saltanat KHUDAIBERGENOVA	8-13
GÜNEY KAZAKİSTAN'DA PANDEMİ DURUMUNDA İŞSİZLİK SORUNLARINA ÇÖZÜMLERİN ANALİZİ Prof. Dr. Gülnar NURBETOVA	14-22
THE ROLE OF ART EXHIBITIONS IN THE FORMATION OF THE SOCIAL COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES Assos. Dr. O.A. STYCHEVA Assos. Dr. G.I. SMANOVA	23-31
SALGINKOŞULLARINDA "SCRATCH" VE "ROBOTİK" DERSLERİNDE İLKOKUL ÖĞRENCİLERİ İÇİN BİLGİ VE EĞİTİM ORTAMININ OLUŞTURULMASI HAKKINDA Prof. Dr. Almira Baidabekovna İBAŞOVA	32-42
KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNDE PANDEMİ DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLERE ULUSAL DEĞERLER VE DÜNYA ÇAPINDA TERBİYEYE YÖNELİK EDEBİYAT OKUMAYI KÜTÜPHANELERDE TEŞVİK ETMEK Araştırmacı Roza TUKENOVA	43-50
GÜRCÜCE İKİNCİ DİL EĞİTİMİNDE COVID -19 ETKİSİ Prof. Dr. Maia KİKVAZDE	51-56
PROFESYONEL BİR BAKIŞ AÇISINDAN, ÖĞRETMENİN OTORİTESİ VE YETERLİLİĞİNİN NİTELİKLERİ Doç. Dr. Ongarkul KOBLANOVA Mastr Öğretim Görevlisi Ahnova ULBİKE	57-63
TÜRK KÜLTÜRÜNÜN BULGAR KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ Araştırmacı, Yazar Nurten REMZİ	64-76
SOSYAL MEDYA KULLANIMININ ERGENLERİN PSİKO-DUYGUSAL DURUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNDEKİ FAKTÖRLER Doç. Dr. Nurzhamal TLENCHİEVA	77-82
ÇOCUĞA ÖĞRENME ARZUSUNU AŞILAMAK, EĞİTİM SÜRECİNDE BAĞIMSIZ HAREKET ETMEK Bayan NAZAROVA	83-94
BİLGİ KAYNAKLARININ ENTEGRASYONUNDA KÜTÜPHANELER, MÜZELER VE ARŞİVLERİN İŞBİRLİĞİ Mastr Danakul Erkinbekovna SEİTİMBETOVA Doç. Dr. Suikum Tulembaevna MUSSAYEVA	95-102
KAZAKİSTAN'A SÜRÜLEN HALKLARIN TARİHİ VE SOSYO-EKONOMİK ADAPTASYONLARI Doç. Dr. Gulzhan Kobeevna OTARBAYEVA	103-112
HUKUK ÖĞRENCİSİNİN EĞİTİM HAKKI ve SALGINDA MEDENİ HUKUK ÖĞRETİMİ Doç. Dr. Özlem TÜZÜNER	113-142
GÜNÜMÜZDE EĞİTİM Eğitimci Anna Grigoryevna BARTKULAŞVİLİ	143-154
XIX ƏSRİN İKİNCİ YARISI, XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKI ƏDƏBİ MÜHİTİ AZƏRBAYCANDA ƏDƏBİ PROSESİN ÖZÜNƏMƏXSUS MƏRHƏLƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ Səbinə ƏHMƏDOVA	155-172
XIX ƏSRİN SONU, XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKI ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ AZƏRBAYCAN XALQINI TÜRKÇÜLÜK, İSLAMÇILIQ BAYRAĞI ALTINDA BİRLƏŞDİRMƏK İDEYALARI Səbinə ƏHMƏDOVA	173-182

NİZAMİ GƏNCƏVİ DİNİ-FƏLSƏFİ-İRFANİ KONTEKSTDƏ Prof. Dr. Vüqar ƏHMƏD	183-204
TRADITIONS OF FUZULI IN CREATIVITY OF MEMBERS "MEJMEUSH-SHUARA" Doctor of Philosophy in Philology, Leading Researcher Sabina AHMEDOVA	205-211
GELENEKSELLİK VE YENİLİKÇİLİK BAĞLAMINDA AZERBAIJAN MAARİFÇİ REALİST ŞİİR SANATI Dr. Şerhiyye MEMMEDLİ	212-219
PANDEMİK ORTAMLARDA KARMA ÖĞRENME TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI: KAZAK DENEYİMİ Prof. Dr. Roza İztleuovna KADİRBAEVA	220-237
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL BASES OF THE USE OF FREE TIME IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS Prof. Dr. İgilk SIKHIMBAY PhD Dr. A. M. KADIRALİEVA Assistant prof. G. Ş. CUMAGULOVA	238-248
MANGILIK EL -TÜRKÇE KONUŞULAN ÜLKELERİN MANEVİ DEĞERİ) Öğretim Görevlisi A.E. ESİMOVA Dr. G.B. MUNASHOVA Dr. N.A. İBRAEVA	249-256
VUGAR AHMED'İN ESERLERİNDE KARABAĞ KONUSU Dilber Kafar Kızı RZAYEVA	257-265
FRANSIZCA ÖĞRETME SÜRECİNDE MODERN DİJİTAL YÖNTEMLER Prof. Dr. Natalia SURGULADZE Sophio KAKHİDZE (PhD)	266-275
ÖĞRETİM VE ÖĞRENME SÜREÇLERİNİ OPTİMİZE ETMEK İÇİN İFADELER (ALMAN MERKEZLİ) Prof. Dr. Nana STAMBOLİSHVİLİ	276-286
GÜRCİSTAN ETNİK MOZAIĞİNDE PONTİK YUNANLILAR (AJARA) Prof. Dr. Marine GİORGADZE	287-301
HOW TMS/TFRS AND OTHER STRUCTURAL REGULATIONS HAS AFFECTED ACCOUNTING QUALITY: COMPARISON OF FINANCIAL DATA QUALITY OVER TIME Assist. Prof. Dr. Erkin Nevzat GÜDELÇİ	302-310
DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND IT'S EFFECTS ON THE HOSPITALITY INDUSTRY Prof. Dr. Cetin BEKTAS	311-324
SALGINDA TOPLUMSAL YAŞAM VE BİREYLERİN HAKLARI Muhsin KARAMAN	325-336
IS SHAKESPEARE AN ANTI-SEMITE? Burcu ERDAG	337-346
KARAR VERMEDE AKIL - GÖNÜL İLİŞKİSİ: TAYLASAN KURAMI VE İLETİŞİMDE GÜZEL SÖZÜN ÖNEMİ Prof. Dr. Ömer Adil ATASOY	347-361
AZERBAIJAN'IN YARALI KALBI KARABAĞ VE ERİVAN HANLIĞI Araştırmacı Yazar ve Şair Sara ŞERİFOVA	362-365
İRAN'DA İSLAM DEVRİMİNDEN SONRA AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE YARADILMIŞ EDEBİYATIN SOSYOLOJİSİ Şehram ZAMANİ	366-369
İRAN TÜRK LÜĞÜ VE RAHİM CAVADBEYLİ Fahri Prof. Yahya AZEROĞLU	370-377
COVID-19 SÜRECİNDE TÜRKLERİN YÖNETİMDE ADALET ANLAYIŞI BAĞLAMINDA DEVLET ADAMLARINA TAVSİYELER Prof. Dr. Ali KAYA	378-396

İRAN'DA TÜRKLÜK, MEDENİ TÜRKLÜK HAREKETİ VE ULUSLARARASI SELÇUK MEDENİYET MERKEZİ'NİN FAALİYETLERİ Araz CAVADBEYLİ	397-404
MAHTUMKULU FİRAKİ (MAKHTUMKULİ FRAGİ)'DE, HUKUK VE TOPLUM ANLAYIŞI Prof. Araz Mohammad SARLI	405-409
KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ Buse ERTURHAN Dr. Öğr. Üyesi Engin ZABUN	410-420
INFLUENCE OF THE MODERN WORLD ON THE PROCESS OF TEACHING DOMESTIC HISTORY Master of history, Teacher-Researcher Elena Vladimirovna SPİNOVA	421-427
MEDYALARARASILIK BAĞLAMINDA İHSAN OKTAY ANAR'IN "SUSKUNLAR" ROMANINDA MUSİKİ VE SESİN ARKA PLANI Tülay TOR	428-444
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ AMPİRİK BİR ANALİZ Prof. Dr. Seyhan TAŞ Tuba İSPİR Dilek ATILGAN	445-456
EĞİTİM ALANINDA TELİF HAKKININ CEZAI YASAL KORUNMASI Doç. Dr. Svetlana Malikovna BAİMOLDİNA	457-462
COVID -19 TEDBİRLERİNE AYKIRI DAVRANIŞLAR BAĞLAMINDA BULAŞICI HASTALIKLARA İLİŞKİN TEDBİRLERE AYKIRI DAVRANMA SUÇUNUN (TCK M.195) UYGULANABİLİRLİĞİ Öğr. Gör. Başak Oya KORAP	463-486
EXPLAIN THE NATURE, GOALS AND FUNCTIONS OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM CORRESPONDING TO THE KNOWLEDGE OF SCHOLARSHIP Dr. Omid RAD	487-490
BELGIUM'S SOCIAL SECURITY POLICIES REGARDING MIGRANT WORKERS IN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL DOCUMENTS Hilal KÖKSAL	491-500
KAZAK ULUSAL GELENEKLERİNDE NESİLE ÖRNEK OLMANIN MANEVİ DEĞERİ Doç. Dr. Amur Abdrahmanovna ZHIYENBEKOVA Prof. Dr. Kulmhan Malikovna ARIMBAEVA	501-511
I.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE TEŞKİLAT-I ESASİYE TARTIŞMALARI S. Birgül GÖKKAYA	512-526
DISCOURSE ANALYSIS OF EDUCATION POLICY (GEORGIAN CASE) Irine GOSHKETELIANI Roland SHAVADZE	527-531
EMOTIONAL MARKERS IN THE DISCOURSE OF ELECTIONS Irine GOSHKETELIANI Ketevan ARDZENADZE	532-538
TANZİMAT FERMANI SONRASI OSMANLI'DA KADIN HAKLARI Doç. Dr. Nurhan AYDIN Kübranur Öztürk DERİCİ	539-550
SERİ MUHAKEME USULÜNDE YARGILAMA MAKAMINI AKTİF SÜJE HALİNE GETİREN ANAYASA MAHKEMESİ KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ Dr. Öğr. Üyesi Recep KAHRAMAN	551-560
MESLEKİ EĞİTİM DERSLERİNİN KONU, GENEL DİDAKTİK VE KAPSAMLI ANALİZİ Prof. Dr. Yussubaly Nazimovich KAMALOV Mastır Murat Yussubalyevich KAMALOV	561-567
KLASİK ARAP NEVÂDİRİNDE ZEKİ KADIN FİĞÜRÜ Öğr. Gör. Dr. Muhammed EFİL	568-576

PERFORMANCE APPRAISAL OF THE ALBANIAN PRISONS POLICE PERSONNEL Research Assistant Valbona NDREPEPAJ Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN	577-586
TATAR, ORTA ASYA HİCİV BASINI VE "MOLLA NASREDDİN" DERGİSİ Dr. Gülbeniz BABAYEVA	587-593
ANA VE YAN SONDAJ KUYULARININ DELİNMESİ SIRASINDA MEYDANA GELEN KAZALAR Doç. Dr. Konstantin ANTONOV 4. Sınıf Öğr. Anastasya GRABOVSKAYA	594-607
UZUN VADEDE HİDROKARBON POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE SİSMİK SESİN GELİŞMİŞ ALANLAR Doç. Dr. Konstantin ANTONOV 4. sınıf öğrencisi Dulat ZHUMABAEV	608-613
ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNDA KARMA MAHKEMELER Dr. Timuçin KÖPRÜLÜ	614-630
DÜNYANIN BİLİMSEL RESMİNDE ULUSAL KÜLTÜREL ÖZELLİKLER Lisans Öğr. Gulmaral ESENYAZOVA	631-635
MASALLARDA KARAKTER TESTİNİN DİLBİLİMSEL ALANI Lisans Öğrencisi Nurken ZHAKEN	636-638
FİLOLOJİ ÖĞRENCİLERİNİN DİLSEL KİŞİLİĞİNİ TANIMLAMAK İÇİN DEYİMİN UYGULANMASI Dr. Asılmay Sağınbekovna İSAKOVA	639-645
COLLABORATIVE LEARNING AS A METHOD OF SOCIALIZATION OF STUDENTS Candidate of Philology A. K. KALZHANOVA Candidate of Pedagogical G. A. TEMIRBEKOVA	646-652
HUKUK SİSTEMİNİN PSİKOLOJİK MİMARİSİNİN MÜHENDİSLİKLE GERÇEKLENMESİ: HUKUKTA MAKİNE ÖĞRENMESİ VE YAPAY ZEKÂ Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya KÖKREK Öğr. Gör. Dr. İbrahim ÖZTÜRK Arş. Gör. Erdem UMUDUM	653-674
AHISKALI TÜRKLERİN EDEBİ, TARİHİ, BİLİŞSEL EDEBİYATLARININ KAZAK DİLİNDEKİ ÇEVİRİLERİNİN KÜTÜPHANELERDE OKUTULMASI Araştırmacı Roza Satovna TUKENOVA	675-684
DİL ÖĞRETİMİNDE FEN VE TEKNOLOJİNİN ETKİSİ Mastr Elmira Amirhanovna AKHMEDOVA	685-691
OKUL PSİKOLOĞUNUN SOSYAL DURUMU OLMAYAN ÇOCUKLARA HİZMET ETME YOLLARI Araştırmacı, Müdür yardımcısı Atirkul USERBAEVA	692-709
TARİHTE FERGANA OLAYLARI VE AHISKA TÜRKLERİNİN AZERBAYCAN'DA YERLEŞİMİ (1989) Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN	710-730
MİLLİ ÖZ BİLİNCİN KORUNMASI: BİR AİLENİN KADERİ ÜZERİNDEN SÜRGÜNE UĞRAYAN HALKIN TARİHİ Mastr, Araştırmacı, E. V. SPINOVA	731-740
CEZA YARGILAMASINDA BİLİRKİŞİLİK KURUMUNUN İSTİNAF DENETİM SÜRECİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ Dr. Ceyda ÜMİT	741-757
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AHISKA TÜRKLERİ Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN	758-765
BU DOMBIRA'YA DOKUZ PERDE TAKILMIŞ... Prof. Dr. Begman ISKAK	766-772

NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ VE ASTANA YAYINLARI
NUH NACİ YAZGAN UNIVERSITY and ASTANA PUBLICATIONS

KARANLIK

Prof. Dr. Begman ISKAK 773-786

DİYARBEKİR SİCİLLERİNE YANSIYAN BAZI BORÇ-ALACAK MESELELERİ (1821-1827)

Betül UYGUN 787-798

ATATÜRK - VAHDETTİN GÖRÜŞMELERİ

Araştırmacı Yazar Ali AK 799-855

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

YÜKSEK ÖĞRENİMİN PSİKOLOJİK SORUNLARININ İNCELENMESİ

Prof. Elmar HÜSEYNOV

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Bakü / Azerbaycan

ÖZET

Bu makale, yükseköğretimde psikolojik hizmetlerin özelliklerini ortaya koymakta, öğrencilerin öğrenme sürecini etkileyen psikolojik yönleri incelemektedir. öğrenme sürecine karşı tutumun, genel olarak eğitim faaliyetlerine olan ilginin artması ve azalması, bireyin istek, motivasyon ve benlik saygısının düzeyinin oluşumunun öğrencilerin eğitim sürecine karşı tutumunu etkilediği gösterilmiştir. Kendileri hakkında, yetenekleri hakkında, entelektüel, fiziksel gelişim olasılıkları hakkında bilgi. Başarı ve başarısızlığın hem öğrencilerin kişiliğinin bireysel niteliklerini hem de öğrencilerin eğitim faaliyetlerini etkilediği, öğrencilerin kişiliğinin iddialarının, motivasyonlarının ve benlik saygısının tezahür etme düzeyinde önemli bir rol oynadığı bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: psikoloji, lise, öğrenme, kişilik, gelişim, başarı, başarısızlık, motivasyon, deney.

STUDY OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION

Prof. Elmar HÜSEYNOV

Azerbaijan State Pedagogical University

Baku / Azerbaijan

ABSTRACT

This article reveals the characteristics of psychological services in higher education and examines the psychological aspects that affect the learning process of students. It has been shown that the attitude towards the learning process, the increase and decrease in the interest in educational activities in general, the formation of the individual's level of desire, motivation and self-esteem affect the attitude of students towards the educational process. Information about themselves, about their abilities, about their intellectual possibilities, physical development. It has been found that success and failure affect both the individual qualities of students' personality and the educational activities of students, playing an important role in the level of manifestation of students' personality assertions, motivations and self-esteem.

Keywords: psychology, high school, learning, personality, development, success, failure, motivation, experiment.

GİRİŞ

Araştırmamız üniversitelerinin birinci ve ikinci yıllarındaki öğrencilerin eğitim faaliyeti ve kişilik yapısını öğrenir. Araştırmamızın konusu, başarı ve başarısızlığın öğrencilerin eğitim faaliyeti üzerindeki etkisinin psikolojik temellerinin kalıpları ve öğrencilerin kişiliğinin oluşumu ile eğitim alanında meydana gelen neden-sonuç ilişkileridir. Deneysel çalışmamızın amacı, metodolojik ve teorik açıdan, başarı ve başarısızlığın öğrenme süreci ve öğrencilerin kişiliğinin oluşumu üzerindeki etkisinin özelliklerini ve mekanizmaların iyileştirilmesi için pratik önleyici önerilerin geliştirilmesini incelemek ve analiz etmektir.

Yüksek öğrenim psikolojisi, öğrencinin kişilik yapısının psikolojisi, başarı ve başarısızlığın eğitim faaliyetleri üzerindeki etkisi ve öğrencilerin kişiliğinin oluşumu hakkında sürekli araştırma gerektirir. Bu deneysel çalışmalar, yüksek öğretim kurumunda psikolojik hizmetin geliştirilmesi için sadece teorik değil, aynı zamanda pratik öneme sahiptir. Sonuçta, her gün öğrencilerin eğitim faaliyeti sisteminin ve bir yükseköğretim kurumunun yönetim sisteminin çok yönlü değişikliklerden geçtiği ve bu da ekibin belirli bir bölümünde bazı psikolojik zorluklara neden olan faktörlerin artmasına neden olduğu bilinmektedir. hem öğretim elemanları hem de öğrenciler [3;7;15].

Bu bağlamda, çok önemli araştırma soruları ortaya çıkmaktadır: öğrencinin tüm kişilik özelliklerinin doğası, düzeyi ve gerçekleşme derecesi nedir ve bu fenomen çok boyutlu bir faktör olarak yükseköğretim kurumunun eğitim sürecindeki başarı ve başarısızlığa mı bağlı? Bu faktör öğrencinin ruhunu ve gerçek davranışını etkiler mi? Başarı ve başarısızlık, öğrencinin kişiliğinin eğitim sürecine karşı tutumunu nasıl etkiler, bu etki kendini tanıma, benlik saygısı, kişilik motivasyonu ve kendi "Ben" in farkındalığı mekanizmalarıyla nasıl ilişkilidir? Modern zamanlarda bu soruların cevapları özellikle önemlidir. Aynı zamanda, öğrencinin kişilik oluşumu psikolojisinin ortaya çıkan bilişsel sorunları ve başarıya ve başarısızlığa bağlı olarak öğrenmeye karşı tutumları, yalnızca teorik değil, aynı zamanda tamamen pratik öneme sahiptir, çünkü bu, uygulamanın metodolojik temellerini geliştirir. bir yükseköğretim kurumunda sosyo-psikolojik ilişkiler [2;6;9;13].

Yazarların, öğrencinin kişiliğinin en yüksek psikolojik özelliklerinin, zihinsel ve sosyal niteliklerinin, tutum ve değer yönelimlerinin, öz değerlendirmelerinin ve öz bilgisinin oluşumunda eğitim sürecinin yönlerinin yansımaları hakkındaki düşüncelerine büyük ilgi duyuyoruz. , öğrencinin bilinç eylemleri ve gerçek davranışı. Çalışmalarında mevcut olan kavramsal aparatı, öğrencinin kişiliğinin psikolojisi ile bağlantılı olarak bir yükseköğretim kurumunun psikolojik sorunlarının genel teorik ve özel vizyonunu takdir ediyoruz ve onların yargılarını ve bilimsel ve psikolojik yapılarını bir teorisyen - metodolojik olarak kullanıyoruz. araştırmamızda önkoşuldur [1;4;8;12].

Öğrencinin eğitimsel etkinliğinin başarısı için önemli psikolojik ön koşul, içerik bakımından çeşitlilik gösteren ilgi alanlarıdır: öğretilen dersler, spor, müzik, teknoloji vb. Ayrıca istikrar, genişlik ve öğrenme aktiviteleri üzerindeki etkileri bakımından da farklılık gösterirler. Öğrencinin gelecekteki mesleğine olan sürekli ilgisi, onun aktif, yaratıcı olmasına, uzmanlık alanında daha hızlı ve daha iyi ustalaşma çabasına neden olur.

Bu anlamda başarı (başarısızlık), elde edilen sonucun, kişinin beklediği veya elde etmek istediği kişisel hedef seviyesine eşit veya daha yüksek (düşük) olup olmadığına bağlı olan, kişinin kendi sonucunun bütünsel bir değerlendirmesidir. Burada, kişisel amaç, kişinin kendisi tarafından geliştirilen sonucu değerlendirmek için ana kriterdir, ancak tek kriter değildir. Bu nedenle, elde edilen sonuç, başkaları tarafından sosyal standartlar açısından “başarı” olarak değerlendirilebilir ve kişinin kendisi, hedefi açısından bunu “başarısızlık” olarak değerlendirecektir ve bunun tersi de geçerlidir. Uygulamada, öğrencisini iyi tanıyan bir antrenör bile, sporcunun sonucunu nasıl algıladığı konusunda yanılabilir [8, sh. 34-37]

Araştırma çalışması sırasında, araştırma için temel kavramların fenomenolojik bir analizi yapıldı, araştırma probleminin durumu incelendi, başarı ve başarısızlığın öğrencilerin eğitim süreci üzerindeki etkisi sorununun ele alınmanın ana aşamaları ele alındı, bu sorunun çeşitli yönlerinin incelenmesine yönelik çeşitli teorik ve metodolojik yaklaşımlar ortaya kondu ve gösterildi. Başarı ve başarısızlığın öğrencilerin eğitim süreci üzerindeki etkisinin özü ve özellikleri ortaya konmakta ve bu temelde bu konuyla ilgili kavram ve kategorilerin içeriği belirlenmektedir. Öğrencilerin eğitim sürecine karşı yeterli tutumun etkili bir şekilde oluşmasına katkıda bulunan yol ve araçlar belirlenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için önleyici tedbirler sisteminin psikolojik yetenekleri incelenmiştir.

Büyük bilim ve sanayi merkezlerinde bulunan ve yüksek prestije sahip üniversitelerde, öğrencilerin bilgi ve entelektüellikle ilgili niteliklere biraz daha fazla odaklanmaları karakteristiktir. Sanat zevkini, çağdaş sanat bilgisini ve geçmişin kültürel mirasını daha yüksek olarak değerlendirdiler ve düşünme ve konuşma kültürünü ilk sıraya koydukları yer değil. Daha küçük merkezlerde bulunan üniversitelerin öğrencileri, çalışma kültürü ve amatör yaratıcılığın yanı sıra etik ile ilgili niteliklere yönelik biraz daha belirgin bir yönelime sahiptir [8].

Öğrenci yaşı, bu süre zarfında entelektüel ve fiziksel güçlerin gelişiminin birçok optimumunun elde edilmesiyle de karakterize edilir. Ancak çoğu zaman bu olasılıklar ile gerçek gerçekleştirmeleri arasındaki "makas" aynı anda tezahür eder. Her zaman artan yaratıcı olanaklar, dış çekiciliğin gelişmesiyle birlikte zihinsel ve fiziksel güçlerin gelişimi, kendi içlerinde, bu güç artışının "sonsuz kadar" devam edeceği, daha iyi bir yaşamın hala önümüzde olduğu yanılmasını gizler. planlanan her şey kolayca gerçekleştirilebilir.

Kişi olarak bir kişi, en çok duyduklarıyla değil, yaptıklarıyla belirlenir”[11, sh. 142]. Genel olarak, bir öğrencinin kişiliğinin yüksek öğrenim görmüş geleceğin uzmanı olarak gelişimi birkaç yönde ilerler:

- ideolojik inanç, mesleki yönelim kontrol edilir, gerekli yetenekler kırılır;
- psikolojik süreçler, koşullar, deneyim geliştiriliyor, "profesyonelleştiriliyor";
- Görev duygusu, sorumluluk, mesleki bağımsızlık artar, öğrencinin bireyselliği ve hayattaki konumu daha belirgindir;
- öğrencinin gelecekteki mesleği alanındaki kişiliğinin iddiaları büyüyor;
- yoğun sosyal ve mesleki deneyim aktarımı ve gerekli niteliklerin, sosyal, manevi ve ahlaki olgunluğun oluşumu temelinde, öğrencinin kişiliğinin genel istikrarı büyür;

- niteliklerin oluşumunda öğrencinin kendi kendine eğitim oranı, gelecekteki bir uzman olarak onun için gerekli deneyim artıyor;

- mesleki bağımsızlık ve gelecekteki pratik çalışmalara hazırlık artıyor.

Sunulan veriler ve pratik deneyimimiz, başarı ve başarısızlığın hem olumlu hem de olumsuz değişikliklere yol açabileceğini göstermektedir. Doğal olarak, olumsuz değişiklikler en büyük pratik ilgidir, çünkü nihayetinde, öğrencilerin eğitim faaliyetlerinin etkinliğinde bir azalmayı veya bazı öğrenciler için depresyonla sonuçlanabilecek öğrenilmiş çaresizliğin gelişimini etkilerler. Başarı, daha az yaygın olmasına rağmen, düzeltme gerektiren olumsuz değişikliklere de neden olabilir. Başarının ve başarısızlığın olumsuz etkilerine karşı koymak için birbirini tamamlayan iki yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, öğrenme sürecinde başarı ve başarısızlığın neden olduğu olumsuz değişiklikleri azaltmaya yardımcı olan iç kaynakları geliştirmeyi amaçlayan öğrencinin erken ve sistematik olarak hazırlanmasıdır. Örneğin, bu tür eğitim, sporcunun genel psikolojik eğitiminin bir parçasıdır, çünkü olası başarı ve başarısızlıkla ilgili belirli yarışmalardan bağımsız olarak "genel olarak" yürütülür [10; 11; 12;14].

Araştırma çalışmalarımızda, bir öğrencinin kişiliğinin eğitim faaliyetleri için en spesifik olan niteliklerinin oluşumuna atıfta bulunuyoruz: özlem düzeyi, benlik saygısı ve motivasyon. Uzun bir süre boyunca, bilimsel ve metodolojik literatüre, çeşitli pedagojik etki yöntemlerinin kullanımına yönelik öneriler hakim oldu ve bu niteliklerin her birinin ayrı ayrı oluşumuna ve değişmesine katkıda bulundu. Bununla birlikte, şimdi hepsinin birbiriyle yakından bağlantılı olduğu ve araştırmaların gösterdiği gibi, oluşumlarının veya değişimlerinin birbiriyle ilişkili bir pedagojik etkiler sistemi gerektirdiğine dair bir anlayış var [5;9;11;12].

Psikolojik araştırmalarımıza göre, öğrencilerin önemsiz bir kısmı (%13,5'ten %17,9'a kadar) öğrenme sürecinde zorluk yaşamamaktadır. Bu zorlukların nedenleri, öğrencilerin kendileri, her şeyden önce kendi niteliklerinde - zayıf hafıza, yetersiz dikkat, düşünememe vb. İlginçtir ki, öğretmenlerin her şeyden önce, sahtekârlıklarını, tembelliklerini ve sorumsuzluklarını not ederek öğrencileri düşük akademik performans için suçlamaları ilginçtir. Ayrıca, öğrenci başarısızlığının motivasyonel nedenlerine ek olarak, öğretmenler öğrenme yeteneğinin eksikliğini de bilişsel bir faktör olarak adlandırmaktadır. Öğrenme yeteneklerinin eksikliğinin psikolojik nedenleri arasında bilişsel aktivitenin eksiklikleri, yani eğitim faaliyeti yöntemlerinin oluşmaması, zihinsel gelişimdeki eksiklikler ve öğrencinin doğal özelliklerinin yetersiz kullanımı sayılabilir.

Akademik başarısızlığın nedenleri son derece çeşitlidir, ancak etkisi aynıdır: öğrenmedeki zorluklar öğrencinin moralini bozar ve kişiliği üzerinde zararlı bir etkiye sahiptir. İstenen etkiyi elde edemeden çaresizlik deneyimini kazanır; bir sorunu çözüme başarısız olduğunda, diğerlerini bunaltıcı olarak algılayabilir. Sonuç olarak, öğrenmeye ilgi azalır ve öğrenmeye isteksizlik ortaya çıkar. Bu nedenle akademik başarısızlık sonsuz bir sorundur, yükseköğretimin temel hastalığıdır. Bu sorunun çözümü, bireysel bir yaklaşımın amacıdır.

Yükseköğretimde, öğrencilerin bireyselleşme ve farklılaşma biçiminde gerçekleştirilmesine yardımcı olacak bireysel bir yaklaşım ilkesine ihtiyaç vardır.

Bireyselleştirmenin altında yatan iki farklı kriteri ayırt etmek mümkündür: 1) öğrenci başarı düzeyine yönelim ve 2) eğitim faaliyetlerinin prosedürel özelliklerine yönelim.

Üniversitede eğitim, modern gereksinimleri karşılayacak ve varoluşunun en başından itibaren pratik faaliyetin başarısını garanti edecek niteliklere, deneyime sahip bir uzmanın kişiliğinin oluşumunu sağlamak için tasarlanmıştır. Bu hedef, belirli profesyonel işlevleri yerine getirebilecek uzmanların eğitimi için modern toplumun tarihsel olarak acil ihtiyacını ifade eder. Eğitim her şeyden önce etkili olmalı, yani gerçekten beklenen sonuçlara yol açmalıdır.

Eğitim sırasında öğrencilerin bireysel özelliklerini dikkate alma sorununa ayrılan ve bu süreçte başarı ve başarısızlığın etkisine bağlı olarak, bireysel yaklaşımın amaç ve biçimlerinin bireyselleştirilmesi konularını vurgulamaya çalıştık [16].

Deneyisel çalışmamızın sonuçlarının analizi, eğitim faaliyetlerinin organizasyonunda öğrencilerin kişiliğinin psikodinamik özelliklerini dikkate almanın, bireysel öğretim yaklaşımının çok önemli bir yönü olduğunu doğruladı. Bu, 17-18 yaşındaki yüksek öğrenim öğrencilerinin zeka gelişim düzeyinin öncelikle öğrenme sürecine ve sosyalleşme koşullarına ve ikinci olarak zekanın doğal bileşeninin özelliklerine bağlı olduğu anlamına gelir. Ek olarak, korelasyon katsayısının sürekli artan değerinin kanıtladığı gibi, öğrencilerin zihinsel yeteneklerinin tüm bileşenlerinin karşılıklı etkisinin güçlendirilmesinden bahsedebiliriz.

Böylece, eğitim faaliyeti sürecinde öğrenci hayatı döneminde, karmaşık, dinamik ve yapısal bir eğitim olarak entelektüel potansiyelin daha da oluşumu ve gelişimi gerçekleşir.

Araştırmamız, başarı ve başarısızlığın eğitim süreci ve öğrencinin kişiliğinin oluşumu üzerindeki etkisinin açıkça ifade edilen düzenli bir özelliği olduğunu bulmuştur. Bu süreçteki bağlantıların benlik saygısı, bağımsız düşünme, kendini gerçekleştiren tutumlar, hedef yönelimler, istemli nitelikler, öz-bilişsel potansiyel, zeka özellikleri, öğrencinin kişilik isteklerinin düzeyi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu fenomenler, çalışma süresi boyunca öğrencinin kişiliğinin faaliyeti için kümülatif bir neden olarak hareket eder, ancak kendileri de, analizin gösterdiği gibi, eğitim sürecini organize etme koşullarının faktöründen ciddi şekilde etkilenir ve Bu bağlamda, farklı ders ve üniversitelerin öğrencileri arasında başarı ve başarısızlığın eğitim süreci üzerindeki etkisinin gücü çeşitlidir. Bireysel göreceli normlara dayanan tüm eğitim ve yetiştirme süreci, bir öğrencinin bireyselleştirilmiş kişisel başarı standardının oluşturulması için en önemli ön koşulu yaratır. Bir standardın oluşumu, eğitim sürecindeki gelişimin ve en önemlisi, başarı ve başarısızlık durumunda kendi kendini düzenleme için gerekli birçok niteliğin kendi kendine eğitiminin temelidir.

Başarı ve başarısızlık gibi psikolojik faktörlerin yüksek zihinsel işlevler, özellikle entelektüel olanlar, öğrencilerin kişiliğinin benlik saygısını oluşturma süreci, özlem düzeylerinin tezahürü, motivasyonları üzerindeki etkisinin ihmal edilemeyeceği bulunmuştur. öğrenmek için. İnsani yardım üniversitelerinin öğrencileri arasındaki bu işlevler, hem genel gelişimin özelliklerinin düzeyi açısından hem de zihinsel durumun farklı parametrelerinin kombinasyonlarının özellikleri açısından not edilir.

Genel olarak, çalışma, başarı ve başarısızlığın eğitim faaliyeti üzerindeki etkisinin psikolojik özelliklerini ve özlem ve benlik saygısı düzeyini, öğrenme motivasyonlarını gösterme sürecinde öğrencilerin kişiliğinin oluşumunu düşünmeyi ve tanımlamayı mümkün kılmıştır.

Başarı ve başarısızlığın hem öğrencilerin kişiliğinin bireysel niteliklerini hem de öğrencilerin eğitim faaliyetlerini etkilediği, öğrencilerin kişiliğinin iddialarının, motivasyonlarının ve benlik saygısının tezahür etme düzeyinde önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. Bu nedenle, oturumu iyi ve mükemmel bir şekilde geçen öğrenciler daha gerçekçidir, bireysel yetenekleriyle ilgilidir ve eğitim faaliyetlerine olan ilgilerini kaybetmezler ve oturumu başarılı bir şekilde geçen veya belirli bir konuda hala borcu olan öğrenciler, hayal kırıklığına uğramış öğrenciler bir uzmanlık seçerken, eğitim sürecine olan ilgilerini kaybederler, çoğu durumda daha fazla öneride bulunurlar, eylemlerde daha az belirleyicidirler, içsel özelliklerine girmeden genel olarak şeyleri değerlendirmeye daha meyillidirler. Öğrenmedeki başarısızlıklardan kaynaklanan daha büyük duygusal dengesizlik nedeniyle, öğrenme faaliyetinin nesnel yönünden, meydana gelen olaylardan ziyade, olanların kişisel tarafına daha fazla dikkat ederler. Çalışılan öğrenci grubunun bu yarısının temsilcileri tarafından yeteneklerinin değerlendirilmesi, gerçekçi olmayan bir şekilde fazla tahmin edilmektedir, çünkü kendini başkalarının önünde gösterme arzusu, mevcut olayların gerçek algısı üzerinde hüküm sürmektedir. Bu öğrenci kategorisiyle, daha fazlası ve öğrenme sürecine katılımları için bireysel yeteneklerine atıfta bulunarak ek çalışmalar yapmak gerekir.

Ayrıca, psikolojik temelli faktörleri - başarı ve başarısızlık, eğitim faaliyetlerini ve öğrencilerin kişiliğini oluşturma sürecini etkileyen, özlem, motivasyon ve benlik saygısı seviyesini gösteren-çalışma metodolojisini daha da geliştirerek, mümkün olduğu belirtilmelidir. Öğrencilerin yanında, kişinin başarılarına ve başarısızlıklarına karşı çeşitli doğru değerlendirme ve tutum geliştirme yolları, öğrenme için genel bir optimal motivasyon oluşumu.

Araştırmamızın sonuçlarının gösterdiği gibi, genel olarak, başarı ve başarısızlığın eğitim faaliyetleri ve öğrencilerin kişiliklerinin oluşumu üzerindeki etkisi potansiyel farklılığa sahiptir. Gelecekte, psikologların modern bilimsel yöntemleri kullanarak öğrencilerin ruhunun psikolojik özelliklerini incelemeleri, öğrencilerin ruhlarındaki genel ve özel durumları göstermeleri, topluma yaratıcı potansiyellerini kullanmanın en iyi yollarını sunmaları gerekiyor. Araştırmamız, elinden geldiğince, bu sorunun çözümüne katkıda bulunuyor.

EDEBİYAT

1. Abbasova Q.Y., Mahmudova R.Ə., Əlizadə H.Ə., Təhsilin sosial-pedaqoji məsələləri, Bakı, 2008, 202 s.
2. Bayramov Ə.S., Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri, Bakı: Azırnışr, 10981, 190 s.
3. Cabbarov R.V., Şəxsiyyətin formalaşmasında özünügerçəkləşdirmənin rolu, Psixologiya – jurnalı, Bakı, 2008, №2, s. 55-66.
4. Əliyev B.H., Şəxsiyyət probleminə yeni baxış //Elm XXI əsrin astanasında elmi-praktik konfransının materialları, Bakı: Renesans, 1998, s. 1.
5. Əliyev R.İ., Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının etno-psixoloji əsasları, Dok.dis., B., 2004, 269 s.
6. Əlizadə Ə.Ə., Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri, Bakı: Ozan, 1998, 368 s.

7. Алиева К.Р. Психологические проблемы формирования творческого потенциала личности. – Док. дис. Баку, 2008, 248 с.
8. Батулин Н.А. Психология успеха и неудачи. Челябинск: 1999.
9. Вербицкий А.А., Платонова Т.А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации. М.: 1986, 14 с.
10. Гусейнов Э.А., Исследование психологических аспектов, влияющих на процесс подготовки будущих специалистов в ВУЗе // Вестник Московского Университета, сер. 20, педагогическое образование, М., 2012, №2, стр. 62-69.
11. Гусейнов Э.А., Изучение некоторых психологических вопросов влияющих на учебную деятельность студентов // Вестник Педагогического Университета. Баку: №3, 2004, с. 141-145.
12. Гусейнов Э.А., Исследование психологических условий становления личности студента в высшей школе // Педагогика & Психология. Теория и практика Международный научный журнал, № 3 (35), Волгоград, 2021, стр. 61-65.
13. Guseynov E.A., Psychological features of learning as an activity affecting the formation of a student's personality // VOL 2, No30 (2020) Österreichisches Multiscience Journal (Innsbruck, Austria) The journal is registered and published in Austria, 51-53 p.
14. Guseynov E.A., Psychological features of the influence of success and failure on various functions of the students' psyche // The journal is registered and published in Czech Republic, VOL 4, No 50, 2020, Sciences of Europe, Praha, Czech Republic), 63-66 p.
15. Conroy D.E., Kaye M.P., Fifer A.M. Cognitive Links between Fear of Failure and Perfectionism // Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy. 2007. V. 25.
16. Hamilton T.K., Schweitzer R.D. The Cost of Being Perfect: Perfectionism and Suicide Ideation in University Students // Australian and New Zealand Journal of Psychiatry. 2000. V.34.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TÜRKİSTAN BÖLGESİNDE YAŞAYAN KADINLARIN DOĞURGANLIK
FAALİYETLERİ ÜZERİNE KORONAVİRÜS ENFEKSİYONUNUN ETKİLERİ

Dr. Saltanat KHUDAIBERGENOVA

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Tıp Fakültesi
Türkistan/Kazakistan
Saltan_Kentau@mail.ru

ÖZET

Kadın organizmasında doğurganlık rolünün önemli olduğu tüm dünyada bilinmektedir. Etiyolojiye gelince, elbette, ilk sırada bulaşıcı komplikasyonlar var.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkistan bölgesinde koronavirüs enfeksiyonu pandemisi sırasında hamile ve doğum sonrası kadınlarda birçok komplikasyon gelişmektedir. Hamilelik sırasında bağışıklığın azalması nedeniyle COVID-19'lu kadınlar için bu patolojinin kliniğinin daha zor olduğuna inanıyoruz. Akut solunum yetmezliği gelişimi, şiddetli ağrıların hızla gelişmesi, uzun süreli öksürük ve ateş yükselmesi klinik ve laboratuvar çalışmalarının sonuçlarının patolojik rakamlarda stabilizesi, akciğer dokusunun % 60-30'unda bilgisayarlı tomografi olduğu belirtilmektedir. 1-3 günlük hastanın tedaviye yavaş uyumu ayrıca doğurganlık çağındaki kadınların pek çok komplikasyona sahip olması endişe vericidir. Özellikle jinekolojik komplikasyonlar arasında ölü doğum, spontan düşüklüklerde 2-2,5 kat, dış gebeliklerde 3 kat artış sayılabilir. Obstetrik komplikasyonlar malnütrisyon, prematüre doğum, patolojik doğumda %12 artış, mekonyum amniyotik sıvıda %34 artış, operatif doğumda artış, makrozomide artış, göbek patolojisinde artış, bebeklerde doğumsal pnömonide artıştır.

Bu nedenle, çalışmamızın sonuçları pandemi sırasında doğurganlık çağındaki kadınların üreme sistemi bozukluklarının daha çok olduğunu göstermektedir. Bu komplikasyonların varlığı ülkedeki demografik durumu olumsuz etkilerken, gelecek nesillerin kalitesini de etkileyeceği açıktır. Bu nedenle hastalığın yayılmasını önlemek, önleyici tedbirleri güçlendirmek, hamile kadınların sağlık indeksini yükseltmek için daha çok çalışmak gerekiyor.

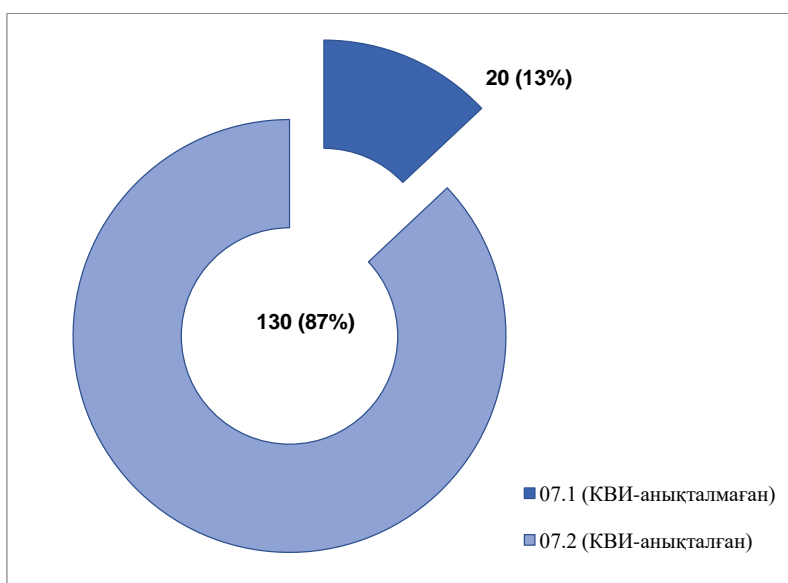
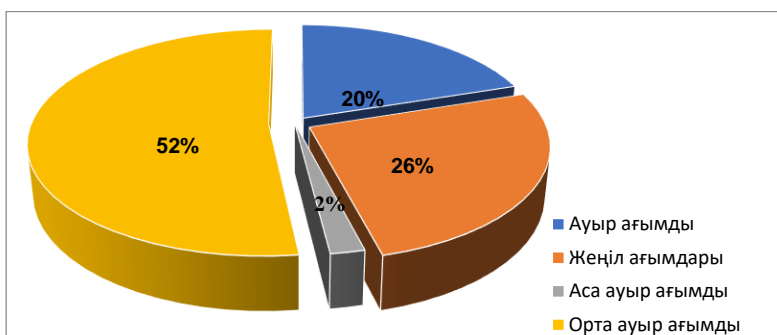
Anahtar kelimeler: Üreme sistemi işlevi, gebelik, pandemi, patolojik, komplikasyonlar.

Репродуктивті жүйенің әйел ағзасындағы атқаратын қызметі орасан зор екендігі баршамызға мәлім. Дегенмен, қазіргі таңда аталмыш жүйе қызметі бүкіл Әлемде асқақтап отыр. Этиологиясына жүгінетін болсақ, әрине бірінші орынды инфекциялық асқынулар алады.

Қазақстан Республикасының Түркістан облысында коронавирустық инфекция пандемиясы кезінде жүкті, босанушы және босанған әйелдер ағзасында көптеген асқынулар дамыды. Жүктілік кезіндегі иммунитеттің төмендеуі салдарынан «COVID-19»-ға шалдыққан әйелдерге бұл патология клиникасы анағұрлым ауыр өткендігіне көзіміз жетуде.

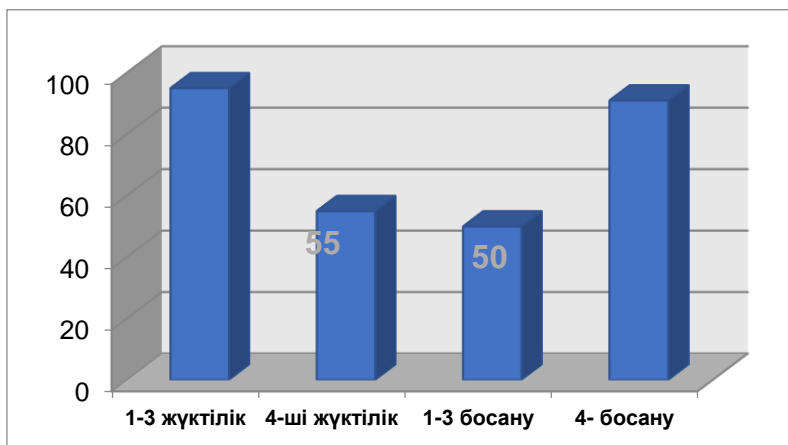
Айта кетсек, жедел тыныс алу шамасыздығы дамып, ауыр түрлеріне жылдам ұласқандығы, жөтел мен дене қызуының ем аясында ұзаққа созылуы, клиника-зертханалық зерттеу нәтижелерінің патологиялық цифрларда тұрақты болуы, компьютерлік томографиялық зерттеу барысында өкпе тінінің 1-3 тәулік ішінде 60-70% -ға зақымдануы, емдік шараларға баяу көнуі.

«COVID-19» клиникалық ағымына қарай:

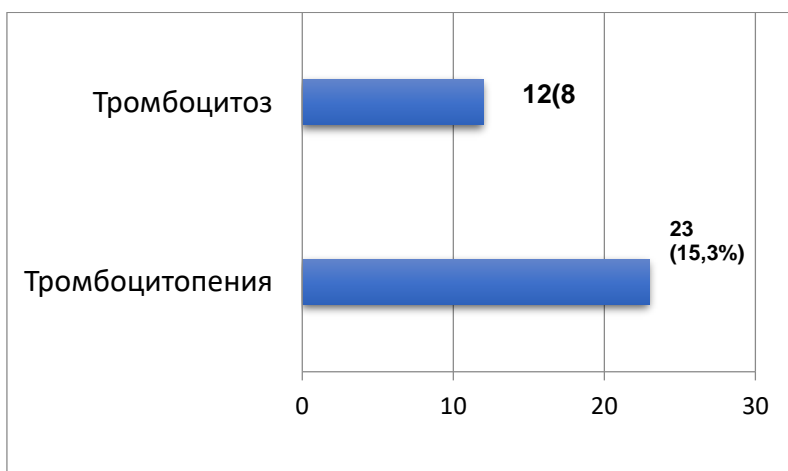

Сонымен қатар, фертильді жастағы әйелдердің репродуктивті жүйе қызметтерінде көптеген асқынулардың кездесуі алаңдатады. Атап айтсақ, гинекологиялық асқынулар бойынша жүктіліктің дымымай қалуы, өздігінен түсіктің 2-2,5 есеге артуы, жатырдан тыс жүктіліктің 3 есеге артуы.

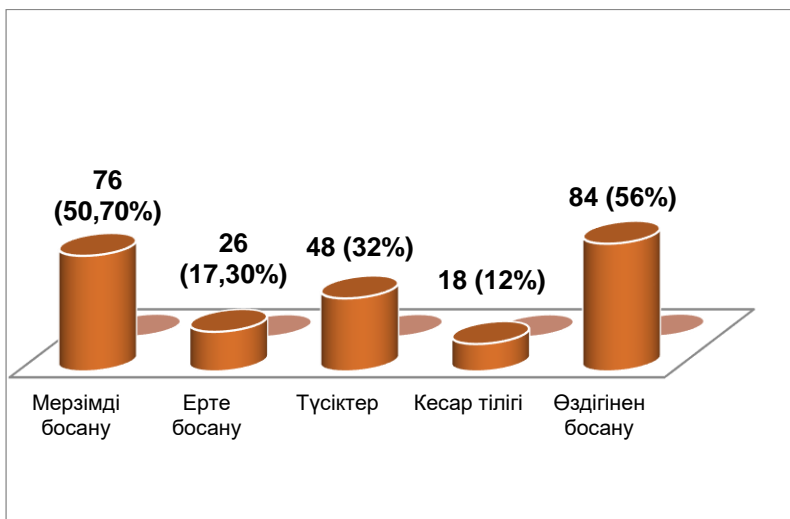
Жүктілік, босану паритеті

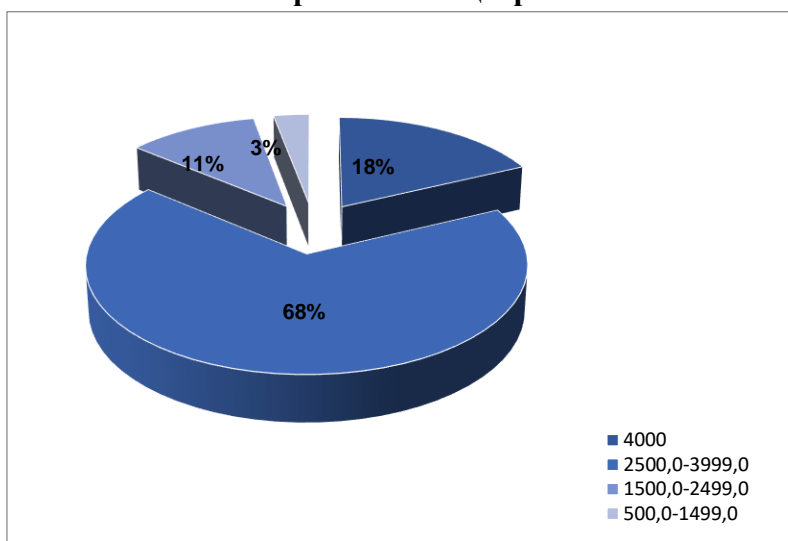
Тромбоциттер ауытқуы

Жүктілік аяқталуы

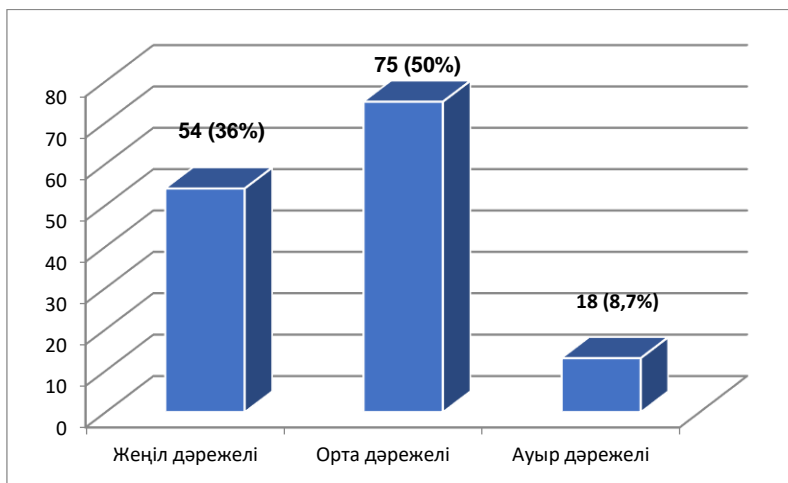
Нәресте салмақтары

Акушерлік асқынулар бойынша сүегіздік суаздық, мерзімінен ерте босану, патологиялық босанудың 12% -ға артуы, мекониальді қағанақ суы 34% -ға артуы, оперативтік босанудың артуы, макросомияның жиілеуі, кіндік патологияларының жиілеуі, нәрестелерде тума пневмонияның артуы.

Сонымен қатар, фертильді жастағы әйелдердің репродуктивті жүйе қызметтерінде көптеген асқынулардың кездесуі алаңдатады. Атап айтсақ, гинекологиялық асқынулар бойынша жүктіліктің дамымай қалуы, өздігінен түсіктің 2-2,5 есеге артуы, жатырдан тыс жүктіліктің 3 есеге артуы.

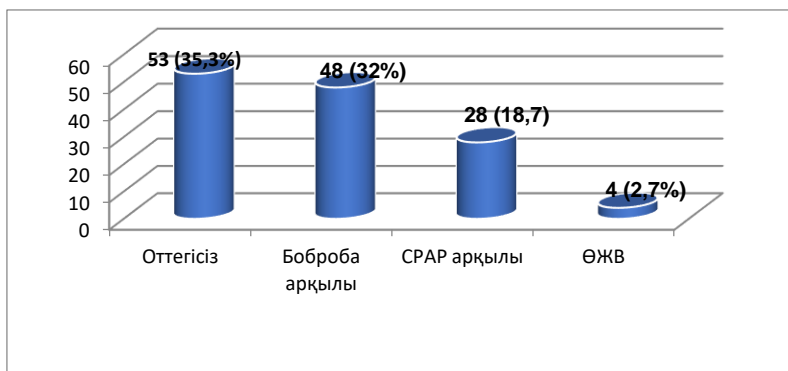
Нәресте асфиксиясы

Акушерлік асқынулар бойынша сүегіздік суаздық, мерзімінен ерте босану, патологиялық босанудың 12% -ға артуы, меконияльді қағанақ суы 34% -ға артуы.

Опративтік босанудың артуы, макросомияның жиілеуі, кіндік патологияларының жиілеуі, нәрестелерде тума пневмонияның артуы.

«COVID-19» шалдыққан әйелдердің тыныс алуы

Пандемия кезінде Түркістан облысында тұратын 150 жүкті босанушы және босанған әйелдердің босану тарихтарына ретроспективтік анализ жасалынды.

Сонымен, зерттеуіміздің нәтижесі пандемия кезінде фертильді жастағы әйелдердің репродуктивті жүйе қызметінің анағұрлым бұзылыстарын байқатты. Аталмыш асқынулардың болуы еліміздің демографиялық жағдайына кері әсерін тигізеді, келер ұрпағымыздың сапалы болмауына әсер ететіндігі айдан анық. Сондықтан бұл індетті барынша жұқтырмау, алдын-алу шараларын нығайту, жүкті әйелдер денсаулық индексін жоғарылатуға жұмыстар жүргізуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТ:

1. Ажар Г. Гиният, Шолпан А. Кулжанова, Гульнара Т.Тулешова /Клиническая эффективность противовирусного препарата ремдесивир в комплексном лечении пациентов с коронавирусной инфекцией COVID-19. Наука и здравоохранение, 2021 – 3 (Т.23), С.6-15.
2. Сугралиев А.Б. Поражение сердца у больных COVID-19. Кардиология 2021; 61(4)6 15-23.
3. Временные методические рекомендации «Профилактика, диагностика и лечение новой коронавирусной инфекции (COVID-19)» версия 11 от 7.05.2021. РФ.
4. Case Series of Multisystem Inflammatory Syndrome in Adults Associated with SARS-CoV-2 Infection – United Kingdom and United States, March-August 2020 <https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/69/wr/mm6940e1.htm>

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

GÜNEY KAZAKİSTAN'DA PANDEMİ DURUMUNDA İŞSİZLİK SORUNLARINA
ÇÖZÜMLERİN ANALİZİ

Prof. Dr. Gülnar NURBETOVA

Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Türkistan/Kazakistan
gulnarturkestan@gmail.com.

ÖZET

Günümüzde Kazakistan işgücü piyasasında beşeri bilimlerde çok sayıda uzman ve teknik personel sıkıntısı var. Ayrıca Güney Kazakistan'da doğal ve döngüsel işsizlik gibi farklı işsizlik türleri de vardır. Uzmanlık veya yeterlilik için işgücü piyasasındaki talebin uyumsuzluğu, başvuranın iş bulamaması gibi faktörlere rastlamak mümkündür. İnşaat ve tarım sektörlerinde de geçici çalışıyor.

Pandemi döneminde işsizlik oldukça arttı. 2019'da en yüksek işsizlik oranları ülkenin güneyinde - Almatı, Çimkent ve Türkistan bölgesinde (% 5,2) kaydedildi. Bu alanlar, serbest mesleğin yaygın olduğu ve işsizlerin eğitim düzeyinin işverenlerin ihtiyaçlarını karşılamadığı bilinmektedir.

Elektronik işgücü değişimi (enbek.kz), Kazakistan'da iş arama ve işe alımda yardım sağlayan tek bir dijital istihdam platformudur. Bugün ülkenin eğitim sisteminin gençleri işgücü piyasasına yeterli düzeyde hazırlamadığı da bir gerçektir. Emek arzı ve talebi arasında oldukça fazla dengesizlik vardır. Sonuç olarak, Güney Kore ve Rusya gibi komşu ülkelere Kazakistan'dan işgücü göçü artıyor. Emek kaynaklarının göç etmesinin nedenleri artan enflasyon, sosyal alan üzerindeki baskı vb.

Güney Kazakistan işgücü piyasasında genç işsizliğinin ana nedenlerinin, mezunların özelliklerine uygun bir istihdam sisteminin olmaması ve gerekli uzmanlıklar, işgücü piyasası ve mezunların uzmanlıkları arasındaki fark olduğu belirtilmelidir. Uluslararası uzmanlar, genç işsizliğine çözüm bulmak için telekomünikasyonun dijitalleşmenin gereklilikleri doğrultusunda geliştirilmesi gerektiğini ve gelişmekte olan ülkelerin ana kaynağının küçük ve orta ölçekli işletmeler olduğunu savunuyor. Bu konuda özel sektörün canlanmasına dikkat etmek gerekiyor. Güney Kazakistan'da işgücünün yaklaşık %35'i hizmet sektöründe çalışmaktadır.

Genellikle işsiz bir erkek çabucak iş bula bilir fakat toplumsal üretimden kadınların çoğu kalıcı olarak işten çıkarılır. Bu durumda annelik iznindeki kadınların tam zamanlı eğitim görme fırsatına sahip olması da önemlidir.

Anahtar kelimeler: işgücü piyasası, işgücü göçü, elektronik işgücü değişimi, dijitalleşme, hizmet sektörü.

АНАЛИЗ ПУТЕЙ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ С БЕЗРАБОТИЦЕЙ В ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

НУРБЕТОВА ГУЛЬНАР

Профессор, Международный
казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмета Ясави
Туркестан/Казахстан
gulnarturkestan@gmail.com

РЕЗЮМЕ

Сегодня на рынке труда Казахстана существует переизбыток специалистов гуманитарных специальностей и дефицит технических кадров. В Южном Казахстане наблюдаются различные виды безработицы, такие как естественная и циклическая безработица. Есть факторы как из-за несоответствия спроса на рынке труда по специальности или квалификации у соискателя нет возможности найти работу. Также в сфере строительства и сельскохозяйственной отрасли заметны сезонный спрос.

Уровень безработицы был превышен во время пандемии. Наиболее высокий уровень безработицы в 2019 году зарегистрирован на юге страны - в Алматы, Шымкент и Туркестанской области (5,2 %). Эти регионы являются трудоизбыточными, в которых распространена самозанятость, а также уровень подготовки безработного населения не соответствует потребностям работодателей.

Электронная биржа труда (enbek.kz) - единая цифровая площадка по трудоустройству в Казахстане, обеспечивающая для поиска работы и содействия в подборке персонала. Также существует реальность - сегодня система образования страны не обеспечивает достаточный уровень подготовки молодежи для рынка труда. Существует значительный дисбаланс между спросом и предложением рабочей силы. Следует, что увеличивается рост трудовой эмиграции в соседние страны, как Южная Корея, Россия и др. Причинами трудовой эмиграции являются рост инфляции, давление на социальную сферу общества и т.д.

Следует отметить, что основные причины безработицы среди молодежи на рынке труда Южного Казахстана: отсутствие системы распределения выпускников высших учебных заведений на рабочие места, в соответствии с полученной специальностью и различие между требующимися специальностями на рынке труда и специальностями выпускников. Для решения молодежной безработицы международные эксперты усердно утверждают, что с требованиями цифровизации необходимо развивать дистанционную работу, также для развивающихся стран основным источником является малый и средний бизнес. В этой связи, необходимо обратить внимание на активизацию частного сектора. В Южном Казахстане примерно 35% рабочей силы занято в сфере услуг.

Большинство безработных мужчин достаточно быстро находят работу, в то время как основная масса женщин, вытесненных из общественного производства, теряют ее практически навсегда. Большое значение имеет и то, что женщины, выходя из декретного отпуска, не имеют возможности учиться очно.

Ключевые слова: рынок труда, трудовая эмиграция, электронная биржа труда, цифровизация, сфера услуг.

В данной статье рассматриваются пути решения и анализ по борьбе с безработицей в Южном Казахстане. На рынке труда Казахстана существует переизбыток специалистов и кадров гуманитарных специальностей и острый дефицит технических кадров (ИТ), в связи с этим специалисты из числа иностранной рабочей силы являются временным альтернативным решением для мобильного и оперативного удовлетворения потребностей предприятий в высококвалифицированной рабочей силе.

В Казахстане наблюдаются различные виды безработицы, такие как естественная и циклическая безработица. Есть факторы как из-за несоответствия спроса на рынке труда по специальности или квалификации у соискателя нет наличия и возможности найти постоянную работу.

Наиболее высокий уровень безработицы в 2019-2020 гг. зарегистрирован на юге страны - в Алматы, Шымкент и Туркестанской области (5,2%). Данные регионы являются трудоизбыточными, в которых распространена самозанятость, а также уровень подготовки безработного населения не соответствует потребностям работодателей. Низкий уровень безработицы зафиксирован на юге страны в Туркестанской области (4,6%) (Хишаева, 2020).

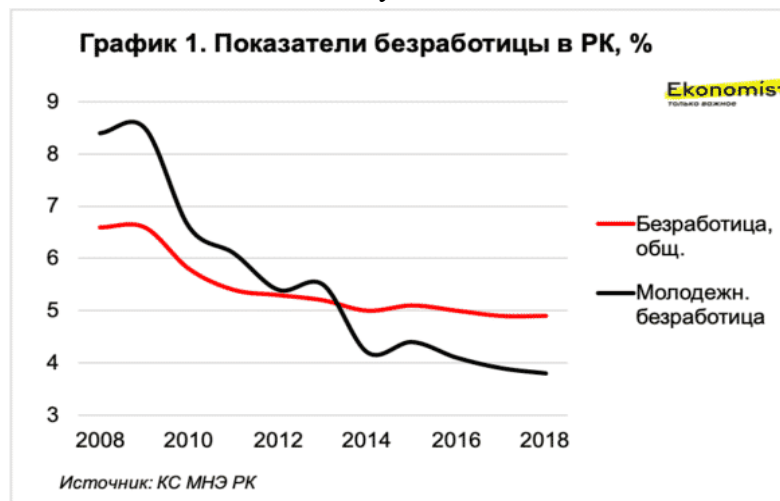
Негативные моменты пандемии являются довольно болезненными для любого государства, и Казахстан здесь не исключение. Карантин крепко ударил по малому и среднему бизнесу, где широко представлен низкоквалифицированный персонал. Восстановление сегмента будет происходить крайне медленно и, скорее всего, затянется на несколько лет, так как официальные оценки по безработице действительно выглядят излишне оптимистично.

Ближе к истине цифры, озвученные Всемирным банком - 12,7%. В реальности, стоит отметить и такой момент, как в целом низкое доверие к официальной статистике республики, в частности, речь идет о стабильно снижающемся уровне безработицы на протяжении последних девяти лет, несмотря на экономические проблемы, возникшие в данный период. Оценить число безработных действительно довольно сложно из-за высокой доли теневого сектора, которая, опять же, оценивается по-разному правительством (20-25% ВВП) и аналитиками (35-50%).

Коронавирус привел к появлению самого сильного кризиса со времен Великой депрессии 1930-х. Текущие проблемы должны заставить чиновников проснуться от долгого беспечного сна и пересмотреть свой подход к управлению и оптимизировать процессы, иначе восстановление экономики может растянуться на долгие годы, а также маскировать застои с помощью приукрашенных отчетов будет все гораздо сложнее. Таким образом, первым антикризисным шагом должны стать реформы, направленные на увеличение прозрачности работы статистического ведомства.

Если будем говорить о «Дорожной карте занятости» стоит понимать, что рабочие места по программе создаются в основном в сфере строительства и ремонтных работ, в которой присутствует определенная сезонность, а, значит, довольно скоро они вновь могут лишиться работы. Основная отрасль, где создаются сейчас новые вакансии - это строительство. Данная отрасль способна оказать лишь кратковременный эффект за счет решения текущих проблем с инфраструктурой в регионах, но не может изменить ситуацию к лучшему в долгосрочной перспективе. Во время пандемии пострадали от кризиса: продавцы, туроператоры, официанты и прочие представители сферы услуг - насколько для них актуально данное предложение от правительства (См.: рисунок 1).

Рисунок 1.

Если объективно размышлять, какого-то ощутимого эффекта выплаты HR-агентствам и ведомствам замечено не было. Выиграли от этого только сами рекрутинговые фирмы, для которых появился дополнительный источник доходов. В интернете существует множество мнений и советов по открытию нового бизнеса с минимальными вложениями, позволяющего получать деньги за каждого трудоустроенного. В данной ситуации интересующиеся стороны могут встретиться напрямую, особенно учитывая весомую роль интернета. Гораздо целесообразнее было бы вознаграждать граждан, нашедших работу, за их стремление к активной трудовой деятельности и тем самым дополнительно мотивировать безработных.

По территориальным принадлежностям основная доля безработного населения (58%) проживают в городах Казахстана, остальная часть (42%) - в сельских населенных пунктах.

В каждом регионе складывается уникальный рынок труда под влиянием различных факторов, таких как отраслевая структура экономики, плотность населения, миграционные процессы, уровень профессиональной подготовки, активность предприятий, деятельность государственного сектора.

Одним из основных факторов, который учитывается при разработке стратегии социально-экономического развития страны, является занятость трудоспособного населения. Также безработными считаются лица, производящие продукцию в личном подсобном хозяйстве только для собственного потребления, учащиеся, студенты, пенсионеры. Люди с ограниченными возможностями учитываются в качестве безработных, если они занимались поиском работы и были готовы приступить к ней.

Официальная статистическая информация по безработному населению формируется по следующим группам: по типу местности проживания; по регионам; по полу; по возрастным группам; по уровню образования; по причинам незанятости; по продолжительности незанятости (Методические).

Занятость и безработица являются основными характеристиками рынка труда. Существуют различные теории, раскрывающие причины и суть безработицы. Они выделяют положительные и негативные социально-экономические и психологические последствия безработицы.

В этой связи, проблема роста уровня безработицы требует новых методов, способов и подходов к ее решению. Таким образом, на рынке труда существуют различные виды безработицы (См.: рисунок 2).

Рисунок 2.

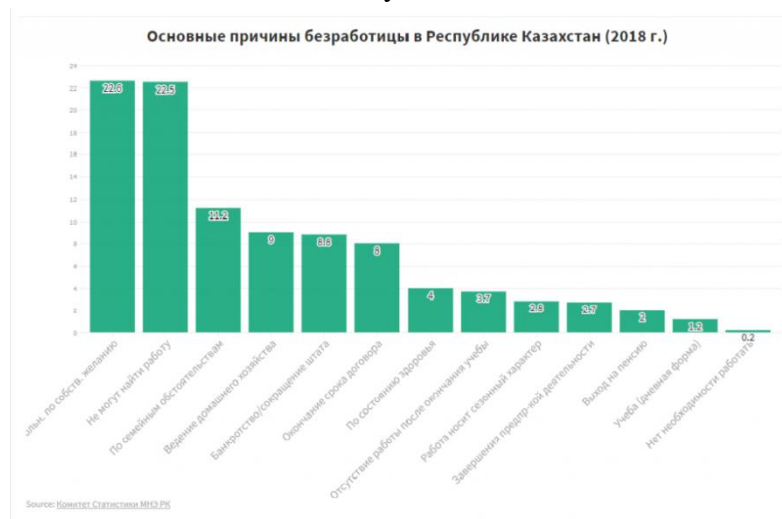
Безработные по обстоятельствам незанятости. II квартал (тыс. чел.)			
	2020	2019	Рост за год
Всего	454,0	441,8	2,8%
Нет возможности найти работу	109,6	-	-
Увольнение по собственному желанию и завершению предпринимательской деятельности	97,2	122,7	-20,8%
Увольнение в связи с сокращением штата, с ликвидацией (банкротством) организации, окончанием срока договора	93,4	86,3	8,2%
По семейным (личным) обстоятельствам	56,9	47,3	20,4%
Ведение домашнего хозяйства	38,2	34,8	9,8%
По состоянию здоровья	22,7	15,2	49,5%
Отсутствие работы после окончания учебного заведения	15,9	14,3	11,5%
Работа носит сезонный характер (не сезон)	8,8	8,5	3,6%
Выход на пенсию	4,2	6,6	-37,4%
Занятые в личном подсобном хозяйстве для собственного потребления	3,1	6,9	-55,0%
Учёба (дневная форма)	2,3	4,2	-46,1%
Нет необходимости работать	1,7	1,6	8,4%
Сохраняющие формальную связь с рабочим местом	-	0,03	-
Длительный поиск работы	-	93,5	-

На основе данных Комитета по статистике МНЭ РК Finprom.kz

Одним из распространенных видов - естественная безработица (фрикционная, структурная) и циклическая/сезонная безработица. Естественный уровень безработицы включает в себя фрикционную и структурную безработицу. Данный вид не связан с динамикой экономического роста страны, и обусловлен естественными причинами, такими как текучесть кадров, миграция, демографические причины. Тем временем сезонная безработица объясняется тем, что обусловлена сезонными колебаниями в объеме производства определенных отраслей.

В развитых странах делается упор именно на долгосрочный эффект, который достигается путем создания всех необходимых стимулов для увеличения числа небольших фирм, которые являются не только основным драйвером экономики, но и главными работодателями. К ним нужно добавить большое число льгот - начиная от налогов до дешевого фондирования, позволяющих относительно безболезненно приступить к созданию своего дела и найму работников (См.: рисунок 3).

Рисунок 3.

Кроме этого, власти предлагают большое число программ по повышению квалификации или переквалификации, в том случае, если рабочая сфера перестает быть актуальной. К тому же стимулы через механизм фискальных льгот не только приносят пользу, но и позволяют снизить коррупционные риски, сопутствующие прямым расходам из бюджета.

Необходимо отметить, что система поиска «Работа без границ» нацелена на упрощение трудоустройства иностранцев и учета трудовой миграции и вряд ли приведет к решению проблем с безработицей. Безусловно, на уровне правительства и бизнеса эта программа должна принести пользу, учитывая большое количество людей, желающих приехать на заработки в республику, но положение рядовых граждан, которые не собираются мигрировать, не должно пострадать. Так что к этой программе необходимо отнестись очень внимательно.

Также в сфере строительства и сельскохозяйственной отрасли заметны сезонный спрос.

В региональном разрезе картина безработного населения выглядит следующим образом: в настоящее время высокий уровень безработицы в 2019-2020 гг. зарегистрирован на юге страны - в Алматы, Шымкент и Туркестанской области (5,2%). Эти регионы являются трудоизбыточными, в которых распространена самозанятость, а также уровень подготовки безработного населения не соответствует потребностям работодателей. Однако по данным портала «Еңбек» в 2019 году Алматы, Нур-Султан и Шымкент вошли в тройку лидеров с наибольшим количеством вакансий, заявленных предприятиями через портал (См.: рисунок 4).

Рисунок 4.

Электронная биржа труда (enbek.kz) - единая цифровая площадка по трудоустройству в Казахстане, обеспечивающая для поиска работы и содействия в подборке персонала. Данный портал объединяет информации государственных и частных центров занятости, резюме и сведения о вакансиях, представляемых сами гражданами и работодателями.

В гендерном разрезе, доля мужчин в численности безработных в 2020 году составила 45% (198,5 тыс.чел.), женщин - 55% (243,1 тыс.чел.) (3).

Более того, доля молодежи в возрасте 15-28 составила 19% (81,9 тыс.чел.). Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-28 лет сложился в - 3,8%.

Однако самое большое количество безработных превалирует в возрасте 29-34 лет, составляя 28% (122,9 тыс.чел.) от общего количества безработных.

Среди безработного населения 71% имеют образование (высшее учебное заведение, техническое и профессиональное образование), 26% среднее и 2,2% незаконченное высшее образование. Более того, 26% имеют высшее образование, 2,2% незаконченное высшее образование, 45% среднее и начальное профессиональное образование, 27% среднее образование.

Причины: частные и общие. По данным Комитета Статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан по вопросам занятости за 2019 год были выявлены множество факторов, влияющих на трудности в поиске работы или причины отсутствия работы (См.: Рисунок 5).

Рисунок 5.

Среди важнейших причин отсутствия работы, наиболее распространенными в Республике Казахстан являются следующие:

- увольнение по собственному желанию (23%);
- нет возможности найти работу (22,5%);
- по семейным обстоятельствам (11%).

В Туркестанской области причины безработицы другие: 77% опрошенных ответили, что у них нет возможности найти работу. В то время как в региональном разрезе этот показатель составил 26% (Азатбек, 2017).

В среднем 20% опрошенных безработными являются в связи: с ликвидацией организации, с сокращением или завершением срока договора. В 2021 году более 26 тысяч человек оказались безработными в южных регионах страны в связи с сокращением штата. Также эта причина распространена среди безработных в городах республиканского значения (Петренко, 2019).

Для борьбы с безработицей в Казахстане была разработана и ныне реализуется программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек».

Специалисты Министерства труда и социальной защиты населения Казахстана спрогнозировали, что к 2025 году в Казахстане возможен рост безработицы в связи с объективными причинами. Объективные тренды показывают, что в среднесрочной перспективе вероятны рост безработицы в связи с демографической волной в развитии страны, ее населения и изменениями на рынке труда. В трудоспособном населении через 5-6 лет будут преобладать поколение «второй волны» демографического взрыва («первая волна» демографического конца 1950-х-начало 1960-х) - то есть поколение, родившееся во второй половине 1980-х. Сегодня представителям этого поколения 30-35 лет. В 2025 году они будут составлять основную и наиболее активную, востребованную и многочисленную группу трудоспособного населения. Это будет «давить» на рынок труда.

Впоследствии, именно к 2025 году значительно увеличится численность женщин и их удельный вес на рынке труда, поскольку женщинам повысили пенсионный возраст до 63 лет. С каждым годом удельный вес женщин предпенсионного возраста (до 63 лет) будет возрастать. Именно поэтому, правительство будет дополнять и, возможно разрабатывать новую программу занятости.

Учитывая, что безработица в Казахстане значимо различается в различных группах населения, важно, чтобы инструменты государственной политики для решения проблем безработицы носили целевой характер в отношении разных групп населения.

При этом, следует брать на вооружение меры, которые зарекомендовали себя как наиболее эффективные. В их числе применение механизма социального партнерства, стимулирование самозанятости населения, поддержка малого предпринимательства, переподготовка кадров, организация общественных работ, квотирование рабочих мест, экономическая поддержка работодателей, использование гибких форм занятости населения, информационное обеспечение рынка труда, поддержка негосударственных служб в области занятости населения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хишаева Ж.Т. Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения // Экономика Центральной Азии. - 2020. - Том 4. - № 2. - С. 101-112.
2. Методические рекомендации по основным индикаторам рынка труда // Комитет Статистики // РК www.stat.kz
3. <https://www.enbek.kz/ru/vac/regions>
4. Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Дубина И.Н. Государственно-правовое регулирование самозанятости в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». - 2017. - №2. - с.75-86.
5. Петренко Е.С., Приторова Т.П., Спанова Б.К. Профилирование безработных при оказании услуг содействия занятости населения: мировой опыт и модель для Казахстана // Экономика труда. - 2019. - №1. - с.357-376.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**THE ROLE OF ART EXHIBITIONS IN THE FORMATION OF THE SOCIAL
COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES**

Assos. Dr. O.A. STYCHEVA

Assos. Dr. G.I. SMANOVA

South Kazakhstan State Pedagogical University
Republic of Kazakhstan, Shymkent

ABSTRACT

The article offers a study of issues related to the holding of art exhibitions, where the expositions are united by a common theme – "Creativity of artists of Kazakhstan". The organization of such exhibitions is conditioned by the goals and objectives of the project, which is being worked on by a group of teachers of the South Kazakhstan State Pedagogical University. Within the framework of the project "The didactic potential of national painting in the implementation of the program of the spiritual revival of the nation", a system of measures aimed at the effective use of works of national fine art in the educational process of pedagogical universities is planned. Since one of the core directions in the strategy of forming the professional competence of students of pedagogical universities is the study of the cultural heritage of Kazakhstan, the study and analysis of the pedagogical capabilities of works of national painting and the creation of a conceptual model of their application as a means in the implementation of educational and educational tasks is objectified by educational programs.

The identification of the main trends, principles and didactic conditions for the use of works of Russian painting, as well as acquaintance with methodological recommendations for the ethno-cultural education of young people lead to the conclusion that art exhibitions are an effective form of acquaintance and study of the work of domestic artists. Additional conditions are created to present works of art to the viewer through an artistic space with a specific internal organization, which has an aesthetic effect on the perception of the objects on display. The observations carried out by the project participants and the organization of experimental work on the design of expositions by students of pedagogical universities served as convincing proof that art exhibitions organized on the basis of educational institutions are an effective way to introduce the younger generation to the domestic fine arts.

Contributing to the realization of educational tasks and the development of aesthetic taste, expanding the possibilities of knowledge paradigms and solving the problems of competent leisure organization, familiarity with the requirements for the content and stages of the design of art exhibitions affects the formation of the social competence of future teachers. Since social competence is determined by the ability to use different communicative roles and strategies in terms of interaction with people and the world around them, it is characterized as a necessary component of professional competence.

The study of various forms of the existence of fine art, the perception of painting as an integral part of spiritual life, the assessment of various aspects of its interaction with man and society, - in general, the consideration of art in the social aspect contributes to the formation of a teacher - both in a developmental and didactic format.

Keywords: Art exhibitions, fine art, social competence, pedagogical specialties, professionalization

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ВЫСТАВОК В СТАНОВЛЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Доц.О.А. Стычева, Доц. Г.И. Сманова
Южно-Казахстанский государственный
педагогический университет
Республика Казахстан, г. Шымкент

В статье предлагается исследование вопросов, связанных с проведением художественных выставок, где экспозиции объединены общей темой—«Творчество художников Казахстана». Организация такого рода выставок обусловлена целями и задачами проекта, над которым работает группа преподавателей Южно-Казахстанского государственного педагогического университета. В рамках проекта «Дидактический потенциал отечественной живописи в реализации программы духовного возрождения нации» намечена система мероприятий, направленных на эффективное использование в учебно-воспитательном процессе педагогических вузов произведений национального изобразительного искусства. Поскольку в стратегии формирования профессиональной компетентности студентов педагогических вузов одним из стержневых направлений является изучение культурного наследия Казахстана, изучение и анализ педагогических возможностей произведений отечественной живописи и создание концептуальной модели их применения в качестве средства в реализации обучающих и воспитательных задач объективируется образовательными программами.

Выявление основных тенденций, принципов и дидактических условий использования произведений отечественной живописи, а также знакомство с методическими рекомендациями по этнокультурному образованию молодежи подводят к выводу о том, что художественные выставки являются эффективной формой знакомства и изучения творчества отечественных художников. Создаются дополнительные условия представить зрителю произведения искусства через художественное пространство со специфичной внутренней организацией, что оказывает эстетическое воздействие на восприятие экспонируемых объектов.

Проводимые участниками проекта наблюдения и организация экспериментальной работы по оформлению экспозиций силами студентов педагогических вузов послужили убедительным доказательством тому, что художественные выставки, организованные на базе образовательных учреждений,—эффективный способ знакомства молодого поколения с отечественным изобразительным искусством.

Способствуя реализации воспитательных задач и развитию эстетического вкуса, расширяя возможности знаниевых парадигм и решая проблемы грамотной организации досуга, знакомство с требованиями к содержанию и этапами оформления художественных выставок влияет на становление социальной компетенции будущих учителей. Поскольку социальная компетенция определяется умением использовать разные коммуникативные роли и стратегии в условиях взаимодействия с людьми и окружающим миром, она характеризуется как необходимая составляющая профессиональной компетентности. Изучение различных форм бытования изобразительного искусства, восприятие живописи как неотъемлемой части духовной жизни, оценка разных сторон ее взаимодействия с человеком и обществом, — в целом рассмотрение искусства в социальном аспекте способствует становлению педагога — как в развивающем, так и в дидактическом формате.

Ключевые слова: *художественные выставки, изобразительное искусство, социальная компетенция, педагогические специальности, профессионализация*

Характеризуя искусство как социальный феномен, исследователи отмечают его развитие в трех направлениях: как профессиональный труд; как художественную сферу потребления; как объект для содержательного анализа [1]. Указанные направления имеют свою специфику в таком виде искусства, как живопись: являясь носителем конкретной информации о формах взаимодействия человека, общества и культуры, живопись служит ярким подтверждением тезиса о стилевом многообразии искусства и его богатых возможностях в использовании новых форм. В живописи находит отражение общественная жизнь, ее ценностные ориентации и предпочтения, она может быть охарактеризована на сегодняшний день как социально-культурный феномен. Безусловно, с изменением общества меняется и характер произведений живописи: на смену классическим полотнам художественного творчества, ориентированным на анализ первичной реальности и характер героев, приходят картины, вовсе не копирующие жизнь, а призывающие к исследованию глубинного смысла изображенных явлений и ситуаций. Безусловно, не остается без внимания интерес к внешней экстравагантности и броскости, что во многом объясняет признание живописи как искусства конкретными индивидами и социальными группами. Говоря о значимости живописи, необходимо подчеркнуть ее участие в формировании гуманитарных знаний, поведенческих характеристик членов социума. Понимание искусства включает такие аспекты: учет его предмета, содержания, функций, выполняемых им в обществе, различных способов отражения действительности.

Специфическая функция искусства состоит в том, что оно отражает многообразие накопленного человечеством опыта в процессе живых взаимоотношений личности с миром, природой и обществом. В искусстве отражается как итог эстетического познания явлений, так и сам процесс оценки и обработки познаваемого объективного и субъективного мира [2].

Возникает настоятельная необходимость в исследовании развивающих возможностей изобразительного искусства в педагогическом аспекте, в использовании произведений живописи в качестве наглядности как действенного средства обеспечения учебно-воспитательного процесса. Признание важности использования произведений живописи в образовательной среде рассматривается как ведущая идея проекта «Дидактический потенциал отечественной живописи в реализации программы духовного возрождения нации». Намечая систему мероприятий, направленных на эффективное использование социально-общественной роли живописи в учебно-воспитательном процессе, участники проекта в качестве ключевых направлений своей работы определили:

1) использование платформы педагогических вузов для разработки модели применения произведений живописи как действенного средства обучения на занятиях по предметам гуманитарного цикла;

2) отбор произведений отечественного изобразительного искусства (содержательный аспект) и описание их использования на занятиях (учебно-методический аспект).

Представляется, что будущие учителя, овладевшие знаниями об истории и особенностях произведений отечественной живописи, обратятся к анализу ее педагогических возможностей на основе той дидактической модели, которая применялась в практике вузовского преподавания и обеспечивалась методическими подходами, призванными экстраполировать изобразительные средства в реализацию обучающих и воспитательных задач.

В стратегии формирования профессиональной компетентности студентов педагогических вузов одним из стержневых направлений является изучение культурного наследия Казахстана, что обуславливает значимость тезиса о необходимости включения в образовательные программы всех специальностей сведений об отечественном искусстве вообще и о живописи в частности. Один из путей такой экстраполяции знаний о живописи как о профессиональном труде, понимание значимости сферы его потребления и формирования навыков содержательного анализа видится в проведении художественных выставок.

Художественная выставка является на сегодняшний день одним из самых ярких и зрелищных событий современной культуры. Используя в качестве основного выразительного средства репрезентативность (как наиболее эффективный способ передачи информации), выставка живописи апеллирует к чрезвычайно широкому спектру понятий и ассоциаций в самых разнообразных областях гуманитарных знаний.

Выставка живописи – это специфическая форма коммуникации, при которой на относительно небольшой по размерам оборудованной территории демонстрируются образцы изящного искусства с ориентиром на духовную сферу [3].

Выставка предстает перед зрителем в виде особого художественного пространства, существующего в соответствии со своей внутренней организацией, подчиненной воздействию конкретной архитектурной среды музея, экспонируемых объектов, их носителей и концептуального замысла, благодаря которым произведения искусства, составляющие коллекции музеев, актуализируют свои эстетические качества. Художественная выставка концентрирует на своей территории многие актуальные явления искусства и культуры, участвует в становлении и развитии представлений об общечеловеческих ценностях.

Современное общество позитивно относится к факту активного расширения сферы применения выставок, проведения их в новых, необычных форматах, с привлечением информационно-компьютерных технологий. В определенной форме организации, обусловленной теми или иными принципами, наиболее существенным из которых считается «экспозиционность», тесно связанная с наглядностью, позволяющая фиксировать происходящее как событие, проявляется феномен выставки. Своеобразие и неповторимость облика успешных выставок различной тематики отличает особый визуальный мир, ясно «читаемая» концептуальная основа, выразительные экспозиционные решения. В пространстве выставки, в расположении ее компонентов наблюдается порядок и система, необходимые для реального восприятия и понимания актуализированных в экспозиции художественных образов [4].

В рамках проекта «Дидактический потенциал отечественной живописи в реализации программы духовного возрождения нации» планируется популяризация произведений казахстанских художников, что делает закономерным установление всесторонних связей с Государственным музеем искусств РК им. Кастеева г. Алматы (директор – заслуженный деятель РК, доктор философских наук, профессор Г.К. Шалабаева). Тематическое содержание запланированной в рамках проекта выставки «Туркестанская область в произведениях казахстанских художников» соотносится с научным направлением проведенных сотрудниками музея Кастеевских чтений-21 «Пространство культуры и историческое сознание» и в дидактическом формате призвано реализовать общие цели – знакомства и популяризации отечественной живописи. Совместная деятельность призвана создать идеальные условия для выполнения рекомендаций патриотического акта «Туған жер», ориентированного на познавательную, культурно-досуговую, творческую работу образовательных учреждений, магистральным направлением которой является воспитание казахстанского патриотизма.

Знакомство с методами и технологиями организации тематических и персональных выставок мировой и отечественной живописи осуществлялось путем изучения ряда экспозиций, подготовленных в музее искусств РК им. Кастеева: «Вершины духа» (творчество Н.К. Рериха); «Обаяние реального мира» (творчество Елены Бейсеминовой); «Чувство ритма» (творчество молодых художников Казахстана); «Зарубежное искусство живописи XX-XXI вв» (на выставке представлены произведения художников России, Армении, Литвы, Молдовы) и др. Не менее интересным и полезным (в плане трансформации модели изучения дидактической значимости живописи) было посещение организованной на базе Национальной библиотеки РК тематической выставки портретов, подготовленной студентами и преподавателями КазНПУ им. Абая «Говорит Алматы» и посвященной истории радиовещания.

Одновременно со знакомством с художественными экспозициями и изучением технологии их организации проводилась работа в библиотеке по составлению каталога научных источников, посвященных описанию этапов подготовки выставок, на которых представлены произведения живописи. Изучение источников позволило обобщить информативный блок, представленный в данной статье такими сведениями. Художественные выставки – форма ознакомления зрителей с искусством (с художественным наследием и с современным искусством). Художественная выставка представляет собой рационально организованный комплекс идейных, смысловых, эстетических и материальных компонентов. Художественные выставки объединяют произведения по какому-либо признаку – по составу участников и их принадлежности к художественным группировкам, по видам и жанрам искусства (батальные сцены, интерьер, портрет, пейзаж), а также по темам (так называемые тематические выставки) и направлениям в изобразительном искусстве. Художественные выставки подразделяются на национальные, региональные, международные, стационарные и передвижные, персональные, групповые и коллективные. Художественные выставки могут быть организованы периодически [5].

Посещение Государственного музея искусств им. А.Кастеева, с хорошо организованными, разнообразными по тематике экспозициями, привлекающими внимание большого количества представителей разновозрастных групп, безусловно, послужило своего рода образцом для проводимой в рамках проекта выставки «Художники Южного Казахстана». Она прошла в сентябре 2021 г. на базе Дворца школьников (г. Шымкент). Выставка проходила под символическим названием «Южане рисуют сердцем», в ее экспозициях были представлены картины как известных художников южного региона Казахстана, преподавателей вузов, колледжей, школ, так и произведения начинающих авторов. Но все картины на выставке объединила общая тема: тема любви к своей родине, к своему краю, к людям – соотечественникам и землякам. Это вклад участников проекта в реализацию государственной программы «Мәңгілік Ел», ориентированной на духовное становление казахстанского общества, на выполнение методических рекомендаций патриотического акта «Туған жер».

Участники проекта познакомились с «Правилами 4-х П», и в полном соответствии с ними: 1) планировали выставку; 2) привлекали участников и посетителей; 3) продумывали состав персонала; 4) получали и анализировали результаты. На первом этапе большую роль играло определение идеи и цели предстоящей выставки. Дидактическая значимость организованного мероприятия предполагала подготовительную работу по краеведению, выявление художников региона, знакомство с тематическим разнообразием их творчества. Было проведено своего рода исследование, организован поиск творческих людей, которые проявили интерес и выразили желание участвовать в выставке. Совместные усилия стали отличной возможностью для художников представить свои работы на одном мероприятии, что в результате позволило определиться с многообразием тем и с направлениями работы экскурсоводов.

Безусловно, выбиралось и время проведения выставки: предстояло убедиться, что в эти дни не проводится никаких аналогичных мероприятий. Второй этап прошел успешно благодаря тому, что сотрудники Дворца школьников выступили в роли надежных партнеров, не только предоставив удобное в архитектурном отношении пространство, но и оказав помощь в подготовке оборудования, в использовании компьютерной техники, в решении ряда организационных вопросов. Привлечение к проведению выставки докторантов и магистрантов Южно-Казахстанского государственного педагогического университета способствовало обращению к различным формам рекламного оповещения: образовательные учреждения города (школы, колледжи, вузы) были приглашены на мероприятия своевременно, обговаривалось время экскурсий для каждой группы, устанавливалось количество посетителей.

Неоценимой была помощь самих участников – художников, предоставивших свои картины на выставку. Именно они помогали организовать пространство так, чтобы посетителям было удобно перемещаться, и чтобы все экспонаты были доступны для обозрения. Пространство выставки характеризуется как «профильное». Следует сказать, что на этапе размещения экспонатов, мнения организаторов выставки и ее организаторов разделились. Одни выступали за «проблемную группировку» как наиболее динамичную форму презентации художественного материала, другие настаивали на представлении экспонатов в «академическом ряду». Этот способ размещения картин тяготеет к подчиненности и согласованности с характером интерьера, он отличается традиционностью и определяет стилевое единство выставочного материала. Примечательно, что на проведенной выставке в качестве «экспонатов в фокусе» выступали картины молодых художников, оформленные на стенде большого размера, и место для этого стенда было определено с учетом пространственной локализации. Движение информации от экспонента к посетителю традиционно состоит из трех этапов, и первый из них (сценарное формирование выставки) проходил при непосредственном участии авторов. На втором этапе отобранная информация облекается в ту форму, в какой она будет представлена посетителям (использовалась предметно-стендовая форма экспозиции, привлекалась компьютерная техника).

На этапе передачи информации, ее получения, восприятия, осмысления, с целью закрепления послевыставочного эффекта были организованы беседы посетителей с художниками, с экскурсоводами, с организаторами мероприятия.

Дидактическая составляющая выставки преследует взаимодополняющие цели: с одной стороны, познакомить общество с художниками, показать своеобразие их творчества, выявить специфику направлений и культурные смыслы создаваемых произведений. С другой – показать конкретный и очень эффективный путь организации встречи с искусством, который может быть организован в образовательных учреждениях разного типа. Педагоги, пришедшие на выставку вместе с учениками, имели возможность консультироваться с организаторами, делиться своими впечатлениями, планировать и представлять себя в роли организаторов.

Выставка является конкретным плановым событием с ограниченным временем, проводимым в заранее объявленном и подготовленном месте. В этом социально-культурном событии участвуют заинтересованные лица, которые могут представлять собой определенную иерархию. В проведенном участниками проекта мероприятии она выглядела так:

- экспоненты – производители (в нашем случае – художники), представляющие свой продукт на различных видах стендов;
- организаторы выставки (общественная организация, связанная с художественной деятельностью, здесь в этой роли выступили участники проекта);
- выставочный оператор (организатор – юридическое лицо, оказывающее услуги по подготовке и проведению данной выставки);
- посетители – потребители духовно-нравственного продукта.

Социологи рекомендуют при исследовании и анализе современного искусства изучать искусство в целом, рассматривать как можно больше сторон уникального отражения действительности. Такому рассмотрению способствует проведение художественных выставок, обеспеченных целевыми установками и ориентированными на учет дидактических условий и возможностей мероприятия, выполняющего обучающую и воспитательную функцию. Представляется, что для популяризации искусства живописи, для пропаганды его значимости в формировании как патриотических, так и интернациональных качеств личности, художественные выставки (как персональные, так и тематические) имеют высокий уровень значимости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горностаева М.В. Искусство как социологическое явление: о некоторых современных концепциях в мировой социологии искусства. – СОЦИС. – 2004, № 4. – С. 84-89.
2. Фриче В.М. Социология искусства. – М.: Едиториал. – 2010.–204 с.
3. Бердышев С.Н. Организация выставочной деятельности : учебное пособие для студ.. – М. : Дашков и К, 2008. – 228 с.

4. Особенности кураторской работы в проекте международной выставки «Арт дала: диалоги в пространстве и времени» / О.В. Батурина, А.Р. Акилбекова// Сананы жаңғырту жағдайындағы мәдениет пен өнер : Айша Ғалымбаеваның туғанына 100 жыл толуына арналған ғыл.-практ. конф. материалдары. –Алматы, 2017. – С. 78-83.

5.Магидович М. Поле искусства как предмет исследования // Новое литературное обозрение. – 2003. – № 60. – Электронный ресурс:
<http://magazines.russ.ru/nlo/2003/60/magid.html>

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

SALGINKOŞULLARINDA "SCRATCH" VE "ROBOTİK" DERSLERİNDE İLKOKUL
ÖĞRENCİLERİ İÇİN BİLGİ VE EĞİTİM ORTAMININ OLUŞTURULMASI
HAKKINDA

Prof. Dr. Almira Baidabekovna İBAŞOVA
Güney Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Çimkent/Kazakistan
almira_i@mail.ru

ÖZET

Mart 2020'de Kazakistan'da koronavirüs enfeksiyonu nedeniyle bir salgın başladı. Bu bağlamda, okul dersleri bizim için alıştığımız anlamda iptal edildi ve tüm çocuklar uzaktan eğitime geçti.

Fizyolojik olarak düzen ve rejime hazır olmayan ilkokul öğrencileri, materyali bağımsız olarak incelemek zorunda kaldılar. Elbette, bu yaklaşım ebeveynleri de dahil olmak üzere okul çocukları için zordu.

Yeni devlet tarafından zorunlu standartların getirilmesiyle, yeni eğitim sisteminin en önemli bileşeni, çeşitli bilgi kaynaklarına ücretsiz erişim sağlayan modern bilgi teknolojisine dayanan bilgi ve eğitim ortamıdır.

Aynı zamanda okulun bilgi ve eğitim ortamı yeni seviyedeki pedagojik sistem olarak anlaşılmalı ve bir dizi teknolojik araç içermesi gerekmektedir.

Şuanda özellikle önemlidir, bilimsel araştırma alanında oluşturan bilgi okur yazarlığı mümkün değildir olmadan uyum, onun bilgi ve eğitim ortamı, yürütme yol açar garantili ulaşmak için pedagojik amaçlar.

Şuanda ilkokul öğrencileri için özellikle metin içeriği, animasyon videoları geliştiren, Scratch ve Robotik kurslarına yönelik eğitim ve öğretim yardımcılarının geliştirilmesi ve geliştirilmesi için bilgi ve eğitim ortamının geliştirilmesi ve uygulanmasına odaklanıyoruz.

Bu çalışma, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı (AP09260464 hibe "Akıllı eğitim koşullarında "Scratch" ve "Robotik" derslerinde ilkokulda bilgi ve eğitim ortamının geliştirilmesi") tarafından finanse edilmektedir.

Bilgi ve eğitim ortamı, «Bilgisayar Bilimi» konusunun ilkokullarında, seçmeli derslerde elektronik kaynaklar, metodolojik gelişmeler – okulda programlama dilini öğretirken, çocukların gelişimi için okurken kullanılacaktır.

Bilgi ve eğitim ortamı, öğrencinin kişiliğinin gelişiminin farklı aşamalarında öğrenme motivasyonunu yaratacaktır. Öğrencilerin bağımsız olarak aktif arama yapmasına ve bilgi ile çalışmasına yardımcı olacak, kişisel gelişimin farklı aşamalarında öğrenme motivasyonunu yaratacaktır.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, bilgi, eğitim, ortam, ilkokul.

О СОЗДАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПО КУРСАМ «SCRATCH» И «РОБОТОТЕХНИКА» В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Проф. Др. Альмира Байдабековна ИБАШОВА

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет
Шымкен/Казакистан
almira_i@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В марте 2020 года в Казахстане началась пандемия из-за коронавирусной инфекции. В связи с этим школьные уроки в привычном для нас понимании отменили, и все ребята перешли на дистанционное образование.

Ученики начальной школы, еще физиологически не готовые к порядку и режиму, вынуждены были самостоятельно изучать материал. Конечно, такой подход был сложен для школьников, в том числе и для их родителей.

С введением новых государственных общеобязательных стандартов важнейшим компонентом новой системы образования становится информационно-образовательная среда, в основе которой лежат современные информационные технологии, обеспечивающие свободный доступ к разнообразным информационным ресурсам.

При этом информационно-образовательная среда школы, понимается как педагогическая система нового уровня и должна включать в себя совокупность технологических средств.

На данный момент особо актуально проведение научных исследований в области формирования информационной грамотности, который невозможен без выстраивания ее информационно-образовательной среды, выполнение которых приводит к гарантированному достижению педагогических целей.

В настоящее время мы занимаемся разработкой и внедрением информационно-образовательной среды для учеников начальных классов в частности, разработкой текстовых контентов, развивающих анимационных видеороликов, учебно-методических пособий по курсам «Scratch» и «Робототехника».

Эта работа ведется при финансовой поддержке гранта МОН РК (грант AP09260464 "Разработка информационно-образовательной среды в начальной школе по курсам "Scratch" и "Робототехника" в условиях Smart-образования").

ИОС будет применяться при изучении в начальных классах предмета «Информатика», электронные ресурсы – при проведении факультативных занятий, методические разработки – при обучении языка программирования в школе, для развития детей.

ИОС создаст мотивацию к обучению на разных этапах развития личности обучающегося. Поможет ученикам самостоятельно осуществлять активный поиск и работу с информацией, создаст мотивацию к обучению на разных этапах развития личности.

Ключевые слова: Казахстан, знания, образование, окружающая среда, начальная школа.

ВВЕДЕНИЕ

Государственный общеобязательный стандарт образования устанавливает новый уровень развития нашего образования. В нем по-новому сформулированы цели образования, по-новому раскрыто содержание образования, дано новое целеполагание для учащихся и учителей. В современных условиях образование невозможно реализовать без новых подходов, необходимы новые технологии обучения. Новые технологии предъявляют совершенно новые требования к знаниям. Одна из них – способность учителя начальной школы организовать профессиональную деятельность в информационно-образовательной среде.

В государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы: “Неотъемлемой частью современной системы образования является развитая цифровая инфраструктура. В организациях образования необходимо развивать ИТ-инфраструктуру, цифровые образовательные ресурсы, сети и платформы массовых открытых онлайн-курсов, автоматизировать государственные услуги” (Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988).

В государственной программе “Цифровой Казахстан” на 2018-2022 годы подчеркивается важность цифровизации школ, создания удобных и эффективных инструментов для учащихся, их родителей, учителей, администраторов системы образования и цифровизации учебного процесса, оптимального баланса человеческого общения и своеобразного синтеза реального и цифрового мира в виртуальной среде.

Исходя из приведенных нормативных документов, известно, что результаты освоения программы начального общего образования, в том числе навыки использования информационных и коммуникационных технологий для решения коммуникативных и познавательных задач, использование учащимися различных способов поиска информации (в справочных источниках, в открытом учебном информационном пространстве сети Интернет), современный учитель должен обладать знаниями в вопросах организации информационно-образовательной среды в учебном процессе.

1. Государственный общеобязательный стандарт образования задаёт новую планку развития образования. В нём по-новому сформулированы цели образования, по-новому раскрывается содержание образования, даётся новое целеполагание для учащихся и для учителей. В современных условиях реализация стандарта невозможна без новых средств обучения, нужны новые технологии обучения, и всё это определяет новые требования к подготовке учителя.

Новые технологии предъявляют совершенно новые требования к образованию. Они формируют новые условия, при которых образование развивается [8, 2].

Постоянно возрастающая роль сети Интернет в мировом образовательном пространстве оказывает существенное влияние на активное внедрение в практику учебного процесса Smart-технологий: компьютерные программы и информационные технологии, основанные на Smart-технологиях, Smart-технологии и интеллектуальные образовательные приложения, Smart-технологии, основанные на мультимедиа, мобильные Smart-технологии.

Расширяются требования, которые предъявляются к содержанию образования. Если мы раньше останавливались на предметном содержании образования, то сейчас содержание должно охватывать все основные компоненты социализации: систему духовно-нравственных ценностей, систему научных представлений по предмету о природе, обществе, человеке и систему универсальных учебных действий (Роберт, 2012, с.1-26)

Идеальное дистанционное обучение подразумевает под собой общение с учителем, внедрение онлайн уроков. На практике же, большинство школ и учителей к такому ведению уроков готовы не были. Кроме того, не все ученики обладали необходимыми ресурсами для онлайн образования. Таким образом, все обучение свелось к отправке учителями домашних заданий и тем для изучения, а также обратной связи со стороны учеников в виде фотографий выполненных работ.

В среднем, по классу общеобразовательной школы, у 20% учеников все еще дома нет компьютера и интернета. Поэтому такие ребята практически были оторваны от процесса обучения.

За время внедрения дистанционного образования можно выделить следующее:

- сократилось количество уроков, направленных на диагностику и контроль знаний. Это отметили 50% учителей. 36% учителей снизили изучение нового материала;
- самые универсальные инструменты дистанционной работы - распечатки заданий и платформы с автоматической проверкой;
- чем больше учитель ведет онлайн уроков, тем меньше у него падает объем нового материала. В некоторых случаях наблюдается даже рост;
- элементы дистанционного обучения особенно эффективно использовать для детей, которые находятся на домашнем обучении и для учеников, которые пропустили занятия из-за болезни;
- регулярно ведут онлайн уроки лишь 32% опрошенных учителей. Чаще это жители городов.

Что должно стать основным инструментом в руках учителя при дистанционном обучении? Что должно увлечь ученика при обучении курсов «Scratch» и «Робототехника»?

Самое главное препятствие для дистанционного образования в настоящий момент – это недостаточная материально-техническая база для занятий как у школьников, так и у школ. Кроме того, не разработаны единые стандарты по дистанционному образованию, поэтому обучение в данных условиях крайне неоднородное.

Сегодня в стране ведется ряд работ в этом направлении. В частности, BilimLand электронная система обучения, Kundelik.kz инструмент онлайн-мониторинга, Daryn обучение учащихся в новой образовательной платформе Online, системе управления обучением GoogleClassroom, системе Microsoft Teams. У каждой системы есть свои требования, есть свои требования. Мы считаем, что в каждой начальной школе должны быть внедрены информационные технологии и Smart-образовательные программы, а также интеллектуальные образовательные программы.

2.С введением новых государственных общеобязательных стандартов важнейшим компонентом новой системы образования становится информационно-образовательная среда, в основе которой лежат современные информационные технологии, обеспечивающие свободный доступ к разнообразным информационным ресурсам. Современная информационно-образовательная среда – это открытая педагогическая система (подсистема), направленная на формирование творческой, интеллектуально и социально развитой личности. Она представляет собой совокупность взаимодействующих компонентов – банка информационно-образовательных ресурсов, компьютерных средств обучения, современных средств коммуникации (Интернета), педагогических технологий (Ibashova,2019, с. 100-107).

Таким образом, одним из результатов внедрения нового государственного общеобязательного стандарта является создание оптимальных информационно-методических условий – информационно-образовательной среды в школе для реализации основных образовательных программ.

При этом информационно-образовательная среда школы, понимается как педагогическая система нового уровня и должна включать в себя совокупность технологических средств (компьютеры, базы данных, коммуникационные каналы, программные продукты и др.), культурные и организационные формы информационного взаимодействия, компетентность участников образовательного процесса в решении учебно-познавательных и профессиональных задач с применением информационно-коммуникационных технологий, а также наличие служб поддержки применения ИКТ.

На данный момент особо актуально проведение научных исследований в области формирования информационной грамотности, который невозможен без выстраивания ее информационно-образовательной среды, выполнение которых приводит к гарантированному достижению педагогических целей. Это и является одной из важных комплексных задач, в решении которых мы должны принять участие, что является предпосылкой для определения направления нашего исследования.

3. Современный период развития общества характеризуется сильным влиянием компьютерных технологий, проникающих во все сферы человеческой деятельности. Неотъемлемой и важной частью этих процессов является информатизация образования. В настоящее время в Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированного на вхождение в мировое информационно-образовательное пространство.

В современных условиях выпускник школы должен обладать знаниями в тех областях науки и техники, которые оформились в виде научных дисциплин за последние годы. Поэтому одним из главных направлений процесса развития современного общества становится информатизация образования, обеспечивающая широкое внедрение в практику психолого-педагогических разработок, направленных на интенсификацию процесса обучения, реализацию идей развивающего обучения, совершенствование форм и методов организации учебного процесса, обеспечивающее переход от механического усвоения фактологических знаний к овладению умением самостоятельно приобретать новые знания (Almiraİbashaand others,2017, 229-241 p.).

В числе качеств, которые школе предстоит формировать у современного поколения, следует назвать: умение планировать структуру своих действий (планирование); умение построить информационную модель изучаемого объекта или процесса (моделирование); умение организовать поиск информации (поиск); дисциплина общения и умение структурировать свои сообщения (общение); навыки своевременного обращения к новой технике и новым технологиям в каждой жизненной ситуации (инструментирование деятельности); технические навыки свободного владения наиболее распространенными инструментами информационного общества – компьютерами.

Информационно-образовательная среда в процессе обучения одновременно выступает и как условие современного процесса обучения, и одновременно, как средство формирования новой системы образования (MaryWebb, 2014, pp.275–294.).

С точки зрения образовательного процесса, современная информационно-образовательная среда – это открытая педагогическая система (подсистема), направленная на формирование творческой, интеллектуально и социально развитой личности. Она представляет собой совокупность взаимодействующих компонентов – банка информационно-образовательных ресурсов, компьютерных средств обучения, современных средств коммуникации (Интернета), педагогических технологий.

Таким образом, одним из результатов внедрения нового государственного общеобязательного стандарта является создание оптимальных информационно-методических условий – информационно-образовательной среды в школе для реализации основных образовательных программ в условиях Smart-образования.

При этом информационно-образовательная среда школы, понимается как педагогическая система нового уровня и должна включать в себя совокупность технологических средств (компьютеры, базы данных, коммуникационные каналы, программные продукты и др.), культурные и организационные формы информационного взаимодействия, компетентность участников образовательного процесса в решении учебно-познавательных и профессиональных задач с применением информационно-коммуникационных технологий, а также наличие служб поддержки применения ИКТ.

Все вышесказанное послужило основанием статьи, целью которой является исследование информационно-образовательной среды (ИОС) в начальной школе в условиях пандемии.

Информационно-образовательная среда состоит из множества взаимодействующих компонентов. Это и система автоматизации учебного процесса, и система дистанционного обучения, и информационно-справочная система. В качестве содержательной основы образовательной среды выступают электронные образовательные ресурсы и услуги, предоставляемые различными образовательными учреждениями.

Термин «Информационно-образовательная среда» (ИОС) обозначает новое значение интеграции образовательной и информационной среды, поэтому реализация этой идеи требует решения ряда важных задач. Новые формы работы предполагают изменение и минимизацию типа личностных отношений преподавателя и ученика. К данной проблеме примыкает необходимость построения механизмов группового обучения информационными средствами. Актуальны задачи создания качественных электронных образовательных ресурсов, а также технологии и методики их использования.

Для более глубокого понимания сущности информационно-образовательной среды в дополнение к ней следует рассмотреть также термины «информационная среда» и «образовательная среда».

Информационная среда – это мир информации вокруг человека, мир его информационной деятельности. Разница между современным информационным обществом и школьной информационно-образовательной средой, которая должна соответствовать этому обществу, заключается в том, что они основаны на использовании информационно-коммуникационных технологий. Для достижения образовательных результатов ученика XXI века необходима новая образовательная среда (Конопатова Н.К., 2018. Электронный ресурс).

Информационно-образовательная среда (ИОС) в школах Казахстана включает методические ресурсы и учебно-методические материалы, расписание уроков, видеоуроки, помощь педагогу, школе и ученику, психологическую поддержку и др. Компоненты ИОС входят в программный комплекс, предоставляющий полный набор сервисных услуг и информационных ресурсов, обеспечивающих учебный процесс в отдельном учебном заведении.

В настоящее время мы занимаемся над разработкой и внедрением информационно-образовательной среды для учеников начальных классов в частности, разработкой текстовых контентов, развивающих анимационных видеороликов, учебно-методических пособий по курсам «Scratch» и «Робототехника».

Эта работа ведется при финансовой поддержке гранта МОН РК (грант АР09260464 "Разработка информационно-образовательной среды в начальной школе по курсам "Scratch" и "Робототехника" в условиях Smart-образования").

ИОС применяется при изучении в начальных классах предмета «Цифровая грамотность», электронные ресурсы – при проведении факультативных занятий, методические разработки – при обучении языка программирования в школе, для развития детей,

ИОС создаст мотивацию к обучению на разных этапах развития личности обучающегося. Поможет ученикам самостоятельно осуществлять активный поиск и работу с информацией, создаст мотивацию к обучению на разных этапах развития личности.

Каждая система имеет свои требования и особенности. Созданная нами информационно-образовательная среда – мультимедийный курс, рассчитан для учеников начальных классов. Здесь представлены познавательные анимационные уроки, которые полностью охватывают программу «Scratch» и «Робототехника», и сотни игровых заданий, которые помогут ее закрепить. Мультимедийный курс служит вспомогательным учебным пособием, полезным как ученику, так и учителю и родителю (Рис.1) и (Рис.2).

Вастауыш мектепке арналған Информатика курсы

V бөлім. Скретч (базалық)

1 тақырып (сабақтар 01-10) Базалық деңгей
2 тақырып Жоғары деңгей
3 тақырып Перспективалық деңгей

Курс сіздерге арналған электронды интерактивті оқулық-зерханнамен және мұғалімге арналған электронды оқулықпен қамтамасыз етілген, сіз қазір оның негізгі бетінде тұрсыз.

Сабақтың егжей-тегжейлі сипаттамалары мұғалім балалармен жұмыс жасау кезінде қолдана алатын слайдтар жиынтығымен, сабақтарды ұйымдастыруға және өткізуге қажетті басқа материалдармен (соның ішінде үлестірімдермен) жабдықталған.

Курс тапсырмаларының сипаттамасын қараңыз.

1 тақырып. Базалық деңгей

Скретч - пен танысу. Қарапайым алгоритмдері бар объектілі жобалармен жұмыс.

Мазмұны

- 1-сабақ. Скретчпен танысу
Жобалар | Сынақ
- 2-сабақ. Бұрыштар мен бағыттар
Жобалар | 1-сынақ | 2-сынақ
- 3-сабақ. Процедуралар, координаттар, қалам
Жобалар | 1-сынақ | 2-сынақ | 3-сынақ
- 4-сабақ. Параметрлері бар процедуралар
Жобалар | Сынақ
- 5-сабақ. Орындаушылар еңбегіндегі оқиғалар
Жобалар | Сынақ
- 6-сабақ. Тармақтау, клондар және айнымалылар
Жобалар | 1-сынақ | 2-сынақ | 3-сынақ
- 7-сабақ. ӨЗІРШЕ цикл, шарттар, сенсорлар, логикалық операторлар
Жобалар | 1-сынақ | 2-сынақ | 3-сынақ | 4-сынақ | 5-сынақ
- 8-сабақ. Скретч графикалық редакторлары
Жобалар | Сынақ
- 9-сабақ. Дыбыспен жұмыс
Дыбыстар | Ноталар | Сынақ
- 10-сабақ. Өткенді қайталау
Жобалар | 1-сынақ | 2-сынақ | 3-сынақ | 4-сынақ | 5-сынақ

Рис.1. – Мультимедийный курс по изучению Scratch.

Скретч (Scratch) это новая среда программирования, которая позволяет детям создавать собственные анимированные интерактивные истории, игры и модели. В Скретче можно «играть» с различными объектами, видоизменять их вид, перемещать их по экрану, устанавливать формы взаимодействия между объектами.

Это объектно-ориентированная среда, в которой блоки программ собираются из разноцветных кирпичиков команд. В данной среде ребенок должен осваивать не программы-приложения, а различные способы деятельности: создавать свои собственные истории, придумывать игры, разрабатывать компьютерные модели. Дети в среде Скретч смогут самостоятельно осваивать основы программирования, играть с образами, звуками, мультипликацией.

The image shows a screenshot of a multimedial course interface for learning Robotics. The interface is in Russian and features a dark theme with white and green text. It includes a table of contents, a main content area with images of LEGO Mindstorms EV3 bricks, and a quiz section with multiple-choice questions and a score summary.

Робототехника негіздері
LEGO MINDSTORMS® EV3 EDUCATION ЖИНАҒЫ

1. ЖАБДЫҚТАРЫМЕН ТАНЫСУ: LEGO MINDSTORMS® EV3 EDUCATION ЖИНАҒЫ

EV3 – бұл ақ конструкция емес, ол көптеген түрдегі конструкция құрылса, белгісіз және сұрақтар роботтарды конструкция болып табады: EV3 – бұл LEGO MINDSTORMS Education платформаның үлгісі болып табылады.

1998 LEGO MINDSTORMS NXT
2006 LEGO MINDSTORMS NXT
2013 LEGO MINDSTORMS EV3

«EV3» атауында «EV» әріптері «электрон» және «EV3» «электрон» деген мағынаға келіп тұрады.

Тест

Роботың сөзі алғаш рет қандай жазушының етесінде пайда болды?

чех жазушысы Карел Чапек
 грек энергетикасы және физигі Ктесибус
 ағылшын математигі және энергетикасы Чарльз Бэббидж
 америкалық жазушы Айзек Азимов
 Барлығы дұрыс

EV3 Core Set жиынтығында қанша бөлшек бар?

541
 853
 483
 881
 547

Керсетілгенің қайсысы шығару порты емес?

4
 A
 B
 C
 D

EV3 бағдарламасы орындауды қандай блогпен бастайды?

Start блогы

Тест завершен!
Всего вопросов: 10
Правильных ответов: 9
ПЛОХИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Рис.2. – Мультимедийный курс по изучению Робототехники.

Робототехника—область науки и техники, связанная с изучением, созданием и использованием принципиально нового технического средства комплексной автоматизации производственных процессов — робототехнических систем.

До недавнего времени робототехника развивалась, в основном, в качестве внеклассной формы работы. Большинство публикаций посвящалось анализу опыта этой работы. В настоящее время пока не проводятся специальные исследования по использованию робототехники в учебном процессе.

Вместе с тем в связи с требованиями общеобязательного стандарта РК имеются возможности для модернизации преподавания с применением робототехнических наборов.

Актуальность и мотивация для учеников начальных классов является практическая направленность программы, возможность углубления и систематизации знаний из курса основного образования. Работа с мультимедийным курсом позволяет ученикам начальных классов в форме познавательной игры узнать многие важные идеи и развить необходимые в дальнейшей жизни навыки. Способствует не только умственному развитию ребёнка, но и формированию таких качеств как самостоятельность и работа в коллективе, а также развитию исследовательских навыков ученика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении хотелось бы отметить, что в условиях бурного развития ИКТ общество постепенно приближается к новому, информационному этапу своего развития, в котором особое значение приобретает умение работать со средствами ИКТ и использовать их в повседневной деятельности. Внедрение новейших ИКТ во все сферы общественной жизни и развитие информационного общества является одним из приоритетных направлений государственной политики, а уровень современного образования должен соответствовать существующему социальному заказу.

В связи с этим, сейчас особо актуально проведение научных исследований в области формирования информационной грамотности, который невозможен без выстраивания ее информационно-образовательной среды, выполнение которых приводит к гарантированному достижению педагогических целей. Это и является одной из важных комплексных задач, в решении которых мы должны принять участие, что является предпосылкой для определения направления нашего исследования.

Созданная нами информационно-образовательная среда для учеников начальных классов по курсам «Scratch» и «Робототехника» это:

- инструменты
- культурные и организационные формы информационного взаимодействия
- мониторинг хода и результатов образовательного процесса
- доступ к источникам информации.
- планирование образовательного процесса
- фиксация хода образовательного процесса, размещение учебных материалов, а также анализ и оценку такой деятельности;
- доступ, к размещаемой информации для всех участников образовательного процесса.

В ходе создания ИОС нами были определены следующие педагогические цели использования мультимедийного курса в условиях пандемии:

- 1) демонстрация возможностей;
- 2) демонстрация роли робототехники в проектировании и использовании современной техники;

3) повышение качества образовательной деятельности:

- углубление и расширение предметного знания,
- развитие экспериментальных умений и навыков,
- совершенствование знаний в области прикладных наук,
- формирование умений и навыков в сфере технического проектирования, моделирования и конструирования;

4) развитие у детей мотивации изучения предмета, в том числе познавательного интереса.

Таким образом, созданная ИОС для учеников начальных классов по курсам «Scratch» и «Робототехника» – это открытая педагогическая система (подсистема), направленная на формирование творческой, интеллектуально и социально развитой личности, по реализации основных образовательных программ в условиях пандемии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы (2019). Нур-султан.

Роберт И.В.(2012). Основные тенденции развития информационно-коммуникационной предметной среды.//Электронное периодическое издание информационная среда образования и науки.

Ibashova A.(2019). The role of information technologies in the program of preparing children for schools//Science and life of Kazakhstan. Алматы.

Almira Ibashova, Elmira Orazbayeva, Altynay Kalzhanova, Lyazzat Buletova, Asel Yesnazar. (2017).Formation of information Culture of primary school students. Astra Salvensis. Turkey, (Scopus).

Mary Webb.(2014).Pedagogy with information and communications technologies in transition. //Education and Information Technologies,<https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-012-9216-x>.

КонопатоваН.К. (2018)Информационно-образовательнаясредакакважнейшее условие достижения нового качества образования. Электронный ресурс:– URL:http://www.admedu.spb.ru/sites/default/files/sovremennaya_obrazovatelnyaya_sreda.pdf

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDE PANDEMİ DÖNEMİNDE
ÖĞRENCİLERE ULUSAL DEĞERLER VE DÜNYA ÇAPINDA TERBİYEYE
YÖNELİK EDEBİYAT OKUMAYI KÜTÜPHANELERDE TEŞVİK ETMEK

Araştırmacı Roza TUKENOVA

Muhtar Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi

Çimkent/Kazakistan

roza-2365@mail.ru

ÖZET

Kitap okumak toplum kültürünün ana unsurlarından biridir. Ulusun entelektüel gücünü geliştirmenin, yaratıcı ve sosyal etkinliğinin geliştirilmesi için bir araçtır. İnsanları okumaya celp etme akımı büyük bir toplumsal önem meselesidir. Pandemi sürecinde okul müfredatını çevrimiçi okuyan öğrencinin deneyimindeki dönüşüm ve değişim süreci etkin bir şekilde yenileniyor. Çocukların okumasının genel yönü ve durumu, geleneksel kitap ve elektronik metin okuma ve seslendirme seçimi eskisinden farklıdır. Bu bağlamda, Kazakistan'da çok etnikli bir toplumda çocuk edebiyatının oluşumu güncel bir konudur. Öğrencilerin eğitim almasına yöneticilik yapmak her zaman değişimde olan bir durumdur. Bu durum sürekli değişen bilgi akışında ihtiyaçların seçimine uyum sağlamak için değil aynı zamanda ulusal ve dünya kültürünün değerlerini öğrenmek için de gereklidir.

Eğitim değerler dizisi bağlamında temel görevlerden biri, çocukların bilgi kültürünü geliştirmek, öğrenme becerilerini artırmak, bilgilerini kendi başlarına derinleştirmesine etkilemektir. Kütüphane, eğitim alanındaki yeni kazanımlar için önemli bilgi kaynaklarının merkezi olarak özel bir yere sahiptir. Bu doğrultuda özel devlet programları geliştirilerek, kütüphaneler, kültür merkezleri, eğitim merkezleri açılıp ve çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi gerekmektedir. Ancak özgün tarihimizi Türk dünyası ile ilişkilendirme ve geleneksel milli eğitimi geleceğe özümseme sorunu yeterince ele alınmamaktadır.

Geleneksel kitaplara olan ilginin azalması küresel bir eğilimdir. Bu durum yeni teknolojilerin hızlı gelişimi ve elektronik kitapların yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Makalede esas eğilmesi gereken konu, öğrencilerin kitap okumağa ilgisinin azaldığı gerçeği göz ardı edilmemeli. Bunun için yöresel kültürün, tarihin gelişim aşamalarını örnek tutarak çocuk edebiyatını korumak en önemli yöntemlerden biridir. Ve okumak için ilginin artırılması yollarını yazarlar, pedagoglar ve kültür çalışanları çağdaş yöntemlerle öğrencilere anlatma yöntemlerini içermektedir.

Anahtar kelimeler: Bilgi kültürü, çocuk edebiyatı, geleneksel ve elektronik kitap, geleneksel terbiye.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ
ОҚУШЫЛАРҒА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ТӘРБИЕ
БЕРУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРДІ ОҚУДЫ КІТАПХАНАЛАРДА
НАСИХАТТАУ**

Зерттеуші Тукенова Роза Сатовна
Мұхтар Ауезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент/ Қазақстан

ТҮЙІН

Кітап оқу қоғамдағы мәдениеттің басты элементтерінің бірі, ұлттың зияткерлік күшін дамытудың, шығармашылық және әлеуметтік белсенділігін арттырудың құралы. Қоғам мүшелерін кітап оқуға қызықтыру үрдісі үлкен әлеуметтік мәні бар мәселе.

Пандемия кезінде мектеп бағдарламасын онлайн меңгерген оқырман баланың тәжірибесіндегі қайта құру, өзгеру үрдісі пәрменді қарқынмен жаңаруда. Балалар оқуының жалпы бағыты, мәртебесі баланың дәстүрлі кітап пен электронды мәтіндерді оқудағы айырмашылығы, репертуар таңдаудағы талғамдары бұрынғыдан өзгеше. Осыған орай Қазақстандағы полиэтникалық қоғамда балалар әдебиетінің қалыптасуы өзекті мәселе. Балалардың оқуына басшылық жасау үнемі өзгеріп отыратын ақпарат ағымында өз қажетін таңдауға бейімделуі үшін ғана емес, сонымен бірге ұлттық және әлемдік мәдениет құндылықтарды танып білуі үшін де қажет.

Білім берудің парадигмасы контекстіндегі ең негізгі міндеттердің бірі – балалардың ақпараттық мәдениетін көтеруді жетілдіру, олардың оқу дағдыларын меңгеруіне, өз бетінше білімін тереңдетуіне ықпал жасау. Білім саласының жаңа жетістіктеріне қол жеткізетін маңызды ақпараттық ресурстар орталығы ретінде кітапхананың алатын орны ерекше. Бұл бағытта мемлекеттік арнайы бағдарламалар жасалып, кітапханалар, мәдени орындар, білім беру орталықтары да ашылып, әртүрлі іс-шаралар өткізеді. Бірақ түп тарихымыз түркі дүниесімен байланыстырып, ұлттық дәстүрлі тәрбиені болашақтың бойына сіңіру мәселесі жеткілікті дәрежеде жолға қойылмаған.

Дәстүрлі кітапқа қызығушылықтың төмендеуі – әлемдік үрдіс, бұл жаңа технологиялардың қарқынды дамуынан, электронды кітап басылымдарының көбеюінен болып отыр. Балалардың кітапқа деген қызығушылығы азайды деп қарап отырмай ұлттық мәдениеттің, тарихтың даму сатыларын үлгі ете отырып, балалар әдебиетін сақтап қалудың, оқуға деген қызығушылығын арттырудың жолдарын баспагерлер, педагогтар мен мәдени қызметкерлердің балалар сұранысын зерттеген мониторингтеріне шолу жасау, заманауи әдістермен оқырманға жеткізу.

Кілттік сөздер: Ақпараттық мәдениет, балалар әдебиеті, кітап оқу, дәстүрлі және электронды кітап, дәстүрлі тәрбие.

Кітап оқу – мәдениеттің ең жоғары үлгісі. Кітап – адамзат баласының баға жетпес асыл құндылығы, ғылымның қайнар бұлағы, білім мен мәдениетке жетелейтін тәрбиелік құрал. Әлішер Науаи «Кітап – ақылына ақы сұрамайтын алтын қазына» десе, Денри Дидроның «Адамдар кітап оқуын қойса, ойлауын да қояды» деген сөзі бар. Толстой өз кезегінде «Жақсы кітап оқу – ақылды адаммен сырласқанмен бірдей» деп пікір білдірсе, Абай атамыз «Артық ғылым кітапта, ерінбе оқып көруге» деп шегелейді. Әрине, мұндай керемет тенеулерді келтіре беруге болар, бірақ соңғы уақыттары адамдар осындай жан азығынан, рухани байлықтан қол үзіп барады. Бұл жаһандық мәселе. «Егер бір адам кітап оқымаса ол өзінің қасіреті, ал миллиондаған адамдар кітап оқымаса ол тұтас бір ұлттың қасіреті» деген Нобель сыйлығының лауреаты, ақын Иосиф Бородинский.

Кітап – өркениет. Кітап оқу – мәдениет. Кітапхана – осы асыл ұғымдар тоғысқан алтын орда. Уақыт өткен сайын осы үш ұғымның да қадірі артып, бағалана түскенін қалаймыз, бірақ өмірге өте қажетті құндылықтарды жас ұрпаққа қалай үйретеміз? Менің зерттеуім осы мәселенің кейбір шешімін ұсынбақ.

«Бір жылдығын ойлаған ел бидай егеді, он жылдығын ойлаған ел ағаш егеді, мәңгілігін ойлаған ел ұрпағының жүрегіне ізгіліктің дәнін егеді» деген Түркі халқының тағылымды сөзі бар. Кітап оқу еш көнермейтін тәсіл. Өркениетті елдердің көшінен қалмау үшін кітап қорына бай болуымыз керек. Сонда ғана рухани қажеттілігімізді үздіксіз жетілдіре аламыз. Әлемдік технологияның дамыған дәуірінде кітапқа деген құмарлықты арттыру басты талап. Оның сан түрлі тәсілдері бар. Бүгінде кітапсүйер қауымға қолжетімді электрондық нұсқадағы кітаптың түрі көбейді. Қолыңыздағы гаджеттерге жүктеп аласаңыз болғаны, кез-келген жерде, уақыт талғамай оқи бересіз. Заманауи кемелдену жолы шығар, алайда дәстүрлі кітап оқудың артық тұсы жетерлік. Кітапты қолға алып, парақтап оқу адамның өзіне деген сенімділігін арттырып, күш-қуат береді, пайдасы ұшан-теңіз.

Пандемия баршамыздың күнделікті тіршілігімізді өзгеріске ұшыратты. Вирустан қорғанудың бірден-бір жолы – әлеуметтік оқшаулану, бұл – уақытша құбылыс, өтпелі кезең. Дегенмен, осы уақытты барынша тиімді пайдалану – әрбір адамның өз қолында.

Карантин кезінде заманауи әдіс-тәсілдерді қолдана отырып Қазақстан Ұлттық академиялық кітапханасының басшысы - Үмітхан Дәуренбекқызының кітап оқуды дәріптеу мақсатында әлеуметтік желіде «Болайық үйде, кітаппен бірге» челленджін бастап, көпшілікке «Қандай кітап оқып жатырсыз?» деген сауал жолдады. Әдеби челленджге үн қосқан белгілі ақын-жазушылар, қоғам және мәдениет қайраткерлері, журналистер мен студенттер өзі оқып жатқан кітаптары жайлы жолдаған бейне жазбалары аз уақытта әлеуметтік желілер арқылы дүйім жұртқа тарап үлгерді. Белгілі ақын, Қазақстан жазушылар одағы басқармасының төрағасы Ұлықбек Есдәулет жолдаған эстафетаны Президент Қасым-Жомарт Тоқаев қолдап, кітапсүйер қауымға қандай кітап, газет-журнал оқып жатқанын челлендж тәртібімен жария етті.

«Қазіргі уақыт – секунд сайын жаңарған ақпарат заманы. Жалған деректердің, шындыққа жанаспайтын қауесеттердің де тез тарап жатқанын көріп отырмыз. Сондықтан, мұндай жағдайға мейлінше жол бермеу үшін алтын уақытымызды осындай пайдалы істерге жұмсағанымыз жөн», – деп мемлекет басшысы эстафетаны барша қазақстандықтарға әсіресе жастарға жолдайтынын айтып, өз қорындағы кітаптардың тізімін жазып оқуға кеңес берді.

Бүгінде бұл үрдіс үлкен бастамаға айналып карантин кезінде жастардың рухани дамып, уақытын тиімді өткізуіне әсері зор болды. Рухани жаңғыруға үндейтін тың бастама осылайша жалғасын тауып жатыр. Жастар қолдаған шараның өміршең болары анық.

Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың: «Адамды қалыптастыратын екі нәрсе бар. Бұл сенің оқыған кітабың және кіммен араласатының», – деген қанатты сөзі жас ұрпақтың келешегі кемел болуында жақсы кітаптың маңыздылығын меңзеп тұр. Адамның тұлға болып қалыптасуына көптеген факторлардың әсері бар. Атап айтқанда ата-ана, қоршаған орта, салт-дәстүр мен әдет-ғұрып және рухани азықты атауға болады. Рухани азықтың қайнар көзі – кітап. Балаға кітап оқу әлемін ерте жастан таныстырған жөн. Кітап оқи отырып баланың ойлау қабілеті мен сауаттылығы артады. Айтар ойын еркін жеткізіп, ойлау қабілеті қалыптасады. Ең бастысы, жадыны жақсартады. Оқу процесі баланы уақытты үнемдеуге тәрбиелейді. Сондай-ақ бөтен ортада өзін еркін сезіне алады. Сөздік қорын дамытып, шебер сөйлеуге әдеттенеді.

Психологтар кітап оқу күйзелістен арылуға көмектесетіндігін айтады, ал қазіргі уақытта күйзеліс үлкен проблемаға айналған. Әдеби, көркем сөздер адам жанын тыныштандырып, ағзаны жағымсыз дүниеден тазартады.

«Кітап дегеніміз – алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған өсиеті. Кітап оқудан тыйылсақ, ой ойлаудан да тыйылар едік», – дейді халық жазушысы Ғабит Мүсірепов. Адам баласы алдымен толыққанды дені сау, жан-жақты, білімді болуы қажет. Ал білімнің кілті кітапта. Ендеше тарихымызды танып, әдебиетімізді ардақтау үшін рухани қазынамыздың қасиетін ұғынып, қастерлеуді жастарға үйрету парыз. Сонда ғана рухымыз биік, келешегіміз кемелді болады. «Қазақ балалары жалқау. Еріншек. Кітап оқымайды, бәрі сауатсыз» деген көзқарасты бұқараны қараңғыда ұстау үшін қасақана қалыптастырып отырған мүдделі маргинал топ қолдан қоздырады. Ұлттық құндылықтарды сақтап қалу үшін, отаршылдық саясаты салдарынан жоғалғанымызды уақыт оздырмай жылдам қалпына келтіру басты мақсат болуға тиісті.

Пандемия кезінде мектеп бағдарламасын онлайн меңгерген оқырман баланың тәжірибесіндегі қайта құру, өзгеру үрдісі пәрменді қарқынмен жаңарды. Балалар оқуының жалпы бағыты, мәртебесі баланың дәстүрлі кітап пен электронды мәтіндерді оқудағы айырмашылығы, репертуар таңдаудағы талғамдары бұрынғыдан өзгеше. Осыған орай Қазақстандағы полиэтникалық қоғамда балалар әдебиетінің қалыптасуы өзекті мәселе. Балалардың оқуына басшылық жасау үнемі өзгеріп отыратын ақпарат ағымында өз қажетін таңдауға бейімделуі үшін ғана емес, сонымен бірге ұлттық және әлемдік мәдениет құндылықтарды танып білуі үшін де қажет.

Қазақстанда Ұлттық академиялық кітапханасының бастамасымен ұйымдастырылып 15 жылдан бері үздіксіз өткізіліп келе жатқан әдебиетіміздің қазыналы туындыларын насихаттау, оқу мәдениетін қолдау және дамыту, жастарды рухани және патриоттық тәрбиеге баулуға бағытталған оқырмандар арасында кеңінен танымал «Бір ел – бір кітап» республикалық акциясы бойынша жыл кітабы болып таңдалған кітаптар республикалық, облыстық, қалалық, аудандық, ауылдық және мектеп кітапханаларында кеңінен насихатталатталады. Биылғы 2021 жылға рухани-мәдени жалпыхалықтық оқуға «Тәуелсіздігіміздің 30 жылдығына – 30 кітап» ұсынылып отыр:

Поэзия жанрынан: Мұқағали Мақатаев «Өмірдастан», Жұмекен Нәжімеденов «Менің Қазақстаным», Ұлықбек Есдәулет «Киіз кітап», Серік Ақсұңқарұлы «Көкейімде Күлтегіннің жазуы», Тоқтарәлі Таңжарық «Түн парактары», Бақытжан Қанапиянов «Достояние души».

Проза жанрынан: Тынымбай Нұрмағамбетов «Періштелердің өлімі», Тобық Жармағамбетов «Отамалы», Сәуле Досжан «Қасірет пен тағдыр», Юрий Серебрянский «Дәмді де пайдалы қазақстандық әдебиет», Дәурен Қуат «Бөрісоқпақ», Тұрысбек Сәукетай «Желқайық».

Драматургиядан: Рахымжан Отарбаев «Айна ғұмыр» пьесалар жинағы, Дулат Исабеков «Жеті желкен» пьесалар жинағы, Мәдина Омарова «Көмбе нанның дәмі», Иран-Ғайып «Қорқыттың көрі» пьесалар жинағы, Думан Рамазан «Пешене» пьесалар жинағы, Сая Қасымбек «Жанталас».

Балалар әдебиеті: Ыбырай Алтынсарин «Өнер-білім бар жұрттар», Бердібек Соқпақбаев «Жекпе-жек», Марат Қабанбаев «Жиһангез Тити», Толымбек Әбдірайым «Алабұға аулаған күн», Зира Наурызбаева, Лиля Калаус «Алтын тостағанды іздеу», Мәди Айымбетов «Бар болғаны он төрт жас».

Аударма жанрынан: Юсупов Кеңес, Габриель Гарсиа Маркес «Жүз жылдық жалғыздық», Әдетов Бекболат, Эрих Мария Ремарк «Аманат өмір», Ахметов Әділ, Агата Кристи «Ғайып болған миллион», Меллат Төлеген, Халид Хусейн «Жарқыраған мың күн», Мәзен Динара, Ж.К. Роулинг «Хэрри Поттер мен жасырын бөлме», Құрметұлы Амангелді, Орхан Памук «Менің атым – Қырмызы».

ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің бастамасымен 2021 жыл балалар әдебиетін қолдау жылы болып жарияланды. Баспагерлер балаларға арналған кітаптарды жарыса басып шығарып жатыр, бірақ сапасы болашақ тәрбиесін қанағаттандыра ма?

2020-2021 жылдары жарық көрген балалар әдебиетінің үздік шығармалары топтамасына жасаған сараптама: Бұрындары жас ұрпақты біріктірген классикалық шығармалар М.Әуезовтің «Көксерек» әңгімесі, Б.Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа», Б.Момыш ұлының «Ұшқан ұя» повестері болса, қазіргі ақпараттық технологиялар заманында мазмұнды, тәрбиелік құрал бола алатын кітап таңдау қиын, себебі талғам күрделенген. Бірақ өскелең ұрпаққа түбін таныстыратын – тарихи, ұлттық болмысымызды қалыптастыратын – дүниетанымдық кітаптар ұсынуымыз қажет.

Ол үшін отбасылық кітап оқу мәдениетін қалыптастыру – қазіргі көкейкесті мәселелердің бірі. Осы орайда «Отбасы хрестоматиясы» қоғамдық қоры ұсынып отырған кітаптар даналық пен даралыққа тәрбиелейтін құндылықтар қоймасы. Кеңестік тәрбиенің кесірінен ұлттық болмысынан ажырап бара жатқан ұлт үшін атаулы жобаның авторлары философ ғалым Санжар Керімбайдың шәкірттерімен бірлесе ұсынған шығармалары ыстық қабылданып, оқушылар мен бірге жалпы халықтың көзін ашып, өшкен ізін қайта жандандыруда. «Отбасы хрестоматиясы» қоғамдық жобасының аясында жарық көрген кітаптар көкірегің құндылыққа толтырғысы келетін оқырмандарға арналған.

Баспалардан балаларға арналып қайта басылған «Халық ертегілері» жинағы қаһармандары мұратына жетіп, ертегінің кез келген кейіпкері – ақылды жан-жануар, тіпті кішкентай құмырсқаның өзі мейірімділікке, ізгілікке баулып баланың қиялына қанат бітіреді, «Батырлар жырлары» жинағы туған әдебиетіміздің түп негізі көне дәуірге – түркі тайпалары әлі жеке-жеке халық боп жіктелмеген, ортақ мәдениет, ортақ мұра жасап жүрген кезеңге барып тіреліп балаға ер жүрек қаһарман болуды, Отанын жаудан қорғауды насихат етсе, «Лиро-эпостық жыр-дастандар» тұрмыс-салтқа байланысты қандас халықтың ғасырлар қатпарынан жеткен өлең-жырларға бай өрнекті сөздерін мұра етеді.

Кәзіргі жазушы Әлия Беркімбаева жазған «Дәуіт атайдың ертегілері» кейіпкерлері соғыстан кейінгі қиын-қыстау замандағы ауыртпалыққа қарамастан, жүректеріндегі рух-жігерді, адамгершілік пен мейірімділік қасиеттерін жоғалтпай, нағыз дос, қайырымды адам болып қалуы жүрекке жылу ұялатады. Талай уақыт бойы нан көрмей, қақаған қыстың аязына төтеп берген ұл-қыздар бізге қарапайым заттардың қадірін бағалай білуді үйретеді. «Дәуіт атайдың ертегілері» - кішіні де, үлкенді де баурап алатын сиқырлы ғажайып ертегілермен үйлесім тапқан терең, мағыналы да мәнді туынды. Тулин Көзікоғлудың «Арман керек адамға» еңбегі оқырманды қанаттандырады, алға жетелейді, ынталандырады, күш сыйлайды. Кейіпкер Синанның да өз арманы болатын. Ол бала кезінен суретші болуды армандайтын. Алайда қолына қылқаламын алып, енді отыра бергенде бір іс дайын тұратын. Сөйтіп, сүйікті ісіне қанша көңіл бөлгісі келгенімен, уақыт тоқтаусыз өте берді. Күндердің күнінде газеттегі хабарландыруды көзі шалып, жүрек түбіндегі арманы қайта оянады. Баянғали Әлімжановтың «Өлең-Әліппе» жинағын да ата-аналар мен мұғалімдер ризашылықпен қабылдап, бүлдіршіндерге түсінікті, жеңіл әрі қызықты, мазмұнды дүниелер ретінде жоғары бағаға ие болды.

Онлайн кітапхана. Пандемия кезіндегі мектеп кітапханасының қызметі. Жалпы білім беру жүйесінде оқушыларды қашықтықтан оқытуда «қашықтық» тенденция емес, жаңа шындыққа айналды. Кітапхана өз жұмысын қайта құру арқылы тез бейімделді.

Онлайн кітапханалардың көрсеткен қызметінің негізгі формалары мен технологиялары:

Барлық базалық инфрақұрылым арқылы порталмен жүйелі түрде жұмыс жасау ұйымдастырылды:

- электрондық каталогтардан іздеу;
- электронды кітапханамен жұмыс;

- пайдаланушының жеке кабинетін басқару;
- брондау – уақытша пайдалануға берілетін құжаттарға тапсырыс беру;
- кітапханааралық абонемент (кітапханааралық абонемент) негізінде құжаттарға тапсырыс беру және кітапханалар қорындағы құжаттардың көшірмелері;
- «Виртуалды анықтама», «виртуальді көрмелер» қызметі.
- «WhatsApp» тегін қосымшасында виртуалды топтар құрылды: «Кітапханадағы бос уақыт», «Кітапхана». Пән мұғалімдері мен ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін кітапханамен байланыс тобы.
- Оқу процесіне көмектесетін оқу ақпаратын толық мәтінді іздеу, педагогикалық ұжымның үздіксіз толық ақпарат алуын қамтамасыз ету мақсатында <https://www.opiq.kz/>; <https://bilimland.kz/r/>; <https://baribar.kz/>; <https://100kitap.kz/kz/>; <https://massaget.kz/>; <https://infourok.ru/> және т.б. білім беру сайттарының білім мазмұнын зерттей отырып пайдалану.
- YouTube видеохостингісінен қажетті ақпараттарға белгілер қою: оқу бейне үзінділері, бейне сабақтар; зертханалық тәжірибелер; танымдық, патриоттық роликтер, фильмдер және т.б.
- Заманауи компьютерлік технологияларды қолдану әдістері мен құралдарымен оқырмандарға ұсынылатын әдебиеттер тізімі, бейнежазбалар, дауыстық хабарламалар, фотомұрағат, әріптестермен «Кітапханашылардың озық тәжірибесі» виртуалды байланыс онлайн режимінде үздіксіз тәжірибе алмасу жұмысы жүзеге асырылды.
- ZOOM, GOOGLE MEET, SKYPE платформалары арқылы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жетілдіру мақсатында оқыту семинарлары, кітапханалық сабақтар мен мерекелер, мәдени көпшілік іс-шаралар, тәжірибе алмасуға арналған конференциялар, пайдаланушыларды қашықтан ақпараттандыру онлайн жоспарланып өткізілді.

Қашықтықтан оқыту кезеңінде «Кітапханадағы бос уақыт» чатында бірнеше кәсіби кітапханалық-педагогикалық мәселелер шешілді: Жаңа компьютерлік технологияларды кітапхана қызметінде пайдалану мақсатында зерттеу; ZOOM, GOOGLE MEET, SKYPE бейнеконференцбайланыс бағдарламасын оқу және практикалық қолдану; Виртуалды қарым-қатынастың ерекше форматы жаңа компьютерлік технологияларды тиімді зерттеуге алдыңғы қатарлы мамандардың озық іс-тәжірибесін зерделеп, насихаттауға ықпал етті; тақырыптық кітап көрмелерінің кәсіби байқауын ұйымдастыру; мектеп кітапханалары мен балаларға арналған кітапханалардың желілік өзара әрекеттесу жүйесін құру; мектеп кітапханашылары үшін қашықтықтан оқыту семинарларын ұйымдастыру; Мемлекеттік білім стандартына сәйкес кітапханалық сабақтардың бірыңғай арнасын (деректер банкін) құру; Кітап оқуды насихаттау бойынша патриоттық акцияларды ұйымдастыру.

Жұмыстың нәтижесі қызықты, заманауи кітапханалық сабақтар жинағы болды: «Кітапхананы пайдалану ережелері» (1- 2 сынып), «Кітап құрылымы» (1-2 сынып), «Балаларға арналған мерзімді басылымдар (1-4 сыныптар), «Сөздіктер, анықтамалықтар, энциклопедиялар» (3-4 сыныптар), «Полиграфия» (5 сынып), «Библиография. Бұл не?» (8-сынып), «Библиография. Әдебиеттер» (9-сынып). Жұмыс уақыты мен назарының басым бөлігі Тәуелсіздіктің 30 жылдығына және ұлттық құндылықтар мен дүниетанымдық тәрбие беруге бағытталған әдебиеттерді оқуды насихаттау бойынша патриоттық акцияларды ұйымдастыруға арналды; «Тәуелсіздік күніне арналған суреттер». «Мәңгілік ел», «Кешкі кинотеатр» фотоакциясы.

Пандемия не көрсетті? Кітапханалар қалады, өйткені адамдарға кітап, ақпараттық ресурстар және коммуникация қажет.

Кітапханалар қашықтағы пайдаланушылармен жұмыс істеудің жаңа мүмкіндіктеріне ие болды, алайда форс-мажорлық жағдай кезінде жұмыссыз қалмау үшін олар өз жұмысын өте жылдам қайта құруға қабілетті болуы керек, ал қызметкерлер сұранысқа ие болу үшін тез арада біліктіліктерін көтеріп нәтиже көрсетуі керек. Сыни ойлау мен шығармашылықты дамыту, жағдайды дұрыс талдап, күйзеліске төзімді болу керек. Пандемия кітапханашылардың жұмысқа деген көзқарасын қайта қарауға мәжбүр етті, сондықтан болашақта кітапхана ісі ақпаратты анализдеп-синтездеп, стандарттар бойынша өңдеп, насихаттаудың жаңаша IT технология бағытында қайта қарау керек.

XX ғасыр – космос, XXI ғасыр – компьютер ғасырына айналды, қалам жойылды, кітап басып шығару бір компьютердің төңірегіне шоғырланды. Комфорт күшейді, жол қысқарды, мерзім оңтайланды. Кітаптың құны арзандады, алайда кітапқа құрмет өзгерген жоқ. Ұлттық валюталар құлап жатыр, қымбат металдар арзандап барады, бірақ кітапқа деген құрмет өзгерген жоқ. Кітап деп көркем әдебиетті атап отырмыз. Кәсіби әдебиет күшейе түсті, көркем нұсқа кәсіби мазмұнға ауысады. Мәлімет атаулыны мәтіннен алған адам оны білімге айналдырады. Тыңдап өскенге текст жұқпайды, не шала сіңеді. Жазылған мәтін жадта ұзақ жатталады, естіген – есте енжар сақталады. Ауызша білім ойда тұрақтамайды, жылдам ұмытылады, сондықтан, кітап біраз уақытты өткізіп барып қайта оралады, өйткені оның үйретер өнегесі көп. Образды ойлауды ешкім жоққа шығарған жоқ. Диалектикалық даму заңдылықтары бізге қайта оралу жоғары деңгейде жүзеге асатынын ескертеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТТАР КӨЗІ:

1. <https://www.inform.kz/kz/nur-sultan>
2. Керімбай С. Логотерапия немесе өмірге құштарлық. Отбасы хрестоматиясы ҚҚ., 2020 -472 б.
3. <https://www.gov.kz/memleket/entities/shymkent-bilim?lang=kk>
4. https://adebiportal.kz/kz/news/view/didar_amantai_kitap_zholi_stil_zhane_

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

GÜRCÜCE İKİNCİ DİL EĞİTİMİNDE COVID -19 ETKİSİ

Prof. Dr. Maia KIKVADZE

Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi

Batumi/Gürcistan

maia.kikvadze@bsu.edu.ge

ÖZET

21. yüzyılda modern dünyanın hayatı, görünmez bir düşman olan Covid-19 tarafından aniden değişti. İnsan faaliyetinin tüm alanlarına dokundu. Salgın, eğitim sistemini yepyeni bir gerçekliğe getirdi. Bir gün oditoryumlara giremeyeceğimizi, öğrencilerle doğrudan iletişim kuramayacağımızı ve evden çıkmadan öğrenme sürecinden geçmek zorunda kalacağımızı kimse hayal edemezdi.

Yakında normal modda çalışmalarımıza devam edebileceğimize dair beklentilerimiz karşılanmadı. İki yıldır eğitim kurumları, üniversiteler herkes için zor olan pandemi hayatını sürdürüyor. Yabancılar için, ikinci dil olarak Gürcüce öğrenenler için özellikle zor bir durum yaratıldı.

Batum Devlet Üniversitesi'nde iki program bulunmaktadır: 1) Gürcistan'da yaşayan etnik azınlıklar (Azerbaycanlılar, Ermeniler, Abhazlar, Osetler) için bir yıllık Gürcü dili eğitim programı ve 2) kısa süreli sürekli eğitim merkezi programı - "Yabancılar için Gürcü dili" (Türkler, İranlılar, Hintliler vb.).

Her iki programın da başkanı olarak, akademik personelim ve meslektaşlarımla birlikte duruma göre Gürcü olmayan konuşmacılarla çalışmalarımızı sürdürmek için elimizden gelenin en iyisini yaptım. Zorluklar gerçekten vardı ve var. Yeni bir dili uzaktan öğrenmek, dil öğrenen kişinin yeni dili öğrenmesini kolaylaştıracak yöntemler sunan yeni bir öğretim yaklaşımı gerektirir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi. Dilim. İşlem. Zorluk.

COVID-19 AND ITS INFLUENCES UPON THE PROCESS OF LEARNING
GEORGIAN AS THE SECOND LANGUAGE

Prof. Maia KIKVADZE

ABSTRACT

The life of the modern world was suddenly changed by an invisible enemy - Covid-19 in the beginning of the twenty first century touching all areas of human activity. The pandemic transferred the education system to a totally new reality. It was impossible to imagine educational process in line with empty classrooms and indirect contact with the students studying from their homeplaces. Our expectations to continue the studies in pre-pandemic mode did not come true.

Last two years educational institutions and universities continue their pandemic life, followed with appropriate difficulties for all parties involved in educational process. The learners of Georgian as a second language also encountered some difficulties.

Batumi State University runs two programs: 1) one-year Georgian language training program for the ethnic minorities living in Georgia (Azerbaijanis, Armenians, Abkhazians, Ossetians) and 2) short-term education center program - "the Georgian language for foreigners" (Turks, Iranians, Indians, etc.).

As the head of both programs, I built the team of academic staff and colleagues to do our best providing the studies with non-Georgian speakers. There were and also are difficulties and challenges related with remote acquisition of a new language, requiring new teaching approaches and methods.

Keywords: Pandemic. Language. Process. Difficulty

TANITIM

Sık sık, çevrimiçi konferanslar yapmanın bir yolu olduğunu söylüyerek Tanrı'ya şükrediyoruz. Bu platform sayesinde yeniden birbirimizle ortak çalışma imkanına kavuştuk. Dünya, çevrimiçi platformları uygun bir şekilde kullanarak iletişim kurmaya devam ediyor. Eğitim, bilim neredeyse tamamen çevrimiçi iletişim denilen iletişim türüne geçmiştir. Bunun başlıca sebebi Covid-19'dur. Ne yazık ki, pandemi ne zaman bitecek ve dersliklere ne zaman dönebileceğiz sorusunun cevabı yok.

Aksine, yaşanan gelişmeler bize pek de olumlu bir izlenim bırakmıyor. Bu yüzden Gürcü olmayan kitlelerle çalışan öğretmenler olarak bizim sessiz kalma lüksümüz yok. Duramayız, çevrimiçi öğrenim üzerine gelişmeleri yakından takip ediyoruz.

Birincisi, çevrimiçi çalışmaların yüzyüze eğitime yakın olabilmesi adına ekrandan Gürcüce öğrenenlerle mümkün olduğunca sıcak, arkadaşça bir ortam oluşturabilmenin ve yaratmanın çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

ANA BÖLÜM

"İkinci bir dil edinmek, geniş bir dil öğrenimi bağlamını, öğrencilerin özelliklerini ve koşullarını içerir. İkinci dil edinimi araştırmalarına yönelik farklı yaklaşımlar, üç temel soruyu yanıtlama perspektifinden tartışılmaktadır: 1) İkinci dil öğrencisi ne bilmeli? 2) Öğrenci bu bilgiyi nasıl edinir? 3) Neden bazı öğrenciler diğerlerinden daha başarılı (daha az başarılı)? (Troike:2016:5).

Etkileşim, çevrimiçi öğrenmenin önemli bir özelliğidir.

"İkinci bir dil öğretim sürecinde bilgisayarın bir öğrenme aracı olarak kullanılması, sürecin ve sonuçlarının sistematik olarak incelenmesi nispeten geç bir dönemde mümkün olmasına rağmen, elli yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu yaklaşıma bilgisayar iletişimi denir" (Troike, 2016: 28). Pandemi sırasında tamamen bilgisayar iletişimine geçtiniz.

Çevrimiçi ders veren bütün hocalar, özellikle grup derslerinde öğrencilerin çevrimiçi dersleri nasıl dinlediklerine şahit oluyoruz. Hepsinin bahanesi hemem hemen aynı. Sıklıkla: Kameram bozuk izleyemiyorum, internet bağlantısı zayıf, elektirikler gitti vs. benzeri cümleleri onlardan işitiyoruz. Elbette bu ve benzeri söylemlerin katılımcıların üzerlerine düşen sorumluluktan kaçma çabası olduğunu iyi biliyoruz.

Bu modda yabancılarla çalışmak, yeni bir dil öğretmek hiç de kolay değil. Herkesten kamerayı açmasını, aktif olmasını ve öğretmenlerle işbirliği içinde birlikte öğrenmesini istiyoruz. Birlikte öğrenin dediğimizde aslında neyi kastediyoruz? Yani biz ikinci dil öğretmenleri, ikinci dil öğrenenlerin birbirinden öğrenmesi gereken birçok şeyin olduğunu kastediyoruz.

Onlara diyoruz ki: Bana dilinizi, kültürünüzü öğrettiniz, ben de size kendi dilimi, Gürcüce, Gürcü kültürünü öğreteceğim. Bu yöntem çevrimiçi ortamda çok daha iyi uygulanmaktadır (fotoğraf gösterme, film gösterme, şarkı dinleme...). Bir öğretmen ve bir dil öğrenen olarak ortak bir hedefimizin olduğu sanal dünyada bir "arkadaşlık kulübünü" bu şekilde oluşturuyoruz:

Birbirimizi iyi tanıyalım, dilini öğrenmek istediğimiz ülkeyi tanıyın, aktif olun ve mevcut duruma rağmen çevrimiçi öğrenme koşullarında bile Gürcüce konuşabileceğimize kendimizi ikna edin. Arkadaşlar ben öğrencilerimden Türkçe öğrenmeye böyle başladım. İşaret dili bu süre zarfında bana çok yardımcı oldu. Neredeyse hiçbir şey bilmediğime dair hiçbir korkum, karmaşıklığım yoktu.

Pandemi sürecinde işaret dilini, yüz ifadelerini bilgisayar ekranından tam olarak kullanmak biraz zor ama buna da bir çözüm bulunması gerekiyor. Elektronik materyaller, e-kitaplar yardımıyla tekrar tekrar bu boşluğun doldurulması gerekmektedir.

“Geleneksel metodolojinin unsurlarını kullanan etkileşimli iletişim metodolojisi, okuyucuların ilkelerine (dinleme ve konuşma, yazma ve okuma, sözlü iletişim, kelime bilgisi ve okuma stratejileri) dayalı olarak başarılıdır” (Gogoladze, Şerazadışvılı, 2011:57)

İşitsel olmayan öğretimin birçok zorluğu olması kesinlikle anlaşılabilir bir durumdur. Çevrimiçi öğrenmenin günümüz yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu da bir gerçektir. Zaman değişiyor, dil öğretim yöntemleri de değişiyor. Bu nedenle ikinci dil öğretmenleri oldukça ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Uzaktan eğitim dünyanın birçok yerinde faaliyet gösteren yüksek öğretim kurumlarında, dil öğrenme merkezlerinde uzun zamandan beri uygulanan, dünyanın önde gelen eğitim kurumlarının uzak olmadığı bir eğitim metodudur. Uzun yıllardan beri uygulanıyor olmasından dolayı söz konusu kurumlar bu sürece bizim gibi hazırlıksız yakalanmadılar. Üstelik Avrupalılardaki eğitime verilen değer bize göre çok daha yüksek seviyede. Biz, siz ve diğer birçok ülke, çevrimiçi eğitim için kesinlikle hazırlıksız yakalandık. Covid-19 olmasaydı, tam teşekküllü çevrimiçi öğretim konusunun ne zaman ortaya çıkacağını ya da uygulanıp uygulanmayacağını aklımızdan bile geçiremezdik. Ama bugün bu gerçeğe karşı karşıyayız.

Lisans veya lisansüstü eğitimlerine devam etmek için Batum Devlet Üniversitesi'ni tercih eden ve ikinci dil olarak Gürcüce öğrenen öğrenci gruplarının büyük kısmını özellikle Türkiye'den gelen gençler oluşturmaktaydı. Bu öğrenciler günde 4-5 saat, haftada ortalama 20 saat Gürcüce kurslarına katılmaktadırlar.

Söz konusu zaman dilimi interaktif bir şekilde dil öğrenmek için büyük önem arz etmekteydi. Birçok alanda olduğu gibi Kovid-19 bu bağlamda da bize engel teşkil etti, sınırlarımız kapandı, yeni öğrenciler kabul edemedik. Bu pandemi süreci boyunca devam etti. Ama Gürcü dilini öğrenme isteği ve arzusu o kadar büyük ki, bu yıl Türklerle doğrudan iletişim halinde dersliklerde çalışmaya başladık bile.

Yabancılara dil öğretmek, doğrudan iletişimimiz olduğunda çok daha ilginç ve üretken hal almaktadır. Yabancı dil öğrenenlerin şehri tanıma; sokakta, ulaşımda, TV ekranlarında insanları dinleme; anketlere katılma vs. birçok şeyi yapma imkanına sahiptir. Birebir insanlar içerisinde bulunarak dil öğrenimi eğitim sürecinin hızlanmasına ve dillerini geliştirmelerine gerçek manada yardımcı olur. Çevrimiçi öğrenme söz konusu olduğunda ise bahsi geçen birçok imkandan yararlanma imkanına ulaşamazlar. Bu bağlamda öğretmenin söz konusu olumsuzlukları ortadan kaldırması için normalden fazla çalışması gerekmektedir. Her şeyden önce, fotoğraf ve ses materyallerini maksimum seviyede kullanarak ekranın arkasındakilerle sıcak bir ilişki kurmak için azami gayret göstermesi önemlidir.

Dil öğretiminde aktif yöntemlerden biri rol yapma oyunları oynamak, konu içeriğine uygun diyaloglar ve sahneler oluşturmaktır (Örneğin, dil öğrenenlerin içeri girerken izin almaları, selamlaşma ve birbiriyle tanışma; öğrencilerin ve öğretmenin rollerini deyiş tokuş etmeleri vs). Çevrimiçi öğrenmede tüm bunlar ekrana aktarılabilir ve bütün bu bahsi geçen metotlar dinleyicilerin ilgi alanlarına göre hazırlanmış fotoğraflarla, görsel içerikli açıklamalarla, elektronik ders kitapları ve uygulanabilir.

2015-2018 yılları arasında Kutaisi Devlet Üniversitesi Profesörü Rusudan Sağınadze ve Doktora Öğretim Üyesi Harun Çimke ile Türkiye'deki üniversiteler arasında imzalanan mutabakat zaptı çerçevesinde Recep Tayyip Erdoğan Rize Üniversitesi'nde üç yıl boyunca çalışma şansı bulunduğumu bildirmek isterim.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye'de Gürcü Dili ve Edebiyatı bölümün açıldığı üniversitedir. Gürcistan'dan Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'ne Gürcü Dili ve Edebiyatı bölümünün alt yapısını oluşturmak ve bölümün öğrenci alması için gerekli programları hazırlamak üzere davet edildik. Bölümde verdiğimiz eğitim dışında bulunduğumuz süre boyunca Milli Eğitim Bakanlığı ve Eğitim Vakfı'nı Türk okullarında 4-5-6-7 Türkçe sınıfları için seçmeli ders olarak 4 ders kitabı hazırlamakla görevlendirdik. Tarafımızca hazırlanan Gürcüce Modül-1-2-3-4 kitaplara Milli Eğitim Müdürlüğü, Eğitim ve Öğretim Dairesi Başkanlığı 03.09.2018 tarihinde ve 15271342 numarada yazısında yer verildi.

Gürcüce öğretimi adına hazırlamış olduğumuz kitapların pandemi döneminde ne kadar zamanlı ve gerekli olduğuna bizzat ben gördüm. Bu kitaplar sayesinde Türkiye'den derslerimize katılan öğrencilerimizle olan çalışmalarımızda önemli mesafeler katettik. Gürcü dili modül kitaplarında dil öğrenimi için gerekli birçok materyale yer verilmiştir. Dil öğretimi bağlamında kullanılacak kaynaklara ne kadar çok zengin içeriklere sahip olursa o kadar çok dil öğrenmek isteyen insanlara faydalı olacağımız kanısındayız.

Yabancı dil öğretiminde en zor alan dilbilgisidir. Bununla tabii ki orta düzeyde gramer öğretimini kastetmiyoruz. Günlük konuşmak için gerekli ifadeler ve metinler aracılığıyla iletişim için gerekli olan temel dilbilgisi çalışmasından bahsediyoruz. Bu süreç, çevrimiçi öğrenmede daha da zor hal aldı. Yüz yüze verilen eğitim bize her bir dil öğrencisinin yanına gitme, mümkün olduğunca basit cümlelerle onlara temel dilbilgisini anlatma imkanı vermektedir. Burada kolaydan zora geçme yöntemini kullanmalıyız, yani kelime + kelime + kelime vb. Bu süreçte soru sözcükleri başlayarak cümle kurmaya kadar gidilmelidir.

Geri bildirim, dil öğreniminin en önemli noktasıdır. Dil eğitim alan öğrenciden en iyi aldığımız geri bildirim yüz yüze eğitim sırasında olmaktadır. Peki ya çevrimiçi öğrenme sırasında bu sonuca varabiliyor muyuz? Çevrimiçi çalışmalarda kullandığımız Zoom platformu bünyesinde dil öğretim kaynakları doğru seçmek, öğrencilerin seviyelerine uygun alıştırmalar uygulamak, seviyelerine uygun söz dağarcığının kullanılması hedefe ulaşma bağlamında büyük önem arz etmektedir.

Kültürlerarası eğitim XXI. yüzyılın en önemli sürecidir.

"Kültürlerarası eğitim, insanlar arasındaki kültürlerarası ilişkileri değiştirmenin mümkün olduğu bir araçtır" (Tabatadze, Inasaridze, Chachkhiani, Kiria, 2010).

Günümüz küreselleşme koşullarında kilitli kalmamız mümkün değil. Bugün sınırlar açık, eğitim alanları açık. Bu bağlamda çevrimiçi öğrenme sürecinde yeni dil öğrenenlerin işini daha da kolaylaştırabiliriz. Gürcüce öğrenenlerin oranı son zamanlarda özellikle arttı. Bu da Gürcüce öğretmenleri olarak bizi oldukça mutlu etmektedir. Ülkemizde Gürcüce öğrenen kişiler başta Türkiye olmak üzere birçok ülkenin ortak geleneklerini kendi ülkelerine tanıtmaktadırlar. Bizi birbirimize bağlayan birçok ortak noktalarımızı özellikle tarihi mahalle geleneklerimizde görmemiz mümkündür.

Ayrıca birçok genç Türk, eğitim almak ve istedikleri mesleği seçmek için Gürcistan'a geliyor. Ayrıca Batum Devlet Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora programlarını tamamlayan çok sayıda öğrencimiz var.

ÇÖZÜM

Herhangi bir yeniliği kabullenmek ve uygulamak için farklı ülkelerdeki üniversitelerle karşılıklı deneyimlerin paylaşımının önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu durum Gürcüce'nin ikinci dil olarak öğretilmesi ile çok da alakalı olmayabilir, ancak gerçekten ikinci dilde ihtisaslaşma test edilen yeni yöntemlere, yeni dili öğrenenlerin sorumluluk derecesini artıracak ortak gereksinimlere atıfta bulunabilir.

Gürcücenin ikinci dil olarak öğretimi, iletişime odaklanmalıdır. İletişim, dilin ana işlevidir, Başarılı bir iletişimin başarılması, öğretmenin niteliklerine, deneyimine ve hedef kitlesine göre uyarlanmış öğretim-eğlendirme yöntemlerinin kullanımına bağlıdır.

REFERANSLAR

1. Gogoladze T., Şerazadışvılı M., İkinci dil olarak Gürcüce öğretiminin pratik deneyiminden. Devlet dili öğretiminin sorunları, sorunları ve zorlukları, 2011. Tbilisi.
2. Muriel-Saville Troyke, İkinci Dil Öğrenimine Giriş, 2016, Tbilisi.
3. Tabatadze Ş., Inasaridze M., ÇaÇhiani K., Kiria Tş., Öğretmenler için Kültürlerarası Eğitim için Pratik Bir Rehber, 2010, Tbilisi.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

PROFESYONEL BİR BAKIŞ AÇISINDAN, ÖĞRETMENİN OTORİTESİ
VE YETERLİLİĞİNİN NİTELİKLERİ

Doç. Dr. Ongarkul KOBLANOVA
Mastr Öğretim Görevlisi Ahınova ULBİKE
Syrdarya Üniversitesi
Jetisay/Kazakistan

ÖZET

Bu makalede, yeni eğitim paradigmasına uygun olarak, pedagojik eğitimdeki ana yönlerden biri, eğitimcinin geleceğinin eğitim rolünü ve dönüşümünü sağlamayı amaçlamaktadır. Konuşma ve konuşma becerisinin geliştirilmesi ve geliştirilmesinde, el ve yüz hareketlerine, jestlere ve şekillere, jestlere, yüzlere dikkat etmeli, konuşma becerisini geliştirmeli, sesin ritmini ayarlamalı, sakın kalmalı, dinleyicilerin önünde özgürce davranmalı, ellerin hareketlerini izlemeli, hareketlerin hareketlerini izlemeli, içsel duygularınızı dizginlemeli, samimiyet göstermeli, diyalog kurabilmeli, sorunun çözümünde gezinebilmelisiniz

Makale, öğretmenlerin üniversitelerde, okullarda eğittikleri, pedagojik etiğin inceliklerini açıklayan genç mesleklere ilgi duymaya adanmıştır.

Bu sayede makaleler, izleyicileri doğru bir şekilde yönetmenize, öğretim görevlisinin motivasyonunu artırmanıza, onu olumsuz yönde etkileyen unsurları tanımlamanıza, onlarla çalışmanıza, en iyi davranış kalıplarını tanımlamanıza ve onları motive etmenize olanak tanır

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, kişilik, dinleyiciler, samimiyet, ses tonu, pedagojik etik.

ҰСТАЗДЫҢ БЕДЕЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ КӘСІБИ ТҮРҒЫДАҒЫ БІЛІКТІЛІК
ҚАСИЕТТЕРІ

Авторы: х.ғ.к., доцент Кобланова Онгаркул,
магистрант, аға оқытушы Ахынова Улбике
Қазақстан: «Сырдария университеті»

РЕЗЮМЕ

Бұл статияда білім берудің жаңа парадигмасына сай педагогикалық білім берудегі негізгі бағыттардың бірі—болашақ педагогтың білім берушілік ролі мен өзгеруін қамтамасыз етуге бағытталған. Сөз және сөйлеу шеберлігін жетілдіру мен дамытуда қол мен бет, түр мен пішін қимылы, ымы, тұлға қозғалысына мән беру керектігін, сөйлеу шеберлігін шыңдауға, дауыс ырғағын дұрыстауға, сабырлыққа, тыңдаушылардың алдында өзін еркін ұстауға, қолдың қозғалысына, қимыл жүріс-тұрысыңызды қадағалауыңызға, сіздің ішкі эмоцияңызды тұрыс ұстауға, шынайылыққа, диалог құра білуге, проблеманы шешуге бағыт береді

Статья педагогикалық әдептің қыр-сырын түсіндіріп, жоғары оқу орындарында, мектептерде педагогтар даярлайтын қызығушылық танытатын жас мамандықтарға арналдады.

Қорыта айтқанда статья аудиторияны дұрыс басқаруға, ұстаз мотивациясын арттыруға, оған кері әсер ететін кертартпа элементтерді анықтауға, олармен жұмыс істеуге, үздік мінез-құлық үлгілерін анықтауға, және оларды ынталандырады.

Түйін сөз: Ұстаз, тұлға, тыңдаушылар, шынайылық, дауыс ырғағы, педагогикалық әдеп.

Ұстаз – білім мен тәрбие беретін қоғамдық қайраткер, ойшыл тұлға. Бала бойында білім нәрін себетін, адамгершілік дәнін егетін басты тұлға — ұстаз. Адам жанын нұрландырар ұғымының ұлысы – ұстаз.

Ұстаздың беделі оның кәсіби тұрғыдағы біліктілік қасиеттерімен және кәсібіне деген адалдығымен өлшенеді.

Ұстазға сабақ өту кезінде сөз және сөйлеу шеберлігін жетілдіру және дамытуда өз білімі мен біліктілігін әрдайым жүйелі түрде арттыру – оның басты міндеттердің бірі.

Білім мен біліктілік ең алдымен өзбетінше ұдайы шығармашылық тұрғыдан іздену нәтижесінде ғана жүзеге асады. Ол үшін әдеби оқу құралдарын игерумен біргелікте, өркениетті елдердегі, әлем елдерінің тарихында із қалдырған шешендер мен сөзді пір тұтқан ақыл – ой иелерінің тағылымды өмірі мен ғибраты мол қызметімен етене танысқан абзал.

Ұстаздың беделі оның білімділігіне, адамдық қасиеттеріне байланысты.
(Г.Рыскелдиева)

Кез келген мамандық өкіліне білім 30% ал сөйлеу қабілеті 70% маңыздылыққа ие.
(Дейл Карнеги)

Сөйлеу шеберлігін меңгермеген адам ешқандай салада карьера жасай алмайды.
(Наполеон Бонапарт)

Ел жиналған жерде бір сағат бойы кез келген адам сөз сөйлей алады, ал бес минуттық сөз сөйлеу үшін кемінде бір ай бұрын дайындық бастау керек. (Уинстон Черчилль)

Көп сөйлеген мылжың шын сөзді аз айтады. (Ыбырай Алтынсарин)

Сөйлеу шеберлігін меңгеруге әрбір адамның мүмкіндігі бар, ол адамның жасына немесе байлығына байланысты емес оған еңбек ету арқылы қол жеткізу қажет.

Ұстаз үшін сөз – негізгі қару, сөз құдіретімен тақырыпты қызғылықты әрі мазмұнды өткізеді. Сөз тек қана сөйлеумен шектелмейді. Әрбір сөзді анық әрі нақты айту, білім шеңберінде тапсырманы тыңдарманның құлағына жеткізу, көкейіне ұялату – ұстаз шеберлігінің басты шарттарының бірі.

Аудиториямен байланыс әрбір ұстаз үшін аса маңызды мәселе, аудиторияны тұтастай бір деммен, шаршатпай сергек қалыпта ұстау ерекше қажыр – қайратты, қабілетті, белгілі бір жинақталған тәжірибені қажет етеді.

Осы бағытта студенттерге лекция өтуде сөз және сөйлеу шеберлігін жетілдіру және дамыту мәселелері айрықша орын алады.

Сөз ұстаз үшін басты байлық. Оны ұқыппен пайдалану, құлпырту, сөзді шебер қолдану: қағидаларды, ережелерді сабақ барысында орын– орнымен жұмсай білу – бүкіл тиімділікті арттырады. Тақырыптың шынайылығына, жандылығына оң әсерін тигізері даусыз.

Жалпы алғанда, лекция, оның мәтіні әрдайым алдын – ала ой елегінен өтуі қажет. Бүгінгідей талап та, жауапкершілік те жылдам әрі күрт өзгеріп жатқан шақта лекция мәтіндерін студенттер алдында сыдырта оқып шығуға мүлдем болмайды.

Себебі, әр кездің өзіндік сөз тіркестері, сөздік орамдары және сөздік қорлары бар. Олардың кейбірін заманның өзі сөздік айналымнан алып тастайды. Сөз де, сөздер де, сөйлеу мәнері мен шеберлігі де үнемі өзгерісте, жетілуде, дамуда, жаңғыруда болады.

“Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз. Ондай болмақ қайда деп, айтпа ғылым сүйсеңіз!” (Абай)

Сөйлеу мәдениеті орфоэпикалық нормаға негізделген. Күнделікті қарым-қатынаста сөйлеу мәдениетінің негізгі қағидалары – сөйлеу әдебі, тыңдай білу әдебі, мәдениет мәйегі ескерілуі тиіс.

Сөйлегенде мынадай нәрселер ескерілуі тиіс:

1. Орфоэпия заңдылықтарын сақтап, сөзді орынды қолдану.
2. Қолды сермеуге, қатты күлуге, мәнсіз майысуға, аса қатты сөйлеуге немесе міңгірлеуге болмайды.
3. Өзің туралы айта беру, барлық сөзді өзіңнен бастау – әдепсіздік, білмейтін нәрсе туралы айтудың қажеті жоқ.
4. Қатты сөйлеп тұрған адамға қатты жауап берудің қажеті жоқ, байыппен сөйлеу керек.

Сөз және сөйлеу шеберлігін жетілдіру мен дамытуда қол мен бет, түр мен пішін қимылы, ымы, тұлға қозғалысы бәрі – бәрі де өзіндік мәнге ие. Бұл орайда кейбір ұстазға осындай әрекеттер ұнасымды болғанмен, кейбіріне мүлдем жараспауы мүмкін. Сол себепті, өзіңіз жөніндегі ой – пікірлерді өз әріптестеріңізден толық тыңдап алуды әдеттенген жөн. Өйткені, өзіңізге ұнамды болғанмен, өзгелерге ұнамсыз болып көрінетін қимыл – әрекеттердің өмірде аз кездеспейтіндігі әрбірімізге белгілі.

Сондықтан оған қандай дайындық керек?

Біріншіден шынайылық керек ешқандай бетперде кимей, жалған ойын ойнамай жасанды әрекетке жол бермей ішкі жай күйімізді ретке келтіріп, шынайы болу.

Нашар ұстаз шындықты қайталайды, жақсы ұстаз сол шындықты іздеп, табуға үйретеді. (Адольф Дистервег)

Екіншіден тыңдаушыңызды әлі танысып үлгермеген досыңыздай көру. Педагогикалық әдептілікті сақтау (өзін-өзі және тыңдаушыларды құрметтеу, жақсы көру, өзара силастық, қолдау көрсету, мейірімділік)

Мұғалім өз ісіне деген сүйіспеншілікті оқушыға деген сүйіспеншілікпен ұштастыра алғанда ғана шын мәніндегі мұғалім болмақ.
(Лев Толстой)

Үшіншіден диалог құра білу тек кітапта берген қағидаларды жеткізіп қана қоймай «Бүгінгі тақырыбымыздың мақсаты неде?», «Өткен тақырыппен байланыс қалай байланыстырасыз?» т.с.с. сұрақтар қою арқылы қызықтыру, көңілін бөлу әрі өткен тақырыптарды еске түсіріп қайталау.

Төртіншіден ерекше болу яғни әлеуметтік желедегі сан түрлі бейне материалдарды қайталаудың орнына ерекше форматта жаңа ақпарат беруге ұмтылу.

Бесіншіден кез келген жоспардан тыс жағдай орын алғанда оған салмақты қарап, бейімделіп, жұмсақтық таныту. Орын алған проблемадан қашып құтылудың жолын іздемей оны қалай шешуге болатын жолын қарастыру.

Алтыншыдан сабырсыздықтан айырылу одан айырылмайынша тыңдаушылардың назарын ұстап тұру мүмкін емес. Сабырсыздық барлық адамның бойынан байқалады, оған секунд сайын дамып жатқан технологияның желедегі ықпалы зор (15-20 минуттық видеолар, ол инстаграм желісі арқылы бір минуттық видеоға, сторис арқылы 15 секундқа қысқарып, Тик-ток арқылы 5 секундқа дейін қысқаруда).

Жетіншіден өзіңізді тыңдаушылардың алдында ұстай білу. Бүрісіп, еңсеңізді түсіріп, өзіңізге сенімсіздікпен аудиторияға кіруге мүлдем болмайды. Еңсеңізді түсіріп, өзіңізге сенбей тұрғанда аудитория қалай сенсін сізге және ол аудиторияны басқару мүмкін емес дәріс сабағына берілген уақыт желге ұшады.

Сегзіншіден киімге көңіл бөлу басты міндет ойыңызды орнықты жеткізу тыңданмандардың ойын басқа жаққа аудармау болғандықтан әйел адамдардың тізеден жоғары киім киюі, олпы солпы тағылған аксессуарлар, қызыл ала жарқырап тойға баратындай киіну тыңданмандардың көңілін аударуы мүмкін.

Тоғызыншыдан мәтінді даярлау үшін ой еңбегіңіз, біліміңіз, ізденісіңіз өз ойыңызды нақты көрсетуге мүмкіндік береді. Алдын-ала дайындалған мәтін сенімділік ұялатады әсіресе **түйін сөз** мәтінді есте сақтауға көмектеседі. Мәтініңіз неғұрлым ұзақ болса, соғұрлым тыңдау қиынға соғады. Тереңірек үңіліп білгісі келген тыңдаушы сұрақ қояды. Кейде керемет нәтижеге жету үшін аз ақпараттың өзі жеткелікті және оны дұрыс жеткізе білу. Егер тыңдаушы аудиторияда алғашқы минутта өзінің назарын аударатын бейне көрініс, қызықты оқиға, ой толғайтын сұрақ болмаса аудиторияны одан ары ұстап тұру мүмкін емес.

Алғаш рет аудитория алдына шығу уайымынан арылу үшін дене жаттығуларын, психологиялық әдісті, эмоция арқылы жеңе білу керек. Уайым сіздің жауапкершілікті сезініп тұрғаныңызды білдіреді. Уайымды жеңудің ең қарапайым жолы өміріңізде болған қатты қорқынышты еске алу.

Сонымен аудитория назарын ұстап тұру құпиясы неде:

✓ Сабақтың нақты мақсатының болуы, алдын ала жасалған жоспар, кез келген сабақты өмірмен байланыстырып, қызықты жағдайлармен толықтырып отыру керек;

- ✓ Сабақтың барысы сұрақ жауппен жалғасып отыруы тиіс;
- ✓ Сабақтың қаншалықты уақыт алғанында емес түйін сөзбен нақтылап ол есте қалатындай астын сызып қайталап отырып және ол өткен сабақпен сабақтас болуы керек;
- ✓ Сабақтың мәтінін жаттамау керек кішкене парақшаға нұсқаулық (сөз тіркесін) жазып алу ыңғайлы әрі осыған дағдылану керек;

✓ Дауыс ырғағыңызды, дикцияны дұрыстап алған дұрыс, паузаны дұрыс әрі толық пайдалану керек. Сөзді қабылдау көп жағдайда ұстаздың **дауысына** байланысты. Дауыс – бұл сендірудің негізгі құралы. Мысалы екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Гитлер Левитанның даусына үлкен мән берген, баға берген «Левитанды қолға түсірмей, Кеңес одағын жеңу мүмкін емес деп» Сталиннің басына тіккен бағадан Левитанның басына тіккен бағаны үш есе артырған сондықтан (өз даусыңызды сабақ барысын диктафонға немесе сотқаға жазып алып тыңдап көріңіз);

✓ Қимыл-қозғалысыңыз бен мимикаңызды, эмоцияңызды айнаға қарап бақылап көріңіз (бір орныңызда қатып қалмай немесе ары бері себепсіз жүре бермей, қолыңызды оңды солды ербепдете бермеңіз т.с.с.). Сіздің айтып тұрғаныңыз аудиторияға 7% әсер етсе, 38% қалай айтып тұрғаныңызға, дауыс интонацияңызға байланысты, 55% сіздің өзіңізді сенімді ұстауыңызға байланысты. Біреудің даусын, біреудің сөзін, жүріс-тұрысын қайталаудың қажеті жоқ.

Қолдың қозғалысы, қимыл жүріс-тұрыс–барлығы сіздің ішкі эмоцияңызбен байланысты болу керек.

Студенттерден көбнесе ол кісінің лекциясында ұйықтап қаласың, міңгірлеп сұрағыңа дұрыстап жауап ала алмайсың, сабағына қатысқымыз келмейді, жаттанды сөзді көп айтады, өзін мақтаудан бастайды, ішіміз пысады, телефон шұқимыз дегенді жиі естиміз. Себебі адам боласы ең жылдам дегенде минутына 120-130 сөз айта алады, ал біздің миымыз минутына 400 –ден астам сөзді қабылдап, қорытуға дайын екен;

✓ Сабақ барысында сен қайда қарауың керек егер сіз аудиторияда отырған адамның біреуінің көзіне тіке қарасаңыз, бүкіл аудиторияда отырған адамның көзіне қараған болып есептелесіз. Аудитория сізді солай қабылдайды.

✓ Сондықтан, тұлғалы ұстаз болуға ұмтылу – көзсіз бас июшілікті, біреулердің бойындағы қажетті қасиеттерді түгелдей көшіріп алуды керек етпейді. Оларды алған, игерген жөн. Бірақ бұл үрдісті сол қалпында сақтамай, ілгерілету, дамыту басты назарда болуға тиіс және келешекте өз стиліңізді қалыптастыру керек

Бүгінгі әлемнің әлеуметтік–экономикалық қарқынды дамуы білім беру жүйесіне нақты өзгерістер енгізуді және мәдени өзгерістерге мейлінше бейімделуді талап етеді. Әлем қазіргі күні «білім қоғамын» және «білім экономикасын» құру бағытында.

2020 жыл әлемдік қауымдастықты «Коронавирус» деп аталатын пандемия барлық салада дағдарысқа және өзінің қиындықтарын алып келді: әлеуметтік, экономикалық, тұрмыстық, басқаша айтқанда күйзеліс басталды. Бұл дағдарыстан шығу үшін мемлекет, үкімет барлық тиісті шараларды қабылдап жатыр. Қалыптасқан жағдайда білім берудің ең жақсы әдісі қашықтан оқыту болды.

Қашықтан оқыту біз үшін жаңа дүние емес, бірақ көбінесе ЖОО-да кеңінен қолданылып жүрген оқыту түрі. Сырттай оқу бөлімі осы қашықтан оқыту жүйесін пайдаланып келді, студенттік орта үшін бұл тансық дүние емес. Ал мектеп оқушылары кез-келген жолмен білім алу керек болды, сондықтан қашықтан оқыту жүйесіне көшті, әрине, бәлкім ол дәстүрлі білім беру жүйесіне жетпейді, бірақ дұрыс, жүйелі жүргізілген қашықтан оқыту жүйесі оқушыға пайдасы тимесе, зияны тимейтіні анық.

Қашықтықтан оқыту тәсілі бойынша жұмыс істейтін педагог оқытудың жаңа технологиясын, оқытудың компьютерлі және тораптық жүйелерін жетік біліп, олармен іс жүргізу ісін орындау шарт.

Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың заманауи талаптарға сай дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін уақытылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер, технологиялар білім беру талаптарына байланысты жаңартылып отырады. Сапалы терең білімді меңгеруге талпынған өскелең ұрпақтың жеткілікті дәрежеде сандық сауаттылығы бар, себебі олар өмір жағдайлары барысында жаңа технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдаланады. Сол мүмкіндіктерді нәтижелі қолдану ұстаздың біліктілігіне, біліміне, тәжірибесіне байланысты.

Кәсіби дамуға ұмтылатын бәсекеге қабілетті маман өзінің негізгі қызметінен үзілмей жаңа білім алу жолдарын іздестіреді. Ал жоғары оқу орындары мамандарға қойылатын талаптардың өсуіне байланысты оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздестіреді, білім беруге жаңа технологиялар енгізеді.

Педагогика теориясын қаншама жетік білгенімен педагогикалық әдептің қыр-сырын меңгермейінше, педагог ұстаздық шеберлікке қолы жетпейді. *(К.Д. Ушинский)*

Қорыта айтқанда, сөз бен сөйлеу шеберлігін арттырамын деген ұстаздың басты міндеттерінің бірі – қандай ситуация болмасын ілгері қарай ұмтылушылық, қажыр – қайратты мол жұмсау, аянбай еңбектену, іздену.

Жай мұғалім хабарлайды,
Жақсы мұғалім түсіндіреді,
Керемет мұғалім көрсетеді.
Ұлы мұғалім шабыттандырады *(Уильям Уорд)*

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Стивен П. Роббинс, Тимати А. Джадж «Ұйымдық мінез-құлық негіздері» 1984
2. *Жандарбек Бұлғақ «Сөз менеджменті» Алматы «Самға» баспасы 2021*
3. Педагогикалық жобалау: теориясы мен технологиясы — 2011 жылы Алматы қаласы «Дәуір» баспасында басылып шыққан кітап. Кітап авторы/құрастырушысы — С. М. Бахишева.
4. Оңалбай Аяшев «Білім әлеміндегі инновациялық іс-әрекеттер» Монография Шымкент 2013
5. www.kazreferat.info/read/su-yleu-tehnikasy-MjAxNTIy

6. <https://infourok.ru/stazdi-ksibi-isreketindegi-pedagogikali-dep-1646523.html>
7. <https://articlekz.com/kk/article/16080>
8. <https://multiurok.ru/index.php/files/soileu-tehnikasy.html>

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN BULGAR KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

Araştırmacı, Yazar Nurten REMZİ

Şumnu Kültür Evi
Şumnu/ Bulgaristan

ÖZET

Balkanlar tarih boyunca birçok milletlerin ortak vatanı olmuştur, Türk, Bulgar, Trak, Slav, Alman, Yunan, Romen, Çingene, Makedonyalı, Arnavut, Sırp... Bu ortak vatanda milletler kültürel etkileşim içine girip adeta birbirleriyle et ve tırnak gibi bir hal almışlardır.

Bulgaristan'daki Türkler başlıca olarak ikiye ayrılabilir: Güney Bulgaristan Türkleri ve Kuzey Bulgaristan Türkleri. Bugün onlar yoğunlukla Rodoplar ve Deliorman'da oturur, Bulgaristan'da, başta Razgrad, Şumnu, Eski Cuma, Rusçuk, Silistre, Dobriç, Burgaz, Filibe, Haskova, Kırcaali, Sofya şehirleri olmak üzere birçok yerleşim bölgesinde Türkler yaşamaktadır.

Yaşanan birçok göçlere karşın Bulgaristan'da resmi sayısı 1 milyon, daha sonra 700 bin civarında gösterilen Türklerin kesin sayısı, tam olarak bilinmiyor ve 2- 2,5 milyon Türkün yaşadığı tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklara göre dünyada, ataları Bulgaristan Türkü olan yaklaşık 5 milyon kişinin varlığından söz edilebilir. Balkan kültürünün oluşmasında Asya ve Anadolu'dan Bulgaristan'a göç eden insanların olumlu katkıları oldukça fazladır. Türklerin Rumeli'ye geçerek bu toprakları Türkleştirmeleri Osmanlı'nın Doğu Trakya'yı almasından önce başlamış ve yıllarca sistemli bir şekilde devam eder. M.S. 6. yüzyılda Slavlar ile Türk kökenli bir kavim olan Proto Bulgarlar bu alana yerleşir. Aristokrat tabakayı oluşturan Bulgarlar, bir süre sonra Slavlaşarak dillerini, 10. yüzyıldan itibaren de Ortodoksluğu kabul edip asimile olup, Slav nüfusuna da karışır.

Bulgaristan'daki Türkler, Oğuz ve Kumanların bakiyeleridir. Oğuz Türkleri, Anadolu üzerinden ve çoklukla Osmanlı devrinde o bölgeye geçen Türklerdir. Kıpçak Türkleri ise Karadeniz'in kuzeyinden bu bölgeye gelir. Özellikle, Kırım ve civarından o günkü Bulgaristan bölgesine yerleşmeler olur. Oğuz Türklerinin nüfusu Kıpçaklara göre çok daha fazladır. Tarih boyunca Deliorman, Dobruca ve Gerlova bölgelerine Peçenek, Oğuz, Kuman, Gagauz, Kırım ve Nogay Tatarları da yerleşir.

Doç. Dr Bayram Akça'nın Bulgar Kültüründe Türk Kültürünün İzleri yazısında Osmanlı Devleti Bulgaristan'ı aldıktan sonra buralara sadece askeri kuvvet sevk etmekle kalmaz. Bu bölgeyi her şeyi ile kendilerine bağlamak için teşkilatlarıyla da meşgul olur. Bu bağlamda Anadolu'nun belli bölgelerinden buralara nüfus nakliyle harap yerleri imara, hali sahaları iskâna ve muhtelif şekilde yeni yeni köyler kurarak buraları kalkındırmaya çalıştı ve bunda da muvaffak oldu. Aşık Paşa-Zade "Tevârih-i al Osman" adlı eserinde Bayezid döneminde Bulgaristan'ın alınmasıyla Saruhan İli'nin göçerler halkının buradan Bulgaristan'ın Filibe yöresine sevk edildiğini belirtir.

DELİORMAN

Deliorman Türkleri, sadece Osmanlılardan değil, onlar gelmeden önce Oğuz, Peçenek, Uygur, Karluk, Gagauz, Pomak, Kuman, Kırım ve Nogay Tatarların...gelip yerleşmesi, artı Osmanlı döneminde Osmanlıların Konya, Karaman'dan gelmesiyle Bulgaristan Türkleri, özellikle Deliorman Türkleri oluşmuştur. Osmanlı döneminde Deliorman'da bulunan Şumnu şehri askeri merkez ve bugün de Osmanlı döneminden kalan Tombul camii, Kılak camii, Tatar camii, Kurşun çeşme, Eski Saat Kulesi, Bedesten gibi tarihi yerler, NÜVVAB, üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı bölümü ve Türk kültürüne yönelik çalışan Şumnu Kültür Evi Derneği ve Nazım Hikmet Kültürevi sayesinde Türklerin eğitim ve kültür ocağıdır. Dev gibi güçlü güreşçileriyle ünlü Koca Yusuf, Kurtdereli Mehmet, Kel Aliço ve daha en az 20-25 güreşçi Deliorman'lıdır. Eski adetlere göre kızını kocaya verirken baba, damat güreşçi mi diye soruyormuş. İşte toplumun uzun bir yaşam dilimi içinde olgunlaşan bir adet, kültürün bir parçasıdır. Deliorman'da Türk güreşçilerin izi, devamı hala Güreş spor kulüplerinde devam eder. Aynısını At yarışları için diyebiliriz. Şumnu'ya yakın Osmanlılardan kalan At yetiştirme yeri var. Kabük' teki yarışma atları yetiştirme yeri, Bulgaristan'ın At yarışlarıyla ilgili en bilinen yerdir. Efsanesi hala anlatılır. Şiirimde onu şöyle yansıttım:

Kabük' te dalda, çalıda sarkan

Kurtlanmayan et parçası padişahın.

Efsane nesilden nesile...

Ezelden beri at nalları sesinde.

KÜLTÜR

Kültür bir ulus veya toplumun tarih boyunca geçirdiği yaşantılar sonucunda oluşumaddi ve manevi birikimi demektir. Daha kısa bir ifadeyle kültür bir toplumun yaşam biçimidir. Kültürün öğelerini iki grupta incelemek mümkündür. Birinci gruba girenlere maddi unsurlar, ikinci gruba girenlere ise manevi unsurlar denir.

Kültürün MADDİ öğeleri şunlardır: sanat, mimari ve edebiyat eserleri, köprüler, saat kuleleri, kervansaraylar, camiler, bedestenler, müzik aletleri ve eserleri, destanlar bu gruba örnek olarak verilebilir. Giyim kuşamla ilgili öğeler ile günlük hayatta kullanılan çeşitli araç ve gereçlerde maddi kültür öğeleridir.

MANEVI öğeler ise şunlardır: dil, ahlak kuralları, din, estetik anlayışlar, örf ve adetler, gelenek ve görenekler, düşünce eserleri, tarih bilinci vb. Bütün bu kültür öğelerinin korunması gerekir, bu değerlere sahip çıkması gerekir, çünkü değerlerine sahip çıkmayanlar özgürlüklerini korumada sıkıntıya düşerler.

Prof. Dr. Erman Artuna'a göre kültür, insanlığın ortak mirasıdır. Her millet, dil, kültür, tarih mirasıyla dünyada yerini alır. Bireylerin kökleşmesini ve toplumsallaşmasını sağlayan kültür mirasları geçmişin tanıklarındır. Bu yönleriyle geleceğin şekillenmesinde etkindirler. Kültür, yaşanan, yaşatan ve yaşayan varlık olarak geçmişten geleceğe sürekliliktir. Her kültür olgusu kültürün bütünü gibi doğar, gelişir, kaybolur veya yeni fonksiyonlarla genişler, gençleşir. Kültür toplumsaldır. Kültür tarihseldir, uzun bir yaşam dilimi içinde olgunlaşır.

Bulgaristan okullarında hala yanlış eğitim ve tarih, edebiyat derslerinde Türklerle ilgili gerçekleri yansıtmayan bilgi veriliyor. Bu yanlış bilgi vermenin sonucunda Bulgarlardan bazı kişiler ve yöneticiler farklı dönemlerde Türklere olumsuz, çok acı veren, ama aynı anda onlara da ders olan anlar yaşattı. O dönemlerde siyasete uyum gösteren medya, suni yollarla olumsuz önyargılı düşünce, duygu, davranışlar yaratıp gerginlikler meydana geldi.

Osmanlıların ve Türklerin, Bulgaristan kültürü gelişimine yaptıkları OLUMLU ETKİLERDEN HIÇ SÖZ EDİLMEDİ. Bugün de çok sınırlıdır, kaynak yok, amaç yok, gerçekleri bilmek için yeterince büyük istek yok. Osmanlılar, buldukları topraklarda bütün başka kültürlerle olumlu etkilerini göstermiştir. Bu tartışılacak bir konu değildir, çünkü o dönemde onlar, diğerlerinden çok çok daha gelişmiş ve o çağın çağdaş yaşamına ayak uyduran değil, çok ileride olan bir varlıktı. Onların bütün olumlu özelliklerin, idari yapısından savaşlarına, yeme içme kültüründen günlük hayatına, eğitim ve hukuk düzenine kadar, etkisi görülmektedir. Bulgaristan Türkleri kültürün Bulgar kültürüne etkisini sunmadan şunu belirtmeden geçemeyiz. Osmanlılar Bulgaristan topraklarından çekilince Bulgar yönetimleri tarih boyunca kalan Türk halkına karşı bazı olumlu, ama yoğunlukla olumsuz davranışlarda, ayırımında, küçümsemeye, tarih gerçeklerini anlatmadan, Türkleri hep kötü, yobaz, kesen biçen göstermektedir. Ne yazık ki hala okullarda ders kitaplarında hala bir değişiklik yoktur. Ne yazık ki Bulgaristan'ın en büyük resmi milli bayramı Osmanlılardan kurtuluşudur. Herkese sorayım, ben bir Türk olarak, ben bir Osmanlı torunu olarak, ben bir Bulgaristan vatandaşı olarak Atalarımın kurtuluşunu nasıl kutlayabilirim. Dedelerim, 500 yıldan fazla, kısa bir süre değil, Bulgarların var olmasına katkıları olmuşken, onlara hoşgörü ile haklarını vermişken, Bulgar KÜLTÜRÜNE, EĞİTİMİNE, SANATINA, YAŞAM TARZINA, GÜNLÜK YAŞAMINA, ADETİNE, ŞÖLENİNE, TÖRENİNE, DİLİNE, DİNİNE, KIYAFETİNE, EVİNE, BARKINA, MUTFAĞINA, SPORUNA, İNŞAATINA, MİMARLIĞINA bu kadar olumlu etki göstermişken,

Bulgar kültürünün gelişmesine, yenilenmesine, o dönemdeki çağdaş olmasına bu kadar katkısı olmuşken ve birçok değerler sunmuşken, Bulgaristan' da hala gerçekleri bilen vatandaş yok gibi, 3 Mart Milli Bayramımda Türklere, yani bana ve bize, sövüp sayan sesler duyuyoruz, TV-lerde Türkleri küçümseyen filmler seyrediyoruz, sokakta dinlemeyen çocuğuna anne "Dinlemez isen seni Türklere atarım, çok ağlarsın", sözlerini duyuyoruz, bazı partilerin seçim kampanyalarında hala "Türkler Türkiye'ye" sloganlarına izin veriyoruz, hala camii seslerine, Türk adet ve geleneklere, sadece 10 dakika olan Türkçe haberlere karşı imza toplanıyor, hala İngilizce, Rusça, Ermenice, Yahudice ve Bulgaristan'da oturan başka etnik grupların ve yabancıların dilinde gazeteler ve dergiler varken, Nurten, sen Bulgaristanda oturuyorsun, neden Mozaik derginiz

sadece Türkçe, siz Bulgaristan'da oturuyorsunuz ve neden Bulgarca da yazılmıyorsunuz sitemlerini, sokaktan, vatandaşan, belediye ve bakanlık elemanlarından alıyoruz ve daha neler neler...

32 YILDAN BERİ, OY VERİLEN PARTİDEN, BULGARİSTAN TÜRKLERİN TÜRK MİLLİ STATÜSÜ İSTENMEDİ VE AVRUPA AZINLIK HAKLARINI KULLANILMAMAKTADIR.

Bizler Bulgaristan'da doğan ve yetişen Türk değil miyiz? Anadilimiz yok mu? Kültürümüz yok mu? Gerçekleri öğrenmeye ve öğretmeye hakkımız yok mu? Bizler de burada olan her insan bu topraklarda doğduk, bu toprakları öptük, burada büyüdük, eğitim aldık, burada gözümüz dünyaya açıldı, burada evimiz, barkımız, komşumuz, kardeşimiz, sevdiklerimiz, bu topraklarda dedelerimizi yere verdik, burada ninemizin Türkçe masalını dinledik, burada annemizin ev işini yaparken Türkçe mırıltısını duyduk.

Bizler hala Bulgaristan Türkü olarak kendimizi tanımıyoruz, gerçek tarihimizi, Türk edebiyatımızı, müziğimizi, sanatımızı bilmiyoruz, bunların kaynakları yok gibi veya zor şartlarda, bizim memleketimizden değil, Türkiye'den veya başka ülkelerden ediniyoruz. Bilinçsiz ve kendi kültürünü tanımayan bireylerin yaşadığı toplumlarda kültür düşmanlığı, bunalımlar yaşanmakta olduğunu biliyoruz. Ne yazık ki, kültürümüzü, değerlerimizi inceleyecek, kayıtlayacak, öğretecek, tanıtacak hala uzman, öğretmen ve elemanlarınız yok, Türkçe ve Türk kültürü ile ilgili hala eğitim alacak uygun ve daimi şartlar veya yer yok. Daha çok acı veren, daha çok bizleri yıpratın ve daha kötü olanı da gerçekleri ortaya koyacak elemanlar bulunmadıktan sonra, başkaları bu değerlerimizi benimsiyor ve gerçekleri bilmeyen genç nesiller, yanlış bilgi olduğunu fark etmeden ya gurur duyuyor, ya da kendini küçümsüyor.

Bu eksiklikler içersinde başka bir konuya da değinmeden geçemeyiz. Bizler en zor Ad değişimi ve yasaklar döneminde de kendimizi, türkümüzü, dilimizi ailede koruyabildik. Çaba, uğraşı ile birlikte umudumuz sönmedi. Şiirimde söylediğim gibi, Türk kültürümüz bir asma gibidir, kurumuş olsa da, canlanır, çünkü kökü derin tarihlere dayanır.

Bulgaristan Türkleri kültürün Bulgar kültürüne olumlu etkisi çok büyüktür. Kültür bir yaşam biçimi, bir toplumsal davranıştır. Önce dilden bahs edelim. Türkçeden Bulgarcaya geçmiş Türkçe kökenli sözcükler binlercedir. Sadece sözcüğü değil. O sözcüğü kapsayan varlığı da Osmanlılar Bulgarlara vermiş, öğretmiş, göstermiş, günlük yaşamını, mutfağını, çalışma tarzını, evini geliştirmiş. Osmanlılar sadece Bulgarlara değil, dünyaya da özel manevi ve maddi zenginliklerini vermiş.

Hayriye Memova-Emil Boyev ikilisinin Bulgaristan Türk Folkloru ile ilgili derlemeleri, Rıza Mollov ve başkalarının makaleleri ve onlarca kitap, Bulgaristan'daki Türk halk kültürü varlığının belgeleri olarak dünya kütüphanesinde yer almaktadır. Veliçko Vılçev'in Nasreddin Hoca ile Kurnaz Peter üzerinde yaptığı çalışmalar ve yayınlar, Hocamızın Bulgaristan'da ne denli tanınmakta ve sevilmeekte olduğunun kanıtıdır. Yıllar yılı Bulgaristan Türkleri üzerine yayınlar

yapan, balkanolog Türker Acaroğlu'nun makale ve kitapları ise, bu hususta yapılan en değerli çalışmalardır. Kosovalı Prof. Dr. Nimetullah Hafız da yayımlanmış olduğu Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri adlı iki ciltlik eseriyle, Bulgaristan'daki Türk halk kültürü varlığını belgelemiştir.

DİL

Türkçe, eski, köklü, zengin, yaygın ve çok konuşulan bir dildir. Tarih boyunca bir çok lisan ve halkla alış verişi içinde olmuştur. Hem Arapça, Farsça ve Fransızcadan kelime almış, hem aldığından ziyadesini vermiştir. Türkçenin yabancı dillerde on binlerce kelimesi var. Moğolca, Urduca gibi artık epey uzakta kalmış diller ile Farsça, Ermenice, Gürcüce gibi Önasya dilleri, Yunanca, Bulgarca, Makedonca, Arnavutça, Romence, Sırpça-Hırvatça, Macarca ve hatta Rusça gibi Balkan, Orta ve Kuzey Avrupa dillerinde onbinlerce Türkçe kelime vardır. Türkçe sadece sözlükleri etkilemekle kalmamış, bütün Balkan dillerinin morfoloji ve sentaksını da etkilemiştir. Türkçenin, Bulgarcaya da verdiği yer, araç, gereç, meslek, mekan, mutfak ve insan adları, binlerce kelimesi vardır.

M. Türker Acaroğlu, Bulgaristanda Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Ankara 1988, 42, 75 ve 383. sayıfada görebiliriz. Yaşar Yücel, Bulgar Bilimler Akademisi Bulgar Dili Enstitüsünce yayımlanan Bulgar Dilindeki Yabancı Kelimeler Sözlüğü (1982) ile Bulgarca Sözlüğün 3. baskısını tarayarak Bulgarçada 2.557 Türkçe kelimenin olduğunu tespitlemiştir. -ci, -li, -lik gibi Türkçe ekler de Bulgarcaya geçen lisan unsurları arasındadır (Yaşar Yücel, "Bulgarcaya Türkçeden ve Türklerden geçen sözcükler", Belleten, ağustos 1991, 213. sayı, 529-562. s.). Hakikatte başta Bulgar ve Balkan kelimeleri olmak üzere Bulgarların dilinde aslında onbinden fazla Türkçe kelime vardır. Melih Cevdet Anday seyahatlerini anlattığı bir eserinde (Melih Cevdet Anday, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan, İstanbul 1965, 143. s.) şöyle bir fıkra nakletmektedir:

Bir Bulgar bir Yugoslava sormuş:-Sizin dilinizde çok Türkçe sözcük var mı?'

Yugoslav Türkçe olarak:-Yok be kardeşim' demiş.

Bu soru bir Macara sorulsa "şok van" karşılığı alınırdı ki, "çok var" demektir."

Günümüzde Bulgarçada Türkçe sözcükler, birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı kaynaklara göre 1500, diğerlerine göre 2 000, başka kaynaklara göre daha çok adet Türkçe kökenli sözcükler var. Bunlar yakın akrabalık bildiren sözcükler, (kardeş, komşu), günlük yaşamda kullanılan aletlerin adları (bıçkı, burğu), askerlik alanında kullanılan sözcükler (bayrak, kalkan, mızrak), bitki adı olarak kullanılan sözcükler (zümbül, zambak, lale, gül), ev eşyası adı olarak kullanılan sözcükler (leğen, bakır, peşkir), giyim kuşam için kullanılan sözcükler (yelek, potur, şapka, şalvar), bazı hayvan adları için kullanılan sözcükler (aslan, çakal), makam ve ünvan için kullanılan sözcükler (binbaşı, yeniçeri, han, sultan), bazı meslekler için kullanılan sözcükler

(demirci, cambaz), bazı sıfatlar için kullanılan sözcükler (güzel, mor, al), toplumsal öneme sahip bina adları (cami, hamam,saray, han), yer adları (bayır, göl, sokak), bazı yiyecek içecek adları (aşure, börek, yufka, Türk kahvesi, pastırması, çorba, boza) ve selam ve seslenişler (merhaba, çok selam) v.b Atasoy, 2009,s.210-210

Bulgarcadan Türkçeye giren sözler yalnızca bir kaç tanedir ki, bunların en çok kullanılanı çete kelimesidir. Bu da Bulgarların çetecilikte nam salmasından ileri gelmiştir. Ayrıca gocuk, kuluçka, kosa (uzun saplı bir tırpan), ıştır (yaban pazısı), patika gibi bir iki söz daha vardır. Bununla ilgili Hasan Eren'in "Bulgarlar ve Türk Dili" yapıtı bilgi vermektedir.

Türkçenin yabancı lisanlara ve Bulgarcaya etkisi henüz gerektiği kadar araştırılıp incelenmemiştir. Tabii ki bu, herkesten evvel bize düşen mühim ve kutsal bir vazifedir. Günümüzde de yaşayan Türkçe yer, mekan, meslek, şehir, köy, tarla, sokak, insan adları var.

DİN

Kültürün ayrılmaz bir ögesi olan din, diğer kültür öğeleri üstünde etkiye sahiptir. Her kültür, inanılan dinin izlerini taşır. Bu, bütün dinlerin özelliğidir. Diller, ahlak kuralları, sanat ve edebiyat, tarih v.b. bütün kültür öğeleri dinden etkilenmişlerdir. Din, diğer öğeleri de etkileyen bir niteliğe sahiptir, kültürü oluşturan önemli bir öğedir. Bulgaristan topraklarında Osmanlılar 500 sene hakimiyette bulunduğu için dolayı ve günümüzde de Türklerin yoğun olduklarından dolayı din kültürü ve adetlerde de birçok ortak unsur görebiliyoruz.

Bayramlarda, din ne olursa olsun dualar okunur, aileyi oluşturan küçük ve büyükler bir araya gelir, bayram sofralarına özel bayram yemekleri hazırlanır, küçükler büyüklerin ellerini öper, küs olanlar özür diler ve hatalarını af eder.

Fakirlere ve her isteyene Allahü teâlânın rızâsı için bedâva yiyecek dağıtmak Türklerde çok yaygındır. Bugün bile bunun etkisi olduğu görünüyor. Şumnu Belediyesi eksi 15-20 dereceli soğuk kış günlerinde, isteyenlere 2010 yılın ilk günlerinde çay ikram etmeye başladı.

ÖRF VE ADETLER

Örf ve adetlerimiz kültürümüzün etkili öğeleri arasında yer alır. Onlar da milletimizin uzun yıllar yaşadıklarının birer ürünüdürler.

Komşular arasındaki yardımlaşmak, misafire ikramda bulunmak, hastaları ziyaret etmek. Büyüklere saygı göstermek, küçüklere sevgi ile yaklaşmak. İhtiyacı olana, öksüze, fukaraya yardım etmek, Kurban kesmek, bayramlaşmalar, kabir ziyaretleri. Benzer adetlerle gelin alıp vermek, gelin evine hediye vermek, düğünlerde kutlamalar, oyunlar, türküler, dakılarda hediye sunmak vb. bizim güzel örf ve adetlerimizdir.

FOLKLOR

Folklor veya halkbilim, belirli bir ülke veya bölge halkın kültürünü araştıran, bunları kendine özgü yöntemlerle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan bir bilim ve belirli bir nüfus için ortak olan ve içinde halkoyunları, masallar, müzik, dans, efsaneler, sözlü tarih, atasözleri, şakalar, popüler inançlar, adetler, maddi kültür vb. gibi kültür öğelerinin bütününe verilen ad. Folklor, halkın geleneğe bağlı maddi ve manevi kültürünü kendine özgü metotlarla inceleyen, derleyen, araştıran, sınıflandıran ve halk kültürü üzerinde değerlendirmeler yapan bir bilimdir. Çeşitli bölgelerimizde tarihi ve coğrafi bir gerçek olarak değişik örneklerle gelişen ve çoğalan halk oyunları geleneği tabiat, insan, yurt sevgisi ve toplum bütünlüğün en açık ifadesidir.

Halk oyunları folklor biliminin bir bölümüdür. Ülkemizde her bölgenin kendine özgü halk oyunları vardır. Türklerin oynadığı halk oyunları, Bulgar halk oyunlarında da görülür. Ad, ritim, melodi, müzik aletleri ve hareketler benzeşiyor veya aynıdır. Trakya’da oynanan “Payduşka” oyunun, Bulgarlarda adı “Payduşko”dur. Ritim aynı, farklı olan kadınların halk kıyafetleridir. Halay ve başka halk oyunlarında da bunu görüyoruz.

Müzik aletleri konusunda da, davul, zurna, daire, kaval gibi ortak sözcükler var. Türklerde bağlama, Bulgarların tambura müzik enstrümanına çok benzer.

GIYİM KUŞAM

Folklorun konuları arasında yer alan geleneksel dokumalar, kıyafetler ve el sanatların gösterişli maddi kültür ürünleridir. Giyim kuşam insanın içinde yaşadığı zamana, topluma, geleneklere ve zevklere göre biçimlenmektedir.

Tarih boyunca, Türkler Bulgar halkını giyim kuşam yönünden de etkilemiştir. Evvel ve bugün bazı köylerde her iki toplumun aynı ve benzeşen yöresel kıyafetler sandıklarda yer almakta.

Türk kadın giysileri Bulgar kadın giysilerine etki göstermiştir. Bulgar kadınları kendi milli giysileri yanında Türk kadınlarının giydiği atlas yelekleri, işlemeli yelekleri giyerler, başlarına örterler ve ellerine, kulaklarına ve boyunlarına altın, gümüş süs, takılar takarlar. Sırtta giyilenlerden gömlek, önlükler, bezden olup, desenli renkleri özellikle beyaz sarıdır. Paçalarına lastik geçirilmiş veya geniş dikilmiş şalvarları, bugün de moda olarak görebiliriz. Elle örülen yünden yeleki hırka, çorap, değişik renk ve desenlerden olur.

Bulgar çocukları, Türklerin gibi şapka, atkı, eldiven, çorap, patik giyer.

Bulgar erkekleri, Türk erkekleri gibi kıyafetler giyer. Erkek giysilerinde gömlek, uzun kollu ve genelde beyaz veya krem rengindedir. Bulgar erkeklerin folklor kıyafetlerinde nakışlı elek, aba potur ve kırmızı kuşaklar aynı Türk erkeklerin gibidir. Ayakkabılar çarık şeklinde olup, yapılışları deriden olup, ayağa bağlanması için ip bağlanır ve uzun kuyruklu alçak topkudur.

Bulgaristan Türkleri Folkloru üzerinde yapılan araştırmalarda bizim yerli Türk araştırmacıları tarafından yapılan hiçbir çalışmaya rastlamadım. Anne babamızın nesli ve bizim neslimiz bu araştırmayı yapamadı ve yaptıramadı. Konu gelen nesillere kaldı da deyemiyorum, çünkü hepimiz şu zaman diliminde hep beraber varız. Uzman, araştırmacımız olmasa da sorumluluk taşıyan ve ciddi iş yapmaya hep beraber başlamalıyız. Geç kalsak da zaman gemisi kaçmış değildir. Bunlar bizim kendi tarihimize de daha bol ışık tutacak konular. Kendi tarihimize biz hepimiz borçluyuz.

NASREDDİN HOCA VE HITIR PETİR

Nasreddin Hoca, Türk folklorünün kişiliği etrafında mizahi hikayelerin şekillendiği ünlü bir figür. Yazıya geçirilmiş ilk Nasrettin Hoca hikayesini Sarı Saltuk'un hayatını anlatan Saltukname içermektedir.

Bulgaristan halkı arasında Nasrettin Hoca fıkraları oldukça yaygındır. Nasrettin Hoca Bulgaristan halklarının bilincinde bir Türk'tür, Türk halkının temsilcisidir. Halkın haklarını savunan bir hocadır. Nasreddin Hoca, insanlara doğru yolu gösteren, iyilikleri bildiren, doğruya sevkeden ve kötülüklerden sakındıran biridir.

Balkan halkları Nasrettin Hoca imajını değiştirerek "bulgarlaştırılmış", "rumlaştırılmış", "romenleştirilmiş" biçimlerini oluşturmuşlardır. Git gide yayılmış ve zamanla Bulgar halk masallarına da etki göstermiştir. Bulgar halk masalların kahramanı Hitır Petir'in meydana gelmesi ve şekillenmesine etki göstermiştir. Nasrettin Hoca fıkralarından birçoğu Balkan halklarının ortak halk bilimi öğeleri olarak günümüzde de Balkan halkları arasında anlatılan ortak fıkralardır. Örneğin. Nasrettin Kaybolan Eşeğini Bulur, Nasrettin Hoca Kadıya Rüşvet Verir, Nasrettin Hoca Bayırın Tepesine Su Değirmeni Kurar gibi. Hatta birçok masallarda bu iki kahramanın var olması bir gerçektir. İnsanların aile, komşuluk, dostluk, ticari münasebetlerine ait cemiyette gördüğü aksak yönleri düzeltmek ve nasihat etmek maksadıyla nüktelerle dile getirmişler, düşünmeye ve doğruya sevk etmişler.

KARAGÖZ VE HACİVAT

Türk folklorunda bir başka önemli figürlerden biri Karagöz ve Hacivat. Onlar evvel panayırarda, bayramlarda, köy meydanlarında yer almıştır. Değişik adlarla kurulmuş amatör gruplar, önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bulgaristan'da bazı dönemlerde Türkler değil, Çingeneler veya Ermenler, amatörce Karagöz gösterileri yaparak yerli halkın ve çeşit çeşit etnik grupların günlük hayatı, komşu ilişkileri konu olarak ele alıyormuş.

SERAMİK

Seramik örnekleri etkili formları, üstün bir zevkle biçimlendirilmiş süslemeleri ve teknik özellikleri bakımından da bir ayrıcalık taşımaktadır. Günlük işlerde kullanılan kaplar, biçim ve süslemeleriyle, başlangıcından günümüze kadar birer sanat taşıyıcılığı yapmakla birlikte, sanat tarihi araştırmalarına da konu olmuş, aynı zamanda seçkin örnekleri ile insan yaşamında yer almış bulunmaktadır. Tarih boyunca Selçuklu, Osmanlı gibi uygarlığa kapılarını açmış ve bereketli topraklarında insanlık tarihinin en önemli gelişiminde tanık olmuş, yaratıcı ve duyarlı insanına ve zengin coğrafyası ile dünya kültürlerini etkilemiş olan Türkler, geçmişi insanlık kadar eski olan pişmiş toprak içleri ile tarih boyunca çeşitli biçimlerde kendini hep göstermiştir. Önce kap, kadeh, çömlek daha sonraları takı, vazo, duvar resmi gibi örneklerle Türk kültürün izlerini taşıyan ve geçmişi asırlara dayanan bir gelenektir.

Yapılan araştırmalar ve yazılı kaynaklar, gerek islam ülkelerinde gerekse Türklerin yaşadığı Balkan ülkelerinde, sanat değeri taşıyan karamik örneklerinin çok yaygın biçimde evlerde kullanım eşyası olarak bolca rastlanmakta olduğu ve müzelerde sergilendiğini göstermektedir.

KÜTÜPHANECİLİK

Selçuklular Dönemi'nde her medresenin bir kütüphanesi ve şehirlerin de genel kütüphaneleri varmış. Kitapçı çarşıları (Suku'l-kütüp), yazı gereçleri satan dükkanlar (Suku'l varrakın) Ulu Camiler etrafında kurulur ve şehirler bu merkez etrafında yükselirmiş.

Osmanlılar zamanında ilk kütüphane Osman Bey tarafından İznik'te, ikincisi Lala Şahin Paşa tarafından Edirne'de kuruldu. Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya yakınında yaptırdığı ilk medresenin yanında halka açık bir kütüphane kurdurttu. Ayrıca Fatih Cami Külliyesi'nde, Zeyrek Cami Kütüphanesi, Eyüp Sultan Cami yanında da kütüphaneler kurdu. Medreselerin içinde ve dışında bir kütüphane veya kitaplık kurulurdu.

Osmanlılarda kütüphane mimarisinde kitapların sadece rutubetten korunması değil ayrıca yangın ve deprem korunması da göz önüne alınıyordu. Kataloglar günümüzün modern katalogları ile yarışacak derecede bilimsel metodlarla hazırlanıyordu.

Bulgaristan'ın Şumnu şehrinde Tombul ve diğer camilerde, medreselerde evvel kütüphaneler var olduğu bilinir. Osmanlıların önemli askeri, eğitim ve kültür merkez olan Şumnu'da çok han, medrese, çeşme ve bazı kaynaklara göre 41 camii varmış. Bölge müftülüğü ve okul müdürlüğü yapan tarihçi Osman İsmail, dedelerinden duyduklarını şöyle anlatıyor: Bulgar Askeri Kültürevi'nin bugünkü yerinde Osmanlı döneminde camii varmış. Bu camiye İstanbul'dan kitap gönderilmiş ve Osmanlı ordusu askerlerine kütüphane kurulmuş. Şumnu Türk öğretmeni ve aydın kişilerin ilgisi kütüphaneye karşı artınca onların da kitap okumalarına izin verilmiş. Daha sonra Türkçe bilen Bulgarlara da kitap verilmeye başlanmış. Osmanlı ordusunun kütüphanesini örnek alan Bulgarlar, 1856 yılında kitap bağışları toplayarak kendi kütüphanelerini kurmuşlar.

Bugün Dobri Voynikov Okumaevi adını taşıyan o kütüphane, Bulgaristan'da ilk kurulduğu söylenir. Osmanlılar, Bulgaristan topraklarından çekildikten sonra Şumnu Türk aydınları 1881'da Türk Kiraathanesini kurdu, kütüphanesine çok kitap bağışlandı ve her isteyene kapısını açtı. Çok ad değiştiren (Şafak, Turan Cemiyeti, Şen Yurt, Yeni Devir, Nazım Hikmet ve Şumnu Kültür Evi) bu Türk kültür ocağı günümüzde de canlı canlı Deliorman Türk kültürü ile ilgili çalışmalarda bulunuyor, okuyucularına Teski ve yeni Türkçe, Bulgarca, Rusça, Azerice, İngilizce kitaplar veriyor, Destan Folklor grubu, Kız Saz orkestrası, Davul Grubu, Şen mozaik Çocuk Korosu, Genç Kalmir Edebiyat Kulübü, El İşleri ve Kadın kulüplerini çalıştırıyor ve her ay Mozaik dergisini çıkarıyor.

KAHVEHANELER

Osmanlı'dan günümüze kahvehanelerin kâh gizli kâh aşikâr hayatları, sadece romancı ya da hikâyecilerin değil, tarihçilerin de ilgi alanına girmektedir. Osmanlı kahvehaneleriyle ilgili bilgiler, daha ziyade Osmanlı kroniklerinden, arşivlerden, şer'iyeye sicillerinden, seyahatnamelerden, kitap makalelerinden elde edilmiştir.

Kahvehanelere ilişkin şu cümlelere rastlarız: "...Kimi kitap okur, kimi tavla ve satrançla meşgul olur, kimi nevgüfte gazeller getirip marifetten bahsolunurdu... Ve kahvesin içüp keyflerin sür'atle yetiştirmekdür."

Bulgaristan'da bu gün de kahvehanelere benzeyen sohbet mekanları var. Kafeterya adını taşır ve sadece erkekler değil, kadın ve çocukların da rahat gidebileceği yerlerdir. İnsanlar görüşünce "Kahve içmeye gidelim" demeleri, kahve içilme de gidip sohbet edelim, görüşelim, anlatalım anlamına gelir.

MUTFAK

Türk mutfağı, Osmanlı'nın mutfağını miras almaktadır. Bir taraftan Osmanlı mutfağı başka mutfaklarının birleşimi ve saflaştırılması olarak tanımlanabilir, diğer taraftan Osmanlı mutfağının diğer mutfaklara verdiklerini daha çok görebiliriz.

Osmanlı yemeklerinden çok örnekler içerdiği Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde gözlemlenebilir- çorbalar, yemekler, tatlılar, içecekler. Osmanlıların Orta Asya'dan Yoğurt gibi geleneksel Türki unsurları, Bulgar mutfağında da vardır. Türk kahvesi, baklava, revane, helva, pastırma, dolma, işkembe, lokum, sarma, musakka, kavurma, kadayıf, börek, köfte, kebab, şerbet, boza, çorba ve daha çok örnekler var.

GÜNLÜK YAŞAM

Kültür, bir toplumda meydana gelen değerler bütünüdür. Başka çok örnekler verebiliriz. Balkanda oturan insanların sıcak davranış ve insanlara yaklaşımı, misafirperverliği başka bir yerde göremeyiz. Bu da Türklerin verdiği bir değer. Bulgarların günlük yaşamında geçen sözcükler, Türk günlük yaşamından Bulgar günlük yaşamına etkileri anlatır: çarşaf, yorgan, çekmece, hamam, sofras...Eve girmeden önce yakkabı çıkarmak Türklerden kalma bir ev kuralıdır.

Sadece Türklerde Tanrı misafiri denen, misafir kavramı vardır. Balkanlarda her evin özel, temiz misafir odası var. Gelen misafirlere temiz çarşaf, gecelik, havlu verilir. Komşular “Hoş geldin” demeye gelir, çocuklar elini öper.

Sevgi ve hoşgörü düşüncesi de yoğunlukla Bulgar ve diğer toplumların düşüncesine yansımıştır. Mevlânâ yaşadığı çağı yaşayarak mesajını günümüz insanına kadar ulaştırabilen bilim çevrelerinde ve popüler çevrelerde dünya çapında tanınan biridir. Bulagristan topraklarında Osmanlılara has olan tütün, gül ve pamuk ticareti de var. Türkler, hayvan bakımından tarıma kadar o işlerle ilgili birçok araç, gereç ve çalışma tarzlarını yansıtmışlar.

SPOR

Bulgaristan Türk spor tarihi kaynaklarında GÜREŞ, ata sporu olarak sürerken binicilik, halter de Dünya ve Olimpiyat dallarında uluslararası başarı gösterilmektedir.

Güreş, geleneksel büyük güç ve ustalık gerektiren bir Türk sporudur. Bugün, yurdumuzda güreş, köy bayramların, düğünlerin, panayırkların en önemli eğlencesidir.

Binicilik, kısaca ATA BINME becerisi olarak tanımlanabilir. Biniciliğin tarihi çok eski zamanlara kadar uzanır. Binicilik tarihine damgasını vuranlar, belki de savaşlarda önemli rol oynayan, süvari de denen atlı askerlerdir. Daha önceleri çıplak atın sırtına binilir ya da atın sırtına bir kilim ve battaniye atılarak oturulurdu. Günümüzde askeri amaçlı binicilik gerilerken, spor amaçlı binicilik önem kazanmıştır. Deliorman'ın köy bayramları, Şehit törenleri ve Koşu Düğünlerinde bugün de At yarışları düzenlenir.

HALTER, iki tarafında ağırlıklar olan bir demir parçasının havaya kaldırılmasıyla yapılan spor dalıdır. Halter sporu müsabakaları koparma ve silkme olarak iki hareketten oluşur. Koparma'da sporcu halteri tek seferde kaldırır, hakem işaretine kadar başının üstünde dirseklerini kırmadan tutar. Silkme'de ise omuzları üzerinde ağırlığı kısa süre tartar ve daha sonra yukarı kaldırır. Bugün bu spordaki en büyük sorun doping' tir. Bulgaristan'da doğup yetişen Naim Süleymanoğlu ve Halil Mutlu Dünya'da 3 kere üst üste Olimpiyat Şampiyonu olan iki sporcumuzdur.

MİMARLIK

Türk Mimarisi deyince karşımıza neredeyse Dünya mimarlık literatürünün %30' unu kapsayacak bir birikim çıkar. Orta Asya'da kurulmuş ilk Türk devletlerinden günümüze kadar geçen süreçte Türk mimarisi gelişerek ve farklılaşarak bugüne kadar gelmiştir. İlk Türk devletleri ile gelişmeye başlayan Türk Sanatının geniş uygulamaları Karahanlılar döneminde görülmüştür.

Türk İslam kültürü, Bulgaristan'da oldukça etki etmiştir. Mimari üzerinde Türk etkisi dolu dolu anlatılamayacak kadar büyüktür. Bunun en güzel örnekleri şark tipi evlerde dolap, raf ve minder gibi unsurlar vardır. Binaların görünüşü, Vızgojdenski kıştı (Uyanış evleri) adını taşıyan Osmanlı evleri, çeşmeler, hanlar, bedestenler, duvarlar, tokat kapıları, saat kuleleri, sokaklar, kaldırımlar, hamamlar... Bu eserler, o kültürün simgesi haline gelmişlerdir. Şumnu, Eski Filibe, Gabrovo, Arbanasi köyü merkezinde ve başka yerlerin yapıtları sadece evler değil, Osmanlı tarzı çeşmeler de var. Türklere karşı Bulgar isyanının ilk kurşunu atılan Koprivştitisa kasabasında evler tipik Osmanlı konaklar tarzındadır. Mimar Sinan'ın üslup tarzı Bulgar Kolyo Fiçeto yapıtlarında da görüyoruz. Yer alan görüntülerin arasında birer sanat harikası olan çeşmeler, saat kuleleri ve Osmanlı evleri gelmektedir. Osmanlı döneminde ve bugün birbirine etki göstererek Bulgarlar da, Türkler de ulaşabildikleri en yüksek ustalıklarla bina, çeşme, köprülerini yapmışlardır.

Türkler dini vecibelerini yerine zamanında getirebilmek için eski dönemlerde saate de büyük önem vermişlerdir. Birçok kasaba ve şehirde, genellikle camii yakınlarında, hisar veya yüksek bir yerde çağdaşlığın simgesi olan ve ilk saat kuleleri kurulmuştur. Osmanlı döneminden kalan Bulgaristan topraklarında ilk saat kuleleri Şumnu, Varna, Filibe, Yeni Pazar, Köstendil, Eski Zağra, Rusçuk, Tatarpazarcığı v.b şehirlerde kuruldu.

Günümüzde Bulgaristan'ın birçok şehrinde Osmanlı izi olarak saat kuleleri varlığını sürdürmektedir. Dar kaldırım sokakları, yüksek avlu duvarları, tokat kapıları da hala birçok kasaba ve şehirlerin eski mahallelerinde rastlanmaktadır.

Bulagristan'da Bulgar ve Türk toplumların tarih boyunca bir arada oturmasından dolayı doğal olarak kültür alanında birbirilerine çok etki göstermiştir. Türk kültürü, Bulgar kültürüne özellikle Osmanlı döneminde etki göstermiştir.

Bugün de Türklerin azınlık olarak en çok olduğundan dolayı, iki ülke vatandaşı diğer ülkeye gidebildiğinden dolayı, Türkiye Bulgaristan ilişkileri önceki dönemlere bakarak daha iyi olduğundan dolayı, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerde bulduklarından dolayı o etki hala devam eder ve sönmemektedir.

Türklerin verdiği olumlu etki ve olguları bazı Bulgarlar, olumlu düşünce ve duyguyla anlatıyor: Bulgara Türklerden ne öğrendiğini sorunca, o, hamamda göbek taşı zevkini, tuvalete gidince temizliği ve erkek çocukları enfeksion olunca sünneti, derler.

Demokrasinin ilk yıllarında röportajda bir siyasetçi, "Bulgaristan' da oturan etnik grupların özellikleri nedir", sorusuna, "Ermeniler, kuyumcu ve saatçidir, Rus kadınları duygusal ve sanat

ruhludur, Çingeneler, özgür ve müzik yeteneklidir, Yahudiler iyi ticaretçidir, Türkler ise çok dürüst ve çalışkandır. Bir de annelerine karşı kutsallık duygusu hiç bir etnik grubunda yoktur. Araştırırsanız, yalnız kalan Türk annesi yok. Yaşlıların bakım evlerinde Türk annesi yok. Ve çocuklarından terk edilmiş Türk annesi göremezsiniz”, cevap vermiş.

Osmanlı Türk İmparatorluğ’ nun 600 yıllık varlık süreci içerisinde, yaklaşık 500 yıllık, Balkanlar’daki ulus ve halklara egemenliği ile geçmiştir. Birlikte yaşayan halkların birbirlerini her alanda etkilemiş olmaları doğaldır. Ancak şu gerçeği kabul etmek gerekir ki, Türkler’ in öteki ulus ve halklara olumlu etkileri daha fazla olmuştur. Dolayısıyla Türk mutfağı ve Türk folklorunun pek çok izleri, bugün de görülmektedir.

Bulgaristan Türk Kültürü ile ilgili olarak, geniş kapsamlı araştırmalar ve yayınlar evvel yapılmıştır, ama 1985 yılından sonra Todor Jivkov yönetiminin başlattığı asimilasyon politikası ile bu çalışmalar durdurulduğu gibi, yayımlanmış olan pek çok eser ve eski kitaplar, yok edilmiştir.

Bugün Bulgaristan Türkleri kültürü ile ilgili, Deliorman’da ve Rodoplar’da araştırmalar, incelemeler, kayıtlar, basın ve arşivler yok denecek kadar yapılıyor. Bunları yapacak uzman ve elemanlar yok. Böyle bir durumda kültürel zenginliklerimizin başkalarının eline geçmesi ihtimali doğar ve Bulgaristan’da oturan Türk olarak Bulgar kültürün gelişmesi için hoşgörü ile, incitmeden, küçümsemeden, ayrımcılık yapmadan verdiğimiz önemli maddi ve manevi kültürel Türk değerlimizi bilmiyoruz, öğretemiyoruz ve gerçekleri bizden farklı olanlara anlatamıyoruz.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ ERGENLERİN PSİKO-DUYGUSAL DURUMU
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNDEKİ FAKTÖRLER

Doç. Dr. Nurzhamal TLENCHIEVA

Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Almatı/Kazakistan

ÖZET

Günümüzde sosyal ağlar gençler için özellikle önemlidir, burada kendini gerçekleştirme, iletişim kurmanıza ve yeni arkadaşlar edinmenize olanak tanıyan tüm araçlara odaklanmaktadır. Tüm gençler sosyal medya yayınlarını kontrol ederek başlar ve biter. Arkadaşlık kurmak, arkadaşlık kurmak ve sürdürmek, ergenlik döneminde gelişim süreci için önemli ve anlamlıdır. Bu nedenle sosyal medya ve sanal iletişim modernliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Genç nesil gençler de dahil olmak üzere insanlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Bu konuda bilim adamları iki tarafa ayrılıyor. Biri sosyal ağlarda iletişimin bir kişinin sosyal gelişimine, yani halkla ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunduğunu kanıtlamak için araştırmalar yürütürken, diğeri internet'teki sosyalleşmenin çeşitli sorunlara yol açtığını savunuyor.

Anahtar Kelimeler: genç, sosyal medya, psiko-duygusal durum, iletişim, ruh sağlığı.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ
ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАҒДАЙЫНА ӘСЕР ЕТУ ФАКТОРЛАРЫ

Тленчиева Нұржамал

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.

Қазақстан, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

РЕЗЮМЕ

Қазіргі таңда әлеуметтік желілер жасөспірімдер үшін ерекше маңызды, себебі мұнда өзін-өзі танытуға, қарым-қатынас жасауға және жаңа достар табуға мүмкіндік беретін барлық құралдар шоғырланған. Барлық жасөспірімдер күндерін әлеуметтік желілердегі хабарламаларды тексеруден бастап, аяқтайды. Досық, жолдастық қарым-қатынастарды құру және оларды сақтау жасөспірім кезіндегі даму процесі үшін маңызды және мәнді болып табылады. Сондықтан әлеуметтік желілер және виртуалды қарым-қатынас жасау қазіргі заманның ажырамас бөлігіне айналып отыр. Оның адамдарға, соның ішінде жас буын – жасөспірімдерге тигізер жағымды әсерімен қоса жағымсыз әсері де жетерлік. Бұл мәселеде ғалымдар екі тарапқа бөлінеді. Бірі әлеуметтік желілердегі қарым-қатынастың адамның әлеуметтік дамуына, яғни қоғаммен байланыс орнатуға септігі зор екенін дәлелдеу мақсатында зерттеулер жүргізсе, екіншісі ғаламтор желісінде әлеуметтену түрлі проблемалардың туындауына әкеледі деп тұжырымдайды.

Түйін сөз: Жасөспірім, әлеуметтік желілер, психоэмоционалдық жағдай, қарым-қатынас, психикалық денсаулық.

Әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас жасөспірімдердің спортпен шұғылдану немесе кітап оқу сияқты бос уақыт өткізудің іс-әрекеттерін біртіндеп алмастыратын ең көп таралған тәжірибенің бірі болып саналады. Ғалымдардың жүргізген зерттеулерінің қорытындысы бойынша, бір жағынан, әлеуметтік желілер жастарға тән мәселелерді шешуге көмектеседі (құрдастарымен қарым-қатынас жасау, проблемалардан арылу, пікірлестерді іздеу, жаңа әуестенулер табу және т.б.), олар, сондай-ақ, жаңа білім мен дағдыларды алуға ықпал етеді. Сыналушылар әлеуметтік желілерді пайдаланудың негізгі уәждері деп мыналарды атайды: оларды қызықтыратын адамдармен қарым-қатынас жасау (92%); ортақ мүдделерге байланысты қарым-қатынас жасау (69%); өзін-өзі таныстыру (67%) және контентпен жұмыс істеу (62%). Екінші жағынан, әлеуметтік желілерде уақыт өткізу көбінесе мектепте оқуға кедергі болып табылады. Сондай-ақ, әрбір екінші оқушы желіде зәбір көру жағдайымен (44%), ал әрбір төртінші (28%) - өз атына жала жабу жағдайымен, яғни кибербуллингпен бетпе-бет келгені анықталды. Оқушылардың 17%-ы әлеуметтік желілерде алаяқтық пен алдауға тап болған. Ал жартысына жуығы (42%) достарының атынан вирусы бар зиянды сілтемелердің таралу жағдайын кездестірген, сондай-ақ оқушылардың 29%-ы контенттік тәуекелдерге (әдепсіз ақпарат, әдепсіз лексика және т.б.) тап болды.

Енді әлеуметтік желілердің психикалық және физикалық денсаулық пен қарым-қатынас үшін пайдасы мен зиянын қарастыратын болсақ.

Психикалық денсаулық

Валенсуэла, Парк және Ки жүргізген зерттеу Facebook-тің пайдаланушылар арасында сенімділікті арттыратынын көрсетті, өйткені қосымшаның қолданушылары ұсынған егжей-тегжейлі ақпарат олардың ниеті мен мінез-құлқына қатысты белгісіздікті азайтады. Карнеги Меллон университетінің зерттеуі көрсеткендей, адамдар әлеуметтік желілерде бір-бірімен жеке сөйлескен кезде (мысалы, «лүпіл», жедел хабарлама немесе пікір) олар өздерін әдеттегіге қарағанда көбірек байлаулы сезінеді. Сондай-ақ, әлеуметтік желілер бізге қуаныш сезімін сиялайды. «Facebook депрессиясы» туралы барлық әңгімелерге қарамастан, әлеуметтік желілер біздің өзімізді шынымен жақсы сезінуімізге көмектеседі, алайда бұл тек белсенді қатысушы болғанда ғана. Миссури университетінің психологтары белсенді сыналушылар бақыттың артуын көрсететін физиологиялық реакцияны бастан өткергенін анықтады. Алайда, бұл сезім сыналушылар қайтадан пассивті қарауға көшкен кезде бірден ғайып болды. Және де, зерттеушілер бақыт әлеуметтік желілерде басқаларға кем дегенде үш дәрежеде таралатынын анықтады.

Миссури университетінің зерттеушілері кейбір сыналушыларда әлеуметтік ангедония деп аталатын шизотиптік белгілер көрінгенін анықтады. Бұл жағдай, әдетте, басқалармен қарым-қатынасты қоса алғанда, ләззат алатын іс-әрекеттен өзіңізді бақытты сезіне алмау болып табылады. Мұны бастан кешіретін адамдар Facebook-те достары аз, суреттері аз және аз қатысады.

Ұялы телефондарды немесе әлеуметтік желілердегі аккаунттарды тексеру мидың кіріптар аймақтарын қоздырады, өйткені пайдаланушылар уақыт өте келе «рахатты» сезінеді. Уақыт өте келе технологияларды пайдаланушылардың ми үлгілері өзгеруі мүмкін. «Психикалық бұзылулардың диагностикалық және статистикалық нұсқаулығы» интернетке тәуелділікті қамтымайды, бірақ белгілерге эмоционалды ажырату, кету белгілері және шоғырлану мүмкін еместігі жатады. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері бойынша жеке өзара әрекеттесудің аздығына байланысты әлеуметтік фобия пайда болуы мүмкін. Әлеуметтік желі қолданушылары FOMO – «бір нәрсені жіберіп алудан қорқуы» мүмкін. Дәл осы жерде адамдар басқалар онсыз көңілді жүргендей сезінеді. Сондай-ақ, адамдар өздерін басқалар сияқты ақылды, қызықты немесе табысты сезінбейді және соның кесірінен мазасыздықты сезінуі мүмкін. Мичиган университетінің жетекші зерттеушісі әлеуметтік психолог Этан Кросстың айтуынша, «бір қарағанда, Facebook адамның әлеуметтік байланыстарға деген негізгі қажеттілігін қанағаттандыру үшін баға жетпес ресурс ұсынады. Facebook өзін-өзі жақсы сезінуді нашарлатып қана қоймай, алдын-ала керісінше нәтиже көрсетеді, яғни көңіл-күйді түсіреді». Бұл Facebook достарының санына, олардың қолдауына немесе Facebook-ке неге кіргеніне қарамастан орын алады. Зерттеу, сонымен қатар, Facebook-ті қаншалықты көп қолданса, олардың көңіл-күйлері соғұрлым төмендейтіндігін көрсетті.

Қарым-қатынас

Pew Research мәліметтері бойынша, мәтіндік және онлайн-хабарламалар 18-29 жас аралығындағы жұптардың 41%-ын жақындатты. Кейбір ерлі-зайыптылар тіпті өздері шеше алмайтын дауларды шешу үшін мәтіндерді қолданған. Әлеуметтік желі пайдаланушылардың әлеуметтік емес пайдаланушыларға қарағанда оқшаулану деңгейі 50%-ға төмен. Сондай-ақ, зерттеулер Facebook адамдарды табуды және олардың достығын жандандыруды жеңілдететінін көрсетті. Ал басқа бірқатар зерттеулер бойынша, ерлі-зайыптылардың 25%-ы жұптың біреуі ұялы телефонына алаңдайтынын айтқан. Дәл сол сауалнама көрсеткендей, ерлі-зайыптылардың 8%-ы жұптарының интернетте қанша уақыт өткізетіні туралы дауласқан.

Әлеуметтік желі аясында екі адамның бір-бірімен қарым-қатынасында (мысалы, «Facebook хабарламалары») жасөспірімдер өздерінің не ұнатып, не ұнатпайтындарын ашық айтып, сондай-ақ өздерінің дүниетанымын білдіріп, тез арада кері байланыс ала алады. Әлеуметтік желі арқылы жасөспірімдер өз көзқарастарын білдіреді, және де бұл ақпаратты алушылар белгілі және белгісіз мақсаттарды қамтиды. Уақыт өте келе, әлеуметтік желілердегі профильдердің белгілі бір форматы өзгеріске ұшыраса да, жасөспірімдер өздері туралы беретін ақпараттың қайсысын жариялап, жарияламайтынын таңдауға мүмкіндіктері әрқашан бар. Осылайша, осы әлеуметтік желілердің пайда болуымен жасөспірімдердің көпшілігі дәлдік, адалдық және ашықтықтың әртүрлі деңгейімен, бұрын жеке немесе арнайы бір топ адамдары үшін сақталған ақпаратпен кеңінен бөліседі. Өзекті сұрақтарға «жасөспірімдер интернеттегі жеке басын шынайы көрсете ме?» және «әлеуметтік желілерді пайдалану жасөспірімдердің жеке басының дамуына әсер ете ме?» дегендер жатады.

Жасөспірімдердің жылдам және кең таралған қарым-қатынас үшін әлеуметтік желілердің күшімен бірге импульсивті ақпарат алмасуға бейімділігі жасөспірімдердің жеке және тұлғааралық әлеміне маңызды әсер етуі мүмкін.

Кейбір теориялар әлеуметтік медианы қолдану жасөспірімдердің әлеуметтік байланыстарын нығайту үшін пайдалы деп санайды. Мысалы, Маккенна мен Баргтың ынталандыру гипотезасы жасөспірімдердің онлайн-қарым-қатынаста өзін қалай оңай ашатындығын сипаттайды. Олардың пайымдауынша, бұл жасөспірімдер еркін ашыла алатын, бетпе-бет сөйлесумен салыстырғанда қауіпі аз формат болып табылады. Өзін-өзі ашу қарым-қатынастың жақындасуына ықпал ететіндіктен, бұл теория интернеттегі қарым-қатынас жасөспірімдер арасындағы тығыз және сапалы достыққа әкеледі деп тұжырымдайды. Екіншіден, «байлар одан әрі бай болады» гипотезасы әлеуметтік желілерді қолданудың стратификацияланған артықшылығын білдіреді. Яғни, жоғары қарым-қатынас жасайтын жасөспірімдер үшін электронды құралдар арқылы байланыс мүмкіндіктерін кеңейтудің қосымша артықшылықтары бар. Ал итеративті әсерлер, мысалы, интернеттегі белсенді қарым-қатынас, тұтастай алғанда тығыз қарым-қатынасқа байланысты болып келеді. Алайда, бұнымен қоса, автономды әлеуметтік желілері шектеулі және әлеуметтік дағдылары нашар адамдар онлайн байланыстар арқылы сапалы достықты дамытпайды және нақты өмірде қарым-қатынас орнатудың орнына сапасыз байланыстарға уақыт жұмсауы мүмкін деген болжам бар. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердегі шамадан тыс уақыт іс жүзінде әлеуметтік оқшаулану қаупін арттыратын депрессия белгілеріне әкелуі мүмкін. Осылайша, бұл теориялық перспективалар әлеуметтік желілерді қолданудан кім көп пайда көруі және, керісінше, жағымсыз әсер алуы мүмкін деген гипотезалар үшін әлеуметті негіз болады.

Әлеуметтік желілер адамдардың өзін-өзі бағалауына да әсері күшті. Жастардың өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік желілерді пайдалану арасындағы байланысты зерттеу өзін-өзі бағалаудың екі түріне бағытталған: жаһандық өзін-өзі бағалау және әлеуметтік өзін-өзі бағалау.

Өзін-өзі бағалаудың көп бөлігі жақын достарымен және құрдастарымен өзара әрекеттесу арқылы қалыптасады және бұл өзара әрекеттесу өзін-өзі бағалаудың екі түрін дамытуда ажырамас рөл атқарады. Әлеуметтік желілер мен өзін-өзі бағалау тақырыбында жүргізілген зерттеулер теріс және оң бірлестіктердің болуын көрсетті.

Волкенберг серіктестерімен жасөспірімдердің әлеуметтік желілерді қарым-қатынас үшін пайдалануы мен өзін-өзі әлеуметтік бағалауы арасындағы өзара байланысты зерттеуге бағытталған лонгитюдті зерттеуін жүргізді. Бұл зерттеуде олар әлеуметтік өзін-өзі бағалауды жасөспірімдердің өздерін «достары мен құрдастары қабылдаған, достық қарым-қатынасты қалыптастыруда және сақтауда сәтті сезінетін» дәрежесі ретінде сипаттады. Үш толқындық панельдік сауалнаманың нәтижелері бойынша жасөспірімдердің (яғни 10-15 жас аралығындағы) әлеуметтік өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік желілерді пайдалану арасында оң байланыс бар.

Әлеуметтік медиа сайттарын пайдалану олардың әлеуметтік өзін-өзі бағалауын едәуір арттыратындығына ешқандай дәлел болған жоқ, керісінше, зерттеу нәтижелері сыналушылар арасындағы жоғары әлеуметтік өзін-өзі бағалау әлеуметтік желілерді пайдаланудың артуымен байланысты деген идеяны растады. Волкенберг және оның серіктестерімен әлеуметтік желілердегі кері байланыстың рөлі де зерттелді, және жақын достардан, таныстардан алынғын кері байланыс жасөспірімдердің әлеуметтік өзін-өзі бағалауына қысқа мерзімді перспективада оң әсер ететіні анықталды. Басқа зерттеушілер әлеуметтік медианың жасөспірімдерге теріс және оң әсерін бағалады. Бұл зерттеу қорытындылары бойынша, жасөспірімдердің әлеуметтік желілерде құрдастарынан алған кері байланыстың олардың өзін-өзі бағалауына айтарлықтай әсері бар екені анықталды. Мұны әлеуметтік желілердің табиғаты және өзін-өзі бағалаудың тез немесе қысқа мерзімді өсуіне әкелуі мүмкін жедел оң кері байланысты (мысалы, «лүпілдер» мен репосттар) қамтамасыз ету қабілеті түсіндіруі мүмкін. Сонымен қатар, жасөспірімдердің Facebook сияқты әртүрлі әлеуметтік желі платформаларында өзін-өзі таныстыру кезінде таңдау жасай алу қабілеті және осы презентация негізінде қалыптасқан қарым-қатынас олардың өзін-өзі бағалауына оң әсер етуі мүмкін.

Сондай-ақ, өзіндік «Менді» құруға байланысты әлеуметтік қарым-қатынасқа тәуелді ықтимал міндеттемелер бар. Негативті әлеуметтік нәтижелерді қарастыру жасөспірімдердің құрдастарымен негитивті әлеуметтік өзара әрекеттесуіне ықпал ететін бірнеше негізгі факторларды зерттеуді қажет етеді. Солардың бірі – кибершабуылдың әсері. 10-17 жас аралығындағы жасөспірімдердің тоғыз пайызы әлеуметтік медиа сайттары немесе басқа электрондық нысандар арқылы кибершабуылға ұшырағандарын айтады. Кибершабуыл әлеуметтік желілерде жиі кездеседі және депрессия, мазасыздық, оқшаулану және суицид сияқты ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Ақпараттың қол жетімділігі, ақпарат алмасу жылдамдығы және пайдаланылатын немесе жасалынатын ақпараттың тұрақтылығы кибершабуылды дәстүрлі қорқытудан мүлдем өзгеше етеді. Жәбірленушілер мектептен шыққан кезде, автобустан түскен кезде немесе сауық-кештен үйге қайтқан кезде де қорлаудың бұл түрі тоқтамай, олармен бірге үйлеріне барады, себебі әлеуметтік желілердегі қысымның жеке бұзақылықтан айырмашылығы – олар күнделікті пайдаланатын ұялы телефонда, ал ол үнемі бізбен бірге. Кибершабуылдың құрбандары өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейін көрсетеді, ал кейбір зерттеулер бұл көрсеткіш кибершабуылшыларға да қатысты екенін көрсетті. Кибершабуыл құрбандары, әдетте, қорқытудың басқа түрлерінің құрбандарымен салыстырғанда өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейін сезінеді.

Дж. Медрано мен Л. Розалес жүргізген зерттеу болжамы бойынша интроверттер әлеуметтік желілерді өздерінің қарым-қатынас қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдаланады, себебі олардың экстриверттерге қарағанда бетпе-бет сөйлесуден аулақ болу ықтималдығы жоғары. Гипотезалар жалғыздық сезінетіндерге ұқсас болғанымен, Джин мен Парк жалғыздықтың ұялы телефонды қолданумен байланысы жоқ екенін анықтады. Сонымен қатар, жалғыздық бойынша көп ұпай жинағандардың тұлғааралық себептер бойынша ұялы телефондарды пайдалануға ынталалары аз болды.

Бұл әсерлердің бағыты одан әрі зерттеуді қажет етеді; адамдардың жалғыз болуы ұялы телефондарды интерактивті мақсатта пайдаланбағандықтан ба, әлде жалғыз адамдар әлеуметтік желілерді аз қолдана ма? Әдебиет әлі зерттемеген кейбір делдалдық әсерлер бар екені анық.

Хизертон мен Поливи бойынша өзін-өзі бағалау тұжырымдамасының табиғаты тұрақты немесе өзгермелі болуы мүмкін, яғни кейбір адамдар үшін оның дамуына уақыт керек болса, басқаларында ол трендтердің және күнделікті оқиғалардың әсерінен өзгеруі мүмкін. Жағымсыз кері байланыс жеке тұлғалардың өзін-өзі бағалауын төмендетсе, оң кері байланыс өзін-өзі бағалауды жоғары деңгейге көтереді. Кейбір зерттеушілер әлеуметтік желілердегі қарым-қатынастың негізгі артықшылықтарын атап өтті. Мысалы, Facebook адамдарға еркіндік беріп, жеке тұлға екенін сезіндіреді, өзіне деген сенімділік деңгейін арттырады және қиын кезеңдерде олардың көңіл-күйін көтереді. Сондай-ақ, ол ұялшақ және интроверт студенттерге әңгіме бастауға, әлеуметтік капиталды құруға көмектеседі, себебі ол қарым-қатынас шектеулерін азайтады және салауатты, берік байланыстар мен қатынастар құру үшін форум ұсынады. Ал басқа зерттеушілердің пайымдауына көптеген интроверттер әдетте жеке қарым-қатынас кезінде қиындықтарға тап болатындықтан, әлеуметтік желілер арқылы қарым-қатынас орнатады.

Өзін-өзі бағалаудың төмендігі әлеуметтік желілерге тәуелділіктің бір себебі болуы мүмкін. Мексикалық ғалымдардың тұжырымдамасы бойынша, Facebook-те күніне 4 сағаттан астам уақыт қарым-қатынас жасайтын адамдарда депрессия деңгейі жоғары және өзін-өзі бағалау деңгейі төмен болады. Сондықтан, адам алдымен өз қасиеттерін бағалауда өзін жеткіліксіз деп мойындап, өзіндік бағалауын көтерудің басқа жолдарын табуы керек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Завилишина М., Милованова Е. Социальные сети и подросток. – Эл. ресурс – Дети. Психологический навигатор. <http://deti.psychnavigator.ru/articles.php?code=135>.
2. Славина Е.С., Нагорный А.И. Социальные сети Интернет как способ отчуждения молодежи от реального мира: основные мотивы // 2014. – б. 133-139.
3. <https://www.allpsychologistschools.com/psychology/social-media-psychology/4>.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3795955/>
4. McKenna K.Y, Bargh J.A. Plan 9 from cyberspace: The implications of the Internet for personality and social psychology // Personality and Social Psychology Review. 2000; 4(57): - б. 57–75.
5. Kraut R., Kiesler S., Boneva B., Cummings J., Helgeson V., Crawford A. Internet paradox revisited // Journal of Social Issues. 2002; 58(1): - б. 49–74.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**ÇOCUĞA ÖĞRENME ARZUSUNU AŞILAMAK, EĞİTİM SÜRECİNDE BAĞIMSIZ
HAREKET ETMEK**

Bayan NAZAROVA
Matematik öğretmeni
Almatı / Kazakistan

ÖZET

Eğitimin modern bir okulun önde gelen çalışma alanlarından biri olarak insanlaştırılması, bağımsız bir kişilik olma sürecini harekete geçirmek, kendini ifade etme koşulları yaratmak, öğrencileri hayata hazırlamak için tasarlanmıştır.

Etkinlik konusu Kanun kapsamında yol, yöntem ve araçları seçme, düzenleme, düzenleme ve bunların uygulanmasını kontrol edebilen konumu oluşumunu içerir. Matematik derslerinde, pratik yönelim ve disiplinler arası bağlantıların kullanılmasının bilişsel aktiviteyi artırabileceği gerçeğinden bahsediyoruz.

Öğrenciler, yeteneklerini gelişimine katkıda bulunan bilgi düzeyini artırmak öneminin eğitim ve zihinsel aktivite etkinliğini oluşturulması, ihtiyaçların bilişsel güçleri uyanışı, arama ve somutlaştırma eğitim süreci öğrencilerin eğitim ve bilişsel aktivite temelinde, eğitim ve bilişsel etkinlik temelinde gerçekleştiğini vurguladı olduğunu, öğrencilerin zihinsel aktivite oluşur. Etkinliğin en yüksek tezahürü, öğrencilerin bilgilerini yaşamda kullanma becerisidir. Bilişsel aktivite, öğrencinin öğrenme, öğrenme arzusunun özel bir tezahürüdür. Öğrencilerin bağımsız çalışmalarının organizasyonunda, bilgi düzeyine bağlı olarak gruplara ayrılırlar ve her biriyle ayrı ayrı çalışmanın önemli olduğunu açıklarlar.

Anahtar Kelimeler: öğrenciler, etkinlik, bilişsel, yöntemler, matematik, ilgi gelişimi, yaratıcılık.

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ БАЛАНЫҢ БІЛІМ АЛУҒА, ӨЗ БЕТІМЕН ӘРЕКЕТ ЕТУГЕ ДЕГЕН ҚҰЛШЫНЫСЫН ОЯТУ

БАЯН НАЗАРОВА

ғылым магистрі, математика оқытушысы
Қазақстан: Алматы қаласы

РЕЗИЮМЕ

Білім беруді ізгілендіру қазіргі мектеп жұмысының жетекші бағыттарының бірі ретінде өзін-өзі көрсетуге, оқушыларды өмірге дайындауға жағдай жасай отырып, тәуелсіз тұлғаның қалыптасу процесін жандандыруға арналған.

Оны жүзеге асырудың жолдарын, тәсілдері мен құралдарын таңдауға, олардың орындалуын ұйымдастыруға, реттеуге және бақылауға қабілетті қызмет субъектісінің позициясын қалыптастыруды қамтиды. Математика сабақтарында практикалық бағдар мен пәнаралық байланыстарды қолдану танымдық белсенділікті арттыруға болатындығы жайлы сөз қозғалады.

Оқушылардың оқу–танымдық іс–әрекеті белсенділігін қалыптастыруда олардың қабілеттерін дамытуға, танымдық жан қуаттарының оянуына ықпал етіп, ізденіс, талабын ұштауға білім деңгейін жетілдірудің маңызы ерекшелігі, оқу үрдісі оқушылардың оқу – танымдық әрекеті негізінде жүзеге асатындығы, ал оқу – танымдық әрекеті негізінде оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасатындығы жайлы айтылады. Белсенділіктің ең жоғары көрінісі оқушылардың алған білімдерін өмірде пайдалана білуі болып табылады. Танымдық белсенділік оқушының оқуға, білуге деген ынта – ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі. Оқушылардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруда оларды білім деңгейлеріне қарай топқа бөліп, әрқайсысымен жекелеп жұмыс жүргізудің маңызы зор екендігі жайлы түсіндіреді.

Түйін сөз: Оқушылар, белсенділік, танымдық, әдіс–тәсілдер, математика, қызығушылықты дамыту, шығармашылық.

Қоғамды демократияландырумен және жеке қасиеттерге қойылатын талаптардың артуымен сипатталатын жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайлардың әсерінен оқу процесінің мақсаттары мен мазмұнында терең және сапалы өзгерістер орын алады.

Білім беруді ізгілендіру қазіргі мектеп жұмысының жетекші бағыттарының бірі ретінде өзін-өзі көрсетуге, оқушыларды өмірге дайындауға жағдай жасай отырып, тәуелсіз тұлғаның қалыптасу процесін жандандыру.

Бүгінгі заман талабы білімді, білікті өздігінен тығырықтан шығар жол таба білетін іскер және өмірге икемді адам тәрбиелеуді қажет етіп отырғандықтан мұғалімнің басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның құзіреттілігін қалыптастыру.

Біздің шындық мынада, балалардың көпшілігі патологиялық тұрғыдан үйренгісі келмейді. Қазіргі оқушының ойларын компьютерлік ойындар, көше, теледидар алады да оқу көбінесе артта қалады. Тек олардың ата — аналары жақсы бағалар сәтті ересек өмірдің кілті екенін түсінеді.

Оқу үрдісінде баланың білім алуға, өз бетімен әрекет етуге деген құлшынысын оятуға, ақыл ойының дамып, жетілуіне түрткі болатын танымдық белсенділікті арттырудың маңызы жоғары.

Қызығушылық ақыл-ой қабілеттерін белсендіреді, мүмкін болатын жаңа қырларды ашады және өмірді қызықты етеді. Балалардың қызығушылығы оқу ниетімен тікелей байланысты. Бұл барлық нәрселерде бар, бірақ, өкінішке орай, жылдар өткен сайын ақыл-ойдың қызығушылығы әлсірейді.

Қызығушылықты дамыту үшін, ең алдымен, баланың ғылыми-зерттеу қызметіне деген ұмтылысын қолдау және ынталандыру қажет. Ол әлемді белсенді білгісі келеді және ол бәріне қызығушылық танытады. Сіз сынықтармен бірге эксперименттер жүргізу, оның қызығушылығын дұрыс бағытқа бағыттай алу.

Қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек. Өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге жетеді.

Математика пәнін жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны оқушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі есептерді шығара білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі және ғылыми жетілдірілген әдіс – амалдарын, құралдарын еркін меңгеретін, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып дарындылығын дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну өмір талабы.

Орта мектепте математиканы оқытудың білімділік мақсаты барлық оқушыларды математика ғылымының негізі болатын білімдер жүйесімен және ол білімдерді саналы түрде шығармашылықпен қолдана алудың іскерлігі мен дағдыларын берік қалыптастыру мен ой-өрісін дамыту болып табылады.

Өзін-өзі тану принципі- оқушылардың оқу материалының мазмұнын ғана емес, оның не үшін үйренуі керек екенін білуін қажет етеді. Танымдық іс - әрекетті жандандыру әдістері-бұл үнемі өзекті болуына байланысты педагогикада ерекше назар аударуды қажет ететін мәселе. Бұл процесте коммуникативті қабілеттер, тұлғаның танымдық деңгейі, жағдайларды талдау қабілеті үлкен мәнге ие.

Сондықтан «математика барлығы үшін» деген жаңа тұжырымдаманың негізін қалаушы қағидалардың бірі ретінде, бірінші орынға математиканы оқытудың дамытушы қызметінің идеясы алға тартылады. Осы қағидаға сәйкес математиканы оқытудың әдістемелік нысаны – математика ғылымының негізін оқыту ғана емес, сонымен қатар тұлғаның бұл өмірге тез бейімделуі және әлеуметтенуі салдарынан адамның қоршаған ортаны математиканың амалдары арқылы тану болып табылады.

Оқушылардың қандай да бір ерекшеліктеріне математикаға деген ынтасына, оқыту қорытындысы бойынша қойылатын талапқа, оқу мазмұнына немесе түріне қарай оқыту мазмұны мен тәсілін, қойылатын талап деңгейі мен мөлшерін, оқыту түрі және т.б. анықтау қажет.

Танымдық қызығушылық, оқушының кез-келген жеке қасиеті мен іс-әрекетінің мотиві сияқты, іс-әрекетте, ең алдымен ілімде дамиды және қалыптасады. Оқудағы оқушылардың танымдық қызығушылықтарының қалыптасуы екі негізгі арна бойынша жүруі мүмкін, бір жағынан, оқу пәндерінің мазмұны осы мүмкіндікті, ал екінші жағынан оқушылардың танымдық іс – әрекетін белгілі бір ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады.

Оқушылар үшін танымдық қызығушылықтың бірінші мәні-бұл әлем туралы жаңа білім. Сондықтан оқу материалының мазмұнын терең ойластырылған таңдау, ғылыми білімге салынған байлықты көрсету оқуға деген қызығушылықты қалыптастырудың маңызды буыны болып табылады. Қызығушылық оқушылар үшін жаңа, белгісіз, олардың қиялын таң қалдыратын және таң қалдыратын оқу материалын күшейтеді. Таңдану-білімнің күшті ынталандырушысы, оның негізгі элементі.

Бірақ оқу материалына деген танымдық қызығушылықты әрдайым жарқын фактілермен қолдау мүмкін емес, ал оның тартымдылығын таңқаларлық және таңқаларлық қиялға дейін азайту мүмкін емес. Тіпті К.Д.Ушинский қызықты болу үшін тақырып тек жаңа, ал ішінара таныс болуы керек деп жазды. Оқу материалында әрдайым жаңа және күтпеген нәрсе белгілі және таныстың фонында пайда болады. Сондықтан танымдық қызығушылықты сақтау үшін оқушыларға таныс жаңа нәрселерді көре білуге үйрету керек. Мұндай оқыту қоршаған әлемнің қарапайым, қайталанатын құбылыстарының сабақтарда білуге болатын көптеген таңғажайып жақтары бар екенін түсінуге әкеледі. Қайталануына байланысты бала үшін әдеттегідей болған өмірдің барлық маңызды құбылыстары ол үшін күтпеген жерден жаңа, мағынасына толы, мүлдем басқа дыбысты ала алады және алуы керек. Бұл оқушының білімге деген қызығушылығын ынталандырады. Сондықтан мұғалім мектеп оқушыларын әлем туралы таза күнделікті, өте тар және кедей идеялардан – ғылыми ұғымдар, жалпылау, заңдылықтарды түсіну деңгейіне ауыстыруы керек. Оқу материалындағы барлық нәрсе оқушылар үшін қызықты болуы мүмкін емес. Содан кейін танымдық қызығушылықтың тағы бір маңызды көзі – процесінің өзі.

Бұл ретте математикадан білім алушыларға қойылатын жоғары талаптар мен зейін, есте сақтау, логикалық және дерексіз ойлау дамуының төмен деңгейі арасында қайшылық туындайды. Оқушылардың сабақтарындағы қызығушылықтың, енжарлықтың болмауы оқудағы маңызды проблемалардың көрсеткіші болып табылады. Сондықтан мәселе туындайды. Оқу процесінің тиімділігі мен сапасын арттыру міндетін шешудегі негізгі проблема оқушылардың оқу-жаттығуын жандандыру. Оның ерекше маңыздылығы мынада, оқыту рефлексивті түрде өзгертін қызмет бола отырып, оқу материалын қабылдауға ғана емес, сонымен қатар оқушылардың танымдық іс-әрекетке деген көзқарасын қалыптастыруға бағытталған.

Егер оқушылар белсенді, айқын және терең уәждерге ие болса, белсенді әрекет етуге, еріксіз қиындықтарды жеңуге, алға қойылған мақсатқа табандылықпен ұмтылса, белсенділік тиімдірек болады және жақсы нәтиже береді. Егер оқушылар оқуға оң көзқарас қалыптастырса, танымдық қызығушылық пен танымдық іс-әрекетке қажеттілік болса, сондай-ақ егер олар жауапкершілік пен жауапкершілік сезімдерін тәрбиелесе, оқу іс-әрекеті сәтті болады.

Менің міндетім-оқушылардың танымдық қызығушылығын, іске шығармашылық көзқарасын, білім мен дағдыларды өз бетінше алуға деген ұмтылысын дамыту, оларды практикалық қызметінде қолдану.

Бұл ретте математикадан білім алушыларға қойылатын жоғары талаптар мен зейін, есте сақтау, логикалық және дерексіз ойлау дамуының төмен деңгейі арасында қайшылық туындайды. Оқушылардың сабақтарындағы қызығушылықтың, енжарлықтың болмауы оқудағы маңызды проблемалардың көрсеткіші болып табылады. Сондықтан мәселе туындайды. ***Математика сабақтарында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға не ықпал етеді?***

• Математика сабақтарында оқу процесінде білім алушылардың танымдық қызметін жандандыру үшін жағдай жасау;

• оқушылардың әлеуетті мүмкіндіктерін анықтау және іске асыру;

• танымдық күштерді, жеке білім беруді дамыту: белсенділік, тәуелсіздік, танымдық қызығушылық;

• оқушылардың математика бойынша сабақ және сабақтан тыс жұмыстарында танымдық іс-әрекетті жандандыруға ықпал ететін мазмұнды анықтау;

• ізденіс және шығармашылық іс-әрекетке баулу.

Міндеттері:

1. Оқушылардың танымдық белсенділігін ынталандыратын жағдайларды анықтау.

2. Нақты әдістемелік тәсілдері қолдана отырып, олардың көмегімен танымдық белсенділігін ояту.

3. Практикалық материал мысалында математика сабақтарында танымдық белсенділікке қол жеткізу мүмкіндігін көрсету.

Жобаны іске асыру кезеңдері:

I кезең . Ақпараттық-аналитикалық:

- нормативтік-құқықтық әдебиеттерді зерттеуге үйрету; (жеке шығармашылық тапсырмалар беру.)

- алынған мәліметтер бойынша топтар арасында өзара сауалнама жүргізу.

II кезең . Практикалық:

- математикаға деген қызығушылықты ояту (күнделікті өмірде болып жатқан өзгерістермен байланыстыру);

- оқуға деген ішкі ынтаны қалыптастыру;

- белсенділікті, үлгерімді және дербестікті арттыру

III кезең. Жалпылама:

- оқушылардың біліміне қорытынды мониторинг жүргізу;
- нәтижелерді жалпылау және талдау.

Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастырудың негізгі шарты-сабақтың мазмұны мен ұйымдастырылуы. Материалды таңдап, сабақта қолданылатын әдістерді ойластыру, ең алдымен, оларды пәнге деген қызығушылықты ояту және қолдау мүмкіндігі тұрғысынан бағалау

Математика сабақтарында оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың әдістерінің бірі-оқушылар үшін ақпарат пен білімнің маңызды көздерінің бірі болып табылатын оқулықпен жұмыс жасау. Бұл материалды шоғырландырудың және оқушылардың ақыл-ой белсенділігін арттырудың тиімді құралы, өйткені оқулықпен жұмыс сөзсіз салыстыру әдісін қолданумен, аналитикалық ойлау белсенділігімен байланысты.

Бірақ сабақтардағы оқулықпен жұмыс эпизодтық сипатқа ие, бірақ оқушылардың оқуды түсіну дағдыларын игеру бойынша жұмысына назар аударған дұрыс, өйткені: "Оқу әлі ештеңе білдірмейді; нені оқу керек және оқылғанды қалай түсіну керек - бұл басты мәселе" (К.Д.Ушинский).

5 – ші сыныптан бастап өз бетінше оқу және түсіну дағдыларын қалыптастыру бойынша жұмысты бастау, өйткені бастауыш сынып оқушыларының оқулық материалымен жұмыс істеу әдеті жоқ, ал 5-сыныпта оқулықта көптеген теориялық материалдар бар, олар оқуға деген ынтаны оятады. Сабақта (егер уақыт болса) және үйде келесі тапсырмаларды қолданаға болады.

- ✓ сабақта айтылмаған нәрсені мәтіннен табыңыз;
- ✓ осы немесе басқа сөздердің мағынасын түсіндіруді сұраймын;
- ✓ мәтінде сөз қанша рет кездеседі (мысалы, бөлшек, қосымша), әрқашан бірдей мағынада, ол тағы нені білдіруі мүмкін;
- ✓ кейбір терминдердің, ережелердің анықтамасын табыңыз;
- ✓ ең дәл және қысқаша анықтауға арналған конкурс.

Барлық осы әдістер оқушылардың ақыл-ой белсенділігін белсендіреді, оларды игерілген материалдың логикасын түсінуге үйретеді және оқу жұмысын ынталандыру құралдарының бірі ретінде қызмет етеді.

Осы әдістердің тағы бірі дәстүрлі емес сабақтарды өткізу болып табылады – бұл ертегі сабақтары, саяхат сабақтары, пікірталастар, жарыстар, турнирлер, кіріктірілген сабақтар. Осы сипаттағы сабақтар оқушылардың оқу іс-әрекетіне деген оң ынтасы мен көзқарасын қалыптастырады, олардың оқытылатын пәндерді тереңірек білуге деген ұмтылысын, өзін-өзі тәрбиелеу қажеттілігін дамытады, сонымен қатар оқушылардың ақыл-ой және танымдық белсенділігін ынталандырады, оқытудың тиімділігін арттырады.

Мысалы, "Күрделі функцияның туындысын есептеу алгоритмі" кіріктірілген сабақтары, 10-сынып (алгебра + информатика), "Ондық бөлшектер және олардағы әрекеттер", 5-сынып (математика + экология) және т. б.

Танымдық белсенділік пен шығармашылық ойлауды дамыту үшін есептерді шешудің әртүрлі тәсілдерін қарастыру, математикалық зерттеулерде бар әртүрлі әдістермен танысу және оларды практикалық қызметке шоғырландыру өте маңызды. Тапсырмалар алгоритмдік, жартылай алгоритмдік, эвристикалық болып бөлінеді. Математиканы оқытудағы алгоритмдік есептердің рөлі өте маңызды. Осы типтегі мәселелерді шешу оңай және тез қажетті нәтижеге әкеледі, алгоритмдерді білмеу көптеген қателіктерге, уақытты жоғалтуға және өз-өзіне күмәндануға әкеледі. Жартылай алгоритмдік есептерге жалпылама сипатқа ие және белгілі алгоритмдердің біріне толықтай сәйкес келмейтін есептер, шешу әдістері жатады. Эвристикалық мәселелерде шарттар мен талаптар элементтері арасындағы кейбір жасырын байланыстарды анықтау қажет. Бұл олимпиадалық сипаттағы міндеттер.

Сыныпта әрқашан басқалардан ерекше, топтан тыс ойлайтын оқушы болады. Кейбір мәселелерді шешкеннен кейін сіз одан басқаша шешуді сұрай аласыз. Мысалы, бөлшекті саннан немесе оның бөлшегі бойынша 6-сыныпта табуға арналған есептерді шешу, геометрия бойынша есептер және т. б.

Танымдық белсенділікті арттырудың әртүрлі әдістерінің ішінде дидактикалық ойындар тиімді құралдардың бірі. Дидактикалық ойын-бұл ойын-сауық түрінде ұсынылған және әдетте бәсекелестік элементтері бар бір немесе бірнеше математикалық есептер. Бұл оқушылардың математикалық әрекеттерді орындау, талдау, салыстыру, заңдылықтарды байқау қабілеттерін тексеруге мүмкіндік беріп қана қоймайды, оқушылардың аналитикалық ойлауын, ойлары мен көзқарастарын жеткізе білуін дамытады, проблема туғызады, оны шешу бойынша жұмысты ұйымдастырады, сонымен қатар математикаға деген қызығушылығын едәуір арттырады, шаршауды жеңілдетеді, сонымен қатар зейіннің дамуына ықпал етеді, тапқырлық, бәсекелестік сезімін белсендіреді, өзара көмек.

Сабаққа дидактикалық ойындар мен ойын сәттерінің элементтерін қосу Оқу процесін қызықты және көңілді етеді, балаларда Көңілді жұмыс көңіл-күйін қалыптастырады, оқу материалын игерудегі қиындықтарды жеңуді жеңілдетеді. Осы немесе басқа ақыл-ой міндеті шешілетін, балалардың оқу пәніне деген қызығушылығын қолдайтын және күшейтетін әртүрлі ойын әрекеттері. Алып кетіп, балалар не оқып жатқанын байқамайды. Тіпті балалардың ең пассивтілері де ойынға үлкен ықыласпен кіреді, ойын жолдастарын жібермеу үшін бар күшін салады.

В.А.Сухомлинский жазды. "Ойын болмаса, толыққанды ақыл-ой дамуы мүмкін емес. Ойын-бұл үлкен жарқын терезе, ол арқылы баланың рухани әлемі идеялар мен ұғымдардың өмір беретін ағымына енеді. Ойын-бұл қызығушылық пен қызығушылықтың жарығын тудыратын ұшқын". Сабақтарда ойын атмосферасын құру оқушылардың танымдық қызығушылығы мен белсенділігін дамытады, шаршауды басады, назар аударуға мүмкіндік береді. Ойынның ұзақтығы-8-12 минут. Сабақтарда ойын сәттерін пайдалану мотивациялық компонентті арттырудың бір нұсқасы болып табылады.

Сабақтың сабақ түрінде ойын әдістері мен жағдайларын жүзеге асыру келесі негізгі бағыттарда жүреді:

✓ дидактикалық мақсат балаларға ойын тапсырмасы түрінде қойылады. Оқу іс-әрекеті ойын ережелеріне бағынады;

✓ Оқу материалын ойын құралы ретінде қолдану;

✓ оқу іс-әрекетіне дидактикалық тапсырманы ойынға аударатын жарыс элементін енгізу;

✓ дидактикалық тапсырманы орындаудың сәттілігі ойын нәтижесімен байланысты.

Сабақтағы ойындардың тәрбиелік мақсаты-оқушылардың білімін тексеру, сонымен қатар өзін-өзі тануға, оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін өзін-өзі ашуға, олардың жеке функцияларын көрсетуге жағдай жасау.

Дидактикалық ойындар "байсалды" іліммен өте жақсы үйлеседі. Сабаққа ойындар мен ойын сәттерін қосу Оқу процесін қызықты және көңілді етеді, балаларда Көңілді жұмыс көңіл-күйін қалыптастырады, оқу материалын игерудегі қиындықтарды жеңуді жеңілдетеді. Балалардың қызығушылықпен оқуы үшін барлық мүмкіндіктерді пайдалану керек деп санаймын. Бірақ дидактикалық ойын-бұл мақсат емес, оқыту мен тәрбиелеу құралы. Дидактикалық ойынды оқу іс-әрекетінің басқа түрлерімен тығыз байланысты түрлендіретін шығармашылық қызмет түрі ретінде қарау керек.

Стандартты емес сабақ-басқа психологиялық күйге көшу, бұл қарым-қатынастың басқа стилі, жағымды эмоциялар, бұл әркімге жаңа сапада көріну мүмкіндігі, бұл әркімнің өз шығармашылық қабілеттерін дамыту мүмкіндігі. Балалар, әдетте, сәттілік жағдайына тап болады, бұл олардың сабақта жұмыс жасаудағы белсенділігін оятуға көмектеседі.

Мұғалімнің шығармашылық ізденісінің ең бастысы – оқушының ойлау қабілетін дамыту және оқуға деген ынтасын қалыптастыру. Оқу материалын терең меңгеруге тек оқушылармен жүргізетін жаттығу жұмыстарының нәтижесінде қол жеткізуге болады. Сондықтан мұғалім оқушылардың танымдық қабілетін дамытуда мына қағидаларға сүйенеді:

1. Жаттығу жұмысы пәннің мәніне, тақырыпқа логикалық байланыста болуы керек.

2. Жаттығуларға сұрақтар жүйесі оқушылардың ойлау қабілетін дамытарлықтай болуы тиіс.

3. Жаттығу жұмысы сабақтың барлық кезінде болуы керек. Жаңа сабақты түсіндіруде, бекіту кезінде, білімді тексеруде, сондай – ақ қайталауда да қолданылады.

Сонымен оқушылар үшін танымдық қызығушылықтың бірінші мәні-бұл әлем туралы жаңа білім. Сондықтан оқу материалының мазмұнын терең ойластырылған таңдау, ғылыми білімге салынған байлықты көрсету оқуға деген қызығушылықты қалыптастырудың маңызды буыны. Таңдану-білімнің күшті ынталандырушысы, оның негізгі элементі.

Танымдық белсенділікті арттырудың тағы бір құралы-шығармашылық тапсырмалар. Сабақтарда және үй тапсырмаларында мен шығармашылық тапсырмаларды жиі қолдау:

Сабаққа қысқа есептер дайындау (мысалы, көрнекті математиктердің өмірі мен қызметі туралы). Оқу мазмұнына байланысты танымдық қызығушылықтың маңызды ынталандыруы мектеп білімінің тарихи аспектісі болып табылады.

Математика сабақтарында танымдық қызығушылықты қалыптастырудың қозғаушы күші ретінде тарихизмнің маңызы зор. Оқушылар математика-бұл атаусыз ғылым деген түсінікке ие болмауы үшін оларды ғылымды құрған адамдардың есімдерімен, өмірінің эмоционалды эпизодтарына бай адамдармен таныстыру.

Белгілі бір тақырып бойынша тапсырмаларды суреттермен құрастыру. (Олардың кейбіреулері сабақта шешілуі мүмкін, өйткені оқушылар есептерді шешкенді ұнатпайды, бірақ әрқашан өз жұмысының мәселелерін қуана-қуана шешеді). Тапсырмаларды құрастыру кезінде шығармашылық жұмыс дағдысы дамиды, бұл мәселенің ұтымды жағдайын іздеуге үлес қосуға мүмкіндік береді, сіз оларды табанды жұмыс істеуге шақырып қана қоймай, қалаған ақыл-ойды дамытасыз.

Ауызша есептеу кезінде немесе сабақтың тақырыбын "болжау" үшін қолдануға болатын белгілі бір тақырып бойынша ребустар, кроссвордтар құрастыру.

Математика сабақтарында практикалық бағдар мен пәнаралық байланыстарды қолдану танымдық белсенділікті арттырудың тағы бір әдісі.

Математика бағдарламасында математика Ғылым мен техниканың тілі бола отырып, қазіргі уақытта күнделікті өмірге және күнделікті тілге еніп, дәстүрлі түрде одан алыс салаларға көбірек енетіні айтылған. Сондықтан танымдық қызығушылықты арттыруға ықпал ететін пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру маңызды мәселе. Алынған білімнің беріктігі мен практикалық маңыздылығы көбінесе олардың осы білім алынған салада ғана емес, басқа жағдайларда да қаншалықты қолданылатынына байланысты екені белгілі. Психологтар оқу пәндерін өзара байланысты, логикалық зерттеу оқу материалын жақсы игеруге, оқушылардың оқылатын пәндерге деген қызығушылығын арттыруға және олардың ойлау қабілеттерін дамытуға қолайлы екенін бұрыннан дәлелдеген.

Сабақтарымда математика туралы Білім барлық салада қажет екенін, сонымен қатар басқа пәндер туралы білімді математикада қолдануға болатындығын көрсетуге тырысу.

Келесі әдіс-математикадан стандартты емес тапсырмаларды орындау.

Жұмбақтар.

Пазлдар орта буында үлкен маңызға ие, олар дәлелді ойлаудың негізін қалайды.

Тапсырмалар тез тапқырлық.

1) баспалдақ 15 сатыдан тұрады. Баспалдақтың ортасында болу үшін қандай баспалдаққа тұру керек? (Сегізінші). т.с.с.

2) Айнұр мен Марат салмағы Болат пен Самат сияқты. Матартың салмағы 32 кг, Болатың 40 кг. кім ауыр: Айнұр немесе Самат? (Болат).

Сиқырлы квадраттар:

Квадраттың он алты торында сандарды реттеп жазып. 0,1,2 ... 14,15 сандардың қосындысы көлденең, тік және диагональ бойынша 30-ға тең болау керек.

Математикалық эстафеталар .

Сабақта бір түрінен екіншісіне ауысу қажеттілігі туындайды. Бұл жағдайда математикалық эстафета көмектеседі. Үздік нәтижені сабақ соңында өткізілген эстафеталар береді. Жұмыстың бұл формасы сабақтың басында да өте тиімді, егер оқушылардың ойларын жұмыс режиміне тез өзгерту керек болса немесе белгілі бір тақырыпты қайталау керек болса немесе белгілі бір материалды игеру дәрежесін бағалау керек болса немесе уақытты пайдалы (және қуанышпен) "өткізу" керек болса. Оқушылардың бірі тақтаға үй тапсырмасының маңызды сәтін әкеледі. Эстафетаны жаңа тақырыптарды зерттеуде қолдануға болады.

Эстафетаның тапсырмалары мектеп бағдарламасында қарастырылған материалдарды ғана емес, сонымен қатар күрделіліктің әр түрлі деңгейіндегі қосымша сұрақтарды да қамтуы мүмкін (бұл эстафетаны балалар үшін одан да тартымды етеді). Бір эстафетадағы тапсырмалар саны әртүрлі болуы мүмкін.

Математика тарихынан ақпарат беру.

Бағдарламамен негізделген жерде, оқушылардың қызығушылығы мен назарын аударатын сабақтың кіріспе бөлігі математика тарихымен байланысты қысқа, қызықты әңгіме болуы мүмкін және болуы керек. Математиканың өткеніне осындай қысқа экскурсиялар оқушылардың қызығушылығын тудырады. Ғылым тарихынан ақпарат беру танымдық тұрғыдан да пайдалы, өйткені ол оқушылардың дүниетанымын қалыптастыруға ықпал етеді. Мұндай презентация оқушыларға әр жаңа бөлімді немесе тақырыпты зерттеген кезде математика нақты әлемнің кеңістіктік формалары мен сандық қатынастары туралы ғылым ретінде адамның практикалық іс-әрекетіне байланысты пайда болғанын және дамитынын көрсетуге мүмкіндік береді. Мектепте зерттелген қасиеттер, ережелер, теоремалар - адамзаттың мыңжылдық тәжірибесін жалпылау. Олар әлемді тану нәтижесінде алынған, тәжірибе арқылы тексерілген және дайын түрде берілмеген. Математика тарихы туралы материалды енгізу оқушыларды ғылымның дамуындағы қозғаушы күш өндірістік қажеттіліктер екендігіне сендіреді.

Тарихи материалды сабақтың әртүрлі кезеңдерінде қолдану. Кейде бұл ақпаратты жаңа материалды түсіндірмес бұрын беру, кейде оны сабақ тақырыбының жеке сұрақтарымен байланыстырау, кейде кейбір бөлімді, математика курсының тақырыбын жалпылау немесе қорытындылау ретінде беру. Бірінші жағдайда, тарихи ақпарат жаңа тақырып пен жаңа бөлімнің маңыздылығын жақсартуға көмектеседі, бұл оқушылардың оларды оқуға деген қызығушылығын тудырады.

Тарихи материалды таңдау кезінде математика бағдарламасын басшылыққа алу керек. Таңдалған материал математиканың ғылым ретінде дамуының негізгі мәліметтерін көрсетуі керек. Тарихи материалды баяндау кезінде оқушылардың жасы, олардың ойлау қабілетінің даму деңгейі, дайындығы ескерілуі тиіс. Математика сабақтарын тарих сабақтарына айналдырмас үшін сабақтарда қолданылатын тарихи материалдардың көлемі үлкен болмауы керек. Оны қолданудың негізгі мақсатын есте ұстаған жөн: Тарихи тәсіл математикаға деген қызығушылықты арттыруға, оны тереңірек түсінуге ықпал етуі керек.

Мектеп математика курсына ғылым тарихының элементтерін қолдану оқушылардың пәнге деген берік және тұрақты қызығушылығын, математиканы тереңірек және саналы түрде игеруіне ықпал етеді. Қысқа тарихи ақпарат үшін кейде 2-5 минуттық сабақ жеткілікті. Уақытты жұмсау осы тақырыпқа деген қызығушылықтың артуымен өтеледі.

Тесттер

Ұсынылған жауаптардан дұрыс таңдауды ұсынатын тесттер, оны мәтінде шеңбермен немесе квадратпен белгілеу. Тестті аралық аттестаттау үшін қолданау.

Оқушылардың өзіндік жұмысы

Тапсырмаларды өз бетінше орындау-оқушылардың білімі, дағдылары мен дағдыларының ең сенімді көрсеткіші.

Оқушылардың өз жұмысының нәтижелері үшін жауапкершілігін арттыру, білімді игерудегі тәуелсіздікті дамыту үшін мен білімді бақылаудың әртүрлі формаларын қолданау. Жазбаша немесе ауызша сауалнама "мұғалім-оқушы "жүйесіндегі" кері байланыстың " негізгі құралы екені белгілі. Білімді, дағдыларды тексеру және бағалау оқу процесінің маңызды және қажетті бөлігі болып табылады.

Оқушылардың Тәуелсіз танымдық іс-әрекетінің құрылымын қарастыра отырып, 5-9 сыныптарда қарқынды жұмыс жасау оқушылардың жақсы нәтижеге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, тест түйсігі мен логикалық ойлауының дамуына пайдалы әсер етеді.

Өздік жұмысты ұйымдастыру, оны басқару әр мұғалімнің жауапты және күрделі жұмысы. Белсенділік пен тәуелсіздік тәрбиесі оқушыларды тәрбиелеудің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылуы керек. Бұл міндет әр мұғалімнің алдында маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Оқушылардың Тәуелсіздігін қалыптастыру туралы айтқанда, бір-бірімен тығыз байланысты екі міндетті ескеру қажет. Олардың біріншісі — оқушылардың танымдық іс-әрекеттегі тәуелсіздігін дамыту, оларды өз бетінше білім алуға үйрету, олардың дүниетанымын қалыптастыру; екіншісі-бар білімдерін оқу мен практикалық іс-әрекетте өз бетінше қолдануға үйрету.

Өзіндік жұмыс-бұл мақсат емес. Бұл оқушылардың терең және берік білімі үшін күрес құралы, олардың жеке қасиеттері ретінде белсенділігі мен тәуелсіздігін қалыптастыру, ақыл-ой қабілеттерін дамыту құралы.

Қорытынды:

Сабақ барлық егжей-тегжейлі ойластырылуы керек, сондықтан бір кезең екінші кезеңге өтеді, ал оқушылар сабақта не және не үшін жасайтындарын түснуді керек.

Оқушылар проблемалық жағдайды қолдана отырып, жаңа материалды қабылдауға, сабақтың тақырыбын білуге дайын болуы керек.

Сабақта қызықты болуы керек. Мұғалім өзінің оң зарядын оқушыларға эмоционалды түрде жеткізіп, олардың ақыл-ойын белсенділікке шабыттандыруы керек.

Әр мұғалімнің міндеті-тек үйрету ғана емес, оқушылардың ойлау қабілетін өз пәні арқылы дамыту.

Түсініксіз немесе дұрыс емес нәрсені түзету үшін сабақта әр оқушыға бірнеше рет түсіндіру.

Жеке жауап үшін емес, сабақтың әртүрлі кезеңдеріндегі бірнеше мәліметтер үшін бағалауға тырысу.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Оқуға деген қызығушылықты қалыптастырудың өзекті мәселелері / ред.г. И. Щукина. - М.: Ағарту, 1984.

2. Бондаревский в.Б. білімге деген қызығушылықты және өзін-өзі тәрбиелеу қажеттілігін тәрбиелеу. - М., 1985.

3. Калмыкова е. в. бастауыш мектептегі сабақтардағы Ойындар: Медот. Ұсынымдар. – Тамбов: ТОИПКРО, 2005.

4. Тихомирова л. Ф. бастауыш мектептегі Математика: білім беру ойындары, тапсырмалар, жаттығулар. Бастауыш сынып мұғаліміне арналған оқу құралы. – М.: сауда орталығы, 2003.

5. Біз математиканы қызығушылықпен оқытамыз./ Авт.-сост. А. В. Кочергина, Л. И. Гайдина. - М.: 5 Білім үшін, 2007.

6. https://infourok.ru/prezentaciya__aktivizaciya...

7. Голубева Е. Л. П. К. Анохин–создатель теории функциональной системы // Успехи физиологических наук. 1997. № 4.

8. Шамова Т.И. Активизация учения школьников.-М.: Знание, 1979.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

BİLGİ KAYNAKLARININ ENTEGRASYONUNDA
KÜTÜPHANELER, MÜZELER VE ARŞİVLERİN İŞBİRLİĞİ

Mastır Danakul Erkinbekovna SEİTİMBETOVA

Güney Kazakistan M. Auezov Üniversitesi
Çimkent/ Kazakistan

Doç. Dr. Suikum Tulembaevna MUSSAYEVA

Güney Kazakistan M. Auezov Üniversitesi
Çimkent/ Kazakistan

ÖZET

Kütüphaneler, arşivler ve müzeler bilgi toplumunun aktif ortamını oluşturmaktadır. Bu kurumların elektronik bilgi kaynakları ve hizmetleri, günlük yaşamda, kültürde, tarihte ve bilimde, araştırma faaliyetlerinde, eğitimde ve yaratıcılıkta ne kadar önemli olduklarını belirler. Bu konunun önemi, UNESCO'nun «herkes için bilgi" programında dijital miras konusuna dikkat etmesi gerçeğiyle belirlenir. Makale, Kazakistan Cumhuriyeti müzelerinin, arşivlerinin ve kütüphanelerinin bilgi ve belgesel kaynaklarının entegrasyonuna odaklanmaktadır. Bilgi teknolojilerinin ve internetin aktif gelişimi sadece kullanıcılarla iletişim kurmayı değil, aynı zamanda belgelerin metniyle çalışma yöntemlerini de içerir. Kütüphanelerin, müzelerin ve arşivlerin işbirliği konusundaki görüş ve görüş çeşitliliği, Kazakistan'ın kütüphaneleri, müzeleri ve arşivlerinin iletişim alanında sorunların ve çözüm yollarının açık bir şekilde tanımlanmasını gerektirir. Kütüphanenin, müzenin ve arşivin bilgi politikasına özel önem verildi ve bu eğilim bu kurumlar arasındaki sınırların silinmesine yol açıyor.

Anahtar Kelimeler: Entegrasyon, işbirliği, kütüphaneler, müzeler, arşivler.

КІТАПХАНАЛАРДЫҢ, МУЗЕЙЛЕР МЕН АРХИВТЕРДІҢ АҚПАРАТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Данакул Еркінбековна Сейтімбетова

М. Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан университетінің
«Жалпы тарих және музей ісі»
кафедрасының магистрі, аға оқытушысы
(Шымкент қ., Қазақстан)

Суйкум Тулембаевна Мусаева

педагогика ғылымдарының кандидаты,
«Жалпы тарих және музей ісі»
кафедрасының доценті,
М. Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан университеті
(Шымкент қ., Қазақстан)

ТҮЙІН

Кітапханалар, архивтер мен музейлер ақпараттық қоғамның белсенді ортасын құрайды. Бұл мекемелердің электрондық ақпараттық ресурстары мен қызметтері олардың күнделікті өмірде, мәдениетте, тарих пен ғылымда, зерттеу қызметінде, білім мен шығармашылықта қаншалықты маңызды екенін анықтайды. Бұл мәселенің өзектілігін ЮНЕСКО-ның «Баршаға арналған ақпарат» бағдарламасындағы цифрлық мұра мәселесіне назар аударғаны айқындайды. Мақала Қазақстан Республикасы музейлері, архивтері мен кітапханаларының ақпараттық және құжаттық ресурстарын ықпалдастыру мәселесіне арналған. Ақпараттық технологиялар мен Интернеттің белсенді дамуы пайдаланушылармен қарым-қатынасты ғана емес, сонымен қатар құжаттардың мәтінімен жұмыс жасау әдістерін қарастырады. Кітапханалардың, музейлер мен архивтердің кооперациясына көзқарастар мен пікірлердің саналуандығы, бұл Қазақстан кітапханаларының, музейлері мен архивтерінің коммуникация саласындағы мәселелері мен оларды шешу жолдарын нақты белгілеуді талап етеді. Кітапхананың, музейдің және архивтің ақпараттық саясатына ерекше назар аударылды, ал бұл үрдіс осы мекемелер арасындағы шекаралардың жойылуына әкеледі.

Түйінді сөздер: интеграция, ынтымақтастық, кітапханалар, музейлер, архивтер.

Кітапханалар, архивтер мен музейлер ақпараттық қоғамның белсенді ортасын құрайды. Олардың электрондық ақпараттық ресурстары мен қызметтері күнделікті өмірде, мәдениетте, тарих пен ғылымда, зерттеу жұмыстарында, білім мен шығармашылықта қаншалықты маңызды екенін анықтайды (Шолохов 2014).

Заманауи кітапханалардың, музейлер мен архивтердің негізгі міндеті - азаматтардың білімге, идеяларға және ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету. Жалпы, аталған барлық мекемелер құжаттық кеңістік аясында білімді таратуды ретке келтіру нысаны ретінде әрекет етеді, ал архив бұл жағдайда жаңа білімді дамыту үшін мәліметтер жинақтаушысы ретінде танылады (Шурыгин, 2011).

Бүгінгі таңда электронды және сандық құжаттарды зерттеу әртүрлі әлеуметтік институттарға әсер ететін өте өзекті теориялық және қолданбалы міндет екені белгілі болды. Кітапхана, архив және музей қорларына енгізу үшін электрондық құжаттарды іріктеу критерийлерін әзірлеудің қиындығы екі себеппен анықталады.

Біріншіден, электронды ортаның тұрақсыздығы, бұл маңызды құжаттық массивтердің күтпеген жерден жойылуына әкеледі.

Екіншіден, электрондық және сандық құжаттардың типологиялық және түрлік сипаттамаларының жеткіліксіз негізділігі, демек, олардың жинақталуы мен дәстүрлі «ақпарат институттары» арасында сақталуы үшін жауапкершілікті бөлудің күрделілігі.

Кітап сақтау нысаны ретінде танылған әртүрлі мәдени мекемелер бар екендігі белгілі - бұл кітапханалар, архивтер, музейлер және қазіргі заманауи үрдіс кітапхана, музей және архив арасындағы шекаралардың біртіндеп жойылуына әкеледі. Қазақстан Республикасында қабылданған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы кітапханалардың, музейлер мен архивтердің рухани және ақпараттық қызметін дамыту, әлемдік және ұлттық мәдени мұраны сақтауды және тиімді пайдалануды қамтамасыз ету саласындағы негізгі құжат болып табылады.

Кітапхана, музей және архив ресурстарын біріктіруді қарастыра отырып, Қазақстан Республикасының бірегей тарихы, табиғи және мәдени бай мұрасы бар екенін ескеруі қажет. Музейлердің, кітапханалардың сирек кездесетін коллекциялары, атап айтқанда, ғылыми туризмнің субъектісі болып табылады және болашақта Қазақстанның ғылыми, мәдени және рухани өмірі туралы мәліметтер алуға мүмкіндік береді. Өлкетану ақпараты эксклюзивті ақпараттық ресурстар болып табылады. Кітапханалар, музейлер, архивтер эксклюзивті ақпараттық ресурсты құра отырып, ғылыми-танымдық туризмді дамыту факторы ретінде тарихи мұраны пайдалануға ықпал етеді (Черный, 2016).

Қазіргі уақытта музей, кітапхана және архив қорларының мүмкіндіктерін пайдалану арқылы азаматтардың білім және мәдени деңгейін дамытуға бағытталған бірлескен жұмыстар жүргізілуде. Бірыңғай ақпараттық кеңістікте қажетті ақпаратты іздеу үшін тарихи оқиға туралы барлық ақпаратты алуға мүмкіндік беретін белгілі бір тарихи кезең туралы дерекқоры бар іздеу аппараты, пәндік-тақырыптық анықтамалықтар пайдаланылады.

Қазақстандық кәсіби әдебиеттерде электрондық және сандық құжаттарды дамыту мәселелері практикалық тәжірибені сипаттау тұрғысынан ғана көрініс табады, негізінен бұл кәсіби журналдардағы, әртүрлі деңгейдегі конференциялар материалдарының жинақтарындағы мақалалар. Бұл мәселелер З.Д. Шаймарданова мен Ж. К. Шаймуханбетованың еңбектерінде ғылыми тұрғыдан қарастырылды (Шаймарданова, 2009., Шаймуханбетова, 2014).

Бұл мақалада кітапханатанушылардың, музейтанушылардың, архивтанушылардың теориялық және практикалық мәселелерін және Қазақстан Республикасы Ұлттық академиялық кітапханасы, ҚР Ұлттық кітапханасы, Назарбаев Университетінің ғылыми кітапханасы, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі және Қазақстан Республикасы Ұлттық архиві сияқты ірі заманауи ақпараттық мекемелердің практикалық тәсілдерін талдауға әрекет жасалды.

Архивтер, музейлер мен кітапханалар қазіргі уақытта тығыз ынтымақтастықта жұмыс істейді – бұл бірлескен көрмелер, жарияланымдар, бұқаралық іс-шаралар, ақпараттық жобалар. Жақын арада архив-музей, архив-музей-кітапхана мәртебесі бар орталықтар пайда болуы мүмкін. Функцияларды біріктіру қоғамның ақпараттық қажеттіліктерін неғұрлым толық қанағаттандыруға көмектеседі, қазіргі заманғы мәдени кеңістік құруға ықпал етеді.

Музейлер мен архив қорлары кітапхана қорларымен қатар өлкетану жадының функцияларын орындайды, ел тарихының ажырамас бөлігі ретінде аймақтың немесе облыстың тарихын ұсынады. Бұл өзінің кіші отанына деген қызығушылықты қалыптастырудың негізі болып табылады және аймақтық туризмнің дамуына ықпал етеді.

Олар коммуникацияны дамытудың заманауи шарттары шеңберінен шықпайды және ақпаратты қалыптастыру процесіне өз үлестерін қосады. Сондықтан бірыңғай ақпараттық кеңістік құру осы мәдени институттардың ақпараттық ресурстарын біріктірусіз дами алмайды.

Қолданыстағы заңнаманы ескере отырып, өз ресурстарын пайдалануға беру, біріктірілген дерекқорларды Интернет желісіне шығару - пайдаланушылардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған кез келген институттың ақпараттық саясатының басты міндеттерінің бірі.

Қазіргі жағдайда кітапханалар жұмысы қашықтағы пайдаланушыларға және электрондық кітапханаларды құруға бағытталған. Кітапхана мен Интернет желісі арасында «өмір сүру үшін күрес» айқын көрінді. Бірақ кітапханалар әлі күнге дейін мәдени мұраның негізгі қоймаларының бірі және пайдаланушы - сұраныс - сапалы ақпарат (жауап) жүйесінде басты байланыс орны болып қала береді.

Мемориалдық функцияны архивтер де орындайды. Алайда, іс жүзінде архив қорларына қарағанда кітапхана қорларына сұраныстар көп екені белгілі. Ал, архив материалдары адамдарды белгісіз тарих беттерімен таныстырады, жаңа фактілерді ашуға көмектеседі.

Архивтердің басты міндеті - қорларда сақталатын құжаттардың көмегімен мемлекеттің, қоғамның және жекелеген азаматтардың ақпаратқа деген қажеттілігін қанағаттандыру.

«Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Қазақстан Республикасының Заңында: «Жеке және заңды тұлғаларының мемлекеттік және ведомстволық архивтер мен олардың филиалдарында сақталатын, Ұлттық архив қорын пайдалану үшін ашық құжаттарды тегін пайдалануға құқығы бар» делінген (О Национальном, 1998). Алайда кейбір қорлар мен архивтік құжаттарға қол жеткізуде бірқатар қиыншылықтар да кездеседі. Бұл мәселені шешу архив құжаттарына ашық қол жеткізу және ғылыми-анықтамалық, аппараттық-техникалық кешен арқылы ғана мүмкін болады. Компьютерлік технологиялар мұны жасауға мүмкіндік береді.

Музей қорлары тарихи ескерткіштер мен деректі мұра ескерткіштеріне бай. Музей және архив қорларын қалыптастырудың өзіндік жүйесі бар. Осы институттардың әр қайсысының тарихынан бейнелеу өнерінің туындыларын неліктен архив қорларында сақтауға болатындығын және керісінше құжаттық мұраның неге музей қорларында сақталатынын білуге болады. Ақпарат орталықтарындағы мұндай бытыраңқылық тиімді ғылыми-анықтамалық аппарат құру мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының бірегей тарихы мен мәдениеті бар. Этникалық құрамы әртүрлі. Қазақстан кітапханалары мен музейлерінің коллекциялары әлемдік мәдениетте әсіресе, ол өнер мен әдебиетте қызығушылық тудыратын маңызды тақырып болып табылады. Мұның бәрі қоғамның ғылыми және рухани өмірінің дамуына әсер етеді. Өлкетану компоненті - бұл институттар дамытатын және пайдаланушылардың кең ауқымы үшін қолжетімді ететін негізгі ақпараттық ресурс.

Мәдениетті дамытудың негізгі мақсаттары - тарихи және мәдени мұраны сақтау, бірыңғай мәдени кеңістікті нығайту, Қазақстан халқы үшін мәдени игіліктердің тең қолжетімділігі үшін жағдай жасау, жеке тұлғаның рухани мүдделерін дамыту болып табылады.

Алайда, мұның өзіндік ерекшелігі бар, егер кітапханалар пайдаланушыларға өз ресурстарына тікелей қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүдделі болса, онда музейлер мен архивтердің міндеті-олардың қорларын танымал ету, сонымен қатар ресурстарға қол жетімділік шектеулі жерде олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Сондықтан, ақпараттандыру бағытында неғұрлым әмбебап ақпараттық орталықтар бола отырып, кітапханалар тарихи мұраны ақпараттандыруда жетекші орынға ие болуы және архив байлығы туралы кең ақпарат беруі керек. Елде авторлық құқық пен зияткерлік меншікті қорғауды қамтамасыз ететін заңнамалық базаны жетілдіру, желіде толық мәтінді ақпаратты, мысалы, архив материалдарын орналастыруға немесе жариялануы күрделі және ұзақ үрдіс болып табылатын экспонатталмаған, яғни қол жетімсіз музей заттарын таратуға мүмкіндік береді.

Кітапханалар, музейлер мен архивтердің өзара іс-қимылының негізгі үш бағытын бөліп көрсету қажет:

1. Ақпараттық ресурстарды қалыптастыру, қаражаттарды, мүмкіндіктерді біріктіру мақсатында бірлескен жобалар құру;
2. Музейдің, архивтің, кітапхананың бірігуіне негізделген ынтымақтастық;
3. Ұлттық және өңірлік ауқымдағы сандық коллекцияларды жасау; техникалық құралдарды бірлесіп пайдалану.

Мұндай ынтымақтастықтың артықшылықтары:

- барлық жоба қатысушыларының ресурстарын үнемдеу;
- бірлескен жобаларды қаржыландыру көздерің іздеудің кең мүмкіндіктері;
- қордың (коллекцияның) сапасын арттыру және келушілер (пайдаланушылар) санының өсуі, жаңа аудиторияларды қалыптастыру;
- бірлескен жобада ұсынылған барлық коллекциялардың қолжетімділігін арттыру;
- жоғары сапалы экспозициялар мен көрмелер құру, қатысушы мекемелер қызметкерлерінің кәсіби өсуі;
- қатысушы мекемелердің ауқымын кеңейту, оларға қоғамның назарын аудару.

Тәуекелдер де бар - бұл:

- жобаға қатысушыларды қаржыландыру, басқару, техникалық күрделілік және т.б. мәселелеріне байланысты іс-әрекеттерінің сәйкес келмеуі;
- қатысушылардың қызығушылық дәрежелерінің айырмашылығы, олардың «топтық» жұмысқа дайын еместігі;
- қолма-қол активтер мен қолданыстағы міндеттемелердің сәйкессіздігі;
- метадеректердің бірыңғай стандарттарының болмауы (құрудың мүмкін еместігі) және мұра саласындағы қолданыстағы стандарттардың салыстырмалы түрде шектеулі пайдаланылуы, күтілетін нәтижелердің сәйкессіздігі.

Осылайша, тарихи мұра саласында бірыңғай ақпараттық кеңістік құру, ең алдымен, осы саладағы барлық мүдделі тұлғалардың жұмысын неғұрлым тиімді етіп, жүйелі қарым-қатынасқа ықпал жасайды және білім беру мен ағарту жұмысын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді, тарихи мұраға деген қызығушылықтың жаңа толқынын тудырады.

Ақпараттық ресурстар көлемінің өсу үрдісі оларды кең ауқымды пайдаланушыларға ұсынуды жүйелеу саласындағы ынтымақтастық міндеттерін алға қояды. Мәдениет мекемелерінің дамып келе жатқан бағдарлық қызметі ақпараттың үлкен ағымын басқаруға көмектеседі.

Ақпараттық ресурстар көлемінің өсу тенденциясы олады жүйелеу және кең ауқымды пайдаланушыларға ұсыну саласындағы ынтымақтастық міндеттерін қояды. Мәдениет мекемелерінің дамып келе жатқан бағдарлық функциясы осы үлкен ақпарат ағынында жүруге көмектеседі. Кітапханалар, музейлер мен архивтер аса құнды ақпарат түрлерін материалдық және материалдық емес мәдениет пен әдебиет ескерткіштерін сақтаушылар және иеленушілер бола отырып, әрқайсысының осы ағымда алатын өз орны бар.

Олар коммуникацияны дамытудың заманауи шарттары шеңберінен шықпайды және ақпаратты қалыптастыру процесіне өз үлестерін қосады. Сондықтан бірыңғай ақпараттық кеңістік құру осы мәдени институттардың ақпараттық ресурстарын біріктіруге дами алмайды.

Қолданыстағы заңнаманы ескере отырып, өз ресурстарын пайдалануға беру, Интернет желісіне интеграцияланған деректер базасын шығару кез келген институттың пайдаланушылардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған ақпараттық саясатының басты міндеттерінің бірі болып табылады (О Национальном, 1998).

Кітапханалардың, музейлер мен архивтердің кооперациясына деген көзқарастар мен пікірлердің алуан түрлілігі Қазақстан Республикасы кітапханалары, музейлері мен архивтерінің коммуникация саласындағы мәселелер мен шешімдердің нұсқаларын нақты айқындауды талап етеді. Деректер базасын құру, өз ресурстарын Интернетте ұсыну кез-келген кітапхананың, музейдің және архивтің ақпараттық саясатының басты бағыты.

Кітапханалардың, музейлер мен архивтердің мүмкіндіктері шексіз. Мәдениет институттарының қорларын ашу арқылы бірлескен қызмет қоғамның білім беру және мәдени деңгейін дамытуға, кооперация музейлер мен архивтердің, заттар мен ресурстардың өздерін танымал етуге ықпал ететін болады. Кітапхана қолжетімді ақпарат орталығы ретінде ақпараттық ресурстарды интеграциялау бойынша жаңа жобаларды әзірлеуде белсенді басымдылыққа ие болуы тиіс. Мұның бәрі қоғамның ғылыми және рухани өмірінің дамуына әсер етеді (Валицкая).

Мәдени институттар (кітапханалар, архивтер, музейлер) өз қорларын танымал ету, экспонаттау және жариялау саласында бірлескен қызметті жүзеге асырады. Осылайша олардың біртіндеп өзара интеграциясы жүреді. Сондықтан қазіргі заманғы ақпараттық кеңістікке олардың жолында тұрған басты міндеттердің бірі ақпараттық ресурстарды интеграциялау болып табылады.

Бірлескен жобалар, барлық қатысушылардың мүмкіндіктерін біріктіру нәтижесінде әр институттың дамуы және бірыңғай ақпараттық ресурстардың қалыптасуына жол ашады. Өңірлік деңгейдегі сандық коллекцияларды жасау ұлттық ауқымдағы коллекцияларды қалыптастырады.

Бінтымақтастық кітапханалардың, музейлер мен архивтердің маңыздылығын, әр институт коллекцияларының қол жетімділігін арттырады. Болашақта біріктіру - жобаға қатысушылардың санын көбейту және өңірлік мәдениетке деген қызығушылықты арттыруды көздейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шолохов А.М. Сотрудничество библиотек и музеев: культурное наследие и смыслы, устремленные в будущее // Библиотековедение. - 2014. - № (5):1//<https://doi.org/10.25281/0869-608x-2014-0-5-1>

2. Шурыгин А.В. Музей и библиотека: перспективы информационного сотрудничества // Вестник Библ. Ассамблеи Евразии. - 2011. - № 4. - С. 62-64.

3. Черный Ю.Ю. Архивы, библиотеки, музеи в глобальной информационной среде // Роль библиотек в информационном обеспечении исторической науки: Сб. ст. - М., 2016. - С. 43-67.

4. Шаймарданова З.Д. Новые подходы к организации хранения и использования библиотечно-информационного фонда // Ұлттық кітапхана. - 2009. - № 1. - С. 52-57.

5. Шаймуханбетова Ж. Национальная электронная библиотека Республики Казахстан в развитии / Ж.Шаймуханбетова, А. Касыбаева // Кітап патшалығы. - 2014. -№ 1. - С. 44-48.

6. О Национальном архивном фонде и архивах: Закон Республики Казахстан от 22 декабря 1998 года №326-1// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000326>

7. Валицкая А.П. От слова к событию: музей в образовательном пространстве культуры. Режим доступа: <http://www.Rusmuseum/educational/center/tez5.htm>.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**KAZAKİSTAN'A SÜRÜLEN HALKLARIN TARİHİ VE SOSYO-EKONOMİK
ADAPTASYONLARI**

Doç. Dr. Gulzhan Kobeevna OTARBAYEVA

Güney Kazakistan M.Auezov Üniversitesi

Çimkent / Kazakistan

gul_4979@mail.ru

ÖZET

Son zamanlarda, yani demokratikleşme meselesi söz konusu olduğunda, vatanımızın tarihine olan ilgi artmaktadır. Ülkede, geçen yolları tam olarak bilmek için artan bir istek var. Tarihimizin en dikkat çekici dönemlerinden birinin, 1930-40'larda halkların zorla sınır dışı edilmesiyle ilgili bir sorun olduğu söylenirse, kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır. Ancak şimdi sınır dışı etme ciddi bir sorun haline geliyor.

Toplumdaki farklı etnik grupların bir arada bulunması ve eşit olarak gelişmesi, Kazakistan da dahil olmak üzere her çok uluslu devlet için ciddi bir sorundur. Egemen bir ülkede yaşayan geçmiş ve şimdiki milliyetlerin incelenmesi, cumhuriyette olup bitenlere yakından dikkat edilmesi, devletin daha da geliştirilmesi ve gelişmesi için gereklidir. Tarihsel bilimin ayırt edici özelliklerinden biri, insanlığın geçmiş yıllarda ve yıllarda karşılaştığı olayları, dönemleri çarpıtarak somut verilerle kanıtlamasıdır.

Sovyet sonrası dönemde bağımsız cumhuriyetlerin gelişimindeki deneyim, uluslar arası ilişkilerin istikrarının önemini tam olarak yansıtmaktadır. Kazakistan, günümüzün en önemli talebi üzerine uluslar arası istikrarı korumaktır. Burada, ulusal politikanın ana yönleri olarak, özellikle «sivil barış ve ulusal mutabakata» dikkat çeken ve Kazakistan halkını «tek bir etnopolitik toplum» olarak tanımlayan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in büyük bir krediye sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Kazak halkının hoşgörüsü ve yaygınlığı sayesinde 130 ulus ve milletten oluşan kültürlerin birleşmesi. Çok uluslu Kazakistan'ın oluşumunun uzun yıllar boyunca, Cumhuriyetin hangi tarafında olursa olsun, Kazak halkları siyasi sınır dışı edilmeleri, sınır dışı edilmeleri, bakir toprakların geliştirilmesini vb. Olumlu karşıladılar.

Zamanın testine dayanan Kazak halkının da başka karmaşık bir hikayesi vardır. Şimdi Kazakistan'da yaşayan tüm ulusların birliğimizin köklerini daha iyi anlamalarına ve herhangi bir tarihi suçlamayı önlemelerine yardımcı olması gerekiyor. Geçmişe bakmak ve geleceği görmek daha iyidir. Neslimizin önünde, çocuklarımızın refahını korumak, restore edilmiş devleti güçlendirmek ve uygar dünya topluluğunun gereksinimlerini karşılayan niteliksel olarak yeni bir seviyeye geçmek için sorumlu görevler vardır. Her birimiz ve hepimiz kendi ülkemizin geleceği için sorumluluklarımızın farkında olmalıyız.

Bu da geçmişini hatırlamak, geleceğe bakmak, diğer uluslarla barış ve uyum içinde yaşamak, kültürlerine, geleneklerine ve geleneklerine saygı duymak anlamına gelir. Şimdiki zaman ve gelecek o kadar birbirine bağlı ve birbirleriyle yaratılmışlardır ki, kendi tarihsel deneyimlerinizi anlamadan, gerçek, olumlu bir değişim elde etmek çok zordur.

Anahtar kelimeler: sınır dışı etme, demografi, milliyet, sınır dışı etme, kamp

ҚАЗАҚСТАНҒА ДЕПОРТАЦИЯЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР ТАРИХЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК –ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ

Отарбаева Гулжан Кобеевна

Т.ғ.к., доцент gul_4979@mail.ru

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Қазақстан, Шымкент қ.

ТҮЙІН

Соңғы уақыттарда, яғни демократизациялау мәселесінің жүріп жатқан кездерінде отанымыздың тарихына деген қызығушылық көбеюде. Елімізде өткен жолдарды толық білуге деген құмарлық арта түсуде. Сондай тарихымыздың айрықша көңіл аударарлық кезеңдерінің бірі 1930-40 жылдардағы халықтарды күшпен депортациялау мәселесі жан-жақты зерттелмеді деп айтатын болсақ қателеспейміз. Қазіргі таңда ғана депортация үлкен мәселеге айналып зерттеушілерді қайта қызықтыруда.

Әтүрлі этностардың қоғамда бірігіп өмір сүріп, біркелкі дамуы әрбір көпұлтты мемлекет, соның ішінде Қазақстан үшін күрделі мәселе болып табылады. Егеменді елімізде тұратын ұлттардың өткені мен бүгінін зерттеу, республикада болып жатқан үрдісті жіті қадағалау мемлекеттің ары қарай дамып қалыптасуы үшін қажет. Тарих ғылымының тамаша бір ерекшелігі-адамзаттың өткен жолдары мен жылдарында кездескен кезеңдерді, оқиғаларды онды-солды бұрмалай нақты деректермен дәлелдеп көрсетуі.

Посткеңестік уақытта тәуелсіз республикалардың даму тәжірибесі ұлтаралық қатынастардың тұрақтылығының маңыздылығын толығымен көрсетеді. Қазақстан бүгінгі күннің ең маңызды талабы бойынша – ұлтаралық тұрақтылықты сақтау мәселесін өз дәрежесінде ұстап келеді. Мұнда ұлттық саясаттық негізгі бағыттары ретінде «азаматтық бейбітшілік пен ұлттық татулықты» ерекше атап өтіп, Қазақстан халқын «біртұтас этносаяси қоғам» деп айқындаған Елбасы Н.Назарбаевтың еңбегі зор деп айта аламыз. Алайда, 130 ұлттар мен ұлыстардың мәдениетінің бірігуі, қазақ халқының төзімділігінің және кеңпейілділігінің арқасы. Көпұлтты Қазақстанның ұзақ жылдар бойғы қалыптасу тарихында республикаға қандай жағадайда болмасын, саяси жер аудару, депортация, тың игеру және т.б. қазақ халқы оң қабақ танытып, жақсы қарсы алды.

Уақыт сынынан өте білген қазақ халқының басқа да күрделі тарихы бар. Қазір ол Қазақстанда тұратын барлық халықтарға біздің бірлігіміздің түп-тамырын жақсы түсінуге көмектесіп, кез келген тарихи кінә артуларға жол бермеуге тиіс. Өйткені өткенге көз сала отырып болашақты көре білген жөн. Біздің ұрпағымызға жауапты міндеттер жүктеліп отыр – балаларымыздың игілігін сақтау, қайта қалпына келген мемлекетімізді нығайту және өркениетті дүниежүздік қоғамдастықтың талаптарына сай келетін сапалық жағынан жаңа деңгейге көшу міндеті тұр. Біздің әрқайсымыз және баршамыз туған еліміздің болашағына деген жауапкершілігімізді сезінуіміз керек.

Ал мұның өзі өткенді есте сақтай отырып, болашаққа көз жүгіртуді, басқа халықтармен тату және жарасты өмір сүруді, олардың мәдениетін, салт-дәстүрлерін, құрметтеуді білдіреді. Қазіргі кезеңнің және болашақтың бір-бірімен өзара байланысты және бір-бірінен туындап жататыны соншалықты, өзіміздің тарихи тәжірибесін ой елегінен өткізбейінше, нақты оң өзгерістерге қол жеткізу өте қиын.

Кілт сөздер: депортация, демография, ұлт, жер аудару, лагерь

Қоғамның дамуы әртүрлі этностық топтардың бірігіп өмір сүруінің ең үздік үлгілерін іздеумен келеді. Бұрынғы кеңестік жүйе құлағаннан кейін көптеген этникалық қоғамдар маргиналды жағдайда қалды. Жаңа жағдайда ұлттардың салт-дәстүрлерінің, тілінің, ұлттық сананың қайта өркендеуіне жағдай туғызды. Нәтижесінде посткеңестік кеңістікте полиэтникалық мемлекет тұрғындары бір жағынан нақты этникалық мәдениет өкілдері болса, екінші жағынан көпұлтты мемлекет азаматтары болды. Әр кезеңдегі, әр елдегі үкімет басындығылар өз теріс әрекеттерін жасырғысы келгенімен тарих алдында тазара алмайды. Міне, көптеген халықтардың басына түскен осындай бір теріс қылық, ауыр жаза- күштеп жер аудару.

КСРО үкіметінің көптеген тұтас бір ұлттарды қырып жойған осы бір жан түршігерлік, қылмысты істерді атқарып шыққан адамдарға ең жоғарғы үкімет наградаларын берген кезден (1953ж.) бастап, 1980-жылдарға дейін депортация-күштеп жер аудару деген терминді зерттеп ғылыми еңбек етіп шығару түгілі, айтудың өзі қорқынышты кезеңдер болды. Сондықтан да Қазақстанға жер аударылған ұлттардың өз тарихи тұп-тамыры мен жер ауу себептерін білулері қажеттігінен басқа, бұл кезеңдер Қазақстан тарихының үлкен бір парақтары деп қарау абзал.

Күштеп жер аудару – халықтардың тілінің, дінінің дамуына орасан зор зияның тигізгендігіне бүгінгі күнді өмір сабақтары нақты дәлел болып отыр. Егер жекелеген депортацияланған халықтардың әдет-ғұрыптық заң қалыптары мен этникалық қағидалары, ұзақ дәуірлердің бойында қалыптаса, сонау аласапыран кезеңінде оларды күшпен жер аудару, қазіргі өсіп келе жатқан кейінгі буынға, өзіндік қаны тамған жерден біткен салт-дәстүрдің тамырына балта шабады.

Сол кезеңде жер аударылған халықтарға тән өмірге келген әрбір құжаттар, жеке адамдар мен этностардың өміріне, мәдениетінің құлдырауына, әдет-ғұрыптардың жойылуына, отбасылардың зардап шегуіне, еңбек армиясындағы еріксіз еңбекпен жапа шегуіне, лагерлер мен жұмысшы отрядтары және колониялардағы адам шығынына жіберіліп отырған қолдан жасалған нәубет іспетті.

1. Кеңес Одағындағы тоталитарлық жүйедегі жаппай қуғын-сүргін кезеңіндегі негізсіз жазалау шаралары тек жекелеген адамдарға, дін иелеріне, әр түрлі әлеуметтік топтардың өкілдеріне ғана емес, сондай-ақ ұжымдық жауапкершілік ұстанымы бойынша жекелеген халықтарға да қарсы қолданылды. Тоталитарлық жүйе жеке халықтарды саяси қуғындаудың депортациялау, яғни күштеп жер аудару әдісін қолданды. Жер аударылған халықтар репрессия зардаптарының барлық түрін бастан кешірді. Ол жөнінде 1993 жылы 14 сәуірде қабылданған Қазақстан Республикасының «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» заңында көрсетілді. Жекелеген халықтарға мемлекет тарапынан әртүрлі қысымдар қолданылды: күштеп қоныс аудару; арнайы қоныстарға орналастыру; күштеп жұмыс істету арқылы құқықтарын шектеу; ұлттық ерекшеліктері жағынан мемлекетке өте қауіпті, сенімсіз халықтар деп тану.

2. КСРО-дағы жаппай қуғын-сүргін жылдарында 3 млн астам адам жер аударылды. «Сенімсіз халықтар» қоныстанған арнайы аудандар - солтүстік облыстар, Сібір, Орал, Орта Азия және Қазақ жері болды. Бұл халықтардың ең көп бөлігі Қазақ жері мен Сібірге қоныстандырылды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халықтары ассамблеясының IV сессиясында жасаған баяндамасында жер аударылғандардың санының 1 миллион 200 мың екендігі туралы дерек келтірді.

3. КСРО-да ең көп орын алған жаппай қуғын-сүргіндік көші қондардың төмендегідей түрлері қолданылды:

- Этностық белгілері бойынша депортация («жазаланған халықтар», «шекараларды тазалау», «сенімсіз халықтар»);

- Өлеуметтік-таптық белгілері бойынша депортация (1934 жылға дейінгі кулактарды жер аудару) оларды арнайы көшірілгендер (спецпереселенцы) деп атады;

- Саяси мүдде негізіндегі 1934-1944 жылдары көшірілгендерді «еңбек қоныстанғандар» деп атады. 1944 жылдан бастап оларға «арнайы қоныс аударылғандар» деген атау қолданды.

4. Кеңес өкіметінің күштеп қоныс аудару саясатына алдымен кәрістер ілікті. Бұл науқанның алғашқы кезеңі 1935 жылы жүзеге асты. Жапон өкіметі соғыс тұсында шекара маңындағы кәрістерге сенімсіздікпен елдің ішіне қарай көшірсе, Кеңес үкіметі де жапон армиясына жасырын қызмет атқарулары мүмкін деген күдікпен кеңестік кәрістерді жер аударды. Кәрістерді жер аудару науқанының екінші кезеңі, 1937 жылы жалғасты. Онда Қиыр Шығысты мекендейтін кәрістердің 98 454 адамы бар 20 789 отбасы көшірілді. Осы жылдың соңына қарай Әзірбайжан, Армян республикаларынан шекараға жақын орналастырылған күрд, армян, парсы, түрік халықтарының кейбір өкілдері Қазақстанға жер аударылса, Қырым татарларының көпшілігі Өзбекстанға көшіріліп әкелінді. Ал, 1940 жылы республикаға 102 мыңдай поляктар орналастырылды.

5. 1941 жылы Кеңес - Герман соғысы кезінде халықтарды жер аударудан Кеңес өкіметі, тоталитарлық жүйе ерекше «тәжірибе» жинақтады. Мәселен, Кеңес Үкіметі Президиумының 1941 жылы 28 тамыз қаулысында Еділ бойында тұрып жатқан немістерді қоныс аударуға ұйғарды. Осы қаулыдан кейін Ленинград аймағынан 96000 мың адам немістер мен финдерді жер аудару көзделіп, олардың 15000 адамын Қазақстанға жіберуге ұйғарылған. 1941 жылдың 6 қыркүйегінен басталған күштеп көшіруге бес күннің ішінде Мәскеу қаласынан және Мәскеу облыстарынан 8617 немісті және Ростов облыстарынан Оңтүстік Қазақстан облысына 10017 адам жер аударды

6. Депортацияға ұшыраған ұлттар мен ұлыстар өкілдері қазақ топырағында тамыр жайып, өсіп-өніп Қазақстанды өз отаны санап кетті. Елуінші жылдардың бас кезінде бұл этностар ақталған кезде бірқатары тарихи отандарына оралса, қайсыбірі қазақ жерінде тұрақтап қалып қойды. Бұл халықтардың қазақ халқына деген ризашылығы мен алғысында ешқандай шек жоқ.

Жалпы зардап шеккен халықтар мәселесін зерттеу ХХ ғ. 80-ші жылдардың ортасынан басталады. 1985 жылдары басталған Горбачевтің бетбұрыс саясаты, тарихымыздың ақтандақтарын зерттеуге үлкен жеңілдік жасады. Осы кезеңге дейін депортация туралы ешқандай мағлұмат болмады деп айтуымызға болады. Бірақ сонда да КСРО аумағындағы халықтар туралы кішкене болса да біршама еңбектер шығуға тырысты.

Оңтүстік Қазақстан жеріне көшірілген халықтар

Кеңес Одағы тұсында Қазақстанға түрлі ұлт өкілдерінің көшірілуі нәтижесінде халық құрамында айтарлықтай өзгерістер байқалды. Мәселен, өзге ұлт өкілдері репрессия, депортация, Ұлы Отан соғысы және кеңестік биліктің жүргізген әлеуметтік-саяси науқандарының салдарынан Шымкент, Жамбыл, Қызылорда өңірлеріне де көптеп қоныстанды. Олардың өзі бір күнде немесе бір жылда көшіріліп келген жоқ. Оңтүстік Қазақстан облыстарына көшірілгендер басқа облыстарға қоныстандырылғандар сияқты кеңестік үкіметтің қаулы-қарарлары, ұлт саясатын жүргізудегі өктем әрекеттер негізінде жүзеге асырылды.

1926-1939 жылдарда Оңтүстік Қазақстан халқының құрамы мынандай көрсеткіште болды: 1926 жылы қазақтар – 69,6 %, орыстар – 11,1 %, украиндар – 5,9 %, немістер – 0,2 %, өзбектер – 6,4 %, басқалары – 6,8 %, болса, 1939 жылы қазақтар – 38,6 %, орыстар – 37,3 % украиндар – 7,1 %, немістер – 0,7 % өзбектер – 4,8 % басқалары — 11,5 % болған. Демек, жыл сайын халық құрамы өзгеріп, өзге ұлт өкілдерінің үлес салмағы артып отырған.

1934 жылы Оңтүстік Қазақстанға кулақтық жер аударуда 74 %, болса, 1935 жылы 1004 адам, 1936 жылы 780 адам, 21 % құрады (Некрич, 1990). Бұл сандық көрсеткіштер ресей ғалымының зерттеуде Қазақстанға қатысты мұрағаттан кездестірген мәліметі.

1938 жылы 19 қаңтарда Саяси бюро шешімі бойынша (№ 56/308) 1938 жылы Кеңес Одағының Халком Кеңесі мен ХКП басшылары Әзірбайжан мемлекетіне құпия құжат жолдаған. Ондағы бұйрық бойынша Әзірбайжан территориясының шекаралы аймағында тұратын иран ұлтының өкілдері Қазақстанға көшірілуі тиіс болды. Мәселен, оған мынандай аса құпия құжаттағы бұйрық дәлел бола алады. «Аймақтарында тұратын 2000 отбасын, яғни 600 мың адамды (Комиссарлар Кеңесінің төрағасы В.Молотов жолдастан) Әзірбайжан территориясынан Қазақстанға көшіруді 1938 жылы қазанның 15-нен бастау туралы жобаны бекітуіңізді сұраймыз» – деп, ұсынысты сол кездегі Одақтың Ішкі Істер жөніндегі Халық Комиссары Н.Ежов пен Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасының басшысы Л.Берия жолдаған (Кульбаев, 2000). Одан кейін, 1938 жылы қазан айының 8-інде Халық Комиссарлар Кеңесінің арнайы №1084-269 бұйрығымен: «Әзірбайжан шекаралық аймағында тұратын ирандықтар Қазақстанға көшірілсін» деген арнайы құпия құжат дайындалған. Ол құжатты бекіткен сол кездегі Одақтың Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы В. Молотов болды. Бұл нұсқау құпия құжат Әзірбайжанның Халық Комиссарлар Кеңесіне жолданған. Соған сәйкес Әзірбайжан жеріндегі ирандықтарды Қазақстанға көшіру басталған.

1938 жылдың қараша-желтоқсан айларында Әзірбайжаннан-1621 ирандық отбасы Қазақстанға қоныс аударылған. Олар Қазақстанның Оңтүстік облыстары мен Алматы облысы аудандарына орналастырылуы керек болды. Сол тұста қазақ жеріне қоныс аударылып келген иран ұлты өкілдерінің Кеңес өкіметі басшыларына деген наразылығы өрши түскен. Мәселен, күштеп көшіріліп келген ирандық жекелеген азаматтар мен әртүрлі топтар үкімет басшыларына түрлі мазмұнда арыздар жазған. Ондағы арыздардан Кеңестік басшыларға деген наразылықтары байқалды (Орымбаев, 2006).. Демек, 1938 жылы ирандықтарды Әзірбайжан жерінен күшпен қоныс аудартқан ХКП-нің адамдары мен ХКК-ның басшылары, олардың бұрынғы тұрған жерлеріндегі дүние-мүліктерін сатуға немесе бірге ала кетуге мүмкіндік бермей, тіпті өздерінің меншікті үй-жайларын, мал-мүліктерін сатып, ақшасын алуға да үлгертпей қуғындаған. Міне, осындай Кеңес өкіметінің озбыр саясатының нәтижесінде иран ұлтының өкілдері Қазақстанға жер аударылған.

1937 жылы Армения мен Әзірбайжан территориясында тұратын тұрғылықты халықпен қоса күрдтерді де депортациялау жоспарланып, оларды 1938-1939 жылдары Қазақстан мен Орта Азия мемлекеттеріне жер аударған. Олардың көпшілігі Қазақстан жеріне жеткенше қолайсыз жағдайларда қырылған. Қоныс аударушыларды Орта Азия мен Қазақстанның 14 облысы мен 110 ауданына орналастыру жоспарланып, олардан 20-25 отбасы әр ауылға шашыратылып, қоныстандырылуы тиіс болды. Соның ішінде, 1937 жылдың соңында Қазақстанға бөлінген шаруашылықтың 1121-і Оңтүстік Қазақстан мен Алматы облысының аудандарына орналастырылды (Алдажуманов, 1998). Демек, күрд және армян ұлты өкілдеріне де кеңестік жүйе басшылары «сенімсіз ұлттар» ретінде қараған және оларды ешбір негізсіз қуғын-сүргінге ұшыратқан.

1938-1939 жылдары қоныс аударылып келген ирандықтар негізінен Әзірбайжан КСР-ның Алибайрам, Астрахан – Базар, Ярдумлин, Акжебедин, Массалы, Кориягин, Зайгилан, Ленкоран аудандарынан келгендігіне мұрағат деректері дәлел (Айымбетов, 1998).

1938жылы 11 қазанда ХКК мен БК(б)П-ның №33 қаулысында ирандық 2000 отбасы Қазақстан жеріне қоныстандырылсын деген шешім шығарылып, ол нұсқау жарлық 1938 жылы 6 қарашада Алматыға жолданған. Соған сәйкес Қазақстанның ХКК-нің басшылары Алматы облысы мен Оңтүстік Қазақстан облысының аудандарына орналастырған. Ол кезде Алматы облысының Қордай ауданы, Қарақұндыз совхозына-80, Қаракемерге – 25, Успенówkaға – 30, Белоговошенкаға – 40, Георгивский совхозына – 60, Чустрой совхозына – 50 отбасы орналастырылды. Ал, Оңтүстік Қазақстан облысының Мерке ауданына және колхоздарына – 70, Жамбыл ауданы мен колхоздарына – 90, Түлкібас ауданы мен оның колхоздарына – 100, Сайрам ауданы мен колхоздарына – 120, Ленгір ауданы мен колхоздарына – 72, Арыс ауданы мен колхоздарына – 40, Шәуілдір ауданы мен колхоздарына – 50, Түркістан және оның колхоздарына – 200, Қаратас ауданына – 33, Келес ауданына – 100, Дарбаза совхозына – 30, Бостандық ауданына – 90, Мақта – Арал совхозына – 300, Каучукпромхозға -100 отбасы бөлінген (Құдайбергенова, 2010).

Ұлы Отан соғысы кезінде Қызылорда облысының өзіне немістер басып алған алты аймақтан адамдар көшіріле бастады. Олардың ішінде Солтүстік Кавказдан – шешендер мен ингуштар, Грузиядан – түріктер, қалмақтар және немістер бар. Ал Молдавиядан бұрынғы кулақтар және басқа да 22338 адам, яғни 6665 отбасы келіп қоныстанды. Сондай-ақ Солтүстік Кавказдан келген 4416 отбасы барлық аудандарға таратылып орналастырылды. Егер 1941 жылғы мәлімет осылай болса, НКВД-ның 1945 жылғы материалдарындағы көрсеткіш бұдан біршама жоғары. 1945 жылғы есеп бойынша арнайы қоныстанушы 83348 отбасы, 30266 адам, оның ішінде 16 жастан жоғарысы 14158 адамға жетті. Осылардың ішінде шешендер мен ингуштар – 5528 отбасы, 2207 адам, қалмақтар – 737 отбасы, 2115 адам, месхет түріктері – 370, 1798 адам. Молдавиядан келген бай-кулақтар – 461 отбасы, 1286 адам. Мұндай көші-қон жергілікті халыққа да оңай болмады. Тұрғындардың тұрмысы күйзелісте отырған жұртқа олардың көшіріліп келуі жағдайды одан әрі күрделендірді. 1941 жылдың 29 шілдесінде облыстық партия комитеті мен атқару комитеті қоныс аударушыларды қабылдау, орналастыру жөнінде қаулы шығарып, ол жұмыспен айналысатын арнайы бөлім құрылды. Оларды баспанамен, тамақпен қамтамасыз ету тұрақты бақылауға алынды. Сондай-ақ 1942 жылы 20 қаңтардағы облыстық атқару комитетінің шешімімен қоныс аударушыларға арнап тұрғын үй және тұрмыстық орындар салу үшін 1465500 сом қаржы бөлінді (Депортированные, 1998).

1943-1944 жылдары кеңестік биліктің депортациялық саясатына Солтүстік Кавказ халықтары ұшырады. Оларды күштеп көшіруге негіз болған Халық Комиссарлар Кеңесінің 1943 жылдың 14 қазанындағы № 342-і аса құпия қаулысы еді. Ондағы нұсқау бойынша Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарына 11 мың қарашай және балқар отбасы қоныстандырылды. Ал, 1944 жылы 31 шілде күні үкіметтің №6279 шешімімен Талдықорған, Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстарына 40 мың арнайы қоныс аударылғандар Грузия жерінен қуғындалып келді (Алдажуманов, 1997).

- Кеңес Одағының Жоғары Төралқасы шешімімен Қарашай Автономиялық облысы таратылып, 14 қазанда Саяси бюронның жасырын шешімімен қарашайларды көшіру керектігі атап өтілді. Автономиялы облыстан 14774 отбасы (69267 адам) қуғындалып, олардан Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарына 11711 отбасы (45529 адам) қоныстанса, Қырғызстан – 5790 отбасы (23300 адам), Өзбекстан – 95 отбасы (353 адам) қоныс тепті (Калыбекова, 2008).

- Кеңес Одағы бойынша НКВД 3-і бөлімінің орынбасары Д.А. Аркадьев үкімет басшыларына берген мәліметіне қарағанда Жамбыл облысына – 16565 адам, Оңтүстік Қазақстан облысына 20808 адам қоныстандырылды. Негізінде Қазақстан мен Қырғызстан жеріне 180 эшелон жіберілсе, соның 152 эшелоны жеткен. Олардың 147 эшелоны Қазақстанға келсе, онда 124 (344 589 адам), Қырғызстанға 33 эшелонда 28 (75 342 адам) болды. Бұлар шешен-ингуш ұлтының өкілдері болатын.

Соғыс жылдарындағы көші-қон жайында А. Есимованың «Влияние миграционных процессов на этнографическую структуру населения Казахстана 1941-1945гг.» деп аталатын мақаласында Қазақстан демографиялық жағдайы баяндалады.

Автор соғыс жағдайында эвакуацияланғандардың 40% 4 облысқа бөлінді дейді. Олар: «Алматы, Қызылорда, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан облыстары еді. Ғалымның зерттеуі бойынша республикаға келген шешен, ингуш, татар, қарашай, балқар, еврей, әзірбайжан, түрік тағы басқаларының үлес салмағының көбеюіне байланысты жергілікті жерлерде қазақ халқының үлес салмағы азая түскендігін атаған. Зерттеушінің мұрағат қорларынан келтірген деректеріне қарағанда бұрын Кеңес Одағының ХКП начальнигі М.В. Кузнецов 1944 жылы 5 қыркүйекте арнайы қоныс аударылғандар саны Қазақстанда-930000 адам, – деген мәліметтерін кездестірген. Ал, 1945 жылы 1 қаңтарда республикада 224226 неміс, 380397 шешен және ингуш, 41125 қарашай, 2320 қалмақ, 19790 балқар, 4259 адам Қырымнан, 9642 адам Балтық жағалауы мен Молдавиядан болды.

Сондай-ақ, депортацияланған халықтар облыстар бойынша шашыратылып былай орналасты деген мәлімет келтірді: қарашайлар Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарына қоныстандырылса, Қырымнан қоныс аударылғандар – Атырауда, Грузиядан келгендер – Жамбыл, Қызылорда, Талдықорған және Оңтүстік Қазақстан облыстарына орналасты, қалмақтар – Қызылордаға, ал, шешен-ингуштар және балқарлар барлық 15 облысқа шашыратылып орналастырылған. Мұрағат қорларымен жұмыс істеген зерттеуші Кеңес Одағының ПМ Н.Г.Дудоровтың өкімет тарапына Қазақстан жерінде Шешен-Ингуш автономиясын құру керек деген бір кездегі мәліметтері болғандығын да жазып келтірген» (Депортированные, 1998). Бұл сол уақыттағы неміс автономиясын құру керек деп, оның жүзеге аспай қалғандығын байқатады. Демек, автор бірқатар мәселелерді көтерген. Сонымен, ізденушінің өзі бұл еңбекте көші-қон толқыны жүрген уақыттарда кейбір мәліметтер толық еместігін айтады. Бірақ, мұрағат деректері мен санақтарда өзге ұлт өкілдері Қазақстанға көптеп көшіріліп, ұлттық құрамға әсерін тигізгендігі сөзсіз.

1944 жылы Қазақстан территориясында арнайы қоныс аударушы 12342 отбасы (45500 адам) қарашайлар орналасты. Олардан Оңтүстік Қазақстан облысында 6643 отбасы (25216 адам), Жамбыл облысында 5699 отбасы (20285 адам) тұрақтады. Арнайы қоныс аударушыларды қамтамасыз ету үшін 24 комендатура тағайындалып, оның 13 комендатурасы Оңтүстік Қазақстанда және 11 Жамбыл облысында болды. Қоныс аударылып келген қарашайлар колхоздардан жұмыстарға орналастырылып, олар негізінен ауыл шаруашылығын дамытуда жұмыс істеді.

1949 жылы Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төралқасының орынбасары А.П. Заголовельев атына жолдаған өкімет адамдарының мәліметінде 1949 жылдың 20 маусымында №490 бұйрықпен Оңтүстік Қазақстан облысының Киров және Қызылқұм аудандарына 2500 грек отбасы қабылданған. Олар негізінен сол жерлердегі мақта шаруашылығымен айналысуға тартылды.

Оңтүстік Қазақстанға 2764 отбасы келсе, Көкшетауда 1953 жылы 663 отбасы, Көші-қон қозғалыс кезінде 1958 жылы Украинадан 1957 жылы 2703 отбасы көшіп келіп, 671 отбасы кері қайтқан. Ал, 1958 жылы 2780 отбасы тұрды. Қазақстан Министрлер Кеңесіне жіберілген тағы бір мәліметте 1959 жылы Украина мен Беларусьсиядан келетін 70 мың отбасын шаруашылықтарға орналастыру жөнінде дерек бар.

Міне, осы аталған кезең аралығында кеңестік билік Қазақстан жеріне қаншама өзге ұлт өкілдерін қуғындау, депортациялау, эвокуациялау, соғыс кезінде күштеп көшіру, тың игеру сияқты науқаншылдықты желеу етіп, қоныс аударды. Бұлардың бірқатары 1950 жылдардың ортасында өз еліне қайтуға рұқсат алса, кейбіреуінен шектеулер алынбады. Сондай қиын-қыстау заманда келгендердің қайтадан қайтуы да қиындықтарға толы болды. Ал, қазіргі күнде республикамызда тұрып жатқан өзге ұлт өкілдерінің көпшілігі біркездері тағдырдың айдауымен келген жұрттың ұрпақтары. Олар бүгінгі таңда Қазақстанның тең құқылы азаматтары ретінде өсіп-өніп, қазақ жерінде мәдениет, білім, ғылым, экономиканың дамуына үлес қосып еңбекке араласып, еліміздің дамуына атсалысуда.

Қазақстан түріктері көп ұлтты мемлекеттің тең құқықты азаматтары ретінде өз мәдениетін, тілін сақтауға, дамытуға мүмкіндік алды. Осыған байланысты түрік халқы өкілдерінің бастамасымен қоғамдық ұйым ретінде Республикалық «Түркия» ұлттық-мәдени орталығы жұмыс істеуде.

Қазақстандық түріктер үшін көп жағдайлар жасыланды, өз тілін және мәдениетін ұмытпау үшін. Алғаш Алматыда-15, Жамбылда-8, Қызылорда-1, Шымкентте-3 мектептерде бастауыш сыныптардағы сабақтар түрік тілінде жүргізілді. Алматыда, мұғалімдердің білімін көтеру институтында түрік тілінің оқытушыларын дайындау үшін Түркиядан мамандар шақырылып, семинарлар өткізіледі. Түркиядан қазақстан жастары оқып білім алуда қазіргі уақытта.

Қорыта келгенде осындай мәдени шаралар, білім саласындағы қарым-қатынастар соңғы жылдары кеңінен жүргізілуде. Барлық халықтардың өкілдері көп ұлтты тәуелсіз республиканың әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына өз үлестерін қосты. Қазақстанға күштеп депортацияланған халықтар жаңа өмірге бейімделуге тура келді, соның ең маңыздысы тіл және білім саласына қатысты болды. Сондықтан жаңа жерде өз өмірлерін сақтап қалу үшін жаңа қоғамға, басқа ұлт өкілдерімен қатынас жасау үшін жаңа тіл үйренуге және олардың мәдениетін өздеріне сіңіруі қажет еді. Осының барысында олардың басты мақсаты өздерінің халқына ғана сай мәдениетті жоғалтып алмау болатын. Кейіннен өздерінің тарихи отандарына қайтып оралған соң қазақ халқының мәдениетін сол жақтада өз отандастарына сапалы түрде көрсете білді.

Осы заманғы Қазақстанның бірегейлігі этностық сан алуандығында. Бұл қазақстандықтарға басқа халықтармен құнды мәдени жетістіктерді алмасу мүмкіндігін беретін біздің бүкіл қоғамның орасан зор байлығы, ортақ жетістігі. Қазақстан халықтарының Ассамблеясы – этносаралық ықпалдастықтың басты тетігі. 2003 жылғы 23 желтоқсан Қазақстан Республикасының алғаш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан Халықтары Ассамблеясының оныншы сессиясындағы баяндамасы осындай тұжырыммен жалғасты.

Бұл ғылыми жұмыста бір кездегі КСРО-дағы тоталитарлық жүйенің қатыгездігі салдарынан Қазақстанға депортацияланған халықтар және олардың республиканың халық шаруашылығын қалпына келтіруге, дамытуға қосқан үлесі тұжырымдалды.

Қорыта айтарымыз сонау бір қиын қыстау жылдарда Отандарынан айырылып, айдауға түскен, еріксіз депортацияланғандардың өздерінің де, ұрпақтарының да, бүгінде жолдары ашық, болашақтары ел келешегімен бірге екені баршаға мәлім. Өйткені, сол қиын-қыстау кезең, Қазақстанның барлық ұлттарына бірдей сын болып, оны бәрі бірге көтерген халықтар, болашағының тек қана бірлікте екенін жете ұғып отыр. Осы жолдан таймастары да хақ. Сонда да осы уақыт арасында Қазақстан аумағына күштеп депортацияланған халықтардың тағдыры әлі күнге болса да жақсы зерттелмеген. Көп халықтардың тіпті қанша халық депортацияға ұшырағаны және қаншасы аман қалғаны туралы қарапайым мәліметтер жоқ.

Демек, қазіргі ұрпақ өткенге баға беріп отырып, тарихты толық зерттеу арқасында, 1930-1940 жылдар аралығында орын алған заңсыз депортация зардабын бастан кешірген халықтар туралы және осызаңсыздыққа әкелген себеп-салдарды ұмытпауымызға тиіспіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Некрич А. «Наказанные народы» // Родина. – 1990. – №6. – 173 б.
2. Кульбаев Т., Хагай А. Депортация. – Алматы: Дәнекер. 2000. – 272 с.; 3. Орымбаев А.Т. Депортация чеченского и ингушского народов в Казахстан в годы Великой Отечественной войны и их положение в послевоенные годы. – Астана: Парасат Әлемі, 2006. – 84 б.
4. Алдажуманов К.С., Алдажуманов Е.К. Депортация народов и проблема прав человека. – Алматы, 1998. – 10 б.
5. Айымбетов С. 1926-1939 жылдар аралығындағы Қазақстан халқының этно-демографиялық және әлеуметтік құрамындағы өзгерістер. тарих.ғылым.канд... дисс. – Алматы, 1998. – 190 б.
6. Құдайбергенова А.И. Кеңес дәуіріндегі Қазақстандағы көші-қон үдерістері: тарихи-демографиялық аспект (1917-1991 жж.) // тарих. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 2010. – 331 б.
7. Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы: Арыс-Казахстан, 1998. – 428 б.
8. Алдажуманов К.С., Алдажуманов Е.К. Депортация народов–преступление тоталитарного режима.–Алматы:Фонд«XXI век», 1997.– 16 с.
9. Калыбекова М.Ч. История депортированных Казахстана(1937-1956 г.г.) Алматы. 2008. – 188 с.
10. Жангуттин Б.О. Эвакуация советского населения в Казахстан (1941-1942 гг.) // Новый исторический вестник, 2006. – №1 (14). – С. 25-29.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

HUKUK ÖĞRENCİSİNİN EĞİTİM HAKKI ve SALGINDA MEDENÎ HUKUK
ÖĞRETİMİ

Doç. Dr. Özlem TÜZÜNER

Süleyman Demirel Ün., Hukuk Fak.
<https://orcid.org/0000-0002-5575-3400>.
ozlemtuzuner@gmail.com

ÖZET

Eğitim hakkı, sosyal-ekonomik-kültürel haklar arasında yer alır ve Devletin aktif katılımı kadar pasif tutumunu da gerektirir. Salgın, eğitim-öğretimin dijitalleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm tüm öğrenciler kadar müstakbel hukukçuları da etkilemiştir. Hukuk öğretimi ve hukukçunun eğitimi bilgilere erişimin sağlanmasından ibaret değildir. Mezunlar hukukçuluğun gerektirdiği elzem niteliklerle bezenmelidir. Hukuk öğrencilerine, ciddi ve programlı formasyon yüklenmektedir. Bu formasyon, teorik, pratik ve etik üçlüsünden oluşur. Hukukçunun bilmesi kâfi gelmez. Hukukçu, dış görünüşüne titizlik göstermeli, kendisini ifade edilecek duruş sergilemeli ve hayat alanlarının tamamında hukuk meslek onuru önceliğini dışa vurmalıdır. Gerek alan dersleri gerek seçimlik dersler dikkate alındığında, hukuk fakültesi müfredatında yoğunluk, evvel emirde medenî hukuk anabilim dalındadır. Medenî hukuk anabilim dalı, öğrenciyi ilk sınıfta, başlangıç hükümleri ve kişiler hukukuyla karşılaşır; son sınıfta ise, miras hukukuyla uğurlar. Bu anabilim dalının birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine aile ve borçlar hukuklarını aktardığı hatırlatılmalıdır. Ayrıca, üçüncü sınıf öğrencileriyle teması, iki alan dersiyse yine oldukça yoğundur. Hukuk öğrencilerinin hem hukukun özünü hem de meslek etiğini hazmetmesinde, *medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim* azamî önem arz eder. Hukuk öğrencisinin eğitim hakkı, medenî hukuk derslerinin profesyonel idamesiyle ancak tatmin edilebilir. Salgın üzerine bilgisayara hapsolan eğitim sisteminde, hukuk fakülteleri internet üzerinden öğretime adım atmıştır. Hukuk fakültelerinde çevrimiçi öğretimin başat sorunu medenî hukuk öğretim üyelerinin öğrencileriyle etkili irtibat kuramamasıdır. Oysa medenî hukuk derslerini yürüten öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında sıkı, yakın ve saygılı ilişki geliştirilmesi *hukuk eğitimi hakkının layıkıyla tatmin edilmesinin temeli* sayılabilir. İlerleyen süreçte, harmanlanmış öğretim modeline geçilse de hibrit yöntem üniversitelerde yeknesak uygulanmamaktadır. Aslında eğitim bilimlerinde harmanlanmış öğretim tanımı açıktır. *Medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim*, öğretim üyesi ve öğrencilerin irtibatını kuvvetlendirebilir. Eğitim bilimlerindeki harmanlanmış öğrenme açıklamalarından medenî hukuk derslerinde istifade edilmelidir. Böylece, *medenî hukukçular vasıtasıyla hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışı* ulusal düzeyde öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: Medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim, hukuk eğitimi hakkının layıkıyla tatmin edilmesinin temeli, medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim, medenî hukukçular vasıtasıyla hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışı

LAW STUDENT'S RIGHT TO EDUCATION AND CIVIL LAW EDUCATION DURING THE EPIDEMIC

Assoc. Prof. Ozlem TUZUNER (PhD)

Süleyman Demirel University, Faculty of Law

<https://orcid.org/0000-0002-5575-3400>

ozlemtuzuner@gmail.com

ABSTRACT

The right to education is among the human social rights and requires the passive attitude of the State as well as its active participation. The Covid-19 pandemic has paved the way for the digitalization of education. That transformation has affected future jurists together with all students. Law education does not consist of merely providing access to knowledge. Graduates should be equipped with the essential qualifications required for being a jurist. Law students undergo a serious and carefully designed formation process that consists of theory, practice, and ethics because knowledge alone is not enough for a jurist. Jurists must also pay attention to their appearance, express themselves with care, and emphasize the priority of the honour of the law profession in all areas of their life. Considering both field and elective courses, the law faculty curriculum is primarily weighted toward the civil law department. This department greets students with preliminary provisions and the law of persons in the first semester, concluding with the law of inheritance in the final year. This department also teaches family law and law of obligations to first-year and second-year students. Contact with third-year students in this department is also quite intense with two extra field courses. *Effective and sincere communication between the faculty members of the civil law department and the students* is of utmost importance for law students to absorb both the essence of law and professional ethics. Law student's right to education can only be satisfied by the professional maintenance of civil law courses. As the education system was confined to the computer due to the pandemic, law faculties took a step towards education over the internet. The principal problem of online education for law faculties is the inability of faculty members in civil law department to communicate effectively with their students. The development of sincere, close, and respectful relations between faculty members who teach civil law courses and the students is *the basis of adequately satisfying the right to law education*. Although blended education will be increasingly adopted in the future, the hybrid education model is not applied uniformly in all universities. The definition of blended education in the educational sciences is clear, however. *Blended education in the courses offered by the civil law department* can strengthen the connection between faculty members and students. Blended education explanations in the educational sciences should be utilized. Thus, *significant quality improvement at the core of the right to law education through faculty members of the civil law department* can be envisaged at the national level.

Keywords: Effective and sincere communication between the faculty members of the civil law department and the students, the basis of adequately satisfying the right to law education, blended education in the courses offered by the civil law department, significant quality improvement at the core of the right to law education through faculty members of the civil law department

GİRİŞ

Hukuk öğrencisinin eğitim hakkının tatmin edilmesinde medenî hukuk anabilim dalı derslerinin profesyonel yürütülmesi yüksek önemi haizdir. Medenî hukuk öğretimine geçmeden önce, eğitim ve eğitim hakkı kısaca değerlendirilmedi.

Eğitim yoluyla kişiliği geliştirme, modern toplumların öncelik verdiği hakların başındadır. Eğitim hakkı, sosyal-ekonomik-kültürel haklar çatısı altındadır (Borst, 2019, 19; Çallı, 2009, 68, 108; Algan ve Algan, 2013, 147, 148; Çoşkun, 2012, 115; Özkan Sungurtekin, 2019, 125). Eğitim hakkının uluslararası hukuktaki norm alanı geniştir: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nde eğitim hakkı özel raportörünün konuya dair raporları (Schrijer Bingöl, 2020, 841, 842). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42'inci maddesinde de eğitim hakkı düzenlenmektedir (Çallı, 2009, 68, 108; Algan ve Algan, 2013, 147, 148; Çoşkun, 2012, 115; Özkan Sungurtekin, 2019, 125).

Eğitim, insanın kişiliğini geliştirmesinin en değerli yoludur ve insan haklarına saygılı yaşamın direğidir. Bu hak maddî ve manevî yönüyle kişiliğin inkişafı ve özgürleştirilmesiyle ilintilidir (Altunya, 1997, 60, 64). Eğitim hakkı, Devletin aktif katılımını gerektirir, ona olumlu görevler yükler. Bu hakkın özgürlük veçhesine de dikkat çekilmelidir. Öyle ki eğitim özgürlüğü devletin saygı göstermekle yetinmesini, yani negatif edimlerini de içerir (Algan ve Algan, 2013, 148; Özkan Sungurtekin, 2019, 119, 125).

Eğitim çok kültürlü, çoğulcu ve farklılıklara açık temele yaslanmalıdır. Eğitimin çağa uygun ve özgürlükçü perspektifte yeniden tanzim edilmesi elzemdir (Çoşkun, 2012, 118, 121). Eğitimin toplumsal eşitsizliği, yani sınıf ilişkilerini yeniden üretmemesi ve kişilerin özgeçmişlerini donatmakla sınırlanmaması ümit edilmektedir (Sünker, 2019, 12). Hukuka saygılı demokratik toplum tesis ederken eğitilmiş bireylere ihtiyaç bulunmaktadır (Okçu, 2007, 46, 49; Borst, 2019, 19, 20). Eğitim kurumlarında demokratik yaşam hayat bulmalıdır (Aydoğanoglu, 2019, 33; Ünsal, 2010, 136). Eğitim hiçbir inancın, kimliğin, siyasî düşüncenin ya da ideolojinin açık ya da gizli propaganda aracına dönüşmemelidir (Aydoğanoglu, 2019, 33; Kaya vd., 2017, 176, 184, 185).

Eğitimin genel ve meslekî versiyonları birbirlerinden ayırt edilmelidir. Meslek eğitiminde ekonomik amaç ağırlıklıdır. Oysa genel eğitimde, insan hakkı esas alınır; insanların onur ve özgürlükleri haiz olduğu gerçeği muhatabın zihnine adeta damgalanır (Borst, 2019, 20). Hiçbir teknolojik araç, gereç veya yazılım, öğretmenin yerini alamaz (Aydoğanoglu, 2019, 33; Ünsal, 2010, 136).

Buraya kadar sunulan bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki, anayasal hürriyetleri içselleştiren ve parlamenter demokrasiyi yaşatan toplum ancak özgürlükçü eğitim-öğretimle mümkündür. Gerek genel eğitimin gerek meslekî öğretimin olmazsa olmaz paydaşı, gerçek kişi öğretendir. Teknoloji öğretinin hizmetkârıdır. Bu perspektifte, hukuk öğrencisinin eğitim hakkı ve medenî hukuk öğretimi artık tartışmaya açılabilir.

Salgın sürecinde, hukuk eğitim-öğretimine yönelik önemsizleştirme ve değersizleştirmenin iyice belirginleştiği düşünülmektedir. Pandemi üzerine bilgisayara hapsolan eğitim sisteminde, hukuk fakülteleri çevrimiçi öğretime adım atmıştır. Hukuk fakültelerinde internetten öğretimin başat sorunlarından biri medenî hukuk öğretim üyelerinin öğrencileriyle etkili irtibat kuramamasıdır.

Salgın bitmeye yüz tutarken yüksek öğretimde harmanlanmış modele geçilmiştir. Ne var ki üniversitelerde hibrit yöntem yeknesak uygulanmamaktadır. Aslında eğitim bilimlerinde harmanlanmış öğretim tanımı açıktır. Hukuk fakültelerinde, müfredatın öğrencilerle buluşması planlanırken, eğitim bilimlerindeki harmanlanmış öğretim açıklamalarından istifade edilebilir.

Medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim gerek çevrimiçi gerek yüz yüze modellere oranla, öğretim üyesi ve öğrencilerin irtibatını daha fazla kuvvetlendirebilir. Bu pencerede, medenî hukuk anabilim dalında, harmanlanmış öğretim ve öğrencilerle etkin iletişim araştırılabilir.

Medenî hukuk öğretiminde harmanlanmış modeli tetkik eden bu çalışmanın ulusal düzeyde hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışına vesile olması umulmaktadır. Bu umutla, aşağıda, “hukuk öğrencisinin eğitim hakkı”, “medenî hukuk öğretiminde salgın tecrübesi” ve “üniversitelerde harmanlanmış öğretimin kuşbakışı incelenmesi” konularına yer verilmektedir. Nihayet, “medenî hukukta harmanlanmış öğrenme ve öğretim üyesiyle öğrenciler arasında etkin iletişim önerileri” başlığı altında, salgından sonra, medenî hukuk öğretiminde, teknolojik metotlardan ve yenilikçi mecralardan yararlanma biçimi ve oranı kurgulanmaktadır.

1. HUKUK ÖĞRENCİSİNİN EĞİTİM HAKKI

Eğitim ve hukuk arasında iş birliği bulunmaktadır. Esasen eğitilmiş kişilerden müteşekkil toplumda hukuk gönülden benimsenir ve daha kolay uygulanır (Özkan Sungurtekin, 2019, 120; Okçu, 2007, 49). Hukuk orta çağdan bu yana *ratio scripta* şeklinde mütalaa edilmiştir. Ulus devletler kurulsun da *ius commune* ortadan kalkmamış, bilakis ortak hukuk ilkelerinin uluslara özgü kanunlaştırılması yoluna gidilmiştir. İngiliz *Common Law* bile kıta Avrupa’sı hukuk kültüründen etkilenmiştir (Oğuz, 2003, 30, 31).

Roman-German hukukunda profesörler, *Anglo-Saxon* hukukunda hâkimler baş roldedir. Amerika’da, hukuk eğitim-öğretiminde, uygulamacıların söz sahibi oldukları ve önemsendikleri bilinmektedir. Hukukçu çalışırken öğrenmekte ve eğitilmektedir. Oysa Kıta Avrupa’sında öğretim üyelerinin gün geçtikçe daha fazla kendilerini öğretime adanmış oldukları bilinmektedir (Rheinstein, 1938, 6-9). Avrupa bakış açısında, üniversiteler, kurumsallaşmış bilimsel hürriyet sunmaktadır. Öyle ki Devlet, üniversiteler aracılığıyla kişilere bilim gerçekleştirilmeleri adına maddî olanaklar bahsetmektedir (Bingöl, 2012, 36; Rheinstein, 1938, 11, 13, 14).

Aydınlanma düşünceleri Avrupa'daki hukuk ekolünü dönüştürürken Osmanlı toprakları da müteakip kanunî gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde hukuk öğretimi yeni kanunların yürürlüğe konulmasıyla yüceltilmiştir. 1839 Tanzimat, 1850 Kanunname-i Ticaret, 1856 Islahat Fermanları, 1851 ve 1858 Ceza Kanunnameleri, 1860 Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl, 1864 Deniz Ticareti Kanunu, 1880 ve 1881 Ceza ve Hukuk Usul Kanunları yayımlandıkça memlekette eğitilmiş hukukçu ihtiyacı doğmuştur. İmparatorluk anılan yeni kanunları uygulayabilen uzman hukukçu kadrosuna gereksinmiştir. 1874'te Mekteb-i Sultani bünyesinde ilk hukuk mektebi kurulmuştur. İlk hukuk fakültesini kuran nizamnameye göre fakülte dört yıldız ve devam mecburiydi. Yıl içi ve sonundaki imtihanlar yanı sıra dört yılın hitamında bitirme sınavı bulunmaktaydı. Mekteb-i Hukuk-ı Sultani o dönemdeki Galatasaray Lisesi bünyesinde ve lisenin öğretmenleri tarafından ek mesaiyle işliyordu. 1880 yılında ilk hukuk mektebi ilk yedi mezununu vermiştir. Artan hukukçu ihtiyacını karşılamak üzere, daha sonra, Adliye Nezareti'ne bağlı Mekteb-i Hukuk-ı Şahane kurulmuştur. İkinci hukuk okulunu kuran nizamnameye göre gündüz öğretimi üç yıllıktı. Cuma ve pazar günlerine ek olarak resmî tatillerde kapalı tutulan ikinci hukuk mektebinde sınavlardan sonraki bir ay da tatildi. Söz konusu okullarda eğitim dili Osmanlıca'ydı (Koyuncu, 2012, 165, 166, 168-172, 177). İşte Osmanlı Devleti'nde kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani ve Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki günümüz hukuk eğitim-öğretiminin metodolojik değışse de tarihî orijini addedilebilir.

Hukuk eğitim-öğretimine gereken önem ve değeri atfedilmelidir (Erdem, 2021, 304). Bunun için dikkat edilmesi gerekenler şöyle sıralanmaktadır: Derslerin konferans şeklinde düzenlenmesi, öğrencilerin çalışma gruplarına bölünmesi, öğrencilere karar analizi yaptırılması ve güncel meseleler hakkında kompozisyon yazdırılması, hukukî muhakemenin geliştirilmesi adına münazaralar düzenlenmesi, sözlüyle yazılı sınavların eş güdümlü organize edilmesi, pratik olaylar çözülmesi, farazî mahkemeler kurulması ve derslerin yan alanlarla kombine edilmesi. Hukuk fakültesi müfredatında, temel hukuk bilimleri kadar karşılaştırmalı hukuka da yer verilmelidir. Transkriptlerde daha çok uluslararası ve karşılaştırmalı hukuk dersleri bulunmalıdır. Öğrenciye esnek çalışma anlayışı kazandırılmalıdır. Çünkü hukukçunun yeni alanlara uyum sağlayabilen metodolojik ve esnek hukuk bilgisi yanı sıra görgülülük ve uyumluluk gibi kişilik özelliklerini de kendinde uyandırması beklenmektedir (Oğuz, 2003, 4-26; Gözler, 2008, 3024, 3025; Katz ve O'Neill, 2009, 53, 54; Nagle, 2000, 1103, 1107; Güran, 1984, 180-183).

Her derste, kavramsal konular ve doktrinindeki görüşler üzerinde adeta uçuş seferi düzenlenirse, öğrencilerin metodolojik temelleri sağlam inşa edilebilir (Katz ve O'Neill, 2009, 46; Antalya, 2019, 75). Hukuk öğretiminde, sürekli ve düzenli tekrarın öğütlenmesi, sürecin aktif, sorgulayıcı ve katılımcı yönetilmesi, uygun materyaller sayesinde müfredatın metodolojik takip edilmesi ve zamanın iyi planlanması ilkelerine riayet edilmelidir (Antalya, 2019, 56-68). Hukukçu, uyum gösterme, problem çözme, tablo ve sunum yapma, yaratıcı düşünme, mevzuat tarama ve analiz etme, etkin iletişim kurma, disiplinli çalışma, sosyal adalete eğilme, belge yönetme ve etkili yazma yeteneklerini haiz olmalıdır. Ayrıca, bilgi teknolojisi okur yazarlığı, çeşitliliklere saygı, etik değeri önceleme ve liderlik sergileme özellikleri anılabilir.

Hukuk kliniği sayesinde öğrencinin yaşarcasına öğrenmesi ve yapay organizasyonda sorumluluk alması sağlanmalıdır ki böylesine beceri ve özellikler şahsında kuvvetlensin (Türkmen, 2018, 7, 10; Erdem, 2021, 316; Güran, 1984, 180, 181, 187, 188; Antalya, 2019, 50, 51). *Tabula rasa* ortamda, öğrencilere sıfırdan kanun yazdırılması şeklinde hukuk yaratma pratikleri de önerilmektedir (Katz ve O'Neill, 2009, 45).

Uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin hukukla karışmasıyla oluşan yeni hukuk dalları hukukçunun böylesine konulara hür bilinçle yaklaşmasına uzun yıllardır vesile olmaktadır (Rheinstein, 1938, 27). Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasî iktidarın giderek daha otoriter tutum sergilemesi, eleştirilerin etki gücünü zayıflatmaktadır. Tartışmalar ve tenkitler adeta iktidarın kulağını tıkadığı monologlara dönüşmektedir. Tek yanlılık hukuk öğretimindeki sorunların çok yönlü istişaresine engel olmaktadır. Hukuk fakültelerinin sayısı ve/veya bu fakültelerdeki öğrenci kontenjanı azaltılmalı; öğretim üyesi sayısı artırılmalıdır. Tüm fakülteler gibi hukuk fakültelerine de yeniden tüzel kişilik bahşedilmesi düşünülebilir. Hukuk fakültelerinin malî, idarî ve bilimsel özerklik edinmesi yüksek öğretimin kalitesine olumlu tesir edebilir. Hukuk fakültesi öğrencilerine sosyal bilimler formasyonu yükleyen hazırlık öğretimi düşünülmelidir. Problem çözmeye dayanan aktif öğretim yöntemleri sayesinde, analitik düşünce kabiliyeti öğrencilere aşılabilir. Ezbere dayanmayan; bilgiye ulaşmayı, özgürce araştırmayı, münazarayı ve sorgulamayı öğreten model tercih edilmelidir (Erdem, 2021, 307-316).

Eğitim esnasında, müstakbel hukukçularda adalet mevhumunun içselleşmesine vesile olunabilir. Adil ekonomik düzende, avukat ve müvekkil arasında çıkar paralelliği söz konusudur. Avukatın uyuşmazlıktan beslendiği bakış açısı dışlanmalıdır (Erbakan, 1996, 62). Pozitif hukuktaki kurumlar, hukuk felsefesi, tarihi ve sosyolojisiyle beslenmeli; böylece, disiplinler arası çalışma tarzında, teoriye ve tarihe yeni sorular yöneltilebilmelidir (İmamoğlu, 2016, 102). Hukukçu, hukuk teorisi, felsefesi, sosyolojisi ve metodolojisi yardımıyla hukuku kendine mâl etmelidir (Antalya, 2019, 75; Economides, 2015, 735). Sadece hukukun ne olduğunun öğretilmesine yönelik öğretim, ilerde değişmeye mahkûm küçük parçadan ibarettir (Güran, 1984, 196). Hukukçu, uygulamada farklı alanlara derhal uyumlanabilen genel ve esnek hukuk öğretimine ihtiyaç duymaktadır (Oğuz, 2003, 4, 15, 25). Hukukçunun öğrenimi uzun solukludur, kariyeri boyunca devam eder. Çünkü hukukî muhakeme becerisi gün geçtikçe gelişir. Hukukî bilgilerin rafine hâle gelmesi ve özümsemesi zaman gerektirir (Economides, 2015, 737).

Artık kavramların ve kuralların kesinliğine dayalı pozitivist hukuk öğretimi eleştirilmektedir. Gerçekten mevcut hukuk öğretiminin temelinde önemli yer işgal eden pozitivist anlayışa karşı, bilim felsefesi ve sosyal teori alanında ciddi eleştiriler yöneltilmektedir. Sosyal sorunlar, haksızlıklar ve adaletsizlikler karşısında, hukuk öğretimi, sadece kesinlik, istikrar, belirlilik ve yasa önünde eşitlik gibi ilkelerle yalıtılamaz (Yüksel, 2013, 12).

Hukukî problemler öylesine çeşitlenmiştir ki bunların tamamını fakültede ihata etmek mümkün değildir. Hukuk fakültelerinde ders saatlerinin azaltılması gerektiği, doktrinde savunulmaktadır. Öyle ki, hukuk öğrencilerine haftada otuz beş veya kırk beş saatlik müfredatla çalışan/işçi muamelesi yapılmamalıdır. Yalnız bilgiye erişim onlara muhakkak öğretilmelidir.

Hukukçunun sınırlı alanda derin bilgi donanması tercih edilmemelidir. Sığ da olsa çeşitli alanlara genel olarak vakıf, böylece geniş bakış açısına sahip olmasına odaklanılmalıdır (Gözler, 2008, 3028, 3029).

Doktrinde geleceğin hukuk öğretimi tasarlanmaktadır. Adım adım gerçekleşmesi beklenen hukuk öğretimi reformunda, akademi ve baroların iş birliği tavsiye edilmektedir (Moliterno, 2015, 46). Benzer yönde, hukuk öğretiminin mekândan platforma intikal edeceği öngörülmektedir. Öyle ki, hukuk öğretimi kampüste yer alan tek fakülte anlamında fizikî mekânda icra edilmeyecektir. Gelecekte hukuk fakülteleri, belirli eğitim ihtiyaçlarını uyumlu karşılayan bir dizi teknolojik platform ve dijital öğretim tekniğinden oluşacaktır (Van Detta, 2015, 181).

Yaratılmasından gelişmesine, hatta toplumda benimsenmesine kadar hukukun her aşamasında hukukçular lider konumundadır. Hukukun verimli öğretilmesi ve hukukçunun kaliteli eğitilmesi hukuka bağlı adil toplum rüyasını gerçeğe yaklaştıran faktörlerden biridir. Öyleyse, geleneksel ve yenilikçi öğrenme mecralarında organize edilen hukuk öğretimine hak ettiği değer artık atfedilmelidir.

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nde, hukuk öğretimi, devlet ve vakıf üniversitelerinde, bazı butik kurumlar haricinde, yığın tarzında organize edilmektedir. Doğrusu her hukuk fakültesi kurumsallaşmış özgürlük yuvası mertebesine çıkmalıdır. Hukukçuluk statüsünün edinilmesinde, hâkimlik, savcılık, avukatlık ve noterlik stajları, yüksek öğretime oranla ardıl ve tali nitelenebilir.

Pozitivist hukuk ekolü, Türkiye'deki hukuk öğretiminde hâlâ yönetmen koltuğundadır. Hukuk öğretiminde, hukuk kurallarının niyeti ortaya konulmalı yani *ratio legis* araştırılmalıdır. Yalnız kuralların arkasındaki akli keşfetmek disiplinler arası muhakeme gerektirir. Fakülte boyunca, yeri geldikçe, öğrencilere, sosyal bilimlerle hukuk arasındaki bağlantılar fark ettirilebilir. Bu farkındalık, öğrencilerin kanunların ruhuna ermesini sağlayabilir.

Hukuk eğitim-öğretimi, geleneksel meslekî yeterliliğe ve mevcut sistemin boyunduruğuna sıkıştırılmamalıdır. Hukukçu adayına, kavramların amaç değil araç olduğu gösterilmelidir. Öğrencilerin önünde, hukuka aykırılıklara hukuka uygun dille işaret edilmelidir ki meseleleri olumlu ifade etmeyi örnek alsınlar. Dahası, onlara, nazik eleştirileriyle, içinde buldukları toplumda özgürlüklerin yeşermesine ve çeşitliliklerin sayılmasına vesile olmaları tavsiye edilebilir.

Hukuk öğrencilerine, ciddî ve yoğun formasyon yüklenmektedir. Bu formasyon teorik, pratik ve etik üçlüsünden müteşekkildir. Bunlardan biri diğerinden üstün değildir, her biri aynı değerdedir. Özünde söz konusu teslis, muhakeme yeteneğini parlatır. Teori ve pratiğin farklı olduğu zannından kurtulunca her iki veçhe ancak birbirlerini tamamlayarak geliştirir. Özellikle avukatın nizadan nemalanan pratisyene indirgenmesi hukuk eğitimiyle bağdaşmaz.

Nihayet, mezuniyete değin, hukuk meslek onurunun öğrencide vücut bulması umut edilmektedir. Çünkü hukuk eğitim-öğretimi bilgilere erişimle yalıtılamaz. Hukukçunun bilmesi kâfi gelmez. Avukat, hâkim, hukukçu akademisyen veya savcı statüleri, ortak meziyetlerle karakterizedir. Mezunlar hukukçuluğun gerektirdiği elzem niteliklerle bezenmelidir.

İdeal meslekî eğitimde, disiplinli, dürüst, görgülü, güvenilir, nazik, özgürlükçü, çeşitliliklere saygılı ve zarif hukukçu modeli aşılabilir. Hukukçu, dış görünüşüne titizlik göstermeli, kendisini ifadede asil duruş sergilemeli ve hayat alanlarının tamamında hukuk meslek onuru önceliğini dışa vurmalıdır. İşte böylesine donanımları kümülatif aktaramayan hukuk eğitim-öğretimi, hukuk fakültesi öğrencisinin eğitim hakkını tatmin etmekten uzaktır. Hukuk fakültesi öğrencisinin eğitim hakkına layıkıyla kavuşması kolektife hizmet eder. Adil düzeni omuzlayan müşerrefler arasında belki de en önemli kitle, mezkûr toplumun yetiştirdiği hukukçulardır.

2. MEDENÎ HUKUK ÖĞRETİMİNDE SALGIN TECRÜBESİ

Salgın süresince eğitim-öğretim sistemimiz internete hapsolmuştur. İlk, yüksek öğretimin salgından nasıl etkilendiği özetlenmelidir. Ardından, spesifik olarak medenî hukuk anabilim dalının tam veya kısmî kapanma kaynaklı sorunlarına değinilebilir.

Salgın üzerine eğitim-öğretim sisteminin küllen dijitalleşmesi Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 21'inci maddesindeki “zaruretler memnu şeyleri mubah kılar” hükmüyle açıklanabilir (Şeker, 2020, 7). Aslında eğitim-öğretim sistemindeki bu değişiklik anayasa hukuku boyutunda eleştirilmiştir. Şöyle ki “tehlikeli salgın hastalık sebebiyle olağanüstü hâl ilân edilmediği sürece, henüz hastalığın sirayet ettiği hususunda tespitin yapılmadığı işyerinin, eğitim ve öğretim kurumunun faaliyetinin durdurulmasının, meslek ve sanatın icrasının sınırlandırılmasının ... kanunî dayanağı bulunmamaktadır” (Özgenç, 2020, 14).

Mart 2020'den itibaren İsrail, Fransa, Cezayir ve Türkiye gibi pek çok ülkede eğitime ara verilme bile kreşler haricinde evden eğitim-öğretime geçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki üniversiteler arasında Bahçeşehir Üniversitesi, pandemi başlangıcında uzaktan öğretimi ilk defa denemiştir. Yüksek Öğretim Kurumu tarafından uzaktan öğretim kararı henüz alınmamışken Bahçeşehir Üniversitesi lider tutum sergilemiştir (Karşoğlu/Göz/İzci/Yıldırım/Ahioğlu/Öztürk, Covid 19 Hukuk Kroniği, 10-12, 14, 26, 30, 50).

Salgın başlayınca, kayıt dondurma, nötr dönem ve transkripte yazdırmama gibi öğrenci lehine çözümler, her fakültede uygulandığı gibi hukuk fakültelerinde de tatbik edilmiştir. Sınavlarda başarısızlık gerekçesinin öğrencinin sırtından alınmasıyla hak merkezli ve öğrencinin en yüksek menfaatini düşünen yaklaşım sergilenmiştir (Schrijer Bingöl, 2020, 860, 861).

Eğitim-öğretimde çevrimiçi yöntemlerin zorunluluk arz etmesi, kişisel verilerin korunması alanında sorunlar yaratmıştır. Özellikle, yabancı ülke menşeli yazılımların sıklıkla kullanılması, yurt içinde veri depolanırken ve/veya yurt dışına veri aktarılırken, hukukî-tekni-idarî tedbirler alınmasını gerektirmiştir (Özdemir/Çekin/Sütçü, 2020, 72).

Uluslararası hukukta, her türlü eğitim, mevcudiyet, fiziksel ve ekonomik erişilebilirlik, ayrımcılık gözetmezlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanırlık şeklinde beş kriteri temin etmelidir. Mevcudiyet, eğitim kurum ve programlarının yeterli sayıda ve etkin olmasıdır.

Fiziksel ve ekonomik erişilebilirlik, coğrafi konum, teknik araç-gereç ve ücret yönlerinden eğitime rahatlıkla ulaşılabilirlik, ayrımcılık gözetmezlik, eğitim sürecinin herkes ve özellikle savunmasız gruplar için adil işleridir. Kabul edilebilirlik, nitelikli, kaliteli ve kültürel açıdan uygunluk anlamına gelmektedir. Uyarlanırlık ise, değişen toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara yanıt verebilmek adına sistemin esneyebilmesidir. Salgın döneminde üniversite öğretime erişimde ayrımcılık olasılıkları şöyledir: engelli, özellikle görme engelli öğrencilerin uzaktan öğretim materyalinden ve *online* sınav yönteminden yararlanamaması; yoksul öğrencilerin internet ve bilgisayar gibi olmazsa olmazları satın alamaması; nihayet, yabancı öğrencilerin barınma ve internete erişim bakımından yoksunluk yaşaması. Bu noktada, öğretim materyalinin alternatifli hazırlanması ve görme engelli öğrenciler adına sesli okuyan yazılımlardan yararlanılması önerilmektedir (Schrijer Bingöl, 2020, 844, 845, 857, 859).

Pandemi sürecinin en önemli sorunu çevrimiçi sınavlardan bahsedilmelidir. Bir araştırmada, basının eğitimle ilgilendiği konular arasında sınav sistemi üçüncü sırada çıkmıştır (Berkant/Cömert, 2013, 31). Pandemi dolayısıyla uzaktan eğitim-öğretime geçilince internet vasıtalı sınavlarda kopya çekme fiili kolaylaşmıştır (Karaburun, 2020, www.hukukcukafasi.com). Basında çevrimiçi sınavların sadece zararlarına odaklanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin *online* imtihanlardaki işgüzarlıkları gazetelerde yüz kızartıcı haberlere dönüşmüştür (Samatyalı, 2021, www.pervinkaplan.com; Seskir, 2020, <https://duzensiz.org>; NTV Haber, 2020, www.ntv.com.tr; Hürriyet, 2021, www.hurriyet.com.tr). Bunlara karşılık, sınavlarda başarısızlık gerekçesinin öğrencinin sırtından alınmasıyla hak merkezli ve öğrencinin en yüksek menfaatini düşünen yaklaşım sergilendiği savunulmuştur (Schrijer Bingöl, 2020, 860, 861).

Salgında, Türkiye Cumhuriyeti'nde, tüm fakülteler gibi hukuk fakülteleri de çevrimiçi öğretime adım atmıştır. Hiç öğretim yapılmamasından daha iyi olması *online* öğretimin avantajlarından biridir. Bulaşıcı hastalığın her eğitim kurumuna sirayet etmesi şartı araştırılmaksızın topyekûn kapanma kararları tedbir mahiyetinde uygulanmış ve çevrimiçi modelde bir süre ısrar edilmiştir. Eğitim-öğretimi dijitalleştiren geçici tedbirlerde vaka sayıları dikkate alınmıştır. Uzaktan öğretimde medenî hukuk anabilim dalı derslerinin akıbeti, eğitimde uluslararası hukuk ilkelerine binaen sorgulanmalıdır. Medenî hukuk öğretimi, fiziksel ve ekonomik açıdan erişilebilen, ayrımcılık gözetmeyen ve teknolojik güncelliği gölge gibi izleyen tarzda inşa edilmelidir. Herhâlde, salgının medenî hukuk anabilim dalından sadır eğitimi sekteye uğrattığı, öğretimi ise asgariye düşürdüğü söylenebilir.

Genel hukuk öğretiminin membaı hak, yetki, dava, kişilik ve ehliyet gibi temel kavramların defalarca anlatıldığı medenî hukuk dersleridir. Temel hukuk öğretiminde medenî hukukun ağırlığı malumdur. Medenî hukuk anabilim dalı dersleri hukuk öğretiminin her senesine şayandır. Gerek alan dersleri gerek seçimlik dersler dikkate alındığında, hukuk fakültesi müfredatında yaygınlık, medenî hukuk anabilim dalındadır. Bu anabilim dalı, öğrenciyi ilk sınıfta, başlangıç hükümleri ve kişiler hukukuyla karşılar; son sınıfta ise, miras hukukuyla uğurlar. Bu kürsünün birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine aile ve borçlar hukuklarını aktardığı hatırlatılmalıdır. Ayrıca, üçüncü sınıf öğrencileriyle teması da iki alan dersiyse oldukça yoğundur.

Söz konusu anabilim dalının hukuk fakültelerinde, tüketici, soybağı, sağlık veya teminat hukuku yanı sıra evlilik birliğinde mal rejimi gibi seçimlik dersler üstlendiği hesaba katılmalıdır. Dahası, iltisaklı fakültelelere hukuka giriş gibi servis dersleri de yetiştiren söz konusu anabilim dalının iş yükü ağırlığı aşikârdır. Pek tabii hukuk fakültelerindeki tüm anabilim dalları eş önemi haizdir. Kürsülerin eşit düzeyde itibarıyla birlikte, medenî hukuk anabilim dalının fakülte müfredatındaki temel, köklü, çeşitli, yoğun, sık ve pekiştirmeli statüsü yadsınamaz. Hukuk öğrencilerinin hem hukukun özünü hem de meslek etiğini hazmetmesinde, medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim azamî önem arz etmektedir. Aslında medenî hukuk derslerini yürüten öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında sıkı, yakın ve saygılı ilişki geliştirilmesi hukuk eğitimi hakkının layıkıyla tatmin edilmesinin temeli sayılabilir. Hukuk öğrencisinin eğitim hakkının karşılanmasında, medenî hukuk derslerinin profesyonel idamesine özen gösterilmelidir. Oysa hukuk fakültelerinde (sade) uzaktan öğretimin başat sorunlarından biri medenî hukuk öğretim üyelerinin öğrencileriyle etkili irtibat kuramamasıdır. Bağlantının etkin mertebeye çıkamamasının en ciddî sebebi yüz yüze iletişim eksikliğidir. Salgın döneminde, öğrencilerin medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyelerini kanlı canlı görememesi doğal olarak onların etik ve/veya pratikten büyük ölçüde mahrum kalmasına sebep olmuştur.

Çevrimiçi ders saatlerinin neredeyse yarıya düşürülmesi teorik konuların yetişmesini zorlaştırmıştır. Öğrencilerin internet kalitesi eşit olmadığından pandemi boyunca derste söz alan öğrenci sayısı iki elin parmaklarını geçmemiştir. Ne yazık ki, öğrencilerin topluluk önünde soru sorması, görüş seçmesi, fikir beyan etmesi, müstakbel meslektaşlarıyla tartışması veya onları nazik eleştirmesi gibi meziyetlerine katkıda bulunulamamıştır. Ayrıca, teorik dersler zaten yetişmediğinden, karar inceleme ve somut olay çözüme gibi pratik dersler açısından da salgın dönemi noksan kapatılmıştır. Her ne kadar internet üzerinden uygulama dersleri organize edilse de öğrencinin doğru veya yanlış kendi cevabını veremediği mecrada böylesine uygulama dersleri öğretim üyesinin adeta monoloğuna dönüşmüştür.

Sınavın önem arz etmediği yüksek öğretim sistemi idealize edilebilir fakat böylesine sistem aniden kurulamaz. Sınavların ikincil düzeyde varlığını koruduğu bu idealde öğrenciler sınava değil hayata hazırlanır. Klasik anlamda yüz yüze yüksek öğretimde, vize ve finallerin öğrenci ve öğretim üyesi arasında bariyer teşkil ettiği malumdur. İşte bu bariyerin kaldırılması öğrencilerin ilkokuldan itibaren sorumluluk bilinciyle eğitilmesini gerektirir. Öğrencilerin yüksek öğretim öncesinde dürüstlüğü çoktan içselleştirmiş olması aranır. Salgına hazırlıksız yakalanma ve dijital yüksek öğretime birdenbire geçme, çevrimiçi medenî hukuk sınavlarındaki kopya iddialarının esaslı sebepleridir.

Salgına denk gelen üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha sonra yüksek lisansa kayıt olmak isteyenlere referans vermeye cesaret edilememiştir. Çünkü derse katılımı takip edilemeyen ve amfide gözlemlenemeyen, açıkçası gereğince tanışılmayan öğrenciye akademik referans verilmesinin uygun olmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Söz konusu sürecin avantajlarına değinilmelidir. Öğrencilerin öğretim üyesine iletildiği elektronik postaların sayısında anlamlı artış görülmüştür. Yalnız öğrencilerden gelen ilk iletilerin akademik üslup açısından uygunsuzluğu ve kalitesizliği dikkat çekmiştir. Bunun için, her türlü elektronik mesajlarda uyulması gereken temel ilkeler şablon ve kurallarla öğrencilere açıklanmıştır. Ayrıca, öğretim üyesinin kurumsal posta kutusu taşınabilir telefonunda kurulu olmadığına, öğrencilerin iletilerinin yanıtlanmasında gecikme tespit edilmiştir. Öğretim üyesinin mobil telefonunda kurulu şahsî elektronik posta adresi öğrencilerin topuna duyurulmuştur. Böylece, öğrenciler daha fazla elektronik posta göndermeye teşvik edilmiştir. Özetle, öğrencilerin iletişim arzuları hiç olmazsa elektronik ileti marifetiyle en kısa sürede karşılanmıştır. Üstelik mesajlar çevrimiçi cevaplandırıldığından posta ekinde öğrencilere dijital formatta makaleler ve tezler gönderilmiştir. Değer gördüklerini ve okumaya özendirildiklerini fark eden öğrencilerin derse ilgisi katmerlenmiştir. Elektronik iletilerinin düzenli cevaplanması öğrencileri *online* derslere şevkle katılmaya özendirmiştir.

Salgın zamanında internetten öğretimin başka avantajı, sosyal medya hesapları üzerinden öğrencilere hitaben yapılan canlı yayınlardır. Bu yayınlarda temaların öğrenciler tarafından seçilmesine özen gösterilmiştir. Sadece dersin öğretim üyesinin katılımı yeterli görülmemiş; akademiden ve uygulamadan farklı meslektaşların hukuk öğrencilerine ulaşmasına aracılık edilmiştir.

3. ÜNİVERSİTELERDE HARMANLANMIŞ ÖĞRETİMİN KUŞBAKIŞI İNCELENMESİ

Eğitim bilimleri literatüründe harmanlanmış (*blended*) öğrenme hem üniversiteler hem de araştırma enstitüleri spektrumunda yaklaşık yirmi yıldır incelenmektedir. Hibrit (*hybrid*) veya karma (*mixed*) öğrenme terimleriyle de anılan harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının dezavantajlarının minimuma indirilip bu ikisinin avantajlı taraflarının yenilikçi öğrenme mecralarıyla karılmasıdır. Bu metodun, başarı, tutum ve motivasyon gibi değişkenler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir (Kahraman ve Kaya, 2021, 510, 520; Yolcu, 2015, 255, 257; Ünsal, 2010, 135).

Harmanlanmış öğrenmede, esasen, geleneksel yöntemlerden vazgeçilmemekte, bilakis yüz yüze ve çevrimiçi ortamlardan maksimum avantajla istifade edilmektedir (Demiralay, 2014, 339; Kök, 2018, 2; Özerbaş ve Benli, 2015, 88). Öğrencilerle yüz yüze görüşmeden derslerin sadece uzaktan verilmesinde öğrencilerin kendi başlarına çalışmak adına motivasyon gücünün yaşadığı aktarılmaktadır. Oysa hibrit öğretim alanındaki pilot çalışmalar iyi sonuçlar vermektedir (Jumabaeva vd., 2020, 23; Yolcu, 2015, 255-257, 259).

Etkin ve aktif öğrenmenin vazgeçilmezi sosyal yani yüz yüze etkileşimdir ki bunun eksikliği sade uzaktan öğretimdeki motivasyon kaybının gerekçesidir. Harmanlanmış öğrenme bu yoksunluğu büyük ölçüde giderir ve paydaşlar arası iletişimi artırarak hayat boyu öğrenme ortamları sunar (Yolcu, 2015, 259).

Sırf çevrimiçi öğretim, yüz yüze versiyona göre daha az verimlidir. Öyleyse yüz yüze iletişimin önemi yadsınamaz. Öğrenme sürecinin doğrudan iletişimi gerektiren kısımları sınıf ortamında yapılabilir ve geriye kalan kısım da elektronik öğrenme mecrasında düzenlenebilir (Usta ve Mahiroğlu, 2008, 2, 13, 14).

Çevrimiçi ve yüz yüze yöntemlerin birlikte kullanıldığı ters yüz sınıf modeli pedagojik anlamda tavsiyelere konu edilmektedir. Ters yüz sınıf sisteminde öğrenciler teorik derslerini uzaktan gerçekleştirmekte, daha sonra sınıf içinde pratik çalışmalarını tamamlamaktadır. Yalnız dijital ders materyalleri, tartışma panosu, simülasyon, mobil teknolojiler ve sosyal medya platformlarının yaygın kullanımı elzemdir (Kozan vd., 2021, 62, 63).

Harmanlanmış öğrenmenin senkron internet ortamlarına ek olarak fiziksel birliktelikleri de bulunabilir. Eğitimci önderliğinde paneller, çalıştaylar ve alan gezileri söz konusu öğretim modelinin parçasıdır (Ünsal, 2010, 134). Hakikaten işbirlikli harmanlanmış öğrenmede paydaşlar yüz yüze sosyalleşmektedir (Çobanoğlu Ateş vd., 2017, 1219).

Harmanlanmış öğrenme ortamında öğrencilerin ders başarıları yüksek çıkmıştır; bu çeşit öğretim hakkındaki görüşleri ise olumlu şekillenmiştir. Pozitif kazanımlar edindiklerini düşünen öğrenciler, derslerinde farklı öğrenme ortamlarından hoşlanmışlardır. Ayrıca, ders içeriğine, çalışma materyallerine ve sunumlara internetten ulaşabilmeyi yararlı bulmuşlardır (Uluyol ve Karadeniz, 2009, 60, 81). Öğrenciler, hibrit öğrenme sayesinde, konuları daha iyi öğrendiklerini ve anladıklarını belirtmişlerdir. Harmanlanmış ortamdaki deney grubu kontrol grubuna göre derse yönelik daha ilgili görülmüştür. Özetle bu öğretim modeli, öğrencilerin derse karşı olumlu tutumlarının gelişmesinde etken statüsündedir (Özerbaş ve Benli, 2015, 87, 102-104).

Uzaktan öğretimle ders seçeneklerinin çeşitlendirilmesi öğrencilerin başarısına pozitif tesir etmiştir. Öğrencilerle bağlantı kurmak ve onların devam eden derslerinde içerik materyallerine erişmelerine yardımcı olmak amacıyla kişileştirilmeye müsait sistemler kurulması yüksek öğretimin tüm paydaşları tarafından övgüyle karşılanmıştır. Üniversitelerde, uyarlanabilir ve işbirlikçi öğretim, pekâlâ çevrimiçi olanaklarla desteklenebilir (Ayoola ve Mangina, 2014, 54-60). Hibrit uygulamaların yüksek öğretime etkin ve verimli entegrasyonu amaçlanmalıdır. Öğrencilerden öğretim görevlilerine öğretimdeki tüm paydaşların öznel ihtiyaçlarını örten kapsamlı planlamalar yapılmalıdır (Korucu ve Kabak, 2020, 88). Harmanlanmış öğrenmenin, sade yüz yüze veya çevrimiçi modellere oranla, öğrenenin başarısında anlamlı katma değer ürettiği tespit edilmiştir. Yalnız öğretene, sanal öğrenme ortamını, verimli, bütünsel, dengeli, düzenli ve uyumlu tasarlamakta uzmanlaşmalıdır (Kurt Çırak vd., 2018, 776, 795, 796; Kök, 2018, 86; Özerbaş ve Benli, 2015, 89).

Harmanlanmış öğrenme, öğrencilerin bireysel farklılıklarına ve öznel ihtiyaçlarına en uyumlu tekniktir. Her iki dünyanın yalnız kârlarını benimseyen bu yaklaşım, eğitim-öğretimde sınırları kaldırır. Uygulanması kolay bu teknikte fayda-maliyet etkinliği dikkat çekicidir (Özerbaş ve Benli, 2015, 89). Hibrit öğrenim geniş kapsamlı bilgi paketinden uluslararası ölçekte yararlanma olanağı sunar.

Zaman kaybını azalttığı için her yaştan öğrencilere yeni yetenek ve beceri kazanma şansı verir. Ayrıca, coğrafi sınırlamaları ortadan kaldırdığından en güncel gelişmelere vakıf akademisyenlerden ders alma olanağı tanımaktadır (Gökçe Toker, 2008, 6; Yolcu, 2015, 256). Gerçekten, *web* destekli öğrenme ortamı, ayrık mekânlardan birden fazla öğretim elemanı ile senkronize iletişim imkânı sağlamaktadır (Ünsal, 2010, 133).

Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı tıp fakültelerinin öğretim üyeleri, bilhassa temel bilimler departmanlarında, harmanlanmış öğrenme yöntemlerini daha avantajlı nitelmiştir (Gürpınar vd., 2012, 106). Mimarlıkta, öğrenciler, yüz yüze mimarlık öğretimini çoğunlukla tercih etmiştir. Fakat çevrimiçi öğretimin faydalarını da kabul etmişlerdir. Değerlendirmeler, çevrimiçi ve yüz yüze modelleri karmanın öğrenciler açısından faydalı olduğunu göstermektedir. Henüz üniversite kültürünü edinmemiş birinci sınıf öğrencilerinin hibrit uygulamadan daha fazla yararlanacağı tahmin edilmektedir (Oktay vd., 2021, 321). Hemşirelikte, çevrimiçi ve yüz yüze yöntemlerin birlikte kullanıldığı ters yüz sınıf sistemi, pedagojik anlamda tavsiyelere konu edilmektedir. Bu metoda göre, hemşire adayları teorik derslerini uzaktan tamamlamakta, daha sonra sınıf içinde pratik çalışmalarını tatbik etmektedir. Tabii simülasyon gibi teknolojik imkânlar etkin kullanılmalıdır (Kozan vd., 2021, 62, 63). Sosyal ve fen bilimleri açısından harmanlanmış öğrenmenin derse olumlu tutum geliştirme ve dersin zenginleştirilmesi bakımlarından daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Dahası, teorik kısım atlatıldığından, sınıfa gelen öğrenciler, daha fazla müzakere, etkinlik ve deney yapma fırsatına kavuşmaktadır (Saritepeci ve Çakır, 2014, 115; Kadirhan/Korkmaz, 2020, 66, 69). Bilgisayar programlama bakımından verimliliği beklenen kadar yüksek olmasa da matematik, fizik, öğretmenlik, sağlık ve yabancı dil gibi alanlarda harmanlanmış ders tasarımlarının kullanılması uygundur (Kök, 2018, 87). Yine bilgisayar teknolojisi öğretiminde, öğrenciler harmanlanmış öğrenmeyi diğer öğrenme metotlarına oranla büyük ölçüde tercihe şayan ve yararlı bulmuştur (Çobanoğlu Ateş vd., 2017, 1218).

Hibrit öğrenme modelinde, sadece avantajlar ölçüsünde çevrimiçi olanaklardan faydalanılır. İnternette öğretme harmanlanmış modelin tamamı değil bileşenidir. Araştırmalar, harmanlanmış öğrenme modelinin lehine pek çok bulgu sunmaktadır. Literatür, harmanlanmış öğrenmenin, salt uzaktan öğretime oranla tercihe şayan olduğuna işaret etmektedir.

Teorik derslerin uzaktan ve pratik derslerin yüz yüze yapılması üzerine kurulu ters yüz sınıf sistemi, öğrencilerden takdir toplamıştır. Diğer taraftan, senkron internet ortamlarına ek olarak fiziksel sosyalleşmeleri, özellikle panel, çalıştay ve alan gezilerini de içeren işbirlikli harmanlanmış öğrenme önerilmektedir.

Tıp, mimarlık, hemşirelik, bilgisayar teknolojisi, temel fen bilimleri, sosyal bilimler, öğretmenlik ve yabancı dil gibi alanlarda teorik kısımların uzaktan öğretime konu edilmesi; uygulamaların ise, yüz yüze tatbik edilmesi olumlu sonuçlar doğurmuştur. Eğitim bilimlerinde, harmanlanmış öğretime sıcak bakılan tayfın bu kadar geniş çıkması dikkat çekicidir. Şimdi medenî hukuk anabilim dalı dersleriyle işbirlikli ve ters yüz modeldeki hibrit öğretimin nasıl birleştirileceği üzerine düşünülebilir.

4. MEDENÎ HUKUKTA HARMANLANMIŞ ÖĞRENME ve ÖĞRETİM ÜYESİYLE ÖĞRENCİLER ARASINDA ETKİN İLETİŞİM ÖNERİLERİ

Harmanlanmış öğretimin sırrı, salt çevrimiçi sistemin dezavantajlarını elemektir. Öyleyse, medenî hukuk anabilim dalı derslerinin çevrimiçi organize edilmesiyle oluşan problemler çözülmelidir ki harmanlanmış medenî hukuk öğretiminden maksimum avantaj elde edilsin. Bunun için, derslerde, teknolojiden nasıl ve hangi oranda yararlanılacağı üzerine düşünülmelidir. Özellikle, ders yapma yöntemleriyle derslerin süresi ve dili netleştirilmelidir. Hibrit öğretim, öğretim üyesi ve öğrenciler arasındaki yüz yüze iletişimi ortadan kaldırmaz fakat sınırlar. Şu hâlde yüz yüze derslerin hangi amaca hizmet etmesinin en verimli sonuç doğuracağı sorusu yanıtlanmalıdır. Ayrıca, azaltılmış ders saatleri karşısında zamanın kaliteli kullanılmasına kafa yorulmalıdır. Dahası, internet vasıtasıyla sınav yapılıp yapılmayacağı konusunda karar verilmelidir. Gerçekten, her öğretim üyesi, salgındaki çevrimiçi sınav deneyimini yorumlamalı ve harmanlanmış öğretimdeki sınav metodunu bizzat tayin edebilmelidir. Nihayet, öğrencilerle faydalı ve verimli iletişim kurulması adına çareler üretilmelidir. Böylesine sorunlar aşıldığında, medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğrenme gerek salt çevrimiçi gerek sırf yüz yüze modellere oranla, öğretim üyesi ve öğrencilerin iletişimini kuvvetlendirebilir.

Ters yüz ve işbirlikli harmanlanmış öğretimde, medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyelerinin, derslerini kararında teknolojiyle yönetmesine ek olarak, yüz yüze sosyalleşme ortamlarını planlaması ve hukukçulara mahsus meslekî benlik saygısını öğrencilere aktarması artık aşağıda irdelenebilir.

A- DERSLERDE TEKNOLOJİNİN KULLANILMASI

On sene önceki teknoloji düzeyi hayretle hatırlanmaktadır. Çünkü bugünün oldukça gerisinde ve kısıtlıdır. Fotokopi bağımlısı hukuk öğretimi zaten tarih olmuştur. Kaldı ki, öğrencilerin ders materyallerini indirebileceği münhasır *web* sitesi tasarlamayla dijital sunum görsellerini onlara dönem boyunca takdim etme, hâli hazırdaki dijital mertebenin gerisindedir. 21'inci yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamaya yaklaşırken derslerde teknolojinin kullanılması oldukça gelişmiştir. Artık çeşitli bilgisayar programları sayesinde, internet ortamında öğrencilerle eş zamanlı buluşulabilir. Üstelik öğrencilerin belirli kısmıyla yüz yüze yapılan dersin internetten canlı yayınlanması imkân dâhilindedir. Yüksek öğretimde dijitalleşme bakış açısı bu başlık altındaki değerlendirmeleri yönlendirmektedir. Şimdi harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde ders yapma metotlarından, özellikle derslerin yüz yüze ve çevrimiçi modellere paylaşılmasından; ayrıca, söz konusu derslerin süresinin tasarruflu kullanılmasıyla eğitim dilinin tercih edilmesinden bahsedilebilir.

1- Ders Yapma Yöntemleri ve Süresi

Çevrimiçi ve harmanlanmış modellerden önce, hukuk derslerinde teknolojiden faydalanılması deneniyordu. Basitçe, sunum görselleri hazırlanması, dersi alan öğrencilere hitaben *web* sitesi tasarlanması ve söz konusu sitenin dönem boyu açık bulundurulması öneriliyordu (Katz ve O'Neill, 2009, 57-59).

Bugünün hukuk öğretiminde mekân kavramı global boyuta genişlemektedir, yerleşme ise gereksizdir. Sınıfların öğrencilerle doldurulduğu klasik hukuk öğretimi bu yüzyılın ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Harvard, Amerikan hukuk fakültelerindeki öğretimi mekândan platforma taşımaktadır. Hukukun üstünlüğü gücün akılla sınırlandırılmasıdır. Sanal hukuk öğretimi, hukukun üstünlüğünü tehlikeye atan öngörülebilir otoriter güç ele geçirmelerine karşı direnişin en etkili ve dayanıklı potasıdır (Van Detta, 2015, 200, 205, 221, 227).

Salgın akabinde normalleşmeye yaklaşırken harmanlanmış öğrenme her üniversitede farklı uygulanmaktadır. Esasen harmanlanmış öğrenmenin eğitim bilimlerindeki temel tanımı yeknesaktır. İnternetle desteklenen hukuk öğretiminin amacı, klasik yöntemden elde edilen faydaların artırılmasıdır. Madem ki harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının dezavantajlarının minimuma indirilip bu ikisinin avantajlı taraflarının yenilikçi öğrenme mecralarıyla karılmasıdır; işbu tanımın huzurunda her üniversitede tüm kürsülerin harmanlanmış öğrenmeyi derslerinin ihtiyaçlarına özgü tatbik etmesine izin verilebilir.

Sınıflara kabul edilen öğrenci sayısının azaltılması dolayısıyla yüz yüze öğretimle eşzamanlı internet yayınına geçilmesi eğitim hakkında Devletin aktif katılımına örnektir. Böylece, derse kayıtlı öğrencilerin tamamına, eğitim hakkı ulaşmaktadır. Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze öğretilmiş sınıfta eşzamanlı canlı yayına geçilmesi (nden ibaret) değildir. Senkronize ders ortamı, hibrit denilen öğretme zincirinin ancak halkası addedilebilir.

Bazı üniversitelerde güya harmanlanmış modelin öğretim üyelerine tek tipte dayatılması eğitim bilimlerindeki güncel gelişmelere aykırıdır. Mühendislik fakültesindeki zemin mekânı dersiyle hukuk fakültesindeki eşya hukuku dersi aynı modelde anlatılmayabilir. Yine hatırlatılmalıdır ki, harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve uzaktan yöntemlerin karılması ve bu heterojen yapıya *web* kaynakları, dijital dokümanlar, videolar, farazî dava pratikleri, simülasyonlar ve alan gezileri gibi yeniliklerin eklenmesidir. Harmanlanmış öğrenme başlığı altında, derslerin işleniş modelinin totaliter vaziyette düzenlenmesi eleştiriye açıktır. Sonuçta, hibrit öğretme yöntemi üniversitelerin özgürlükçü ve demokratik tutum sergilemesiyle işlerlik kazanabilir.

Harmanlanmış hukuk öğretiminde, derslerin ortamı, yöntemi ve işleniş biçimi gibi ayrıntılarda, doğrudan ilgili dersin öğretim üyesine takdir tanınmayacaksa, hiç olmazsa dekanlara, dekan yardımcılara, bölüm başkanlarına, hatta anabilim dalı başkanlarına yetki verilebilir.

Ters yüz sınıf modelinde işbirlikli harmanlanmış medenî hukuk öğretiminin pek çok akademik faydası kaydedilmelidir. Coğrafi sınırların kalkması öğretim üyesinin çevrimiçi derslere dünyanın dört köşesinden bürokrat, diplomat, sektör uzmanı ve profesör gibi nitelikli misafirler davet etmesine olanak tanır.

Diğer taraftan, kayıtlı medenî hukuk derslerinin sınırsız tekrara açık izlenebilmesi ve/veya dinlenebilmesi, müstakbel hukukçuların bireysel öğrenme hızlarına eşlik eder. Ayrıca, derslerin *online* kısımlarına katılmak adına yer değiştirmeyen hukuk öğrencileri, entelektüel ve sanatsal aktivitelere, hatta hobilerine daha rahat zaman ayırabilir. Üstelik, diksiyon ve yabancı dil gibi konularda kendilerini geliştirme konforuna kavuşabilir.

Medenî hukukta teorik dersler, konuya ilişkin *de lege lata*'nın ve öğretinin aktarılmasından ibarettir. Teorik derslerin bazıları peki âlâ internetten yapılabilir. Medenî hukuk öğretimi ters yüz sınıf modelindeki işbirlikli harmanlanmış öğrenmeye hem pedagojik hem de metodolojik anlamda uygundur. Öncelikle medenî hukuk öğretimi, harmanlanmış ters yüz sınıf modeline uyarlanmalıdır. İşbirlikli harmanlanmış öğrenmeye ise, öğretim üyesiyle öğrenciler arasında etkin iletişimin tasarlanması esnasında değinilmektedir. Böylece medenî hukuk anabilim dalından sadır derslerin işbirlikli ve ters yüz harmanlanmış öğretimle aktarılması tasavvur edilmektedir. Bu planın tatbiki esnasında iyileştirilmesi umut edilmektedir.

Kalabalık fakültelerde medenî hukuk derslerinin teorik kısmının çevrimiçi veya yüz yüze icra edilmesi arasında öğrencinin derse katılımı açısından anlamlı fark bulunmamaktadır. Çevrimiçi dersler öğrencilerle eş zamanlı yürütülse de onların derse aktif katılmakta zorlandığı gözlenmiştir. Zaten amfi çapında yüz yüze medenî hukuk öğretiminde de öğrenciye söz vermek ve/veya tartışmalı dersler yürütmek çoğunlukla mümkün olmaz. Öğrenci sayısı fazlaysa, didaktik şekillenen kuramsal derslerin çevrimiçi veya yüz yüze yapılması ayırt edilemeyecek kadar benzer sonuçlar doğurmaktadır.

Teorik kısmın internetten aktarılmasıyla zamandan tasarruf edildiği fark edilmiştir. Karşılaştırma yapıldığında, aynı teorik konunun yüz yüze derslerde anlatılması her nasılsa daha uzun sürmektedir. Kavramsal kısmın çevrimiçi açıklanmasıyla oluşan zaman tasarrufunun yüz yüze pratik çalışmalara adanması hukuk öğrencilerinin lehinedir.

Öğrencilerin derse aktif katılımı, teorik bölümün internetten yapılmasını müteakip yüz yüze pratik derslerde sağlanabilir. Öğretici derslere paralel vaziyette tartışma ve pratiklerin yürütülmesi adına üç öneride bulunulabilir. Öğrencilerin doktrindeki görüşlerden birini seçmesi veya şahsî görüşlerini beyan etmesi bekleniyorsa, bu konu derslere eklenen yüz yüze (veya çevrimiçi) panele dönüştürülebilir. Böylece sırf ilgili medenî hukuk dersini alan sınıfın değil, fakülteye kayıtlı tüm öğrencilerin geniş spektrumlu katılımı organize edilebilir. Bu olasılıkta, öğretim üyelerinin tebliğ sunmasıyla yetinilmemeli, asıl öğrencilerin konuşmacı panelist statüsü edinmesine olanak tanınmalıdır. Başka olasılık, fikir teatisi arzu edilen konunun, yüz yüze yapılan pratik derslerde somut olaylara yedirilerek yeniden gözden geçirilmesidir. Gerçekten, sınıf mevcudu uygun oldukça yüz yüze pratik derslerde öğrencilere rahatlıkla söz verilebilir. Yine mezkûr konunun öğrencilere ödev verilmesi suretiyle onların kendilerini tercihen el yazılarıyla ifade etmeleri beklenebilir. Daha sonra öğrencilerin yazılı beyanları dersin öğretim üyesi tarafından değerlendirilir. İşte böylesine metotlarla, öğrencilerin kendilerini ifade üslubunda hukukçulara mahsus nezaket ve saygınlığa uydukları teyit edilebilir.

Harmanlanmış öğrenmede, medenî hukuk alanının tüm derslerinde, dijital olanaklar yaygın kullanılabilir. Bunun için, uzaktan derslerde, sair dijital belgeler sisteme yüklenebilir, ekrana yansıtılabilir, öğrencilere dersle ilgili *web* siteleri servis edilebilir ve videolar izletilebilir. Öğrencilerin internet erişimi elverdikçe isteklilere söz verilebilir. Elverişli bilgisayar uygulamaları vasıtasıyla internet üzerinde hukuk klinikleri organize edilebilir.

Belirli aralıklarla, farazî olaylar üzerinden pratik çalışma dersleri organize edilmelidir. Gerçekten, miras pratiğinin, yüz yüze ortamda tahtaya tablo çizilerek yapılması tercihe şayandır. Dahası, mezkûr medenî hukuk dersiyle ilgili olduğu ölçüde, sosyoloji-hukuk-politika üçgenine hapsolan bazı sorunlar tartışılabilir. Meselâ cinsel yönden ısrarlı isteksizlik yaşayan ve bu konuda istekli eşini daima reddeden erkek eşin evliliğin sona ermesinde kusurlu sayılıp sayılmayacağı yüksek mahkeme kararlarına ve dolayısıyla basına konu olmuştur (Uzun, 2020, Gazete Haberi; Dinç Erdoğan, 2020, Gazete Haberi; Soner ve Soner, Meslekî Web Sitesi). Yine estetik uzmanının eser sözleşmesinden doğan iş görme borcunu kötü ifa etmesi, *Mona Lisa* teşbihiyle gazetelere yansımıştır (Keskin, 2021, Gazete Haberi; Eğrikar, 2021, Gazete Haberi). Böylesine haberlerin ilgili medenî hukuk dersinin pratiğine konu edilmesi öğrencilerin derse ilgisini ve sevgisini artırabilir. İşte pratik derslere özgü bu gereklerin çevrimiçi yerine getirilmesi zordur. Çünkü uygulama aşamasında öğrencilerden söz almaları ve görüşlerini hukukçu kalitesiyle şifahî sunmaları beklenmektedir. Görüldüğü üzere pratiklerin çözülmesi ve güncel hukukî meselelerin tartışılması ancak çok sesli ortamda manidardır. Aksi taktirde, öğrencilerin çevrimiçi söz alması zor olduğundan, uygulama dersi öğretim üyesinin monoloğundan ileri gidemeyebilir.

Yüz yüze ve çevrimiçi derslerin dağılımında Yüksek Öğretim Kurulu'nun talimatı nettir. Gerçekten ders yapma yönteminin belirlenmesinde hâli hazırda geçerli oran, çevrimiçi derslerin yüzde kırk miktarını aşamamasıdır. Demek ki, beş dersin üçü yüz yüze ikisi çevrimiçi paylaşılabilir. Şimdilik, şu sıralama örnek gösterilebilir: yüz yüze teorik, yüz yüze teorik, yüz yüze pratik, çevrimiçi teorik, çevrimiçi teorik, yüz yüze pratik (vizeden önceki ders), çevrimiçi teorik (vize haftası), çevrimiçi teorik (vize haftası), alan gezisi (fiziksel ortamda sosyalleşme), yüz yüze pratik, çevrimiçi teorik, çevrimiçi teorik, yüz yüze pratik, yüz yüze pratik (finalden önceki ders). On dört haftadan altısı çevrimiçi icra edilen bu harmanlanmış öğrenmedeki ters yüz ve işbirlikli sıralama yalnız öneriden ibarettir.

Tüm hukuk derslerinin, böylece medenî hukuk derslerinin de içeriği uçsuz bucaksızdır. Ne var ki, sınırlı öğrenci kapasiteli yüz yüze öğretimle çevrimiçi öğretimin ortak yanı üniversitelerde ders saatlerinin azalmasıdır. Aslında saatlerce ders anlatıp yine de konuları bitirememek medenî hukuk anabilim dalının neredeyse geleneğine dönüşmüştür. Üstelik sınırlı öğrenci kapasiteli yüz yüze örgün derste sınıfa gelemeyen öğrencilere canlı yayın yapılmasında sıklıkla teknik sorunlar çıkmaktadır. Azaltılmış ders saatleriyle teknik yetersizliklerin birleşmesi öğretim üyesinin zaman israfından kaçınmasını ve teknolojik yetilerini geliştirmesini gerektirmektedir. Bu noktada öğretim üyesinin bizzat ses kaydı alarak kendi ses dosyasını internetten daha sonra yayınlaması önerilmektedir. Yüz yüze derslerde direkt öğretim üyesi tarafından cep telefonu veya sair kayıt cihazıyla kaydedilen ses dosyası, internetteki *podcast* ortamlarından paylaşılabilir.

Bu son olasılık, sınıfa kabul edilen öğrenci sayısı azaltılmış yüz yüze öğretimde, sınıf içinden canlı yayındaki teknik aksaklıklar nedeniyle eğitim hakkı tatmin edilemeyen öğrencilere dersi ulaştırmanın çaresidir. Ses, sesli görüntüye oranla daha az internet tükettiğinden yurtda veya pansiyonda kalıp internet kotasından mustarip öğrencilerin işine de yarayabilir.

Medenî hukuk anabilim dalındaki her derste, söz konusu dersin içeriğine, bazı detaylar önemsenmeksizin bütünsel dokunulmalıdır. Müfredata dâhil her terime kuş bakışı değinme yöntemi, azaltılmış ders saatleri karşısında zamanın tasarruflu kullanılmasına vesile olabilir. Medenî hukukun ilk dönem dersi zaten genel kavramlarda hakimiyet kazanılmasıyla ilgilidir. Kişiler hukukunda, ehliyet çeşitlerine ve kişiliğin korunmasına yoğunlaşıp tüzel kişileri hiç anlatmamaktansa, dernek ve vakıflardan kısaca bahsedilebilir. Eşya hukukunda, zilyetlik konusu fazla derinleştirilmezse, sınırlı aynî hakların tüm çeşitleri ve kat mülkiyetinin sair ihtilaflarıyla öğrencilerin tanışması sağlanabilir. Eşya hukukunun bahar dönemi tamamlandığında mecra, üst, kaynak gibi irtifakların veya kanunî ipoteklerin hiç incelenmemiş olması arzu edilmez. Miras hukukunda, yasal mirasçılar, ölüme bağlı tasarrufların şekli ve basit aritmetikler kararında bırakılırsa, çıkarma, yoksunluk ve tenkis meselelerinde çetrefilli hesaplamalara vakit ayrılabilir. Ezcümle, mezun kişinin fakülte hayatında hiç duymadığı hukukî kavramlarla tatbikatta aniden yüzleşmesi hoş değildir. Bilakis öğrenci medenî hukuktaki tüm elzem terimleri duymuş, fakat ayrıntısını bilmese de ihtiyaç duyduğunda böylesine bilgilerin derinine ulaşabilecekse, öğretim başarılı nitelenebilir.

2- Yüz Yüze ve Çevrimiçi Derslerin Dili

Hukuk fakültesinde, Türk hukukunun İngilizce anlatılmasına şüpheyle bakılabilir. Üstelik, *Roman-German* hukukuna özgü terminoloji *Anglo-Sakson* hukukunda tam karşılık bulmayabilir. Tabii ki hukuka giriş dersine ek olarak karşılaştırmalı hukukun ve milletlerarası ticareti ilgilendiren hukukî konuların İngilizce işlenmesi, dahası meslekî İngilizce derslerinin devamlılık arz etmesi öğrencilerin yabancı dil yetkinliklerinin pekişmesine vesile olur (Gözler, 2008, 3027). Zaten olayların ekseriyetinde, uluslararası emtia ve hizmet akışından mütevellit ihtilafların çözülmesinde, İngilizce, hukuk ve ticaretin ortak dilidir (Nagle, 2000, 1109).

Türk medenî hukukunun öğretiminde Roma hukukunun anlam ve önemi yadsınamaz. Müstakbel hukukçulara akademik değer katmak adına, Romalı hukukçuların hitabetçi ve tartışmacı üslubu es geçilemez (Nagle, 2000, 1108). Hukuk teorisi, tarihi ve felsefesi yanı sıra Roma hukuku ve genel olarak karşılaştırmalı hukuka, yeni hukuk öğretiminde mutlaka daha fazla yer verilmelidir (Oğuz, 2003, 27). İlk İmparatorluk döneminden itibaren Roma sisteminde benimsenmiş hukuk öğretiminin, iyi ve donanımlı hukukçu yetiştirilmesine önemli katkılar sağladığı görülmüştür (Karakocalı, 2015, 131). Roma'da sistematik hukuk düzeni ve öğretimi mevcuttu. Bu sistemden yoksun *Germen* kavimleri göçebelikten kurtulmak adına Roma hukukunu örneksedi. Bununla birlikte, hukukun ilim statüsünde varlık kazanması 12'inci yüzyıl İtalya'sındadır (Keskin, 2014, 608). Roma Hukuku, kıta Avrupa'sında hâlâ uygulanmakta olup pek çok ulusal hukukun orijiniidir.

Özellikle İtalya, Almanya, Fransa, Belçika ve İsviçre’de özel hukuk kuralları Roma hukukunda kaynağını bulmaktadır (Ceylan Güneş, 2004, <https://dergipark.org.tr>; Güven, 2016, 838, 840). Farklı ulusal hukukları direkt etkilemiş olmakla *ius commune*’nin özel hukuku ilgilendiren Latince terimlerinin ekseriyeti aslında müşterektir. Roma hukukunun hukuk öğretimine katılmasında savunulan görüşlerden biri, terimlerin medenî hukuka yedirilmesi adeta bu derslerin içinde eritilmesidir. Sadece modern hukuklara inhisar ettiği ölçüde derslerde anılması, Roma hukukunun öğretimde sunacağı faydanın kısırlaştırılmasıdır (Karadeniz, 1969, 344, 346; Oğuz, 2003, 30, 31).

Türk medenî hukukunun çevrimiçi veya yüz yüze ortamda, herhâlde Türkçe işlenmesi yeterlidir. Yalnız İngilizce hukuka giriş derslerinin çevrimiçi icra edilmesi şaşırtıcı düzeyde verimsizlikle sonuçlanmıştır. Öğrencilerin İngilizce seviyesi ile çevrimiçi İngilizce hukuk derslerinin faydası arasında doğru orantı sezilmektedir. Şu hâlde, İngilizce hukuk derslerinin harmanlanmış öğretiminde, çevrimiçi derslerin sayısı öğrencilerin yabancı dil düzeyine göre netleştirilebilir. Talebelerin İngilizce düzeyi düşükse, sınıf içi klasik öğretime meyledilebilir.

Aslında Roma hukukuna yapılacak atıfların ilgili medenî hukuk derslerine ötelenmesi tercihe şayan değildir. Çünkü sırf yürürlükteki hukukun uygulamasına nüfuz ettiği oranda Roma hukukuyla yetinilmesi hukuk tarihine vefasızlık olurdu. Yine de harmanlanmış medenî hukuk öğretiminin tüm aşamalarına yaygın vaziyette Roma özel hukuku terminolojisinden istifade edilebilir. Roma özel hukukundaki maksim ve ilkeler yanı sıra, dava, kurum, kavram ve sözleşme isimlerinin genel bilgilerle medenî hukuk derslerine yedirilmesi değerli çaba sayılabilir. Tabii medenî hukuk derslerinde yad edilmesi mümkün Roma hukuku kavramları burada saymakla tüketilemez. Dersle ilgili her konuda olduğu gibi bu meselede de takdir öğretim üyesindedir. Belirtilmelidir ki, Latince hukuk terimlerini çevrimiçi derste ilk defa duyan öğrencilerden bunların anlamadığına dair şikâyetler alınmıştır. Böylesine serzenişler bazı basit çözümlerle ekarte edilebilir. Uzaktan derste anılacak her Latince kavram, sisteme yüklenerek öğrencilere takdim edilen dijital görsellere evvelden eklenebilir. Aniden akla gelen maksim veya terimler ise, öğrencilerle mesajlaşma kolonuna yazılabilir.

B- SINAVLARDA İNTERNETTEN YARARLANILMASI

Medenî hukuk öğretiminde çevrimiçi sınavların fayda ve zararları analiz edilmelidir. Yalnız bu analiz, diğer değerlendirme yöntemlerinin, özellikle yüz yüze ölçme metotlarının fizibilitesine bağlıdır. Medenî hukuk anabilim dalından sadır her dersin içeriğine ve sınıf mevcuduna uygun imtihan prosedürü diğer derslerden ayrık somutlaştırılmalıdır. Böylece, kararlaştırılan ölçme-değerlendirme sistemi adil, gerçekçi, uygulanabilir ve sürdürülebilirse, medenî hukuk öğretiminin tüm paydaşları bu seçimden olumlu etkilenir.

İnterneti fazla kullanan öğrencilerin çevrimiçi sınava yönelik tutumları daha olumludur. Çevrimiçi sınavların faydaları şöyle sıralanabilir: Maliyet ve zaman tasarrufu, cevapların depolanması, uygun ve hızlı geribildirim alınması, esneklik sağlanması ve insan hatalarını azaltarak güvenilirliği artırması. Şu hâlde *online* sınav yüz yüze sınava alternatif addedilebilir (Sırakaya vd., 2015, 89, 99, 100).

Lâkin salgın sürecinde internet üzerinden tatbik edilen tüm sınavlarda istekli öğrencilerin kopya çekmenin sıra dışı yollarını bulduğu malumdur (Karaburun, 2020, www.hukukcukafasi.com; Samatyalı, 2021, www.pervinkaplan.com; Seskir, 2020, <https://duzensiz.org>; NTV Haber, 2020, www.ntv.com.tr; Hürriyet, 2021, www.hurriyet.com.tr).

Sınavın amacı öğrenciyi öğrenmeye teşvik etmektir; yoksa ona korku ve stres aşılacak değildir (Antalya, 2019, 68, 69). Çevrimiçi imtihanlarda öğrencilerin başarısızlık ihtimali azalmaktadır (Schrijer Bingöl, 2020, 860, 861). Buna rağmen, internet marifetiyle organize edilen sınavlarda, kopyanın engellenmesi için şöyle çareler düşünülmüştür: öğrencilere kopya çekmeyeceklerine dair şeref sözü verdimen, kopyanın zararlarını öğütlemek ve az süre tanıyıp zor soru sormak (Gazete Rüzgârlı, 2020, www.gazeteruzgarli.com).

Çevrimiçi veya yüz yüze örgütlensin medenî hukuk anabilim dalının sair dersinin herhangi sınavı ilgili öğretim üyesinin tercih ve yaratıcılığına bağlıdır. Dersin işleniş yönteminde olduğu gibi, sınav modelinde de özgürlükçü tutumlara sıcak bakıldığı yinelenmelidir. Hakikaten hukuk fakültesindeki miras hukuku sınavıyla tıp fakültesindeki dahiliye sınavının aynı tepeden inme kararda eşgüdümlü düzenlenmesi en uygun çözüm sayılmayabilir.

Harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde, sınav yöntemi ve platformu dersi yürüten öğretim üyesinin takdirine bırakılmalıdır. Bunun alternatifi, sınavların programlanmasına ek olarak mecralarının belirlenmesinde de dekanlara, dekan yardımcılara, bölüm başkanlarına, hatta anabilim dalı başkanlarına söz tanınmasıdır.

Çevrimiçi sınav yönteminin avantajlarından en önemlisi, zamandan tasarruf edilmesi, sonuçların hemen açıklanabilmesi veya insan hatasının minimuma inmesi değildir; kâğıt israfının sona ermesidir. Bunlara karşılık, iki dezavantaj akla gelmektedir. Birincisi, zor test sorusu hazırlamak meşakkatlidir. İkincisi, öğrencilerin çevrimiçi sınavlarda kopya çekmek için akıl almaz yöntemler icat etmesidir. Aslında bunlar birbirlerinin ilacı şeklinde değerlendirilebilir.

Sınıf içi sınavlara oranla çevrimiçi sınavların kopyayla suiistimali daha yüksek olasılıktır ki bu mesele ciddiye alınmalıdır. Kopyadan korunmanın en sağlıklı yolunun, soru kalitesini artırmak olduğu düşünülmektedir. Artık üniversitelerde çevrimiçi imtihan tatbik eden bilgisayar programlarının gelişmişliği şaşırtıcıdır. Bilişim alanına akılcı yatırım yapan üniversitelerin *online* sınav sistemlerindeki değişik soru formatlarından faydalanılabilir. Meselâ, soruya altı veya yedi şık atanabilmesi, cevabın iki şıkka tekabül etmesi, öğrencilerin ekranında soruların gelişigüzel belirmesi, doğru-yanlış sual formatına imkân tanınması, soru metnine *web* sayfası, ses veya video dosyası eklenebilmesi, ölçme değerlendirmede yararlı tekniklerdir. Yine de hukuk eğitim-öğretimine çevrimiçi ve/veya test sınavının yakışmadığı savunulabilir.

İmtihandaki başarı meslek yaşamındaki muvaffakiyetle özdeş değildir. Oysa öğrencinin odağı hep dersten geçmektir. Dersin kredisini ne pahasına olursa olsun transkriptine eklemeyi önceleyen öğrenci mezkûr dersin hukuk formasyonundaki manasını ıskalar.

Salgın döneminin ilk vizelerinden sonra derslerden geçilmesinin kolaylaştığı ayyuka çıkınca, sınıf mevcudunun yaklaşık üçte birinin işin özüne yoğunlaştığı, özveri ve merakla konulara eğildiği görülmüştür ki mevcudun üçte birinde böylesine samimi eforun canlanması eğitim kalitesinde kayda değer gelişme kabul edilebilir.

Öğrencilerin başarısızlık derdinden varestede tutulması, hukuk derslerine gereken önemi vermemelerine sebep olabileceği gibi, bilakis bu dersleri sevdaya dönüştürmeleri sonucunu da doğurabilir. Sınav korkusu azaldıkça ders sevgisinin filizlenmesi, olasılıklardan biridir. Herhâlde, öğrencilerin hukuk derslerine bakışı değişebilir. Bazıları, hukuk derslerini, atlanması gereken kulvar yerine koymayı bırakabilir, müstakbel mesleklerinin öncülü saymaya başlayabilir.

C- ÖĞRETİM ÜYESİNİN ÖĞRENCİLERLE ETKİN İLETİŞİM KURMASI

Akademisyenler sıradan memurlar değildir. Eğitim-öğretim içinde öğretim görevliliği farklı meslektir. Üniversitelerde çalışan öğretim üyeleri, kamu çalışanlarının gelirin ve sanatçıların özgürlüğüne sahiptir (Rosovsky, 2008, 168, 169; Bingöl, 2012, 31).

Öğretim üyesi öğrenciyi değerlendiriyor fakat tersi gerçekleşmiyor. Aslında öğrenci de öğretim üyesini değerlendirmeli ki silahların eşitliği vücut bulsun (Pekcanitez, 2004, 111). Öğrencilere derslerini yürüten öğretim elemanlarını değerlendirme fırsatı tanıyan örneklem araştırmasında, üniversite öğretiminde öğretim elemanından mütevelli sorunlar şöyle sıralanmıştır: Eleştiriye kapalılık, sınıf içi ve sınıf dışı davranışlarda tutarsızlık, etkili dinlemede beceriksizlik, davranışlarda ego merkezlilik ve ders sunmada yetersizlik. Öğrencilerde öğretim üyesine karşı çekince yaratan sebepler de belirtilmelidir: siyasî ve/veya dinî görüşlerin belli edilmesi, statü farkının abartılması ve akademik başarı notuyla ilgili kaygılar (Kaya vd., 2017, 176, 184, 185).

Öğrenciler, olumlu ve özenli iletişimle etkin dinleme bekler. Öğrencilere isimleriyle hitap edilebilir ve önemsendikleri hissettirilebilir. Dil ve üslupta, yargılama değil, betimleme ve motive etme yeğlenebilir. Her hâlükârda, öğrencilerin derse katılmaları desteklenmeli ve görüşlerine saygı duyulmalıdır (Bayraktar Vatansever, 2015, 282, 283; Akgül, 2020, 119, 111).

Kalabalık amfilerde öğrencilerin soru sormaları imkânsız değilse de zordur. Keza derslerde sınıf mevcudu arttıkça münazara ihtimali düşer. Hukuk fakültelerinde kontenjanlar azaltılmalıdır ki öğretim üyeleri öğrencilerin derse aktif katıldığı tartışma ve örnek olaylara dayalı öğretim prosedürleri uygulayabilsin (Gözler, 2008, 3030; Pekcanitez, 2004, 116, 117).

Harmanlanmış öğrenmede etkin iletişim ders materyalinin öğrencilerle önceden paylaşılmasını gerektirir. Çünkü bu yöntemde, dersin, öğrencilerin teknoloji kullanım becerilerine ve tutumlarına uygun tasarlanması, temel kuraldır (Usta ve Mahiroğlu, 2008, 8).

Öğretim üyelerinin öğrencilere tavsiye ettikleri ders kitabını, her sene başında, üniversite veya fakülte kütüphanesine satın aldırması ve böylece ders kitaplarının her öğrenci için erişilebilir kılınması elzemdir. Bunu organize eden öğretim üyesi malî durumu kitap almaya yetişmeyen öğrenciler nezdinde takdire şayandır (Schrijer Bingöl, 2020, 846).

Harmanlanmış öğrenmenin senkron internet ortamlarına ek olarak fiziksel birliktelikleri de bulunur. Öğretim üyesi önderliğinde panel, çalıştay ve alan gezileri söz konusu öğretim modelinin parçasıdır. Fiziksel alemde gerçekleştirilen akademik etkinlikler öğretim üyesi ve öğrenciler arasındaki ilişkiyi besler (Ünsal, 2010, 134). Hakikaten işbirlikli harmanlanmış öğrenmede öğrenci ve öğretim üyesinin etkileşimi yüz yüze sosyalleşmeyi içerir (Çobanoğlu Ateş vd., 2017, 1219).

Öğrencilerin akademik başarıları dersi yürüten öğretim üyesiyle iletişimlerinden etkilenmektedir. Derslerinde öğrencileriyle etkin iletişim kurmaya motive olmuş öğretim üyesi, yüksek öğretimde kolektif başarıya hizmet edebilir. Bunun için öğretim üyesinin adil gelir düzeyi ve özgür düşünce ortamıyla donatılması önemlidir.

Öğrencilerin öğretim üyeleri konusundaki geri bildirim ve eleştirileri dikkate alınmalıdır. Bu bulgular tersinden ifade edildiğinde kâmil öğretim üyesi betimlenebilir. Her öğretim üyesi gibi medenî hukuk anabilim dalında çalışan tüm öğretim üyeleri de genel anlamda şöyle idealize edilebilir: özgüvenli, hoşgörülü, özgürlükçü, hatip, dengeli, esnek, demokratik, hareketli, anlayışlı, çözüm odaklı, motive edici, saygınlığını dürüst ve özenli olmakla kazanan, teknoloji sever, iyi ve temiz giyimli.

Medenî hukuk anabilim dalından sadır derslerde, öğretim üyesi, kullandığı ders kitaplarının güncel baskılarından birkaç takımın üniversite ve varsa fakülte kütüphanesine bağışlanmasına vesile olabilir. Ayrıca, yüz yüze derste çözülecek pratiğin ve/veya tartışılacak konunun öğrencilere evvelce duyurulması katılımı artırabilir. Gerçekten harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde etkin iletişim, öğretim materyalinin özellikle dijital dokümanların mezkûr dersten önce öğrencilerle paylaşılmasını gerektirir.

Sınıf mevcutları müsaade ettikçe, medenî hukuk anabilim dalı derslerinin alan gezileriyle harmanlanması önerilir. Meselâ aile hukukunda, aile mahkemesinde duruşma izlenebilir; ayrıca, aile ve sosyal hizmetler il müdürlüğü yanı sıra sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu il müdürlüğüne ziyaret düzenlenebilir. Borçlar hukuku özel hükümlerde, müzayedede ihtiyarî açık artırmanın veya noterde resmî evrak tanziminin gözlenmesi faydalı addedilebilir. Yine mesleğin tatbikat yönünün keşfedilmesi adına, fakültenin bulunduğu şehrin barosunda öğrencilerin ağırlanması düşünülebilir. Eşya hukukunda, sulh hukuk veya kadastro mahkemesinde duruşma seyredilebileceği gibi, tapu ve kadastro il müdürlüğü yerinde incelenebilir. Öğrencilerin baro başkanı, hâkim, müzayedede yöneticisi, noter, noter kâtabi ve tapu-kadastro memuru gibi statülerle mezuniyetten önce tanışması kayda değer iş birliğidir. Dahası, hukuk fakültesi öğrencilerinin kurduğu kulüplerle medenî hukuk anabilim dalında çalışan öğretim üyeleri beraberliğinde sosyal medyada canlı yayınlar, yüz yüze veya çevrimiçi paneller ve konferanslar organize edebilir. Böylesine organizasyonlarda farklı fakültelerden akademisyen meslektaşlar yanı sıra avukat, hâkim veya savcı üstatlar da davet edilebilir.

Harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde, dersin öğretim üyesinin kararlaştırılmış saat aralığında odasında hazır bulunması etkin iletişim gagesinin gerçekleşmesine yetmez. Dersler gibi öğrencilerle görüşme vakitleri de hibrit ilân edilmelidir. Şu hâlde, uzaktan derslerin yürütüldüğü bilgisayar programı üzerinden öğrencilere açık görüşme süresi ayarlanabilir.

SONUÇ

Eğitim, insanın kişiliğini geliştirmesinin en değerli yoludur ve insan haklarına saygılı yaşamın direğidir. Eğitim hakkı, maddî ve manevî yönüyle kişiliğin inkişafı ve özgürleştirilmesiyle ilintilidir. Sosyal-ekonomik-kültürel haklar arasında yer alan eğitim hakkı Devletin aktif katılımı kadar pasif tutumunu da gerektirir.

Hukuk öğretimi ve hukukçunun eğitimi bilgilerin sunulmasına ve bunlara erişimin sağlanmasına indirgenemez. Mezunlar hukukçuluğun gerektirdiği elzem niteliklerle bezenmelidir. Hukuk öğrencilerine, ciddî ve programlı formasyon yüklenmektedir. Bu formasyon, teorik, pratik ve etik üçlüsünden müteşekkildir. Hukukçu, dış görünüşüne titizlik göstermeli, kendisini ifadede asil duruş sergilemeli ve hayat alanlarının tamamında hukuk meslek onuru önceliğini dışa vurmalıdır.

Hukuk öğrencilerinin hem hukukun özünü hem de meslek etiğini hazmetmesinde, medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim azamî önem arz etmektedir. Çünkü hukuk fakültesindeki dört yıllık müfredatın en yoğun ve pekiştirmeli kısmı medenî hukuk anabilim dalının sırtındadır. Dolayısıyla, hukuk öğrencisinin eğitim hakkının layıkıyla tatmin edilmesi, medenî hukuk derslerinin profesyonel idamesiyle yakından ilişkilidir.

Salgın, eğitim-öğretimde dijitalleşmenin ivmesini artırmıştır. Tüm fakülteler gibi hukuk fakülteleri de çareyi çevrimiçi öğretimde bulmuştur. Bu adım, internetten hukuk öğretiminin avantaj ve dezavantajlarıyla yüzleşmeyi sağlamıştır.

Çevrimiçi yüksek öğretimin avantajlarından hukuk fakülteleri de aynı doğrultuda nemalanır. Çevrimiçi hukuk öğretimi, maliyet ve zamandan tasarruf sağlar. Bilhassa kâğıt israfını azalttığından doğaya saygılıdır. Dersler ve sınavlar depolanabilir. Hızlı geribildirim alınması dersin esnek yönetilmesine vesile olur. İnsan hatalarını azaltır. Hukuk öğretimindeki tüm paydaşların bilgisayar ve internet kullanma becerilerini geliştirir.

Harmanlanmış hukuk öğretimi, salt *online* hukuk öğretiminin dezavantajlarını gidermeye adaydır. Gerçekten, derslerin sırf çevrimiçi yürütülmesi öğretim üyesi ve öğrenciler arasında etkili iletişim kurulmasına engel olur. Oysa medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim, öğretim üyesi ve öğrencilerin irtibatını kuvvetlendirebilir. Diğer taraftan, bilgisayar kullanımı ve internet erişiminde sorun yaşayan öğrencilere eğitim-öğretimin ulaşması zorlaşabilir. Çevrimiçi sınavlar, kopyaya meyilli talebelerin suiistimaline açıktır. Soru kalitesinin artırılması ve bilişimden maksimum yararlanılması çare sayılabilir.

Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze öğretimli sınıfta eşzamanlı internet yayınına geçilmesinden ibaret değildir. Salgın yüzünden sınıflara kabul edilen öğrenci sayısının azaltılması dolayısıyla yüz yüze öğretimle eşzamanlı canlı yayına geçilmesi eğitim hakkında Devletin aktif katılımına örnektir. Böylece derse kayıtlı öğrencilerin tamamına derse katılma imkânı tanınmaktadır. Oysa hibrit öğrenme, yüz yüze ve uzaktan öğretimin karılması ve bu heterojen yapıya *web* kaynakları, dijital dokümanlar, videolar, farazî dava pratikleri, simülasyonlar ve alan gezileri gibi yeni öğrenme platformlarının eklenmesidir. Hâli hazırda yüksek öğretimde adı geçen harmanlanmış öğrenme tarafsız ve bilimsel bakış açısıyla gözden geçirilmelidir. Umut edilen revizyonda, harmanlanmış öğrenmenin eğitim bilimlerindeki tanımına odaklanılmalıdır.

Harmanlanmış öğrenme başlığı altında, yüksek öğretimde merkeziyetçi dayatmalardan uzak durulabilir. Medenî hukuk anabilim dalından sadır derslerin yönetimi, işleniş biçimi, platformu ve sınavların mecrası gibi ayrıntılarda, öğretim üyelerinin yetkinliği kabul edilmelidir. Bu konularda, dersi yürüten öğretim üyesine takdir tanınmayacaksa, en azından, dekanlara, dekan yardımcılara, bölüm başkanlarına, hatta anabilim dalı başkanlarına söz verilebilir.

Medenî hukuk öğretimi ters yüz sınıf modelindeki işbirlikli harmanlanmış öğrenmeye hem pedagojik hem de metodolojik anlamda uygundur. Bu tespit üzerine, medenî hukuk anabilim dalında harmanlanmış öğrenme ve öğretim üyesiyle öğrenciler arasında etkin iletişim önerileri tartışmaya açılmıştır. Eğitim bilimlerindeki harmanlanmış metot açıklamalarından istifade edilerek medenî hukuk anabilim dalı derslerinde ters yüz sınıf modelinde işbirlikli harmanlanmış öğretim tasarlanmıştır. Medenî hukuk öğretiminin harmanlanmış yöntemle sürdürülmesiyle, medenî hukukçular vasıtasıyla hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışı ulusal düzeyde öngörülmektedir.

Çevrimiçi medenî hukuk öğretiminin üç yönlü akademik faydası fark edilmiştir. Coğrafi merkez kaygısından arınma bu avantajların kaynağıdır. Birincisi, dünyanın dört köşesinden bürokrat, diplomat, sektör uzmanı ve profesör gibi nitelikli misafirlerin güncel bilgilerinin öğrencilere ulaşması kolaylaşır. İkincisi, kayıtlı derslerin sınırsız tekrara açık izlenebilmesi ve/veya dinlenebilmesi, müstakbel hukukçuların bireysel öğrenme hızlarına eşlik eder. Üçüncüsü, yer değiştirmeden bazı derslerine kavuşan hukuk öğrencileri, sosyal ve entelektüel aktivitelere daha sık yönelebilir. Özellikle diksiyon veya yabancı dil benzeri becerileri geliştirmeye rahatlıkla vakit ayırabilir.

Medenî hukukta teorik dersler, konuya ilişkin *de lege lata*'nın ve öğretimin aktarılmasından ibarettir. Kuramsal derslerin bazıları peki âlâ internetten yapılabilir. Pratik dersler, sınıfta yüz yüze organize edilebilir. Bunlara fiziksel sosyalleşme ortamları eklenebilir. Çevrimiçi derslerin üst limiti konusunda Yüksek Öğretim Kurulu'nun talimatları takip edilmelidir. Her dersten önce dijital ders materyalleri öğrencilere iletilmelidir. Ayrıca, tartışma panoları hazırlanabilir, *web* tabanlı farazî dava simülasyonları planlanabilir, mobil teknolojiler ve sosyal medya platformları yaygın kullanılabilir, hatta internette veya yüz yüze paneller düzenlenebilir.

Çevrimiçi ve/veya test sınavlarının medenî hukuk öğretimine uymadığı savunulabilir. Yine de soru kalitesinin artırılması ve farklı *online* soru tiplerinden faydalanılması çevrimiçi kopyadan korunmaya yarayabilir. Elektronik soru metinlerinde, altı veya yedi şık atanabilmesi, cevabın iki şıkka tekabül etmesi, öğrencilerin ekranında soruların gelişigüzel belirmesi, doğru-yanlış soru formatına imkân tanınması, soru metnine *web* sayfası, ses veya video dosyası eklenebilmesi, ölçme değerlendirilmede yararlı tekniklerdir.

Harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde, dersin öğretim üyesinin önceden ilân edilmiş görüşme saatleri aralığında odasında hazır bulunması iletişimi etkin mertebeye yükseltmez. Öğrencilerin dersin öğretim üyesiyle görüşme hakları onlara hibrit tarzda tanınmalıdır. Yüz yüze ve uzaktan görüşme saatleri önceden kararlaştırılmalıdır. Zira uzaktan derslerin yürütüldüğü bilgisayar programı üzerinden öğrencilere açık görüşme süresi ayarlanabilir. Öğrencilerin elektronik postaları düzenli ve özenli yanıtlanmalıdır. Alan gezilerinde, yani fiziksel sosyalleşme ortamlarında, mezkûr dersle ilgili olduğu ölçüde, mahkemelerde duruşma izlenebilir ve bazı Devlet kurumları yanı sıra noter ve baro gibi müesseseler ziyaret edilebilir.

KAYNAKÇA

I- ESERLER

Akgül, M. Ş. (2020). Sınıf Yönetimi. Eğitim Bilimleri (Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğitimler/2), A. Dönger (Editör), Montenegro, 111-123.

Algan, B./Algan, M. (2013). Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Bağlamında Eğitim Hizmetlerinin Ruhsat Usulü ile Özel Kişilere Gördürülmesi. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17/3, 147-194.

Altunya, N. (1997). Eğitim Hakkı. Türkiye Mühendislik Haberleri, 390-Ağustos, 59-65.

Antalya, G. (2019). Hukuk Eğitimi ve Öğretimi. C. III. Seçkin. Ankara.

Aydoğanoglu, E. (2019). BM İnsan Hakları Bildirgesinde Eğitim Maddeleri Bağlamında Eğitimde Fırsat Eşitliği mi Eğitim Hakkı mı? PoliTeknik, 5. Güncelleme-30 Ekim, 31-33.

Ayoola O. L./Mangina, E. (2014). Personalization of a U-Learning Environment for Third Level Education. Case Study. Yükseköğretim Dergisi, 4/1 54-60.

Bayraktar Vatansever, H. (2015). Eğitim Ortamında Öğretmen Öğrenci İletişimi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/18, 262-285.

Berkant, H. G./Cömert, M. (2013). Günlük Gazetelerdeki Eğitimle İlgili Haberlerin İncelenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, 3/2, 25-44.

Bingöl, B. (2012). Türkiye İçin Bir Eğitim Hukuku Teorisinin Gerekliliği. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2/2, 25-38.

Borst, E. (2019). İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkının Etkisizleştirilmesi Üzerine. PoliTeknik, 5. Güncelleme-30 Ekim, 18-21.

Ceylan Güneş, S. (2004). Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8/2. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789844> (17.10.2021).

Çallı, Y. (2009). Türk Anayasa Hukuku'nda Eğitim Hakkı (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. M. Öden (Danışman).

Çobanoğlu Ateş, A./Uzunboylar, O./Altun, E. (2017). Çevrimiçi Öğrenme Hazırbulunuşluk, Tutum ve Algılanan Çevrimiçi Sosyalliğin İşbirlikli Harmanlanmış Bir Derste İncelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16/63, 1218-1229.

Çoşkun, U. (2012). Yeni Anayasa ve Eğitim. Liberal Düşünce, 17/66-Bahar, 111-121.

Demiralay, R./Karataş, S. (2014). Evde Ders Okulda Ödev Modeli. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3/3, 333-340.

Dinç Erdoğan, S. (2020). Evlilikte cinsel ilişki yaşamamak boşanma davasında kusur sayılır mı? <https://www.hurriyet.com.tr/aile/evlilikte-cinsel-iliski-yasamamak-bosanma-davasinda-kusur-sayilir-mi-41663752> (8.10.2021).

Economides, K. (2015). Legal Education. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Wright D. J. (Editör), 2nd Edition, Oxford/Elsevier, 734-739.

Eğrikar, Ö. (2021). Mona Lisa zaferi: Estetik davasında 20 bin TL kazandı. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mona-lisa-zaferi-estetik-davasinda-20-bin-tl-kazandi-41938324> (29.11.2021).

Erbakan, N. (1996). Adil Ekonomik Düzen. Refah Partisi. Ankara. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2631/199601001.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (26.11.2021).

Erdem, H. F. (2021). Türkiye'de Hukuk Eğitimi: Çözüm Arayışları, Sorunlar ve Öneriler. Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 13/1, 302-321.

Gökçe Toker, A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim. D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 1-12.

Gözler, K. (2008). Küreselleşme Sürecinde Hukuk Eğitimi. Legal Hukuk Dergisi, 69-Eylül, 3021-3030.

Güran, S. (1984). ABD'de Hukuk Eğitimi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 50/1-4, 179-196.

Gürpınar, E./Alimoğlu, M. K./Tetik, C./Akdoğan, I. (2012). Farklı eğitim programları, eğitim yönlendiricileri ve öğrencilerin probleme dayalı öğrenim hakkındaki görüşlerini etkileyebilir mi? Ege Tıp Dergisi, 51/2, 103-109.

Güven, K. (2016). Hukuk Çevreleri Ayrımında Alman Hukuku'nun Yeri ve Temel Özellikleri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65/3, 837-891.

İmamoğlu, M. İ. (2016). Almanya'da Hukukçuların Zihniyeti, Hukukun Temel Bilimleri ve Hukuk Tarihçiliği Prof. Em. Dr. Dr. H.C. Mult. Michael Stolleis ile Söyleşi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 74/1, 95-106.

Jumabaeva, C./Sait kyzy, A./Baryktabasov, K./Ismailova, R. (2020). Kırgızistan'da Hibrit Eğitim Uygulaması. Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi, 4/1, 23-30.

Kadirhan, M./Korkmaz, Ö. (2020). EBA İçerikleriyle Harmanlanmış Öğretim Uygulamasının Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersindeki Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10/1-Ocak, 64-75.

Kahraman, B./Kaya, N. O. (2021). Fen Eğitimi Alanında Yapılmış Harmanlanmış Öğrenme Çalışmalarına Yönelik Tematik İçerik Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36/3, 509-526.

Karaburun, H. (2020). Eğitim Sistemimizde Kopya ve Hukukî Yaptırımı. <https://www.hukukcukafasi.com/egitimde-sistemimizde-kopya-ve-hukuki-yaptirimi/> (17.10.2020).

Karadeniz, Ö. (1969). Hukuk Öğretimi Bakımından Roma Hukuku. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26/1, 323-347.

Karakocalı, A. (2015). Krallık Döneminden Iustinianus Dönemine Kadar Ana Hatları ile Roma'da Hukuk Eğitimi. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/2, 131-150.

Karshoğlu, A.Ş./Göz, B./İzci, B./Yıldırım, M./Ahioglu, M./Öztürk, Y. T. (2020). Covid 19 Hukuk Kroniği. [https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=covid-19-hukuk-kroniği-\(11-26-mart\)_637234231712445567.pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=covid-19-hukuk-kroniği-(11-26-mart)_637234231712445567.pdf) (3.10.2021).

Katz, H. E./O'Neill, K. F. (2009). *Strategies and Techniques of Law School Teaching: A Primer for New (and Not So New) Professors*. Aspen Publishers. New York. https://www.wklegaledu.com/file%20library/faculty-resources/katzandoneill_lawschoolteaching.pdf (8.10.2021).

Kaya, F.M./Sungurtekin, D./Deniz, S. (2017). Üniversitelerde Öğretim Elemanı Kaynaklı İletişim Sorunları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7/1, 176-195.

Keskin, B. O. (2014). Modern Hukukî Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Orta Çağ'da Corpus Iuris Civilis'in Keşfi ve Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72/1, 599-626.

Keskin, N. (2021). Mona Lisa zaferi! Davayı 9 yıl sonra kazandı. <https://www.aksam.com.tr/yasam/mona-lisa-zaferi-davayi-9-yil-sonra-kazandi/haber-1219172> (29.11.2021).

Korucu, A. T./Kabak, K. (2020). Türkiye'de Hibrit Öğrenme Uygulamaları ve Etkileri: Bir Meta Analiz Çalışması. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 2/2, 88-112.

Koyuncu, N. (2012). Hukuk Mektebinin Doğuşu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/3, 163-183.

Kozan, H. E./Çolak, M./Demirhan, B. S. (2021). COVID-19 Pandemisinde Uzaktan Eğitim: Hemşirelik Eğitimine Yansımaları. *Journal of Education and Research in Nursing*, 18/1, 60-64.

Kök, A. (2018). Harmanlanmış Öğrenme Yönteminin Etkililiği: Bir Meta-Analiz Çalışması (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. A. N. Çoklar (Danışman).

Kurt Çırak, S./Yıldırım, İ./Cüçük, E. (2018). Harmanlanmış Öğrenmenin Akademik Başarı Üzerine Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33/3, 776-802.

Moliterno, E. J. (2015). The History and Future of Law Teaching Methods. Legal Education in 21st Century International Conference (21'inci Yüzyılda Hukuk Eğitimi), Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 29-46.

Nagle, L. E. (2000). Maximizing Legal Education: The International Component. Stetson Law Review, 29, 1091-1118. <https://www.stetson.edu/law/lawreview/media/maximizing-legal-education-the-international-component.pdf> (8.10.2021).

Oğuz, A. (2003). Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52/4, 1-40.

Okçu, D. (2007). Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5/1-Haziran, 45-59.

Oktay, E. H./Danacı Mutlu, H./Unvan, M./Kavas, R. K., /Bakır, İ. (2021). Mimarlık Eğitiminde Sanal Eğitim Denemeleri ve Değerlendirme Süreci. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 25, 311-324.

Özdemir, H./Çekin, M./Sütçü, S. S. (2020). COVID-19 ve Kişisel Verilerin Korunması. TÜBA Covid-19 Küresel Salgını: Hukukî Değişim ve Etkileşimler Raporu, H. Akkanat (Bölüm Editörü), Ankara, 71-73.

Özerbaş, M. A./Benli, N. (2015). Blended Öğrenme Ortamının Öğrenci Akademik Başarı ve Tutumlarına Etkisi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35/1, 87-108.

Özgeç, İ. (2020). COVID-19 Salgını Dolayısıyla Kişi Hak ve Hürriyetlerine Sınırlama Getirilmesi Sorunu. TÜBA Covid-19 Küresel Salgını: Hukukî Değişim ve Etkileşimler Raporu, Ankara, 13-18.

Özkan Sungurtekin, M. (2019). İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı ve Ülkemizde Kız Çocuklarının Durumu. İzmir Barosu Dergisi, 3-Eylül, 119-136.

Pekcanitez, H. (2004). Hukukta Aktif Eğitim. Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Uluslararası Toplantı, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 109-118.

Rheinstein, M. (1938). Law Faculties and Law Schools-A Comparison of Legal Education in the United States and Germany. Wisconsin Law Review, 5-42. <https://core.ac.uk/download/pdf/234145665.pdf> (8.10.2021).

Rosovsky, H. (2008). Üniversite-Bir Dekan Anlatıyor. S. Ersoy (Çeviren). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. Ankara.

Sarıtepeci, M./Çakır, H. (2014). Harmanlanmış Öğrenmenin Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Motivasyon ve Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35/1, 115-129.

Schrijer Bingöl, B. (2020). Covid-19 Salgını Süresince Eğitim Hakkı, Fırsat Eşitliği ve Sınavlara İlişkin Temel Problemler. İstanbul Hukuk Mecmuası, 78/2, 837-884.

Samatyalı, P. (2021). Online sınavlar: Üniversitelerde kopya rekoru kırılıyor. <http://www.pervinkaplan.com/detay/online-sinavlar-universitelerde-kopya-rekoru-kiriliyor/14844> (17.10.2021).

Seskir, Z. (2020). Online Sınavlarda Kopya İkilimi ve Türkiye Gerçekleri. <https://duzensiz.org/online-sinavlarda-kopya-ikilemi-3f864a448bf3> (17.10.2021).

Sırakaya, M./Sırakaya Alsancak, D./Çakmak Kılıç, E. (2015). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Çevrim İçi Sınava Yönelik Tutum Düzeylerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23/1, 87-104.

Soner, C./Soner, P. (2021). Evlilikte Cinsellik Yoksa Boşanma. <http://www.soner.av.tr/evlilikte-cinsellik-yoksa-bosanma/> (8.10.2021).

Sünker, H. (2019). Eğitim-Toplum-İnsan Hakları. *PoliTeknik*, 5. Güncelleme, 30 Ekim, 12-14. http://politeknik.de/wp-content/uploads/2019/11/DOSYA_EGITIM.pdf (2.10.2021).

Şeker, M. (2020). Salgın ve Normalleşme. 7. TÜBA Covid-19 Küresel Salgını: Hukukî Değişim ve Etkileşimler Raporu, Ankara, 7.

Türkmen, K. (2018). Hukuk Eğitiminde Yeni Bir Model Olan Klinik Hukuk Eğitimine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. A. Balcı (Danışman).

Uluyol, Ç./Karadeniz, Ş. (2009). Bir Harmanlanmış Öğrenme Ortamı Örneği: Öğrenci Başarısı ve Görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, 60-84.

Usta, E./Mahiroğlu, A. (2008). Harmanlanmış Öğrenme ve Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarının Akademik Başarı ve Doyuma Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/2, 1-15.

Uzun, M. (2020). Yargıtay, içtihat değiştirdi: Cinsellik istemeyen eş ağır kusurlu. <https://www.sabah.com.tr/yasam/yargitay-ictihat-degistirdi-cinsellik-istemeyen-es-agir-kusurlu-5261806> (8.10.2021).

Ünsal, H. (2010). Yeni Bir Öğrenme Yaklaşımı: Harmanlanmış Öğrenme. *Millî Eğitim Dergisi*, 185-K1ş, 130-137.

Van Detta, J. A. (2015). The Law School of The Future: How the Synergies of Convergence will Transform the Very Notion of Law Schools during the 21st Century from Places to Platforms. *Legal Education in 21st Century International Conference (21'inci Yüzyılda Hukuk Eğitimi)*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 177-227.

Yolcu, H. H. (2015). Harmanlanmış (Karma) Öğrenme ve Uygulama Esasları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33/1, 255-260.

Yüksel, M. (2013). Bilim Felsefesi ve Sosyal Teori Bağlamında Hukuk Öğretimine Bakmak. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/3, 1-8.

II- DİĞER KAYNAKLAR

Gazete Rüzgârlı. (2020). Uzaktan sınavda kopya önlemleri: Şeref sözü, öğüt, zor soru. <https://www.gazeteruzgarli.com/uzaktan-sinavda-kopya-onlemleri-seref-sozu-ogut-zor-soru/> (17.10.2021).

NTV Haber. (2020). Online sınavda profesörü bile şaşırtan kopya. <https://www.ntv.com.tr/egitim/online-sinavda-profesoru-bile-sasirtan-kopya,22y3Z7yByEeWMmNt6UhADg> (17.10.2021).

Hürriyet. (2021). Uzaktan eğitimde dikkat çeken olay! Çevrimiçi sınava çevrimiçi kopya... <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/uzaktan-egitimde-dikkat-ceken-olay-cevrimici-sinava-cevrimici-kopya-41705157> (17.10.2021).

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

GÜNÜMÜZDE EĞİTİM

Eğitimci Anna Grigoryevna BARTKULAŞVİLİ
AMÍA, Dilbilimi Enstitüsü
Bakü/Azərbaycan

ÖZET

Makalede yazar, eğitim sistemini bir bütün olarak iyileştirmeye yönelik fikir ve yaklaşımları tanımlar. Eğitimin geliştirilmesi sürecinde ulusal kalkınma açısından gerçek önceliklerin rolünün analizi verilmektedir. Lise düzeyinde eğitim sürecinde çocuklar ve ergenler için eğitimsel ve mesleki rehberlik sağlamaya yönelik öneriler. Modern eğitimde küreselleşme sürecinin artıları ve eksileri, çevrimiçi eğitimin olumlu yönleri ve dezavantajları hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Yazar ayrıca belirli gerçeklere ve kişisel deneyimlere atıfta bulunarak eğitim sisteminin bir bütün olarak iyileştirilmesi için bazı önerilerde bulunur. Nostrifikasyon sistemini bir bütün olarak ele almak için, daha önce olduğu gibi standartlara göre değil, kişisel deneyimlerden yeni yöntemler ve öğrenme biçimleri getirmeyi önerir. Ayrıca buna ek olarak bazı ülkelerde üniversite mezunlarının yıllarca nostrifikasyon geçirememesine ihtiyaç var mı ve bu ne veriyor ki? Nostrifikasyon sisteminde önyargı vardır, dolayısıyla rüşvet gelişmiştir. Yazar, herhangi bir ülkede eğitim alanında bir kriz durumu yaratan bilim ve eğitimden çeşitli nedenlerle en iyi personelin çıkışı gibi önemli bir sürece dikkat etmeyi önermektedir.

Anahtar kelimeler. Eğitim, küreselleşme, öneriler, artılar ve eksiler, sonuçlar.

ОБРАЗОВАНИЕ СЕГОДНЯ

Анна Григорьевна БАРТКУЛАШВИЛИ

Филолог языковед. АН Азербайджана,

институт языкознания, педагог.

Баку / Азербайджан

АННОТАЦИЯ

В статье автором выявлены идеи и подходы для улучшения системы образования в целом. Дан анализ роли в процессе развития образования реальным приоритетам в плане национального развития. Рекомендации по обеспечению учебной и профессиональной ориентации детей и подростков в процессе обучения на старшей ступени средней школы. Дана короткая информация о плюсах и минусах процесса глобализации на современное образование, о положительных моментах и недостатках онлайн обучения.

Автор также вносит некоторые предложения для улучшения системы образования в целом, ссылаясь на конкретные факты и личный опыт. Предлагает вносить новые методики и формы обучения из личного опыта, а не по стандартам, как это было раньше, рассмотреть систему нострификации в целом. Есть ли необходимость в ней и что она даёт, кроме того, что в некоторых странах окончившие вузы, не могут годами пройти нострификацию. В системе нострификации имеет место необъективность, следовательно, развито взяточничество. Автор предлагает обратить внимание на такой немаловажный процесс, как отток лучших кадров по разным причинам из науки и образования, что создаёт кризисную ситуацию в области образования любой страны.

Ключевые слова. Образование, глобализация, предложения, плюсы и минусы, выводы.

Глобализация это многогранный процесс интеграции человечества в единое целое, реальная взаимозависимость стран мира друг от друга.

Стратегической целью Государственной политики в области образования является повышение доступности качественного образования, соответствующего современным требованиям инновационного развития экономики, общества и каждого гражданина.

В эпоху глобальной конкуренции и неопределённости будущего победителями оказываются страны, делающие ставку на человека и на его максимальное развитие, на способности людей делать жизнь лучше, развивая свои традиции, культуру и отечество.

Сегодня образование, являясь, я бы сказала, основой не только экономики, в сочетании с воспитательной функцией, развитием ценностей солидарности и патриотизма, повысит уровень жизни людей, следовательно, нации в любой отдельной взятой стране.

Только через знание, через образование, через внутренний богатый потенциал человеческого мира, человеческой души и человеческого сознания мы познаём окружающий нас мир.

Опыт разных государств убеждает, что эффективное функционирование образовательной сферы является залогом стабильности общества в целом. Не случайно в индексе человеческого развития одним из важных показателей является уровень образования населения.

1. ПЛЮСЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В частности, к преимуществам глобализации относятся:

- совместное использование в мировом масштабе знаний, необходимых для всякого рода развития на различных уровнях;
- согласованные действия и финансовая помощь, позволяющие гармонично взаимодействовать в процессе развития стран, сообществ и отдельных индивидов;
- благоприятные условия для сотрудничества, согласованности и признания культурных различий между странами и регионами, а также поощрение вкладов различных культур в развитие отношений между странами.

Многим странам глобализация кажется неизбежной, и ими были проявлены многочисленные инициативы и приложены значительные усилия к тому, чтобы приспособиться к ней и использовать заложенные в ней возможности для развития общества и отдельных индивидов.

2. МИНУСЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Однако, несмотря на это, в последнее время часть мирового сообщества выражает все больше и больше опасений по поводу возможности негативного воздействия глобализации на развитие отдельных сообществ и целых наций. Были созданы различные общественные движения, направленные против угроз глобализации, особенно в развивающихся странах. По их мнению, негативные воздействия глобализации могут проявляться в виде различных форм политической, экономической и культурной колонизации, подавляющего влияния развитых стран на развивающиеся, а также быстро увеличивающегося разрыва между богатыми и бедными областями в различных частях света.

К негативным потенциальным воздействиям глобализации относятся:

- увеличение технологического разрыва и «цифрового барьера» между развитыми странами, нарушающих принцип равных возможностей для совместного использования знаний, навыков и интеллектуальных ресурсов в мировом масштабе;
- уничтожение коренных культур развивающихся стран во имя выгоды небольшой группы развитых государств;
- нарастание различий и конфликтов между регионами и культурами;
- насаждение господствующих в развитых регионах культур и ценностей, а также растущие масштабы культурных заимствований развивающихся регионов у развитых стран.

Невозможно обсуждать воздействие глобализации на высшее образование, не принимая во внимание факт интернационализации высшего образования. Эти два термина зачастую ошибочно используются один вместо другого. Глобализация представляется как явление, которое оказывает воздействие на высшее образование, а интернационализация высшего образования понимается как одно из проявлений реакции высшего образования на возможности и проблемы, возникающие благодаря глобализации. Интернационализация охватывает широкий круг вопросов, как учебные программы, преподавание, обучение, научные исследования, институциональные соглашения, мобильность учащихся, преподавателей, сотрудничество в целях развития и многое другое.

Итак, несмотря на очевидную глобальность подхода, в настоящее время нет четких требований, предъявляемых к качеству образования на межнациональном уровне.

3. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

Ключевым элементом человеческого капитала страны является интеллектуальный капитал, качество которого формируется, в первую очередь, системой образования, ставшего сегодня важнейшим фактором модернизации экономики и общества, перехода к новым технологиям.

Являясь основой духовного, социального и экономического развития общества и государства, образование является элементом национальной экономики, ибо именно оно формирует кадровый потенциал для всех отраслей страны.

Сегодня перед обществом стоит проблема формирования такой системы образования, которая отвечала бы национальным интересам государства, определяющего роль и меру ответственности перед своими гражданами в доступности качественного образования как рыночной ценности.

Известно, что именно человеческий капитал, то есть интеллектуальный капитал - хорошее образование продвигает развитие страны, создавая предпринимательские способности в хорошем смысле. С изменением общества изменяются и подходы к пониманию образованности. Сегодня образованный человек – это не столько «человек знающий», со сформированным мировоззрением, сколько подготовленный к жизни, свободно ориентирующийся в сложных проблемах современной культуры, способный осмыслить свое место в жизни.

Азербайджан входит в число лидеров по охвату средним и высшим специальным образованием, что является одной из важных гарантий жизненного успеха. Именно потому расходы на образование не просто должны стать социальной обязанностью государства, а инвестицией в будущее.

4. ПРОБЛЕМЫ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ.

Экономическая отдача образования не всегда одинакова; качество образования может быть низкой и не отвечать требованиям рынка. Это означает, что инвестиции в человеческий капитал были недостаточно эффективными, или же уровень образования превышает потребность экономики.

Переход высшего образования на бакалавриат (на среднее техническое образование) должен базироваться на колледжах, т.к. степень бакалавра получают специалисты средней квалификации. Основу профессиональной среды должны составлять именно технические специалисты, а степень магистра (специалиста с высшим образованием) должен получать ограниченный контингент, в основном выпускники высших учебных заведений.

Выпускники школ стремятся любой ценой поступить в вуз, но по своему интеллектуальному и возрастному уровню иногда просто не готовы к тому, чтобы называться специалистами по окончании учебного заведения. Учебные программы рассчитаны на взрослых, грамотных граждан, отдающих себе отчет в том, зачем они получают высшее образование, и что ожидают от выбранной профессии, чего хотят достичь в дальнейшем в жизни. К сожалению, большинство студентов не только не понимают, зачем они пришли в вуз, но и не осознают в целом своей будущей роли в обществе, надеясь, что диплом поможет найти высокооплачиваемую работу.

- Люди не на своих местах.
- Среди безработных всё больше людей с высшим образованием.
- Специалистов- выпускников «реального сектора» мало, много экономистов, юристов и менеджеров.
- Образовательная среда отстаёт от цифровых технологий.

- Школа перегружает детей знаниями, необходимость которых сомнительна и слабо воздействует на формирование ценностей будущего гражданина страны.
- Растёт доля слабых преподавателей, как в школах, так и в вузах.
- Структура образования не соответствует структурам экономики
- Учащийся или студент, вступая в систему образования, занимает в ней роль исполнителя программ, не принимая в них никакого участия, что ведёт к получению формальных документов об образовании. Такое образование не может выявить и развить способности и таланты, а это снижает экономические эффекты.
- Низкая заработная плата, социальная незащищённость преподавателей и научных сотрудников приводит к оттоку кадров.
- Выпускники ВУЗов не все работают по специальности или же, не найдя работу, уезжают за границу.
- В сельских школах из-за нехватки кадров, уровень образования ниже городских. Наблюдается практика преподавания не по специальности.
- Сфера образования сегодня стала предпринимательской деятельностью, как торговля и бизнес. Государство недооценивает труд педагогов, учёных, снижая, таким образом, интеллектуальный потенциал. Мало желающих учиться на специальность педагога из-за низкой зарплаты, а ведь труд педагога совсем нелёгкий.
- Необходимо пересмотреть вопросы, связанные с проведением подтверждения дипломов (нострификацией, нужна ли она вообще?). В этом вопросе, на мой взгляд, наблюдаются формальности и не только в Азербайджане, а и в других странах.

5. ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО РЕШЕНИЮ ПРОБЛЕМ.

Требуется новая система обучения, которая позволит передавать из поколения в поколение опыт, знания и ценности народа. Возродить воспитание патриотизма и духовной ценности. И здесь необходимо чётко выделить, что же хочет государство от образования и что оно для этого делает. Необходимо не копируя чужие образцы, выстроить систему, которая, опираясь на национальный опыт и традиции, шла впереди мирового развития.

Неплохо бы ввести в учебные программы такие предметы, как нравственность, этика.

Полагаю целесообразным пересмотреть образовательные стандарты и программы, повысить требовательность к качеству учебников, улучшив их научную основу и нацеленность. (Как известно в школьных учебниках много ошибок)

Разработать новые методические программы, новые методы и формы образовательного процесса, используя новейшие технологии. Педагоги из года в год работают по одной схеме, не хотят и не могут ввести что-то новое в методiku.

Выстроить правильную взаимосвязь между средним и высшим образованием. Необходимо на базе средней школы проводить предварительную профессиональную подготовку в ВУЗ, чтобы специальность выбиралась не спонтанно, а осознанно.

Неплохо было бы, если бы ВУЗом управлял профессорско-преподавательский состав, а должность ректора была выборной.

Нормы законов должны быть направлены на обеспечение социального равенства. Юридически исключаются все промежуточные возможности финансирования: или ребёнок учится бесплатно в государственной школе, или родители направляют в частные, а это связано с большими расходами и доступно не всем. Реализация такой нормы невозможна без полноценного финансирования образовательных программ, которые государство обозначило как сферу своей конституционной ответственности.

Необходимо выращивать научные школы, культуру инноваций, чего сегодня не хватает во многих ВУЗах Азербайджана. Новые проекты развития должны устранить препятствия, которые мешают росту человеческого и интеллектуального капитала страны, укреплению социальной устойчивости, технологической модернизации. Не все финансируемые проекты, направленные на образование, дали положительные результаты.

Все проекты в области образования должны быть направлены на

6. КАЧЕСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА.

Сегодня, экономика основана на порождении и освоении инноваций, и потому выращивание и удержание талантов стало задачей национального масштаба. Практически отсутствует инфраструктура выявления и поддержки талантов в сферах создания и использования технологий, социальной активности и предпринимательства, коммуникаций и дизайна, а также наук, не входящих в школьную программу. Обязательным требованием современного рынка труда является набор базовых знаний и умений, необходимых для использования возможностей современной цивилизации. Финансовая, правовая, цифровая грамотность не входят в число контролируемых результатов образования.

Продуктивный человеческий капитал, особенно интеллектуальный капитал нации, может пополняться за счет миграции, за счет привлечения талантливых иностранных студентов в магистратуру и аспирантуру.

Фактически основная часть наших вузов концентрируется только на преподавании и является тем, что в мире называется «teaching universities». Большинство и преподавателей не ведет исследований и проектов. В результате подавляющее количество вузов играет сегодня незначительную роль в инновационном развитии регионов и отраслей.

Отсутствует эффективная система подготовки новых поколений кадров высшей квалификации для научных прорывов и технологических инноваций: многие не могут заниматься научной работой, поскольку вынуждены зарабатывать на жизнь в других местах.

Дисциплины, призванные формировать современные технологические навыки, непопулярны у школьников. В большинстве случаев учиться в вузы приходят недостаточно подготовленные абитуриенты, лишь небольшая доля выпускников выходит из школ, колледжей и вузов с опытом лидерства, позитивного и инициативного социального действия, коллективных проектов. Социальная вовлеченность должна начинаться со школы. Но распространенные практики принуждения и имитации социальной деятельности формируют у школьников отчуждение от социальных интересов, снижают их инициативу.

7. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Нашему обществу необходим уверенный переход в цифровую эпоху, связанную с воздействием цифровизации на рынок труда и это, требует от системы образования акцента на такие виды деятельности, необходимые для успешной занятости, связанные с умением работать с творчеством и с развитыми навыками коммуникации.

Цифровые технологии приносят революцию и, собственно, в образовании. Мы находимся в самом ее начале, когда традиционные структуры образования еще почти не затронуты, но возникла острая необходимость в переходе к принципиально новым, в том числе индивидуальным технологиям обучения, к творческому поиску, что очень важно в современном мире, навыкам жизни в цифровую эпоху.

Если мы хотим сохранить школу, как основу образования, мы должны её перестроить. Урок должен быть основан на интересе школьников, их постоянной мотивации участвовать в образовательном процессе, командной работе, практической деятельности, что потребует широкого применения на уроках и во внеурочной деятельности игровых и проектных технологий, как цифровых, так и традиционных. Это изменит труд учителя, сделает его творческим и даст возможность лучше видеть успехи каждого ребёнка.

Эти изменения потребуют качественной квалификации от педагогов и руководителей и создадут и стимулы, и возможности. Сфера образования с большой вероятностью станет одной из престижных областей работы и карьеры и будет готовить людей к жизни в меняющемся мире, являясь их постоянным спутником и помощником.

Отставание в «цифровом» обновлении образования приведет к массовому импорту доступных образовательных ресурсов из-за рубежа и ослаблению государственного влияния на образование, воспитание и социализацию новых поколений.

Сегодня в Азербайджане коммерческий образовательный рынок практически не сформирован. Крупных частных провайдеров, специализирующихся в данном секторе, мало, а крупные корпорации, проявляющие интерес к развитию образования, иногда инвестируют проекты, но они являются не коммерческими, а благотворительными или маркетинговыми.

8. ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ.

Не заостряя внимание на истории дистанционного обучения, хочу лишь напомнить, что 1960-е годы оно получило международное признание и стало активно развиваться при поддержке ЮНЕСКО. В 1992 году университет штата Мичиган разработал с помощью компьютера индивидуальный подход к онлайн-обучению.

9. ПЛЮСЫ.

Доступность. Онлайн-уроки проходят в двух форматах — это или записанный заранее видеоурок, или вебинар в прямом эфире. Прямые эфиры, которые ничем не отличаются от привычных встреч в офлайн — можно видеть преподавателя и презентацию, задавать вопросы, общаться с одноклассниками.

Студент, обучающийся дистанционно, может самостоятельно решать, когда и сколько времени в течение семестра ему уделять на изучение материала. Он строит для себя индивидуальный график обучения. Некоторые образовательные учреждения предоставляют своим студентам возможность откладывать обучение на длительный срок и возвращаться к нему без необходимости снова оплачивать образовательные услуги.

Гибкость. В процессе дистанционного обучения большую часть материала ученик осваивает самостоятельно. А значит, время для занятий он волен выбирать сам. Для людей, предпочитающих жить в нестандартном графике, дистанционное обучение может стать настоящей находкой. Также эта форма образования хорошо сочетается с работой. Как правило, время онлайн-учебы можно легко подстроить под практически любой рабочий график. Возможность обучаться в своем темпе. Учащимся дистанционно не нужно беспокоиться о том, что они отстанут от своих одноклассников. Всегда можно вернуться к изучению более сложных вопросов, несколько раз посмотреть видео-лекции, перечитать переписку с преподавателем, а уже известные темы можно пропустить. Главное, успешно проходить промежуточные и итоговые аттестации.

Возможность обучаться в любом месте. Студенты могут учиться, не выходя из дома или офиса, находясь в любой точке мира. Чтобы приступить к обучению, необходимо иметь компьютер с доступом в Интернет. Отсутствие необходимости ежедневно посещать учебное заведение – несомненный плюс для людей с ограниченными возможностями здоровья, для проживающих в труднодоступных местностях, отбывающих наказание в местах лишения свободы, родителей с маленькими детьми.

Экономия денег и времени.

Учеба без отрыва от основной деятельности.

Дистанционно можно обучаться на нескольких курсах одновременно, получать очередное высшее образование. Большую часть учебного материала студент-дистанционник изучает самостоятельно. Это улучшает запоминание и понимание пройденных тем. А возможность сразу применить знания на практике, на работе помогает закрепить их. Кроме того, использование в процессе обучения новейших технологий делает его интереснее и живее.

Обучающимся дистанционно незнакома такая проблема, как нехватка учебников, задачников, методичек. Доступ ко всей необходимой литературе открывается студенту после регистрации на сайте университета, либо он получает учебные материалы по почте.

Обучение в спокойной обстановке. Потому как промежуточная аттестация студентов дистанционных курсов проходит в форме on-line тестов, у учащихся меньше поводов для волнения перед встречей с преподавателями на зачетах и экзаменах. Исключается возможность субъективной оценки: на систему, проверяющую правильность ответов на вопросы теста, не повлияет успеваемость студента по другим предметам, его общественный статус и другие факторы.

Удобство для преподавателя. Учителя, репетиторы, преподаватели, занимающиеся педагогической деятельностью дистанционно, могут уделять внимание большему количеству учеников и работать, находясь, например, в декретном отпуске.

Индивидуальный подход.

При традиционном обучении преподавателю довольно трудно уделить необходимое количество внимания всем учащимся группы, подстроиться под темп работы каждого. Использование дистанционных технологий подходит для организации индивидуального подхода.

10. МИНУСЫ

Нехватка личного общения. Очное обучение ценно не только набором знаний. Получая традиционное высшее образование, студент несколько лет варится в бурлящем котле университетской жизни. Он взаимодействует с преподавателями и одногруппниками в неформальной обстановке. Такое общение может породить удивительные идеи и кардинально менять судьбы людей.

Необходима сильная мотивация. Практически весь учебный материал студент-дистанционник осваивает самостоятельно. Это требует развитой силы воли, ответственности и самоконтроля. Поддерживать нужный темп обучения без контроля со стороны удастся не всем.

Дистанционное образование не подходит для развития коммуникабельности. При дистанционном обучении личный контакт учащихся друг с другом и с преподавателями минимален, а то и вовсе отсутствует. Поэтому такая форма обучения не подходит для развития коммуникабельности, уверенности, навыков работы в команде.

Недостаток практических знаний. Обучение специальностям, предполагающим большое количество практических занятий, дистанционно затруднено. Даже самые современные тренажеры не заменят будущим медикам или учителям «живой» практики.

Проблема идентификации пользователя. Пока самый эффективный способ проследить за тем, честно и самостоятельно ли студент сдавал экзамены или зачеты, — это видеонаблюдение, что не всегда возможно. Поэтому на итоговую аттестацию студентам приходится лично приезжать в вуз или его филиалы. В процессе дистанционного обучения вы, наверняка, столкнетесь с непредвиденными обстоятельствами, которые будут вам мешать. К примеру, в самый неподходящий момент у вас может отключиться свет или выйти из строя компьютер. А интернет может оборваться прямо во время важного онлайн-семинара, и вы ничего с этим не сможете поделать. Удаленное обучение делает вас зависимым от технических средств.

Отсутствие контроля. Отсутствие постоянного контроля со стороны преподавателя — минус, который можно легко перепутать с плюсом. Но не все так просто. Поначалу студенту может казаться, что отсутствие контроля дает ему дополнительную свободу. На самом же деле, дистанционное обучение требует от учащегося сильной мотивации и жесткой самодисциплины.

В процессе дистанционного обучения вам придется самому составлять учебные планы, а потом контролировать их выполнение, постоянно бороться с желанием расслабиться и отложить работу на потом.

Недостаточная компьютерная грамотность. Потребность в дистанционном образовании возникает в отдаленных районах. Однако в глубинке не у всех желающих учиться есть компьютер с доступом в Интернет.

В дистанционном образовании основа обучения только письменная. Для некоторых отсутствие возможности изложить свои знания также и в словесной форме может превратиться в камень преткновения.

11. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Итак, заканчивая выступление, хочу сказать, что время идет вперед, и современный этап развития образования требует новых методов обучения, нестандартных форм воспитания, индивидуального подхода к каждому студенту. Это побуждает научно-педагогические коллективы искать новые пути решения поставленных задач, новые методики, так как именно образование является фундаментом развития и становления личности, фундаментом, который завтра обеспечит студенту стабильную жизнь.

Не может быть сильно государство, где образование хромает.

Лично мой жизненный опыт показывает, что всегда востребован высококлассный специалист. Он не останется незамеченным даже в узкой сфере. В любом случае, какое бы образование ни получил человек, многое зависит от его личностных качеств. Амбиции, склонность к саморазвитию, умение приспосабливаться к стремительно меняющейся реальности.

Остается актуальной известная фраза философа Сенеки: «Мы учимся не для школы, а для жизни». Сегодня перед научно-педагогическими работниками стоит ответственная и непростая задача — воспитать гражданина, способного нести добро людям, работать на благо своей страны. Они должны не только улучшить качество образования, но и поднять его на новый уровень, привести в соответствие со стандартами, предъявляемыми современной жизнью. Вся деятельность учреждений образования должна быть направлена на повышение эффективности обучения, помощи студентам в овладении навыками, позволяющими адаптироваться к требованиям жизни в современном обществе, решать жизненные проблемы, развивать способности к принятию самостоятельных решений.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Г.В Шмаков «Образование в условиях глобализации» 2014.М.
2. Борисенков В.П «Что такое образование сегодня?» 2011.
3. Журнал «Высшее образование сегодня» 2021г. 6.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK və SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

XIX ƏSRİN İKİNCİ YARISI, XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKI ƏDƏBİ
MÜHİTİ AZƏRBAYCANDA ƏDƏBİ PROSESİN ÖZÜNƏMƏXSUS
MƏRHƏLƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Səbinə ƏHMƏDOVA

Əlyazmalar İnstitutu Farsdilli əlyazmalar şöbəsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, aparıcı elmi işçi
ehmedova3@mail.ru

XÜLASƏ

Azərbaycanın bir neçə bölgəsində ədəbi məclislər fəaliyyət göstərirdi və bu ədəbi məclislərin, o cümlədən Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin klassik sənətkarlarımızın gələcək nəsillərə ötürülməsində müstəsna xidmətləri var idi. Hələ yeniyetmə vaxtlarından ədəbi məclis üzvləri ali tədris ocaqlarında təhsil alarkən ustadları tərəfindən klassiklərimizin külliyyatı ilə tanış olmuş, onların ədəbi irsini dönə-dönə mütaliə etmiş, onlardan şeirin qanunlarını, poetik qəlibləri, bədii ifadə vasitələrini əxz etmiş, eyni zamanda müsəlman Şərfinin ədəbiyyatı ilə tanış olmuş, onların da yaradıcılığından ləfzi incəliklər, məna gözəllikləri öyrənmiş, beləliklə də zaman keçəndən sonra özləri poeziya aləminin sultanlarına çevrilmişdilər.

Lakin Şura hökumətinin haqsızlıqlarını, ədalətsizliklərini görüb bolşevizmə boyun əyməyən, Lenini, Şaumyanı, Oktyabr inqilabını tərənnüm etməyən bu sənətkarlar 1920-ci ildən etibarən ədəbi məclislərə xitam vedilər və bununla da şahlar şahı Şah Xətəidən qaynaqlanan ədəbi məclislər suqut etdi.

Aşar sözlər: “Məcməüş-şüəra”, Quran-i Kərim, təzkirə, qəzəl, növhə, ədəbi məclis.

**БАКИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА КАК ОДИН ИЗ СВОЕОБРАЗНЫХ
ЭТАПОВ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX - НАЧАЛА XX ВЕКОВ**

Сабина Ахмедова

Институт рукописей. Отдел персидских рукописей,
доктор философских наук, старший научный сотрудник.
ehmedova3@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Литературные вечеринки действовали в нескольких регионах Азербайджана, и эти литературные вечеринки, в том числе литературная вечеринка «Маджмауш шуара» в Баку, внесли исключительный вклад в передвижение наших классических творцов будущим поколениям. С подросткового возраста члены литературного совета знакомятся со сборником наших классиков своими мастерами во время учебы в вузах, неоднократно читали их литературное наследие, переняли у них законы поэзии, поэтические образцы, средства литературного выражения, одновременно они познако-мились с литературой мусульманского Востока, познав таким образом, со временем они сами стали султанами мировой поэзии.

Но, видя несправедливость и нечестность советского режима, эти художники, не покоровившиеся большевизму и не прославившие Ленина, Шаумяна и Октябрьскую революцию, прекратили проводить литературные вечеринки в 1920 году, тем самым рухнули литературные партии, которые исходили от шах всех шахов - Шах Хатаи.

Ключевые слова: «Маджмауш-шуара», Священный Коран, повествование, газель, элигия, литературное вечеринка.

GİRİŞ

“Məcməüş-şüəra”nın bütün üzvləri yuxarıda qeyd edildiyi kimi bütün müsəlman Şərq ədəbiyyatının qaynağı olan müqəddəs Qurani-Kərimə mükəmməl surətdə bələd idilər, ərəb dilini yaxşı bilirdilər və məhz yeniyetmə vaxtlarından ali ruhani mədrəsələrdə ərəb dilinə mükəmməl surətdə yiyələndiklərindən bir çoxu öz malikanəsində Quran kursları açıb uşaqlara təmənnəsiz olaraq müqəddəs Qurani-Kərimi oxumağı, onun təcvidini, qiraətini, bələğətini öyrətdiklərindən başqa klassik ərəb şairləri Əbul-Qasim Məhəmməd ibn Hani (938-972), Mötəbid ibn Əbbad (1040-1092), İbn Zeyd (1003-1701), Baha əd-din Züheyr (1186-1258), əl-Bisuru (1212-1294), İbn əl-Ərəbi (1165-1240), əş-Şərani (?-1365), İbn Nihat (1287-1366) və s. əsərləri haqqında məlumat verir, onları müqəddəs Qurani-Kərimin təfsiri, təcvidi haqqında yazdığı əsərlərdən sitatlar gətirirdilər.

XIX əsrin sonunda, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Osmanlı şairləri, sənətkarları haqqında risalələr yazılmış, onların külliyyatı təhlil və tədqiq edilmişdir. “Məcməüş-şüəra”da bu baxımdan fəallıq göstərmişdir. Mənbələr göstərir ki, “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli ilə yanaşı fars şairləri Ömər Xəyyam, Sədi, Hafiz, Firdovsi və s. haqqında, eyni zamanda Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlanə Cəlaləddin Rumi, Əhməd Yəsəvi, Yunus Əmrə və s. haqqında mülahizələr söyləmiş, onların əsərlərini təhlil etmiş, bəzi hallarda müasirləri olan osmanlı şairlərinin “Hürriyyətnamə”lərinin təsiri ilə nəfis əsərlər meydana gətirmişlər. Məsələn “Məcməüş-şüəra”nın üzvü Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti məhşur Osmanlı şairi Namiq Kamalın:

“Osmanlılarıq, can veribən nam alırsız biz” şeirinin təsiri ilə “Fəxriyyə” yazmışdır: Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir,

Sərhəd bizə, qələ bizə, xaki vətəndir,

Dava günü yeksər görünən qanlı kəfəndir,

Turanlılarız, sahibi-şanü şərəfiz biz,

Əslafımızın naibi, xeyrül-xələfiz biz.” [4.,s,380]

XIX əsrin sonunda, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərin üzvləri klassiklərimizdən miras qalmış ənənəni böyük coşqu ilə davam etdirir, təxəyyülünü işə salaraq xalqa xeyir gətirə bilən hər şeyi şeir dili ilə xalqın qarşısına qoyurdu. Təbii ki, Bakı şairləri də bu yolu ləyaqətlə davam etdirirdilər və məhz XIX əsrin sonlarında avtomobillərin olmadığı XX əsrin əvvəllərində çox az olduğu vaxtlarda həftədə ən azı iki dəfə bəzən faytonla, bəzən qazalağla, bəzən isə pay-piyada otuz, qırx kilometr yolu, yəni Bakı kəndlərindən şəhərə, bəzən Bakıdan uzaqda yerləşən Buzovnaya, Məşədi Azərin yaxud Haşım bəy Saqibin evinə, qırx kilometr yol dəf edərək bir yerə yığışır, bir stəkan pürreng çay içəndən sonra xalqın sıxıntıları, problemləri, ağrı-acıları haqqında söhbətə başlayır, sonra ədəbi hissəyə keçir, təzə şeirlərini, nəzirələrini, təxmislərini oxuyub təhlil edir, Füzulinin ədəbi məktəbinin ən əlaçı tələbələri kimi bir-birindən öyrənir, eyni zamanda Azərbaycan dilinin saflaşmasına, gözəlləşməsinə xidmət göstərirdilər. Bəzən əsərlərində ustadları Füzuli kimi sevgilinin dərdindən “ah-nalə” çəkir, bəzən dövrün kədərini-qəmini xarakterizə edir, bəzən də haqqı nahaqdan ayıran əsərlərlə bir növ yarışa girirdilər.

Bunun təsdiqi olaraq Haşım bəy Saqibin böyük qızı Nuriyyə xanım yazır:

“1880-cı illərdən 1915-ci ilə qədər Bakıda fəaliyyət göstərmiş “Məcməüş-şüəra” ədəbi-musiqili (əsasən şeir və muğam) məclisinin milli mədəniyyətimiz tarixində tutduğu yer, onun mövqeyi çoxlarına – xüsusilə bakılılara yaxşı məlumdur. Lakin bu məclisin fəaliyyət göstərməsinin və iştirakçıları, nə də onu görmədiyimdən bu haqda bir söz deyə bilmərəm. “Məcməüş-şüəra” haqqında ən çox atamdan, xüsusilə bir çox şairin ustadı, mənəvi atası hesab edilən Məşəd Azərdən eşitmişəm, onları dinləmişəm.

Bu bir həqiqətdir ki, atam həmin məclisin ən qüdrətli, coşqun təbli şairlərindən olub, onun ən yaxın dostu Məşədsi Azəri, Səməd Mənsuru, Ağadadaş münirini, Əbdülxalıq Yusifi, gənc dostlarından Əliabbas müznibi, Cəfər Cabbarlı, Mikayıl Müşfiqi, Ağasəlim Fədai evimizdə görmüşəm. Atam mənə həmişə deyirdi ki, Məşədi Azər böyük şairdir, ədəbiyyat tariximizdə onun qədər dərin zəkali, məlumatlı və məhsuldar şair az olub. Məşədi Azəri atam qəzəl janrının hökmdarı, sultanı kimi tanıyırdı. Atam öz yazdıqlarında, həmçinin bir qəzəlində bunu da deyib və həmin qəzəlin son iki misrası da belədir:

Təfəxür Azər ilə eylə Saqib, Azərstanda,

Təməllü rəngi yox məndə, qəzəl səmtində sultandır.

Və yaxud Əbdülxalıq Yusif haqqında:

Dedim: Saqib, neçin şeirin belə peyvəstə şərbətdir?

Dedi: Yusif kimi ustadə dərban olduğumdandır!

Yuxarıda adlarını çəkdiyim şairlərdən başqa Buzovna kəndinin üləma və ruhanilərindən ayətullah Axund Şeyx Qulamhüseyn, Axund Şeyx Cavid, Axund Şeyx Molla Kamiyab, aktyorlarımızdan Sidqi Ruhulla, Hüseyinqulu Sarabski, tarzənlərdən Mirzə Mənsur Mənsurov, sonralar Qurban Pirimov da atamla çox yaxın idilər, vaxtaşırı evimizdə toplaşırdılar.” [8.,s.52-53]

Onu da Nuriyyə xanım Peterburqda Smolnı insitutunu bitirmiş və dövrünün ən ziyalı qızlarından biri olmuşdur.

Nuriyyə xanımın xatirələrindən də məlum olur ki, “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri mütərəqqi fikir cəbhəsində durur, Çar Rusiyasının bütün təzyiqlərinə baxmayaraq qorxu bilmədən xalq üçün yaşayıb-yaradır, lazım gələndə hər cür məşəqqətlərə dözür, bunun müqabilində xalqdan heç bir mükafat gözləmir, eyni zamanda xalqa mənəvi xeyirlər gətirən qüdrətli söz ustalarına çevrilirdilər. Buna rəğmən “Məcməüş-şüəra”nın çox görkəmli nümayəndəsi, bir çox mükəmməl əsərlərə imza atmış, eyni zamanda fars şairlərindən, o cümlədən Şeyx Sədi Şirazinin “Büstan” əsərini olduqca nəfis şəkildə Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmiş Seyyid Zərgər (1880-1920), həmin əsərin özünə aid olan “Dibaçeyi-kitab” adlanan müqəddəməsində yazır:

“Hər halda millətin tərəqqisi bağlıdır qəğləmi üdabəyə, hümməti-əqniyəyə, ittifaqi-üləməyəyə. Müqtəzayi zəmanəyə görə nəinki tək üləma və üdəba və əqniyəyə, bəlkə ümumi-müsəlmana vacibdir ki, əlindən gəldiyi qədər öz millətinə, öz təkyagahına xidmət qılsın. Və etdiyi xidmətin nəzərində təkəbbürünə dutub gərənkeşlik ilə iftixar və kibr etməsin.

Hərgah bu pak arzu, bu müqəddəs niyyət ilə hər bir müsəlman öz vəzifeyi milliyəsini icra etsə, biz müsəlman millətlərdən gyeri qalıb “Sıratul-müstəqim”dən (Allah hidayət yolu) kənarda qalmarıq.”[13.,s.24-25]

Seyyid Zərgərin Əlyazmalar İnstitutunda yüzdən artıq qəzəli və növhələri olan A-24/467 şifri altında əlyazmaları saxlanılır.

Azərbaycanda təzkirəçilik sənəti ilə çox az sənətkarlar məşğul olmuşlar ki, bunlar Lütfəli bəy Azər, Seyid Əzim Şirvani, M.Müctəhidzadə, Mir Möhsün Nəvvab, Hüseyn Əfəndi Qayıbov, Cəfər Rəmzidir. Zəmanəmizdə bu sənətlə, yəni ədəbi fikrin daşıyıcılarının doğum, ölüm tarixi, yaradıcılığı, həyatı huaqqında məlumat verən bu çox vacib sənətlə Cəfər Rəmzi, Nəsrəddin Qarayev, Sona Xəyal və Şahin Fazil məşğul olmuşdur. Şahin Fazilin “Təzkireyi-Şahin” adlı təzkirəsində məhz “Məcməüş-şüəra” üzvlərinin yaradıcılığı haqqında çox geniş məlumat vardır. Mərhum akadekimiz Bəkir Nəbiyev yazır:

“Bu əsər təzkirəçilik tarixində indiyə qədər görünməmiş bir özəlliyə malikdir. O, bizim ilk təzkirəmizdir ki, bir ölkənin, bir ədəbi nəslin, bir üslubun yox, poetik məclisin üzvlərinin həyat və yaradıcılığını əks etdirir. Bu janrda bizim hələlik son əsərimiz olan “Təzkireyi-Şahin” XIX əsrin səksəninci illərində təsis olunub 40 ildən çox səmərəli fəaliyyət göstərən, sovet hakimiyyətinin ilk çağlarında “tovariş”lərin tələblərinə cavab vermədiyi üçün yasaqlanan, 1980-ci ilcə idfeoloji mühitdə özünü göstərən nisbi yumuşalma zamanı fəaliyyətini bərpa edən və bu gün də öz ənənələrini davam etdirən “Məcməüş-şüəra” üzvlərinin yaradıcılığını əhatə edir. Bu münasibətlə Şahin Fazil bir çox mühüm tarixi, ədəbi qaynaqları oxumuş, məclis üzvlərinin istisnasız olaraq hər biri barəsində materialları toplayıb araşdırmış, məclisin tarixinə dair mükəmməl monoqrafik məlumat vermiş, onun digər ədəbi məclislərlə əlaqəsini təhlil etmiş, 90-a yaxın məclis üzvlünün müxtəsər də olsa tərcümeyi-halını vermiş və ən başlıcası, onların əsərlərindən səhifə nümunələr təqdim etmişdir.

Mənbələrdə göstərildiyi kimi, “Məcməüş-şüəra”nın ilk yığıncaqları Məhəmmədəğa Cürminin İçərişəhərdəki mənzilində keçirilmişdir. Sonra bu yığıncaqlar növbə ilə məclisin digər üzvlərinin evlərində, yay aylarında isə Abşerondakı bağlarında baş tutarmış. Məqalə və xatirələrdən öyrənirik ki, sonralar məclisin bir neçə yığıncağı Bakıda Həkim Qəninin, Nardaranda Hacı Mailin, Kürdəxanıda Bakı radusunun diktoru Soltan Nəcəfovun mənzilində keçiriləmiş. 1980-ci ildə məclisin fəaliyyəti bərpa olunduqdan sonra onun yığıncaqları bir müddət Rüstəm Samitin Keşlədəki mənzilində keçirilmişdir (onun kiçik qardaşı, şair-tədqiqatçı, filologiya elmləri namizədi Süleyman Rüstənzadə mənim universitet yoldaşım və dostum idi. Dəfələrlə onların mənzilində olmuş, imamların şərəfinə verilən təziyə məclislərində, Füzuli ehsanlarında iştirak etmiş, “Məcməüş-şüəra”nın bir sıra üzvləri ilə ilk dəfə orada tanış olmuş, onlarla ünsiyyət tapmışdım). Azərbaycan Mədəniyyət ondunun sədri, professor Kamal Abdullanın dəvəti ilə məclis 1990-cı ildən öz yığıncaqlarını Ü.Hacıbəyov küçəsindəki qərargahında keçirmişdir. Hazırda məclis fəaliyyətini Şirvanşahlar sarayında, onun üçün ayrılmış xüsusi salonda müntəzəm olaraq davam etdirir.

Barəsində məlumat və əsərlərindən nümunələr verilmiş məclis üzvlərinin bir qismini çağdaş oxucular nəslə görməyibse də, poeziyamızın tarixində onların hər birinin özünəməxsus mövqeyi, adları-sanları, yadigar kəlamları vardır. Bunlardan “Məcməüş-şüəra”nın ilk sədri Məhəmmədəğa Cürmini, katibi Ağadadaş Sürəyyanı, üzvlərindən Əbdülxalıq Cənnəti, Ağadadaş Müniri, Mirzə Məmməd Müsəvvir, Məşədi Azər Buzovnalı, Haşım bəy Saqib, Ağakərim Salik, Əbdülxalıq Yusif, Məşədxanım Leyli, Muxtar Bisavad və başqalarının adları ədəbiyyat tarixlərində, müxtəlif tədqiqat əsərlərində dənə-dənə xatırladılmışdır. Onların əsərlərinin rəddi-duzu barədə təsəvvür oyaatmaq üçün Əbdülxalıq Yusifin təzkirəsindən aldığım “Olsun” rədifli qəzəldən bir neçə beyti buraya köçürürəm:

Razı oldun ki, könül, hicr ilə bərbad olsun,

Oldu bundan sora ey məh, ürəyin şad olsun.

Yetməmiş vəslinə saldın mənə hicr aləminə,

Yaxşı yıxdın evimi, get, evin abad olsun.

Böylə bir dərdi-qəmi-fırqətə, ey şirinləb,

Bisütun tab gətirməz, o ki, Fərhad olsun! [2.,s.189-191]

Bu məqaləni mərhum akadekimiz Bəkir Nəbiyev 2006-cı ilin avqust ayında qələmə almışdır. Şahin Fazilin “Təzkireyi-Şahin” təzkirəsi haqqında xoş təəssürata malik olan akadekimiz görünür ki, həm “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri, həm də ümumiyyətlə XIX əsrin ikinci yarısında, XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan Bakı və Abşeron şairlərinin bütöv bir təzkirə şəkilində olmasa da, ayrı-ayrı monoqrafiyalardan ibarət tərtib etdiyi kitablardan ya xəbəri olmamış, ya da onları oxumağa vaxt tapmamışdır. Lakin qüdrətli ədəbiyyatşünaslarımızdan biri olan Bəkir Nəbiyev Şahin Fazilin “Təzkireyi Şahin” təzkirəsinin noqsanlardan da xali olduğunu nəzərdən qaçırtmamışdır:

“Dərin təəssüf duyğu ilə qeyd edirəm ki, son yüz ildə Azərbaycan poeziyasının səmasında böyük qəzəlxan kimi parlayan və qəzəl şairlərimizə, o cümlədən Ş.Fazilə bu gün də pişrovluc eləyən ölməz Əliağa Vahidin əsərlərinə təzkirədə yer verilməmişdir. Halbuki bir çox yazılı mənbələr, o cümlədən də Rüstəm Samit və Həkim Qəni dənə-dənə tədqiq edirlər ki, Ə.Vahid “Məcməüş-şüəra”nın üzvü olmuşdur. Şair haqqındakı məqalələrdə buna da işarə var ki, Vahid təxəllüsünü ona vyaxtilə həmin məclisin tanınmış üzvlərindən Əbdülxalıq Yusif vermişdir”. [3.,s.192]

Bundan əlavə də Bəkir Nəbiyev bu barədə yazır:

“Bakı şairlər məclisinin tarixinə dair ayrıca oçerk verilməsi, deyildiyi kimi ilk təşəbbüsdür və məqbuldur. Çox yaxşıdır ki, oçerk müəllifi fakt və sənədlərə əsaslanır və yeri gəldikcə labüd müqayisələr əsasında onları dəqiqləşdirir. Təəsüf ki, bu mətnə bir qədər lüzumsuz təfərrüatçılığa yol verilmişdir. Belə hesab edirəm ki, oçerkdə sözü gedən məclisin təsis olunma tarixi haqqında Cəfər Rəmzi, Rüstəm Samit, Həkim Qəni və digər mötəbər müəlliflərin yazdıqlarını bütün təfəsilatı və stenoqrafik dəqiqliyi ilə verməyə ehtiyac yox idi. Təzkiyəçi bu mənbələrdə bir-birinin təkrarı olan məqamları ixtisar edib izlədiyi məqsədə müvafiq motivləri seçsəydi, təfərrüatçılığa yer qalmaz və yığcamlı, konkretlik təmin olunardı. Bu naqislik təzkiyəçinin Sona Xəyalla müsahibəsini əks etdirən əhiflələrə də aid olub mətnə sanbal yox, bir arlıq gətirir.”[3.,s.192-193]

Bakı ədəbi mühitində yüzlərlə söz-sənət ustaları yetişmişdir. Bunların cəmisini bir neçəsinin adını sadalamaq kifayətdir ki, Bakı ədəbi mühitinin poeziya ümmanının ucu-bucağı görünməyən üföqlərinə pərvaz etdikləri nəzərə gəlsin. Seyid Hüseyn Mirmöhşünzadə, Mirzə Hadi Sabit, Əliheydər Asəf, Seyidmehdi Üryan, Əliağa Şərqi, Pəncəli Şeyda, Dadaş Vasif, Əliəkbər Həki, Əliağa Bibək, Balaqardaş Mürşid, Mirhəsən Münsif, Şıxaəli Tuti, Bədri Seyidzadə, Mirzəbaba Mustafayev, Məmmədkazım Pərtöv, Ağahüseyn Rəsulzadə, Ağşərif, Hüseyn Vəhdəti, Nemət Bəsir, Əliməhəməd Ricai və s. Dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəylinin 1910-cu ildə qələmə aldığı “O olmasın bu olsun” musiqili komediyasında “hambal” rolunda çıxış edən Əhməd Anatollu (1894-1973), (Onu da qeyd edək ki, Əhməd Anatollu 1956-cı ildə Hüseyn Seyidzadə tərəfindən ekranlaşdırılan “O olmasın bu olsun” filmində “hambal” rolunu ifa edən aktyor deyil, həmin aktyor aktyor Əhməd Rumludur) musiqili komediyayı daha da rövnaqləndirməkdən ötrü oynadığı “hambal” roluna görə iki meyxana qoşmuşdur. Birinci meyxana 1917-ci ilin tamaşasında deyilmişdir:

Vermədi həmmallığı bu evi bərbad kişi,
Tuf gələ saqqalına Məşədi İbad kişi!
Toy həmamında dedin, gəl verim həmmallığın,
Nə vaxtdır verməyibsən, bu imiş insanlığın,
Başına dəgsin bu cür müsəlmanlığın!
Tfu gələ saqqalına, məşədi İbad kişi!

İkinci meyxana 1918-cı il tamaşasında deyilmişdir:

Deməyin ki, hambalam, anlayıram məsələni,

Lotular Məşdibada yaxşıca qurdu tələnı.
 Gəldı əvvəlcə kələk Məşdıyə Rütəm bəy özü,
 Aldı beş min manatı, sonra dəğışdırdı sözü.
 İki min aldı Qoçu Əsgər ötürdü o yana,
 Eşıdib fit səsını sonra tüpürdü dabana.
 Düşdü fürsət adama oxşamaz Həsənquluya,
 Verdi beş min manatı bax bu lotu bambılıya.
 Rza bəg: şımdı, nasıl, şöylə, əfəndım deyərək,
 Bu da bir ləhcə ilə Məşdibada gəldı kələk.
 Bu Həsən: İştə takoy, Məşdıyə meymun da dedi,
 Suda verməklə tutub əllı manat aldı yedı.
 Bıvec oğlu Məşədı dıkdı gözün abbasıma,
 Hamuya payladı pul, salmadı bır şey tasıma.[14.,s.311]

(Onu da qeyd edək ki, Əhməd Anatollu “Məcməüş-şüərə”nın üzvü mərsıyəxan şair Kərbəlayı Muxtar Bısevədın oğludur).

“Məcməüş-şüərə”nın fəalıyyətındən xəbərı olanlar yaxşı bılırlər ki, məclıs gөрkəmli şairı Seyıd Əzım Şırvanının təşəbbüsü ilə yaradılmış və məclısə Məhəmmədəğa Cürmı başçılıq etmiş, Cürmı təxminən 1900-cı ildə rəhmətə gedəndən sonra məclısə Mırzə Əbdülxalıq Yusıf rəhbərlik etmiş, lakin sonralar məclısə Məşədı Azər sədrlik etmişdır. Yusıf hələ sağ ikən Məşəd Azərin məclısə hansı səbəbdən ötrü sədrlik etdıyı məlum deyıl. Bəlkə də bu Əbdülxalıq Yusıfın səhhəti ilə əlaqədar olmuşdur. Lakin akademik Bəkir Nəbıyevin sözlərinin təsdıqı üçün Əlıağa Vahıdın “əyləşmiş” rədıfli qəzəlinin məqtə beytını göz önünə gətırmək kifayət edər ki, onun “Məcməüş-şüərə”nın məclıslərındə ıştirakı subuta yetsın. Lakin bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, Əlıağa Vahıd bu qəzəli Mırzə Əbdülxalıq Yusıf 1924-cü ildə Allah rəhmətınə qovuşandan sonra qələmə alımışdır:

Bakı şairlərındən, Vahıda, Yusıfdı rəhmətlik,
 O getdısə, onun ındı yerındə Azər əyləşmiş.[6.,s.155]

Bakıda 1860-cı ildə təsis olunmuş “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Məhəmmədəğa Cümri (1835-1900), Əbülhəsən Vaqif (1845-1914), Kərbəlayi Muxtar Bisəvad (1847-1938), Ağakərim Salik (1849-1910), Ağadadaş Sürəyya (1850-1900), Mirzə Əbdülxalıq Yusif (1853-1924, Mikayıl Seydi 1862-1916), Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931, Əbdülhəmid Mina (1855-1926), Biqələm (1860-1930), Vahab Vəhib (1862-1907), Ağadadaş Müniri (1863-1940), İbrahim Zülali (1869-1903), Mirzə Hadi Sabit (1868-1922), Səlim Səyyah (1869-1937), Məşədi Azər (1870-1951), Mirzağa Dilxun (1870-1912), Səməd Mənsur (1879-1927), Haşım bəy Saqib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyyid Zərgər (1880-1920), Hacıəli Pərişan (1876-1944), Əliabbas Müznib (1882-1938), Əlipaşa Səbur (1885-1931), Həsən Səyyar (1891-1936), və s. kimi üzvləri olmuşdur.

Onların əksəriyyəti, daha doğrusu Bakı şəhərində doğulan şairlərin böyük bir qismi ilahiyyat və dünyəvi elmlərə dərinlən ziyələnmiş, klassiklərimizin əsərlərini və müsəlman Şərfinin ən görkəmli sənətkarlarının ədəbi irsini illərlə mütaliə etmiş, bu səbəbdən də həm ilahiyyatçı alim, həm də hafizlik dərəcəsinə yüksəlmiş Mirzə Həsib Qüdsidin (1848-1928) şeyirdləri olmuş, bir çox vacib elmləri və müqəddəs Qurani-Kərimi oxumağı, anlamağı ondan, bir qismi ilahiyyatçı alim Mirzə Mehdidən, başqa bir qismi isə dövrün ən görkəmli axundlarından mükəmməl dərslər almış, təbii ki, bu dərslər də onların şüurunun itiləşməsinə, zehninin unkişafına, dərrakələrinin güclənməsinə təkan vermiş və zaman keçəndən sonra onların hər birini alim dərəcəsinə yüksəltmiş, bu cür məziyyətlər əldə etdikdən sonra onlar həm də qüdrətli şairlərə çevrilib Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə qiymətli ölçüyə gəlməyən gövhərlər bəxş etmişlər.

V.İ.Leninin göstərişi ilə 1920-ci il aprel ayının 28-də 11-ci Qırmızı Ordu general Pankratovun başçılığı, Baqramyanın, Baqdasaryanın, Mikoyanın riyakarlığı ilə Azərbaycanı işğal eləyərək “Azərbaycan Xalq Demokratik Cumhuriyyəti”ni devirdi. Bolşevik hökumətinin ilk illərində bolşeviklər guya insanları xoşbəxt edəcəklərini, hər kəsin şahanə bir ömür sürəcəklərini söylədilər. Lakin az zaman keçəndən sonra İslam dininə qarşı hucuma keçərək məscidləri, ibadətgahları, ziyarətgahları söküb yerində donuz fermaları tikdirlər, dini mövzuda yazılan əsərləri bir yerə töküb od vurub yandırdılar, eyni zamanda Azərbaycan klassiklərinin bir çox əsərlərini insafsızcasına alovun içinə atıb külə döndərdilər.

Çoxuna məlumdur ki, Azərbaycanın bir neçə bölgəsində ədəbi məclislər fəaliyyət göstərirdi və bu ədəbi məclislərin, o cümlədən Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin klassik sənətkarlarımızın gələcək nəsillərə ötürülməsində müstəsna xidmətləri var idi. Hələ yeniyetmə vaxtlarından ədəbi məclis üzvləri ali tədris ocaqlarında təhsil alarkən ustadları tərəfindən klassiklərimizin külliyyatı ilə tanış olmuş, onların ədəbi irsini dönə-dönə mütaliə etmiş, onlardan şeirin qanunlarını, poetik qəlibləri, bədii ifadə vasitələrini əxz etmiş, eyni zamanda müsəlman Şərfinin ədəbiyyatı ilə tanış olmuş, onların da yaradıcılığında ləfzi incəliklər, mənə gözəllikləri öyrənmiş, beləliklə də zaman keçəndən sonra özləri poeziya aləminin sultanlarına çevrilmişdilər.

Lakin Şura hökumətinin haqsızlıqlarını, ədalətsizliklərini görüb bolşevizmə boyun əyməyən, Lenini, Şaumyanı, Oktyabr inqilabını tərənnüm etməyən bu sənətkarlar 1920-ci ildən etibarən ədəbi məclislərə xitam vedilər və bununla da Şah Xətəidən qaynaqlanan ədəbi məclislər suqut etdi.

Onu da qeyd edək ki, mərhum akadəkimiz Bəkir Nəbiyevin söylədiyinə rəğmənlər “Məcməüş-şüərə” öz fəaliyyətini Hacı Mailin başçılıqla 1990-cı ildən etibarən davam etdirməyə başlamışdı. Bu barədə də yenə Sona Xəyalın Hacı Mailə həsr etdiyi “Füzuli ədəbi məclisi” və Hacı Mail kitabından geniş məlumat verir:

“Ədəbiyyat tariximizə nəzər salsaq, ədəbi məclislərin ta qədim zamandan mövcud olduğunu görürük. Azərbaycan ədəbiyyatının “Qızıl dövrü”ündə də, Şah İsmayıl Xətai zamanında da şah saraylarında ədəbi məclislərin fəaliyyəti haqqında əldə olan məlumatlar, bizdə bütün şahların saraylarında belə məclislərin olması ehtimalını yaradır. Saray şairləri ilə saraydan kənar mühitdə yazıb-yaradan şairlər arasında nə qədər fərq olsa da onları vətən nöqtədə birləşdirən cəhətlər var. Gözəl şairimiz Ramiz Rövşənin dediyi kimi “Şairlər hamısı bir ahdan keçir, bu ahın bir ucu Allahdan keçir”. Bəlkə elə müqəddəs Qurani-Kərimdə ayrıca “Şüərə” surəsinin varlığı da buna subutdur. Şair mühitindən asılı olmayaraq həm hamınıdır, həm də heç kimin..

Tarixən formalaşan şeir məclislərinin XIX əsrdə tamam başqa şəkil aldığını görürük. “Divani-Hikmət” (1820-1825), “Gülüstan” (1835), “Əncümənüş-şüərə” (1838), “Beytul-səfa” (1850), “Məcməüş-şüərə” (1860), “Məclisi-üns” (1864), “Məclisi-fərəmuşan” (1972) kimi ədəbi məclislər XX əsrin əvvəllərinə kimi fəaliyyət göstərmiş, Sovet hakimiyyəti illərində bəziləri fəaliyyətini dayandırmış, bəziləri gizli fəaliyyətə keçmiş, bəziləri isə sonralar ədəbi dərnəklər, poeziya klubları kimi fəaliyyət göstərmişdir.

XX əsrin sonunda ab-hava dəyişilərkən hər sahədə olduğu kimi poeziyada da bir canlanma özünü göstərmiş, daim qadağalarla üzləşən əruz vəznli şeirin nümayəndələri həmin məclisləri bərpa etmişlər. Bakıda “Məcməüş-şüərə”ni bərpa etmişlər. Bakıda “Məcməüş-şüərə”nin bərpası məsələsini ən əvvəl Həkim Qəni qaldırmış, Hacı Mailin dediyinə görə, Həkim Qəni bu təşəbbüsünü Kamal Abdullaya bildirmiş, o isə öz növbəsində Hacı Mailə müraciət etmişdir. O zamanlar Mədəniyyət fondu təmirdə olduğu üçün müvəqqəti yer axtaran bu üçlük, çox yerləri gəzəndən sonra Hacı Mailin Nardarandakı evinə getmiş, Kamal Abdulla isə elə məclisin burada keçirilməsini təklif etmiş, Hacı Mail də bunu könül xoşluğu ilə qəbul etmişdir. Şairlərə xəbər verilmiş və “Məcməüş-şüərə”nin təsis yığıncağı keçirilmişdir”.

Bundan sonra ədəbi məclis ətrafına Həkim Qəni, Ələmdar Mahir, Cəfər Rəmzi, Yaşar Cahid, Qəzənfər xan Talıb, Şəfai Samit, Amil Məlikzadə, Elnarə Əsgərzadə, Hikmət Məhəmmədəğa oğlu, Mirzə Müştəq, Əbülfəzl Vəfa, Kərbəlayi İdris Qor, İlham və s. şairləri yığaraq fəaliyyətə başladı. Lakin bir qədər keçəndən sonra tək Nardaran kəndinin deyil, bütün Bakı kəndlərinin ağsaqqalı sayılan, dərin hörmət və nüfuz sahibi, mömin bir müsəlman, yüksək keyfiyyətlərə malik bir şəxsiyyət olan Hacı Mailin paxıllığını çəkənlər cürbəcür riyakar üsullara əl atıb onu “Məcməüş-şüərə” məclisinin sədrliyindən uzaqlaşdırdılar.

Lakin Tomris, Sara xatun, Natəvan və başqa tariximizdə adları fəxrlə çəkilən qadınlarımız kimi əzmkar və qətiyyətli bir qız olan Sona Xəyal Hacı Mailə qarşı olan bu ədalətsizliyə öz fitri istedadı, qabiliyyəti ilə cavab verərək yenə ağsaqqalımız Hacı Mailin sədrliyi ilə ədəbi məclisin “Füzuli məclisi” adı ilə bərpa olunmasına nail oldu. Təzə yaradılmış məclisin 1994-cü il dekabr ayının 23-də ilk yığıncağı oldu. Yığıncaqda hələlik cəmisi beş nəfər toplaşmışdı: Hacı Mail, Şahin Fazil, Südəbə Cəlil, Natiqə Yusifqızı və Sona Xəyal. Lakin az keçməmiş məclis üzvlərinin sayı xeyli artdı, belə ki, bu məclis haqqında ən görkəmli jurnalistlər məqalələr dərc elədi, televiziya kanallarında məclisin fəaliyyəti işıqlandırıldı və bu məclisə hətta İran İslam Respublikasından, İraq Dövlətindən qonaqlar gəldi. Lakin ölüm haqdır deyiblər, zaman gəldi və çox insanların qəlbində öz alicənablığı, ədəb-ərkanı, mədəniyyəti, məğfirəti ilə kök salmış Hacı Mail də Allah rəhmətinə qovuşaraq torpağa tapşırıldı, beləliklə sonuncu ədəbi məclisin də fəaliyyətinə son qoyuldu. Lakin XIX əsrin ikinci yarısından Şura Hökumətinin yeni yaranan vaxtlarına qədər davam edən və 1990-cı illərdə Azərbaycan yenidən müstəqilliyə qədəm qoyan ilk zamanlardan bərpa olunan ədəbi məclis artıq fəaliyyət göstərməsə də, gələcək nəsillər üçün bu sənətkarlar çəkisi çox ağır olan ədəbi irs miras qoymuşlar. Bu elə bir irsdir ki, Azərbaycan xalqının qədim tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, milli və dini dəyərlərini, mənəvi keyfiyyətlərini, başına gələn ağrı-acıları, xeyirini-şərini, eyni zamanda ürəkaçan əlamətdar hadisələri, mömin insanlarımızın təqvasını, alimlərimizin kəşflərini, nəzəriyyələrini, igidlərimizin qəhrəmanlıqlarını və başqa fəzilətlərini özündə əks etdirir, eyni zamanda yeddi-arxa dönəninin, əcdadının, soy-kökünün kim olduğunu ona tanıtdırır, bundan əlavə ayıq olmağı, dostu ilə düşməni tanımağı, haqla-nahaqı ayırmağı anladır, vətəni, torpağı, bayrağı canından artıq sevməyi öyrədir.

İnanırıq ki, sənətkarlarımız, alimlərimiz, mütəxəssislərimiz, tədqiqatçılarımız bu barədə fikirləşəcək, bu olduqca vacib işi davam etdirməkdən ötrü işıq yandıraraq ədəbi məclislərin bərpası üçün var gücləri ilə çalışacaqlar. Çünki bu məclislər bizim milli və dini dəyərlərimizi özündə əks etdirən irsdir, bu məclislərin yenidən bərpası, sosializm dönəmidə ateist, materialist kimi təqdim olunan klassiklərimizin dini-fəlsəfi görüşlərinin məclislərin ali məqsədinə çevrilməsi, ideyalarının “Məcmüəş-şüəra”nın üzvləri kimi islamçılıqla, tükçülüklə köklənməsi, eyni zamanda Şərq ədəbiyyatının incilərinin öyrənilməsi, təbliğ olunması düşmənlərimizin bizə tərəf püskürtdüyü zəhəri zərərsizləşdirməkdən ötrü çox əhəmiyyətli və faydalıdır.

Yetmiş il SSRİ dönəmində bir çox sənətkarlarımızın ədəbi irsi Lenini, Şaumyanı, oktyabr inqilabını, bolşevizmi, kommunist partiyasını, komsomolu tərənnüm etmədiyi üçün, ələlxusus da türkçülük, islamçılıq ideyaları ilə çıxış etdiklərinə görə böyük bir hissəsi məhv edilmişdir. Nə yaxşı ki, onların əsərlərinin cüzi hissəsi qeyrətli insanlar tərəfindən qorunub gizlədilmiş, Sovet hökumətinin qəddar kölələrindən gizli saxlanmışdır. Odur ki, Azərbaycandakı bütün ədəbi məclislərin, o cümlədən Bakı ədəbi məclisi “Məcmüəş-şüəra”nın üzvlərinin əsərlərinin çox az bir hissəsi bizə gəlib çatmışdır.

Lakin bu qayəsi, ideyası, ali məqsədi xalqı maarifləndirməklə, gözünü açmaqla, yeddi-arxa dönənini tanımaqla, milli-dini dəyərlərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamağı tövsiyə etməklə, müqəddəs Quran əxlaqı ilə əxlaqlanmağı anlatmaqla ehtiva edilən möhtəşəm abidələr yuxarıda qeyd olunduğu kimi üzə çıxarılandan sonra onların nə qədər vacib, eyni zamanda dəyərli olduğu öz əksini tapmışdır.

Hamıya məlumdur ki, artıq otuz ildən çoxdur ki, Azərbaycan mənfur ermənilər və onların havadarları tərəfindən işğallara, təcavüzlərə, qətlialmlara, haqsızlıqlara, ədalətsizliklərə məruz qalmışdır. 2020-ci ilin sentyabrın 27-də başlayan müharibə və ali baş komandan İlham Əliyevin komandanlığı ilə noyabrın 10-da Azərbaycan ordusunun qəhrəmanlığı nəticəsində doğma Qarabağımız və onun ətraf bölgələrinin erməni işğalından, kafir tapdağından xilas olunması ilə bitdi. Lakin bu şanlı qələbə bi nahaq dünyada Azərbaycanın dostlarının artması ilə bərabər düşmənlərini də artırdı. Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev bu müharibə ərəfəsində Azərbaycanın müzəffər ordusunun zəfər üstündən zəfər qazandığına rəğmən müdrikanə ifadələrlə bir neçə aforizm işlətdi və onun: “Qarabağ Azərbaycandır”, -fəlsəfi-didaktik ifadəsi isə dillərə ağızlara düşdü. Çünki bu kəlmə elə-belə danışmaq xatirinə işlədilməmişdi. Burada dərin məna var idi. Bunu dərk eləməkdən ötrü keçmişə bir körpü salmaq lazım idi və Azərbaycanın tarixini dəqiqliklə öyrənmək lazım idi ki, təsdiq olunmuş sənədlərlə hər kəsə məlum olsun ki, müqəddəs Qarabağ torpağı əzəli olaraq yalnız və yalnız Azərbaycan xalqına aiddir və bura yad ünsürlər XIX əsrdə köçürdülmlüslər.

Bu elə bir publisistikadır ki, oxucu, dinləyici, tamaşaçı ilə müəllifin dialoqu ilə baş tutur.. Bu elə bir publisistikadır ki, işıq sürətilə hərəkət eləyir və işıq sürətilə də xalqın bilmədiyi bir çox sirləri onun üçün açır.

Publistika əsasən xalqın milli təfəkkürün oyanışına, gözündəki dumanların açılmasına, dünyaya açıq gözlə baxmasına xidmət edən ən gözəl vasitədir ki, bir vaxtlar “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri istər yığıncaqlarındakı oxuduğu şeirlərdə, istərsə də dövrü mətbuatdakı çıxışlarında yalnız buna xidmət eləyirdilər. Təsadüf deyil ki, “Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvlərindən olan Əliabbas Müznib yazırdı:

Ey türklüyün nişanəsi, yüksəl səmələrə,
 Yüksəl, səninlə yüksələcəkdir əməllərin.
 Yüksəl, başın təmas eləsin ərşi-əkbərə,
 Yüksəl, hüzuri-həqqə irişsin əməllərin.
 Zira nəbiyyi-məqsədimin Cəbrəilisen,
 Ülvi diləklərin əbədi bir dəlilisen.[1]

Azərbaycanda ədəbi məclislərin meydana gəlməsi Azərbaycan ədəbiyyatının dini-fəlsəfi-irfani, əxlaqi-didaktik ideologiyası kimi tarixi, yayılma coğrafiyası, mədəni məzmun və mündəricəsi, milli təzahür formaları etibarlı ilə olduqca əlamətdar hadisədir.

Burda Bakı ədəbi mühiti xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi, çünki onların əsərlərində türkçülük, islamçılıq mövzusu başqa ədəbi mühitlərə nisbətən daha qabarıq şəkildə özünü biruzə verirdi. Onlar başqa ədəbi mühit şairləri kimi klassiklərimizə, xüsusilə Mövlanə Füzuliyə nəzirələr, təxmislər, təzminlər yazsalar da, xalqın öz soyunu-kökünü, yeddi arxa dönənini anlatmaq, milli şuurda dirçəliş, milli oyanış onların yaradıcılığının böyük bir qolunu təşkil edirdi və bu da onları başqa ədəbi mühitlərdən fərqləndirir, spesifikasını müəyyənləşdirirdi.

Bakı ədəbi mühitində satira da önəmli yer tuturdu və 1890-cı ildən etibarən yaradıcılığa başlayan şairlər arasında Səməd Mənsur satira janrında Azərbaycanın dahi şairi M.Ə.Sabirin təsiri ilə nəfis satirik şeirlər meydana gətirmişdi. Bakı ədəbi mühitinin ən dindar şairlərinin fırlıdaqçı, din pərdəsi altında gizlənmiş mollalara, Həcc, Kərbəla, Məşhəd ziyarətlərinə sadəcə titul daşımaq məqsədilə gedənlərə qarşı münasibəti olduqca mənfi idi və bunu zaman-zaman öz yaradıcılıqlarında əks etdirirdilər. Səməd Mənsur bu sırada ön cərgədə gedirdi və onun yaradıcılığının böyük bir qolunu satirik şeirlər, öz dilini, dinini, dəyərlərini bəyənməyən, milli, dini dəyərlərə rişxəndlə baxan antipodları güclü satira atəşinə tutan feleytonlar, ictimai məzmunlu şeirlər üstünlük təşkil edirdi. Din pərdəsi altında gizlənərək avam xalqı aldadıb pulunu-parasını alan, min fırlıdaqqlan atalarını aldadıb kiçik yaşlı qızları ələ keçirən, Qarsda, Ərdəhanda, Ərzurumda, Sarıqamışda daşnak-mənşevik nieofaşist hərbi birləşmələri tərəfindən qətlə yetirilən on minlərlə türk-müsəlmanın faciəsini heç bir münasibət göstərməyən, ziyalıları gözü götürməyən, bir kimsəsizə, ehtiyacı olan bir tikə quru çörək verməyən münafıqlərə qarşı olduqca kəskin münasibəti olan satirik şeirlərinin birində həmin fırlıdaqqları canlı lövhələrlə ifşa edir:

Gəldi Rəməzan, ərşeyi-meydan bizim olsun!

Bir ay başa-baş süfreyi-əlvan bizim olsun!

İllərcə müridin yaşasın, can sənin olsun!

Hər il Rəməzənda belə ehsan sənin olsun!

Cənnətdə hamı huri, qılman sənin olsun!

Ancaq gecələr dolma, fisincan bəniim olsun!

On yaşlı, qara qaşlı Tükəzban bənim olsun!

Getsin oxumuşlar yanar odlarə qalansın,

Qars, Ərdəhanın kəndlərii əğyarə talansın,
 Aclar düşələr düzlərə, avarə dolansın,
 Çılpaq qalalar tozlarə, torpağə bulansın!
 Sərgüftədə yanımdə müridan bənim olsun!
 Hər kim bana irad edə, Quran qənim olsun! [15]

Azərbaycan ədəbi mühitində İslam dininə, müqəddəs Qurani-Kərimə bağlılıq ən önəmli yer tuturdu və Bakı ədəbi mühiti də təbii ki, bundan kənarda qala bilməzdi. Bu da təbii ki, onların yaradıcılığında özünü parlaq şəkildə biruzə verirdi. Bakı ədəbi mühitinin ən görkəmli nümayəndələrindən olan Əbdülxalıq Yusif müqəddəs Qurani-Kərimə olan sevgisini bu şəkildə izhar edirdi:

Riyi-gülrəngində zülfi, zülfi-şəbrəngində ru,
 “Vəzzüha vəlleyi yəfşi” ayəsi müzmərdədir.

Yusifa tarixi-min üç yüz otuz üç pərdəsi,
 Altı səhnindən cahanın axırıncı pərdədir.[10.,s.97]

Ehtimal eləmək olar ki, Mirzə Əbdülxalıq Yusif burada “Vəzzüha vəlleyli yəfşi” ayəsi müzmərdədir” deyərəkən müqəddəs Qurani-Kərimin 93-cü surəsi “Zuha” surəsinin “Vəz-zuha” (“And olsun (günəşin doğduğu vaxt hər tərəfi işıqlandırdığı) səhərə” ilk ayəsi ilə 92-ci surəsi “Əl-Ləyl” surəsinin Vəlleyli-iza yəğşə” (And olsun cahanlı bürüyən gecəyə”) ilk ayəsini, “müzmər” deyərəkən “gizli”, “örtülü”, müqəddəs Qurani-Kərimin 73-cü surəsi “Müzəmmil” (Örtülüb bürünən) surəsinin 1-2-ci “Ey libasına bürünüb yatan Peyğəmbər, gecənin az bir hissəsi istisna olmaqla qalxıb namaz qıl” ayələrini, “Yusifa tarixi-min üç yüz otuz üç pərdəsi” deyərəkən isə müqəddəs Qurani-Kərimin sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədə (s.ə.s) nazil olduğu ili nəzərdə tutur.

Sovetlər dönəmində Azərbaycanın əsl tarixi saxtalaşdırıldığından elə fikir formalaşmışdı ki, guya Azərbaycanda İslam dini VIII əsrin axırlarından yayılmağa başlamış, daha doğrusu “abbasilər” zor gücünə Azərbaycan xalqına İslam dinini qəbul etdirmişdir. Lakin SSRİ deyilən bir ölkə dağılandan və Azərbaycan müqstəqillik qazandıqdan sonra bir çox bağlı qıfıllar açıldı və artıq hamıya məlum oldu ki, Azərbaycan xalqı hələ İslam Peyğəmbəri Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s) vaxtından İslam dinini qəbul etməyə başlamış və artıq VII əsrin sonlarında bütünlüklə müsəlman olmuşdur.

Müsəlmanların isə müqəddəs kitabı Qurani-Kərimdir ki, onun mübarək ayələri öz emosional təsiri və bədii nizamı baxımından şairlərin yaradıcılığına öz müsbət təsirini göstərmişdir: “İslamın müqəddəs kitabı olan Quranın Şərqi söz ustalarının yaradıcılığında yeri möhkəm, təsiri isə çox önəmlidir.” [12.,s.5]

Sosializm dönəmi zamanında Azərbaycan şairlərinin ən azı səksən faizi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən silinmiş, təxminən on faizi isə bolşevizmin düşməni kimi qələmə verilərək mürtəcə, sxolastik poeziya ilə məşğul olan geridə qalmış, qəflətlərdə yatmış insanlar kimi qələmə verilmişlər. Lakin atalarımızın çox gözəl bir zərbi-məsəli var; “Haqq incələr, üzülməz”. Sosializm ideologiyasının qılıncı nə qədər iti, eyni zamanda Azərbaycanın qeyrətli insanlarına “Xalq düşməni” damğası yapışdıran, əslində isə özləri xalqın ən böyük düşmənləri olanlar, totalitar rejimə yaltaqlanmaqdan və bununla orden, medal, şəhərin mərkəzində beş otaqlı mənzil, yağ içində avtomobil, dəniz kənarında bağ qazanan erməni südü əmmiş haramzadalar ədaləti nə qədər boğmağa çalışsalar da, xalqın əzmkar, qətiyyətli ziyalılarına bata bilməmiş və bu ziyalılar Azərbaycanın əsl sənətkarlarının qədrini bildiyi üçün, onların həyat və yaradıcılıqları haqqında məlumat toplamış, əsərlərini çox çətinliklərlə üzləşmələrinə baxmayaraq tapıb üzə çıxarmış və ateizm ideologiyasının sərt tələblərinə uyğun olaraq dini motivləri onların əsərlərindən çıxararaq xalqa təqdim etmişlər. Əlbəttə, bu sənətkarların bədii irsi, materialist, ateist donu geyindirilən sənətkarlarımızın əsərləri qədər şübhəsiz ki, ayaq tutub yeriyyə bilməmişdir. Lakin hər şeyi öz siyasi maraqlarına görə həll eləyən üzdənirəq sosializm quruluşu dağılandan və Azərbaycan müstəqi olandan sonra bu sənətkarlar da zaman-zaman vətənpərvər, millətsevər insanlar tərəfindən üzə çıxarılmaya başlamışlar. Sovetin necə deyərlər, buy-buy deyən dönəmində isə Bakı ədəbi mühitinin şairləri haqqında olduqca vacib sənəd kimi meydana gələn “Deyilən söz yadigardır” kitabını əziyyətlər bahasına tərtib eləyən Cəfər Rəmzi 1905-ci ildə Bakının Mərdəkan kəndində anadan olmuş, ilk təhsilin doğma kəndində almış, 1922-1927-ci illərdə Bakı Darülmülimdə oxuyub oranı bitirmiş, sonra təhsilini Azərbaycan Pədoqoji İnsitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsində davam etdirmiş (1929-1932), 1941-1942-ci illərdə tarix fakültəsində oxumuş, lakin 1942-ci ildə evində qardaş Türkiyə yazıçılarından iki romanını saxladığına görə Yazıçılar İttifaqının məsul işçilətrindən biri tərəfindən ələ verilmiş, bir qız gecəsi NKVD-nin əməkdaşları tərəfindən həbs edilərək soyuq Qazaxstan çöllərinə sürgün edilmiş, 1956-cı ilə qədər heç bir günahı olmadan sürgündə məşəqqətlər çəkmiş, yalnız 1956-cı ildə minlərlə günahsız insanlar kimi o da bəraət almış və doğma vətənə qayıtmışdır. 1958-ci ildən etibarən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqsünəslıq İnsitutunda çalışmışdır. “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti” olduqca dəyərlı və vacib bir kitab yazan Cəfər Rəmzi, eyni zamanda poetik lövhələrlə zəngin gözəl şeirlər yazmış və tərcüməçilik fəaliyyəti göstərmişdir. Lakin sənətkar ən çox Bakı-Abşeron şairlərinin tədqiqatçısı kimi tanınmışdır ki, iki hissədən ibarət “Deyilən söz yadigardır” kitabında yüz səksən yeddi şairin həyat-yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verilmiş və şeirləri, qəzəlləri salınmışdır.

Bir sözlə mərhum Cəfər müəllim Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə ləl-cəvahiratlarla dolu bir tövhə təqdim etməklə Azərbaycan ədəbiyyatına misilsiz xidmət göstərmişdir.

Çoxunun bildiyi kimi Azərbaycan poeziyası şifahi xalq poeziyasından və İslam dini Azərbaycanda yayılandan bir neçə əsr sonra qəzəl, qəsidə poeziyasından ibarətdir. Şifahi xalq poeziyası çox qədim əsrlərə söykənir ki, bu şeir növləri zaman-zaman dildən dilə, ağızdan-ağıza keçib istedadlı insanların vasitəsilə süzgəclərdən keçə-keçə, tənzimləmə-tənzimlərə zamanımıza qədər gəlib çıxmışdır və heç zaman da öz qüvvəsini, zənginliyini, gözəlliyini itirməmişdir. Qəzəl, qəsidə poeziyasına gəlincə qəsidə janrı ərəblərdə onlar İslam dinini qəbul eləyəndən sonra bu janr öz ümumi spesifikasını tamamilə dəyişsə də, hələ cahiliyyə dövründə mövcud olmuşdur.

“Cahiliyyə dövrü adlanan VII əsrə qədərki ərəb poeziyasındakı qəsidə, xüsusilə burdakı tayfa və qəbilə qəsidələri janrın sonrakı inkişaf mərhələlərindən əsaslı şəkildə fərqlənirdi. Əvvəla o sintetik səciyyə daşıyır, çox ədəbi tformaların başlanğıclarını özündə birləşdirirdi. Sonra məhəbbət və xüsusən peyzaj lirikası – nəsib və vəsv burada doğurdan tutumlu idi, bütövlükdə qəsidənin əsas vurğusu çox zaman mötəvlərin üzərinə düşürdü. Qədim ərəb şeirinin görkəmli nümayəndələri İmrulkeysin (500-VI əsrin ortaları) və Əmərə ibn Şəddadın (VI əsr) yaradıcılıqları bu cəhətdən maraqlıdır.” [11.,s.227-229]

“Ərəb ədəbiyyatında ilk müstəqil qəzəl nümunələri isə VII əsrin ortaları-VIII əsrin əvvəllərində yaranır və ərəblərin ilk qəzəlxan şairi də Ömər ibn Əbu Rəbiə sayılır.” [16.,s.199]

O zamandan qəzəlin əsas mövzu məhəbbətin tərənnümü idi ki, bu da öz növbəsində iki iqtiqamətdə aparılırdı. Məhəbbət – səadət, həzz, xoşbəxtlik, məhəbbət – qəm, kədər, bəla, dərd ki, ərəblərdən İslamı qəbul eləyən türk aləminə keçən bu janr indin özünə qədər əsas mövzusunu itirməmiş, Azərbaycan klassikləri hər zaman bu janra müraciət edərkən əsasən aşiqanə qəzəllər meydana gətirmişlər. Bu da çoxuna məlumdur ki, bu janrda ən çox Mövlanə Füzuli məharət göstərmiş və ondan sonra gələn xələflər əsasən ondan bəhrələnərək bu ilk baxışda çox sadə görünən, lakin dərin fəlsəfi məzmununa malik olan bu janrda qələmlərini sınımışlar ki, Bakı ədəbi mühitinin də yaradıcılığın əsas qolu qəzəl yazmağdan ibarət olmuşdur ki, keçirdikləri poetik məclislərdə də mədəni şəkildə qəzəl yarışına çıxmış bəhsə girmişlər. Yalnız bu yarışlarda qalib, məğlub olmamışdır, sadəcə olaraq hər kəs bu yarışlardan alını açıq, üzüağ çıxsın deyə Füzuli başda olmaqla təkrar-təkrar sələflərinə müraciət etmiş, onların olduqca mükəmməl şəkildə biçilmiş əsərlərini mütləq etmiş, eyni zamanda onların müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan poetik qəliblərdən istifadə qaydalarını imkanları daxilində öyrənməyə çalışmışlar.

NƏTİCƏ

XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərində də Bakı ədəbi mühitinin şairləri bir yerə toplanarkən, ədəbi məclislər keçirərkən növbə ilə gah yeni yazdıqları əsərləri söyləmiş, gah da sələflərinin yaratdıqları qəzəllərə yazdıqları nəzirələri oxumuşlar. Bu da bütün Azərbaycandakı poetik məclislərdə olduğu kimi onların inkişafına təkan vermiş və zaman-zaman onların əsil şair kimi yetişməsinə vəsilə olmuşdur.

Göründüyü kimi vətənin başı üstündə nə qədər qara buludlar əssə də, Bakı ədəbi mühiti Mövlanə Füzulinin poeziya günəşinin parlaq şəfəqləri altında xalq üçün çox vacib olan şeir xəzinəsinin qiyamətə qədər bərq vuracaq gövhərlərini gələcək nəsillərə ötürməkdən ötrü var gücləri ilə çalışırdılar.

XIX əsrin ikinci yarısını, XX əsrin əvvəllərini əhatə edən yaradıcılıq epoxasında ədəbi mühit anlayışı Azərbaycan ədəbiyyatındakı bütün mümkün poetik transformasiyaları bir araya gətirir. Dini-fəlsəfi-irfani görüşlər, ilahi eşqin ədəbiyyatdakı statusunun müəyyənləşməsi, ictimai məzmun, eyni zamanda satira, həcv, nifrin və şeirin başqa forma, şəkilləri ədəbi mühitin spesifikasını əhatə edir. Ən əhəmiyyətli isə xalqın milli özünüdərkində müstəsna rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT:

1. “Azərbaycan” qəzeti 6 nisan 1919-cu il.
2. Bakıda yayımlanan “İstiqlal” toplusundan alınmışdır. “İstiqlal” 1918-28 mayıs-1919. B. 2014. S.82.
3. Bəkir Nəbiyev. “ Hərənin öz yolu” AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı-“Çinar-çap”-2008. səh 192-193.
4. Cənnəti Əbdülxalığ Qafarzadə. “Fəxriyyə” “Füyuzat” jurnalı. 1907-ci il. 7 avqust № 24. səh 380.
5. “Deyilən Söz Yadıgardır” Bakı-2019 A.M.E.A Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Toplayan Cəfər Rəmzi. Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Sona Xəyal səh 275-276.
6. Əliağa Vahid “Əsərlər” AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar insitutu. Bakı-2016. Toplayan Əliabbas Müznib. Translilerasiya edib nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Sona Xəyal. səh155.
7. “Əliağa Vahid”. Tərtibçi Məmməd Nuroğlu. Bakı-Şərq-Qərb” 1995, səh 135-136.
8. Haşım bəy Saqib “Kim-kimədir” “Boz Oğuz” nəşriyyatı Bakı-1995. səh 52-53.
9. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə “Azərbaycan Cumhuriyyəti”. Bakı-2015. Enidən işləyib çap edən Yadigar Türkel. səh 46.
10. Mirzə Əbdülxalığ Yusif “Qəzəllər” AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Sona Xəyal. Bakı-2012. səh97.
11. Литература Востока в средние века ч II стр 227, 229.
- 12.Seyid Əbdülhəmid Heyrət Səccadi. “Qozideyi əz təsiri-Quran bər nəzmi farsı” Müqəddimə).

13. Seyyid Zərgər. “Mizanül-ədalət” Tərtib edən, nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Sevər Cabbarlı. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı-“Elm və təhsil”-2018. səh 24-25.

14. Üzeyir Hacıbəyov. “Əsərləri” On cildə I cild. Bakı-1964. səh 311.

15. “Tuti” № 28, 4 iyul 1915

16. R.Azadə “Mənəvi dünənimiz bu günün işığında” A.M.E.A. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Bakı-“Elm”-2011. Səh 199.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

XIX ƏSRİN SONU, XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKI ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ
AZƏRBAYCAN XALQINI TÜRKÇÜLÜK, İSLAMÇILIQ BAYRAĞI ALTINDA
BİRLƏŞDİRMƏK İDEYALARI

Səbinə ƏHMƏDOVA

Əlyazmalar İnstitutu Farsdilli əlyazmalar şöbəsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, aparıcı elmi işçi
ehmedova3@mail.ru

XÜLASƏ

XX əsrin əvvəllərində qabaqcıl ziyalılarımızın mətbuatdakı çıxışları nə qədər güclü olsa da, xalqın əksəriyyəti savadsız olduğu üçün dostları ilə düşmənlərini tanımaqda, ağla-qaranı seçməkdə çətinlik çəkir, bəzən ətraflarında baş verən hadisələr haqqında düzgün təsəvvürə gələ bilmirdilər. Lakin xalq arasında sevilən, məhşur bir şairin baş verən hadisələr haqqında və bu hadisələrin hansı səbəbdən baş verdiyi, onların səbəbləri haqqında düzgün təsəvvür oyatmaqdan ötrü yeni yazdığı şeiri, hətta oxuyub yazmağı bacarmayan insanın gözünü açır, ona ağı-qaradan, dostu-düşməndən seçməyi öyrədir, bir sözlə onu maarifləndirirdi. Həmin dövrlərdə tək Bakı ədəbi mühitinin deyil, Azərbaycanın bütün bölgələrində toplanan ədəbi məclislərin iştirakçılarının qarşılıqlarına qoyduqları məqsəd başda Mövlanə Füzuli olmaqla sələflərinin ənənələrini davam etdirməklə yanaşı xalqa gerçəkləri, həqiqətləri anlatmaq, onu riyakar düşmənlərin fellərindən xilas olmaq üçün ayıq olmağa çağırmaq, eyni zamanda xalqı hürriyyətə, istiqlala, azadlığa səsləmək idi. Təbii ki, xalqın gələcəyini hürri görmək üçün İslam və türk bayrağın altında birləşmək və min ildən artıqdır ki, İslam əhkamları, islam əxlaqı ilə formalaşan, bəşəriyyətin hidayət qaynağı müqəddəs qurani-Kərimin mübarək ayələri ilə ən yüksək ədəb-ərkan qayadalarını milli dəyərlərinə çevirən bir xalqın məhz İslam dinin qanunlarına dayanan türkçülük ideyası ilə köklənməsi çox vacib idi. Çünki yadellilərin müstəmləkəsi olmaqdan, min illər boyu bu torpağın sakinləri ola-ola ana torpağın qouyunda kafir bayrağı altında gəzib-dolaşmaqdan qurtulmaq üçün xalqı islamçılıq, türkçülük prinsipləri əsasında maarifləndirmək lazım idi ki, o dövrün Bakı şairlərinin qarşısında bu dururdu. Bu da öz növbəsində onların spesifik xüsusiyyətləri ilə, daha doğrusu klassik ənənələri saxlamaqla yanaşı dövrün nəbzini tutaraq haqq ilə nahaqı ayıran mükəmməl əsərlər meydana gətirməyə başladılar.

Açar sözlər: “Məcməüş-şüəra”,Türkçülük, islamçılıq, istiqlal, hürriyyət, Bakı ədəbi mühiti.

ОБЪЕДИНЕНИЕ ИДЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА ПОД ФЛАГОМ ТУРКИЗМА И ИСЛАМА В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ БАКУ В КОНЦЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

САБИНА АХМЕДОВА

Институт рукописей. Отдел персидских рукописей,
доктор философских наук, старший научный сотрудник.

ehmedova3@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Какими бы убедительными ни были действия в прессе наших ведущих интеллектуалов в начале XX века, большинство людей, будучи неграмотными, испытывали трудности с различением своих друзей и врагов, выбирая между правильным и неправильным, а иногда, не могли получить четкого представления о том, что происходило вокруг них. Но, новое стихотворение, написанное популярным поэтом, чтобы дать правильное представление о событиях и их причинах, открывает глаза человеку, который даже не умеет читать и писать, учит его выбирать между черным и белым, другом и врагом, одним словом, просветил его. В то время не только литературная среда Баку, но и участники литературных вечеров, особенно Мевлана Физули, во всех регионах Азербайджана ставили перед собой цель продолжить традиции своих предшественников, говорить людям правду, призывать их бдительности, чтобы избавиться от лицемерных врагов, призывать к свободе. Конечно, чтобы увидеть будущее своего народа в свободе, объединиться под знаменем ислама и Турции, и на протяжении более чем тысячи лет, сформированных исламской моралью, которая является источником руководства для человечества и изменения высших моральных ценностей в национальные ценности, через священные аяты Священного Корана, очень важно было укорениться в идее тюркизма, основанной на исламских законах. Потому что, чтобы не быть колонией иноземцев и тысячелетиями скитаться под знаменем неверности в глубинах Родины, нужно было просвещать народ в принципах исламизма и тюркизма, которые стояли перед бакинскими поэтами. в течение этого времени. Это, в свою очередь, с их особенностями, а точнее сохранение классических традиций, наряду с сохранением пульса времени, позволяло создавать совершенные произведения, которые отличают хорошее от плохого.

Ключевые слова: «Маджмауш-Шуара», тюркизм, исламизм, независи-мость, свобода, литературная среда Баку.

GİRİŞ

XIX əsrin sonunda, XX əsrin əvvəllərində bir sıra aktual məsələlər aydın və qabarıq surətdə özünü hiss etdirməkdə idi. Rus çarı Aleksandrın 1870-ci ildə imzaladığı torpaq mülkiyyəti sənədinə əsasən Bakıda neftli torpaqların sahibkarlara satılması hər şeyi kökündən dəyişmişdi. 1870-ci illərin sonunda isə Bakıya, əvvəlcə Bakı-Tiflis, sonra Bakı-Moskva, Bakı-Peterburq, Bakı-Kiyev dəmiryollarının çəkilməsi Bakı şəhərini bir qaynar qazana bənzətməyə başlamışdı, belə ki, bura gələnlərin sayı əvvəlkindən qat-qat artıq idi, hər gün yeni-yeni pasajlar, lokantalar, otellər, dükanlar tikilir, parklar salınır, geniş meydanlar açılırdı. Təbii ki, belə bir zamanda şeir də dövrə uyğun addımlar atmalı idi. Şairlər yeni-ideya estetik keyfiyyətlər, üslub-janr axtarışları ilə şeiri başqa şəkildə salmağa, zamanın axarı ilə uyğunlaşdırmağa başladılar. Təbii ki, bu klassik ənənəyə necə deyərlər xəyanətdən irəli gəlmirdi, çünki şairlər öz yaradıcılığının kökünü klassik ənənənin üslub-janrları ilə qurmuşdular, lakin artıq qəzəl də, qəsidə də, məsnəvi də əvvəl bərsində düşünülməyən belə bir sahəyə, yəni vətəndə baş verən canlanmaya, ağılsızmaz dərəcədə inkişafa ədəbi təzələmə, navatorcasına yanaşmağa başlayaraq o vaxtın müasirlik nöqtəyi-nəzətrilə əsərlər meydana gətirməyə başladılar.

Yaxşı şeir xalqı maarifləndirmək üçün ən güclü vasitədir. Çünki şeir rəvan, axıcıdırsa, dərindən mənalarla, canlı mənzərələrlə əhatə olunarsa oxucunun dərhal yaddaşına həkk olur, eyni zamanda ruhuna, psixologiyasına müsbət təsirini göstərir və bununla yanaşı onu maarifləndirir.

Bu prosesdə, yəni öncə XIX əsrin sonlarında Azərbaycanın hər yerində mükəmməl biliyə, savada malik olan şairlərimiz xalqın səadətini, firavanlığını elmdə, savadda, təhsil almağda görürdü. Məsələn, Bakı ədəbi mühitinin çox görkəmli şairi Mirzə Əbdülxalıq Yusif buna rəğmən yazırdı:

Yox imiş hiç tərəfdə sifəti-elmi kəmal,

Nə ki, varelmi-kəmal, ələmi-ürfanda imiş.[7.,s.111]

Beləliklə yeni ideya və fikirlərlə şeir tədricən dəyişir, obrazlar ələmi yeniləşir, hadisələrin təsiri ilə bədii düşüncə tərzini başqa istiqamətə yönəlir, novatorluq təmayülü güclənir, bu təmayül yalnız ideya və mündəricə sahəsində qalmayıb, bədii forma, üslub və sənətkarlıq sahəsində də özünü qabarıq şəkildə hiss etdirirdi.

Məsələ burasında idi ki, bazar iqtisadiyyatının güclənməsi ilə güclü inkişaf baş verməklə yanaşı, Azərbaycan xalqının düşmənlərinin də sayı artmaqda idi. Bakıdakı sənayenin də inkişafı ilə bağlı İrandan, Rusiyadan, Tiflisdən və başqa yerlərdən Bakı şəhərinə gələn, burda özlərinə münasib iş taparaq bir müddətdən sonra mənzil alıb məskunlaşan ermənilər Azərbaycan-türk xalqının azərbaycanlı xeyriyyəçilərinin maddi-mənəvi dəstəyilə maariflənməsinə, savadlanmasına, təhsil almasına dözə bilmirdilər. Mənəviyyatı təmiz olmayan bir erməni, bir azərbaycanlı-türkl uşağının gözəl məktəbli geyimində, bahalı çəkmələrdə, əlində maral dərisindən məktəb çantası, çantanın içində dərsliklər, müsəlman xeyriyyəçilər tərəfindən inşa edilmiş rüşdiyyə məktəbinə gedərkən görəndə bağı çatlamağa gəlir, dilini-dodağını çeynəyirdi və əgər Bakı qoçularından qorxmasaydı şübhəsiz ki, 12-13 yaşlı cocuğun üstünə hucum edib onu parçalayardı.

Artıq bütün dünyaya məlumdur ki, ermənilər zəif riyakar, paxıl, xəbis, məkrli və olduqca qəddar bir tayfadır. Tarixdən də məlumdur ki, onlar Anadolu türklərinin, eyni zamanda Azərbaycan türklərinin kökünü kəsmək xülyası ilə yaşayırlar. Onlar bu xülyanı həyata keçirməkdən ötrü 1890-cı ildə Tiflisdə “Sosial-demokrat partiyası” adı ilə “daşnak-sutyun” partiyası yaratdılar. Bu partiyanın proqramının ilk bəndində belə yazılmışdı; “Biz böyük Ermənistan yaratmaqdan ötrü hər cür vasitəyə, üsula əl atıb ilk öncə türklərin nəslini yer üzündən kəsəcəyik”.

Ermənilər Şuşada və Bakıda başqa yerlərə nisbətən çoxluq təşkil edirdilər. Şuşaya onları XIX əsrin əvvəllərində rus çarının göstərişi ilə İrandan və Anadolunun Van vilayətindən köçürmüşdülər. Bakıya isə yuxarıda deyildiyi kimi iş dalınca gəlmiş və burda məskunlaşmışdılar.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, ermənilərin rəzilliyini, alçaqlığını ilk öncə Şuşada “Məclisi-fərəmuşan” ədəbi məclisi yaratmış Mir Möhsün Nəvvab hiss eləmişdi və bu barədə bir neçə şeir də yazmışdı. Şuşa şəhərində bəzi mollaların erməni məşuqələri var idi və Mir Möhsün Nəvvab tamahkar və saxtakar mollaları satira atəşinə tutarkən onların özlərindən qat-qat betər, həm də əxlaqsız məşuqələrini də şeir dili ilə qamçılıyırdı:

Elə ki, səba küləyi əsir, molla belə səslənir,

Ey mədədən ibarət olan mollanın övrəti,

Oyan, qulaq ver ey dğa, halva yemək üçün.[5.,s.676]

Bakı şairləri də təbii ki, ermənilərin riyakarlıqlarını anlamışdılar və bunu bir sıra şeirlərində əks etdirirdilər. Lakin onların yaradıcılıqlarının qaynadığı bir dövrdə, yəni XIX əsrin sonlarında hamının bildiyi kimi Azərbaycan dilində qəzet-jurnalların fəaliyyət göstərməsinə çar hökuməti icazə vermirdi. Əlbəttə, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti ilə fəaliyyət göstərən “Kaspi” qəzetində bu şeirləri dərc eləmək olardı, lakin onlar hökmən rus dilinə tərcümə olunmalı idilər ki, bu da şeirin effektinin tamamilə itməsinə gətirib çıxara bilərdi. Çünki Puşkinin, Lermantovun şeirlərini rus dilindən dilimizə mükəmməl şəkildə çevirən Abbas Səhhət Bakıda yaşamırdı. Bu səbəbdən də Bakı şairləri yalnız XX əsrdə, daha doğrusu 1906-cı ildə yenə də Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti ilə Azərbaycan dilində “Həyat” qəzeti fəaliyyətə başlayandan və bundan sonra onlarla qəzet-jurnal dilimizdə dərc ediləndən sonra həmin şeirlər dövrü mətbuatda dərc edilməyə başladı.

XX əsrin əvvəllərində qabaqcıl ziyalılarımızın mətbuatdakı çıxışları nə qədər güclü olsa da, xalqın əksəriyyəti savadsız olduğu üçün dostları ilə düşmənlərini tanımaqda, ağla-qaranı seçməkdə çətinlik çəkir, bəzən ətraflarında baş verən hadisələr haqqında düzgün təsəvvürə gələ bilmirdilər. Lakin xalq arasında sevilən, məşhur bir şairin baş verən hadisələr haqqında və bu hadisələrin hansı səbəbdən baş verdiyi, onların səbəbləri haqqında düzgün təsəvvür oyatmaqdan ötrü yeni yazdığı şeiri, hətta oxuyub yazmağı bacarmayan insanın gözünü açır, ona ağı-qaradan, dostu-düşməndən seçməyi öyrədir, bir sözlə onu maarifləndirirdi.

Həmin dövrlərdə tək Bakı ədəbi mlühitinin deyil, Azərbaycanın bütün bölgələrində toplanan ədəbi məclislərin iştirakçılarının qarşılına qoyduqları məqsəd başda Mövlanə Füzuli olmaqla sələflərinin ənənələrini davam etdirməklə yanaşı xalqa gerçəkləri, həqiqətləri anlatmaq, onu riyakar düşmənlərin fellərindən xilas olmaq üçün ayıq olmağa çağırmaq, eyni zamanda xalqı hüriyyətə, istiqlalə, azadlığa səsləmək idi. Təbii ki, xalqın gələcəyini hürr görmək üçün İslam və türk bayrağın altında birləşmək və min ildən artıqdır ki, İslam ehkamları, islam əxlaqı ilə formalaşan, bəşəriyyətin hidayət qaynağı müqəddəs qurani-Kərimin mübarək ayələri ilə ən yüksək ədəb-ərkan qayadalarını milli dəyərlərinə çevirən bir xalqın məhz İslam dinin qanunlarına dayanan türkçülük ideyası ilə köklənməsi çox vacib idi. Çünki yadellilərin müstəmləkəsi olmaqdan, min illər boyu bu torpağın sakinləri ola-ola ana torpağın qouyunda kafir bayrağı altında gəzib-dolaşmaqdan qurtulmaq üçün xalqı islamçılıq, türkçülük prinsipləri əsasında maarifləndirmək lazım idi ki, o dövrün Bakı şairlərinin qarşısında bu dururdu. Bu da öz növbəsində onların spesifik xüsusiyyətləri ilə, daha doğrusu klassik ənənələri saxlamaqla yanaşı dövrün nəbzini tutaraq haqq ilə nahaqı ayıran mükəmməl əsərlər meydana gətirməyə başladılar.

Türkçülük, islamçılıq ideyaları ilə dövrü mətbuatda müntəzəm olaraq çıxışlar eləyən Əbdülxalıq Cənnəti xalqın nicətini, hüriyyətə qovuşmağını torpağı, vətəni sevməkdə, göz bəbəyi kimi qorumaqda görür, torpaq satanlara bədii ifadə vasitələrindən olan "nifrin"lə nifrin yağdırırdı:

Bu şivəni fəryadı əbəs qılmayır üşşaq,
Torpaq satanın çeşminə olsun qara torpaq!

Ey səcdə qılan xakə, nədir bu hərəkətin,
İman ki, yoxun, başına dəysin bu səlätin.
Ey Türk! Vətən tərki olar qəti-həyatın,
Məhməl olur ol dəm hərəkətü səkənatın,
Buirdir vətənin, getsə həyat ilə məmatın,
Təlqin oxuyur Cənnəti, hənqami-vəfatın.

Bu şivəni fəryadı əbəs qılmayır üşşaq,
Torpaq satanın çeşminə olsun qara torpaq![4]

1876-cı ildə Bakının Nardaran kəndində anadan olmuş, Bakı şairlərinin tədqiqatçısı Sona Xəyalın dili ilə desək, şeirlərində türkçülük və islamçılıq ideyalarını təbliğ edən, millətin öz kökünü, soyunu dərk etməsi, öz milli varlığını qoruması üçün şüurlarda dirçəliş, milli oyanış yaradan şairlərdən biri, “Məcməüş-şüəra”nın öndə gedən üzvlərindən biri Hacı Pərişan “Millətə xitab” şeirində əsarətdə yaşamağın nöqsanlarını göstərək xalqı cəhalətdən oyanmağa, qəflət yuxusundan ayılmağa, İslam hümmətinə xor baxanları susdurmaqdan ötrü, elm oxumağı, təhsil almağı tövsiyə edir:

Günümüz döndü cəhalətdə əzizan, şamə,
Nə zaman bəs düşəcəkdir işimiz əncamə?

Kami-dil hasil edib elmilə hər hbir millət,
Nə olur, elm oxuyub biz də yerişək kamə.

Yox əgər bizdə hünər kim, eləyək kəsbi-ülüm,
Gər hünər varsa da bilməm, nədi bu həngamə.

Gəl edək hümməti qeyrət, gəl edək üxviyyət,
Bəsdi tən eylədilər tayifeyi-İslamə.

Nə rəvadır, bu qədər tən eşidə milləti-zar,
Nə rəvadır hədəf olsunlar dəmi-əshamə.

Biz deyildikmi çəkərdi bizə aləm həsrət,
Biz deyildikmi gəlirdi hamı istizamə.

Məsnəvilər ola hər millətə aləmdə dəlil,
Ey Pərişan, yetər ol millət işi itmamə.[3.,s.11]

Əlyazmalar İnstitutunda Fraqment-795 şifri altında şifri altında Əlabbas Müznibin əlyazmaları saxlanır. Hacıəli Pərişanın əksəriyyəti bu əlyazmalar arasındadır. Bu əlyazmalarda “Məcmü-Şüəra”nın başqa bir iştirakçısı Mirzə Mikayıl Seydi haqqında geniş məqalə və şairin müxtəlif mətbuat orqanlarından toplanmış şeirləri vardır.

Mikayıl Seydi dövrünün əksər şairləri kimi xalqı maarifləndirən əsərlər yazırdı və onun da yaradıcılığının böyük bir qolunu istiqlal şeirləri təşkil edirdi:

Qaşın kimi qələmimişkbarə and olsun,

O lövhi-hüsndə xətti əyyarə and olsun.

Nə zar olubdu dilim cövri-müstəbidərdən,

Düşübdü bəstərə cismi-nəzarə and olsun.

Kəmalın olmasa, açmaz cəməli-hüriyyət,

Kəmalı-Həzrəti-Pərvərdigara and olsun.

Urulsa-tiri-cəfa, üzməmə vətəndən əlim,

Vətən yolunda dili-dağdarə and olsun.

Ənusi-münisin olmuş vətən və hüriyyət,

Olarladır dirilik həşri-çarə and olsun.

Vətəndi rövzeyi-rizvan, vətəndi huriyi-qılman,

Vətən çölündə tənə-laləzarə and olsun.

Vətənpərəst kibi bir Seydiyi-fələkzadəyəm,

Vətən yolunda çəkən ah-zarə and olsun.[6.,s.43-44]

“Məcməüş-şüəra”nın iştirakçılarının hamısı təbii ki, füyüzatçı mətbuat orqanlarının ictimai-siyasi mövqeyi ədəbi məktəbi təmsil edən orqanları “İrşad”, “Təzə həyat”, “Yeni həyat” “Yeni füyuzat”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “İttifaq”, “Şəlalə”, “Dirilik”, “İqbal”, “Açıq söz”, “Bəsirət”, “Qurtuluş” və s. də iştirak etmədilər, lakin onlar məslək, əqidəcə xalqı rus istilasından, erməni zəhərindən xilas eləyib İslam-türk bayrağı altında birləşdirmək istəyən böyük mütəfəkkir, tənqidçi, yazıçı, publisist, şair, rəssam, ictimai və siyasi xadim Əlibəy Hüseynzadə ilə bir idilər və yuxarıda qeyd edildiyi kimi çox gözəl anlayırdılar ki, xalqı yalnız İslam ehkamlarını, İslam dəyərlərini, İslam əxlaqını əziz tutmaq, yeddi-arxa dönənini tanımaq irəli apara bilər. Odur ki, yaradıcılıqlarının böyük bir hissəsini məhz bu mövzuya aid edirdilər. Bu səbəbdən də yuxarıda deyildiyi kimi türkçülük ideyalarının təbliği də ön planda idi və Bakı şairləri türkçülüüyü bədii nidalarla əlvan naxışlarla lövhələndirirdilər. 1999-cu ildə Bakının Novxanı kəndində doğulub böyümüş, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin doğma əmisi qızı, şair Seyid Hüseynin ömür-gün yoldaşı Ümgülsüm bir sıra şeirlərində türkün bayrağını necə əziz tutduğunu, eyni zamanda Avropadan, Rusiyadan axan zəhərləri dəf edəcək qədər qüdrətli olduğunu, Turan dünyasının boğazına dolaşan dəmir çəmbəri polad iradəsilə qıra biləcəyini xüsusi bir ahənglə, insanı ehtizaza gətirən, ayağa qalxızan bir şövq ilə nidalandırır:

Səmalardan seçilməz türkün mavi bayrağı,
Yenə əski şan ilə türk yurduna dikilsin.
İştə Turan, iştə yurd, iştə türklük orağı,
Yabançıya düşməz, duruyorkən sən özün.

Tarixlərdə həp sənin rəşadətini, hünərin,
Bildirirsən furtinan oxunarkən sən neçin,
Avropaya qarşı bir,
Yersiz, yurdsuz əsirtək boynubükük durasan?
Yüz illərca əzildin, ayaqlandın yetişər,
Yüz illərca hıçqırdın, ayaqlandın, əzildin,
Yüz illərca əzildin, ayaqlandın yetişər. [1.,s.142]

Sovet Hökumətinin irticaçılığı, faşistliyi, insanlığa sığmayan qəddarlığı da bundan ibarət idi ki, Azərbaycanı işğal eləyəndən sonra kommunist qiyafəsinə bürünmüş cəlladlar Azərbaycan Xalq Demokratik Cumhuriyyətinin vaxtında istiqlal, hürriyət, vətən, xalq, millət, azadlıq haqqında yazıb-yaradan şairlərə, yazıçılara qarşı amansız tədbirlər görür, Şimal buzlu okean sahillərində ən azı 50 dərəcə şaxtada yerləşən həbs düşərgələrinə göndərir, orda dəhşətli işgəncələr verərək 50 dərəcə şaxtanın altında çılpaq halda saxlayıb öldürürdülər.

1927-ci il mart ayının əvvəllərində AXDC-nin fəal iştirakçısı Şuşa şəhərində böyüyüb boya başa çatmış Əliyusif (Əli Yusifzadə Rai), İsfəndiyar Vəkilli, Niyazi Muini, Mehdi Sultanzadəni, Sadıq İmanəni, Nəsrulla İsrafilzadəni, Möhsün bəy Daşdəmirzadəni və başqaları da daxil olduğu azərbaycanlı məhbuslar qrupu Solovki, Şimal buzlu okeanın Ağ dənizin Oneqa körfəzindəki adalardakı həbs düşərgələrinə gətirildilər. Bu qrupda əsasən zabıt və maarifçi ziyalılar var idi. Onları Baltik-Amur kanalının çəkilişində işlətməyə başlayıblar. Əliyusif onlardan əvvəl gətirilmiş araşdırıcı şair Əbdülrəhman Dai, Cabbar Kələntərli, B.Səfizadə, Muradxan Naxçıvani, Abasqulu, Həmid Kəngərli, Səlimzadə və başqaları ilə görüşüb. Onları İlik donduran şaxtada işlədib, qurd basmış balıqdan hazırlanmış xörəklər yedizdirirdilər. Bu səbəbdən də günahları yalnız xalqlarını azad görmək olan insanlar həm ilik donduran soyuqdan, həm də qurd basmış balıqları yeməkdən zəhərlənmədən ölürdülər.

İstiqlal şairi Ümgülsümü isə məhz istiqlal şeirləri yazdığına, eyni zamanda AXDC-nin təbliğatçılarından biri Seyid Hüseynin ömür-gün yoldaşı olduğuna görə həbsə alaraq əvvəlcə Bayıl həbsxanasında saxlamış, sonra isə yeddi illiyə Mordva vilayətinə sürgün eləmişdilər. 1944-cü ildə sürgündən azad olsa da, doğma şəhəri Bakıda yaşamağa icazə verilməmiş, buna görə Şamaxıda məskunlaşmış, orda da acından ölmüşdür. Məsələn burasındadır ki, 1971-ci ildə Ümgülsümün həyatı və yaradıcılığı haqqında məqalə yazan Rasim Tağıyevi buna görə Sovet Hökumətinin məmurları çox incitmişdilər. Rasim Tağıyevdən sonra isə Cumhuriyyət tərənnüçsüsü Aybəniz xanım Əliyeva Kəngərli, Ümgülsüm haqqında mətbuatda “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 28 may 1998, şair “Ümgülsümün faciəsi”, “Azərbaycan” qəzetində ədəbiyyat məsələləri. Bakı, 2002 və s. məcmuələrdə çıxışlar etmişdir. Aydın Hüseynzadə isə 1992-ci ildə Ümgülsümün kitabını buraxdırıb.

Ümgülsüm 1918-ci ildə 28 mayıda Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti elan olunan zaman poetik qəliblərin söz və məna gözəlliklərinin “tədbil”, “qəlb”, “istiqaq” növlərilə, eyni zamanda heyrətəməz təşbihlərlə bir istiqlal şeiri meydana gətirmişdir:

Sevimli bir gözəl mayıs günündə,
Təqərrüb etmişdi ilkindi çağı;
Dolaşırdım yaşıllıqlar içində,
Könlümü övladı bir gül yarpağı.
Güllüklərə baxdım, təsəlli buldum,
Dağılmış yurdumun şairi oldum.[2.,s.233]

ƏDƏBİYYAT

1. Bədirxan Əhmədov. “XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı mərhələlər, istiqamətlər, problemlər. Bakı- 2015, “Elm və Təhsil” səh. 142.
2. Əflatun Saraclı “Azərbaycan yazıçıları Cumhuriyyət dönəmində” Elmi redaktor əməkdar elm xadimi, professor Yaşar Qarayev. AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı-“Elm”-2007, səh 233.
3. Hacıəli Pərişan “Gəl edək hümməti qeyrət”. Mətni nəşrə hazırlayan Sona Xəyal. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı-“Nurlan” 2005. səh.11.
4. “İqbal” qəzeti № 595, 6 mart 1914.
5. Mir Möhsün Nəvvab. “Təzkireyi Nəvvab” Tərtib edəni və ön sözün müəllifi Əkrəm Bağırov. Bakı-“Elm”-2018, səh 676. 740 səhifə.
6. Sona Xəyal “Əlaiabbas Müznib Bakı və bakılı şairlər haqqında”. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Bakı-“Nurlan”-2003,səh. 43-44.
7. Sona Xəyal. “Bakı gülzarının bülbülləri” Bakı-2011, səh 111. 128 səhifə.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK və SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

NİZAMİ GƏNCƏVİ DİNİ-FƏLSƏFİ-İRFANİ KONTEKSTDƏ

Prof. Dr. Vüqar ƏHMƏD

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun

Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

XÜLASƏ

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur . Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şerlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şerlərində ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatına son dərəcə yüksək humanist ideyalar və yeni sənətkarlıq nailiyyətləri gətirmişdir.

Onun Müqəddəs Qurandan bəhrələnən yaradıcılığı insanı gözəl əxlaqa, vətəni sevməyə, Uca Allahın hidayət etdiyi yolla yaşamağa, mərdi-mərdanə ömür sürməyə, elm şərbəti içməyə, Allah, Peyğəmbər, vətən, torpaq, xalq, millət eşqi ilə yaşamağa səsləyir. Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə İran və Hindistan şairləri onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məşhurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləül-Ənvar”, Dərviş Əşrəf Marağayinin “Minhəcül-Əbrar”, Haşimi Kirmaninin “Məzhərül-Asar”, Ürfi Şirazinın “Məcməül-Əbkar”, Məlik Quminin “Mənbəül-Ənvar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzəül-əbrar”, Qasım Əsirinin “Riyazül-ənvar”, Ədhəminin “Rəfiqüs-Saligin”, Zülalinin “Hüsni-Kəlusuz”, Molla Şeydanın “Dövləti-bidar” əsərləridir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burada onların adını sadalamaq müşkəldür.

Nizamiyə görə doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq İslamdır. Yəni Uca Allaha təslim olmaqdır. Uca Allahın yaratdığı insanların İslamdan başqa həyat tərzini olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman İslam həyat tərzini təbliğ etmişlər.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Qurani-Kərim, ayə, qəzəl, məsnəvi.

НИЗАМИ ГАНДЖАВИ В РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКО-ИРФАНСКОМ КОНТЕКСТЕ

Проф. Вугар АХМЕД

РЕЗЮМЕ

Низами Гянджеви обогатил Восточное литературное мышление научными и философскими идеями и поднял свою поэзию на небывалую высоту своей универсальной и удивительной поэтической силой. Знаменитая «Хамса» поэта-мыслителя, стоящего на высшей вершине в поисках духовных богатств человечества, заняла достойное место среди шедевров мировой литературы. В период творчества Низами Гянджеви писал лирические стихи, а позже впервые выразил в своих стихах прогрессивные социальные и философские идеи. Низами Гянджеви внес в литературу народов Ближнего Востока чрезвычайно высокие гуманистические идеи и новые творческие достижения.

Его труд, основанный на Священном Коране, призывает людей к прекрасной нравственности, любить Родину, жить по пути Всевышнего, жить мужественно, пить шербет знаний и жить с любовью к Всевышнему, Пророку, Родине, земле, к людям и нации. Низами Гянджеви оставил такой след в мусульманской восточной литературе, что под его влиянием писали и творили сотни иранских и индийских поэтов. Самые известные из этих маснави: Творческие произведения: «Матлаул-Анвар» Амира Хосрова Дехлави, «Минхаджул-Абрар» Дервиша Ашрафа Марагаи, «Мажгарул-Асар» Хашеми Кирмани, «Маджмаул-Абкар» Урфи Ширази, «Манбаул-Анвар» Малика Гуми, Итаби Таклави Автор: Это произведения Касима Асири «Риязул-анвар», Адхами «Рафигус-Салигин», Зулали «Хусни-Калусуз», Муллы Шейда «Довлати - бидар». Но на этом творцы, выросшие в литературной школе Низами, не заканчиваются. Их тысячи, и здесь сложно перечислить всех их.

По словам Низами, единственный образ жизни - это ислам. Посвятить себя Всевышнему. У людей, созданных Всемогушим, не должно быть иного образа жизни, кроме ислама. Пророки, посланные руководить человечеством, всегда проповедовали исламский образ жизни.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Священный Коран, стих, газель, маснави (рифм с двумя строками).

GİRİŞ

Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərlik mövqeyindən yanaşan Ümummulli Lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır. Ölməz sənətkarın 1981-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd edilmişdir. 2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 05 yanvar 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2021-ci il “Nizami Gəncəvi İli” elan edilmişdir.

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şerlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şerlərində ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatına son dərəcə yüksək humanist ideyalar və yeni sənətkarlıq nailiyyətləri gətirmiş, Şərq ədəbiyyatında yeni bir istiqamət açmış, ədəbiyatı həmişə həyatla əlaqələndirməyə çalışmışdır.

“Yazılı ədəbiyyat Azərbaycanda XII əsrdə özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin ölməz “Xəmsə”si geniş mənada türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının apogeynini təşkil edir. Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığını nəzərə almaqla heç tərəddüd etmədən demək olar ki, ümumşərq miqyasında farsdilli poeziya üzrə rəqabət mühitində Azərbaycan birincilik qazanmışdır. XII əsrdə formalaşmış Nizami ədəbi məktəbi ənənələri uzun əsrlər türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir.” [6.,168].

“Nizami Gəncəvi lap çoxdan yalnız Azərbaycanın övladı olmaqdan çıxıb. Onun ədəbi yadigarları bəşəriyyətin ən qiymətli sərvətləri xəzinəsinə daxil olub, özü isə bütün xalqların, insanlığın övladı olmaq mərtəbəsinə ucalıb.” [14.,7]

Qədimdən də qədim zamanlardan pöhrələnən Azərbaycan ədəbiyyatı olduqca zəngin ənənələrə söykənir. İslam dini yayıldıqdan sonra isə bu ədəbiyyat müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin qiraəti, təcvidi, bəlağəti, ərəb dilinin morfologiyası və sintaksisi olan “sərf və nəhv” elmlərinin təsiri ilə daha da inkişaf etmiş, bədii xüsusiyyətləri, aparıcı ədəbi cərəyanları, fəlsəfi təlimləri ilə öz izahını tapmış, ədəbi yaradıcılığını müəyyən etmiş və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur: “Qurani-Kərimin bəlağəti, məntiqi elmiyi və həmişəyaşarlığı, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s.) ədəbiyyatın hər dönəmində zamanla səsleşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir.

Qurani-Kərim açıq ayələr, parlaq dəlillər, aşkar hüccətlər, aydın burhanlar, yüksək qanunlar, düzgün nizamlar məcmusudur. Yerdəkiləri hidayət etmək üçün göydən gələn bir nurdur. Qurani-Kərim öz məqsəd və qayəsi, söz və üslubu, məna və onun çalarları ilə möcüzədir. Ruhun ən gözəl tərbiyəçisi və müəllimidir. Bu baxımdan da ədəbiyyatın hər bir dönəmində, istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri həmin dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir.”[9.,250]

Bununla da söyləyə bilərik ki, kimsə ümum-şərq ədəbiyyatında müqəddəs Qurani-Kərimin müstəsna rol oynadığını təkzib edə bilməz və təbii ki, Qurani-Kərimin ədəbiyyata gətirdiyi əsrarəngizlik müsəlman xalqları arasında ədəbi fikrin aparıcılarının vasitəsi ilə olduqca möhkəm sütunları olan körpü salmış və qiyamətə qədər davam edəcək qırılmaz tellərlə bağlı ədəbi əlaqələr yaratmışdır. Bu ədəbi əlaqələr isə şübhəsiz ki, bir-birilə qarşılıqlı təmasda və təsirdə inkişaf edib günümüzdə gəlib çıxmışdır. Bu inkişaf prosesi həm də cürbəcür millətlərdən olan şairlərin bir-birilə məktublaşması, şeirləşməsi ilə baş vermişdir. Bu da öz növbəsində fars şairləri Şeyx Sədi Şirazinin, Ömər Xəyyamın, Rudəkinin, Firdovsinin, Hafiz Şirazinin təkcə fars əqvamında deyil, bütün türk dünyasında, Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlana Cəlaləddin Ruminin, Əhməd Yasəfinin, Yunus Əmrənin bütün Şərq dünyasında tanınmasına, Azərbaycan dühaları Xəqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin bütün Şərq dünyasında sevilməsinə gətirib çıxarmışdır. Təsədüfə deyil ki, fars şairi Əmir Xosrov Dəhləvi Azərbaycan şairi Əfzələddin Xəqaniyə nəzirə yazmış, özbək şairi Əlişir Nəvai (1444-1501) Azərbaycan şairi Şeyx Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin təsiri ilə “Xəmsə” yazmış, “Xəmsə”ni bitirdikdən sonra onun son səhifələrində bir məclis təsvir etmişdir. Məclisin yuxarı hissəsində Əbdürrəhman Cami və Əmir Xosrov dayanmış, daha yuxarıda və mərkəzində Nizami Gəncəvi qərar tutmuşdur. Onların arxasında isə Firdovsi, Ənvəri, Xəqani, Həsən Dəhləvi, Ünsüri və başqa Şərq şairləri təsvir edilmişdir. Bununla da Nəvai orta əsrlərdə Şərq poeziyasının tarixində Nizaminin ən uca mərtəbədə olduğunu göstərmişdir.

“Nizami ustadımdır. O, mənə ilham verir, ona səcdə edirəm, o pirdir, Xızrdır.” (Əlişir Nəvai).

“Ə.Nəvai ustadı dahi Nizami haqqında tərif söyləyəndən sonra onun davamçılarından iki böyük şairi – Xosrov Dəhləvini və Əbdürrəhman Camini fərqləndirir. Sələflə xələfləri müqayisə eləmək ehtiyacı əmələ gətirir: Nizami xəzinə saçan Gəncə şahıdır; X.Dəhləvi ona peyrəvdir. Nizami söz iqlimində də şahdırsa, X.Dəhləvi bu iqlimdə yalnız bir Xosrov məqamında olan şəxsdir.”[16.,124]

“Minacət, nət və tövhidlər bədii yaradıcılıq sahəsində fundamental bir niyyətin icrasına başlamaq ərafəsində Allahın şəninə təriflər deməklə öz nəcib, müqəddəs borcunu yerinə yetirmək, bu yolda Yaradandan kömək diləmək məqsədini daşımışdır.

Əvvəllər də bizdə bu sahədə qələm çalmış şairlər olduğuna baxmayaraq, məsələni yerli-yataqlı qoyub fundamental tərzdə həll etmək baxımından ədəbiyyatımızda birincilik çələngi Nizami Gəncəviyə məxsusdur.

O hələ öz “Xəmsə”sinin ilk bahar qaranquşu olan “Sırrlər xəzinəsi”ndəki “Allaha xitab”ında 830 ilin arxasından bizə vəsiyyəət edirdi ki, hər birimiz bütün nəcib, xeyirxah, alicənab işlərimizi hökmən Allahın adı ilə başlayıb, elə Onun da əzəli və əbədi adı ilə qurtaraq:

Şərəfli, ədalətli Tanrının adı ki, var,
Hikmət xəzinəsini açan açardır, açar.
Hər sözün, düşüncənin Odur əvvəli, sonu,
Nə söyləsən Tanrının adıyla qurtar onu.

Bu əhdinə sadıq qalan şair ikinci böyük məsnəvisi olan “Xosrov və Şirin”i də Allaha ünvanladığı beytlə başlayır:

Kömək qapısını aç ey Yaradan!
Göstər Nizamiyə düz yolu hər an![2.,26-27]

“Peyğəmbərin şərəfli adını yazıda əks etdirən hərflərin özü də şeirimizdə onu tərənnüm etməyin vasitələrindən biri kimi uzun müddət şairlərimizi məşğul etmişdir. Bu işdə də bizə məlum olan əsərlərə əsasən desək, birincilik çələngi yenə dahi Nizamiyə məxsusdur. O hələ “Sırrlər xəzinəsi”ndə “Sonuncu Peyğəmbərin şərəfinə” adlı xüsusi bir bölmə seçmiş və onu bu sözlərlə başlamışdır:

Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm –
Əhmədin “əlif”ini yazıbdır onda qələm.
“Əlif” “hey”i mülkünə hakim edəndən bəri,
“Dal” onun boyunbağı, “mim” də ki, bir kəməri.
Sonuncu peyğəmbərlik verildi Məhəmmədə.

Hamı bilir ki, Peyğəmbərimizin adının oxunuşu da Əhməddir və o vaxtilə xristianların kitabında məhz bu şəkildə yazılmışdır.”[2.,28]

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 68-ci surəsi “Nun və ya əl-Qələm” surəsinin 1-3 cü ayələrində buyurur: *“And olsun qələmə (mələklərin) yazdıqlarına (yaxud lövhə-məhfuzda yazılanlara ki). Sən Ya Rəsulum, Rəbbinin neməti sayəsində divanə deyilsən. Və həqiqətən Səni minnətsiz (tükənmək bilməyən mükafat gözləyir.*

Göründüyü kimi bu mübarək ayələr bilavasitə sevgili Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və şübhəsiz ki, Nizami Gəncəvi “Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm, Əhmədin “əlif”ini yazıbdır onda qələm,- deyərkən bu mübarək ayələri nəzərdə tutur, çünki bir çox Quran təfsirçilərin və ilahiyyatçıların şərhinə yөрə Uca Allah varlığı, həyatı Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.s) eşiqinə yaratmış və Ona; “Sən olmasaydın həyatı yaratmazdım”,- demişdi.

Mərhum akademikimiz, gözəl alimimiz Bəkir Nəbiyevin sözlərinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, Həzrəti İsa əleyhəssalam qeyb aləminə çəkildəndən sonra Uca Allah tərəfindən ona nazil olan müqəddəs “İncil” də qeybə çəkilməmişdir. Lakin onun həvarilərindən birincisi olan Barnab qeyb olan İncili qismən yadında saxladığı üçün “Barnaba görə İncil” yazmışdır. Lakin əfsuslar olsun ki, orda sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd əleyhəssalatu vəssələmin adı çəkildiyi üçün dünyanın heç bir xristian aləmində bu İncili oxumurlar. Bu İncil yalnız İngiltərə muzeyində və ABŞ-ın gizli hərbi müəssisələrində saxlanır. Burdakı rəvayətlərdən biri bu şəkildədir. Həzrəti İsa əleyhəssalamdan soruşurlar:-Sən bütün bəşəriyyətə peyğəmbər göndərilmişmi? Həzrət İsa əleyhəssalam cavab verir:-Xeyr! Mən yalnız İsrail oğullarına peyğəmbər göndərilmişəm. Bütün bəşəriyyətə isə Uca Allah tərəfindən Əhməd adında peyğəmbər göndəriləcək. O, Ərəbistan səhrasında doğulacaq, yeni, bütün dinlərdən daha üstün din gətirəcək və allahsız insanları məhv edəcək.

Bu barədə müqəddəs Qurani-Kərimin “Səff” surəsinin 6-cı ayəsində Uca Allah buyurur: *“Və-iz-i-qalə-İsa-əbnu Məryəmə-yə-bəni İsrailə-inni Rəsulallah-i-iləykum-musəddiqən-limə-bəynə-yədəyyə--minə-təvrəti-və mubəşşirə-bi-rəsulin-yəti-mim-bəədi-əsmuhu-Əhmədu-fəlləmmə-cəəhum-bil-bəyinəti-qəmu həzəsirhun-mubin”. Və yada sal ki, o zaman Məryəm oğlu İsa dedi: Ey İsrail övladları, şübhəsiz mən özümdən öncə gələn-Tövrəti təsdiq edən və məndən sonra gələcək “Əhməd” adlı (s.ə.v.ə.v.s) Peyğəmbərin müjdəsini verən sizə göndərilmiş Allah peyğəmbəriyəm. Amma o, (Əhməd) gəldikdə və onlara aydın dəlillər gətirdikdə dedilər: “Bu açıq-aşkar bir sehrdir”.*

Şeyx Niizami burda məhz müqəddəs “İncil”də vurğulanan “Əhməd” isminin mütəşəbbih şifrələrini heyrətamiz təşbihlərlə bəzəyərək, özünəməxsus şəkildə açıqlayır; “Əlif”-“Ə”, “Hey”-“H”, “Mim”-“M”, “Dal”-“D”..

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 23-cü surəsi “Ənbiya” (peyğəmbərlər) surəsinin 107-ci ayəsində buyurur:

“Vəmə ərsəlnəkə illə rəhmətən lil aləmin”.

“Səni də (Ya Rəsulum!) aləmlərə ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik. (Sən tək-cə insanlara deyil, eyni zamanda cinlərə də peyğəmbər olaraq göndərilmişən. Bütün aləmlər əhli, o cümlədən göydəki mələklər, yerdəki insanlar və cinlər ancaq sənin vücudunla şərafə nail olurlar. Sənin sayəndə günahkarlara möhlət verilmiş, hətta səni inkar edənlərin belə cəzası qiyamətə qədər təxirə salınmışdır. Möminlər isə sənə iman gətirməklə dünyada böyük savab qazanıb, axirətdə yüksək dərəcələrə, əbədi səadətə nail olacaqlar)”.

Həzrət Muhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləm Uca Allahın yaratdıqları arasında ən çox sevdiyi xilqətidir. Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 33-cü surəsi “əl-Əzhab” (dəstələr) surəsinin 56-cı ayəsində buyurur: *“Həqiqətən Allah və Onun mələkləri Peyğəmbərə salavat göndərlər (xeyir-dua verirlər). Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərib (onun üçün salavat deyib) layiqincə salamlayın! (Allahuməssəlli əla Muhəmmədin və ail Muhəmməd; “Əssalamu əleykə əyu hənnəbiyu və rəhmətullahi və bərəkətuh-, deyin”!).*

Uca Allah Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s) intəhasız eşqinin təsdiqi olaraq müqəddəs Qurani-Kərimin 7-ci surəsi “əl-Əraf” surəsinin 157-ci ayəsində buyurur:

“O kəslər ki, əllərindəki Tövrətdə və İncildə (adını, vəsfini və əlamətlərini) yazılmış gördükləri Rəsula-Ummu (heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya məkkəli) Peyğəmbərə tabe olurlar. (O Peyğəmbər onlara yaxşı işlər görməyi buyurar, pis işləri qadağan edər, təmiz (pak) nemətləri halal, murdar, napak şeyləri haram edər, onların ağır yükünü yüngülləşdirər və üstündəki buxovları açar (şəriətin çətin hökmlərini götürər. Ona (o Peyğəmbərə) iman gətirən, yardım göstərən və onunla (Quranın) ardınca gedənlər məhz onlar nicat tapanlardır”.

Nizami Gəncəvi də Allahın Rəsulunu (s.ə.s) çox sevmiş, bütün əsərlərində onu mədh etmiş və bütün əsərlərində olduğu kimi “İskəndərnamə”sinin Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s) həsr etdiyi “Sonuncu Peyğəmbərin tərifi” bölməsində də bunun olduqca nəfis şəkildə poetik təsdiqini vermişdir:

Nizami bu uca dərğahda ancaq,
 Ulu Mustafanı şəfi tutacaq.
 Möhkəm hökmləri xalqa çatdıran,
 Seçilmiş elçidir Ulu Tanr ıdan.
 Ən dəyərlisidir bütün bəşərin.
 Əzəldən əbədə bütün yaranış,
 Məhəmməd adından almışdır naxış.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 59-cu surəsi “əl-Həşr” (“Toplanma”) surəsinin 21-24-cü ayələrində buyurur: “*Əgər Biz Qurani bir dağa nazil etsəydik, mütləq onun (dağın) Allah qorxusundan zəlil olub kiçildiyini və parçalandığını görərdik. Və bu məsəlləri çəkirik ki, bəlkə fikirləşələr. O, Özündən başqa heç bir tanrı olmayan, qeybi və aşkarı (hər şüur sahibinin zahiri və batini hissiyyatından gizli və aşkar olanı, yaxud hələ mövcud olmayan və artıq mövcud olan hər şeyi) bilən Allahdır. O, bu dünyada hamını, axirət dünyasında isə yalnız möminləri bağışlayan və mehribandır. O, Özündən başqa heç bir tanrı olmayan, bütün məxluqatın ixtiyar sahibi, müqəddəs, pak olan, bəndələrinə salamatlıq, əmin-amanlıq bəxş edən, hərt şeydən göz-qulaq olub onu qoruyan, yenilməz qüdrət, qüvvət sahibi, hamını istədiyi hər hansı bir şeyə məcbur etməyə qadir olan, hər şeydən böyük və hər şeyin fəvqündə olan Allahdır. O, Məlikdir (varlıq aləminin Sultanı və Hökmdarıdır), Quddusdur (Müqəddəsdür. Hər hansı bir eybdən, nöqsandan pak və uzaqdır. Salamdır (zəti eybdən, sifətləri nöqsandan, işləri şərdən uzaq və salamatdır. Mömindir (Öz tövhidini bəyan edəndir. Öz zatının və sifətlərinin həqiqətinə iman olan, hər zülmədən və pislikdən amanda saxlayandır). Mühəymindir (Əmindir, hər şeyə hakim və üstündür, bütün varlığı qoruyan və hər şeyə nəzarət edəndir). Əzizdir (oxşarsız və bənzərsizdir, məğlubedilməz, qalib və izzət bəxş edəndir). Cabbardır (əzəmətli, şən-şövkət sahibi, mövcudatı islah edən, hər şey üzərində qəti iradəyə malik olandır). Mütəkəbbirdir (təzim olmağa layiq, batini və aşkar böyüklük sahibidir). Allah müşriklərin Ona qoşduqları şəriklərdən Ucadır. O, (hər şeyi təqdir və ölçü əsasında) yaradan, (bir-birindən fərqli, lakin yaradılışın kammiliyyəi baxımından isə bir-birinin eyni olan varlıqları) yoxdan var edən (hər şeyə müxtəlif şəkillərdə) surətlər bəxş edən Allahdır. Ən gözəl adlar Ona məxsusdur. Göylərdə və yerdə olan hər bir şey (dillə və hal ilə) Onu zikr edirlər. O, qüdrət və hikmət sahibidir”.*

Uca Allah eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin “əl-Bəqərə” surəsinin 255-ci “Ayətül-kürsü” deyilən ayəsində buyurur:

“Allahu ləiləhə illa huval həyyül-qəyyum. Lə təxuzuhu sinətun və la nəumun ləhu ma fi ssəməvati və məfil ərz. Mənzəlləzi yəşfəi indahu illa bi znihi yaələmu ma bəynə əydihim və ma xəlfəhum və la yuhutinə bi şeyin min ilmihi illa bima şayə vəsiyyə kursiyuhhus səməvati vəl ərz vəla yauduhu fi hzumma və huval əliyul-əzim”.

“Allahdan başqa İlah yoxdur. Zəti və kamal sifətləri ilə hər şeyə qadir olub bütün kainatı yaradan və idarə edən, bəndələrini dolandıran və onların işlərini yoluna qoyan əbədi, əzəli varlıq odur. O, nə mürgü, nə də yuxu bilər. Göylərdə və yerdə nə varsa hamısı Onundur. Allahın izni olmadan qiyamətdə Onun yanında, huzurunda kim şafaət, Bu və ya digər şəxsin günahlarınının bağışlanmasını xahiş edə bilər. O, bütün yaranmışların keçmişini və gələcəyini, bütün olmuş və olacaq şeyləri bilir. Onlar, yaranmışlar, Allahın elmindən, Özünün istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun kürsüsü, elmi, qüdrət və səltənəti, göyləri və yeri ehtiva etmişdir. Bunları müşahidə etmək Onun üçün heç də çətin deyildir. Ən uca ən böyük varlıq da Odur”.

Nizami Gəncəvi də haqlı olaraq həyatda mövcud olan bütün elmləri, bilgiləri, hikmətləri, gözəllikləri Uca Allahla bağlayır və buna “Yeddi gözəl”də dəruni misralarla fəlsəfi şərh verir:

Izlədim yolunu səyyarələrin,
 Nə ki, elmlər var gizli və dərin.
 Oxudum, xəbər dar oldum da vardım,
 Varlıqlar sirrini yer-yer axtardım.
 Səni tapan kimi yumdum kitabı,
 Hamının Sənədir gördüm xitabı.

Nizami Gəncəvi Uca Allahın yoxluq içində var olduğunu və kainatı yoxdan xəlq etdiyini, həyatın, varlığın, mövcudatın yalnız onun iradəsi ilə hərəkət etdiyini, eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin 24-cü surəsi “ən-Nur” surəsinin 35-ci ayəsində buyrulduğu kimi nur üstündə nur olduğunu və istədiklərini Öz nuruna qovuşdurduğunu, “Leyli və Məcnun” dastanında çox gözəl şəkildə vurğulayır, eyni zamanda nur xəzinəsini onun üzünə açmasına dua edir:

Ey mənim ağıma mənalar verən,
 Mən axtarışçıyam, sən yol göstərən.
 Yollarım qorxulu olsa da bu dəm,
 Sən ki, Rəhbərim sən, qorxan deyiləm.

Tozlara dönsə də bu aciz bədən,
 Hər yerdə, hər zaman məbudum Sənsən.
 Böyük dərğahına girdiyim zaman,
 Neylər bu dərğahdan qovulmuş şeytan?

Gədim qərq olmamış qanlı sularda,
 Rəhm et, əlimdən tut, qalmayım darda.
 Aç mənim üzümə nur xəzinəsi,
 Zülmlər içindən xilas et məni!

“Allahu nuru səmavati vəl-ərz. Məsəlu nurihi kəmişkətin-fihə-mishəbun-əlmishəbu-fizüğəqətinə-züğəqətu-kənnəhə-kəvkəbu-duriyyun-yuvəqədu-min-şəcərətin-mmubər əkətin-zəytunətin-lə-şərqiyyətin və-la-ğərbiyyətin-yəkətu-zəytuha-yuziyu-və-ləvləm-təmsəshu-nərun-nurun-ələ-nuri-yəhdillahu—li-nurihi-mənyəşau-və-yəzribullahu-lə-əmsəlinnas. Vallahu bikulli şeyin əlim”.

“Allah göylərin və yerin nurudur. Onun nuru içində bir çırağ olan taxçaya bənzər: Taxçadakı o çırağ bir qəndilin içindədir, o qəndil isə sanki parlaq bir ulduzdur. O çırağ nə şərqdə, nə də qərbdə olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır. O, elə bir ağacdır ki, onun yağı özünə od toxunmasa da sanki işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini Öz nuruna qovuşdurur. Allah insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir”.

Nizami Gəncəvi haqqında çox deyilmiş, çox təhlillər, tədqiqatlar aparılmış, dərsləklərə salınmış, zaman-zaman bir çox təzkirələrin bəzəyi olmuşdur. Bütün bunların əksəriyyəti tarixi gerçəkləri əks etdirsə də, bəzi təzkirəçilər, tədqiqatçılar yanlış mövqə tutaraq onun yaradıcılığı haqqında cəfəngiyyatlar uydurmuşlar. Bu cür yalnız mövqə tutanlardan biri də Məhəmmədəli Tərbiyətdir. Məhəmmədəli Tərbiyə “Danışməndani Azərbaycan” təzkirəsində səhv məlumat verərək Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərindəki Şirini bir xristian qadını kimi qələmə verir:

“Nizami Gəncəvinin ikinci məsnəvisi “Xosrov və Şirin” dastanıdır ki, Nizami onu hicri-qəməri 576 (1180)-cı ildə Şəmsəddin Cahan Pəhləvanın adına nəzmə çəkmişdir. Bu dastan Sasanilər sülaləsinin məşhur dastanlarındanır. Xosrov Pərviz Sasani sülaləsinin iyirmi üçüncü padşahı və Şirin isə onun hərəmxanasında olan xristian qadınlarındanır.”[10.,257]

“Bəzi qaynaqlarda yalnız olaraq Şirin “erməni şahzadəsi” adlandırılmışdır. Əslində poemada ərazi adı kimi göstərilmiş “Ərmən” də, “Arran” da Şirinin bibisi Məhun Banunun hakimiyyəti altında olan ölkələrdir. Məhin Banu müqayisə edərkən Xosrovu qədim İran şahı Keyxosrova, , özlərini isə türk hökmdarı Əfrasiyaba bənzədir.

Şirin bir türk gözəlidir. Nizami bu əsərdə Şirini dəfələrlə “türk”, “türk gözəli” kimi təsvir edir. Onu xristianlığa deyil, tanrıçılıq dininə mənsub olduğunu göstərir.” [20.,30]

Bir çoxuna məlumdur ki, klassiklərimiz öz əsərlərinin külliyyatını əsasən divan ənənəsi üzərində qurmuşlar. Divan ənənəsini rəvnəqləndirən isə dini poeziya idi ki, bu poeziyanın nümunələri əsasən əruz vəznində qələmə alınır.

Bəsmələ (Allahın adı ilə başlanğıc), Tövhid-Allahın birliyi və şəriksizliyi barədə şeir parçası, Minacat-Allaha xitab və dua, Nət-Həzrəti peyğəmbərin tərif, Merac-Həzrəti Rəsullahın meracının təsviri, möcizat-Peyğəmbərin möcüzələri, Mədh-i Çahar-yar-Dörd xəlifənin tərif, mədhiyyə-Padşah üçün mədh, Səbəbi-tərif-əsrin yazılma səbəbi.

Burda dörd xəlifə deyiləndə, İslamın ilk xəlifələri, Əbubəkr, Ömər, Osman və Həzrət Əli əleyhəssalam nəzərdə tutulur.

“Şiə” məzhəbindən olan şairləmiz, o cümlədən Nəsimi, Xətai, Füzuli və s. “mədhi-çahar” əvəzinə Həzrət Əli əleyhəssalamı və o biri imamlarımızı mədh etmişlər. Şeyx Nizaminin dövründə isə dövlət başında olanlar “sünni” məzhəbindən olduğu üçün şair öz “Xəmsə”sində “mədhi-çahar” yaratmışdı. Lakin buna baxmayaraq İslam Peyğəmbəri Həzrəti Məhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləmdən tolerantlıq dərsləri aldığından, onun nurlandırdığı Haqq şöləsinin hərərəti altında bütün bəşəriyyəti bağrına basan dahi sənətkar öz əsərlərində heç vaxt “sünni” yaxud “şiə” məzhəbində olduğunu bəyan etmədiyindən onun hansı məzhəbudən olduğu haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Həm də məsələ burasındadır ki, beş əsərinin beşini də divan ənənəsinə uyğun olaraq “Bəsmələ”, “Tövhid”, “Niinacat”, “Nət”, Rəsulullahın (s.ə.s) meraca yüksəlməsinin təsviri, möcüzələri, “mədhi-çahar”, şairin yaşadığı zəmanədə hakimiyyətdə olan hökmdarın mədhi və əsərin yazılma tarixi ilə başlayır. Təbii ki, bu da öz növbəsində dahi şairin iman, təqva sahibi, Allahın mömin bir bəndəsi, eyni zamanda yaradıcılığını bilavasitə müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən, İslam ehkamlarından, Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərindən aldığı qissələrdən, ecazlardan, hikmətlərdən, heyrətamiz hekayətlərdən, gerçək tarixləri əks etdirən rəvayətlərdən qaynaqlandığını açıq-aşkar subuta yetirir.

SSRİ dönəmində çox hallarda materialist kimi qələmə verilən Şeyx Nizaminin yaradıcılığında islamçılıqla yanaşı türkçülük də mühüm yerlərdən birini tutur. Dahi şair əsərlərini fars dilində yazsa da, türkə olan sevgi, hüsnü-rəğbət hər zaman özünü göstərir:

“Nizami türk sözünü bəzən həqiqi mənada, lakin çox yerdə məcazi mənalarda, məsələn: paklıq, gözəllik, yüksəklik, adil, bilici, qorxmaz, cəngavər və qüvvət simovolu, qəhrəman mənasında işlətməmişdir: torke delsetan (ürəkəçan dilbər), torke tənəz (nazlı dilbər), torke nazənin əndam (gözəl əndamlı dilbər)...

“Həft peykər” dastanında nəğil söyləyən gözəlləri türk adlandırır. Gözəl Rum şahzadəsi onun gözündə Rum soyundan bir türkdür: Torki əz nəsli Rumiyan nəsbəş rumların nəsəbindən bir türk.”[3.,19]

Sovet İttifaqı dağılandıqdan və bir çox gerçəklər üzə çıxandan sonra hamıya məlum oldu ki, Şeyx Nizaminin məşhur “Xəmsə”sindəki beş əsərinin beşi də “Allaha xitab”la başlayır və dahi mütəfəkkir bütün yaradıcılığını İslam dininin nuru ilə bərqiləndirir:

“Klassiklərimizin Allaha ardıcıl olaraq izlədikləri əsas mövzulardan biri tövhiddir. Bu baxımdan çox təbiidir ki, Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında bu məsələyə xüsusi pərka həsr etmiş və ona izlədiyi məqsədinə uyğun olaraq belə aydın və konkret bir ad vermişdi: “Yaradanın təkliyi haqqında”. Burada Qurani-Kərimin 112-ci, “İxlas” surəsinin “*Qulhuvəllahu əhəd. Allahussəməd. Ləm yəlid və ləm yuləd və ləm yəkun lahu kufuvən əhəd*” ayələrindəki hökmlər çox incəliklə izlənilir, bu poetik təqdimatda isə tam təsdiq olunur:

Dilimdə hər şeydən uca bir ad var,
 Bu ada bağlıdır bütün varlıqlar,
 Təkdir, misilsizdir, - kim deyil agah?
 Ulular deyirlər Ona tək Allah.
 ...İdrakın çatırsa vahid Allaha,
 “Nədir? Və necədir?” soruşma daha![2.,27]

“O söz yaradan sənətkara min afərin ki, hər bir arpadan bir cövhər yaradır.”[17,26]

Nizami söz ustasıdır, sözün dəyərini, qiymətini çox yaxşı bilir, o sözdən möhtəşəm abidələr inşa etmişdir, özü də elə abidələr ki, müqəddəs Qurani-Kərimin hikmət möcüzələrindən, bəlağətindən, bədiyyətindən, söz ləfzi gözəlliklərindən, məna incəliklərindən qaynaqlanmışdır:

“Yaradıcılığına böyük hörmət və sevgilə yanaşdığımız, hər sözündən təskinlik üçün özümüzlə ibrət götürdüyümüz şairin “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisi digər əsərlərindən fərqli olaraq Quran üslubuna uyğun şəkildə yazılmışdır. Əvvəlcə bir mətləb nəzərə çatdırılır, sonra isə ona uyğun ibrət, nəsihət, hikmət dolu hekayə və təmsil işlənilir. Təbiidir ki, sonda müvafiq ibrətamiz nəticələr çıxarılır. Bu məsnəviyə qayıdışımızın ikinci səbəbi əsərdə Allaha xas atributların təzadlı şəkildə işlədilməsidir. Yox var, varı yox etməsi əbədilik və fanilik anlamlarıdır.

Sirlər xəzinəsində “yox”, “var”, “fani”, “baqi” kimi ifadələr misra daxilində təzadlı şəkildə işlədilərək Allaha xas atribut və substansiyanı qabarıq şəkildə oxucusuna çatdırır. “Rəhman” surəsi 26-27-ci ayələrdə deyilir: *“(Yer) üzündə hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur) Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin zati baqidir”*.

Ayənin məzmunu Nizami şeirində öz əksini bu şəkildə tapıb:

Biz hamımız faniyik, həmişə baqi olan Sənsən,
 Müqəddəs uca məmləkət yalnız Sənindir.

Və ya:

Ey əzəldən bizlər olmadıqda belə var olan,
 Ey bizlər fani olduqdan sonra da əbədi yaşayan.

Torpaqdan yaranan insan sonda yenə torpağa gedər, yəni kimsə özüylə bir şey aparmaz:

Bu torpaqda yaşayanların hamısı torpaq olublar,

Torpaq nə bilir ki, bu torpaqda nə var?[8.,20]

Əgər müqəddəs Qurani-Kərimin 55-ci surəsi “ər-Rəhman” surəsinin “Xələqəl insana min salsalin kəl fəxxar” “Biz insanı toxunduqda saxsı qab kimi səs çıxaran quru palçıqdan yaratdıq”, - 14-cü ayəsinə nəzər yetirsək Nizami Gəncəvinin bu misralarının bu ayənin ilk insan və ilk peyğəmbər olan Həzrəti Adəm əleyhəssalamın yaradılışı ilə bağlı müqəddəs Qurani-Kərimdəki bu mənada ki ayələrin Nizami Gəncəvinin bu misralarında poetik təsdiqini tapdığını görürük.

Dahi şair “hamısı torpaq olublar” dedikdə isə həm elə müqəddəs Qurani-Kərimin bir sıra ayələrinə uyğun olaraq insan ölərkən torpağa getdiyini və zaman-zaman çürüyüb torpağa qarışdığını, eyni zamanda Həzrəti Adəm əleyhəssalamdan sonra dünyaya gələn bütün insanların ana bətnində qan laxtasından yarandığını nəzərdə tutur. Çünki həmin qan laxtasında torpaqda olan bütün elementlər mövcuddur. Belə ki, Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 96-cı surəsi “Ələq” (qan laxtası) surəsinin ilk beş ayəsində buyurur: *“İqrə bismi Rəbbikəlləzi xələq. Xələqəl insana min ələq. İqrə Rəbbukəl əkrəm. Əlləzi əlləməl bil qələm. Əlləməl insana mələm ya ələm”*.

“Oxu! Yaradan Rəbbinin adıyla oxu! O Rəbbin ki, insanı bir qətrə qan laxtasından yaratdı! O Rəbbin ki, əzəmət, kərəm sahibidir. O, insana qələmlə yazmağı öyrətdi. O, insana bilmədiklərini öyrətdi.”

Onu da qeyd edək ki, bu sevgili Peyğəmbərimizə (s.ə.s) nazil olan ilk ayələrdir və peyğəmbərlik də Ona Uca Allah tərəfindən həmin zamanda verilmişdir.

“Qan laxtası” ilə bağlı bir məsələ də həqiqətdir ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə 1450 il bundan qabaq vurğulanan rüşeymin qan laxtasından yaradılması məsələsini embriologiya elmi yalnız 1973-cü ildə kəşf etmişdir. Bu da şübhəsiz ki, müqəddəs Qurani-Kərimin hikmət və möcüzələrini bəyan etməklə yanaşı Onun insan kəlamı deyil Allah kəlamı olduğunu açıq-aydın sübuta yetirir.

Sevgili Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərinin birində buyurur: “Namaz dinin dirəyidir”.

“Həzrəti Nizami namazın merac nemətini belə dəyərləndirmişdir: “Namaz Uca Allahın (c.c) xüsusi nemətidir”, “Namaz ümmət üçün xilas fərmanıdır””Namaz həqiqi məhəbbət xəzinəsidir”, “Namaz insanlığın sevinc müjdəsidir”, “Namaz cəhənnəmdən azad olmaq vəsisəsidir.” [18.,744-745]

Bir çoxu bilir ki, sevgili Peyğəmbərimiz (s.ə.s) “Meraca” qalxmışdır. Bu zaman Uca Allah onun üçün zamanı kəsmiş və vəhy mələyi Cənabi Cəbrail Peyğəmbərimizi maddiyyat içərisində mövcud olmayan bir məkana (əslində o məkən da maddiyyat aləmindəki məkən deyil.

Çünki Uca Allah Özü də zamansız və məkansızdır) aparmış, buradan isə Peyğəmbərimiz heç bir yaradılmışın qalxa bilmədiyi “Sidrətürətul-Muntəhaya qalxmış və orda bir çox həqiqətlər görmüşdür.

“Merac” hadisəsi ilə bağlı dahi şairlərimiz Nəsimi, Xətai, Füzuli öz yaradıcılıqlarında bu hadisəyə xüsusi yer ayırmış və fəlsəfi baxışları ilə bu fəvqəl hadisəni poetik naxışlarla nümayiş etdirmişlər. Şeyx Nizami Gəncəvinin isə bu mübarək hadisəyə özünəməxsus baxışları vardır ki, Nizamişünas-alim Siracəddin Hacı öz kitablarında bu müəzzəm ifadələri diqqət mərkəzinə çəkir:

“Həzrət Məhəmməd (s.a.s) merac gecəsi cəhətsizliyi, sonsuzluğu, məkansızlığı, ruhun dinclik sahəsini gördü: aşağı, yuxarı, ön, arxa, sağ, sol bir cəhətə çevrildi, altı cəhət aradan qalxdı, altı cəhət onun önündə nə dil çıxara bilər, həm cəhət həm də Cahən Ondan qaçarlar, cəhətsiz olanın cəhətdə işi olmaz, bu cəhətdən o pərgar cəhətsiz oldu. Onun nəzəri cəhətin üzünə niqab salmayınca ürəyi təşviş və iztirabdan azad ola bilməzdi, cəhət gözdən itdi, cəhətlərin bazarını pozdu, üst və alt zəhmətindən xilas oldu, orada məkan və zaman yox idi, altı cəhətin zülfinü alnında sındırdı, məkanın üzünə örtük çəkdi, qədimlik üzündən örtüyü açdı, dinclik məkanına daxil oldu.”[18.,749]

Bunu da demək çox vacibdir ki, sevgili Peyğəmbərimiz (s.ə.s) Meraca yuxarıda qeyd olunduğu kimi zamanın nisbililiyi ilə qalxmışdır ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə zamanın nisbi olduğunu bəyan edən bir sıra məlumatlar vardır. Bunlar müqəddəs Quranın 22-ci surəsi “Həcc” surəsinin 47-ci ayəsində, 32-ci surəsi “Səcdə” surəsinin 5-ci ayəsində, 70-ci surəsi “Məaric” surəsinin 4-cü ayəsində öz əksini tapmışdır: “Rəbbinin dərgahında bir gün sizin saydıqlarınızın min ili kimidir!” (“Həcc” surəsi 47-ci ayə).

“O, göydən yerə qədər bütün işləri idarə edir. Sonra həmin işlər sizin saydığının min ilinə bərabər olan bir gündə Ona yüksələr” (“Səcdə” surəsi 5-ci ayə). Mələklər və Ruh (Cəbrail əleyhəssalam) Onun dərgahına əlli min il olan bir gündə qalxarlar” (“Məaric” (“Dərəcələr yaxud pillələr”) surəsi 4-cü ayə).

Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığı əslində Uca Allaha və Onun sevdiklərinə ünvanlanmışdır. Dahi şair sufi deyildi, lakin bir sıra tədqiqatçılar onun yaradıcılığında sufizm elementlərinin mövcudluğunu bəyan edirlər. Məsələn, filologiya elmləri doktoru Lalə Əlizadə özünün “Azərbaycan Ədəbiyyatında Alleqoriya” kitabında yazır:

“Dahi mütəfəkkirin söz-sənət ecazları arasında “Yeddi gözəl” əsərindəki eşq və gözəllik anlayışının bədii-estetik təlqini baxımından məhz alleqorik rəmzi-metafarik obrazların timsalında reallaşır, məzmun, ideya və kompozisiyada özünü gerçəkləşdirir. Şairin bütün poemalarında astroloji biliklər nümayiş olunsa da, “Yeddi gözəl” əsəri bu cəhətdən xüsusi mövqeyə malikdir. Planetlər, onların astroloji və mifik xüsusiyyətləri ilə bağlı bədii təsvir, eləcə də mövzu və ideya Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında bütöv bir poetik sistem, ədəbi kompozisiya olaraq ortaya çıxır.

Nizaminin əsərlərindəki alleqoriya, rəmz və simvollar ətrafında mülahizə yürüdən A. Rüstəmovanın qənaətləri ilə fikrimizi ümumiləşdirmək istərdik. A. Rüstəmov Nizaminin alleqoriyadan nə dərəcədə ustalıqla faydalandığını, rəngarəng bədii vasitələr və poetik fiqurlara yer verdiyini göstərərək bunların mahiyyətini fəlsəfi-idraki, mənəvi-estetik səciyyəsinə də bədii bəzəklərdən nə qədər məharətlə barındığını aydınlaşdırır. Hörmətli alim yazır: “Hüccəni bir deyil, üç-beş dəfə mütaliə edirsən. Onun həqiqətini aşkar etmək üçün sanki şair elə sufi məhəbbətini izah edir, qovuşmaq üçün yeganə yol göstəricisi olduğunu təsdiqləyir, bu yolda dünya nemətlərindən əl çəkmək və üzlətə çəkilməyi məsləhət görür.”[15]

Bundan sonra söhbət “Sirlər xəzinəsi”ndəki məşhur “Xəlvətlər” hüccəsində Allaha qovuşmaq məzmununun üst və alt qatında gizlənən mətnaltı mənənin şərhindən gedir. Poemadan gətirilən mətndə iki məqamı qarşılaşdırmaqla müəllif belə bir qənaətə gəlir ki, şair sufi simvolikasından bəhrələnərək xacə, qəlb, riyazət, eşq, məşuqə məfhumlarından ikili rəmzi-simvol kimi istifadə etmişdir.”[7.,192]

Azərbaycanda Sovet hökuməti qurulmamışdan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si o dövrə qədərki ədəbi mühit tərəfindən dəfələrlə tərcümə olunmuşdur. Məsələn “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri Əbdülxalq Yusif, Əbdülxalq Cənnəti, Məşədi Azər, Ağadadaş Müniri, Əliabbas Müznib ayrı-ayrı zamanlarda dəfələrlə “Xəmsə”yə müraciət etmiş və fars dilini mükəmməl şəkildə bildikləri üçün lüğətə ehtiyac duymadan müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan bədii ifadələrə, poetik qəliblərə əsasən dahi şairin ölməz külliyyatını dilimizə çevirmişlər. Lakin Sovetlər dönəmi zamanında bu tərcümələr itirilib-batırılmış və fars dilindən xəbəri olmayan bəzi şairlər sadəcə olaraq lüğət vasitəsilə tərcümələr etmişlər. Sovet şairləri isə həm fars dilini bilmədiklərindən, həm də “Əks”, “təbdil”, “tədvir”, “züqafiyəfeyn”, “iştiaq”, “luzum”, “mala”, “yəlzəm” və ya “inat”, “məzduc” (müzəvvəc), “müvəşşəh”, (təuşih), “müvazinə”, “mudavvar”, “müləmmə”, “mürəbbə”, “səc”, “rəddül-əcz ələs-sadr”, “təkrir”, “tərsi”, “təsbig”, “touzi”, “cinas”, “həzfi” və başqa bədii ifadə vasitələrindən xəbərləri olmadığından, eyni zamanda rəmz və simvolları epiqonçuluq adlandırdıqlarından, yuxarıda qeyd olunduğu kimi məhz bu poetik fiqurlarla, rəmz və simvollarla ehtiva olunmuş “Xəmsə”dən dini motivləri tamamilə çıxararaq, eyni zamanda əruz vəzninin bütün qəliblərini pozaraq onu heca vəzninə salıb Nizami Gəncəvi dühasından çox aşağı səviyyədə tərcümə etmişlər. Orijinala baxdıqca çox böyük bir fərq görünür ki, bu barədə uzun-uzadı danışmağa da ehtiyac yoxdur.

Lakin Səməd Vurğunun Leyli və Məcnunun tərcüməsində Nizaminin Həzrəti Muhəmməd (ə.s.ə) yə həsr etdiyi “nət”i təqdirəlayiq hesab etmək olar:

Ey varlıq mülkünə böyük şahsuvar,

Əqlin sultanısan zəkavətin var.

Sonusan o mürsəl peyğəmbərlərin,

Sonun halvasısan duzu əvvəllin.

Varlıq bağçasının ilk gülü sənsən,
Zamanın sonuncu sərkərdəsisən. [12.]

Bundan əlavə mövzudan kənar da olsa deməliyik ki, gözəl şairəmiz Mirvarid Dilbazi dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəyovun köməkliyi ilə “Sevgili canan” qəzəlini həcəz bəhrinin VIII:

Məf-Uli, məf Auli, məf Auli, faülün,- növünü saxlamaqla nəfis bir şəkildə tərcümə etmişdir:

Hüsnün gözəl ayətləri ey sevgili canan,
Olmuş bütün aləmdə sənin şənində-şayan.
Gəl eylə nəvaziş, mənə ver busə ləbindən,
Çünki gözəlin busəsidir aşiqə ehsan.

Cəfər Xəndan da Üzeyir bəyin yardımı ilə Rəməl bəhrinin VI növünün:

Fa-il Atün, fa-il Atün, fA-il Atün, fA-i-lünün nizamını itirməməklə dahi şairin “Sənsiz” qəzəlini tərcümə etmişdir:

Hər gecəm oldu kədər qüssə fəlakət sənsiz,
Hər nəfəs çəkdim hədər getdi o saət sənsiz.
Sənin ol cəlb eləyəm vəslinə and içdim inan,
Hicrinə yandı canım, yox daha taqət sənsiz.[5.,9-10]

Şeyx Nizami ondan sonra poeziya meydanına gələn bütün fars və türk dilli şairlərin ustadı sayılır. Dahi şairin Azərbaycan ədəbiyyatında çox yüksək məqamı və yeri vardır. İndiyə qədər heç bir şair onun “Xəmsə”si qədər mükəmməl bir dastanlar toplusu yarada bilməmişdir. Təsədüfi deyil ki, Anadolunun ən məşhur şairlərindən olan Ziya paşa Nizaminin misilsiz bir şair olduğunu çox zəngin şəkildə nəzmə çəkmişdir:

Təqidi buraxsa gər Nizami,
 Ecazə yetər idi kəlami.
 Bir dürr yenə leyk o piri-fani,
 Yox “Xəmsə”sinə nəziri-sani.
 Tənzirə ani Əmiri-Xosrov,
 Etmiş idi ki, gərçə hümməti-nov.
 Təbə bihudə verdi-rəncə,
 Qəndə Dəhli, qəndə Gəncə.
 Aləmdə durur ikən Nizami,
 Aqıl eyləməz bu iltizami.[19.,347]

Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə İran və Hindistan şairləri onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məhşurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin “Mətləül-Ənvar”, Dərviş Əşrəf Marağayinin “Minhəcül-Əbrar”, Haşimi Kirmaninin “Məzhərül-Asar”, Ürfi Şirazinin “Məcməül-Əbkar”, Məlik Quminin “Mənbəül-Ənvar”, İtəbi Təkləvinin “Mənzəül-əbrar”, Qasım Əsirinin “Riyazül-ənvar”, Ədhəminin “Rəfiqüs-Saligin”, Zülalının “Hüsni-Kəlusuz”, Molla Şeydanın “Dövləti-bidar” əsərləridir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burda onların adını sadalamaq müşküldür.

Nizamiyə görə doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq İslamdır. Yəni Uca Allaha təslim olmaqdır. Uca Allahın yaratdığı insanların İslamdan başqa həyat tərzini olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman İslam həyat tərzini təbliğ etmişlər. Onlara inananlar da müsəlmanlar olmuşlar. Kim peyğəmbərlərin gətirdiyi İlahi əmrə buyruqlara inanırsa, əməl edirsə o müsəlmandır. Qoy pərdəni bizə çox görməsinlər və olan pərdəni götürməsinlər.

Nizami əsərlərdə pərdə sözündən müxtəlif mənələrdə istifadə etmişdir. Lüğəti mənəsi gizli, bürünmüş, örtülmüş olan pərdə Nizami Gəncəvidə bəzən yuxu mənasında, bəzən Uca Allahın dərkedilməzliyi mənasında işlənmişdir:

Səninlə aramızda çox mənzillər var,
 Səni ancaq qüdrətin eylər aşikar.
 Asimanda və yerdə bütün sirrilər,
 Bu sirriləri yalnız Yaradan bilər.
 İnsan düşüncəsinin fəvqündədi bu.
 Lahut aləmində bir bağlı qapı.
 Kainatın hüdudları çatanda sona,
 Doğulur ərşidə yeni ulduzlar.
 Ulduzlar nur verir bütün cahana,
 Cahən şölələnir yeni niyazla.
 Yayılır cahana İlahi nəzər,
 Düşüncə cəhdindən qalmayır əsər.

Nizami Gəncəvi bu əsərdə Uca Allahın insan şüurunun fəvqündə olan sonu, hüdudu olmayan “Lahut aləmi”ndə qərar tutduğunu, kainatın isə sonu və başlanğıcı olduğunu, müqəddəs Qurani-Kərimdə vurğulandığı kimi zaman-zaman genişləndiyini nəzərə gətirir.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 51-ci surəsi “Zariyat” surəsinin 47-ci ayəsində buyurur: *“Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və onu genişləndirməliyik”*.

XX əsrin əvvəllərinə qədər dünya alimləri kainatın sonsuz ölçülərə malik olduğunu düşünürdülər. Lakin müasir texnologiyalar əsasında aparılan tədqiqat və hesablamalar, daha doğrusu rus fiziki Aleksandr Fredman və və belçikalı astrofizik George Lemaytr kainatın fasiləsiz hərəkət halında olduğunu və genişləndiyini sübuta yetirmişlər.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin “Hud” surəsinin 123-cü ayəsində buyurur: *“Vəlilləhi ğaybu səməvati vəl ərzi və illəhi yurcəuləm ruhu kulluhu fə əbduhu və təvəkkəl əleyh. Vəma Rəbbukə biğəfilin əmmə təmələun”*.

“Göylərin və Yerin gizli sirləri Allaha məxsusdur (O bütün kainatı ehtiva etmişdir) və varlıq aləmində bütün əmlər və işlər (səbəb, nəticə, qanun yolu ilə) Ona qayıdacaqdır. Buna görə də yalnız Ona ibadət et və Ona təvəkkül et! Rəbbin nə etdiyinizdən qafil deyildir”.

Nizaminin yuxarıda qeyd olunduğu kimi bütün külliyatı müqəddəs Qurani-Kərimlə, İslam dinilə, Həzrəti Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və dahi şair heç vaxt bu qaynaqlardan uzaqlaşmamış öz əsərlərini bu elmi fəhmin işığında ehtiva etmişdir.

Dahi şairin müqəddəs Qurani-Kərimə bağlılığını sübuta yetirməkdən ötrü bir neçə şeir nümunəsinə nəzər etmək yetər.

Məsələn Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Ya əyu əlləzinə əmənustəini bis-səbri vəs-salatu inallahə mə-assabirin” (Ey iman gətirənlər! Səbr etmək və namaz qılmaqla Allahdan kömək diləyin! Həqiqətən Allah səbr edənlərlədir).. “Əl-Bəqərə” 153-cü ayə..

Nizami Gəncəvidə:

Səbr etməklə kişi zindandan çıxar,
Səbr ilə açılar bağlı qapılar.
İş çətinləşəndə səbr açar bağı,
Gecə ardında var sübhün çırağı.[13.,111]

Və yaxud

Ciyər yırtansa da qəmin peykanı,
Bununçun yaranmış səbrin qalxanı.[13.,111]

Allah-Təala müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Həqiqətən iman gətirib yaxşı işlər görənlər üçün Rəhman (ürəklərdə) bir sevgi yaradacaq. (Allah həm Özü onları dost tutacaq, həm də onların məhəbbətini hamının, o cümlədən möminlərin qəlbinə salacaqdır”..[1]

Nizami Gəncəvidə:

İdrakı dinləsək, söyləyər o da,
Hər şey eşq üstündə durur dünyada.
Yaransaydı göylər eşqidən azad,
Düşün, olardımı yer üzü abad.[13.,89]

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimdə buyurur: “Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm etdiyiniz zaman ədalətlə hökm etməyinizi əmr edir.” [1]

Nizami Gəncəvidə:

Məmləkətin dayağı ədalətdir hər zaman,
Ədalətlə nəsibin səadətdir hər zaman.[11.,13]

NƏTİCƏ

Nizami Gəncəvi müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən qaynaqlanaraq bütün əsərlərində istər müəllif sözlərində, istərsə də qəhrəmanların dilindən verdiyi beytlərdə həyatın müxtəlif sahələrinə dair, öz dövrünün ictimai, siyasi, əxlaqi normalarına müvafiq dərin mənalı fikirlər irəli sürmüşdür ki, bu fikirlər dahi şairin dini-irfani-fəlsəfi didaktik təlimini açıq-aydın bəyan edir. Onun müqəddəs Qurandan bəhrələnən yaradıcılığı insanı gözəl əxlaqa, vətəni sevməyə, Uca Allahın hidayət etdiyi yolla yaşamağa, mərdi-mərdanə ömür sürməyə, elm şərbəti içməyə, Allah, Peyğəmbər, vətən, torpaq, xalq, millət eşqi ilə yaşamağa səsleyir. Nizami “Şeyx”, “Mürşid”, “Ustad”, “Xoca” və “Müəllim”dir. O doqquz əsrə yaxındır ki, bizi öyrədir, bizə dərslər keçir. Bu binası qiyamətə qədər dağılmayacaq ədəbi və əbədi, eyni zamanda bir eşq məktəbidir.

Çünki Nizami Gəncəvi eşqə olduqca böyük önəm vermiş, Uca Allahın həyatı eşqdən yaratdığını söyləmiş, eşq haqqında dərin mənalı fəlsəfi fikirlər irəli sürmüşdür:

Eşqdən başqa şey könlümə yaddır,
Ömrümün quşuna sevgi qanaddır.
Eşqidir mehrabı uca göylərin,
Eşqisiz ey dünya nədir dəyərin?
Eşqin qulu ol ki, doğru yol budur,
Ariflər yanında bil eşq uludur.
Eşqsiz olsaydı xilqətin canı,
Dirilik sarmazdı böyük cahanı.
Eşqsiz bu dünya soyuq məzardır,
Ancaq eşq evində rahatlıq vardır. [13.,88-89]

“XII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan intibah ədəbiyyatı Nizaminin yaradıcılığında inkişafının ən yüksək mərhələsinə qədəm qoyur. Özünəqədərki zəngin elm və mədəniyyəti yaradıcı şəkildə mənimsəyən bu dahi sənətkar lirik və epik şeirə yeni sitiqamət verdi. Ağlın girdabı ilə sənətin zirvəsi arasında vəhdət yaratdı. Şərqin və Qərbin mədəniyyətinə, yeni müsəlman şərfinin göylərə hücum çəkən elm və incəsənətinə əsaslanan Nizami irsi dərin humanizmi, demokratikliyi ilə fərqlənir. Qadına və əməkçi insana münasibətdə Nizami irsinin hüdudları daha aydın seçilir. Əmir Xosrov Dəhləvi, Hafiz, Əssar, Arif, Cami, Nəvai, Füzuli kimi sənətkarlar ona ustad kimi yanaşmışlar. Yüksək humanist qayələr, dərin psixologizm, ecazkar poetik vüsət, müdriklik, həssaslıq Nizamini Şərqdə intibah dövrü şeirinin dahi şairi kimi tanımağa və qiymətləndirməyə haqq qazandırmışdır.” [4.,78-79]

“Məhz bu keyfiyyətlərinə görədir ki, dahi şair 800 ildir tək-cə həmvətənlərinə və dindəşlarına deyil, qızıl həşyəli əlyazmalarının, zərif naxışlı kitablarının yayıldığı xarici ölkələrdə də milyonlarla qədirşünas oxucusuna bir şair, ədib və bir də - məhz Şeyx Nizami kimi pişrovluc edir, adamları Allah kəlamına, peyğəmbər şəriətinə səadətlə yaşamağa çağırır. Nizami irsinin əsrlər boyu azalmaq bilməyən aktuallığı, onun humanizmi bir də elə bununla şərtlənir.” [2.,455]

ƏDƏBİYYAT

1.MÜQƏDDƏS QURANI KƏRİM

2.Bəkir Nəbiyev Xəzan vurmasın. Bakı-“Elm”-2006. 452 səh.

3. Doktor Cavad Heyət. “Azərbaycan Ədəbiyyatına Bir baxış”. Bakı-“Yazıçı”-1993. 176 səh.

4.Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı-“Maarif”-1982. 386 səh.

5.Həcər Babayeva. Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında Nizaminin qəzəlləri. “Qobustan” incəsənət toplusu, Azərb SSR Mədəniyyət Nazirliyinin nəşri. № 3, 1985 96 səh..

6. İsa Həbibbəyli Azərbaycan Ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı-Elm”-2019. 452 səh.

7.Lalə Əlizadə Azərbaycan ədəbiyyatında Allegoriya. Bakı-Elm və təhsil-2020. 384 səh. AMEA Məhəməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Elmi məsləhətçi və ön sözün müəllifi AMEA-nın həqiqi üzvü, tfilologiya elmləri doktoru Teymur Kərimli.

8.Mahirə Quliyeva. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” və Quran üslubu. Orta əsrlər Azərbaycan Ədəbiyyatı səh 73. Niizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” Müqəddimə, filoloji tərcümə şərh və lüğət: R.Əliyev.

9.Mahirə Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu. Bakı,“Elm və təhsil”-2016. 404 səh.

10.Məhəmməd Tərbiyə Dənşməndani-Azərbaycan. Bakı-1987. 438 səh. .

11.Muxtar Cəfərov Samir Ramizov. İşıq saçan sözlər. Bakı-“Nurlar”-2009. 568 səh.

12.Nizami Gəncəvinin “Leyli Məcnun” əsərində sonuncu peyğəmbərin tərifli. Fərrux Rəhimov. //senet.az

13.Nizaminin hikmət və nəsihətləri. Bakı-“Yazıçı”-1981. Tərtib edən və ön sözün müəllifi Vəhdət Sultanzadə. 149 səh.

14.R.Hüseynov. Nizaminin dünyası, dünyanın Nizamisi //Nizami və dünya mədəniyyəti (Elmi konfransın materialları). Bakı-“Elm və təhsil”, 2016.

15.Rüstəmov A. “Xəmsə”də alleqoriya, rəmz və simvollar. Məqalə. Ədəbiyyat qəzeti Bakı,1991. IX № 27.

16.Ramil Əliyev. Orta Əsrlər Şərq Ədəbiyyatı. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı-“Elm və Təhsil”-2010. 336 səh.

17.Siracəddin Hacı. Həzrət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanının şərhli (X-XIII) məqalələr 8-ci kitab.. səh 26.

18.Siracəddin Hacı. Hz Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında Peyğəmbərlik anlayışı və Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s). IV kitab. səh744-745.

19.Salman Mümtaz “Azərbaycan Ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı-“Yazıçı”-1986. Tərtib edən filologiya elmləri namizədi Rasim Tağıyev. 445 səh.

20.Şəmil Sadiq. Ədəbiyyat. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil problemləri İnstitutu. Abituriyentlər üçün metodik vəsait. 334 səh.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TRADITIONS OF FUZULI IN CREATIVITY OF MEMBERS "MEJMEUSH-SHUARA"

Doctor of Philosophy in Philology, Leading Researcher Sabina AHMEDOVA
Institute of Manuscripts Department of Persian Manuscripts
Baku/Azerbaijan
e-mail: ehmedova3@mail.ru

ABSTRACT

Mevlana Fuzuli's influence on poets of Baku literary environment is immeasurable. It is no coincidence, that the creators of the poetic group "Mejmeush-Shuara", which began work in 1860, created this group with Fuzuli's love, and boundless love for Fuzuli. Therefore, it is an indisputable fact that this poetic collection, which acting in the second half of the end XIX -and beginning of XX centuries, was also called "Fuzuli Mejlis" throughout its existence. Every time they met in the house of Jurmi - which led this group, and after his death, they gathered in the house of Meshedi Azer. They outlined the assumptions and views that they wrote about Fuzuli's gazelles and then began to analyze them.

In the era of socialism ideology, the greatest literary figures and fuzulishunases of Azerbaijan, according to the demands of the era, tried to show Fuzuli like Nizami, Nasimi as godless, denier of God, materialist, atheist, and those who were busy with researching his works, they said that he denied God throughout his creativity, and that the religion of Islam drove people to illiteracy and ignorance. Of course, under the venomous sword of the soviet regime, they could not endanger themselves and for this reason, they say that Fuzuli wrote and created with the love of Allah. That would have been very fearful, both for them and for Fuzuli. The slaves of ideology would instantly imprison the scientists who studied Fuzuli, slander them, and persecute their families. In addition, they erased Fuzuli from Azerbaijani literature like the chanter of apostate poetry.

The poets who were educated by the literary environment of Baku - Hacıeli Perişan, Mehemedeli Şefai, Abdulkhalık Cenneti, Samad Mansur, Abdulkhalık Yusif, Aliaga Vahid Fuzuli were inspired by poems, not contented with writing nazire and tahmis, they brought a new style to Azerbaijani and Eastern literature. The literary group "Mejmeus-Shuara" played the role of the Baku literary school. The Mejlis has led to the development of the worldview of the poets who acting, writing and creating, to exchange ideas with each other, to think about new poems, to enrich the poems of the poets in the literary group with new creativity tendencies and to become known and famous.

When the aforementioned era is studied, it becomes enlightened once again that a great literature drew nourishment from Fuzuli poetry. With the influence of Fuzuli poetry on the classical literature and the contribution of the literary mejlis "Mejmeus-Shuara", literature developed and Divan poetry gained the richness of the mazmun.

Key words: Mevlana (master) Fuzuli, Turkish language, gazelle, poem, ode, written complaint.

“MECMEÜŞ-ŞÜERA” ÜZVLERİNİN YARATICILIĞINDA FUZULİ GELENEKLERİ

Filoloji üzre Felsefe Doktoru, Baş Araştırmacı Sabina AHMEDOVA

Elyazmaları Enstitüsü
Farsça Elyazmaları Anabilim Dalı
Bakü / Azerbaycan.

ÖZET

Mevlana Fuzuli'nin, Bakü edebi muhitinin şairlerine etkisi ölçüye gelmezdir. 1860. yılından işe başlayan “Mecmeüş-Şüera” edebi meclisinin sanatkarları, bu meclisi bilhassa, Fuzuli aşkı, Fuzuli'ye olan intehasız sevgi sebebiyle yaratmışlar. Bundan dolayı, bu da inka rolunmaz bir hakikattir ki, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında faaliyette olan bu şiir meclisi, aynı zamanda, “Fuzuli meclisi” gibi de tanınmış ve faaliyet göstermiş olduğu dönemde meclisin katılımcıları, her defasında ilk zamanlarda meclisin yöneticisi Curmi'nin, Curmi dünyasını değiştikten sonra, Meşedi Azerin toplanarak Fuzulinin gazellerine yazmış oldukları tahmisleri, nazireleri söylemiş, sonra tahlil etmişler.

Sosyalizm ideolojisi devrinde, Azerbaycan'ın en büyük edebiyatçıları, Fuzuli uzmanları, devrin taleplerine uygun olarak, Fuzuli'yi de, Nizami, Nasimi gibi Allahsız, Allahı inkar eden, materyalist, ateist gibi göstermeğe çalışmış, onun eserlerinin bu çerçevede araştırılması ile meşgul olanlar, güya onun tüm yaratıcılığı boyunca Allahı inkar ettiğini, İslam dininin insanları avamlığa, cehalete sürüklediğini söylemişler. Tabii ki de Sovyet rejimi altında onlar, kendilerini tehlikeye atıp Fuzuli'nin Allah aşkıyla yazıp-yarattığını söyleyemeleri mümkün değildi. Bu çerçevede bir araştırma ve sonucu içeren eser ve yazarı için büyük bir tehlike oluşmakta ve bu çalışma yapan kişilerin ya hapsedilmesine ya da çeşitli ifteralarla görevlerinden atılmalarına neden olailirdi. Sonuç olarak Sovyet ideolojisine sahip çevreler, Fuzuli'yi mürteci şiirin temsilcilerinden birisi gibi gösterip Azerbaycan edebiyatından silip atarlardı.

Bakü edebi muhitinin yetiştirmesi olan şairler – Hacıeli Perişan, Mehemmedeli Şefai, Abdülhalık Cenneti, Samed Mensur, Abdülhalık Yusif, Aliğa Vahid Fuzuli şiirinden ilham almış, onun yaratıcılığının etkisiyle nazire ve tahmisler yazmakla yetinmeyip, Azerbaycan ve Doğu edebiyatına yeni üslup getirmişler. “Mecmeüş-Şüera” edebi meclisi, Bakü edebi mektepi rolünü oynamıştır. Meclis, burada faaliyet gösteren, yazıp-yaratan şairlerin dünya görüşünün gelişmesine, birbirleriyle fikir alış verişinde bulunmalarına, yeni yaranan şiirler adına bir düşünce yürütmelerine, bunların tesiriyle, meclisteki şairlerin şiirlerinin yeni yaratıcılık meyilleri ile zenginleşmesine ve de onların tanınıp meşhur olmalarına yol açmıştır.

Bahsi geçen devir araştırıldığı zaman, büyük bir edebiyat Fuzuli şiiriyetinden gıda almıştır. Klasik edebiyata Fuzuli şiirinin etkisi ve “Mecmeüş-Şüera” edebi meclisinin katkısıyla, edebiyat inkişaf bulmuş, Divan şiiri mazmun zenginliği kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mevlana Fuzuli, türk dilli, gazel, şiir, kaside, şikayetname.

INTRODUCTION

One of the more lingual masters was Mevlana Fuzuli. He was a trilingual poet and he created his pearls in Turkish, Arabic, Persian and his native language, since, he has "divan" (collection of poems, arranged in alphabetical order by the latest rhyme letters in Near and Middle East) in all three languages. But some Turkic-speaking poets were indifferent to the Turkish language, and didn't write poetry in this language, and the most importantly they didn't pay attention to the subtleties of the Turkish language, undoubtedly worried the genius poet:

Persian poetry is only prose - poetry,
Prose-Persian poetry, diffeing from pearl Turkic,

Alphs unconnecting, sloping and uneven
And... if they give me that miracle too...
the thorny branches... the flower would become a tulip.

All years of his creative activity Mevlana (master) Fuzuli created such spring of poetry, for Turkic poets, who would come after him, - with a flying angel over the head, and the poets - who drank water from this spring of poetry became to countless Turkic poets, who created miracles.

It was very few poets can be found, who came after Mevlana Fuzuli and didn't benefit from master's creativity, amazing poetic heritage and didn't become to poet. Because Mevlana Fuzuli was such a creator, that he was known and loved not only in the Muslim East, but also in Europe. Famous English scientist Gibb called Fuzuli "the poet of the heart, the sun, born in the East", and praised him greatly:

"No one Turkish poet had ever wrote such beautiful gazelles as Fuzuli. Fuzuli wasn't inspired from other's poetry, but from his own heart; Shining with the light of his greatness, he found a new way. He has no predecessors on this way" (Safarli and Yusifov, 1982: 286).

World famous European scientists Hartmann and H. Huar highly appreciated creativity of Fuzuli, calling him an incomparable creator who shone from East to West.

Master Fuzuli's influence on poets of Baku literary environment is immeasurable. It is no coincidence, and this group create that poetic scene "Mejmeush-Shuara", which began its activity in 1860, this group was created on Fuzuli's poetry love, and boundless love for Fuzuli. Therefore, it is an indisputable fact, that this poetic collection, which acting in the second half of the end XIX -and beginning of XX centuries, was also called "Fuzuli Mejlis" throughout its existence. Every time they gathered at Jurmi's home - who led this group, but after his death, they began to gather at Meshedi Azer's home. They outlined the assumptions and views that they wrote about Fuzuli's gazelles and then began to analyse them.

"Mejmeush-shuara" is one of the literary mejlises established in Azerbaijan in the XIX century. Mammadaga Jurmi was the chairman and Agadadash Surayya was the secretary of the "Mejmeush-shuara" literary group organized in Baku in 1880.

It has continued its acting until 1923. İ.Zulali, M.Dilkhun, A.Vagif, A.Jannati, A.Yusif, Aga Karim Salik, M.Musavvir, M.Azer and others were active members of the mejlis. Seyid Azim Shirvani sometimes attended in it, as a guest. The ghazals of the poets who were members of the “Mejmeush-shuara” were widely used in the mugam performance of Absheron singers.

The members of “Mejmeus-Shuera”

The greatest literary critics of Azerbaijan during the period of socialist ideology, according to the requirements of time, the researchers of Fuzuli, were obliged to call Fuzuli as materialist, atheist, God-denier like Nizami and Nesimi, and had wrote, that he had denied God throughout his career and that Islam had led people into ignorance. Of course, under the poisonous sword of the Soviet regime, they wouldn't able to expose themselves to danger and declare, that Fuzuli was created by the love of Almighty, and it could be scary both for them, the slaves of ideology immediately would arrested the scientists exploring Fuzuli, slandered them, persecuted their families and at the same time erased Fuzuli from Azerbaijani literature as the glorify poet.

According to the unjust demands of the brutal regime, as religious motives were removed from the creativity of Agani, Nizami, Nasimi, also had to erasi religious motives from the poetic heritage of Mevlana Fuzuli. Otherwise, these scientists wouldn't be able to pass on Fuzuli's poetry to future generations. It should be noted that, Fuzuli's admirers had got detailed information about the poet and all his activities from the three-volume book of Firudin bey Kocharli which named “History of Azerbaijani Literature”, who made an invaluable contribution to Azerbaijani literature. Firudin bey Kocharli had wrote in detail about Fuzuli in his book, which is very valuable for our people and put a number of plates from Fuzuli's creativity into this book. But, fact is that, there were some researchers of Fuzuli, went to extremes and pretended that Fuzuli's work corresponded to the provisions of Marxism-Leninism. It was funny, although painful. Because Fuzuli was reached to the peak of saint. He was so shrewd that, wrote his divan” (collection of poems, arranged in alphabetical order by the latest rhyme letters in Near and Middle East) in all three languages which began with “Tawheed”. (Faith in the oneness of God.)

Although, they loved reading from Nizami, Nasimi, Hafiz Shirazi, Sadi Shirazi, Rudaki, Omar Khayyam, poets of the Baku literary enviroment of the second half of XIX - early XX century, they chose Mevlana Fuzuli as their teacher, benefited from him.

For example, one of the members of "Mejmeush-Shuara" Hajjali Parisha (1876-1944), who was born in Nardaran village of Baku, devoted most of his activity to Fuzuli. And one of his poems which named "My Motherland" from the literary genre "Tekhmis" (narrowly encompassing genre of literature) showed that, poet was closely to Fuzuli's activity and was inspired from his poems:

Want getting meet in meadow in morning...
 Fate got me moun to grief and sorrow...
 Yearning to your face and to sweet - voice...
 Hidden wound of deep pain... burned my body...
 Will my vestment, while I live, but, when I will die, will my shroud. (Spoken words are memory, 2019: 200)

Abdulhalig Jenneti wrote dozens of imitative poems on the creativity of Fuzuli, not only in the literary environment of Baku, but throughout the country. But Fuzuli's poem which named "Word" is a unique poetic treasure in essence of the word, Jannaty, who inspired from Fuzuli poetry wrote gentle imitative poem :

Flies in my soul, in my heart...pearl word...
 Soul delighting,when flys to owner.. word...
 Using in every soul with worthy... word...
 Again made my soul glad spoken on the spot word
 Every word, that has been said fits into a happy heart (Spoken words are memory, 2019: 79-80)

The most active member of the "Mejmeush-Shuar" was Samad Mansur, which wrote many feedback imitative poems of Fuzuli and gave to these masterpiece unique colors.

Word belongs to wises' which are in paradise...
 Word is like flowing river of wises' in paadise...
 Word is creation of universe, gives view existings...
 Word is cord, which opens hidden secrets... (Spoken words are memory, 2019: 204)

Famous poets, literary critics and musicians were invited to the next mejlis of the literary group "Mejmeush-shuara", which was organized at home of Abdulkhalig Yusif in Baku, at the beginning of XX century. It is nessesary to note, that several founders of Baku Literature died, literary creators, including Jurmu, who led this mejlis for many years. Therefore, along with the older poets, young poets took part in this poetry mejlis also. One of them was Aliagha Vahid. Although Aliagha was very young, but he amazed his readers and listeners with his inspiring poetry.

Abdulkhalik Yusuf turned to Abdulkhalik Jenneti and said: "Open the rhyme". After a minute Abdulkhalik Jenneti said :

Youngmen wanted new word from me, on my age...
I thought,they had measureless words on their age...

Abdulhalik Yusuf continued his feedback :

Wiseman honest to God! Would wrote thousnad new words everyday...
when, wickedmen didn't write measureless.... words everyday...

As soon as Abdulhalig Yusif finished the verse, he turned to young Aliaga and said: "My son Aliaga, may be you will continue feedback" (Huseynov Rafael. The hundred second night:218).

Of course Young Aliaga was realy agitated and began feedback calmly:

Rytm of word was late, bud got confuse...
Sweaty flower,asked lips secret from everyone...
But didn't find swety secret word,as would dreamed...
Wouldn't be master of word in mejlis, honest to God...accepting the word...
Which.... wisemen wrote for youngs again the new word....

The fragment of film "Gazelkhan" (1991). It is devoted to Aliaga Vahid, who was one of the members of "Mejmeus-Shuara"

As soon as, feedback was ended, Abdulkhalig Yusif stood up, hugged young Aliaga and kissed her on the forehead:

"After that you - Aliaga became a member of our Mejlis, with the pen - name Vahid (means "one") And then, they replaced the last word to the special noun Vahid, it was literary tradition to write the name of author at the end of poem :

Wouldn't be master of word, accepting Vahid in mejlis...
Which.... wisemen wrote for youngs again the new word...

Everyone began calling the young Aliaga - as Vahid, and soon Vahid became so famous, and was amazed from that day. It is not a secret for anyone, that Aliaga Vahid, who was considered the incomparable poet-gazelle of XX century, rose to the peak exploring the genius Fuzuli, as an innate talent, and his gazalles played an exceptional role on formation as creators singers and as masters of Azerbaijan.

Talking about mastering the slimness of poetry and gazelles, Vahid always remembered his masters, Abdulkhalig Jenneti, Abdulkhalig Yusif, Mashadi Azeri and Samed Mansur, besides that also remembered about his relation with Jafar Jabbarli, who left trace on Azerbaijani drama. Vahid said, that his friend J. Jabbarli had a strong character as a poet, he told, how much he was closely with literature, poetry and art.

CONCLUSIONS

Fuzuli, is the sun of all Turkic poetry world, has been giving invaluable lessons to Azerbaijani poets for five hundred years. Aliagha Vahid said, he was very happy, because he was able to take the drop from Fuzuli's ocean of pearl and he follower of this genius. And the fact is that, Baku poetic environment could take from this genius all the necessary literary pearls to create Azerbaijani poetry. When the aforementioned era is studied, it becomes enlightened once again that a great literature drew nourishment from Fuzuli poetry. With the influence of Fuzuli poetry on the classical literature and the contribution of the literary mejlis "Mejmeus-Shuara", literature developed and Divan poetry gained the richness of the mazmun.

REFERENCES

1. Safarli Aliyar, Yusifov Halil. Ancient and medieval Azerbaijani literature. Baku, Publishing house "Maarif", 1982.
2. Huseynov Rafael. The hundred second night. Baku, 1988.
3. Spoken words are memory. ANAS, Institute of Manuscripts after named of Mohammad Fuzuli. Collecting by Jafar Remzi. Prepared and foreword author: Sona Hayal. Baku, 2019, p. 200.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

GELENEKSELLİK VE YENİLİKÇİLİK BAĞLAMINDA AZERBAYCAN MAARİFÇİ
REALİST ŞİİR SANATI

Dr. Şerhiyye MEMMEDLİ

Bakü, Azerbaycan

ÖZET

Makalenin araştırma konusu, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan maarifçi realist şiir sanatında gelenekselliğe yaklaşım ve ondan üretici bir şekilde yararlanma meseleleridir. Abbas Sehhet, AbdullaŞaik, ElabbasMüzniygibi dönemin önemli şairlerinin şiir faaliyetleri bağlamında yapılan incelemelerde meselenin çeşitli yönlerine yaklaşımlar sergilenmiştir.

Makalede 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiir sanatının gelişme eğilimleri, konu yönleri, tür ve üslup özellikleriyle ilgili kaleme alınan bilimsel araştırmalara, aynı zamanda Mir Celal, FirudinHüseynov, Aziz Mirahmedov, Veli Osmanlı, İslam Ağayev, Hüseyin Haşimli, Tayyar Salamoğlu, Meti Osmanoğlu ve başkalarının araştırmalarına değinilmiş, meselenin açıklama kısmında yer yer onlardan yararlanılmıştır.

Araştırmada romantik ve tenkidi realist şiire nazaran maarifçi realist şiir sanatının gelişim eğilimlerini oluşturan etkenlere yer verilmiş, bu yönün klasik irse, aynı zamanda gelenekselliğe yaklaşımda ortaya çıkardığı özellikler bilimsel teorik açıdan değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan şiir sanatı, 20. yüzyıl edebiyatı, geleneksellik ve yenilikçilik, maarifçi realizm.

AZERBAIJANI ENLIGHTENMENT-REALIST POETRY IN THE CONTEXT OF TRADITION AND INNOVATION

Candidate of Science Serhiyye MEMMEDLİ

Baku / Azerbaijan

ABSTRACT

The article was analyzed the issues for the attitude to tradition and its creative use in the enlightenment-realist poetry of Azerbaijan at the beginning of the 20th century. The analysis conducted in the context of the activities of prominent poets such as Abbas Sahhat, Abdulla Shaig, Alabbas Muznib were expressed their views on different aspects of the problem.

The article was referred to scientific-theoretical researches written related to the development tendencies, thematic directions, genre-style features of Azerbaijani poetry, including researches of Mir Jalal, Firidun Huseynov, Aziz Mirahmadov, Vali Osmanli, Islam Aghayev, Huseyn Hashimli, Tayyar Salamoglu, MatiOsmanogluand othersat the beginning of the 20th century and, if necessary, it was used them in the interpretation of the problem.

The study was dealt with the factors that determine the development trends of enlightenment-realist poetry in comparison with romantic and critical-realist poetry and the features of this aspect in relation to the classical heritage, as well as tradition were evaluated from a scientific and theoretical point of view.

Keywords: Azerbaijani poetry, XX century literature, tradition and innovation, enlightenment-realist

Geçen yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinde edebî geleneğe yaklaşım ve ondan kendine özgü bir şekilde yararlanma maarifçi realist konulu eserlerde belirgin bir biçimde hissedilmektedir. Fakat maarifçi realist şiir sanatı, tenkidi realist ve romantik şiire oranla apayrı bir yön olarak güçlenmemiş, dönemin edebî akımları içerisinde başı çeken bir konumda olmamıştır. Buna rağmen 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiir sanatı değerlendirilirken maarifçi realist edebiyattan bahsetmeden geçilemez.

Aynı zamanda ister tenkidi realist isterse de romantik şiir sanatında maarifçi realist düşünceden, kelimenin tam anlamıyla maarifçilik düşüncesinden kaynaklanan durumların yeterince güçlü olduğunu ve bu etkenin dikkatlerden kaçmaması gerektiğini de vurgulamakta fayda var. Hiç kuşkusuz, geleneksellik ve yenilikçilik meseleleri ele alındığında problemin farklı yönlerden nitelendirilmesi bir anlamda şartlı özellikler taşımaktadır. Zira söz konusu dönemin şiir sanatını oluşturan edebî şahsiyetler geleneksellik ve yenilikçilik meselesine farklı kriterlerden yaklaşmamış, genellikle ortak bir pozisyon almışlardır.

Araştırmalardan da anlaşıldığı gibi, maarifçi realist şiir sanatının temsilcileri “sıradan hayatın geçim sıkıntılarını kaleme almakta, geleceği inşa etmek için herkesten, her şeyden önce okula başvurmakta” (6, s. 295). Onların okula, eğitime, öğrenime önem vermelerinin asıl sebebi milli bilinçlenme, uyanış için onun önemli bir araç olduğu inancıyla ilgiliydi.

Filolog Dr. İslam Ağayev’in 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinde maarifçi realist şiir sanatını incelerken onu prensip yönünden “mutedil maarifçi” ve “devrimsel maarifçi” olarak iki bölümde nitelendirdiğini belirtmeden geçmeyelim (1, s. 7). Şöyle ki edebiyatçı âlim, 1905 yılına kadar ortaya çıkan maarifçi şiiri “mutedil”, bu tarihten sonraki dönemin şiirlerini “devrimsel” olarak vasıflandırmaktadır. İslam Ağayev’e göre, “20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinde var olan bütün bu edebî estetik ve toplumsal düşünce yelpazesi tesadüfi ve ya dışarıdan getirilmiş bir olay değildi. Bunlar aslında Azerbaycan halkının yüzyıllar boyunca toplumsal siyasi ve manevi gelişme yolunda estetik düşünce arayışlarının sonuçlarıydı” (1, s.7). Görüldüğü gibi, edebiyatçı İslam Ağayev’in vardığı sonuçlarda belirli objektif değinmeler olsa da onun 20. yüzyılın başlarında oluşan maarifçi realist şiir sanatını “mutedil maarifçi” ve “devrimsel maarifçi” olarak nitelendirmesi edebî irse sınıfsal yaklaşımdır.

Maarifçi realistler edebiyatın konu ve biçim bakımından yenilenmesi uğrunda mücadele etmekteydiler. Abbas Sehhet 1905 yılında *Hayat* gazetesinde yayımlattığı *Yeni Şiir Nasıl Olmalı?* makalesinde kalem sahiplerini geleneksel üsluptan vazgeçmeye, soyut düşünceden kaynaklanan sanat örnekleri değil, doğal duygulardan doğan eserler yazmaya davet etmekteydi (14, s. 243). Tabii ki Abbas Sehhet bahsi geçen makalede maarifçilik propagandası yapmamaktaydı ama dönemin şair ve yazarlarının doğal duygularını, gerçek düşüncelerini kaleme almalarını istemekteydi. Abbas Sehhet, *Yeni Şiir Nasıl Olmalı?* makalesinde tam anlamıyla bir sanatçı gibi gelenekselliğe karşı değildi, tam tersine klasik irsten faydalanmak, doğal, gerçek, inandırıcı edebî örnekler ortaya çıkarmanın taraftarıydı. Doğal olarak, sorunun bu zeminde ortaya atılması o dönem için oldukça güncel bir durumdu. İlginç olan ise eski ve yeni şiir probleminin kardeş Türkiye edebiyatında bundan epey bir zaman sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde yapılan İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi’nde başlamış olmasıdır (12, s. 248).

Maarifçi realist şiir sanatında klasik gelenekten yararlanma ve etkilenme meselelerinden bahsederken kesinlikle AbdullaŞaik’in faaliyet yolunun araştırılmasına ihtiyaç duyulur. “Modern Azerbaycan edebiyatının kurucuları arasında yer alan” (3, s. X) AbdullaŞaik maarifçi realist şiir sanatının temsilcilerinden biri olarak kendine özgü faaliyet yolu kat etmiştir. Şairin faaliyetlerinin geleneksellik ve yenilikçilik bağlamında incelenmesi onun dünya edebiyatıyla yoğun bir şekilde ilgilendiğini, bu edebiyatın başı çeken düşünce, ilke ve yönlerinden yararlandığını ortaya çıkarmaktadır. Şairin hem Batı hem de Doğu edebiyatının iyi geleneklerinden faydalanması onun yaratıcılığının yepyeni yenilikçi şiirsel değerlerle zenginleşmesini sağlamıştır.

AbdullaŞaik’in şiir sanatında geleneksellik ve yenilikçilik problemini açıklayabilmek adına daha fazla malzeme sunan eserlerden biri şairin 1910’da kaleme aldığı *Hepimiz Bir Güneşin Zerresiyiz* şiiridir:

Asırlardan beri zulme alışan,
 Kan kusan, kan kusan, ey şer insan!
 Aldı mı kalbinizi kasvet-i şum?
 Yaktı mı ruhunuzu bad-i semûm?
 Geliyor mu size hoş kanlı hayat?
 Unutulmuş beşeriyet, heyhat!
 İşte tarihi açıp bir bakınız!
 Fitneyi, zulmü, nifakı yakınız! (15, s. 37).

Edebiyatçı yazar Mir Celal, *Azerbaycan'da Edebî Mektepler* adlı araştırmasında AbdullaŞaik'in *Hepimiz Bir Güneşin Zerresiyiz* şiirini tahlil ederken şairin yararlandığı kaynaklara dikkat çekerek şöyle yazar: "A. Şaik'in bu eseri ruhen L. Tolstoy'un 'birbirinizi sevin' tavsiyesi ile Ali Bey Hüseyinzade'nin o döneme ait olan *Kurtuluş Aşktadır*, Tefvik Fikret'in *Toprak Vatanım*, Nev-i Beşer Milletim ve Haluk'un *Amentüsü* başlıklı şiirleri belirli ölçüde bir uyumla örtüşmektedir" (5, s. 38). Mir Celal'in bahsi geçen yorumlarıyla ilgili Prof. Tayyar Salamoğlu'nun düşünceleri de dikkat çekicidir. Araştırmacıya göre, "Aslında Mir Celal'in *Hepimiz Bir Güneşin Zerresiyiz* şiiriyle örneğin, diyelim ki A. Hüseyinzade'nin *Kurtuluş Aşktadır* eserini kıyaslama konusu yapması konu ve düşünce kaynağını hatta diyebiliriz ki felsefesini açmaktadır" (13, s. 174).

Prof. Veli Osmanlı AbdullaŞaik'in *Hepimiz Bir Güneşin Zerresiyiz* şiirinin ünlü Alman şair Novalis'in *Aynı Gökyüzünün Altındayız* redifli şiirinden etkilenerek yazıldığına dikkat çeker. "Novalis'in o şiirinin Almanca orijinali ve şiirin düzyazıyla Rusçaya tercümesi Avrupa romantizmi araştırmacısı G.Brandes'in birkaç ciltten oluşan kitabında yer almaktadır. Aynı zamanda bu ciltler A. Şaik'in kütüphanesinde de bulunmuştur. Muhtemelen Şaik, bu şiirlerle oradan tanışmaktadır. *Hepimiz Bir Güneşin Zerresiyiz* şiirini şair belki de Novalis'in şiirine nazire olarak yazmıştır" (9, s. 14).

Prof. Veli Osmanlı vardığı düşüncenin doğruluğunu kanıtlamak için her iki şairin şiirinden birer bent örnek vermiştir:

Ayırmaz bizleri umman-ı muhit,
 Ayırmaz bizleri İncil, Kur'an.
 Uzatın dostluk elini sıkalım.
 Rişe-yi zulmü, nifakı yıkalım!
 Kalbimizde yaşasın mihr-ü vefa.
 Hepimiz bir güneşin zerresiyiz (10, s. 271).

Araştırmacının Alman şair Novalis'ten verdiği örnek ise düzyazı şeklinde tercüme edilen aşağıdaki mısralardan oluşmaktadır:

Uzak olanlar yaklaşmalıdır.
 Zira biz aynı tapınakta ibadet ediyoruz.
 Dost elini bana uzat, kardeşim ol benim,
 ahiret günündeyiz.
 Benden bakışlarını kaçırma, biz birlikte hareket etmeliyiz, biz
 aynı mutluluğun arayışındayız.
 Aynı gökyüzünün altındayız (10, s. 271).

Hiç kuşkusuz, AbdullaŞaik ve Novalis şiirlerinden verilen bu örneklerin kıyaslanması Prof. Veli Osmanlı'nın yorum ve kanaatlerinin doğruluğunu kanıtlamaktadır (9, s.15; 10, s. 271-272).

AbdullaŞaik'in *Nişanlı Kız* şiiri de geleneksellik ve yenilikçilik probleminin farklı boyutlarının nitelendirilmesi bakımından ilginç örneklerden biridir:

Zulmet gecede nişanlı bir kız
 Bir hüzün, keder içinde yalnız,
 Ateşli düşüncelerle inler,
 Bahtından uzun şikâyet eyler.
 Hasretle kucaklayıp dizini,
 Yakut yüzüğe dikip gözünü,
 En haklı bir itirazla ağlar,
 Feryadı bu kâinatı dağlar (15, s.21).

Şiirin sonraki mısralarında şair, özgür, rahat bir hayata imrenen, mutlu bir ömür yaşamak isteyen nişanlı kızın mutsuzluğunun sebeplerini açıklayarak onu üzüntü ve ızdıraplara sürükleyen sırrı açıklamaktadır:

Söyler: Bu yüzük bana nişandır,
 Gönlüm gibi onun da bahtı kandır,
 Layıktır bana ey hayat, - söyler, -
 Bir dev olabilir mi periyle eş? (15, s. 22).

Prof. Aziz Mirahmedov'a göre, AbdullaŞaik'in *Nişanlı Kız* şiiri ünlü Rus ressam V.M. Vasnetsov'un *Alyonuşka* portresinden esinlenerek kaleme alınmıştır (7, s. 88). Araştırmacının düşüncesine göre, resimde olduğu gibi şiire de aynı üzüntülü manzaraedebî estetik bir biçimde yansıtılmıştır.

AbdullaŞaik hayatı boyunca sıkı bir şekilde bağlı olduğu Türk edebiyatından ciddi bir şekilde etkilenmiş ve bu durum onun faaliyet sürecine derin izler bırakmıştır. Şair, *Gülzar*(1912) adını verdiği ders kitabına Tevfik Fikret'in *Balıkçılar, Sarhoş, Hasta Çocuk, Çelik Parçası, Bir Ayyaşın Karşısında, Ramazan Sadakası, Sabah Ezanında* şiirlerini de eklemiştir (2, s. 678).

Edibin bu şiirleri ders kitabına dâhil etmesi onun Tefvik Fikret'in sanatına ne kadar büyük önem verdiğinin bariz göstergesidir. Lakin AbdullaŞaik maarifçi düşünceye sahip bir şair olarak sanatına büyük değer verdiği Tefvik Fikret'in şiirlerini kitabına dâhil etmekle yetinmemiş, aynı zamanda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde yayımlattığı *Türk Edebiyatı* ders kitabında onun biyografisine geniş bir yer ayırmayı da uygun görmüştür (2, s. 679).

AbdullaŞaik'in şiir sanatında önemli bir yere sahip olan *Yâd Et* redifli eseri Türk şair Recaizade Mahmut Ekrem'in şiirine nazire olarak yazılmış dikkat çeken şiir örneklerinden biridir:

Ateşli, münir amellerimle,
Bir gün düşerim soğuk mezara.
Eşâr-ı teraneperverimle
Bir gün susarım dönüp gubâra.
Vakta ki bu şair-i vatandan
Dünyada ne iz kalır ne bir nam,
Yüzdükçe saadet içre şen şen,
Sürdükçe dem ha dem ömrü hoşkâm,
Yâd et beni – gâibane yâd et! (15, s. 20).

Recaizade Mahmut Ekrem'in şiirlerinin geçen yüzyılın başlarında Azerbaycan'da fazlasıyla yaygın olduğunu, bilimsel araştırmalarda çeşitli yönleriyle değerlendirildiğini, “oldukça ilgi çektiğini, edebî çevreyi etkilediğini” (4, s.48) de belirtmeden geçmeyelim. AbdullaŞaik de diğer çağdaşları gibi Türk şairin eserlerinden etkilenmiştir.

Abbas Sehhet'in de *Yâd Et!* şiiriRecaizade Mahmut Ekrem'in aynı ismi taşıyan eserinden etkilenerek kaleme alınmıştır:

Vakta ki geçer bu leyl-i zulmet,
İşrak eder ahter- i hakikat.
İlimle ziyalanır bu millet,
Kalkar bu taassub-u cehalet
Suret herkes olur meâni,
Âlem herkes aşk olur, muhabbet,
Ey derk eden güzel zamanı,
Kılarım sana işte bu vasiyet!
Yâd et beni, gâibane yâd et! (14, s.43).

İlk defa *İrşad* gazetesinin 14 Şubat 1908 tarihli, 19. sayısında, daha sonra *Ekrem Bey Hazretlerine Nazire* adıyla şairin *Kırık Saz* kitabında yayımlanan bu şiir derin toplumsal içeriğiyle dikkat çekmektedir.

Recaizade Mahmut Ekrem'in *Yâd Et* redifli şiiri Türkiye'de yayımlanan *Mizan* dergisinin 17 Mart 1887 tarihli sayısında ilk defa okurla buluşmuştur. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki "Recaizade Mahmut Ekrem'in şiiri *Mizan* dergisinde orijinal eser olarak değil, Fransız Şair Alfred de Musset'in *Rappelle-toi* (hatırla, yâd et) şiirinin tercümesi olarak sunulmuştur. *Rappelle-toi* şiirinin şairi Alfred de Musset Türk edebiyatının romantizm akımında oldukça büyük etkisi olan şairlerden biri olarak sayılmaktadır. Onun sanatının Türk edebiyatına etkilerini araştıran Prof. Ali İhsan Kolcu'nun yazdıklarına göre, "Musset özellikle *Rappelle-toi* şiiriyle Türk şairlerini büyük ölçüde etkilemiş, Türk edebiyatında bir dönem 'Yâd et' modasının başlamasını sağlamış ve bu uğurda pek çok manzume yazılmıştır" (11, s. 136).

Abbas Sehhet'in maarifçi realist bağlamda kaleme aldığı ilk kalem tecrübelerinden olan *Şeyh Sadi* ve *Hace Hafız* şiirleri bir yandan sanat dünyasına henüz adım atmış genç şairin okuma seviyesini, diğer yandan da klasik geleneğe bağlılığını, onun zengin tecrübelerinden yararlandığını göstermektedir. Sadi Şirazi'ye hitaben yazılan ilk şiirinde şair söze, sanata değer verilmemesinden yakınmakta, vatanın ve milletin ağır duruma düşmesinin sebebini bilime, kültüre kayıtsızlıkta görmektedir (14, s. 27). Hafız Şirazi'ye hitaben yazılan ikinci şiirinde de aynı şiirsel ruh hâli hissedilmektedir. Burada da A. Sehhet kendisinin ustası olarak gördüğü İran şairinin unutulduğu, ona hak ettiği değer verilmediği için üzülmemektedir (14, s. 28).

Dönemin pek çok şairi gibi Abbas Sehhet'in de eserlerinden etkilendiği, yararlandığı klasik sanatçılar içerisinde M. Fuzuli özel bir yere sahiptir. Şairin *Fuzuli'nin Bir Gazelinin Terbi* şiiri meseleye dikkat çekmek açısından önemlidir:

Derde düştüm eserinden sitem- i hicranın,
Çareden ötürü dolaştım neresin dünyanın.
"Dehenin derdime dermân dediler cânânın,
Bildiler derdimi, yoktur dediler dermânın" (14 s. 63).

Göründüğü gibi Abbas Sehhet M. Fuzuli'nin *Dehenin derdime dermân dediler cânânın* matlasıyla başlayan gazeline başvurarak şiiri bu gazelin beyitleri bağlamında kaleme almıştır. Bahsi geçen şiirin kendine özgü bir özellik kazanması sefelinin edebî mirasına üretken bir şekilde yaklaştığı içindir.

Klasik geleneği kullanma ve ondan üretici bir şekilde yararlanma maarifçi realist şiir sanatının diğer önemli temsilcisi Elabbas Müznib'in faaliyetinde de açık bir şekilde görülmektedir. Dil ve üslup bakımından divan şiirine bağlı olan şairin *İnsaf Aynası* şiiri Sadi Şirazi'nin *Gülistan* eserinden tebdil edilmiştir. Didaktik özellik taşıyan eserin başında şair faydalandığı kaynağı şu şekilde değerlendirmektedir:

Cennet- i zevk, bezm-i irfanda,
Solmayan daimi "Gülstanda".
Şeyh Sadi, o muhterem üstat,
Böyle bir vakıa eylemiş inşat (8, s.89).

ElabbasMüzniib'in *İnsaf Aynası* şiirinde bir hükümdarın esir alınan bir zavallıyı ölüme mahkûm ettiği anlatılmaktadır. Esirin bütün yalvarmalarına rağmen hükümdar onu affetmez. Hâl böyle olunca esir, hükümdarın adil olmayan yönetimini keskin bir biçimde eleştirir. Bunları duyan hükümdar şaşkınlığını gizleyemez ve esiri gerçekleri söylemeye cesaret ettiği için affeder.

Göründüğü gibi, şiirde talim terbiye, ahlak ve maneviyat sorunları kendine özgü bir biçimde dikkat çekmektedir.

ElabbasMüzniib'in, oğlu Hüseyin'e hitaben kaleme aldığı *Mektep* şiirinde Nizami Gencevi'nin *Hamse*, Sadi Şirazi'nin *Gülüstan* eserlerinin isimleri geçmektedir (8, s. 42).

Bu tahlillerin maarifçi realist şiir sanatının gelenekselliğe yaklaşımı ve ondan üretici bir şekilde yararlanma meseleleriyle ilgili her şeyi yansıtmadığı aşikârdır. Bu sebeple makalede en genel yorumlarla yetinilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Ağayev İslam, 20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan Şiiri, Elm Yayınları, Bakü, 2002, s. 124.
2. Araslı Hamid, Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri, Gençlik Yayınları, Bakü, 1998, s. 732.
3. Erol Ali, AbdullaŞaikTalibzade, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2005, s. 215.
4. Heşimli Hüseyin, Azerbaycan Edebî Muhiti ve Türk Dünyası, Mütercim Yayınları, Bakü, 2009, s. 198.
5. Mir Celal, Azerbaycan'da Edebî Mektepler (1905-1917), Ziya- Nurlan Yayınları, Bakü, 2004, s. 392.
6. Mir Celal, FirudinHüseynov, 20. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı, Elm ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2018, s. 560.
7. Mirahmedov Aziz, AbdullaŞaik, Az.SSR EA Yayınevi, Bakü, 1956, s. 140.
8. MüzniibElabbas, Seçilmiş Eserleri, Nurlan Yayınları, Bakü, 2007, s. 163.
9. Osmanlı Veli, AbdullaŞaik'in Romantizmi, Azerbaycan Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2004, s. 148.
10. Osmanlı Veli, Azerbaycan Romantizmi, İki Ciltlik, 1. Cilt, Elm Yayınları, Bakü, 2010, s. 462.
11. Osmanoğlu Meti, Unutma Bizleri Yâd Et! Edebiyat Gazetesi, 30 Kasım 2019, № 43-44 (5218-19).
12. Özçelebi Betül, Cumhuriyet Dönemi'nde Edebî Eleştiri: 1923-1938, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 306.
13. Salamoğlu Tayyar, Hepimiz Bir Güneşin Zerresiyiz, Azerbaycan Dergisi, 2019, № 6, s. 173-180.
14. Sehhet Abbas, Seçilmiş Eserleri, Lider Yayınları, Bakü, 2005, s. 456.
15. ŞaikAbdulla, Araz'dan Turan'a, Nurlan Yayınları, Bakü, 2004, s. 264.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

PANDEMİK ORTAMLARDA KARMA ÖĞRENME TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI:
KAZAK DENEYİMİ

Prof. Dr. Roza İztleuovna KADİRBAEVA
Güney Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Çimkent/Kazakistan
roza-1961@mail.ru

ÖZET

Makale, karma öğrenme teknolojisini 21. yüzyılın yeniliği ve Kazakistan'da bir pandemik ortamda nasıl kullanıldığını incelemektedir.

Modern dünyada, özellikle Kazakistan'da, pedagojik olanlar da dahil olmak üzere eğitimin gelişimi acil bir sorundur. Eğitim sistemi, eğitim ve dijitalleşmedeki güncel eğilimler göz önüne alındığında ciddi ve dramatik bir yenilenmeyi gerektirmektedir. Dijital Kazakistan programında şu belirtiliyor: "Programın belirlenen insan kaynakları yeterlilik hedeflerine ulaşmak için eğitim sistemi dünyanın en iyi uygulamalarına uygun olarak tamamen güncellenecektir. Yeni eğitim, her şeyden önce bilgi analizindeki becerilere odaklanarak ve gerçekleri ve formülleri ezberlemekten ziyade düşüncenin yaratıcılığını geliştirerek dijital ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacaktır" diye ekliyor ve bu da e-öğrenmenin geliştirilmesine duyulan ihtiyacı gösteriyor.

Bu durum, bugüne kadar kabul edildiği gibi, belirli bir yazara sahip olmayan ve mevcut öğrenme yöntemlerini ve ilkelerini değiştirmeye yönelik birçok girişimin sonucu olarak büyük ölçüde kendiliğinden oluşan karma öğrenimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, karışık öğrenme araştırmacıları bunun farklı tanımlarını vermektedir. Buna rağmen, karma öğrenme teknolojisi 21. yüzyılın yeniliği olarak kabul edilmektedir.

Bilindiği gibi, Mart 2020'den beri Kazakistan'da olduğu gibi koronavirüs enfeksiyonu ile bağlantılı olarak diğer ülkelerde de pandemi koşullarında önlemler alınmıştır. Bu bağlamda Kazakistan'ın eğitim sistemi tamamen uzaktan eğitime geçti, tüm öğrenciler ve öğretmenler evden çalıştı. Bu, özellikle lise sistemi için dramatik bir değişiklik olarak kabul edildi. Bununla birlikte, tüm faaliyetler elbette devletin desteği ve kontrolü ile bağımsız olarak gerçekleştirilmeye başlandı. Bununla birlikte, böyle bir durumda kendi karmaşıklıklarının ve özelliklerinin ortaya çıktığı ve bunun da çeşitli sosyal huzursuzluklara yol açtığı açıktır.

Pandemik koşullardaki değişikliklerle bağlantılı olarak eğitim sisteminde de değişiklikler olmuştur. Özellikle, bugüne kadar eğitim sisteminin her seviyesinde gerçekleşen karma bir öğrenme sistemine geçiş. Bu bağlamda, şu anda her bir uzmanlık alanında karma öğrenme teknolojisinin geliştirilmesine yönelik bilimsel araştırmaların yapılması çok önemlidir, aksi takdirde pedagojik hedeflerin garanti altına alınması imkansızdır. Bunun bir örneği olarak, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Hibe (AP08956523 "Gelecekteki matematik öğretmenlerinin Karma öğrenme teknolojilerini kullanarak eğitim sürecinin iyileştirilmesi") tarafından mali destekle yürütülen çalışmamız belirtilebilir.

Bu nedenle, şu anda hiç kimsenin pandemiden çıkarken bile karışık bir öğrenme sisteminin çalışacağından şüphe etmediğine inanmak için bir sebep vardır. Bu nedenle, karışık öğrenme teknolojisinin bilimsel araştırmasının alaka düzeyinin tartışılmaz olduğuna inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: eğitim, dijitalleşme, karma öğrenme, teknoloji, pandemik.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ: КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ

Проф Др. Роза Изтилеуовна КАДИРБАЕВА

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет
Шымкент/ Казакистан

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается технология смешанного обучения, как инновация XXI века и ее использование в Казахстане в условиях пандемии.

В современном мире, в частности, в Казахстане, развитие образования, в том числе педагогического, является актуальной проблемой. Система образования требует серьезного и кардинального обновления, учитывая современные тенденции в образовании и цифровизации. В программе Цифровой Казахстан указано, что: «для достижения заданных целей Программы в области квалификации кадров будет полностью обновлена система образования в соответствии с лучшими мировыми практиками. Новое образование будет отвечать потребностям цифровой экономики с акцентом, прежде всего, на навыки в анализе информации и развитие креативности мышления, нежели на заучивании фактов и формул», что показывает необходимость развития электронного обучения.

Это обстоятельство привело к появлению смешанного обучения, которое, как принято на сегодняшний день, не имеет конкретного авторства и складывалось во многом спонтанно, в результате многочисленных попыток изменить существующие методы и принципы обучения. Следовательно, исследователи смешанного обучения дают различные его определения. Несмотря на это, технология смешанное обучение признана как инновация XXI века.

Как известно, с марта 2020 года в Казахстане, как и в других странах в связи с коронавирусной инфекцией, приняты меры в условиях пандемии. В связи с этим казахстанская система образования полностью перешла на дистанционное обучение, все обучающиеся и преподаватели работали на дому. Это считалось резким изменением, особенно для системы средней школы. При этом все мероприятия стали осуществляться самостоятельно, разумеется, при поддержке и контроле государства. Однако понятно, что в такой ситуации возникают свои сложности и особенности, которые, в свою очередь, порождают различные социальные волнения.

В связи с переменами в условиях пандемии произошли изменения и в системе образования. В частности, переход на смешанную систему обучения, которая на сегодняшний день реализуется во всех уровнях системы образования. В этой связи в настоящее время очень важно проведение научных исследований по разработке технологии смешанного обучения на предметном уровне каждой специальности, иначе невозможно гарантированное достижение педагогических целей. В качестве примера сказанного можно отметить наше исследование, проводимое при финансовой поддержке гранта МОН РК (AP08956523 "Совершенствование процесса подготовки будущих учителей математики с применением смешанных технологий обучения").

Таким образом, есть основания полагать, что в настоящее время никто не сомневается в том, что даже при выходе из пандемии будет работать смешанная система обучения. Поэтому считаем, что актуальность научного исследования технологии смешанного обучения неоспорима.

Ключевые слова: образование, цифровизация, смешанное обучение, технология, пандемия.

1. ВВЕДЕНИЕ

Система образования требует серьезного и кардинального обновления, учитывая современные тенденции в образовании и цифровизации. В программе Цифровой Казахстан указано, что: «для достижения заданных целей Программы в области квалификации кадров будет полностью обновлена система образования в соответствии с лучшими мировыми практиками. Новое образование будет отвечать потребностям цифровой экономики с акцентом, прежде всего, на навыки в анализе информации и развитие креативности мышления, нежели на заучивании фактов и формул» (Государственная программа «Цифровой Казахстан», 2017), что показывает необходимость развития электронного обучения.

Начавшиеся в конце XX и начале XXI вв. глобальные изменения мира и производственных отношений, все более и более ориентируют систему образования на «свободное развитие человека», на творческую инициативу, самостоятельность, конкурентоспособность, мобильность будущего специалиста и тем самым, на обеспечение вхождения человека в социальный мир, его продуктивную адаптацию в этом мире, и вызывает необходимость постановки вопроса обеспечения образования более полным, субъектно- и социально- интегрированным результатом.

В связи с вышесказанным, подготовка будущих учителей в настоящее время требует качественных изменений. Они должны учитывать современные тенденции в образовании – изменение методов и способов предоставления образовательных услуг и организации обучения в вузах, особенно с учетом интернет-технологий и их дидактических возможностей. Это ставит перед системой образования проблему подготовки новых поколений к эффективному обучению, профессиональному и социальному взаимодействию в глобальной информационной среде. Всем нам известно, что актуальность этой проблемы определяется и пандемической ситуацией, которая происходит во всем мире.

Это обстоятельство привело к появлению смешанного обучения, которое, как принято на сегодняшний день, не имеет конкретного авторства и складывалось во многом спонтанно, в результате многочисленных попыток изменить существующие методы и принципы обучения. В настоящее время его исследователи дают свои определения понятию смешанного обучения. Например, смешанное обучение в определенной пропорции смешивает технологию очного и дистанционного обучения, что позволяет одновременно использовать два режима обучения, устраняя практически все их недостатки (Bonk Curt, Graham Charles, 2006, 32 p.).

Несмотря на все видимые преимущества смешанного обучения, его интеграция в образовательный процесс идет достаточно медленно. Эксперты отмечают ряд фактов, которые затрудняют процесс его внедрения, в частности:

- неготовность информационно-образовательной среды вузов к поддержке целостного процесса электронного обучения;

- отсутствие методики преподавания в электронной среде, обязательной системы повышения квалификации в области электронных технологий;
- недостаточное обеспечение электронного обучения учебно-методическими материалами, сопряженное с длительными временными затратами на освоение новых технологий, поиск информации и создание электронных курсов;
- неготовность преподавателей к обеспечению электронного обучения, боязнь использовать информационные технологии в своей работе;
- отсутствие достаточного количества высококвалифицированных программистов для сопровождения учебного процесса и решения задач информатизации вуза.

Эти вышеизложенные факты выявились и в переводе системы образования в Казахстане сразу на онлайн-систему в связи с пандемической ситуацией, что создало большие препятствия для осуществления онлайн-обучения. Кроме того, все мероприятия стали осуществляться самостоятельно в зависимости от возможностей образовательного учреждения и кадров, естественно, имели поддержку и контроль государства. Естественно, в таких ситуациях возникают свои сложности и особенности, которые, вызывают различные социальные волнения. Несмотря на это, сегодня в связи с ситуацией в условиях пандемии на всех уровнях системы образования реализуется смешанная система обучения.

В целом, смешанное обучение можно считать одним из видов или продолжением дистанционного обучения, но они имеют особое различие – это обязательное «живое» общение обучающихся друг с другом и с преподавателем. Следовательно, в смешанном обучении элементы технологии дневного и дистанционного обучения участвуют в определенной пропорции, что, безусловно, позволяет одновременно использовать их достижения, устраняя недостатки обеих технологий обучения.

Таким образом, из всего вышеизложенного следует, что применение технологии смешанного обучения и разработки онлайн-курсов, позволяющих формировать субъектноориентированные свойства будущих учителей таких, как мотивированность, активность, инициативность и самоорганизованность, является актуальным.

Цель статьи – раскрыть теоретические и практические основы применения технологии смешанного обучения в образовательном процессе Казахстана в условиях пандемии.

2. МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

2.1 Методы исследования

Основными методами исследования являлись изучение нормативных документов РК, трудов отечественных и зарубежных исследователей, материалов международных научно-практических конференций в области смешанного обучения; анкетирование и обработка статистических данных анкетирования.

2.2 Экспериментальная база исследования

Опытно-экспериментальной базой исследования являлся Южно-Казахстанский государственный педагогический университет г.Шымкент.

2.3 Этапы (задачи) исследования: поисковый (определение темы, поиск и анализ проблемы); конструкторский этап (планирование работы); технологический этап (создание результата работы).

3. РЕЗУЛЬТАТЫ

3.1 Результаты анкетирования преподавателей

С целью определения отношения к реализации электронного и смешанного обучения исследование включало анкетирование преподавателей ОКМПУ в количестве 119 человек. Для этого преподавателям предлагалось ответить на 10 вопросов (на казахском или на русском языке) с 3 вариантами ответов, касающихся электронных образовательных ресурсов и технологий электронного обучения, в том числе оценить собственные возможности по проектированию внедрения смешанного обучения в учебный процесс.

Анкетирование было реализовано через Google формы. Вопросы опроса и его результаты приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Вопросы и результаты опроса преподавателей ЮКГПУ

Вопросы	Результаты опроса, %
1. В какой форме обучения вы предпочитаете использовать электронное обучение?	При очном и дистанционном обучении-54,3 Только в дистанционном обучении-37,9 Другое- 7,8
2. Какой вид электронных обучающих ресурсов вы считаете необходимым использовать в учебном процессе?	ЭУМК-34,8 МООС-9,8 Мультимедийные ресурсы-55,4
3. Влияет ли на качество обучения уровень информационно-коммуникационной компетентности преподавателя?	Да-88,7 Нет-7,8 Затрудняюсь ответить-3,5
4. Влияет ли на качество обучения уровень информационно-коммуникационной компетентности обучающегося?	Да-90,4 Нет-4,3 Затрудняюсь ответить-5,3
5. Есть ли у вас электронный обучающий ресурс, автором которого вы являетесь лично?	Да-24,6 Нет-61,4 В соавторстве-14
6. Есть ли у вас видео-лекции, подготовленные в связи с необходимостью, возникшей в условиях пандемии?	Да-81,7 Нет-13,1 Не было необходимости-5,2
7. Готовы ли вы разработать свой открытый онлайн-курс?	Да-48,2 Нет-40,4 Другое-11,4

8. Интересовались ли вы информацией о технологии смешанного обучения до пандемии?	Да - 42,2 Нет- 55,2 Другое-2,6
9. Готовы ли вы спроектировать учебный процесс по своему предмету в условиях смешанного обучения?	Да - 10,4 Нет - 75,7 Затрудняюсь ответить-13,9
10. Как вы думаете, вернемся ли мы к традиционному обучению после пандемии?	Да - 65,5 Нет - 17,2 Затрудняюсь ответить-17,2

В таблице 1 использованы следующие сокращения: ЭУМК - электронный учебно-методический комплекс по дисциплине; МООС - массовый открытый онлайн-курс.

Как следует из результатов опроса, мнения преподавателей по первому вопросу довольно-таки различны. Преподаватели предпочитают использование электронного обучения при очном и дистанционном обучении -54,3%, тогда как только в дистанционном обучении -37,9% (7,8 % опрошенных респондентов имеют различные другие мнения), что показывает понимание большинства преподавателей необходимости применения электронного обучения как в дистанционной так и в дневной форме, при этом они предпочитают использование мультимедийных ресурсов (55,4%) по сравнению с ЭУМК и МООС. Результаты 3 и 4 вопросов анкеты показывают, что уровень цифровой компетентности преподавателя является важным фактором, влияющим на качество обучения. При этом большинство из них не участвовали в разработке электронных ресурсов (61,4%), но у них имеются подготовленные видео-лекции (81,7%) и почти готовы разработать свои открытые онлайн-курсы (48,2%) в связи с необходимостью, возникшей в условиях пандемии. По результатам вопросов 8 и 9 видно, что большинство преподавателей до пандемии не интересовались информацией о технологии смешанного обучения (55,2%) и соответственно не готовы спроектировать учебный процесс по своему предмету в условиях смешанного обучения (75,7%). Результат последнего вопроса показывает, что многие считают возможным и мечтают о возвращении к традиционному обучению после пандемии (65,5%), то есть, несмотря на все перечисленные выше положительные отношения к электронному обучению, преподаватели все еще не могут отойти от традиционного обучения, хотя на наш взгляд отход неизбежен.

Таким образом, незнание особенностей проектирования учебного процесса при смешанном обучении, на наш взгляд, является основной причиной низкой компетентности педагогов в области его применения в учебном процессе.

3.2. Теоретические основы применения технологии смешанного обучения

Зарубежные и отечественные исследователи (Bersin Josh, 2004, с.1-30), (Mijares Illiana, 2012, с.1-18), (Samuel Adu-Gyamfi, Patrick Ohemeng Gyaase, 2015, с.80-100), (Mary Webb, 2014 с. 275–294), (Mustafa Caner, 2012, с.19-34), (Фомина Антонина, 2011, с.82-88), (Калмыкова Ольга, 2013, с.55-64), (Кондакова Марина, Латыпова Елена, 2013, с.54-64) и др. рассматривают рациональное сочетание традиционных образовательных технологий с современными информационно-коммуникационными технологиями как один из возможных путей решения проблемы модернизации образования на основе информатизации, которое является основой технологии смешанного обучения.

Значение электронного обучения (e-learning) в высшем образовании постоянно возрастает. Учебные заведения вводят электронное обучение, потому что оно:

- удовлетворяет потребности современных студентов, живущих в цифровом мире;
- стимулирует педагогические нововведения;
- способствует обмену знаниями и сотрудничеству на внутривузовском и межвузовском уровнях;
- расширяет возможности дистанционного обучения и упрощает доступ к образованию различным категориям обучаемых (Кручинин Владимир, 2016, 68 стр.).

“Степень удовлетворенности студентов учебным процессом при смешанном обучении гораздо выше по сравнению с традиционным обучением” (Dziuban Chuck et al., 2006, p.195-208).

Однако, как заявляет А.Россетт, это зависит и от типа университетской системы, от того каково программно-информационное обеспечение образовательной деятельности вузов, организации учебного процесса: уровня компьютеризации, а также информационно-коммуникационных технологий обучения (Rossett Allison, Vaughan Frazee. 2003, 26 p.).

Следовательно, смешанное обучение является подходом, которого вуз может применять, модифицируя процесс образования. Смешанное обучение, как было указано выше, также оказывает большое влияние на повышение интереса студентов, на их степени восприятия результатов учебного процесса и удовлетворенности ими, что в свою очередь делает студентов все более мотивированными и вовлеченными в учебную деятельность, тем самым повышая их целеустремленность и упорство.

Степень удовлетворенности студентов учебным процессом при смешанном обучении также связано с изменением приоритетов образовательного процесса:

1) переходом от знаниевой компоненты и репродуктивного метода обучения, характерных для традиционной образовательной модели, к личностно-ориентированной, развивающей, познавательной-деятельностной направленности, основанной на принципах гуманизации и демократизации;

2) дополнением традиционных фундаментальных инструментов очного обучения следующими инструментами:

- коммуникационные инструменты в синхронных или асинхронных формах, которые дополняют обычное очное обучение в аудитории,

- инструменты доставки контента в различных форматах, которые являются основными функциями виртуальной образовательной системы.

- инструменты оценки, которые позволяют студентам просматривать свои оценки тестов и результаты экзаменов.

- инструменты для обмена контентом и групповой работы, которые позволяют сотрудникам и студентам предоставлять друг другу файлы и обмениваться ими.

Использование вышеперечисленных средств определяет преимущества смешанного обучения, сравнимого с традиционным, которые приведены в таблице 2 (Долгова Татьяна, 2017, с.2-9).

Таблица 2 - Сравнительные показатели очного и электронного обучения

Очное обучение	Электронное обучение
(-) определённое ограниченное время для получения обратной связи с учителем, невозможность интерактивного взаимодействия с учебными материалами на полиграфических носителях	(+) возможность постоянного интерактивного взаимодействия, возможность получения обратной связи в любом месте в любое время Высокая степень вовлечённости ученика в учебный процесс
(+) спонтанность реакции, все, что происходит, происходит здесь и сейчас, возможность более гибкой и мгновенной реакции учителя на действия ученика	(-) заранее заложенные варианты реакции электронного ресурса на действия ученика, отсрочка реакции учителя при онлайн-взаимодействии
(-) низкая степень индивидуализации, одинаковая образовательная траектория для всех учеников	(+) повышение степени индивидуализации за счёт разнообразия избыточности, гибкости и адаптивности (под индивидуальные запросы) электронных ресурсов;
(-) ограниченное коммуникационное поле (взаимодействие с небольшой группой одноклассников, сходной по возрасту, географическому положению и социальному статусу)	(+) более широкое коммуникационное поле (взаимодействие через системы коммуникации, социальные сети и их аналоги с разновозрастной, географически и социально распределённой группой)
(+) возможность формирования непосредственных личных человеческих связей с глубоким эмоциональным взаимодействием	(-) опосредованное (через компьютерную коммуникацию) формирование личных связей, ограниченность эмоционального взаимодействия

Итак, сильные стороны электронного обучения: гибкость, индивидуализация, интерактивность, склонность к различным способностям и т.д. Сильные стороны традиционного обучения: эмоциональный состав прямого общения, осознание роли ассоциативных идей и открытий в образовании. Именно гармонизация этих достижений лежит в основе смешанной технологии обучения.

Известно, что смешанное обучение уже более 10 лет (с 2006 года) широко практикуется в учебных заведениях США, Европы и Юго-Восточной Азии. Из ежегодно предоставляемых их отчетов следует, что результаты выпускников школ, обучавшихся по смешанным технологиям обучения выше результатов выпускников школ, обучавшиеся традиционно. По опыту американских школ был определен ряд моделей смешанного обучения: “Facetoface Driver”; “Rotation”; “Flex”“Online Lab”; “Selfblend”; “Online Driver”. Они отличаются друг от друга в зависимости от приоритетности следующих компонентов технологии смешанного обучения:

- компонент традиционного прямого взаимодействия участников образовательного процесса;
- компонент интерактивного взаимодействия с помощью ИКТ;
- компонент самообразования.

При реализации моделей смешанного обучения возможно использование разнообразных типов цифровых образовательных ресурсов и онлайн-сервисов:

- ✓ системы управления обучением (LMS, Learning Management System, например, Moodle, Edmodo и др.);
- ✓ цифровые коллекции учебных объектов (например, Единая коллекция образовательных ресурсов, Казахская коллекция цифровых ресурсов *BilimLand*);
- ✓ учебные онлайн-курсы (например, онлайн-курсы «Мобильная электронная школа»);
- ✓ инструменты для создания и публикации контента и учебных объектов (например, конструктор тестов 1С);
- ✓ инструменты для коммуникации и обратной связи (Mirapolis, Vebinar.ru, Скайп, Google-чат и др.);
- ✓ инструменты для сотрудничества (например, Google Docs, Word Online и др.);
- ✓ инструменты для создания сообществ (социальные сети);
- ✓ инструменты планирования учебной деятельности (электронные журналы, органайзеры).

В смешанном обучении могут быть использованы как готовые цифровые ресурсы, так и созданные самими учителями. При этом предпочтение лучше отдавать комплексным электронным ресурсам, совмещающим в себе учебный контент, отвечающий требованиям избыточности, и инструментарий для организации учебной деятельности.

3.3 Практические основы применения технологии смешанного обучения

На практике выделяют следующие базовые модели внедрения смешанного обучения в учебном процессе (школы и вуза):

Перевернутый класс. Обучающиеся дома работают в учебной онлайн-среде с использованием собственных электронных устройств с доступом в интернет, знакомятся с новым или закрепляют изучаемый материал. На уроке происходит закрепление изученного и актуализация полученных знаний, которая может проходить в формате семинара, ролевой игры, проектной деятельности и других интерактивных формах. Эта модель позволяет уйти от фронтальной формы работы в классе и реализовать интерактивные формы работы на уроке. При работе с новым материалом использование LMS (систем управления обучением), например Moodle, даёт возможность учителю сразу же проверить понимание нового материала учащимися. Для этого достаточно создать соответствующие задания и загрузить их в LMS.

Ротация станций. Эта модель прекрасно работает в начальной и средней школе, но требует наличия компьютеров или планшетов в классе, использования LMS и умения организовывать групповую работу. Обучающиеся делятся на три группы по видам учебной деятельности, каждая группа работает в своей части класса (станции): станция работы с учителем (преподавателем), станция онлайн-обучения и станция проектной работы. В течение урока группы перемещаются между станциями так, чтобы побывать на каждой из них. Состав групп от урока к уроку меняется в зависимости от педагогической задачи. Например, одна группа начинает работать под руководством учителя, другая занимается с помощью компьютеров, третья разбивается на подгруппы и работает над групповыми проектами. Группы перемещаются по кругу: обучающиеся, сначала работавшие с учителем, затем переходят к групповым проектам, а далее – в зону онлайн-обучения, где работают на компьютерах.

Гибкая модель. Это самая сложная для реализации, но и самая многообещающая модель. Чтобы работать в ней, у обучающихся должны быть развиты навыки самоорганизации, поэтому гибкую модель обычно применяют у обучающихся старших классов и студентов.

У каждого обучающегося есть компьютер (или планшет), с помощью которого он занимается онлайн. Расположено множество зон для работы в малых группах, для дискуссий, а также учебные лаборатории. Кроме того, есть зона социализации, в которой дети могут размещаться на диванах или пуфиках, чтобы общаться и учиться. Главное — чтобы обучающиеся могли свободно перемещаться и группироваться с учётом своих потребностей.

Основная идея гибкой модели в том, что обучающиеся, в отличие от моделей ротации, не ограничивают количество времени на тот или иной вид учебной деятельности. Вместо этого у каждого обучающегося есть гибкий график работы, изменяемый в зависимости от необходимости.

Если есть команда учителей по одному предмету, можно реализовать преподавание этого предмета в одной или нескольких параллелях в гибкой модели. Гибкая модель предполагает, что убирается множество ограничений в системе: границы урока, границы тем и т.д., и каждый обучающиеся получает возможность двигаться в своём темпе. В гибкой модели становятся актуальными культура высоких ожиданий, в которой каждый обучающиеся идёт к своей высокой цели, и умение образовательного учреждения создавать и поддерживать эту культуру.

С помощью специфических характеристик вышеупомянутых моделей можно наблюдать их различия (таблица 3).

Таблица 3- Характеристики моделей смешанного обучения

	Модель: Перевернутый класс	Модель: Ротация станций	Гибкая модель
Технические требования	наличие у обучающихся дома электронных устройств с доступом к интернету	наличие компьютеров или планшетов в классе, использования LMS и умение организовывать групповую работу	необходим один компьютер или планшет для каждого обучающегося, а также переоборудование пространства школы
Возраст обучающихся	начиная с 3–5 класса	с 1 до 8–9 классов	9–11 классы
Требование к учителю (преподавателю)	умение проводить уроки в интерактивной форме и умение работать с LMS	умение работать с малыми группами, умение реализовывать дифференцированный подход, умение работать с LMS, готовность быть тьютором и фасилитатором, умение формировать учебную культуру класса	умение работать с малыми группами, умение поддерживать индивидуальную работу обучающихся, помогать им выстраивать индивидуальные траектории, умение работать с LMS, готовность быть тьютором, умение формировать учебную культуру

Сложность реализации	может быть реализована одним учителем для своего предмета	может быть реализована одним учителем для своего предмета	для реализации нужна команда учителей-единомышленников и поддержка администрации
Преимущества	даёт учителю возможность реализовать интерактивные формы работы на уроке, освобождает от необходимости знакомить весь класс с новым материалом фронтально, при использовании LMS позволяет построить урок с учётом готовности учеников к уроку	даёт учителю возможность реализовать дифференциацию, в каждый момент времени работать с малой группой, использовать интерактивные формы работы на уроке, организовать регулярную групповую работу	возможность достичь максимальной индивидуализации и даже персонализации обучения
Недостатки	учитель должен подготовить проверочные задания для детей	если нет готовой LMS с учебными материалами по предмету, учитель должен подготовить материалы для урока в LMS	сложность реализации

На сегодняшний день в казахстанских школах постепенно внедряются элементы технологии смешанного обучения и для этого разрабатываются электронные образовательные среды. Об этом свидетельствуют цифровые образовательные платформы, указанные в рисунке 1.

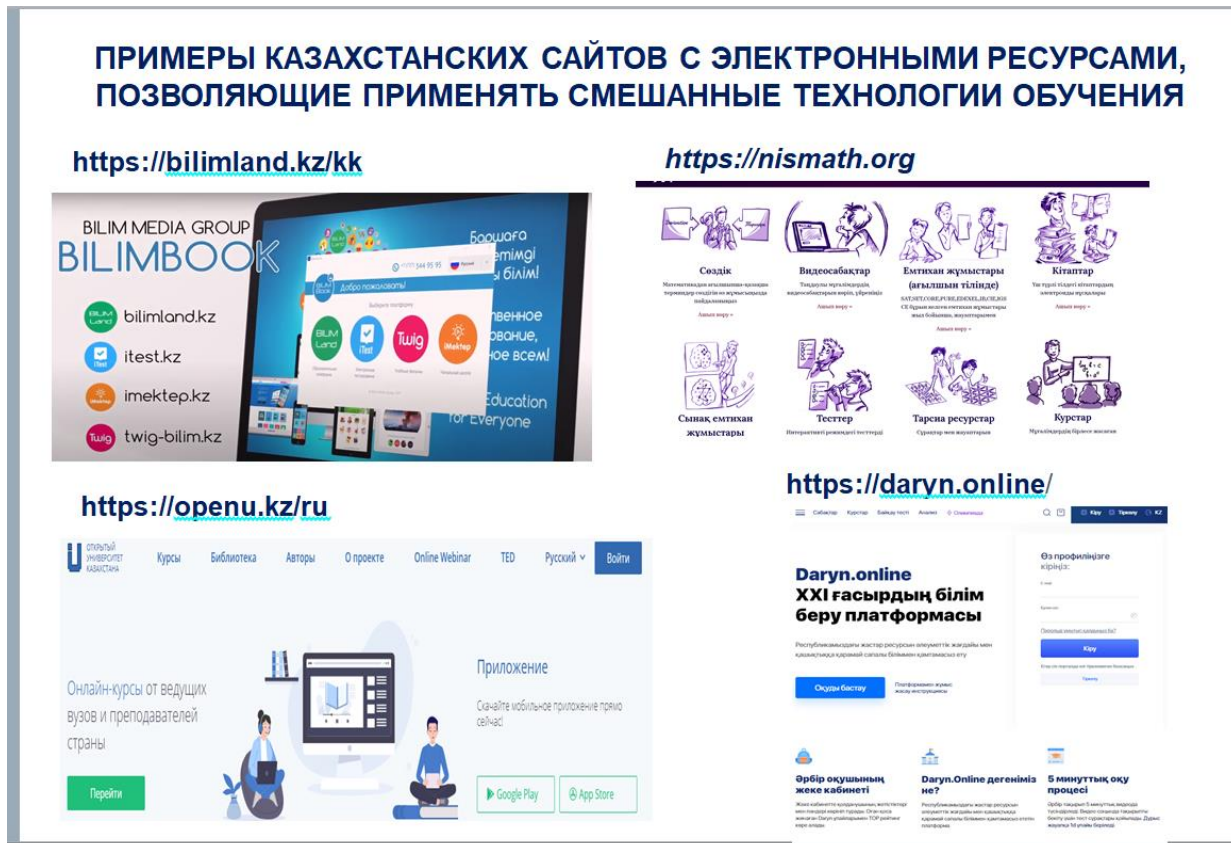

Рисунок 1 – Цифровые образовательные среды

Среди них наиболее распространенной средой является *цифровая образовательная платформа BilimLand*, созданная инновационной компанией Bilim Media Group, основана на передовых достижениях мировых лидеров электронного обучения (www.bilimland.kz). Это – крупнейшая цифровая библиотека современного образовательного контента, представленная коллекцией из более 30 тыс. электронных уроков, тренажеров, интерактивных упражнений, обучающих видео и анимационных фильмов, охватывающих практически все предметы на казахском, русском и английском языках. Увлекательные электронные уроки помогают детям подготовиться к школе, призваны пробудить интерес к учебе в начальных классах, а также поддержать учащихся в старших классах, просто и доступно объясняя самые сложные темы математики, физики, химии, биологии и других школьных предметов. Обеспечение бесплатного, неограниченного доступа к цифровым обучающим ресурсам для всех учащихся страны является уникальной инициативой, призванной повысить качество и доступность образования.

Главная страница платформы BilimLand и отрывок из ее содержимого представлены на рисунках 2 и 3.

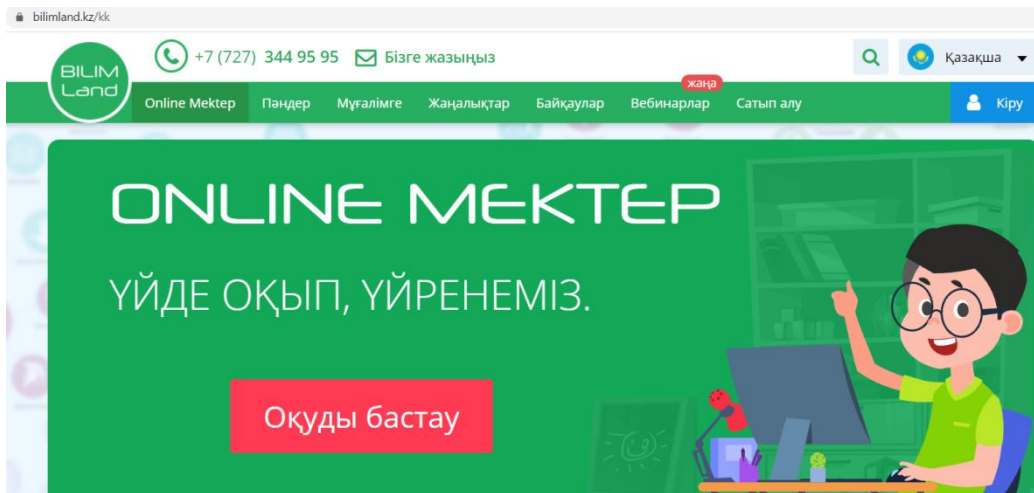

Рисунок 2 – Главная страница сайта bilimland.kz

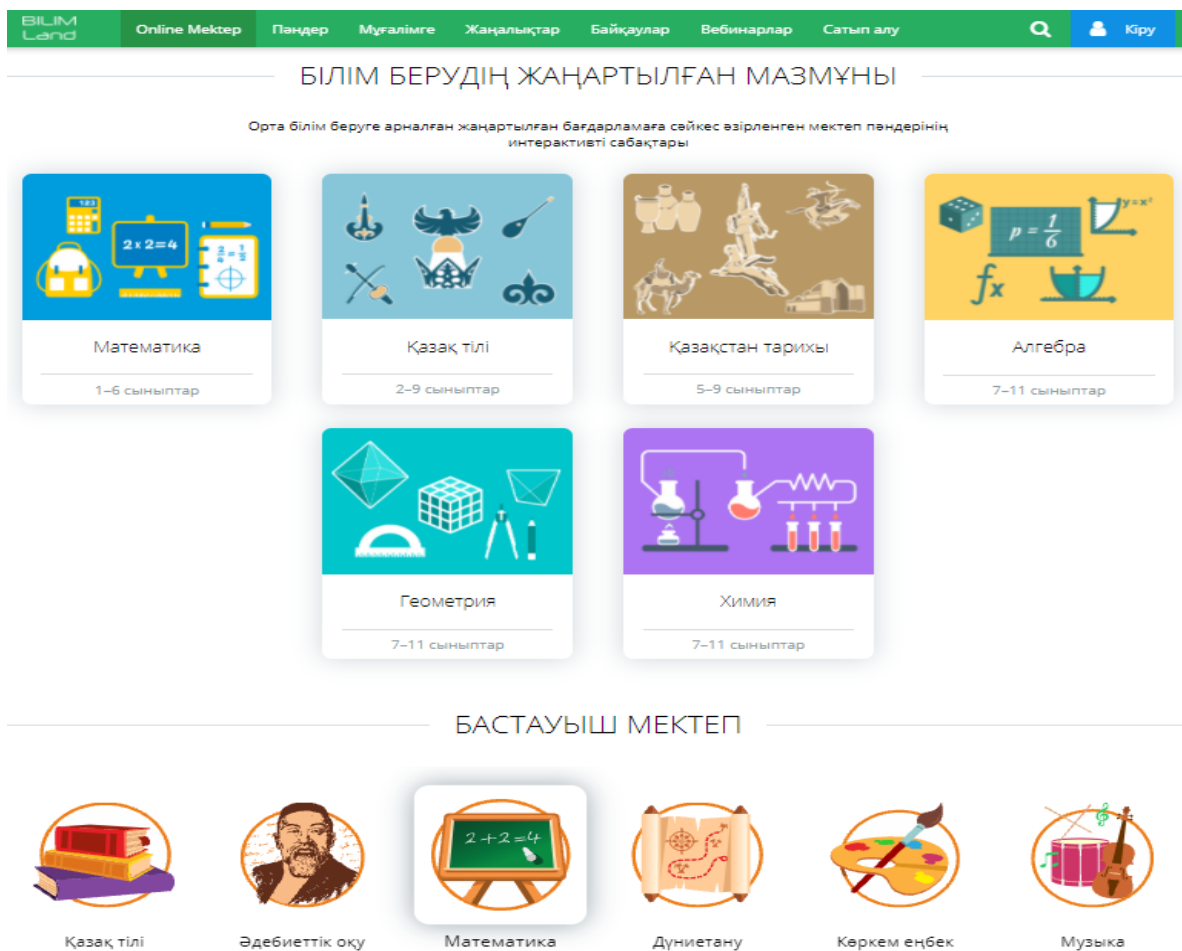

Рисунок 3 – Содержательная страница сайта bilimland.kz

В настоящее время казахстанские школы снабжаются образовательными устройствами Bilimbook, в которых содержится вся база *платформы BilimLand*. Устройство Bilimbook – это обычный компьютер, но более современный, у него очень высокие технические характеристики и ученику интересно работать не с традиционной книжкой, а с современным гаджетом. *Эти образовательные устройства успешно* применяются по методике смешанного обучения, где классическое обучение и современные подходы используются в одно время, то есть образовательные ресурсы дополняют учебники. Так, сами учителя чувствуют себя более современными, нужными и тесно связанными с учениками. Детям интересно учиться на планшетах. Наблюдаются очень положительные результаты по применению этих ресурсов, где ученик приходит и первый объясняет новую тему и уже исходя от этого учитель дополняет то, что ученик неправильно понял. Поэтому эффективное использование образовательного устройства Bilimbook повышает успеваемость учеников и осуществляет более тесную коммуникацию между учеником и учителем, а также с родителями.

Исходя из выше изложенного, можно сделать вывод, что сегодня в Казахстане, как и во всем мире, наблюдается повышение интереса государств к улучшению и оптимизации системы образования.

Развитие и смена технологий образования, которые изменяют практику и качество этого образования, отменяют старые дидактические подходы и открывают нам глаза на возможности получения детьми и учащимися ожидаемых результатов, развития их интеллектуальных возможностей и компетенции. Уже нет сомнения, что сеть Интернет, информационные и коммуникационные технологии и другие технические средства усовершенствуют традиционную методику обучения, улучшают восприятие содержания общего и предметного образования (Pardała Antoni, 2017, p. 328-343).

С этой целью в практике применения смешанной технологии обучения определена потребность в информационно-коммуникационных предметных средах (ИКПС) в качестве инструмента.

ИКПС – это среда, включающая в себе совокупность условий, обеспечивающих информационное взаимодействие между пользователями и интерактивными средствами обучения по определенной предметной области. В этом случае студент получает доступ к распределенным информационным образовательным ресурсам определенной предметной области и, работая с ними, изучает теоретический материал, проводит эксперименты, отвечает на вопросы, общается с другими учениками, обсуждает изучаемые вопросы (Роберт Ирэна, 2011, с.5-34).

Активность ИКПС выражается тем, что ему при необходимости можно частично передать функции педагога: сбор, обработка, хранение, тиражирование, передача информации; управление учебной деятельностью; контроль результатов обучения; предоставление заданий, адекватных уровня ученика; формирование определенных умений и навыков; организация разнообразных форм деятельности по самостоятельному извлечению и представлению знаний.

Эта особенность является одним из существенных признаков ИКПС и определяет суть инноваций, реализуемых с использованием средств информатизации и коммуникации. Можно отметить, что одной из функций ИКПС, является оказание помощи студентам в изучении свойств рассматриваемых понятий. Так, например, в рамках обучения математике студенты работают с заранее подготовленными преподавателем цифровыми ресурсами, с помощью которых можно путем изменения параметров данных «открывать» соответствующие свойства и закономерности изучаемых понятий.

В этой связи в настоящее время очень важно проведение научных исследований по разработке технологии смешанного обучения на предметном уровне каждой специальности, иначе невозможно гарантированное достижение педагогических целей. В качестве примера сказанного можно отметить наше исследование, проводимое при финансовой поддержке гранта МОН РК (AP08956523 "Совершенствование процесса подготовки будущих учителей математики с применением смешанных технологий обучения"), где создано и обосновано применение ИКПС в виртуальной среде Moodle по курсу «Алгебра и теория чисел» для студентов педагогического вуза. А также в этой работе создана методика проектирования учебного процесса курса «Алгебра и теория чисел» при применении технологии смешанного обучения (Кадирбаева Роза, Джаманкараева Мадина, 2021, с. 103-111), которую можно применить при проведении других курсов.

Таким образом, основная задача современного преподавателя при смешанном обучении – грамотно составить курс и распределить учебный материал на аудиторный и электронный. Необходимо решить, что нужно проходить в аудитории, что можно освоить, изучить и решить дома, какие задания подходят для индивидуальных занятий, а какие – для групповой работы над проектом. Важно, чтобы занятия “лицом к лицу” проходили в форматах защиты проектов, презентации, диалога между студентами и с преподавателем. При этом электронный блок должен содержать проекты для работы в группе, творческие, лабораторные и практические задания, справочные материалы и ссылки на дополнительные материалы в сети, промежуточные и проверочные тесты, а также задания повышенной сложности.

4 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При смешанном обучении увеличивается количество и качество взаимодействия участников учебного процесса, возможность для активного совместного обучения. Несмотря на существенные преимущества смешанного обучения, при переводе в электронный формат возникают существенные задачи по переработке материалов для очного контента в виде презентаций, видеолекций, интерактивных приложений и разработке дополнительных интерактивных элементов и иллюстраций, наглядных примеров.

Для решения этих задач необходимо проанализировать имеющиеся материалы очного контента и:

- понять, что можно усовершенствовать с помощью современных технологий и программ;

- распределить материал курса для очной и дистанционной частей;

- установить временные рамки для каждой темы и определить ритм работы;

- разработать или перевести в цифровой формат массу материалов: «упаковать» занятия, составить практические и лабораторные работы, сформировать проверочные тесты, материалы для раздачи, составить медиатеку, подготовить ролики и презентации и т. д.

- выбрать онлайн ресурсы и вспомогательные программы, которые будут задействованы в обучении.

Именно при такой организации смешанного обучения можно:

- подготовить студентов к совместной работе и дать им возможность создавать новые идеи;

- способствовать положительной взаимозависимости между учеником и учителем;

- стимулировать групповое обсуждение и развитие навыков групповой работы;

- обеспечить обратную связь по оценочной работе

- развить критическое мышление студентов, обучающихся дистанционно.

Следовательно, смешанное обучение развивает навыки самообучения и ориентации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1 Государственная программа «Цифровой Казахстан» (2017). URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>

2 Bonk, C. J., & Graham, C. (2006). "Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, local designs". San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing

3 Bersin J. (2004). The blended learning book: best practices, proven methodologies and lessons learned. San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing,

4 Mijares I. (2012). Blended learning: Are we getting the best from both worlds? Literature Review for EDST Literature Review for EDST 561

5 Samuel Adu-Gyamfi, Patrick Ohemeng Gyaase (2015). Students' perception of blended learning environment: A case study of the University of Education, Winneba, Kumasi-Campus, Ghana.

6 Mary Webb (2014, Volume 19, Issue 2) Pedagogy with information and communications technologies in transition. // Education and Information Technologies

7 Mustafa Caner (2012) The Definition of Blended Learning in Higher Education // Blended Learning Environments for Adults: Evaluations and Frameworks

- 8 Fomina A. S. (2011) Blended learning in the electronic distribution of the University // Scientific notes
- 9 Kalmykova O. V., Cherepanov A. A. (2013) Peculiarities of introducinge-learning in the educational institutions of higher education // Nauka Publishers
- 10 Кондакова М.Л. Латыпова Е.В. (2013, №9) Смешанное обучение: ведущие образовательные технологии современности // Вестник образования
- 11 Кручинин В. В. (2016) Технологии электронного обучения : учебное пособие /– Томск : ФДО, ТУСУР
- 12 Dziuban C., Hartman J., Juge F., Moskal P., Sorg S. (2006) Blended learning enters the mainstream. In C. J. Bonk, C. R. Graham (Eds), Handbook of blended learning: global perspectives, local designs. San Francisco, CA: Pfeiffer
- 13 Rossett A., Vaughan F. (2003) Blended learning CEO Epic Group plc, 52 Old Steine, Brighton BN1 1NH, URL: <http://www.obs.ru/interest/publ/?thread=57>
- 14 Долгова Т.В. (2017, №5) Смешанное обучение – инновация XXI века // Интерактивное образование
- 15 Pardała A. (2017) The Humanisation of Mathematical Education for Pupils and Students. A life's time for mathematics education and problem solving / Martin Stein (ed.) // WTM Verlag für wissenschaftliche Texte und Medien, Münster
- 16 Роберт И. В. (2011) Информационно-коммуникационная предметная среда // Ученые записки ИИО РАО. Вып. 38. — М.: ИИО РАО
- 17 Кадирбаева Р., Джаманкараева М. (2021) Внедрение технологии смешанного обучения в курсе «Алгебра и теория чисел» в подготовке будущих учителей математики // Сборник научных статей МНПК «Современная наука в условиях модернизационных процессов: проблемы, реалии, перспективы». – Россия, Уфа, НИЦ «Вестник науки»

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL BASES OF THE USE OF FREE TIME IN THE
PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS**

Prof. Dr. Igilik SIKHIMBAY

PhD Dr. A. M. KADIRALİEVA

M.Auezov South Kazakhstan University

Assistant prof. G. Ş. CUMAGULOVA

Central Asian Innovation University

Çimkent/ Kazakhstan

sihimbaev1944@mail.ru

ABSTRACT

The social, pedagogical, and creative value of free time was emphasized by scientists of different eras. Our research is aimed at identifying the professional potential of a student's free time and including it in the educational process. This should put an obstacle to the identification of a new breed of "dark people" with higher education, not burdened with the consciousness of the moral and humanistic content of their activities, ready not to think about its consequences. Ideological infantilism, especially technocratic snobbery, a quasi-scientific interpretation of the problems of morality, art, culture, a disdainful attitude to the historical past of the people should not have a place in the new society. Even the great Russian poet A. S. Pushkin pointed out that disrespect for the culture of ancestors is a sign of savagery and without morality. Against this background, another task arises: the humanization of education, since the humanitarian culture is able to break through the narrow horizons of technocratic thinking, to put a young specialist before realizing the complex nature of the tasks he solves.

All of the above gives reason to believe that at present there is a need for a special study of the professional potential of extracurricular time in order to improve the educational process, since the quality of training of personnel with a university education depends on it.

Therefore, the effectiveness of professional training of future specialists depends on the formation of students as subjects of their educational and professional activities on the basis of the systematic and integrity of the educational process, including the purposeful scientific use of free time as an important component of life activity and behavior style.

Keywords: free time, leisure, student, professional preparation, systems approach.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

Доктор педагогических наук, профессор Сихымбай И.Б.
доктор PhD Кадыралиева А.М.
А.М. Южно -Казахстанский университет им.М.Ауезова
Жумагулова Г.Ш., кандидат псих.наук, доцент
Центрально Азиатский иновационный университет

РЕЗЮМЕ

Социальную, педагогическую, творческую ценность свободного времени подчеркивали ученые разных эпох. Проведенное нами исследование направлено на выявление профессионального потенциала свободного времени студента и включение его в учебно-воспитательный процесс. Это должно поставить преграду выявлению новой породы «темных людей» с высшим образованием, не обремененных сознанием нравственно-гуманистического содержания своей деятельности, готовых не задумываться над ее последствиями. Мировозренческий инфантилизм, особенно технократический снобизм, облеченная квази-научная трактовка проблем морали, искусства, культуры, пренебрежительное отношение к историческому прошлому народа не должны иметь места в новом обществе. Еще великий русский поэт А.С.Пушкин указал на то, что неуважение к культуре предков есть признак дикости и без нравственности. На этом фоне встает еще одна задача: *гуманизации* образования, так как гуманитарная культура способна осуществить прорыв узкие горизонты технократического мышления, поставить молодого специалиста перед осознанием комплексного характера решаемых им задач.

Все выше изложенное дает основание утверждать, что в настоящее время назрела специальная задача исследования профессионального потенциала **внеучебного времени** в целях усовершенствования учебного процесса, так как от него зависит качество подготовки кадров с университетским образованием.

Следовательно эффективность профессиональной подготовки будущих специалистов зависит от становления студентов субъектами своей учебно-профессиональной деятельности на основе системности и целостности учебно-воспитательного процесса, включающего целенаправленное научное использование свободного времени как важнейшего компонента жизнедеятельности и стиля поведения.

Социальную, педагогическую, творческую ценность свободного времени подчеркивали ученые разных эпох. Проведенное нами исследование направлено на выявление профессионального потенциала свободного времени студента и включение его в учебно-воспитательный процесс. Это должно поставить преграду выявлению новой породы «темных людей» с высшим образованием, не обремененных сознанием нравственно-гуманистического содержания своей деятельности, готовых не задумываться над ее последствиями.

Мировозренческий инфантилизм, особенно технократический снобизм, облеченная квази-научная трактовка проблем морали, искусства, культуры, пренебрежительное отношение к историческому прошлому народа не должны иметь места в новом обществе. Еще великий русский поэт А.С.Пушкин указал на то, что неуважение к культуре предков есть признак дикости и без нравственности. На этом фоне встает еще одна задача: *гуманизации* образования, так как гуманитарная культура способна осуществить прорыв узкие горизонты технократического мышления, поставить молодого специалиста перед осознанием комплексного характера решаемых им задач.

Все выше изложенное дает основание утверждать, что в настоящее время назрела специальная исследовательская профессиональная потенциала **внеучебного времени** в целях усовершенствования учебного процесса, так как от него зависит качество подготовки кадров с университетским образованием.

Следовательно эффективность профессиональной подготовки будущих специалистов зависит от становления студентов субъектами своей учебно-профессиональной деятельности на основе системности и целостности учебно-воспитательного процесса, включающего целенаправленное научное использование свободного времени как важнейшего компонента жизнедеятельности и стиля поведения.

Ключевые слова: свободное время, досуг, студент, профессиональная подготовка, системный подход.

Демократизация общественной жизни, либерализация форм собственности, развитие конкуренции и становление рыночной модели экономики направлены на преодоление структурно-технологического отставания страны. Это вызывает объективную необходимость перестройки системы образования и относится к профессиональной подготовке специалистов высшей квалификации и в области социокультурной деятельности.

Чтобы подготовить высоко квалифицированных кадров нужна реформа образования, которая обусловлена и возникновением совершенно новых образовательных и информационных технологий, и необходимостью преодоления сложившихся стандартов обучения и воспитания молодежи. Эти стандарты должны базироваться, прежде всего, на понимании задач, стоящих перед обществом. Обучающие должны четко знать, как и чему учить, а обучающиеся должны столь же четко понимать, чему они учатся и к чему готовятся. Задача чрезвычайной сложности, так как рост меркантилизма, наркомании, преступности нивелируют общественное значение нравственных, интеллектуальных, эстетических ценностей. Это, в свою очередь, негативно отражается на профессиональной подготовке студентов, формировании их интеллектуально-волевых и нравственно-эмоциональных качеств. В результате снижается уровень не только профессиональных, но и жизненных планов молодежи в самом широком спектре ее социальных ролей: супруга, родителя, члена трудового коллектива, гражданина, защитника Отечества.

Высокие качества профессиональной пригодности специалистов также предполагают удовлетворенность своим трудом, широкие возможности и самовыражения и самоутверждения. Для достижения этих результатов требуется целенаправленный *системный* комплексный подход к организации не только познавательной деятельности, но и отдыха, и развлечений, к развитию соответствующих потребностей и интересов. Лишь на этой основе могут сформироваться способности самосознания, саморегуляции, профессионального самоопределения, выработаться и совершенствоваться соответствующие умения и навыки. Совершенствования профессионально важных качеств будущих специалистов потребует критического рассмотрения состояния существующей системы профессионального обучения и воспитания.

Теоретический анализ психолого-педагогических литературных источников по проблемам профессиональной подготовки специалистов показывает их многие достоинства, и тем не менее проблема остается актуальной и на сегодняшний день. В исследованиях многих авторов почти не выявлен профессиональный потенциал свободного времени в вузе, как резерва совершенствования учебно-воспитательного процесса. Социальную, педагогическую, творческую ценность свободного времени подчеркивали ученые разных эпох. Вместе с тем, уровень развития психолого-педагогических знаний позволяют искать новые пути интенсификации профессиональной подготовки, связанные с органическим включением в этот процесс характера использования студентом его свободного времени. Иначе говоря, назрела необходимость по настоящему системно подойти к решению проблем формирования специалистов высшей квалификации.

Обычно, чем эффективнее учебная деятельность, тем продолжительнее и качественнее самодеятельное (творческое) занятие. С другой стороны, чем они интенсивнее, тем полезнее для повышения квалификации, расширения культурного кругозора, самостоятельной учебной работы. Таким образом, взаимодействие прямых и обратных связей между этими сферами бюджета времени (когда рационализация одной повышает результативность другой, а нерациональная – снижает) требует системного подхода и опоры на единство этих традиционно сложившихся областей человеческой активности. Плюрализм их познавательных и практических возможностей, широкий спектр социальных целей и областей приложения может базироваться на систематизации знаний из разных областей науки и давать новые, интегративные подходы к новаторскому решению возникающих социально-педагогических задач.

Выявление профессионального потенциала свободного времени студента и включение его в учебно-воспитательный процесс, должно поставить преграду появлению новой породы “темных людей” с высшим образованием, не обремененных сознанием нравственно-гуманистического содержания своей деятельности, готовых не задумываться над ее последствиями.

Мировоззренческий инфантилизм, особенно технократический снобизм, облегченная квази-научная трактовка проблем морали, искусства, культуры, пренебрежительное отношение к историческому прошлому народа не должны иметь места в новом обществе. Еще А.С.Пушкин указывал на то, что неуважение к культуре предков есть признак дикости и безнравственности. На этом фоне встает еще одна задача: г у м а н и з а ц и и образования, так как гуманитарная культура способна осуществить прорыв за узкие горизонты технократического мышления, поставить молодого специалиста перед осознанием комплексного характера решаемых им задач.

Все вышеизложенное дает основание утверждать, что в настоящее время назрела необходимость специального исследования профессионального потенциала внеучебного времени в целях совершенствования учебного процесса, так как от него во многом зависит качество подготовки кадров с университетским образованием.

Тем более, что налицо объективно сложившееся п р о т и в о р е ч и е между необходимостью использования свободного времени как важного резерва повышения качества подготовки специалистов и реальным отсутствием решения этого вопроса как в теории так и на практике.

Данное противоречие составляет п р о б л е м у и с с л е д о в а н и я : каковы педагогические условия, способствующие совершенствованию процесса профессиональной подготовки студентов в координатах учебного и внеучебного времени?

Теоретическая неразработанность данной проблемы в педагогической литературе, отсутствие научно-обоснованных методик формирования специалиста в целостной системе учебного и внеучебного времени определяли выбор данной темы статьи.

В XXI веке практически все страны мира на первое место выдвигают качество образования, которое измеряется уже не уровнем обычной грамотности, а более высоким показателем – т.е. ф у н к ц и о н а л ь н о й образованностью. Функциональная безграмотность (это признается ЮНЕСКО) является общечеловеческим бичом цивилизации. Следовательно, необходимо формировать такого специалиста, у которого должны быть не только прочные знания, но и гибкость, динамичность, умение быстро перестраиваться в условиях рыночной экономики. Для этого он должен непрерывно самосовершенствоваться, целеустремленно заниматься самообразованием. А это все требует от человека умения правильно распорядиться своим временем, в разумных границах удовлетворять свои потребности и регулировать свое поведение. Не даром еще В.И.Ленин указывал на то, что "кто выиграл время, тот выиграл все".

Формирование личности это сложный процесс. По С.М. Ковалеву [1,с.3] он состоит из трех компонентов: влияния социальной среды; планомерного воспитательного воздействия общества на личность через его социальные институты; сознательного, целенаправленного воздействия человека на самого себя, т.е. самовоспитания. Самовоспитание это сознательные целеустремленные действия личности, направленные на самосовершенствование. Проблемы самовоспитания личности (в учебное и во внеучебное время) в педагогической науке длительное время не занимали подобающего места.

Это говорит о том, что сегодня, педагогика свободного времени, которая должна дать необходимый конкретный материал для самообразования, самовоспитания, самоорганизации своего свободного времени, не разработана на должном уровне. Поэтому не удивительно, что при анкетных опросах обычно не менее половины рабочих и около трети представителей интеллигенции и студенчества отвечают, что они вообще не задумывались над вопросом самовоспитания [2, с.34,35].

Проблемы самовоспитания разрабатывались главным образом в педагогике и школьной психологии. Однако они сосредоточены на самовоспитании школьников. Тогда как самовоспитание в школе только начинается. Следовательно, нужно разработать теорию самовоспитания для различных категорий, ориентированную как на учебное так и на свободное время.

Анализируя биографии выдающихся исторических деятелей С.М. Ковалев [1, с. 24-25] устанавливает, что в формировании их как личностей существенную роль сыграли следующие факторы: а) личностные способности; б) качества, выработанные под влиянием воспитания; в) качества, приобретенные в процессе самовоспитания.

Несомненно, все перечисленные факторы играют важную роль, но однако качества, приобретенные в процессе самовоспитания, зависят от правильного выбора деятельности в свободное время. Великие люди потому и стали великими, что могли правильно выбрать свою "самодетельность" и разумно распределить свое время. Об этом говорят и исторические факты. По мнению Г. Гегеля, – «такие личности не созданы природой, а самостоятельно сделали себя тем, что они были; они стали тем, чем хотели быть, и остались верными этому своему стремлению до конца жизни» [3, с. 180].

Выдающийся американский просветитель и государственный деятель, один из авторов декларации независимости США, ученый, разработавший уникальную теорию электричества, Бенджамин Франклин (1706-1790), опираясь на нравственную ценность своего времени, в молодости разработал для себя “комплекс добродетелей” с соответствующими наставлениями. Среди них: избегать пустых разговоров; для каждого занятия иметь свое время; не терять времени попусту; быть всегда занятым чем-либо полезным, отказываться от всех ненужных действий и т.п. [4, с. 481-482].

Поучительный опыт самовоспитания, самообразования и самоорганизации своего свободного времени описал и английский естествоиспытатель Ч. Дарвин в своей книге “Воспоминания о развитии моего ума и характера (Автобиография)”. [5]

Следует подчеркнуть, что среди многих предпосылок, условий и факторов, влияющих на развитие личности, как уже было сказано является рациональное использование свободного времени. По определению К. Маркса – “Свободное время это не только досуг, но и более возвышенная деятельность” [6,с.221].

Общеизвестно, что свободное время некоторых, даже высококвалифицированных специалистов в результате злоупотребления алкоголем, курением и т.п., превращаясь в пато- и даже криминогенный фактор, наносит вред не только им самим, но и обществу. Познание закономерностей влияния рационально используемого свободного времени на успешность профессиональной подготовки и трудовой деятельности чрезвычайно актуально. Оно позволяет повысить научную обоснованность планов учебно-воспитательной работы, организовать процесс профессиональной подготовки по настоящему *системно*.

Формирование гармонично многосторонне развитых молодых специалистов, упрочение и совершенствование здорового образа жизни в обществе прямо или косвенно зависят от согласования системы воспитательной работы в свободное время с планами и программами учебных и практических занятий в вузе. Данная проблема представляет собой почти нетронутую целину психолого-педагогической науки. Психолого-педагогические исследования лишь ставят далеко не изученную проблему в з а и м о д е й с т в и я учебного и свободного времени как наиболее важных компонентов образа жизни учащейся молодежи. В научной литературе есть представления о величине и содержании свободного времени различных демографических групп, его роли в формировании отдельных сторон личности. Но данная проблема недостаточно разработана со стороны психолого-педагогической классификации занятий, позволяющей, дифференцированно управлять структурой свободного времени и формировать личностно - и социально - ценные качества, целенаправленно превращая педагогическое руководство извне в саморуководство, а объект педагогической деятельности - в субъект, способный к самоопределению и самообразованию в профессиональных и нерегламентированных занятиях. Мало изучены специфические особенности стилей использования времени различными социально-психологическими группами студентов. Почти нет работ, посвященных выявлению связей между качеством самостоятельных занятий и воспитанностью различных сторон личности, прежде всего - профессиональных.

Из множества факторов, влияющих на профессиональную подготовку, содержание свободного времени и социализацию студента, главным, несомненно, является у ч е б н а я деятельность и ее организация. Следует подчеркнуть, что она не мыслится нами вне связей с организацией свободного времени, позволяющей, в первую очередь, о т д ы х а т ь от аудиторных и внеаудиторных занятий и, кроме того, - р а з в и в а т ь способности студента, от которых зависит их профессиональная подготовка. В совершенствовании стиля деятельности в учебное и свободное время большую роль играет смена активных и пассивных форм занятий, распределение времени и сил между разнообразными делами, позволяющее о т д ы х а т ь а к т и в н о.

Если в доучебный период формирование и развитие личности ребенка определяются в основном игровой деятельностью, а зрелого человека - характером и содержанием труда, то в период обучения - к а ч е с т в о м у ч е б н о й успеваемости и дисциплины, которые в наибольшей мере влияют и на характер занятий в свободное время.

По принципу прямой зависимости уровень учебной деятельности воздействует не только на ее же собственную результативность, но и на выбор содержания, способов и форм, а также - продуктивность самостоятельных занятий. В свою очередь, уже по принципу обратной связи, они позитивно (или негативно) отражаются на успеваемости и дисциплине. Это обстоятельство и раньше эмпирически учитывалось в практике лучших педагогов и воспитателей, однако до сих пор не получило научного обоснования. Более того, сам термин “обратная связь” был введен в научный оборот не педагогами, а экономистами, показавшими, что прогрессивная структура занятий в свободное время улучшает качество производственной деятельности, а регрессивная, наличие антикультурных занятий - наоборот, ухудшают.

Воздействие свободного времени на любой вид труда получило название “обратного влияния”. Оно прослеживается и в учебной работе. Известно, что учащиеся с низким уровнем успеваемости и в свободное время мало весьма специфично интересуют познавательные мероприятия вне учебного заведения. И то, чем занимаются они в свободное время, нередко отрицательно сказывается на их успеваемости и дисциплине, следовательно, и на качестве профессиональной подготовки.

Наблюдения показывают: чем выше у первокурсников уровень успеваемости, тем меньше доля пассивного отдыха и больше досуговых занятий, удовлетворяющих культурные потребности и интересы, в некоторых случаях наблюдается увеличение продуктивных. В дальнейшем - в процессе овладения специальным образованием - эта закономерность сохраняется, так как расширяющиеся и углубляющиеся культурные интересы и потребности требуют соответствующих, более сложных способов удовлетворения. Чем ниже уровень успеваемости, тем меньше активного досуга и особенно творческой деятельности и больше пассивного отдыха: сна, лежания, ничегонеделания и т.п. Даже посещение культурных мероприятий у таких субъектов лишено содержательной мотивации: “пришел от нечего делать”, “чтобы убить время”, “просто так”, “сам не знаю, почему” и т.п. Преобладание потребительских притязаний в отношении духовных ценностей и недостаточная реализация творческих потенциалов у студентов свидетельствуют о неиспользованных резервах педагогического руководства со стороны учебных заведений, о неразвитости самоуправления в сфере свободной жизнедеятельности, соответственно - об отсутствии так называемой “досуговой квалификации”.

Вся жизнедеятельность студентов складывается из двух основных частей бюджета времени - учебного и свободного. Учебное и внеучебное время должны быть взаимосвязаны и взаимодополняемы.

Главная функция учебного времени - усвоение знаний, формирование умений, навыков профессиональной деятельности и соответствующие способности - накладывает свой отпечаток и на организацию свободного времени. Если студент в учебном процессе активен, то и содержание его свободного времени обычно отличается избирательностью. Если отсутствует интерес к творческому решению учебных задач, то это отражается и на способах и формах времяпрепровождения, как правило, менее творческих.

И, наоборот, содержательное использование свободного времени расширяет кругозор, повышает эффективность учебной деятельности, способствует улучшению успеваемости и формированию профессиональных качеств. К. Маркс писал, что свободное время предназначено “для интеллектуального развития, для выполнения социальных функций, для товарищеского общения, для свободной игры физических и интеллектуальных сил” (б, с. 274). Следовательно, свободное время должно реализовать две функции рекреативную и развивающую.

Чтобы активно включить студента в досуговые и творческие занятия, преподавателю необходимо знать конкретные интересы, мотивы и потребности, а также формы и масштабы культурной активности. Опираясь на уже имеющиеся знания, умения и учитывая психологические особенности, можно предложить занятия, которые будут соответствовать интересам и возможностям студента. Это позволит строить и осуществлять продуктивное педагогическое руководство управлением и организацией свободного времени с целью формирования специальных способностей не только в сфере учебной деятельности, но и в свободное время, в самодеятельности.

Возникает вопрос: на какие интересы можно было опереться педагогическому коллективу вуза при организации внеучебной активности и какие мотивы следует в первую очередь учитывать, чтобы через досуг оптимизировать структуры творческих самодеятельных занятий, а вместе - и учебную подготовку? С этой целью была обследована мотивация выбора занятий первокурсниками и представителями более позднего молодежного возраста, имеющими высшее образование. Анализ показал, что свое свободное время студенты не всегда используют целенаправленно и рационально.

Чтобы свободное время действительно стало личным и общественным достоянием, надо научиться управлять им на научной основе. Это значит, что и преподаватели, и студенты должны понимать характер и роль связей между элементами временного бюджета в общем процессе жизнедеятельности, чтобы, воздействуя на те или иные затраты времени, регулировать образ жизни в целом.

Поиск путей совершенствования профессиональной подготовки через системную организацию жизнедеятельности в целом и свободного времени в частности на основе деятельностно - уровневого подхода к любым аспектам активности позволяет сделать следующие выводы:

- Сущность свободного времени заключается в свободной деятельности, содержание которой – “не только досуг но и более возвышенная деятельность”. Следовательно, оно должно использоваться не только для восстановления силы но и для совершенствования своих личностных и профессиональных качеств.

- Правильное и рациональное использование свободного времени зависит не только от культурного уровня и характера сформировавшихся потребностей но и от пробуждения у студентов стремления к самообразованию, самосовершенству в сфере свободного времени.

- Обобщая материалы о факторах, определяющих поведение и совершенствование личности будущего специалиста в свободное время, мы пришли к выводам о том, что к таковым в первую очередь относятся: уровень успеваемости, квалификация и качество педагогического руководства использованием бюджета времени и содержательность, увлекательность занятий для данной группы, данного индивида. Большую роль играет нравственная, эстетическая, интеллектуальная воспитанность “использователя” времени и реальные возможности досуговых занятий, снимающих образующееся в процессе учения утомление.

- Анализ показывает, что в структуре свободного времени студента имеют место все уровни: Конструктивные (досуг и возвышенная деятельность), пограничные (главным образом, пассивный отдых), и к сожалению, деструктивные занятия (преимущественно патогенные). Самым популярным и с наибольшим временными затратами являются посвященные пассивному отдыху, пассивной познавательной деятельности, иначе говоря досуговые. Следовательно педагогическому коллективу необходимо найти такие интересы, на которые можно было бы опереться при организации внеучебной активности и какие мотивы при этом следует учитывать в первую очередь, чтоб через досуг оптимизировать структуры творческих и самостоятельных занятий, а вместе – учебную подготовку.

- Педагогическое руководство организацией свободного времени, направленное на совершенствование учебных занятий и приобщение к профессиональному творчеству, ведет к достижению более высоких уровней общей воспитанности личности, ее познавательной и нравственно-эстетической культуры. Вместе с тем, именно эти аспекты страдают множеством недостатков. Это выражается в отсутствии системного подхода к оценкам образа жизни, иначе говоря, без внимания остаются возможности взаимно компенсирующего сочетания обучения и отдыха, развлечений и увлечений и, в конечном итоге, более эффективного овладения будущей специальностью.

- При переходе к более высоким уровням воспитанности возрастает популярность чтения специальной педагогической и периодической печати, избирательность в прослушивании записей, посещения выставок и зрелищ удовлетворяющих профессиональные интересы. Кроме того, увеличивается популярность некоторых видов возвышенной деятельности: самостоятельного творчества, игры на музыкальных инструментах, рисования, декоративно-прикладного искусства, а также различных форм общественной деятельности. Вместе с тем уменьшается просмотр видеолент и затраты на так называемое пассивное “культурное потребление”.

- Выявленная структура бюджета времени студентов показало, что объем свободного времени (включая организованное и неорганизованное) составляют от 3-х до 4-х часов в будние и от 7 до 8 часов в выходные дни. Чтобы совершенствовать личностных и профессиональных качеств студента необходимо интегрировать это время с учебными и самостоятельными (творческими) занятиями.

Все выше изложенное дает основание утверждать, что в настоящее время назрела специальная потребность исследования профессионального потенциала **внеучебного времени** в целях усовершенствования учебного процесса, так как от него зависит качество подготовки кадров с университетским образованием.

Следовательно эффективность профессиональной подготовки будущих специалистов зависит от становления студентов субъектами своей учебно-профессиональной деятельности на основе системности и целостности учебно-воспитательного процесса, включающего целенаправленное научное использование свободного времени как важнейшего компонента жизнедеятельности и стиля поведения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ковалев С.М. Воспитание и самовоспитание.-М.: Мысль,1986. -284с.
2. Рувинский Л.И. Самовоспитание личности. –М.:Мысль,1984.-140с.
3. Гегель Г. Эстетика.-Т.4.-М.: Искусство.1973.-С.180.
4. Франклин Б. Избранные произведения.М.: 1956. –С.486.
5. Дарвин Ч. Воспоминания о развитии моего ума и характера.(Автобиография).-М.: 1957.
6. Макс К., Энгельс Ф. Критика политической экономики.//Соч.2-е изд.-Т.46, ч.II.М.: Полит.издат, 1969.
7. Евтеева Г.А. Психолого-педагогические основы использования свободного времени. Автореф. Док.дис.,Ленинград, 1980. -35с.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

MANGILIK EL -TÜRKÇE KONUŞULAN ÜLKELERİN MANEVİ DEĞERİ

Öğretim Görevlisi A.E. ESİMOVA

M. Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi
Çimkent, Kazakistan

Dr. G.B. MUNASHOVA

Orta Asya inovasyon Üniversitesi
Çimkent, Kazakistan

Dr. N.A. IBRAEVA

M. Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi
Çimkent, Kazakistan
Yesimova.anar@bk.ru

ÖZET

Bu makale, ulusal "Mangilik El" fikrinin manevi, tarihi, kültürel kökenlerini ortaya koymaktadır. "Babalarsözü", dünyada benzerleri olmayan, 100 ciltten oluşan, bağımsız Kazakistan'ın maneviyatını zenginleştiren ve ulus liderinin yalnızca güçlü fikirli bir halkın güçlü bir devlet kurabileceğinin sözlerinin canlı bir kanıtı haline gelen bir eserdir.

Bu makalede, Kazakistan Cumhuriyeti devlet programı çerçevesinde hayata geçirilen "Babalarsözü" kültürel mirasının 65, 66, 68 cildinde yayınlanan 15.848 atasözü ve atasözleri özel analiz nesnelidir. Atasözleri ve atasözleri, geniş Türkçe konuşan kültürün bir parçası olan Kazak halkının folklorunun muazzam eğitimsel, kişilik odaklı potansiyeline tanıklık ediyor. Atasözlerinin ve sözlerin ideolojik, iletişimsel, akmeolojik anlamı, zamanımızın küreselleşmesine ve medeniyet zorluklarına dayanabilecek yaratıcı, rekabetçi bir kişiliğin oluşumuna katkıda bulunur.

Atasözlerinin ve sözlerin yayınlanmasının niteliği ve ilkeleri analiz edilir. Bu hacimler, bilinmeyen atasözleri ve atasözleri ile uzun zamandır bilinenleri içerir. Atasözlerinin ve sözlerin eğitimsel kullanımına özel önem verilmektedir. Ebeveynlik, anavatan, anavatan, çocuk yetiştirme, nesillerin sürekliliği, hoşgörülü ilişkiler, işe uyum, fiziksel ve zihinsel emeğin birliği, eğitim, bilim ve zeka konuları da incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe konuşan kültür, kültürel miras, atasözleri ve atasözleri, dünya görüşü, entelektüel potansiyel, yaratıcı kişilik.

МӘНГІЛІК ЕЛ-ТҮРКІТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Есимова А.Е., аға оқытушы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан

Мунашова Ж.Б., п.ғ.к

Орталық Азия инновациялық университеті,
Шымкент, Қазақстан

Ибраева Н.А. ф.ғ.к.

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан
Yesimova.anar@bk.ru

ТҮЙІН

Бұл мақалада "Мәңгілік Ел" ұлттық идеясының рухани, тарихи, мәдени бастаулары ашылады. "Бабалар сөзі" - әлемде теңдесі жоқ, 100 томнан тұратын туынды, ол Тәуелсіз Қазақстанның руханиятын байытып, Ұлт Көшбасшысының рухы мықты халық қана қуатты мемлекет құра алатындығы туралы сөздерінің айқын дәлелі болды. Осы мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде іске асырылатын "Бабалар сөзі" мәдени мұрасының 65, 66, 68 томдарында жарияланған 15 848 мақал-мәтелдер арнайы талдау объектілері болып табылады. Мақал-мәтелдер кең түркітілдес мәдениеттің бір бөлігі болып табылатын қазақ халқы фольклорының тәрбиелік, тұлғалық бағдарланған орасан зор әлеуетін айғақтайды. Мақал-мәтелдердің идеологиялық, коммуникативті, акмеологиялық мағынасы Қазіргі заманның жаһандану және өркениеттік сын-қатерлеріне төтеп бере алатын шығармашылық, бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді. Мақал-мәтелдерді жариялаудың сапасы мен принциптері талданады. Бұл томдарда белгілі, сонымен қатар бұрыннан белгісіз мақал-мәтелдер бар. Мақал-мәтелдерді тәрбиелік қолдануға ерекше көңіл бөлінеді. Сондай-ақ, тәрбие, отан, туған жер, балаларды тәрбиелеу, ұрпақтар сабақтастығы, толерантты қарым-қатынас, еңбекті бейімдеу, дене және ақыл-ой еңбегінің бірлігі, білім, ғылым және интеллект тақырыптары қарастырылады.

Түйінді сөздер: түркітілдес мәдениет, мәдени мұра, мақал-мәтелдер, дүниетаным, зияткерлік әлеует, шығармашылық тұлға.

Тәуелсіздігіміздің 30 жылдық мерейтойын «Мәңгілік ел» концептісінің мәніне үңіліп, оның терең қабатына бойлау барысында атап өтудеміз. Соңғы жылдарда сананы дүр сілкіндіріп, ізденіс жасатып, рухты оятып жатқан бірден – бір алғышарт – ұлттық идея дәрежесіне көтерілген – «Мәңгілік ел» идеясы. «Мәңгілік ел» - екі бірдей мағынаны бойына бірден сіңірген киелі сөз тіркесі. Ол небәрі 78 жыл ғана өмір сүрген алғашқы түрік қағанатының атауы. Сонымен қатар, ол қазақ ұлтының көшбасшысы «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» тақырыпты жолдауында ұлтты бір ортаға ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін болашақтың бағдаршамы деп жариялаған – жасампаз идея. «Мәңгілік ел» - кешегі мен бүгінгі, ертеңгіні жалғастырып тұрған, тарихи, мәдени, рухани түпнегіздер мен қазіргі шындықты біріктіріп, өзара ұшырастырған өміршең идея.

Мәңгілік – адамның ішкі жан дүниесін дір еткізіп, оның астан – кестенін шығаратын, сонымен қатар, сенім мен үмітті оятып сансыз сұрақтарға жол ашатын дуалы да тұңғыш сөз. Жалпы, мәңгі не бар, мәңгілік деген не? Бұл сауал көкейге бірден оралып, ойлаудың иірімді қабаттарына сүңгіп кете барасыз. Әрине, мәңгі еш нәрсе жоқ. Бәрі өтеді, өзгереді, өшеді. Әр нәрсенің бастауы, шарықтауы, құрдымға кетуі бар. Бұл ешкім жоя алмайтын тылсым заңдылық. Көк түріктердің «Мәңгілік ел» қағанаты небәрі 78 жылдан кейін – ақ ыдырап кетті, бірақ олардың тіршілігінен болашаққа із қалды, рухының ұшқыны өшпеді. Бұдан түп тамыр, рухани бастау мәңгі өмір сүретіндігін көреміз. Өйткені сол елес, тілек арман бүгінгі бітім – болмысымызды кезіп жүр. Әлемдік өркениеттен өзіне лайықты орын алуға ұмтылған біздің қазақ халқы өзінің төл тарихынан, тілінен ажырамай өзіндік дүниетанымымен, ділімен көзге түсуі керек. Қазақ халқының ұлттық идея дәрежесіне ие болған. «Мәңгілік ел» концептісі бүгінгі рухани биіктігімізді, ұмтылысымызды білдіре отырып, кешегі жүріп өткен жолымызға да қарайлауымыз қажеттігін ескертеді. Өйткені тегін білмеген адам жетесіздіктен өледі, ал түбін білмеген, түбірін игермеген жұрт түбі адасады.

Бәсекеге қабілетті, іскер, креативті, шығармашылыққа бейім өскелең тұлғаның тәртіптілік, еңбекқорлық, турашылдық, жинақылық, төзімділік, шыдамдылық, қанағатшылдық, тұрақтылық, адалдық, мейірімділік, тапқырлық, сабырлылық, салқынқандылық, ержүректілік, ұстамдылық сияқты адами қасиеттерінің бастауы, түп тамыры – халықтың ауыз әдебиеті мен фольклоры. Қазақ халықтың тарихи жады мен дәстүрлі дүниетанымының қуатты, құнарлы жылғаларын бір ортаға жинақтап, оның өзіндік сүрлеуі мен философиясын жан – жақты жария еткен кешенді жоба - «Бабалар сөзі». Фольклор – барлық ұлттық мәдениеттің мәйегі деп есептесек, «Бабалар сөзі» де біздің өркениетке ұмтылған еліміздің мәңгілік рухани қаусары болары сөзсіз. Адамгершілік мұраттарын тиімді, әрі түсінікті қызықты түрде баяндайтын ауыз әдебиетінің сүбелі қабаты – қазақтың аңыздары.

«Мифология, миф – ойдан шығарылған қиял емес, ол өткен заман адамының шындығын бойына сақтап қалған ата – баба сарқыты. Ол өткенді саналы түрде бұрмалаудың, жалғандықтың ескерткіші емес, бірнеше мәрте бүктетіліп, оралып, ақиқаты мен қатесі қатар өрілген, еріксіз шатасудың тозаңының арасында байқалмай қалған ақиқатсыз өрім қамшысы» - (1,9 б) деген С.Қондыбайдың пікірі қазақ аңыздарының мәнін толық ашады. Олар – қазақтың ділі мен тілінің қайнар көзі, қазақ болмысының төл атрибуттарын жан – жақты айшықтайтын өткен заман жәдігерлері, антропологиялық құндылықтардың күре тамыры. «Бабалар сөзінің» 78 томында С.Қасқабасовтың «Алғы сөзімен» миф мәтіндері жарияланған. Бұл басылымның біраз ұтымды жақтары бар. Біріншіден, мұндағы аңыздық мәтіндер жүйеленген, тақырыптары айқындалған, қарапайым және түсінікті. Екіншіден, қазақ аңыздардың біршама жанрлары қамтылған. Үшіншіден, ғылыми қосымшалар келтірілген. Орыс және ағылшын тілінде қысқаша аңдатпалар бар.

Аңыздық мәтіндерді жинаушылар мен оларды біршама зерттеген ғалымдар және 97 әдеби көздер туралы мәліметтер келтірілген. Еңбекте аңыздық сананы терең зерттеуге көңіл бөлінгені байқалады. Қазақстандық фольклор танушы, философтар ғалымдарының назарынан тыс қалмаған қазықтың дүниетанымдық саласы әрине аңыз және аңызнамалар. «Қазақ философиясына кіріспе», «Гиперборея: түс көрген заман шежіресі», «Арғы қазақ мифологиясы» тақырыпта еңбектер жазған Серікбол Қондыбайұлының шығармашылығына Ш.Нурпейісова, М.Әуезов, Т.Әсемқұлов сияқты мәдениеттанушылар мен әдеби қауым өкілдері қызығушылық танытуда.

Жинақта 81 жер – су, тау атаулары кездеседі. Олар қазіргі Қазақстан, Өзбекстан, Қырғыстан, Ресей, Түркия, Иран, Әзірбайжан, Грузия, Армения жерін қамтиды. Мекке мен Мысыр атауыда кездеседі, 51 діни және тарихи адамдар, есімі берілген. Олардың арасында Абылай, Алаша, Жәнібек, Жошы, Тоқтамыс, хандар, Райымбек пен Сураншы батырлар бар. Арыстанбаб Х.А.Иассауи, Ақсақ Темір, сонымен қатар, көпшілікке мәлім емес Баба Түкті Шашты Әзіз, Дәуіт, Жақып, Бибәтима, Нух, Сулеймен секілді пайғамбарлар мен діндар адамдар өмірі туралы нақты мәліметтер келтірілген. Космогониялық антропогондық – генеалогиялық, этиологиялық аңыздар деп үш топқа жіктелген қазақ аңыздарының негізгі идеяларында қазақ ұлтының өзіндік болмысын танытатын құндылықтар көрініс берген.

«Мәңгілік ел» ұлттық идеясы бүгінгі қазақты өзін – өзі ұнатуға, бағалауға, өзінің қайталанбас ерекшелігін сезінуге үндейді. Қайталанбас ерекшелікті, дара жолды таңдау үшін бүгінгі шындықты өткен тәжірибемен, жүріп өткен жолдың ыстық – суығымен үнемі салыстырып отыру – гуманитарлық мәдениет пен ғылымның сара методологиялық устанымдарының бірі. Көкжиегінді қазіргі өркениеттің мол ақпаратымен ұтымды байыта отырып, кешегіге үңілсеңіз еш ұтылмайсыз.

Осындай методологиялық өлшем тұрғысынан келсек қазіргі жастарға аңыздардың беретіні өте көп. Аңыз – терең тамырлы, шурайлы бағзы замандағы дүниетаным, өзін қоршаған ортадан бөлектей бастаған балауса сананың ишарасы мен тұспалы, түп бастауға ұмтылыс, ақиқатты тануға деген талпыныс. Қазақ аңыздарының мәні мен мағынасынан мынадай идеялар туындайды.

Біріншіден, аңыздар адамдарды айнала қоршаған жаратылыс сырларына үңілуге баулиды, оның көзге бірден түсетін құбылыстарының ғана емес, көзден таса қалтарыста қалып, жайымен дами беретін тылсымдардың құпиясына бойлауды үйретеді. Жалғыз жаратқан ие – тәңірге тағзым етуге шақырады. «Тәңір – ең жоғарғы Құдай, ол – аспан мен жердегі тылсым тіршіліктің иесі, адамды да, жер бетіндегі нәрселердің бәрін де, аспанды да, ондағы жұлдыздарды жаратушы. Көк Тәңірі не істеймін десе де ерікті. Жарылқайтын да, жазғыратын да сол. Адамның, халықтардың жақсы, жаман болуы соның еркіне байланысты. «Тәңір жарылқасын», «Көк соққан», «Көк соққыр» деген сөздер осыдан шыққан» (2,268).

Екіншіден, мәңгі өзгермейтін әлем, Тәңір мекені – Көкті киелі санау. Үшіншіден, тіршіліктің өсіп өніп, қанат жоюына барлық мүмкіндікті жасап отырған – жер, суды киелі деп есептеу, төртіншіден – ата – баба рухын қадірлеу, аруаққа сену. Аңыздар тәңір, көк аспан, жер мен аруақтың біртұтастығын, мазғымас бірлігін көрсетеді. Жер жүзіндегі барлық заттарды олардың құрамы біріктіреді, өйткені олар топырақтан, судан, оттан, желден жаралған.

Көшпелі ғұмыр кешкен біздің ата – бабаларымыз табиғаттың қыр – сырын жан – жақты білуге мәжбүр болған. Шеті мен шегі жоқ айдалада мал бағу, жазда жайлауға, қыста қыстауға көшіп – қону оңай болмаған. Табиғаттың қатал сынына төтеп беріп, аптап ыстықта жел өтінде, сықырлаған аязда тіршілік қамын жасап, өмір сүрді, өнер тудырды, небір керемет жәдігерлерді дүниеге келтірді. Табиғат пен адам әр уақытта бір – бірімен үндестікте, жарастықта, үйлесімділікте болған. Өйткені ол қоршаған ортаны өзгертуді ойлаған жоқ, керісінше өз болмысын табиғат ырғағына бейімдеді. Мысалы, қой жаюдың желдің бағытына, күннің тоқырауына, жауын – шашынға, жайылым ерекшеліктеріне байланысты өзіндік заңдылықтары болған. Жаз айларында қойды ертемен желдің ығына, күн ысыған сайын шығысқа қарай бағыттап, дәл түсте күн қойдың бүйірінен немесе арқасынан түсетіндей етіп, күн қайтқанда желге қарсы біртіндеп, оңтүстікке қарай – тура жаю керек. Суық түскенде қойларды желге қарсы өрістетіп, күнге қаратып жаю тиімді, жаңбырлы күндері мүмкіндігінше сыз жерге жатқызбай жер дегдігенше тоқтатпай жаю керек. Мұның бәрі қазақ халқының табиғат туралы білімінің қомақты болғандығын көрсетеді.

Аңыздық мәтіндерде кездескен кейбір мәліметтер өзінің тосындылығымен таң қалдырады. Мысалы, адам мінезі мен аспан жұлдызының байланысы. Өте қызықты байлам. «Жер жүзіндегі барлық заттар сияқты көктегі жұлдыздар да от, су, топырақ, жел – төрт нәрседен жаралған.

Сол себепті адамдардың жұлдызы әралуан: біреуінің жұлдызы – от, енді біреуінің жұлдызы – су, және біреуінің жұлдызы – жел, тағы біреуінің жұлдызы – топырақ болады. Адамдардың мінез – құлқындағы әркелкілік – ауыр, жеңіл, кең, тар, шапшаң, сылбыр қатты, жұмсақ, жайдары, қиқар, салмақты, ұшқалақ т.б. мінез – құлықтар әр адамның өзіне тән жұлдызының табиғатына тәуелді болады» (2, 46) деп жазылған аңыздық мәтіндерде. Біздің ата – бабаларымыз табиғатқа бас иді, оған табынып, оның әрбір өзгерісін жіті қадағалады, өз әрекетін табиғи өзгерістер қисынына бағындырды. Сондықтан оның экологиялық санасы мен мәдениеті жоғары болды.

Іс – әрекет пен тіршілік алаңы болған ұшы қиырсыз кен дала бостандыққа, еркіндікке үйретті. Сонымен қатар, кен дала адам күні адаммен деген принциптің маңыздылығын да дәлелдеді. Ай далада жалғыз өмір сүре алмайсың, міндетті түрде қауым, қауымдық қатынастар, біреудің біреуге сүйеу болуы, қолдау көрсетуі бірден – бір қажеттілік. Сондықтан әлеуметтік айырмашылықтар көзге түспейді, негізінен теңдік, әділеттілік жақсы дамыған. Қазақ аңыздары дүниені үш қабатқа жеті қабат жерасты, қара жердің беті және жеті қат көк әлеміне бөледі. Дүниенің төрт бұрышы: күншығыс, күнбатыс, түстік, терістік, аспан – жоғарғы ғалам, жер – орта ғалам жер асты – төменгі ғалам деп есептейді. Қазақ аңыздарында уақыт бөлінбейтін бір тұтастық, өткен мен бүгінгінің синтезі ретінде көрініс табады. Кешегі бүгінгідей, ал бүгінгі күн оның бөлінбейтін бөлшегі ретінде кіреді көптеген, тіпті жүздеген жыл бұрын өліп қалған ата – бабамыздың рухы тірілердің сана сезімінде ұдайы өмір сүріп отырады.

Антропogондық – генеалогиялық аңыздар құрамында мынадай мәтін бар: «Адамзаттың денесінде Алла Тағала төрт түрлі зат пайда етті. Бірі ақыл, бірі – рух, бірі – нәпсі, бірі көңіл. Олардың әрқайсысын әр нәрседен алды. Көңілді судан алды, сол себептен, ол – тап – таза, мөп – мөлдір, құпия және жария жаһанның айнасы. Рухты самал желден алды, оны құпиялап, өзіне бенделік жасауға қойды. Ақылды топырақтан алды, осы себепті, топырақ қандай реңде болса, ми да сондай реңде болады. Ақыл не нәрсе үйретсе үйренеді. Нәпсіні оттан алды. Осы себепті кімде – кім нәпсінің жалынына түссе, оны машақат, әурешілік айналдырады, ақырынды жазаға кіріптар болғанын білмей қалады» (2, 62 б).

Ақыл, рух, көңіл, нәпсі... Ақыл бірінші орында тұр, ол топырақтан дариды. Қазақ халқы аңыздық сана деңгейінде, сонау алғашқы бастауда ақылдың адамның жоғарғы қасиеті екендігін білген. Әр түрлі құбылыстардың, сан алуан көріністердің себептерін, мәнісін түсіну үшін ақыл керек. Ақыл адамның барлық іс – әрекетін басқарып отырады, оның басқа да толып жатқан қасиеттері ақылға бағынышты. Ақыл объективті шындықты таниды, ғылымды меңгереді, қас пен досты, ізгілік пен ғұлымдықты ажыратады, ақылсыз – еш нәрсені білуге болмайды. «Ақыл азбайды, білім тозбайды» деп ақылдың адам өміріндегі, іс – әрекетіндегі алатын орнын өз ұрпақтарының санасына сіңіріп келген дана – қариялар тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінінің ақылдан шығатынан сенген.

Рух – адамның ситуациалық, сәттік, шекаралық кезеңдерінде кенеттен туындап, бірден буырқанып, көтеріліп кететін қуаты мен қайраты. Оны желден алады, құпиялап қояды деу бекер болмаса керек. Жел біресе саябырлап, біресе алай – тулей болып кетеді ғой. Рух та сол іспеттес.

Адам жанының жайдарылығының және оның жай табуының негіз көңіл. Адамгершіліктің ең асыл қасиеті – көңіл. Ең асыл, әрі баға жетпес сыйлық көңілдің көрінде. Көңілі көншу – адамның барлық қарым – қатынастарының сәнін келтіріп, ерекше нұрға, жүрек жылуына бөлейді. Ал жүрек жылуы бар жерде адамды құрметтеу де, қастерлеу де, оның қас қабағына қарап, сыйлау да бар. Нәпсі – адамды үлкен жауапкершілікке ұмтылдыратын өте қиын тандау. Бір нәрсеге құлай беріліп, өзіңді өзі тия алмасаң, еркінді бағындыра алмасаң, от сияқты жанын, лапылдап, күйіп те кетуің әбден мүмкін. Адам үнемі – өз нәпсісімен күресіп отыруға мәжбүр. Қазіргі өркениеттің трагедиясы – ақшаға, материалдық байлыққа құнығып кету.

Қазақ аңыздарының ерекше орынды иеленген кейіпкер - Көк бөрі. «Көк бөрі қайырымды, соғыста аман қалған жалғыз баланы Алтай тауының алыс түкпіріне алып кетіп, асырайды. Ол баланы өзінің апанында өсіріп, ер жеткізіп, әлгі баладан он бала туады. Аналық бөрінің бұл балалары бірте – бірте үлкен елге айналып, өзді – өзі бөлек тайпаға айналады. Аналық бөрінің кемтар, баладан туған он ұлының бірін Ашын деп атаған екен. Бұл – аса қайырымды Бөрі деген мағына береді. Ол өзінің кереметтей ақылдылығымен басқалардан ерекше болғандықтан, оны ру басшысы етіп қояды. Енді ол өзінің Бөрі анасының қайдан шыққанын көрсететін белгі ретінде, қақпа алдына алтыннан жасалған Бөрі басын ту етіп, іліп қояды. Ежелгі түркі билеушілері басқа елдің елшілерін осы Бөрі басы бейнеленген туға тізе бүгіп, құрмет көрсеткеннен кейін ғана қабылдайтын болған» (2, 52 б). Біздің түркітілдес арғы – аталарымыз бөріні өзіне тотем тұтқан. Мүсінші Т. Бинашиев: «Көкбөрі – батырлықтың, өжеттіліктің символы. Халқымыз бойында оты бар, ер жүрек батыр жігіттерді Көк бөріге теңеген. Аң патшасы – Арыстан, жүректі жолбарыс, айбарлы аю да тәтті үшін цирк аренасында билейді. Ал қасқыр – өте текті жануар. Ол ешкімге бағынбайды. Ешкімнің ықпалына көнбейді» - (3,9) деп орынды атап көрсеткен.

Қазіргі жастардың көбісі бұдан мүлдем бейхабар. «Мен бірде теледидардан қазақ жігітінің машинасымен қасқырдың құйрығын мыжып, екіншісі басынан теуіп жатқанын көріп, төбе шашым тік тұрды. Одан кейін тағы қасқырдың жаңа туған бөлтіріктерін қылқындырып, жерге ұрып жатқан «жастарды көріп, жағамды ұстадым» (3, 9 б) деп Т. Бинашев өз ойын жалғастырған. Қасқырдың біздің халқымы үшін өте киелі жануар екендігін жастарымыздың білмеуі өте келеңсіз жағдай. Мұндай қылықтар елеусіз қалмау керек. Қасқырды қорлау дегеніміз – өзіміздің түпкі негізімізді, бастауымызды қорлау, оған топырақ шашу деген сөз.

Қазақ аңыздары – халық шығармашылығы. Дегенмен, оның әрбір эпизодын ауызша айтып, ойластырып, болашақ ұрпаққа аманат етіп табыстаған өзіндік мені бар жеке азаматтар ғой. Олардың есімі белгісіз, аты тарихта қалмады, бірақ олар баяндаған оқиғалар, тұжырымдамалар мәңгілікке сапар шекті. Адам баласы тірі тұрғанда оның өзегін жарып шығатын шығармашылық «өзіндік мен» еш уақытта өлмейтінін кез келген аңыздық кейіпкер дәлелдей түсуде. Бұл – халық ұлылығының, жасампаздығының жарқын көрінісі. Батыстық өмір салтына шұғыл бет бұрып, еліктеу мен басқаны көшіру деп бас алмаған қазіргі қоғам ұлылықтан тым алшақ, ол әсіресе қызыл мен қарабайыр шуға әуес. Өйткені онда тобыр психологиясы үстемдік етеді. Осындай келеңсіз үдерістен арылып, ұлтты жаңару жолына түсіруге бағытталған бірден – бір жол – «Мәңгілік ел» идеясы.

«Мәңгілік ел» - тарихи дәстүрлер мен инновациялық ойлаудың өзара ұшырасуынан туындаған. Оны іс жүзінде орындау үшін, біріншіден, ұлт мүддесін жеке бас мүддесінен жоғары қою керек, екіншіден, білімге құштарлық. Өткені дүрбелеңге толы, алмағайып заманның қиын да күрделі сұрақтарына төтеп беріп, ішкі тұтастық пен өзіндік менді сақтап қалудың бірден бір жолы – білім және оған негізделген біліктілік. Үшіншіден, кез келген салада көнекті нәтижеге жету үшін қажымай, талмай жүйелі түрде еңбек ету керек. «Мәңгілік ел», ең алдымен, іштен шыққан жауды жеңуге бағытталған. Оның қатарына ашкөздік, дүниеқоңыздық, қызғаншақтық, жеңіл жолмен олжа табуға ұмтылыс сияқты толып жатқан ұсақ адами кемшіліктер жатады.

XX ғасырдың бас кезінде М. Дулатов айтқан «Оян, Қазақ» ураны әлі де өз маңызын жоғалтқан жоқ. Халық өз ойын, өз санасына сенуі қажет. Қазақ әр уақытта өзіне – өзі сенген, өзінің табиғи, тарихи биіктігінен, тәкәппарлығынан төмендемеген. Жаманға жалынбаған, жақсыға табынбаған. Осындай жоғары адами биіктік пен тектілікті сақтап қалудың тетігі, жолы ұлттық менталитеттің інжу – маржандарын бойына сіңірген салт – дәстүр мен ана тіліміз, солардың тараған түркітілдес елдердің құндылықтары. Олардың бірден – бір бастауы қазақ аңыздары болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

1. Қондыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. – Алматы:, Изд-во, 2004.- 224 б. 3 кітап – 9 б.
2. Бабалар сөзі: жүзтомдық – Астана:, Изд-во, «Фолиант» 2011.- Т.78.: Қазақ мифтері – 448 б.
3. Х. Бинашиев Т. Көкбөрі. – Алматы, Егемен Қазақстан, 24.04.2016, 9 б.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

VUGAR AHMED'İN ESERLERİNDE KARABAĞ KONUSU

Dilber Kafar kızı RZAYEVA
AMİA N.Gencevi Edebiyat Enstitüsü
Bakü/Azərbaycan

ÖZET

Profesör Vugar Ahmed, Güney Azerbaycan'ın tarihini ve edebiyatını, Güney'in önde gelen şahsiyetlerinin edebi eserlerini dikkatle araştıran, yayınlayan ve yayınlayan uzmanlardan biridir.

Edebi ve bilimsel faaliyetinin sınırları ne kadar geniş olursa olsun, ana enerjisini Güney edebiyatını incelemeye adadı. Şeyh Mohammad Khiyabani ve Mirjafar Peshawari üzerine yapılan ilk temel araştırmalar, Vugar Ahmedi'yi modern edebiyatımızın yetenekli ve çalışkan konuşmacılarından biri olarak tanıttı.

Vugar Ahmed'in diğer çalışma alanlarında olduğu gibi gazeteciliğinde de vatan, vatanseverlik ve ulusal kimlik ana temalardır. Gazetecilik yazılarında vatanın, vatanın, anadilin kutsallığını mecazi, tutkulu, sanatsal bir dille üst düzeyde yüceltir. Karabağ sorunu onu her zaman düşündürür ve birçok eserinde sorunla ilgili ilginç görüşler ifade eder.

Azerbaycan halkının Karabağ özlemini, Karabağ'ın acısını, Karabağ'a olan ihtiyacını bütün dünya biliyor. Özlem, acı ve ihtiyacın şu veya bu şekilde yansması Vugar Ahmed'in eserlerinde özel bir çizgidir. Vugar Ahmed, eserlerinde bu fikirlerin hem propagandacısı hem de propagandacısıdır. Moskova, Tahran, İsveç, Letonya, İstanbul ve diğerlerinde. Şairle sahada gerçekleştirilen Karabağ konusu, konuşmalarının ana konusu oldu.

Anahtar Kelimeler: Yazar, yayıncı, Karabağ, vatanseverlik, şiir

КАРАБАХСКАЯ ТЕМА В РАБОТЕ ВУГАРА АХМЕДА

Дилбер Рзаева Кафар кызы
Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА
(Баку, Азербайджан)

АННОТАЦИЯ

Неутомимый исследователь, литературовед, критик, публицист, известный поэт, доктор филологических наук, профессор Вугар Ахмед занимает особое место в азербайджанской литературе. Профессор Вугар Ахмед - один из специалистов, тщательно исследующих, публикующих историю и литературу Южного Азербайджана, литературные произведения выдающихся деятелей Юга. Какими бы широкими ни были границы его литературной и научной деятельности, он все свои силы отдавал изучению южной литературы. Первые фундаментальные исследования шейха Мохаммада Хиябани и Мирджафара Пишавари представили Вугара Ахмед как одного из талантливых и трудолюбивых ораторов нашей современной литературы. Как и в других сферах творчества Вугара Ахмеда, родина, патриотизм и национальная идентичность - главные темы в его публицистике. Он воспевает святость Родины, родного языка в своих публицистических произведениях на высоком уровне образным, страстным, художественным языком. Проблема Карабаха всегда заставляет его задуматься, и в ряде своих работ он выражает интересные взгляды на проблему.

Ключевые слова: писатель, публицист, Карабах, патриотизм, поэзия.

Неутомимый исследователь, литературовед, критик, публицист, известный поэт, доктор филологических наук, профессор Вугар Ахмед занимает особое место в азербайджанской литературе.

Профессор Вугар Ахмед - один из специалистов, тщательно исследующих, публикующих историю и литературу Южного Азербайджана, литературные произведения выдающихся деятелей Юга.

Какими бы широкими ни были границы его литературной и научной деятельности, он все свои силы отдавал изучению южной литературы. Первые фундаментальные исследования шейха Мохаммада Хиябани и Мирджафара Пишавари представили Вугара Ахмед как одного из талантливых и трудолюбивых ораторов нашей современной литературы.

Академик Васим Мамедалиев в своем «Предисловии» к книге Вугара Ахмеда «Слова, музыка и я ...» отметил: Самопровозглашенный Вугар Ахмед был не только поэтом, но и талантливым литературоведом, музыковедом, любителем литературы.

Его разностороннее творчество и его чувство музыки смогли привлечь внимание литературного сообщества» [1, с.3].

Как и в других сферах творчества Вугара Ахмеда, родина, патриотизм и национальная идентичность - главные темы в его публицистике. Он воспевает святость Родины, родного языка в своих публицистических произведениях на высоком уровне образным, страстным, художественным языком. Проблема Карабаха всегда заставляет его задуматься, и в ряде своих работ он выражает интересные взгляды на проблему.

Исторический опыт показывает, что публицистика занимает широкое место в творчестве писателей как форма литературной борьбы. Мотивы патриотизма, дружбы народов, героизма, верности, беспощадности по отношению к врагу всегда были сильны в журналистике.

Несомненно, очень полезно изучить широкую деятельность Вугара Ахмеда, острого писателя, создавшего богатые по форме и содержанию примеры из своих журналистских работ, а также изучить идеологические и художественные достоинства его работ как публициста. Авторские публицистические статьи отличаются широтой, образностью и разнообразием тематики. Журналистика В. Ахмеда развивалась на прогрессивных традициях азербайджанской литературы и отражала реалии общественной жизни. В его публицистических произведениях литературный язык беглый, свободный (Р. Набиоглу)

Весь мир знает тоску азербайджанского народа по Карабаху, боль Карабаха и потребность в возвращении Карабаха. Отражение тоски, боли и нужды в той или иной форме - особое направление в творчестве Вугара Ахмеда. Вугар Ахмед является одновременно пропагандистом этих идей в своей работе в Москве, Тегеране, Швеции, Латвии, Стамбуле и других странах. Лейтмотивом его выступлений становится карабахская тема, которую проводит локально поэт.

Особое литературное и художественное значение имеют автобиографический роман Вугара Ахмеда «Карабахская мечта или Победа во сне», написанный в 2012 году, и его историческая трилогия «Гарадаглылар» (2014), раскрывающая внутреннее лицо армянских дашнаков.

В автобиографическом романе «Карабахский сон или Победа во сне» Вугар Ахмад мечтал о победном марше единства на пути защиты Родины, земли и правды, но очнувшись от этого сна, дает следующую интерпретацию: Это была не сбывшаяся мечта, это была легенда. Я верю, что Всевышний Творец осуществит эту мечту, а сын турка утрет нос турецкому врагу и освободит Карабах» [2, с. 7].

Писатель также писал естественные и реальные события в «Азербайджане до последнего вздоха». Роман был впервые опубликован 22 ноября 2013 года в соответствии с «Распоряжением Президента Азербайджанской Республики о 130-летию Мухаммеда Амина Расулзаде».

Неоспоримые заслуги, оказанные Мухаммадом Амином Расулзаде народу и земле Азербайджана, а также произошедшие события: удивительный патриотизм основателей Азербайджанской Демократической Республики, борьба пламенных сынов народа за Азербайджан. Независимость, политика геноцида дашнаков, Степана Шаумяна и армян в целом., Отражены беды, принесенные нашей стране советской властью.

Его исторический роман «Кероглу» (2020) - четвертый роман Вугара Ахмеда. Роман Вугара Ахмеда по мотивам эпоса «Кероглу» посвящен памяти Национального героя Азербайджана Мубариза Ибрагимова.

Доктор филологических наук, профессор Сейфаддин Рзасой так комментирует роман: «Вугар Ахмед вписал свое имя золотыми буквами в героической истории Азербайджана. Свою храбрость и отвагу он посвятил Мубаризу Ибрагимову, который отправил сотни армян на дно ада. За несколько часов. Несомненно, причина этого, как уже говорилось выше, - необычайная храбрость Мубариза Ибрагимова, одного из миллионов людей, поднявшихся на вершину шехидов, одну из самых недоступных вершин.

Вугар Ахмед начал свое творчество с поэзии. Воспользовавшись наследием наших бессмертных классиков и великих поэтов 20 века, Вугар Ахмед вошел в нашу поэзию, вдохновленный произведениями национального поэта Бахтияра Вахабзаде. Вугар Ахмед своим пером открыл новый путь в нашей поэзии и привнес новое дыхание в нашу поэзию. В студенческие годы он учился у нашего великого народного писателя Исмаила Шихлы, поэтов Захида Халила, Фирузы Мамедли, известных литературных критиков, лингвистов, таких как Хейрулла Мамедов, Гималай Гасымов, Газанфар Кязымов, Аббас Гаджиев, и был в тесном контакте с народными поэтами Наби Хазри и Джабир Новруз.Его моральная поддержка и благословение поэта Мамеда Араза сыграло важную роль в его становлении как поэта.

Народный поэт Мамед Араз написал в предисловии к книге Вугара Ахмеда «Когда приходит мое вдохновение», охарактеризовав его творчество следующим образом: Он всегда чутко относился к произведениям наших классиков, поэтов старшего поколения, извлекал пользу из их стихов и вносил свой вклад. В наших стихах уверенно шагает Вугар. Я верю, что Вугар и дальше будет радовать своих читателей своими новыми стихами и доставлять им духовное удовольствие»[4., с.3].

Как известно, Вугар Ахмед также увлекался к жанрам поэзии. На сегодняшний день поэт опубликовал 5 стихотворений: «Моя мама», «Любовное стихотворение», «Старый квартал», «Плачущий ребенок», «Абшерон». Поэма «Любовь» состоит из 203 стихов. В стихотворении Вугар Ахмед подчеркивает чувство любви к Родине:

Как свята любовь к Родине,
Все должны любить ее, все ...
Порабачение Родиной нас не устраивает,
Мы не будем рабами перед лицом врага. [4.,с.5]

Тематика его стихов многогранна, разнообразна, богатство языка, сила художественного влияния постоянно растет и укрепляется. Основным лейтмотивом его стихов являются темы Родины, Карабахской скорби, Шуши и Тебризского посвящения, «Гейча хараи», Матери, любви и привязанности, природы. Книга поэта «Впереди добрые дни», изданная в 2005 году, открывается газелью «Ватандир». В творчестве великих поэтов тема Родины - главный смысл. Но в газели Вугара Ахмеда «Ватандир» восхваляется весь Азербайджан:

Разрешите мне снова и снова жаловаться на вас, Родина,
 Где бы ни играли Сегах, это моя родина.
 Моя Кибла, мой храм, мое последнее прибежище - моя родина,
 Моя религия, моя Кааба, мой Коран, мое место поклонения - моя родина.
 Баку, Гянджа, Нахчыван, Карабах - моя родина,
 Абшерон, на который я открыл глаза, - моя родина. [4,с.12]

Родине удастся превратить боль Земли, любовь к Родине, заботу и уважение к «Сега», которая является нашей историей, в горе всего мира. Поэт не может указать своим соотечественникам путь правды если он не горит за народ и Родину. Иначе говоря, поэт приходит в мир не для того, чтобы жить, а для того, чтобы сжечь себя и сохранить жизнь другим, и он должен нести в своем сердце боль своего народа как свою собственную печаль.

Любовь поэта к родине, ненависть к врагам превращает его гнев в пулю, когда он превращается в слово, зажигает чувства читателя и превращает их в шрапнель.

Карабах снова будет моим,
 Мои враги будут гореть в аду,
 Родина считае меня своим сыном,
 Я ей за это благодарен [4., 15]

В этих стихах есть глубокая мудрость - освобождение Карабаха, месть врагам, и Родина считает тебя сыном. Это мечта поэта, где она ... Поэт суммирует мечты и сотен тысяч и вкладывает биение сердца в стихи в общем виде.

Ядро, корень, душа, кровь поэзии Вугара Ахмеда, боль Карабаха, трагедия Карабаха, рана Карабаха - это основа его творчества. В большинстве своих стихов он пишет прямо, иногда на совершенно разные темы, а в поэтических примерах он не может пройти, не коснувшись боли Карабаха даже одной строчкой. Отрывок из поэмы «Райский Карабах» - сердце поэта. Поэт кричит, как будто сучает по Чыдырской равнине:

Агдам, Лачин, Физули,
 Диалект слаще сахара.
 Мой диалект слаще сладкого,
 Гора печали тянется к моему сердцу.
 Мои глаза белые от тоски,
 Я добавил к баяты песню, слово,
 Я не могу добраться до ипподрома,
 Влажная щека, райский Карабах. [5., с. 24]

В творчестве Ахмада важную роль играют национальный дух, гражданские мотивы, стремление к истории, возвращение к истокам, родине и земле, а его стихи о патриотизме отражают жизнь, национальную самобытность, нашу историю и даже мировые события. На протяжении всего творческого пути поэт всегда прославлял в своих стихах родину, ее трудолюбивых людей, природу и внутренний мир людей. В его стихах следует отметить тюркизм, азербайджанство, верность народу, привязанность к Родине.

Шушинская боль, потеря Шуши, которая была колыбелью хана, Бюльбюля, Натаван, - самое раненное место поэта. В своей философской поэме «Я в Карабахе» поэт пишет:

Я вчера ночью во сне видел Шушу,
 Как божественно во сне ночью
 Я в райском саду-Карабахе. [4., с.26]

Есть вершина над всеми высотами: это Шехиды. Это величайшая честь и гордость - подняться на вершину Шехидов, пожертвовав своей жизнью и кровью для защиты своих земель и защиты нашей Родины. Уровень шехидов в глазах Бога - это высшая точка после пророчества. Что касается статуса шехидов в глазах Бога, в Священном Коране говорится: Не называйте убитых на пути Бога «мертвыми». Напротив, они живы, но вы не замечаете» [Аль-Бакара 2: 154]

Герои Карабаха, сражавшиеся за Родину, народ и землю, нашли отражение и в патриотических стихах Вугара Ахмеда. Поэт, хранящий память о наших сыновьях, погибших за свободу Родины, считает вершину Шехидов самой высокой горой. Он хочет, чтобы мы проголосовали за крик замученного Карабаха и Шуши и помогли ему:

Привет, во всем мире скандал,
 Пик мученичества - самая высокая гора,
 Шехиды Шуша, эй Карабах,
 Короглу, Коч Наби,
 Я посвятил вам это стихотворение, [4., с.33]

Сравнивая наших шехидов с Короглу и Коч – Наби поэт играет руководящую роль в правильном формировании военно-патриотического воспитания подрастающего поколения. Азербайджан подчеркивает уважение к нашей государственной независимости, гимну, армии и, наконец, нашему трехцветному флагу:

Есть мечта трех цветов,
Есть на свете мир
Есть гимн, воздух,
На флаге Азербайджана. [4., с.54]

Поэма Вугара Ахмеда «Мать шехида» рассказывает о матерях, которые встают от горя и становятся статуей гордости от горя. Это стихотворение - стон, крик разлуки и несправедливости ГЕРОИЧЕСКОЙ МАТЕРИ, которая послала своего дорогого сына за свободу Родины ...

Грустная мать сидит на краю,
Ее сын был убит, залит кровью,
Вернул Шушу Азербайджану. [6., с.54]

Вугар Ахмед - поэт, живущий неиссякаемыми мечтами и желаниями. Он считает свои мечты океаном, миром, знает путь своей судьбы. Его самое большое желание - возвращение Карабаха. Вугар Ахмед - интеллектуал, ценящий национальные и моральные ценности. Вугар Ахмед много раз бывал в наших святынях. Когда он посетил имама Резу в 1993 году, он в слезах раскрыл руки, молился Богу, пожелал свободы Карабаху и счастливых дней нашему народу. Бог слышит голоса тех, кто близок к Богу. К счастью, молитвы поэта были приняты, и его мечты сбылись. Ведь наши дома были освобождены от оккупации ...

Победа в 44-дневной Отечественной войне внесла разнообразие и атмосферу победы в нашу литературу. В победных стихах, написанных Вугаром Ахмедом накануне Отечественной войны, отражены любовь к Родине, славные победы нашей армии, мудрая политика Верховного Главнокомандующего, гимны наших освобожденных земель.

Наша 44-дневная великая борьба и победа принесли поэзии Вугара Ахмеда чувство радости и гордости. Его многочисленные стихи, написанные в духе победы, вскоре были опубликованы.

Победы победившей азербайджанской армии, особенно освобождение Шуши от оккупации и подписание врагом акта капитуляции, являются результатом упорной работы Верховного Главнокомандующего. Наряду с азербайджанским народом этим победам радуются каждый уголок страны, живой мир, а также души наших шехидов.

Ровно 30 лет терпения мы ждали победы,
 Кто говорит, что мы не устали от тоски и разлуки,
 Наконец, к счастью, мы не выдержали оккупации,
 Любит Азербайджан - мой верховный главнокомандующий!
 Мы слышали победы от Президента,
 Миллионы были вынуждены покинуть свои деревни, города,
 От цветка «Соловей» отделилась нация,
 Любит Азербайджан - мой верховный главнокомандующий! [8]

«Мой верховный главнокомандующий», «Карабах - это Азербайджан», «Я в Карабахе благоуханием победы», «Мученики», «Карабах - это Азербайджан», «Родина», «Мученики», «Моя Родина», «Защитить свою Родину», «Азербайджанский флаг», «Родина баяты», «Письмо солдату», «Марш Победы», «Очерк Карабаха» и другие. Каждое его стихотворение привлекает внимание смыслом и художественными достоинствами. Эти стихи, написанные поэтом, когда наши земли были освобождены от оккупации, одновременно заставляют задуматься и мобилизуют.

Отечественная война еще раз продемонстрировала миру единство и солидарность азербайджанского народа. Лозунг Верховного главнокомандующего «Карабах - это Азербайджан» был одним из главных условий независимости наших земель. В поэзии Вугара Ахмеда радость этого единства и равенства так же важна, как и радость победы. Поэт, ценящий наше единство, создает прекрасную картину нашего единства и счастья в стихотворении «Карабах - это Азербайджан». В стихотворении подчеркивается важность единства и братства Реджепа Тайипа Эрдогана и Ильхама Алиева:

Небо открылось
 Судьба Карабаха,
 Звук разбитого.
 Смеялись провинции, села,
 Смеялись бабушки и дедушки,
 Закопченные печи,
 Была бодрая погода.
 Шехид в небеса улетел,
 Ангелы были свидетелями этого,
 Я не неверный и не аскет.
 Но я люблю Господа.
 Никогда не любил богатство,
 Я сказал втайне Господу:
 Бог скажет миру: -
 Карабах - это Азербайджан !!!
 Это Эрдоган и Илхам!!! [8]

Победные стихи, написанные Вугаром Ахмедом, - это поэтические образцы, посвященные теме Отечественной войны в азербайджанской поэзии. Стихи Вугара Ахмеда имеют большое значение как средство воспитания у азербайджанской молодежи чувства военного патриотизма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вугар Ахмед. Слова, музыка и я. Баку, ГМК, 2003.
2. Вугар Ахмед. Карабахская мечта, или победа во сне. Баку, МБМ, 2012, 164с.
3. Айнура Алиева. Поэт Вугар Ахмед, в сердце которого тысяча и одна песня. (находится в детской библиотеке им. Ф. Кочарли) Баку-2018.
4. Вугар Ахмед. Когда приходит мое вдохновение. Баку-2003
5. Вугар Ахмед. Моя мать Баку, Эль-Альянс-2002, стр.24.
6. Вугар Ахмед. Хорошие дни впереди. Баку, Сур, 2008. 280 с.
7. Расим Набиоглу, Мушфиг Джабировглу. «Творческий путь Вугара Ахмеда». Баку, «МБМ», 2013. с.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

FRANSIZCA ÖĞRETME SÜRECİNDE MODERN DİJİTAL YÖNTEMLER

Prof. Dr. Natalia SURGULADZE

Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi

natalia.surguladze@bsu.edu.ge

Sophio KAKHİDZE (PhD)

skakhidze@bsu.edu.ge

ÖZET

Teknolojinin hızlı gelişimi, modern yaşamın neredeyse tüm alanlarında rollerini ve ihtiyaçlarını artırmıştır. Küresel salgın sırasında, dijital öğrenmenin kullanımı özellikle gerekli ve önemli hale gelmiştir. Dijital materyaller denizi karşısında, sanal kullanılabilirliği ilginç ve ilgili verilere uzaktan erişim sağladı.

Fransız İnternet siteleri, öğrencilerin istenen materyali uzaktan formatta aramasına, neredeyse Fransa'ya seyahat etmesine, manzaralarını ve kültürünü tanınmasına, dünya görüşlerini ve dil becerilerini derinleştirmesine ve kurgu okumasına olanak tanıyan çok zengin dijital materyaller sunuyor. Dilbilgisi, kelime dağarcığı veya fonetik alanlarında doğru ders kitaplarını ve alıştırmaları bulmak, eğitici sesli video materyallerini dinlemek ve görüntülemek, bu dili öğrenirken sorunların üstesinden gelmeye yardımcı olacak ve ilgili tüm kişilere Fransızca dilini başarıyla yönetecektir.

Modern teknolojilerin kullanımı, tüm öğrencilerin ihtiyaçlarını, ilgi alanlarını, zorluklarını, öğrenme tarzını ve hafıza özelliklerini dikkate alarak öğrenme sürecini kişiselleştirmenizi sağlar.

Seyirci dışında ders verirken, tüm öğrenciler onlar için kabul edilebilir bir format modunda çalışabilir, bu materyalde ustalaşmak için ihtiyaç duydukları kadar tekrarlayabilir, bu da onun için özellikle ilginç ve yararlıdır.

Anahtar kelimeler: Öğrenme süreci, dijital yöntemler, Fransızca, teknoloji, eğitim.

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ МЕТОДЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФРАНЦУЗСКОМУ ЯЗЫКУ

Наталия Сургуладзе (Профессор)
Батумский Государственный университет
имени Шота Руставели
natalia.surguladze@bsu.edu.ge
Софио Кахидзе (PhD)
skakhidze@bsu.edu.ge

АБСТРАКТ

Быстрое развитие технологий увеличило их роль и необходимость почти во всех областях современной жизни. Во время глобальной пандемии использование цифровых методов обучения стало особенно необходимым и важным. На фоне цифровых материалов, виртуальная доступность которых сделала возможным удаленный доступ к интересным и актуальным данным.

Французские интернет-сайты предлагают очень богатый цифровой материал, что позволяет студентам в дистанционном формате искать желаемый материал, виртуально путешествовать по Франции, знакомиться с ее достопримечательностями и культурой, углублять мировоззрение и языковые навыки, читать художественную литературу. Поиск нужных учебников и упражнений по грамматике, лексике или фонетике, слушать и просматривать обучающие аудио-видео материалы помогут преодолеть проблемы при изучении данного языка и успешно овладеть французским языком всем заинтересованным лицам.

Использование современных технологий позволяет индивидуализировать процесс обучения с учетом потребностей, интересов, трудностей, стиля обучения и характеристик памяти всех учеников.

При обучении вне аудитории все студенты могут работать в приемлемом для них формате-режиме, повторять столько раз, сколько им необходимо для освоения данного материала, который ему особо интересен и полезен.

Ключевые слова: процесс обучение, цифровые методы, французский язык, технология, образование.

ВВЕДЕНИЕ

Изучение иностранного языка довольно сложный комплексный процесс. Я думаю, что в эпоху глобализации преподавание, помимо традиционных методов обучения, требует от учителя владения современными технологиями и их применения на практике, и такой комбинированный процесс обучения, в конечном итоге, принесет улучшенные результаты.

Основные требования методики обучения: облегчить процесс обучения иностранному языку и усвоения нового материала, заинтересовать учителя и повысить его мотивацию, помочь учителю, правильно направить учебный процесс, сформировать из ученика исследователя (дать задание - найти новый, дополнительный цифровой материал), развить различные навыки и т. д., легко осуществляемые с помощью современных технологий.

Если в прошлом книга, живое слово учителя и среда обучения играли ведущую роль в учебном процессе, то сегодня мы сталкиваемся с множеством вариантов выбора. Изучению иностранного языка способствовало широкое использование цифровых методов, которые сделали широкое использование компьютеров, смартфонов или планшетов легкодоступным и доступным для людей любого возраста как дома, так и в учебных заведениях или языковых центрах.

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Французские Интернет-сайты предлагают довольно богатый цифровой материал: электронные научные журналы, учебные пособия по французскому языку: онлайн-упражнения, иллюстрированные словари, корпуса французского языка, цифровые библиотеки, видео- и аудио-уроки, видеофильмы, скачиваемые электронные книги или художественная литература. Они стали более или менее доступными почти для всех через Интернет.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Предметом нашего исследования является использование мультимедийных технологий в процессе обучения иностранному языку в высшем учебном заведении (на примере французского), а объектом исследования является процесс обучения иностранному (французскому) языку в высшем учебном заведении.

Эффективный инновационный процесс обучения невозможно представить без использования современных технологий. Обучение иностранным языкам, не исключение.

В нашей стране очень много делается в этом направлении на уровне законодательства. Стандарты современного образования в Грузии, которым необходимо безоговорочно соответствовать стандартам аккредитации высшего учебного заведения, ориентированы на материально-технические ресурсы, среди которых компьютерное оборудование является одним из важнейших (Министерство образования, науки, культуры и спорта, 2017).

Государственные и частные высшие учебные заведения делают многое, чтобы предоставить студентам компьютеры и соответствующие программные ресурсы.

Тем не менее, в высших учебных заведениях часто наблюдаются недостатки в предоставлении мультимедиа, если не количественно, по крайней мере, качественно. Часто представлены недостаточно новые модели компьютеров, программное обеспечение также иногда отстает от современных достижений и, самое главное, преподаватели часто не проявляют желания обеспечить учебный процесс компьютерами и мобильными устройствами. Иногда это происходит из-за того, что они в совершенстве не владеют навыками компьютерной технологий, соответственно, не знают, как эффективно использовать эти технические средства. Тем не менее, Министерство образования и науки провозглашает «широкое использование современных, цифровых и мультимедийных технологий в учебно-методическом процессе и развитие других современных образовательных ресурсов» (стр. 5) в качестве как одного из приоритетов, но все же в Грузии недостаточно изучены условия использования современных технологий – достижения, эффективность, методы обучения и проблемы учебного процесса. Например, в 28 странах Евросоюза - в Норвегии, Исландии и Турции, были изучены уровень использования информационных технологий, но это исследование (Европейская комиссия, 2019г) не охватывало Грузию. Существует ряд публикаций грузинских авторов, касающихся этого вопроса, (Гочиташвили, 2013), но они носят общий характер и не содержат исследовательской составляющей (Болквадзе, 2019).

Во Франции внедрение в учебный процесс цифрового метода имеет долгую историю, в частности, по словам Тьерри Субри (Thierry Soubrié) и Шарлотты Дежан-Тиркуир (Charlotte Dejean-Thircuir), цифровой метод был введен в преподавание французского как иностранного в школах в 1999 году. Между книгой и цифровым методом установлена тесная связь - в рамках европейского проекта «Babelnet», издательство «Didier» предлагает три уровня книги «Браво» и сайт «Канал-Рев». Этот сайт функционирует в данный момент и предлагает соответствующие активности и методическую помощь тем заинтересованным лицам, которые хотят овладеть французским языком.

По их словам, одной из целей внедрения цифрового метода было - «облегчение школьного портфолио учеников», заменить существующие учебники на PDF - файлы [...] 2000г. эта инициатива была осуществлена Акитенским регионом.

Использование цифровых книг впервые осуществились с третьеклассниками» (Soubrié, Dejean L'introduction du numérique dans les manuels de FLE: un moyen de repenser les finalités de l'éducation et les approches pédagogiques? 1-2).

Вторая цель же, думаю, была самой важной - осуществить доступность в цифровом виде тех величайших знаний, накопленных на протяжении многих веков.

В 1999 г. в Лиссабоне Евросоюз разработал инициативу электронного обучения «с целью ускорения адаптации к цифровому веку образования и обучения в Европе» (Комиссия 2000 г.). Последнее означало не только довести и обучить учителей как использовать технологии, но изменить целиком и их практики (Кахидзе, 2018).

Быстрый технический прогресс сделал все более важным использование цифровых методов в процессе преподавания/обучения. Это стало особенно важным в условиях глобальной пандемии, когда весь мир был вынужден перейти на дистанционное обучение. Несмотря на то, что идеальный/полный переход на электронное обучение осуществился не просто как для учителей, так и для учеников, например, учителю трудно контролировать, чем заняты ученики (обучением или развлечением). В настоящее время, когда практически у всех студентов есть мобильный телефон, который в большинстве случаев подключен к Интернету, пользоваться мультимедиа через мобильные устройства очень упрощены. Правда, в этом случае финансовая нагрузка полностью переносится на студента (если в учебное заведение не предоставляет услуги бесплатного Wi-Fi). Действительно, даже в этом случае реальное участие в процессе выполнения заданий, представляется тяжелым/трудным.

Однако, если время, отведенное на выполнение задания, будет сведено к минимуму, студент не сможет параллельно заняться неучебной активностью, так как он не успеет сделать задание.

Таким образом, по сравнению, до сих пор с используемыми другими учебными техническими средствами, мультимедиа:

ИСПОЛЬЗУЕТ МНОЖЕСТВО СЕНСОРНЫХ (АУДИО И ВИЗУАЛЬНЫХ) КАНАЛОВ;

Использует современные технические устройства (стационарный и портативный компьютер, цифровое фото- и видеокамеру, мобильный телефон и другие мобильные устройства, смартфон и iPhone, планшет, MP3, проектор), носители информации (компакт-диски и карты флэш-памяти USB) и кодирование (текстовое, аудио, визуальное, анимация);

Дает возможность соединить нескольких партнеров коммуникации / коммуникантов, знакомых и незнакомых, отдаленных друг от друга на расстоянии тысяч миль или же находящихся бок о бок;

Дает/предоставляет возможность использовать множество материалов из разных библиотек и иную печатную, информацию аудио или аудиовизуального типа;

Включает в себя аутентичные (необразовательные: информационные, художественные) и учебные материалы (электронные упражнения, тексты, учебники, словари, справочники, энциклопедии), готовые материалы и возможность создавать новые материалы с использованием соответствующего программного обеспечения;

Дает возможность использовать все это гибко (в любое время и в любом месте, синхронно или асинхронно, интенсивно или менее интенсивно, индивидуально, парами, небольшими группами или перед всей аудиторией);

Для использования мультимедиа необходима соответствующая компетентность - навыки использования технического и программного обеспечения. С помощью которых человек сможет освоить новые медиа, чтобы он смог самостоятельно осуществить доступ к новой информации и ее обработку» (Вааске, 2004, р. 21).

Учебные курсы, в которых интегрированы коммуникационно-технологические средства, не отклоняются и не противоречат традиционной образовательной среде, процессу обучения. Напротив, предлагает богатый набор педагогико-методического репертуара, учебные материалы и методы оценивания, основывающиеся на традиционную образовательную практику и в то же время, пытается восполнить пробелы, характерные для традиционного образовательного процесса. Например, существует несколько очевидных «преимуществ», основывающихся на языковые технологии/ компьютерные / мультимедийные обучения. Прежде всего, это дает возможность в рамках одного курса, комбинировать текст, аудио, визуальный материал, графику и движущиеся элементы, такие как анимация и видео. То есть передача знаний, наряду с традиционными письменными текстами и устным общением, осуществляется различными способами.

Курс иностранного языка должен основываться на стандартах, принятых при планировании и организации общеобразовательного процесса в целом, должны быть восполнены теми компетенциями, которые конкретно важны при преподавании неродного языка (например, социокультурная компетенция, мультикультурализм ...). В этом отношении, электронные устройства обладают значительным потенциалом.

Курс французского языка должен включать в себя как можно больше мультимедийных средств: графический дизайн, аудиопродукция (тексты, оригинальные тексты песен, которые облегчают овладению / использованию языка), видеопроизводство (эффективно для развития целевой культуры и невербальных коммуникативных навыков) и т. д.

По мере языкового прогресса студента, желательно увеличить подачу естественных, аутентичных текстов, которые ярко отражают специфику изучаемого языка и подготавливают студента к участию в реальной коммуникативной деятельности. Записи могут быть подготовлены из телепрограмм, повседневной жизни, радиопрограмм, спектаклей, а тексты подбираются с учетом различий в жанрах и стилях.

Письменное общение - это визуальная форма. Это комплексный процесс, требующий знания и умения использовать различные компоненты языка. При обучении письменной речи важно выбрать/подобрать соответствующий лексический репертуар и языковой регистр, чтобы сообщение правильно было отправлено и воспринято адресатом, знание прагматических аспектов языка и умение их правильно использовать (имплицитные послания, которые текст должен передать читателю; коммуникативные правила, принятые в том или ином обществе (начало письма; соответствующее обращение к адресату и т.д.

Следует учитывать роль орфографии и пунктуации при создании письменного текста. Если все эти задачи будут успешно преодолены, можно считать, что человек может прекрасно общаться в письменной форме и на втором / иностранном языке. Электронные устройства действительно обладают значительным потенциалом, помогая учащимся в решении этих задач.

Понимание живого разговорного французского языка сопряжено с множеством трудностей, часто значительно отличающихся от формального разнообразия языков. Поэтому важно постоянно слушать на современном французском языке, как тематические диалоги, интервью, так и другие аудиозаписи, и уметь также воспринимать их.

Прослушивание аудио-видео материала проводится под руководством учителя и направлено на исправление/устранение фонетических ошибок, а цель коммуникативной деятельности – овладеть навыками свободного использования языка. Практика разговорной речи помогает решать педагогические задачи, а вербальное общение - реальные, жизненные задачи. Развитие разговорных навыков подразумевает развитие коммуникативной компетенции студента, которая поможет ему справиться с реальными коммуникативными задачами. Обычные педагогические практики, такие как чтение вслух диалогов или чтение-произношение вслух различных упражнений.

Для того, чтобы язык выполнял свою основную функцию, то есть устанавливал коммуникацию, необходимо иметь соответствующий словарный запас и уметь правильно его использовать. Однако, конечно, изучение лексической единицы не предполагает только знания / умения механического перевода с одного языка на другой, потому что словарный запас содержит гораздо более глубокие слои, чем может показаться на первый взгляд (Гочиташвили 2013, 28).

Обучение лексике означает не только обучение высокочастотной или нормативной лексике в соответствии с контекстом, предлагаемым учебниками (подавляющее большинство слов имеет более одного значения), но и их простое механическое запоминание не является решением. Электронные СМИ естественным образом создают среду, в которой учащийся случайно сталкивается с одним и тем же словом много раз, с его синонимами, он манипулирует лексическими элементами как в рецептивной, так и в репродуктивной деятельности, делает комбинации речи, письма, слушания и чтения (в блогах, в комментариях). Более того, при общении по электронным каналам оно происходит в совершенно естественной среде, без особых усилий, с учетом интересов учащегося, электронные инструменты могут использоваться для развития словарного запаса как во время учебного курса, так и индивидуально осуществляется учащимся.

Обучение французской грамматике выходит за рамки традиционных рамок, которые рассматривают грамматику как традиционно установленный подход, с помощью которого она изучает, как слова и их компоненты соотносятся друг с другом и образуют предложение; правила, по которым слова сочетаются друг с другом и образуются либо одна из ветвей лингвистики, изучающая синтаксис и морфологию (также семантику). Обучение грамматике в контексте второго / иностранного языка означает, что учащийся должен быть в состоянии помочь учащемуся в выполнении коммуникативных задач, правильном выборе языкового регистра, использовании соответствующего стиля для речевой задачи, выборе и реализации соответствующего языкового репертуара (убеждение, акцент, отрицание) и т.д.

Естественно, решить эти задачи только в рамках курса практически невозможно, и с использованием материалов, представленных в учебнике, электронные средства коммуникации, используемые в рамках курса грамматики или самостоятельной работы, обладают значительным потенциалом. Например: предложите дополнительные грамматические упражнения в соответствии с учебным материалом, во время которых следует рассмотреть возможность использования методов самоконтроля и наблюдения.

Общеизвестна истина о том, что изучение языка - это также изучение культуры. Большое значение в этом процессе имеет то культурное наследие, которым обладает изучающий язык, поскольку его собственные культурные нормы и верования, клише и стереотипы сталкиваются с совершенно новым культурным пространством, что в некоторых случаях приводит к совпадению этих верований и культурных ценностей, а в некоторых случаях эти ценности совершенно разные.

Поскольку культура не только диктует кто с кем разговаривает, о чем и как общаются, как надо вести коммуникацию, она также помогает определить, как декодировать сообщение, определить значение этого сообщения и условия, при которых различные сообщения могут или не могут быть отправлены или не отправлены, или же осуществить его интерпретацию.

Культура - это основа общения, в нашем случае и учителя французского языка и студенты, изучающие французский язык, должны знать литературу, традиции, культурные ценности изучаемого языка, их убеждения, культурные ценности, вера-представления и т.д. в ознакомлении которых наиболее важную роль играет Интернет-пространство, подача соответствующего материала является необходимым в процессе обучения (Гочиташвили, 2013, 29).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, внедрение современных цифровых технологий в преподавание иностранного языка играет важную роль в процессе изучения иностранного языка как для учителей, так и для изучающих язык, свидетельством чего и явилась глобальная пандемия. Использование современных мультимедиа и ее интегрирование в учебный языковой курс, позволяет разнообразить сложный и длительный процесс изучения языка. Студент больше не ограничен во времени и пространстве (может пройти курс в желаемое время и в желаемом месте).

Включение электронных средств в процесс обучения обеспечивает развитие всех необходимых навыков и компетенций, а также возможность овладеть знаниями, необходимых для достижения цели изучающего язык.

КОММУНИКАТИВНЫЕ ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ ОБУЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА:

<https://franceautriche.at/apprendre-le-francais-fr/traditions-francaises/>

<https://www.lepointdufle.net/>

https://sites.google.com/site/francaisfalt/la-grammaire/lesreglesdelalecture?fbclid=IwAR3qrVYjysFE7w7_wy6SxTB6lwq16mya5uOF4bLJ_np8apFF_OxfjDTTxTw

<https://outilstice.com/2020/03/liste-livres-a-telecharger-gratuitement/?fbclid=IwAR3Zt69J4fMr-sKoePZuMTtMk8AcxgdTCqc00RvOybxYJ8kWpM5CpWuBCxc>

<https://bn.fipf.org/?fbclid=IwAR2Chj9sQDQgrTIKstGmhk3yXPr3cDxcyoVO-IZrR6qJ9kdbREcJQfV8Xa4>

<https://www.lefrancaispourtous.com/>

<https://www.francaisfacile.com/>

<https://www.francophonie.com/>

<https://www.auf.org/>

<https://lecafedufle.fr/chaines-youtube-apprendre-francais/>

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Болквадзе, Зураб (2019) – Использование мультимедиа в ВУЗ-е в процессе обучения иностранного языка (на основе немецкого языка). Диссертация, предьявленная на соискание ученой степени (Ph.D) доктора образования. Тбилиси.

Гочиташвили, Кетеван (2013) - Информационные технологии процесса обучения/преподавания иностранного языка. Международный журнал для мультилингвистического образования. www.multilingualeducation.org. ТГУ, # 2, 2013 стр. 20-46

Министерство образования, науки, культуры и спорта (2017)

Стандарты авторизации высшего образовательного заведения доступны 2017.<http://mes.gov.ge/content.php?t=srch&search=стандартыаворизации%20&id7372&lang=ge>

Кахидзе, Софио (2018) – Цифровые методы преподавания и итоги во французской филологии-CODFREURCOR- Материалы 5 международной конференции 21век – 21 вызов: Гуманитарные и социальные науки. Государственный университет имени Ильи Чавчавадзе. Тбилиси. Журнал EISH N5, ст. 84 ISSN: 1987-8753, 2018 <http://ojs.iliauni.edu.ge/index.php/eish/issue/view/29> ;

Baacke, Dieter. (2004) Medienkompetenz als zentrales Operationsfeld von Projekten. In: Bergmann, Susanne; Lauffer, Jürgen; Mikos, Lothar (Hrsg.). Medienkompetenz. Modelle und Projekte, s. 21-25. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИНТЕРНЕТ РЕСУРСЫ:

<http://hal.univ-grenoble-alpes.fr/hal-01162397/document>

http://babelnet.sbg.ac.at/project_fr.htm

<http://alsic.revues.org/2691>

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

ÖĞRETİM VE ÖĞRENME SÜREÇLERİNİ OPTİMİZE ETMEK İÇİN İFADELER
(ALMAN MERKEZLİ)

Prof. Dr. Nana STAMBOLİSHVİLİ
Batumi Shota Rustaveli State University
nana.stambolishvili@bsu.edu.ge

ÖZET

Dil öğrenimi, öğrenciden büyük çaba gerektiren karmaşık bir süreçtir. Bununla birlikte, bu süreç metodolojik araçlarla seçici ve olumlu bir şekilde teşvik edilebilir. Şu anda, dil derslerini öğrenci için mümkün olduğunca gerçekçi ve ilginç hale getirme girişimleri yapılmaktadır: her dil dersi için, dersin sadece dilin ustalığını ve performansını değil, aynı zamanda bir merak ve yabancı (veya ilgili) dillere ilgi.

İfadeler tüm süreçleri optimize etmek için kullanılabilir, dersin seyrini tamamlayabilir ve dili öğrenmenize yardımcı olabilir.

Yabancı dil öğrencisi (bizim durumumuzda Almanca) aktif kelime dağarcığını genişletebilir ve böylece iletişim becerileri daha da gelişecektir. Kelime dağarcığının genişletilmesi, daha önce öğrenciler tarafından bilinmeyen kelime dağarcığının anlamsal ve dilbilgisel fiksasyonunu ifade eder. Kelime dağarcığının genişlemesi, dilin sistem bağlamları da dahil olmak üzere nesnel gerçeklik hakkında teknik bilginin aktarılmasıyla birleştirilebilir. İkincisi, örneğin, öğrenciler metin (veya bir metin parçası) eklediğinde, daha önce kendileri tarafından bilinmeyen deyimsele ifadeleri ve diğer açık eşanlamlı dizi türlerinin ifadelerini yorumlamaları gerekiyorsa geçerlidir.

Anahtar kelimeler: Dil öğrenme, dil edinimi, deyimsele birimler, iletişim becerileri

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ ПРЕПОДАВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ (НА БАЗЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

Professor Nana STAMBOLISHVILI
Batumi Shota Rustaveli State University
nana.stambolishvili@bsu.edu.ge

РЕЗЮМЕ

Изучение языка - сложный процесс, требующий от ученика больших усилий. Однако этому процессу можно избирательно и позитивно способствовать с помощью методических пособий. В настоящее время делаются попытки сделать уроки языка как можно более реалистичными и интересными для учащегося: для каждого урока языка важно, чтобы на уроке учитывались не только овладение языком и его успеваемость, но и проявлялось любопытство и интерес к иностранным (или к родному) языкам.

Фразеологизмы можно использовать для оптимизации всех процессов, они могут завершить ход урока и способствовать усвоению языка. Обучающийся иностранному языку (в нашем случае немецкому языку) может расширить свой активный словарный запас, и, таким образом, его коммуникативные навыки будут развиваться дальше. Под расширением словарного запаса понимается семантическое и грамматическое закрепление словарного запаса, ранее неизвестного учащимся. Расширение словарного запаса может сочетаться с передачей технических знаний об объективной реальности, в том числе о системных контекстах языка. Последнее применимо, если, например, когда студенты изучают текст (или фрагмент текста), они должны интерпретировать идиоматические выражения, которые ранее были им неизвестны, а также фразеологизмы других типов открытого синонимического ряда.

ключевые слова: Изучение языка, овладение языком, фразеологизмы, коммуникативные навыки

1. ВВЕДЕНИЕ

Изучение фразеологии является неотъемлемым условием совершенного владения языком, а правильное употребление фразеологизмов – один из показателей уровня сформированности иноязычной коммуникативной компетенции.

Фразеологизмы можно использовать для оптимизации всех процессов, они могут завершить ход урока и способствовать усвоению языка. Обучающийся иностранному языку (в нашем случае немецкому языку) может расширить свой активный словарный запас, и, таким образом, его коммуникативные навыки будут развиваться дальше. Расширение словарного запаса может сочетаться с передачей технических знаний об объективной реальности, в том числе о системных контекстах языка.

Последнее применимо, если, например, когда студенты изучают текст (или фрагмент текста), они должны интерпретировать идиоматические выражения, которые ранее были им неизвестны, а также фразеологизмы других типов открытого синонимического ряда.

Наша цель – целенаправленно для достижения конкретной цели. Также можно заранее дать подходящие для нашей цели фразеологизмы. Возможно, фразеологизмы не столь объективны при сравнении, но их можно эффективно использовать. Они гибкие и могут использоваться целенаправленно для достижения конкретной цели. Их можно легко изменить или проще адаптировать к готовому тексту. Они позволяют спонтанно сопереживать ситуации. В зависимости от ситуации могут возникать различные диалоги, которые могут быть забавными, содержательными, интересными, логичными и т. Д.

2. ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ

Фразеологизмы - это более или менее фиксированные словосочетания, которые используются как готовые части речи. «Фразеологизм: сочетание двух или более слов, которое используется в языковом сообществе, подобно лексеме, как фиксированная связь со своим собственным фиксированным значением» (Busch, 2018: 2013).

Помимо термина «фразеологизм», также используются другие выражения (более или менее синонимичные), *такие как идиома, фиксированная фраза, фраза, фразеологическое сочетание слов, словосочетание* и т. д. Поэтому многие лингвисты говорят о терминологическом хаосе, который царит во фразеологии. (Fleischer 1997, 2).

Рёмер различает термин «идиоматические фразеологизмы». По его словам, «идиоматические фразеологизмы - это фразы, в которых общее значение не может быть выведено непосредственно из значения отдельных элементов» [Römer, 2005: 160].

Противопоставляются термины - «фиксированное/устойчивое фразеологическое словосочетание» и «свободное словосочетание». Свободное словосочетание - это фраза, и ее значение может быть получено с композиционной точки зрения, тогда как фиксированное словосочетание – нет.

Мы считаем, что фразеологизм является нейтральным термином для всех вышеперечисленных терминов: «Все идиомы принадлежат к фразеологизмам, но не все фразеологизмы являются идиомами». (Н.С)

Предлагаемое обучение немецкой фразеологии включает несколько этапов. На первом этапе целесообразно продемонстрировать своеобразие немецкой фразеологии: познакомить студентов с **источниками происхождения немецкой фразеологии**, а также раскрыть основные функции фразеологии в текстах различных жанров. **На первом этапе формируются первичные знания о немецкой фразеологии.** Студенты получают предварительное представление о разнообразии фразеологического фонда немецкого языка, функциях фразеологических оборотов в речи, активизируют уже имеющиеся фоновые знания из других языков. В немецком языке очень много замечательных по меткости, образности и выразительности фразеологических оборотов.

Преподаватель приводит примеры фразеологических оборотов и объясняет, как создается образность в результате метафорического переосмысления всего сочетания, например: **j-m den roten Hahn aufs Dach setzen** - «поджечь чей-то дом», **sich weiß waschen (brennen) wollen** – «пытаться обелить, оправдать себя», **einen Mohren weiß waschen** – «достичь невозможного», **alles durch die schwarze Brille sehen** – «быть слишком пессимистичным».

Также может случиться так, что **свободные словосочетания** теряют свое фактическое значение и, в результате переосмысления, становятся постоянными словосочетаниями. Так, в романе Т. Манна - «Будденброки» встречается фразеологизм **auf den Steinen sitzen** в значении «чувствовать себя одиноким и грустить».

„Kam ein Regentag, der die See weit und breit in einen grauen Schleier hüllte, dass sie völlig mit dem tiefen Himmel zusammenfloss, der den Strand durchweichte und die Wege überschwemmte, dann sagte Tony: Heute müssen wir beide **auf den Steinen sitzen** ... das heißt in der Veranda oder im Wohnzimmer.“ (Th. Mann „Buddenbrooks“).

Так частое употребление термина породило метафорический фразеологизм. Метафорический или изобразительный/образный фразеологизм определяет Бургер как „Ein metaphorischer Phraseologismus stellt einen abstrakten Sachverhalt in einem konkret vorstellbaren Modell dar“ (Burger 1989: 26) (Метафорический фразеологизм представляет собой абстрактный факт в конкретно воображаемой модели)»

z.B.dt. Hättest du dir diese häßliche Bemerkung nicht sparen können? Du hast damit nur **Öl ins Feuer gegossen**.

русс. Неужели ты не мог удержаться от этого некрасивого замечания? Этим ты только **подлил масла в огонь**.

Auf großem Fuß leben (буквально «жить на большой ноге») - в смысле «жить щедро». В русском языке у идиомы также есть эквивалент - «жить на широкую ногу».

Многие фразеологизмы отражают историю и быт немецкого народа. Лексика языка и, в частности, фразеологизмы отражают некоторые особенности развития соответствующего народа, некоторые его обычаи и традиции. Во всех языках встречаются фразеологизмы, значения которых можно объяснить только с помощью исторического анализа. Сочетание слов **auf der Bärenhaut liegen** - «лежать на шкуре медведя», «бездельничать», также восходит к быту древних германских народов. Основным занятием мужчин в то время была охота, в остальное время они ничего не делали (так сказать, все время лежали на шкуре медведя), а женщины работали в поле и в доме. Это объясняет текущее значение этого сочетания слов (идиоматическая фраза или идиома).

Большое количество фразеологизмов **заимствовано из других языков**. Такого рода фразеологизмы, представляют собой в некоторых случаях семантические кальки или являются интернациональными.

Kulisse (frz. *coulisse*=Schiebewand - раздвижная стена). eigtl. =Rinne zu - жёлоб закрыт Couler, kulan: Часть декорации сцены, раздвижная окрашенная боковая стена, которая вместе с другими представляет собой сцену. Театр обычно разыгрывается с задниками на украшенных тканью стенах комнат или фасадах домов, которые проясняют место действия. Фраза произошла от слова, которое сейчас считается **универсальным фразеологизмом**, *hinter den Kulissen* русс. за кулисами *za kulisami*; англ. *beyond the curtains*, груз. კულისებზე მიღმა *kulisebs mighma*

Einen Blick hinter die Kulissen werfen (tun). русс. заглянуть за кулисы.

После краткого обзора фразеологизмов мы предложим студентам фразеологию, с помощью которой они должны попытаться сформировать диалоги.

КАК ОРГАНИЗОВАТЬ РАБОТУ НАД ФРАЗЕОЛОГИЗМАМИ В ДИАЛОГЕ?

Прежде чем приступить к работе, создадим для этого благоприятные условия. Мы предоставили студентам подробную информацию о фразеологизмах всех типов и особенно об идиоматических выражениях. Выберем тему, содержащую фразеологизмы. Другая задача - создать благоприятную (подходящую) ситуацию, чтобы студенты могли начать разговор и использовать в диалоге фразеологизмы в соответствии с ситуацией. Что можно сделать, чтобы создать ситуацию, подходящую для нашей обучающей цели, и завоевать для этого расположение студентов? Здесь многое зависит от умения и гибкости учителя, от того, насколько точно и интересно он задает вопрос. Поэтому мы стараемся приблизить установку, созданную текущей ситуацией, к естественной коммуникативной ситуации. Например, мы даем студентам тему «Встречи в постели». Мы даём им задание, например; «Вы встречаете друга, которого давно не видели. Вам не особенно нравится его внимание. Спросите о его здоровье, как он.» Таким образом развивается диалог, который служит достижению нашей обучающей цели. Некоторым студентам это удалось выполнить особенно хорошо, и я отобрала несколько вариантов из их работ.

Dialog 1.

Wie sitzt du da herum? Deine Stimmung ist nicht die Beste, wie ich sehe.

Wie kommst du darauf?

Du kannst *mir* nichts *vormachen*. Hast du Ärger gehabt oder hast du Sorgen? Oder **hast** du etwa *Liebeskummer*?

Ich bin *zu keinem SpaÙe aufgelegt*.

A. Na, schieÙ los! Was gibt' es? Ist deine Mutter wieder krank?

B. Nein, die Mutter **ist** schon *wieder auf den Beinen*. Ich schicke ihr gerade ein Telegramm, um ihr zum Geburtstag zu gratulieren.

A. Was ist denn los? Erzähle endlich!

B. Ja, wirklich, ich habe nichts zu verheimlichen. Mir *liegt es schwer auf dem Herzen*, dass ich die Prüfung an der Uni nicht bestanden habe.

Na, *altes Haus! Wirf die Flinte nicht gleich ins Korn. Es ist nicht aller Tage Abend.*

Du wirst deine Prüfung schon schaffen.

Следующая задание над фразеологизмами в диалоге состоит в том, что студенты должны заменить упомянутые фразеологизмы синонимами и эквивалентами слов, например

jmdm. etw. vormachen- jmdm.ein X für ein U vormachen- **русс отводить глаза, втирать очки кому-л.,**

wieder auf die Beine sein- **русс** 1. Встать, подняться на ноги (о больном) 2. Снова встать на ноги, поправить свои (финансовые) дела.

jmdm. liegt es schwer auf dem Herzen—русс. У кого-л. тяжело на сердце (или на душе)

Es ist noch nicht aller Tage Abend- es ist noch nicht alles verloren (gewonnen), es kann noch manches ändern.-**русс. Не всё ещё потеряно,** не следует падать духом.

altes Haus- **русс. Старина, старый дружище**

die Flinte ins Korn werfen- **русс.** сложить оружие, спасовать (перед) трудностями, пасть духом.

Dialog 2.

A. Bist du es? Du hast schlechte Laune. Ist dein Vater wieder krank?

B. Nein, meinem Vater geht es jetzt besser. Die Kinder haben mich bloß *aus dem Häuschen gebracht*

Welche Kinder? Deine Kinder oder die Schüler?

B. Meine Schüler. Heute war doch der letzte Schultag und die Kinder waren ganz *außer Rand und Band.*

Ach so. Wie geht es dir sonst? *Es springt in die Augen*, wie du etwas abgenommen hast. Warst du krank? oder es scheint mir nur, weil du dich heute so geärgert hast.

Nein, du hast recht. Ich war wirklich sehr krank. ich habe mich beim Gewitter erkältet und kein *Gewicht darauf gelegt*, infolgedessen bekam ich Komplikationen.

warst du im Krankemhaus?

Oh ja, ich habe *das Bett* zwei Wochen lang *gehütet*. Gott sein Dank, die Ärzte haben mich wieder *auf die Beine gebracht*

Ich rate dir, mit mir aufs Land zu fahren. Die Reise wird dir gut tun. Du kannst dich erholen, frische Luft schnappen und **mit** dir *ins reine kommen*

Во время второго диалога также, как и в первом, студенты должны заменить упомянутые фразеологизмы синонимами или эквивалентами слов, например.

Aus dem Häuschen bringen- aus der Fassung bringen; jmdn.in Wur bringen; jmdn. **in Harnisch versetzen** (jagen, bringen); **русс. Сводить с ума кого-л., выводить из себя кого-л.,**

Außer Rand und Band sein (außer Rand und Band geraten) - aufgeregt werden- **русс. Прийти в сильное возбуждение**

in die Augen springen- in die Augen fallen; **русс. Бросаться в глаза**

Gewicht legen auf etw.-Wert legen auf etw; **русс. Придавать большое (или особое) значение**

Das Bett hüten- **русс. лежать в постели, не вставать с постели (о больном)**

auf die Beine bringen- genesen; **русс. Поднять на ноги (всех жильцов), поставить на ноги, вылечить кого-л.,**

mit sich ins Reine kommen- über sich klar werden. 1. **русс. Разобраться в себе (своих мыслях и чувствах), обрести ясность ума (или душевный покой)**

3. СООТНОШЕНИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ

Одна из целей нашей работы по фактическому употреблению фразеологизмов в общении - определение соотношений эквивалентности. Под эквивалентностью понимается равнозначность, которая в первую очередь относится к форме, значению и функции языковых знаков на двух или более языках.

Общее различие приводится между качественной и количественной эквивалентностью (ср. Korhonen 2007: 586 Internet). Количественная эквивалентность относится к количеству эквивалентов, при этом приводится различие между *моноэквивалентностью, полиэквивалентностью* и *нулевой*

эквивалентностью. Такое определение эквивалентности применяется только к фразеологической системе.

Другие возможности эквивалентности в принципе подпадают под категорию фразеологической нулевой эквивалентности. Качественная эквивалентность (Korhonen 2007: 578-579) включает семантическую и структурную природу эквивалентов. Различают **полную эквивалентность** (форма и значение), **частичную эквивалентность** (вариации формы, образов, метафор и, в некоторых случаях, коннотации и употребление) и **замещающую эквивалентность** (системный фразеологический эквивалент отсутствует). Возможности нефразеологической эквивалентности включаются только в случае замещающей эквивалентности (ср. Korhonen 2007: 581 Internet).

Русские лингвисты предлагают несколько типов для перевода фразеологизмов. Существует четыре типа перевода фразеологизмов:

1. точный перевод,

Дословный перевод на самом деле является исчислением. Этот вид почти исключительно характерен для крылатых слов. *lat. O, tempora ! O, mores!* (Cicero), *нем. O, Zeiten! O, Sitten!* *русс. O, времена! O, нравы!*

2. Эквивалентно-точный перевод - лучший способ передачи фразеологизмов, *aus dem Finger saugen* – высосать из пальца; *auf großem Fuß leben* – жить на широкую ногу

3. Эквивалентно-неточный перевод ... *Auf der Bärenhaut liegen* – бить баклуши; *eile mit Weile* – Тише едешь - дальше будешь;

4 . Свободный перефразный перевод используется, когда перечисленные выше виды перевода невозможны. Этот тип наименее уместен, потому что в нем исчезают особенности, образность, эмоциональность выражения. В результате теряется своеобразное очарование фразеологии: *den Stab über jemanden brechen*- осудить кого-либо; *etwas um ein Butterbrot kaufen* - купить за бесценок, почти даром; *Schwein haben* – иметь удачу, счастье (*Iskos, Lenkova 70: 166-167*) Не следует забывать, что основой сравнения в контрастной фразеологии традиционно является либо значение, либо форма. Чтобы определить уровень знаний студентов в области фразеологизмов и возможности эквивалентности на немецком, русском и иногда грузинском языках, мы даем студентам заполнить пропуски. Они должны найти подходящие идиоматические выражения или идиоматические фразеологизмы (и вставить их в пробел (в тексте) в зависимости от ситуации. Затем они должны перевести эти фразеологизмы (как идиоматические выражения, так и пословицы) на русский, а иногда на грузинский языки.

Text

Aller Anfang ist schwer, sagten wir uns und **machten uns an die**wir hatten bald für unsere Aufgabe **Feuer** und waren mit..... **Eifer dabei**. Zuerst lösten wir die einfachsten Aufgaben, weil wir dachten, *ein Sperling in der Hand ist besser, als eine Taube auf dem Dach*. Manchmal konnten wir sogar **zwei** ..F.... mit mit einer ..K... **schlagen**, wenn uns ein Einheimischer bei den Fragen half. Denn wir hatten uns schließlich doch **ein Herz**.....fassen ... und den Passanten um Hilfe gebeten, der uns denn auch **im Handumdrehen** wichtige Informationen gab, bald war auch bei uns **der Groschen** gefallen und wir wussten nun, dass man **das Pferd nicht beim Schwanz** soll. Andererseits sagten wir uns, **blinder Eifer**nur, und **ließen alle Fünfe** ...gerade sein. **Den Vogel abge**.....hat unser dritter Mann, der meinte, *viele Köche verderben den Brei* und daher **stellte er die Füße unter**..... und trank ein kühles **Bl**.....Aber, wie das so ist im Leben, **am Abend werden** die, und er stürzte sich **Hals** ...über**Kopf** in die Arbeit. Natürlich hatte er mehr Glück als Verstand und fand gleich einen guten Berater, der ihm **in Windeseite** die nötigen Auskünfte gab. Unser

Kollege war vor Freude **ganz aus dem** geraten und kam strahlend zu uns. Beim Erzählen kam er **vom** **ins**.....so, dass wir unser ..blaues**Wunder erlebten**. Aber so ist im Leben: **Ende gut, alles gut**.

Пропущенные фразеологизмы и их русские и грузинские эквиваленты

1. Feuer fangen für etw. – **русс.** Загореться страстью, вспылать интересом - **груз.** ცეცხლი მოედო, ვნებით აინთო, ენთუზიაზმით აივსო, ინტერესი გაგიჩნდეს.

2. Fünf gerade sein lassen – **русс.** Закрывать глаза на мелкие неточности - **груз.** წვრილმანებზე თვალი დახუჭო, გულარხეინად უყურებდე.

3. sich ein Herz fassen- seinen Mut zusammen nehmen, einen mutigen Entschluss fassen **русс.** собрался духом., **груз.** გამბედაობა მოიკრიბო

4. Aus dem Häuschen sein-(umg.)- aus dem Häuschen geraten- **русс.** Быть вне себя, потерять голову – **груз.** ჭკუაზე არ იყო, ლამის ჭკუა დაკარგო.

5. ein blaues Wunder erleben– **русс.** Услышать (или увидеть) что-л. диковинное, **груз.** იხილო საოცარი რამ, იხილო გაუგონარი რამ.

8. Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen- **русс.** Убить одним выстрелом двух зайцев; **груз.** ერთი გასროლით ორი კურდღელი მოკლა.

9. Die Füße unter fremden Tisch legen (stecken, stellen)- **русс.** Жить за чужой счёт, жить на иждивении других **груз.**, სხვის ხარჯზე ცხოვრობს, სხვის კმაყოფაზე

10. Der Groschen ist gefallen– **русс.** наконец-то дошло до кого-л..(буквально монета упала).- **груз.** წილი ნაყარია, როგორც იქნა მიხვდა, აზრს ჩაწვდა.

11. Das Pferd beim Schwanze aufzäumen- etw. verkehrt beginnen–**русс.** Ставить телегу впереди лошади, надевать хомут с хвоста, начинать дело не с того конца. **Груз.** საქმე უკუღმა წამოიწყო, შებრუნებით დაიწყო

12. Den Vogel abschließen (abgeschossen haben)- **русс.** Добиться наибольшего успеха, быть первым; **груз.** აჯობო, რეკორდი დაამყარო

13. Hals über kopf- **русс.** сломя голову, опроретью. **Груз.** თავკუდმოგლეჯით

Помимо идиоматической фразеологии в тексте также используются пословицы.

1. Aller Anfang ist schwer- **русс.** Лиха беда начало **груз.** „ყველაფრის დასაწყისი ძნელია“

„Der Sperling in der Hand ist besser, als die Taube auf dem Dach“ (syn. besser ein Sperling in der Hand, als ein Kranich auf dem Dach– **русс.** Не сули журавля в небо, дай синицу в руки, **Груз.** :“ ნუ მპირდები ცაში წეროს, ხელში მომეც ბელურაო“;

„Viele Köche verderben den Brei“– რუს. У семи нянек дитя без глазу; Груз. „ბევრი გამზრდელის ხელში ყმაწვილი დაიხავრა“;

„Blindes Eifer schadat nur“– რუს. Услуживый дурак опаснее врага; груз. ბრმა გულმოდგინეობას მხოლოდ ზიანი მოაქვს“

В целях активизации коммуникативных процессов и оптимизации процессов преподавания/обучения иностранного языка, все чаще используются фразеологизмы. Не говоря уже о том, что фразеология стала объектом универсальной лингвистики и наиболее тесно связана с «концепцией мировоззрения». (Добровольский 1992: 171). Студенты проявляют интерес к работе над фразеологизмами в текстах диалогического и монологического характера. Часто высказывается пожелание, чтобы при работе с фразеологизмами не ограничивались эпическими типами текста, а иногда и фразеологизмами в диалоге и монологе.

Основная теоретическая задача сопоставительной фразеологии состоит в выработке общих параметров, по которым выражения различных языков могут быть осмысленно противопоставлены, – параметров, подобных тем, которые обсуждаются в данной статье. Такие параметры могут быть выработаны только на основе детального анализа конкретных идиом различных пар языков.

Приведенные примеры показывают, что любое слово, любое понятие, а также свободные синтаксические словосочетания, которые играют важную роль в нашей памяти, и, соответственно, в нашем существовании, возникли следующим образом: они были взяты из повседневной жизни, затем постепенно переосмысливаются и таким образом сохраняются в нашей памяти.

БИБЛИОГРАФИЯ

Busch, Albert; Oliver Stenschke (2018), Germanistische Linguistik. Tübingen.Narr Francke Attempto Verlag GmbH+ Co.KG 2018 S.213.

Burger, Harald; Buhofer, Annelies; Sialm, Ambros (1982): Handbuch der Phraseologie. Berlin u. New York: Walter de Gruyter.

Dobrovolskij, Dmitrij (1992): Phraseologie und sprachliches Weltbild. In: Deutsche Phraseologie in Soprachsystem und Sprachverwendung. Hs.von Csaba Földes.Wien:Ed. Praesens.

Добровольский, Димитрий (2011). Сопоставительная фразеология: межъязыковая эквивалентность и проблемы перевода идиом // Русский язык в научном освещении, № 2 (22). 2011. С. 219-246.

Fleischer, Wolfgang. 1997: Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2. durchgesehene und ergänzte Auflage. Niemeyer Verlag. Tübingen. S. 58-59.

Gaugler, A. (1998)- Sprichwörter und Volksweisheiten. Stuttgart: Edition Deutscher Hausbücher.

Görner, H. (1986): Redensarten. Kleine Idiomatik der deutschen Sprache. Leipzig

Корхонен [Korhonen 2007: 586]. [https://www.researchgate.net > publication > 283151555_](https://www.researchgate.net/publication/283151555_)

Kuiper, Koenraad (2010): Yearbook of Phraseology. De Gruyter Mouton Berlin/ New York

Iskos, A. Lenkova A. 1970. Deutsche Lexikologie. Leningrad „Prosvešenie“.

Römer Christine, Matzke. Brigitte „Lexikologie des Deutschen.“ Gunter Narr Verlag. Tübingen, 2005

Stambolischwili, Nana. 2011: Phraseologismen als kulturelles Gedächtnis In: *Langue Cultural Competence and Phraseological Motivation. Phraseologie und Paromiologie: Bd. S.27-207-213.* Essen Schneider Verlag Hohengehren GmbH Baltmannsweiler

СЛОВАРИ:

Deutsch-Russisches Phraseologisches Wörterbuch. 1975: Binowitsch Leonid; Griechin, Nikolai Moskau, Verlag Russische Sprache

Duden (1989): **Deutsches Universal Wörterbuch.** Dudenverlag, Mannheim-Leipzig-Wien –Zürich.

Dudenverlag (Hrsg) (2008), Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik Bearb. von Werner Scholze-Stubenrecht. Bd.11 Mannheim: Dudenverlag.Bd.11

Autorin, (2010), **Deutsch-Georgisches Phraseologisches Wörterbuch,** Batumi Shota Verlag Rustaveli State University

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

GÜRCİSTAN ETNİK MOZAIĞİNDE PONTİK YUNANLILAR (AJARA)

Prof. Dr. Marine GİORGADZE

Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi
marinagiorgadze@bsu.edu.ge)

ÖZET

Pontus Rumlarının Gürcistan'a göçlerinin tarihi, yüzyıllar önce Türkiye-Anadolu topraklarında yaşanan siyasi süreçlerle bağlantılıdır. Yunanlıların Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki göçü birkaç kronolojik aşamadan oluşuyordu.

Batum'un komşu bölgeleri olan Acara'ya yerleşen göçmen grupları, Gürcistan'ın etnik portresinin değişmesine neden oldu. Acara'nın Karadeniz kıyısındaki Yunan diasporaları esas olarak şu köylerde yayılmıştır: Akhalsheni, Korolistavi, Peria (Khelvachauri); Dağva, Kvirike (Kobuleti) ve kasabalarda - Batum ve Kobuleti. Pontus Rumları, kendi tarihlerinde geliştirdikleri kültürel değerleri Gürcistan'a getirdiler.

Zaman içinde Yunan Yunan diasporası, Gürcü Karadeniz kıyılarında kendi kültürünü geliştirdi ve sonuç olarak yerel çevre üzerinde de etkili oldu. Aynı zamanda, Yunanlılar kültür bağlamında yerel çevreden de çok şey benimsediler. Yunan diasporasının temsilcileri Gürcistan'ın (Ajara) ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamında önemli rol oynuyordu.

Anahtar Kelimeler: Pontus Rumları, Göç, Acara, Etnik Mozaik, Yunan Diasporası

PONTIC GREEKS IN ETHNIC MOSAIC OF GEORGIA (AJARA)

Prof. Marine GİORGADZE

Batumi Shota Rustaveli State University (Georgia)
marinagiorgadze@bsu.edu.ge

ABSTRACT

The history of the migration of Pontic Greeks in Georgia is connected to the political processes taking place centuries ago on the territory of Turkey-Anatolia. Migration of Greeks in the Black Sea littoral of Georgia comprised several chronological stages. The groups of the migrants settled in Ajara, in the neighboring areas of Batumi resulted to the change of the ethnic portrait of Georgia. Greek Diasporas in the Black Sea littoral of Ajara are mainly spread in the following villages: Akhalsheni, Korolistavi, Peria (Khelvachauri); Dagva, Kvirike (Kobuleti) and in the towns - Batumi and Kobuleti. Pontic Greeks brought to Georgia the cultural values developed within their history.

In due course the Greek the Greek diaspora developed its own culture in Georgian Black Sea littoral and consequently made influence on the local environment as well. At the same time, Greeks also adopted much from the local surroundings in the context of culture. Representatives of Greek Diasporas used to play significant role in the economic, political and cultural life of Georgia (Ajara).

Key words: Pontic Greeks, Migration, Ajara, Ethnic Mosaic, Greek Diaspora

Complex study of Georgian-Greek relations, Pontic Greeks, including the history of the Georgian-Greek families, the processes of their migration from their homeland and repatriation, in particular their ethno-cultural co-existence with various people in the Black Sea coastal area is one of the challenging topics in the humanities; hence, the actual problem.

Due to the support of the Shota Rustaveli National Science Foundation, the monograph - "Pontic Greeks in Ajara-Past and Modern Times", implemented in 2014-2017 dedicated to the Greek related problems in Georgia, was successfully finalised¹. The monograph describes the ethnocultural, folklore and linguistic problems of the Pontic Greeks migration to Georgia. It was exactly the successful implementation of the monograph, that made it necessary to carry out a wide spectrum study of the biethnical aspects created while the Greeks long co-existence in Georgia, ethnical and cultural problems accompanying the Georgian-Greek families' migration to Greece. This spectrum, in the conditions of the dialogue of cultures, loan-taking of cultures or changes in the ethnocultural relations, includes historical-ethnological, linguistic issues and topics.

Pontic Greeks have an important place in the Pontic Greeks' ethnical Mosaic. Their migration to Georgia was linked to the political processes taking place in Anatolia-the territory of Turkey-several centuries ago. Greeks' migration in the Black Sea coastal area of Georgia had several chronological phases as a consequence of the events in the Ottoman state. This process resulted in the change of the ethnical portrait of Georgia. Pontic Greeks brought to Georgia cultural values developed within the history which were reflected in the systems of traditional social relations, economic activities, material and nonmaterial culture as well as field-specific vocabulary. Within the time the Greek diaspora developed own culture in the Georgian Black Sea coastal area and relevantly, had an influence on the local environment. On the other side, in the context of culture, Greeks adopted a lot from Georgians-the local surrounding.

Interesting processes developed in the Post-Soviet period too. We mean Greeks' and together with them Georgians', Greek-Georgian mixed families' emigration processes from Georgia to Greece-the Pontic Greeks' initial homeland, what was mainly conditioned by future national prospects of diaspora released from the Soviet pressure and creation of better economic environment. It is also noteworthy that almost most of the Greeks emigrated back in the Post-Soviet period, along with Georgian citizenship, maintained the right of property on real estate and the movable property in Georgia, in particular, Ajara. In this regard these were local inhabitants who helped them, that became the essential precondition of the Greeks reemigration – returning back to Georgia.

¹ Pontic Greeks in Ajara – Past and Future, Batumi, 2017.

Greeks' migration and establishment of their settlements in Caucasus used to be of a diverse nature and directions in different periods. The settlements of Greeks from Asia Minor-Historical Pontus-modern Turkey-in Ajara, mainly Batumi and mountainous areas of the Black Sea littoral mainly occurred at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in a stepwise manner. Small settlements of those migrated extended from the downstream of the Chorokhi River almost to Sinop. As it is known, nowadays, the interest of the ancient Greek colonists towards the Black Sea littoral was quite big even in the 8th-6th centuries AD. They used to establish Greek colonies there which, in many cases, had close trade-economic relations with the local inhabitants.

Greeks' migration to Georgia had diverse reasons too. In 1763 Georgian King Erekle II brought at about 800 Greek families from Arzrum and Kars regions to settle in Akhtala and Alaverdi deposits². These settlements appeared to be followed by a certain number of Anatolian Greeks and creation of "A committee of Migration from Turkey to Causasus" in Tbilisi in 1810 which expanded its intense activities in Asia Minor.

The wars in Asia Minor and the Balkans in the 19th century had a great influence on the ethnical and demographic composition of the population of Asia Minor leading to migrations to the Balkan Peninsula and the Russian Empire.

Some part of the Greek population living in the Black Sea littoral of Georgia are the descendants of the Asia Minor Greeks who started their migration here from the 15th. The process of Greeks' migration to Ajara became particularly intense after the 1877-1878 Ottoman-Russian war. The major number of Pontic Greeks established in Ajara is from the territory of Asia Minor, particularly Santa, the village in the Alpine zone as well as the city of Trabzon and the provinces of Rize, Patsa, Ordu, Giresun and Samsun. In the regard of this historical fact the inhabitants of Dagva, the village in Kobuleti region, usually state that their movement to Ajara started from Trabzon during 1878-1882 Russian-Ottoman war. According to Shakalov A., one of the interviewees, his great-grandfather came to Dagva from Santa in 1881. As it was noted Santa, then, used to be comprised of the following seven villages: Ikhshanantdo, Zurnachando, Pishtaḡinti, Ketokhorio, Kozlarando, Piniantandoni and Keteankhorio with the most number of Greek inhabitants³. The village Dagva was settled by the inhabitants just of the village Ishkhanidebi, while the rest dispersed in various places. The village named Santa exists in District of Tsalka (east Georgia) too. It is natural that the name of the community type of settlement was brought by Greek new settlers from the initial place of residence that is often proved in case of migration processes in the ethnographic reality.

² *Berdznebi sakartveloshi (Greeks in Georgia)*, (Tbilisi, 1990), p. 40-44.

³ *Bskifa: Batumis N. Berdzenishvilis samecniemo-kvleviti Institutis folkloruli arkivi* (Bskifa: Batumi N. Berdzenishvili Scientific-Research Institute Archive) (1985), p. 6.

As we see Anatolian Greeks migrated to the Black Sea littoral of Georgia in the 16th century. This process turned out to be particularly painful in the second part of the 19th century. It is considered, that the first big flow of Greek migration is bound just to this period-80s of the 19th century. Based on the available data 253 families equaling to 2107 people settled on November the 6th 1881. They were from different villages of Sivas Vilayet Sanjak. They planed to settle in Kars district, however due to heavy snow they were made to change the direction and came to Batumi hoping to be able to leave for Kars again after surviving the winter. One of the first villages of Ajara Black Sea littoral, where the Greeks settled, was Akhalsheni. Their surmanes mainly were Ishkhanidi, Avgopulo and Asanidi⁴. However, Greek migrants established mainly in mountainous villages of Ajara as lowland was the subject of raging fever-Malaria. These villages were Dagva, Akhalsheni, Peria, Chaisubani, Achkva, Upper Kvirike and the village Chakvi⁵. From these villages they could see the long since known for them Pontus which reminded them of their homeland.

The settlements of local groups in Georgian highlands had different forms in mountainous areas and valleys. The settlements in the valleys in Western Georgia, likewise Kobuleti region, used to be made up of homesteads scattered throughout the mountains and hills. In lowlands the villages used to be presented through farmstead-type of settlements, while in highlands they were grouped on mountainsides. In many cases neither the separate group of houses nor the village itself had clearly marked borders. Traditional settlements were based on local-relative rehousing principle. Grouping of housing complexes according to economic and cultural features was based on farming, cattle-breeding and other secondary sectors of economy. The ancient form of “monogenic” settlements was based on housing complexes located in a line on the mountainsides. Usually families used to settle on the hill edges leading to formation of hillock type of settlements gradually gaining the form of an urban settlement. However, due to the relief specifics the relevant rule of house location within the group of houses was not always followed. Thus, settlements on the mountainsides and hills were gaining the form of amphitheatre and becoming asymmetrical. Hillock types of settlements were comparatively typical for the mountainous regions particularly Ajara, while this form used to lose its shape in lowlands and incongruity when getting closer to the sea coastal line and used to be transformed into grouped houses while in some areas –linear settlements. These types of housing were typical for the western Georgia in general. We also meet them in compact Greek settlements in the direction to Kobuleti, Korolistkali and Akhalsheni with no principle difference in form from those of the local-indigenous Georgian ones. Similarly the smallest territorial-social units in Greek settlements here were represented by homestead complexes which led to creation of unions of relevantly higher structural level like districts, villages, groups of villages, like neighboring ethnical and first of all Ajarian ethnographic unions of Georgians, which resulted in creation of a connection of those unions.

⁴ *Bskifa* (1983), p. 97.

⁵ *Spravochnik, 1926-Spravochnik-ukazatel Adzharistana na 1926 god* (A Directory-handbook of Ajaristan for 1926) (Tbilisi). 1926, p. 79.

Kvirike is an example of those villages where the Greeks occupy their micro area. Rehousing in settlements used to be based on traditional rules of family segmentation. Sasireti was settled by one family of the Kaidalids, two—the Sandopulos and two families of the Muradovs. Gradually the number of Greeks within one group of houses increased due to growth and family division. However, earlier, in the 40s of the last century when their permanent deportation with others in Asia Minor took place, the settlement density ratio decreased to the highest extends.

In 1949, for example, a big number of Greeks was made to exile to Kazakhstan. The exile did not touch only Greeks. Everyone, including Georgians became the subject to exile during the Soviet governance. Part of the immigrated Greeks came back and established in Kobuleti again, while a certain number left for Greece.

Georgia, namely the Ajara Black Sea littoral, has become the second homeland for the Greeks. The continuous co-existence has never been clouded by conflicts: neither national nor religious oppositions can be observed. The Georgian periodic press of the 19th century followed the movements and resettlements of the Greeks and in fact paid the fair attention to the developments. The newspaper “*Iveria*” informed that ten years before the Greeks had addressed the government with the request to get the permit for settling in Kvirike village. This village hosted forty-five households⁶. This proves that in 1892, Kvirike had new 45 Greek households. Additionally, different kinds of written sources and field ethnographic data specifically indicate that Georgia had received the large group of Pontic Greeks not only in the end but before the 19th century too. They kept settling in the following villages in Ajara: Dagva (in Chakvi District), Kvirike (in Kobuleti District), Akhalsheni, Korolistavi, Peria (in Khelvachauri District). The part of the migrants settled in towns, Batumi and Kobuleti. In this case Batumi was particularly prominent. The first Pontic Greeks residing Akhalsheni came from the District of Santa in Turkey, Pishtofidi village, and migrated in compact groups to Ajara at the end of the 19th century following the end of the 1877-1878 war between Russia and Turkey. Moreover, the compact settlements assumingly existed before 1878 in Ajara. Before 1878 Batumi had the so called “Urum’s District” (**Urumta Mehele**) in 1850s-60s, whose ethnical residents were Greeks.

The District was located in the area of Batumi where Urums – Greeks – had constructed the Orthodox church together with the advocates of Georgia under the Turkish rule. The Christian, Orthodox, Greeks started erecting the chapel, St. Nicolas Church in 1865⁷, the fact that the construction started before 1865 is proven by the writing on the stone plate in the church yard preserved to this day⁸.

⁶ *Iveria*, №149, 1892, p. 3.

⁷ N. Mgeladze and T. Putkaradze, “Mosakhleobis Dinamika, Etnokonpesiuri da Socialuri Struktura”, *Samkhret-dasavlet Sakartvelos Istoriis Narkvevebi* 3 (N. Mgeladze, T. Putkaradze, “Dynamics, Ethno-confessional and Social Structure of the Population”, *Essays of the History of the South-west Georgia* 3) (Batumi, 2008), p. 80-100.

⁸ The chapels were erected by the Christian Greeks living in the villages. For example, a small wooden church was built in Akhalsheni and later the contributions to the church resulted in building the stone one on the same place in 1912. The church clerks invited as priests were of Greek origine and were educated in Trabzon Theological Seminary (*Bskifa* (1983) p.99-101).

The big wave of migration to Georgia, in particular Ajara, was the result of the certain circumstances. The migrants, including Greeks, settled down on the fertile lands near the subtropical zone of the Black Sea littoral, where they found the tolerant local population. Another reason that made Georgia acceptable as their migration destination was religion, since the 80s of the 19th century this territory, as well as the entire Georgia, was under the rule of the Russian Empire.

In addition, Batumi and its surrounding area was gradually becoming the harbour and the trading industrial region. This was noted by N. Dakishevich in his comment: the town of Batumi which was the ending point of the Caucasus railway and connected the Caspian and the Black Sea, had a good bay, and due to the Baku oil it has become the main trading port for all parts in Transcaucasia⁹. By the beginning of the 20th century, Batumi has become the third important trading destination in the southern Caucasus, after Tbilisi and Baku.

We tried to gather statistic data in one common table and get a general picture, comparatively close to the objective reality, of growth and reduction of the Greek diaspora in Batumi based on the complication of those summarized data with other different records. The facts illustrating numbers are collected from the census materials as well as the notes of different scholars. In many cases statistics offered by different authors are contradictory, however the compilation of all materials allows us to get more or less general picture of the number of Greek population. For examples, according to the materials of Gifford Palgrave the number of Greeks in Batumi was 350 in 1872¹⁰, whereas the data from census of March 19 1882 reveal 1106 people out of which 38 were Greece subordinates. The sources preserved at manuscript archive at Khariton Akhvlediani Ajara State Museum (the Archive of Museum of Ajara; fund № 216) display 2982 Greeks in Batumi in 1886. The notes of N. Dakishevich reveal 15400 Greeks, including both sexes, in Batumi by the 80s of the 19th century out of which 510 were Russia and 174 -Turkey subordinates¹¹. V. Lisowski states that the number of Greeks in Batumi was 3797¹². In accordance with data of June 17 1890 census there were totally 1955 Greeks in Batumi, while the data from January 28 1897 census record 2762 Greeks¹³, out of which 1034 were Greek men and 852 women. However, the results of the general census of Russia of 1897, with some slight differences, display 2.764 people. As we assume the last census data do not apply to Batumi itself as the same source shows 2762 Greeks by 1897 as otherwise we can come across with an obvious incompliance within the numbers.

⁹ N. M. Dakishevich, *Batumi* (N. M. Dakishevich, *Batumi*) (Tbilisi, 1890), p. 13.

¹⁰ V.D. Palgrev, "Otcheti o Provinciakh Anatolii za 1867-1868, 1869 I 1877 godi", *IKOIRGO (Izvestia Kavkazskogo Otdela Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshestva)* 7 (1882). (V. D. Palgrev, "1867-1868, 1869 and 1877 Records on Provinces of Anatolia", *Proceedings of the Caucasus Division of the Imperial Russian Geographic Society (PCDIRGS)* 7 (1982).

¹¹ Dakishevich, *Batum*, p. 1-2.

¹² V. A. Lisovskii. *Chorokhskii Krai*, I (V.A. Lisovskii. Chorokhi Area, I) (Tiflis, 1887), p.11-12

¹³ Vl. Sichinava, "Batumis Dzveli Istoriidan", *Batumis Pedagogiuri Institutis Shromebi* 9 (Vl. Sichinava, "From the Old History of Batumi", *Batumi Pedagogical Institute Proceedings* 9) (1958)

By 1907 there were 3500 Greeks from Batumi district representing in Batumi¹⁴. The results of the agricultural and urban census of the whole Russia in June 1917 revealed that the number of Greeks in Batumi reached 4008 people, while the number of Greeks by April 1918 equaled to 4878 according to the census during Ottoman occupation of Batumi. In April 1920 when being occupied by English there were 8598 Greeks in Batumi.

By 1922 the data of urban census for the whole Georgia showed 7629 Greeks in Batumi. As the census data reveal there were totally 43348 people in Batumi by 1920 out of which the number of Greeks was 8598, which indicates to fall of the increasing number of Greeks by 1922; In 1917-1922 political processes in Georgia, seemed to cause concerns of Greek diaspora and had a serious impact on decline of their number in Ajara.

The Dynamics of Greek Population Between 1871-2014

Greek Settlements in Ajara/Batumi Statistics in Dynamics	
Year	Capita
1871	186 (families)
1872	350
1880	684
1882	1106
1886	2982
1887	3797
1890	1955
1897	2762
1907	3500
1917	4008
1918	4878
1920	8598
1922	7629
1959	2603
1979	7072
1989	7396
2002	2000
2014 ¹⁵	575

¹⁴ I. Sikharulidze, "Batumis Tsarsulidan", *Batumis Pedagogiuri Institutis Shromebi* 5 (I. Sikharulidze, "From the Past of Batumi", *Batumi Pedagogical Institute Proceedings* 5) (I. Sikharulidze, "From the Past of Batumi", *Batumi Pedagogical Institute Proceedings* 5) (1959), p. 41.

¹⁵ GeoStat (National Statistics Office of Georgia): http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=1144&lang=geo

As for the demographic issue, there have been conducted several censuses in Georgia for the last period: in 1987 (the last census in the Soviet period), and in 2002, 2012 (2014) in the independent Georgia already.

Greeks settled in Ajara immediately got involved in the economic activities of locals leading to their successful business¹⁶. By 1902 already Greeks owned 4 large, 54 medium-sized and 184 small enterprises in Batumi. Not only Greeks from Batumi but those living in the Kintrishi River Ravine, in the villages close to the sea were involved in trading. Notes of E. Liozen¹⁷ are the concrete evidences of these facts. In his time Tedo Sakhokia pointed out that:

The number of representatives of other nations is too small in Ajara; could count totally hundred people in Upper as well as Lower Ajara and even those were in Khulo and Keda only; they are merchants, namely Armenians, Greeks and Turkish while no one of other nation but gentle Ajarians live in the villages¹⁸.

Earlier there were only 1026 commercial and industrial enterprises in Batumi. Among the Greeks there were small or large business representatives, the owners of shops, hotels, cafes and restaurants. Greek bakeries still exist in Batumi.

There were Greeks schools in Batumi too including Greek religious school of Batumi by 1891. There were at about 100 students and pupils in the school (30 students and 70 pupils)¹⁹. The information about the Greek schools was also preserved by the Georgian periodic press of the end of the 19th century. The existence of the independent schools in Batumi signified the multitude of Greek diaspora in Batumi. According to someone a “joky” the urban school, women vocational school and Greek school used to function in Batumi in the 80s of the 19th century. There were two madrasas-Islamic schools and the school for the society of spreading literacy among Georgians²⁰. The Greek church was located close to Catholic church that is proved with the information provided by Zakaria Chichinadze. When describing the Catholic church of Batumi the publicist indicated that “The railway station, Georgians’ and Greeks’ schools are very close” to the church²¹. At the very beginning of rule of the Soviet government the Greek and Turkish schools continued their functionality. Based on one newspaper publication “Greek secondary school of Batomi” used to be listed among the schools of national minorities. The author speaks about economic and staff related problems at the school; he also states that “the pupils, with the urgent need of accommodation, come here from the villages (Dagva, Akhalsheni) of Ajaristan and other parts of Georgia.

¹⁶ Koromila Mariana, *Berdznebi shav zgvaze* (M. Koromila, The Greeks on the Black Sea) (Tbilisi: Logos, 2006), p.234.

¹⁷ E. Liozen, “Bereg Russkogo Lazistana”, *Izvestia Kavkazskogo Otdela Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshestva (IKOIRGO)* V. XVIII, N1 (Tiflis, 1905), p. 54. E. Liozen. Coast of Russian Lazistan. “Proceedings of the Caucasus Division of the Imperial Russian Geographic Society (PCDIRGS) V. XVIII, N1 (Tiflis, 1905), p. 54.

¹⁸ T. Sakhokia, *Mogzauroani* (T. Sakhokia, *Travels*) (Tbilisi, 1959), p.60.

¹⁹ Dakishevich, *Batumi*, p. 12.

²⁰ *Iveria*, №11, 1886

²¹ Z. Chichinadze, *Katoliketa Eklesia Sakartveloshi* (Z. Chichinadze, *Catholics Church in Georgia*) (Tbilisi, 1903), p.140-141.

The school could provide with this last year, however the space has been given up to the medical vocational school this year... The situation is relevantly better in Turkish lower secondary school where the repair works of the school, tables and individual desks are entirely completed. The school is staffed by qualified personnel. The school made timely order for procurement of books and other school supplies”²².

There are 8 churches in Ajara built by the Pontic Greeks, that still function today. They consider themselves as patrons and parish of these churches, look after them and raise money for their repair works. Rituals are also observed by those already living in Greece but visiting their native churches for special occasions. Christian art of the Pontic Greeks surviving on the Georgian territory is an important segment of neo-Hellenic culture. The churches of the Pontic Greeks are dated to the period from the 1840s to the second decade of the 20th century.

Traditionally the Greeks used to be actively involved in the economic (business) especially tobacco production (Beniatoglu, etc.) and cultural life of the country. Confirmation to this is the Greek theatre and schools, existing in different periods. Greek language was taught at schools in the villages as well as in Batumi as a foreign language up to the recent years. It should also be noted here that in 1996-2010 there functioned a department of Modern Greek at BSU the graduates of which were ethnic Greeks as well as Georgians.

Representatives of Greek diaspora always used to play a significant role in the social life of Batumi. Even in 1888 when the city self-government was created in Batumi, the advisory board involved the best representatives of the Greek diaspora who contributed to the economic, political and culture life of the city and region.

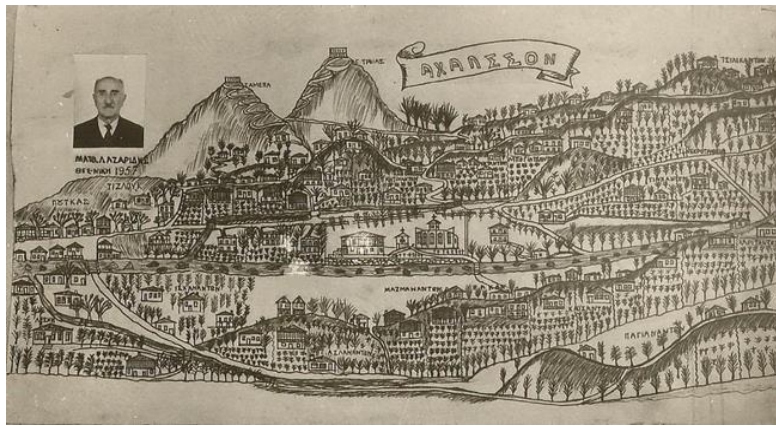
The history of Pontic Greek settlements took quite an interesting direction in the Soviet period. Massive migration from Georgia started in the 1990s following the dissolution of the Soviet Union: Even though the driving factor of migration appears to be Georgia’s difficult economic situation, some official institutions looked upon this process as a form of repatriation²³.

Cultural relations of Georgians and Greeks have long history. Pontus Greeks brought cultural values which were expressed in traditional social relations, everyday life, material and spiritual culture. Greeks, usually, did not lose their ethnical uniqueness and national consciousness and rarely assimilated with the local people. They had to fight for their identity and for their place in foreign environment.

²² Sh. Caishvili, „Nacionalur Umciresobata Skolebshi”, *Sabchota Acharistani*, 5 Agvisto (Sh. Caishvili, „In the Schools of National Minorities”, *Soviet Ajaristan*, August 5, 179, 1934.

²³ Nika Loladze, “Greeks of Georgia: Main factors and motivations of emigration”, *STUF* 69/2 (2016): 175

PHOTO HISTORIES

Pict.1

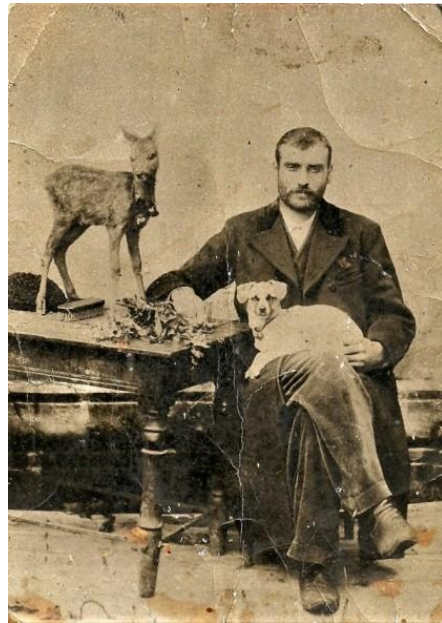
Pic. 2

Pict.3

Pict. 4-5

Pict. 6

Pict. 7

Pict. 8

Pict. 9

Pict. 10

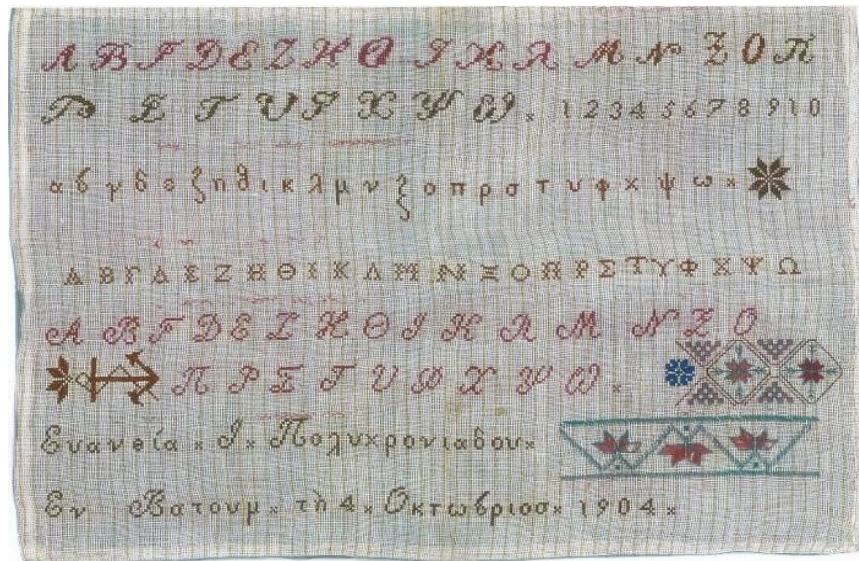
Pict. 11-12-13-14

Pict. 15

Pict. 16-17-18

Pict. 19

On the Pictures:

Picture 1: Village of Akhalsheni (Adjara), painted by Matheos Lazaridi, (after his migration in Greece-1957).

Picture 2: Safo Chilingaridi, Batumi, 1915.

Picture 3: From the Family Photo album of I. Venetikidi. Batumi, 1920.

Picture 4-5: Batumi, 1912, Greeks in the national clothing.

Picture 6: Abraam Gramatikopoulo, Santa, 1901.

Picture 7: Batumi, 1905 (?), Giorgi Efremidi.

Picture 8: Batumi, 1906, Family of Paraskevopoulos. Picture 9: From the Family Photo album of I. Venetikidi.

Picture 10: Batumi, Saint Nikolaos Church in Batumi.

Picture 11: Wedding of Theophilakte Kotidi. Batumi, 1915

Picture 12: Giorgi Kotidi.

Picture 13: Theophilakte Kotidi and Aleksandra paraskevopoulo, Batumi, 1915

Picture 14: Theophilakte Kotidi, Batumi, 1915.

Picture 15-16-17: Lazarus Biniatugli's House in Batumi; Labels.

Picture 18: Greek tea farming women, Chakvi, 1905-1915 (?), from Prokudin- Gorskii Collection.

Picture 19: Greek Alphabet, Batumi, 1904

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

HOW TMS/TFRS AND OTHER STRUCTURAL REGULATIONS HAS AFFECTED
ACCOUNTING QUALITY: COMPARISON OF FINANCIAL DATA
QUALITY OVER TIME

Assist. Prof. Dr. Erkin Nevzat GÜDELÇİ

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID: 0000-0002-4163- 7433

erkingudelci2@hotmail.com

ABSTRACT

With globalization, the need to harmonize accounting practices in the field of financial reporting, as in many other fields, has emerged. It is thought that a common financial reporting set will provide the necessary financial information to many sectors, especially capital markets and investors in the global sense. For this purpose, IFRS was introduced by the IASB as a common financial reporting set. However, there are those who argue that the principle-based accounting standards brought by IFRS will provide managers with more flexibility than necessary and this will reduce the quality of financial reporting. In this study, the 2006 and 2019 financial and non-financial data of the companies operating in the BIST were compared and it was tried to determine whether the quality of financial reporting differed over the years. For this purpose, financial and non-financial data of 2006 and 2019 were obtained from the annual reports of the enterprises with the "composite measurement tool" and these data were compared with the "wilcoxon" test. As a result, it has been concluded that the quality of financial reporting has generally increased over the years.

Keywords: TMS7TMRS, Accounting, Data, Quality

TMS/IFRS VE DİĞER YAPISAL DÜZENLEMELER MUHASEBE KALİTESİNİ NASIL ETKİLEDİ: FİNANSAL VERİLERİN ZAMAN İÇİNDE KALİTESİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Erkin Nevzat GÜDELÇİ

ÖZET

Küreselleşme ile birlikte birçok alanda olduğu gibi finansal raporlama alanında da yapılan muhasebe uygulamalarının uyumlaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ortak bir finansal raporlama seti küresel anlamda yatırım piyasaları ve yatırımcılar başta olmak üzere birçok kesime ihtiyaç duydukları finansal bilgiyi sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla IASB tarafından IFRS ortak bir finansal raporlama seti olarak ortaya çıkartılmıştır. Ancak IFRS'nin getirmiş olduğu ilke bazlı anlayışın, yöneticilere gereğinden fazla esneklik sağlayacağı ve bununda finansal raporlama kalitesini düşüreceğini savunanlarda bulunmaktadır. Bu çalışmada BİST'de faaliyet gösteren firmaların 2006 ve 2019 finansal ve finansal olmayan verileri karşılaştırılmış ve finansal raporlama kalitesinin yıllar içerisinde farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla işletmelerin faaliyet raporlarından, "bileşik ölçüm aracı" ile finansal ve finansal olmayan 2006 ve 2019 yıllarına ait veriler elde edilmiş ve bu veriler "wilcoxon" testi ile karşılaştırılmıştır. Genel olarak yıllar içerisinde finansal raporlama kalitesinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TMS7TMRS, Muhasebe, Veri, Kalite

INTRODUCTION

With globalization, the need for a common financial reporting has emerged between countries. The main reason is to meet the information needs of all information users in the most appropriate way. A goal of the International Accounting Standards Committee (IASC) and its successor body the International Accounting Standards Board (IASB) are to develop an internationally set of highquality standards. To manage this goal, they have issued principles-based standards and tried to remove other accounting alternatives and required better accounting measurements (Barth., et al, 2008: 468). Therefore, in theory, the adoption of IFRS should significantly eliminate the potential to engage in earnings management behavior and increase the quality of accounting information (Dimitropoulos, et al. 2013: 108). The effect of IFRS adaptation on accounting quality is based on if the IFRS brings a higher or lower quality than domestic standards. A higher standard means that a standard either reduces managerial interruption over accounting choices or disabled smoothing or overstatement of earnings. If IFRS manage to fulfill its potential, we expect to see improvement in the financial statements. On the other hand, if IFRS have lower quality than national standards or they weaken enforcement (because of excessive flexibility) then we can't see any improvements at all (Ahmed, et al., 2013: 468). Principle-based International Accounting Standards were designed to reflect the firm's economic position and performance better. Accounting quality will be better if these standards limit management ability over manipulating financial data.

Accounting quality also could increase because of changes in the financial reporting system. On the other hand, two reasons might eradicate these expectations. First, its quality might be lower, for example excessive limitation over choosing right accounting measurements which reflect firms' economic situation better. Second, inherent flexibility in principle-based standards could let managers manage earnings freely, thereby decreasing accounting quality (Barth., et al, 2008: 468).

The transition process to International Accounting Standards has been going on for a long time in Turkey as well. With the Turkish Commercial Law that came into force in 2012, the scope of International Accounting Standards was expanded to include non-public businesses (Özgün, 2018: 17). There are many references to International Accounting Standards in the Turkish Commercial Law. This helps strengthen the legal basis of the standards in Turkey. As a result of the agreement between the IASB and the KGK (state observation co, all of the standards issued by the IASB were translated into Turkish by the board. In addition, updates are made continuously in parallel with the changes (Baş, 2014: 17; Uyar, 2015: 11). In this study, we tried to understand how much progress has been made between years 2006 and 2019 in terms of reporting quality after the international based accounting standards and regulations made by different organizations in Turkey.

RESEARCH METHODOLOGY

Financial reporting quality is a broader term which does not only include financial information, but also disclosures and other non-financial information which are used for decision making process. IASB (2008) expressed the need for comprehensive measurement tool to assess the quality of financial reporting considering all kinds of information including non-financial information. In this study, it was tried to understand if the international accounting standards and other regulations really helped to improve financial reporting quality in Turkey over time. For this purpose, we looked at 12 companies' financial data and other non-financial information from their annual reports. Their 2006 and 2019 data were compared to see if there is any improvement in terms of financial reporting quality in 13 years as expected or not. To test the financial reporting quality between years, we used "compound measurement tool" designed by Beest and his friends (2009). Compound measurement tool was designed to assess financial reporting quality in terms of the fundamental characteristics (relevance and faithful representations) and the enhancing qualitative characteristics (understandability, comparability, verifiability and timeliness). 21 items were aimed to measure qualitative characteristics of a good financial reporting separately and in combination.

To assess the quality of financial reporting, we used scores to measure the fundamental and enhancing qualitative characteristics. The research data about characteristics was obtained from 12 companies' annual reports which operate in BİST (İstanbul Stock Exchange), the score was weighted between 1 to 5. 1 indicates poor score and the score gets closer to 5, it means the quality which was meant to be measured increase as well. Table 1 shows the "Compound Measurement Tool" which was meant to measure financial reporting quality.

In the item section of the table 1, R indicates relevance and includes four items, F indicates faithful representations and includes five items, U indicates understandability and includes five items. C indicates comparability and includes six items, T indicates timeliness and includes one item.

Table 1: Compound Measurement Tool

No.	Question	Operationalization	Concept
Relevance			
R1	How much does future related information help to create expectations and predictions for the future of company?	1=No information about future; 2=Information for future but not separate part; 3=A separate part; 4= Detailed predictions; 5=Detailed predictions to form a good guess.	Predictive Value
R2	How much does the non-financial information exist about risks and opportunities which complement financial information?	1=No non-financial information; 2= Some non-financial information, but useless for future predictions; 3=Useful non-financial information; 4=Useful non-financial information and useful for guesses; 5=Non-Financial Information presents additional information, useful to make predictions	Predictive Value
R3	How often does the company use fair value rather than historical cost?	1= Just historical Cost; 2=Most of the time HC; 3= Balancing HC and fair value; 4=Mostly Fair Value; 5=Only Fair Value	Predictive Value
R4	How much does the given results represent feedback to the users of the annual reports about how some market events and transactions affected the company?	1=No feedback; 2= Just some feedback 3=Feedback exists; 4= Feedback sufficiently provided info about how effective it was for company; 5=Extensive feedback	Confirmatory Value
Faithful Representation			
F1	How much reasonable explanations are provided by company to support the decision for particular predictions?	1= Just described estimates, 2= General explanations; 3=Specific explanations of that prediction; 4= Specific Explanations, formulas explained; 5=Extensive argumentations	Verifiability
F2	How much does the company base its choice for particular accounting principle on valid arguments?	1=There are changes and not explained; 2=Very limited explanation; 3= Explained why 4= Explained why and its potential results; 5= No changes and detailed explanations	Verification
F3	How well does the company emphasize negative and positive events in the equal manner in the annual report?	1=Negatives only given in footnotes; 2=Highlighting only positive events; 3=Emphasize on positive events, but negative events also slightly mentioned or no negative event happened; 4=Balance negative and positive events; 5=Consequences of negative and positive events are rightfully explained	Neutrality
F4	What type of auditor report does annual report involve?	1=Adverse Opinion; 2=Disclaimer opinion; 3= Qualified Opinion; 4=Unqualified Opinion, Financial Figures; 5= Unqualified opinion financial figures and Internal Control	No material errors, verification, neutrality and completion

F5	How much information does the company supply about corporate governance?	1=No info about CG; 2=Limited info but not sperate subsection; 3=Separate subsection; 4=Extra care for providing info about corporate governance; 5=Comprehensive info about CG	Completeness, variability and no material errors.
Understandability			
U1	How rightful manner is the annual report presented?	Judgement Based on; -Complete table of contents -Headings -Order of Components -Summary/Conclusion at the end of each section	Understandability
U2	How sufficiently clear are the notes about balance sheet and income statement?	1=No explanation; 2=Very short and hard to get; 3=Explanations that show what happens; 4=All terms explained; 5=All necessary details explicitly are explained.	Understandability
U3	How well do the graphs and the tables explain the given information?	1=No graphs; 2=Just 1-2 graphs;3=Just 3-5 graphs; 4=6-10 graphs; 5=>10 graphs	Understandability
U4	How easily are the language and technical explanations in annual report understood?	1=too much technical jargon no explanation; 2= too much technical jargon but little explanation; 3=balancing technical jargon and explanation 4=Not much technical jargon and well explanation; 5= no jargon and very well explanations	Understandability
U5	How big is the glossary?	1=no glossary;2=Less than one page; 3=around one page; 4=between 1 and 2 pages; 5=more than 2 pages	Understandability
Comparability			
C1	To what extent are the notes about changes in accounting policies given?	1=Changes are not mentioned at all; 2=Just little explanations; 3=Explained why; 4=Explained why and potential results; 5=No changes or explanations	Consistency
C2	How much do the notes about revision in accounting estimates and assessments explain the results of the revision?	1=Revision but no notes; 2=Revision with a few notes; 3=No revision or clear notes; 4=clear notes and consequences; 5= extensive notes	Consistency
C3	How much did the company adjust previous accounting periods figures for the change of accounting policy and revision?	1=No adjustments; 2=Described adjustments; 3=Adjustments for one year; 4=Adjustments for two years; 5=>2 years adjustments and notes	Comparability
C4	How much does the company compare the current accounting periods with previous accounting periods?	1=No comparison; 2=Only comparation with one year earlier; 3= with up to 5 years; 4=with up to 5 years and potential results; 5=10 years comparations and describing the results.	Comparability
C5	How much can the information be compared to the information provided by the other organizations?	Evaluation relied on; -Accounting Policies -Structure -Explanation of Events	Comparability

C6	How much does the company provide indexes and ratio in annual report?	1= no Ratio 2=1-2 Ratios 3=3-5 Ratios 4=6-10 Ratios 5= More than 10	Comparability
Timeliness			
T1	How long does it take for auditor to sign the auditors report after bookyear end?	Natural logarithm of amount of days 1=1-1,99; 2=2,2,99; 3=3-3,99; 4=4-4,99; 5=5-5,99.	Timeliness

Reference: (Beest et. al.,2009)

RESEARCH ANALYSIS AND RESULTS

In this study, it was tried to understand if the group of items statistically differ from each other between 2006 and 2019. Therefore, fundamental and enhancing qualitative characteristics of each group were compared via Wilcoxon Test. One of the most important non-parametric tests used to determine the difference between two independent groups is the Wilcoxon Test. This test is used to test whether there is a significant difference between two different groups. According to this test, the null hypothesis states that the observed variables are equal to each other. The research hypothesis is expressed as the observed values are not equal to each other (Gürbüz & Şahin, 2014: 246). First, we compared 2006 and 2019 figures as a whole from annual reports. Then, fundamental and enhancing qualitative characteristics of each year were compared. Table 2 shows result of financial items comparison as a whole between years 2006 and 2019.

Table 2 Comparison as a Whole between year 2006 and 2019

Year	N	Mean	Standart Deviation	Z	p
2006	12	2,97	,265	-3,062	0,02
2019	12	3,66	,244		

The years 2006, the first years of use of TFRS, and 2019 were compared as a whole in terms of reporting quality elements. As a result of the findings, it is seen that the difference between years is significant at a significance level of 0.05. As a result, it is seen that there is a positive difference in terms of financial reporting quality between 2006 and 2019 when compared as a whole ($Z=-3.062$, $p < .05$).

Table 3 Comparison of Relavance Between year 2006 and 2019

Year	N	Mean	Standart Deviation	Z	p
2006	12	3,02	4,05	-3,065	0,02
2019	12	4,04	4,50		

When the 2006 and 2019 data are compared, it is seen that the difference between the years is significant at the significance level of 0.05. There is a positive difference between 2006 and 2019 in terms of “relevance” financial reporting quality dimension ($Z=-3.065$, $p < .05$).

Table 4 Comparison of Faithful Representation Between year 2006 and 2019

Year	N	Mean	Standart Deviation	Z	p
2006	12	3,08	,430	-2,95	,003
2019	12	3,90	,289		

The 2006 and 2019 data were compared at a significance level of 0.05, and the difference between the years was found to be significant. As a result, it is seen that there is a significant and positive difference in terms of “Faithful Representation” financial reporting quality dimension between 2006 and 2019 ($Z=-2.95$, $p < .05$).

Table 5 Comparison of Understandability Between year 2006 and 2019

Year	N	Mean	Standart Deviation	Z	p
2006	12	2,76	,389	-2,820	,005
2019	12	3,46	,260		

Data for 2006 and 2019 were compared. As a result of the findings, it is seen that the difference between years is significant at a significance level of 0.05. As a result, it is seen that there is a positive difference in terms of “understandability” financial reporting quality between 2006 and 2019 ($Z=-2.820$, $p < .05$).

Table 6 Comparison of Comparability Between Year 2006 and 2019

Year	N	Mean	Standart Deviation	Z	p
2006	12	2,86	,361	-2,720	,007
2019	12	3,37	,302		

When the 2006 and 2019 data are compared, it is seen that the difference between the years is significant at the significance level of 0.05. As a result, it is seen that there is a positive difference in terms of “comparability” financial reporting quality between 2006 and 2019 ($Z=-2.720$, $p < .05$).

Table 7 Comparison of Timeliness Between Year 2006 and 2019

Year	N	Mean	Standart Deviation	Z	p
2006	12	2,67	,514	-1,134	,257
2019	12	2,00	,492		

Data for 2006 and 2019 were compared. As a result of the findings, it is seen that the difference between years is not significant at the 0.05 significance level. As a result, it is seen that there is no positive difference in terms of "timeliness" financial reporting quality between 2006 and 2019 ($Z=-1,134$, $p > ,05$).

CONCLUSION AND DISCUSSION

With the transition to international financial reporting standards in Turkey, the expectation has been that the quality of financial reporting will increase. Increasing the quality of financial reporting will ensure that all information users' needs, including investors, are better met. However, there are opinions stating the opposite. They state that the "principle-based approach" that comes with international standards will allow businesses to form their financial statements as they wish and measurement methods that are required to comply will prevent accurate evaluation.

In the direction specified by the IASB. Considering both financial and non-financial quality indicators of 2006 and 2019 were compared. As a result of the Wilcoxon Test applied for comparison, positive significant differences were found between 2006 and 2019 in terms of all other dimensions, except for the "timeliness" dimension. It is observed that there has been an improvement over time in terms of all financial and non-financial quality dimensions specified by the IASB for a qualified financial reporting. It is seen that the relevance quality dimension has the highest difference among all other dimensions. In this respect, the quality of financial reporting provided by enterprises, including the relevance of financial information, has generally increased in 13 years.

As a result, it is seen that the updates to financial standards and new regulations that have come into force have increased the quality of financial reporting over the years. However, it takes longer for auditors to get the report ready. It is seen that it takes longer and becomes more complicated to analyze the financial statements and annual reports since more details are required by standards over time.

REFERENCES

IASB. (2008). Exposure Draft on An Improved Conceptual Framework for Financial Reporting: The Objective of Financial Reporting and Qualitative Characteristics of Decision-useful Financial Reporting Information. London.

Uyar, U., (2015), Finansal Raporlama Standartları'nın Piyasa Değerini Açıklama Gücü Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Denizli (Türkiye)

Baş, S., "Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Başkanı İle Röportaj" İzmir Yeminli Mali Müşavirler Dergisi, 2014, (118), ss. 16-21.

Özgün, H., (2018), Uluslararası Muhasebe Eğitimi Standartları Çerçevesinde Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın Kullanımını Etkileyen Faktörler ve Adım Üniversitelerinde Bir Uygulama (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Denizli (Türkiye)

Ahmed, A.S., Neel, M. & Wang, D. (2013), Does Mandatory Adoption of IFRS Improve Accounting Quality? Preliminary Evidence. *Contemp Account Res*, 30 pp.1344-1372. <https://doi.org/10.1111/j.1911-3846.2012.01193.x>

Barth, M.E., Landsman, W.R. & Lang, M.H. (2008), International Accounting Standards and Accounting Quality. *Journal of Accounting Research*, 46 pp.467-498. <https://doi.org/10.1111/j.1475-679X.2008.00287.x>

Dimitropoulos, P. E., Asteriou, D., Kousenidis, D., & Leventis, S. (2013). The Impact of IFRS on Accounting Quality: Evidence from Greece. *Advances İn Accounting*, 29(1), pp.108-123.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Beest, F. V., Braam, G. J. M., & Boelens, S. (2009). *Quality Of Financial Reporting: Measuring Qualitative Characteristics*, Nijmegen Center of Economics pp 1-41

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND IT'S EFFECTS ON THE
HOSPITALITY INDUSTRY**

Prof. Dr. Cetin BEKTAS

Tokat Gaziosmanpasa University
Economics and Administrative Sciences Faculty
Business Administration Department
ORCID NO: 0000-0002-0078-3469
cetin.bektas@gop.edu.tr

ABSTRACT

Digital human resource management plays a very influential role in the hospitality industry and in all other sectors. The use of computers in the hospitality service industry has led to a new development in the business models. With digitalization, advanced information and technological tools have come into play. This digital era has led to revolutionary transformations in all functions of businesses. These significant transformations in service production processes have naturally transformed human resource management. It has become mandatory for hospitality industry to apply up-to-date digital business methods to succeed in the competitive market. Today's business cannot compete by using traditional techniques. However, the primary purpose of this study is to reveal the importance and possible effects of digital human resource management in the hospitality industry. First of all, the importance of digital human resource management systems in the hospitality industry is explained. Then, the transition process to digital human resource management in the hospitality industry is discussed. In the hospitality industry various factors accelerate the transition to digital human resource management. These facts generally are; the rapid development in information technology, the rapid growth of information craftsmanship, the increase of network organizations and globalization. The rapid change in the industry brings with it a change in job design. There is also a dizzying transformation in the selection and recruitment of personnel, training, performance measurement, wage payments and industrial relations. To be successful in the competitive market in the hospitality industry, first of all, one must establish creative and entrepreneurial management. It is also recommended to standardize the operational processes as much as possible. Moreover, keeping costs under control is also necessary for profitability. The hospitality industry will reach its productivity, profitability and sustainability goals faster by applying the digital human resource management system in today's rapidly growing environment.

Keywords: Digitalization, Hospitality Industry, Human Resource Management

ÖZET

Dijital insan kaynakları yönetimi, konaklama sektöründe ve tüm sektörlerde çok etkin bir rol oynamaktadır. Bilgisayarın konaklama endüstrisinde kullanılması iş modellerinde yeni gelişmelere yol açmıştır. Dijitalleşme ile birlikte ileri bilgi ve teknolojik araçlar devreye girmiştir. Bu dijital çağ, işletmelerin tüm fonksiyonlarında devrim niteliğinde dönüşümlere yol açmıştır. Hizmet üretim süreçlerindeki bu büyük dönüşümler, doğal olarak insan kaynakları yönetimini de dönüştürmüştür. Konaklama işletmelerinin rekabette başarılı olabilmeleri için dijital iş yöntemlerini uygulamaları zorunlu hale gelmiştir. Çünkü işletmelerin eski rekabet araçları ve geleneksel yöntemlerle rekabeti mümkün değildir. Bu çalışmanın temel amacı, dijital insan kaynakları yönetiminin konaklama endüstrisindeki önemini ve olası etkilerini ortaya koymaktır. Öncelikle konaklama sektöründe dijital insan kaynakları yönetim sisteminin önemi anlatılmaktadır. Daha sonra konaklama sektöründe dijital insan kaynakları yönetimine geçiş süreci anlatılmaktadır. Konaklama endüstrisinde dijital insan kaynakları yönetimine geçişi çeşitli faktörler hızlandırmaktadır. Bu faktörler genel olarak; bilgi teknolojisindeki hızlı gelişme, bilgi işçiliğinin hızlı gelişimi, ağ organizasyonlarının artması ve küreselleşmedir. Sektördeki hızlı değişim, iş tasarımı da değişimi beraberinde getirmektedir. Personel seçimi ve işe alımda, eğitimde, performans ölçümünde, ücret ödemelerinde ve endüstri ilişkilerinde baş döndürücü bir dönüşüm yaşanıyor. Konaklama sektöründe rekabette başarılı olabilmek için öncelikle yaratıcı ve girişimci yönetimin kurulması gerekmektedir. Operasyonel süreçlerin mümkün olduğunca standart hale getirilmesi önerilir. Ayrıca maliyetleri kontrol altında tutmak karlılık için gereklidir. Konaklama sektörü, günümüzün hızla büyüyen ortamında dijital insan kaynakları yönetim sistemini uygulayarak verimlilik, karlılık ve sürdürülebilirlik hedeflerine daha hızlı ulaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital, Konaklama Endüstrisi, İnsan Kaynakları Yönetimi

INTRODUCTION

Digital human resource management in the hospitality industry requires effective use of computer systems and telecommunication networks for the human resource department to perform its functions. Digital human resource management in the hospitality sector has come to the fore with the increasing use of computer and communication technologies within the organization. Implementing digital human resource management in this sector will increase organizational efficiency and productivity. Besides this, operating costs, reduction of bureaucracy and many other advantages are provided.

One of the primary purposes of this study is to reveal why digital human resource management is essential for the hospitality industry. Another purpose is to explain what kind of advantages digital human resource management has to the businesses and personnel. Finally, it describes the goal of digital human resource management in hospitality industry.

For this study's analysis method, one of the quantitative research methods was used. In this method, written and visual materials related to the research problems are included when direct observations and interviews are not possible. In other words, document review and document analysis can be a research method on its own (Yıldırım, Şimşek; 2006:187).

As this research focuses on digital human resource management in hospitality industry, it examines the issue more precisely. There are many publications in the literature on digitalization. However, this study is essential as it will contribute to the literature focused on hospitality industry.

The digital human resource managers in the hotels access personnel information efficiently when necessary. Digital human resource management practices in the hospitality industry rapidly fulfill human resource management functions; such as personnel selection and placement, training and development, performance evaluation, remuneration, career management and industrial relations digitally.

1. WHAT IS DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT?

The concept of digital human resource management in the hospitality industry has entered the management literature using e-commerce in business life. Like e-commerce, Digital Human Resource Management also refers to performing human resource management functions using the Internet. The Internet initially offers HRM department managers the opportunity to get personnel information when they need it (Lengnic Hall and Moritz, 2003: 365). With digital human resource management, personnel can also control their data. In addition, when the working positions of the personnel change, they update this situation more quickly. In other words, they can easily update information about themselves. Digital human resource management in the hospitality industry can be defined as a systematic activity and strategy that focuses on successfully managing personnel at all levels of the business to achieve organizational goals efficiently (Eshan and Binoy, 2018: 204). In another words, digital human resource management; can be defined as "the efforts, knowledge, skills and committed behaviors contributed by people in an enterprise as part of an employment exchange". In addition, digital human resource management can be explained as the effective management of human resources to ensure the organization's development (Bengtsson and Bloom, 2017: 18).

The HR function in hospitality industry has changed over time. Today, where digital environments and digital tools are widely used, companies also need to move their work to digital environments (Özışık, Özden; 2021:2130). Businesses are constantly changing for external or internal pressures, demographic changes, high-speed innovation and globalization or geopolitical developments such as climate change. These external pressures also bring about the development of new technologies and changes in customer preferences. As a result, organizational change also affects the HRM function because change outside of HR requires change within HR (Ulrich, 1997: 176).

Information technologies have several advantages for both employers and employees. We can list these advantages as follows (Saldamlı, 2008: 251):

Advantages of Information Technologies to Employers:

- Quick access to the desired information,
- Ability to receive resumes in the standard format,
- Posting advertisements at any time of the day,
- Providing opportunities for the promotion of companies,
- Reduction in workforce losses,
- Reduction in costs per personnel,
- Providing the opportunity to access up-to-date information constantly,
- To provide direct access to the qualified workforce.

Advantages of Information Technologies to Employees:

- Ease of company selection,
- Transportation to the business for 24/7.
- Reducing job application expenses,
- Ability to update resumes,
- Looking for a job using different communication tools,
- Opportunity to keep their resumes confidential against the applicants.

In the definition of digital human resource management, researchers have not yet reached a standard definition. Still, Digital Human Resource Management in general; is defined in an umbrella term between HRM and Information Technologies, that aims to create value and includes integration between the two (Bondarouk, Rue; 2009: 507).

To better understand the concept of Digital Human Resource Management, it is necessary to look at the meaning of this concept, which is widely used as Human Resource Information System (HRIS). The Human Resource Information System includes systematic procedures for collecting, storing, processing, updating and distributing data about personnel (Berber et al. 1, 2018: 23).

Digitalization stands at the centre of industrial transformation, acting as a driving force. Businesses use digital technologies to respond to changing customer needs. Big data analytics provides a much better understanding of guest demands. At the same time, it personalizes the demands and provides flexibility in production. Digital Human Resource Management contributes to efficiency, productivity and profitability in the businesses.

Digital technologies are not only changing production processes but also changing business models. Interconnected cyber-physical systems provide improvements in different industries (Numanoğlu, İnce, 2017: 17). Digital human resource management enables new applications in hospitality industry. "Implementation" means something works or something is realized (Gupta, Saxena, 2012: 62). With Digital human resource management application we can make it more transparent and accessible. Easy access to a business or manager also speeds up communication in the business to avoid delays.

The transition to digital human resource management in the hospitality industry involves a process. This process starts with “personnel management”. The transition process from “personnel management” to digital human resource management in the hospitality industry is explained below.

2. TRANSITION FROM PERSONNEL MANAGEMENT TO DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

The concept of personnel management is a concept that businesses use from classical management to post-modern management approach. Personnel management focuses on the existing personnel of the enterprise and targets personnel productivity. As it is known, one of the basic principles of the classical management approach is “what is good for the company is also good for the personnel”. This approach explains the philosophy of “personnel management” very well.

We can mention the following functions (Sabuncuoğlu; 2005:8):

- Personnel selection,
- Creating registry files,
- Preparing payrolls,
- Advances and bonuses,
- Monitoring staff attendance,
- Worker's health and work safety,
- Civil defence works,
- Relations with the social security institution,
- In-service training,
- Pension, severance and notice pay,
- Service organization,
- Meal organization.

Human resource management has added additional functions on the top of personnel management. Therefore, human resource management is more comprehensive than personnel management.

Human resource management generally focuses on the following issues in the businesses (Sabuncuoğlu; 2005:10):

- Gives importance to the education and development of individuals.
- Human relations, employee motivation, career planning and performance evaluation.
- Tries to place the corporate culture in the business.
- Tries to ensure the coordination of the personnel with their work.
- Ensures the harmonization of individual objectives with business objectives.
- It aims to reach the optimum performance level of the personnel.

Today, the responsibility of the human resource manager has become more strategic due to the rapid change in the market (Tripathi, Kushwaha; 2017: 5). Strategic human resource management focuses on its future development (Bengtsson, Bloom; 2017: 19). Therefore, technology-oriented and straight-forward application systems enable talented candidates to be brought into the business.

Some factors affect the transition to digital human resource management in the hospitality industry. It is possible to explain these factors under six main headings. These are as follows (Göktaş, Baykal; 2018:1415):

- i. Information Technology:** Human resource managers have to deal with digital technology, because information technology directly affects business life. Due to digitalization coming to the forefront today, hospitality industry should update their websites, including social media accounts on their websites, and check whether the links related to social media accounts are working properly (Özışık, Özden; 2021:1140).
- ii. Re-plan and Organize the Process:** Human resource managers must adapt to the modern times to make their business processes more efficient. Therefore, businesses should plan their future business processes according to the digital future.
- iii. High-Speed Management:** Businesses must be more intelligent and faster to gain a competitive advantage. Digital human resource management is more intelligent and faster than traditional human resources. High-speed control offers the human resource department the opportunity to become a significant player in the market. The use of digitalization in the human resource management department makes this department more significant (Betchoo, 2016: 2).
- iv. Network Organizations:** Businesses are looking for ways to be more efficient with less bureaucracy. At the same time, digitalization improves organization's network in enterprises.

- v. **Knowledge Workers:** Learning organizations are self-managed organizations. The people working in these organizations are also knowledgeable workers. The task of knowledgeable workers is to reduce costs and use knowledge effectively. Digital human resource management has to keep knowledgeable workers in the business to catch up with current innovations. The direction should establish an objective reward system, because the accurate reward system is associated with consistent performance evaluation systems (Tripathi, Kushwaha; 2017: 5). In other words, the objective reward system plays an essential role in increasing the performance of knowledgeable workers.
- vi. **Globalization:** Today, businesses have to adopt global business strategies to gain a competitive advantage in the growing market. One of the essential tools to gain a competitive advantage is to be effective in the worldwide market. Globalization has made the world smaller with its fast communication network. However, world economies have become more integrated with each other in the modern world (Bulgur and Bal, 2019:3).

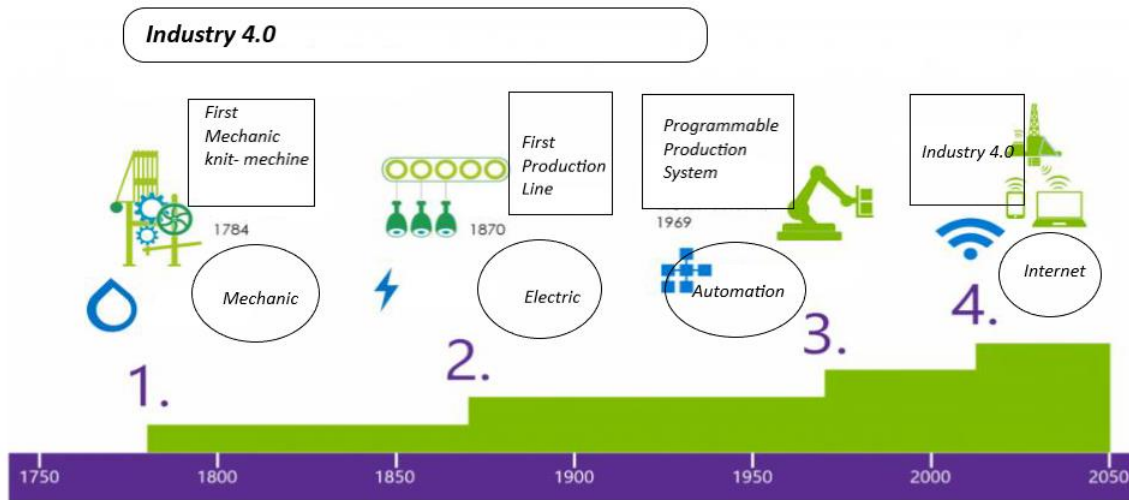
Especially with the help of improving technology, the effects of globalization are increasing and improvements in communication and transportation technologies help the quick spread of information (Göktaş, Bulgan; 2017:166).

All these factors make the digitalization of human resource management mandatory (Sezgin, Uçar, 2019:89). Because the management period we are in is called Industry 4.0.

Digital human resource management in the hospitality industry provides the necessary digital information to manage HR processes. These can be primary personnel databases and payroll systems. However, it also covers techniques such as e-recruitment, e-learning, e-performance management and rewards. The digital system works on a web-based basis. It allows access to be remote or online at any time (Gupta, Saxena; 2012: 61). Electronic Human Resource Information System covers the business and its external stakeholders.

Information technologies are constantly changing business life and working habits of the employees (Güler, 2006: 20). As work habits change, human resource management systems also change. Thanks to information technologies; absenteeism, sick leave, annual leave, salary payments, training activities, performance evaluation, social rights and employment contracts are monitored more quickly. In this digital age, we are living in the Industry 4.0 era. The concept of Industry 4.0 is a matter of industry concern that includes all kinds of animate and inanimate assets, even intangible elements such as services (Yıldız, Davutoğlu, 2018: 1566). The stages of Industry 4.0 are shown in Figure 1 below.

In modern century, we are living in Industry 4.0 era. This era is totally changing working habitually. Industry 4.0 Phases is shown below in Figure 1.

Figure 1: Industry 4.0 Phases

Source: Zümrüt Hatice ŞEKKELİ, İsmail BAKAN; (2018). Endüstri 4.0'ın Etkisiyle Lojistik 4.0, Journal Of Life Economics, 2018, 5(2), 20.

Along with the Industrial Revolution, which developed by the invention of the steam engine by James Watt in 1768, there were changes in production-consumption and marketing relations and there were also significant changes in economic, social, political and even cultural structures of societies (Göktaş, Bulgan; 2017:166).

Along with industrialization, businesses have experienced a paradigm shift due to technological changes and innovations. These paradigm shifts are called "industrial revolutions". For example, it is known as mechanization (1st Industrial Revolution), high electrical energy use (2nd Industrial Revolution), electronics and automation (3rd Industrial Revolution). Today, however, we are in a period of social, economic, technological and political changes. This fourth industrial revolution is called "Industry 4.0" (Shamim et al. 1., 2016: 5309).

In simple terms, industry 4.0 highlights intelligent machines, storage systems and production systems. This system minimizes human interventions in business life and increases productivity and efficiency. In Industry 4.0, HR applications are an essential tool for businesses to achieve organizational goals. This tool positively affects the skills, abilities, attitudes and behaviors of personnel.

3. THE GOAL OF DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

The objectives of digital human resource management in the hospitality industry can be listed as follows:

- **Digital Transformation in Human Resource Management:** Digital transformation can cause behavioural changes in personnel. In addition, it helps the staff to produce creative ideas,

work efficiently and make quick decisions. In addition, digital transformation saves personnel from the dullness of routine work (Lei, Jing; 2016: 474). By doing regular work with the computer, the staff saves time for more valuable work. With digitalization, the HR department takes on new roles such as relationship builder and information facilitator. Thus, it goes beyond routine tasks such as traditional recruitment, training, performance management and wage management (Lengnick, Moritz; 2003: 267). Human Resource managers spend more time on more strategic issues.

-Reducing Operating Costs: Digital human resource management performs the information flow simultaneously by harmonizing the data with each other. The system increases efficiency in the enterprise by integrating the entire production process. However, it eliminates waste (Lei, Jing; 2016: 474). Digital human resource management reduces operating costs and ensures the effective use of materials and other essential resources.

- Development of Entrepreneurial Management: The effective use of information technologies depends on developing the entrepreneurial management model. When business managers adapt information technologies to the businesses, they contribute to developing the entrepreneurial management model. Developing entrepreneurial management model also improves business processes and resource planning (Lei, Jing; 2016: 474). An effective and efficient information management system is established with digital human resource management in the hospitality industry. This established system makes a significant contribution to the development of entrepreneurial leadership.

- Standardization of the Operation Process: Digitalization of human resource management raises the standardization of the operation process. Workflow control can be made more accessible by standardizing the operation process. When an error occurs in business processes, the system automatically sends a warning message. The digital system will ensure that human errors are kept to a minimum and thus increase productivity. Therefore, standardizing the operation process is necessary for the efficient operation of human resource management (Lei, Jing; 2016: 474).

The advantages of digital human resource management to the business are described below (Bengtsson, Bloom; 2017: 4):

- An essential step towards a paperless office is taken.
- The retrieval and processing of data becomes fast.
- It is easier to classify human resource data.
- Information is collected to improve the strategic direction of human resource management.
- Faster response to information inquiries.
- The management can achieve a better work culture.
- Establishment of standardized and systematic procedures is ensured.

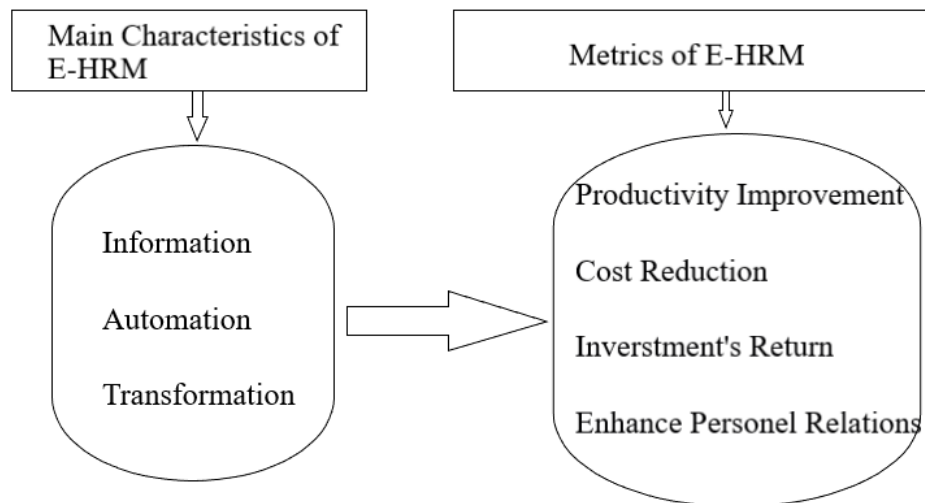
- More transparency is provided in the system.
- Cost savings are achieved due to process improvements.
- It is ensured that the workload of the administrators is significantly reduced.
- Develops the ability to respond quickly to customer demands.

In digital human resource management applications, computer and Internet tools are used at the highest level to improve process performance (Gupta, Saxana; 2012: 65). Digital human resource management practice plays an essential role in improving all services, reducing costs and providing operational efficiency.

4. IMPLEMENTATION OF DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Digital human resource management is based on three main actors. The first of these is information, the second is automation and the third is transformation. These actors provide some gains to the businesses. These gains are; increased efficiency in the organization, reduce costs, accelerating the return on investment and improving personnel relations (Lengnick, Moritz; 2003: 369). These actors and achievements are shown in Figure 2 below.

Figure 2: Main Characteristic and Metrics of DHRM (Digital Human Resource Management)

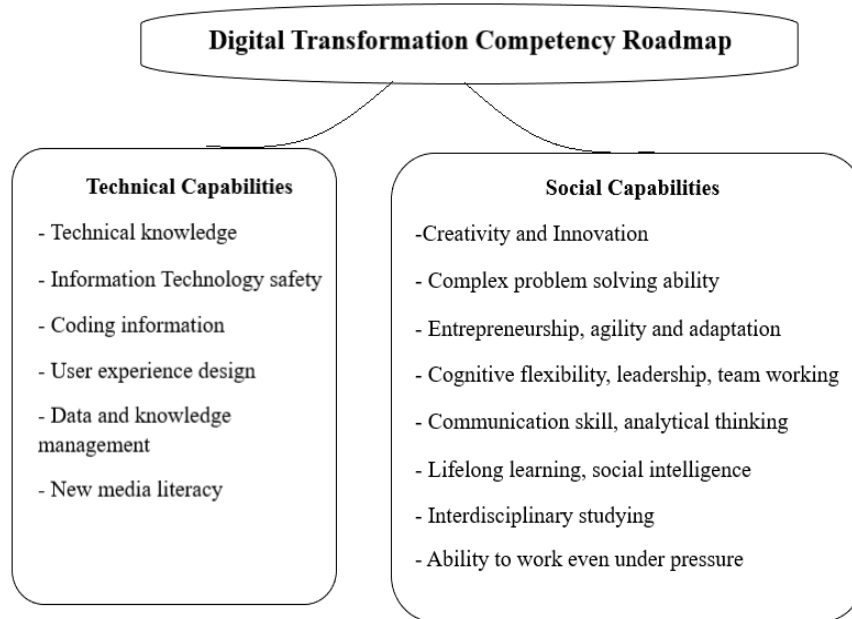

Resource: Mark LENGNICK-HALL, Steve MORITZ (2003), “The Impact of DHRM on the Human Resource Management Function”, *Journal of Labour Research*, Vol. 24, No. 3, 369.

Digital human resource management can improve staff productivity, staff morale, decision making and knowledge sharing. In addition, it can increase innovation in the business and accelerate the marketing process of products. In addition, digital human resource management can fundamentally change how individuals relate to each other and the organization.

Digital competence for businesses falls into two categories. One of them is technical competence and the other is social competence (Gökalp et al., 2019: 212). This roadmap is shown in Figure 3 below.

Figure 3: Digital Transformation Competency Roadmap

Resource: Ebru GÖKALP, Mert Onur GÖKALP, Selin ÇOBAN, P. Erhan EREN (2019), Efficient Employment Management Under The Effect of Digital Transformation: Proposing a Road Map, *Verimlilik Dergisi*, 2019 (3), s.212.

Traditional human resource management; performs essential functions such as job analysis, personnel selection, recruitment, training, performance evaluation, career management and remuneration. Businesses need to invest in information technologies sufficiently. Because technological tools provide a great advantage to the company in data collection (Tripathi, Kushwaha; 2017: 7), managers will gain superiority over their competitors.

CONCLUSION

Today, every organization operates in a rapidly growing environment. The economic, political, social and technological climate is changing faster than in previous years. There is no chance for businesses to remain insensitive to these changes. For companies to be successful in this change, they need to transform themselves following the digital age. Businesses can catch this change quickly by using technology effectively. Change in digital human resource management is also realized through information technologies. Therefore, human resource should establish and apply information technologies in the enterprise. Human resource managers need information technologies more today than in previous years.

Because with information technologies, tasks can be carried out without depending on physical paper or file. However, digital human resource management creates new values in the businesses. In this way, social networks bring together staff and candidates inside and outside the company. This activity contributes to the increase of the intellectual capital of the enterprise. In other words, digitalization paves the way for organizational learning by combining "individual knowledge" in the business. In addition, to effectively implement digital human resource management in the hospitality industry, the administration should ensure the data enterprise's data security. However, the technology infrastructure in the business should be well established by managers and digital transformation should be made continuous. When digital transformation and ecosystem are provided, the efficiency and productivity of the personnel will increase.

REFERENCES

BENGTSSON, Camilla; Moa BLOOM (2017), "Human Resource Management in a Digital Era", Master of Thesis, Lund University, 1-67.

BERBER, Nemanja; Biljona DORVEDIK, Sandra MILANOVIC (2018), "Digital human resource management (DHRM): A New Concept for Digital Age", Strategic Management, Vol 23, (2), 22-32.

BETCHOO Nirmal Kumar (2016), "Digital Transformation and its impact on Human Resource Management", 2016 IEEE International Conference on Emerging Technologies and Innovative Business Practices for the Transformation of Societies (EmergiTech), 1-6.

BONDAROUK, TV; HJM RUE (2009), "Digital human resource management: challenges in the digital era", The International Journal of Human Resource Management, Vol 20 (3), 505-514.

BULGUR, Nazli Ece; Yasemin BAL (2019), "A Conceptual Study on Digitalization in Human Resource Management", 6th Yıldız International Social Sciences Congress, Istanbul, Turkey, 1-7.

ESHAN, MR; TA BINOY (2018), "The Role of Digitalization in Human Resource Management in Star Category Hotels: A Review", JETIR, Vol 5 (12), 203-211.

GÖKALP, Ebru; Mert Onur GÖKALP, Selin ÇOBAN, Erhan EREN (2019), "Efficient Employment Management Under The Effect of Digital Transformation: Proposing a Road Map", Efficiency Magazine, Vol 3, 201-223.

GÖKTAŞ Pınar, Gülay BULGAN; Digital Human Resource Management in Tourism Business, Current Approaches on Business and Economics (Ed:Ömer Kürşad Tüfekci), SRA Academic Publishing, USA, 2017.

GÖKTAŞ, Pinar; Havva Nur BAYSAL (2018), “Cloud Computing in Digital Human Resource Management in Turkey”, Süleyman Demirel University the Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, Vol 23 (4), 1409-1424.

GUPTA, Anjali; Shabnam SAXENA (2012), “Digital Human Resource Management (DHRM): Growing Role in Organizations”, SMS, Vol 8 (1), 60-66.

GÜLER, Ebru Çetin (2006), “Developments in Businesses' E-Human Resource Management and E-Recruitment Processes”, Ege Academic Review, Vol 6, 17-23.

LEI, Zaho; Yang JING (2016), “Study on Human Resource Reform in the Digital Transformation”, Joint International Information Technology, Mechanical and Electronic Engineering Conference (JIMEC 2016), p.471-477.

LENGNICK-HALL, Mark; Steve MORITZ (2003), “The Impact of DHRM on the Human Resource Management Function”, Journal of Labor Research, Vol. 24, No. 3, 365-379.

NUMANOĞLU, Nurşen, F. Hazal İNCE (Editor) (2017), Turkey's Digital Transformation Competence in Industry, TÜSİAD- Publication No: T/2017,12-589, 1-76.

ÖZİŞİK Yapıcı Olcay., Aybike Tuba ÖZDEN, Examining of Accommodation Businesses in Terms of Digital Marketing: Case of Samsun, Journal of Business Studies, 13 (3), 2021, pp.2129-21.

SABUNCUĞLU, Zeyyat (2005), Human Resource Management, 2nd Edition, Alpha Actual Edition, Bursa.

SALDAMLI, Asım (2008), “A Research on the Use of Information Technology in Human Resource Management: The Case of Tekirdağ”, Istanbul Commerce University Journal of Social Sciences. Vol 13, 239-263.

SEZGİN Oytun Bora, Zeki UÇAR, (Editor: AYDIN Erhan, Uğur UĞUR), (2019). Reflections of Digital Transformation in Business, Detay Publishing, Ankara.

SHAMIM Saqib; Shuang CANG, Hongnian YU, Yun LI (2016), “Management Approaches for Industry 4.0: A Human Resource Management Perspective”, 2016 IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC), Vancouver, BC, 5309-5316, doi: 10.1109/CEC.2016.7748365.

ŞEKELİ, Zümrüt Hatice; İsmail BAKAN (2018), “Logistics 4.0 with the Impact of Industry 4.0”, Journal Of Life Economics, Vol 5 (2), 17-36.

TRIPATHI, Rome; Pooja KUSWAHA (2017), “A Study on Innovative Practices in Digital Human Resource Management”, National Seminar on Digital Transformation of Business in India: Opportunities and Challenges March 24th -25th, 2017 IMS Unison University, Dehradun, Uttarakhand, 1-14.

ULRICH, Dave (1997), “HR of the future: Conclusions and Observations”, Human Resource Management, Vol 36, 175-179.

YILDIRIM Ali, Hasan SIMŞEK; Qualitative Research Methods in Social Sciences, Seçkin Publications, 5th Edition, Ankara, 2006.

YILDIZ Ersan, Naci Atalay DAVUTOĞLU; Management Perspectives in Hospitality Enterprises: From a Traditional Personnel and Human Resource Management to a Management formed in the Framework of Industry 4.0, ISAS 2018-Winter, Samsun, 201

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

SALGINDA TOPLUMSAL YAŞAM VE BİREYLERİN HAKLARI

Muhsin KARAMAN

Hukukçu, Ankara Barosu eski üyesi

ÖZET

Tarih boyunca salgınlar insan hayatının bir parçası olmuştur. İnsanoğlu dönemin ve şartların tezahürüne göre zaman zaman bölgesel veya dünya çapında etkin olan salgınlarla boğuşmak ve yaşamaya alışmak zorunda kalmış, salgın kaynağını tespit edilip, önleyici tedbirlerin alınmasıyla salgının etkisinden ve sonucundan korunmaya çalışmıştır.

Lakin insanoğlunun gelmiş olduğu aşamada çevresel etkilerin ortaya çıkarmasından ziyade özellikle biyolojik silahın bilim hayatına girdikten sonra salgın görüntüsü altında yeni çatışma alanları ortaya çıkarıldığında bu ortaya çıkarılmanın sonucu olarak bireylerin hakları, öncelikle yaşam, barınma, eğitim ve özgürlük haklarının ne ve nasıl olacağı sorusu gündeme gelmiştir.

2019 yılından beri yaşamakta olduğumuz covid 19 pandemisi olmasa herkes hakları kullanma açısından, fertler arasında rahatlıkla çatışma olabileceğini ileri sürebilirdi. Ancak yaşam hakkının korunması merkezli bir çatışmanın gündeme gelmesi, sanırım hiç düşünülmezdi.

Vatandaşlar, salgın tehdidi ile öncelikle yaşam, barınma, eğitim ve özgürlük haklarından kısmen veya tamamen feragat mı edecek, yoksa bu haklarının sağlanması ve korunması için devletten daha fazla ilgi ve yaklaşım mı bekleyecektir?

Bir diğer sorun ise bireyler kendi imkan ve iradeleriyle mi bu sahip oldukları temel haklarını koruyacak yoksa devletin belirleyeceği yeni şartlara mı tabi olacaktır?

Anahtar kelimeler: Pandemi, kısıtlama, haklar, özgürlük, yaşam

SOCIAL LIFE AND INDIVIDUAL RIGHTS IN THE EPIDEMIC

ABSTRACT

Epidemics have been a part of human life through out history. Human being had to gone used to living and grappled with epidemics that were effective regionally or World wide from time to time depending on the manifestation of the period and conditions and gone used to living, tried to be protected from the effect and result of the epidemic by identifying the source of it and taking preventive measures.

But at the stage that human being has come to, rather than the environ mental effectse specially after the biological weapon entered thes cientific life, new conflict areas have been revealed under the appearance of an epidemic. As a result of this, the question of what and how individuals'rights to life, accommodation, education and freedom will be came to the fore.

If it were not forthe covid 19 pandemic that we have been living since 2019, every one could argue that there can be conflict between individuals interms of exercising rights. However,the emergence of a conflict centered on the protection of the right to life would have never been considered.

Will citizens partially or completely renounce their right to life, housing, education and freedom with the threat of the epidemic, or will they expect tmore attention and approach from the state to ensure and protect these rights?

Another problem is, will individuals protect their fundamental rights with their own facility means and will, or will they be subject to new conditions to be determined by the state?

Keywords: Pandemic, restraint, rights, freedom, life.

GİRİŞ

1. Salgının Tanımı

1.1. Salgın: Belirli bir alanda, belirli bir grup insan arasında, belirli bir süre boyunca beklenenden daha fazla vaka görülmesidir. Bununla beraber, salgın potansiyeli olan epidemiyolojik olarak bağlantılı iki veya daha fazla vaka ya da yeni görülen/elimine edilmiş veya eradike edilmiş hastalığa ait tek bir vaka da salgın olarak değerlendirilmektedir. Çiçek, vahşi Polio virüsüne bağlı Poliomyelit gibi bazı hastalıklarda tek vaka görülmesi bile salgın olarak kabul edilir.

1.2. Pandemi: Bir hastalığın, enfeksiyon etmeninin veya sağlıkla ilgili bir sorunun çeşitli ülkelerde veya bir kıtada yayılması, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesidir. Nüfusun önemli bir bölümünü etkilemektedir.¹

¹ Bulaşıcı hastalıklar ile mücadele rehberi Genelgesi-2017-11

Sağlık bakanlığının tanımlama ve değerlendirmelerinde bu şekilde tanımlanan salgını, yaygın bulaşı ve hastalığın ortaya çıkmasına göre doğal şartlardan dolayı ortaya çıkan doğal salgınlar, salgının toplumsal etkisinden faydalanmak için çıkartılan suni salgınlar olarak ikiye ayırmamız gerekmektedir. Çünkü bilimin günümüzde geldiği aşamada artık laboratuvarlarda üretilen virüslerle salgın hastalıkların da olabileceği yadsınamaz bir gerçek olarak hayatımızda yer almaktadır. Avrupa patent enstitüsünden alınan covid patentleri hiçte azımsanmayacak sayıda olduğu görülecektir. Buradan hareketle doğal gelişim sonucu ortaya çıkan doğal salgınla suni olarak ortaya çıkarılan (insana etkisi bakımından aynı görmeliyiz) salgının hedef kitlesi veya bölgesine göre doğal salgınlardan ayrı tutmamız gerekmektedir. Hele ki devlet ve toplumsal hayatı etkilemesi açısından farklı görmek zorundayız.

2. Salgının Tarihi

Günümüzde Ukrayna sınırları içinde kalan ve Feodosya olarak bilinen Kefe şehrinde o zamanlar bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Bu salgın bazı tarihçiler tarafından Tatarların saldırılarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu görüş bakışımızın ne kadar yerinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Fakat farelerin yaygınlaşması gibi diğer epidemiyolojik unsurlar da bu salgından sorumlu olmuş olabilir.

Ancak Biyolojik silah kullanımına ilişkin tarihsel kayıtlarda geçen bir diğer örnek 1756-1763 yılları arasında İngiltere ve Fransa arasında yapılan Yedi Yıl Savaşlarında çiçek virüsünün kullanımınıdır. İngilizler çiçek virüsü bulaştırılmış battaniyeleri Kızılderililere dağıtarak bir salgın oluşturmuş ve bu şekilde Kızılderili kabilelerinin İngiliz yerleşimcilere karşı mücadele etmelerini engellemişlerdir. Bu metot Amerikan İç Savaşı'nda da kullanılmıştır.

Konfederasyonu destekleme amacıyla çiçek ve sarıhumma bulaştırılmış elbiseler konfederasyon birlik kuvvetlerine satılmıştır.²

Yukarıdaki örneklerden görüleceği üzere tarih boyunca salgınlar insan hayatının bir parçası olmuştur. Dönemin ve şartların tezahürüne göre zaman zaman bölgesel veya dünya çapında etkin olan salgınlarla boğuşmak ve yaşamaya alışmak zorunda kalınmış, salgın kaynağı tespit edilip, önleyici tedbirlerin alınmasıyla salgının etkisinden ve sonucundan korunmaya çalışılmıştır.

Yirmibirinci yüzyılın ilk influenza pandemisini, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Haziran 2009'da, yeni influenza A(H1N1)pdm09 virüs alt tipinin ortaya çıkmasından sonra ilan etmiştir (Tablo 1). Bu virüs, Nisan 2009'da Meksika'dan başlayıp önce Kuzey Amerika'ya ve Batı Avrupa'ya daha sonra da dünya çapında hızla yayılarak bir pandemiye neden olmuştur. Virüs, domuz, kanatlı hayvanlar ve insan influenza virüslerine ait genetik özellikleri taşımaktadır. Virüsün yol açtığı pandemideki birinci dalga olarak kabul edilen beş ay içinde (Ağustos 2009 dönemine kadar) yaklaşık 200.000 vaka ve 1.800 ölüm bildirilmiştir.³

² Biyolojik silahların Tarihiçesi afad

³ Sağ. Bak.H. Sağ. Gn.Md. Pandemi influenza ulusal hazırlık planı Sh.1

3. Salgının toplum hayatına etkisi

Salgının niteliği gereği toplumda birkaç kişinin etkilenmesinde alınacak tedbirlerle daha çok büyük bir insan kitlesini etkilemesi halinde alınacak tedbirler haliyle çok daha farklı olacaktır.

O zaman karşımıza bu salgını idare etmek, etkilerini ve muhataplarını azaltmak için alınması gereken önlemler ve nitelikleri gündeme gelmektedir. Bunu için de öncelikle bilgi toplama ve bu bilgiyi ilgili yerlere iletmek öne çıkmakta olduğundan iletişim, haber alma, haber yayma, ilan vb. hususların çok etkili ve sağlıklı yürütülmesi gerekmektedir.

Burada şunu açıklamayı gerekli görmekteyiz. Toplumunu etkilemeye yönelik çalışmaların temel amacı toplumu ve özelde bireyleri otoritenin plan program ve amacına uygun hayat sürdürmenin etkin yollarını aramaktır. Bu nedenle yöneten ya da topluma yön vermek isteyenler, yıllardır bunun üzerine yoğun çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar o seviyeye gelmiştir ki önceleri tv ve basın yoluyla yapılan yönlendirmeler artık insanları özellikle sosyal medya dediğimiz kitle iletişim araçlarıyla çok daha kolay ve hızlı yönlendirmeye başlamalarına rağmen bu yeterli görülmemekte daha da doğrudan ve birebir etkilemeyi amaçlamaktadırlar. Bu nedenle elektronik araçlarda olduğu gibi insanı da doğrudan etkilemeyi hedeflerine koymuşlar, bunda da epey mesafe katetmiş bulunmaktadırlar. Bunun neticesi olarakta 5 g teknolojisinin ve yaygın internet ağının da yardımıyla insan vücudunu birer nesne olarak kullanmaya çalışmaktadırlar. Bu müdahaleyi uygulamanın en etkili yolu da insanları sağlıklı korkutmak ve bunun neticesinde insan vücudunu yukarıda belirttiğimiz müdahaleyi kolaylaştırıcı hale getirmektir.

Eski yılların radyo televizyon gibi toplu iletişim araçlarından farklı olarak sosyal medya dediğimiz kitle iletişim araçlarının çok sağlıklı kullanılması gerekmektedir ki bunun yanlış ve kötü amaçlı kullanımlarının sonucu toplumun etkilenmesi belki de salgının etkisinden çok daha fazla zarar verici olabileceği acı bir gerçek olarak hayatımızda yer almaktadır.

Salgın döneminde haberleşme yani halkı salgın hakkında bilgilendirme ve buna bağlı olarak salgının kontrole alınması ve kontrolde tutulması için haberleşme araçlarının etkin kullanımı büyük önem taşımaktadır. Bu zorunluluk beraberinde sağlıklı bilgi akışını ve salgınla karşı karşıya kalan halkın salgın konusunda hem salgının yayılması hemde salgının yayılmasını önlemek üzere sağlıklı bilgilendirmeyi getirmektedir. Bu da öncelikle doğru haber ve panik yaratılmayı önlemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca değinmek gerekirse covid 19 salgınında başta kontrolde olan iletişim sonraları özellikle sosyal medyanın gereğince ve uygun şekilde kullanıldığı söylenemez. Bunun sağlanması için iletişimi elde tutan organ veya kurumların, salgının önlenmesi için görevli teknik personelin ve halkı yönlendirmekle sorumlu yöneticilerin iyi bir ilişki içerisinde bulunması gerekmektedir. Bunların sağlıklı işbirliği salgının kontrolde tutulmasında büyük önem arz etmektedir.

Toplumun ne düşündüğünü bilmeden, uzmanlar ile toplum arasındaki köprü oluşturacak başarılı mesajlar tasarlamak neredeyse imkânsızdır. Toplumun kendi sağlığı ile ailesinin sağlığını etkileyecek bilgiye sahip olma hakkı vardır. Toplumun kim olduğunu ve ne düşündüğünü öğrenmek, başarılı bir salgın iletişimi için kritiktir.

Salgın kontrol yöneticilerinin sadece söylediklerinin değil, yaptıkları her uygulamanın risk iletişimi üzerine etkisi vardır. Ancak etkin iletişimle salgın kontrol altına alınabilir⁴

4. Kişi hak ve özgürlükleri hakkında genel bilgiler

Anayasamızda kişi hak ve özgürlükleri, Temel hak ve hürriyetlerin niteliği başlığı altında madde 12de “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. “ şeklinde ifade edilmiş ve aynı zamanda bu Temel hak ve hürriyetlerin, “kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.” ifadesiyle kişilere sorumluluk ta verdiğini açıkça belirtmiştir. Kişilerin hak sahibi olmanın yanısıra yaşadığı çevreye karşı ödevleri de olduğunu bilerek bu hak ve hürriyetlerin aynı zamanda sorumluluğu da getirdiğini vurgulamıştır. Bu ifadenin sonucu olarak kişiler hak ve hürriyet sahibi olduğu kadar içerisinde bulunduğu çevredeki ailesine, diğer kişilere ve topluma karşı sorumlu davranması gerektiği belirtilmiştir ki günümüz toplumundaki, zaman zaman dile getirildiği gibi “benim özgürlüğüm var, hakkım var” derken karşımızdaki veya etrafımızdaki kişilerinde hakları ve özgürlükleri olduğunu unutmaması vurgulanmıştır. Üzülerek söylemek gerekirse insanımız, özgürlüğü ve hak sahibi olmayı, istediğini yapmak ve yaşamak olarak, kısaca ifade etmek gerekirse, sorumsuzluk olarak algılamaktır ki bu son derece yanlış bir anlayıştır. Özgürlük sorumsuzluk değil, aksine, başkalarının haklarına saygı duyma sorumluluğuna sahip olmayı gerektirmektedir.

Konumuz açısından ele alırsak, salgının mahiyeti hakkında şüphe duyup maske takmak istememek kadar, salgını kabullenip sağlığından endişe duymasının sonucu maske takmak gerekliliği duyanın yanında maskesiz olmak, o kişinin hakkına saygı duymamayı getirir ki bunun anayasada dayanağı yoktur.

Yine anayasamızda Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması madde 13te “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.” Şeklinde hangi hallerde, nasıl, neye dayalı olarak, ne kadar sınırlanabileceği belirtilmiştir.

Burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, sınırlamanın yine yasa koyucu organ olan meclis tarafından çıkarılacak kanunla olabileceği hususudur.

Bir diğer husus olan Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması veya kısıtlanması ancak madde 15 de “Savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.” şeklinde belirtildiği üzere kısıtlanabilir veya engellenebilir.

⁴ Dünya Sağlık Örgütü Salgın İletişim Rehberi Çeviri:Doç. Dr. Pınar Ay

Dikkat edilirse hangi hallerde olabileceği açıkça belirtilmiş ve bu hallerin yöneticiler tarafından açıkça halka ilan edilmesi ve bunun gerektirdiği tedbirlerin usulüne uygun uygulanmasında anayasaya aykırılıktan veya temel hak ve özgürlüklere bir baskı ve engelden söz edilmesi mümkün değildir.

Konumuz olan covid 19 salgını ortamında bu maddeye dayalı sınırlamanın getirilmesi için bir hukuk devleti olmanın tabii sonucu olarak yönetimce salgının olağanüstü hal kabul edilip halka ilan edilmesinden sonra çeşitli yasakların getirilmesinde hiçbir hukuka aykırılıktan söz edilemez. Lakin bu ilan edilmeden yapılan işlemlerin hukuka uyarlığı bulunmamaktadır.

Herkesin aklına kolayca geleceği üzere covid sürecinde bulaşmayı kontrol ve koruma için önerilen maske kullanımının zorunlu hale getirilmesi ve bunun öncesinde uygulanmaya çalışılan sokağa çıkma yasakları işte burada gündeme gelmiştir. En temel hak sayılan sağlık ve seyahat özgürlüğü, kimi insanlar için maske takmaya zorlanma ve sokağa çıkmama yasasıyla en temel hakların sınırlandırılması olarak ele alınmış ve tartışmalara konu olmuştur.

Temel hak ve hürriyetleri böyle kısaca ele aldıktan sonra kişilerin korunması gereken anayasal haklarını kısa başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz.

4.1- Yaşama Hakkı: İnsana ait en temel haktır. Evrensel veya bölgesel uzlaşma ile oluşan belgelerde yaşam hakkının, insan hakkı olduğu vurgulanır. Evrensel kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin (İHEB) 3. maddesi,15 bölgesel bazda AİHS 'in 2. maddesi buna örnektir. AİHS' in 2. maddesinde ifade edilen ölüm cezalarının infazı dışında kişinin yaşama hakkına dokunulamayacağı düzenlenmiştir. Daha sonraki zamanlarda ek Protokoller'de yapılan düzenleme ile, 2. maddenin ilk fıkrasında ölüm cezasına izin veren hüküm ilga edilmiştir. Altıncı Protokol sadece savaş ve çok yakın savaş tehlikesi zamanlarında işlenen suçlarda ölüm cezasına izin verirken Onüçüncü Protokol, ölüm cezasını istisnasız olarak tamamen kaldırmıştır.

Sözleşme'nin 2. maddesinin ikinci fıkrasında yaşama hakkının ihlali sayılmayacak durumlar belirlenmiştir. Buna göre somut olayın gerektirdiği mutlak zorunlu olanı aşmayacak ölçüde güç kullanılarak; kişiyi yasa dışı şiddetten koruma eylemlerinde, meşru dairede kişinin yakalanmasını sağlama veya tutuklu kişinin kaçmasını önleme eylemlerinde veya bir isyanın yasaya uygun olarak bastırılması sırasında meydana gelen ölümlerin, yaşama hakkının ihlali olarak kabul edilmemektedir.

Bir diğer ifade ile yönetim ve idareler devlet olmanın gereği otoritelerinin tesisi veya kamu güvenliğini tesis ederken dahi fertlerin yaşam hakkına dokunamayacağını, toplumu oluşturan bireylerin yaşam güvenliğine öncelik verildiğini söyleyebiliriz.

4.2- Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı; Anayasa'nın 19. maddesinde "*kişi hürriyeti ve güvenliği*" başlığı altında bu hak düzenlenmiştir. Kişi özgürlüğü fiziki olarak hareket edebilme, beden olarak gidip gelme, yer değiştirme özgürlüğüdür. Kanun koyucu kamu gücü kullanılarak kişi özgürlüğüne hangi durumlarda müdahale edileceğini ayrıntılı düzenleyerek, bu hakka verdiği önemi göstermektedir. Anılan madde, kişi özgürlüğü ve güvenliğinin korunması ilkesi ile birlikte kişi özgürlüğü ve güvenliğini korumak için alınan önlemleri içermektedir.

Kişinin özgürlüğünün korunması iki sebeple önem arz eder. Birinci sebep, kişinin temel haklarını kullanabilmesi özgür olmasına bağlıdır. Örneğin mülkiyet hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı, seçme seçilme hakkı gibi haklar kişi özgür olduğunda gelişip, yaygınlaşabilmektedir. İkinci sebep, kişi özgür olmadığında yani ceza veya tutuk evlerinde yaşayabileceği tehlikelerdir.

Bu özgürlükle kişiler önceden izin almaksızın veya bilgi vermeksizin istediği yere ve mekana gidip gelme, o çevreden istediği şekilde (ancak oraya zarar vermemek şartıyla) faydalanma hakkına sahip olmayı ifade eder. Buna kanunla düzenlenmiş bir düzenleme veya sınırlama getirilmediği sürece hayatını serbestçe idame ettirme hakkı da diyebiliriz.

4.3- Suç ve Cezaların Kanuniliği; Anayasa'nın 15/2. maddesinde masumiyet ilkesi düzenlenmiştir. Hakkında suç iddiası bulunan kişinin, adil bir yargılanma sonucunda suçluluğu mahkemenin mahkûmiyet kararı ile saptanıncaya kadar, masum sayılacağı öngörülmektedir.

Doğal afetler ve savaş hukukuna uygun fiiller nedeniyle oluşan ölümler dışında hiçbir kimsenin yaşama hakkına, maddi manevi bütünlüğüne müdahale edilemeyeceği, düzenlenmiştir.

Bir eylemin suç olması o eylemin açıkça kanunda düzenlenmiş olmasının yanısıra suç olarak nitelenen eylemi işlemenin cezai müeyyidesi de açıkça kanunda belirtilmiş olması gerekir. Kanunda düzenlenmemiş bir eylem fiilden sonra suç sayılmayacağı gibi müeyyidesi olmayan eyleminde sonradan müeyyidesinin belirlenmesi söz konusu olamaz.

Bunun bir diğer getirdiği soru da kişinin eylemin suç olduğunu bilmediğini ileri sürmesi kabul edilemez ki, kanun bilmemek mazeret sayılmaz.

4.4- Özel Yaşama, Aile Yaşantısına, Konut ve Haberleşme Özgürlüğüne Saygı: Özel hayatın gizliliği kavramının tanımlarındaki ortak hususun "*başkalarınca öğrenilmesi istenilmeyen kişiye ait hususlar*" olduğu görülmektedir.

Anayasa'nın 20. maddesi ile kişinin özel hayatının ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağı, kişinin özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı düzenlenmiştir. Özel hayat; bireyin kişiliğini geliştirip özgürce yaşayabileceği, diğer insanlarla ve dünya ile iletişim kurabileceği alandır. Aile hayatı, kişinin yakınları ile hayatını paylaştığı, devletin müdahale edemeyeceği kişilere özgü olan alandır.

Gelişen teknoloji ve sosyal medya dediğimiz kitle iletişim araçlarının çeşitliliğinin artması ve yaygınlaşmasını sonucu olarak aslında bu özgürlük çok tartışmalara yol açmaktadır. Devlet zaman zaman bu konuda denetim ve kontrol için adımlar atsa da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Bir diğer problem de bir kişi kendi açısından bu özgürlüğü kullanırken bir başka kişinin de bu hakkının ihlaline sebebiyet vermesidir. Burada sınırların belirlenmesinin zorluğu ortaya çıkmaktadır.

4.5- Yerleşme ve seyahat hürriyeti: Anayasanın 23. Maddesinde “Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.” İfadeleriyle düzenlemesinde bu hürriyetin nasıl sınırlanabileceğini de belirtmiştir. Bu sınırlamanın da ancak kanunla olabileceğini belirtmiştir. O zaman hemen aklımıza hes kodu uygulaması gelmektedir. Çünkü açıkça bakanlığın “HES (Hayat Eve Sığar) Kodu, Kontrollü Sosyal Hayat kapsamında, ulaşım ya da ziyaret gibi işlemlerinizi kurumlarla ve kişilerle, Covid-19 hastalığı açısından herhangi bir risk taşıyıp taşımadığınızı güvenli şekilde paylaşmanıza yarayan bir koddur. Paylaştığımız HES kodları uygulama üzerinden ya da kurumlara sağlanan servisler aracılığı ile sorgulanabilecektir.

Bu kod sadece toplu taşıma araçları, toplu kullanım alanları gibi yerlerde geçirilecek süre boyunca bulaş riskini azaltmak amacıyla hizmet etmektedir. Covid-19 ya da temaslı olan vatandaşlarımız toplu ulaşım aracı kullanamayacaktır. Birlikte seyahat ettiğiniz diğer kişilerin sonradan Covid-19 testinin pozitif olması halinde sizi bilgilendirebilmemiz için kullanılır” tanımı ve izahından görüleceği üzere anayasada belirtildiği üzere kanuna dayanmadan bu uygulama ile seyahat hürriyeti kısıtlanmış olmaktadır. Çünkü özellikle hes kodu uygulanmasına geçen toplu taşımalarda o an için veya hiç hes kodu olmayanlar yasal dayanağı olmadan seyahat hürriyetinden yoksun bırakılmaktadırlar.

4.6-Düşünce, İfade, Din ve Vicdan Hürriyeti Anayasa'nın 25. maddesi ile kimsenin düşüncesini açıklamaya zorlanamayacağı düzenlenmiştir. Düşüncenin hiçbir sınır olmadan edinilebilmesi, kişinin düşüncesini geliştirilebilmesi ve düşüncesinden dolayı kınanmaması bu özgürlüğün özüdür. Düşünce, insanı diğer canlılardan ayıran ve salt insana has özelliktir. Descartes “*düşünüyorum o halde varım*” diyerek insan ile düşünce arasındaki olmazsa olmaz ilişkiyi ifade etmiştir. Anayasa'nın 25. maddesi ve 15/2. maddesinde düşünce ve ifade hürriyeti düzenlenmiştir.

Haberleşme hürriyetinin kullanılmasında yaşanan kargaşa burada da kendini göstermektedir. Kişiler ifade özgürlüğünü kullanırken kitle iletişim araçları vasıtasıyla dezenferyasyon dediğimiz yanlış ve kirli bilgi yayma eylemiyle karşı karşıya kalma durumuyla karşılaşmaktadır.

4.7. Düşüncüyü Açıklama ve Yayma Hürriyeti: Düşüncüyü ifade hürriyeti, kişinin bilgiyi, fikri, haberi ulaşma, alma, araştırma, öğrenme, özgürlüğünü sahip olması ile başlayarak, kendi düşüncesini oluşturup, geliştirebilmesi ile devam eden süreçtir. Birey sahip olduğu düşünce nedeniyle dışlanma, horlanma veya tehdit görme kaygısını yaşamamalıdır. İfade özgürlüğünün kullanılmasında bilginin doğru olup olmadığı, içeriği önemli değildir. Açıklanan her türlü fikir nerede ve nasıl açıklanmış olursa olsun bu hürriyetin, koruma alanına girmektedir. İncancını ve düşüncelerini açıklamaya zorlanmaması güvencesinin sağlanması, hedeflenmiştir. İfadeyi açıklama hürriyetinde yaşanan karmaşa ve çatışmayı burada da söylemek çok mümkün olmaktadır.

4.8. Örgütlenme ve Toplantı Özgürlüğü: Anayasa genel bir örgütlenme özgürlüğü tanımlamaktan ziyade farklı maddelerinde çeşitli örgütlenme biçimlerini tanımlayan ve güvenceye bağlayan hükümler içermektedir. Dernek ve vakıflar 33. maddede, sendika kurma hakkı⁵³ ve siyasi partiler ise 68. ve 69. maddelerde düzenlenmektedir.

Anayasa'nın 33/1. maddesinde herkesin izin almadan dernek kurabileceği, üye olabileceği veya üyelikten ayrılabilmesi düzenlenmiştir. Öte yandan altıncı fıkrası "*Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensupları ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurları*" bakımından maddenin ilk fıkrasında düzenlenen haklara sınırlamalar getirilmesine izin vermektedir. Anayasa'nın 34. maddesinde, herkese tanıdığı toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını düzenlemektedir. Bu konuda sözleşme ile Anayasa arasında fark yoktur.

4.9. Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi: Eğitim hakkı, insanı öne çıkaran, insana değer veren, insanın şahsiyetine, yeteneklerine, onuruna saygıyı bütünleştiren, bireysel, sosyal ve kültürel bir haktır. Eğitim hakkı evrensel, temel insan hakkı olarak kabul edilmiş olup, devletler bu hakkı kendi koşullarına uygun anayasalarında ve yasalarında düzenlemişlerdir.

Anayasa'nın 42. maddesinde hiç kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağı belirlenerek, din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmadan her ortamdan gelen bireylerin bu hakka sahip olduğu anayasal teminat altına alınmıştır.

4.10. Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Anayasa'nın Genel Esaslar başlıklı Birinci Kısımın 10. maddesinde eşitlik ilkesi düzenlenmiştir. Eşitlik ilkesinin yorumunu Anayasa Mahkemesi pek çok kararında yapmıştır. Eşitlik ilkesinin amacı, aynı durumda bulunan kişilerin yasalar karşısında aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlamak, ayırım yapılmasını ve ayrıcalık tanınmasını önlemektir. Bu ilke, birbirinin aynı durumunda olanlara ayrı kuralların uygulanmasını, ayrıcalıklı kişi ve toplulukların yaratılmasını engellemektedir. Aynı durumda olanlar için farklı düzenleme eşitliğe aykırılık oluşturur. Anayasa'nın amaçladığı eşitlik, mutlak ve eylemli eşitlik değil hukuksal eşitliktir. Aynı hukuksal durumlarda bulunanlara aynı, ayrı hukuksal durumlarda bulunanlara ayrı kurallar uygulanırsa, Anayasa'nın öngördüğü eşitlik ilkesi ihlal edilmiş olmaz.⁵

5. Hak ve özgürlükler ile pandemi arasındaki bağ

Anayasamızda bireysel hak ve özgürlüklere büyük önem verilmiş, bunun için tartışmaya mahal vermeyecek şekilde düzenleme yapılmıştır. Bunun neticesi olarakta her birey bu hakları kanunla kısıtlanmaksızın kullanma hakkına sahiptir.

Corona pandemisi öncesi anayasal hakları kullanma açısından rahatlıkla çatışma olabileceği belki ileri sürülebilirdi ancak hayat hakkının korunması merkezli bir çatışmanın gündeme gelmesi sanırım kimsenin aklına gelmezdi.

⁵ Bireysel başvuruya konu edilebilecek haklar Melek Acu tbb dergisi 2014 (110)

Lakin insanoğlunun gelmiş olduğu aşamada çevresel etkilerin ortaya çıkarmasından ziyade özellikle biyolojik silahın bilim hayatına girmesinden sonra salgın görüntüsü altında yeni çatışma alanları ortaya çıkarıldığında bu ortaya çıkarılmanın sonucu olarak bireylerin hakları, öncelikle yaşam, barınma, eğitim ve özgürlük haklarının ne ve nasıl olacağı sorusu gündeme gelmiştir.

2019 yılı başından bugüne kadar geçen sürede kimi fertler için hayat hakkının korunması esnasında fertlerin temel hak ve özgürlüklerine sınırlama getirilmesi hayati önem arzeder derecede etkin görülürken aynı anda hayat hakkının söz konusu pandemiye kabul ile sınırlandırıldığı ileri sürüp, özgürlüğe müdahaleyi önlemek için salgını ciddi görmeyen kişiler ve kitleler de oluşmaya başlamıştır.

İşte bunun sonucu olarakta bugüne kadar hiç ele alınmayan hayat hakkının korunması için temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması gündeme gelmiştir.

Böylece vatandaşlar, salgın tehdidiyle yaşam, barınma, eğitim ve özgürlük haklarından kısmen veya tamamen feragat mı edecek yoksa bu haklarının sağlanması ve korunması için devletten daha fazla bir ilgi ve yaklaşım mı bekleyecek, yoksa bireyler kendi imkan ve iradeleriyle mi bu sahip oldukları temel haklarını koruyacak veya devletin belirleyeceği yeni şartlara tabi mi olacaktır.

Herkesin bildiği üzere balık su içerisinde iken suyun kıymetini bilemezken suyun azaldığı veya olmadığı yerde suyun öneminin idraki gibi rutin ve özgür yaşarken kısıtlamalara maruz kalmanın ötesinde, bunu normal yaşam olarak kabul etme zorunluluğu ile başbaşa kalması, toplumu oluşturan her fert için hayati önem arzeden bir karardır.

Ancak her akşam son dakika haber spotu altında ülkedeki hasta sayısı ve özellikle vefat sayısının aktarılmasının toplum üzerindeki olumsuz etkisinin niteliği kanaatimce ayrı bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Hele ki son günlerde günlük ortalama vefat sayısının 250 civarında olduğu halde bunu olağan bir vaka gibi aktarılmasını anlamak mümkün olmamaktadır. Bir diğer ifadeyle aylık 10.000 kişinin vefatının bildirilmesi ister istemez akla pandemi başlangıcında dünya nüfusunun artışını engellemek için salgının suni çıkartıldığına dair söylenti şeklinde yayılanları desteklediğini görmek bizler için acı olmaktadır.

6. Salgın nedeniyle hak ve özgürlükler kısıtlanabilir mi?

“Geçici ve ufak bir güvenlik için temel özgürlüklerinden feragat edenler ne güvenliği ne de özgürlüğü hak ederler.” Benjamin Franklin

Ortaya çıkmasına göre doğal şartlardan dolayı ortaya çıkan salgınlar, salgın etkisinden faydalanmak için çıkartılan salgınlar diye ayırmamız gerektiğini belirtmiştik. Bu ayrımın doğal sonucu olarak her iki halde de salgını aynı görmek mümkün müdür. Burada özellikle suni olarak bir amaca ulaşmak için çıkarılan salgınlarda öncelikle yönetenin ve kamu idaresini elinde bulunduranlara büyük sorumluluk düşmekte, aynı zamanda bireyin haklarının kısıtlanmasıyla salgın amacına ulaşılmamasının tedbirlerini alma yükümlülüğü öne çıkmaktadır.

Ancak toplum sağlığı söz konusu olduğunda anayasada güvence altına alınan bu temel haklar yine toplumu oluşturan fertlerin varlığı ve sahip olduğu hakları kullanabilmesi, hayatta olmalarını temin için yine ferdin menfeati gereği sınırlanmaya gidilmesi, her ne kadar ferdin özgürlüğünü elinden almak gibi görünsede netice olarak insanın faydasına olduğundan sınırlanmasının gerekebileceği yadsınamaz bir gerçektir.

Burada göz ardı edilemeyecek husus hukukilikten ayrılmama, kamu güvenliği adı altında birey haklarının kısıtlanmasına yol açılmamasıdır. Çünkü bu alınan “tedbir” adı altındaki uygulamalar, işin tabiatı icabı olağana dönüşmesi halinde yukarıda belirttiğimiz üzere bir anda sahip olunan hakların kaybedilmesi ile karşı karşıya kalmak hiçte sürpriz olmayacaktır. Bu nedenle bireyin kendi aleyhine olacak kısıtlamaların kanunsuz yapılmaması, bireyin normal hayat sürecindeki haklarının azami korunması önceliğine özen göstermek gerekmektedir.

Halende uygulanmakta olan şehiriçi ve şehirlerarası seyahatlerde kullanılmakta olan hes kodu uygulaması ile sadece güvenlik amacıyla sınırlanabilecek olan seyahat hürriyeti aslında sınırlanmış olmaktadır ki bunun anayasaya uyarlığı bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde kısa kapsamlı seyahat sayılabilecek kişinin evinden dışarı çıkıp dolaşmasının engellenmesi de anayasaya uyarlık arz etmemektedir. Oysa amaç eğer seyahat eden kişinin covid 19 hastası olup olmadığını belirleme ve salgına bulaşmış kişinin salgın taşıyıcısı olmasını engellemek ise test sonucu pozitif çıkanların durumu, kişinin vatandaşlık numarasına tanımlanması halinde hasta olduğundan bulaşmayı engellemek, sağlıklı kişilerle temas etmeyi önlemek için izole bir bölümde seyahat etmesi sağlanarak seyahatinden alıkonulmaması sağlanabilir. Bu yapılmadan sadece pozitif olduğu gerekçesiyle seyahatinden alıkonulması yasal dayanak olmadan anayasal hakkın engellenmesi durumuyla karşı kalmak olmaktadır. Örnek vermek gerekirse, sigara içmenin salgın hastalık gibi bir zararı yok ancak kronik faranjit olan kişiler sigara içilen ortamdaki daha fazla olumsuz etkilenmekte ve zarar görmektedir. Bu hastaları korumak için sigara içilmesi yasaklanamaz, ancak, sigara içenlerin çevredeki bu türlü hastalara zarar vermemesi için sigara içme ortamı oluşturmak yine devletin görevi olmaktadır. Bunun gibi covid 19 testi pozitif hastaların seyahatini engellemek yerine bu kişilerin çevreye virüs yaymayacak izole bir ortamda seyahatlerinin sağlanması daha geçerli ve kabul gören bir yaklaşım olacaktır.

Vurgulamak gerekirse sokağa çıkma yasakları içişleri bakanlığının genelgesiyle uygulanmaktadır. Oysa Genelge icraî bir işlem değildir; vatandaşlara hitap etmez; vatandaşların hak ve ödevleri üzerinde bir sonuç doğurmaz. Bu nedenle genelgeler birer “hukuk normu” değildir ve dolayısıyla normlar hiyerarşisinin bir parçasını da oluşturmazlar. Buna bağlı olarakta sokağa çıkma yasakları vb. genelge ile konulan yasaklar hukuka aykırı dolayısıyla anayasaya aykırı yasaklardır ki bunların hukuki niteliği de bulunmamaktadır.⁶

⁶ Kemal Gözler, “Genelge Devleti: Hukukta Şeklin Önemi Üzerine”, (www.anayasa.gen.tr/genelge-devleti.htm) (Yayın Tarihi: 14 Mayıs 2021).

SONUÇ

Devlete, yönetene ve bireye düşen hak ve yükümlülükler bulunmaktadır. Yürütme erkini elinde bulunduranlar öncelikle ve acilen vatandaşta şüphe oluşturmayacak şekilde salgının kaynağını tespit edip buna uygun yayılmasını önleyici tedbirler almalıdır. Bunun için gerekiyorsa kanuni düzenleme yapılmalı, değilse mevcut yasalar çerçevesinde önleyici tedbirler alınmalıdır.

Şayet bu şekilde alınan önlemler yeterli olmuyorsa hiçbir siyasi ve sınıfsal bir ayrıma yol açmayacak şekilde sadece salgınla sınırlı kalmak üzere toplumun menfeati için bireyin özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik belirlenen tedbirler, anayasa değişikliğindeki oy çokluğu ile çıkarılacak yasa ile alınmalıdır.

Yasa çıkarılması yapılamıyorsa o zaman anayasa da belirtilen olağanüstü hal ilanı yapılmalı, bunun neticesinde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına gidilmelidir.

Devleti oluşturan fertler de tartışmaya ve çatışmaya mahal vermeksizin devlet tarafından alınmış olan salgının etkisini ve olağan sonuçlarını önlemeye yönelik tedbirlere uymaya azami gayret göstermelidir.

KAYNAKLAR:

- 1- Bulaşıcı hastalıklar ile mücadele rehberi Genelgesi-2017-11
- 2- <https://www.afad.gov.tr/kbrn/biyolojik-silahlarin-tarihcesi>
- 3- Sağ. Bak. Halk Sağ. Gnl .Müd.Pandemik influenza ulusal hazırlık planı
- 4- Dünya Sağlık Örgütü Salgın İletişim Rehberi Çeviri:Doç. Dr. Pınar Ay
- 5- Bireysel başvuruya konu edilebilecek haklar Melek Acu tbb dergisi 2014 (110)
- 6- Kemal Gözler, “Genelge Devleti: Hukukta Şeklin Önemi Üzerine”, (www.anayasa.gen.tr/genelge-devleti.htm) (Yayın Tarihi: 14 Mayıs 2021). www.anayasa.gen.tr/genelge-devleti.htm

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

IS SHAKESPEARE AN ANTI-SEMITE?

Burcu ERDAG

burcuerdag@aydin.edu.tr

There have been lots of studies about Shakespeare's attitude towards minorities living in his society. Several critics claimed that Shakespeare is a racist and even an anti-Semite. There also have been others who have refused this opinion and supported Shakespeare as the fact that he is an objective playwright. In this paper, I will discuss whether Shakespeare an anti-Semite especially focusing on his play, The Merchant of Venice. Additionally, the reasons why Shakespeare is neither a racist nor an anti-Semite will be discussed successively. While arguing this issue, this paper will examine the historical background of Venice at those times, the living conditions of the minorities including Jews and other populations and special quotations from Shakespeare's play. The comparison of Christopher Marlowe's Barabas in The Jew of Malta and Shakespeare's Jew character, Shylock will highlight the discussion about Shakespeare's attitude in relation to Marlowe's previous work.

Key Words: anti- Semitism, Jew, Malta, alienation, minority, racism Is Shakespeare an anti-Semite?

SHAKESPEARE BİR YAHUDİ DÜŞMANI MI?

Burcu ERDAĞ

ÖZET

Shakespeare'in kendi toplumunda yaşayan azınlıklara karşı tutumu hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bazı eleştirmenler Shakespeare'in ırkçı ve hatta Yahudi karşıtı olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşü reddeden ve Shakespeare'in nesnel bir oyun yazarı olduğu gerçeğini destekleyen başkaları da olmuştur. Bu yazıda Shakespeare'in özellikle Venedik Taciri adlı oyununa odaklanan bir Yahudi aleyhtarı olup olmadığı tartışılacaktır. Ayrıca Shakespeare'in ne ırkçı ne de Yahudi karşıtı olmasının nedenleri art arda tartışılacaktır. Bu makale bu konuyu tartışırken Venedik'in o dönemki tarihsel arka planını, Yahudiler ve diğer topluluklar dahil olmak üzere azınlıkların yaşam koşullarını ve Shakespeare'in oyunundan özel alıntılarını inceleyecektir. The Jew of Malta'daki Christopher Marlowe'un Barabas'ı ile Shakespeare'in Jew karakteri Shylock'un karşılaştırılması, Shakespeare'in Marlowe'un önceki eseriyle ilgili tutumuna ilişkin tartışmayı vurgulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi düşmanlığı, Yahudi, Malta, azınlık, ırkçılık

There have been lots of studies about Shakespeare's attitude towards minorities living in his society. Several critics claimed that Shakespeare is a racist and even an anti-Semite. There also have been others who have refused this opinion and supported Shakespeare as the fact that he is an objective playwright. In this paper, I will discuss whether Shakespeare an anti-Semite especially focusing on his play, *The Merchant of Venice*. Additionally, the reasons why Shakespeare is neither a racist nor an anti-Semite will be discussed successively. While arguing this issue, this paper will examine the historical background of Venice at those times, the living conditions of the minorities including Jews and other populations and special quotations from Shakespeare's play. The comparison of Christopher Marlowe's Barabas in *The Jew of Malta* and Shakespeare's Jew character, Shylock will highlight the discussion about Shakespeare's attitude in relation to Marlowe's previous work.

There were a low number of Jews openly living in sixteenth century England. Due to this fact, we cannot encounter many plays or works in which the focus is on the Jews, in other words, on the minorities. The Jews were the minorities and Venetians do not consider them as citizens. Martin Luther and Samuel Purchas even named Jews as "homeless and failed assimilation" (qtd. in Kitch 133). According to Kitch, when they have proved themselves in trade, they have caught the attention of Christians as a nation (133).

Andrew Willet claims that Jews were unique in their tendency to remain aliens in Christian nations where they lived: "a Jew whether he journeys into Spain, or France, or into whatever other place he goes to, declares himself to be not a Spaniard or a Frenchman, but a Jew." (qtd. in Kitch 134). Several authors consider Jews as homeless and not achieving assimilation. According to Willet, Jews declare themselves as the nation they live, but not a Jew. Willet says that Jews have no identity and they must shape themselves in whichever nation they belong to(Kitch 134). So, Jews have struggled to sustain their identity and Shylock is just one of them who decides about getting his rights.

Suzanne Panuel argues Shylock as a castrated creditor in her article. According to Panuel castrating the creditor, Shylock, is an attempt to weaken Judaism by these words:

The Duke calls Shylock "stony" but the adjective loses force, since Shylock has already lost his stones to Jessica and Lorenzo forever (IV.i.4). In taking Shylock's stones, ring, ducats, and daughter, Merchant's Christians not only betray fear of debts to fiscal creditors as well as economic and emotional resentment of parents, but they also reveal anxiety about Christian culture's indebtedness to Judaism. The play's swing from Old Testament justice to New Testament mercy, for example, is not entirely successful. (263)

What about the Venice at this era? Venice was also popular for its population of aliens. It was a multicultural and multinational city due to the fact that it provides a home to "homeless" people including Jews (Kitch 135). As a result, Venice became a city of diverse populations. At this point, Venice is differentiated from other cities of Europe.

Europeans did not respect the religion of Jews. However, Venetians gave them the right to believe what they wanted. Since Venice became a city of diverse populations, it will be correct to interpret that the city of Venice is associated with the ideas of justice, tolerance, independency and equality in limited levels.

In Venice denizens have limited rights in the sixteenth century. Since they serve the state, they are tolerated by the state with their own religion (Kitch 138), while in some European cities, they are punished for identifying themselves in public (Kitch 141). All this makes us think that if this is the situation in Venice, the most tolerant city towards Jews, what about the other less tolerant countries?

In order to support the idea that Shakespeare is not an anti-Semite, a deeper analysis of *The Merchant of Venice* will clearly lead to an answer. First of all, *The Merchant of Venice* is one of the most popular plays of William Shakespeare. Since it can be classified as both tragedy and comedy, one may refer this play as one of the problematic plays of Shakespeare. The perspective of the reader will determine the type of the play; if you are reading the play from the perspective of Jews (Shylock) then it will undoubtedly be a tragedy. Therefore, the play must be evaluated from the perspectives of both the Jews and the Christians. The features of the era is also another important issue. We must consider the political and social aspects of the city of Venice of those times. This would give us a correct interpretation. However, if you see the play from a historical perspective (considering the time's values, attitudes towards Jews), then *The Merchant of Venice* will be a comedy with its happy ending including marriage, punishment of the villain etc.

The play starts with Bassanio's situation in need of money, then he goes to Antonio who is his best friend in order to ask for money because he wants to go to Belmont and would like to marry Portia. However, Antonio doesn't have that money because he has invested all his money in his ships. Then he goes to ask money of the moneylender, Shylock, whom he has humiliated and insulted habitually just because Shylock is a Jew and he lends money. After Antonio asks for money, we encounter a Jew who makes us question the Christian attitude towards them. Shylock makes us surprise with his answer and states:

Signor Antonio, many a time and oft

In the Rialto you have rated me

About my moneys and my usances.

Still have I borne it with a patient shrug,

For sufferance is the badge of all our tribe.

You call me misbeliever, cutthroat dog,

And spet upon my Jewish gaberdine,

And all for use of that which is mine own.

.....

"Hath a dog money? Is it possible

A cur can lend three thousand ducats?" Or

Shall I bend low and, in a bondman's key,
 With bated breath and whisp'ring humbleness,
 Say this:
 "Fair sir, you spet on me on Wednesday last;
 You spurned me such a day; another time
 You call'd me 'dog'; and for these courtesies
 I'll lend you thus much moneys? (I.iii.107-134)

Here we see the hatred of Antonio towards Shylock, in other words, the hatred of Christians towards Jews. Although Antonio is the one who asks for money, in need of Shylock's money, he never hesitates to show his grudge against Shylock. Antonio accepts that even if he wants money from Shylock, what he feels for him or how he treats him will not change. Antonio still sees Shylock as a dog and an unworthy person. He never asks for mercy and Shylock also does not seem to be merciful, which is very normal in his case. However, what is unusual here is the outbreak of Shylock. He can fearlessly express his feelings. How badly and unfairly they have behaved towards Shylock, how disrespectful they have been to his religion and values... Shakespeare is undoubtedly a neutral narrator no matter how this play was considered a comedy when it was first published. Shakespeare's mastership lies in the speeches and asides of Shylock. Shakespeare has succeeded in revealing different meanings in different times in his works. What the people of his time could not understand is understood by today's people. And who knows what the future people will get from his masterpieces? The Elizabethan people could not give an ear to Shylock's pain. However, today we can clearly hear Shylock's voice which was unheard during Elizabethan era because of the values of the times.

What Shakespeare had done in his plays was so convenient for those times. Since the Jews were seen as scapegoats (they lent the money) in plays reflecting the sixteenth century. Jews were humiliated and scorned. However, Shakespeare made his difference clear and he incredibly expressed the feelings of Jews who were isolated and seen as outsiders by society in those days. Making the Jew's voice heard in the readers' sympathies is perfect evidence in justification of Shakespeare towards his being an anti-Semite. How could someone express the feelings of whom one despises? If Shakespeare had been a racist or an anti-Semite, he would have given no importance to Shylock's part in the play. It is for sure that Shakespeare had to write in favor of the society in which he had lived in order to make a living. Therefore, it is very normal to make Christians humiliate and even scorn at Jews. Otherwise, he could not be supported or approved by society and the Queen. The play contains the most important answer to all racism claims. Shakespeare expresses Shylock's feelings so deeply that we may see him as one of us, although he is seen as an outsider even today. Shylock experiences one of his peak points in the play, stating why he wishes for Antonio's flesh:

To bait fish withal—if it will feed nothing else, it will feed my revenge. He hath disgrac'd me, and hind' red me half a million, laugh'd at my losses, mock'd at my gains, scorn'd my nation, thwarted my bargains, cool'd my friends, heated mine enemies; and what's his reason? I am a Jew. Hath not a Jew eyes? Hath not a Jew hands, organs, dimensions, senses, affections, passions; fed with the same food, hurt with the same weapons, subject to the same diseases, heal'd by the same means, warm'd and cool'd by the same winter and summer, as a Christian is? If you prick us, do we not bleed? If you tickle us, do we not laugh? If you poison us, do we not die? And if you wrong us, shall we not revenge? If we are like you in the rest, we will resemble you in that. If a Jew wrong a Christian, what is his humility? Revenge. If a Christian wrong a Jew, what should his sufferance be by Christian example? Why, revenge. The villainy you teach me, I will execute, and it shall go hard but I will better the instruction. (III.i.49-61)

Equality, justice, revenge and being understood... These are the things Shylock is asking for. These sentences cannot belong to someone who has not truly experienced such feelings. Shakespeare is so sincere and right to the point in Shylock's speech that reader here feels that Shylock is a real person and these are his utterings. Reading these words, one should think twice even more when it comes to blaming Shakespeare as a racist.

In the play, Antonio is the one who represents friendship. He loans money without interest and tries to help everybody but the Jews. He hates Jews and he despises them. Antonio shows his hatred in every single word and therefore Shylock feels the same for him. Antonio does not take Shylock seriously until payback time. For Antonio, Shylock is not an equal person to him. As a result of this, Shylock ignores him when Antonio begs for mercy. Additionally, Shylock actually associates Antonio with Christianity. According to Shylock, Antonio hates him because he is a Christian. Shylock reveals his thoughts in his aside frankly and fearlessly:

How like a fawning publican he looks!
 I hate him for he is a Christian,
 But more for that in low simplicity
 He lends out money gratis and brings down
 The rate of usance here with us in Venice.
 If I can catch him once upon the hip,
 I will feed fat the ancient grudge I bear him.
 He hates our sacred nation, and he rails,
 Even there where merchants most do congregate,
 On me, my bargains and my well-won thrift,
 Which he calls "interest." Cursed be my tribe
 If I forgive him! (I.iii.41-52)

No matter how Jews were isolated from society and humiliated, it is for sure that they were really playing a key role in the economics of the Venetian society. This situation is also highlighted in the play, *The Merchant of Venice*. Shakespeare not only makes his Jewish character, Shylock talk about the importance of the other nations living in Venice including Jews, but also other characters such as Antonio accepts this fact saying:

The Duke cannot deny the course of law;
 For the commodity that strangers have
 With us in Venice, if it be denied,
 Will much impeach the justice of the state,
 Since that the trade and profit of the city
 Consisteth of all nations. (III.iii.26-31)

Although Antonio is a character who is filled with hatred towards Jews, namely Shylock, he is aware of this fact, too. This speech of Antonio is strong evidence of Shakespeare's being in favor of minorities no matter what. Shakespeare makes even Antonio accept the contributions of "others" including Jews to the Venetian society. How could someone blame Shakespeare as a racist or anti-Semite at this point? Shakespeare managed to draw attention to Jews point of view in his play, *The Merchant of Venice*. He did not just express the Jews but also Shakespeare studied the other isolated people, such as Othello the Moor. Shakespeare clearly expresses Othello's feeling and his isolation from the society as a reason for his downfall.

Amanda Bailey examines owning issue in her article and states that there is no wrong in Shylock's taking interest from the money he lends. Shylock also supports himself in the play. Bailey also states:

Shylock implies that while Jacob had an "interest" in his uncle's property, in the colloquial sense of the world, he did not have "direct interest" in it, as exemplified by title. Shakespeare reminds his audience of the embedded nature of their own property relations, since early modern Landowners did not have direct interest in land.

In the play, what Antonio sees as a mercy on Shylock nothing but a forced conversion and Shylock must leave his possessions to his daughter and Lorenzo. Antonio states:

So please my lord the Duke and all the court
 To quit the fine for one half of his goods,
 I am content; so he will let me have
 The other half in use, to render it
 Upon his death unto the gentleman
 That lately stole his daughter.
 Two things provided more, that for this favor
 He presently become a Christian;
 The other, that he do record a gift,

Here in the court, of all he dies possess'd
Unto his son Lorenzo and his daughter. (IV.i.380-390)

Here Antonio clearly means that the conversion of Shylock is an act of mercy from Christians for Shylock (Lewis 29). Lewis argues that “Shylock and Antonio mirror one another in their isolation” (29) and he states:

Everything about Antonio's sentences implies that he has learned nothing since Act I. His cool detachment, his inability to see the moral ambiguity of Jessica's desertion (or pain that, say, her trading of the turquoise causes Shylock), and his return to convoluted wording all suggest his own dislocation in the world from which he would exclude Shylock.

According to Lewis, Antonio actually isolates himself by isolating Shylock, such a vicious circle. Shylock is the one who tries to teach the Christians about law and also Christians are to teach the mercy, especially Antonio.

The genre of the play, *The Merchant of Venice* also tells a lot about the writer's attitude. The genre of the play has changed from comedy to tragicomedy over time. The reason lies under the interpretation of the play. For the society in which this play was written, it is a comedy. However, today we consider it as a mixture of comedy and tragedy thanks to Shakespeare's mastership in conveying messages regarding the Jews as aliens.

Another important evidence can be found in the comparison of *The Jew of Malta*'s Barabas and *The Merchant of Venice*'s Shylock. If we compare the Jew character of Shakespeare, who is Shylock, with the Jew character of Marlowe, who is Barabas, it is undoubtedly clear that we will see their differences even if they are both Jewish protagonists.

Barabas is described as a villain character. When we see Shylock, it is more likely to sympathize with Shylock thanks to Shakespeare's narration. While Barabas is engaged with mercantilism, Shylock is a stereotypical usurer. Shakespeare, in a way, recreates the Jew character of Marlowe, however this time Shakespeare refuses the stereotypical Jew image and unusually makes the reader pity the Jewish character. Differently from Marlowe's Jew, Shakespeare's Jew, Shylock, is more likely to make us think that he is also a human being and has feelings. This is the most important difference between Shylock and Barabas. If Shakespeare makes the reader hear the voice of the Jew, which is very unusual to its time, he can be called nothing but a strong supporter of Jews who are considered as “outsiders”. We have mercy for Shylock. Stephan Greenblatt analyzes this saying:

Something set Shakespeare's imagination on fire, something enabled him to discover in his stock villain a certain music-the sounds of a tense psychological inwardness, a soul under siege- that no one, not even Marlowe, had been able to call forth from the despised figure of the Jew.

Very little is understood about the life experiences, either then or now, that make such creative leaps possible, but one can at least imagine a set of plausible triggering events in the everyday world Shakespeare inhabited. (272)

Kenneth Gross focuses on the description of Shylock as a “negative stereotype of the Jews and he shows how this fictional character was the model for the self-understanding of creative writers, starting with Shakespeare himself” (qtd in. Plax 260). Gross writes several soliloquies at the end of a few chapters as if they are Shakespeare’s own words. He tell about the fictional character he has created who is Shylock. According to Gross:

Anti-Semitism expresses in Antonio’s contempt for Shylock is not grounded in their religious differences. He begins by considering Antonio’s mysterious sadness, which he explains as resulting from Antonio’s inability to cope with chancy nature of the life of commerce. He escapes his anxiety by acts of charity, which are, in truth, motivated by his desire to control those who are its recipients. It is this charitableness that makes him an alien in his own community. Therefore, Antonio hates Shylock not because he is Jew, but because Shylock is more Venetian than he is. Antonio, however, can only publicly defend his hatred in terms that are also foreign to most Venetians businessmen by retreating to the religious view of contracts, particularly the Christian belief that the New Law (Testament) superseded the Old Law. (qtd. in Plax 261)

Greenblatt goes in his article to discuss the execution of the Queen’s personal physician, Roderigo Lopez who was converted to Christianity. He was arrested because he was accused of being a spy of the king of Spain. Thus, even if they converted, Jews or minority people never achieved to have the rights of a citizen or to be totally accepted by society. Othello is another example of this situation, even if he was successful and praised as a general of the Venetian army, he had always felt the isolation that caused his downfall. Desdemona’s father, Brabantio, did not want his daughter to marry Othello, despite his appreciating of Othello as a general. Additionally, Dr. Lopez was said to be a secretly Jew. Greenblatt focuses on the possibility of Shakespeare’s witnessing Lopez’s execution:

If Shakespeare did personally witness it, he would have seen and heard something beyond the ordinary, ghastly display of fear and ferocious cruelty. In the wake of his conviction, Lopez evidently had sunk into a deep depression, but on the scaffold he roused himself and declared, according to the Elizabethan historian William Camden, that “he loved the queen as well as he loved Jesus Christ.” “Which coming from a man the Jewish profession,” Camden adds, “moved no small Laughter in the Standers-by.”

This laughter, welling up from the crowd at the foot of the scaffold, could well have triggered Shakespeare's achievement in *The Merchant of Venice*. (276-277)

When it comes to Shylock's conversion which is forced to him, we need to revise some historical information. Plax claims that:

A converted Shylock would have become a Marrano, a man living a double life- exteriorly Christian, interiorly Jewish. Jews who converted to Christianity in Spain (Conversos), the "New" Christianity, were subject to continuous rejection by the old Christians. Sectarian prejudice shifted to prejudice on the basis of blood. Here Gross finds the ground of racial hatred of Jews, the grounds of the Nazi Holocaust. (262)

That means even if Jews are converted, they are exposed humiliation and rejection by Christians. Jews are never the same with Christians. Dr. Lopez's last words that he loved the queen as well as he loved Jesus Christ are undoubtedly interpreted as nothing but he did not love the Jesus so did the Queen. Dr. Lopez is a real example of this situation. The crowd assigned the negative meaning to Dr. Lopez's words and they all laughed instead of considering these last words as a wish for mercy.

Frederick Hawkins also suggests that *The Merchant of Venice* is written as a response to Dr. Lopez's trial, "a plea for toleration towards the Jews" (qtd. in Smith 192). It is for sure that Dr. Lopez's trial has a huge effect on Shakespeare. Shakespeare is supposed to be in this crowd and he has heard the unspoken sincerity of Lopez. Greenblatt suggests that the voice of the Shylock may have belonged to Dr. Lopez (278). The crowd is also similar to some characters in *The Merchant of Venice*, namely Salerio, Solanio and Graziano. So from this real issue, Shakespeare would like to hand down such ideas of tolerance to next generations. However, while doing this, he had to please both sides, Christians and Jews. Apparently, Shakespeare succeeded incredibly well.

These are several evidences of the fact that Shakespeare is a neutral playwright, even in the favor of minorities in his plays. His mastership lies in his ability to give many and meaningful messages to the reader. Shakespeare turned Shylock into a sympathetic character with his talented pen. Shakespeare focused on the cruelty of Antonio in the name of Christians and that has made us concentrate on the pain of Shylock. Unlike the Elizabethan time audience, we feel how badly Shylock has been treated. This is obviously not a criticism for people of this era in terms of isolating Jews since the situations and the people must be evaluated in their context. That means both we cannot judge Antonio or Portia in our current time. Therefore, it would not be correct to expect Elizabethan people to sympathize with Shylock. At this point, Shakespeare showed his mastership and if we could feel or sympathize with Shylock, that means there is no way to call Shakespeare an anti-Semite. His plays are interpreted differently over time. They are just like buried treasures. The more you dig on, the more you will have unexpected and hidden messages.

WORKS CITED

- Bailey, Amanda. "Shylock and the Slaves: Owing and Owning in *The Merchant of Venice*".
Shakespeare Quarterly, Vol. 62, No. 1, pp. 1-24. Johns Hopkins University
Press, 2011. Print.
- Greenblatt, Stephen. *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*.
London: Pimlico, 2004. Print.
- Kitch, Aaron. "Shylock's Sacred Nation". Shakespeare Quarterly, Vol. 59, No. 2, pp. 131-
155. Johns Hopkins University Press, 2008. Print.
- Lewis, Cynthia. "Antonio and Alienation in *The Merchant of Venice*". South Atlantic Review,
Vol. 48, No. 4, pp.19-31. South Atlantic Modern Language Association, 1983. Print.
- Penuel, Suzanne. "Castrating the Creditor in *The Merchant of Venice*". SEL Studies in
English Literature 1500-1900, Vol. 44, No. 2, pp. 255-275. Johns Hopkins University
Press, 2004. Print.
- Plax, Martin J. "Shylock Is Shakespeare". Comparative Drama, Vol. 41, No. 2, pp. 260-264.
Western Michigan University Press, 2007. Print.
- Shakespeare, William. *The Merchant of Venice*. İstanbul: Dejavu Publishing, 2010. Print.
- Smith, Emma. "Was Shylock Jewish?". Shakespeare Quarterly, Vol. 64, No. 2, pp. 188-219.
Johns Hopkins University Press, 2013. Print.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

KARAR VERMEDE AKIL - GÖNÜL İLİŞKİSİ:
TAYLASAN KURAMI VE İLETİŞİMDE GÜZEL SÖZÜN ÖNEMİ

Prof. Dr. Ömer Adil ATASOY

İstanbul Aydın Üniversitesi
Adalet Meslek Yüksekokulu Müdürü
ORCID NO: 000-0001-8203-050X
omeratasoy@aydin.edu.tr

ÖZET

Karar verme hayatımızın her safhasında ve belki de her anında karşımıza çıkan bir süreç, bir olgu. Karar vermede dikkat edilecek hususlar yönetim ve insan ilişkilerini konu edinen çeşitli bilim dallarının konusu haline gelmiş bulunuyor. Aldığımız kararlarda isabet veya isabetsizlik ve ortaya çıkan sonuçları hem günlük yaşamımızı hem de iş ve meslek hayatımıza yön veren önemli bir etken.

Karar almada bilimsellik, karşılaştığımız farklı olayların bize kazandırdığı tecrübe, kişisel birikim ve deneyimlerin sonucu elde edilen sezgi gücü ve bazı anlık kararları alma ve uygulamada gösterilen çabukluk, kendine güven ve mutluluk duygusu zihinsel, duygusal faaliyetlerimizin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki bunlar kadar önemli olan aldığımız kararların içselleştirilmesi ve mevcut değerler sistemimize uygun olarak verilmiş, sonuçlarından memnunluk ve huzur bulacağımız kararlar olmasıdır. Bu tebliğ karar almada “akıl – gönül” ilişkisinin bireysel ve mesleki mutluluğumuz için önemini ortaya koymaya çalışan bir deneme niteliği taşımaktadır.

Her karar bir iletişim eylemi içinde alınır ve gerçekleşir. Karar alma süreçleri kadar iletişimin şekli, üslubu ve araçları da önemlidir. Kimi insani ve toplumsal duygular olumlu etkileşim yöntemleri sayesinde kişisel ve toplumsal mutluluğumuzun temelini oluştururken, kimi iletişim hataları ve kopuklukları, iletişim konusu düşüncenin ve söylemin uygunsuzluğu insani ve toplumsal yaraların açılmasına ve savaşlara sebep olabilmektedir.

Güzel Türkçemizin söz ustası ve en ince duygularımızın tercümanı Yunus Emre Hazretlerinin vefat tarihi M. 1321 olarak tespit edilmiştir. Vefatından bu güne tam 700 yıl geçmiş bulunuyor. TC. Cumhurbaşkanlığı Makamı ve UNESCO tarafından Yunus Emre Hazretlerinin “700. Ölüm Yılı” olması nedeniyle 2021 yılı, “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olarak ilan edilmiş bulunuyor.

Yunus Emre Hazretleri ve eserleri çeşitli kültürel, sanatsal ve bilimsel toplantılar düzenlenerek inceleniyor ve bugün için gerekli dersler çıkarılmaya çalışılıyor. Yurtiçinde ve yurt dışında çeşitli toplantılar yapılırken, biz de Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Rektörlüğü tarafından düzenlenen bu güzel bilimsel toplantıyı vesile kılarak Yunus Emre Hazretlerini bir iletişim ve doğru olana yön verme sanatının ustası, en güzel söz olan “İlahi Tebliğin” tercümanı olarak anlamak ve anmak bu günümüze önemli bir değer katacaktır.

Yunus Emre Hazretlerini, yapıcı ve doğruya yönlendirici iletişimin kaynağı olan güzel söz söyleme ustası olarak bugüne taşımak; güzel söz söyleme ve insanları barışa yönlendiren bir fikir ve iman insanı, Türkçe iletişim sanatının ustası olarak anmak ve onun söz incilerinden bir nebze olsun nasiplenmek istedik.

Anahtar Kelimeler ve Kavramlar: Karar Verme, Karar Vermede Akıl-Gönül İlişkisi, Taylasan, Taylasan Kuramı, İnsanın Değişim ve Gelişimi, Yapay Zeka, Yapay Zekalı Makinelerde Karar Verme ve Sorumluluk, İletişim, İletişimde Güzel Söz Söyleme, Kuran’da Güzel Sözün Yeri ve Önemi, Yunus Emre ve Güzel Söz Söyleme

RELATIONSHIP BETWEEN MIND AND HEART IN DECISION MAKING: TAYLASAN THEORY AND THE IMPORTANCE OF A FINE WORD IN COMMUNICATION

Prof. Dr. Ömer Adil ATASOY

ABSTRACT

Decision-making is a process, a phenomenon that we encounter at every stage and almost every moment of our lives. Matters to be considered in decision making have become the subject of various disciplines dealing with management and human relations. The accuracy or inaccuracy of our decisions and their results are an important factor that shapes both our daily life and our business and professional life.

Scientificness in decision-making, the experience we have gained from different events we encounter, the power of intuition obtained as a result of personal knowledge and experiences, and the quickness, self-confidence and happiness shown in making and implementing some instant decisions are the products of our mental and emotional activities. What is as important as these is the internalization of the decisions we take and the decisions made in accordance with our current value system, the results of which we can find satisfaction and peace. This article is an essay that aims to reveal the importance of the "mind-heart" relationship in decision making for our individual and professional happiness.

Every decision is made and realized in an act of communication. The form, style and tools of communication are as important as the decision-making processes. While some human and social emotions form the basis of our personal and social happiness thanks to positive interaction methods, some communication errors and disconnections, the inappropriateness of communication thought and discourse can cause human and social wounds and wars.

It has been 700 years since the death of Yunus Emre, the master of words of the Turkish language. The year 2021 has been declared as "The Year of Yunus Emre and Turkish Language" by the Presidency of Turkey and UNESCO, due to the 700th anniversary of the passing away of Yunus Emre.

Yunus Emre and his works are examined by organizing various cultural, artistic and scientific meetings, and lessons are tried to be learned for today. While various meetings are being held at home and abroad, we also make this scientific meeting organized by Nuh Naci Yazgan University as an occasion, to understand and commemorate Yunus Emre as a master of communication and the artist of directing what is right, and the interpreter of the most beautiful word, the Divine Message.

To carry Yunus Emre to today as a master of eloquence, the source of constructive and direct communication; we desire to commemorate him as a master of the art of communication in Turkish language, an idea and a person of faith who speaks well and guides people to peace, and again we desire to benefit from his mastery of words.

Keywords: Decision making, relationship between mind and heart in decision making, taylasan, taylasan theory, human development and change, artificial intelligence, decision making and liability in artificial intelligence, communication, importance of a fine word in Quran, Yunus Emre and fine word

GİRİŞ

Karar verme hayatımızın her safhasında ve belki de her anında karşımıza çıkan bir süreç, bir olgu. Karar vermede dikkat edilecek hususlar yönetim ve insan ilişkilerini konu edinen çeşitli bilim dallarının konusu haline gelmiş bulunuyor. Aldığımız kararlarda isabet veya isabetsizlik ve ortaya çıkan sonuçlar hem günlük yaşamımızı hem de iş ve meslek hayatımıza yön veren önemli bir etken.

Karar almada bilimsellik, karşılaştığımız farklı olayların bize kazandırdığı tecrübe, kişisel birikim ve deneyimlerin sonucu elde edilen sezgi gücü ve bazı anlık kararları alma ve uygulamada gösterilen çabukluk, kendine güven ve mutluluk duygusu zihinsel, duygusal faaliyetlerimizin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki bunlar kadar önemli olan aldığımız kararların içselleştirilmesi ve mevcut değerler sistemimize uygun olarak verilmiş, sonuçlarından memnuluk ve huzur bulacağımız kararlar olmasıdır. Bu tebliğ karar almada “akıl – gönül” ilişkisinin bireysel ve mesleki mutluluğumuz için önemini ortaya koymaya çalışan bir deneme niteliği taşımaktadır.

Her karar bir iletişim eylemi içinde alınır ve gerçekleşir. Karar alma süreçleri kadar iletişimin şekli, üslubu ve araçları da önemlidir. Kimi insani ve toplumsal duygular olumlu etkileşim yöntemleri sayesinde kişisel ve toplumsal mutluluğumuzun temelini oluştururken, kimi iletişim hataları ve kopuklukları, iletişim konusu düşüncenin ve söylemin uygunsuzluğu insani ve toplumsal yaraların açılmasına ve savaşımlara sebep olabilmektedir.

Güzel Türkçemizin söz ustası ve en ince duygularımızın tercümanı Yunus Emre Hazretlerinin vefat tarihi Miladi 1321 yılı olarak belirlenmiş bulunmaktadır. Vefatından bu güne tam 700 yıl geçmiş bulunuyor. TC. Cumhurbaşkanlığı Makamı ve UNESCO tarafından Yunus Emre Hazretlerinin 700. vefat yılı olması nedeniyle 2021 yılı “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olarak ilan edilmiş bulunuyor.

Yunus Emre Hazretleri ve eserleri çeşitli kültürel, sanatsal ve bilimsel toplantılar düzenlenerek inceleniyor ve bugün için gerekli dersler çıkarılmaya çalışılıyor. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli toplantılar yapılırken, biz de Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Rektörlüğü ve Astana Yayınevi tarafından düzenlenen bu güzel bilimsel toplantıyı vesile kılarak Yunus Emre Hazretlerini bir iletişim ve doğru olana yönlendirme sanatının ustası, en güzel söz olan “İlahi Tebliğin” tercümanı olarak anlamak ve anmak bu günümüze önemli bir değer katacaktır.

Yunus Emre Hazretlerini, yapıcı ve doğruya yönlendirici iletişimin kaynağı olan güzel söz söyleme ustası olarak bugüne taşımak; güzel söz söyleme ve insanları barışa yönlendiren bir fikir ve iman insanı, Türkçe iletişim sanatının ustası olarak anmak ve onun söz incilerinden bir nebze olsun nasiplenmek istedik.

I. BU YAZI NASIL ORTAYA ÇIKTI

Çok uzak olmayan bir geçmişte bir konuşmacı dinlemiştim. Konuşmacı kimdi? Yoksa o konuşma, içimin sesi olarak kendimle yapmış olduğum bir konuşma mı idi? Şimdi tam hatırlamıyorum. Kısaca belirtmek gerekirse, “Akıl - Gönül İlişkisi: Taylasan Kuramı ve İletişimde Güzel Sözüün Önemi” başlığını taşıyan bu yazı fikrinin oluşumunu ilk tetikleyen, TRT'nin çok

izlenen “Diriliş Ertuğrul” ve “Kuruluş Osman” dizilerinde Süleyman Şahı, Ertuğrul Gaziyi, Osman Beyi ve Şeyh Edebali gibi tarihi şahsiyetleri canlandıran değerli oyuncuların giydiği kıyafetler oldu. Bu kıyafetlerin tarihi gerçekliğe oldukça yakın ve titizlikle hazırlanmış olmalarını takdirle karşıladığımı ayrıca belirtmek isterim.

Zihnimdeki konuşmacı, Osmanlı - Türk İslam giyim tarzında kullanılan sarık şeklindeki başlığın, “Taylasan” denilen ve göğse doğru salınarak kalbe kadar uzanan parçasının “akıl ile gönül; beyin ile kalp arasında bağ kuran “sembolik bir altın yol” olduğu söylüyordu. İçimdeki konuşmacı bu yolun, insan için, karar almada ve uygulamadaki önemi üzerinde duruyordu.

Yazı, zihnimde izi kalmış bu kısa içsel söyleşinin, insani iletişim ve karar verme süreçleri bakımından önemini kavradığım bir zamanda ortaya çıktı. Yazının ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir başka etken de ufkumu açan bazı okumalarımın bu sıralarda gerçekleşmiş olmasıdır. Önceki okumalarımın ve bu zamana rast gelen diğer okumalarımın da yazının oluşumunda önemini belirtmeliyim.

Kendisini yakın geçmişte kaybettiğimiz ve burada rahmetle anmak istediğim Prof. Dr. Doğan CÜCELOĞLU’nun kitaplarını, vefatından sonra yeniden keşfedip, Kızım Ecem’le beraber okumaya başlamıştık. Bu kitaplardan, özellikle “İçimizdeki Biz”, “İnsan İnsana” ve “Savaşçı” dan çok etkilendiğimi ve yararlandığımı söylemeliyim.

Bu sayede, insanın kişilik gelişimindeki safhaları, şu andaki halimizle ne kadar insan olduğumuzu; insanlığımızı tamamlamak ve gelişmek konusundaki serüvenimizi öğrenmek ve önemini anlamak imkanı buldum. Kendine göre yaşayan bizlerin, mürebbileri tarafından terk edilmiş çocuklar gibi olduğumuzu hissettim.

Doğan CÜCELOĞLU Hoca, kişisel mutluluğun kaynağı olarak bizim bu yazıda “Akıl - Gönül İlişkisi” dediğimiz olguya; “Kişisel Bütünlük İlkesi” diyor ve bir “Aydın”, bir “İnsan” olabilmek bakımından önemi üzerinde duruyordu.

Yazının belirginleşmesine ve kağıda dökülmesine ön ayak olan ikinci kitap ise, Manevi Kızım Semanur’un “Yöneticilerin Finansal belirsizlik anlarında isabetli kararlar verilebilmesinin şartları ve sonuçları konusunda” hazırladığı “Doktora Tezi” nin alt yapısını oluşturmak için İstanbul’a geldiğinde beraberinde getirdiği Amerikalı yazar Jonah LEHRER tarafından yazılmış olan “Karar Anı” adlı kitap oldu. İlgimi çeken bu kitabı ben de dikkatlice okuma imkanı buldum.

Yazarın, insan beyninin karar alma süreçleri ve karar anı konusunda verdiği örnek olaylar, kişilerin karar verme sürecinde ve anında takındıkları tutum ve davranışlar çok dikkat çekici idi. İnsan, yaşanan her an ve zaman için bir “Hayat Similatöründe” değişen şartlara göre en uygun kararı almak ve uygulamak bakımından ne dereceye kadar eğitilebilir ve kendini geliştirebilirdi?

Değişik eğitimleri alma imkanı olsa bile, fevkalade değişken, bilinmeyen, ön görülemeyen şartlarda karar anı geldiğinde kendisi ve kurumu için “mutlu sonu” sağlayacak en uygun kararı nasıl alabilir? Bu konuda yapay zekalı akıllı makinaların katkısı ve rolü ne olabilecekti? Yapay zekalı bir düzeneğin, yazılım programından aldığı veriler doğrultusunda aldığı karar ve yaptığı işin olumsuz sonuçlarının sorumluluğu kime ait olmalıydı? Yapay zekalı düzenek, yazılımını kendisi güncelleyebilme ve davranışlarını gerekli olan normlara uyarlayabilme yeteneğine sahip olabilir mi idi?

İnsana en çok tatmin duygusu ve iç huzuru veren karar anları; insanın verdiği karardan dolayı mutlu olduğu, eski dilden gelen bir deyişle söylersek “mutmain” olduğu; yani, kendisi ile barışık ve kararından dolayı huzurlu bir hal içinde olduğu anlardır.

Karar anının önemi ve kararın isabeti, karar anı ile onu takip eden veya edecek olan eylemin çok kısa zamanda gerçekleşmesini gerektiren ve geri dönüşü olmayan hallerde daha da çok önem kazanmakta idi.

II. KARAR VERMEDE AKIL - GÖNÜL İLİŞKİSİ

Türk - İslam giyinme kültür ve geleneğinde başa sarılan “sarığın” önemli bir simgesel yeri var. Sarık, başa değişik biçimlerde şekil verilerek sarılan bir tülbenttir. Başa doğrudan sarılabildiği gibi giyilen bir başlık üzerine de sarılarak meydana getirilebilir. Sarık, başı çeşitli dış etkilerden, özellikle de sıcak veya soğuk iklim ve olumsuz hava şartlarının hakim olduğu bölgelerde yaşayan insanlar için, güneşin yakıcı etkisinden veya güneş çarpması gibi ölümcül etkilerinden koruyan önemli bir vasıtasıdır. İnsanların günlük hayatta giydikleri kıyafetin önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır. Hem kadın ve hem de erkek kıyafetlerinde eşit öneme sahiptir.

Baş sarılarak oluşturulan sarığın, batı dillerine geçmiş ve yerleşmiş şekliyle adı “Türban” olmuştur. Başa dolanan tülbent ve onun başa dolanması ile elde edilen çeşitli şekillerdeki başlık manasında kullanılmaktadır.

Sarık adı verilen sarığın asıl malzemesi çeşitli desen ve renklerde dokunmuş olan tülbent şeklindeki geniş ve uzunca bir kumaştır. Tülbentin başa sarılma şekli, cinsi, tülbentin dokunmasında kullanılan elyafın cinsi sarığa özellik katan unsurlardır. Sarığın sarılış şekli, özel ve ayrı isimler verilmesine ve değişik sosyal kategorilerin ayırt edilmesinde ve isimlendirilmesinde önemli roller oynamıştır. Sarık yapmada kullanılan kumaşın cinsi ve istenilen şekle uygun olarak başa sarıldıktan sonra sarık üzerine konulan değerli taşlar ve gösterişli süslemeler sarık saran kişinin sosyal kimliğini ortaya koyan tamamlayıcı unsurlar olarak dikkat çekerler.

Genellikle pamuk, yün, ipek gibi doğal maddelerden dokunan tülbentin dokunuş biçimi, renli olup olmaması veya hangi renge boyanmış olduğu da bir kişilik ve sosyal mevki göstergesi ve iletişim aracıdır. Sarık ve kıyafet bir iletişim aracı olarak bu özel şekliyle ayrı bir anlam kazanır. Bu manada, akli ve kalpte yer alan hikmeti birleştirme, güldürürken düşündürme ustası Nasrettin Hoca'nın herkes tarafından iyi bilinen bazı fıkralarını hatırlatmak yeterli olacaktır.

Türkler Müslüman olduktan sonra da geleneksel başlık ve kıyafetlerini korumak ve kullanmak yoluna gitmişlerdir. Aradan geçen zaman içinde Anayurtlarından getirdikleri bu kullanım şekli devam edegelmiştir. Milli folklorumuzun çok güzel örnekleri olarak yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir.

Türkler İslam Dinini kabul ederek İslam medeniyeti dairesine girmekle bu dinin maddi ve manevi değerleri ile de etkileşim haline gelmişler ve yaşadıkları coğrafyaların fiziki ve kültürel şartlarına bağlı olarak kıyafetleri konusunda belli bir değişim yaşamışlardır.

Bu manada Müslüman Türkler, ata yurtları olan Türkistan diyarından başlayarak, yaşamış oldukları coğrafyalarda değişik kültürlerin etkisi ile farklı kıyafetler giyen insanlarla tanışmış oldukları gibi; özellikle, girmiş oldukları İslam medeniyeti dairesindeki Müslüman halkların giymekte oldukları kıyafet ve kültür öğelerini ve kendilerine itibar kazandırıcı giyinme biçimlerini benimseyerek, farklılıkları aza indirmek suretiyle yaşadıkları topluma ve kültüre uyum sağlamak becerisini göstermişlerdir.

Türkler Müslüman olduktan sonra, buldukları bölgelere göre değişik kıyafet ve başlık tür ve modellerini yaşamlarına dahil etmişlerdir. Onun içindir ki tarih boyunca Türklerin kendilerine has farklı ve değişik kıyafet ve başlık tercih ve kullanımları olmuştur. Başa sarık sarma bakımından çok farklı ve değişik biçim ve modelleri benimsediklerini, günlük hayatlarında sarık şeklindeki başlık kullanımının yaygınlaşmış olduğunu görüyoruz. Kişinin sağlığında kullandığı başlık ve sarık türü; vefatından sonra da kabri başına dikilen hece taşlarının biçimlendirilmesinde dikkate alınır vefat eden kişinin kimliğini; mesleğini, meşrebini belirlemeye devam eden bir simge olarak korunurdu.

Baş sarılan sarık, her başlık gibi insanın en önemli uzvu olan başı ve onun içinde yer alan insani aklın kaynağı ve merkezi olan beyni koruyucu bir görev ifa eder.

İslam düşünce sistemi ve yaşam tarzı, kamil manada saf akılla varılan sonuçların, imandan kaynaklanan duygu ve değerler ile altın oranda birleşiminin meydana getirdiği kalp huzurunu ve mutluluğu hedefler. İnsanımız, sağlıklı ve huzurlu bir yaşam için bu birlikteliği amaç ve gaye edinmiştir.

Aklın yöneldiği sonuçlar ve alacağı kararlar, imanın ve insani değerlerin merkezi olan kalp; “gönül” tarafından doğrulanmalı, tasdik edilip onaylanmalıdır ki aklın yöneldiği sonuç ve eylem, insanın varlık bütünlüğü açısından anlamlı ve kabul edilebilir olsun. Ancak bu takdirde, aklın vardığı sonuç kalp tarafından onaylandıktan sonra gönül rahatlığı ile uygulanmaya hazır, yapılması gereken bir iş, fiil ve etkileşime dönüşmüş olur.

Kalpte yerleşmiş duygu ve değerlerin tasdik etmediği, onay vermediği hallerde ise yapıp etmekten kaçınılması gereken bir iş ve eylemin varlığını kavrayarak aklın söylediği zahiren menfaatimize uygun görünen davranıştan kaçınmak; bunun yerine kalbin gösterdiği yönde karar alıp, aklın bencilliğine dur demek, sağlıklı bir iletişim ve durum alış ve sağlıklı bir karar için gerekli olacaktır.

Akıl ve kalpte yerleşmiş olan insani değerlerin bütünü diyebileceğimiz vicdan arasındaki bu ilişkiye, İslam düşünce ve yaşam sisteminde “akıl - gönül ilişkisi” demek mümkündür. Bir insanın hayatında, aklın önderlik ettiği her etkileşim ve her seviyedeki yapıp etme davranışının, genel kabul gören insani değerleri, nezaketi ve başkalarını incitmemeyi de içine alacak şekilde kurulması ve iletişim mesajının oluşması, kişisel ve toplumsal huzurumuz bakımından önem kazanacaktır.

Bir müslüman, dindar olan veya olmayan, en azından dünyevi manada bir takım insani, ahlaki ve hukuki değerleri önemseyen kişiler bakımından bu iç tutarlılığın dikkate alınması; kararların, değerler sisteminin gözetiminden geçip onaylandıktan sonra uygulanma yoluna gidilmesi gerekir.

Hele samimi, ihlas sahibi bir “Müslüman” için yaşamın, inancı ve sahip olduğu insani ve ahlaki değerler doğrultusunda gerçekleşmesi, dünyada ve dünya sonrası ebedi hayatta elde etmeyi umduğu manevi nimetler, istediği kalp huzuru ve mutluluk açısından önemlidir. Çünkü, “Din” olarak “İslam”, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için Allah tarafından “Son Peygamberi” Hz. Muhammed’e gönderilmiş ve Peygamberimiz (SA.) tarafından “son ve en yeni din”; “tamamlanmış ve tüm zamanlar için geçerli, en mükemmel ve çağdaş din” olarak insanlara, insanlığa tebliğ edilmiştir.

İnsanı insan olmanın gerekleri doğrultusunda, kendine ve çevresine yararlı olacak şekilde değiştiren ve geliştiren yeri doldurulamaz inanç sistemi, en son ve en yeni Din; “Kitabı” korunmuş ve tahrif edilmemiş Allah Dini “İslam” dır. **Yüce Allah Kuranda: “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslamı seçtim” diyor (Maide Suresi: 3. Ayet).**

III. TAYLASAN KURAMI

Akıl ve gönül ilişkisinin sembolik ve görsel bir ifadesi olarak, sarık şeklinde kullanılan tülbentin bir kısmı, başa istenilen tarzda sarık şekli verilerek sarıldıktan sonra sabitletir. Sabitleme sarık şeklinin bozulmaması için önemlidir. Tülbentin geri kalan uç kısmı ise sol omuz üzerinden göğüs bölgesine doğru ve kalp hizasına gelecek şekilde salıverilir. Adeta, baş yani “akıl” ile insani değerlerin, duyuların, vicdanın merkezi olan kalp “gönül” arasında bir bağ, iletişim hattı kurulmuş olur. Bu görsel ve sembolik iletişim hattı, merkezi beyin olan saf aklın yöneldiği ve önerdiği kararların, insani değerlerin merkezi olan kalbe danışılarak ve onun onayı ile alınması gerektiğini hatırlatan sembolik bir uyarı ve hatırlatma sistemidir.

Beynin aldığı kararlar ve aklın verdiği hüküm, kalpte yer alan evrensel manada kabul görmüş insani ve İlahi değerler sistemine danışılarak ve gerekli onay alındıktan sonra uygulanmalıdır. Böyle bir süreçten geçerek alınan kararın uygulanmasından gönül hoşluğu, iyi ve yararlı bir iş yapmış olmaktan doğan huzur, insani ve toplumsal manada bir uygunluk, manevi tatmin ve mutluluk hasıl olur.

Baş sarılan sarık şeklindeki tülbentin, başı sarıp sarmaladıktan sonra genellikle sol omuz üzerinden kalp bölgesine kadar uzatılan kısmına “**Taylasan**” denmektedir. Taylasan, sarık şeklinde sarılan tülbentin baş ile kalp arasında köprü vazifesi gören ve sembolik olarak bu bağı, ilişkiyi kuran parçasına verilen addır. Sarık şeklindeki tülbentin kalbe doğru omuz üzerinden uzanan “Taylasan” adı verilen uzantısı; “akıl - gönül bağlantısını” sağlayan ve böylece karar almada kişisel uyumun, sağlıklı iletişimin, gönül hoşluğu ve mutluluğun elde edilmesinin; anlamlı, huzurlu ve mutlu bir yaşamın anlatımıdır.

Türk - İslam tarihi boyunca pek çok ünlü sultan, devlet adamı, hukukçu, bilgin ve tasavvuf ehlinin başlarına sardıkları sarık, destar, kavuk gibi değişik isimler verilen başlıklar taktıklarını ve bu başlıkların iki omuz arasından arkaya doğru veya omuzdan göğse doğru uzanan “taylasan” adı verilen bir kısmının yer aldığını temsili resimlerinde görmekteyiz.

Bu ünlü kişiler arasında Süleyman Şah'tan, Ertuğrul Gaziden başlayarak, Osman Bey ve sonraki padişahlarda ve bilhassa İstanbul Fatih; Fatih Sultan Mehmet Hanın yabancı ressam tarafından yapılmış portre resimlerinde açık bir şekilde görüyoruz. Padişah, vezir, devlet adamı, bilgin ve tasavvuf ehli gibi şahsiyetlerin portrelerinde ve temsili resimlerinde gördüğümüz bu önemli ayrıntı ve sembolik ifade, nasıl bir insani anlayışın; medeniyet ve yönetim anlayışımızda yer etmiş olduğunu bize göstermektedir.

Bu sembolik görünüm, her düzeydeki insanımız için, “yönetim, iletişim ve karar alma ve yaşamada akıl ve kalp uyumunun” ne denli dikkate alındığını, kıyafetleri ile de ortaya koyduklarını göstermektedir.

Bu görünüm ve anlayışa uygun olarak, akıl ve gönül bağımlı kurarak karar alıp iletişimi sağlamanın sonucu nedir diye sorulacak olursa? Deriz ki; Karar alıcı olarak sorumluluğunu bilmek, insanlık onurunu ve hukukunu, korunması ve yaşanması gereken değerleri bilerek hüküm vermek, iletişim sağlamak, iyi ve doğru olana yönlendirip, kötü olandan sakındırmak, insanları huzura ve mutluluğa götüren en iyi yönetim anlayışıdır.

Meyvesi ise; İnsan olarak önem verdiğimiz değerlere uygun olarak karar alabilmek, sağlıklı ve karşısındaki kişiye bir insan olarak saygı duyan bir iletişim anlayışının ortaya çıkardığı toplumsal ortamda incinmeden ve incitmeden kalp huzuru içinde mutlu yaşamaktır.

IV. İLETİŞİMDE GÜZEL SÖZ SÖYLEMENİN ÖNEMİ

Kitabımız Kuran-ı Kerim de Yüce Allah “**El Hak’ku mir Rabbike. Fela tekunenne minel mümterin.**” (**Hak - Gerçek Rabbinden gelendir. O halde sakın şüpheye düşenlerden olma**) diyor (Bakara:2/147.Ayet).

Yüce Kitabımız Kur’an da Allah, Peygamberimiz Hz. Muhammed’e hitap ederek şöyle diyor: “**Kullarıma söyle, sözün en güzelini söyleyin. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanlar için apaçık bir düşmandır**” (İsra:17/53. Ayet).

Önce “Söz” vardı. En önemli ve güçlü iletişim vasıtası olarak var olmaya da devam ediyor, edecek. Söz, en önemli insani özellik ve medeni iletişim vasıtası olduğu için önemli. Söz, değişik dış kalıplara bürünerek, düşüncenin değişik iletişim araçlarıyla; görsel, işitsel ve duyuşal görünümler kazanmasını ve paylaşılmasını sağlayabilmektedir.

Evet, önce söz vardı. Fakat söz, değişik iletişim vasıtaları, kanalları ve tarzları ile başkaca şekil, anlam ve görünümler de kazanabilmekte, değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Asıl olan söz olduğu için güzel söz söylemek hem bir erdem, hem de bir sanat, hüner ve huzurlu toplumun anahtarı olarak kabul edilmiştir.

Sözün ve söyleyişin gücünü ortaya koymak bakımından atalarımızın; “**Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır**” sözünü boşuna söylememiş olduklarını bu günkü iletişim bombardımanında ve incitici sözler karmaşasında daha iyi anlıyoruz.

Türk halkının değerlerinden gelen bilgeliğini; bu bilgeliğin, doğru ve mutlu yaşam konusundaki yol gösterici ve insanı oluşturuucu etkisini daha güzel nasıl anlatabiliriz?

Türkçemizin güzel söz ustası olan Büyük Yunus Emre, aşağıda alıntıladığımız şiirinde adeta, yukarda verdiğimiz Kuranı Kerim Ayetinin mealini açıklayıp yorumluyor. En güzel bir Türkçe ile ve saf bir şiir diliyle 700 yıl öncesinden bize sözünü hikmet incileri ile bezeyerek sesleniyor.

Güzel söz söylemenin önemini ve söylenen sözün insanı nasıl ve hangi hal ve durumlara sokabileceğini açıklayıp, bizlere güzel söz söyleme ve barışa çağırın iletişim konusunda öğüt veriyor:

Keleci¹ bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz
Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz

Söz ola kese savaşı söz ola bitire başı
Söz ola ağulu aş bal ile yağ ede bir söz

Kelecilerin pişirgil yaramazını şeşirgil²
Sözün us³ ile düşürgil⁴ demegil çağede⁵ bir söz

Gel ahi⁶ ey şehriyari⁷ sözümüzü dinle bari
Hezar⁸ gevher ü dinarı kara toprağ ede bir söz

Kişi bile söz demini demeye sözün kemini,
Bu cihan Cehennemini sekiz uçmağ⁹ ede bir söz

Yürü yürü yolun ile gafil olma bilin ile
Key¹⁰ sakın key dilin ile canına dağ ede¹¹ bir söz

Yunus imdi söz yatından¹² söyle sözü gayetinden¹³
Key sakın o şah katından seni ırağ¹⁴ ede bir söz

¹ Keleci: Söz, manalı söz, güzel söz

² Şeşirgil: Gider, temizle, ayıkla, yok et

³ Us: Akıl

⁴ Düşürgil: Söyle, düzenle, uygun şekilde söyle

⁵ Çağede; çağada: Çağa (çağla), tüyü bitmemiş, ham, olgunlaşmamış; çocukça, manasız

⁶ Ahi: Kardeş

⁷ Şehriyari:Şah, padişah; sevilen kişi

⁸ Hazer; hezar: Bin

⁹ Uçmağ: Cennet

¹⁰ Key: İyi, iyice, hakkıyla, çok iyi bir şekilde; çok, pek, adamakıllı

¹¹ Dağede; dağ etmek: Yaralamak, dağlamak, gönlünü üzmemek, yakınmak, ağlamak

¹² Yatından, yat:Usul, usulünce, yol, hazırlık, tedbir.

¹³ Gayet: Nihayet, son, en güzelinden

¹⁴ İrağ:Irak, uzak

“Sözü pişirmek” ve ancak ondan sonra söylemek! Ne güçlü bir ifade. Söz pişmeli, leziz ve ağıza tat veren bir yemek gibi insana lezzet vermeli, vücuda yararlı bir gıda olmalı. Tatsız tuzsuz, iyi pişmemiş ve güzel servis edilmemiş bir yemeğin lezzet ustaları yanında ne gibi bir kıymeti olabilir?

Şiir ve söyleyiş o kadar bizden ve anlaşılır ki, birkaç eskide kalmış, artık kullanılmayan veya söyleyişi değişmiş kelime ve deyiş dışında Türkçe bilen ve konuşan her kişinin anlayabileceği şekilde tazeliğini koruyor. Asırlar öncesinden zamanımıza ışık tutuyor. Öğrenci bir gözle bakmadığımızda, tam anlam veremediğimiz manevi ve toplumsal değerlerimizi, Kur’ani hikmetleri bize başkaca bir aracıya gerek kalmadan açıklıyor, söylüyor.

Yüce Kitabımız Kuran, güzel sözü ve kötü sözü çok özel, herkes tarafından bilinen ve gözlemlenen ibret alınacak somut iki benzetme ile birbirinden ayırıyor, sonuçlarını açıklıyor ve dünyadaki mutluluk ve huzurumuz için güzel söz söylemeyi, karşımızdaki kişiyi incitmemeyi insanlara öğütüyor:

“Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü yerde sabit, sağlam; dalları göklere uzanmış güzel bir ağaca benzetti. O ağaç ki, Rabbin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.

Kötü bir sözün misali ise, gövdesi kökünden koparılmış, o yüzden ayakta duramayan, meyvesiz, kuru bir kütük, yakılacak odun haline gelmiş bir ağaca benzer. Allah, sağlam bir sözle iman eden ve güzel söz söyleyenleri hem dünya hayatında, hem de ahiret hayatında (meyveli ve sağlıklı bir ağaç gibi) sapasağlam, dimdik ayakta tutar.” (İbrahim Suresi:14/ 24-27ci Ayetler).

Kuran, güzel söz söyleme meziyet ve hünerine sahip olanların kimler olduğunu da açıklıyor. Güzel söz sahiplerinin ki bunlar için; barış, hoşgörü ve iletişim ustaları diyebiliriz. Kur’an bu kişilerin kimler olduğunu şöyle tanımlıyor:

“İnsanları Allah’a çağırın, iyi işler yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden kimin sözü daha güzeldir?

İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sana candan bir dost olur.

Böyle bir sonucun alınmasına ancak sabredenler kavuşturulur; bu tür bir meziyete ancak hayırdan büyük nasibi olan kimseler kavuşturulur.” (Fussilet Suresi: 41/ 33 – 35.ci Ayetler).

Allah, Peygamberimiz Hz. Muhammed’e yönelik Kuran’daki bir hitabında ise şöyle diyor: **“ Resulüm! Sen, Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O hidayete erenleri de çok iyi bilir.” (Nahl Suresi:16/ 125.ci Ayet).**

Bu Ayeti Kerime mücadele etmenin, kötülüklerin önünü almanın da en güzel yol ve yöntemlerle gerçekleştirilmesini insanlara buyuruyor. Onun için değerler sisteminde değişiklik yapmak, isteğe bağlı ve gönüllü olarak gerçekleşmelidir. Hiç bir şekilde zorlama ve kaba güce yer yoktur. **“Dinde zorlama yoktur (La ikrahe fid din). Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder ve Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.**

Allah her şeyi iştir ve bilir” (Bakara: 2/256) Ayeti; Dini, manevi ve duygusal bir yöneliş içinde, insanın kendi özgür iradesi ile akıl-gönül ilişkisini kurarak, inancı ve değerler sistemi konusunda bilgilenererek, onların doğruluğunu ve yerindeliğini idrak ederek karar vermesinin gerekli ve önemli olduğunu açıklıyor.

Güzel sözün de kötü sözün de yeri kalptedir. Kalbimize, değerler sistemi olarak nasıl bir yazılım yerleştirmiş isek o şekilde bir çıktı ve sonuç alınması kaçınılmaz olacaktır. Değerler sistemimizle ilgili yazılımı kalbimize yerleştirecek ve gerektiğinde de yeniden formatlayarak düzenleyecek olan, insan olarak biziz. Kişiliğimizdeki gelişim ve olgunluğu kalbe yazacak olan bizim iyi ve doğruya yönelişlerimiz ve ulaşma konusundaki çabalarımızdır. Yapay zeka veya akıllı makineler adını verdiğimiz insan ürünü teknolojik makine veya robotların bu yeteneğe sahip olmalarını veya olabileceklerini beklemek hiç olmazsa şimdilik uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

İnsanın benliğinden, nefsanîyetinden kaynaklanan duygular ve yönelişler; egosu, bencilliği, başkalarına zarar verme veya başkaları aleyhine menfaat elde etme hırsı, temayülü; İnsanın kendisini başkalarından üstün görmesi, büyülenme ve kibirlilik gibi duyguların insanın gönlünü istila etmesi halinde bu duygulara onay verecek ve yön gösterecek akıl; salim akıl, doğru düşünen ve karar veren akıl olmaktan çıkar. İnsan, kötü düşüncelerin, kendisi ve başkaları için zararlı olan ve kaçınılması gereken hallerin esir aldığı bir kimse haline gelir. Bu hallerden kurtulma konusundaki çabalara manevî arınma, insani tekamül, gönül veya kalp temizliği denilmektedir.

Bu konuda Yüce Kitabımız Kuran, “İnşirah” Suresinde, Peygamberimize hitap ederek şöyle diyor: **“Ey Muhammed! Senin (nefsinin kötü duygu ve yönelişlerinden korunman için) göğsünü yarıp, kalbini temizleyip genişletmedik mi? Sırtındaki ağır yükü hafifletmedik mi? Ve Senin şanını yükseltmedik mi? Demek ki her zorlukla beraber bir kolaylık var” (İnşirah Suresi:94/1-5.ci Ayetler).**

Peygamberimiz Hz. Muhammed kalp temizliğine, Allah tarafından, örnek insan ve Peygamber olarak görevlendirildiği için İlahî bir lütuf ve tecelli sonucunda ulaşmıştır.

Diğer insanların ise doğru yola girmek ve bu yoldaki ilerlemesini sağlayabilmek için öncelikle kalbin afetleri denilen kötü ve olumsuz nefsanî duygu, huy ve alışkanlıklardan kendini uzak tutmaya çalışması gerekecektir. Bu arınma Peygamberimizin gösterdiği ve az sayıda seçkin Sahabesine bizzat talim ettirdiği ve öğrettiği şekilde, insanı olumsuz duygulardan alıkoymak için önerilen yöntemlerle ve daima yerine getirilmesi gereken ibadetlerin rehberliğinde gerçekleşmelidir. Bu ibadetler, bir sporcunun en iyi dereceye ulaşmak, şampiyon olma için bir antrenör eşliğinde sürekli yapmaya devam ettiği kondisyon kazandırıcı antrenmanlar, eksersizler gibidir.

Yüce Kuran; “Şüphesiz Biz insanı en güzel şekil ve surette yarattık. Sonra da onu aşağıların aşağısına (esfel-i safilye) indirdik. Ancak iman edip dünya ve Ahiret için yararlı işler yapanlar başka; Onlar için ebedi bir ödül vardır” diyor. (Tin Suresi: 5,6, 7. Ayetler)

Kalbin arınması ve kötü davranışlardan uzaklaşma, “İlahî Kelamın” rehberliğinde, insanın kendi iç denetimi altında, iman ve ibadetlerden beslenerek yapılması gereken sürekli bir yenilenme ve arınma eylemi olarak gerçekleşmek durumundadır.

İnsanın nefesine uymaktan ve kötü davranışlardan alıkonularak, insani meziyetler istikametinde değişimini, kendi iyiliği ve insanlığın faydasına dönüşümünü, bu ahlaki arınma sürecine başlama, yola çıkma niyet ve gücü belirleyecektir. Yoksa, ünlü bir Batılı düşünürün, Thomas Hobbes'in de tespit ettiği ve dediği gibi: **“Homo homini lupus”**: **“İnsan insanın kurdudur”**; yani, insan, insanlığın ve içinde yaşadığı çevre ve varlık aleminin ‘kurdu’ olmaya devam edecektir. Onun için, “İnsanın, insan ve çevresi için kurt olmasını önleyici” anlayış ve yaşam tarzını kişiliğimizde ve toplumsal yaşayışımızda gerçekleştirmeye çalışmak görev ve sorumluluğundayız.

İnsanı “insan yapma sanatının” ustalarından bir “Allah Dostu” sohbetlerinden birinde bu konuda şu açıklamayı yapıyor: **“Dil düzgün olup güzel şeyler söylediği zaman kalp düzelir. Dil bozuk olduğu zaman ise kalp bozulur. Dilin düzgünlüğü kalbin düzgünlüğüne yol açar. Bu gerçekleşince kalp aydınlanır, aydınlığı dile ve diğer organlara aks eder.”**

Kişisel özgürlük ve tercihlerin tamamen bir keyfilik, başıboşluk ve kural tanımazlık olmadığı bilincini de kazanmamız gerektiğini akıldan çıkarmamak gerekecektir. Kendi hak ve çıkarlarımıza gösterdiğimiz özeni, başkalarının hak ve çıkarları bakımından da gözetme, genel kabul gören değerler sitemine ve hukuka saygılı olmak gerektiğini daima hatırlamalıyız.

Bu anlayış ve hal üzere, kalbin arındırılması ve iyi haslet ve davranışlarla donanarak insani gelişmenin sağlanması; öncelikle niyet etme, arınma çabasını yaşama geçirme enerjisi ve sabır; yani devamlılık, sürekli yenilenme isteyen bir oluşturma, eriştir. Yunus Emre Hazretleri bu anlamı ifade edecek şekilde **“Her gün yeniden doğarız. Bizden kim usanası”** diyor. Bu oluş ve arınmanın, insani yapılanmanın, ancak süreklilik içinde gerçekleşebileceğine işaret ediyor. Bu oluş ve eriş her insana açık ve muhatap olarak insanı esas alan manevi arınma, yücelme **“kamil manada insan olma”** yoludur.

İnsanın kendisinde, tabiatında var olan iyilik meziyet ve özelliklerini unutarak, körleştirerek, yok ederek ortadan kaldırması; buna mukabil, kötü bilinen, insani ve toplumsal barışa engel olabilecek yasaklanmış davranış ve söylemlere yönelmesi Yüce Kitabımız Kuran'ın anlatımı ve kullandığı terminoloji ile; insana yaratılışından itibaren düşman olan **“şeytana uyma”** yönelişi ve etkilerine maruz kalma anlamını taşımaktadır.

İçimizde yer etmiş olan şeytan, insanı iyilikten ve doğru olandan uzaklaştırmak, yanıltmak ve doğru ve güzel olanı engellemek için kurgulanmış duygu ve hislerimizin tezahürü, açığa çıkması olarak kabul edilebilir. Bu duyguları harekete geçiren şeytan, kötülöklere yönlendirici, Allah'ın kulları için tavsiye ettiği doğru yoldan çıkarıcı, egomuzdan, ilkel benliğimizden kaynaklanan etkileri kullanan ayartıcı ve yanlış sürükleyici manevi varlıktır diyebiliriz.

Olumsuz duyguları, çeşitli insani bencil güdülerin etkisiyle serbest bırakmak, tabir yerinde ise **“şeytana uymak”**, insanların arasında var olması ve sürdürülmesi gereken sağlıklı ve huzurlu yaşam konusunda, insani çabaların olumsuz etkilenmesine yol açacaktır. Bu tarz olumsuz etkileşimin; istenirse, arzu edilmese de bir olumsuz iletişim ve karar alma süreci olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır.

O halde olumlu bir etkileşim ve iletişim oluşturabilmek için ne yapmalıyız? Nasıl hareket etmeliyiz sorusunun cevaplandırılması önem kazanmaktadır. Bu sorunun cevabını; insanda karar alma süreçlerinde kendiliğinden var olan akıl – gönül etkileşiminin, öne çıkan ve genel kabul gören evrensel değerler doğrultusunda gerçekleşmesini sağlamakla mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

Yunus Emre Hazretleri gibi Sivrihisar’lı olan ve genç denecek yaşta Fatih Sultan Mehmed’e Hocalık yapan, Divanda Fatih’in sağ yanında oturan ve daha sonra da “Veziriazamlık” makamına getirilen “Tazarrunâme” (Yakarışlar Kitabı) yazarı; İstanbul’un fethinden sonra Fatih tarafından “İstanbul Kadısı” ve “Şehremini”; bu günkü anlamıyla ilk Belediye Başkanı tayin edilen Hızır Bey’in oğlu Sinan Paşa, Yunus Emre Hazretlerinin bir takipçisi ve hemşerisi olarak kaleme aldığı eseri hakkında şöyle söylüyor: **“Okuması dile lezzet veren sözlerim can sayfalarına gönül dili ile yazılmıştır”** diyor.

Sonra da kalp ve gönül ilişkisinin önemini anlatan şu güzel mısraları şiir diliyle ifade ediyor. (Sinan Paşa, Sadeleştiren: Mertol Tulum, **TAZARRU-NAME-Yakarışlar Kitabı**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul, 2014).

Söz akıl güzelinin süsü, bezeği

Söz akıl bahçesinin turfanda meyvesi

Söz İlahi sırlardan bir sır, gizli

Söz Padişahın mücevher kutusunda inci

Söz bir şeref, Alemlerin Rabbince bağışlanan

Söz bir hediye, Muhammed’e Cebraille sunulan

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde bu anlayışın nasıl ortaya çıkıp uygulandığını tarihi kayıtların rehberliğinde tespit edebiliriz:

İlk zaman Osmanlı tarihçi ve ediplerinden Aşık Paşazade; Eskişehir yakınlarında bulunan Karacaşehir’de Osmangazi adına ilk Hutbe okunmasından sonra, “Osmanlı Devlet Politikasını” oluşturacak şekilde, Osmangazi ile kardeşi Gündüz Alp arasında geçen bir konuşmayı naklederek; bu konuşmanın sonunda, Osmangazi’nin benimsediği ve “Devlet Kurucusu” olarak uygulamaya koyduğu şu anlayış ve görüşün ortaya çıktığını yazar: Kardeşi Gündüz Alp, Osmangazi’ye “Uç boylarında akınların devam etmesi ve ganimet elde etmek konusunda gayret göstermek gerektiğini” söyler. Buna karşılık, Osmangazi kardeşine der ki: **“Bu nevahilerimiz¹⁵ yakıp yıkacak, bu şehrimiz kim Karacaşehir’dur, ma’mur olmaz. Olası budur kim, komşularımız ile müdara¹⁶ dostlukların edevüz”**.

Bu suretle, Osmangazi, Hıristiyan komşularını koruma ve iyi ilişkiler geliştirme anlayış ve sorumluluğunu önemli bir görev olarak benimsemiş, fetih olunan beldelerdeki yerli Hıristiyan halkı; köylü ve şehirliyi “İstimalat” (müsamaha) göstererek yerlerinde bırakıp, “müsamaha anlayışına” uygun olarak himaye ederek korumuştur. İstimalat (müsamaha):

¹⁵ Nevahi: Nahiye’nin çoğulu. Nahiye: Yan, taraf, kenar; civar, çevre, Kazadan küçük yerleşim yeri, bucak. Bkz. Ferit DEVELİOĞLU, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 1982, s. 955, 989

¹⁶Müdara: Yüze gülme, dost olarak davranma. DEVELİOĞLU, S. 844

Muhataplarını velev ki farklı bir dine veya topluluğa mensup olsalar dahi, müsamaha ve hoşgörü göstererek, himaye etmek, güzel ve hoşca muamele etmek, gönüllerini kazanmak, kendi tarafına çekmek, meylettirmek anlamında insani ve barışçı bir uygulama olmuştur.

SONUÇ

Tarih boyunca ortaya çıktığını gördüğümüz zulmün, insani vahşetin ve kötülüklerin kaynağında, akıl ve kalp arasındaki altın oranlı etkileşimin göz ardı edilmesinin, yok sayılmasının, unutulup yer verilmeyişin bulunduğunu tespit edebiliriz.

Böyle hallerde, kişisel çıkar ve maddi menfaatleri önceleyen bencil nefsin yönlendirdiği akıl veya nefsi arzularını dizginleyemeyen akıl ile insani değerler sistemi arasındaki gönül bağının kurulamamış veya kopmuş olduğunu görürüz.

İzmlerin, fanatizmin, değer tanımazlığın, ötekileştirmenin; öz olarak söylemek gerekirse, insanlık adına korunması gereken ve geçerli tüm değerleri kendi bencil yararı ve dar çevresi dışında yok ve geçersiz sayan tek taraflı, sakat bir anlayışın insanlık dışı uygulamaları olarak görüyoruz.

Onun için, Filistinli Müslümanlar üzerinde İsrail devletinin kendi bencil menfaatlerini merkeze alan ve kendinden başkalarını insandan saymayan, yok etmeye yönelik insanlık dışı saldırılarının sonu gelmiyor. Dur diyebilen de yok. Birleşmiş Milletler Teşkilatı adeta seyirci. Enderde olsa mazlumlar için aldığı kararları uygulanabilme gücü yok. Sadece güçlülere koruyan ve menfaatlerini önceleyen bir yapıya bürünmüş durumda. Demokratik ve tüm dünya devletlerinin katılımı ile gerçekleşecek adil ve katılımcı bir karar mekanizmasından mahrum.

Onun için, milyonlarca insan, savaşların, yoksulluk ve tabiat şartlarının yarattığı muhaceret ve göç macerası içinde yok oluyor. İnsan onuruna yakışmayan muamelelere maruz kalıyor. Kim tarafından? Kendisini medeniyetin tek temsilcisi sayan, insani değerleri kendi dışındaki kişiler için bir hak olarak görmeyen, kalbi ve gönlü kararmış, kendi rahatından başka bir şey düşünmeyen sözde medeni efendiler tarafından.

İnsani değerleri yok sayan vicdanı kararmış kişi ve kuruluşların hesap vermesini gerektiren mekanizmaları işletmeyen, kalp ve vicdan bağını koparmış, insanlığı kendinden ibaret gören anlayış ve uygulamaları görünce, acaba bir utanma hissine ve mahcubiyete kapılırlar da tüm insanlık için doğru olandan yana kendilerini hesaba çekerler mi diye umutlanıyoruz.

Hesaba çekilmenin, insaf ve adaletin önemi daha da bir belirginleşiyor, anlam kazanıyor. Gelecekte insanlığın mutluluk ve huzurunun, dünya barışının tesisi, akılları ile vicdanları arasındaki altın oranlı ilişkiyi kuranların olacaktır. Çünkü zulmün ortaya çıkardığı insanlık dışı manzara ve feryatlara insanlığın daha fazla dayanacak gücünün kalmadığı görülüyor.

Şimdiki zamanlarda kullandığımız, başımızı korumak için takdığımız başlıklarda “taylasan” yok. Ama biz gene de bu zarafet ve inceliklerle dolu medeniyetin çocukları olarak eskimeyen ve her yerde arandığını hissettiğimiz değerimizden kaynaklanan “akıl - gönül bağı” her türlü karar alışlarımızda kurmayı ihmal etmeyelim. Akıldan - gönle, gönülden - akla giden bir altın yol; bir mutluluk ve huzur yolu olduğunu bilelim.

Yukarda açıkladığımız, dayandığı değerler sistemini belirttiğimiz; tarihi kaynak ve uygulamalarını kısaca açıkladığımız gibi, başkaları ile iletişimimizde onlara güzel söz söylemek, en azından incitici söz söylemekten kaçınarak, ilişkinin dostluğa ve yakınlığa evrilmesini sağlamaya çalışmak önemlidir.

Bu bakımdan, muhataplarımıza karşı sabırlı olmak ve yumuşaklıkla muamele etmek önemli bir yöntemdir. Bu tür bir davranışı benimsemek ve uygulamak hiçbir zaman onur ve kişiliğimizden ödün vermek anlamına gelmez.

Karşımızdaki kişilere “istimalat” anlayışı içinde müsamahalı ve hoşgörülü davranarak gönüllerini kazanmak mümkün olur. Onlara insan olarak değer verdiğimizizi göstererek, umulur ki gönülden gönle giden insaf, anlayış ve dostluk yolunu açmış oluruz. Böyle bir yöntemi samimi ve içten uygulamaya koymadan sonucun nasıl gerçekleşeceğini bilemeyiz. Onun için, nasıl olsa olumlu bir sonuç alamayacağımız konusundaki düşünce ve ihtimali göz ardı etmek yararlı olacaktır. Bu düşünce ve kararlılıktır ki bizi arzu ettiğimiz sonuca götürecektir.

İstimalat ve müsamaha anlayışı Osmanlı Devletinin genişlemesinde ve büyümesinde temel nedenlerden biri olmuştur. İslam Devletlerinin geleneğinde, İslam Devletinin egemenliğini kabul eden “Gayrimüslüm teba”; hukuken, “zımmi” olarak nitelenen halkın sahip olduğu hakları kazanır. Onların canını malını himaye ve Dinlerini icrada serbestlik, Devlet için, “Tabii hukuktan ve insan haklarına sahip olmaktan” doğan bir yükümlülüktür.

İstiklal Harbimizin kazanılmasından ve tüm işgalci güçlerin Türk Vatanından atılmasından sonra, Türkiye Cumhuriyet Devletinin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, bu anlayışı ve Devlet geleneğimizdeki tarihi devamlılığını ortaya koyacak şekilde “**Yurtta sulh, cihanda sulh**” ilkesini, yeniden kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin geleceğe bakış ve barış ilkesi olarak tüm dünyaya ilan etmiştir.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

AZERBAJCAN'IN YARALI KALBI KARABAĞ VE ERİVAN HANLIĞI

Araştırmacı Yazar ve Şair Sara ŞERİFOVA

Bakü, Azərbaycan
cavadbeyli2014@gmail.com

ÖZET

1. Qarabağ probleminin çar və sovet Rusiyası tərəfindən süni şəkildə yaradılması,
2. 1986-cı ildə Qarabağ məsələsinin ermənilər tərəfindən Moskva səviyyəsində gündəmə gətirilməsi, imperiya yetkililərinin erməniləri dəstəkləməsi
3. Batı Azərbaycan (indiki Ermənistan) deyilən ərazidə yerli əhalinin –türklərin rus-erməni hərbi birləşmələri tərəfindən dədə-baba yurdundan – İrəvan, Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz, Ağbaba və digər mahallardan silah gücünə zorla çıxarılması və tarixi abidələrimizin məhv edilməsi
4. Rus-erməni birləşmələri tərəfindən Qarabağın işğalı və ərazilərdə terrorçu qrupların təliminin təşkili və narkotika plantasiyalarının salınması və qanunsuz dövriyyəsi
5. 30 ilə yaxın işğal altında qalan torpaqların və əhalinin durumu
6. Erməni əsirliyində inləyən körpələrin, qadınların, qocaların ah-naləsi, vəhşicəsinə qətlər, qanunsuz orqan transplantasiyası
7. 44 günlük Vətən müharibəsi və Zəfər tariximiz
8. Qarabağda bu günkü vəziyyət
9. Yeni nəşr olunmuş “Qazilər, Qorxunu qorxudanlar, ölümü öldürənlər” kitabımda yer alan 64 qazinin keçdiyi döyüş yolu haqqında məlumat

Anahtar Kelimələr: Azərbaycan, Karabağ, Erivan Hanlığı, Türk Dünyası, Savaşaın Gazilər.

Sayın konfrans iştirakçıları! Hamınıza dogma Azərbaycanımdan qucaq dolusu salam gətirmişəm. Bu gün rus-erməni hərbi birləşmələri nəticəsində xalqımızın başına gətirilən fəlakətlərdən qısa da olsa söhbət açacağam.

Bu birləşmənin xalqımıza qarşı apardığı soyqırımını və təcavüz siyasətinin iki yüz ildən artıq tarixi var. Bu mənfur siyasətin məqsədi Azərbaycan türklərini qədim torpaqlarından sıxışdırıb çıxarmaq, bu ərazilərdə erməni tarixçilərinin və ideoloqlarının uydurduğu “dənizdən-dənizə Ermənistan” dövləti qurmaqdır.

Bu məqsədlə mərhələlərlə həyata keçirilən terror və soyqırımı siyasətinin qanlı fəsadları təkcə böyük türk dünyasının deyil, bütün bəşəriyyətin başı üstünü qara kabus kimi bürüməklə əsrlər boyu bu vandalizmin qurbanı olmuş Azərbaycan türklərinin qan yaddaşında dərin izlər buraxmışdır. Tarixi məxəzlər ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən də Dağlıq Qarabağa hansı şəraitdə və necə köçürülmələrini təkzibolunmaz faktlarla sübuta yetirir.

“ İndiki Ermənistan adlanan torpaqlarda vaxtilə Azərbaycan dövlətlərindən biri olan İrəvan xanlığı yerləşirdi. AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun hazırlayıb nəşr etdiyi “İrəvan xanlığı” kitabında da qeyd olunduğu kimi, “Qaraqoyunluların hakimiyyəti dövründə Çuxursəd vilayətinin tarixində sonralar bütün Azərbaycan üçün son dərəcə ağır problemlər yaradan bir hadisə baş verdi: Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşahın icazəsi ilə 1441-ci ildə erməni katalikoslarının fəaliyyət mərkəzi Kilikiyanın Sis şəhərindən Azərbaycana – İrəvan yaxınlığındakı Üçkilsə (Üçmüədzin) monastrına köçürüldü. Bununla Cənubi Qafqazda qriqoryanlığı yayan erməni missionerləri üçün əlverişli şərait yarandı”.

1441-ci ildə erməni katalikosluğunun İrəvan (Çuxursəd) bölgəsinə köçürülməsinə qədər bu ərazidə ermənilərə məxsus heç nə yox idi. “Hətta erməni katalikosluğunun yerləşdiyi Üçkilsə (Valarşabad) kəndi belə 1443-cü ildən başlayaraq ermənilər tərəfindən müxtəlif vasitələrlə hissə-hissə Azərbaycan türklərindən alınmışdır.

Ermənilərin Türkiyə və İrandan Azərbaycan və Gürcüstan ərazilərinə köçürülməsində əsas rol Qriqoryan kilsəsinə məxsusdur. Qriqoryan kilsəsinin rus imperiyası və Avropa dövlətləri ilə əlaqələri XVII əsrə təsadüf edir. Ermənilər elə o vaxtdan avropalıları inandırmağa çalışırdılar ki, guya müsəlmanlar “Avropa ilə bir dinə tapınan erməni xalqını istismar edirlər”. Hələ 1699-cu ildə Qriqoryan kilsəsinin razılığı ilə iki erməni – İsrail Ori və Minas Vardapet Avropa ölkələrini gəzərək “erməni haqlarından, ermənilərin dövlət yaratmaq” planlarından danışdırdılar. Ancaq onlar çox çalışsalar da, o vaxt bu avantürist, heç bir məntiqə sığmayan fikirlərinə Avropada, onun hakim dairələrində lazımı dəstək tapa bilməyib sonda Rusiyaya üz tutmalı oldular.

İki nəfərlik “nümayəndə heyəti” 1701-ci ildə I Pyotrla görüşüb o vaxt Səfəvi dövlətinin tərkibində olan Qarabağ vilayətinin erməni icmasının nümayəndələri olduqlarını bildirdilər və Osmanlı Türkiyəsinə qarşı vahid xristian cəbhəsinin yaradılması planlarını açıqladılar. I Pyotr erməniləri çox dəstəklədi.

1823-cü ildə general Yermolovun göstərişi ilə Qarabağda yaşayan əhalinin vergi mükəlləfiyyəti müəyyənləşdirildi. Bu, Qarabağda əhalinin sayı və etnik tərkibi barədə ilk yazılı, rəsmi sənəddir. Həmin sənədə əsasən Qarabağda 20.095 ailə, yaxud 90 min nəfər yaşayırdı ki, onlardan 15.729 ailə (78 faiz) azərbaycanlı, 4.366 ailə (22 faiz) erməni ailəsi idi. Eyni zamanda, Şuşada 1.111 azərbaycanlı və 421 erməni ailəsi yaşayırdı. Şuşa ətrafında 450-dən artıq azərbaycanlı, cəmi 150 erməni kəndi vardı. Bu kəndlərdə 14.618 azərbaycanlı, 3.945 erməni ailəsi yaşayırdı.

1826-1828-ci illərdə Rusiya-İran müharibəsindən sonra Qarabağda etnik vəziyyət kəskin surətdə dəyişməyə başlayır. 1828-1829-cu illərdə rus-türk müharibəsindən dərhal sonra Qafqaza 84 min erməni ailəsi köçürülür. Onlar əsasən Qarabağ və İrəvan vilayətlərində yerləşdirilir.

1813-cü ildə imzalanan “Gülüstan müqaviləsi” və 1828-ci ildə Azərbaycanın şimal torpaqlarının işğalını sona yetirən “Türkmənçay müqaviləsi” xalqımızın tarixində öz ağır izlərini qoydu. Marağa şəhərindən Qarabağın dağlıq hissəsinə köçürülərək orada məskunlaşan ermənilər 1828-ci ildən 150 il sonra, yəni, 1978-ci ildə sovet dövründə, Ağdərə rayonunda həmin köçürülmənin şərəfinə abidə ucaltmış (abidənin üzərində erməni dilində “Marağa-150” sözləri yazılmışdı), lakin XX əsrin 80-ci illərinin sonunda, yəni, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları qaldırdıqları zaman həmin abidəni özləri məqsədyönlü şəkildə dağıtmışlar. Tarixi faktlardan biri də budur ki, heç bir məntiqə sığmayan bir şəkildə rus hakim dairələri tərəfindən 1828-ci il martın 21-də, Novruz bayramı günlərində İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazilərində erməni vilayəti yaradılır və o vaxt oradakı 1110 yaşayış məntəqəsindən yalnız 62-də ermənilərin yaşadığı nəzərə alınır.

1917-ci ildə Çar Rusiyasında Nikolay taxtdan salınıb, yerinə sovetlər gəlsə də, ermənilərə münasibət dəyişmədi. Bolşeviklər erməniləri dəstəklədilər. 1918-ci ildə bir-birinin ardınca müstəqilliyini elan edən Zaqafqaziya ölkələri arasında bizim tarixi torpaqlarımız hesabına 9 min kv.m ərazidə ermənilər həm də Avropadakı havadarlarının dəstəyi ilə Ermənistan dövləti yaratdılar. 1920-ci ildə Göyçə və Zəngəzur ərazisi bolşeviklər tərəfindən Azərbaycandan zorla alınara Ermənistana hədiyyə edilir. Hazırda bizim torpaqlar hesabına 30 min kv.m əraziyə sahiblənilər. Bundan kifayətlənməyən ermənilər ötən əsrin 80-ci illərində Qarabağ ərazisinin Ermənistana qatılması ilə bağlı Moskvada məsələ qaldırırlar. Təbbi ki, xalqımız bu tələbə göz yummazdı. Onlara öz etirazlarını bildirdi. Amma Moskvanın hərtərəfli dəstəyi xeyli ərazilərimizin itkisi ilə nəticələndi. Sovet ordusu Bakıda qanlı 20 Ocak olaylarını törətdi. Əliyalın insanlar qətlə yetirildi. Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan adlanan ərazidə) bir nəfərdə yerli türk qalmadı. Hamısı erməni-rus hərbi birləşmələri tərəfindən zorla evlərində çıxarıldı. Əşyaları talan edildi. Şaxtalı-çovğunlu Aralık ayında heç kimə paltar götürməyə imkan vermədilər. 500 min Azərbaycan türkü lüt-üryan dağlarla Azərbaycana pənah gətirdi. Onlardan da biri kimi, qarşımızda duran bəndəniz də həmin acınacaqlı hadisələrə şahidlik etdi. İrəvanda, Ağbabada, Göyçədə Dərələyəzdə və digər ərazilərdə Azərbaycan türkü qalmadı. Tarixi abidələrimizi, qəbristanlığımızı dağıtdılar. Azərbaycan yeni torpaq itkiləri ilə üzləşdi. Qarabağımız və ətraf rayonlar 30 ilə yaxın erməni işğalında qaldı. Nəticədə 1 milyondan çox məcburi köçkün Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə səpələndi.

Nəhayət, 2020-ci ilin sentyabrında ermənilər yeni ərazilər əldə etmək üçün hücumla keçidilər. Ali Baş Komandan, cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Çanlı Ordumuz torpaqlarımızı işğaldan azad etdi. Zəfər tariximizin yazılımasında qardaş Türkiyənin dəstəyini həmişə hiss etdik və bu gün də etməkdəyik. Amma bu 30 il müddətində dogma Qarabağımız terrorçuların təlim mərkəzi, narkotik plantasiyalarının salındığı bir məkan kimi istifadə olundu. Binalar hamısı sökülərək İrana satıldı. Meşələrimiz dağıldı. Kəndlər, qəbristanlıqlar yer üçündən silindi. Ermənilər böyük vəhşilik, vandallıq nümayiş etdirdilər. Məscidlərimiz, camilərimiz ermənilər tərəfindən dağıdıldı dağıdıldı və donuz tövləsinə çevrildi. Ermənilər tərəfindən əsir götürülənlər üzərində tibbi təcrübələr aparıldı, orqan transplantasiyasında istifadə olundular.

Əsirlər ağır şaxtalarda, ac-susuz işlədildi. Qarabağımız azad olunsa da, rus sülhməramlılarının nəzarət etdiyi yerlərdə - Xankəndində, Xocavənddə, Xocalıda hələ də erməni separatçıları qalır. Onlar aranı qatışdırmaq istəyirlər.

Zəngəzur dəhlizi açılsa, Türkiyə ilə quru yolla əlaqələrimiz daha da genişlənər və rahatlıq olar. Biz müxtəlif xalqların birgə yaşama prinsipinə həmişə hörmətlə yanaşmışıq. Ermənilər ağıllarını naşlarına top etsələr, ermənilər Xankəndində, biz isə Qərbi Azərbaycana qayıdıb, öz dədə-baba yurdumuzda rahat yaşayarıq. 30 ildən şox həsrətimdə olduğum Ata yurduma – Göyçəmə qayıtmaq ən böyük arzularımdan biridir.

Belə bir konfransın Göyçəmizdə və İrəvanımızda keçirməyimizi istəyirəm!

Bir neçə kəlmə də qazilərimiz haqqında yazdığım kitab haqqında danışmaq istədim. Bildiyimiz kimi, Vətən müharibəsində 2783 şəhidimiz oldu. 61 qazinin keçdiyi döyüş yolu barədə kitab şıxartdım. Onlar bizim vətənimizin sınırlarını qoruyan, millətimizin qələbəsini tarixə qızıl hərflərlə yazanlarımızdır. Onların qəhrəmanlıqları haqqında nə qədər yazılsa qurtaran deyil.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

İRAN'DA İSLAM DEVRİMİNDEN SONRA AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE
YARADILMIŞ EDEBİYATIN SOSYOLOJİSİ

Şehram ZAMANI

Sonay Kültürel ve İnce sanat Enstitüsünün Kurucu Başkanı;
Tebriz Üniversitesi.
zshahram348@gmail.com
shahram.zamani@Tabrizu.Ac.Ir

ÖZET

Bu Araştırma'nın amacı, siyasal, toplumsal ve kültürel gedışatların, edbiyat'da etgisi'ni tanıyıp açıklamak dır! Iran inkilabından sonra'sı kırk il'deki Azerbaycan ruman'ları, sosyoloji açısından tahlil edilir. Bu süre, deyişimlerin içerikliyiine göre, dört bölüme bölünür: İnkilab'dan savetlerin dağılmasına kadar, savetlerin dağılmasından ilk islahat'a kadar, islahat devri ve ondan sonrası. Rumanlar, Goldmen'in manalı kuruluşu ve dünya görüşü, Lukaç'ın kaytarma tezi ve Bahtin'in diyalok mantığı ile tahlil edilir. Rumanlar, siyasal durum izin verdiği kadar kimlik sorunun beyan edirler! kültürel elemanların aradan gitmeği, dil yasaklığı, sargun, işsizlik, Kürt'ler'le Ermeni'lerin birlik'te, Azerbaycan'da yaratdıkları cinayetler, talan olmaklar, rumanlar'da gelen esas konulardır!

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türk Edebiyatı, Sosyoloji, Goldmen, Lukaç, Kültür

İSLAM DEVRİMİNDEN SOVYETLERİN DAĞILMASINA KADAR

Bu devr'in büyük kısmında yanı Iran Irak savaşı döneminde, hiç bir ruman yazılmayıb. Yazılsa bele, savaş bitenden sonra basılıb dır. Kaç nedeni rumanın yazılmamasına tanımak olar: birincisi, yazarların zehin'leri savaşada ımış ve edebiyata macal tapanmırmışlar! İkincisi, inkilapa kimin, türk dili yasak olduğndan dolayı, kütle'de okucuların türkü okuma yetenekleri ve savadları, ruman okuma seviyesine çatmakı ıdı. Üçüncüsü, yazarların, yazdıkları, ruman seviyesine gelmek gerekirdi! Bu dönem'de yalnız sürekli yayınan dergi, düktür Cavad Heyyet ve onun dostu, Hemid Nutku yayan Varlık dergisi idi! Ama savaştan sonra, 1369 da, “qaraçuxa” (karaçuka) İlk ruman olarak Nasir menzüri'nin kalemi ile yazıldı kı Azerbaycan'ın ayın düşüncesine tokanıp ve kimliğin elden gitmesini yarkılayır. Ayın düşüncenin içindeki gizlin kimlik faktlarına parmak koyarak, Azerbaycan'dakı sürgünü göz önüne çekir ki halk, dil, kiltür, kimlik ve her ona aiid olan ne varsa, sürgün'de elden gidir!

1370inci yılın'da, İsmayıl Hadi, Laçın rumanın yayınlayır. Bu rumanın da konusu, “qaraçuxa” kimin, köçmek dir. Sankı ikisi de etiraz dılar, dilin 1325den 1357 ye kadar yasak olmasına! Şimdi etiraza fırsat tapıblar!

SOVYETLERİN DAĞILMASINDAN İLK İSLAHATA KADAR

Bu devr'de hiç eser yaranmayıp. Savetlerin dağılmasından sonra, Azerbaycan cümhuriyetin'de milli rehber olarak Abulfazl Elçibeyin prezidentliye seçilmesi, tahranda milletlere göre baxış ölçen bugardos tayfi – bugardos tayfi ikinci dünya savaşıdan sonra, şikago şehrinde milletlerin sevımliliyin ölçmeye düzenlenmiş survey – kı elli yıl demokrat fırkasından sonra halk muslman olay'ı ile beraber en büyük siyasal hareket idi Azerbaycan'da ve kütle ile öğrencilerin çok fayızını özüne meşğül etmiştir. Bunlarla beraber yazarlar ve aydınların ardıcıl katl'ları, başka siyasal problemler'in kenarın'da, tabı kı ortam türkü ruman yazmağa pek üüğün ola bilmezdir!

İSLAHAT DEVRİ

1382 şamsı yılında, Salih Etayi'nin “benim adlarım” rumanı yayınlanır. Bu eser'de dil meselesine tokanmıştır şu farklılık'la kı içsel bakışı var dile ve söz'lere! Etayi'nin karşı tarafı, kendi'si ve toplumdur! Bu turlu dil'le karşılaşma, bu anlamı ifade edirki, şimdiki durum'da yazarlar'da bu nuksan'da sahim dılar! Eyer keçmiş'de rumanların az olması'nın gunahı pehlevi hükümeti'nin boynuna ıdı, şimdi iş vaktidir ve yazarlar işlemeli diler! Bu türlü konu'ya girmek, dilin ve rivayetin buruşukluğu, ortamın siyasal bakımın'dan açılması'la uygundur!

1384 şamsi de yazılan “Avava” rumanı, yine Nasir Menzuri'nin kalamına ayidtir. “Avava”, ayın düşüncenin camie'de yayılması dır! Bu ruman'ın hacim olması, okucunun kapasitesi'nin büyökmesi anlamına gelir! Bu yazı'da “Sonay” gibi ayın süşünce'ler deyilir! Demek olar bu ruman'dan sonra, Azerbaycan'da gençler, batı'da yaradılan velentayn yerine, Sonay gecelerin sevgi günü tanırayak bir bir lerine tebrik dırorlar! Ve bu daha anlamlı dır! Niye ki, kışın kan donduran çağın'da, sevgi'nin yada düşmesi, yayın son günlerin'de, hasıl toplanan ve altı ay dinlenmek zamanı başlayan çağın yanında, gülünç olması yeterince mantıklı gelir! Bu çağlar'da tarım'da ürünlerin toplandığı yerde, halk arkadaşların “Avava” –avaz- ile oyuna davet edirler.

İSLAHAT DEVRİN'DEN SONRA

Son vevr'de yazılan edebi eser'lerin sayı çokalmağa başlıyır! Sankı “Avava”, “karaçuka” ve “benim adlarım” gibi ruman'lar ortamı hazırlayıblar, hem yazılmağa hem'de okumağa! Bu devrde, Haydar Ebbasi (Barışmaz) kalami ile, “Tebbet yeda” gibi önemli eser'ler yaranır. Erbabların reiiyete etdikleri zulüm'lar deyilir. Habele kısasın kıamete kalmaması vurğulanır ustacasına!

Yahya Alılu, “nisgilli melekler”de azerbaycan’ın iki’ye bölünmesin rivayet edir! Başka rumanın’da, “Son dilek”de yüz yıl önce, kürt’ler ile ermenilerin Azerbaycan’da töretdikleri cinayetleri tesvire çekir!

SONUÇ

“qaraçuxa”, “avava”, “tebbet yada”, “nisgilli melekler” ve “hereye qonan göyerçinler” de ictimai ve kültürel elemanların ayak izi çok göze çarpır! Ancak bu nükte düşünülür ki eserlerin hamısında, ortak merkrz var dır! O da ibaret dir bundan ki, her zaman’da ve her tarihi vevr’de Azerbaycanı kapsıyan, bir karabahlıktan hikeye gedir! Bir devr’de aşırı yoksıllık ve erbabların zülümleri habele gelinleri gerdek gecesi kendi ya da oğlanlarının yataklarına aparmakları, bir başka devr’de halkı icbarla köçürtmek, ya çarasızlıktan isteyerek sürgün ve ardınca dil’in olmaması üzerinden kimliğin aradan gitmesi ve bir vevre’de ki durum üzde görünen kimin deyişilmişdi ve açılış beklentisi varıdı, urmu gülünün kuruması ve başka bir sürgün habele zıalılarının bir köşeye dışarılması ve sonuçda başka bir müsibet ve karabahtlık! Sanki badbahtlık bu milletin, bu toprağın ayrılmaz yar yoldaşı dır! Belelikle her eser, müsibetleri bir köşesin demekte dir! Dediklerimizle, eserlein bütünün, bela’lar simfonisi adlandırsak sa, roman yazanlara hoş gelir!

Bu araştırma’da olan dünya’da yegane olan ve habele hiç bir başka yerde buna tay edebiyat tapılmayan nükte ki bu boyutdan bizim araştırmamızı farklandırır, onun altmış yıl yasak olmasıdır! Bu önemli mesele tehkimimizi zamanlama verlerden çıkarır ve tarihsel boyut verir. Bu nedene göre’de, burada yaradılmış edebiyatın, neliyin, neyeliyin ve niyeliyin anlamağa göre ona, bütövlüyünde tarihsel bakmalıyık!bu edebiyatı ancak böyle başa düşmek olar! Böyle yasaklığı Perl Bak, “Dırı ney” rumanın’da hünermendcesine tesvire çekir! Olaylar kısa müddet’de Yapon la Koreya arasındaki savaş’da baş verir! Orda öğretmenler ve alimler Koreya dilin, gizlince evler’de uşaklara öğredirdiler! Ama Koreya örneyi ile Azerbaycan’ın meselesi mahovi farkı vardır! Koreya’da dış düşmanı dillerin yasak elemişdi! Ama Azerbaycan’da faciıa daha derin idi! Niyeki burda, içsel problem varıdır ve düşmen özge deyildir ve içeriden idi! Bu ağrını ve acını daha çekile bilmez hala getirirdi! Meselenin başka boyutu, zamanın uzun olaması ve altmış yıl uzaması ıdı!

Türkü dilinin kadağasi, onu dışlama ve görmezden gelmesi, Azerbaycanlıları üzde özleri istiyerek süğüne yolladırmaları, yaradılmış romanların, hamurmayası olubdur!

Yazarların dilini neçe on yıllarla inkar etmek, o dili okullarda resmi olarak, okutmamak, hatta okul’tan sonra, görmezden gelmek, yazarlar için yazmğa, büyük değılmemiş dertler vermiş! Bu dertler yazıcılara hem’de topluma ki Goldmen’in nazarına göre yazıları asan yazan ya lap düzgün desek, yazarı o yazını yazmağa biler bilmez mecbür eden toplum ve içindeki bütün elemanlarıyla, çoklu el be yaka olub, deyilmemiş dertleri vardirki büğüne kadar da deyilmeğe hala fırsat tapmayıb! Araştırmada, bu günkü günümüzün problemleri’le geçmiş zamanların üproblemlerinin arasında ilgi görürükse, demek hala o dertler aradan kaldırılmayıb ve yazarlarımızı özüne meşğül edir! Sadaladığımız mantıklara reğmen, tahkıkın ilk başında dediğimiz gibi rumanları zaman açısından dört bölüme bölüb araştırmağa devam edirik!

Rumanların dedikleri ve tesvire çektikleri ortam, yalnız kara günler ve karabahtlık'tan sonra başka bir şey görmek olmur! Bu toprağın, bu milletin başında kara bulutlar dolanmaktadır! Bu durumu görende insan o üreyi dağlı ana'nın yadına düşür. Miyana'nın Aydoğmuş ismin'de olan barajın'da, iki cenç düşüb boğulurlar. Birisinin cenazesi bulunur, birisi bulunmur. Cenazesi bulunmayan gençin anası her seher gelip barajın kırağın'da durur, barajın arkasındaki suya bakıp deyir: allah bu boyuklukte de kabır olar mı!?

Şimdi insan bu durumu geçirirken kendi kendine dıyorkı: tanrım Azerbaycan yekelikte de kabır olarmı!?

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

İRAN TÜRKLÜĞÜ VE RAHİM CAVADBEYLİ

Fahri Prof. Yahya AZEROĞLU

Halk Şairi, Edebiyatçı, Araştırmacı Yazar

Uluslararası Antalya Kültür, Sanat Merkezi Kurucu Başkanı

cavadbeyli2014@gmail.com

ÖZET

Rahim Cavadbeyli, 01/07/1976 tarihinde İran'ın Tebriz Şehrinde Karadağ kökenli bir Türk ailesinde dünyaya gelmiştir. Ben Rahim beyin İran'ın çok büyük baskılarına rağmen Türklük mücadelesindeki faaliyetlerini anlatmadan önce Rahim beyin Türkiye'deki Türk dünyasıyla ilgili yaptığı çalışmalarına kısaca değinip sonrada Rahim beyin farklı yönleriyle farklı çalışmalarından bahsedeceğim. Türk Dünyasının değerli ve cesur şahsiyeti Rahim Cavadbeyli Türkiye'de yaşadığı müddette karşılaştığı bütün olumsuzluklara rağmen yaptığı çalışmaları ele almaya ve anlatmaya çalışacağım.

Rahim Cavadbeyli'nin Azerbaycan, İran ve genel olarak Türk dünyasına yönelik yapmış olduğu hizmetlere ve vermiş olduğu mücadeleye değindikten sonra Türkiye başta olmakla Azerbaycan ve İran Türklüğü olarak birlik ve beraberliğimiz yönünde ne yapabileceğimize mümkün kadar değineceğimdir.

Anahtar Kelimeler: Rahim Cavadbeyli, Azerbaycan, İran Türkleri, Türkiye Türk Dünyası

Değerli Hazirun;

Saygıdeğer Sempozyum Kurucuları, Sevgili katılımcı Kardeşlerim; Hepinizi samimi kalpten selamlıyorum!

Değerli hazirun bu gün Sizlere İran Türklüğünün ileri gelen nadir şahsiyetlerinden Sn. Rahim Cavadbeyli'den bahsedeceğim.

Rahim Cavadbeyli, 01/07/1976 tarihinde İran'ın Tebriz kentinde Karadağ kökenli bir ailede dünyaya gelmiştir. Ben Rahim beyin İran'ın çok büyük baskılarına rağmen Türklük mücadelesindeki faaliyetlerini anlatmadan önce Rahim beyin Türkiye'deki Türk dünyasıyla ilgili yaptığı çalışmalarına kısaca değinip sonrada Rahim beyin farklı yönleriyle farklı çalışmalarından bahsedeceğim. Türk Dünyasının değerli ve cesur şahsiyeti Rahim Cavadbeyli Türkiye'de yaşadığı müddette karşılaştığı bütün olumsuzluklara rağmen yaptığı çalışmaları şöyle sıralayabiliriz.

“Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi - YTSAM”, “Millî Düşünce Merkezi - MDM”, “Millî Stratejik Araştırma Kurulu - MİSAK” ve benzeri birçok merkezde Türk Dünyası, Kafkaslar ve Ortadoğu uzmanı olarak çalışmıştır.

Hâlâ Millî Stratejik Araştırma Kurulu’nda (MİSAK) Türk Dünyası ve Ortadoğu uzmanı olarak bulunmaktadır.

Türkiye’de yayınlanan “Devlet”, “Türk Yurdu”, “Yeni Düşünce”, “Referans” (Almanya), “Turan” ve diğer bu gibi dergiler de ve Azerbaycan, Gürcistan, İran ve değişik ülkelerdeki önemli yayın organlarında yayınlanan çalışmaları önem arz etmektedir. Çoğu araştırma ve söyleşileri, bölgesel yayın yapan televizyonlar ile çeşitli uluslararası medya kuruluşlarında yayınlanmıştır.

İleri derecede Osmanlı Türkçesini bilen Rahim Cavadbeyli, Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde Türk dünyası ile ilgili araştırma ve incelemelerini sürdürmektedir.

Bu çerçevede Rahim Cavadbeyli’nin Türk dünyasına yapmış olduğu bu önemli hizmetlerinden dolayı kendisine sizin huzurunuzda teşekkür ediyor başarılar diliyorum. Şu anda Türkiye de Bütün olumsuzluklara rağmen Gazı Üniversitesinin bölünmesiyle yeni yaranan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler üzerine Doktora Tezini savunma aşamasında olan Rahim Cavadbeyli, aslında İran’da Türk milliyetçiliği yaptığı gerekçesiyle Üniversiteden ihraç edilmiş ve birçok hapis ve işkencelerden sonra 2003 tarihinde ülkesini terk ederek, Azerbaycan Cumhuriyetine yerleşmek zorunda kalmıştır. Rahim Cavadbeyli, 2003-2008 yılları arasında Lisans eğitimini Hukuk, Yüksek Lisans öğrenimini ise Uluslararası hukuk üzerine Bakü’de tamamlamıştır.

Rahim Cavadbeyli, Azerbaycan Cumhuriyetinde 9 yıllık siyasi ve ilmi faaliyetlerini sürdürdükten sonra 2011 tarihinde bazı siyasi sıkıntılardan dolayı Azerbaycan’ı terk ederek Gürcistan Cumhuriyetine yerleşmiştir. 2011-2013 tarihleri arasında ise siyasi ve ilmi faaliyetlerini Gürcistan’da devam etmiştir. Rahim Cavadbeyli’nin on yıllık (2003-2013 yılları arasında) Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan’daki dönemi, ilmi ve siyasi hayatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Orada olduğu dönem “İran’lı Siyasi Mülteciler Derneği”nin kurucusu olarak 3 yıl Birleşmiş Milletler Teşkilatında bulunmuştur. İلمي ve siyasi faaliyetlerinin yanı sıra Hukuki zeminde de geniş faaliyetleri olmuştur. Bu yıllar arzında önemli imli çalışmaları yayınlanmıştır. En önemli çalışmalarından “Tebriz Merkezli Türk Düşünce Sistemi” Azerbaycan’da ve “Gürcistan Türklerine Yönelik Türk-İslam Konsepti” adlı çalışması ise Gürcistan’da yayınlanmıştır.

Rahim Cavadbeyli, 2013 tarihinde siyasi nedenlerden dolayı Gürcistan’ı terk ederek Türkiye Cumhuriyetine gelmiştir. Rahim Cavadbeyli’nin durumu her daim sıkıntılı ve sansasyonel olmuştur. Türkiye’de de rahat bir ortam tanınmamıştır. Türkiye’ye geldikten sonra siyasi kimliğinden ziyade daha çok ilmi ve araştırmacı kimliği ile öne çıkmıştır.

Türkiye’de Eski Devlet Bakanı Sn. Sadi Somuncuoğlu’nun başkanlığında yönetilen “Milli Düşünce Merkezi - MDM” ve “ Milli Stratejik Araştırma Kurulu - MİSAK”, MHP’nin önemli bilimsel organı olan “DEVLET Dergisi”, Eski Kültür Bakanı Merhum Hasan Celal Güzel’in başkanlığında yönetilen “Yeni Türkiye Strateji Araştırma Merkezi - YTSAM” ve diğer birçok bu gibi önemli ilmi-araştırma merkezlerinde İran ve Azerbaycan Türklüğüne yönelik birçok teorik yenilikler getirmeyi başarmıştır. Rahim Cavadbeyli, İran Türklüğüne yönelik yeni bir bakış getirmiştir dersek asla yanılmayız. İran’ın Klasik Türklüğün esas merkezi olarak ele alınması fikrini ilmi-bilimsel çalışmalarıyla Türkiye Türk Milliyetçilerinin gündemine taşımayı başarmıştır. O, kendi bilimsel çalışmalarıyla İran ve Azerbaycan Türklüğüne yönelik birçok siyasi, tarihi ve medeni yeniliklere imza atmayı başarmıştır.

Rahim Cavadbeyli’nin bu etkin faaliyetlerini hazmedemeyenler, Ankara’da Bir Ağustos 2018 tarihinde Gözaltına alınmasını sağlamışlar ve 7 Ağustos tarihinde çeşitli komplo teorileri üreterek İran’ın Fars rejimine teslim edilmek üzere Van Geri Gönderme Merkezine (GGM) götürülmüştür. Uzun bir süre rehin tutulmuş ve bu süre içerisinde mide kanaması geçirerek ölüm tehlikesi geçirmesi nedeniyle bütün Türk dünyasının ve Türk sivil toplum kuruluşlarının dikkatini çekmiştir.

Türk aydını Rahim Cavadbeyli’ye yönelik çeşitli etkinlikler düzenleyerek ve eli kalem tutanlar ise yazarak destek vermeleri komplo teorisyenlerini hiçte memnun etmemiştir. Bu çerçevede Rahim Cavadbeyli’ye destek amacıyla seslerini yükselten makaleler, şiirler ve çeşitli etkinlikler düzenleyen aydınları şöyle sıralayabiliriz: Eski Devlet Bakanı Sadi Somuncuoğlu, Türkiye Atom Enerji Komisyonu 7. Dönem üyesi, Atom enerjisi konusunda bakan danışmanlığı yapmış Prof. Dr. İskender Öksüz, İy Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Millet Vekili Feridun Bahşi, Millet Vekili Yavuz Ağırlioğlu, Millet Vekili ve Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ, Halk Şairi Eldar İsmayıl Böyüktürk, Sona İsmayılova, Zöhre Garagızı ve şahsım dahil birçok kalem adamları, siyasiler ve kanaat önderleri yazdıklarından bazı örnekler vermek istiyorum.

Azerbaycan’dan çok değerli şair yazar olan Zöhre Garagızı’nın Cavadbeyli için yazdığı şiiri hazirunla paylaşmak istiyorum

Əziz millət oğulları, mən bu şeiri igid, cəsur qələm sahibi, qəhrəman Azərbaycan oğlu RAHİM CAVADBƏYLİ 2018-ci ildə zindanda olanda yazmışdım. Belə bir namuslu qardaşımızı, balamızı düşman caynağına verərdiksə biz şərəfsiz və yaşamaq haqqı olmayan bir zümrə kimi tanınardıq. Mən bu şeirlə milli ruhlu oğullara üz tutdum... Şükürlər olsun!

Rahim bəy bu gün özgürdü. İş başındadı...

HARDASINIZ

Səsin çıxmır ay yurd deyən,
Yağlı- yağlı umud deyən...
Ay özünə “Bozqurd deyən,
Öyən canlar, hardasınız?!”

Hap- gop yarayar işinə,
Bir vuran yoxmu dişinə?
Turan deyib də döşünə
Döyən canlar, hardasınız?!”

Dinənə aman verməyən,
Gizləndə düşmanı əyən...
Söyüş-qaxış ləyən-ləyən,
Söyən canlar, hardasınız?!”

Aşkarda qurub səddini,
Daldada aşıb həddini...
Dinəndə namərd qəddini
Əyən canlar, hardasınız?!”

Bir xəbər varımı əfvdən?
“Özgürlük” Rəhimə mədfən.
Millət yolunda ağ kəfən
Geyən canlar, hardasınız?!”

“Dünya Türkləri birləşin,
Bir canda- qəlbə yerləşin”.
Daha sərtləşin, kürləşin”-
Deyən canlar, hardasınız?!”

Zöhre Garagızı'nın bu anlamlı şiiri bütün sosial medyada yayınlanaraq Təm Türk dünyasını etkileyerek adeta ayağa kaldırdı diyebiliriz. Bunun yanısıra sivil toplum kuruluşları da Rahim Cavadbeyli'ye destek amacıyla bildirimler yayımlayarak kamunun dikkatini çekmiştir. Ben size konuyla ilgili yazılan makaleleri anlatırsam buna sayfalar yetmez ve onun için ciltler dolusu kitaplar yazmamız gerekiyor bu nedenle bu bildirimde sizlere Rahim bey için yazılan şiirlerden bazı örnekler vereceğim Rahim Cavadbeyli'nin Van Geri Gönderme Merkezinde perişan halde olduğunu duyan her şair ona atfen mutlaka bir şiir yazmıştır diye düşünüyorum, bu şairlerden birisi olan petrol mühendisi, şair yazar Sona Abbaseligızının şiirini hazırla şöyle paylaşabilirim.

UCA TÜRK

Türkün şərəfli oğlu RAHİM CAVADBƏYLİYƏ ithaf edirəm.

Sənin qeyrətinə açdım könلümü,
Sinəmdə dastanın sətir-sətirdi.
Millətə azadlıq hayqıran səsin,
Qara zindana da şöhrət gətirdi.

Sən ,ulu Turanın hunərvər oğlu,
Bir inam boylanır adından sənin.
İçdin layla-layla ana südüylə,
Yurd haqqı çıxmadı yadından sənin.

Qorxunu tulladın ayaqlar altda,
Turan sevgisini bağrına basdın.
Türkün hünərini,cəsarətini,
Yenidən tarixin alınına yazdın.

Qitədən-qitəyə uzanan yurdun,
Şanlı sərhədləri qəlbindən keçir.
Müqəddəs amaldır Turan sevgisi,
Türk doğulan gündən buna and içir!

Cahanı isidib onun həniri,
Türk soyu əbədi yanan ocaqdır.
Nə qədər Rahim tək oğulları var,
Tanrı uca Türkü qoruyacaqdır!

Sona Abbaselgızının bu etkili şiiri gerçekten Rahim beyin uğramış olduğu haksızlıkları göz önüne sermiştir.

Türk dünyasının önemli liderlerinden olan Rahim Cavadbeyli'nin Türklük mücadelesi oldukça küçük yaşlarda başlar, okuduğu okullarda devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Tabiki ilerleyen yıllarda bu sayısız mücadelelerin sonucunda Türkiye'de yayınlamış olduğu bilimsel içerikli çok değerli eserleri oluşmuştur

- 1-Kürtlerin kökeni
- 2-İran'ın jeopolitiği
- 3-Türk Dünyasında soykırım
- 4-Türk İran'a Persliğin Dayatılması

İsimlerini sizlerle paylaştığım bu değerli eserler her bir Türkün okuması ve aynı zamanda kütüphanesinde bulundurması açısından çok önem arz etmektedir diye düşünüyorum. Bu ve buna benzer birçok bilimsel eserlere imza atan değerli bilim insanı Rahim Cavadbeyli'nin sesine ses veren bir diğer Türk dünyasının değerli şahsiyeti olan Eldar İsmayıl Böyüktürk'ün ona affettiği bir şiirinin mısraları adeta Rahim Cavadbeyli'nin resmini çizmektedir,

DOĞUM GÜNÜNÜZ MÜBARƏK!

Salam əziz Rahim bəy. Hər vaxtınız, hər saatınız və bu gününüz, bu dəqiqələriniz xeyir. Millət, Vətən deyən çox olur, ancaq özünü pərvanə kimi onun oduna yandıran az olur. Siz o cəsur azlardan birisiniz. Siz Türk dünyasının başı buludları yarıb, ayın, ulduzun fonunda dayanan qüdrətli övladısınız. Siz zindana atılanda Türk dünyasının namuslu insanları sizi necə müdafiyyə qalxdığını bütün dünya gördü və bu xalqın qədirbilənliyinə heyran qaldı. Bu, şərəfli insan oğluna xalq sevgisinin mükafatı idi. Sizin azadlığınız haqqın, ədalətin qələbəsi idi. Siz azadlığa çıxan gün sizi sevən Türk oğullarının bayramı oldu. Həmin vaxt sizə sevinc icində belə bir şeir yazdım.

YAŞA, ƏDALƏT, YAŞA!

(Rahim Cavadbəyli azaddır.)

Haqq səsini qaldırıb
Haqq dedim, divan dedim.
Qan püskürən cəllada
Əl saxla, dayan dedim!
Həqiqətə nur saçan
Ədalətim, xoş gördük!

Mən azadlıq istədim
Azadlıq carçısına.
Dözə bilmərik dedim,
Rahimin acısına!
Ey Tanrı ərməğanım,
Ədalətim xoş gördük!

Qırılan ümidimi
Üzülməyə qoymayan...
Bir qəssab fitvasını
Qəbul edib saymayan
Cəsarətin, xoş idi...
Ədalətim, xoş gördük!

Ey uca yaradanın
 Tükənmez mərhəməti ,
 Ayaqlara endirdin
 Sən zülmü, xəyanəti.
 Haqqa olan inamım,
 Ədalətim, xoş gördük!

Pənahım sənsən dedim,
 Oyan, qalx, həqiqətim.
 Ayaqlarda sürünmə
 Yenilməz ləyaqətim.
 Sən əl verdin əlimə,
 Ədalətim, xoş gördük!

Birliyimiz hayqırır
 Ön sırada dayandı.
 Kükrədi sədaqətim,
 Türklüyə məhəbbətim.
 Atatürk cəsarətim,
 Ədalətim, xoş gördük!

Qır nahaqqın belini,
 Kəs zalımın dilini.
 Haqqa uzat əlini,
 Böhtan varmasın başa!
 Zülmü qaldır vur daşa!
 Yaşa, Ədalət, yaşa!

Rahim bəy, doğum gününüz mübarək. Sizi təbrik edir və uca Allahdan sağlam uzun ömür, firavan yaşam, mənalı həyat yolunuzda daha böyük uğurlar qazanmanızı arzu edirəm.

Rahim Cavadbeyli'nin Türk dünyasına yaptığı hizmetler, yüreklere yazılan mücadelesi ve bunun kötü bedeli olarak da Fars rejimine teslim edilmek için Van Geri Gönderme Merkezinde dik duruşu değerli bilim insanı Eldar İsmayıl Böyüktürk'ün mısralarında böyle yankılanmıştır, onu anlatan sadece şahsına atfedilen şiirler değil, aynı zamanda onu makaleleriyle, farklı yazılarıyla, T.C. Büyük Millet Meclisi kürsülerinde etkili konuşmalar yaparak destekleyen yüzlerce bilim insanı, yazar, şair ve siyaset insanı vardı bunların hepsini yazmak için sadece bir bildiri yetmeyecektir diye düşünürken İran'ın çeşitli bölgelerinde Rahim Cavadbeyli için şöyle ve benzeri sloganlar atılıyordu:

"AZERBAYCAN VAR OLSUN**RAHİM BEY AZAD OLSUN**

Ve aynı zamanda kaydetmem yerinde olur ki, Güney Azerbaycan başta olmakla İran'ın tüm bölgelerinde Türklük mücadelesi veren dava arkadaşları tarafından Rahim Cavadbeyli'nin bir an önce özgür bırakılmasını talep eden büyük bir kampanya oluşturulmuştur. Bu kampanya Alparslan'ın Tebriz'de hazırlanıp Anadolu'ya giriş tarihini sembolize eden 1071 kişinin imzası toplanmıştır. 1071 kişinin imzasıyla oluşturulmuş olan dilekçe, T. C. Cumhurbaşkanı Sn. Recep Tayyip Erdoğan'a, MHP Genel başkanı Sn. Devlet Bahçeli'ye, İyi Parti Genel başkanı Sn. Meral Akşener hanımefendiye ve diğer kurum ve kuruluşlara takdim edilmiştir.

Son olarak Rahim Cavadbeyli'yi şöyle tanımlaya bilirim:

Rahim Bey, yılmayan büyük dava adamı olmanın yanı sıra Hukuk, Uluslararası Hukuk, Uluslararası İlişkiler ve 25 yıllık siyasi tarih üzerine yapmış olduğu geniş araştırmalarıyla farklı bir şahsiyettir. Rahim beye göre, İran'ın parçalanması değil, İran'ın klasik Türklüğünün yeniden ihya edilmesi, Türk Milliyetçilerinin esas gayesi olmalıdır. İran'da Tarihi Azerbaycan Eyaletinin tarihi yetkilerinin Anayasal Düzeyde yeniden tanınması ve Türk kimliğinin, devlet kimliğinin en önemli birer parçası olarak kabulü ve Türkçenin devlet dili olarak kabul edilmesi Azerbaycan ve bir bütün olarak İran Türklüğünün en esas medeni ve siyasi stratejisi olmalıdır.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

COVID-19 SÜRECİNDE TÜRKLERİN YÖNETİMDE ADALET ANLAYIŞI
BAĞLAMINDA DEVLET ADAMLARINA TAVSİYELER

Prof. Dr. Ali KAYA

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF

ORCID No: 0000-0002-9815-6446

akaya@nny.edu.tr

ÖZET

2020 yılının son aylarından beri yaşadığımız Covid-19 salgını önceden tahmin edilemeyen, aniden ortaya çıkarak tüm dünyayı etkileyen, hızlı karar almayı gerektiren yeni durumlar, oluşumlar ve kurumlar karşısında yeni tedbirlerin alınmasını gerektiren durumlar ortaya çıkarmıştır. İşte bu dönemde ve dönem sonrasında devleti yönetenlerin etkili ve verimli bir yönetim modeli ortaya koyarak toplumsal yaşamı bir an önce normalleştirmeleri, insanları bu sıkıntıdan en hızlı şekilde kurtarmaları ve en az hasarla normalleşmeyi sağlamaları gerekecektir.

Çalışmanın amacı, içinde bulunduğumuz dönemde de gözlemleme şansı bulduğumuz kadim yönetim anlayışımızın sorunlarına karşılık, kamu yöneticilerine adaletli bir yönetim konusunda öneriler sunarak yardımcı olmaktır. Çalışma, Türk yönetim geleneğinin geçmişinden yansımalarla adalete verilen önem doğrultusunda geleceğe dair devlet adamlarına ve yöneticilere yol gösterme düşüncesine dayanmaktadır. Son bölümde sunulan öneriler, Türk töresinin İslam inancıyla buluşup içe içe geçmesinden kaynaklanan iki farklı kültürel yapıya vurgu yapması bakımından geleceğin yöneticilerine rehberlik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk yönetim geleneği, devlet, İslam, adalet.

ADVICES TO THE STATEMEN IN THE CONTEXT OF TURKISH APPROACH OF JUSTICE DURING THE COVID-19 PROCESS

Prof. Dr. Ali KAYA

ABSTRACT

Covid-19 pandemic which we have been experiencing since the last months of 2020, creates unpredicted situations that suddenly appear and affect the whole world. It requires new measures to be taken in the face of new situations, developments and institutions that needs to be made quick decisions. In this period and after the period, those who run the state need to normalize the social life as soon as possible by putting forward an efficient and productive management model. Also, they need to ease people into this trouble as quickly as possible and achieve normalization with minimal damage.

The aim of the study is to help public administrators by giving advice of a fair administration, in response to the problems of our ancient administrative mentality which we have the chance to observe today. This study is based on the idea of guiding statesmen and administrators for the future in line with the importance given to justice with reflections from the past of the Turkish administrative tradition. The advice presented in the last section guide the future ruler in terms of emphasizing two different cultural structures arising from the meeting and intertwining of Turkish customs with Islamic belief.

Keywords: Turkish administrative tradition, state, Islam, justice.

TÜRKLERDE YÖNETİM UYGULAMALARININ TEMEL DİNAMİKLERİ

Türklerin devlet kurma ve yönetme konusundaki başarılarında yalnızca sultanların, beylerin değil; düşünürlerin ve bilim insanlarının katkıları büyük olmuştur. Devlet yöneticilerine danışmanlık yapanlar, dönemin hükümdarlarına yazdıkları risale ve nameler ile devlet yönetiminde onlara yol gösterip rehberlik etmişlerdir.

Her dönemde düşünürler devletin daha iyi işleymesini sağlayacak usul, kural, davranış ve kurumlar üzerinde durmuşlar; bu konudaki görüşlerini “ahlak, siyaset ve felsefe” kitaplarında belirtmişlerdir.

18. yüzyıla gelinceye kadar risale ve namelerde düşünürler, gözlemlerini birbirinden habersiz kayda geçirerek ilerleyen zamanda da kitaplaştırmışlardır. Platon’un Devleti, Aristoteles’in Politika’sı, Machiavelli’nin Hükümdar’ı, İbni Haldun’un Mukaddimesi, Yusuf Has Hacip’in Kutadgu Bilig’i, Nizamül Mülk’ün Siyasetnamesi, İmam Gazali’nin Devlet Adamlarına Öğütleri, Koçibey’in Risalesi bu nitelikteki eserlerdir.

Yönetim konusundaki bu çalışmaların hemen hemen hepsinde siyaset ve yönetim konusunun, ahlakın ayrılmaz bir parçası ve uzantısı olarak görülmesi öne çıkmaktadır. Zira Türk ve Müslüman düşünürler ve yöneticiler, kamusal görevlerini kendi inançlarından ve ahlak anlayışlarından ayrı düşünmemişlerdir. Bu eserlerin tümünde yer alan görüşler, daha çok ‘ahlaklı bir yönetici nasıl olmalıdır, yöneticiler nasıl davranmalıdır, modernleşme yoluyla yönetimde gelişme nasıl sağlanmalıdır, devletin devamı için çöküş nasıl durdurulmalıdır’ gibi sorulara yanıt verme amacıyla kaleme alınmıştır (Eryılmaz, 2011: 2-3).

Türk kültüründe ‘insanı yaşat ki devlet yaşasın’ anlayışı içinde önce kaleleri, sonra gönülleri fethetmeyi hedefleyen bir yönetim anlayışının devlet geleneğinde hâkim olduğu görülmektedir. Hem kendi kaderini hem cihanın kaderini belirleyen Türkler, Anadolu topraklarına ayak bastıkları andan itibaren hakkı, hukuku, adaleti, diğerkâmlığı, liyakati, hoşgörüyü, vicdanı, ahlakı ve sevgiyi hayatın merkezine koyarak adalet ve sevgi üzerine bir yönetim anlayışı kurmuşlardır.

Yüksek ahlakı ilmek ilmek işleyerek hoşgörüyü, rakiplerini dize getiren nahifliği, tevazuu devlet yönetimine taşıyarak Türk medeniyetini, zaman ve mekân üstü yapmayı başarmışlardır. Bütün bu değerleri hak-batıl mücadelesinde hakkı temsil edip mazlumun yanında alarak sürekli hale getirmişlerdir (Akçakaya, 2018: 11).

Doğu ve Batı medeniyetinin tarihsel dinamikleri birbirinden oldukça farklıdır. Türk medeniyeti ise adalet ve sevgi üzerine inşa edilen bir medeniyet olmuştur. Bu medeniyetin temelinde Hoca Ahmet Yesevi’nin tasavvuru, Şeyh Edebali’nin vasiyeti, Hacı Bektaş Veli’nin, Hacı Bayram Veli’nin, Akşemseddin’in manevi mimarlığı, Seyit Onbaşı’nın cesareti, Atatürk’ün dirayetinin yanında sayısız vatan evladının gönül borcu bulunmaktadır.

Son medeniyet projemiz olan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nin altı asır boyunca üç kıtada tüm insanlığa nefes aldırın, ahlak ve adalet zemini üzerinde yükselen, bulunduğu çağın egemen gücü, dünyada huzur ve güvenin teminatı olan bilim, sanat, estetik ve zarafet açısından örnek olan bir Osmanlı mirasıdır.

Türklerde tarih boyunca devleti yönetenlerin üzerinde durdukları yönetimin evrensel ilkeleri, kadim sorunları neredeyse hiç değişmemiştir. Bunlar; güzel ahlak, adalet, emaneti ehline verme, istişare, şura, ulu-l emre itaat, töre, hukuk ve meşveret, devlet yönetiminde temel meseleler olmuştur. Bütün bu prensiplerin başında adalet düşüncesi gelmektedir. Devlet ve iktidarın temeli, belirli bir ırk veya din değil, adalet olarak görülmüştür. Türklerde devlet, ne zaman bir dinin veya ideolojinin sahibi olmuşsa kendi mensuplarının dışındakileri ötekileştirerek bizzat zulmün kaynağı haline gelmiştir. Bundan dolayı devletin temelinde adaletli yönetim anlayışı hakimdir.

Yönetim geleneğindeki adalet anlayışı pek çok konuda görünür kılınmıştır. Örneğin kamu görevlerinin ve kamu kaynaklarının emanet olması, emanetin de ehline teslim edilmesi, adaletin bir gereği olarak değerlendirilmiştir. İslam dinini merkeze alan yönetim anlayışı, meşruiyet zeminini Allaha, peygambere olan itaate dayandırdığı kadar, toplum içinden gelerek çeşitli kademelerde görev alan yöneticilere ve ayrıca ilimle uğraşanlara itaat edilmesi yönündeki telkinlere ve bu telkinlere duyulan inanca dayandırmaktadır.

Son olarak da istişare etmenin önemi üzerinde durulmalıdır. İstişare (danışma), kararların kalitesini artıracak sihirli bir yönetim anlayışıdır. Özellikle ahlak anlayışı ile birleştiğinde adaletin tesisi için önemli bir mekanizma olarak görev yapar. Bu bağlamda güzel bir ahlaka sahip olmak, her koşulda doğru istikameti gösteren bir rehber gibidir. Ahlak, hukukla birlikte iktidarın gücünü sınırlandıracak bir norm olarak kabul edilir. Hukuk ve ahlaktan yoksun bir iktidar kaçınılmaz olarak zulme saparken, güce dayanmayan ahlak ve hukuk ise uygulanamaz (Dinçer, 2019: 79-90).

YÖNETİMDE ADALET (YÖNETİCİLERİN ADALETİ) KAVRAMI

Türklerin devlet kurmakta hünerli oldukları kadar, idare etmekte başarılı olmadıkları konusunda yaygın bir algı vardır. Bu düşüncenin temelinde eski Türklerde yazılı hukuk kurallarının olmayışı yatmaktadır. Eski devirlerden itibaren Türklerde yazılı olmamakla birlikte köklü bir hukuk ve adalet anlayışının varlığı, tartışma götürmez bir gerçektir. Yusuf Has Hacıp'in 11. yüzyılda kaleme aldığı Kutadgu Bilig ise bu iddianın en güçlü delilidir (Yusuf Has Hacıp, 1988: 66-90).

Türk milleti, tarihin derinliklerinden günümüze kadar zamana ve değişen şartlara göre hukuk devleti ve adalet anlayışı çerçevesinde bir devletin nasıl daha iyi yönetilebileceğinin arayışı içinde olmuştur. Türk hükümdarları töre uyarınca halkını adaletle idare etmekle yükümlüydü. Bu yüzden Türk hükümdarlarının en başta gelen görevi, iyi kanunlar koymak ve kanunları adaletle uygulamaktı. Ayrıca törenin adeta anayasa hükmünde değişmez prensipleri vardı. Bunlar; adalet (koniklik), uzluk (iyilik), eşitlik (tüzlük) ve kişilik (insanlık) olarak ifade edilen hükümlerdir ve mutlak bir şekilde uygulanması gerekmektedir (Dinçer, 2019: 307-309).

Adalet sözcüğü, Arapça bir kelime olup “adl” kökünden türetilerek dilimize girmiştir. Türk Dil Kurumu adaleti, “yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, herkese kendine uygun düşeni kendi hakkı olanı verme, doğruluk” şeklinde (Türk Dil Kurumu, 2019); İslam Ansiklopedisi'nde ise “düzenli ve dengeli davranma, her şeyin ve herkesin hakkını verme, haksızlıklardan uzaklaşarak orta yolu bulma, bir şeyi yerli yerine koyma, insaf ve eşitlik” şeklinde tanımlamaktadır (İslam Ansiklopedisi, 1989).

İslamiyet Öncesi Türklerde Adalet Anlayışı

Türk hükümdarlarına devlet tarafından verilen en önemli görevlerinden biri, Türk tarihinin ilk dönemlerinden beri iyi yasalar koymak ve bu yasaları en iyi şekilde uygulamaktır. Bu hükümden dolayı devlet başkanı, kendisini ülkede adaletin kurulmasından sorumlu tutmaktaydı. Merkezde katıldığı divan toplantılarında bazı önemli davalarda sorgulamaları kendisinin yaptığı ve kendisi tarafından hükmün verildiği, böylece hükümdarın adalet dağıttığı görülmektedir. Bununla beraber Türklerde kanunsuz ve hükümdarın şahsi iradesine bağlı bir yönetim şekli asla olmamıştır. Bunu sınırlayan töre ile meclisler (kurultay ve hükümet), hükümdarın yetkilerini sınırlandırmaktaydı. Töre, Türk örf ve âdetinin kesin hükümlerini ortaya koyan değişmez bir değerler bütünüdür. Bu özelliğinden dolayı töre hem hükümdarın hem de meclislerin üstündedir. Türk yönetim sisteminde yöneticiler fani, töre ise baki sayılmıştır.

Nitekim “*il gider töre kalır*” sözü, devletin ve yöneticilerin geçici ancak törenin ebedi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sözden yola çıkarak devletin kanun ve adalet devleti olduğu anlaşılmaktadır (Güngör, 1999: 159).

Benimsenen bu yaklaşım, çok eskilere dayanan ana-töre Göktürk Devleti’nin kuruluşuyla vücut bulmuştur. Töre hem devleti hem toplum hayatını düzenlemekteydi. İslam öncesi Türklerde adaletli bir düzen kurmak suretiyle toplumun refah, huzur ve mutluluk içerisinde yaşatılması hedeflenmiştir. Türk toplumunun yapısı da bu adaletli yapının sağlanması için gayet uygundu. Çünkü devlet sistemleri sınıf veya kast sistemine dayanmamaktaydı. Devletin temelinde adalet anlayışı yatmaktaydı. Yönetimde adalet anlayışının yansımalarını Kutadgu- Bilig’te de görmekteyiz. Türk inancına ve Türk töresine dayanan kanunlar, adaletin esasını oluşturmaktaydı (Tacemen, 1988: 180).

Kutadgu Bilig’te devletin temeli olarak adaletin üzerinde durulmaktadır: Bir gün hükümdar üçayağı birbirine bağlanmış gümüş bir taht üzerine oturmuştur. Elinde büyük bir bıçak bulunmaktadır. Solunda acı bir ot, sağında ise şeker bulunmaktadır. Vezir, tüm bunların sebebini kendisine sorduğunda ona: “*İşte bak ben adalet ve kanunun temsilcisiyim. Dikkat et bunlar kanunların vasıflarıdır. Gördüğün gibi bu üzerine oturduğum tahtın üçayağı vardır. Üçayak üzerinde hiçbir şey bir tarafa meyiletmez. Her üçü de düz durdukça taht sallanmaz. Eğer üçayaktan birisi yan yatarsa diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır. Bak benim tabiatım da yan yatmaz, doğrudur. Doğru eğilirse kıyamet kopar. Ben işlerimi doğrulukla hallederim, insanları bey veya kul diye ayırmam. Elimdeki bıçak kesen ve biçen bir alettir. Ben bıçak gibi keser atarım. Hak arayan kişinin işini uzatmam. Şeker ise zulme uğrayarak benim karşıma gelen ve adaleti bende bulan kişi içindir. O insan benden şeker gibi tatlı ayrılır. Acı ot ise zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içindir. Bunlar kavga edip bana gelen ve verdiğim hükümden dolayı Hint ilacı içmiş gibi yüzlerini ekşitirler. Benim asık suratım, sertliğim bana gelen zalimler içindir. İşte oğlum ister yakınım ister hısumum olsun kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir. Hüküm verirken hiçbiri beni farklı bulamaz. Beyliğin temeli, doğruluk ve adalettir*” cevabını verir (Niyazi, 2013: 208).

Türk devlet geleneğinde zulmün yer olmadığı, “*zor kapıdan girince töre bacadan çıkar*” sözü ile anlatılmaktadır. Zulmün küfürden beter olduğu “*melik, inkâr ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle ayakta kalmaz*” denilmektedir. Dünyada 18.yüzyıla kadar “*Türk gibi adaletli*” sözü, 20.yüzyıla kadar da “*Türk gibi güçlü*” sözü tüm dünyada kullanılmaktaydı. Bu sözlerden ister yönetici olsun isterse olmasın Türk olan birinin adaletsizlik yapmayacağı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan eski Türk devletleri tarafından ele geçirilen topraklarda ortaya konan adaletli yönetim anlayışı, yabancıların ilgisini çekmiş ve pek çok devletin savaştan Türklerin egemenliğine girmesine sebep olmuştur.

İslamiyet Sonrası Türklerde Adalet Anlayışı

Türk devlet anlayışında kamu düzeni ile ilgili olarak yapılacak bir düzenleme, konu ile ilgili devlet adamları veya makamlarca gerekirse din adamlarından oluşan bir grup tarafından hazırlanır; ardından Şeyhülislam'dan onay (fetva) alınarak uygulamaya konurdu. Türklerde yönetenlerle yönetilenler arasında uyum, hayati bir öneme sahipti. Adalet anlayışı, bu uyumun sağlanmasını mümkün kılmıştır.

Türk yönetim anlayışında adalet kavramının özünde eşitlik bulunmaktadır. Sanık veya davacının sultan olması ya da tebaadan biri olması, sonucu etkileyemez. Mahkemeye veya yüksek divana çıkan Hıristiyan veya Yahudi, tıpkı Müslüman tebaa gibi adalet önünde eşit veya aynı seviyededir.

Türklerin İslam'la tanışmasından sonra töre kavramıyla ifadesini bulan, devleti en iyi şekilde yönetme çabası örfi hukuka şeri hukukun eklenmesiyle değişikliğe uğramış; İslamiyet'in kutsal kitabı Kuran'a ve peygamberi Hz. Muhammed'in sözlerini ve uyulması gereken davranışları vurguladığı sünnet kavramına (Türk Dil Kurumu, 2019) dayanan bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır.

Türk devletlerinde mutlu bir ailenin, huzurlu bir devletin nasıl kurulacağı, kurulan saadetli yapının nasıl korunacağı, fert ve cemiyetin saadete nasıl ulaşacağı; iyi niyet, adalet, merhamet, iffet ve doğruluk gibi birtakım değerler çerçevesinde ortaya konmaktadır. Özellikle adalet anlayışı, İslam dininin esasını teşkil etmektedir. İslam'da adalet hakkı; hakkı sahibine teslim etmek, kim olursa olsun insanlara eşit muamelede bulunmak anlamlarında algılanmıştır. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in adalete verdiği önemi şu sözlerinden anlamaktayız: *“Suçu işleyen kızım Fatıma bile olsa cezasını veririm”*. Bu anlamda adalet; her şeyi layık olduğu yere koymak, doğru hüküm vermek ve haksızlıktan sakınmaktır. Adaletin zıddı zulümdür. Yeryüzünde ilahi adalete uyulduğu sürece insanlar arasında huzur, barış ve sevgi hâkim olacak, adaletin uygulanmadığı dönemlerde ise zulüm, gözyaşı ve haksızlıklar hâkim olacaktır. İslam dini, Kuran'da yer alan ayetler ve Hz. Muhammed döneminden günümüze aktarılan hadisler doğrultusunda hak ve adaleti merkeze alan bir din olarak tasavvur edilmiştir.

Kuran'da yer alan pek çok ayette (örneğin Nisa suresi 135. ayet, Maide suresi 8. ayet ve Nisa suresi 58. ayet gibi) adalet konusu vurgulanmaktadır: *“Ey iman edenler kendiniz, ana babanız, yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kişilerden olun, menfaatiniz ve yakınlarınızın hatırı için doğruluktan ayrılmayı yalancı şahitlik yapmayın. Zira Allah'ın belası yalancıların üzerindedir”* (Nisa Suresi, 135. Ayet).

Diğer yandan *“Ey iman edenler Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan ve adaletli şahitlik eden kimseler olun. Bir kişi veya bir topluma olan kin ve nefretiniz asla onlara karşı sizi adaletsizliğe sevk etmesin”* (Maide Suresi, 8. Ayet).

Benzer şekilde yöneticilere ise *“Allah size mutlaka emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”* (Nisa Suresi, 58. Ayet). Hz. Muhammed de bir hadisinde: *“İşi ehline vermez iseniz kıyameti bekleyiniz”* demiştir.

İslam inancına göre hayatın her alanında (savaşta, barışta, nimetlerin paylaşılmasında, ölçü ve tartıda, çalışanın ücretini öderken, çocuklar arasında, eşe, komşulara, kısacası tüm insanlara karşı) her zaman her yerde adaletli olunması emredilmektedir. *“İnsanlar Âdem’den, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Ne Arap’ın Arap olmayana ne de Arap olmayanın Arap’a bir üstünlüğü vardır. Üstünlük sadece takvadır. Ey insanlar biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizi tanımanız için sizleri şubelere ve kabilelere ayırdık. Şüphe yok ki Allah katında en değerliniz günahlardan en çok sakınanızdır”* (Hamarat Suresi, 13. Ayet) hükmü, adaleti verilen önemi vurgulamak adına kutsal kitapta yer almıştır.

Mekke’nin fethinden sonra Hz. Ali, Kâbe’nin anahtarını Hz. Muhammed’e sunmuş; Hz. Muhammed ise Kabe’nin korunması görevini, getirmiş, Hz. Ali’ye vermek yerine geçmişten beri Kabe’nin bakıcılığını yapan Osman bin Talha (Talha’nın oğlu Osman’a) vermiştir. İslam dininin emirlerinden biri olan *“emaneti ehline veriniz”* emrine uymuş, anahtarı damadına değil Osman’a vererek adaletin gereği kariyer ve liyakat esasını tercih etmiştir.

“Ey Muhammed de ki: Mülkün sahibi olan Allah, mülkü dilediğine verir, dilediğinden alırsın, dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın iyilik senin elindedir. Mülkün ve hazinenin sahibi, kadiri mutlak olan sensin, doğrusu sen her şeye kadirsin” (Ali İmran Suresi, 269. Ayet).

“Şüphesiz Allah; adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalığı, azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye sizlere öğüt verir” (Nahl Suresi, 90. Ayet). Bu ayet, her cuma günü camilerde imam tarafından hutbede okunarak insanlar, adaletli olmaya davet edilmektedir. Bu surede inanlara yönelik emir ve yasaklar dile getirilmektedir. Verilen üç emrin ilki, inananları her işte adaletli davranmaya yönlendirme amacını taşımaktadır.

Hz. Muhammed’in rahlesinde üstün bir terbiye ile yetişen Hz. Ömer, adaletin timsali olmuştur. Şöyle ki; Kisra ve Kayzer’in devletini yıkan, saltanatını alt üst eden Mısır fatihi Amr Bin As’ın oğlu, babasının mevkiine dayanarak haksız yere bir Kıpti’yi hiçe sayıp tokatlamıştır. Durumdan haberdar olan halife Ömer, bu çirkin olay karşısında kısas yapılması için Amr’e emir vererek şu cümleyi söylemiştir: *“Ey Amr, analarından hür olarak doğan insanları ne vakit köle ettiniz”*. Ayrıca Hz. Ömer’in adaletli olma konusunda oldukça hassas davranan bir kişi olduğunu oğlu olmasına rağmen ona verdiği had cezasından anlaşılmaktadır. Bu ceza, sonunda oğlunun ölümüne sebep olmuştur (Gazali, 2017: 60).

Yine Hz. Ömer tarafından Şam’a vali olarak gönderilen kişi, bir süre sonra ibadet için yeterli görülmeyen bir mescidi genişletmek için mescide komşu olan bir Yahudi’nin arsasını onun rızası olmadan bedelini ödeyip almıştır. Bunun üzerine kendi dininden olmayan Yahudi’nin Hz. Ömer’e kadar gelip bu durumu anlatması üzerine; yazdığı mektupla birlikte Şam valisine göndermiştir. Valiye yazdığı mektubunda valiye hitaben, *“Ben Nuşiveran’dan daha az adil değilim”* cümlesine yer vermiştir. Şam valisi mektubu okuyunca Yahudi’den özür dilemiş ve arsayı kendisine iade etmiştir. Nuşiveran, baş vezirini ve oğlunu bir hırsızlığa karıştığı için yargılayıp şehrin ortasında idam ettirerek cesetlerini ibreti âlem için şehrin iki kapısına parça parça astırarak adaletini gösteren bir hükümdardır (Gazali, 2017: 60).

İslam'ın kutsal kitabında devlet şekli ve teşkilatı hakkında herhangi bir hüküm bulunmazken adalet konusunda devlet yöneticilerini ilgilendiren pek çok ayetin yer aldığı görülmektedir. Örneğin; Sad Suresi 26. Ayette; *“Ey Davut biz seni yeryüzüne halife yaptık. İnsanlar arasında hak ve adaletle hüküm ver. Nefsinin arzularına uyma. Yoksa Allah seni yolundan saptırır. Allah'ın yolundan saptıkları için hesap gününde unutmayacakları bir azap vardır.”* Maide Suresi 44.-45. ve 47. Ayetlerde sırasıyla; *“Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerin ta kendisidir, fasıkların ta kendisidir”* şeklinde buyurmuş onları hem kâfir hem zalim hem de fasık olarak nitelendirmiştir.

Adalet uygulamalarında Hz. Muhammed'in pek çok hadisi bulunmaktadır. Bu hadislerden birinde Hz. Peygamber: *“Başkan kâfir de olsa zulüm yapmadıkça idareciliği bakidir”* buyurmuştur. Bununla birlikte Sultan Melik Şah, İslam filozoflarının ileri gelenlerine *“Adalet üzerine hareket eden başkanın bu adil tutumu, bütün halk içinde yayılır; insanlar da bu hak ve hukuka riayet ederlerse semadan rahmet eksik olmaz, yeryüzü bereketlenir, bütün halk mutlu olur”* demiştir (Gazali, 1969: 58).

İsrail Oğullarından birinin milleti kendisine gelip *“Allah'ın elçisi, Allah'ın bizden razı olup olmadığını nasıl öğreniriz?”* diye sorduklarında Peygamberleri kendilerine: *“Şayet başkanınız adaletli davranıyorsa biliniz ki Allah sizden razıdır. Eğer zalimlik ediyor zulüm yapıyorsa Rab'ınız sizden hoşnut değildir ve Allah'ın gazabına uğramışsınızdır. Halk, bu kusuru kendinden bilmeli, günahlarından dönmeli, tövbe ederek vazgeçmelidir”* demiştir (Gazali, 2017: 61).

Yine Abdullah Bin Ömer, *“Allah yeryüzünde adaletten daha üstün, daha değerli hiçbir şey yaratmamıştır. Çünkü adalet, Allah'ın ahiretteki mizanıdır. Şayet biri bu ölçüye sarılıp adaleti yerine getirirse Allah, onu cennetine kavuşturur”* sözleriyle adaletle verilen önemi bir kez daha vurgulamıştır.

Hz. Musa Sina Dağı'nda Allaha yalvarır: *“Rabbim bana adaletini ve insafını göster”* der; Allah ise *“Belki tabiatına aykırı bir şey görüp sabredemezsin”* buyurur. Hz. Musa da *“Yardımla sabırlı olacağım”* der. Allah da *“Ya Musa şu dağın arkasından akan suya bak”* der. Hz. Musa bir yere gizlenir. Bir atlı suyun başına gelir, atından iner, su içer, yine atına binip gider. İçinde bin dinar parası olan keseyi atına binerken düşürür. Biraz sonra aynı yere bir çoban, sürüsünü sulamak için getirir. Orada keseyi görünce alıp gider. Bir müddet sonra aynı yere gözü kör bir ihtiyar varır. Su içer ve ardından orada bulunan bir ağacın altında istirahate çekilir. Atlı adam yolda parasını düşürdüğünün farkına varır, dönüp su içtiği yere geri gelir. Bakar ki orada bir ihtiyar dinlenmektedir. Ona: *“Ben burada içinde bin dinar bulunan bir kese düşürmüştüm”* der. İhtiyar: *“Ben bir ihtiyarım, üstelik de amayım senin keseni nasıl bulabilirim”* cevabını verir. Atlı sinirlenir, ihtiyarın üzerini arar, bir şey bulamayınca kılıcını çeker ve ihtiyarı öldürerek çekip gider. O zaman Hz. Musa: *“Parayı çoban aldı. Bu ihtiyar suçsuz yere öldürüldü”* der. Bunun üzerine Allah: *“Musa! İhtiyar adam gencin babasını öldürmüştü, bununla kisası yerine getirdim. Gencin babası da çobanın babasından bir dinar borç almıştı borcunu ödeyemeden ölmüştü, böylece genç de hakkını aldı. Gördüğün gibi adaletim ve insafım dakiktir”* buyurur (Gazali, 1969: 65).

Hız. Ali de adil davranma, adaletli olma gibi hem bir devlet adamında hem de bir yöneticide olması gereken niteliklere sahip olduğu için adalet konusunda önemli yere sahip bir halifedir. Bu özelliğini, Mısır'a vali olarak görevlendirdiği Malik b. Eşter'e gönderdiği emirnamede görmekteyiz: *“Allah'a itaat et, Kuran'ın hükmüne uy, adaletten ve kulluktan ayrılma, Allah yolunda elinle, dilinle ve kalbinle hizmet et. Çünkü Allah, dinine hizmet edene yardım eder, dinini yücelteni de yüceltir. En değerli azığın iyiliktir. Halkını sev onlara merhametli davran, alçak gönüllü ve dengeli ol. İster kendinle ilgili ister yakınlarınla ilgili ister sevdiğin kayırdığın kimselerle ilgili olsun, asla Allah'a ve kullarına karşı adaletten ayrılma, eğer böyle yapmazsan zulmetmiş olursun. Kullarına zulmedenlerin karşısında mazlumların koruyucusu ise Allah'tır. Allah, birinden davacı olursa o kişinin kendini savunacağı bütün deliller çürür. Böyle biri, ölene veya tövbe edene kadar yüce Allah ile savaş halindedir. Zira cenabı hak zulümle inleyenlerin sesini duyar, zalimlerin üzerinden gözünü hiç ayırmaz”* ifadelerini kullanır.

Ayrıca *“öyle işleri tercih et ki bu işler hem orta yolu koruyan hem de adaleti yayan işler olsun, halkın geneline memnun etsin. Ayıpları araştırma, senden önceki yöneticilerin suçlarına ortak olma, zulme yönelmiş kişilerle istişare etme, hâkim olarak atayacağın insan, halk içinde beğenilen ve takdir edilen kişiler arasından olsun. Halktan uzaklaşma, ihtiyaç sahiplerinin dertleriyle ilgilen, darda kalanlara yardım et, memurlara dikkat et, onları düzgün olanlardan seç. Sırlarını söyleyeceğin, mektup ve emirlerini yazdıracağın kişileri de asil soydan gelen ve ahlaklı kişilerden seç”* der (Mete, 2001: 21).

Adalet konusunda Farabi: *“Başkan, yönetmekte tıpkı bir tanrı elçisi gibi peygamber, iyiliği örnek alan bir imam, ileriye gören bir lider, iyileştirici bir şaman, akıl, ruh ve nefisleri çok iyi bilen bir filozof gibi olmalıdır. Adaletin tecellisi için başkan ve devlet adamları her zaman hikmetli hareket etmelidir. Hikmetli hareket demek adalet, hak ve hakkaniyet ilkesine göre hareket etmek demektir. Adaletin en büyük yakıtı hikmettir. Hikmet yolunun üzerinde en büyük tehlikesi ise kurnazlık ve hilebazlıktır. Hikmete sahip olmayan insanların işi her yerde ve her zaman adalet tuzak kurmaktır”* demektedir. Farabi'ye göre adalet, her zaman sevgiye tabidir. Eş deyişiyle adalet sevgiyi izler. Adalet ancak toplumun ortak olduğu iyi şeylerin onların arasında hakça paylaşılması ve bu iyi şeylerin korunmasında ortaya çıkmaktadır. Bu iyi şeyler, haysiyet, şeref, güven, servet, makam gibi ortak değerlerdir. Ayrıca adaletsizlik yapan birine misli ile muamele edilmesi adaletin gereğidir (Özgen, 2018: 48-62).

İbni Haldun tarafından kaleme alınan Mukaddime adlı eserde dönemin Mısır ve Rakka Valisi Abdullah Bin Tahir'e babası tarafından yazılan mektup, günümüz yöneticilerine adalet konusunda önemli mesajlar vermektedir: *Rivayet edilir ki bir grup insan hacca gidiyorlardı. Hac yolculuğu sırasında bir arkadaşları vefat etti. Bu kimseyi yıkayıp defnedeceklerdi fakat su bulamıyorlardı. Karşı taraftan piri fani bir bey babanın geldiğini gördüler. “Amca bize bir su yeri tarif eder misin?” O da der ki “Bu çok ağır bir sorumluluktur. Size su yeri tarif ederim. Fakat bu mevtanın devlette yöneticilik yapmadığına dair kırk kez yemin etmelisiniz”. Yemin ediyoruz ki bu kimse, devlette hiç yöneticilik yapmadı”* derler. Amca da: *“O zaman şurayı kazan”* der. Kazmayı vurunca su çıkar: *“Her halde sen Hızır olsan gerek, bu kimsenin namazını da kaldırır mısın?”* derler.

O da der ki: “*Bu kırk kez yemin yetmez, bu kişinin namazını da kaldırmak için kırk bir kez yemin isterim*” der. Kısaca özetlenen bu olayda İslam dininin emrettiği üzere devlette yöneticilik görevi, her zaman sorumluluğu ağır olan bir görev olmuştur. İnsanların yöneticilere şahit olurken kırk bir kere yemin istemesinin altında yatan sebep, üstlendiği vazifede “tüyü bitmemiş yetimin” devlet malında hakkı olmasındandır (İbni Haldun, 1990).

Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminde adaletin önemini en iyi anlatanlardan biri Göreceli Koçi Mustafa Bey olmuştur. Koçibey: “*İyi bir yönetici için adalet dairesi denilen ‘asker’, ‘hazine’, ‘reaya’ ve ‘adalet’ beşlisine dikkat çeker. Şüphesiz yukarıdaki dört unsurun başarısının adalet anlayışına bağlı olduğunu, adalet yoksa diğer dört unsurun da bir anlamının olmadığını ifade eder. Koçibey’e göre Osmanlı Sultanının şevket ve kudreti asker ile, askerinin güçlü olması hazine ile, hazinenin gelirinin çok olması reaya ile, reayanın ayakta durması adaletle ilgilidir. Şimdi âlem harap, reaya perişan, hazine noksan, kılıç erbabı bu haldedir. Bir taraftan İslam memleketleri elden gitmekte ve bunun için tedbirler öngörülmaz, ilacı sorulmaz. Bunlara rağmen çeşitli safahatlar hiç eksilmez. Bu gaflet ne gaflettir. Din ve devlet düşmanları hiç boş durmayıp reaya fukarasını zulüm ve sitem ile ayaklar altına almaktadır. Bu durum asla kabul edilemez. Bu durumun tedbirlerini ve ilacını görmek padişah hazretlerine farzı ayın olmuştur.*” Koçibey tıpkı Nizamülmülk gibi: “*Devlet, küfür ile yönetilir amma zulüm ile yönetilmez*” ifadelerini kullanır (Koçibey, 1985: 71-72).

Kuranı Kerim’de de yöneticilere şöyle emredilmektedir: “*Ey yönetici ve lider, insan idare etmenin kıymetini bilip tehlikelerini öğreniniz. Çünkü yöneticilik ve sultanlık büyük bir nimettir. Eğer onu hakkı ile yerine getirirseniz düşünemeyeceğiniz bir saadete ulaşır iki cihanda aziz olursunuz, eğer onu hakkı ile yerine getirmez bir zulüm aracı olarak kullanırsanız sizden sonra kâfirliğin olabileceği bir bedbahtlığa düşersiniz.*” Diğer yandan yöneticiliğin kıymeti ve büyüklüğü, Hz. Muhammed tarafından da şöyle ifade edilmektedir: “*Sultanın bir günlük adaletli yöneticiliği, Allah’a karşı yapacağı yetmiş yıllık nafîle ibadetten üstündür*”.

İbn. Abbas tarafından nakledilen bir başka hadiste de Hz. Muhammed: “*Allah’ın gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmadığı kıyamet gününde Yüce Allah (cc.) şu yedi sınıf insanı kendi gölgesinde gölgelendirecektir; 1-Emri altındakilere adil davranan sultanlar, 2-Birbirini Allah için seven kişiler, 3-Rabbine genç yaşta Hulusi kalp ile ibadet eden gençler, 4- Sağ elinin verdiğini sol el bilmeyecek kadar gizli hayır yapan kişiler*” (Tizmizi Ahkam4, no:1329).

Diğer bir hadisi şerifte: “*Nefisim kudreti elinde olan Allah’a yemin olsun ki; Allah adaletli sultanın amellerini halkın emelleri derecesine yükseltti. Adaleti müddetince kıldığı her namaz yetmiş bin rekât namaza denktir*” ifadeleri yer almaktadır (Teberani, Mucemu’l Kebir, no:11220). Ayrıca “*Allah (cc.) kullarının işlerini görmek için başkan yaptığı bir kul onlara hizmet etmez, onlara kötülükten vaz geçmeleri için nasihatte bulunmaz ve kendilerine adaletli davranmazsa Allah (cc) cenneti ona haram kılar. Müslümanların işlerini üstlenen kişi, onları kendi ailesi gibi korumazsa cehennemdeki yerini hazırlar. Kıyamet günü insanlar arasında eş şiddetli azaba uğrayacak olanlar, halkın işlerini üstlenen ve onlara zulmeden başkanlardır*” der (Teberani Mucemu-1 Kebir20’208 es-sağır).

Hiz. Muhammed, bir başka hadisinde ise şöyle buyurmaktadır: ‘‘Allah’ın (cc.) şu üç kişiye büyük azabı vardır;

- 1- Halkın kendisine itaat etmesine rağmen onlara zulmeden insafsız yöneticilere,
- 2- Kendisine itaat edilmesine rağmen kuvvetli ve zayıfı bir tutan adaletsiz başkana,
- 3- Çalıştırdığı işçisine ücretini ödemeyen işverene (Bezzar el Behru’z Zehhar, no:1352).

Yine benzer şekilde: ‘‘Görevinin gereğini yerine getirmeyen amirlere, başkanlara ve onların yardımcılarına yazıklar olsun. Onlar kıyamet günü saçlarının perçemlerinden tavana asılırlar. Daha sonra cehenneme sürüklenirler. Bu azabı görünce ‘‘Keşke hiç yönetici olmasaydık’’ derler buyurmuştur (Gazali, 2017).

Yöneticilere ve liderlere adalet konusunda Hiz. Ali de şöyle buyurmuştur: ‘‘Yerdeki hâkim (Allah’ın vekili) gökteki hâkimle (Yüce Allah’la) karşılaştığında vay haline! Yalnız halkına adil davranan, adalet ile hükmeden, nefesine uymayan, akraba ve yakınlarını kayırmayan, Allah’ın kitabına tabi olan ve onunla amel eden hâkim bunun dışındadır. Ey sultan liderliğin tehlikesi büyük fitnesi çoktur. Unutmayın ki lider kişinin dünya ve ahiret saadeti, adaletli hareket etmesine, zulmü yok etmesine bağlıdır’’ der (Gazali, 2017).

Ömer b. Abdülaziz, Muhammed b. Ka’b’a bana adaleti tarif et deyince o da şunları ifade eder: ‘‘Sizden yaşça küçük olanların babası, sizden yaşça büyük olanların çocuğu, denginiz olanların ise kardeşi olunuz. Her suçluya suçu miktarınca ceza veriniz. Sakın bir suçu yokken şahsi kininiz nedeniyle adaletten ayrılıp bir kimseye bir tek kamçı bile vurmayınız. Ey sultan, sen sadece elini zulümden çekmekle kendini kurtaracağını mı sanıyorsun? Kendini zulümden uzak tuttuğun gibi, yakınlarını, yardımcılarını, hizmetçilerini de yönettikleri sürece zulümden uzak tutacaksın. Onları zulme ortak kılma, çünkü sen kendi zulmünden sorgulanacağın gibi onların işlediği zulümden de hesaba çekileceksin. Bir yöneticinin bunları yapabilmesi için önce kendi içinde adaleti sağlaması, şehvet ve kırgınlığından korunması, hatta bunları aklının ve dininin emrine bağlaması gerekecektir’’ (Gazali, 2017: 34).

Sultan ve idareciler uzun süre görev yaparlarsa kibirli olurlar. Kibrinden dolayı kendilerinde hemen kırgınlık oluşur. Bu durum onları karşıındakinden intikam almaya sevk eder. Hâlbuki kızmak, akıl için bir tehlikedir. İdarecinin gazabı kabardığında işlerinde af tarafını tercih etmeli, kendisine iyilik, hoşgörü, merhamet ve af tarafını alıştırmalıdır. ‘‘Ey sultan içinde bulunduğun her işte, başına gelen her ne ise kendini halktan biri gibi, başkalarını da bir lider olduğunu düşün. Kendin için razı olmadığın şeylere herhangi bir kişi için de razı olma. Bu konuda Allah’u Teâlâ bedir günü peygamberine Cebrail’i göndererek ‘‘Ashabın güneş altındayken sen gölgede oturman uygun mudur?’’ demiştir. Halkına şefkat göstermeyen lidere Allah da şefkat göstermez (Gazali, 2017: 10-17).

“Ey sultan yönetim esnasında sahip olduğun mal ve imkânlar ne kadar geniş olursa olsun, zenginliğin ne kadar ölçüsüz olursa olsun sen de bir kulsun, her canlı gibi hesabını verecek ve ölümü tadacaksın. Kazandıklarının hepsi burada kalacaktır. Hakkı ayakta tutan sultanlar (yöneticiler) yeryüzünde Allah’ın gölgesindedirler. Allah (cc.) kime sultanlık vererek onu kendi gölgesine almış ise insanlara düşen ona muhabbet beslemek, ona bağlılık göstermek, gerekir, O’na isyan etmek çekişmeye girmek caiz değildir” (Gazali, 2017: 34).

Şunu da unutmamak gerekir; Allah, Ali İmran (3/26) suresinde belirttiği gibi “Resulüm de ki Allah’ım sen mülkü dilediğine verir ve dilediğinden de alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın, İyilik senin elindedir. Gerçekten senin her şeye gücün yeter. Mülk (mülkiyet) ve idarecilik küfür ile devam eder zulümle asla” denilmiştir.

“Biz insanlar amelleri kötü, işleri çirkin, emaneti koruyamayan, hıyanet sahibi kimselerden olursak amirlerimiz yöneticilerimiz zalim ve zorba olurlar. İnsanlar layık oldukları ile idare edilirler. Bu durum Allah’ın adaletinin bir sonucudur. Zira insanlar liderlerinin dinleri üzerinedir” (Acluni Kesfu-i Hafa, no:279). “...Kim insanlara insaf eder, fakat fazilet gereği onlardan insaf beklemezse işte o insanların başına emir olacak kişidir” (Gazali, 2017: 197-145). “Bir kimsede ilim, adalet, cömertlik ve yumuşak huy (hilim) varsa onun üzerine giyecek bir şey olmasa bile sultanlığa layıktır. O, Allah’ın himayesi, desteği ve şerefli bir soy ile sultan olur” sözleriyle şu beş şey sultanlara farz olmuştur (Gazali, 2017: 166).

- 1- Memleketi ve insanları borç yükünün altına sokmamak,
- 2- Salih insanlardan, hikmet ve tecrübe sahibi kimselerden yardımcı atamak onların hatırını hoş tutmak,
- 3- İlim sahibi akıllı ve dürüst kimseleri yanında tutarak ülkenin refahını artırıp için onlara danışmak
- 4- Devlet işlerinde halkın hoş karşılamadığı çirkin (kerih) işlerden uzak durmak,
- 5- Liderler için en hayırlı şey istişaresiz iş yapmaması, iffet ve şerefini korumasıdır.

Yönetim ve iktidarı elinden alınmış, devleti elinden çıkmış, yetkileri yok olmuş Padişah’a devletin neden elden gittiği sorulduğunda:

“Devletimle ve kudretimle kibirlenip gururlandım, işlerimi kendi görüşüme göre kimseye danışmadan yaptım, İstişareden uzak durdum, küçük yaştaki ehliyetsiz kimseleri büyük işlerin başına getirdim, yaşa ve tecrübeye önem vermedim. Bir olay olduğunda vaktinde önlem almadım, çare aramadım acele edilecek yerde fırsatları değerlendirmede geç kaldım. Bunun için iktidarım ve devletim benden alındı” demiştir.

Halkın zayıf düşmemesi, başka ülkelere göç etmemesi için sultanın vatandaşlarına zulmetmemesi gerekir. Aksi olursa sultanın itibarı düşer, devletin geliri azalır, fiyatlar yükselerek karaborsacıların işine yarar. Bu durumdan mağdur olan halk ve ahali ülkeyi terk eder, ülkeyi terk etmeyen ülkede kalan halk sultana beddua eder. Kendisine yapılan zulme karşı gözyaşından başka bir silahı olmayan halktan, sultanın korkması lazımdır.

Çünkü mazlumun bedduası ile Allah arasında perde yoktur onun duası yerini bulur. Eden bulur, herkes yaptığının karşılığını görmeden ölmez. Kimseye haksızlık yapılmaz.

Türklerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana hükümdar ve hükümdarlığın birbirini tamamlayan iki farklı değerler zinciri olduğu ifade edilmektedir. Birincisi, hükümdarın kişisel ve ahlaki özelliklerden oluşan bir çember; ikincisi ise hükümdarın saltanatını pekiştirecek değerler sisteminden oluşan bir döngüdür. Kısaca bu değerleri açıklayacak olursak:

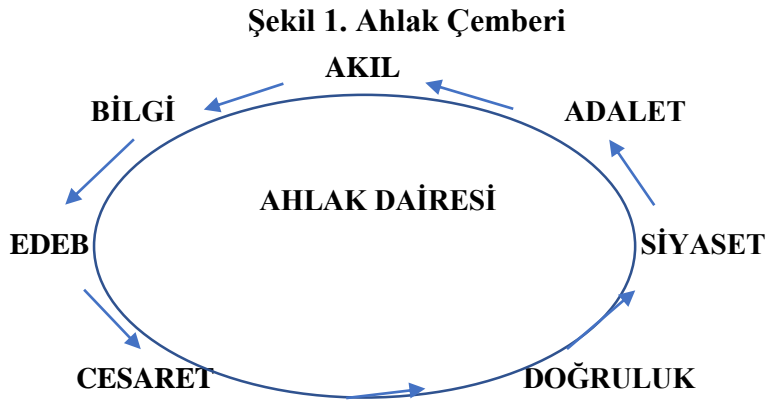
Güzel Ahlak Hükümdarlık Dairesi

Türklerin tüm siyasetnamelerinde yönetim ve politika ahlaktan ayrılmaz, bu anlamda tüm siyasetnameler sadece siyasetle ilgili eser değil, aynı zamanda bir ahlak kitabı olarak da ele alınır. Bundan dolayı doğru ve etkili bir siyaset, adil bir hükümdara; egemenlik ve iktidarın devamı ise hükümdarın şahsi ve ahlaki özelliklerine bağlı olarak görülmüştür. Bundan dolayı ahlak dairesinin amacı, hükümdarların iyi bir insan ve iyi bir yönetici olması için tavsiyelerde bulunmaktır.

Bu dairenin merkez kavramı, güzel ahlaktır. Çünkü Kuran'da Hz. Muhammed'in "*Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere geldim*" ifadeleri yer almaktadır. Güzel ahlak, İslam'ın olmazsa olmaz temelidir. Zira güzel ahlak (edep) sayesinde insanların akılları gelişir ve durulur. Bu dairenin temeli, yedi değer üzerine dayanır: akıl, bilgi, güzel ahlak (edep), cesaret, doğruluk, siyaset ve adalettir.

Dolayısıyla ahlak çemberi akıl ile başlar, bilgi ile aydınlanır, edep ile güzelleşir, cesaretle güçlenir ve istikamet bulur, böylece gayretli ve sürekli hale gelir. Doğru siyaseti seçmek için doğru akla; siyaseti doğru yapmak için bilgiye, yapılan siyasetin halk tarafından kabul edilmesi ise ahlak ölçülerine bağlıdır. Hükümdarın doğru ve samimi olması, adaleti sağlar. Böylece hükümdar ile millet arasında uyum olur. Güzel ahlak dairesi, Orhun Abidelerinden itibaren uzun veya kısa olarak uygulanmış, son olarak da Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig'de bugünkü halini almıştır (Yusuf Has Hacıp, 1988: 355-435).

Dinçer (2019), *Siyasetnameleri Yeniden Okumak* adlı eserinde (s.49) akıl, bilgi, edeb, cesaret, doğruluk, siyaset ve adalet döngüsünde ahlak yapısını bir bütün olarak ele almaktadır.

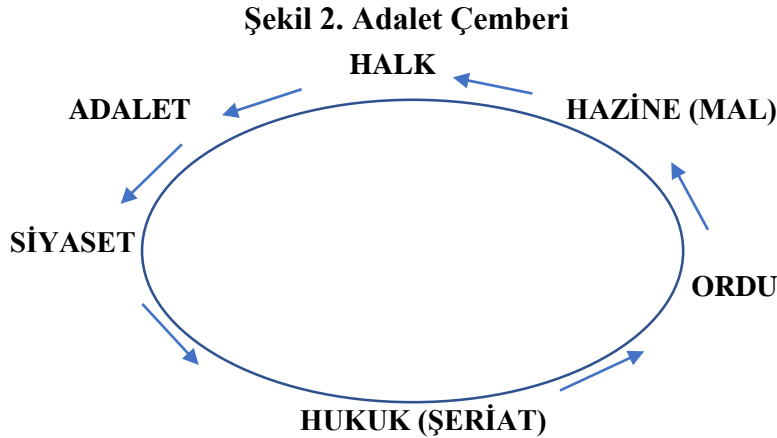

Adalet (İktidar) Dairesi

Bu daire, siyasetnamelerin çoğunda liderlik (hükümdarlık) döngüsü olarak geçer ve iktidarın devamını sağlayan etkenler manzumesi olarak adlandırılır. Bu dairenin de amacı; hükümdarların iktidarını koruması, devlet ve toplum düzeninde birlik, refah ve mutluluğun sürekliliğini sağlamaktır.

Adalet dairesi, Aristo'ya izafe edilen bir kavramdır. Aristo ölmek üzere iken şöyle demiştir: “Âlem, bir bahçedir. Çiti, (duvarı) devlet. Devlet, iktidardır. Koruyucusu, kanun; kanunu, siyaset (yönetim), yürütücüsü hükümdardır. Hükümdar ise çobandır. Onun destekçisi ordusudur. Ordu ise tüm yardımcılardır. Yardımcıları geçindiren hazinedeki maldır. Mal rızıktır. Biriktiren halktır. Halk ise kullardır, onları itaat ettiren adalet ise kaynaşma sebebidir. Onunla âlem (toplum) dirlik ve düzen bulur (Kömbe, 2014: 27-31).

Dinçer (2019), *Siyasetnameleri Yeniden Okumak* adlı eserinde (s.53) halk, adalet, siyaset, hukuk, ordu ve hazine döngüsünde adalet yapısını bir bütün olarak ele almaktadır.

Bu dairenin temelinde de şüphesiz adalet anlayışı yer almaktadır. Adalet temelinde ise halkın üzerindeki zulmü kaldırmak, güçlünün zayıfı ezmesine fırsat vermemek, tebaanın can ve mal güvenliğini teminat altına almak gibi hususlar yer almaktadır. Bu daire de tıpkı güzel ahlak dairesinde olduğu gibi zaman içerisinde eklemeler ve çıkarmalar yapılarak uygulanmıştır. Adalet dairesi çoğunlukla altı unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; halk-hazine-ordu-hukuk-siyaset ve adalettir (Gazali, 1995: 71-72).

Adalet dairesinde; Dinin bekası sultanla, sultanın bekası askerle, askerinin bekası hazine ile, hazinenin dolu olması ülkenin ve halkın refahı ile, ülkenin refahı ise adalet ile mümkündür denilmektedir. Bu dairedeki prensiplerden biri ihmal edilirse beşi kalır ama adalet prensibi ihmal edilirse diğerlerinin hepsi gider, beylik çözülür denilmektedir (Zencani, 2005: 265).

Adalet güneşinin ilk çıktığı yer, idarecinin kalbidir. Daha sonra bu güneş, ailesi ve yakın çevresini kuşatır; sonra da bütün halka ulaşır. Adaleti, idarecinin dışında arayan kimse imkânsız bir şeyin peşine düşmüş ve ulaşamayacak bir şeye heves etmiş olur. Yönetimin temeli adalettir.

Adalet ise akıl, bilgi ve ahlakla tamamlanır. Böylece yönetimin niteliği adalet ve erdeme dayanır. Bunun için hükümdar, kaliteli maldan ziyade kaliteli adama ihtiyaç duyar.

Adaleti tesis etmek (ihkak-ı hak), hak sahiplerine onu dağıtmaktır. Devletin dininin temeli adalettir. Emaneti ehline vermek adaletin gereğidir. Adalet ancak ehliyet sahipleriyle sağlanır. Emanetin ehline verilmemesi, sadece ihanet değil aynı zamanda bir zulümdür. Emanete riayet etmeyenin dini de yoktur. Geleneksel anlamda emaneti ehline vermek, Allah ve Resulüne itaat etmek, isabetli karar için adaletle hükmetmek anlamına gelir. Bu konuda en iyi örnek, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Kâbe'nin anahtarını Hz. Ali'ye değil, uzun zaman Kâbe'ye hizmet eden liyakatli birine vermesidir.

Bu daire İbni Haldun'un Mukaddimesi'nde: “*Devlet askerle korunur, asker para ile beslenir, para, mal haraç ile elde edilir. Haraç memleketin mamur ile temin olunur. Memleketin mamur olması ise adalet ile mümkündür denilmektedir*” (İbni Haldun, 1990: 100).

Türk töresinde ve İslam inancının tamamında kaliteli bir yönetim anlayışının aşağıda yer verilen temellere dayandırıldığı görülmektedir:

- 1-Kamu görevinin insanlara emanet olarak verildiği,
- 2-Kamu hizmetine girişte kariyer ve liyakat ilkesinin olmazsa olmaz olduğu,
- 3-Kamu hizmetinin yerine getirilmesinde adaletin temel ölçü olduğu,
- 4-Yönetimin şura yoluyla oluşması ve seçimle göreve gelmesi gerektiği,
- 5-Yöneticinin kararlarını istişare ile dine-kanuna-töreye göre vermesi gerektiği,
- 6-Kamu hizmetinin amacının maslahatı sağlamak olduğunun bilinmesi,
- 7-Yönetimin amacının hak ve adaleti sağlamak ve kamu vicdanını incitmek olduğu şeklindedir (Hamdullah, 1998: 23-26).

İmam Gazali *Yöneticilere Altın Öğütler* kitabında adalet konusunda; kamu görevlilerine insanlar ile muamelelerinizde kendinizin daima bir vatandaş, onların da sultan olduklarını düşünerek hareket etmeleri gerektiği öğüdünü vermektedir (Gazali, 2017: 41).

Sonuç olarak demokratik çağda hukukun üstün olduğu devletlerde adalet ve güven, insan haklarının iyi olduğu yerde barış, huzur ve sosyal istikrar, demokrasinin iyi işlediği yerde ekonomik özgürlük ve refah, yönetin insani olduğu yerde yüksek verim, düşük yolsuzluk olacaktır. Bütün bunların sonucu gelişmişlik, bolluk, refah ve mutluluk olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1- Ey Yönetici; “Kurduğun yönetim anlayışı, adalet, güzel ahlak ve sevgi üzerine bina edilmeli, hak-batıl mücadelesinde hakkı temsil edip, mağdurun yanında yer almalısın”,

2- Ey Yönetici; “Yönettiğin devletin ve iktidarın temeli, belirli bir din ve ırk üzerine değil adalet üzerine olmalıdır. Türklerde devlet nizamı ne zaman bir din ve ideolojiye sahip olmuşsa kendi mensuplarını dışındakileri ötekileştirmiş ise bizzat zulmün kaynağı olmuştur. Bu durumdan sakınmalısın”,

3- Ey Yönetici; “Kullandığımız yetki, harcadığımız kaynak, oturduğunuz makamlar size emanet olarak verilmiştir. Bunların değerini bilip aslına uygun kullanıp hassas davranasınız. Günü geldiğinde emaneti ehline teslim etmeniz gerekir, bu adaletin gereğidir. Hz. Muhammed’in bir hadisinde “Kim Müslümanların işini üstlenir de daha ehil olanı varken başkasına iş verirse Allah’a ve Peygambere hainlik etmiş olur. Birisinin kıldığı namaz, tuttuğu oruç, sakın sizi aldatmasın, dileyen oruç tutar, dileyen namaz kılar ama emanete riayet etmeyenin dini de yoktur”. Hz. Ömer de ‘Bir kişinin namazına, orucuna bakmayınız. Konuştuğunda sözünün doğruluğuna, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete gösterdiği hassasiyete bakın” demiştir (İbn.Ebi’ d Dünya Hadislerde Vera).

4- Ey Yönetici, “Yönetiminizde ahlaka, hukuka ve de töreye tabi olunuz. Hukuk ve ahlaktan yoksun bir iktidar zulme duçar olur. Çünkü hükümdar fani, adalet, töre ve hukuk bakidir.” Tarih boyunca zor kapıdan girince töre bacadan çıkar” denmiştir.

5- Ey Yönetici; “İnsanlar arasında hüküm verirken adaletle hükmedin. Mülkün temeli adalet onun da dayanağı güzel ahlak ve fazilettir. Adaletin bir amacı da eşitliği sağlanan insanlara eşit davranmaktır.”

6- Ey Yönetici; “Müslümanlara her cuma günü hutbede irat edilen Nahl Suresi 90. Ayette; Şüphesiz Allah adaleti iyilik yapmayı, yakın akrabaya yardım etmeyi emreder, fenalığı, çirkinliği ve azgınlığı da yasaklar” demektedir. Bu üç emir ve üç yasak, Müslüman her birey ve onların işlerini üstlenen her yönetici için göz ardı edilemeyecek, kesin itaati gerektirmektedir.”

7- Ey Yönetici; “Yönetim sürecinde yönettiğin halkı sev, onlara merhametli davran, alçak gönüllü ol gerek kendinle ilgili gerek yakınlarıyla ilgili asla adaletten ayrılma, bir topluluğa olan kinin onlara karşı adaletsiz davranmana sebep olmasın. Herkese hakkı kadarını ne azını ne de çoğunu ver.”

8- Ey Yönetici; “Öyle işleri tercih et ki bu işler; orta yolu koruyan, adaleti yayan, halkını genellikle memnun eden işler olsun. Ayıpları araştırma, senden önceki yöneticilerin zulmüne ortak olma, atayacağın kişiler halkın beğendiği, takdir ettiği kişilerden olsun. Tüm işlerinde hikmetli hareket et. Memleketi insanları borç yüküne sokma, devlet işlerinde halkının hoş karşılamadığı kerih işlerden uzak dur. Tüm işlerini istişare ile yap iffet ve şerefsiz işlere bulaşma, ilim sahibi, akıllı, dürüst ve güvenilir insanlardan yardımlar ata zira senin kaliteli maldan ziyade kaliteli insanlara ihtiyacın vardır.”

9- Ey Yönetici; “Halkın bir yöneticiye olan ihtiyacı, beden başa olan ihtiyacı gibidir. İnsan idare etmenin kıymetini bilip tehlikelerini öğren. Çünkü yöneticilik ve sultanlık büyük bir nimettir. Eğer onu hakkı ile yerine getirirsen senin düşünemeyeceğin bir saadete ulaşırsın, iki cihanda aziz olursun. Eğer onu hakkı ile yerine getiremez zulüm aracı olarak kullanırsan senden sonra kâfirliğin olabileceği bir bedbahtlığa düşeceksin. Sultanın bir günlük adaletli yönetimi, Allah’a karşı yapacağı yetmiş yıllık nafîle ibadetten hayırlı olacaktır. Üstlendikleri görevlerin gereğini yerine getirmeyen amirler, başkanlar ve onların yardımcılara yazıktır. Onlar, kıyamet günü saçlarının perçemlerinden tavana asılırlar. Sorgularından sonra cehenneme atılırlar. Keşke yönetici olmasaydık” derler.

10- Ey Yönetici; “Görevinizi yaparken, sizden yaşça küçük olanlara babası gibi, sizden yaşça büyük olanlara çocuğu gibi, sizinle denk olanlara ise kardeşi gibi davranınız. İş için size gelenleri sultanlar gibi, kendinizi onlara hizmet eder gibi görüp ona göre davranınız. İnsanlarla ilişkilerinizde kendinizi daima vatandaş, karşı tarafı da sultan olarak görüp öyle davranınız.”

11- Ey Yönetici; “Sen sadece kendi zulmünden sorumlu olmayacaksın, yakınlarının, yardımcılarının, aile bireylerinin zulmünden de sorumlusundur. Onların zulmüne ortak olma. Bir yöneticinin ahiret saadeti, zulmü yok etmesine ve adaleti tesis etmesine bağlıdır.”

12- Ey Yönetici; “Yöneticiler uzun süre yöneticilik yaparlar ise kibirli olurlar. Kibrinden dolayı hemen kızgınlıkları oluşur. Bu durum, onları karşılarındakilerden intikam almaya sevk eder. Hâlbuki kızgınlık, akıl için tehlikelidir. İdarecinin gazabı kabardığında af tarafını tercih etmeli, hoşgörülü ve merhametli olmalı, şehvet ve kızgınlığını korumalı. Hakkı hak tutan sultanlar kıyamet gününde hiçbir gölgenin olmadığı bir yerde, Allah’ın gölgesinin altında gölgelenecektir” denilmektedir.

13- Ey Yönetici; “Hiçbir başarıyı kendinden bilme, her şeyin sahibi olan Allah’tan bil. Çünkü O, mülkü dilediğine verir dilediğinden geri alır. Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltır. İyilik onun elindedir ama her başarısızlığı ise kendinden bil ki bu da Allah’tandır.”

14- Ey Yönetici; “Yönetim küfürle devam etmesine rağmen zulümle devam etmez. İnsanlar layık oldukları ile idare edilirler. Bu durum Allah’ın adaletinin bir sonucudur. Zira insanlar, liderlerinin dinleri üzerinedir.”

15- Ey Yönetici; “Devletinle, kudretinle gururlanma, ben bilirim, ben yaparım deme, istişare ederek karar ver, küçük yaşta ehliyetsiz kişileri büyük işlerin başına getirme, yaşa, tecrübeye ve bilgiye önem ver. Bir işle ilgili olarak ne vaktinden önce acele karar ver ne de geç karar alıp fırsatları kaçıрма zamanında ve vaktinde karar ver”

16- Ey Yönetici; “Kendi gururunu zedeleme, devletin gelirini azaltıp devleti güçsüz düşürme, lükse, israfa, gösterişe, şatafata meyletme. Bu durum sonunda mağdur olan halk, ülkeyi terk eder. Kalanlar ise sultana beddua eder. Kendisine yapılan zulme karşı gözyaşından başka bir silahı olmayan halktan sultanın korkması lazımdır. Çünkü mazlumun bedduası ile Allah arasında perde yoktur, tüm beddualar ona ulaşır. Eden bulur, herkes yaptığının karşılığını görür”

17- Ey Yönetici; “Demokratik çağda hukukun üstün olduğu yerde adalet ve güven; insan haklarının iyi olduğu yerde barış, huzur ve istikrar; demokrasinin iyi işlediği yerde ekonomik özgürlük ve refah; yönetimin adalete dayandığı ve yöneticinin adil olduğu yerde ise yüksek verim, düşük yolsuzluk olur. Bütün bunların olduğu yerde gelişmişlik, kalkınmışlık refah oluşur. Halkı yöneticiden, yönetici halkından memnun ve mutlu olur”

18- Ey Yönetici; “Devletin kilit taşı adalettir. Siyasi müdahale, nepotizm, rüşvet ve yolsuzluklar devletin kilit taşına asit dökmektir. Suiistimal bu taşı eriterek çürütür. O yapı o işi yapanların üstüne çöker, adalet yara alırsa iktisat batağa düşer. Bereket kalkar, sonrası ise felakettir”

19- Ey Yönetici; “Covid-19 sürecinde yeni para, yeni ekonomi, yeni devlet, yeni insan, yeni toplum, yeni kavramlar ve kurumlar, sınırların yeniden çizildiği, kavram kurumlar ile devletin yeniden tanımlandığı, rejimlerin ve iktidarların değişime uğrayacağı bir zaman dilimine geçilmektedir. Bu koşullarda daha adil bir dünyanın pek mümkün olmayacağı görülmektedir. Bu durumdan en az hasar ile kurtuluş Allah’ın yardımı ile mümkündür. Allah’ın yardımı ise ehliyet, liyakat, adalet, güzel ahlak ve dürüstlük, cesaret ve istişare ile yapılacak bir iştir. Hele bir de “el emin” değilseniz, adaleti sağlayamıyorsanız kul hakkını koruyamıyorsanız vay halinize. O zaman sadece yaptıklarınızdan değil, bir de yapmanız gerektiği halde yapamadıklarınızdan; söylediğinizden değil, söylemediklerinizden hesaba çekileceksiniz. Durun daha bitmedi, elinizin altındakilerden, emanetini üstlendiklerinizin can, mal, namus, akıl ve neslinin güvenliğinden de hesaba çekileceksiniz.”

Siyaseti hakkı ile yapanlar bilirler ki; siyaset velayet değil, vekâlet müessesesidir. Bu tür ilişkilerde ilk ölen adalettir. Adalet öldükten sonra geriye kalanlar canlı cesetlerdir. Adalet mülkün temelidir. Onu öldürmek, en büyük darbe, en büyük cinayet, en büyük terördür. Allah’ın gazabı ve laneti onların üzerinedir. Zulüm ile abat olunmaz. Zulüm ile abat olduğunu sananların ahiri berbat olur. Adaletsizlikler karşısında susanlar ise içlerindeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden onlar da azabı tadacaktır. Çünkü haksızlık, HAK’ sızlıktır.

KAYNAKÇA

Akçakaya, M. (2018). Türk İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları. Gazi Kitabevi, Ankara.

Dinçer, Ö. (2019). Siyasetnameleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce. Klasik Yayınları, İstanbul.

Eryılmaz, B. (2011). Kamu Yönetimi. Okutman Yayıncılık, Ankara.

Gazali, İ. (1969). Devlet Başkanlarına Öğütler. Çev. Osman Şekerci. Sinan Yayınları, İstanbul.

Gazali, İ. (2017). Yöneticilere Altın Öğütler. Çev. Hüseyin Okur. Semerkant Yayınları, İstanbul.

Güngör, E. (1999). Tarihte Türkler. Ötüken Yayınları, İstanbul.

İbni Haldun. (1990). Mukaddime, Çev. Zakir Kadiri Ugan. MEB Yayını, Ankara.

Hamdullah, M. 81998). İslam Hukuku Etütleri. Birey Yayıncılık, İstanbul.

İslam Ansiklopedisi (1989). Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt 1, Ankara.

Koçibey, (1985). Koçibey Risalesi. Çev. Zuhuri Danışman. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kömbe, İ. (2014). Adalet Dairesi Teşekkülü ve Temel Kaynakları. Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Mete, M. (2001). İlmin kapısı İmam Ali’den Yöneticilere, Semerkant Yayınları, İstanbul.

- Niyazi, M. (2013). Türk Devlet Felsefesi. Ötüken Neşriyatı, İstanbul.
- Özgen, M. K. (2018). Farabi'nin Adalet Anlayışı. *Temaşa Dergisi*. Sayı 8, ss. 43-63.
- Tacemen, A. (1988). Türk Kimliği. Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde.
- Türk Dil Kurumu (2019). Güncel Türkçe sözlük. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>. (20.10.2021).
- Yusuf Has Hacip. (1988). Kutadgu Bilig. Çev. R.R. Arat. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Zencani (2005). Sultan'a Öğütler; Alaettin Keykubat'a Sunulan Siyasetname. Haz. H. Hüseyin Adalıoğlu. Yeditepe Yayınları, İstanbul.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**İRAN'DA TÜRK LÜK, MEDENİ TÜRK LÜK HAREKETİ VE ULUSLARARASI
SELÇUK MEDENİYET MERKEZİ'NİN FAALİYETLERİ**

Araz CAVADBEYLİ
Uludağ Üniversitesi
Bursa, Türkiye
a.javadbayli@gmail.com

ÖZET

2010 yılından itibaren Sn. NazilaCavadbeyli (Javadpour) başkanlığında İran türkleri medeni hareketinde kayda değer çalışmalarında bulunmuştur.

1. Selçuk Medeniyet Merkezi resmi faaliyetine başlamasından yaklaşık bir yıl sonra ‘‘Kültürel İhsan Derneği’’ Adıyla Azerbaycan’ın yoksul kentlerinde kitap evi açılışı seferberliği başlatılmıştır.

2. İran türklerinin Edebiyatının temel taşları sayılan ciddi eserlerin yayınına ve halkla buluşmasına gayret gösterilmiştir.

3. İran türklerinin oratık bir yazı kılavuzu üzerinde ciddi kayda değer akademik araştırmaların gündeme taşınması ve işbirliklik ruhunun pekiştirilmesi.

4. Üç aylık Toplumsal, Kültürel ve Fikir dergisi olarak (Türkçe Farsça İngilizce) yayımlanan Selçuk dergisinin kapsamında İran Türklerinin arka planda kalmış tarihi değerlerin halka sunulması.

5. Selçuk Medeniyet Merkezi olarak İran’da yeniden Devlet düzeyinde Türk Dilinin resmi Statü kazanması için ciddi sivil toplum kuruluşları ile akademik bir zemin oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, İran Türklüğü, Azerbaycan, Selçuk Medeniyet Mekezi, Nazila Cavadbeyli

Değerli Hazirun;

Saygıdeğer Sempozyum Kurucuları, Değerli Hocalarım, Sevgili katılımcı Kardeşlerim; Hepinizi samimi kalpten selamlıyorum

Bugün burada İran’da Türklük, Medeni Türklük Hareketi ve Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi’nin Faaliyetlerini konu almayı uygun gördüm.

İran’da Türklüğün varlığı oldukça eskilere dayanmaktadır. Türkler, bin yıllarca ve İslam sonrası asırlarca koca bir medeniyet kurmuşlardır. Atatürk’ün nezareti altında 1931’de yazılıp yayınlanmış olan “**Türk Tarihi**”, Prof. Dr. Muhammed Tagi Kirişçi’nin “**İran Türklerinin Eski Tarihi**” ve diğer birçok tarihinin gösterdiği gibi, İran platosundaki Türklüğün tarihi geçmiş 6-7 bin yıllık bir koca medeniyete dayanmaktadır.

İslam öncesi tartışılır tarih dışında İslam sonrası İran devlet ve medeniyet kuruculuğunun tamamen Türklükle ilgili olduğu bütün tarihi metinlerden tespit edilmektedir.

Dr. Seyf’ül-İslam Selcuqi’nin İran’da ve Rahim Cavadbeyli’nin Türkiye ve Azerbaycan’da yayınlamış oldukları çalışmalara göre İslam Sonrası İran arazisindeki Türk devlet kuruculuğunu şöyle sıralaya biliriz:

1. Hazar Devleti (468 – 1048)

Adlarını çektiğimiz yazarlar, Hazar devletinin esas kuruluş arazisi olarak Azerbaycan, Horasan, Batı ve kısmen merkezi İran bölgesi olarak göstermişlerdir. Hazar Devleti, günümüz İran arazisinde Arap İslam hilafetine yenilerek, Kafkasya ve daha sonra kuzey Karadeniz bölgesi ile yetinmek zorunda kalmıştır. Hazar devleti yenilip Kafkaslara, ardınca da kuzey Kara Denize çekilse de yerli Türkler İslamiyet’i kabul ederek kendi hayatlarını kendi topraklarında sürdürmeye devam etmişlerdir. Tebriz, Hazar devletinin en önemli kültürel ve medeni merkezi olarak bölgedeki etkinliğini korumuştur.

2. Saman Yabgu, başka bir deyimle Sâ mânîler Devleti (819-999)

Orta Asya’da İslam’la şereflenen Türklerin devlet kuruculuğu esasen 840/1212 yılları arasında Orta Asya ve Maveraünnehir’de kurulmuş olan **Karahanlılar** Devleti ile başlar. Onun birer devamı olan ve 819-999 yılları arasında günümüz Horasan ve İran arazisinde kurulmuş olan ve açık şekilde Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî’nin (hk. 645 - 718 / M. 1247 - 1318) “CÂMÎU’-TEVÂRÎH” ve “OĞUZNAME” eserinde Türk olduklarına vurgu yapıldığı **Saman Yabgu, başka bir deyimle Sâ mânîler** Devleti olmuştur.

3. Gazneliler veya Sebük Teginli'ler Devleti (963-1186)

Gazneli devleti, Saman Yabgu oğullarından Herat valisi Alp Tekin tarafından, Hindistan'ın Pencap bölgesi ile günümüz İran'ın büyük kısmı ve Harzem'e kadar olan bölgede kurulan bir Türk devleti olmuştur. Sultan Mahmut döneminde Gazneliler Kuzey Hindistan'ı hâkimiyeti altına alarak, bölgede İslâm kültürünün daha geniş biçimde yayılmasının önünü açmıştır.

4. Büyük Selçuklu Devleti (1037-1194)

11. ve 14. yüzyıllar arasında **Büyük Selçuklu Devleti**, İslam dünyasının azami kısmını yönetimi altına almıştır. Selçuk Bey, 1009'da, Oğuzları bir devlet düzeninde örgütlediği başarmıştır. Selçuklular tarafından günümüz Nişabur, Rey ve sonra ise İsfahan Başkent olarak seçilmiştir.

Melikşah, 20 Kasım 1092 tarihinde, iç kavgalar sırasında zehirlenerek öldürüldükten sonra devlet, büyük çalkantılar içine sürüklendi. Nitekim Büyük Selçuklu devleti Melikşah'ın oğulları arasında dört parçaya bölündü:

1. Kirman Selçukluları; 1187 tarihine kadar devam etmiştir.
2. Şam-Halep Selçukluları; 1117 tarihine kadar devam etmiştir.
3. Anadolu Selçukluları; 1077'den 1308'e kadar 231 yıl sürmüştür.
4. Irak ve Horasan Selçukluları; 1194 tarihinde Harezmsah Sultan Alaattin Tekiş ile yaptığı savaşta yenilgiden sonra sona ermiştir.

5. Harezmsahlar Devleti (1097-1231)

Anuş Tegin tarafından esası koyulan **Harezmsahlar Devleti**, Atsız ve İlaslan (Elaslan) devirlerinde hem Irak Selçukluları hem de Kara Hitaylarla mücadele etmiştir. Nitekim Elaslan, Sultan Sencer'in ölümü üzerine bağımsızlığını ilân etmiştir. Harzemşah'ların en büyük hükümdarı Alaaddin Tekiş olmuştur. Tekiş, önce Kara Hitayları, ardından son Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul'u yenmiştir. Harzemşah'lar kısa sürede sınırlarını, Doğu Anadolu'dan Maverâünnehir'e kadar genişletmiş ve adeta Selçuklu devletinin vârisi olmuşlardır. 1220'de bütün ülke, Cengiz Han'ın önderliğindeki Türk-Moğol Orduları tarafından ele geçirilmiştir. Celâleddin Harzemşah, devleti yeniden toparlamak için uğraştıysa da başarılı olamamıştır. Ölümü üzerine Harzemşah'lar devleti, tamamen ortadan kalktı. Harezşah'lar önce Gürgenç, Semerkant, Gazne, sonunda ise Tebriz kentini Eldenizlerden alarak Başkent yapmışlardır. Terbiz veya Tebriz, Eski Türk uygarlığının beşiği olarak bu dönemden itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. Harezmsah'lar, Selçuklu devletinin devamı olarak nitelendirilmektedir.

6. Türk – Moğol İmparatorluğu ve Elxanlı (İlhanlı) Devleti (1256-1335)

Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han 1256'de Harezmşah'ların son başkenti Tebriz'de halk tarafından karşılanarak dâhil olmuş ve o eski Türk uygarlığının vârisi olan şehri, bölgenin başkenti olarak tayin etmiştir. İlhanlılar büyük çoğunlukla İslâmiyet'i kabul ederek, Tebriz merkezli devletlerini, yerli Türklerin katılımıyla etkin bir biçimde yönetmek için karşılarında duran iki büyük engeli ortadan kaldırmışlar. Birincisi, Mezhep kavgalarıyla ülkenin gelişimini ve dinçliğini bozan İsmailileri (Haşhaşileri) etkisiz hale getirmek için Alamut kalesini ortadan kaldırdılar. İkincisi, Arapçılığı ön planda tutan Abbasi Hilafetine son vermek kastıyla 1258'de Bağdat'a yürüyüp, Müstesem'i ortadan kaldırdılar. İlhanlı devleti, 1335. yıla kadar, etkin bir devlet olarak ve 1357. yıla kadar ise bağımlı devlet olarak varlığını sürdürmüştür.

7. Büyük Timurlular İmparatorluğu (1370-1507)

İlhanlılardan sonra günümüz İran arazisinin çeşitli bölgelerinde, kısa süreli bazı Türk devletleri de egemen olmuştur. İlhanlılardan sonra **Çobanlılar (1335-1357)**, **Celayiriler (1336-1432)**, **Karakoyunlular (1380-1469)**, **Akkoyunlular (1378-1501)** ve diğer bazı bölgesel yöneticiler de egemen olmuşlardır. Timurlular, kaydedilen tarihler arasında bölgeyi tam egemenlikleri altına almışlardır. Bu nedenle de o dönem Timurlular dönemi olarak bilinir.

Emir Timur, istenilen açıdan Türk ve İslâm dünyası için oldukça büyük önem taşımaktadır. Öyle büyük bir önem taşımış ki, kendisinden sonra İslâm dünyasında kurulan Türk devletlerinin azami çoğunluğunda Ağ Sakallar –Ağ Saçlılar Keneşi (Meclisi) ve Devlet Şuraları hep **Cengiz Han** ve **Melik-i Turan, Kağan'i İran ve Emîr-i Türkistan Sahipkiran Sultan'i Afkhem Emir Timur**'un adlarının zikri ile geçirilmiştir. Özellikle bu gelenek İran'da en temel devlet geleneği olarak 1925'e kadar devam ettirilmiştir. Bunun devam ettirilmesinin temel nedenlerinden biri de İlhanlı devletinin yanı sıra Timurluların devlet vârisliğinin Safevî devletine devredilmesidir.

8. Karakoyunlu Devleti (1380-1469)

Kara Yusuf, Sa'dlı, Baharlı, Duharlı, Karamanlı, Alpagut, Çakırlı, Ayınlı, Bayramlı, Ağaceri, ve Hacılı oymaklarının başçılığında, Celayirli'leri yenerek 1380 tarihinde, Karakoyunlu devletini kurmuştur. Karakoyunlu, başkenti Tebriz olan ve 1380-1469 yılları arasında bugünkü Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Azerbaycan ve tüm güney batı İran ve Kuzey Irak arazilerinde egemenlik kurmuş, bir Türk devletidir.

9. Akkoyunlu Devleti (1378-1501)

Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu, Kutlu Bey'in küçük oğlu Kara Yölük Osman'dır. 1400'de büyük Emir Timur'un Anadolu'ya girişine destek verdi ve bu hizmetine karşılık Malatya'yı, 1402'de Ankara Savaşı'ndaki desteğine karşılık da Diyarbakır bölgesini aldı. 1403'te de Diyarbakır'da hükümdarlığını ilan etti.

Kara Yölük Osman Bey'in ölümünden sonra, oğulları arasında iktidar kavgası başladı ve Akkoyunlu devleti, eski gücünü yitirdi. Kara Yölük Osman Bey'in torunu Sultan Hasan (Uzun Hasan), 1453'te Diyarbakır'ı ele geçirerek iktidar kavgalarına son verdi. Akkoyunlu devleti'ni, sınırları doğuda Horasan'dan, batıda Fırat Irmağı'na, kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Umman Denizi'ne kadar uzanan büyük bir devlete dönüştürdü. Karakoyunluları yenerek bu devleti ortadan kaldırdı ve başkenti yeniden Türk kenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıdı.

10. Safevî Devleti (1501-1722)

Şah İsmail, 16. asrın başlarından itibaren Sultan Hasan'la olan kan bağına ve Horasan üzerinden elde etmiş olduğu Timurluların hukuki devlet vârisliğine dayanarak, büyük devlet yapılanmasına gitmiş ve Safevî devleti'nin esasını koymuştur. Safevi'lerin devlet ve fikri yapılanması, 1925 tarihine kadar, Avşar ve Gacar devletleriyle sürdürülmüştür. Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail Hatayi, son padişahı ise Şah Sultan Hüseyin olmuştur. Safevî'ler de diğer Türk devletleri gibi Tebriz'i kendi başkentleri yapmışlardır. Safevî-Osmanlı savaşları Başkentini Kazvine, daha sonra ise İsfahan'a intikal ettirilmesine neden olmuştur.

11. Avşar Devleti (1736-1802)

Nâdir Şah Avşar'ın, Şîi-Sünnî yakınlaşması için yapmış olduğu girişimler, günümüz açısından da oldukça büyük önem arz etmektedir. İran ve Osmanlı uleması arasında 1159'da (1746) Necef'te müzakereler yapılmış, bir mutabakat metni imzalanarak Şîilerin Hz. Peygamber'in ahabına kötü atıfta bulunmaması, Osmanlıların da Şîi inancını İslâm dairesinde görmeleri hususunda anlaşma sağlanmıştır. 1159 (1746) tarihli anlaşma metninde Şîilerin dört halifeyi hayır ve dua ile anacakları ibaresi de yer almıştır.

Nâdir Şah Avşar'ın Türk-İslam Anlayışı, günümüz Türk dünyasının birlik ve bütünlüğü için bir örnek olarak büyük önem arz etmektedir.

12. Zendiye Hükümeti (1750-1794)

Kerim Han Zend, tarafından esası koyulan hükümet, ülkeyi tam kapsayamamış ve Şiraz merkezli bölgesel yapı da olmuştur. Kerim Han Zend'in Şiraz'da hâkimiyeti ele almasına rağmen sonuna kadar Horasan, Avşar sülalesinin egemenliği altında devam etmiştir.

Rahim Cavadbeyli ve Dr. Seyf'ül-İslam Selcuqi'nin tespitlerine göre Kerim Han Zend dönemi en önemli devlet sorunu, Kerim Han Zend'in soy itibarıyla halis Türk olmaması olmuştur. Baba tarafından Lor kökenli Zend ailesine mensup olması, onun İran'da halk tarafından bir Hakan ve Padişah gibi kabul edilmesini zorlaştırmıştır. Devlet Keneşi ve Ağ Sakallar Şurası'nın esas dilinin Türkçe olmasına ve resmi diyalogların esasen Türkçe yapılmasına bakılmaksızın, halis Türk olmadığından dolayı "**İnak Oğlu Çoban Kerim**" hitap edilerek aşağılanmak istenmiştir.

13. Qacar/Qecer/Kaçar Devleti (1794-1925)

Türklüğün ön planda olduğu, Cengiz Han, Emir Timur ve Safevi devlet varisliğine dayanan Devlet-i-Aliye-i Gacar, Büyük Ağa Muhammed Han Gacar tarafından esası koyulmuş ve en son padişahı ise 1925’de azledilen Ahmet Şah Gacar olmuştur.

14. Pers adına Modern Ulus-Devlet / Pehlevi’ler Dönemi (1925-1979)

1925’de dış faktörlerin tesiri altında İran’a **MODERN ULUS-DEVLET** olarak tahmil edilmiş olan Pehlevi’lerin (1925-1979) devlet yapılanması ve dayandığı Türk karşıtı Pers düşünce sistemi, ülke halkını temsil edecek bir yapı da olmamıştır.

Rahim Cavadbeyli ve Dr. Seyf’ül-İslam Selcuqi’nin tespit etmiş olduğu gibi Pehlevi devletinin kurucusu olarak bilinen Rıza Han Pehlevi, köken günümüz Gürcistan Cumhuriyetinin Türk bölgesi olarak bilinen Borçalı’dan İran-Rus savaşlarından sonra geriye göç etmiş Türk muhacir ailelerinden olmuştur. Türk olmasına rağmen tamamen Türk karşıtı Pers düşünce sistemine dayalı bir Nizam kurmaya ve ülkeye tahmil etmeye odaklanmış bir siyaset tatbik etmiştir.

Fars dili üzerinden Pers milleti oluşturma çabalarının yanı sıra Türk ve Türklüğün manen yok edilmesini esas siyaset olarak uygulamıştır. Türkçe tamamen yasaklanmıştır.

15. İran İslam Devrimi (1979...)

İran İslam Devrimi’nin en büyük kazanımı, İslami değerler üzerinden ülkeye kazandırmış olduğu bağımsızlıktır. Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin liderliğinde kurulmuş olan İran İslam Cumhuriyeti döneminde birçok toplumsal, Ekonomik ve kültürel meseleler büyük oranda halledilse de Azerbaycan ve Türk meselesinin Anayasal düzeyde adil biçimde çözüme kavuşturulması yönündeki beklentiler maalesef doğrultulmamıştır.

Anayasa’nın 15. Maddesi ile yalnız Fars diline resmi, hukuki statü kazandırarak Türkçeyi gayri resmi düzeye mahkûm etmiştir. Hal bu ki, beklentiler, Türkçe ile Farsça’nın ülke çapında resmi, hukuki devlet dili olması ve diğer azınlıkların yöresel ve bölgesel hak ve hukuklarının anayasal düzeyde tanınması olmuştur.

Azerbaycan başta olmakla bir bütün olarak İran Türkleri, milli haklar yönündeki mevcut eksikliklerin ortadan kalkması ve adil biçimde halli yönünde geniş toplumsal faaliyetlere başlamıştır. Bu faaliyetler, İran İslam Devriminin başlarından özellikle de 1989 (hk.1368) İran-İrak savaşından hemen sonra daha geniş kapsamda devam etmiştir.

Azerbaycan başta olmakla İran Türklerinin en önemli talebi, Türkçe’nin İran çapında (aşamalı şekilde önce Azerbaycan bölgesinde daha sonra bütün ülkede) Fars dili ile beraber şekilde resmi, hukuki statü kazanması ve bütün Türk devletleri ile kardeşçesine, beraber şekilde el ele vererek büyük bir birlik oluşturmasıdır.

Bu yönde geniş toplumsal ve medeni faaliyetler gün geçtikçe artmaktadır. Azerbaycan başta olmakla İran'ın – Tahran, Horasan, Şiraz gibi birçok önemli bölgelerinde Türk kimliğinin yeniden ihya edilmesi yönünde Türk aktivistler (Türk Kimlikçileri – Hüvviyet Talep'ler) tarafından ciddi medeni faaliyetler, etkinlikler yürütülmektedir.

Bu toplumsal ve kültürel faaliyetlerde önemli katkısı olan merkezlerden biri de hal hazırda Tebriz'de Sn. Nazila Cavadbeyli'nin yönetiminde faaliyet gösteren “**Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi**”dir.

“Selçuk Merkezi” ve onun faaliyetleri ile Türkiye ve Azerbaycan'daki Gönültaşlarımızın tanışmasını çok isterim.

Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi, 2012'den beri Tebriz'de, Azerbaycan, İran, Türk-İslam Dünyası ve Avrasya'ya yönelik kültürel alanda çalışan “**Sadakat Kültürel İhsan Derneği**”, “**Kalemhedef Yayınları**” ve “**Sadakat**” Dergisinin devamı olarak Azerbaycan ve bir bütün olarak İran Türk kimliğinin hukuki zeminde yeniden ihya edilmesi üzerine faaliyetlerini sürdürmektedir.

Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi, Selçuk Yayınlarının terkinde Türkçe Çocuk Edebiyatına yönelik yayınlamış olduğu 100'ü aşkın eserin, Kültürel İhsan Derneği'nin Köy ve Kasabalardaki etkinliklerinde bedava dağıtımını sağlamakla Türkçe yazıp okumayı teşvik etme faaliyetlerinde bulunmuştur.

Selçuk Yayınları, günümüze kadar Türkiye'de çocuk edebiyatına dair yayınlanmış olan birçok değerli eseri, İran'da Türkçe ve Farsça yayınlarak ülkeye kazandırmıştır. Rahmetli Servet Somuncuoğlu'nun önemli bir eseri olan “Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler” eseri de geniş bir izahla yayın aşamasındadır.

Türk Dil, Edebiyat, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları konularında Türkçe-Farsça-İngilizce yayın yapan “Selçuk” Dergisinin ilk dört Özel Sayısı yayınlamıştır:

1. Gacar Devletinin Son Döneminde Yaşamış, Askeri ve Siyasi Kimliği ile Bilinen Büyük Emir Erşad Han'ın Hayatı ve Şahsiyeti;
2. Türk ve Dünya Halklarında Kadının Yeri ve Makamı;
3. 20. yüzyılın büyük Milli Şahsiyetlerinden Prof. Dr. Muhammed Tagi Kirişi'nin Mücadele dolu hayatı, İlmi eserleri ve Dünya Görüşü;
4. Gacar Dönemi İran'ın Milli ve Hukuki Kimliği;

Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi'nin 05.09.2021 tarihinde “Selçuk” dergisinin 6, 7 ve 8. Özel Sayıları için tayin etmiş olduğu konu oldukça önemlidir.

Selçuk dergisi makale çağrısının son konusu: “**İran'da Devlet Tarafından Türk Kimliğinin Yeniden İhya Edilmesinin Hayati Önemi**” başlığını taşımaktadır.

Değerli ve ilmi bir eser olarak yayınlanması ve önemli mercilere ulaştırılması düşünülen bu konu bütün boyutlarıyla ele alınmasına çalışılacağı belirtilmektedir. Milli Kimlik olarak ele alınacak olan bu çok yönlü çalışma, iç ve dış siyaset boyutlarının yanı sıra sosyoloji, psikoloji, ekonomi, tarihsel, kültürel ve edebiyat alanlarını kapsayacaktır.

Makale Çağrısının “Cevap Aranılan Sorular” bölümünde şöyle der:

1. İran’da “Türk Dil ve Edebiyat Kurumu”nun kurulması, Türk dil ve kimliğine anayasal düzeyde hukuki statü kazandırılması, İç ve Dış Siyaset, İktisadiyat, Refah, Gerçek Vatansızlık, Toplumsal Barış, Toplumsal Özgüven ve Uygarlık Kuran Medeniyetler teorisi açısından ülkeye ve devlete ne vaadedir?

2. İran’da Türk kimliğinin, milli kimliğin asli kurucu unsuru olarak yeniden devlet seviyesinde ihya edilmesinin toplumsal, medeni, siyasi ve iktisadi açıdan küresel ve bölgesel etkisi ne olabilir?

3. Türk kimliğini, milli kimliğinin asli kurucu unsuru olarak yeniden kabul eden İran’a yönelik Türk ve Müslüman halklarının, devletlerinin ve genel olarak “Türksoy Teşkilatı (Turkic Council)” ve diğer Türk ve Müslüman devlet birliklerinin münasebeti nasıl olur ve karşılıklı ilişkilerdeki etkisi ne olur?

Yazılacak makalelerin dili konusunda ise şöyle der: Makaleler Tarihi Türkçemiz başta olmakla bütün çağdaş Türk dillerinde (İstanbul Türkçesi, Azerbaycan’ca, Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca), ayrıca Farsça, Arapça, Rusça ve İngilizce olarak yazılabilir;

Derginin Özel Sayısında ele alınmış olan konuyla ilgili Tebriz’de Konferansın geçirileceği kaydedilmektedir. İsteyen bütün değerli kalem sahipleri konuyla ilgili **Görüş, Makale** ve **Bildirilerini** Merkezin E.Posta adresine gönderebilirler.

Umarım bu kısa bir kronoloji ile anlatmış olduğumuz İran’da, tarihen Türklüğün nasıl yüksek bir rol oynadığı anlaşılmıştır.

Bütün yapılmış olan haksızlıklara rağmen İran’ın asli kurucu unsurunu Türkler teşkil eder. Umarım kısa zaman eşiğinde Türkçe, Farsça ile beraber şekilde resmi, hukuki statü kazanır.

Bize göre, İran’da Tarihi Azerbaycan Eyaletinin tarihi yetkilerinin Anayasal düzeyde yeniden tanınması ve Türk kimliğinin, devlet kimliğinin en önemli birer parçası olarak yeniden ihya edilmesi ve Türkçenin devlet dili olarak kabul edilmesi, Azerbaycan ve bir bütün olarak İran Türklüğünün en esas medeni ve siyasi stratejisi olmalıdır.

- İran ve Türk devletleri mutlaka dayanışma içinde olmalıdır.
- İran’ın dış siyaseti Türk Dünyasına yönelik kardeşçe olması gerekmektedir.
- İran Türk Dünyasının önemli bir parçası olarak el ele Büyük Türk Birliğine doğru yürümelidir...
- Bu hem bölgemiz hem de ülkelerimizin geleceği açısından hayati önem taşımaktadır.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

MAHTUMKULU FİRAKİ (MAKHTUMKULİ FRAGİ)'DE, HUKUK VE TOPLUM
ANLAYIŞI

Prof. Araz Mohammad SARLI
Azadshahr Üniversitesi
cavadbeyli2014@gmail.com

ÖZET

Yaklaşık üç asır önce ortaya çıkan büyük Türkmen şairinin bakış açısıyla Türkmenler arasındaki sosyal hakları inceliyoruz.

Bu araştırmadaki tek temel referansımız Makhtumkuli Faraghi'nin şiir eseridir

Araştırmanın konuları

1. Bireysel ve sosyal hakların teorik temelleri
2. Makhtumkuli Faraghi'nin hukuk meselesine bakışı
3. Makhtumkuli'nin bakış açısından bireysel ve sosyal hakların
4. Makhtumkuli'nin bakış açısından Türkmen sosyal idealleri

Bu makalemizde Türkmen aşiret toplumunda adalet ve aşiretlerin birbirlerine karşı ayrımcılık yapmama konusunun bu büyük şairin odak noktası olduğunu tespit ettik. Türkmen aşiret ve aşiretlerini birbirlerinin sosyal haklarına, bireysel ve sosyal haklar ilkelerine saygılı olmaya çağırdı ve aşiretlerin birleşmesi çağrısında bulundu. Makhtumkuli'ye göre, tüm insanlar için adalet talep etmek için nihayet bir hükümet kurulmalıdır.

Sempozyum'un Değerli Kurucuları, Sayın Katılımcılar

Sizi İran Türklüğünün Türkmen Sahra Halkı adına selamlıyorum. Bu Sempozyuma katılamadığım için sizlerden özür dilerim. Çünkü Corona sonrası durum henüz normale dönmemiş. Yazımın konusu “**Mahtumkulu Firaki’de Hukuk ve Toplum Anlayışı**”dır.

Bildiğiniz gibi Mahtumkulu Firaki 1733 – 1797 yıllarında İran’da Türkmen Sahra bölgesinde ve genel olarak büyük Horasan’da yaşamıştır. 18. yüzyılın en önemli Türkmen milli şairlerindendir. Doğum ve ölüm yeri İran’ın Türkmen Sahra bölgesidir. Orada yaşayıp yaratmıştır. Şu an mezarı, hem İran Türklerinin hem de Türkmenistan halkının en çok uğrak mekânlarından biridir.

Güzel şiirleri halk tarafından anlaşılır ve okunur, çünkü Ortak Türkçe diyebileceğimiz bir üslupta yazmıştır. Mahtumkulu Firaki’nin kullandığı şive Çağatay Türkçesinin İran ve batı Türkçesine yakın bir ağız olmuştur. Buna göre de Türkmenlerin en doğma Türkçesi olmakla beraber İran, Azerbaycan ve batı Türklerinin de tam anlayabileceği bir şive olmuştur. İran, Çağatay ve Türkçenin (Azerbaycan Türkçesinin) kesiştiği en esas siyasi ve coğrafi mekân olduğu için ortak şivede tarihen burada oluşmuştur.

Mahtumkulu Firaki şöyle der:

**Mahtumgulu ellidir yaşın,
Gamdır, gussadır sırdaşın,
Gapıl bolma galdır başın,
Garrılık bir bahanadır.¹**

M. Firaki, halkının dilini, medeniyetini ve yaşadıkları hayat tarzını tasvir eden hazin şiirler yazmıştır. Hazin olmasının yanı sıra anlam itibarıyla da oldukça derin felsefi, toplumsal ve siyasi düşünceler içermiştir. Mahtumkulu Firaki’nin eserleri, İran ve Türkmenistan başta olmakla Türkiye ve genel olarak Türk dünyasında yüzler akademik çalışmanın konusu olmuştur. Hocalar tarafından hala daha artık derinden tanınması ve incelenmesi için Akademik araştırmalar için tavsiye edilmektedir. Onlar tez konusu olmuş ve düşünceleri üzerine birçok tez derlenmiş ve hatta birçoğu kitap olarak yayınlanmıştır.

Mahtumkulu Firaki’nin esas gayesi adalet aramak ve Türkmen halkının haklarını savunmak olmuştur. Bu nedenle şiirleri Türkmen hukuku ve toplumu ile ilgili temalarla doludur ve Türkmen boylarını temsil eden büyük bir edip olmuştur. Bir edip olmakla beraber, mensup olduğu toplumun uğradığı haksızlıklara karşı her daim savunmuştur. Mahtumkulu Firaki’nin oğlu Azad’a yazmış olduğu bir şiirini, burada örnek olarak veriyorum:

¹ Çalışmada Şiirlerin İstanbul Türkçesine aktarımı, Tuna BEŞEN DELİCE’ye aittir.
Mahtumkulu ellidir yaşın,
Gamdır, kaygıdır sırdaşın,
Gafil olma, kaldırbaşın,
İhtiyarlık bir bahanedir.

Oglum-Azadım**Azadı**

-Paş eyle sırıñnı, saklama pınhan,
Emma ki, sözümden çıkmagıl, oglum!
Gündeyüz köy geler-geçer bu başa,
Ağırtma, köñlümi yıkmagıl, oglum!

Magtımguhı

-Utanardım, sıırım paş eylemezdim,
Paş ederin, habar alsañ, Azadım!
Yüz köy geler-geçer her gün bu başa,
İstâri bar, sapar kılsak, Azadım!
-Cepa urma özüñ, çağır mövlanı,
Arzuvlama hanı, begi, soltanı,
Besdir bize ovval tañrı bereni,
Aldırma köñlüñni, gitmegil, oglum!
-Gidenmiz yok altı bile, baş bile,
Seyran etsek niçe deñ-u duş bile.
Meger şonda gamgın köñlüm hoş bola,
Köñül galkar, karar etmez, Azadım!
-Bizi beyle niçik terk edesiñ bar?
Bu yol bihudadır, bir gidesiñ bar.
Gel, gitmegil, saña köp terhosım bar,
Gaygı, haracata batmagıl, oglum!
- Kalbıma giripdir ıslam hövesi,
Teñnedir, dirhemdir halkıñ taması,
Köñlüm narov etme, kılma terhosı,
Bir sapar işidir, goyber, Azadım!
- Kur'an okıp gezgil, yağşı kelamdır,
Birehim ovğandır, dini ıslamdır,
Garakçıdır yollar, hızdır, haramdır,
Ölermiñ, galarmiñ, gitmegil, oglum!,
- Sınaym, göreyin, bu gün ıkbalım,
Yağşı gün, hoş sähet gelipmi salım,
Kast edip canımga, yetse acalım,
Bu yerde hem bolsa, tapar, Azadım!
Azadı diyir, bile sapa süreli,
Eysem ibereli, sınağ göreli,
«Amin!» diy, tur, oglum, pata bereli,
Bir tañrı yar olsun saña, git, oglum!²

² Oğlum-Azadım

Mahtumkulu Firaki, hak yolundaki mücadelesinde insanları birleşmeye ve kendisine eşlik etmeye davet ederek daha yüksek amaçların ve arzuların peşinden gitmeyi başarmıştır. O, Türkmen boylarının hak ve hukuklarını koruyacak, bir merkezden idare edilecek bir devlet arzulamıştır. Bunun içinde ömür boyu çalışmıştır. Türkmen'ler için hak ve Adalet talep etmiştir. Özlemlerini "Türkmning" ve "Bilinmez" gibi şiirlerle dile getirmiştir. Bir yerde şöyle der:

**Türkmenler bağlasa bir yere bili,
Gurudar Gulzumı, deryayı-Nili,
Teke, yomut, gökleñ, yazır, alili,
Bir dövlete gulluk etsek başımız.³**

Azadî
Açıkla sırrını, tutma sen gizli,
Ama ki, sözünden çıkma sen, oğul!
Günde yüz fikir gelir-geçer baştan,
İncitme gönlümü, yıkma sen, oğlum!
Mahtumkulu
Utandırırım, sırrımı ben açmazdım,
Açıklarım, dinlersen Azadîm!
Yüz fikir gelir-geçer her gün bu baştan,
İsterim bir sefer kılsak Azadîm!
Cefa çekme kendin çağır Mevlâ'yı,
Arzulama hanı, beyi, sultanı,
Yeter bize evvel Hakk'ın verdiği,
Aldırma gönlünü, gitme sen oğlum!
Gitmiyoruz altı ile beş ile,
Seyran etsek nice yaşıtımızla,
Belki o vakit gönlüm hoş ola,
Gönül kalkar, sabır yetmez Azadîm!
Bizi böyle niye terk edesin var?
Bu yol beyhudedir, bir gidesin var,
Gel gitme, sana çok merhametim var,
Kaygı, derde batma sen oğlum!
Kalbime girmiş islâm hevesi,
Tengedir, dirhemdir halkın tamahı,
Gönlümü yakma, etme merhamet,
Bir sefer işidir, gönder Azadîm!
Kur'an okuyup gez, iyi kelamdır,
Acımasız Afgandır, dini islâmdır,
Eşkiyadır yollar, arsız, haramdır,
Ölür müsün, kalır mısın, gitme sen oğlum!
Deneyim, göreyim bugün ikbalim,
İyi gün, hoş saat gelmiş mio an,
Kast edip canıma yetse ecelim,
Burada da olsa bulur Azadîm!
Azadî der, birlikte sefa sürelim,
Öyleyse gönderelim, deneyip görelim,
"Âmin" de kalk oğlum, uğurlar olsun,
Bir Allah yar olsun sana, git oğlum!
³ Türkmenler bağlasa bir yere beli,
Kurutur Gulzum'u, Nil Nehri'ni
Teke, Yomut, Göklen, Yazır Alili,

Daha bir yerde şöyle devam eder:

**Gömüldi deryalar, yıkıldı dağlar
Yetimler gözyaşın döke başladı.
Orramsıdan bolan haramhor begler
Yurdu bir yanından yıka başladı.
Cemagatsız azan bir gurı sesdir,
Niçe mollañ okan ılmı hebesdir,
Kazılarıñ kâri çay bile nasdır,
Bir bozuk nişana tuta başladı.⁴**

Türkmen halkının temel haklarından biri olan Mahtumkulu'nun isteği, Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Türkmen'ler de uzun zamandır hayal ettikleri bir Türkmen Devleti kurma hayalini gerçekleştirmiş bulunmaktadırlar.

İnşallah kısa zaman eşiğinde aziz İran'ımızda da Türkçemiz Fars dili ile beraber şekilde resmi, hukuki statü kazanır. İran'da Türkçenin resmi, hukuki statü kazanması, yüz yıldan beri haksızlıklara uğrayan ve Medeniyet soykırımına tabi tutulan İran Türkleri için hayati önem taşımaktadır. Bu güçlü ve geleceği parlak İran'ımız içinde hayati önem taşımaktadır. Bütün azınlıkların hak ve hukuklarının eksik tarafları mutlaka İslami ve insani değerler esasında giderilmelidir.

Sayın Sempozyum kurucuları, Sayın Katılımcılar

Vakit darlığından dolayı makaleyi kısaca özetledim. Umarım faydalı olur. Saygı ve Hürmetlerimle . 13.11.2021

Bir devlete hizmet etsek beşimiz

⁴ Gömüldü nehirler, yıkıldı dağlar,

Yetimlergözyaşındöke başladı,

Ahlaksızdan olan haramzade beyler,

Yurdu bir yanından yıka başladı.

Cemaatsız ezan bir kuru sestir,

Nice mollaın okuduğu ilmi boş yeredir,

Kadıların kâri çay ile nasdır,

Bir bozuk nişane tuta başladı.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ

Buse ERTURHAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

ORCID: 0000-0001-8908-7146

20209412008@cumhuriyet.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Engin ZABUN

Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID:0000-0001-8132-8953

enginzabun@cumhuriyet.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada uzun yıllar boyuca Rus egemenliğinde kalan Kazakistan Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim sistemi incelenerek millileştirme çalışmaları, geliştirilen projeler ve eğitim kademeleri düzeyinde yapılan düzenlemelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan Cumhuriyeti eğitim sistemi, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaokul, lise, mesleki eğitim, yüksek öğretim ve öğretmen eğitimi incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Kazakistan Cumhuriyeti eğitimi sistemiyle ilgili makaleler, internet araştırmaları, kanunlar, kitaplar, yayımlanmış tezler, dergiler ve uluslararası veriler toplanarak elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, eğitim sistemi, Kazakistan'da eğitim sistemi

EDUCATION SYSTEM OF THE STATE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Buse ERTURHAN

Dr. Öğr. Üyesi Engin ZABUN

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the education system of the Republic of Kazakhstan, which has been under Russian rule for many years, and to examine the nationalization studies, the projects developed and the regulations made at the level of education levels. In this context, the education system of the Republic of Kazakhstan, pre-school education, primary education, secondary school, high school, vocational education, higher education and teacher education were examined. Document analysis, which is a qualitative research method, was used in the research. The information obtained by collecting articles, internet research, laws, books, published theses, journals and international data about the education system of the Republic of Kazakhstan was evaluated.

Keywords: Kazakhstan, education system, education system in Kazakhstan

GİRİŞ

Kazakistan, Orta Asya'da yer alan ana dili Kazakça ve Rusça olan yaklaşık 17 milyon nüfusa sahip olan bir ülkedir. Türkiye'nin yaklaşık 3,5 katı olan ülke Orta Asya'da Çin'in kuzeybatısında, Ural Nehri'nin batısında yer almaktadır. Neolitik dönemden günümüze bölgede yerleşim görülmektedir. Yüz ölçümü bakımından dünyanın dokuzuncu sırasında yer alır. Ülkede karasal iklim hakimdir. 1920'de Sovyet Rusya'nın egemenliğine giren ülke asimile olma tehdidiyle uzun bir süre mücadele etmiştir ve hala daha bunun izlerini görmek mümkündür. 16 Aralık 1991'de Sovyet Rusya'nın egemenliğinden çıkarak kendi bağımsızlığını ilan etti. O günden beri ülke kendi diline milliyetine ve kimliğine sahip çıkma konusunda büyük adımlar atmaktadır.

1. KAZAKİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNİN AMAÇ VE POLİTİKALARI

Bir asırdan fazla Rus egemenliğinde olan ülkenin eğitim politikaları da o doğrultuda olmuştur. Ruslar kendi dillerini kendi kültürlerini zorla ve baskı yoluyla ayrıca misyonerlik faaliyetleriyle ülke vatandaşlarına dayatmışlardır. Bağımsızlık sonrası ise ülkenin ilk faaliyetleri eğitim sisteminin öğrencilere verdiği fayda ve zararları tespit etmek olmuştur. Bu doğrultuda yapılan ilk çalışma Kazakça dilini resmi dil ilan etmek ve okullarda zorunlu ders kapsamına almak olmuştur. Amaçları ülkenin kaybolan değerlerini eğitim ve öğretim destekli olarak tekrar halka kazandırmaktır. Daha önce Rusça bilmeyenlerin üniversiteye gidememesi bu durumun ülkenin geri kalmasında en önemli sebep olduğu görülmüştür. Çünkü vatandaşların yarısından fazlası Rusça bilmemekte ve okula gidememektedir. Bununla beraber yeni nesil ise Rusça bilirken kendi dilini yani Kazak Türkçesini bilmemektedir. İşte görüldüğü üzere ilk amaç bu durumu düzeltmektir. Ülke de yapılandırılacak eğitim-öğretim sisteminin Kazakistan'daki tüm etnik unsurlara hitap etmesi ve ülkeyi bütünleştirici bir amaç taşıması en başat görevlerden biri olmuştur.

2. KAZAKİSTAN EĞİTİM SİSTEMİ

Kazakistan'da eğitim-öğretim alanındaki düzenlemeleri "Bilim Jäne Gılım Ministrligi" olarak isimlendirilen "Eğitim ve Bilim Bakanlığı" yapmaktadır. "Eğitim alanını düzenleyen yasal düzenlemelerden ilki 1992 yılında kabul edilen Eğitim Kanunudur.

"Bu kanunun üçüncü maddesine göre eğitimin temel ilkeleri şunlardır: eğitim alma hakkı, vatandaşların eşitliği, eğitim ve öğretim şekillerinde eğitim kurumlarının çeşitliliği, eğitimde süreklilik, eğitimin bilimsel ve seküler olması ile eğitim sisteminin idaresinde demokratik anlayış" şeklinde nitelendirmiştir (Kuşçu, 2014: 27). Kazakistan bağımsızlık sonrası öncelikli yapılması gereken durumları belirlemiştir.

Yapılan çalışmalar başlıca şu şekilde planlanmıştır:

- 1-11'inci sınıflar için tahsis edilen yeni ders kitaplarının yazılma çalışmalarını bitirmek ve bunları okullara göndermek,
- Eğitim seyrini ve sürecini büyütüp geliştirmek,
- Eğitim-öğretim seyrine yeni teknolojik materyalleri dâhil etmek,
- Kazakistan Cumhuriyetinde Eğitim Sisteminin Tarihî Seyri ve Günümüzdeki Yapısı 42 Ülke genelinde gerekli olan tüm standartları yerine getirerek tamamlamak ve bunları adım adım okullarda uygulamak,
- Özel yetenekli öğrencileri ve eğitim-öğretim programlarını ilmî düzende belgelemek;
- Eğitim-öğretimi en iyi şekilde uygulamak,
- Eğitimin ilmî metot ve yöntemlerini yapmaktır (Kurmanalina, Mukanova, Galimova ve İlyasova, 2010: 272-273).

Eğitim-öğretim yeniliklerini düzenleyen Kazakistan, Sovyetler Birliğinin uyguladığı sosyalist politikanın yerine Avrupa'nın uygulamakta olduğu modern eğitim-öğretim sistemine geçmeyi uygun bulmuş ve eğitim-öğretim müfredatında gerekli görülen değişiklikleri yapmak için çalışmalara başlamıştır. “2007 yılında kabul edilen yeni Eğitim Kanununda da bu önceliklere vurgu yapılarak, ‘Kazakistan’da eğitimin geliştirilmesi 2005-2010 Devlet Programı, eğitim sisteminin artık geçerliliği olmayan bir metodoloji ve içeriğe dayandığını kabul etmiş ve müfredatta önemli değişiklikler yapılmasını başlıca hedef olarak ortaya koymuştur” (Kuşçu, 2014: 28).

Kazakistan Cumhuriyetinde okullarda verilen genel eğitimin yanı sıra öğrencilerin sağlık şartlarına göre özel olarak da dersler verilmektedir. Bu özel durumlar için “Eğitim ve Bilim Bakanlığı İbray Altınсарin Bilim Akademisi” özel bir müfredat programı hazırlamış ve hazırlanan bu müfredat programında derslerin durumu, amaçları, içeriği ve işlenişi ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Örnek olarak son şekliyle 2009 yılında güncellenerek hazırlanan “Özel Eğitim Verme Programı” engelli bulunan ve okula gidemeyecek durumdaki öğrenciler için hazırlanmıştır. Hazırlanan bu müfredat programına göre öğretmenler, hastane raporuyla okula gidemediği görülen öğrencilerin evlerine belirlenen saatler içerisinde gitmekte ve derslerini özel olarak öğrencilere anlatmaktadır. Öğretmenler, müfredatta belirlenen kazanımlara göre öğrenciye dersini anlatıp sınav yapmakta ve daha sonra başarılı olanlara okulları tarafından diplomaları verilmektedir (Kaplankıran, 2016: 42-43).

Genel eğitim sistemi üç basamaktan oluşmaktadır:

1.basamak - ilkokul – 1 ve 4

2.basamak - ortaokul – 5 ve 9

3.basamak - lise – 10 ve 11 bunun yanında kolejler – 10,11 ve 12 sınıfları içermektedir.

Kazakistan’da genel eğitim 3 basamaktan oluşur. Bunların ilki ilkokullardır 1 ve 4 arası sınıfları kapsar. İkinci basamak ise ortaokullardır 5 ve 9 arası sınıfları kapsar. Son basamak ise liselerdir 10 ve 11 sınıflarını içerir. Kolejler ise lise görevi gösteren okullardır 10,11 ve 12

sınıflarını içerisinde bulundurur. Okulöncesi, İlkokul ve ortaokul zorunlu öğretimdir. Bakanlığın tavsiyesine göre okula başlama yaşı 5 ve 6 yaşları arasında olmalıdır.

Öğrencilerin eğitim sürecinde okula başlama yaşları ise şu şekildedir:

- Anaokulu: 5 - 6
- İlkokul: 6-11
- Ortaokul: 11-15
- Lise: 15-17'dir.

Kazakistan Cumhuriyeti eğitiminin gelişiminin ana faktörleri olarak (2004-2015) aşağıdaki maddeler üzerinde durulmuştur:

- Eğitimin paradigmasını değiştirmek,
- Eğitim ve öğretimin kalitesini arttırmak,
- Öğrencilerin sağlığını korumak,
- Öğrencileri sosyalleştirmek,
- Eğitimin organizasyonlarının maddi kısmını güçlendirmek (Seytaliev, 2008).

Kazakistan'da Okul Öncesi Eğitim

Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası ilk çalışmalar okul öncesi eğitimde gerilemeye sebep olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı 8 kat azalmıştır bunun nedeni öncelikle ekonomik olanakların yetersizliğidir. Bu durum okul öncesi dönemdeki çocukları şiddetli şekilde etkilemiştir. Zamanla bu kurumların sayısı gittikçe arttırılmıştır. Okul öncesi eğitimin ve öğretimin genel müfredatı devletin zorunlu standartları referans alınarak hazırlanmaktadır. Kazakistan'da okul öncesi eğitim kurumları 0-6 yaş arasını kapsayan çocuklar için okul öncesi eğitimi sağlamaktadır. Okul öncesi eğitim süreci çocuğun oyun biçimindeki kişisel özelliklerinin geliştirilmesi ve eğitim için hazırlık olarak iki yöne ayrılabilir. İlk olarak okul öncesi çağda kültürün temellerini ve genel kabul görmüş davranış ve iletişim örüntülerini aşılama çok önemlidir. Bu da çocuğun okula uyum sürecinde büyük kolaylık sağlamaktadır.

Ana sınıfları Kazakistan eğitiminde oldukça yeni bir olgudur. Son 15 yıldır etkin olarak baskın şekilde yürütülmektedir bundan önce var olsalar bile etkinliği çok yoktur. Çocuklar yaşlarına göre gruplara ayrılarak ana sınıfına giderler. Anaokulu eğitiminin temeli onaylanan hükümet programlarından oluşmaktadır. Çocuğunu okula vermek isteyen her aile öncelikle sıraya girmelidir çünkü devlet okulları sınırlı sayıdadır fakat özel okula vermek isteyen ailelerde bu durum pek görülmez. Devlet bu sorunu çözmek için "Balapan" adlı özel bir program oluşturmaktadır. Bu program içeriğinde devlet destekli olarak çocuklarını özel okula göndermekte teşvik edilmektedirler. Okul öncesi eğitimde anasınıfı veya anaokuluna göndermek istemeyen ebeveynler için "mini merkezler" bulunmaktadır. Böyle bir durumda çocuk mini merkeze giderek bir yıllık okul öncesi eğitim alabilirler bu program aynı zamanda spor ve müzik derslerini de içermektedir.

Okul öncesinde eğitim içeriği olarak özel ve devlet şeklinde ayırım olmadan dersler yürütülür. Ortak bir sistem ve anlayış hakimdir. Okul öncesi eğitimin genel amacı tam fiziksel gelişmeyi sağlama, çocuğun yaşamı ve sağlığını korumak, dil ve konuşmasının gelişmesi, çocuğun kültürel açıdan gelişmesi, sanatsal alanda çocuğun yeteneklerinin ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Çocuğun gelişimi için 5 temel alan olmalı: sağlık, iletişim, bilgi, yaratıcılık, toplum.

İlk adım programı: bu program okul öncesi eğitimi ile başlamaktadır. 1 ve 3 yaş aralığındaki çocuklar için tasarlanmıştır. Motor beceriler ve iletişim temellerini içerir.

Zeki çocuk programı: Kazakistan Cumhuriyet Devlet Eğitim Kurumunun mevcut gereksinimlerini karşılayan ilk programın devamı niteliğindedir. Program 3 – 5 yaş aralığındaki çocukları kapsar. Temelleri, çocuğun yeteneklerini, ihtiyaçlarını gerçekleştirerek toplumdaki yaşam sürecini içermektedir.

Biz okula gideceğiz programı: 5-6 yaş çocuklar için tasarlanmış en geniş programdır. Farklı eğitim alanlarını kapsar. Sağlık, iletişim, bilgi yaratıcılık, toplum eğitimi alanlarına uygun yaşam tarzına hazırlanmaktadır.

Kazakistan’da Ortaöğretim

Ortaöğretim kurumlarının temel amacı öğrencinin ilgi ve hazır bulunuşluğunu belirleyip onları uygun eğitim programlarına yerleştirmektir. Ortaöğretim devlet okullarında ücretsiz ve zorunlu eğitimidir. Öğrencilere istediği okulu seçme hakkı tanınmaktadır. Eğitim dili, Kazakça ve Rusçadır. Bunun yanında üçüncü dil olarak İngilizce de okutulur. Fransızca ile birlikte 4 dil eğitimi veren okullarda bulunur. Bağımsızlık sonrası Kazakça diline verilen önem eğitimin bu safhasında da görülmektedir. Bu basamakta okula devam eden öğrenci sayısının azaldığı gözlenmektedir, bunun nedeni ise ülkenin dış göç vermesinden kaynaklıdır. Bunu önlemek ve önüne geçmek için Kazakistan da birçok yeni okul açılmıştır bunlardan bazıları ise: özel okullar, liseler, gimnazyaalar, yetenekli çocuklar için meslekileştirilmiş okullar, Nazarbayev Entelektüel okullarıdır.

Tüm vatandaşların eğitim isteklerini karşılamak için farklı türde okullar bulunur. Bağımsızlık sonrası ekonomik sebeplerden ve nüfus yoğunluğunun az olmasından kaynaklı özellikle kırsal kesimde farklı yaş gruplarının aynı sınıfta eğitim almaktadır.

Bağımsızlığın ilk zamanlarında yeni bir tür olan ‘gimnazya’ okulları açılmıştır. Bunlar uzmanlık eğitimi geliştirmek amacıyla açılmıştır. Ayrı derslerin derinlemesine eğitimi vermektedir. Liselerde derinlemesine matematik ve doğa bilimleri dersi alınabilmektedir. Kazakistanlı öğrencilerin uluslararası çalışmalara katıldıklarında PISA ve TIMSS, matematik ve doğa bilimlerinde yüksek sonuç almasına karşın okuryazarlık ve sayma yeteneği bazında düşük puan aldıkları görülmektedir. Uluslararası başarıları teşvik etmek amaçlı eğitim politikaları gelişmeye başlamıştır. Ortaöğretim de öğrenci-okul-ebeveyn ilişkisine önem verilmektedir. Çocuğun başarılı eğitim hayatı geçirmesi ve mesleğe yönlendirilip iş gücü oluşturmaya çalışılmaktadır. Son yıllardaki öğretim programı önceki konu ve disiplinleri barındırmaktadır. Okullarda izin verilen ek literatür listesi genişletilmektedir (KC EBB,2018). Eğitim haftada 5 gün verilmektedir. Ev ödevleri eskiye nazaran azaltılmıştır. Akademik fayda sağlayacak nitelikte her sınıf düzeyi için farklı sürede yapılacak ödevler verilmektedir.

Kazakistan'da Mesleki Eğitim

Kazakistan'da mesleki eğitim farklı şekillerde yapılmaktadır. Mesleki okullar; ilk ve orta mesleki eğitim kuruluşları, mesleki liseler ve kolejlerden oluşmaktadır. Öğrenciler meslek öğrenmekte ve eğitim-öğretimlerini tamamlamaktadırlar. Bu zamanda öğrenciler genel eğitim veren bir okula devam ederek orta öğretimini tamamlayabilir ya da 9 yıl genel eğitim veren bir okuldan sonra 2 yıl meslekî eğitim veren bir okula devam edebilir bununla birlikte öğrenciler, meslekî eğitimin verildiği sanat okuluna gitmeyi de tercih edebilir (Shuinshina, 2006: 82).

Temel ve mesleki eğitim veren 446 ve orta teknik mesleki eğitim veren 247 kolej vardır. Gittikçe de sayıları artmaktadır. Genel anlamda bakıldığında ülkenin kalkınması açısından iş gücü sağlanması açısından mesleki öğretime önem vermektedir. Teknik ve hizmet çalışmalarında kalifiyeli eleman aynı zamanda uzman yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Mesleki eğitim ile hizmet eğitimini amaçlayan temel eğitim düzeyi vardır. Bağımsızlığı kazandıktan sonra iş ve işçi bulma yetiştirme ve uygulama bazında bu eğitime verilen destek ve ihtiyaç artmıştır. Kazakistan'da üniversiteye gitmeden meslek ve iş edinme açısından yararlı bilgi ve becerilerin eğitimini mesleki eğitim yoluyla vermeyi amaçlamaktadır. Çünkü bağımsızlıktan önce üniversiteye gitmek için Rusça bilmek zorunluydu bu durum birçok vatandaş için yükseköğretim mezunu olmayı engellemiştir. Bundan ötürüde ülkede kalkınma seviyesi düşük olduğundan dolayı eğitimde öncelik verilen kısım olmaktadır. Bu tür eğitim, öğrencinin özel yetenekler kazanmasına yöneliktir. Kolejden mezun olduktan sonra, kendi alanında orta düzey bir uzman olarak iş bulabilirler (KC EBB, 2018). Öğrenciler ortaöğretime giderken ya da öğretimi bitirdikten sonra 2 yıllık mesleki eğitim alabilmektedirler. Liseleri bitirmek için bitirme sınavları yapılmaktadır. Başarı ile bitiren öğrencilere diplomalar verilmektedir. Kazakistan Cumhuriyetinde mesleki okulları bitiren gençlere üniversitelerde, enstitülerde, akademilerde, konservatuarlarda eğitimlerini almaktadırlar.

Kazakistan'da Özel Eğitim ve Öğretim

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in engellilere hitabında Destek ve yardım konularına özel önem verildiği bilinmektedir. Özellikle, ". . . olasılık Engelli vatandaşlarımıza daha fazla dikkat etmemiz gerekiyor. Onlar için Kazakistan engelsiz bir bölge olmalı. Bakılması gereken çok sayıda insanımız var. Bu bizim ve topluma karşı görevimiz. Bütün dünyanın yaptığı bu görevimiz. "

Sadece sağlam eğitim değil, aynı zamanda uyanıklığı ve adanmışlığı da en çok gerekli. Bugünün gelecekteki ilkokul öğretmenlerinin eğitimi sorumluluk büyük bir görevdir. Zihinsel engelli çocuklar farklıdır, şehirde veya kırsalda yaşarlar farklı sosyal gruplardan veya farklı eğitim gruplarından çocuklarla çalışın yapılabilecek teknolojileri bağımsız ve yaratıcı bir şekilde seçme ve uygulama becerisi oluşturulmalıdır. Her çocuğun okul sisteminin gerekliliklerini karşılayıp karşılamadığı öğrenciden bağımsız olarak bireyselliğine saygı ve kabul ülkede kapsayıcı eğitim fikrinin yayılması, öğretmenlerin yeterliliği Kazakistan'ın özel eğitimde dikkat ettiği hususlardır.

İş sadece sağlıklı çocuklar için değil, aynı zamanda çeşitli soysal koşulları, yakın çevrenin özelliklerini ve sosyalleşmeyi dikkate alarak çeşitli gelişimsel bozuklukları olan çocuklara yönelik yüksek nitelikli bir gelecek ile İlkokul öğretmenleri büyük talep görüyor. Bu konu da büyük iş ilkokul öğretmenlerine düşüyor. . Bu durumun önemi uluslararası ve yerel yasal belgelerde tanımlanmıştır. Örneğin, "Dünya Engellilik Üzerine Kapsayıcı eğitimin geliştirilmesine ilişkin genel eğitim öğretmenin özel raporu hazır olmanın çok önemli olduğu belirtiliyor. Belge aşağıdaki gibidir:

“Okul öğretmenlerinin özel eğitimi engelli çocuklara olan güvenlerini güçlendiriyor öğretim becerilerini geliştirmek. Öğretmen yetiştirme programlarına dahil olma ilkeleri ve öğretmenler için kapsayıcı eğitim alanında mesleki bilgi ve deneyim değiş tokuşa izin veren diğer girişimlerle birleştirilmelidir.”

Kazakistan ekonomisinin istikrarı ve rekabetçi eğitim etkili kaliteli eğitim yoluyla insan sermayesini geliştirmek 2011-2020 için Kazakistan Cumhuriyeti’nde eğitimin gelişimi için devlet programlar geliştirmiştir. “Genel eğitim okullarında Kazakistan entelektüel, fiziksel ve ruhsal yönden gelişmiş Cumhuriyet yurttaşının hızla oluşumu değişen dünyada başarısını sağlayacak eğitim ihtiyacı memnuniyet, ülkenin ekonomik gelişimi Refah için rekabetçi insan sermayesi geliştirme” bu eğitimin amaçlarıdır.

Kazakistan’da hem engelli hem de üstün yetenekli çocuklar için özel eğitim ve bireyselleştirilmiş eğitim programları bulunur. Bu durum genel eğitim kurumlarında özel eğitim niteliğinin gelişmesini sağlamaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti eğitim sisteminin daha da geliştirilmesi ve iyileştirilmesi bir plan geliştirdi ve birçok hedefi var. Bunlar: eğitimde eğitim ve modern uzmanlık sistemi ülkede ihtiyaç duyulan öğretim yöntemlerinin, teknolojilerin geliştirilmesi, modernizasyonu ve uygulamaları uzmanların eğitimi. Bugünün nesli eğitilirse, ülke yarın parlak olur. Kapsayıcı eğitimin amacı engelli çocukları normalleştirmektir. Yani kişi cinsiyet, din, kökene bakılmaksızın eşittir. Kapsayıcı eğitim ile çocuklar kendi haklarını öğrenip kendilerinin diğer insanlarla eşit tutulduğunu görmeleri istenmektedir. Ortaokullarda engelli çocuklar için kapsayıcı eğitim öğrenme sürecinin açıklamasında. Kapsayıcı eğitimin temelinde tüm çocuklar için eşit muamelenin sağlanması ortak eğitime özel ihtiyaçlı mevcut çocuklar için uygun koşullar yaratmaktır. Bu doğrultuda çocuklara iyi bir hayat ve yaşam koşulları uygun olan eğitim ortamları oluşturmak, akademik başarıya katkıda bulunmak. "Herkes için eğitim "kapsayıcı eğitime sahip çocuklar için program veya okul öncesi eğitimi işyeri, okul ve okul hayatına aktif katılım söz konusudur.

Kaynaştırma eğitim kapsamında okul öncesi eğitimdeki tüm çocuklar, okul ve okul hayatında aktif rol almalarını sağlar. Öğrenciler için eşit haklar verip etkinliklerini belirler ve bunlara katılmaya izin verir. Kapsayıcı eğitim, engelli tüm çocukların ihtiyaçlarını karşılar özel ihtiyaçları olan çocuklara eğitim sağlayan genel eğitim süreç geliştirme sürecidir. Her şey dahil eğitimde öğrencilere ekipte aktif, yerel toplulukta en eksiksiz sosyal yaşamı vermek topluluğun üyeleri olarak birbirlerine katılmalarına izin vererek tam etkileşim ve bakım sağlamak gerekmektedir. Bu sorunun çözümü, çocukların kaliteli eğitime erişimini sağlamaktır.

Yaşama iletişim engellerinden kaldırılmaları ve bir bütün olarak topluma entegre olmaları için koşullar yapar. Kaynaştırma eğitim kapsamında okul öncesi eğitimdeki tüm çocuklar, okul ve okul hayatında aktif rol almanızı sağlar.

Kazakistan'da Yükseköğretim

Yavuz Ercan Gül'ün Günümüzde Türk Devletlerinde Örgün Eğitim adlı kitabında şöyle bir açıklama yapılmıştır: ‘‘2005-2010 Kazakistan Devlet Programının uygulanmasıyla birlikte, yükseköğretim sisteminde olumlu sonuçlar elde edildi. Kazakistan yüksek öğretimi Lisans, Yüksek Lisans, Doktora olmak üzere 3 seviyeli eğitim sistemine geçiş yapmıştır (Сиводедова, 2016:68). Lisans 4 yıl, yüksek lisans 2 yıl ve doktora ise 3-4 yıl olarak belirlenmiştir. Bolonya Süreciyle birlikte Kazakistan'da ilk olarak kredili sisteme geçen üniversite El Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi ve Kazak Ekonomi Üniversitesi olmuştur. Ayrıca El Farabi Üniversitesi Kazakistan'da ilk Lisan-Yüksek Lisans programını da uygulayan üniversitedir (Абдыгаппарова, 2004:47).’’

Yüksek öğretim genel mesleki ve ek eğitim hakkı almayı tamamlayan kişiler tarafından alınabilir. Vatandaşlar rekabete dayalı ücretsiz yükseköğrenim alma hakkına sahiptir (Nazarbayev, 2014).

Kazakistan Bolonya Sürecine dahil olmadan önce Rusya ve diğer Sovyetlerden ayrılan ülkelerde olduğu gibi lisans ve yüksek lisans programlarını ihtiva eden 5 yıllık bir eğitim verilmekteyken, bu süre Bolonya süreciyle birlikte 4 yıl lisans ve 2 yıl yüksek lisans olarak düzenlenmiştir. Üniversitelerde ders süreleri normal dersler için 50 dakika, seminer dersleri için 75 dakika laboratuvar dersi 100 dakika, stüdyo dersi 2 saat olarak belirlenmiştir (Абдыгаппарова vd., 2004: 7).

Üniversitelere kabul edilmek için Rusça, Kazakça veya İngilizce dillerini bilmek gerekmektedir. Kazak üniversitelerinden mezun olan kişiler Bologna sürecine dahil olan tüm ülkeler tarafından tanınan diplomaya da başvurabilirler. Kazak üniversitelerinde dersler kredi sistemine göre notlandırılır. Kredi ve uzmanlıkta devlet sınavına hazırlık ve girmesi için bir krediyi tamamlamasıdır. Bir okul yılında en fazla 36 hafta eğitim süreci olabilir. Yükseköğretim eğitim programında eğitimini tamamlayan ve son sertifikaya geçen öğrencilere ‘‘lisans’’ akademik derecesi verilir ve transkript ile bir devletin kabul ettiği üniversite diplomasına sahip olurlar.

Günümüzde yüksek öğretim sistemini geliştirmek ve daha da ileriye götürmek için;

‘‘Bilgili meslek sahibi yetiştirme kalitesini yükseltmek,

Lisans, yüksek lisans, doktora olmak üzere üç basamaklı üniversite öğretim sistemi oluşturmak (bu basamaklar akademik kredi biriktirmeyi temel almaktadır),

Dünya öğretim alanına uyum sağlamak’’ hedeflenmektedir (Tülbasiyeva, çev: İsina, 2007: 458).

Kazakistan'da Öğretmen Yetiştirme Sistemi

Kazakistan'da zorunlu eğitim 11 yıldır. Bu eğitimde öğretmenin rolü oldukça etkindir. 4 yıllık lisans mezunu olmak kaydıyla öğretmenlik yapılır. 4 yıllık pedagoji üniversiteleri ve pedagoji fakültelerinden mezun olmak gerekmektedir. Kazakistan'da bu okullara giriş koşulu Milli Test Merkezi tarafından Milli Eğitim Kalitesi Değerlendirme Sistemi içerisinde yüksek öğretim kurumlarına öğrenci yerleştirmek için Ulusal Tek Test Sınavı yapılmaktadır (Kordoldeyeva, 2016). Mezun olduktan sonra öğretmen olarak yerleşmenin koşulu diploma ile kurumsal olarak başvurma şeklindedir. Kazakistan'da Eğitim ve Bilim Bakanlığı bulunmaktadır, haftalık çalışma saati 24 saattir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ortalama 17'dir. Aylık ücretleri ise 130 ila 250 dolar arasında değişmektedir.

Kazakistan'da okul öncesi eğitim kurumlarında görev alan öğretmen sayısı IAC 2018 verilerine göre 80.857 kişidir. Yüksek öğretim mezunları 49.215, okul öncesi eğitimi mezunları 12.357, ilköğretim mezunları 31.012 ve orta öğretim mezunları 550 kişiden oluşmaktadır. Kazakistan'da okul öncesi öğretmenleri kolej ve üniversitelerde yetişmektedir. Günümüzde Kazakistan'da okul öncesi öğretmen yetiştiren 31 kolej ve 32 üniversite vardır. İlköğretim kurumlarında görev alan öğretmen sayısı 325.184'tür. Bu öğretmenlerin üçte biri 20 yıldan fazla bir deneyime sahiptir. Öğretmenler üniversitelerin eğitim fakültelerinde yetişmektedir. Kazakistan'da ilköğretim öğretmeni yetiştiren 76 üniversite bulunmaktadır bu arada okuyan 113.497 öğretmen adayı vardır. Üniversite eğitimi 2 etaptan oluşmaktadır. Öncelikle 4 yıllık olan bölüm bitirilir ardından 1 yıllık eğitim derslerinin bulunduğu bölüm bitirilir.

Kazakistan'da Hayat Boyu Öğrenme

Bağımsızlık öncesi Sovyet Rusya öncülüğünde verilen eğitimin bağımsızlık sonrası ve göstergesi için değişmesi gerektiğinden öncelik olarak okul çağındaki çocuklar referans alınmaktaydı daha sonra ileri yaşlardaki kesimin çağın çocuklarına uyum sağlamada problem olması onların da yeni Kazak eğitim sisteminin içine dahil edilmesine sebep olmuştur. Hem yeni nesil hem de geri de kalanların hayatlarında sadece okul içerisinde eğitimin çağdaş ve modern eğitime uymadığı tespit edilmiştir bunun sonucu olarak hayat boyu öğrenme her yaşta öğrenme ve ilgi isteğe göre kendini geliştirme programları ortaya çıkmıştır. Kazak cumhurbaşkanı da bu konu da öncülük ettiği görülmektedir. Hayat boyu öğrenmede öncelik ve temel olarak mesleki okullar vardır. Uzaktan eğitim ile hayat boyu öğrenme daha rahat sağlanmaktadır. Kazakistan'da akıllı eğitim adlı programın hayat boyu öğrenmede etkili olacağı vurgulanmıştır. Özellikle dünya ile rekabet konusuna oldukça önem veren Kazakların hayat boyu öğrenme olmadan bunun mümkün olamayacağını savunmaktadırlar bunun içinde eğitimin içinde ve dışında her kademesinde bunun için çabaladıkları görülmektedir.

SONUÇ

Kazakistan Eğitim Sistemi bağımsızlık öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Bağımsızlık kazandıktan sonra eğitimde köklü değişikliğe gidildiği görülmektedir. Özellikle cumhurbaşkanı öncülüğünde gerçekleşen eğitim politikaları birkaç aşama ve planlamalardan oluşmaktadır. Var olan bu planlamaların bağımsızlık sonrası dönemde büyük çoğunluğunu gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Bunları gerçekleştirmek için önceliğin ekonomik kaynaklar ve iş gücü amacıyla oluşturulduğunu da söylemek mümkündür bunun içindir ki önceliği mesleki eğitime vermektedirler. İlk başlarda okulöncesi eğitime ekonomik nedenlerle önem verilmemekte olduğu fakat daha sonra ülkedeki ekonomik gelişmişliğin artmasıyla bu kademeye önem verildiği görülmektedir. Teknolojik gelişimin artması ile bunu eğitime entegre ederek ülkenin kalkınmasına katkı sağladıkları görülmektedir. Planlanan politikaların çoğunlu yerine getirilmiştir ve etkilerini olumlu anlamda göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ayan, E. (2008). İbray Altınşarin ve Nikolay İvanoviç İlminski'nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri. *International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/7.

Bolatova, A. (2019). Sovyetler Birliğinden Günümüze Kazakistan Eğitim Sistemi. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Bursa, E. Türkiye-Kazakistan ilişkileri ve yüksek eğitim politikaları. *Journal of social sciences and humanities*.

Gömeç, S. Y. (2020). Sovyet Rusya Döneminde Kazakistan. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 124, 405-420.

Gül, E. (2019). Günümüz Türk Devletlerinde Örgün Eğitim. Ankara: Nobel Bilim Yayıncılık.

Kaplankıran, İ.(2017). Kazakistan Cumhuriyetinde eğitim sisteminin tarihi seyri ve günümüzdeki yapısı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 31-47

Kaya, N., Balcı, B.(2019). Türk Cumhuriyetlerinde Öğretmenlik Mesleği.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12, ss.63.

KC EBB (2018). 2017-2018 Eğitim Yılı İçin ‘ Kazakistan Cumhuriyeti Eğitiminin İstatistikleri’ Yıllık Ulusal Yayın, Astana.

Kınacı, C. (2010). Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları. *International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5/4.

Konca, A. (2012). Kazakistan Ülke Raporu. Ankara.

Kordoldeveva Periza (2016). Kazakistan Eğitim Sistemi, Türk Dünyasında Eğitim. Pegem A Yayıncılık.

Kuşçu, I. (2014). Bağımsız Kazakistan'da eğitim ve sağlık: sorunlar, reform süreci, uluslararası aktörlerin rolü. OrtaAsya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA), 9, 18, ss. 23-46.

Shuinshina, N. (2006). Türkiye'de Kazakistan eğitim sistemlerinin örgütsel yapılarının karşılaştırılması (Merkezi ve taşra teşkilatı açısından). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

**INFLUENCE OF THE MODERN WORLD ON THE PROCESS OF TEACHING
DOMESTIC HISTORY**

Master of history, Teacher-Researcher Elena Vladimirovna SPINOVA
of gymnasium No. 1
Shymkent/ Kazakhstan

ABSTRACT

In the period of globalization, the introduction of innovative technologies into the educational process is a requirement of modern education. In this regard, the teacher's possession of the research culture is of particular importance. The developed program of the course of the gymnasium component "History of Kazakhstan through the prism of painting" aims to form a national and patriotic spirit among young Kazakhstanis on the basis of studying domestic painting, combined with instilling universal values and pride in the achievements of world art. The research conducted by the author of the article includes the following stages: the research topic is determined, which is relevant in Kazakhstani science and has practical application in pedagogical activity; selected, studied, analyzed scientific literature on the research topic; meetings and consultations were held with professional art critics, painting teachers; analyzed the possibility of using the project method, group work, online excursions in the lessons of the gymnasium component; a circle of Kazakhstani artists has been determined, whose canvases will be studied in the lessons of the developed gymnasium component, canvases by foreign artists are selected, whose paintings are consonant in style or theme with paintings by domestic authors. Among the selected canvases, a series of paintings by A. Kasteev "Old and New Life", paintings by E. M. Sidorkin, who illustrated M. Auezov's novel "Abai's Way", K. Telzhanov's work "Amangeldy Imanov", works of art by the artist M. S. Kenbaeva, sketches for the films "Poem of Love", "Girl-Horseman", "It Was in Shugla", "His Time Will Come", "Kozy-Korpesh - Bayan-Sulu", "Daughter of the Steppes" by A.G. Galimbayeva, G. Ismailova's triptych "The People's Craftswoman" and more. Modern education must comply with international educational standards, school graduates must be highly cultured people. The teacher, by participating in the implementation of educational projects, raises his own research culture and contributes to the implementation of the designated order of the society.

Key words: research culture, educational project, gymnasium component, national painting.

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА НА ПРОЦЕСС ПРЕПОДАВАНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИИ.

Спинова Елена Владимировна

Магистр истории, учитель-исследователь гимназии №1 г.Шымкента РК

АННОТАЦИЯ:

В период глобализации внедрение в учебный процесс инновационных технологий является требованием современного образования. В этой связи особое значение приобретает владение учителем исследовательской культурой. Разрабатываемая программа курса гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» имеет цель на основе изучения отечественной живописи формировать у молодых казахстанцев национальный и патриотический дух в сочетании с привитием общечеловеческих ценностей и гордости за достижения мирового искусства. Проводимое автором статьи исследование включает в себя следующие этапы: определена тема исследования, актуальная в казахстанской науке и имеющая практическое применение в педагогической деятельности; отобрана, изучена, проанализирована научная литература по теме исследования; проведены встречи-консультации с профессиональными искусствоведами, учителями живописи; проанализирована возможность использования на уроках гимназического компонента метода проектов, групповой работы, онлайн-экскурсий; определен круг казахстанских художников, чьи полотна будут изучаться на уроках разрабатываемого гимназического компонента, подбираются полотна зарубежных художников, чьи картины созвучны по стилю выполнения или по тематике с картинами отечественных авторов. Среди отобранных полотен серия картин А. Кастеева «Старый и новый быт», картины

Е. М. Сидоркина, иллюстрировавшего роман М. Ауэзова «Путь Абая», работа К. Тельжанова «Амангельды Иманов», произведения творчества художника М.С. Кенбаева, эскизы к кинолентам «Поэма о любви», «Девушка-джигит», «Это было в Шугле», «Его время придет», «Козы-Корпеш — Баян-Сулу», «Дочь степей» А.Г. Галимбаевой, триптих Г. Исмаиловой «Народная мастерица» и другое. Современное образование должно соответствовать международным стандартам обучения, выпускники школ должны быть людьми высококультурными. Учитель, участвуя в осуществлении образовательных проектов, повышает собственную исследовательскую культуру и способствует осуществлению обозначенного заказа общества.

Ключевые слова: исследовательская культура, образовательный проект, гимназический компонент, Отечественная живопись.

В настоящее время в мире происходят серьезные изменения. Процесс глобализации накладывает свой отпечаток и на систему образования. Безусловно, главным вопросом школьного образования является вопрос подготовки конкурентноспособных выпускников, которые будут востребованы в быстро меняющихся экономических и геополитических условиях времени. Поэтому внедрение в учебный процесс инновационных технологий является требованием современного образования, оно существенно влияет на образовательно-развивающий процесс. В этой связи особое значение приобретает владение учителем исследовательской культурой. На данном этапе в РК группа преподавателей Южно-Казахстанского государственного педагогического университета выполняют образовательный проект «Дидактический потенциал отечественной живописи в реализации программы духовного возрождения нации». Приняв решение работать в данном проекте, автор статьи отобрала научную литературу, которая помогла сформировать план исследования.

Тема Проекта интересна не только с научной, но и педагогической точки зрения, поэтому определила тему своего исследования в рамках Проекта: разработать программу курса гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи». Авторы Проекта сформулировали общий принцип введения произведений искусства в жизнь следующим образом: от расширения кругозора к сопереживанию отраженного мира и к эстетическому наслаждению во имя духовного обогащения личности. В соответствии с данным принципом была обозначена цель разрабатываемого Курса: на основе изучения отечественной живописи формировать у молодых казахстанцев национальный и патриотический дух в сочетании с привитием общечеловеческих ценностей и гордости за достижения мирового искусства.

В ходе разработки Курса были обозначены следующие задачи:

- знакомить учащихся с творчеством отечественных художников и художников других стран, которые в своих полотнах обращались к тематике Казахстана;
- использовать живописные полотна как дидактический материал, с целью закрепления и расширения знаний учащихся по курсу истории Казахстана, делая исторические события запоминающимися для школьников;
- воспитывать тонкий художественный вкус, расширяя кругозор учеников в сфере различных направлений мировой живописи.

Наше исследование, направленное на создание Курса разделено на 4 этапа, часть осуществлена, другая находится в разработке:

- 1) определена тема исследования, актуальная в казахстанской науке и имеющая практическое применение в педагогической деятельности;
- 2) отобрана, изучена, проанализирована научная литература по теме исследования;

3) проведены встречи-консультации с профессиональными искусствоведами ЮКГУ и ЮКПИ, учителями живописи школы-гимназии №1 имени А.С. Пушкина, учениками школы-гимназии №1 имени А.С. Пушкина, занимающимися в художественных школах;

4) проанализирована возможность использования на уроках гимназического компонента метода проектов, групповой работы, онлайн-экскурсий;

5) определяется круг казахстанских художников, чьи полотна будут изучаться на уроках разрабатываемого гимназического компонента,

б) подбираются полотна зарубежных художников, чьи картины созвучны по стилю выполнения или по тематике с картинами отечественных авторов. Приведу примеры отобранных для работы на уроках Курса образцов Отечественной живописи.

На уроке гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» планируется активно использовать групповую форму работы. Школьникам будет предложена серия картин

А. Кастеева «Старый и новый быт», они найдут в содержании этих полотен отражение тем «Хозяйство, ремесла, жилище, одежда казахского народа в 18-19 веков». Ученики обсуждают и делают вывод о возможности использования данной серии картин в качестве дидактического материала на уроках истории. У А. Кастеева есть около 30 работ, связанных с образом Абая. Самую известную из них «Молодой Абай» он написал в 1945 году. Именно её предлагаем для анализа второй группе учащихся. Они сравнивают данную картину с другими изображениями Абая, выделяя качества и черты великого просветителя, которые смог отобразить А. Кастеев. Художник Е. М. Сидоркин (1930- 1982) иллюстрировал роман М. Ауэзова «Путь Абая», создав образы Абая, его первой любви Тогжан, его родных и земляков. Полотна руки данного отечественного художника требуют внимательного к себе обращения, так как он был знатоком искусства саков – древних предков казахского народа.

В курсе гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» предполагается изучение творчества художника

М.С. Кенбаева. Нами отобраны для знакомства школьников несколько полотен данного художника. Среди них дипломная работа Кенбаева М.С., написанная по окончании Алма-атинского театрально-художественного училища, «Суюнши, вестники победы». Отклик о данном полотне был в газете «Казахстанской правде», где говорилось о том, что картина передает зрителю память о радости Победы глазами очевидца. Это очень важно и особенно актуально в наше время, так как важность победы над фашизмом должна быть для молодежи неоспоримой истиной. Кроме названной работы Кенбаева М.С. для изучения выбраны полотна «Беседа», «Сары-Арка», «Песня чабана», «Ловля лошади». Это картины, в которых звучит тема единства человека и природы, демонстрируется важность для казахского народа кочевого образа жизни как основы их социального уклада.

Предполагаем изучать на уроках гимназического компонента портреты кисти Кенбаева М.С.: портрет великого кюйши Курмангазы на фоне степных трав Центрального Казахстана, той самой Сары-Арки, портрет средневекового философа Аль Фараби сквозь дымку веков, портрет Мухтара Ауэзова как будто летящего над полем маков. Все эти личности мы изучаем в курсе истории Казахстана. Анализируя работы Кенбаева М.С., ученики видят данных исторических деятелей глазами художника, вспоминают вклад этих людей в Отечественную историю.

В изучении истории Казахстана с использование живописи достойное место может занять, по нашему мнению, метод проектов. Данный метод способствует высокой самостоятельности учащихся. Преподаватель направляет деятельность учащихся, которые исследуют предложенную или выбранную тему, собирают наиболее полную информацию о ней, используют современные технические средства. Картина А. Кастеева «Турксиб» изображает первый поезд, который прошел по новой железной дороге в 20-е годы 20 века. Художник работал в районе, где походила эта грандиозная стойка периода индустриализации в Казахстане. Картина на историческую тему «Войско Амангельды» написана автором на основе воспоминаний сторожил, которые видели этого легендарного человека – сардабека Тургайского центра восстания казахов 1916года. Школьники подбирают полотна и сравнивают художественные стили разных авторов, определяя общие и особенные черты разных картин в изображении одних и тех же исторических событий и личностей.

В этой связи нам кажется интересным знакомство на уроках гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» с творчеством К. Тельжанова. Его дипломная работа это историческое полотно «Амангельды Иманов». Изучение данной картины в сравнении с полотном А. Кастеева «Войско Амангельды» дает ценный материал для повторения темы «Национально-освободительное восстание 1916года в Казахстане». Интересна для повторения темы из истории Казахстана «Целина» картина К. Тельжанова «Атамекен». Привычные взгляду картины целины с полотен соцреализма советских художников это радостные лица тружеников в поле («На целине» Стожаров, «Разбуженная степь» Басов, «Беседа» У. Ажиев). На картине К. Тельжанова виден своеобразный поворот целинной темы: целинная земля, перевернутая плугом, словно вздыбилась. Знакомясь с данной живописной работой, школьники наглядно увидят экологические бедствия, порожденные в Казахстане распашкой огромного количества залежных земель.

В курсе гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» достойное место отведено изучению творчества отечественного художника-графика Е. М. Сидоркина, упомянутого выше в связи его циклом иллюстраций к роману М. Ауэзова «Путь Абая». Он изучал искусство саков: скифское золото, ткани, найденные в Пазырыкских курганах, и современное прикладное искусство: тиснение по коже, серебро. Живописные работы Е.М.

Сидоркина: созданные в технике черной акварели серия «Веселые обманщики» по мотивам казахских народных сказок, иллюстрации двухтомника «Казахский эпос», иллюстрации к поэмам «Козы-Корпеш и Баян-Сулу», «Алпамыс-батыр», «Кыз-Жибек» это ценный материал для знакомства с особенностями литературы, фольклора, ремесел и быта казахского народа.

Расширить знания Отечественной истории поможет знакомство с творчеством А.Г. Галимбаевой в курсе гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи». В 1949 году А.Г. Галимбаева получила диплом художественно-декоративного факультета Всесоюзного государственного института кинематографии (Москва) по специальности «художник-постановщик фильмов», став первой профессиональной художницей-казашкой и связав свою жизнь с кино. Галимбаева А.Г., работая на «Казахфильме», делала эскизы кинолентам «Поэма о любви», «Девушка-джигит», «Это было в Шугле», «Его время придет», «Козы-Корпеш — Баян-Сулу», «Дочь степей». Знакомство школьников с данными фильмами это также работа по расширению исторических знаний молодых казахстанцев: кино, от документального к звуковому и далее к игровому, легко проследить по названным фильмам, которые отцифрованы. Интересно, что любимыми художниками Галимбаевой А.Г. были импрессионисты: Моне, Дега. На картинах ее мир то окутан голубоватой дымкой, а то художница кладет яркие сочные мазки, чтоб передать ощущение радостного летнего дня. Изучение творчества данного художника, возможно, совместить со знакомством с особенностями художественных приемов импрессионистов.

В курсе гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» для расширения знаний Отечественной истории предполагаем знакомство с творчеством художника Г. Исмаиловой. Полотна Г. Исмаиловой это история театра в нашей стране. Она училась на театрального художника в Институт им Репина в Ленинграде. С 1971 года Исмаилова Г. была назначена главным художников театра им Абая. Она занималась оформлением спектаклей на сказочные и исторические сюжеты: «Козы-Корпеш», «Ер Торгын». Школьникам будет полезно, по нашему мнению, познакомиться с портретами кисти Исмаиловой Г., так как на них художница изображала известных людей театра. «Казахский вальс» — портрет Шары Жиенкуловой, создательницы казахской школы национального танца; портрет Шолпан Жандарбековой в роли Ак-Токты по пьесе Г. Мусрепова «Трагедия поэта»; портреты певиц Куляш Байсеитовой и Бибигуль Тулегеновой эти работы Исмаиловой Г. не только образцы духовной культуры казахского народа, но и иллюстрации для изучения промысла и ремесел казахского народа. Исмаилова Г. увлекалась творчеством Врубеля и Коровина, любила картины Веласкеса и Боттичелли. Поэтому говоря об этой отечественной художнице, школьники будут знакомиться с наследием названных авторов. В качестве проектной работы возможен вариант сравнения работ Врубеля, Коровина, Веласкеса или Боттичелли с созданным в 1967 году Г. Исмаиловой триптихом «Народная мастерица».

Разрабатываемый нами курс гимназического компонента «История Казахстана через призму живописи» это интегрированные уроки учебных предметов «История Казахстана» и «Художественный труд». Нельзя упускать из виду тот факт, что современное образование должно соответствовать международным стандартам обучения, выпускники школ должны быть людьми высококультурными. Учитель, участвуя в осуществлении образовательных проектов, повышает собственную исследовательскую культуру и способствует осуществлению обозначенного заказа общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Т. А. Кожамкулов. Об изучении отечественной истории в учебных заведениях Республики Казахстан. Алматы. 2007
2. Проектное обучение истории Казахстана. // Серия «История. Философия. Право». Алматы, 2007
3. Методика преподавания истории в средней школе. Караганда, 2005

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

MEDYALARARASILIK BAĞLAMINDA İHSAN OKTAY ANAR'IN “SUSKUNLAR”
ROMANINDA MUSİKİ VE SESİN ARKA PLANI

Tülay TOR

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Öğrencisi
Milli Eğitim Bakanlığı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni
tulay.karatekin.65@gmail.com

ÖZET

Disiplinerarası hatların belirsizleştiği günümüz edebiyatı türler arası geçişleri de hızlandırmıştır. Bu geçişler karşımıza çok katmanlı, heterojen, çok sesli medyaların da kendilerine yer bulduğu yeni metinleri çıkarmıştır.

Postmodern roman türünde başarılı örnekler veren İhsan Oktay Anar anlatıları, metinlerarasılık ve medyalararasılık açısından oldukça zengin kurgulardır. Bu anlamda kaleme aldığı Puslu Kıtalar Atlası (1995), Efrâsiyab'ın Hikâyeleri (1998), Kitab-ül Hiyel (1996), Amat (2005) ve Suskunlar (2007) isimli eserleri çok sesli, klasik roman çizgisinden uzak metinlerdir.

Metinlerarasılığın yetersiz kaldığı bazı noktalarda karşımıza edebiyat dünyasında yeni bir kavram olan medyalararasılık çıkar. Medyalararasılığa bir çerçeve çizersek, Kayaoğlu'nun tespitiyle medyalararasılık yazınsal bir metnin; bir filmin bir tablonun veya diğer farklı medyaların, belli bir üründe, alt sistemlerinde ya da söylem biçimlerinde yer alması, gönderme yapması, bunları taklit etmesidir.

İhsan Oktay Anar'ın beşinci romanı Suskunlar, kitabın arka kapağındaki deyiimiyle “suskunluğun olduğu kadar, seslerin ve sözlerin, yani musikinin” romanıdır. Yeni bir mecra olan medyalararasılık üzerine yapılan bu çalışmada, özellikle musikinin sahnede olduğu ses, müzik, nota medyaları açısından zengin bir yapıt olan Suskunlar romanı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medyalararasılık, suskunlar, musiki, metinlerarasılık, roman

BACKGROUND OF MUSIC AND SOUND IN THE CONTEX OF İNTERMEDİALİTY İN İHSAN OKTAY ANAR'S NOVEL “SUSKUNLAR”

Tülay TOR

ABSTRACT

Today's literature, where interdisciplinary lines are unclear, has also accelerated the transitions between genres. These transitions have revealed new texts in which multi-layered, heterogeneous and polyphonic media also find their place.

The narratives of İhsan Oktay Anar, which give successful examples of postmodern novels, are very rich fictions in terms of intertextuality and intermedia. In this sense, her works named Puslu Kıtalar Atlası (1995), Efrâsiyab'ın Hikâyeleri (1998), Kitab-ül Hiyal (1996), Amat (2005) and Suskunlar (2007) are polyphonic texts far from the classical novel line.

At some points where intertextuality is insufficient, we encounter intermedia, a new concept in the literary world. If we draw a framework for intermedia, according to Kayaoğlu, intermedia is a literary text; it is the inclusion, reference, imitation of a painting or other media in a certain product, sub-system or form of discourse.

İhsan Oktay Anar's fifth novel, Suskunlar, is the novel of "sounds and words, that is, of music, as well as of silence," as the book's back cover puts it. In this study on intermedia, which is a new medium, the novel Suskunlar, which is a rich work in terms of sound, music and musical notes, especially in which the music is on the stage, has been examined.

Keywords: Intermedia, speechless, music, intertextuality, novel

METİNLERARASILIK VE MEDYALARARASILIK AYRIMI

1960'lı yıllarda ortaya atılan metinlerarasılıkkavramı, M. Bakhtin'in 'diyoloji' metinlerarasındaki diyalog olan *Söyleşimcilik Kuramına* dayanır. Metinlerarasılık kavramı XX. yy'da ürünlerini vermeye başlayan postmodern edebiyatın ana yöntemlerinden biridir.

Metinlerarasılık, bir metnin başka metinlerden destek alarak şekillenmesi olarak bilinir. Bir yazarın metni dönüştürmesi ve ödünç alarak onu yeniden yapılandırmasıdır. Bu ödünç alma olayı gönderme, direkt alıntı yapma, yorum, parodi veya pastiş şeklinde olabilir. Metinlerarasılığa göre, dünya üzerinde anlatılacak yeni bir hikâye kalmamıştır. Yapılması gereken özgün şeyler üretmek yerine, daha önce söylenen şeyleri yeniden ve farklı bir biçimde söylemektir.

Julia Kristeva metinlerarasılık kavramını “Her metin bir alıntılar mozaïği gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür.” cümlesi ile vurgular. Sazyek, metnin metinlerarası olma nedenini yazılmış olan önceki metinleri bozup yeniden bir işlem den geçirme olarak görür. Bu noktada üzerinde durduğu husus *yazıya özgü bir devinim* olmasıdır. Metinlerarasılık kavramının *edebi dil, edebi form* üzerinden ilerlediğini temele alacak olursak, yazılı metinlerdeki ses, şekil, resim, fotoğraf, desen gibi sözs el olmayan parçaları farklı bir başlık altında değerlendirmek kaçınılmazdır.

Metinlerarasılığa en güzel örneklerden biri James Joyce’un *Ulysses* romanıdır. James Joyce’un meşhur *Ulysses* romanının pek çok boyutunu, Antik Yunan destanlarından *Odyseia*’nın modern bir kurgu dünyası içinde yeniden anlatılması ile oluşturur.

Türk edebiyatında ise İhsan Oktay Anar, metinlerarasılığın en güzel örneklerini veren isimlerdendir. Yazarın *Puslu Kıtalar Atlası* isimli romanı ana karakterlerinden Uzun İhsan Efendi, Rene Descartes’ın *Yöntem Üzerine Konuşmalar* isimli kitabındaki *‘Düşünüyorum, öyleyse varım’* cümlesinden etkilenir. Bu cümlenin kendisi üzerinde yarattığı etkiler, romanda yaşanan pek çok olayın merkezine yerleştirilir.

Yazın sahasında oldukça yeni bir kavram olan medyalararasılık, 2005 yılında Ersel Kayaoğlu’nun önerisiyle Türkçede kullanılmaya başlanmıştır. Kavram, dünyada özellikle de Almanya’da 1994 yılından beri kullanılmakta, kavram üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmaktaydı. Kavrama bir çerçeve çizecek olursak Kayaoğlu’nun tespitiyle medyalararasılık yazınsal bir metnin; bir filmin bir tablonun veya diğer farklı medyaların, belli bir üründe, alt sistemlerinde ya da söylem biçimlerinde yer almasını, gönderme yapmasını, bunları taklit etmesidir.

Kayaoğlu’na göre medyalararasılık farklı medyaların ve yapıtların *‘biraradalık’* özelliğine sahip olmasıdır; bunların medyasal ve estetik kırılmalar yaşaması ve bu bozumlarla yeni yaşantı ve deneyim boyutları yaratacağı düşüncesi vardır. Kavram için *‘sanatlararasılık’* *‘medyasallık’* *‘medyalılık’* *‘araçlararasılık’* *‘mecralararasılık’* *‘dolayımlılık’* gibi farklı adlandırmalar da yapılmaktadır. (Bulduk, 2019: 100-101)

Medyalararasılıkta resim, müzik, heykel, fotoğraf gibi farklı sanat dalları ile bir bağ kurmak temeldir. Bu sayede eserde kültürel zenginliğ e ve çeşitliliğe ulaşmak amaçlanır.

MEDYALARARASILIK ÇERÇEVESİNDE İHSAN OKTAY ANAR'IN SUSKUNLAR ROMANI

“Kulak eğer gerçeği anlarsa gözdür”

Mevlana, Mesnevi¹

İhsan Oktay Anar'ın beşinci romanı olan *Suskunlar*, kitabın eflatun renkli arka kapağındaki deyimiyile “suskunluğun olduğu kadar, seslerin ve sözlerin, yani musikinin” romanıdır. Anar, tüm romanlarında olduğu gibi *Suskunlar*'ı da postmodern özellikler çevresinde şekillendirir. Romanda üst kurmaca, montaj, parodi, metinlerarasılık gibi birçok postmodern anlatım biçimi kullanır.

Eser, musiki yanında tarih, felsefe, dinler tarihi, hadis ve tefsir alanlarından bolca faydalanması yönleri ile adeta bir mozaik havası taşır. Roman, bu saydığımız disiplinlere yoğun göndermeler ve alt okumalar ile örülüdür. Anar, kutsal kitaplardan *Kur'an*, *Tevrat* ve *İncil*'den birçok ayeti ya olduğu gibi ya da sezdirme yoluyla romana katmıştır. Bu alıntıları ve sezdirmeleri yazılı metinler arasında bir devinim olduğu için metinlerarasılık kapsamında değerlendirmek mümkündür. Zira bu anlamda Ayşe Melda Üner², *Suskunlar* romanı üzerine metinlerarası bir okuma gerçekleştirmiş tüm ayrıntılarıyla bunları tespit etmiştir.

“...bez örtülmüş bir kafes içindeki karga da getirilip ortaya konuldu ve bez alınınca, fenerin ışığını gören hayvan uyanıverdi. Konuşsun diye dilinin ucu kesilen bu hayvan sağa sola bakarken arada bir duruyor ve ‘Toprağa göm! Toprağa göm!’ diye çığlık atıyordu. Sıra çuvala, daha doğrusu içindekilere gelmişti.”(*Suskunlar* 2007: 225)

“Derken Allah bir karga gönderdi; yeri deşiyordu ki ona kardeşinin cesedini nasıl (gömüp) örteceğini göstersiz.” (MâideSûresi 31)

Metinlerarasılık kapsamında yapılan birçok örnekten biri Kur'an-ı Kerim'de Maide Sûresi'ndeki 31. âyete yapılan yukarıdaki göndermedir. Romanda bu ve bunun gibi birçok metinlerarası gönderme veya birebir benzetim yer alır.

Suskunlar'ın hikâyesi, hakikati arama öyküsü olarak nitelenebilir. Romanın derininde yatan asıl çatışma ise iyilik- kötülük mücadelesi olsa da roman, birden çok alt öykü barındırır. İyiliğin ve sevginin sembolü Hz. İsa izlenimi yaratan Zahir Hazretleri iken, kötülüğün ve günahın sembolü ise şeytanın özelliklerini taşıyan Tağut'tur. İyilik kavramı Hz. İsa çerçevesinde Zahir ile yüceltilirken, kötülük roman boyunca işlenen cinayetler yüzünden Tağut üzerinden yerilir. Bu karşıtlık romanın temel iskeletidir. Bununla birlikte romanda birçok alt öykü, alt çatışma yer alır.

Bu alt öykülerden biri de sufiyane Eflatun'un öyküsüdür. Eflatun bir gün, gizemli bir ses duymaya başlar ve bu sesin peşinde İstanbul sokaklarında bir yolculuğa çıkar. İstanbul'da bu sesin peşinde türlü yerlere uğraması, bir anlamda *seyr-i sülûk*'u çağırıştırır. Bu yolculuk özünde bir hakikati arama yolculuğudur.

¹ ANAR, İhsan Oktay (2007), *Suskunlar*, s. 9, İletişim Yay. İstanbul.

² ÜNER, Ayşe Melda (2010), “*Metinler ve Metinlerarası Okuma: Suskunlar*”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23.

İstanbul'un en izbe sokaklarında, Galata'da, evlerde, çarşılarda bu sesin peşinde sürüklenir. Onu kimse ciddiye almaz, aşağılanır, dayak yer. Kulaklarında çınlayan bu tılsımlı sesin kaynağını tam buldum dediği her yerden azarlanarak, horlanarak kovulur. Bu arayış kitabın ikinci bölümü olan Dügâh bölümünün sonuna kadar devam eder. Aramaktan hiç vazgeçmeyen Eflatun, nihayetinde sesin kaynağını Galata Mevlevihane'sinde bulur. Bu sayede iç huzura, dinginliğe kavuşur. Dikkat edilirse bu yol aslında kâmil insana ulaşmak için çekilen zorluklarla döşenmiş tasavvuf yoludur. Eflatun'u kendine çeken ses tasavvuf müziğinin temel müzik aleti olan ney'dir. Çokluk'un ifadesiyle "bu yoldaki en yüksek merhale olan insan-ı kâmile, hatta daha ileri giderek yekvücut merhalesine" ulaşır. (Çokluk 2009: 117).

Yazar, romanı zenginleştirmek ve eserine mistik ve özgün bir hava katmak için musikî terimlerine ve tasavvufi öğelere yoğun bir biçimde başvurmuştur. Eflâtun'un tasavvufi merhaleleri birer musikî makamı olan çargâh, segâh ve dügâh taksimeleri ile kat ettikten sonra yegâh makamında Yaradan'la yekvücut olması, musikî ile tasavvufun bir araya gelerek birbirini bütünlemesi yönüyle dikkat çekicidir.

Romanın örgüsünü oluşturan bir diğer öykü de Eflatun'un kardeşi Udi Davut'un ve güzeller güzeli; fakat hayalet Asım'ın lanetini taşıyan Nevâ arasında geçer. Kanunî Asım, Neva'yı görür ve ona âşık olur. Aşkını itiraf edebileceği muhteşem bir semâi besteler. Ne var ki yardımcısı Venedik asıllı Cüce Efendi de Neva'ya gönlünü kaptırmıştır. Cüce Efendi, bir gün kıskançlığın da verdiği kinle efendisi Asım'ı boğarak öldürür. İyi bir müzik bilgisi de olan Cüce, Asım'ın semâisini bozar ve "somurt ve çatık kaşlı (...), ruhu sâkil, okkalı ve kurşun gibi de ağır" (Anar 2007: 156) bir hale getirir.

Kanunî Asım'ın hikâyesi biçiminde sunulan ve romanın sonuna kadar gizemini koruyan bu öykü, Neva'nın annesinin, üzerinde bir takım harfler yazılı bir kâğıdı Dâvut'a vermesiyle başlar. Bu, Asım tarafından ebced yazılı biçimde bestelenmiş bir zîrgüle saz semaisidir. Bu öyle bir eserdir ki, "bu semâinin bir tek sesi bile değiştirilirse âhenk bozul[acaktır]. Çünkü mükemmel bir eser[dir]". (Anar 2007: 157). Ancak bu eserde tuhaf olan bir şey vardır, eser mükemmel bestelenmiş olmasına rağmen kusurludur. Bestenin kusurlu bir hale getirilmesi Asım'ın ruhunu huzursuz etmiş ve öldüğü halde dünyaya hapsedmiştir. Onun ruhunu kanatlandıran ve semaiyi düzenleyen de sevdiği kız Neva'yı bu lanetten kurtarmak isteyen Udi Davut olacaktır. "Cücenin bu eserde yaptığı tek şey, dinleyenin aşkını kanatlandıran saz semâisini, pes ve davûdî seslere göçürtmüş olmasıydı. (...) Dâvut, saz semaisini bu hâliyle Nevâ'ya çalmak niyetindeydi. Udûnu kılıfından çıkardı ve itidal-i dem ile ûdunu dımbırdatıp o Kelâm-ı Kadîm'i (...) dem-be-dem dem eden musikîyi dinletti. Bu Araban eseri çalan Dâvut ile kapının önüne çıkan Nevâ, göklere yükselen bir ışık gördüler. Aşkını anlatmayı âşık olmaktan daha fazla seven bu hayâlet, Âsım'dı. Ruhunu huzur içinde göklere yükseldi ve yıldızlar arasında kayboldu (Anar 2007: 267).

Romanda bulunan diğer öyküler cimriliğiyle ün salmış Eflatun ve Davut'un abisi -aynı zamanda mehteran olan- Kalın Musa'nın tavuğuna düşkünlüğü ve başına gelenler, Paşa'nın karasevdaya düşen yeğenin Veysel Bey'in çaldığı "kasvetli hüzzam makamının yol açtığı kederden dolayı Hakk'ın rahmetine kavuşması" (Anar 2007: 55) olarak sıralanabilir.

İhsan Oktay Anar, eserlerinde kendi dil dünyasını oluşturan ender yazarlardandır. Yıldız Ecevit, İhsan Oktay Anar'ın doksan ortalarında Osmanlıca ile Türkçeyi birbirine karıştırarak yarattığı metinlerin Türk edebiyatında o güne değin görülmedik bir dil kurguladığını belirtir. (Ecevit 2016: 93) Her bir romanı ciddi bir araştırma sürecinin sonucu olduğu belli olan yazar, *Amat* isimli romanında gemicilik terimleri üzerine bir dil kurarken; *Suskunlar* romanında ise musiki terimleri üzerine bir roman dili yaratır.

“Bu sazdan üflenen nağmeler, sırrın ufulevivüsafası olan ehl-i vukuf füsunkârların bezediği o vasi füseyfiseda raks ve vüsub eden vüsema gibi birer üfkuhe idiler. Ama füsus ki üflendikçe gönüllerdeki menhus ufunetin üful olduğu, bu füyuz dolu, tabi bir vüs ve vüsat taşıyan nefesler, hangi yusuf-u kalbiden nasıl hâsıl olur diye sanki fusul-u erbaa teessüf ediyordu.” (Anar 2007: 123-124)

Sadece musiki terimlerinin kullanıldığı paragraflara değil, romanın tamamına bir ses, adeta bir gürültü hâkimdir. Karşılıklı konuşmaların oldukça az olmasına rağmen anlatıda çok sesli bir cümbüş havası vardır. Anar romanını, asa tıngırtısı, dudak şapırtısı, gulyabanilerin homurtuları, cinlerin fisıltısı, ifritlerin kahkahası, çın çın çingiraklar, tokmaklar, kalın gür sesler, şaklayan tokatlar, ıslıklar, ağlayanların hıçkırıkları, kapı gıcırtiları, köpek ulumaları, öksürükler tıksırıklar, küfürler, lıkır lıkır içilen sular, horultular, takır takır birbirine vuran dişler, tabak çanak çingırtısı, ezan sesi, güvercinin kanat sesi, Şşşt sesi, ud sesi, kemeçe sesi, ney gibi ses içerikli sözcük birçok ile kuşatır. Bu sesler sayesinde romana hareketli, yaşayan, dinamik bir İstanbul katılmış olur. Denebilir ki romana canlılığı katan ana unsur sestir. Romanda, *gıcirtı* sözcüğü on iki, *fisiltı* sözcüğü ise sekiz defa geçer. Kasıtlı yapılan bu sözcük tekrarlarının etkisiyle romanda gizemli, korkulu ve fantastik bir ortam yaratılır.

Anlatının büyük bölümünde uzun cümleler tercih eden yazar, kelimelerin ses yapılarını ön plana çıkararak değişiklikler yaparak yer yer tekerlemeye kaçan ifadeler kullanır. Bunu Postmodern romanın dil oyunlarını anımsatacak tarzda yapar.

Anar, okurun içerisinde zaten maceracı bir ruh olduğuna inanır. Kendisinin sadece bu duygulara seslenmeye çalıştığını, okura *bir lunaparktaymış gibi hissetmelerini sağladığını* belirtmiştir. (Asar 1997: 32) İbrahim Şahin'in de deyimiyle *Anar, oyundan zevk alan romancıdır*. (Şahin 2014:6) Yazarın roman yazma işini bir oyuna benzetmesinin etkisiyle kurduğu bu cümlelere en güzel örnek romanın on altıncı sayfasında karşımıza çıkar:

“...Hızır paşa'nın zurnazenleri zurnalarını zırıl zırılzırıldatırlarken zırlı zirveye varıp hitam bulunca, ortamda sanki tammat başlıyor, tak tak tammeleri ile köszenler tokmakları vurup tımturak ile tokurtokurtokutdatıyorlar, tokmaklarını sanki kâfirin beynine indirmek için ta yukarı kaldırıp köslere acımasızca darp ederlerken, dudakları hınçla yukarı doğru büzülüyor, çevganileri ise çın çın çingirakları çınçılan misali çingir çingir çingidata çingirdata sallarlarken, davulzenler tokmaklarını güm güm indire indire davulları gümgüme ile gümbür gümbür gümbürdetiyorlardı...” (Anar 2007: 16)

Suskunlar romanı ile bu bağlamda M. Bakhtin'in karnavallaştırma kavramı arasında bir ilişki kurulabilir. Karnavallaştırma, "çok seslilik, dilin merkezkaç kuvveti, şeylerin neşeli göreciliği" anlamlarına gelir. (Hassan 1992:6)

Romanda dikkati çeken nokta, ana öykü de dâhil tüm alt öykülerin "musiki" kavramı ile ilintili olmasıdır. "Ses, müzik veya müzik aleti" etrafında şekillen bu anlatılar, merkeze musikiyi almış ve bu merkez etrafında kurgulanmıştır. Musiki, romanın lokomotifliğini üstlenmiş, bir fon olmaktan çıkmış ve olayları sürükleyen esas unsur haline gelmiştir. Metinlerarası nitelendirmesinin yetersiz kalacağı bu noktada, öğelerin romana katkısını medyalararasılık şemsiyesi altında değerlendirmeye çalışacağız.

EFLATUN'UN ÜZERİNDEKİ PLATON GÖLGESİ

Eflatun, romanın en suskun en gizemli kahramanının adıdır. Yarı hülyalı, Mecnunvari halleriyle İstanbul sokaklarında divane bir halde kulağında sürekli çınlayan gizemli bir sesin peşinde dolanır durur. Peşine düştüğü bu büyülü ses onu Galata Mevlevihanesi'ne çeken ney sesidir. Bu ulaşma aynı zamanda tasavvufun "çile" merhalesini çağırır.

Galata Mevlevihânesi'nde derviş hücrelerinin bulunduğu binaya giren Eflâton, açık bırakılmış bir kapıdan gelen seslere kulak kesilir. İçeriden gelen neyin sesi karşısında hayrete düşen Eflâton'un hâli şöyle anlatılır: Eflâton'un kalbi güm güm atıyordu. İsmail Dede'ye büyük bir heyecanla, "Merakımı affedin efendim," dedi. "Ama bu tap tap sedâların eşliğindeki, o muhteşem ses hangi sazdan geliyor?" İsmail Dede gülererek cevap verdi: "O saz neydir" (Anar 2007: 124)

Ney, İslam diniyle bağıntılı olarak tasavvuf müziğinde özellikle de Mevleviler arasında önemli bir yere sahip kamıştan yapılmış nefesli bir çalgıdır. *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*'nin, "Dinle neyden ..." ifadesiyle başlayan *Meşnevî*'sinin ilk on sekiz beytinin neye ayrılması Mevlevi tarikatında neye farklı bir yer kazandırmış, ney bu tarikatta '*nây-ı şerif*' diye anılmıştır.

Neyin icadıyla ilgili olarak, Hz. Peygamber'in ilâhî bir sırrı Hz. Ali'ye söyledikten sonra Ali'nin bu sırrın manevî ağırlığına dayanamayıp onu susuz bir kuyuya bağırıldığı ve daha sonra bu kuyudan çıkan kamışlardan her rüzgâr estiğinde bu sırrın etrafa yayıldığı yolunda bir menkıbe anlatılır.

Mûsiki kaynaklarında sıkça tekrarlanan bu menkıbe için *FerîdüddinAttâr*'ın *Mantıku'tTayr* adlı eseri kaynak gösterilirse de burada sadece Hz. Ali'nin sırlarını söylediği bir kuyunun kanla dolduğu hikâye edilir, neyle ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmaz.

Ney, aynı zamanda öteden beri Türk mûsikisinin ve özellikle tekke mûsikisinin vazgeçilmez sazı olmuştur. Neyde bulunan yedi adet deliğin tasavvuf düşüncesinde "yedi esmâ" olarak yorumlanır. Ney, aynı zamanda insân-ı kâmilî temsil eder.

Romanda da yeryüzünün yaradılışı ney sesine üflenmesiyle aşama aşama gerçekleşir. Birçok inançta var olan mevcudatın ve eşyanın altı günde yaratılışı ve yaratılış sırası eserde Tanrı'nın üflediği hayat nefesi ile taklit (pastij) yapılarak verilir:

“Başlangıçta sükût var idi. Ve her yer karanlık idi. Ve Yaradan Yegâh makamında terennüm eyledi. Ve bu ışıltılı nağme ile etraf nûr oldu. Ve nağme boşlukta yankılanıp geri döndü. Ve Yaradan, bu Yegâh nağmenin güzel olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, birinci gün. Ve Yaradan Dügâh makamında terennüm etti. Ve suların ortasında bir azîm kubbe peyda oldu. Ve kubbe tâ arşa kadar yükseldi. Ve nağme, işte bu kubbede yankılanıp geri döndü. Ve Yaradan bu Dügâh nağmenin güzel olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün. Ve Yaradan Segâh makamında terennüm etti. Nağme çöllerde ve enginlerde yankılanıp geri döndü. Ve Yaradan bu Segâh nağmenin güzel olduğunu gördü. Ve terennüme devam etti. Nağme ile mest olan toprak, ot ve tohum veren sebze ve meyve veren ağaçlar hâsıl etti. Ve akşam oldu ve sabah oldu, üçüncü gün.” (Anar, 137-138)

Musikinin/sesin kökeni Tanrı'nın üflediği hayat nefesidir. Bununla birlikte romandaki Tanrı'yı temsil eden Muhteşem Bâtın Hazretlerinin “Neyzen” olarak da adlandırılması tesadüf değil bilinçli bir seçimdir.

Mevlevihane ve tasavvuf müziğinde önemli bir yeri olan ney enstrümanının kullanılması metinle musiki arasında bir koşutluk kurmamızı sağlar.

Yazar kahramanına verdiği Eflâtun adıyla da ünlü filozof Platon (Eflatun)'a gönderme yapmayı amaçlamış olmalıdır. Çünkü romandaki Eflatun, gerçekteki filozof Eflatun gibi, idealar dünyasındaki Gerçek'i arayan bir kahramandır (Karaca 2010: 252).

Arapça'da /p/ sesi bulunmaz. Yabancı dillerden alınan ve içerisinde /p/ bulunan sözcükler daima /f/ sesi ile okunmuştur. Arapça'da /o/ sesi de bulunmaz. Bu nedenle /o/ sesi ile yazılan sesler de /u/ ile karşılanmıştır. Dolayısıyla filozofun Arapça adı *Felâtûn* veya *Eflâtûn* olarak telaffuz edilmiş. Türkçeye de Arapçadan bu şekliyle aktarılmıştır. İkinci şekli daha yaygın kullanılmıştır.

Romanın kahramanı Eflatun ile Antik dönem filozofu Platon arasındaki benzerlik sadece isimleri ile sınırlı değildir. Yazar tarafından seçilen bilinçli bu isim bizi Platon'un müzik ile ilgili öğretilerine ve hakikati aramada yöntem olarak kullandığı “*hatırlama kuramı*”na götürür.

“İnsan ıstırabını dindirmek bir şarkıyı kullanabilme olanağı ile bağlantılıdır” diyecek ölçüde müziğe önem verilen Antik Yunan'da musikinin; epilepsi, depresyon, sıla hastalığı-melankoli, mani, cinnet, somnambulizm, letarji, katatoni, histeri, felç, afazi, tarantizma, korea, gut, ateşli hastalıklar, romatizma, çeşitli ağrılar, veba, kızamık, kuduz gibi hastalıkların tedavilerinde kullanıldığına dair bilgiler vardır.

Sokrates'in öğrencisi olan Platon (M.Ö 400)'un müziği diğer sanatlar arasında ayrı bir yere koyduğu aşikârdır. Platon, müziğin ahengi ve ritmiyle ruhun derinliklerine etki ettiğini ve insana bu sayede bir rahatlık verdiğini belirtir. Yine Platon'un sağırlığı tedavi etmek için trampetten yararlandığı bilinir.(Birkan 2014: 37)

Platon'a göre müzik ruha ahenk kazandırır, onu dengede tutar. Ahenk içindeki bu ruh iyiyi ve güzeli hemen tanıyabilir. Ruha iyiyi güzeli, sevmeyi; akıl gelişmemişken bile iyi ve güzeli ayırt edip seçmeyi öğretir. Müzik, ruha hakikati tanıyabilmesi için sağlam bir temel kazandırır. Tıpkı romanda Eflatun da Platon gibi hakikati müzikle arar. Ney sesinin peşinde hakikate, tek eşsiz ve mükemmel olan Tanrı'ya ulaşarak onunla yekvücut olur.

Platon'un *Hatırlama teorisi* ideaların dünyadaki yansımalarına dayanır. Kuram kısaca;“ruh tanrıların ve iyi insanların olduğu yerde idealar dünyasındadır. İdealar dünyasında ideaları gören insan görünen dünyaya döndüğü zaman gördüğü şeyleri yani idealardan pay almış şeyleri idealar dünyasında asıllarını yani idealarını gördüğü için hatırlar” teorisine dayanır. (Budak 2002: 43) Yine Platon öğretilerine göre beden bir hapisane hatta daha da kötüsü bir tabuttur. Ruh kutsal olan *bütünden* kopup bedene girmiştir. Dünya yaşamında amaçlanan ruh serbest kalıncaya kadar bedeni olabildiğince saf ve arı tutmaktır. Ruhun bedene hapis olmasının nedeni ise geçmişte işlemiş olduğu bir hatanın cezası olarak görülür. Bu görüşler tasavvuftaki mistik dünya görüşüyle neredeyse aynıdır.

Eflatun'un duymuş olduğu gizemli ses de esasen Bezm-i Elest'te Tanrı'nın ruhuna üflediği kendi sesidir. Eflatun dünyada yana yakıla dolaşarak bu sesi arar. Aslında aradığı bu ses de kulağında bir ıslık gibi çalan ney sesidir. Bu noktada neyin sesi aslında Tanrı'nın sesidir. Ney sesi Eflatun'a ilahi sesi, hakikati hatırlatmıştır. Eflatun aslında Platon'un öğretilerini gerçekleştirmiştir yorumu yapılabilir. Tasavvuf yoluna girerek ruhunu özgürleştirmiş, arındırmış ve Tanrı ile bütünleşmiştir.

UDİ DÂVUD VE DAVUDİ SESİN YANKISI

Davud romanda Eflatun'un udi olan kardeşidir. Eflatun ne kadar naif yaradılışlı sakın bir genç ise -zaten en nihayetinde sufi olmayı seçecektir- Davud da bir o kadar sert, güçlü ve zekidir. Kardeşi Eflatun'u sürekli kollar ve korur. Hatta romanın son bölümünde Cüce Efendi'nin elinden kardeşini kurtarır. Zekâsı ve müziğe olan yeteneği sayesinde bozuk semaiyi düzeltir ve sevdiği kız Neva'yı Asım'ın hayaletinden kurtarır.

Anar'ın Davud'a seçtiği isim öylesine değildir. Bilinçli bir seçim olan Davud adı bizi Davud peygambere ve dahası onunla birlikte Davud peygamberin müzik ve sesle ilgili özelliklerine götürür.

Davud Peygamberin çok güzel bir sesi olduğu bilinir. Büyük bir lütuf olan güzel sesiyle ilahiler söyler ve Allah'ı tespih eder. Kendisine indirilmiş bulunan ve dört büyük kitaptan birisi olan Zebur'u çok güzel ve seri okur. Gür ve güzel sesiyle Mukaddes Kitabı okumaya başladığında sadece insanlar değil, hayvanlar da dinlemeye gelirler. Kurtlar ve kuşlar onu dinler, sesiyle dağlar yankılanır.

“Andolsun, Biz Davud'a tarafımızdan bir fazla (üstünlük) verdik. "Ey dağlar, onunla birlikte (Beni tesbih edip) yankıyla ses verin" (dedik) ve kuşlara da (aynısını emrettik).” (Sebe Suresi, 10)

Bu sebepten dolayıdır ki, halk arasında gür ve güzel sesler için "*Davudi ses*" tabiri kullanılır. Sesi gür olan kimseler için "Davud'un mizmar (kaval)larından bir mizmar verildi." denilir.

Aynı zamanda Divan edebiyatında da gür ses için bu tabir kullanılır. Mübarek sesiyle mest olan hayvanlar emrine amade olur; kuşlar adeta havada hapsedilmiş halde, toplu olarak her biri Peygambere yönelirler. Kendisine itaat ettikleri gibi, ona tabi bir şekilde tespih ederler.

“Biz bunu (hükmü) Süleyman'a kavrottuk, her birine hüküm ve ilim verdik. Davud ile birlikte tesbih etsinler diye, dağlara ve kuşlara boyun eğdirdik. (Bunları) Yapanlar Biz idik (Enbiya Suresi, 79).

Davud peygamberin de müziğin iyileştirici etkisinden yararlandığı bilinmektedir. M.Ö. 1055-974 tarihleri arasında yaşayan Davud peygamber devrin kralı Kral Saul'ü cinnetini çeng (bir arp çeşidi) çalarak iyileştirir.(Kurt 2009: 264)

Romanda Davud da çaldığı semai ile Neva'yı iyileştirir. Asım'ın ruhunu çektiği acıdan kurtarır.

KALIN MUSA VASITASIYLA MUSA PEYGAMBER'DE SESİN İZİNİ SÜRMEK

Kalın Musa, romanda Eflatun ve Davud'un mehter takımında kös çalmakla görevli dedeleridir. Boyu kısa olmasına kısa ama sesi oldukça kalın ve gürdü. Bu nedenle arkadaşları ona “Kalın Musa” derlerdi. (Suskunlar 2007: 17)Kalın Musa, ağzı bozuk, cimri, bencil ve kaba bir adam imajı ile verilir.

Hz. Musa kutsal kitaptan Tevrat'ın indirildiği büyük peygamberlerdendir. Romanda bu dört kutsal kitabın indiği peygamberin ikisinin adı kullanılır. (Davud, Musa) İncil, Tevrat ve Kur'an- ı Kerim'den de ayetlere metinlerarası göndermeler yapılır. (Zahir Hz. İsa'yı temsil eder) Roman için dört büyük dini merkeze alarak romanı bunlar üzerine inşa edilmiştir yorumu yapılabilir. İsimleri geçen Davud peygamber ve Musa peygamber ile ilgili de ilahi ses, yaratıcının nefesi içerikli ayetler ve menkıbeler bulunur.

Müzik kelimesinin kökeni de bu bağlamda dikkat çekicidir. Yunan söylencelerindeki dokuz esin perisi anlamlarına gelen müzik, "mousai" , "müzler" ya da "musalar" şeklinde de telaffuz edilir. Söylenceye göre kırlarda, ağaçlık alanlarda şarkı söyleyip çalgılar çalarak çevrelerine mutluluk ve esenlik veren bu ilham perilerinin yaptığına ilişkin anlamında *müzik* sözcüğü türetilmiştir.

Yine sözcüğün kökeni ile ilgili Hz. Musa ile ilgili bir kıssa anlatılır. Hz. Musa, bir gün Sina Dağı'nda bir ilahi emir alır: "muse ke" kendisine belirli bir ton ve ritimde iletilen ve "dinle Musa" anlamına gelen bu emre Musa, ilk kez "müzik" kelimesi ile karşılık bulmaya çalışmıştır. Müzik ve musiki kelimelerinin buradan türediği de rivayet edilir.

Hz. Musa ilahi sesi duyan, yaratıcı ile konuşan sayılı peygamberlerdendir:

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim." (Araf Suresi 143)

Allah’ın kendisiyle konuştuğu kimse anlamına gelen Musa ismi, Kuran’da Allah’ın bazı peygamberlerle konuştuğu bildirilmekle birlikte ismen sadece Hz. Musa’ya verilmiştir. Kur’an’da Allah’ın peygamberlerle konuşması üç şekilde gerçekleşir. Biri ilham şeklinde vahiy yoluyla, ikincisi bir perde arkasından, üçüncüsü ise elçi (bir melek) aracılığıyla konuşmadır. (Şûra 42/51)

İlahi sese ulaşma üzerine kurgulanan romanda seçilen bu peygamber isimleri manidardır.

ANLATIDA MAKAMLARIN HÂKİMİYETİ

Suskunlar romanında müzikle ve müzik aletleri ile ilgili sayısız kavram geçer. Bunlardan en belirgin olanları kitabın üç bölümüne de adını veren “yegâh” “dügâh” ve “segâh” sözcükleridir. Bunlar aynı zamanda birer Klasik Türk müziği makamıdır.

Yegâh makamı, Klasik Türk müziğinde kullanılan birleşik bir makamdır. Dügâh sesi üzerine aktarılmış Neva makamı dizisine Rast makamı dizisinin eklenmesiyle kurulur. Kitapta da romanın ilk bölümünü teşkil eder giriş mahiyetindedir.

Dügâh makamı ise on sekizlideki re sesine verilen isimdir. Klasik Türk müziğinde kullanılan birleşik bir makamdır. Dügâh sesi üzerindeki Sabâ makamı dizisine yegâh dizisinin bir kısmının eklenmesiyle meydana getirilmiştir. Çıkıcı bir seyir özelliği vardır. Romanın ikinci bölümünün adıdır. Tıpkı makamda olduğu gibi Yegâh bölümünün üzerine eklemeler yapılarak Dügâh bölümü kurgulanır. Merak unsurunun doruğa çıktığı bölümdür.

Segâh makamı Klasik Türk müziğinde orta sekizlideki do veya koma bemolü almış re sesidir. Romanın son bölümüne ismini veren makamdır. Roman, olayın çözüme kavuşması, Cüce Efendi'nin öldürülmesi, Eflatun'un kurtulması ile sonlanır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer makam da romanın tek kadın kahramanı olan Nevâ'ya ismini veren Klasik Türk müziği makamı olan nevâ makamıdır.

Makam, Türk mûsikisinin kimin tarafından oluşturulduğu bilinmeyen en eski makamlarındandır. Dügâh perdesinde karar veren bir makam olduğundan bu perde üzerinde kurulu olan dizisi, yerinde bir uşşak dörtlüsüne nevâ perdesinde bir rast beşlisinin eklenmesiyle meydana gelmiştir. Basit makamların güçlülerinin diziyi meydana getiren çeşnilerin ek yerinde olması kuralına uygun şekilde güçlüsü, uşşak dörtlüsü ile rast beşlisinin ek yerindeki nevâ perdesi olup bu perde üzerinde karakteristik yarım karar yapılır.

Genel olarak lirik, dinî-tasavvufi bir karakter taşır. Aynı zamanda tedavi amaçlı kullanılan bir makamdır. Dinleyenlere lezzet ve ferahlık duygusu veren bu makam akşam vakti etkilidir. Üzüntüyü giderir ve lezzet verir. Gönül okşayıcıdır. Kötü fikirleri kovar, cesaret ve yiğitlik duygusu uyandırır. Kuvvet ve kahramanlık duygularını meydana getirir. Akıl hastalıklarının tedavisinde ve buluş çağındaki kız çocuklarının rahatsızlıklarında kullanılır. Dikkat edilirse romandaki Neva karakteri de lanetlidir, üzüntülü ve huzursuzdur.

Ahd-ı Akit'in "Yaradılış" bölümünde "Dünya'nın Yaradılışı" şu şekilde anlatılır:

"Başlangıçta Tanrı yeri ve göğü yarattı. Yer boştu ve yeryüzü şekilleri yoktu. Engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın ruhu sular üzerinde dalgalanıyordu. Tanrı, 'ışık olsun' diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa gündüz ve karanlığa gece adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu.

Tanrı suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın diye buyurdu ve öyle oldu. Tanrı gök kubbeyi yarattı. Kubbeye gök adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ikinci gün oluştu" (Eski Anlaşma Yaradılış:1) şeklinde devam ederek yeryüzünün altı günde yaratıldığı Tanrı'nın yedinci gün de dinlendiği yazılıdır. İhsan Oktay, romanda bu yaradılış efsanesine gönderme yaparak; yaradılışı *Yegâh*, *Dügâh*, *Segâh*, *Çargâh*, *Pençgâh*, *Şeşgâh* ve *Heftgâh* makamlarına uyarlar ve o şekilde adlandırır:

"Başlangıçta sükût var idi. Ve her yer karanlık idi. Ve yaradan Yegâh makamında terennüm eyledi. Ve bu ışıltılı nağme ile etraf nur doldu. Ve nağme boşlukta yankılanıp geri döndü. Ve Yaradan Yegâh nağmenin güzel olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu. Birinci gün.

Ve Yaradan Şeşgâh makamında terennüm etti ve gelecek olan yankıya kulak kabarttı. Ancak bu kez nağme yankılanmadı. Bununla birlikte Yaradan baktı ki, uzaklarda bir yerden aynı makamda bir avâz gelir. Hemen tanıdı.

Cins cins canlı mahlûkatın ve yürüyenlerin ve sürünenlerin ve denizdeki balıkların, göklerdeki kuşların ve her şeyin hâkimi ilan edip mübarek kıldığı insanın sesiydi bu. Yaradan bu sessin pek o kadar çirkin olmadığını gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu. Altıncı gün.

Ve Yaradan yerin toprağından adam yaptı ve onun burnuna makamı gizli bir nağme üfledi.” (Suskunlar 2007: 138)

Eski Anlaşma metnine yapılan bu gönderme hiç şüphesiz metinlerarasılık kapsamında değerlendirilmelidir. Musikideki makam isimlerinin kullanılması medyalararasılık kapsamında değerlendirilmelidir.

Romanda Tanrı olarak verilen Neyzen Batın Efendi’de Eflatun’a *hayat nefesini* üfler, bu aynı zamanda bu bir *nağmedir*. Bu sayede onu yeniden diriltir. Tanrı da en maharetli neyzen, neyzenlerin üstadıdır.

DOĞU- BATI, İYİLİK-KÖTÜLÜK BAĞLAMINDA NEY VE CLAVICYMBALUM (KLAVSEN)

Eserde çok sayıda makam kullanıldığı gibi yine çok sayıda müzik aletinin adı geçer. Kös, ud, ney, kanun, zil, kemençe, klavsen bu isimlerden sadece birkaçıdır. Eserdeki tüm kahraman ya muhakkak bir müzik aleti çalar yahut müzik ile ilgisi vardır. Kalın Musa mehter takımında kös isimli davulu çalar, Davud iyi bir ud ustasıdır, Veysel efendi kemençe üstadıdır, İbrahim Dede ney çalar. İsimlerin ile bu bağlamda seçildiğini yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz için buraya almıyoruz. Müzik aleti seçimlerinde doğudaki sazların ağırlıkta seçildiği aşikârdır.

Şekil 1: Kös (Resimler romana ait değildir.)

Fakat iki müzik aleti var ki temsil niyetinde kullanıldığı açıktır. Ney, Türk tasavvuf müziğinin ve Mevlevilerin en yaygın kullandığı üflemeli bir çalgıdır. Ney, romanda Tanrı Neyzen Batın Hazretlerinin kullandığı alettir. Dolayısıyla da iyiliğin temsilidir. Doğu kültürüne ait bir sazdır. İlk örneklerine *Mezopotamya*’da rastlanan sazı tarihte ilk kullananın uygarlık *Sümerler*dir. (İslam Ansiklopedisi 2007: 68-69) Romanda da hem doğu musikisinin dolayısıyla Doğu’nun; Tanrı’ya ve ilahi nefese atfedilmesiyle de iyiliğin sembolü olur.

Şekil 2: Ney (Resimler romana ait değildir)

Romanda temsil niyetiyle kullanılan bir diğer müzik aleti ise günümüzdeki piyanonun atası olarak bilinen klavsendir. Klavsens (Fr. *Clavecin*, İt. *Clavicembalo*, Alm. *Cembalo*, İng. *Harpsichord*) piyanonun atası olan bir enstrüman olarak bilinir. Ses kapsamı dört oktavı aşan klavsende üst üste iki klavye ve elli beş tuş bulunur. En parlak dönemini XVIII. yüzyılda yaşayan klavsens, daha sonra yerini piyanoya bırakır. Klavsens günümüzde, yalnız bu çalgı için bestelenmiş eserlerin seslendirilmesi için kullanılır.

Aslında Venedikli bir köle olan Pereveli İskender- diğer adıyla Cüce Efendi- Asım tarafından köle olarak satın alınır. Cüce kısacık boyu, çirkin yaratılışı ve altışar parmaklı elleri ile grotesk bir görüntü çizer. Adeta bir ucubedir. Efendisi Asım'ı kıskançlık sonucunda öldürdükten sonra berat belgesini de alarak o evden kaçır. O da Eflatun gibi bir ses duyar fakat onun duyduğu ses uğursuzdur:

“Burada Frenklerin CLAVICYMBALUM dedikleri, yan yana dizilmiş ve bazıları beyaz ve diğerleri siyah olmak üzere toplam seksen beş anahtarlı bir musiki aleti vardı. Servi ağacı yerine ıhlamurdan yapıldığı için sesi diğerlerinden daha dolgun olsa gerekti. Cüce yanına gidip bu çalı aletini inceledi (...) Cüce beyaz üd anahtarı ile fa'dan yarım perde daha tiz ses veren bir siyah anahtara aynı anda bastı. Çıkan ses kendisini çağırın o uğursuz sesin aynısıydı. Böylece musikideki şeytan ruhuna giriverdi.” (Suskunlar 2007: 181)

Şekil 3: Klavsen (Resimler romana ait değildir)

Şeytani özellikleri ruhuna alan Cüce kötülüğün temsili olur. Tek gayesi de İstanbul'da bulunan altı musiki üstadını öldürüp yedinci ve son üstat olan Batın Hazretleri'nin ney'inden hayat nefesini dinleyerek sonsuz hayata ulaşmaktır. Neyle simgelenen ölümsüzlüğün nefesi ile kötülüğü hâkim kılmaktır. Belirttiğimiz üzere piyanonun atası olan klavsen Batı menşeli bir sazdır. İçerisinde şeytani sesi, kötülüğü barındırır. Romanın sonunda iyilik kötülüğe galip getirilerek romana masalsı bir hava verilmiş olur.

SONUÇ

Son dönem Türk edebiyatında kendi üslubu ve fantastik öğeleriyle kendisine yer edinen İhsan Oktay Anar'ın Suskunlar romanı tarih, din, felsefe, musiki gibi birçok alanla bağ kurularak örülmüş parodi vurgusu ön planda postmodern bir eserdir. Bu yönüyle roman, iç içe geçen birden çok öykünün ana öyküyü beslediği büyük anlatı özelliği gösterir. Dinler tarihine yaptığı göndermeler dikkate değerdir. Özellikle İslam dini ve tasavvuf ile ilgili kavramları romanın içerisine yedirmiş, dört büyük kitaba göndermeler yapılmıştır. Bu göndermeler metinlerarasılık kavramını birebir örneklemektedir.

Romanın bir diğer önemli noktası da musikiyi romanın merkezine yerleştirmiş olmasıdır. Yazarın kendi deyişiyle “*musikinin romanı*” nı yazmasıdır. Ud, kemençe, kanun, klavsen, ney gibi müzik aletleri; yegâh, dügâh, hüzzam, nevâ gibi Klasik Türk müziği makamlarına yer verilmesi eserin medyalar açısından zengin olmasını sağlamıştır.

Romandaki müzikle ilgili öğelerin yazılı metinler olmadığı için bunları metinlerarası başlığı altında değerlendirmek yetersiz kalacaktır. Bu öğeler birer medyadır ve medyalararasılık kavramı altında değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ANAR, İhsan Oktay (2007), *Suskunlar*, İletişim Yay. İstanbul.
- BİRKAN, Z. Işıl, (2014) *Müzikle Tedavi, Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*, Akupunktur ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi, Ankara.
- BUDAK, Behiye Bilge, (2002) *Platon'da Tanrı Sorunu*, İstanbul Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul.
- CANATAK A. Mecit, BULDUK Nurten (2019), *Dijital Çağ Türk Edebiyatı ve Medyalararasılık Tartışmaları*, Hiper Yayın, İstanbul.
- ÇOKLUK, Necmiddin (2009), *İhsan Oktay Anar ve Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Trakya Üni. SBE TDE Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- ECEVİT, Yıldız (2016), *Türk Romanında Postmodern Açılımlar*, İletişim Yay. İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi, (2007) *Türk Diyanet Vakfı*.
- KARACA, Alâattin (2008), "Suskunlar'ın Sıkı Öyküsü". *Kitap-lık112*, s. 99-106.
- _____ (2009), "İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Din ve Tasavvuf (Suskunlar örneğinde)", *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu 27-28 Mart 2008 Bildiriler*, Erciyes Üni. Yay. No: 170, Kayseri, s. 197-209.
- KARLIDAĞ, Esra (2010), *İhsan Oktay Anar'ın Romanlarının Çözümlemesi*, Hacettepe Üni. SBE TDE Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KAYAOĞLU, Ersel, (2009), *Edebiyat Biliminde Yeni Bir Yaklaşım: Medyalararasılık*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- KULOĞLU, Ünüshan (2009) *Osmanlı Müzik Kültürü*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur (Mezburalar) ve İncil*. (2000). *Kitabı Mukaddes Şirketi, Acar Matbaacılık*, İstanbul.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. (2007). Elmalılı Hamdi Yazır, Sadeleştiren: Prof. Dr. M. Sadi Çögenli, Takdim: Prof. Dr. Orhan Okay, Huzur Yayın Dağıtım Pazarlama Ticaret Limited Şirketi, İstanbul.
- LÜLECİ Murat, (2017), *Tarih Metafizikleri ve Posmodernite Bağlamında İhsan Oktay Anar'ın Suskunlar Romanını Yeniden Okumak*, İstanbul Aydın Üniv. TÜBAR XLI
- MORAN, Berna. (1991). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORHAN, Selçuk (2007), "İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Dilin Kurgulanması", *Kitap-lık111*, s. 99-101.
- ÜNER, Ayşe Melda (2010), "Metinler ve Metinlerarası Okuma: Suskunlar". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23.
- SÖZER, Vural. (1996). *Müzik Ansiklopedik Sözlük*, Geliştirilmiş 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- YENER, Abdulhalim (2002), *Güzel Sesli Peygamber: Hz. Davud*, Köprü Dergisi Sayı:79

<http://www.ihsanoktayanar.com/genel.php?deli=16>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ney>

<https://www.turkcebilgi.com/klavsen>

<https://www.bilgiustam.com/ney-nedir-uflemeli-calgilar/>

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/sesiyle-tum-mahlukati-hayran-birakan-peygamber-289324.html>

<http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-sozlugu>

GÖRSELLER

Şekil 1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ney>

Şekil 2: <http://www.ankaramehteran.com/wp-content/uploads/2014/02/k%C3%B6s.jpg>

Şekil 3: <https://www.lesateliersbellavance.com/en/realisations/clavicymbalum/>

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ
AMPİRİK BİR ANALİZ

Prof. Dr. Seyhan TAŞ

Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

<http://orcid.org/0000-0002-9671-4838>

seyhantas1@hotmail.com

Tuba İSPİR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

<https://orcid.org/0000-0002-2887-2711>

tubakara0203@hotmail.com

Dilek ATILGAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

<https://orcid.org/0000-0002-3776-558X>

atlgndilek@hotmail.com

ÖZET

Makroekonomik politikaların esas amacı ekonomide iç ve dış dengenin eşanlı olarak sağlanmasıdır. Sermaye hareketlerinin serbestleştiği bir ekonomide dış dengenin gerçekleşip gerçekleşmediği cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ile açıklanmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllardan sonra en önemli ekonomik sorunlardan biri yüksek cari işlemler açığıdır. Yüksek düzeydeki cari işlemler açıklarının ekonomik kriz olasılığını arttırması, cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığının belirlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğinin analiz edilmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisine ait 1974-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Husted (1992) tarafından ortaya konulan model kapsamında incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği Johansen eşbütünleşme analizi yardımıyla sınanmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği, Eşbütünleşme Analizi, Türkiye.

Jel Sınıflandırması: F18, C33, B23

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF THE SUSTAINABILITY OF THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN THE TURKISH ECONOMY

Prof. Dr. Seyhan TAS
Tuba İSPIR
Dilek ATILGAN

ABSTRACT

The main purpose of macroeconomic policies is to achieve internal and external balance in the economy simultaneously. Whether the external balance is realized in an economy where capital movements are liberalized is explained by the sustainability of the current account deficit. One of the most important economic problems in the Turkish economy after the 1980s is the high current account deficit. The fact that high levels of current account deficits increase the likelihood of an economic crisis makes it necessary to determine whether the current account deficit is sustainable. In this context, it is important to analyze the sustainability of current account deficits in the Turkish economy.

In this study, the existence of a long-term relationship between exports and imports was examined within the scope of the model deciphered by Husted (1992) using the annual data of the Turkish economy for the period 1974-2020. The sustainability of the current account deficit in the Turkish economy has been tested with the help of Johansen cointegration analysis. The findings obtained show that the current account deficit in Turkey is sustainable.

Key Words: Sustainability of the Current Account Deficit, Cointegration Analysis, Turkey.

Jel Classification: F18, C33, B23

1. GİRİŞ VE TEORİK ÇERÇEVE

Cari işlemler dengesi ülkelerin makroekonomik performans ölçütlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ülkelerin ekonomik karar alma süreçleri için gösterge niteliği taşımakta olan cari işlemler dengesi ödemeler bilançosu içerisinde yer alan ve otonom özellik gösteren temel hesaplardan birini oluşturmaktadır. Cari işlemler dengesi, ülkelerin ticaret bilançosu (mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı arasındaki fark), net faktör gelirleri ve net transfer ödemeleri toplamından oluşmaktadır (Ayla ve Küçükale, 2017: 56). Dış dengenin sağlanması bakımından önem arz eden bu hesap kaleminde meydana gelecek açıkların iç ekonomik dengeyi de bozabilecek olması, açığın makroekonomi açısından sahip olduğu önemli bir rolü ortaya koymaktadır (Ağır, vd., 2019).

Küreselleşme ile birlikte dünya genelinde sermaye hareketlerinin önündeki kısıtlamalar en aza indirgenmiş ve Türkiye’de 1980’li yıllarda dışa açık bir politika uygulayarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçmiştir. Böylelikle Türkiye ihracata dayalı sanayileşme sürecine geçmiştir. Bu durumda üretim artması ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiştir. Fakat büyümenin meydana gelmesi temel üretim faktörü olan sermayenin oluşmasına bağlıdır. Türkiye, çoğunlukla ara sermaye mallarını ithal eden ülke konumundadır. Bu durum cari işlemler dengesinin açık vermesine sebep olan temel faktörlerden biri olarak görülmektedir (Ağır, vd., 2020: 58). Bu bağlamda cari işlemler hesabının açık vermesinden ziyade bu açıkların sürdürülebilir olması ve sürdürülebilir bir cari açık düzeyi ülke ekonomileri açısından sorun teşkil etmediği görüşü kabul edilmeye başlanmıştır (Yıldız, 2020: 290).

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği en genel anlamda, açık miktarının bir krize yol açmadan alabileceği değerler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım doğrultusunda cari işlemler açığına neden olan faktörler: tasarruf düzeyinin azalması, ihracattan elde edilen gelir miktarının azalması, ithal malların talep esnekliğinin büyüklüğü, net dış borç stokunda meydana gelen artışlar şeklinde ifade edilmektedir. Cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığına yönelik kriterler; cari açık/GSYİH oranı, dış borç/GSYİH oranı, yatırım/tasarruf oranı, reel döviz kurunun değerlendirilmesi, ihracat/GSYİH oranı, sermaye girişlerinin büyüklüğü ve bileşimi, brüt içsel rezervler/borç stoku, ekonomik büyüme, finansal yapı, döviz rezervleri ve borç yükü olarak tanımlanmaktadır (Ağır vd., 2019: 449). Bu konuda görüş birliği olmamakla birlikte geleneksel görüş açığın GSYİH’ ya oranının %5 veya daha yüksek olması durumunda açığın sürdürülemez boyutta olduğunu savunmaktadır. Diğer yandan ekonomideki kronik ve yüksek düzeydeki cari açıklar kısa dönemli cari açıklara göre son derece riskli bir durum olarak görülmektedir (Polat, 2019: 841).

Türkiye ekonomisinde 2003 yılından itibaren yüksek büyüme oranlarının hedeflenmesi ile birlikte açıklar hızlı bir şekilde artmaya başlamış ve artan cari açıkların finansmanı yüksek reel faiz uygulaması ve dış borçlanma ile finanse edilmeye çalışılmıştır (Gençoğlu ve Ünlü, 2019: 632). Türkiye’de 2008 küresel krizi ile cari açığın sürdürülebilirliği tartışmalarını ivmelendirmiştir. Cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını tespit ederken ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığına bakılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli ilişki olduğu yönündeysse cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu, eğer bulgular bu iki değişken arasında uzun dönemli ilişki olmadığı yönündeysse cari açığın sürdürülemez olduğunu göstermektedir (Husted,1992; 161-162, Fountas ve Wu,1999: 194).

Literatürde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği Hakkio ve Rush (1991) tarafından geliştirilmiş ve Husted (1992) tarafından dönemler arası bütçe kısıtı modeli çerçevesinde test edilmiştir. Ekonometrik modelde yer alan bütçe kısıtı modeli;

$$C_0 = Y_0 + B_0 - I_0(1 + r_0) - B - I, \quad (1)$$

Denklem (1)'de gösterilmektedir. C_0 tüketim harcamalarını, Y_0 çıktıyı, I_0 yatırım harcamalarını, B_0 uluslararası borçlanmayı, r_0 dünya faiz oranını, $(1+r_0)B_{-1}$ temsili bireyin başlangıç borcunu ifade etmektedir. Buna göre, ekonominin dönemler arası bütçe kısıtı, (1) deki denklem temel alınarak Husted (1992) tarafından denklem (2)'de ifade edilmiştir.

$$B_0 - B_{-1} = r_0 B_{-1} - TB_t \quad (2)$$

Denklem (2)'de TB_t , ile dış ticaret dengesi gösterilmektedir. Cari işlemler hesabının sürdürülebilirliği hipotezini testi için Husted (1992) , denklem (2)'den farklı olarak birtakım basitleştirici varsayımlardan sonra ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesi için ekonometrik modeli denklem (3)'teki gibi oluşturmuştur.

$$Ex_t = a + \beta Im_t + e \quad (3)$$

Denklem (3)'de yer alan Ex_t bağımlı değişkeni mal ve hizmet ihracatını, Im_t ise bağımsız değişken (açıklayıcı değişken) mal ve hizmet ithalatını ifade etmektedir. Husted (1992) tarafından geliştirilen ve cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini test eden bu ekonometrik model doğrultusunda, söz konusu ekonomide dönemler arası bütçe kısıtının sağlanması için ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olması koşuluna dayandırılmaktadır. Bununla birlikte değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının tespitinden sonra denklem (3)'te yer alan β değerinin (Im 'ın katsayısının)1'e eşit olması beklenmektedir ($\beta=1$). Diğer yandan β değerinin birden küçük ($\beta<1$) olması halinde, sürdürülebilirliğin zayıf formda gerçekleştiğine, β değerinin birden büyük ($\beta>1$) olması halinde, sürdürülebilirliğin güçlü formda gerçekleştiğine ve değer negatif olması halinde ise sürdürülebilirliğin gerçekleşmediğine karar verilmiştir.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, 1974-2020 dönemi için yıllık verileri kullanılarak Türkiye ekonomisinde ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Husted (1992) tarafından ortaya konulan model kapsamında incelemektir. Bunun için modelde, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmaktadır. Bu kapsamda ilk kısımda giriş bölümü ve teorik çerçeveye ikinci kısımda konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmektedir. Üçüncü kısımda veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmaktadır. Takip eden bölümde ise ekonometrik tahmin sonuçları sunulmaktadır. Son olarak değerlendirmeler yapılarak politika önerileri sunulmakta ve çalışma sonlandırılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ile ilgili ampirik çalışmalardan bazıları Tablo 1’de yer almakta ve çalışmalar yazar(lar), dönem/ülke, değişkenler, yöntem ve bulgular şeklinde sistematik bir formda sunulmaktadır. Elde edilen bulguların önemli bir kısmında Türkiye ekonomisinde cari açığının zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Peker, 2009; Şahbaz, 2011; Göçer, 2013; Özgür, 2015; Akçayır ve Albeni, 2016; Mütevellî ve Konak, 2019; Türkmen, 2020). Ancak ampirik çalışmalarda Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilir ve sürdürülemez olduğu sonuçları da yer almaktadır (Kalyoncu, 2005; Yücel ve Yanar, 2005; Yayar ve Demir, 2014; Özkan, 2017; Duman, 2018). Bu bakımdan cari açığının sürdürülebilirliği incelenen dönem aralığına, uygulanan ekonometrik yöntemlere ve oluşturulan modellere (logaritmik, log-linear) bağlı olarak farklılık gösterdiğinden evrensel geçerliliğe sahip bir sonuçtan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir.

Tablo 1: Cari işlemler Açığının Sürdürülebilirliği İle İlgili Ampirik Çalışmalar

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Dönem/Ülke</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Bulgular</i>
Hakkio ve Rush (1991)	1950Q:2 1988Q:4 /ABD	İhracat(US\$), İthalat/ (US\$)	Eşbütünleşme Testi	Sürdürülemez
Husted (1992)	1967Q:1 1989Q:4 /ABD	İhracat(US\$), İthalat/ (US\$)	Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Sürdürülebilir
Kalyoncu (2005)	1987: 01- 2002: 04 / Türkiye	İhracat/GSYİH ve İthalat/GSYİH	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yücel ve Yanar (2005)	1963-2003 / Türkiye	İhracat ve İthalat	Engle-Granger İki Aşamalı Eşbütünleşme Testleri	Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Peker (2009)	1992: 01-2007: 12 / Türkiye	İhracat ve İthalat	Johansen Eşbütünleşme Analizi, VECM	Türkiye ekonomisinde cari açığının zayıf derecede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Şahbaz (2011)	2001: 03-2011: 04 / Türkiye	İhracat, İthalat, Kukla Değişkeni	Johansen eşbütünleşme analizi, VECM	Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Göçer (2013)	1996: M01- 2012: M01 / Türkiye	İhracat ve İthalat	Johansen Eşbütünleşme Analizi ve VECM	Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yayar ve Demir (2014)	1988-2011 (çeyreklik) / Türkiye	İhracat /GSYİH ve ithalat/GSYİH	Johansen eşbütünleşme analizi	Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özgür (2015)	1980:Q1-2014:Q4 / Türkiye	Reel İhracat, Reel İthalat ve Kukla değişken	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Türkiye ekonomisinde cari açık zayıf derecede sürdürülebilir sonucuna ulaşılmıştır.
Akçayır ve Albeni (2016)	1992:M1-2015:M7 / Türkiye	İhracat ve İthalat	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi	Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Özkan (2017)	1992:Q1-2016:Q4/ Türkiye	İhracat ve İthalat	Johansen Eşbütünleşme	Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Duman (2018)	1991-2017 (üçer aylık) /Türkiye	İhracat ve İthalat	Eşbütünleşme Analizi Testi	Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mütevellili ve Konak (2019)	1992:1-2017:10 / Türkiye	İhracat ve İthalat	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, VECM	Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Türkmen (2020)	1974-2019 / Türkiye	İhracat ve İthalat	ADF ve FADF Birim Kök Testleri ile KPSS ve FKPS Duraganlık Testleri	Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada ekonometrik analiz sürecinde ilk olarak serilerin durağanlığı test edilmektedir. Serilerin durağanlığı geleneksel birim kök testleri arasında olan “Dickey-Fuller (1981)’nin geliştirdiği Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF)” ve “Phillips ve Perron (1988)’nun geliştirdiği Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri” aracılığıyla sınanacaktır. Bu iki testinde sıfır hipotezi değişkenin birim kök içerdiği biçimindedir. ADF ve PP birim kök testinde serilerin sabitli ve sabit ve trendli olup olmasına göre analiz yapılmaktadır. Her iki testte de test istatistikleri MacKinnon kritik değerinden küçük olduğunda değişkenin birim kök içerdiği, büyük olduğunda ise değişkenin birim kök içermediği ifade edilmektedir (Özcan, 2007: 144).

Değişkenlerin durağanlığı belirlendikten sonra uygun bir gecikme sayısı belirlenerek eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Optimal gecikme uzunluğu belirlemek için birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bunlar arasında, “Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (LR), Son Tahmin Hatası kriteri (Final prediction error: FPE), Akaike bilgi kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz bilgi kriteri (Schwarz information criterion: SC) ve Hann Quin bilgi kriteri (Hann Quin information criterion: HQ) en sık kullanılan kriterler arasında yer almaktadır” (Peker, 2009: 169).

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş, Johansen eşbütünleşme analizi ile” ile sınanacaktır. Bu testte seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığına karar vermek için maksimum öz değer ve iz istatistiklerinden biri ya da ikisi kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Testin H_0 hipotezi “eşbütünleşme yoktur” şeklindedir. Test istatistikleri kritik değerlerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşmenin varlığı bulunmaktadır (Sandalcılar 2012: 281). Ardından değişkenlerin uzun dönem katsayıları “Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified OLS) (FMOLS)), Dinamik Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Dynamic OLS) (DOLS)) ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (Canonical Cointegrating Regression (CCR)) yöntemleri” sınanacaktır (Erdoğan vd., 2018: 42). Eşbütünleşme tahmincisi testinin H_0 hipotezi, katsayıların anlamsız olduğu şeklinde kurulmaktadır.

4. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK TAHMİN SONUÇLARI

a. Veri Seti

Bu araştırmada, Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği 1974-2020 dönemi verileri çerçevesinde eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Kullanılan modelin oluşumunda, Husted (1992) tarafından geliştirilen model temel alınmıştır. Modelde, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan ekonometrik yöntemlerde Eviews 10.0 ekonometrik paket programı kullanılmıştır.

Tablo 2: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler

<i>Simgesi</i>	<i>Açıklaması</i>	<i>Kaynağı /Dönemi</i>
LNEX	Logaritmik ihracat (Dolar, Yıllık)	World Bank-WDI /1974-2020
LNIM	Logaritmik İthalat (Dolar, Yıllık)	World Bank-WDI /1974-2020

Araştırmada kullanılacak model, değişkenlerin logaritmik dönüşümleriyle Denklem 4’teki gibidir:

$$LNEX_t = \beta_0 + \beta_1 LNIM_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

b. Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Birim kök içeren zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinde, oluşturulan modelde aslında ilişkisi olmayan değişkenlere rağmen R^2 değeri yüksek çıkabilmektedir. Bu durumda sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır (Granger ve Newbold, 1974). Bu bağlamda analize dahil edilen serilerin durağanlığının incelenmesi önem arz etmektedir. Bir seri sabit varyans, sabit aritmetik ortalama ve sabit kovaryansa (kovaryansta meydana gelen değişme yalnız gecikme mesafesine bağlı) sahip olması halinde durağandır şeklinde yorumlanmaktadır (Gujarati, 1999: 740).

Çalışmada yapılacak olan Johansen Eşbütünleşme testine geçmeden önce serilerin birim kök içerip içermediği kontrol edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda uygulamaya başlamadan önce serilerin durağanlığını test etmek adına, geleneksel birim kök testleri olan “*Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testlerinden*” faydalanılmaktadır. Değişkenlere ait birim kök testi Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

	<i>Değişkenler</i>	Düzye Değerleri		Birinci Farkları	
		<i>ADF</i>	<i>PP</i>	<i>ADF</i>	<i>PP</i>
Test İstatistiği (Sabit)	LNEX	-2.140942	-2.091743	-5.417028	-5.410651
	LNIM	-1.315483	-1.353418	-7.533250	-7.533250
Kritik Değerler	%1	-3.581152	-3.581152	-3.584743	-3.584743
	%5	-2.926622	-2.926622	-2.928142	-2.928142
	%10	-2.601424	-2.601424	-2.602225	-2.602225
Test İstatistiği (Sabit&Trendli)	LNEX	-0.350901	-0.443911	-6.037107	-6.037107
	LNIM	-1.990305	-1.946396	-7.591295	-7.603842
Kritik Değerler	%1	-4.170583	-4.170583	-4.175640	-4.175640
	%5	-3.510740	-3.510740	-3.513075	-3.513075
	%10	-3.185512	-3.185512	-3.186854	-3.186854

ADF ve PP birim kök testlerinin H_0 : birim kök vardır şeklindedir. Bu hipoteze göre seviyede ihracat ve ithalat değişkenleri birim kök sürecine sahiptir. Aynı testlerin değişkenleri birinci derece farklarında durağandır. Böylece serilerin I(1) olduğunun sonucuna varılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, geleneksel birim kök testlerinde düzeyde birim köke sahip olan seriler, birinci dereceden farklarında durağan hale gelmektedir.

Tablo 4: Gecikme Uzunluğu Seçimi

<i>Gecikme Sayısı</i>	<i>LogL</i>	<i>LR</i>	<i>FPE</i>	<i>AIC</i>	<i>SC</i>	<i>HQ</i>
0	-64.08376	NA	0.069119	3.003807	3.084907	3.033883
1	53.26734	218.6998*	0.000400	-2.148516	-1.905217*	-2.058289*
2	58.40920	9.115112	0.000380*	-2.200418*	-1.794921	-2.050040
3	60.19205	2.998426	0.000422	-2.099639	-1.531942	-1.889109

Gecikme uzunluğu seçimine ait sonuçlar Tablo 4’te verilmektedir. Değerler incelendiğinde, optimal gecikme uzunluğunun (otokorelasyon içermeyen model) 2 olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle, “son kestirim hatası (FPE) ve Akaike bilgi kriteri (AIC)” istatistikleri uygun gecikme uzunluğunu iki olarak belirlemektedir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>Hipotez</i>	<i>Trace İstatistiği</i>	<i>Kritik değer (%5)</i>	<i>p-value</i>	<i>Max- eigenvalue istatistiği</i>	<i>Kritik değer (%5)</i>	<i>p-value</i>
$r=0$ Yok*	24.30295	20.26184	0.0131	16.87378	15.89210	0.0350
$r \leq 1$ En az 1	7.429173	9.164546	0.1055	7.429173	9.164546	0.1055

Not. * Ho hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedildiğini gösterir.

Johansen eşbütünleşme testi modeldeki tüm serilerin seviyede birim kök sürecine sahip olması ve farkı alındığında aynı dereceden durağan olması şartının gerçekleşmesi ile uygulanabilmektedir. Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990), değişkenler arasında uzun dönem ilişkisini belirlemek için “özdeğer (maximum eigen value) ve iz (trace) istatistiklerinden” yararlanılmıştır. Uzun dönem ilişki araştırılırken VAR modeli kapsamında belirlenen gecikme sayısı için uygun testlerin kullanımı sonucu (AIC-Akaike Bilgi Kriteri) ile belirlenmiştir (Kar vd., 2006: 61).

Johansen eşbütünleşme testine ilişkin bulgular Tablo 5’te sunulmuştur. Tablo 5’te yer alan sonuçlar göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisi için hem değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden ($r=0$) sıfır hipotezi hem trace hem de max-eigenvalue istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olması nedeniyle reddedilmektedir. Bundan hareketle ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etme eğilimi içerisindedir.

Tablo 6: FMOLS, DOLS ve CCR Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken= LNEX				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
FMOLS				
LNIM	1.103516	0.039232	28.12811	0.0000*
DOLS				
LNIM	1.089691	0.040202	27.10506	0.0000*
CCR				
LNIM	1.102850	0.038333	28.77009	0.0000*

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 6’da FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle elde edilen sonuçlar verilmektedir. Her üç modelde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde ihracat ve ithalat değişkenlerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. FMOLS modeline göre, ithalattaki %1’lik bir artış ihracatı yaklaşık %1.10 oranında arttırmaktadır. DOLS modeline göre, ithalattaki %1’lik bir artış ihracatı yaklaşık %1.08 oranında arttırmaktadır.

CCR modeline göre ise ithalattaki %1'lik bir artış ihracatı yaklaşık %1.10 oranında arttırmaktadır. Elde edilen sonuçlar Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu göstermektedir.

SONUÇ

Dünya'da ve Türkiye'de finansal serbestleşme ile birlikte ekonomik büyüme oranları da artış eğilimi göstermiştir. Ancak ekonomik büyüme oranlarındaki artışlar çoğu zaman cari işlemler açıklarını beraberinde getirmektedir. Bu açığın sürdürülebilir düzeyde olması ülkeler için önemli bir makroekonomik gösterge olmamakta, tersi durumda ise diğer makroekonomik göstergelerde bozulmaların sebebinin oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye açısından cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin incelenmesi önem taşımaktadır. Hakkio ve Rush (1991) tarafından geliştirilmiş ve Husted (1992) ile birlikte ekonometrik olarak test edilebilir düzeye indirgenmiş modelden yararlanılarak cari işlemler açığı test edilmiştir. Çalışmanın amacı, 1974-2020 dönemi ihracat ve ithalat yıllık verileri kullanılarak, Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını araştırmaktır. Ekonometrik yöntem olarak eşbütünleşme analizi kullanılmıştır.

ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre hem ihracat hem de ithalat serisinin seviyede birim köke, birinci farklarında ise durağan sürece sahip olduğu bulunmuştur. Daha sonra Johansen eşbütünleşme analizi yapılmış ve serilerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme katsayısı tahmincileri FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri ile sınanmıştır. Yöntemler kapsamında elde edilen bulgular Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu yönündedir. Bu bulgu Kalyoncu (2005), Yayar ve Demir (2014), Özkan (2017) ve Duman (2018) sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir.

Türkiye'de cari açığın bir sorun olmaktan çıkması için ve sürdürülebilirlik derecesinin artması adına çeşitli politikalar uygulamalıdır. Bu kapsamda ilk olarak, özellikle yenilenebilir enerji olmak üzere alternatif enerji kaynaklarına yönelerek petrole olan bağımlılık azaltılmalıdır. Bununla birlikte, ihracata yönelik yatırımları teşvik edici politikalar (ihracatçı kesime düşük faiz oranlı krediler verilmesi, ihracata yönelik prosedürlerin kolaylaştırılması gibi) geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağır, H., Atılğan, D. ve İspir, T. (2019). Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği. 1. Uluslararası Beydağı Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Kitabı, ss. 448-456.
- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin: VAR Analizi, Maliye Araştırmaları Dergisi, 6(2), ss.57-66.
- Akçayır, Ö., ve Albeni, M. (2016). "Türkiye'de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(3), 35-62.
- Ayla, D. ve Küçükkale, Y. (2018), "Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Literatür Taraması", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (18), ss. 55-80.

- Dickey, D.A., W.A. Fuller (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74, s. 427–431.
- Duman, K. (2018) Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? *Journal of Life Economics* 5(3): 121-136.
- Erdoğan, L., Tiryaki, A., ve Ceylan, R. (2018). Türkiye’de Uzun Dönem Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR Yöntemleriyle Tahmini. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 39-57.
- Gençoğlu, P., ve Ünlü, F., (2019). “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Analiz, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi”, 37 (4), 627-650. DOI: 10.17065/huniibf.458542.
- Göçer, İ. (2013) “Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1),213-242.
- Granger, C.W.J. and Newbold P. (1974), Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gujarati, D. (1999), *Temel Ekonometri, Literatür yayıncılık, (Çevirenler: Ümit ŞENESEN, Gülay Günlük ŞENESEN)*, İstanbul.
- Hakkio, C. ve Rush, M., 1991, “Is The Budget Deficit “too large”?”, *Western Economic Association International, Economic Inquiry*, 29, ss. 429-445.
- Hansen, B.E., P.C.B. Phillips (1990), “Estimation and Inference in Models of Cointegration: A Simulation Study”, *Advances in Econometrics*, 8, 225-248.
- Husted, S., 1992, “The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis”, *The Review Of Economics & Statics*, 74 (1), 159-166.
- Johansen, S. (1988). *Statistical analysis of cointegration vectors. Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), 231–254
- Johansen, S., ve Juselius, K. (1990). *Maximum Likelihood Estimation And İnference On Cointegration With Application to the Demand of Money, Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Kalyoncu, H. (2005). *Sustainability of Current Account for Turkey: Intertemporal Solvency Approach*, Published in: *Praque Economic Papers*, 14 (1), 82-88.
- Kar, M., ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 51-68.
- Müteveli, D. ve A. Konak. (2019) Türkiye’de Cari Açığın Finansman Yapısı ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Turkish Journal of Social Research/Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23(1).
- Özcan, S. E. (2007). *Kamu Açık ve Borçlarının Sürdürülebilirliği: 1970-2005 Türkiye Örneği. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kütahya.*
- Özgür, M. I. (2015). *Cari İşlemler Açığı ve Sürdürülebilirlik: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 351-362.

- Park, J.Y. (1992), "Canonical Cointegrating Regressions", *Econometrica*, 60 (1), 119-143.
- Peker, O. (2009). Türkiye'deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 164-174.
- Phillips, P.C. B ve Perron, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75(2), ss.335-346.
- Polat, M. A. (2019). Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), ss.838-844.
- Sandalcılar, A. (2012). Türkiye'de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 273-285.
- Stock, J.H., M.W. Watson (1993), "A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems", *Econometrica*, 61 (4), 783-820.
- Şahbaz, A. (2011). Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), 417-432.
- Türkmen, N. C. (2020). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği, *Journal of Business and Trade*, 1(1), 1-15.
- Wu, J.L., Chen, S.L. ve Lee, H.L. 2001. "Are Current Account Deficits Sustainable? Evidence from Panel Co-Integration", *Economic Letters*. 72 (2), ss. 219-224.
- Yayar, R. ve Demir, Y. (2014). Türkiye'de Sürdürülebilir Cari Açık, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 118-148.
- Yıldız, Ş. (2020). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği, *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), ss.289-304.
- Yücel, F., ve Yanar, R. (2005). Türkiye'de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir Mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 483-492.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

EĞİTİM ALANINDA TELİF HAKKININ CEZAI YASAL KORUNMASI

Doç. Dr. Svetlana Malikovna BAIMOLDİNA

L.N. Gumilyov Avrasya Üniversitesi

Astana/Kazakistan

baimoldinasveta@yandex.kz

ÖZET

Bu makale, eğitim hizmetleri alanında telif hakkı ve ilgili hakların ihlali ile ilgili konuları tartışmaktadır. Telif hakkı ve ilgili hakların korunmasıyla ilgili konular, şu anda küreselleşme ve kamu kurumlarının bilgilendirilmesinin olduğu karantina döneminde çevrimiçi eğitime geçiş olduğu için büyük önem taşımaktadır. Bu gibi durumlarda, özellikle bilgi sistemlerinde, İnternet'te telif hakkı ve ilgili hakların korunması ile ilgili büyük riskler vardır. Ceza hukuku, telif hakkı ve ilgili hakların ihlali için sorumluluk öngörmektedir, ancak bu tür suçları tespit etmek oldukça zordur ve bu nedenle faileri adalete teslim etmek, özellikle zarar gören tarafı tazmin etmek zordur. Bu bağlamda, makalenin yazarı, telif hakkı ve ilgili hakların korunmasına ilişkin mevzuatı iyileştirmek için önlemler önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, hukuk, ceza hukuku, telif hakkı, eğitim

**УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА АВТОРСКИХ ПРАВ
В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

Баймолдина Светлана Маликовна

кандидат юридических наук

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы связанные с нарушением авторских и смежных прав в сфере образовательных услуг. Вопросы, связанные с защитой авторских и смежных прав имеют высокую актуальность, поскольку в настоящее время, когда наблюдается глобализация и информатизация общественных институтов, переход на онлайн обучение в период карантина. В таких условиях возникают большие риски в отношении защиты авторских и смежных прав, особенно в информационных системах, сети Интернет. Уголовно-правовые нормы предусматривают ответственность за нарушения авторских и смежных прав, однако, выявить такие виды правонарушений достаточно сложно, и соответственно сложно, привлечь к ответственности виновных лиц, тем более возместить ущерб потерпевшей стороне. В этой связи автор статьи предлагает меры по совершенствованию законодательства по защите авторских и смежных прав.

Ключевые слова: Казахстан, закон, уголовное право, авторское право, образование.

Вопросы, связанные с проблемами в сфере образования имеют высокую актуальность и значимость, особенно в последние годы, когда общественные факторы и имеют большое влияние на отдельные процессы в оказании образовательных услуг. Преподаватель в процессе своей преподавательской деятельности регулярно создает новые объекты авторского права, которые используются в учебном процессе на лекционных, практических и семинарских занятиях. Соответственно, требуется их своевременная защита.

Особенно важно это стало в период перехода на онлайн обучение в период всемирной пандемии. В условиях онлайн обучения чаще используются электронные ресурсы, которые готовят сами авторы –преподаватели учебных дисциплин, а также готовые интернет ресурсы на обучающих сайтах в сети Интернет, в свободном доступе на иных ресурсах Интернета. В связи с этим возникает актуальность правовой защиты авторских прав в сфере образования как для самих авторов образовательного контента, так и для их пользователей.

Законодательство многих развитых стран урегулировало данный правовой вопрос, но все же имеются определенные сложности в защите авторских прав в сети Интернет, которые наносят многомиллионный ущерб авторам и правообладателям образовательного продукта.

Законодательство Республики Казахстан определяет перечень объектов интеллектуальной собственности в новом Гражданском Кодексе, где в разделе 5 именуемом «Право интеллектуальной собственности» характеризуются все известные виды объектов интеллектуальной собственности, основания возникновения прав на объекты интеллектуальной собственности, личные неимущественные и имущественные права, исключительные права и право собственности на объекты интеллектуальной собственности, сроки действия и переход исключительных прав к другому лицу, способы защиты исключительных прав.

Согласно ст.961 ГК РК к объектам права интеллектуальной собственности относятся:

- 1) результаты интеллектуальной творческой деятельности;
- 2) средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг.

К результатам интеллектуальной творческой деятельности относятся:

- 1) произведения науки, литературы и искусства;
- 2) исполнения, фонограммы и передачи организаций вещания;
- 3) изобретения, полезные модели, промышленные образцы;
- 4) селекционные достижения;
- 5) топологии интегральных микросхем;
- 6) нераскрытая информация, в том числе секреты производства (ноу-хау);
- 7) другие результаты интеллектуальной творческой деятельности в случаях, предусмотренных настоящим кодексом или иными законодательными актами.

К средствам индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг относятся:

- 1) фирменные наименования;
- 2) товарные знаки (знаки обслуживания);
- 3) наименования мест происхождения (указания происхождения) товаров;
- 4) другие средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров и услуг в случаях, предусмотренных настоящим Кодексом и законодательными актами (Гражданский кодекс, Р.К.,1999).

Объектами авторского права, согласно п.1, ст.7 Закона РК «Об авторском праве и смежных прав» от 10 июня 1996 года являются:

- 1) литературные произведения;
- 2) драматические и музыкально-драматические произведения;
- 3) сценарные произведения;
- 4) произведения хореографии и пантомимы;
- 5) музыкальные произведения с текстом или без текста;
- 6) аудиовизуальные произведения;
- 7) произведения живописи, скульптуры, графики и другие произведения изобразительного искусства;
- 8) произведения прикладного искусства;
- 9) произведения архитектуры, градостроительства, дизайна и садово-паркового искусства;
- 10) фотографические произведения и произведения, полученные способами, аналогичными фотографии;
- 11) карты, планы, эскизы, иллюстрации и трехмерные произведения, относящиеся к географии, топографии и к другим наукам;
- 12) программы для ЭВМ;
- 13) иные произведения.

В соответствии с п. 2 данной статьи, охрана программ для ЭВМ распространяется на все виды программ для ЭВМ (в том числе операционные системы), которые могут быть выражены на любом языке и в любой форме, включая исходный текст и объектный код.

К объектам авторского права также относятся: производные произведения (переводы, обработки, аннотации, рефераты, резюме, обзоры, инсценировки, музыкальные аранжировки и другие переработки произведений науки, литературы и искусства); сборники (энциклопедии, антологии, базы данных) и другие составные произведения, представляющие собой по подбору и (или) расположению материалов результат творческого труда (Закон Республики Казахстан, 1999).

Необходимым показателем творческой деятельности является новизна произведения, выражающаяся как во внешней форме (объективные признаки произведения), так и во внутреннем содержании (субъективные признаки произведения). Существуют произведения, ценность которых может проявляться в большей части во

внешней форме. К таким произведениям относятся произведения изобразительного искусства.

Для создания произведения автору порой требуется определенное время. Автор, в поиске нового образа, новой формы произведения, решения какой-либо задачи, абстрагирует, фантазирует, анализирует информацию, поступающую из окружающего мира и приходит к новому решению, прежде, рождающемуся в сознании человека, а затем, воплощаются в материальный предмет. Но законом охраняются только те, которые имеют материальное воплощение в различных формах, позволяющих воспринимать произведение органами чувств. Оконченное произведение может содержать несколько частей, которые могут быть отдельными независимыми самостоятельными произведениями или быть визуально и идейно взаимосвязаны друг с другом, являются дополнением следующего или предыдущего компонента.

В Законе Республики Казахстан «Об авторских и смежных правах» от 10 июня 1999 года в статье 6 п.2 указано, что авторское право распространяется как на обнародованные произведения, так и на необнародованные произведения, существующие в какой-либо объективной форме: 1) письменной (рукопись, машинопись, нотная запись и т.д.); 2) устной; 3) звуко- или видеозаписи; 4) изображения; 5) объемно-пространственная и в других формах. В этой же статье говорится о том, что авторское право не распространяется на собственно идеи, концепции, принципы, методы, системы, процессы, открытия и факты (Закон Республики Казахстан, 1999).. Также, авторское право на произведение не связано с правом собственности на материальный объект, в котором произведение выражено. Передача права собственности или права владения каким-либо материальным объектом не влечет передачи авторского права на произведение, выраженное в этом объекте.

Авторское право возникает в момент создания произведения науки, литературы и искусства в объективной материальной форме, и для объектов авторского права не требуется обязательной регистрации произведения, иного специального оформления или соблюдения каких-либо формальностей. Достаточно для оповещения о своих исключительных имущественных правах автор и (или) правообладатель вправе использовать знак охраны авторского права, который помещается на каждом экземпляре произведения, состоящий из трех элементов:

- 1) Латинской буквы «С» в окружности ©;
- 2) Имени (наименования) обладателя исключительных авторских прав;
- 3) Года первого опубликования произведения.

Автор или правообладатель может зарегистрировать свои права в официальных реестрах. Регистрация осуществляется уполномоченным органом в соответствии с законодательством Республики Казахстан, а именно в соответствии с Инструкцией о государственной регистрации прав на произведения, охраняемые авторским правом и смежными правами.

Субъектом авторского права является физическое лицо, творческим трудом которого создано произведение. Если произведение создано совместным трудом двух или более лиц в соавторстве, то право на созданное произведение принадлежит авторам совместно, независимо от того, образует ли такое произведение одно неразрывное целое или состоит из частей, каждая из которых имеет также и самостоятельное значение (Закон Республики Казахстан, 1999).

Также, уголовное законодательство Республики Казахстан предусматривает уголовную ответственность за нарушения авторских и (или) смежных прав (ст. 198 УК РК). В частности, в п. 1 данной статьи указано, что «незаконное использование объектов авторского и (или) смежных прав, а равно приобретение, хранение, перемещение или изготовление контрафактных экземпляров объектов авторского права и (или) смежных прав в целях сбыта либо присвоение авторства или принуждение к соавторству наказываются штрафом в размере до восьмидесяти месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до восьмидесяти часов» [3, ст. 198].

Во втором пункте данной статьи говорится о том, что «те же деяния, если они совершены в значительном размере или причинили значительный ущерб либо существенный вред правам или законным интересам автора или иного правообладателя, либо совершены неоднократно, наказываются

штрафом в размере до ста шестидесяти месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до ста шестидесяти часов, либо арестом на срок до сорока суток».

В третьем пункте данной статьи предусмотрена ответственность за «деяния, предусмотренные частью второй настоящей статьи, совершенные:

- 1) группой лиц по предварительному сговору;
- 2) в крупном размере или причинившие крупный ущерб;
- 3) лицом с использованием своего служебного положения,

наказываются штрафом в размере до пяти тысяч месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до одной тысячи двухсот часов, либо ограничением свободы на срок до пяти лет, либо лишением свободы на тот же срок, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового» (Уголовный кодекс Р.К., 2014).

Также, в четвертом пункте данной статьи указано, что «деяния, предусмотренные частями второй или третьей настоящей статьи, совершенные преступной группой, наказываются ограничением свободы на срок от трех до шести лет либо лишением свободы на тот же срок».

Таким образом, существуют достаточно суровые меры уголовного наказания за нарушения авторских прав, в том числе и в сфере образования.

Однако, не смотря на правовую обеспеченность защиты авторских прав, осуществить ее защиту на практике очень сложно, и многие подобные правонарушения остаются безнаказанными.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть)». Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409.
2. Закон Республики Казахстан «Об авторских и смежных правах» от 10 июня 1999 года.
3. «Уголовный кодекс Республики Казахстан». Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

COVID -19 TEDBİRLERİNE AYKIRI DAVRANIŞLAR BAĞLAMINDA BULAŞICI
HASTALIKLARA İLİŞKİN TEDBİRLERE AYKIRI DAVRANMA SUÇUNUN (TCK
M.195) UYGULANABİLİRLİĞİ

Öğr. Gör. Başak Oya KORAP
Yalova Üniversitesi Çınarcık MYO,
Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5207-1343>.
basak.korap@yalova.edu.tr,

ÖZET

Toplumun genelinde panik, korku ve belirsizlik yaratan Covid-19 pandemisi, yaşamı ciddi anlamda tehdit etmekte ve sosyal ve ekonomik yaşamı yavaşlatan ya da durduran idarece alınan tedbirlerle birlikte toplumda reaksiyon oluşturmaktadır. Toplumun gösterdiği söz konusu tepki maske takmama, sosyal mesafe kurallarına uymama, karantina tedbirlerine aykırı davranma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Toplumun gösterdiği tepkilerin altında özellikle ekonomik dinamiklerin bulunduğu da yadsınamaz. Ekonomik sebeplerle çalışmak zorunda olanlar için sokağa çıkma yasakları, evde karantina uygulamaları iş kaybına yol açmakta dolayısıyla çalışmak zorunda olanlar söz konusu yasakları delme eğilimi göstermektedir. Oysa pandemi durumundan çıkmak için enfekte olan hastalarla idare arasında bir işbirliği sağlanması gerekmektedir. Söz konusu işbirliğinin ekonomik sebeplerle ya da başkaca dinamiklerle sağlanamaması devlet otoritesinin cezalandırma yetkisini kullanmasıyla sonuç bulacaktır. Bu açıdan TCK m.195'te düzenlenen bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu, devlet otoritesinin söz konusu tedbirlere uyulmasını sağlamak amacıyla son çare olarak kullandığı araçlardan birisidir. Çalışmamızda TCK m.195 suçunun unsurları incelenerek Covid-19 özelinde ilgili suçun uygulanabilirliği tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Covid-19, karantina tedbirleri, bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirler, sokağa çıkma yasağı, ceza, tedbirlere aykırı davranma suçu.

THE APPLICABILITY OF THE CRIME OF BEING CONSIDERABLE TO THE MEASURES RELATED TO INFECTIOUS DISEASES (TURKISH PENAL CODE P.195) IN THE CONTEXT OF BEHAVIORS DIFFERENT TO THE COVID -19 MEASURES

Lec. Başak Oya KORAP

ABSTRACT

Covid-19 pandemic which creates panic, fear and uncertainty in every part of society is threatening life seriously. Covid-19 pandemic constitutes a reaction in society with measures that decelerating or stopping social and economic life. The react by society is existing by unwearing a mask, violating social distance rules, violating the quarantine measures. It's undeniable that the reaction's reasons are economical dynamics. Lockdowns for those who have to work for economic reasons, quarantine practices at home cause job losses, and therefore those who have to work tend to break these bans. However, in order to get out of the pandemic situation, a cooperation should be established between infected patients and the administration. Failure to ensure the said cooperation for economic reasons or other dynamics will result in the state authority using its penalizing authority. In this respect the crime of violating the measures related to infectious diseases is one of tools of state which uses as a last resort so as to ensure adapted to the measures. In this paper, the elements of TCK m.195 crime are examined and the applicability of the relevant crime is discussed in the case of Covid-19.

Keywords: Covid-19, quarantine measures, measures related to infectious diseases, lockdown, penalty, the crime of violating measures.

GİRİŞ

Çin'in Hubei Eyaleti'nin Wuhan Şehrine ait Wuhan Belediyesi Sağlık Komisyonu'nun 31 Aralık'ta yaptığı yazılı açıklamaya göre Wei Guixian, isimli 57 yaşındaki bir kadın ile yayılmaya başlayan¹ hastalığın ardından Dünya Sağlık Örgütü; Mart/2020 tarihinde daha önce maruz kalınmayan bir hastalığın ortaya çıkışı vb. gibi kriterleri sağlaması sebebiyle pandemi (salgın) ilan ederek önlemlerin bu düzeyde tutulması gerekliliğine işaret etmiştir².

Bugün geldiğimiz noktada toplam can kaybı 27.10.2020 tarihi itibariyle 9950 kişi olmuş ve hastalık tüm ciddiyetiyle yayılmaya devam etmektedir. Hastalığın küresel boyutta olması ve bulaşıcı olmasından ötürü sosyal yaşam giderek azalmakta hatta insanlara evlerinde kalmaları, sokağa çıkmamaları yönünde telkinlerde bulunulmakla kalmamakta başta Umumi Hıfzısıhha

¹(<https://www.tv100.com/kritik-iddia-dunyadaki-ilk-korona-virus-vakasi-tespit-edildi-haber-490352>, Erişim: 28.10.2020)

² "Hastalığın kaç ülkeyi ya da kıtayı etkisi altına aldığı, sürekli ve devamlı bulaşıp bulaşmadığı, kaç insanın enfekte olduğu, daha önce görülmeyen bir hastalık olup olmadığı" gibi kriterler Dünya Sağlık Örgütünün pandemi ilanı için gerekli kıldığı kriterlerdir; (<https://www.webmd.com/lung/qa/what-are-the-criteria-for-a-pandemic>, Erişim: 28.10.2020).

Kanunu ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile sokağa çıkma yasakları, karantina önlemleri, umuma açık alanlarda ve toplu alanlarda maske takma zorunluluğu getirilmiştir.

Söz konusu zorunlulukların getirilmesi, tedbirlere aykırı davranışlar sergileme halinde ne gibi sonuçlar olabileceği sorularını akla getirmiştir.

Kamu sağlığını kontrol altında tutmak için öngörülen düzenlemeler hastalığı takip için soruşturma, ve salgının varlığını onaylamak için bir işbirliği sağlamaktadır. Bu anlamda karşılaştırmalı hukukta da salgının yayılmasını önlemek için zamanında müdahale eden izolasyon, karantina, aşı ve tedavi tedbirleri uygulanacağı belirtilmektedir³. Tedbirlerin etkili olması için enfekte olmuş kişilerin işbirliği gerekmektedir. Hastalıktan enfekte olmuş kişilerin işbirliği yapmayı reddettiği durumlarda idari yaptırımların yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. İşte bu sebeple bir alternatif olarak kamu sağlığını tehlikeye atan eylemlerin cezai sorumluluğu gündeme gelebilecektir⁴.

Bulaşıcı hastalıklar hususunda Türk Hukukunda düzenlemeler genel olarak Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve 5237 sayılı TCK'da yer almaktadır⁵. Yayınlanan genelgeler ile alınan tedbirlere uymayanlar hakkında uygulanabilecek yaptırımlar olarak⁶;

- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 282. maddesine göre uygulanacak para cezası (789-3180 TL),
- Kabahatler Kanunu'nun 32. maddesine (Emre Aykırı Davranış) göre uygulanacak para cezası (100-392 TL) ve
- Türk Ceza Kanunu'nun 195. maddesine göre iki aydan bir yıla kadar hapis cezası olarak belirlenmiş olan yaptırımlar karşımıza çıkmaktadır.

Karantina altındaki bir yere yetkisiz olduğu halde girilmesi ya da buralardan kaçılması veya yetkili makamın aldığı tedbirlere aykırı olabilecek diğer eylemler bakımından görüldüğü üzere iki aydan bir yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür.

³ House of Lords Select Committee on Science and Technology, 2003, Session 2002-03 4th Report: Fighting Infectious Disease. HL 138; The Stationery Office, London, paragraph 50; (<https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldselect/ldsctech/138/13801.htm> , Erişim: 01.11.2020).

⁴ Bulaşıcı hastalıkları dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı olarak veya kasten bulaştıran kimseler hakkında iki suçun uygulanacağı belirtilmektedir. Bunlar kasten yaralama suçu ve yararlanma hakkının ihlali suçudur; Griffith, Richard / Tengnah, Cassam: "Public Health 2: Criminal Liability For Spreading Disease", Legal Issues In Nursing, November, 2005, DOI: 10.12968/bjcn.2005.10.10.19862 , s.475.

⁵ Sosyal mesafe kurallarının hiçe sayıldığı görülen eğlence, polisin gelmesiyle son buldu. Polis bu kişilere Hıfzıssıhha kanunu uyarınca 3 bin 150'şer lira olmak üzere toplamda 154 bin 350 lira para cezası kesti; (https://www.ntv.com.tr/turkiye/teknede-parti-pahaliya-patladi-49-kisiye-154-bin-350-lira-ceza,zKmHa01v9ke6zJ_dax04dw , Erişim: 28.10.2020).

⁶ Bayzit, Tuğba; "Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçu (TCK m.195)", (<https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/>, Erişim: 28.10.2020).

Kontrollü sosyal hayata geçilmesiyle birlikte yurtdışına çıkış yasakları kademeli olarak kaldırılmış, Milli Eğitim Bakanlığı ilk ve orta dereceli okullar ile liselerde kademeli olarak yüz yüze eğitime tekrar başlamıştır.

Kontrollü sosyal hayat çerçevesinde 1,5 metre sosyal mesafe ve hijyen kuralları yanı sıra sahillerde ve caddelerde, kamuya açık alanlarda maske takma zorunluluğu getirilmiştir.

Sokağa çıkma yasaklarıyla başlayan tedbirler kontrollü sosyal yaşam ile esnetilse de tüm bu tedbirlere aykırı davranışlar çerçevesinde pek çok idari para cezası hatta TCK m.195 çerçevesinde hapis cezası verilmiştir⁷. Tüm bu uygulamalar çerçevesinde biz de çalışmamızda covid-19 tedbirlerine aykırı davranışlar karşısında bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun (TCK m.195) uygulanabilirliğini tartışacağız.

I. BULAŞICI HASTALIKLARA İLİŞKİN TEDBİRLERE AYKIRI DAVRANMA SUÇU (TCK M.195)

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu Türk Ceza Kanunu'nun 195. maddesinde düzenlenmektedir. Kanunun ikinci kitap içerisinde "Topluma Karşı Suçlar" başlıklı üçüncü kısmının "Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar" başlıklı üçüncü bölümü altında düzenlenmiştir⁸.

Kanun koyucu söz konusu düzenleme ile bulaşıcı hastalığa yakalanmış veya ölmüş olan kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına karar vermiş yetkili makamların tedbirlerine uymayarak kamunun sağlığını tehlikeye düşüren kişilerin hareketlerini engellemeyi hedeflemektedir⁹.

Madde gerekçesine göre; bulaşıcı hastalıklara yakalanmış veya bu hastalıklardan ölmüş bulunan kimselerin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına dair yetkili makamlar tarafından alınan tedbirlere uyulmaması suç olarak tanımlanmıştır¹⁰. Madde gerekçesinde de bahsedildiği üzere bu maddeyle kamu sağlığının korunması amacı güdülmektedir.

⁷ Bursa'nın İnegöl ilçesinde karantinayı ihlal eden Covid-19 Hastasına 3 ay 10 gün hapis cezası verildi; (<https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/bursada-karantinayi-ihlal-eden-kovid-19-hastasina-3-ay-10-gun-hapis-cezasi/1981442> , Erişim: 28.10.2020) .

⁸ TCK m.195'teki düzenleme şu şekildedir: '*Bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanmış veya bu hastalıklardan ölmüş kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına dair yetkili makamlarca alınan tedbirlere uymayan kişi, iki aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır*'.

⁹ Yenerer, Çakmut Özlem: "Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçu (TCK m. 195)", Prof. Dr. Feridun Yenisey'e Armağan, C. I, İstanbul, 2014, s. 543-544.

¹⁰ Madde Gerekçesi için; (<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/>, Erişim: 28.10.2020).

Nitekim TCK m.1'e baktığımızda ceza kanununun amaçlarından birinin kamu sağlığını korumak olduğunu görürüz¹¹. Dolayısıyla kanun koyucu madde 195 ile ceza kanununun kamu sağlığını koruma amacını yerine getirmektedir.

Madde itibarıyla ancak, bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanmış veya bu hastalıklardan ölmüş kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasıyla ilgili alınan tedbirlere uymayan bir fiil ve fail ilişkisinden bahsedilmiştir¹². Örneğin yurtdışından gelen kişiler 14 gün boyunca Kredi Yurtlar Kurumu yurtlarında karantina altına alınmaktadır. Ancak m.195 düzenlemesi ile sadece bir kurumda karantina altına alınanlar değil, evde de karantina altına alınmasına karar verilen kişileri de kapsamaktadır. Hatta bir mahallenin ya da apartmanın tamamen karantina altına alınması kararı verildiğinde söz konusu düzenleme bu karara da uygulanabilecektir.

Covid-19 tedbirlerinin alınması sırasında ne yazık ki birçok olumsuz haberle karşılaşmaktadır. Konya'daki öğrenci yurdunda karantina altında bulunan vatandaşların toplu bir şekilde kaçma girişimi emniyet güçleri tarafından engellenmiştir. Yine sosyal medyadaki bir paylaşım ile yurtdışından gelen bir kişinin, karantina bölgesine götürülmek üzere bulunduğu otobüsten indirilerek kaçırıldığı ihbarı yapılmıştır¹³. Tabii ki bu tür olaylar karşısında TCK'nın 195. Maddesi uygulama alanı bulacaktır.

A. 765 SAYILI TCK M.263 DÜZENLEMESİ BİR KARŞILAŞTIRMA

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçuna benzer düzenleme 765 sayılı Türk Ceza Kanunu md 263'te yer almaktaydı. "*Kolera ve sair bulaşık hastalıklardan musab veya vefiyat zuhur eden ev ve sair mahallerin kordon altına alınmasına dair Hükümetçe verilen emirlere ve yapılan icraata fiilen mümanaat edenler hareketlerinin derecesine göre bir aydan bir seneye kadar hapsolunur.*" Madde 263'te yer alan suçun özel olarak bir adı olmamasına rağmen hüküm içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır ki failin hareketi, bulaşıcı hastalıklara karşı alınan tedbirlere engel olma suçunu oluşturmaktadır¹⁴.

¹¹ TCK m.1; "*Ceza Kanununun amacı; kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Kanunda, bu amacın gerçekleştirilmesi için ceza sorumluluğunun temel esasları ile suçlar, ceza ve güvenlik tedbirlerinin türleri düzenlenmiştir.*"

¹² Zengin, Mehmet; Akbulut, Furkan; "Koronavirüs Hastalığı (Covid 19) İle Oluşan Fiili Nitelikli Olağanüstü Hal Sürecine Ceza Hukuku Perspektifinden Bakış", (<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/komisyon-merkez/gencavukatlar/1.pdf> , Erişim: 28.10.2020).

¹³ Aktuğ, Zeki/ Kırak, Rohat: "Korona Virüs Salgınının Ceza Disiplini Açısından Değerlendirmeleri", (<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/komisyon-merkez/gencavukatlar/2.pdf> , Erişim: 28.10.2020).

¹⁴ Gözübüyük, Abdullah Pulat: Türk Ceza Kanunu Açıklaması, Cilt III, Sevinç Yayınları, 1970, s. 338; Kahraman, Recep: "Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçu (TCK m.195)", İstanbul Hukuk Mecmuası, Sayı 78 (2), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020, s.742.

263. madde, Hükümete Karşı Şiddet ve Mukavemet ve Kanunlara Muhalefet başlığı altında¹⁵, devlet idaresi aleyhine cürümler içerisinde düzenlendiği için, suçun kamu idaresinin işleyişine yönelik olduğu ve kamu hizmetini aksattığı, bu sebeple de koruduğu hukuki değerlerin bireyin kamu hizmetinden yararlanma hakkı olduğu vurgulanmıştır¹⁶.

TCK'nın 195. maddesi ise kamu sağlığına karşı suçlar arasında düzenlendiği için, korunan hukuki değerlerin bireylerin sağlığı olduğu belirtilmektedir¹⁷.

ETCK m.263 düzenlemesinde açıkça kolera ve sair bulaşıcı hastalık denmekte iken YTCK m.195 düzenlemesinde bulaşıcı hastalıklar genel olarak ifade edilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların genellenmesi daha önce tanınmayan Covid-19 hastalığının da bu kapsamda değerlendirilmesini sağlamıştır. Gelecekte karşılaşılabileceğimiz yeni tip hastalıkların da bu kapsamda değerlendirilebilmesi açısından m.195 düzenlemesinin yerinde olduğunu söylemek gerekir.

Madde 263'e göre bulaşıcı hastalığın görüldüğü ev ve sair mahallerin kordon altına alınmasına dair alınan tedbirlerin ihlali suç sayılmasına rağmen, madde 195'e göre bulaşıcı hastalığa yakalanmış ya da ölmüş kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına dair alınan tedbirlerin ihlali suç sayılmaktadır. 765 sayılı Kanun'da tedbirler, ev ya da diğer mekanların kordon altına alınmasına yönelik iken, 5237 sayılı Kanun'da karantina uygulamasına yönelik tedbirler söz konusu olmaktadır¹⁸.

765 sayılı Kanun'da suçun kanuni tarifindeki hareket 195. madde düzenlemesine göre daha dar tutulmuştur. 263. maddede hükümetçe verilen emirler ve yapılan icraata aykırılık suçun unsuru olmasına karşılık, 5237 sayılı Kanun'da bu husus yetkili makamlarca alınan tedbirlere aykırılık şeklinde genel olarak ifade edilmiştir¹⁹.

765 sayılı Kanun'da yer alan tipik hareket, fiilen karşı koymaktır²⁰. 5237 sayılı Kanun'da ise tedbirlere uyulmaması yeterli kabul edilmiştir. Kısacası, fiilen bir karşı çıkmayı içermeyen hareketler de suçun oluşmasına neden olabilir²¹.

195. maddede yalnızca hastalığın bulaştığı kişinin bulunduğu yer ya da hastalıktan ölmüş kişinin bulunduğu yer ile ilgili tedbirlere uymamak bu suçu oluşturmaktadır²². Kısacası karantina

¹⁵ Çakmut: s.544; 5237 sayılı Kanun ile 765 sayılı Kanun karşılaştırıldığında görülmektedir ki 5237 sayılı Kanun'da suçun sözel ifadesi, yer aldığı başlık ve sistematik yapısı tamamen değiştirilmiştir. Bu nedenle 5237 sayılı Kanun md 195'de yer alan suçun yorumlanabilmesinde 765 sayılı Kanun md 263'e ilişkin hükmün, doktrin ve yargı kararlarının kullanılabilmesi kısmen mümkün olmamaktadır. Bu durum doktrinde ilerleme ve içtihat kesintisizlik ilkelerine kısmen zarar vermektedir; Hafizoğulları Zeki/ Özen Muharrem: Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Topluma Karşı Suçlar, Ankara, 2017, s. 127.

¹⁶ Kangal, Zeynel Temel: "Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma", Özel Ceza Hukuku Cilt V, Genel Tehlike Yaratan, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar (TCK m. 170-196), İstanbul, Mayıs 2019, s. 434.

¹⁷ Hafizoğulları/Özen: s.127.

¹⁸ Yaşar, Osman/ Gökcan, Hasan Tahsin/ Artuç, Mustafa: Yorumlu ve Uygulamalı Türk Ceza Kanunu Cilt IV Adalet Yayınevi, 2011, s. 603.

¹⁹ Kangal: s.433-435.

²⁰ Kahraman: s.743.

²¹ Kangal: s.442.

²² Donay, Süheyl: Türk Ceza Kanunu Şerhi, Beta, 2007, s.290.

altına alınmış olan yerde mutlaka bir hasta ya da vefatı gerçekleşen birinin bulunması gerekir. Öyleyse daha önce hiç hastalık görülmemiş dönemlerde yani hastalığın ortaya çıkmasını önlemek amacıyla alınan tedbirlere uymamak bu suçu oluşturmayacaktır. Bu konuda madde düzenlemesinin yetersiz kaldığı söylenmelidir²³. Bu durumda caddede yürüyen kimselerin örneğin maske takma kuralına uymaması ya da İstanbul Boğazında bir teknede sosyal mesafe kurallarını ihlal ederek parti düzenlenmesi hallerinde bu suçun uygulanabilirliği olmayacaktır. Ne var ki aynı teknede daha önce Covid 19'a yakalanmış ve karantina altına alınmış bir kimsenin bulunması halinde yalnızca bu kişi açısından TCK m.195'in uygulanabilirliği söz konusu olacaktır.

Bu konuda ayrıca 195. maddenin yetersiz kalması sebebiyle maddeye ‘’bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını veya yayılmasını engellemek...’’ ifadesinin eklenmesi gerektiği konusundaki görüşe katılmaktayız²⁴.

Her iki kanunda, suç karşılığında öngörülen cezaların üst sınırları aynı olmakla birlikte, alt sınırlar farklıdır. Eski kanunda düzenlenen fiil bakımından cezanın alt sınırı bir ay olarak belirlenmişken; 195. maddede ilgili suçun cezasının alt sınırı iki ay olarak düzenlenmiştir²⁵. Yine eski kanunda cezanın, alt ve üst sınırları arasında failin ‘‘hareketlerinin derecesine göre’’ belirleneceği hususuna yer verilmişken, 195. madde böyle bir kriter getirmemiştir²⁶. Çünkü suçun oluşması için emirlere karşı koyma şartı aranmamaktadır.

B. SUÇLA KORUNAN HUKUKİ DEĞER

195.madde gerekçesine göre yukarıda da açıkladığımız üzere suçla korunan hukuki değer ‘’kamu sağlığının korunması’’dır. Nitekim ilgili suçun bulunduğu bölümün başlığı da ‘‘kamunun sağlığına karşı suçlar’’dır. Bu suçla toplumu oluşturan kişilerin sağlığına yönelik olası zarar ve tehlikelerin önlenmesinin ve bulaşıcı hastalıkların daha fazla yayılmasının önlenmesi amaçlanmıştır²⁷.

Ayrıca ilgili suçun koruduğu hukuki değer, toplumu meydana getiren her bir bireyin sağlığıdır. Bulaşıcı bir hastalık sebebiyle alınmış karantinaya ilişkin tedbirlere uymayan fail, karantina bölgesi içindeki ve dışındaki tüm bireylerin sağlığını tehlikeye atmaktadır²⁸. Çünkü bulaşıcı hastalıklar bakımından izolasyon (ayırma, soyutlama, tecrit etme) son derece önemlidir²⁹.

²³ Kahraman: s.743.

²⁴ Kahraman: s.743.

²⁵ Yenerer Çakmut: s.545.

²⁶ Kangal: s.435.

²⁷ Anayasanın 56. maddesi de Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması başlığı altında devletin herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak bakımından yükümlü olduğunu ifade etmektedir; Çakmut: s.545; Hafizoğulları/Özen: s.127; Yaşar/Gökcan/Artuç: s.6035-6036.

²⁸ Kangal: s.436.

²⁹ Enfekte kişiden patojenlerin çevreye yayılmaması için araya engel koymak gerekmektedir. Patojenlerin hasta kişiden çevreye başlıca taşınma yolları; atıklar ve akıntılar, bireysel temas ile araç ve gereçler olarak sıralanmaktadır. Araya konulan engellerin başlıcaları ise; el yıkama, eldiven giyme, maske takma, hastanın özel bir odaya alınması, odaya girenlerin koruyucu giysiler giymesi, hastanın atıklarının veya çıkardıklarının dezenfeksiyonu ya da sterilizasyonu, çift torba kullanılması şeklinde sayılmaktadır. Tüm bu uygulamaların amacı; hastanedeki hastalar,

C. SUÇUN MADDİ UNSURLARI

1. Fail

Suçun faili karantina tedbirlerine uymayan herkes olabilecektir. Bu anlamda suçun faili için kanun koyucu bir özellik belirtmemiştir. Ancak doktrinde failin yalnızca gerçek kişi olabileceği tüzel kişi olamayacağı vurgulanmaktadır³⁰.

Fail, bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanmış ya da bu hastalıklardan ölmüş kimsenin olduğu yerin karantina altına alınmasına ilişkin yetkili makamlar tarafından alınan ya da uygulanan tedbirlere uymayan herkes olarak tanımlanabilir³¹. Örneğin olası bir karantina önlemi esnasında karantina altına alınmış alandan kaçmaya çalışan veya karantinada olan bir kişiyle karantina önlemlerine aykırı bir biçimde temas kurmaya çalışan kişi, suçun failidir³².

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun faili kamu görevlisi de olabilir. Bir kamu görevlisinin de görevini yerine getirirken yetkili makamların karantinaya ilişkin tedbirlerine uymaması olasıdır. Örneğin polis memurunun KYK yurdunda karantina altına alınmış kişilerden birinin kaçma girişimini maskesiz bir şekilde engellemesi durumunda maskesiz polis memurunun da karantina tedbirlerini ihlal ettiğini söylemek gerekir. Bu halde, diğer şartlar da varsa, TCK'nın 266. maddesi uyarınca cezanın artırılacağı belirtilmektedir³³.

Kanaatimizce salgın tedbirlerine uymayan kamu görevlisinin yalnızca TCK m.195 uyarınca ceza sorumluluğu olmalıdır. TCK m.266'da³⁴ yer alan kamu görevine ait araç ve gereçleri suçta kullanma suçundan cezasının arttırılabilmesi için kamu görevlisinin salgın tedbirlerini ihlal etmek adına görevine ait araç ve gereçleri kullanması gerekmektedir. Örneğin Covid 19 hastası olan polis memurunun karantinadan kaçmak amacıyla kelepçesini kullanması.

2. Mağdur

Madde düzenlemesinde suçun mağduru ise belirlenmemiştir³⁵. Söz konusu suç düzenlemesinin başlığı 'kamu sağlığına suçlar' olması sebebiyle suçun mağduru toplumu oluşturan herkestir.³⁶ Tedbirlerin ihlal edilmesinin sonucunda bulaşıcı hastalık toplumu oluşturan bireylere bulaşmakta; sosyal ve ekonomik hayat bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle suçun mağduru, alınan tedbirlerle korunmak istenen toplumu oluşturan tüm bireylerdir³⁷.

sağlık personeli ve ziyaretçiler arasında mikroorganizmaların yayılımı engellemek olarak karşımıza çıkmaktadır; Aydın, İlknur; Bulaşıcı Hastalıklar (Bakım ve Korunma), Palme Yayınevi, Ankara, 2005, s.22.

³⁰ Kangal: s.437.

³¹ Kangal: s.436; Yaşar/Gökcan/Artuç: s. 6036.

³² Hafizoğulları/Özen: s.128.

³³ Kangal: s.436.

³⁴ **Kamu görevine it araç ve gereçleri suçta kullanma Madde 266** - "(1) Görevi gereği olarak elinde bulundurduğu araç ve gereçleri bir suçun işlenmesi sırasında kullanan kamu görevlisi hakkında, ilgili suçun tanımında kamu görevlisi sıfatı esasen göz önünde bulundurulmamış ise, verilecek ceza üçte biri oranında artırılır.

³⁵ Bayzit: (<https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/>), Erişim: 29.10.2020).

³⁶ Yenerer Çakmut: s. 546; Kangal: s. 437; Yaşar/Gökcan/Artuç: s. 6036.

³⁷ Arslan, Çetin/ Azizoğlu, Bahattin: Yeni Türk Ceza Kanunu Şerhi, Asil, 2004, s.818.

Ancak doktrinde suçun mağdurunun toplum olmadığını, tedbirleri alan yetkili makamlar yani ilgili kamu idaresi olduğunu ileri sunan görüşler³⁸ bulunsa da söz konusu görüşlere katılmamaktayız.

3. Suçun Konusu

Suçun hukuki konusu; suç işlenmesiyle ihlal edilen ve suçu öngören norm tarafından korunan varlık veya menfaatlerdir³⁹. Suç tarafından ihlal edilen varlık veya menfaatler birden fazla olabilir, ancak kanun bunlardan birini tercih etmekte ve suçları tercih ettiği bu hukuki konuya göre tasnif etmektedir⁴⁰. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçuyla korunan hukuki yarar, toplum sağlığının korunması ve kamu düzeninin sağlanmasıdır⁴¹. Suç düzenlemesi ile hastalığın yayılmasının önüne geçmek ve kamu sağlığını korumak amacı güdülmektedir⁴².

Suçun maddi konusu ise suç fiilinin üzerinde gerçekleştiği kişi ya da şeydir⁴³. TCK m. 195 düzenlemesinde ise suç hareketi bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanmış veya bu hastalıklardan dolayı ölmüş bir kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına dair yetkili makamlarca alınan tedbirler üzerinde gerçekleşmektedir⁴⁴. Dolayısıyla suçun maddi konusu söz konusu tedbirlerdir.

Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 66 ve 67. maddesi ise suçun maddi konusunu genişletici niteliktedir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu m.65 salgın bir hastalıktan gerek şüphe edildiğinde gerekse de salgın bir hastalık meydana geldiğinde bulaşıcı hastalık tabiilerine tahkikat yapma yetkisi vermektedir. İlgili tabip 67. maddeye göre, hastanın yanına girmeye, hastayı ve evdekileri muayene etmeye yetkili kılınmış söz konusu tedbirlere karşı gelenlerin TCK m.195 uyarınca cezalandırılacağı belirtilmiştir (Umumi Hıfzısıhha Kanunu m.284). Bu durumda karantina önlemlerine ilişkin yetkili makamların aldıkları tedbirler yanında bulaşıcı hastalık tahkikatı yapılmasına karar verildiyse ilgili doktorların sağlık taraması ile ilgili tedbirler de suçun maddi konusuna dahil olmuştur⁴⁵.

³⁸ Hafizoğulları/ Özen: s.128.

³⁹ Toroslu, Nevzat: Ceza Hukuku Genel Kısım, Savaş Yayınları, Ankara, 2012, s.103

⁴⁰ Toroslu: s.102-103.

⁴¹ Çakmut: 545; Kahraman: s.750.

⁴² Yaşar/Gökcan/Artuç: s.6035.

⁴³ Erem, Faruk: "Suçun Konusu ve Hümanist Doktrin", (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/335/3395.pdf> Erişim: 29.10.2020), s.14; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2010/6-225 E., 2010/268 K., 18.02.2010 T, <https://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?t=33300> , Erişim: 29.10.2020).

⁴⁴ Bayzit: <https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/> , Erişim: 29.10.2020).

⁴⁵ Kangal: s. 439; Yenerer Çakmut: s. 548.

4. TCK m.195 Düzenlemesi Zarar Suçu Tehlike Suçu Ayrımının Neresinde Yer Almaktadır?

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu, soyut tehlike suçudur⁴⁶. Soyut tehlike suçunda, kanuni tanımda yer alan fiilin icra edilmesi yeterli olup suç konusu üzerinde gerçek bir tehlikenin mevcut olup olmadığı araştırılmaz⁴⁷.

Söz konusu düzenleme zarar suçu da değildir. TCK m.195, idarenin düzenleyici işlemine uymamanın (yani yetkili makamların aldığı tedbirlere uymamanın) ayrıca bir zarar ya da zarar tehlikesi doğurmasını şart kılmamakta, sadece yetkili makamlarca alınan tedbirlere uymamayı toplum açısından zararlı ve tehlikeli görmektedir⁴⁸. Tüm bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere suçun oluşabilmesi için yetkili makamların zorunlu olarak aldıkları tedbirlere uyulmaması, yeterli olacaktır.

5. Fiil

Yerin karantina altına alınmasına dair yetkili makamlarca alınan tedbirlere uyulmaması TCK m.195'in kanuni hareketi olarak tarif edilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere ana tedbir karantina olsa da, bu tedbire hizmet eden ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda yer alan yan tedbirlere uymamak da suç kapsamına girmektedir⁴⁹. Örneğin Covid-19'a yakalandığından şüphelenilen bir kişinin evine muayene için gelen hekimlere muhalefet edilmesi halinde de bu tedbirlerin ihlal edileceği söylenmelidir⁵⁰.

Söz konusu suç tipi bakımından önemli bir unsur da karantinaya ilişkin yetkili merci tarafından alınan kararlardır. Bu nedenle yetkili merciin hangi merci olduğu belirtilmelidir. Bu konuda doktrinde tartışma olmakla birlikte yetkili merciin Umumi Hıfzısıhha Kanunu m. 27'de yer aldığı üzere Umumi Hıfzısıhha Meclisi olduğu görüşüne katılmaktayız⁵¹.

Suç düzenlemesindeki tipik hareketler, karantina bölgesine girmek, tedbir kararının içeriğine göre karantinaya alınmış bölgeden ayrılmak veya karantina bölgesine bir eşya ya da hayvan sokulması ya da karantina bölgesinden bir eşya ya da hayvanın çıkarılması veya karantina

46 Hafizoğulları/Özen: s.128.

47 Özgenç, İzzet: Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin, 2019, s.221.

48 İdarenin düzenleyici işlem yetkisinin söz konusu olabilmesi için ortada bir bulaşıcı hastalık olmalı, söz konusu hastalığa yakalanmış ya da bu hastalıktan ölmüş bir kimse bulunması gerekmektedir. Bu o kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasını zorunlu kılmalıdır. Düzenleyici işlem yapmak yetkisi ve görevi doğan hukuki makamlar, "karantina tedbirlerinin" ismen ne olduğunu, kapsamı ve sınırlarının neden oluştuğunu düzenleyici işlemlerinde açıkça göstermek durumundadırlar. Kısacası düzenleyici işlem hukuka uygun olmalıdır, aksi halde yani idarenin düzenleyici işlemi sakatsa ya da hukuka uygun değilse buna uymamak da suç oluşturmayacaktır; Hafizoğulları/Özen: s.128.

49 Turhan, Engin: "Salgın Dönemlerinde Ortaya Çıkabilecek Ceza Sorumlulukları – Korona Tecrübesi", Suç ve Ceza, Ceza Hukuku Dergisi, Cilt 13, Sayı:1, Mart, 2020, s.207.

50 Öztürk, Nejat: Türk Ceza Kanunu Şerhi ve Açıklaması, Cilt I, Filiz, 1970, s.1021.

51 Hakeri, Hakan/ Söğüt, İpek Sevdâ: "Tıp Hukuku Açısından Bulaşıcı Hastalıklar", Adalet Dergisi, S.64, Yıl:2020/1, s.80. Yetkili merciin Umumi Hıfzısıhha Kanunu m.69 çerçevesinde sıhhat memurları olduğu görüşü için bkz. Yenerer Çakmut: s.546.

tedbirinin uygulanması için alınan yan önlemlere uyulmamasıdır⁵². Örneğin yurtdışından gelen bir vatandaşın 14 günlük evde izolasyon taahhütnamesini imzalamaması da bu suçun tipik hareketidir.

TCK m.195'in tipik hareketleri gözlemlendiğinde serbest hareketli bir suç olduğu anlaşılmaktadır. Failin yetkili makamlar tarafından alınan karantina tedbirlerine herhangi bir biçimde uymaması bu suçu oluşturacaktır⁵³. Karantina tedbirlerine aykırı hareketlerin icrai hareketlerle işlenmesi mümkün olduğu gibi (karantina yerine izinsiz girmek ya da çıkmak gibi); suçun ihmali hareketlerle işlenmesi de mümkündür⁵⁴. Örneğin 14 günlük evde izolasyon taahhütnamesinin imzalanmaması ya da yurtdışından gelen vatandaşın havaalanında karantina bölgesi ilan edilen alanda belirli bir süre bekletilmesi zorunluluğu varken bu alana gitmemesi, kuş gribinden dolayı itlaf edilmesi gereken hayvanlarının bulunduğu kilitli kümesini açmaması ve anahtarını vermemesi gibi. Doktrinde suçun ihmali hareketle işlenemeyeceğine ilişkin görüşler de mevcuttur⁵⁵.

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu aynı zamanda salt hareket suçudur. Düzenleme, soyut bir tehlike suçu olarak düzenlendiği için, kanun koyucu virüsün ayrıca bulaştırılması gibi somut bir tehlike ya da zarar aramadığından salt hareket suçu olarak tanımlanmıştır⁵⁶. Failin ise, tedbirlere uymayacağını beyan etmesi, bildirmesi ya da alınan tedbirlerin gereksiz, aşırı ya da uygun olmayacağı konusunda eleştirilerde bulunması halinde, bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu oluşmaz⁵⁷. Suçun tamamlanması için alınan tedbirlere eylemli olarak fiilen uyulmaması gerekir⁵⁸. Ancak belirtilmelidir ki 765 sayılı TCK fiilen karşı koymayı (fiilen mümanaat etmek) ararken TCK m.195 düzenlemesi sadece tedbirlere uymamayı yeterli bulmuştur. Bu anlamda tedbirleri uygulamak isteyen kamu görevlilerine yönelik devamlı olarak yıldırma amacıyla bir şeyler söylenmesi suç teşkil etmeyecektir⁵⁹.

Tipik fiilin, karantina tedbirlerini engellemeye elverişli olması gereklidir. Ancak suçun oluşması için karantina tedbirinin uygulanmasının fiilen engellenmesi şart değildir. Olay anındaki koşullar dikkate alınarak makul bir gözlemcinin tahminine göre, failin gerçekleştirdiği fiilin yetkili makamlar tarafından alınan tedbirlerin uygulanmasını engelleyecek nitelikte olduğu neticesine varılabiliyorsa, tipe uygun hareket gerçekleşmiş demektir⁶⁰. Tedbirlere uymamak amacıyla cebir, şiddet veya tehdit kullanılmasına gerek yoktur⁶¹. Ancak kullanılması halinde TCK m.265'te düzenlenen görevi yaptırmamak için direnme suçu oluşacaktır⁶². Örneğin failin, karantina

⁵² Turhan: s.207.

⁵³ Yaşar/Gökcan/Artuç: s. 6038; Kangal: s. 440-441; Kahraman: s.751.

⁵⁴ Kangal: s.441.

⁵⁵ Özütürk: s.1021.

⁵⁶ Kangal: s. 441; Hafizoğulları/Özen: s. 128.;Yenerer Çakmut: s. 548.

⁵⁷ Şahbaz, İbrahim: Açıklamalı ve İçtihatlı Türk Ceza Kanunu Cilt II, Yetkin, 2016, s.2264.

⁵⁸ Malkoç, İsmail: Açıklamalı Türk Ceza Kanunu, Cilt III, 2013, 4.Baskı, s.3233.

⁵⁹ Kangal: s.442.

⁶⁰ Kangal: s.441-442.

⁶¹ Yaşar/Gökcan/Artuç: s.6038.

⁶² **Görevi yaptırmamak için direnme Madde 265** - “(1) Kamu görevlisine karşı görevini yapmasını engellemek amacıyla, cebir veya tehdit kullanan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır”.

tedbirlerini uygulayan sağlık görevlisini hastaneden dışarı çıkmasına izin vermesi amacıyla tehdit etmesi halinde söz konusu suç oluşacaktır.

TCK m. 195’de yer alan bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunda, karantina altına almaya yönelik tedbirlerin ihlalinin suç olmasına rağmen tedbirlerin neler olduğu idarenin takdir yetkisine bırakılmıştır. Bu durumda m. 195 hükmü, açık ceza normu olarak kabul edilmelidir⁶³. Açık ceza normu; ceza normunu meydana getiren unsurlardan yaptırımın kanun hükmüyle düzenlendiği ancak fiilin henüz belirlenmediği, gelecekte bir zamana bırakıldığı ceza normudur. Burada normu koyan otorite ile normu dolduran otorite birbirinden ayrıdır⁶⁴. Söz konusu düzenleme açık ceza normu olduğundan kanunilik ilkesine aykırı kabul edilmektedir⁶⁵.

D. SUÇUN MANEVİ UNSURU

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun manevi unsuru kasttır. Karantina tedbirlerine bilerek ve istenerek uyulmaması gerekir⁶⁶. Suçun taksirli şekli düzenlenmemiştir⁶⁷. Suçun olası kastla da işlenmesi mümkündür. Suçun maddi unsurlarını ve fiilin meydana getireceği muhtemel neticeyi öngörerek ve kabullenerek suçun işlenmesi halinde olası kastın varlığından bahsedilir⁶⁸. Kendisini kapsayan bir karantina kararından ve bunun içeriğinden haberdar olan, hareketinin ilgili tedbir kararına aykırı olduğunu bilen ve bunu yapmak isteyen kişi doğrudan kastla bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunu işlemiş olur⁶⁹. Buna karşın sözgelimi hakkında karantina kararı bulunan bir bölgeye girdiğini öngörerek ve karantinayı ihlal etme ihtimalini kabullenerek bunu gerçekleştiren kişi suçu olası kastla işlemiş olur⁷⁰.

Yetkili makamlar tarafından karantina bölgesinde bulunanların bilgisine sunulmayan tedbirlere uyulmaması durumunda failin kastından bahsetmek mümkün olamayacaktır⁷¹. Failin karantina altına alınan bölgenin sınırlarını yanlış değerlendirmesi hali suçun maddi unsurlarında hata (TCK m. 30/1) kapsamında ele alınacağından failin kastının ortadan kalkacağı söylenmelidir⁷².

⁶³ Hafizoğulları/Özen: s.128.

⁶⁴ Hafizoğulları, Zeki: Ceza Normu: Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni, USA, 1996, s.280.

⁶⁵ Açık ceza normunun idarenin düzenleyici işlemleriyle gelecekte doldurulması, suç teşkil eden fiilin idare tarafından belirlenmesi sonucunu doğuracağından kanunilik ilkesine aykırıdır; Baytaç, Abdullah Batuhan: Kanunilik İlkesi Bağlamında Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Yorum, Oniki Levha, 2018, s.115.

⁶⁶ Gözübüyük: s.339.

⁶⁷ Gerçekler, Hasan: Yorumlu ve Uygulamalı Türk Ceza Kanunu Cilt II , Seçkin, 2020, s.1838.

⁶⁸ Demirbaş, Timur: Ceza Hukuku Genel Hükümler, 4. Baskı., Ankara, Seçkin Yayınevi, 2006, s. 349-350; Toroslu: s.202; Olası kastın, sadece insan öldürme suçları ile ilgili olduğu tartışması için ayrıca bkz. Önder, Ayhan: Ceza Hukuku Dersleri, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992, s. 311-312.

⁶⁹ Turhan: s.210.

⁷⁰ Turhan: s.210; Suçun bilinçli taksirle de işlenebileceğine dair görüşler için bkz. Bayzıt; (<https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/> , Erişim: 01.11.2020).

⁷¹ Kangal: s.443.

⁷² Kangal: s.443.

E. HUKUKA AYKIRILIK UNSURU

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun oluşması, eylemin hukuka aykırı olmasına bağlıdır. Bu suç bakımından da TCK'nın genel hükümleri arasında yer alan hukuka uygunluk nedenleri uygulama alanı bulabilecek ve fiil suç teşkil etmeyecektir⁷³. Doktrinde hukuka uygunluk sebeplerinin bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçuna uygulanmayacağına ilişkin aksi görüşler de bulunmakla birlikte bu görüşlere katılmadığımızı belirtmeliyiz⁷⁴. Ne var ki, meşru savunma hukuka uygunluk sebebinin söz konusu suç için uygulanamayacağını söylemek gerekir. Karantina tedbirlerinin alınması, kişinin hakkına yönelik olarak haksız bir saldırı olarak kabul edilmeyeceğinden kişinin tedbirlere uymaması meşru savunma sayılmaz⁷⁵. Benzer şekilde hakkın kullanılması ve ilgilinin rızası hukuka uygunluk nedenlerinin, bulaşıcı hastalıklara ilişkin alınan tedbirlere aykırı davranılması suç tipinde uygulanması mümkün olmaz⁷⁶. İlgilinin rızası hukuka uygunluk sebebinde belirlenebilir bir mağdur bulunmalı ve onun rızasından bahsedilebilinmelidir⁷⁷. Oysa TCK m.195 suçu bakımından mağdur belirlenebilir bir kişi değildir, toplumu oluşturan herkes mağdurdur.

Kanun hükmünü icra (görevin ifası) hukuka uygunluk sebebinin ise TCK m.195 açısından uygulanabilirliği mevcuttur. Bu sebeple karantina bölgesi ilan edilen alana görevi gereği girmek zorunda olan kolluk görevlisinin ya da hekimin fiili suç oluşturmaz⁷⁸. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ifa edilen görevin bir gereği olarak karantina tedbirinin ihlal edilmesidir. Buna karşılık, karantinanın amacı dışında bir görevi olan kamu görevlisi kanun hükmüne dayalı olarak karantina bölgesine girse bile, fiilini hukuka uygun kabul etmemek gerekir⁷⁹.

F. KUSUR UNSURU

Haksızlığı gerçekleştiren kişinin ceza sorumluluğu için kusurunun bulunması gerekir. Kusurun bulunması, failin fiilinden ötürü kınanabilirliğini gösterir⁸⁰. Kusurluluğu kaldıran veya azaltan haller, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, sağır ve dilsizlik, geçici nedenler ve alkol ve uyuşturucu madde etkisinde olma, haksız tahrik, zorunluluk hali, cebir ve şiddet ve meşru

⁷³ Kargal: s.444; Yenerer Çakmut: s.549-550.

⁷⁴ Hukuka uygunluk nedenlerinin kapsamı ve konusuyla uyuşmadığından, bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunda hukuka uygunluk nedenlerinin dikkate alınması mümkün olmaz; Hafizoğulları/Özen,: s.129; Arslan/Azizağaoğlu: s. 819.

⁷⁵ Kahraman: s.753.

⁷⁶ Örneğin, gösteri yürüyüşü yapan bir grup, bulaşıcı hastalıklar sebebiyle karantina altına alınmış olan bir bölgeden bilerek geçerse, fiillerinin hukuka uygun olduğunu kabul etmenin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Bu durumun gerekçesi de, kişinin hakkını bu hakkın tanınma sebebinin sınırları içerisinde ve hakkın amacına uygun olarak kullanması gereği olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla gösteri yürüyüşü yapma hakkını kullanan kişiler başka yerlerden geçme olasılıkları bulunurken, karantina bölgesinden geçmişlerse, ilgili hakkın kötüye kullanılması söz konusu olacaktır; Kargal: s.446.

⁷⁷ Kargal: s.446.

⁷⁸ Kargal: s.444.

⁷⁹ Örneğin, bir icra memuru karantina bölgesindeki bir evde haciz işlemi gerçekleştirmek için karantina bölgesine girecek olursa, fiil hukuka aykırı olacağından ilgili suçu işlemiş olacaktır. Burada gerekçe olarak, somut olayda toplumu oluşturan bireylerin sağlık hakkının alınacağına ilişkin kamu görevinin yerine getirilmesine dair yarardan daha ağır basmakta olduğu gösterilmektedir; Kargal: s.444.

⁸⁰ Koca, Mahmut: "YTCK'da Hukuka Uygunluk Sebepleri", Ceza hukuku Dergisi, (CHD), Y.1, S.1, s.119.

savunmada korku panik ve heyecanla sınırın aşılmasıdır⁸¹. Söz konusu nedenlerden, yaş küçüklüğü, sağır ve dilsizlik, geçici nedenler, alkol veya uyuşturucu madde etkisinde olma hallerinin bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunda uygulanması mümkün olacaktır⁸².

Geçici nedenlerin varlığı halinde de failin yaptığı karantina tedbirlerine aykırı hareketler, iradi davranışlar olmayacağından faile ceza verilmeyecektir (TCK m.34). Örneğin failin Covid - 19'un sebebiyet verdiği öksürük nöbeti geçirmesi sırasında karantina alanından çıkması veya sosyal mesafe kurallarına riayet etmemesi halinde faile ceza verilmeyecektir. Ancak fail nöbet geçirmeden önce karantina bölgesi ilan edilen alandan bilerek çıkmışsa bu durumda kusurluluk unsuru yerine gelmiştir ve faile ceza verilebilecektir.

Haksız tahrik (TCK m.29) hükümlerinin uygulanıp uygulanmayacağı konusunda ise doktrinde bir tartışma mevcuttur. Karantina tedbirleri eğer yetkili makamlar tarafından alındıysa haksız bir fiil teşkil etmeyecektir⁸³. Dolayısıyla haksız bir fiilin meydana getirdiği hiddet veya şiddetli elemin etkisinden bahsedemeyiz. Bu sebeple failin yetkili makamlar tarafından alınan karantina tedbirlerine uymaması halinde haksız tahrik hükümlerinden yararlanılamayacaktır. Buna karşılık bazı yazarlar karantina tedbirlerini uygulamakla görevli kişinin aşırı, orantısız, keyfi uygulamalarının haksız fiile yol açacağını bu durumda tedbirlerin ihlal edilmesi halinde haksız tahrik hükümlerinin uygulanabileceğini ifade etmektedir⁸⁴. Kanaatimizce karantina tedbirlerini uygulamakla görevli kişinin keyfi uygulamaları ya da aşırı orantısız uygulamaları hukuka uygun olmayacağı için yetkili makamlar tarafından alınan tedbirler şartı yerine gelmeyecektir. Dolayısıyla söz konusu uygulamalara karşı gösterilen direnç TCK m.195 suçunu oluşturmayacaktır ve haksız tahrik hükümlerini uygulamaya gerek kalmayacaktır⁸⁵.

Görevlinin haksız uygulamalarına karşı görevliye verilen tepki, md 265'de yer alan görevi yaptırmamak için direnme suçunu da oluşturmamaktadır. Görevi yaptırmamak için direnme suçunda, engellenmeye çalışılan bir görevden bahsetmek için bu görevin hukukun çizdiği sınırlar içerisinde ifa ediliyor olması gerekir⁸⁶.

TCK m.30/3'te düzenlenen, ceza sorumluluğunu kaldıran veya azaltan nedenlere ait koşulların gerçekleştiği hususunda hata halinde, failin hatası kaçınılmaz ise bu hatasından

⁸¹ Turabi, Selami: "Kusurluluk ve Kusurluluğu Etkileyen Haller", <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2012-101-1205>, Erişim: 30.10.2020), s.269.

⁸² Kangal: s.443.

⁸³ Kahraman: s.753.

⁸⁴ Kangal: s.444; Bayzit: <https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/>, Erişim: 30.10.2020).

⁸⁵ "Tepkinin haksız fiili gerçekleştiren kişiye yönelik olması gerekir. Görevlinin, aşırı, orantısız veya keyfi uygulamaları her ne kadar haksız fiile neden olsa da haksız tahrikten yararlanılabilmesi için tepkinin görevliye verilmesi gerekirdi. Oysa tepkinin, karantina altına almak amacıyla yetkili makamlarca alınan tedbirlere yönelik verilmesi halinde, tepki üçüncü kişiye verilmiş olacağından haksız tahrik hükümlerinden yararlanılabilmesi mümkün olmaz". Karantina tedbirlerinin görevlinin keyfi uygulamalarına karşı ihlal edilmesi olayında haksız tahrik hükümlerinin uygulanmayacağına dair bir başka görüş için bkz. Kahraman: s.754.

⁸⁶ Keklik, Ramazan: "Görevi Yaptırmamak İçin Direnme Suçu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIX, Y. 2015, S.4, s.259-278.

yararlanır. Başka bir anlatımla hata hukuka uygunluk nedenine ait ise suç oluşmayacak, ceza sorumluluğunu kaldıran nedene ait ise ceza verilmeyecek, ceza sorumluluğunu azaltan nedene ait ise ceza indirilecektir⁸⁷. Örneğin kanun hükmü gereğince karantina bölgesine girme ya da çıkma konusunda kendisinin yetkili olduğunu düşünen kamu görevlisinin hatası kaçınılmaz ise fiili, karantina tedbirlerinin ihlali sayılmaz⁸⁸, hata hukuka uygunluk sebebine ait olduğundan suç oluşmayacaktır.

G. SUÇUN ÖZEL GÖRÜNÜŞ ŞEKİLLERİ

1. Suça Teşebbüs

Kişi tarafından işlemeye kastedilen suçun doğrudan doğruya icrasına elverişli hareketlerle başlanıp elde olmayan nedenlerle tamamlanmazsa teşebbüs gündeme gelir (TCK md. 35)⁸⁹. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu da kasten işlenebilen bir suç olduğu için söz konusu suça teşebbüs mümkündür. Fail, yetkili makamlar tarafından alınan tedbirlere aykırı davranmak için harekete geçip, elinde olmayan nedenlerle hareketini tamamlayamaz ise fiil teşebbüs aşamasında kalmış olur⁹⁰. Doktrinde TCK m.195 suçunun salt hareket suçu olması sebebiyle hareket ile neticenin birbirinden ayrılamayacağı, hareketin kısımlara bölünmeyeceği dolayısıyla da teşebbüsün oluşmayacağı görüşü de bulunmaktadır⁹¹. Söz konusu görüşe katılmamaktayız.

Salt hareket suçlarında suçu oluşturacak elverişli icra hareketlerinin tamamlanamaması halinde suça teşebbüs oluşacaktır. Bunun için de hareketin kısımlara bölünebilir olması gereklidir⁹². Örneğin özel olarak karantina altına alınan bölgeye hayvan sokmaya çalışırken failin kolluk görevlileri tarafından engellenmesi durumunda failin icra hareketleri tamamlanmamış ve suça teşebbüs oluşmuştur.

TCK m.195 suçunda gönüllü vazgeçme hükümleri de uygulama alanı bulabilecektir⁹³. Gönüllü vazgeçmenin uygulama alanı bulabilmesi için failin suçun elverişli icra hareketlerinden gönüllü olarak vazgeçmesi veya kendi çabalarıyla suçun tamamlanmasını veya neticenin gerçekleşmesini önlemesi gerekir. Fakat fail tamamlanmış olan kısım bir suç oluşturduğu takdirde yalnızca söz konusu suçtan cezalandırılacaktır (TCK m.36). Örneğin hastanede karantina altında tutulan kişinin camı kırarak kaçmaya çalışması halinde camı kırdıktan sonra kaçmaktan gönüllü olarak vazgeçmesi halinde yalnızca mala zarar verme suçundan ceza sorumluluğu bulunacaktır.

⁸⁷ Değirmenci, Olgun: ‘‘Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı ve Hukuka Uygunluk Nedenlerinde Yanılma’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Yıl:2014i S.110-1343, s.162.

⁸⁸ Kahraman: s.755.

⁸⁹ Özgenç: s.495.

⁹⁰ Yaşar/Gökcan/Artuç: s.6038; Kangal: s.442

⁹¹ Hafizoğulları/Özen: s.129.

⁹² Toroslu, Nevzat/ Toroslu, Haluk: Ceza Hukuku Genel Hükümler, Savaş Yayınları, 2019, s.311.

⁹³ Kangal: s.443.

Etkin pişmanlık hükümlerine ilişkin değerlendirme ise; bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçuyla ilgili olarak md 195’de etkin pişmanlığa yer verilmediğinden failin etkin pişmanlık hükümlerinden istifade edebilmesi mümkün olmayacaktır⁹⁴.

2. İçtima

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu hakkında zincirleme suç hükümleri uygulanabilir. Fail karantina altına alınmış aynı yere ilişkin olarak yetkili makamlar tarafından alınan ya da uygulanan tedbirlere bir suç işleme kararının icrası kapsamında değişik zamanlarda birden fazla kez uymadığı takdirde hakkında TCK m. 43/1 uyarınca zincirleme suç hükümleri uygulanacaktır⁹⁵. Örneğin evde karantina altına alınan kişinin 14 günlük karantina süresi boyunca her gün evine ekmek almak amacıyla dışarı çıkması halinde zincirleme suç hükümleri uygulanacaktır. Zincirleme suç hükmünün uygulanabilmesi için her biri aynı suçu teşkil eden birden fazla fiil söz konusu olmalıdır⁹⁶.

Bulaşıcı hastalığa yakalanan kişinin bir başkasına virüs bulaştırması halinde ise, ceza sorumluluğu olabilmesi için virüs taşıdığını biliyor olması gereklidir. Bilerek ve isteyerek bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranmak suretiyle başkasına virüs bulaştırdığı takdirde kasten yaralama suçu söz konusu olacaktır⁹⁷. Bu durumda kasten yaralama suçunun seçimlik neticelerinden sağlığı bozma vücut bulacaktır⁹⁸. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun yanında kasten yaralama ve taksirle yaralama suçlarına ilişkin olarak gerçek içtima kuralları uygulanmalıdır⁹⁹. Virüsün bulaştırılmasına bağlı olarak kişinin ölmesi halinde ise netice sebebiyle ağırlaşmış suç hükümleri uygulanmalıdır¹⁰⁰. Zira failin virüsü başkasına bulaştırırken kastetmiş olduğu neticeden daha farklı (daha ağır veya başka) bir neticeye neden olması halinde netice sebebiyle ağırlaşmış suç söz konusu olur¹⁰¹. Failin kastettiği netice sağlığı bozma iken ölüm neticesinin ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirleri uygulayan kamu görevlilerine karşı cebir ya da tehdit uygulayanların TCK m.265’de yer alan görevi yaptırılmamak için direnme

⁹⁴ Kahraman: s.756.

⁹⁵ Kangal: s.446-447; Yenerer Çakmut: s.550.

⁹⁶ Fail yetkili makamlarca alınan ya da uygulanan tedbirlere arka arkaya gerçekleştirdiği hareketlerle karşı koyacak olursa, hukuki anlamda tek bir hareket olduğundan, failin cezası zincirleme suç kuralına göre artırılamayacaktır. Örneğin, fail karantina bölgesinin şeridini geçtikten sonra karantinaya ilişkin işaret ve levhaları da indirecek olursa, zincirleme suç hükümleri uygulanamayacaktır; Kangal: s.446-447.

⁹⁷ Bayzit: <https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/> , Erişim: 31.10.2020)

⁹⁸ Sağlığın bozulması, patolojik bir olguya sebebiyet vermek ya da var olan patolojik durumu kötüleştirmek suretiyle organizmanın normal işleyişinin bozulmasıdır; Centel, Nur/ Zafer, Hamide/ Özlem, Yenerer Çakmut: Kişilere Karşı İşlen Suçlar, C.I, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.129.

⁹⁹ Yaşar/Gökcan/Artuç: s.6039; Aksi görüş için bkz. Karantina önlemlerini ihlal ederek, hastalık bir başka kişiye bulaştırılmışsa suçun niteliği değiştiğinden sadece kasten ya da taksirle yaralama suçundan dolayı sorumluluk doğmaktadır; Kangal: s.447.

¹⁰⁰ Kahraman: s.757.

¹⁰¹ Doğan, Koray: Netice Sebebiyle Ağırlaşmış Suç, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Yayınlanmış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Veli Özer Özbek, İzmir, 2010, s.6.

suçundan sorumlu tutulacağını belirtmiştik. Bu durumda farklı neviden fikri içtima kuralları gereğince TCK m.195 suçundan değil, TCK m.265 suçundan fail sorumlu tutulacaktır¹⁰². Ancak doktrinde gerçek içtima kuralları uygulanması gerektiğini ifade eden görüşler de mevcuttur¹⁰³. Farklı neviden fikri içtima, tek fiil ile en az iki farklı suçun gerçekleştirilmesi halinde söz konusudur (TCK md. 44). Farklı neviden fikri içtima halinde cezası ağır olan suçtan cezalandırma yapılır¹⁰⁴. Örneğin başka bir suçtan yapılan soruşturma kapsamında sağlık raporu alınması sırasında Covid-19 testi pozitif çıkan failin, polislin yüzüne defalarca tükürmesi halinde TCK m.265 suçundan sorumluluk doğacaktır¹⁰⁵.

Son olarak, karantina tedbirlerine aykırı davranma fiili aynı zamanda 5326 S. Kabahatler Kanunu 32. maddede Emre Aykırı Davranış başlığı altında düzenlenmektedir¹⁰⁶. Bu durumda fail karantina tedbirlerine aykırı davrandığı takdirde kabahatler kanunu m.32'den mi yoksa TCK m.195 suçundan mı sorumlu tutulacaktır? Bilinmelidir ki K.K m.15 uyarınca bir fiil hem kabahat hem suç olarak tanımlanmışsa yalnızca suçtan dolayı sorumlu tutulabilir. Bu durumda karantina tedbirlerine aykırı davranan failin yalnızca TCK m.195 uyarınca ceza sorumluluğuna gidilecektir¹⁰⁷. Nitekim Umumi Hıfzısıhha Kanunu 282. maddesinde yer alan yasaklara aykırı hareket edenler veya zorunluluklara uymayanlara fiilleri ayrıca suç oluşturmadıkları takdirde idari para cezası uygulanacağı belirtilmiştir. Bu durumda K.K m.15'e gitmeye gerek kalmadan zaten fiillerin ayrıca suç oluşturmaması gerektiği vurgusuna bakılmalıdır¹⁰⁸.

3. İştirak

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu birden fazla kişinin katılımıyla da işlenebilecek bu durumda suça iştirakin genel hükümleri uygulanacaktır¹⁰⁹. Faillik açısından hem müşterek faillik hem de dolaylı faillik ortaya çıkabilir (TCK m.37). Örneğin; iki kardeşin karantina altına alınmış evden birlikte çıkmaları halinde müşterek faillik söz konusu iken kardeşlerden birinin diğerinin başına silah dayayıp evden çıkması için emrettiği olayda dolaylı faillik mevcuttur.

¹⁰² Kargal: s.442; Yaşar/Gökcan/Artuç: s.6038.

¹⁰³ Aksî görüş için bkz. Fiilin icrası sırasında yetkili kişilere cebir, şiddet ya da tehdidin gerçekleştirilmesi halinde 5237 sayılı Kanun md 265'de yer alan görevi yaptırmamak için direnme suçu da oluşabilir. Bu durumda gerçek içtima kuralı uygulanır. Parlar, Ali/ Hatipoğlu, Muaffer: Türk Ceza Kanunu Yorumu, Ankara, Seçkin, 2008, s.2931.

¹⁰⁴ Aynı neviden fikri içtima ise tek fiil ile aynı suçun birden fazla kişiye karşı işlenmesidir. Burada suçun konusu birden fazla olmalıdır. Örneğin; C silahını müteaddit defa ateşleyerek hem annesi A' yı hem de babası B' yi öldürürse bu takdirde aynı neviden fikri içtima söz konusu olacaktır; Özen, Mustafa: "Ceza Hukukunda Fikri İçtima", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S.73, Yıl.2007, s.140.

¹⁰⁵ <https://www.yenisafak.com/gundem/karantinadan-kacan-koronavirus-hastasi-polisin-yuzune-tukurdu-korktunmu-dedi-3620134>, (erişim tarihi: 09.11.2021)

¹⁰⁶ Emre Aykırı Davranış Madde 32- "Yetkili makamlar tarafından adli işlemler nedeniyle ya da kamu güvenliği, kamu düzeni veya genel sağlığın korunması amacıyla, hukuka uygun olarak verilen emre aykırı hareket eden kişiye yüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Bu cezaya emri veren makam tarafından karar verilir."

¹⁰⁷ Malkoç: s.3233.

¹⁰⁸ Bayzit: (<https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/>), Erişim: 31.10.2020)

¹⁰⁹ Yenerer Çakmut: s.551.

Failler suçun icra hareketlerine iştirak iradesiyle katılmamakla birlikte, suçun icra hareketlerini kolaylaştıran, fiilin işlenmesi konusundaki araçları sağlayan ya da suçun işlenmesine teşvik eden, suç işleme kararını kuvvetlendiren; yardım eden olarak sorumlu tutulacakken (TCK m.39), suçu işlemeye kararını verdiren azmettiren olarak sorumlu tutulacaktır (TCK m.38)¹¹⁰. Örneğin hastanede karantina altında tutulan kişiye hastaneden kaçması kararını verdiren kişi azmettiren olarak sorumlu tutulacakken, kişinin hastaneden kolay kaçmasını sağlamak amacıyla otomobiliyle hastane yakınlarına gelen kişi yardım eden olarak sorumlu tutulacaktır.

H. YAPTIRIM

İlgili suçun yaptırımını iki aydan bir yıla kadar hapis cezasıdır. Suçun düzenlenişinde adli para cezası öngörülmemiş yalnızca kısa süreli hapis cezası öngörülmüştür. Bu sebeple öngörülen ceza adli para cezasına çevrilemez. Ancak kısa süreli hapis cezası, suçlunun kişiliğine, sosyal ve ekonomik durumuna, yargılama sürecinde duyduğu pişmanlığa ve suçun işlenmesindeki özelliklere göre TCK m.50'de yer alan hapis cezasına seçenek yaptırımlara çevrilebilmektedir¹¹¹.

Özellikle belirtmek gerekir ki Covid-19 virüsünü taşıyan bir hastanın karantina tedbirlerini ihlal etmesi nedeniyle kısa süreli hapis cezası alması başlı başına bu cezanın infazı açısından sorun yaratacaktır. Covid 19'un yarattığı risk ile birlikte cezaevlerinin aşırı kalabalıklaşması nedeniyle, cezaevi mevcudunun azaltılması gerekçesiyle Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7242 Sayılı Kanun ile düzenleme getirilmiş ve cezaevindeki hükümlü sayısı getirilen af ile birlikte azaltılmıştır¹¹². Covid -19'un yarattığı risk cezaevindeki hükümlülerin azaltılmasını sağlamaktayken Covid-19 virüsü taşıyan bir hastanın cezaevine gönderilmesi cezaevindeki diğer tutuklu ve hükümlüleri de riske atmak anlamını taşıyacaktır. Bu sebeple TCK m.195 suçunun yaptırımını olarak kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımları uygulamak daha yararlı bir çözümdür.

Suçun düzenlenişinde suça etki eden nedenler yani daha az cezayı gerektiren nitelikli haller ya da daha ağır cezayı gerektiren nitelikli haller öngörülmemiştir. Bu sebeple TCK m.62'de yer alan failin geçmişi, sosyal ilişkileri, fiilden sonraki ve yargılama sürecindeki davranışları, cezanın failin geleceği üzerindeki olası etkileri gibi takdiri indirim nedenleri göz önüne alınabilecektir¹¹³.

II. SORUŞTURMA VE KOVUŞTURMA

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu, re'sen kovuşturulan suçlardandır. İlgili suçun soruşturulması ve kovuşturulması suçtan zarar görenin şikayetine bağlı

¹¹⁰ Kangal: s.449.

¹¹¹ Yenerer Çakmut: s.551.

¹¹²Çetin, Soner Hamza: ‘‘ Corona Virüs (Covid 19) Salgın Hastalığının Ceza Muhakemesi Hukukunda Yarattığı Etkiler’’, (<https://blog.lexpera.com.tr/corona-virus-covid-19-salgin-hastaliginin-ceza-muhakemesi-hukukunda-yarattigi-etkiler/>, Erişim: 31.10.2020 erişim tarihi).

¹¹³ Yenerer Çakmut: s.550.

değildir. Suç, ön ödeme ve uzlaştırmaya da tabi değildir¹¹⁴. Suçun kovuşturulmasında görevli mahkeme 5235 Sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun 11. maddeye göre bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun cezasının üst sınırı on yılı aşmadığından asliye ceza mahkemeleridir¹¹⁵.

Yargılamada uygulanacak usul ise basit yargılama usulüdür. 5271 sayılı Kanun md 251/1'e göre Asliye ceza mahkemesince, iddianamenin kabulünden sonra adli para cezasını ve/veya üst sınırı iki yıl veya daha az süreli hapis cezasını gerektiren suçlarda basit yargılama usulünün uygulanmasına karar verilebilmektedir. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunda hapis cezasının üst sınırı iki yılı aşmadığından kovuşturma aşamasında basit yargılama usulü uygulanarak yargılama yapılabilir. 5271 sayılı Kanun md 250/1'de katalog olarak belirtilen suçlarda soruşturma evresi sonunda kamu davasının açılmasının ertelenmesine karar verilmediği takdirde seri muhakeme usulü uygulanır. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu, sayılan suçlar içerisinde yer almadığından seri muhakeme usulüne tabi değildir¹¹⁶.

5237 sayılı Kanun md 51/1'e göre işlediği suçtan dolayı iki yıl veya daha az süreyle hapis cezasına mahkûm edilen kişinin cezası ertelenebilir. Bu sürenin üst sınırı, fiili işlediği sırada onsekiz yaşını doldurmamış veya altmış beş yaşını bitirmiş olan kişiler bakımından üç yıldır. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu nedeniyle hükmedilecek hapis cezası iki yıl veya altında olduğunda cezanın ertelenmesi mümkündür¹¹⁷.

SONUÇ

Covid-19 pandemisinin toplum üzerinde yarattığı belirsizlik ve endişe devletin salgının yayılmasını önlemek amacıyla müdahalelerde bulunmasını gerekli kılmıştır. Özellikle karantina tedbirlerine uymayanların, maske takmayanların ya da sokağa çıkma yasaklarını ihlal edenlerin söz konusu davranışları, bulaşıcı hastalıktan enfekte olanların idare ile işbirliğine gitmeyeceğini göstermiş ve Ultima ratio ilkesine göre son çare olarak uygulanması gereken ceza hukuku araçlarının uygulanmasına sebebiyet vermiştir.

İdare, Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve 5237 S. TCK düzenlemelerini dikkate alarak karantina tedbirlerini uygulamaktadır. Biz de çalışmamızda TCK m.195'te yer alan Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçunun Covid-19 tedbirlerine aykırı aranmaya karşı uygulanabilirliğini tartışmış bulunuyoruz.

¹¹⁴ Cinsel suçlar hariç olmak üzere uzlaşma yoluna ya şikayete tabi suçlarda ya da katalog olarak belirlenmiş olan suçlarda başvurulabilir. Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun takibi şikayete tabi değildir; 5271 sayılı Kanun md 253/1-b'de yer alan katalog suçlar içerisinde de yer almadığından uzlaştırma yoluna gidilemez.; Yenerer Çakmut: s.552, Kangal: s.449.

¹¹⁵ **Asliye Ceza Mahkemesinin Görevi Madde 11**- Kanunların ayrıca görevli kıldığı haller saklı kalmak üzere, sulh ceza hakimliği ve ağır ceza mahkemelerinin görevleri dışında kalan dava ve işlere asliye ceza mahkemelerince bakılır.

¹¹⁶ Kahraman: s.761.

¹¹⁷ Kahraman: s.760.

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu 765 Sayılı TCK'da 263. maddede düzenlenmiş olup, söz konusu düzenleme ile TCK m.195 düzenlemesi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ETCK'da bizzat karantina tedbirlerinin uygulanmasına karşı koyma fiilinin gerçekleşmesi gerekliliğidir. Oysa TCK m.195 düzenlemesinde tedbirlerin uygulanmasına karşı koyma şartı aranmamış tedbirlere uyulmaması yeterli kabul edilmiştir. Bu açıdan TCK m.195 düzenlemesinin fiili genişletici nitelikte olduğunu söylemek gerekir. ETCK ile bir diğer farklılık ise, önceki düzenlemenin devlet idaresi aleyhine cürümler başlığı altında düzenlenmesidir. Bu açıdan, düzenlemenin koruduğu hukuki değer kamusal hizmetinden yararlanma hakkı olduğu vurgulanmaktadır. Oysa ki, TCK m.195 Kamu Sağlığına Karşı Suçlar başlığı altında düzenlenmesi sebebiyle, koruduğu hukuki değer kamu sağlığıdır. Söz konusu suçun uygulama alanının kamu sağlığı için alınan karantina tedbirleri olduğu düşünüldüğünde TCK m.195 düzenlemesinin daha yerinde olduğu kabul edilmelidir. Son olarak, 765 sayılı Kanun'da tedbirler, ev ya da diğer mekanların kordon altına alınmasına yönelik iken, 5237 sayılı Kanun'da karantina uygulamasına yönelik tedbirler söz konusu olmaktadır.

Suçun faili karantina tedbirlerine uymayan herkes olabileceğinden, suçun mağduru toplumu oluşturan herkeştir. Suçun hukuki konusu toplum sağlığının korunması ve kamu düzeninin sağlanması iken suçun maddi konusu bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanmış veya bu hastalıklardan dolayı ölmüş bir kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına dair yetkili makamlarca alınan tedbirlerdir. Bu sebeple, alınmış olan bir karantina önlemi sebebiyle karantina altına alınmış yerden mesela hastaneden kaçmaya çalışan kişi ya da karantinada olan bir kişi ile alınmış olan karantina önlemine aykırı olarak temas kurmaya çalışanların 195'inci madde kapsamında cezalandırılması yoluna gidilebilecektir.

Suçun oluşabilmesi için yetkili makamların zorunlu olarak aldıkları tedbirlere uyulmaması, yeterli olacaktır. Bu açıdan TCK m.195 suçu bir zarar suçu değil soyut tehlike suçu olarak düzenlenmiştir. Böylece failin karantina tedbirine uymaması örneğin evde kalması gerekirken dışarı çıkması suçun oluşması bakımından yeterli olacaktır. Ayrıca failin virüsü bir başkasına bulaştırması zararı gerekli değildir.

Kanuni düzenlemede yer alan tipik hareket yetkili makamlar tarafından alınan tedbirlere uyulmamasıdır. Belirtmek gerekir ki Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda karantina yerine ilişkin başkaca tedbirlerden bahsedilmiştir (hekimin karantina yerinde muayene yetkisi gibi). Söz konusu tedbirlere de uyulmaması suçun tipik hareketini oluşturacaktır.

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunun manevi unsuru kasttır. Karantina tedbirlerine bilerek ve istenerek uyulmaması gerekir. Suçun taksirli şekli düzenlenmemiştir. Ancak hakkında hakkında karantina kararı bulunan bir bölgeye girdiğini öngörerek ve karantinayı ihlal etme ihtimalini kabullenerek bunu gerçekleştiren kişi suçu olası kastla işlemiş olur.

Kanun hükmünü icra (görevin ifası) hukuka uygunluk sebebinin TCK m.195 açısından uygulanabilirliği mevcuttur. Bu sebeple karantina bölgesi ilan edilen alana görevi gereği girmek zorunda olan kolluk görevlisinin ya da hekimin fiili suç oluşturmayacaktır. Ancak, TCK m.195

düzenlemesinde mağdurun belirlenebilir olmaması sebebiyle ve karantina tedbirlerinin haksız saldırı teşkil etmemesi sebebiyle ilgilinin rızası, hakkın kullanılması ya da meşru savunma hukuka uygunluk sebeplerinin uygulanabilirliği bulunmamaktadır.

Kusurluluğu kaldıran ya da azaltan nedenlerden, yaş küçüklüğü, sağır ve dilsizlik, geçici nedenler, alkol veya uyuşturucu madde etkisinde olma hallerinin bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçunda uygulanması mümkün olacaktır. Geçici nedenlerin varlığı halinde de failin yaptığı karantina tedbirlerine aykırı hareketler, iradi davranışlar olmayacağından faile ceza verilmeyecektir (TCK m.34). Örneğin failin Covid -19'un sebebiyet verdiği öksürük nöbeti geçirmesi sırasında karantina alanından çıkması veya sosyal mesafe kurallarına riayet etmemesi halinde faile ceza verilmeyecektir. Ancak fail nöbet geçirmeden önce karantina bölgesi ilan edilen alandan bilerek çıkmışsa bu durumda kusurluluk unsuru yerine gelmiştir ve faile ceza verilebilecektir.

Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma suçu şikayete tabi değildir ayrıca söz konusu suç ön ödemeye ve uzlaştırmaya da tabi değildir. Suçun kovuşturulmasında görevli mahkeme asliye ceza mahkemesidir. Asliye ceza mahkemesinde basit yargılama usulüne tabi olarak yargılama yapılabileceği gibi kamu davasının açılması ertelenebilecektir de.

TCK m.195 düzenlemesinde ihlal edilmesi gereken karantina tedbirlerinin neler olduğunun düzenlenmemesi düzenlemeyi açık ceza normu haline getirdiğinden kanunilik ilkesine aykırı bir durum yaratılmaktadır. Bu sebeple madde hükmüne yetkili makamlar tarafından alınan idari tedbirlerin neler olduğunun da ayrıntılı şekilde açıklanması gerekir. Aksi durum suçun fiil unsurunun idarenin düzenleyici işlemi ile oluşturulması anlamına gelmekte ve kanunilik ilkesinin idarenin düzenleyici işlemleriyle suç yaratılmaz prensibine aykırılık oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Covid-19 tedbirlerine aykırı davranışa karşı TCK m.195 suçunun uygulanabilmesi için davranışın Covid-19'a yakalanmış veya bu hastalıktan ölmüş kimsenin bulunduğu yerin karantina altına alınmasına dair tedbirlere uyulmaması gerekmektedir. Bu sebeple diyebiliriz ki genel kapsamlı ilan edilen bir sokağa çıkma yasağına uymama hali, ya da aşı olmayan kamu görevlisinin PCR testi vermeyerek çalışmaya devam etmesi hali, K.K uyarınca emre aykırı davranış kabahatini gündeme getirirse de TCK m.195 suçunu oluşturmayacaktır.

KAYNAKÇA

Aktuğ, Zeki/ Kırak, Rohat: “Korona Virüs Salgınının Ceza Disiplini Açısından Değerlendirmeleri”,(https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/komisyon-merkez/gencavukatlar/2.pdf , Erişim: 28.10.2020).

Aydın, İlknur: Bulaşıcı Hastalıklar (Bakım ve Korunma), Palme Yayınevi, Ankara, 2005.

Arslan, Çetin/ Azizoğlu, Bahattin: Yeni Türk Ceza Kanunu Şerhi, Asil, 2004.

Baytaz, Abdullah Batuhan: Kanunilik İlkesi Bağlamında Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Yorum, Oniki Levha, 2018.

- Bayzit, Tuğba; ‘‘Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçu (TCK m.195)’’, (<https://blog.lexpera.com.tr/bulasici-hastalıklara-iliskin-tedbirlere-aykiri-davranma-sucu-tck-m-195/> , Erişim: 28.10.2020).
- Centel, Nur/ Zafer, Hamide/ Özlem, Yenerer Çakmut: Kişilere Karşı İşlen Suçlar, C.I, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Çetin, Soner Hamza: ‘‘ Corona Virüs (Covid 19) Salgın Hastalığının Ceza Muhakemesi Hukukunda Yarattığı Etkiler’’, <https://blog.lexpera.com.tr/corona-virus-covid-19-salgin-hastaliginin-ceza-muhakemesi-hukukunda-yarattigi-etkiler/> , Erişim: 31.10.2020).
- Demirbaş, Timur: Ceza Hukuku Genel Hükümler, 4. Baskı., Ankara, Seçkin Yayınevi, 2006.
- Değirmenci, Olgun: ‘‘Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı ve Hukuka Uygunluk Nedenlerinde Yanılma’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Yıl:2014i S.110-1343, s.129-188.
- Doğan, Koray: Netice Sebebiyle Ağırlaşmış Suç, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Yayınlanmış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Veli Özer Özbek, İzmir, 2010.
- Donay, Süheyl: Türk Ceza Kanunu Şerhi, Beta, 2007.
- Erem, Faruk: ‘‘Suçun Konusu ve Hümanist Doktrin’’, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/335/3395.pdf> Erişim: 29.10.2020) , s.11-34.
- Gerçekler, Hasan: Yorumlu ve Uygulamalı Türk Ceza Kanunu Cilt II , Seçkin, 2020.
- Gözübüyük, Abdullah Pulat: Türk Ceza Kanunu Açıklaması, Cilt III, Sevinç Yayınları, 1970.
- Griffith, Richard / Tengnah, Cassam: ‘‘Public Health 2: Criminal Liability For Spreading Disease’’, Legal Issues In Nursing, November, 2005, DOI: 10.12968/bjcn.2005.10.10.19862, p.475-478.
- Hafizoğulları Zeki/ Özen Muharrem: Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Topluma Karşı Suçlar, Ankara, 2017.
- Hafizoğulları, Zeki: Ceza Normu: Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni, USA, 1996.
- Hakeri, Hakan/ Söğüt, İpek Sevda: ‘‘Tıp Hukuku Açısından Bulaşıcı Hastalıklar’’, Adalet Dergisi, S.64, Yıl:2020/1, s.57-85.
- House of Lords Select Committee on Science and Technology , 2003, Session 2002-03 4th Report: Fighting Infectious Disease. HL 138; The Stationery Office, London, paragraph 50; (<https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldselect/ldsctech/138/13801.htm> , Erişim: 01.11.2020).
- Kahraman, Recep: ‘‘Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçu (TCK m.195)’’, İstanbul Hukuk Mecmuası, Sayı 78 (2), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020, s.737-767.

- Kangal, Zeynel Temel;“Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma”, Özel Ceza Hukuku Cilt V, Genel Tehlike Yaratan, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar (TCK m. 170-196), İstanbul, Mayıs 2019, s. 434.
- Keklik, Ramazan: ‘‘Görevi Yaptırmamak İçin Direnme Suçu’’, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIX, Y. 2015, S.4, s.259-295.
- Koca, Mahmut: ‘‘YTCK’da Hukuka Uygunluk Sebepleri’’, Ceza hukuku Dergisi, (CHD), Y.1, S.1, s.111-143.
- Malkoç, İsmail: Açıklamalı Türk Ceza Kanunu, Cilt III, 2013, 4.Baskı.
- Önder, Ayhan: Ceza Hukuku Dersleri, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992.
- Özen, Mustafa: ‘‘Ceza Hukukunda Fikri İçtima’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S.73, Yıl.2007, s.132-145.
- Özgenç, İzzet: Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin, 2019.
- Özütürk, Nejat: Türk Ceza Kanunu Şerhi ve Açıklaması, Cilt I, Filiz, 1970.
- Parlar, Ali/ Hatipoğlu, Muaffer: Türk Ceza Kanunu Yorumu, Ankara, Seçkin, 2008,
- Şahbaz, İbrahim: Açıklamalı ve İçtihatlı Türk Ceza Kanunu Cilt II, Yetkin, 2016.
- Toroslu, Nevzat: Ceza Hukuku Genel Kısım, Savaş Yayınları, Ankara, 2012.
- Toroslu, Nevzat/ Toroslu, Haluk: Ceza Hukuku Genel Hükümler, Savaş Yayınları, 2019.
- Turhan, Engin: ‘‘Salgın Dönemlerinde Ortaya Çıkabilecek Ceza Sorumlulukları – Korona Tecrübesi’’, Suç ve Ceza, Ceza Hukuku Dergisi, Cilt 13, Sayı:1, Mart, 2020, s.197-223.
- Turabi, Selami: ‘‘Kusurluluk ve Kusurluluğu Etkileyen Haller’’, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2012-101-1205> , Erişim: 30.10.2020), s.267-292.
- Yaşar, Osman/ Gökcan, Hasan Tahsin/ Artuç, Mustafa: Yorumlu ve Uygulamalı Türk Ceza Kanunu Cilt IV Adalet Yayınevi, 2011.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2010/6-225 E., 2010/268 K., 18.02.2010 T, <https://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?t=33300> , Erişim: 29.10.2020).
- Yenerer, Çakmut Özlem: ‘‘Bulaşıcı Hastalıklara İlişkin Tedbirlere Aykırı Davranma Suçu (TCK m. 195)’’, Prof. Dr. Feridun Yenisey’e Armağan, C. I, İstanbul, 2014, s. 543-553.
- Zengin, Mehmet; Akbulut, Furkan; ‘‘Koronavirüs Hastalığı (Covid 19) İle Oluşan Fiili Nitelikli Olağanüstü Hal Sürecine Ceza Hukuku Perspektifinden Bakış’’, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/komisyon-merkez/gencavukatlar/1.pdf> , Erişim: 28.10.2020).
- <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/bursada-karantinayi-ihlal-eden-kovid-19-hastasina-3-ay-10-gun-hapis-cezasi/1981442> , Erişim: 28.10.2020.

<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/>, Erişim: 28.10.2020.

https://www.ntv.com.tr/turkiye/teknede-parti-pahaliya-patladi-49-kisiye-154-bin-350-lira-ceza,zKmHa01v9ke6zJ_dax04dw , Erişim: 28.10.2020.

<https://www.tv100.com/kritik-iddia-dunyadaki-ilk-korona-virus-vakasi-tespit-edildi-haber-490352> , (28.10.2020 erişim tarihi).

<https://www.webmd.com/lung/qa/what-are-the-criteria-for-a-pandemic> , (erişim tarihi: 28.10.2020).

<https://www.yenisafak.com/gundem/karantinadan-kacan-koronavirus-hastasi-polisin-yuzune-tukurdu-korktun-mu-dedi-3620134>, (erişim tarihi: 09.11.2021)

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**EXPLAIN THE NATURE, GOALS AND FUNCTIONS OF THE HIGHER EDUCATION
SYSTEM CORRESPONDING TO THE KNOWLEDGE OF SCHOLARSHIP**

Dr. Omid RAD

sooshyan.omid@yahoo.com

ABSTRACT

This study aims to explain the nature, goals and functions of the higher education system corresponding to the knowledge research approach. To explain the nature, goals and functions of knowledge research, a descriptive method has been used.

The statistical population of this study included all professors, specialists in the field of education and higher education, 440 people,

The sample size using the Morgan table is 201 people. A researcher-made questionnaire was used to collect data.

In order to analyze the data, inferential statistics (factor analysis test and chi-square test) were used.

The results showed that there is a significant difference between the views of professors and experts in the field of education and higher education in the field of nature and functions of the higher education system corresponding to the knowledge research approach. Also, there is no significant difference between the views of professors and experts in the field of education on the goals of the higher education system corresponding to the knowledge research approach.

There is no significant difference between the views of professors and experts in the field of education on the functions of research, discovery, application and teaching of higher education corresponding to the approach to research. However, there is a significant difference between the views of professors and experts in the field of education in the field of the function of knowledge research. The combination of higher education corresponds to the approach of knowledge research.

Keywords: Higher Education, Nature, Function, Objectives, Knowledge Research Approach

The evolution and progress of human life is due to the continuous efforts of scholars who, in search of the correct answer to the questions of the human mind, have answered many unknowns and unknowns, gained knowledge by discovering the laws of nature and understanding the relationships between phenomena. They have explained the phenomena of the universe, albeit in a simple and primitive way.

The functions of higher education, which form the basis of all activities and orientations of this institution, arise from the existential philosophy and goals, its axes include; What is it? Main achievement; Social needs; Technology; Beliefs; Values and the role of employees.

These axes are interpreted based on insights from worldview, understanding of the external environment, surroundings and future vision. Higher education in today's societies has experienced new goals and functions in the context of society.

Based on this new experience, universities need to think about changes in the ways knowledge is produced, taught, applied and integrated. In this regard, the "knowledge research" approach can pave the way for such a change in the higher education system in functions such as research, education and services.

Higher education, like any other social system, can have different functions depending on the level of development and needs of society. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) states that universities have three main functions; Knowledge production (research), knowledge transfer (education) and knowledge dissemination (service delivery).

Among the three mentioned functions, knowledge production is the most important function of higher education. Universities with this basic function can be a factor in changing societies. Because knowledge production makes new technology possible. The transfer of produced knowledge to the younger generations is for the purpose of educating educated graduates and training specialized human resources for the society. Higher education, by educating educated graduates, is the main factor in the emergence and formation of ideas, new worldviews, philosophical-social movements, as well as a suitable place for conflict of ideas. At the same time, these centers provide specialized manpower for various social, economic, political and cultural sectors. Dissemination of produced knowledge (service delivery) is the third function of higher education in society. Universities communicate with society and its sectors in different ways; This connection can be direct or indirect. Therefore, the higher education system with the above three functions, both responds to society's need for science and its achievements, and is a factor in changing social, economic, political and cultural relations. Therefore, each of these functions is of special importance, ignoring each of them may lead to irreparable damage to society.

For example, the lack of emphasis on knowledge production causes the country to be a consumer of scientific products in other countries of the world, to import theoretical and basic knowledge produced abroad and to teach in classrooms.

Lack of emphasis on education can lead to the training of inefficient and incapable human resources from the application of what they have learned in the world of work, the production of the social scene. Also, ignoring the dissemination and dissemination of knowledge can lead to the irrelevance of what university graduates have learned with the needs of society in the field of industry, services and agriculture.

In this regard, Iranian higher education is a system with similar issues to the theoretical nature of universities. Absolutely in a situation where they can produce theoretical knowledge. Import the theoretical and basic knowledge produced from abroad and teach in their classes (especially in the humanities); Due to the lack of interaction between theoretical universities and scientific-applied educational institutions with different sections of society, the lack of a proper relationship between universities and other social sectors, higher education lacks two main functions: knowledge production and knowledge dissemination.

This has led to the scientific dependence of the country on other countries in terms of scientific production and the frustration of society and people to solve scientific, social, economic and cultural problems. On the other hand, in today's higher education system, research and teaching in universities should be of equal importance, but in the process of selecting, hiring and promoting university faculty members, the role of research is more emphasized than education. This has led to the belief that higher education performance indicators are too focused on research outputs without knowledge production, and that the function of education in universities has been widely ignored. Accordingly, due to the success of the knowledge research approach, due to equal attention to all functions of higher education, the process of hiring and promoting professors and its success in developing knowledge, education and services in developed countries, the researcher seeks to extract the nature, goals and functions. In higher education, it should explain and examine the current state of higher education.

RESEARCH METHOD:

Due to the nature of the research subject and its objectives and in this research, the application of the results is considered. Descriptive research is the type of ground method used. The statistical population includes all professors and specialists in the field of education in the field of higher education, whose number was 440 people. Morgan table was used to determine the sample size, so the research sample is 201 people. The sample size was selected by simple random sampling method.

In order to answer the research questions, the method of data collection is documentary-library. By referring to and using information sources such as libraries and the Internet, data were collected and used.

Also, in this research, a researcher-made questionnaire was used to validate the data. In this questionnaire, 67 items were identified to measure the dimensions of the nature, goals and functions of the knowledge research approach.

DISCUSSION AND CONCLUSION:

Findings have shown that there is a difference between the views of professors and experts in the field of education in terms of the nature of higher education corresponding to the approach to research. Such a difference of opinion may be due to the fact that philosophers and specialists in the field of education, because they always seek to determine what phenomena, matters, concepts and their explanation and description.

While professors of different disciplines are faced with concepts and matters that have already been explained and described by experts and philosophers in the field of education. In other words, explaining the nature of higher education is in the realm of fundamental research. Which is mostly in the field of activity of specialists in the field of education. But the professors of their field of activity are in the field of applied research and their attitude is derived from the field of intellectual activity.

Findings have shown that there is a difference between the views of professors and experts in the field of education and expertise in the field of higher education system regarding the functioning of this system, corresponding to the knowledge research approach. This difference is due to the attitude of experts in the field of education and professors to the nature of higher education and, consequently, the functions of this system.

SUGGESTIONS:

University is the main lever of change and development in society. And creating social, cultural, economic, quantitative and qualitative changes in society is a very big challenge and no discipline alone can face it. Undoubtedly, part of the failure of the development agenda in many underdeveloped societies is the fact that development was concentrated only in the economy - the current situation in Iran - and therefore did not have a comprehensive picture of development. For this reason, each discipline was responsible for a small part of the development problem. Unfortunately, no attempt was made to integrate these separate sections. This major failure can be dramatically addressed by an interdisciplinary approach to research, leadership, governance, and academic education. Developed interdisciplinary studies in all fields.

Due to the knowledge research approach in higher education in terms of recruitment, promotion and reward system of professors made changes. And all functions play an equal role in the recruitment, promotion and reward system of teachers. Higher education and universities can create a new transformation in higher education by developing and regulating new regulations for hiring, promoting and rewarding professors and faculty members.

SOURCES AND REFERENCES:

- Rad, Omid. (2019) Employee Empowerment. *Curriculum Studies Quarterly*. 5, 112-81.
- Andresen, L.W.(2000). Teaching development in higher education as scholarly practice: Turning academics into teachers? *Teaching in Higher Education*. 5(1), 13-23.
- Badley, G.(2003). Improving the scholarship of teaching and learning. *Innovations in Education and Teaching International*. 40(3), 303–309.
- Birch, W.(1988). *The Challenge to Higher Education Reconciling Responsibilities to Scholarship and to Society*. Milton Keynes.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**BELGIUM'S SOCIAL SECURITY POLICIES REGARDING MIGRANT WORKERS IN
THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL DOCUMENTS**

Hilal KÖKSAL

Selcuk University

Department of International Relations

Konya, Turkey

hilal_simsek85@hotmail.com

ABSTRACT

The phenomenon of migration, which has been going on since the earliest history of humanity, has become the problem of the whole world over time. This situation made it necessary for countries to take decisions together and act with common laws. Thereupon, international and regional documents have been drawn up regarding migrant workers.

The most comprehensive document on the rights of migrant workers among international documents is the UN Convention on Migrant Workers. The Convention has not been signed by any of the Western European countries that receive the most immigration. In this regard, by looking at the immigration legislation and policies of the Belgian state, which is one of the western European countries, an answer is sought to the question of how compatible it is with the Convention. Belgium's social security policies are discussed in this study because Belgium stated that the article on social security of the Convention contradicts its own laws as one of the reasons for its disapproval. In addition, an analysis is made of whether the Convention provides more privileged rights than Belgian immigration laws and policies in terms of rights granted to migrant workers.

In the first part, the definitions of migration and immigrant are discussed. In the second part, international and regional documents regarding migrant workers are analyzed. In the third part, Belgian immigration history and social security rights and policies for migrant workers are discussed and it is aimed to compare them with the UN Migrant Worker Convention.

Keywords: Migrant worker, Human rights, Belgium's immigration policy, Social security policies

ULUSLARARASI BELGELER ÇERÇEVESİNDE BELÇİKA’NIN GÖÇMEN İŞÇİLERE DAİR SOSYAL GÜVENLİK POLİTİKALARI

Hilal KÖKSAL

ÖZET

İnsanlığın en eski tarihlerinden bu yana devam eden göç olgusu zamanla tüm dünyanın sorunu haline gelmiştir. Bu durum ülkelerin beraber karar almasını ve ortak yasalarla hareket etmesini gerekli kılmıştır. Bundan dolayı göçmen işçilere ilişkin uluslararası ve bölgesel çapta belgeler düzenlenmiştir.

Uluslararası belgeler arasında göçmen işçilerin haklarına ilişkin en kapsamlı belge BM’nin Göçmen İşçilere Dair Sözleşmesi’dir. Sözleşme en çok göç alan Batı Avrupa ülkelerinden hiçbiri tarafından imzalanmamıştır. Bu hususta batı Avrupa ülkelerinden biri olan Belçika devletinin göç mevzuatı ve politikalarına bakılarak, Sözleşme ile ne kadar uyumlu olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Belçika, onaylamama sebeplerinden biri olarak Sözleşmenin sosyal güvenlik ile ilgili maddesinin kendi yasalarıyla çeliştiğini belirttiği için bu araştırmada Belçika’nın sosyal güvenliğe dair politikaları ele alınmıştır. Ayrıca göçmen işçilere sağlanan haklar açısından Sözleşme’nin Belçika göç yasaları ve politikalarından daha ayrıcalıklı haklar sağlayıp sağlamadığının analizi yapılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde göç ve göçmen tanımları ele alınmıştır. İkinci bölümünde göçmen işçilere ilişkin olan uluslararası ve bölgesel düzenlemeler analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Belçika göç tarihi ve göçmen işçilere yönelik sosyal güvenlik hakları ve politikaları ele alınarak, BM Göçmen İşçi Sözleşmesi ile karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göçmen işçi, İnsan hakları, Belçika’nın göç politikası, Sosyal güvenlik politikaları

I. INTRODUCTION

The migration phenomenon is a condition that has been ongoing since the oldest history of mankind, will continue in the future and can be seen all over the world (Koçak & Terzi, 2012). Most of the migration movements are due to economic reasons and they are due to many reasons such as political, family, religion, natural origin. Migration movement takes place in two ways, at the national level when it is within the borders and at the international level in case of a change of residence between the borders (IOM, 2019).

After elaborating on the definition of migration, the perspective of German philosopher Kant will be mentioned to understand the Documents on the rights of migrant workers in a clarified way.

In Kant's article Perpetual Peace of 1795, he stated that recognition of human rights is a primary requirement to join the community of civilized nations under international law (Capps, 2001). Kant's concept of rights of hospitality has codified in a succession of international treaties human rights (Koslowski, 2018).

Hannah Arendt associated the right to have a right with the right to have a kind of organized community, not as a moral law like a Kantian, and concluded that it is a right of citizenship, that is, the right of citizenship (Ingram, 2008).

Benhabib draws on Hannah Arendt 's phrase of the right to have rights and claims that the right to have rights today means the recognition of the universal status of the personhood of each and every human being independent of their national citizenship (Heuser, 2008). At this point, Benhabib stated that it would be possible with a more just normative system that would include asylum seekers, minorities, stateless people and homeless people, who are the subjects of the victim deprived of their rights (Duva, 2010). Thus, Benhabib argues that individuals should not be considered according to the right of citizenship, but above all as human beings.

In the next section, definitions of migrant workers in international and regional documents regarding migrant workers will be discussed.

II. THE CONCEPT OF MIGRANT WORKER IN INTERNATIONAL AND REGIONAL DOCUMENTS

Considering the ILO Conventions and other regulations in Europe, the broadest concept of a migrant worker is included in Article 2 of the United Nations Convention on Migrant Workers (ILO, 2007). In Article 2, "the term "migrant worker" refers to a person who is to be engaged, is engaged or has been engaged in a remunerated activity in a State of which he or she is not a national" (Commissioner, 1990).

The Universal Declaration of Human Rights is the first comprehensive human rights document to which everyone is entitled (Suresh, 2010). On the other hand, with the agreements signed later, this document has become weak.

The Covenant on Economic, Social and Cultural Rights contains the rights to be granted to non-citizens regarding economic rights; however economic rights are given under the authority of the States Parties (ESKHS, 1966). Furthermore, the Covenant on Civil and Political Rights, which gives more powers to the parties, does not include economic rights but only individual rights (Felice & Fuguitt, 2021).

The definition of a migrant worker is similar in ILO conventions number 143 and 97. Also, the rights of irregular migrant workers are included partially in the UN Convention on Migrant Workers. However, they are not included in the ILO Convention Number 97. The UN Migrant Worker Convention covers categories of migrant workers, such as frontier workers and self-employed workers who are not covered by the two major ILO conventions.

Also, the UN Migrant Worker Convention is unique about clearly distinguishing between the rights of regular and irregular migrants in great detail (Slicnkx, 2009).

The rights in the European Convention on Human Rights apply to all persons, including immigrants, but they only guarantee civil and political rights and do not include economic and social rights (Viljanen, 2008). The definition of a migrant worker is not included in the European Social Charter. Here, migrant worker means individuals from the member states of the Council of Europe (OSCE). In the European Convention on the Legal Status of Migrant Workers, the concept of migrant worker applies only to the citizens of the party states. If a person wants to attain migrant worker status, it requires a permit from the country of immigration, and it does not cover irregular migrant workers (Erdogdu, 2013).

The EU Charter of Fundamental Rights is granted to 'everyone' regardless of nationality or status, but the provisions of the Charter apply to the EU institutions and EU Member States (Marzocchi, 2021). At the end of these analyzes, it is observed that the broadest definition of a migrant worker is included in the UN Migrant Workers Convention.

In Belgium, the terms foreigner and third-country citizen are used instead of the concept of the migrant worker. In the Aliens Act (1980) is still in force and the concept of the foreigner is stated in Article 1(1) anyone who does not provide proof that he/she has Belgian nationality (Article 1(1), 1980). Furthermore, the concept of third world citizen included in Article 1(3) with the amendment made in Article 1 of the Law in 1996: "As defined in Article 2 (5) of the Schengen Border Law, any person who is not subject to the relevant Community law" (Article 1(3), 1980). Hence, there is no direct definition of the migrant worker in Belgian law.

III. SOCIAL SECURITY ISSUE IN INTERNATIONAL AND REGIONAL REGULATIONS

The phenomenon of migration, which has become a problem for the whole world, especially with globalization, requires countries to take decisions together and act with common laws (Oral & Çetinkaya, 2017). In this part of our study, international and regional documents on migrant workers and then Belgium's immigration policies will be discussed.

Regulations regarding international migration began to take place after the Second World War. Attempts were made towards interstate cooperation and common platforms. The most comprehensive document in the field of human rights and migration among international conventions is the UN Convention on Migrant Workers (Guchteneire & Pecoud, 2009).

Belgium stated that as one of the reasons for not ratifying this UN Migrant Workers Convention, Article 27(2) of the Convention contradicts its national legislation and restricts state sovereignty (CRIV 51 COM 1239, 2007). Therefore, we will consider article 27 (2), which deals with social security rights and compare it with Belgium's policies on this issue.

But first of all, we will make an analysis by comparing it with international and regional documents regulating migrant worker rights within the framework of human rights.

Article 27 of the UN Convention on Migrant Workers states that all migrant workers and their family members can benefit from social security rights to the same degree as citizens of the State of Employment (Nakhoul, 2014). Looking at other regulations, migrant workers are effectively protected in terms of social security in Article 23 of the ECHR (MacDonald & Cholewinski, The ICRMW and The European Union, 2009).

It is argued that ICESCR contains more generous terms than those accorded in UN Migrant Worker Convention. However, on the other side, it should be noted that economic rights for non-citizens are given under the authority of States Parties in the ICESCR (MacDonald & Cholewinski, The Migrant Workers Convention in Europe, 2007)

In the ILO Convention No. 97, the issue of social security is mentioned in a limited way (Alpar, 2000). ILO Convention No. 143 includes the rights of illegal immigrants for the first time (Ryan & Mantouvalou, 2014). In this Convention, migrant workers can always claim their wages and – provided the case they are entitled to it –also other benefits arising from their employment relationships, independent of whether they were employed legally or illegally (Hausler, 2010). There is no article in the ECHR regarding social security rights.

After analyzing the articles on social security rights provided in international and regional regulations, we will explain the legal regulations and policies in Belgium.

IV. THE POLICY OF BELGIUM: SOCIAL SECURITY

In a research, it is stated that the reimbursement that is mentioned in Article 27 (2) is actually indirectly referred to unemployment benefits (Cholewinski, 2005). From this point of view, we will talk about and evaluate Belgium's legal regulations and policies covering unemployment benefits.

First of all, I will mention the migration history of Belgium shortly. With the major change of the Constitution in 1993, Belgium became a federal state formally with three regions (Brussel Capital, Flemish and Walloon) and three communities (French, Flemish and German-speaking) (Sargutan, 2016). Due to Belgium's federal state structure, there are issues that are under the authority of the federal state. Also, there are issues within the jurisdiction of regions and societies. Asylum and immigration policies are under federal jurisdiction (Mussche, Corluy, & Marx, 2014). Before explaining the policies regarding unemployment benefits in Belgium, we will briefly mention the immigration history.

In the 1930s, the Belgian government restricted immigration and introduced a law on immigration, which is the basis for the country's current immigration policy (Yaylacı, 2012). After World War I, labor-hungry industries were nevertheless forced to recruit foreign workers in surrounding countries and later in Poland and Italy.

In the aftermath of the two World Wars, and more intensively since the 1960s, Belgium set out to attract inflows of immigrant labor migration. In 1974, a formal cap was introduced to limit economic migration. After labor migration was limited, immigration to Belgium was mostly via family reunification and asylum (Aydm & Manço, 2002). However, the population continued to increase with family reunifications and births. Until today, immigration to Belgium continues through family reunification, asylum and political refugee status (Petrovic, 2012). According to statistics dated 1 January 2020, there are 2,006,596 immigrants living in Belgium (MYRIA, 2021).

In Belgium, there are conditions for enrolling in the health system based on solidarity between groups from all segments of the society, such as those who are retired and still working, those working and unemployed in the social security system; those who are healthy and those who are sick, those with income and no source of income, families without children and families with children.

Policies in the areas of social security in Belgium have the right to social security regardless of citizenship if they are legal residents and live on the national territory (Mussche, Corluy, & Marx, 2014).

We will mention unemployment benefits, which are among the benefits given to Belgian citizens, by taking into account the third world citizens.

In order to receive unemployment benefits, there is no distinction between Belgian nationals and third-country nationals and requires a certain number of working days, varying by age, and payment of contributions to the social security system (Foblets, Vanheule, & S.Loones, 2003). There are two exceptions that show that there is a difference between a Belgian citizen and a third-country national in obtaining unemployment benefits.

The first exception is that the migrant cannot include periods of work abroad when calculating the number of working days to be eligible for unemployment benefits in Belgium.

However, citizens of countries that have bilateral agreements with Belgium, such as Turkey, citizens from countries subject to multilateral agreements, refugees, stateless people and citizens from EU member states could calculate the number of their working days abroad (Mussche, Corluy, & Marx, 2014).

The other exception is that those who participated in the program that provides support to young people in their job search after completing their education in Belgium receive 310 days of work integration allowance within one year. However, only citizens of countries such as Turkey that have bilateral agreements with Belgium, citizens from countries subject to multilateral agreements, refugees, stateless people and citizens from EU member states can apply to this arrangement. (Mussche, Corluy, & Marx, 2014). So, we have analyzed the unemployment benefits in Belgium, taking into account the third world citizens, with exceptions, although there is no difference between them.

V. CONCLUSION

The phenomenon of migration, which has been going on since the day human beings existed, has made it necessary to create regulations regarding international migration between countries, especially after the Second World War. This phenomenon, which has become more complex with the deepening and expanding structure of international migration, has been revised in the regulations regarding migration after the Cold War.

As a result, it has been observed that the broadest definition is included in the UN Migrant Worker Convention. In Belgium, however, there is no direct definition of the migrant worker in the law, but instead, we have seen that the concepts of third-country nationals and foreigners are used in the law. On the other hand, in this paper, where we also examine how it is compatible with Belgian migrant worker policies, the absence of a reciprocity condition for the contract, that is, the fact that the migrant worker can benefit from social security right even if the country of origin does not sign it, and that foreigners are given a great deal of discretion in terms of whether they can claim social security benefits, in terms of the contract. We have concluded that there might be a situation in favor of migrant workers.

In addition, we observed that the existence of a legal residence permit requirement, although not based on nationality, in order to benefit from the social security right in Belgium may provide a lesser degree of benefit to the migrant worker when compared to the Convention on social security. However, on the other hand, it has been observed that the minimum standard for equal treatment of migrant workers with regard to the right to social security, which deals with all foreigners (i.e., legal and illegal) in Article 27 of the UN Migrant Workers Convention, is less comprehensive than the Belgian legislation in that it is not clearly specified. In other words, due to the ambiguity of Article 27, a clear result cannot be said and different evaluations open to interpretation can be made.

REFERENCES

- ESKHS. (1966). Retrieved 2021, from Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi:
<https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf>
- 15 DECEMBER 1980. - Wet betreffende De Toegang tot Het Grondgebied, het Verblijf, De Vestiging en De Verwijdering van Vreemdelingen. (1980). Retrieved from http://www.ejustice.just.fgov.be/img_1/pdf/1980/12/15/1980121550_N.pdf
- Commissie van Buitenlandse Betrekkingen. (2007). Retrieved from <https://www.dekamer.be/doc/CCRI/html/51/ic1239.html>
- Alpar, M. (2000). Göçmen İşçilere İlişkin 97 Sayılı ve 143 Sayılı ILO Sözleşmeleri ile İlgili Çalışma Mevzuatı. İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 6(4).

- Aydın, M. Z., & Manço, A. A. (2002). Belçika'daki Türk Yerleşiminin Sosyal, Ekonomik ve Tarihi Boyutları. Retrieved from <https://mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/213043165025960281962002-1.pdf>
- Capps, P. (2001). The Kantian Project in Modern International Legal Theory. *European Journal of International Law*, 12(5), pp. 1003-1025.
- Cholewinski, R. (2005). Protection of the Human Rights of Migrant Workers and Members of their Families under the UN Migrant Workers Convention as a Tool to Enhance Development in the Country of Employment. (U. C. Session, Ed.) Retrieved from <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww2.ohchr.org%2Fenglish%2Fbodies%2Fcmw%2Fdocs%2Fcholewinski.doc>
- Commissioner, U. N. (1990). International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families 1990. Retrieved 2021, from <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cmw.aspx>
- Duva, Ö. (2010). Evrensel Konukseverlik Hakkı ve Haklara Sahip Olma Hakkı. Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi: Eşitlik, Özgürlük ve Kardeşlik Bildirileri (pp. 513-521). Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- Erdoğan, S. (2013). Göçmen İşçilerin Sendika Hakları. Uludağ Üniversitesi V. Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu. Bursa.
- Felice, W. F., & Fuguitt, D. (2021). *Human Rights and Public Goods: The Global New Deal*. United Kingdom: Royman&Littlefield.
- Foblets, M., Vanheule, D., & S.Loones. (2003). De Internationale VN- Conventie van 1990: Rechtsgevolgen van een Belgische ratificatie : een verkennende studie. (K. L. Antwerpen, Ed.) Retrieved from file:///C:/Users/hp/Downloads/adoc.pub_de-internationale-vn-conventie-van-1990-rechtsgevo%20(2).pdf
- Guchteneire, P. D., & Pecoud, A. (2009). Introduction: The UN Convention on Migrant Workers'. In R. Cholewinski, P. D. Guchteneire, & R. Cholewinski, *The Un Convention on Migrant Workers' Rights In: Migration and Human Rights: The United Nations Convention on Migrant Workers' Rights* (pp. 1-46). New York: Cambridge University Press.
- Hausler, K. A. (2010). Defenceless Worker? The protection of irregular migrant workers in Europe with a focus on the situation in France and Spain. (U. D. Barcelona, Ed.) Retrieved from <http://idpbarcelona.net/docs/public/wp/workingpaper2.pdf>
- Heuser, S. (2008, February). Is There a Right to Have Rights? The Case of the Right of Asylum. *Ethical Theory and Moral Practice*, 11(1), pp. 3-13.
- ILO, I. L. (2007). *International Labour Standards for Migrant Worker's Rights, Guide for Policymakers and Practitioners in Asia and Pacific*. Retrieved 2021, from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/publication/wcms_146244.pdf
- Ingram, J. D. (2008, November). What Is a "Right to Have Rights"? Three Images of the Politics of Human Rights. *The American Political Science Review*, 102(4), pp. 401-416.
- IOM, I. O. (2019). *Glossary on Migration*. Retrieved 2021, from

https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Koslowski, R. (2018). *Migrants and Citizens: Demographic Change in the European State System*. London: Cornell University Press.
- MacDonald, E., & Cholewinski, R. (2007). *The Migrant Workers Convention in Europe*. France: UNESCO.
- MacDonald, E., & Cholewinski, R. (2009). The ICRMW and The European Union. In R. Cholewinski, P. D. Guchteneire, & A. Pecoud, *Migration and Human Rights The United Nations Convention on Migrant Workers' Rights* (pp. 360-392). New York: Cambridge University Press.
- Marzocchi, O. (2021, April). The Protection of Article 2 TEU Values in The EU. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/146/the-protection-of-fundamental-rights-in-the-eu>
- Mussche, N., Corluy, V., & Marx, I. (2014). *De toegang van migranten tot sociale zekerheidsrechten - beleid en praktijk in België en de EU (EMN)*. Brussel: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.
- MYRIA (Ed.). (2021, May). *Bevolking en Migratiebewegingen*. Retrieved from https://www.myria.be/files/1512_Myriatics_12_-_PopMouv_-_NL-AS.pdf
- Nakhoul, T. E. (2014). *Uluslararası İşgücü Göçü ve Türkiye*. Ankara: T.C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Oral, B., & Çetinkaya, F. (2017). *Sosyolojik bir Olgu Olarak Göç: Tanımı, Nedenleri ve Kuramları*. 3(1), s. 1-8.
- OSCE, O. f.-o. (n.d.). *I. International Legal Framework of The Protection of Migrant Workers*. Retrieved 2021, from <https://www.osce.org/files/f/documents/b/a/19246.pdf>
- Petrovic, M. (2012, November 15). *Belgium: A Country of Permanent Immigration*. (M. P. Institute, Ed.) Retrieved from <https://www.migrationpolicy.org/article/belgium-country-permanent-immigration>
- Ryan, B., & Mantouvalou, V. (2014). *The Labour and Social Rights in International Law*. In R. R. Marin, *Human Rights and Immigration* (pp. 177-211). United Kingdom: Oxford University Press.
- Sargutan, A. (2016). *Belçika Sağlık Sistemi*. Retrieved from <https://docplayer.biz.tr/5853930-A-erdal-sargutan-belcika-saglik-sistemi-arastirma-yoneticisi-editor-doc-dr-a-erdal-sargutan.html>
- Slicnckx, I. (2009). *Migrants' Rights in The Human Rights Conventions*. In P. D. Guchteneire, R. Cholewinski, & A. Pecoud, *Migration and Human Rights. The United Nations Convention on Migrant Workers' Rights* (pp. 122-149). New York: Cambridge University Press.

Suresh, J. H. (2010). All Human Rights are Fundamental Rights, Universal Law Publishing. New Delhi: Universal Law Publishing.

Viljanen, J. (2008). The Role of The European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law.

<https://www.corteidh.or.cr/tablas/r26759.pdf> adresinden alınmıştır

Yaylacı, F. G. (2012). Belçika'da Yaşayan Türklerin Yörecilik Anlayışları ve Toplumsal İletişim Süreçleri: Belçika'daki Emirdağlılar ve Posoflulara İlişkin bir Araştırma. Anadolu Üniversitesi İletişim Tasarımı ve

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**KAZAK ULUSAL GELENEKLERİNDE NESİLE ÖRNEK OLMANIN MANEVİ
DEĞERİ**

Doç. Dr. Aınur Abdrahmanovna ZHIYENBEKOVA

M. Auyezov Güney Kazakistan Üniversitesi
Çimkent/Kazakistan

Prof. Dr. Kulımhın Malıkovna ARIMBAEVA

M. Auyezov Güney Kazakistan Üniversitesi
Çimkent/Kazakistan

ÖZET

Bu makalede, halkın, idarelerin ve eğitim kurumlarının asli görevinin, tüm bilgi ve yeteneklerini Kazak devleti için harcayan, ülkesine, doğum yerine, diline, tarihine, dinine, kültürüne sahip çıkan şahıslar hakkında yazılıyor. Ve Kazakistan'ın kurucu cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in "Düşüncelerimi halkımla paylaştım" adlı eserinde: "Her bir insan çocukluk çağından "Kazakistan benim Vatanım, ben için sorumlu olduğum gibi ben de onun sorumlusuyum" dediği sade düşünceyi küçük çağından kendine aşılıyarak büyümesi en doğru olanıdır" dediği sözünü esas alıp, bizim bugünkü halkımızın her ailesinde milli gelenekleri özümseyen, vatan sevgisinin ana kaynaklarından biridir.

Kazak halkı, özelliklerini dikkate alarak erkek ve kız çocuklarının yetiştirilmesine özel önem verdi. Bu bağlamda, kız ve erkek çocukların yetiştirilmesine odaklanmalıyız.

Anahtar kelimeler: Millet, Vatan, ahlak, nesil, terbiye.

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ –ДӘСТҮРЛЕРІНДЕ ҰРПАҚ ӨНЕГЕСІ ТАҒЫЛЫМНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Doç. Dr. Amur Abdrahmanovna ZHIYENBEKOVA
Prof. Dr. Kulimhan Malikovna ARIMBAEVA

ТҮЙІН

Бұл мақалада қарастырылады Қазақ мемлекеті үшін бар білімі мен қабілетін сарп ететін, елін, туып-өскен жерін, тілін, халқының тарихын, дінін, мәдениетін, біліп құрметтейтін жеке тұлға тәрбиелеу жалпы жұртшылық, әкімшіліктермен білім беру мекемелерінің басты міндеті, президентіміз Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ой бөлістім халқыммен» атты кітабында: «Әрбір адам бала кезінен «Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты, мен де ол үшін жауаптымын» деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей болғаны жөн» деген сөзін басшылыққа ала отырып, біздің бүгінгі халқымыздың әр отбасында ұлттық салт-дәстүрді бойына сіңіріп, отанын сүюдің бір бастар көзі.

Қазақ халқы ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне ерекше қарап, оның өзіндік ерекшелігін ескере тәрбиелеген. Осыған орай ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне жеке-жеке тоқталуға тура келіп отырмыз.

Кілттік сөздер: Ұлт, Отан, адамгершілік, ұрпақ, тәрбие.

ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Ел президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында айтылғандай “Ішкі саяси тұтастық пен қоғамның топтасуы саяси, идеологиялық, діни, этникалық немесе таптық мүдделерді біріктіруге бағытталған ұлттық салт-дәстүрлер мен ұлттық мәдениетті насихаттауға байланысты” (Назарбаев, 2017) ұлт мәдениетінің өзіндік ерекшелігін ақтара қарап терең зерттеген ғалымдардың бәрі де оның тәрбиелік мәнін сөз етпей өткен емес. “Халықтық тәрбиеден тыс жерде педагогика да жоқ, педагог та жоқ” деп орыстың ұлы педагогы К.Д.Ушинский текке айтпаған (Ушинский, 1948).

Ұлттық тәрбиенің ұйтқысы — ана тілі. Тілін жоғалтқан этнос, өзінің бұрынғы этностық қасиетінен айрылады. А.Н.Толстойдың “Тіл ұлттың жаны... идеяның, сезімнің, ойдың жанды көрінісі” деуі де ұлт тілінің ұлттық мәдениетті басқаларға бейнелеп бере білудегі артықшылығын көрсетуі деуге болады (Tolstoy, 1989).

Қазақ мемлекеті үшін бар білімі мен қабілетін сарп ететін, елін, туып-өскен жерін, тілін, халқының тарихын, дінін, мәдениетін, біліп құрметтейтін жеке тұлға тәрбиелеу жалпы жұртшылық, әкімшіліктермен білім беру мекемелерінің басты міндеті, президентіміз Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ой бөлістім халқыммен» атты кітабында: «Әрбір адам

бала кезінен «Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты, мен де ол үшін жауаптымын» деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей болғаны жөн» (Назарбаев, 2006) деген сөзін басшылыққа ала отырып, біздің бүгінгі халқымыздың әр отбасында ұлттық салт-дәстүрді бойына сіңіріп, отанын сүюдің бір бастар көзі.

Қазақ халқы ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне ерекше қарап, оның өзіндік ерекшелігін ескере тәрбиелеген. Осыған орай ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне жеке-жеке тоқталуға тура келіп отырмыз.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ата көрген оқ жонар. Ата-бабамыз ұлды өздеріндей еңбексүйгіш, малсақ, жауынгер, әнші, күйші, аңшы, құсбегі — бесаспап азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен. Жігіттің бойына өнер мен еңбекті, ізгі адамгершілік қасиеттерді қатар сіңірген. Ер баланы бес жасынан бастап ат жалын тартып азамат болғанға дейін мал бағу мен аң аулауға, отын шабуға, қора салуға, ағаштан, теріден, темірден түрлі тұрмысқа қажетті бұйымдар жасауға, яғни қолөнер шеберлігіне баулыған. Әсіресе әкелері мен аталары ұлдарға мал жаюдан бастап шаруаның алуан тәсілдерін үйретіп баққан. Мысалы, малды ерте өргізу, саулатып қоя бермей, алдын қайтармалап қайырып, тоқтатып жаю, шаңқай түске дейін ыстық, аңызак жерде жаймауды тапсырған.

Буаз малды ауылға жақын жаю, туа қалса төлін алып жылы қораға тез жеткізу, қойдың қозысын ауыздандыру (енесін дұрыс емуге үйрету), жаңа туған жас төлді аяқтандыру, т.б. әдіс-тәсілдерді баланың жасынан білуін қадалаған. Ат суыту, аттың ыстығын шығару үшін аяғының күре тамырынан қан алу, еркек малды пішу, қойды қырқу, тоғыту, мал сою, түйе қомдау, түйеге жүк арту, ер-тұрман әзірлеу, қайыс илеу, теріден таспа тілу, қамшы, жүген, шідер өру, қой көгендеу, түйе матау, балшықтан кірпіш (қыш) құйып қора салу, құрық салып асау ұстап үйрету, қазақы үйді жығу, оны тігу, темірден айыл соғу — міне осының бәрі ер баланы жастайынан еңбекке тәрбиелеудің өзегі болған. Ежелден мал бағып, айға қарап жұлдыз санап күн кешкен қазақ халқы өз ұрпағын өсімдіктің түр-түсін ажырата білуге, қараңғы түнде жұлдызды аспанға қарап бағыт-бағдар белгілеп, қоныссуды (қонысты) дәл табуға үйреткен.

Қонақ күту, үлкенге иіліп сәлем беру, ән айтқызу, домбыра тартып күй шерткізу, өлең-жыр жаттату, жаңылтпаш-жұмбақ үйрету немесе теңге алу, садақ ату, аударыспақ, сайыс, көкпар, күрес сияқты ұлт ойындарын үйрету тәрбиенің басты шарты болып есептелген.

Қазақта қонақ күтудің де жазылмаған, бірақ дәстүр болып қалыптасқан заңы бар. Үй иесі қонақты сыйлап, ас-суға тойдырғаннан кейін, жатар алдында өзі ауылдың алты ауыз өлеңін айтып немесе күй шертіп қонағына құрмет көрсетеді де, қонақтан “Қонақ кәде”

сұрайды. Қонақ өлең, жыр, қисса, ертеке, терме, толғау айтып беріп немесе күй шертіп өз өнерімен үй иелеріне құрмет көрсетуге міндетті болған.

Үнемі үйге келген қонақтан өлең-жыр, ертегі, аңыз әңгіме естіп өскен балаға да жастайынан сөз өнеріне бейім, өнегелі, өнерлі болып өсуіне әсер еткен. “Қонақ кәде” мен “Ауылдың алты ауызы” жастарды сөз қадірін білуге, шешендікке, ән мен жырға баулып өсіруде белгілі рөл атқарған.

Баланы жастайынан сөз өнеріне баулу, мақалдап, тұспалдап ойды көркем сөзбен тыңдаушыға жүйелеп жеткізе білуге үйретуді ата-бабамыз мақсат тұтқан. “Білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез” деп текке айтпаған.

Сөзіңді айт ұққанға,

Айтып айтпай не керек —

Құлағына мақта тыққанға,— деген мақал осы ойды меңзейді.

Сондай-ақ қонақтың “ат тергеу” салты да болған. Ол үйге келген үлкенге 5-6 жасар баладан бастап отбасы мүшелерінің бәрі сәлем беруден басталады. Қонақ баладан жеті атасын таратып беруді талап етеді. Бала өзінен бастап жеті атасына дейінгілердің аттарын атап шығып, қай рудан екенін білдіреді. Қонақ “жақсы, өнегелі азамат бол!”- деп батасын береді. Ат тергеу далада кездесе қалғанда жолаушылардың бір-біріне сәлемдескеннен кейін де іске асыратын әдеті. Мәселен, жасы үлкен адамға жасы кіші жолаушы бұрылып келіп амандасқаннан кейін, қарияның “Қарағым, қай рудансың, қай ауылдың азаматысың?”- деп сұрақ қоюы заңды болған. Осы кезде жасы кіші азамат өзінің ата-тегін айтып таныстырады. Оны білмеген ұят саналған. Ондайларды “Жеті атасын білмейтін — жетесіз!”- деп сөгетін болған.

Жігіттің үш жұрты. Ол — өз жұрты, қайын жұрты, нағашы жұрты деп аталады. Ел азаматы осы үш жұртын (өзінің әке жағындағы туыстары мен шеше жағындағы туыстарын, алған жарының ел-жұртын) жақсы ажырата білуі заң болып саналған. Үш жұрттың жәй-жапсарын ұлдың әке-шешесі жігітке айтып үйретіп, құлағына сіңіріп отыруды міндет санаған.

Отбасындағы ұл тәрбиесінде әке мен аталардың рөлі ерекше. Әке жанұяның басшысы, отбасы мүшелерінің тірегі, асырап сақтаушысы, қамқоршысы. Әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы, өнер-білімі — ұл баланың көз алдындағы үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы. Қазақта біреудің баласы жақсы, өнегелі азамат болса: ”Оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, өнегелі жерден шыққан ғой” деп мадақтайтыны сондықтан. “Әкеге қарап ұл өседі, шешеге қарап қыз өседі”, “Әке — бәйтерек, бала — жапырақ”, “Жас – кәрінің көзі, кәрі — жастың тезі”, “Ата — балаға сыншы” мақалдары да осы пікірді халықтың қуаттауынан туған.

Отбасында әкелері немесе аталары өз өнерлерін балаларына үйретіп, олардың өзіндей мерген, аңшы, құсбегі, қолөнер шебері немесе әнші, күйші, ақын етіп тәрбиелеуге көңіл бөлген. Ата өнерін баласының қууы, оны мирас етуі ежелгі ел дәстүрі болған. Қазақ халқының өмірінде жеті атасына дейін мергендік, аңшылық немесе ұсталық, күйшілік, емшілік өнерді қуып өткен адамдар жиі кездеседі. Осындай әке мұрасын жалғастырушы өнерлі жастарды дәріптеу қазақ ауыз әдебиетінен өзекті орын алған. Мысалы, Құламергеннің баласы Жоямерген, Тобықбай сыншының баласы Толыбай туралы ертегі-аңыздар осы пікірді дәлелдейді. “Атадан ұл туса игі, ата жолын қуса игі” - деген мақал да, сол пікірдің айғағы.

Аталары балалары мен немерелеріне ертегі, аңыз-әңгіме, мақал-мәтелдер айтып беріп, шешендікке, тапқырлыққа тәрбиелеген. Мысалы, Абай, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, М.Әуезов сияқты ұлы ақын-жазушылардың немесе Төлеби, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке сияқты ел билеуші шешендердің жастайынан елдің салт-дәстүрлері мен заңдарын, аңыз-әңгіме мен өлең-жыр, мақал-мәтелдерін жаттап, жадында сақтап, көп білуі әкелері мен аталарының әсері екені сөзсіз. Көпті көрген қариялар отбасының, ауыл-аймақтың үлгі тұтар тұлғасы, тәлім-тәрбие мектебі сияқты.

Қазақ ауылында бала тәрбиесіне бүкіл ауылдың үлкендері, әсіресе қарттары араласқан. Үлкендер ауылдастарының балаларының өрескел мінез-құлқын көрсе, ұрсып, зекіп тыйым салуға, ақыл айтуға, тіпті ретті жерінде ұруға да хұқылы болған.

Ән айтуға, күй шертуге, зергерлік өнеріне бейімі бар балаларды әке-шешесі, атасы ел ішіндегі аты шыққан әнші, күйші, ұсталардың жанына қосып, шәкірттікке беруі ата дәстүрі болып саналған. Ал шәкірттің ұстазын ұлы әкесіндей сыйлауы, оның өнерін жалғастырып, көпке тарату немесе жақсының жанында жүріп, өнегелі шешен, ақын, билердің, көпті көрген қариялардың батасын алу олар үшін парыз боп есептелген. Сол мектептен тәлім-тәрбие алған өнер адамдары ұстаздар жолын қуып, өнерін жалғастырған. Мысалы, Төле би, Қазбек, Әйтеке билердің ұстазы Әнет бабаның оларға айтқан өсиет-өнегелері, Біржанның өнер мектебінің түлектері (үкілі Ыбырай, Иманжүсіп, Балуан Шолақ, Ақан сері, Мәди), Тәттімбеттің шәкірттері (Жақсымбет, Қыздарбек, Ж.Каламбаев, Ә.Хасенов), Құрманғазының шәкірттері (Сейтек, Дина, Соқыр Есжан) — ұстаздарының ұлағатын, өнер туындыларын жадында сақтап, бүгінгі күнге жеткізушілер.

Сондай-ақ, атақты үйші Сандыбай, зергер-ұсталар Әйтеке, Балтеке, Үйсінбай, отамашы Шоқбатыр, Кәдірсіз, Смый, суретші Ә.Қастеевтер — өз өнер мектептері бар халық таланттары. Олардың өнер үлгілері ұрпақтан-ұрпаққа шәкірттері арқылы тарап, бірден-бірге жалғасып, бүгінгі дәуірге жеткен (Бердібайқызы, 2005).

Ежелгі ата-бабаларымыз “Жігітке жетпіс өнер аз”, “Өнерді үйрен, үйрен де жирен”, “Өнерлі өлмейді” деп насихаттай отырып, қолөнері мен шешендік, тапқырлық, ақындық өнерді тең санаған.

Өнегелі, өнерлі, “Сегіз қырлы, бір сырлы”, намысқор азамат тәрбиелеу аталар арманы болған. Ал аталар жолын қуып, өнері мен өнегелі ісін жалғастыру жастарға да үлкен сын болып саналған. “Ата көрген оқ жонар” деген мақал соны меңзейді.

Қыз өссе — елдің көркі. Қай ата-ананы алсақ та, қызының ертең барған жерінде балдай батып, судай сіңіп кетуін, жақсы жар, әдепті келін, аяулы ана болуын армандайды. Қасиетті ана қызының тәрбиелі болып өсуі үшін жасынан ақ шашты қарияларға жол беріп, жалпы үлкендердің алдын, әсіресе ер адамның алдынан кеспеуге кеңес беріп өсірген. Халқымыз “Келіннің — аяғынан, қойшының — таяғынан” дегенде, жаңа отаудың береке-құтын, ағайын-туыс, ауыл арасындағы беделін, болашақ ұрпағына дұрыс тәлім-тәрбие беруін келіннің жақсы-жаман қасиеттерімен өлшеген.

Қазақ халқы келіннің келген жерінде жақсы жар, абзал ана, ұқыпты әйел болуы, біріншіден, оның өскен ортасына байланысты десе, екіншіден, келген жеріне де байланысты деп қарайды. Жаңа түскен жас келінге ежелері қонақ күту, ас ұстау, бала күту, т.б. мәселелерде үнемі ақыл-кеңес беріп үйретіп отырады. “Келіннің жақсы болмағы қайын ененің топырағынан” деп, ененің жас келінге қамқоршы болуын талап еткен. Сондықтан да “Жақсы жерге келген келін — келін, жаман жерге келген келін-келсап” деп текке айтпаған.

Әйел қандай биік дәрежелі жұмыс істемесін, қайда болмасын оның ең басты міндеті — өмірге ұрпақ әкелу, бала тәрбиелеу. Көп жағдайда отбасының беріктігі әйелге байланысты. Әйел сабырлылығы, кешірімділігі, сыпайылығымен, тағы сол сияқты жақсы қасиеттерімен үй-ішіне береке әкеліп, шаңырақ бақытын орната алады.

Үлкенді сыйлау — біздің халқымыздың ежелгі дәстүрі. Ол дәстүр бойынша жастар үлкеннің алдын кесіп өтпеуге, сыпайы болуға, үлкенмен сөз жарыстырмауға, тіпті үлкендердің алдында қатты күлмеуге тиіс. Осындай ата дәстүрімізді бүгінгі жастар жадында сақтап, жалғастыра білуі қажет.

Тән сұлулығы. Қыздарға жан-жақты сұлулық, яғни, жан сұлулығымен қоса, тән сұлулығы бірдей болғаны жарасады. Жастықтың өзі — сұлулықтың, нәзіктіктің белгісі. Қыз балалардың көрікті болып өсуіне ертеде аналары ерекше көңіл бөлген. “Аттың көркі — жалы, арудың көркі — шашы” деп ұққан аналар қыздың шашын дұрыстап күтіп-өсіруді өнер санаған. Шашты жақсы өсіру үшін айранмен, қынамен жудырған. Шаштарын қос бұрым немесе бестемше етіп өру бойжеткен қыздардың көркі болған. Оған, мысалы, қыз бен жігіт айтысындағы:

“Атымды әкем сүйіп Несіп қойған,

Шашымды бестемшелеп есіп қойған”, деген сөз тіркестері осы пікірді дәлелдейді.

Халық жырларында аруларды “Шашының ұзындығы ізін басты”, немесе “Шаштарын он күн тарап, бес күн өрген”, “Қыпша бел, қиылған қас, қолаң шашты” деп сипаттаған.

Бойжеткен қыздардың киім киісіне де ерекше көңіл бөлген.

“Адам көркі–шүберек, ағаш көркі–жапырақ”, “Қыз өссе–елдің көркі”, – деп таныған халқымыз қыз балаларға қынама қамзол, дүрия бешпет, кәмшат бөрік, қос етек көйлек, биік өкше етік тіктіріп кигізген. Сырға, білезік, шашбау, шолпы сияқты әшекей заттарды тақтырған. “Қыздың көзі — қызылда” деген мақал да қыз баланың әшекей заттарға үйірлігін білдіреді.

Ұзатылатын қыздың аулында айтылатын “Жар-жар”, “Жұбату”, “Сыңсу” өлеңдерінде, келін түсіру тойында орындалатын “Беташарда” қыздың, жас келіннің басты-басты киімдері, сән-салтанаты мадақтала жырланған (Ермұханова , 2005).

Халық жырларындағы арулардың сұлу мүсінін шебер суреттеудегі мақсат — жастарды әсемдік сезімге бөлеу. Сұлулықты терең сезініп, соған еліктесе екен деген ой-пікірден туған.

Халқымыз қыздың көркіне ақыл-ойы, мінезі сай болуын қалаған. “Қыз — қылығымен сүйкімді”, “Қызым үйде, қылығы түзде”- деп, қыз тәрбиесінің ерекшелігіне аса жоғары мән берген.

Қыздың ұзатылып барған жерінде өсірген ата-ананың, өскен ауылдың атына кір келтірмеуін, сағын сындырмауын тілеген.

Адамның мәдениеті мен тәрбие деңгейі оның сырт бейнесінен, киіне білуінен де көрінеді. Біздің этикалық-эстетикалық мұратымыз — сырт көріністің әдемілігі мен рухани кемелділіктің табиғи біте қайнасуы. ”Сырт пішіннің адам өміріндегі мәні зор, — деп жазды А.С.Макаренко. Ұқыпсыз, салақ адамды өз ісі мен қылығына есеп бере алады деп ойлау көбіне қиын. Киіне білу әдемілігінің де жүріс-тұрыс әдемілігінен маңызы кем емес”. Қоғамның дамуына байланысты киімнің сәні де өзгеріп отырады. Адамның әр уақытта өз тұсындағы сәнге сәйкес киіне білуі оның әсем-кербез талғамына байланысты. Жарасымды киіну дегеніміз ең алдымен адамның үстіне киген киімнің бойына, түсіне, жас ерекшелігіне үйлесімді болуы.

Киімнің сәнді де жарасымды болуымен қатар, киіп барған жеріндегі жағдайға, отырған орнына, істейтін қызметіне сәйкес келуін де ескеру қажет.

Қыздардың темекі тартуы, ішімдікке үйірлігі бүгінде әдетке айналып бара жатқаны байқалады. Орынсыз киіну, орынсыз жүріс-тұрыс әйел затының әйелдік, нәзіктік, сыпайылық көркіне нұқсан келтіретін қылық екенін естен шығаруға болмайды.

Ишанбай Қарақұлов айтқандай: ”Адам жарасымды тәуір киіне білуі керек. Бұған кімнің таласы бар (Қарақұлов, 1983). Әйтсе де бүгінгі жастарға әдебі мен әдеті көпке үлгі жас ұрпақ өкілдері екендерін қашан да, қайда болса да есте сақтаңдар дегіміз келеді. Өзінді басқаларға үлгі ет, басқаларды қызықтыратындай әдептіліктің иесі бол дейміз. Денсаулыққа, тазалыққа, сыпайылыққа зиянды ерсі әдет қай жерде де жеткілікті. Қыс пен күздің суық күндерінде де келте көйлекке қызығып, денсаулығына зиянын тигізіп алған, боянамын деп әсем шашын әлемештеп алған, кірпіктерін жұлып, енді оны қайта өсіре алмай жүрген бикештер аз ба? “Әсемпаз болма әрнеге”,— деп Абай осындай ұрпақтарына ескерткен сияқты болады да тұрады (Жәнібекова, 2000).

Біз жастардың, әсіресе, балаларымыздың әдепті, сыпайы болғанын өте ұнатамыз. ”Әйелдің бойындағы әлсіздікті ұнатам” дегенде К.Маркс оларды тіпті де кемсітіп айтпаған ғой”.

Жаным — арымның садағасы. Қазақ халқы неке тазалығына, қалыңдықтың арын сақтап, қыздың қасиетін жоғары ұстауына өте зор мән берген. “Қызға қырық үйден тыйым, мың сан үйден сын” деп, ата-бабаларымыз қыздың абыройын бүкіл ауыл-аймақ болып қорғаған.

Неке тазалығы — болашақ шаңырақты қолайсыз жағдайда қалдырмау үшін бойжеткен қыздарды жеңгелері үнемі қорғап жүрген. Айт мерекелері мен той жиындарға бірге барып, жалғыз жібермейтін болған. Ар тазалығы үшін күресті жоғары санаған ата-бабаларымыз ”Қыз қылығымен”- деп, әдепті, инабатты, арлы болуын қалаған. ”Жаным — арымның садағасы”- деп санаған.

Ар тазалығы отбасы беріктігіне де себепкер болған. Қазан төңкерісіне дейінгі отбасында айрылысу, баланы тірі жетім ету дегеннің болмауына да осы ар тазалығы үлкен әсер еткен.

ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ 8 ТҮРІ.

Халықтық педагогикада тәрбиенің сегіз түрі бар. Олар: дене, еңбек, ақыл-ой, адамгершілік, экономикалық, экологиялық, құқықтық, сұлулық тәрбиелері. Енді осы тәрбие түрлеріне қысқаша тоқталып кетейік.

Жеке адамды жан-жақты дамытуда дене тәрбиесінің рөлі ерекше. Дене тәрбиесінің мақсаты адам денесін дамытуға, денсаулығын нығайтуға, ағзасын шынықтыруға, күн тәртібін дұрыс ұйымдастыруға, салауатты өмір салтына тәрбиелеу. Халық педагогикасында дене тәрбиесі адам дүниеге келген күннен бастап қолға алынады.

Халық еңбекті бүкіл тәрбие жүйесінің күретамыры деп қарастырған. Еңбекке асыл мұрат деңгейінде қарайды. Еңбек тәрбиесі деп адам баласын еңбекке сүйіспеншілікпен, еңбек адамдарына құрметпен қарауға, халық шаруашылығының салаларындағы еңбектің алуан түрлеріне баулу, еңбек іс-әрекетінің барысында олардың дағдысы мен іскерлігін қалыптастыруға, сөйтіп болашақта мамандық тандауға дайындау деп түсінеміз. Еңбекке

тәрбиелеу, баулу және кәсіптік бағдар беру адамның қоғамға пайдалы, өнімді еңбекке тікелей қатысуы оқуға деген саналы көзқарасты тәрбиелеудің, жеке адамды адамгершілік және зиялылық жағынан қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады. Сондай-ақ қазақ халқының көшпенділік тұмыста моральдық сананың өте жоғары қалыптасқанын көруге болады.

Адамгершілік тәрбиесі дегеніміз тұлғаны қоғамның моральдық нормасын орындауға белсене қатыстыру, олардың бойына тәртіптілік пен мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру, Отанға, халқына, еңбекке және қоғамдық іс-әрекетке деген жауапкершілік сезімін тәрбиелеу.

Ақыл-ой тәрбиесі әр заманда жастарға білім берудің негізгі құралы болып келді. Ақыл-ой тәрбиесі — адам зиялылығының негізі. Сол арқылы тұлғаны ойлау іс-әрекетінің басты шарты болып табылатын білім қорымен қаруландыру, негізгі ойлау операцияларын меңгерту, білім, білік, дағдылар мен дүниетанымын қалыптастыру міндеттері шешіледі.

Тәрбиенің басқа салаларымен тығыз байланысты тәрбиенің түрі экономикалық тәрбие. “Экономикалық тәрбиенің негіздері” еңбек тәрбиесінде жатыр. Экономикалық тәрбиеде көзделетін мақсат — тұлғаны білімдар негіздерімен қаруландыру, қоғамның экономикалық саясатын ұғындыру, өндіріс, айырбас, бөлісу және тұтыну ауқымындағы негізгі экономикалық қатынастарды тәжірибеде меңгерту деп түсіну керек.

Экологиялық тәрбие дегеніміз — экологиялық нормалардың, ережелердің қажеттілігін жастардың мінез-құлқында тәрбиелеу және экологиялық мәдениет дағдысын қалыптастыру. Экологиялық тәрбие еңбек тәрбиесімен тығыз байланысты. Өйткені өндірістік іс-әрекеттің барысында адам өзін қоршаған ортаға тікелей әсер ете алады. Қазақ халқы табиғатқа ешқашан үстемдік жүргізбеген, керісінше табиғатты аялап «Бір тал кессен, он тал ек», «Өзің ішен құдығыңа түкірме», «Көк шөпті жұлма», «Жас шыбықты сындырма», Жұрттан көшкенде отырған жерін тазалап жинап кету т.б. (Нұғыспанова, 2005) осы тағылымның барлығы – экологиялық сананың жоғары қалыптасуына ықпал еткен.

Сондай-ақ, адамның сұлулық сезімдері олардың өмірінде зор рөл атқарады. Әсемдікті көре, түсіне, жасай білу адамның рухани өмірін байытады. Сұлулықты танытудың негізгі құралдары әдебиет және өнер. Сұлулық тәрбиесінің мақсаты тұлғаны көркемдік пен сұлулықты тани білуге, оған баға беруге, күнделікті өмірдегі адамның жеке басының эстетикасын, қатынас эстетикасын, үй-жағдай және киім-кешек эстетикасын қалыптастыру, талғампаздыққа тәрбиелеу және сыртқы мәдениеті мен ішкі дүниесінің үйлесімділігін қалыптастыру.

Ал жоғары дамыған құқықтық мәдениет болмай қоғам алдындағы міндеттерді орынды шешу мүмкін емес. Адамның құқықтық мәдениеті күрделі. Ол әр адамның құқықтық тәрбиесінің деңгейімен тығыз байланысты. Құқықтық тәрбие деп тұлғаға құқықтық білім беру, заңды құрметтеуге, құқықты қорғау іс-әрекетіне тәрбиелеуге үйрету деп түсінуіміз керек. Адамның неғұрлым құқықтық білімі толық және терең болған сайын оның құқықтық мәдениеті жоғары болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Егеменді елімізде 130- астам ұлттың өкілдері ұзақ жылдар бойы тату-тәтті, бірге өмір сүріп жатыр. Ұлт достығын күшейтуде Кеңестік идеологияның оң ықпал еткенін естен шығаруға болмайды.

Соңғы он бес жыл ішінде әлемнің әр түпкірінде этникалық және діни қақтығыстардың жиі болып жатуы халықтар бірлігін күшейтудегі идеологиялық жұмыстардың әлсіреуінен де болып отырғаны көпке аян.

“Тіл — халықтың тарихы, сана-сезімі, көңіл-күйі, әдебиеті, мәдениеті. Тілсіз мәдениет пен тарихтың дамуы мүмкін емес” (А.И.Куприн) (Ақиқат, 2000) қарайтын болсақ, ұлттық тәлім-тәрбиенің де асыл арқауы тілге келіп тіреледі.

Ұлттық мәдениет пен мемлекеттік тілдің өркендеуі Қазақстанда көп ұлытты ұлыс өкілдерінің этникалық жағынан өркен жайып көркеюіне мұрындық болып отыр.

Этностық мәдениеттің өсіп-өркендеуі үшін де қолайлы жағдай, мәдени кеңістік керек. Ол кеңістік деп отбасын, мектепке дейінгі балалар мекемелерін, оқу орындарын, ұлттық мәдени орталықтар мен газет-журнал, көркем және ғылыми әдебиеттерді, ғылыми зерттеу және әкімшілік мекемелерін жатқызамыз.

Соңғы он бес жыл ішінде, әсіресе соңғы 4-5 жылда Қазақстанда тұратын аз ұлттардың балаларының ана тілінде оқу оқып білім алуына, ұлттық мәдениет үлгілерін насихаттауға бір табан болса да қолайлы жағдай туғызылды.

Соңғы жылдары Мәдени мұра бағдарламасы бойынша 100-томдық «Бабалар сөзі», Қазақстан халықтарының мақал-мәтелдері, ән-күйлері, ұлттық ойындары бірнеше жинақ болып басылып шықты (Заң газеті, 1999).

Осының бәрі Қазақстанда тіршілік етуші тілі басқа, тілеуі бір, салт-дәстүрі ұқсас елдердің ұлттық мәдениетін, бала тәрбиелеу дәстүрлерін халық арасында кең түрде насихатталып жатқан игілікті істердің жемісі, ұлттық ынтымақты күшейтудегі нақтылы іс-шаралар.

Қазақстан халықтарының еліміздің экономикасы мен мәдениетін өркендетудегі соңғы жылдардағы қол жеткен табыстарын ынтымақ пен береке-бірліктің нәтижесі деп қарауға тура келеді.

Егеменді елімізді бұдан әрі де бейбіт жолмен өркендете береміз десек әрбір ұстаз бен ата-ана, саналы ұлт өкілдері:

Ынтымақ елдікке жеткізеді, береке бірлікке жеткізеді — деген халық қағидасын үнемі іс пен әрекеттің пәрменді құралы ретінде пайдалануды естен шығармауымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру // Оңтүстік Қазақстан, 2017 ж., №60, 12 сәуір, 1-2 б.
2. Ушинский К. Д. Собр. соч., т. 2. изд-во АПН РСФСР, 1948, стр. 482
3. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения. М., «Педагогика», 1989, стр. 55

4. Назарбаев Н.Ә. «Ой бөлістім халқыммен». Алматы: Мектеп, 2006ж-248 б.
5. Бердібайқызы Қ. Өнеге әуелі - отбасынан //Қазақ батырлары. – 2005. - №4. – Б.22
6. Ермұханова З. Қазақстан – біздің үлкен отбасымыз //Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектептерінде. – 2005. - №3. – Б.107-109.
7. Қарақұлов И. «Қырық сұрақ» Алматы; «Жалын» баспасы, 1983 ж. 218б.
8. Жәнібекова С. Абай отбасылық өмірі туралы //Қазақстан мектебі. – 2000. - №7. – Б.60-62
9. Заң газеті. Неке және отбасы туралы: Қазақстан Республикасының Заңы //– 1999. – 13 қаңт.
10. Нұғыспанова Ш. Отбасындағы бала тәрбиесі //Бастауыш мектеп. – 2005. - №1. – 57б.
11. Ақиқат. Отбасы және неке // – 2001. - №12 – Б.91-96

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

I.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE TEŞKİLAT-I ESASİYE TARTIŞMALARI

S. Birgül GÖKKAYA

Gaziantep Üniversitesi, Sos. Bil. Enst.

Gaziantep/Türkiye

orcid:0000-0002-1399-285X ,

sbergul_a@hotmail.com

ÖZET

Anayasa; bir devletin temel düzeni, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin kullanım biçimini gösteren, devlet ile birey, birey ile birey arasındaki ilişkileri düzenleyen temel kanundur. 23 Nisan 1920’de olağanüstü koşullarda açılan Büyük Millet Meclisi kendini yasal bir zemine oturtmak için anayasa çalışmalarına başlamıştır. Anayasa çalışmasının temeli Mustafa Kemal’in 13 Eylül 1920’de meclise verdiği hükümet programına dayalıdır. Halkçılık programı olarak adlandırılacak taslak devletin temel kuruluş esaslarını ortaya koymuştur. Program yedi bölümden oluşmuştur. Meclise sunulmasının ardından kurulan encümen dokuz ay içerisinde çalışmalarını tamamlamış ve meclise sunmuştur. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri hükümetin yetki ve sorumlulukları, padişahın konumu anayasa ile düzenlenmiştir.Meclis gündemine alınıp maddeler görüşülmeye başladığı esnada bazı maddeler tartışmadan kabul edilirken bazı maddeler ise uzun tartışmalara konu olmuştur. Bu çalışma Teşkilat-ı Esasiye’nin son şeklinin incelenmesinden farklı olarak hazırlanma süreciyle ilgilidir. Meclis tutanaklarına bağlı kalınarak meclisin vekil profili anayasanın hazırlanışı esnasında vekillerin maddeler üzerindeki görüşleri, tartışılan konular , kabul ya da reddedilen noktalar üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Teşkilat-ıEsasiye, Anayasa, Halkçılık, Mesleki Temsil,1921 Anayasası

THE TESKILAT-I ESASIYE DISCUSSIONS AT 1st TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

ABSTRACT

The Constitution is the basic law that specifies the form of administration of a state, shows how to use the powers of legislative, executive and judicial powers, and informs the public rights of citizens. On April 23, 1920, The Grand National Assembly was opened under extraordinary circumstances, and began its constitutional work to put itself on a legal basis. The basis of the constitutional work is based on the government program that Mustafa Kemal gave to the Assembly on September 13, 1920. The draft, which will be called the populist program, laid out the basic founding principles of the state. The program consists of seven parts. The council, which was established after its submission to the Assembly, completed its work within nine months and submitted it to the Assembly. Legislative, executive and judicial powers, powers and responsibilities of the government, the position of the sultan are formed by the constitution. Some articles were adopted without discussion while some articles were the subject of over long discussions when they were put on the agenda of the Assembly and the articles were discussed. This work is related other preparation process, unlike the examination of the final form of the Teşkilat-ı Esasiye. In accordance with the Assembly minutes, the deputy profile of the Assembly, the opinions of the deputies on the articles during the preparation of the constitution, discussion on the issues and the points of acceptance or rejection were accentuated.

Keywords: Teşkilat-ı Esasiye- Constitution, Populism, Professional Representation, 1921 Constitution

MECLİS-İ MEBUSAN'DAN BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE

Fransız ihtilali tüm imparatorlukları sarstığı gibi Osmanlı İmparatorluğunun da bütünlüğünü sarsmıştır .Milliyetçilik akımının etkisiyle dağılmaya başlayan imparatorluğun durumunu düzeltmek, yönetim alanında ıslahat hatta köklü değişiklik yapılmasını zorunlu hale getirdi. Padişah yetkileri, Tanzimat Fermanı ile yasa çerçevesinde sınırlandırılmıştır.Genç Osmanlılar adı verilen aydınların oluşturduğu gruba göre devleti dağılmaktan kurtarmanın yolu ancak anayasal bir devlet düzeninden geçiyordu¹.

II. Abdülhamit'in fermanıyla , yirmi sekiz kişiden oluşan bir anayasa komisyonu kurulmuştur. On altı üst düzey yetkili, on din adamı ve iki de askerden oluşan komisyon, Kasım 1876'da çalışmalarını tamamlamıştır. 22 Aralık 1876'da Osmanlı tarihinin ilk anayasası ilan edildi.119 maddeden oluşan anayasanın 42. maddesi yasama ile ilgili olup Meclisi Umumi olarak adlandırılan genel meclis, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olarak ayrılmıştır.²

¹Uçarol,Rifat,SiyasiTarih,Cilt 1,Der Yay.İstanbul 2015,s 332-333

² BİÇİCİ ,Mehmet,Gaziatep'te Siyasal Yaşam,İksadYayınevi,Ankara 2020,s 25-27

Buna göre Meclis-i Mebusan üyeleri her elli bin erkek için bir mebus seçilmesi esası kabul edilmiş ve görev süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Türkçe bilmeleri otuz yaşını geçmeleri şartı aranmıştır. Meclis-i Ayan üyeleri ise Meclis-i Mebusan üyelerinin 1/3 kadar Padişah tarafından atanma şartı getirilmiştir. Ayan üyesi olabilmek için güvenilir, kırk yaşı geçmiş, devlet hizmetinden bulunmuş olma şartları aranırken görev süresi ise ömür boyu olarak belirlenmiştir. Meclis-i Ayanın yetkileri arasında ise mebusan meclisinin kabul ettiği yasaları, Padişah ve Kanun-i Esasi ile ülke güvenliği, ahlaka uygunluğu yönünden incelemektir.³ Ancak anayasanın yedinci maddesi olan meclisin açma ve kapa yetkininin padişahın elinde olması meclisin uzun soluklu açık kalmasını engelleyen en önemli sebeptir.⁴ Başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı I. Meşrutiyetin son bulması için neden oldu ve bir yıl gibi kısa bir zaman açık kalan meclis, II. Abdülhamit tarafından kapatıldı. İttihat ve Terakki Partisinin girişimleri ile meclis 1908’de ikinci defa açıldı.⁵ II. Meşrutiyet dönemi 240 milletvekili⁶ ile başladı ancak I. Dünya savaşı bahanesiyle padişah tarafından kapatıldı.

I. Dünya savaşının kaybedilmesi Anadolu’da Mustafa Kemal önderliğinde milli mücadelenin başlamasına ortam hazırladı. Yapılan Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ortak noktası milli bilincin uyandırılması ve milli irade oluşturdu. İstanbul hükümetiyle yapılan Amasya Protokolü doğrultusunda seçimlerin bir an önce yapılması kararı alındı. İstanbul’da son kez açılan Mebusan Meclisi Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi sebep gösterilerek İtilaf devletleri tarafından kapatıldı ve İstanbul fiili olarak işgal edildi.⁷ Kapatılan meclis aynı zamanda Anadolu’da yeni bir meclisinde açılmasına ortam hazırladı.

Hazırlıkları Mustafa Kemal tarafından önceden yapılan meclis 23 Nisan 1920’de Ankara’da açıldı. Olağanüstü yetkilerin yanı sıra, yasama ve yürütme yetkilerini de elinde bulundurmuştur. Şura, Meclis-i Kebir, Kurultay meclis için öneriler isimlerden bazılarıdır. Bu konuda Mustafa Kemal;

“Ben ilk yazdığım müsveddede meclisi müessisan tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin rejimi değiştirmek salahiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu izah edemediğim gibi halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir, diye Erzurum ve Sivas’tan ikaz edildim. Bunun üzerine salahiyeti fevkaladeye malik bir meclis tabirini kullanmakla iktifa ettim”⁸

³Güneş, İhsan, Türk Parlamento Tarihi, Cilt 1, TBMM Vakıf Yay. Ankara 1996, s 70-71

⁴Ortaylı, İlber, Türkiye’nin Yakın Tarihi, Timaş Yay, İstanbul 2017, s-15-18

⁵ArmaoğluFahir, XIX. yy Siyasi Tarihi, TTK Yay. Ankara 1997, s 600-605

⁶Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt 9, TTK Yay. Ankara 1999, s 62

⁷Akşin, Sina ve Diğerleri, Türkiye Tarihi 1 Milliyet Yay. İstanbul, s88-90

⁸ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, Haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, AAM. Ankara 2019 .s 262-263

şeklinde ifadesiyle amacını ve niyetini açıklamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi adı, en yaşlı üye sıfatıyla geçici meclis başkanlığı yapan Şeref Bey tarafından açılış konuşmasında da dile getirilmiş genel kabul görererek kullanılmıştır.⁹

Meclis dönemin Türkiye'sinin homojen toplum yapısını temsil eden bir meclisti. Aldıkları eğitim, meslekleri birbirinden farklıydı. Meclise katılan vekillerden; 120 vekil serbest meslek sahibi, 32 vekil çiftçi ve ziraatçı, 31 avukat ve gazeteci 2 mühendis, 1 işçi, 125 devlet memuru, 53 din görevlisi, hocadan oluşmuştur.¹⁰ % 43'lük oranıyla Fransızcanın vekiller arasında yaygın olmasının yanında; İngilizce, Arapça ve Farsça da bilen vekillerde bulunmaktaydı.¹¹

Birinci Büyük Millet Meclisi vekil sayısı ile ilgi olarak şu bilgiler verilmektedir. İsim defterinde, dönem sonunda 337 mebusun bulunduğu, dönem boyunca 71 mebusun istifa ettiği, 24 mebusun vefat ettiği, 3 mebusun mebusluğunun düştüğü ve 1 mebusun da mebusluğunun reddedildiği, bir başka mebusun da vekilliğinin onaylanmadığı belirtilerek böylece toplam üye sayısı 437 olduğu belirlenmiştir.¹²

Meclis 24 Nisan 1920'de toplantısında kurul şu kararları almıştır:

“1-Hükûmetin kurulması zaruridir

2- Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir

3- Meclis'te yoğunlaşan millî iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar

5- Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis Başkanı, bu heyetin de başkanıdır.

Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır”¹³

Alınan kararlar meclisin sürekliliği yanında yasama, yürütme erkini üstlendiğini ileride saltanat ve hilafetin geleceğini de belirlemeye yetkili olduğunu ortaya koymuştur.

⁹Güneş, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi, İslam Ansiklopedisi, TDV. Yay. İstanbul 2019, Cilt 41, s 593

¹⁰Tunaya, Tarık Z. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluş ve Siyasi Karakteri s,231-232

¹¹Güneş, İhsan, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923) Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 1997, s. 89

¹²Demirel, Ahmet, Birinci Mecliste Muhalefet, İletişim Yay. İstanbul 2020, s 67,

¹³ATATÜRK, a.g.e, s 338

YENİ BİR DEVLET VE YENİ ANAYASA

Büyük Millet Meclisi yeni bir devlet yapılanmasına giderken devletin temel yapısı, organları ve işleyişinin de yapılandırılması gerekiyordu. Mustafa Kemal ilk anayasanın hazırlanma sürecini Nutukta:

“Meclis'e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1920 tarihli olup siyasi, toplumsal, idari, askeri, görüşleri özetleyen ve idari teşkilat hakkındaki kararları ihtiva eden bu program, Meclis'in 18 Eylül 1920 günkü toplantısında okundu. İşte, bu tarihten, daha dört ay geçtikten sonra kararlaştıran ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu bu programdan çıkmıştır”

şeklinde Teşkilat-ı Esasiye'nin çıkış noktasını işaret etmiştir.¹⁴ Program yedi bölümden oluşmuştur. Bunlar ;

- Maksat, meslek
- Mevad-ı Esasiye
- İdare
- Vilayet
- Kaza
- Nahiye
- Müfettişi Umumi

olarak ayrılmıştır.¹⁵

Bu program *Halkçılık Programı*¹⁶ olarak isimlendirilecek , mecliste grubu bulunan Halk zümresinin daha önce yayınlanan programına dayandığı iddia edilmiştir.¹⁷ Mustafa Kemal'in sunumundan sonra program üzerinde görüşmelere başlanmıştır. Mecliste konu üzerine yapılan ilk görüşme bunun hükümete ait icra programı mı yoksa bir kanun teklifi mi olduğudur. Meclis başkan vekili Vehbi Bey bunun bir encümenine havale edilerek müzakere edilmesi gerektiğini beyan etmiş,¹⁸ Malatya vekili Lütfi bey ise birçok esas içerdiği için kanunu esasi encümenine gitmesi gerektiğini savunmuştur. Maliye vekili Ferit Bey konuyla ilgili olarak bunun bir kanun olmadığı hükümet programı olduğu, hükümetin belirtilen konularda nasıl bir yol izleyeceğini gösteren açıklamalardan ibaret olduğunu belirtir. Trabzon vekili Ali Şükrü Bey:

“Okunan hükümet programı eksiktir. Çünkü halkın ruhuna dokunacak noktalarda yetersizdir. Bunu da dine önem vererek yapabilir. Programına dini hususları eklenmelidir. Program Bolşevizm'in etkisindedir. Bütün dünya bir inkılap geçirirken önceki yapılan hatalar gibi biz taklit etmeyelim, Bolşevizm'in

¹⁴Atatürk , a. g. e. , s. 309

¹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4, Birleşim 67, s 201-203

¹⁶ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 4, Birleşim 67, s 201-203

¹⁷TUNCAY, Mete, Türkiye'de Sol Akımlar, Bilgi Yay. Ankara 1978 , s 152-159

¹⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4, Birleşim 67, s 206-208

karşında bu da bizim idare şeklimizdir diyerek ortaya koyalım bizim dinimiz buna uygundur”¹⁹

Ali Şükrü Bey’in mecliste program üzerine yaptığı konuşmadan bunun bir anayasa taslağı olarak kabul ettiğini ancak ; halk tarafından kabul görmesi için dinden ihtiyaç olan unsurların eklenmesini istediğini anlıyoruz.

Karahisarı Şarkı vekili Hacim Muhittin Bey, verdiği önerge ise Mustafa Kemal’in programının ile mecliste grubu bulunan Halk zümresine ait halkçılık programının tahrir edilerek oluşturulduğunu bu iki programın bir kurul tarafından birleştirilerek mecliste görüşülmesini teklif etmiş ancak kabul edilmemiştir. Programın her encümenenden alınan üçer kişiden oluşacak özel bir encümen oluşturulmak sureti ile üzerinde çalışılmasına ve meclise bilgi verilmesine karar verilmiştir.²⁰

Meclis 25 Eylül 1920 birleşiminde özel bir encümen oluşturdu. Encümen üyeleri ise İzmir Vekili Yunus Nadi, Burdur Vekili İsmail Suphi Bey, Biga Vekili Hamdi Bey, Karahisarısahip Mehmet Şükrü Bey, Saruhan Vekili Süreyya Bey, Çorum Vekili Fuat Bey, Karesi Vekili Mehmet Vehbi Bey, Yozgat V ekili Feyyaz Ali Bey, Aydın vekili Mazhar Bey, Çantay Vekili Hasan Basri Bey, Kütahya Mebusu Ragıp Bey’Kütahya Mebusu Ragıp Beydir.²¹

Encümen çalışmalarına başlamış ancak 25 Eylül ile 14 Ekim arasında çalışmalarıyla ilgili bilgi alınmaması üzerine 14 Ekimde Karahisarı Şarki Vekili Memduh Bey meclise bir önerge vererek Teşkilatı Esasiye çalışmalarıyla ilgili meclise bilgi verilmesini ister. Karahisarı Sahip Mehmet Şükrü Bey encümenin çalışmalarına devam ettiğini, hükümetin verdiği programın ayrıntılı olarak incelendiğini, meclisin olacak bir program üzerinde çalıştıklarını, en kısa sürede meclisi bilgilendireceklerini açıkladı.²²

Encümen çalışmalarını 18 Kasım 1920’deki meclis oturumuna taşır. Encümen adına Burdur Vekili İsmail Suphi bey Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hazırlanış süreci ve dayanak noktalarıyla ilgili;

“Bize (Halkçılık programı) namı 'tahtında Hükümetin takriben bundan iki ay evvel göndermiş ve tarafınızdan teşkil edilen Encümeni, -mahsusun Teşkilatı Esasiye Kanunıyesi nam altında Meclisi âlinize sevk ettiği kanun lâyihasının bugün müzakeresine başlıyoruz. Bu an memleketimiz 'tarihinde, tarihi idari ve siyasimizde hiç şüphesiz fevkalâde bir andır. Memleketin dört tarafı ateşe verilmiş olduğu bir sırada beş cepheye birden muharebe ettiğimiz bir sırada Meclisi âlinizin bu kadar mührim bir kanun lâyihasının müzakeresine başlamış olmasından dolayı benzeniz sizinle müştereken kendimi bahtiyar addederim”.

¹⁹TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4,Birleşim 67,s 203-205

²⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4,Birleşim 72,s 322

²¹ TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4,Birleşim 67,s 201-203

²² TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 5,Birleşim 83,s 72-73

şeklindeki açılış konuşmasının ardından önceki yönetimle ilgili olarak “*bu memleketin öteden beri bir hastalığı vardır. Bu hastalık sui İdare hastalığıdır*” diyerek Osmanlı yönetimini eleştirmiştir.²³

İsmail Suphi Beyin açıklamalarının ardından meclis bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname Türkiye Büyük Millet Meclisinin emperyalist devletlerin saldırısı sonucunda kendini müdafaa için toplandığını, milli sınırlar içinde yaşama ve geleceğini elde etme, hilafet ve saltanat makamların kurtarmak amacıyla kurulduğunu, bunu için bir ordu kurduğunu ve ordunun Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi şahsında olduğunu, ihtiyaç duyulan teşkilatlanmanın yine meclis aracılığıyla yapılacağını açıklamıştır.²⁴ Oluşturulan Teşkilat-ı Esasiye Kanununun tasarısı yedi bölüm, yirmi dört madde ve bir ek maddeden oluşmuştur. Bölümler ve içerikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır:

Mevad-ı Esasiye; on maddeden oluşmuş, egemenliğin kaynağı, devletin yönetim şekli, meclisin çalışma usulü gibi konular ele alınmıştır.

İdare, tek maddeden oluşmuş ve idari birimler açıklanmıştır.

Vilayet; dört maddeden oluşmuş vilayet ve yönetim şekli açıklanmıştır.

Kaza; bir maddeden oluşmuş, tanım ve yönetim şekli açıklanmıştır.

Nahiye; altı maddeden oluşmuş tanım ve yönetim şekli açıklanmıştır.

Umumi Müfettişlik; bir maddeden oluşmuş ve tanımı yapılmıştır.

Madde-i Münferide ise meclisin çalışmalarını ne zamana kadar sürdüreceği, 4.5.6. maddelerde ise değişiklik olabileceği belirtilmiştir.²⁵

KANUN TASARISI MADDELERİNİN MECLİSTE GÖRÜŞÜLMESİ

18 Kasım’da kanun tasarısının birinci ve ikinci maddeleri olan ; “*Hâkimiyet bililâkaydüşart milletindir. idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. İcrakudreti ve teşrii salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*” şekli aynen kabul edildi.

Üçüncü madde; “*Türkiye halk hükümeti 'Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır*” şeklindedir. Maddede geçen “Türkiye Halk hükümeti” yerine “Türkiye Devleti” şekli değiştirilerek kabul edilmiştir.²⁶

²³ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 99, s 413

²⁴ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 99 s414-415

²⁵ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 99, s 415-416

²⁶ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 99, s 418

Görüşülen maddelerin içinde en uzun süre tartışılan madde ise dördüncü madde olmuştur. Madde “ *Büyük Millet Meclisli vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir*” şeklindedir. 18,20,29 ve 30 Kasım’da yapılan birleşimlerde madde uzun uzadıya tartışılmıştır. Dördüncü madde 20 Kasım’da yapılan birleşimin temel konularından biri oldu. Lazistanvekili Dr.Abidin Bey maddenin aynen kabul edilmesi gerektiğini;

“Milletin fukarayı kâsibesine bu hakkı vermeliyiz, yani temsili meslekiyi tamamen vermeliyiz. Bu hak onların hakkıdır. İnkâr etmeyelim, büyük ve fevkalâde alam Millet Meclisi bunu bahşetmezse nankörlük etmiş olur ve Millet bunu zorla alır”

sözleriyle savunmuştur. Aynı konuyla ilgili olarak Karahisar vekili Mehmet Şükrü Bey ise; maddenin kabul edilmesi birinci maddede yer alan hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir maddesinin de onaylanması olduğunu belirtirken, mesleklerin lonca sisteminde olduğu gibi gruplandırılarak temsilcilerin seçilebileceğini, her meslek grubunun kendini iyi ifade edecek temsilcileri gönderebileceği fikrini ortaya koymuştur.²⁷Bolu vekili Tunalı Hilmi Bey ise köy, nahiye ve vilayetlerde oluşturulacak şuradan şuraya seçim usulü yapılabileceğini, mesleki temsil sistemi yerine nispi seçim sistemini desteklediğini açıklamıştır .Çünkü mesleki temsil sistemi ile temsilin sadece çiftçilerden ibaret olacağını ,ülkede sanayi olmadığını savunmuştur.²⁸ 29 ve 30 Kasımda da mesleki temsil sistemi tartışılmıştır. Vekillerin birleştiği nokta mesleki temsil sistemi uygulansın ;ayrıldığı nokta ise mesleklerin nasıl belirleneceğidir. Sayılan meslekler genelde çiftçi, demirci, derici, halıcı kunduracıdır. Tartışmaların uzaması beraberinde maddenin yeniden düzenlenmesini de gündeme taşıdı. Trabzon vekili Hüsrev Bey’in “*Dördüncü maddenin berveçhi zir tadilini teklif eylerim: Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca intihap olunan azadan mürekkeptir.*” önerisi kabul edildi ve madde yeniden düzenlemek üzere encümene gönderilmesine karar verilmiştir.²⁹Dördüncü madde 17 Ocak’ta yapılan birleşimde tekrar gündeme gelmiş komisyon adına Vehbi Bey, maddenin ilk şekli ile kabul edilmesi gerektiğini belirterek;“*Bu ülkede meslek yok demek baştan aşağı serseri demektir, Mesleki temsil kabul edilmediği takdirde, buraya politika serserileri gelecek, cemaat ve tarikatlar gelecek*” sözleriyle mesleki temsili savunmuştur. Anacak maddede bir değişiklik yapılmamış; vilayetler halkınca temsil edilir, şekli kabul edilmiştir.³⁰

7 Kasım’da maddelerin oylanması devam etmiştir. Oylanması yapılması gereken beşinci madde;

“Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak

²⁷ Lonca sistemi:Osmanlılar’dateşkilâtlanmış esnaf grupları için kullanılan bir terim.

²⁸ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 100, s 464

²⁹ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 106, s 162

³⁰ TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 7,Birleşim 134, s302- 312

caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimainna kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayet ve meslekin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir. (Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır ve yeniden seçilmek mümkündür. Eski Meclis, yeni Meclis toplanıncaya kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmediği takdirde, görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden her biri, yalnız kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp aynı zamanda bütün milletin vekilidir.)”

şeklinde. Ancak daha önce hükümetin vermiş olduğu programda yer alan “*Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması başarıldıktan sonra Padişah ve İslamların halifesi esas kanunlar içerisinde muhterem ve yüksek yerini alır*” şeklindeki beşinci maddenin kanunda yer almaması üzerine İzmit vekili Hamdi Namık Bey’in öneri Amasya Vekli Ömer Lütfi, Karesi vekili Basri, Karesi Vekili Vehbi beylerin imzaları ile gizli celse yapılır. Yapılan gizli oturumda Karesi vekili Basri Bey tasarının her hangi bir maddesine *Makamı hilâfet, esaretten tahlisinden sonra, vazimeshruunu ahzeder* şeklinde bir madde konulması yönünde teklif vermiştir. Bu maddenin konulma sebebini ise; meclisin hilafete karşı olmadığını göndermek hem de mücadelede İslam âleminin desteğini almak olduğunu belirtmiştir.³¹ Karahisarişarki vekili Mesut Bey ise;

“Efendiler; üç yüz milyonu bize rapteden bir meseleyi burada müzakere etmek caiz değildir. Bugün Hindistan bizi islâmiyet-i nokta-i nazarından müdafaa ediyor. Fes olunduğuna dair tarafımızdan bir madde yazılmamıştır. Onun için bunu münakaşaya hacet yoktur”

diyerek maddenin konulmamasından yana fikir beyan etmiştir. Tartışmaların uzaması üzerine Mustafa Kemal konuyla ilgili olarak meselenin nazik mesele olduğunu, şuanda padişah olan kişinin esaret altında olduğunu beyan edip bunu halife olarak tanımak mümkün değildir. Çünkü padişah olan kişinin önce özgür olması gerekir, bu tartışmaya açıldığı zaman yeni padişahın kim olduğu; hilafetin kimin elinde olduğu soruları sorulmaya başlanır. Yani biz kabul ediyor ve herkese de ispat ediyoruz ki makamı hilâfet ve saltanatı biz de hiçbir vakit başımızın üzerinden atamayız şeklindeki açıklamasından sonra Basri Bey teklifini geri çekmiştir. Madde kanuna dahil edilmemiştir.³²

Beşinci maddenin müzakereleri devam etmiştir. Seçimlerin süresi ve vekillerin tekrar seçilme durumuyla ilgili maddelerin görüşülmesi sırasında Karahisarişarki Vekili Mesut Bey’in verdiği yasa önerisi ile birleştirilmesi gündeme gelir. Mesut Bey’in verdiği kanun teklifi üç maddeden oluşmuş ve şu konuları içermektedir:

³¹ TBMM Gizli Zabıt Cerideleri ,Cilt 1,Birleşim 72, s 134

³² TBMM Gizli Zabıt Cerideleri ,Cilt 1,Birleşim 72, s 135-136

*“Meclisin çıkaracağı kanunlarda milletin ihtiyacının olup olmadığının anlaması bunun için millete sorulması, kanunların hazırlanması ve düzenlemesi sonrasında iki ay içinde millete sunulması, kanun teklifin hakkının hükümetten bir kişi, meclisten üç vekil birleşerek ve halktan ise en fazla on bin en az iki bin beş yüz kişi tarafından yapılabileceği, İstiklal, divanı harp ve diğer mahkemelerin verdiği idam ve müebbet cezalarının meclis adliye encümeni, hükümet tarafından tasdik edilmeden infaz edilmemesi”, şeklindedir.*³³

Mesut Bey verdiği öneriyi, bilakaydüşart denildiğinde halka kanun yapma hakkı verilmez ise bu hakimiyet milletin olmuyor; halkçıyız diyoruz benim halktan anladığım millet ne arzu ediyorsa onun kanununu yapmaktır; sözleriyle savunurken, bunun nasıl olacağını ise Tunalı Hilmi Bey Avrupa’da bunun referandum ile yapıldığını açıklamıştır.³⁴Tunalı Hilmi Bey maddede geçen aza kelimesinin azalar, içtimai devre yerine intihap devresi ve azasının yarısının her sene değişmesini teklif eder³⁵. Kanun üzerine yapılan düzeltme teklifleri, 13 Aralık’ta yapılan birleşimde kabul edilerek komisyona gönderilirken, Mesut Bey’in önerisi ise reddedilir.³⁶Komasyon tadilinden sonra yirmi ocakta son şekli verilirken Seçimlerin dört ya da üç yılda yapılması teklif edilse de kabul edilmemiş ve iki yıl olarak oylanmıştır.³⁷

13 Aralıktaki oturumda 6,7,8, 9 ve 10. maddeler görüşüldü. Büyük Millet Meclisinin kasım ayında davetsiz toplanır şeklindeki altıncı maddesi, Yozgat vekili Süleyman Sırrı Bey tarafından 23 Nisan olarak değiştirilmesi şeklinde teklif edilse de, Karesi Vekili Hasan Basri Bey’in bütçe görüşmelerinin dikkate alınması gerektiği önerisi sonrasında madde aynen kabul edilmiştir.³⁸Yedinci madde ise

*“Büyük Millet Meclisi âzası her içtima mebdinden itibaren iki ay sonra Büyük Millet Meclisine ait bütün hukuk ve salâhiyetleri haiz olmak ve gelecek içtima senesine kadar içtima halini muhafaza etmek üzere içlerinden lâakal intihap devair-i adedinin iki misli miktarda âzayı hafi rey ile tefrik eder”*³⁹

şeklindedir. Meclis çalışmalarına ara verdiğinde bunun yerine geçici bir meclisin seçilmesi, vekillerin gelmesi gitmesi zahmetli bir iş olacağı için son görüşmelerde madde kanundan çıkarılmıştır.

Sekizinci madde : *“Umum kavaninvazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası İlânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir”* şeklindedir. Madde ,Karahisarı Sahip Vekili Şükrü Bey maddenin eksik olduğunu çünkü; meclisin yetkilerinin sayılandan daha

³³ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 110,s 260

³⁴ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 110,s 261

³⁵TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 110,s 262

³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 113,s 341

³⁷ TBMM Zabıt Cerideleri Cilt 7,Birleşim 135,s 321-325

³⁸ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 113,s 342

³⁹TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 113,s 344

fazla olduğu gerekçesi ile maddenin düzeltilmesi için encümene gitmesini önermiş ve kabul edilmiştir⁴⁰.Erzurum Vekili Hüseyin Avni Bey, meclisin yetkilerini saymaya gerek olmadığını çünkü hakimiyetin meclise verildiğini söyledikten sonra ;

“Meclisin salâhiyetini değil, vekillerinin salâhiyeini takyit etmelisiniz. Mukadderatı milletin, hâkimiyetin üzerine kanun olmaz. Sen yalnız vekillerine ne salâhiyet veriyorsun, reisine ne salâhiyet veriyorsun, onu tespit et. O salâhiyet dahilinde hareket etmesini emret. Nişan, rütbe ve imtiyazı kim verecektir? Meclisi Âli verecektir. Çünkü Padişahın makamındadır. Hukuku Padişahîye ait olan her türlü hususata Meclisi Âli salâhiyettardır. Meclisin hakkı olduğu halde idam kararları neden Meclisçe tasdik olunmuyor?”⁴¹

sözleriyle padişahın yetkilerinin belirlenmesinden yana olduğunu beyan etmiştir. Konu üzerine Mustafa Kemal’de, meclis yetkilerinin sınırlandırmadığını aksine kurucu meclis olduğunu gösterdiğini, padişahın yetkileriyle ilgili olarak ta;

“Bendeniz diyorum ki, bugün bunları sarıh bir ifade ile söylemek caiz değil. Biz prensip olarak Makamı Hilâfet ve Saltanatı kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra efendiler muktazay-i şeri şerif ve muktezayı tabiat ona bir takım hukuk ve salâhiyet vereceğiz. Fakat istiyor musunuz bunları bugün konuşmağa karar verelim? Bugün konuştuğumuz ona vermeyeceğimiz şeylerdir. Ona vermemek istediğimiz şeyleri mevzuubahis ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz şeyleri bahsetmenin zamanı değildir”⁴²

sözleriyle açıklama yapmıştır. 20 Ocak’ta son görüşmesi yapılan maddeye Erzurum Vekili Osman Fevzi Bey ‘şeriatın düşmanlar tarafından kullanılmasını önlemek için Şerri hükümlerin uygulanması ibaresi eklenerek ;

“Ahkâmı şeriyeninintenfizi, umum kavaninininvazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavaninvenizamat tanziminde muamelâtı nâseerfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekil enin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir”

şekliyle kabul edilir.(Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması, antlaşma ve barış imzalanması ve vatan savunmasıyla ilgili savaş ilânı gibi temel haklar Büyük Millet Meclisi’ne aittir. Kanun ve tüzüklerin düzenlenmesinde, halk için en yararlı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkıh ve hukuk

⁴⁰ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 113,s 347

⁴¹TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 7,Birleşim 135 s, 328

⁴² TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 7,Birleşim 135 s, 321-341

hükümleriyle, örf ve âdetler ve teamüller esas olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel kanunla belirtilir.)⁴³

Dokuzuncu madde “*Büyük Millet Meclisi Hükümetinin inkısam eylediği devairintihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Mütebaki âzaicraîthususat için vekillere veçhe tâyin ve ledelbaha bunları tebdil eyler.*” şeklindedir. (Hükümet meclis içinden seçilen vekiller aracılığıyla yönetilir, meclis gerekirse vekilleri görevden alabilir.) Madde üzerinde Süleyman sırrı Bey'in önerisi ile yönetme şeklinin kanunlar aracılığıyla olduğunun belirtilmesi istenir ve madde bu şekliyle kabul edilir..⁴⁴

Onuncu madde;“*Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reysidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazma ve Heyeti Vekile mukarreratmtasdika salâhiyettardır icra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler.*(Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri içlerinden birini kendilerine başkan seçer)” Maddenin ilk şeklinde olmayan Meclis başkanı aynı zamanda hükümetinde başkanındır ibaresi eklenerek komisyon tarafından eklenerek kabul edilmiştir.⁴⁵

“*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta i nazarından vilâyetlere; vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder*” şeklindeki Türkiye'nin idari bölünmesini içeren on birinci maddesi, vilayetlerin kuruluş ve işleyişi yetkileriyle ilgili olan on ikinci maddesi, vilayet meclislerinin oluşturulmasını içeren on üçüncü maddesi, vilayetlerin kimin tarafından yönetileceğinin açıklandığı on beşinci maddesi, kaza ve nahiyelerin kuruluş ve yönetimlerinin açıklandığı 17 ve 22 maddeleri arasındaki maddeleri 20 ve 22 Kasım 1920 ile 10 Ocak 1921'de yapılan birleşimlerde görüşülerek kabul edilmiştir. Vilayetlerin yerinden yönetim şeklinde bağımsız yönetilip yönetilmeyeceği, kendi kanunları mı merkezin göndereceği kanunları mı uygulayacağı gibi konular üzerinde durulmuştur.⁴⁶

20 Kasım 1920 birleşiminde gündeme alınan vilayet meclislerindeki üyelerin seçiminin nasıl olacağıdır. Madde

“*Vilayet meclisleri meslekler temsil edilmek üzere vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilayet meclislerinin içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır*”şeklindedir. (Vilayetlerde oluşturulacak vilayet meclisleri, vilayet halkı tarafından mesleki temsil sistemine göre belirlenip ,iki sene için seçilir ve yılda iki defa toplanır.)Dördüncü maddedeki mesleki temsil kaldırıldığı için burada da mesleki temsilin kaldırılması teklif edilir.⁴⁷22

⁴³ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 7,Birleşim 135,s 331

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 6 ,Birleşim 113,s 349

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 6 ,Birleşim 113,s 350

⁴⁶ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 7,Birleşim 132,s 249-265

⁴⁷ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 117,s 442

Kasımdaki birleşimde vilayetler halkınca seçilen kişilerden oluşur şekli kabul edilir.⁴⁸ Vilayet, kaza, nahiyelerin kuruluşu ve yetkileriyle ilgili özellikle Tunalı Hilmi Bey'in itiraz noktası ademi merkeziyet getirdiği, bunun ileride ülkenin dağılmasına neden olacağı yönünde olup bunu da *“Bu memleket tuz gibi dağılmaz ise Allah'ın büyüklüğüne dua edeceğim”*

sözleri ile ifade eder.⁴⁹

Özellikle konu üzerine söz alan vekiller yerel yönetimlere yetki verilmesinden, her şeyi merkezden beklemeden yapılmasından yanadır. Ancak ileride bağımsız olmalarına neden olur mu tereddütlerini de yaşadıklarını Ömer Lütfü Bey'in *“ elimizde tek parça bir memleket kaldı mahalli idareler temin etmek istiyoruz buna tarafım; ancak vereceğimiz yetkilerin dağılmaya neden olmasından korkuyorum”* sözlerinden anlıyoruz.⁵⁰

Vilayetlerin birleşmesi ile genel müfettişliklerin kurulmasını ön gören yirmi üç ve kurulacak müfettişliklerin nasıl işleyeceğinin açıklandığı yirmi dördüncü maddeler 17 Ocak'ta yapılan birleşimde aynen kabul edildi.

20 Ocak 1921 'de yapılan birleşimde tadil edilen kanunlar tekrar görüşülmüş ve münferit madde olan

“İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren meri olur. Ancak elyevmmünakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1920 tarihli nisabı müzakere kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki 4., 5., 6., 7. maddeler ancak yeni intihabattan itibaren meri olacaktır”

eklemesiyle birlikte tümü oylanarak kabul edilmiştir.⁵¹ Teşkilat-ı Esasiye için yapılan son teklif Tunalı Hilmi Beyden ademi merkeziyet uygulayan devletlere örnek olması için kanunun metninin Fransızca, İtalyanca, İngilizceye çevrilerek yayınlanması yönünde olur.⁵²

İSTİFA GETİREN ANAYASA

Hazırlanış sürecinde Adalet bakanlığı yapan Celalettin Arif Bey 24 Ocak 1921 'de meclise. *“Teşkilâtı Esâsiye Kanununun bazı nuktatı kanaati siyasiye ve vicdaniyemle kabili telif göremediğimden Âdliye Vekâletinden affımı istirham eylerim efendim”*

şeklinde dilekçe vererek adalet bakanlığından istifa etmek istediğini beyan eder. Sebep olarak kanun-i esasiye göre meclis anayasa değişikliği yapılırken 2/3 çoğunluk olması gerekir ,ancak

⁴⁸ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 119,s 483

⁴⁹ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 119,s 498

⁵⁰ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 119,s 491

⁵¹ TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 7,Birleşim 135,s 339

⁵² TBMM Zabıt Cerideleri,Citt 8,Birleşim 147,s 132

yirmi ocakta anayasanın tümü için yapılan oylamada meclis ikinci başkanı buna dikkat edilmediğini kendisi de o an itiraz etmediği için vicdani olarak sorumlu hissettiğini ,kendini cezalandırdığını açıklamıştır.⁵³

SONUÇ

Büyük Millet Meclisi 18 Eylül 1920 de hükümetin verdiği program ile başlayan anayasa çalışmalarını; 20 Ocak 1921’de tamamlamış, 7 Şubat 1921 tarihli ve 1 Numaralı Ceride-i Resmîye’de yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Çalışmalar 16 açık ve bir gizli birleşim şeklinde gerçekleştirilmiştir. Şekil itibariyle dönemin olağanüstü koşullarını taşıyan kısa ve öz bir anayasa yapılmıştır. Meclis, yeni bir devlet yapılanması olduğunu yaptığı anayasa ile ortaya koyarken , “Hâkimiyet bilâkaydüşart şart milletindir ” ibaresiyle de hâkimiyetin kaynağını millet olduğunu anayasa ile beyan etmiş ve güvence altına almıştır.

Halkçılık programı olarak meclise sunulan program otuz bir maddeden oluşmuş; encümenin program üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda, ilk hali yirmi dört madde ve bir münferit madde olarak belirlemiştir. Encümenin hazırladığı ilk taslak üzerine yapılan görüşmeler sonucunda, yirmi üç madde ve bir münferit madde olarak anayasa tamamlanmıştır.

En çok tartışılan konular, padişah ve hilafetin durumu, mesleki temsil sistemi, yerel yönetim konuları olmuştur. Hilafet ve saltanat makamının ileride alacağı konum, yetkileri, meclis içerisindeki statüsü vekillerin tartıştıkları ve gizli oturum yapılmasına neden olan konu olmuştur. Bunu içeren beşinci madde ile ilgili on üç değişiklik öneri verilmiştir. Meclisi oluşturacak vekillerin seçilmesinde meslek kriterini getiren, mesleki temsil sistemi de uzun süre görüşülen konulardan biridir. Bölgelerde öne çıkan mesleklerin belirlenerek, vekil tayin edilmesine dayalı sistem; vekiller arasında önce olumlu karşılanmış desteklenmiştir. Meslek gruplarının tam belirlenememesi, sanayinin sınırlı olmasına bağlı olarak çiftçi ağırlıklı bir meslek tablosunun oluşacağı gibi nedenlerde, dolaylı mesleki temsil sistemi kabul edilmemiştir. Bu konuyu içeren dördüncü madde en çok değişiklik önerisi verilen madde olmuş ve on yedi değişiklik önerisi verilmiştir. Yerel yönetimlerin, merkezi beklemeden bölge ihtiyaçlarını gidermeleri için yetkilerinin güçlendirilmesi desteklenmiştir. Ancak verilen yetkilerin ileride ülkenin dağılmasına neden olur mu endişeleri de dile getirilmiştir.

Genel olarak hazırlanış sürecine bakıldığında tüm vekillerin en çok vurguladığı konu milli egemenlik, halk iradesidir. Ancak padişah ve hilafet makamlarının, meclisin belirleyeceği bir konumda yer almasından taraf oldukları söylenebilir. Vekilleri bazen maddeler üzerinde yaptığı uzun konuşmalar, konunun dağılmasına diğer vekillerin tepki göstermesine neden olurken özellikle Tunalı Hilmi Bey’in her madde üzerine yaptığı uzun, ayrıntılı hatta ilgisi olmayan benzetmeleri vekiller arasında çoğu zaman tepkiye neden olur. Vilayetlerin kuruluşuyla ilgili görüşmeler esnasında Tunalı Hilmi Bey’in uzayan konuşmasına karşı Kütahya vekili Ragıp Bey “

⁵³ TBMM Zabıt Cerideleri,Citt 7,Birleşim 137,s 361-362

Reis Bey, lütfen Defteri hakanı müdürünü çağırtaım, Hilmi Beye kürsünün tapu tezkeresini versin ”şeklinde tepki göstermiştir.⁵⁴. Maddeler üzerinde fikirlerini özgürce savunmaları da birinci meclisin değişik görüşlere ne kadar açık olduğunun en iyi göstergesidir. Meclisteki vekil profiline değişik, meslek, yaş, eğitim ve kültür seviyelerinden olması bir nevi o dönem Türkiye’sinin homojen yapısını meclise yansıttığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ARMAOĞLU Fahir, XIX.yy Siyasi Tarihi TTK Yay. Ankara 1997
 AKŞİN ,Sina ve Diğerleri,Türkiye Tarihi 1 Milliyet Yay. İstanbul
 ATATÜRK,MustafaKemal,Nutuk, Haz.Prof.Dr. Zeynep Korkmaz, AAM. Ankara 2019
 BİÇİÇİ ,Mehmet,Gaziatep’te Siyasal Yaşam,İksadYayınevi,Ankara 2020
 DEMİREL ,Ahmet ,Birinci Mecliste Muhalefet,İletişim Yay. İstanbul 2020
 GÜNEŞ ,İhsan,TürkParlamentoTarihi,Cilt 1 TBMM Vakıf Yay.Ankara
 GÜNEŞ,İhsan, Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997
 GÜNEŞ,İhsan,Türkiye Büyük Millet Meclis,İslamAnsiklopedisi,TDV. Yay.İstanbul 2019,Cilt 41
 KARAL ,Enver Ziya ,Osmanlı Tarihi Cilt 9,TTK Yay.Ankara 1999
 ORTAYLI ,İlber,Türkiye’nin Yakın Tarihi,TimaşYay,İstanbul 2017
 TUNAYA,TarıkZ.,Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluş ve Siyasi Karakteri,Dergi Park Akademik ,Cilt 23, Sayı 3-4
 TUNCAY,Mete, Türkiye’de Sol Akımlar,Bilgi Yay.Ankara 1978
 UÇAROL,Rifat,SiyasiTarih,Cilt 1,Der Yay.İstanbul 2015
- TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4,Birleşim 67
 TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 4,Birleşim 72
 TBMM Gizli Zabıt Cerideleri ,Cilt 1,Birleşim 72
 TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 5,Birleşim 83
 TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 99
 TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 100
 TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 5,Birleşim 106
 TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 110
 TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 110
 TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 113
 TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 117
 TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 6,Birleşim 119
 TBMM Zabıt Cerideleri,Cilt 7,Birleşim 132
 TBMM Zabıt Cerideleri ,Cilt 7,Birleşim 134
 TBMM Zabıt Cerideleri Cilt 7,Birleşim 135
 TBMM Zabıt Cerideleri,Citt 7,Birleşim 137
 TBMM Zabıt Cerideleri,Citt 8,Birleşim 147

⁵⁴ TBMM Zabıt Cerideleri,Citt 6,Birleşim 119,s 484

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

DISCOURSE ANALYSIS OF EDUCATION POLICY (GEORGIAN CASE)

Irine GOSHKETELIANI

Professor, Batumi Shota Rustaveli State University

<http://orcid.org/0000-0001-8879-640X>

irine.goshkheteliani@bsu.edu.ge

Roland SHAVADZE

Doctorate student, Batumi Shota Rustaveli State University

rolandshavadze90@gmail.com

ABSTRACT

The content of teaching and learning is derived from education policy and is defined by the vision of a state. The analysis of educational policy documents creates an opportunity through which we can determine how regulations are linguistically constructed and formulated. The discourse of education policy reflects the lexico-semantic, social, and psychological phenomena through the language used in the context of educational institutions. As known, education policy documents play an important role in shaping social reality. Therefore, the pragmatic aspect of education policy as a linguistic phenomenon defines social relations in the context of educational institutions. Since social individuals are involved in the discourse of education, analysis of this discourse is also the study of the reality created by the school community. Consequently, the aim of the paper is to study aspects of education policy documents that influence the formation of social reality in the field of education.

Key words: Discourse analysis, education policy, language of discourse of education

EĞİTİM POLİTİKASININ SÖYLEM ANALİZİ (GÜRCÜ ÖRNEĞİ)

Irine GOSHKETELIANI

Roland SHAVADZE

ÖZET

Öğretme ve öğrenmenin içeriği, eğitim politikasından türetilir ve bir devletin vizyonu ile tanımlanır. Eğitim politikası belgelerinin analizi, düzenlemelerin dilsel olarak nasıl oluşturulduğunu ve formüle edildiğini belirleyebilmemiz için bir fırsat yaratır. Eğitim politikası söylemi, eğitim kurumları bağlamında kullanılan dil aracılığıyla sözlük anlamsal, sosyal ve psikolojik olguları yansıtır. Bilindiği gibi eğitim politikası belgeleri toplumsal gerçekliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, dilsel bir fenomen olarak eğitim politikasının pragmatik yönü, sosyal ilişkileri eğitim kurumları bağlamında tanımlar. Eğitim söylemine sosyal bireyler dahil olduğundan, bu söylemin analizi aynı zamanda okul topluluğu tarafından yaratılan gerçekliğin incelenmesidir. Sonuç olarak, makalenin amacı, eğitim alanında sosyal gerçekliğin oluşumunu etkileyen eğitim politikası belgelerinin yönlerini incelemektir.

Anahtar kelimeler: Söylem analizi, eğitim politikası, eğitim söyleminin dili

INTRODUCTION

The discourse of education policy documents plays an important role in the educational process. The analysis of educational normative documents on the relationship between education policy and language makes it possible to determine how regulations are constructed, established, created at the language level. Language, as a means of transmitting information, creates the ability to receive and transmit information with the help of which an individual or a specific group realizes their intentions in a social context (Parjanadze, 2010). The purpose of the article is to study this function of political discourse based on educational policy documents.

Educational policy writers deliberately choose the words they use to share their opinions to the message recipient and to leverage the influence of political views or regulations (Cazden, 2001). The analysis of lexical units in the texts of educational normative documents is of interest not only for studying their function in the process of creating a linguistic framework but also for analyzing the intention expressed through them by the authors of the text. The purpose of this article is to determine how the words in the text of the selected official document affect the addressee.

Among the policy documents in the field of education, the most important is decree No. 533 "Unified Strategy for Education and Science of Georgia for 2017-2021", approved by the government on December 7, 2017, which determines the educational policy in the country at all levels of education. This document is the main indicator of the discourse of the state educational policy. Therefore, its analysis will significantly help us solve the problems posed in this article.

RESEARCH METHODS

This study was conducted based on the existing articles related to the discourse of education. However, the novelty of this particular article is that we have studied political documents of education, especially "Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021", Government Decree № 533". We focused on particular words in the documents and made a linguistic analysis to decode the intentions of the authors expressed through words in educational normative documents.

RESULT ANALYSES

At the beginning of the document «Unified Strategy for Education and Science», we find a clear list of successful projects implemented by the state. Focusing on successful projects leads to a demonstration of those achievements in which the words "success" or "progress" are specially chosen by the author of the text to achieve positive readership while focusing on systemic problems and tasks is a strategy that is designed to convince the addressee in the perspective of the future political vision of education.

*«...Georgia has recently made significant **progress** in reforming the education and science system. A number of reforms were carried out in the country aimed at transforming the post-Soviet education system and creating a new one that would meet rapidly changing world requirements and be competitive in the international arena ...»* ("Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021, Government Decree № 533).

The narrative style in this document is formal but sincere. Despite the successes achieved in a certain direction, the system recognizes the difficulties and, after describing the achievements, sets new tasks that need to be solved in the education system. In this part of the text, such words as **"task"**, **"important task"**, etc. are deliberately highlighted.

*"... In 2016, the concept of "work-based learning" was piloted. In the same year, dual education programs were introduced, which should significantly increase the employability and self-employment of graduates in the medium term perspective. Along with the introduction of dual programs, an important **task** is to ensure their quality ... "*(«Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533).

*"... Referencing the national qualifications framework to the European one and bringing the Georgian qualifications system closer to the European system is the most important **task** to ensure internationalization ..."* („Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533).

As we have already mentioned, the new situation offered the education system different conditions. An important part of these conditions is the concept of freedom. The political ideology of education in democratic states implies contributing to the formation of a free individual, a citizen. In the Georgian context, the concept of freedom as part of educational policy is widely represented in the discourse of state educational policy. This, in turn, convinces a citizen that the upbringing of a free person is a valuable priority for the state.

*"... The general education system of Georgia is aimed at the formation of a **free** individual with national and universal values, possessing the knowledge and skills necessary for real life, ready for academic, social, and work activities, able to learn throughout his life, and being active and a very responsible, competitive citizen ... "*(„Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533).

It is also important to present questions related to a promising future. The state expresses a long-term perspective in educational policy discourse against the backdrop of past achievements. Convincing readers of educational policy documents of a promising future is an important part of state ideology. Accordingly, in the documents the words **"goal"**, **"quality education"**, etc., naturally, are used purposefully, namely, in order to arouse in the addressee a feeling of concern from the state about a positive future, which convinces him of a better perspective.

“... *The **goal** of the Ministry of Education and Science is to create a system that would provide equal access to both lifelong learning and **quality education** so that the system would prepare each person for a future life, would contribute to his employment, personal and professional development ...*» („Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533).

The stated policy of the state regarding the right to education and universal access, in addition to the international agreement, is also expressed in the discourse of the text of education policy documents.

“... *The goal of the Ministry of Education and Science is to create a system that would provide **equal access** to both lifelong learning and quality education so that the system would prepare each person for a future life, would contribute to his employment, personal and professional development ...*» („Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533).

In the discourse of state educational policy, an important emphasis is placed on the value component of an individual, which includes the issue of understanding universal values in addition to protecting fundamental rights. Commitment to democratic principles, a safe and tolerant environment are features of modern discourse. The text is declarative and future-oriented:

„... *The general education system in Georgia is aimed at creating favorable conditions for the formation of a free individual who is the bearer of **national and universal values**.*

*At the same time, the education system develops **mental and physical skills** in adolescents, provides the **necessary knowledge**, establishes a **healthy lifestyle**, develops a civic consciousness of students based on **liberal and democratic values**, and helps them to realize **their rights and responsibilities** to family, society and the state. ..*” („Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533).

CONCLUSION

When discussing the discourse of education policy, it is necessary to take into account two aspects of it: politics as a text and as a discourse. Politics as a text is an intervention in a social context, while politics as discourse is written and oral communication in a social context.

Education policy documents are the expression of guidelines for achieving specific goals of the state, which are required from the community involved in the educational process. Purposefully chosen words in the texts of the education policy document serve to convince the addressee of the truth of political views and strengthen the influence of regulation.

In the case of policy documents, users are not involved in the policy development process. Consequently, incorrect transcription and interpretation of the text, caused by inappropriate skills, is the reason for the incorrect implementation of educational policy.

REFERENCES

1. Cazden, C. B. (2001). *Classroom Discourse The Language of Teaching and Learning*.
2. Law of Georgia on General Education. Government Decree № 1330
3. Parjanadze, N. (2010). The Specifics of pragmatic Meaning (English and Georgian Cases).
4. Unified Education and Science Strategy of Georgia for 2017-2021», Government Decree № 533

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

EMOTIONAL MARKERS IN THE DISCOURSE OF ELECTIONS

Irine GOSHKETELIANI

Professor, Batumi Shota Rustaveli State University

<http://orcid.org/0000-0001-8879-640X>

irine.goshkheteliani@bsu.edu.ge

Ketevan ARDZENADZE

Doctorate student, Batumi Shota Rustaveli State University

ketiardzenadze.24@gmail.com

ABSTRACT

The paper presents the contrastive analysis of the linguistic features of the emotional markers used in Georgian and American election discourse including the markers of hatred, anger, and violence that affect society. The aim of the paper is: to identify and generalize the main linguistic and cultural characteristics of the positive and negative emotional markers in the election discourse; to analyze the emotional markers based on the contrastive analysis of the Georgian and English language material. In the political discourse the intent of the speaker, in many cases is to influence and persuade the listener. This is mainly achieved through the use of expressive linguistic units, which add more persuasiveness to the text uttered by the speaker. Politicians use various linguistic-stylistic methods to exert influence. From the nominative units, adjectives are characterized by expressiveness, which in itself reinforces the importance of the opinion conveyed in the discourse. Different stylistic devices including antithesis, repetition, culmination, and anticlimax, add expressiveness and more persuasiveness to the political discourse.

Keywords: emotional markers, political discourse, discourse of elections, contrastive analysis

SEÇİM SÖYLEMİNDE DUYGUSAL İŞARETLER

Irine GOSHKETELIANI

Ketevan ARDZENADZE

ÖZET

Bu makale, toplumu etkileyen nefret, öfke ve şiddet belirteçleri de dahil olmak üzere Gürcü ve Amerikan seçim söyleminde kullanılan duygusal belirteçlerin dilsel özelliklerinin karşılaştırmalı analizini sunmaktadır. Makalenin amacı: seçim söylemindeki olumlu ve olumsuz duygu belirteçlerinin temel dilsel ve kültürel özelliklerini belirlemek ve genelleştirmek; Gürcüce ve İngilizce dil materyallerinin karşılaştırmalı analizine dayalı duygusal işaretleri analiz etmek. Politik söylemde konuşmacının amacı, çoğu durumda dinleyiciyi etkilemek ve ikna etmektir. Bu, esas olarak, konuşmacı tarafından söylenen metne daha fazla ikna edicilik katan ifade edici dil birimlerinin kullanılmasıyla sağlanır. Politikacılar, etki yaratmak için çeşitli dilbilimsel-biçimsel yöntemler kullanırlar. Yalın birimlerden sıfatlar, söylemde iletilen görüşün önemini kendi içinde pekiştiren ifade ile karakterize edilir. Antitez, tekrar, doruk noktası ve anticlimax gibi farklı üslup araçları, politik söyleme anlamlılık ve daha fazla ikna edicilik katar.

Anahtar kelimeler: duygusal belirteçler, politik söylem, seçim söylemi, karşılaştırmalı analiz

INTRODUCTION

Nowadays, political discourse occupies an important place in our daily lives, due to the fact that political reality, environment and politicians play a certain role in national, social or cultural activities. In addition, we can't ignore the fact that politics and political discourse have a great impact on society. This is evidenced by the frequent targeted use of pragmatic markers in public speeches, debates or interviews of politicians.

Emotional characteristics of the discourse play an important role in the world politics. Political discourse is not only about the public information but it is about politics. In other words it is about using the words in a way that affect the politics and emphasize political attitudes and opinions, manipulate public opinion, manufacture political consent or legitimate political power.

1. THE CORPUS AND THE METHODOLOGY

To analyze emotional markers of English and Georgian election discourse we use the contrastive analysis that studies languages in the synchronous aspect, establishes similarities and differences between them, studies related and non-related languages and its starting point is the meaning.

We analyze the functions of expressive markers on the example of both languages using contrast analysis. To analyze all mentioned above we use the following methods of research: Discourse analysis, contrastive analysis, semantic analysis, and pragmatic analysis.

To analyze emotional markers we used the corpus of public speeches of Georgian and American politicians. Six political texts are used as empirical material - annual reports, interviews, addresses, special statements, or others.

2. ELECTION DISCOURSE AND THE LINGUISTIC FEATURES OF EMOTIONAL MARKERS

Chilton and Schaffner (2002:2) state that political discourse or political activities always exist with the use of language. It is constituted in the language itself. Whereas language is represented as the resource that is the means to achieve socio-political goals.

Nikola Wood states that discourse is a **language + the situation**, as for the context, the speakers themselves create it including speakers' experience, expectations and suppositions. (Wood, 2006,x) Despite many explanations, it is seen as the active use of language in a defined social reality by members of a given social group.

E.g. Political Discourse – politics + politicians

Election discourse – elections + politicians + politics

From a linguistic point of view, elections are of interest because the politicians show the language being used for a clear and central purpose during their political campaigns. One of the reasons is that using the language they persuade the people and persuading the people to vote for them is a vital part of the political process. (Beard, 2001:56)

Election discourse is one of the main types of political text. It is often the main prerequisite for a successful election campaign. Politicians resort to any means (including verbal) to achieve success by managing public opinion. (Lomadze:95)

According to **A. Beard (The language of Politics)** language is a vital part of this process of the politicians selling themselves as a brand new product, that is much better than the old one. How does it work? One of the ways of selling the product is creating catchy slogans that symbolically represent an idea that the politicians are meant to associate with their political campaign or that briefly suggests some information about the work of the political party. They are meant to catch the people's attention. (Beard, 2001:57-58)

Joe Biden

- *Our Best Days Still Lie Ahead*

Salome Zurabishvili

- *Principal Choice: freedom, development and dignity.*

პრინციპული არჩევანი, ღირსება, თავისუფლება, განვითარება

As we see in these examples, slogans are used to catch the people's attention, give them the hope for the better future and make them vote for them.

Another way to express emotions, attitudes and make an impact on the people is to load the speech with expressive adjectives and changing the meaning of the discourse from positive to the negative one.

- **Joe Biden** : „**The worst** attack on our democracy since the Civil War.”
- **Joe Biden** : „While the setting tonight is familiar, this gathering is just a little bit different — a reminder of the **extraordinary** times we're in.“
- სალომე ზურაბიშვილი: „ ჩვენი საზოგადოების გაძლიერებისთვის უმნიშვნელოვანესია სოლიდარობა, პირველ რიგში, თაობათა შორის სოლიდარობა, რაც ისტორიულად გვახასიათებდა.“ (**English** : the most important)

If we examine the examples given, it will be clearer that the meaning of the current discourse is determined by the adjectives and their meanings. E.g. **extraordinary** times- the adjective determines the meaning of the whole sentence, whether it is about the positive or negative period of time, while the adjective **the most important** (უმნიშვნელოვანესია) draws the people's attention to the fact that the speaker is informing about something essential.

- სალომე ზურაბიშვილი: „საქართველო მდებარეობს რეგიონში, რომელიც მსოფლიოსთვის საინტერესო ეკონომიკური პროექტების განხორციელების შანსებს იძლევა.“ (**English**: interesting)
- **Joe Biden**: „ We have the **brightest, best-trained** people in the world.”

In the given examples, the adjectives **interesting** (საინტერესო) , **economic** (ეკონომიკური) , **the brightest** and **best-trained** define nouns for projects and people, hence the definitions make the text more expressive.

Based on the examples discussed above, we can say that the grouping of nominative units (adjectives-nouns) adds expressiveness to the current discourse, gives it a positive and / or negative meaning, and enhances the function of influencing the listener / reader.

As for **the emotional characteristics** of the discourse, they play an obvious and omnipresent role in world politics. Political discourse is not only stating public information but it is about politics. It is about using the words in a way that affects the political body. Politicians use lexical items effectively to emphasize political attitudes and opinions, manipulate public opinion, and manufacture political consent or legitimate political power (Hashim, 2015).

“Perhaps the oldest view of emotions in political science is emotion as personality ...”

There are different views of studying the emotions in politics, some researchers study the relation between personalities and decision-making of political leaders, and some of them study mass publics and explore the role of emotions in political judgements (Marcus, 2000: 225).

In the article **“Linguistics and Poetics”**, where Roman Jakobson (1960) studied the relation between words and the world, we read about the function of language as referential and cognitive. The speaker is not able to ignore its emotive function, which enables the speaker to express his feelings, add subjective dimensions to denotation (Arganat , 2010)

During the election campaign, the politicians make speeches that allow them to communicate with the people, persuade them and give strong arguments why to vote for him. In other words, politicians organize their speech texts in a way to grab the listeners’ attention and highlight some key reasons for choosing him/her as the right candidate.

3. THE EXPRESSIVENESS OF THE POLITICAL DISCOURSE

Language is a system of conditional sound signals used to express and communicate thoughts, exchange information, and exchange ideas in human society. T. Gamkrelidze distinguishes two sides of the linguistic unit. The material side of the sign is the sound substance, and the notion of a subject, property, or event. A certain relationship between them creates the meaning of a linguistic sign (Gamkrelidze, 2008: 23).

We must pay special attention to the meanings of the linguistic sign, we should discuss it from the **pragmatics** point of view since pragmatics deals with the study of meaning as communicated by a speaker and interpreted by a listener, **“...it has, consequently, more to do with the analysis of what people mean by their utterances than what the words or phrases in those utterances might mean by themselves. Pragmatics is the study of speaker meaning.”** (Yule, 1996, 3)

In the political discourse, the speakers mainly intend to influence and persuade the listener. It is achieved through using expressive linguistic units, which add more persuasiveness to the text uttered by the speaker.

Politicians use various linguistic-stylistic methods to exert influence. There is a set of means to influence the listener and persuade them. From the nominative units, adjectives are characterized with expressiveness, which in itself reinforces the importance of the opinion conveyed in the discourse.

Different stylistic devices including **antithesis**, **repetition**, **culmination**, and **anticlimax**, add expressiveness and more persuasiveness to the political discourse.

- **Antithesis**-(Gr. setting opposite) is a literary device that refers to the Juxtaposition of two opposing elements through parallel grammatical structure. The word antithesis, meaning absolute opposite, is derived from Greek for “setting opposite,” indicating when something or someone is in direct contrast or the obverse of another thing or person (<https://literarydevices.net/antithesis>).
- **Joe Biden**- „With regard to Russia, I know it concerns some of you, but I made very clear to Putin that **we’re not going to seek** esca- — ecala- — exc- — excuse me — escalation, **but their actions will have consequence** if they turn out to be true.”
- **ირაკლი კობახიძე**- „ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სალომე ზურაბიშვილს შეუძლია დაამკვიდროს ახალი ტრადიცია ჩვენს კონსტიტუციურ სისტემაში - მას შეუძლია პრეზიდენტის უფლებამოსილებები განახორციელოს არა რომელიმე პოლიტიკური პარტიის ან პოლიტიკური ჯგუფის, არამედ ქვეყნისა და საზოგადოების ინტერესებზე დაყრდნობით.“ (**English** : "She can practice the powers of the president **not in the interests of any political party** or political group, **but in the interests** of the country and society.")
- **Repetition**-repetition of one and the same word, phrase or expression may appear several times within one sentence or paragraph. The function of repetition is to intensify emotional impact. (<https://literarydevices.net/?s=repetition>)
- **Joe Biden** -," America is **moving** — **moving** forward — but we can’t stop now. We’re in competition with China and other countries to win the 21st Century. We’re at a great inflection point in history.”
- **სალომე ზურაბიშვილი**- "ეს არის ჩემი გადაწყვეტილება, გადაწყვეტილება, რომელზეც ბევრი ვიფიქრე. ეს არის ძალიან დიდი პასუხისმგებლობა.“ (**English** : This is my **decision, a decision** that I have thought about a lot.)
- **Culmination** – (Gr. ladder”, Lat. ascent, climbing up) is a type of semantically complicated parallelism , in which every successive unit is logically more important or emotionally stronger or more explicit than the preceding one. (<https://literarydevices.net/?s=climax>)
- **(a) Emotional** –a type of culmination, it represents a row of synonyms with emotive meaning gradually increase the emotional tension of utterance.
- **სალომე ზურაბიშვილი**: "ეს არის ჩემი გადაწყვეტილება, გადაწყვეტილება, რომელზეც ბევრი ვიფიქრე. ეს არის ძალიან დიდი პასუხისმგებლობა. რაც არ უნდა ამაზე ფიქრობდეს ადამიანი და იცით, რომ ამაზე 2013 წელსაც ვფიქრობდი, გადაწყვეტილებამდე მისვლა ძალიან მძიმეა" (**English** : „, This is my **decision, the decision** that **I have thought about a lot**. It is a **very big responsibility**. No matter what people think about it and you know that I thought about it in 2013, **it is very difficult to come to a decision**")
- **Donald Trump**- “Even when you look at last night. **They’re all running around like chickens with their heads cut off with boxes. Nobody knows what the hell is going on.** There’s never been anything like this.”

- **Anticlimax** – represents climax suddenly interrupted by an unexpected turn of the thought that defeats expectations of the reader/listener and ends in complete semantic reversal of the emphasized idea. It involved adding one weaker element to one or several strong ones, mentioned before. (<https://literarydevices.net/?s=Anti+climax>)
- **Donald Trump**- „**And by the way**, does anybody believe that Joe had 80 million votes? Does anybody believe that? He had 80 million computer votes. **It’s a disgrace**. There’s never been anything like that. You could take third-world countries. Just take a look. Take third-world countries. **Their elections are more honest than what we’ve been going through in this country**. It’s a disgrace. It’s a disgrace.”
- **სალომე ზურაბიშვილი** - „ მე ვარ პირველი ქალი პრეზიდენტი საქართველოს ისტორიაში. ჩემი პრეზიდენტად არჩევით ჩვენ ვაგრძელებთ ტრადიციას: უფრო შორს რომ არ წავიდეთ, 100 წლის წინ, დემოკრატიული საქართველოს არჩევნებში ქალები თანასწორი უფლებებით სარგებლობდნენ, – არჩეულ იქნა 5 ქალი პარლამენტარი. ეს ევროპაში მაშინ იშვიათობა იყო! **დღესაც, ვდგამთ პროგრესულ ნაბიჯს**. ეს არის ნაბიჯი, რომელიც ჯერ კიდევ გამონაკლისია მსოფლიოში, სადაც მხოლოდ 11 ქალია პრეზიდენტი.“ (**English:** Even today, we are taking a progressive step.)

The linguistic-stylistic techniques and examples discussed above show that political discourse is persuasive and expressive, and therefore acquires an influential function through using of various linguistic means, including the linguistic-stylistic means listed. For example, in the examples of emotional culmination, 1) the emotional background is created by the word decision and its meaning, namely that it was difficult to accept and 2) in the example from the English language discourse, the speaker conveys emotional impact using an idiom “like chickens with their heads cut off” that implies disorder and confusion.

CONCLUSION

To sum up, it can be said that English and Georgian political discourses are characterized by expressiveness and election discourse is one of the main types of political text. Politicians, in both discourses, use lexical items effectively to emphasize political attitudes and opinions, manipulate public opinion, manufacture political consent, or legitimate political power.

From the nominative units, adjectives are characterized by expressiveness, which are mostly presented in the English text with a superior quality, which in itself reinforces the importance of the opinion conveyed in the discourse.

To make an influence on the people politicians usually use a set of lexical units characterized by emotions, expressiveness, and persuasiveness. When it comes to elections, all these characteristics help the politicians make the people vote for them.

The importance of the speaker is often related to influencing and persuading the listener. This is mainly achieved through the use of expressive linguistic units, which adds more persuasiveness to the text uttered by the speaker. Commonly used linguistic-stylistic devices are antithesis, **repetition**, **culmination**, and **anticlimax**.

REFERENCES

1. Argaman O. Linguistic Markers and Emotional Intensity. Springer, 2010
2. Beard A. The language of Politics. Routledge, 2001
3. Gillian Brown. George Yule. Discourse Analysis. Cambridge University Press, 2006.
4. Chikobava, A. Introduction to Linguistics. Tbilisi, 2008
5. Chilton, P. and Schaffner, Chr. Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse. Philadelphia: John Benjamins, 2002
6. Gamkrelidze, T. A course in theoretical linguistics. Tbilisi, 2008
7. Pajunen A, Adjectives in spoken language discourse. Word, 49:3, Routledge, 2015
8. Woods Nicola, "Describing Discourse", Hodder Arnold, Hodder Education, a member of the Hodder Headline Group, London, 2006.
9. Yule George, Pragmatics. Oxford University Press, 1996

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TANZİMAT FERMANI SONRASI OSMANLI'DA KADIN HAKLARI

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

ORCID NO: 0000-0003-2240-2548

z.nurhanaydin@hotmail.com

Kübranur Öztürk DERİCİ

Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID NO: 0000-0003-3240-3499

kubraozturk73@gmail.com

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin başlangıcı olarak görülen Tanzimat Dönemi günün şartlarına göre pek çok yeniliğe imza atmıştır. 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı, toplumsal dinamikleri yeniden güçlendirmek ve reformlar yoluyla imparatorluğu eski günlerine kavuşturmayı amaçlamıştır. 1839 yılında başlayan Tanzimat döneminde ekonomi, hukuk ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen yenilikler, devletin çağdaşlaşma ve demokratikleşme yolundaki başlangıç noktalarından birini oluşturuyordu.

Tanzimat Fermanı'nın hukuk anlamda getirdiği yeniliklerden birisi de kadınlara yönelik haklardan oluşur. Toplumun temel birimi olan ailenin en önemli üyesi olan kadın, eski çağlardan bu yana Türk toplumunda hep önemli bir yere sahip olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç de kadınlara verilen önemin yüzyıllar boyu sürmesine bir kanıt olarak gösterilebilir. Türk toplumunun kadına verdiği önem, Tanzimat Fermanı'nın kadına verdiği haklarla bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu haklarla birlikte kadınların eğitimi, çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın kadına getirdiği haklar kadının eğitimi, çalışma hakları, evlenme ve boşanma ile ilgili hükümleri kapsar. Bu çalışmada Tanzimat Dönemiyle başlayan yenileşme sürecinde kadınlara tanınan hukuki haklar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı, Kadın, Türk, Modernleşme.

WOMEN'S RIGHTS IN THE OTTOMAN AFTER THE TANZIMAT EDICT

Assoc. Prof. Dr. Nurhan AYDIN
Kubranur Ozturk DERICI

ABSTRACT

The Tanzimat Period, which is seen as the beginning of modernization in the Ottoman Empire, has made many innovations according to the conditions of the day. The Tanzimat Edict, which was declared during the reign of Sultan Abdülmecid on November 3, 1839, aimed to re-strengthen social dynamics and restore the empire to its old days through reforms. In the Tanzimat period, which started in 1839, the innovations in the economy, law and social fields constituted one of the starting points for the modernization and democratization of the state.

One of the legal innovations brought by the Tanzimat Fermanı consists of the rights for women. Being the most important member of the family, the basic unit of society, women have always had an important place in Turkish society since ancient times. The process that started with the Tanzimat Edict can be shown as a proof of the importance given to women for centuries. The importance given to women by Turkish society has been proven once again with the rights given to women by the Tanzimat Edict. Along with these rights, regulations regarding women's education and working life are included. The rights brought by the Tanzimat Edict to women cover the provisions related to women's education, working rights, marriage and divorce. In this study, the legal rights granted to women in the reform process that started with the Tanzimat Period will be discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Tanzimat Edict, Woman, Turkish, Modernization.

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumun temel birimi olan aile içerisinde kadının yeri oldukça önemlidir. Türklerde ise kadın, bulunduğu toplumda idari ve siyasi alanlarda önemli görevlerde bulunmuştur. Ancak bunların yanı sıra Türklerde kadının temel niteliği sayılabilecek ana özellikleri, kalıplaşmış olarak “Ana” ve “Kahramanlık” olarak görülmüştür. Bunların yanı sıra Türk toplumunda kadın, erkeklere atfedilen at binme, savaş gücü, silah kullanma gibi özelliklerinin de olması, onları değerli kılan başka bir özelliktir¹.

Türklerde kadın haklarına aile yapısı üzerinden değinecek olursak; aile bir kadın ve bir erkeğin evlenmesiyle oluşur. Bu durumda erkek ailede ne ise kadın da aynı konum ve haklara sahipti. Kadının hakları, devlet yönetiminde de aynı etkiyi göstermekteydi. Buna örnek olarak da Türk hükümdarlarının eşlerinin “Hatun” unvanlarını kullanması gösterilebilir².

¹ Dürdane Camuzcuoğlu, “XIV. Yüzyıl Ortalarına Kadar Türklerde Kadının Durumu”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 1991, s.24.

² Funda Aslan, “Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri”, **Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Niğde 201A8, s.36.

Osmanlı Devleti'nde ise kadının hem evde hem de ev dışındaki herhangi bir yerde saygı duyulan bir varlık olduğu bilinmektedir. Osmanlı'da kadının, aile içerisinde erkek ile eşit derecede söz sahibi olduğu görülür. Bu anlayışa göre erkek evin reisi ise kadın da evin hâkimi olarak görülüyordu. Buna bağlı olarak da kadının bulunduğu hanede her birey kadının sorumluluğunda oluyordu. Osmanlı'da kadın, aile içerisinde istisnai durumlarda eşlerinden kötü muamele gördükleri takdirde mahkemeye başvurma hakları bulunuyordu. Böyle bir durumda mahkemelerin de kayıtsız kalmadığı biliniyordu. Ancak kadınlar, mahkemeye başvurmaları halinde kendilerine vekil tayin edilmesi de söz konusu idi. Teknik anlamda Osmanlı Devleti'nde bir kadın, kendisine vekil tayin edilmesi şartıyla mahkemeye başvurabilirdi. Bu anlamda Osmanlı'da kadın haklarının uygulamada ataerkil anlayışa yenildiği görülmektedir. Ancak Tanzimat Fermanı ve devamında gelen yenilikçi hareketler, kadının toplumdaki yeri ve haklarının da kanunlar çerçevesinde korunmasına olanak sağlamıştır³.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLİK HAREKETLERİ

1.1. Tanzimat Fermanı'nın İlan Edilmesi (1839)

Osmanlı Devleti 19.yüzyılın başlarında içte ve dışta yaşadığı sıkıntıları atlatabilmek amacıyla Avrupa'yı örnek alma gereği duydu. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi sürecine gelene kadar Avrupa Devletleri, Mısır meselesini Osmanlı Devleti'ne karşı kullanarak devleti içte ve dışta huzursuz etmeye başladılar. Avrupa Devletlerinin Mısır meselesine karışmalarının yanı sıra Rusya'nın da Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoksların korunması bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmıştır. Osmanlı Devleti bir yandan değişen dünya düzenine ayak uydurmak, diğer yandan Avrupa Devletlerinin Osmanlı ülkesinde yaşayan vatandaşlarına eşitlik ve güvence tanınmasını istemesi, devleti Tanzimat Fermanı'nı ilan etmeyi mecbur kılmıştır⁴.

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut döneminde başlayan yenileşme hareketleri Sultan Abdülmecid döneminde, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınan 3 Kasım 1839 yılında Tanzimat Fermanı olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilan edilmesiyle devam etmiştir. 1839'da başlayan süreç "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılmış, 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle yenileşme hareketleri devam ettirilmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte ülke yönetimi, askerlik, hukuk ve vergilendirme alanında çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma ve dönemin şartlarına göre aşama aşama gerçekleştirilmiştir. Yenilikler öncelikle sınırlı alanlarla tutulmuş, işe yaradığı görüldükçe de uygulama alanları genişletilmiştir⁵.

³ Rana Kaya, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2019, s.36-38.

⁴ Mehmet Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1998, Sayı: 3, s.178.

⁵ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", **Bellekten Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 203, Yıl: 1988, s.601.

Tanzimat Fermanı başlıca konularını, mal, can ve namus güvenliği, vergi adaleti, asker alma şekli ile hizmet süresi oluşturuyordu. Tanzimat Fermanı'ndaki önemli nokta Osmanlı hükümdarının da fermanın hükümlerine riayet edeceği ve can, mal ve namus güvenliği, vergi adaleti ile asker alma konularında yapılacak reformların yürütülmesi için alınacak her tedbirin önceden onayladığını bildiriyordu. Tanzimat Fermanı'nın yaşama, namus ve mülkiyet gibi kişinin temel haklarının yasalarla güvence altına alınacağını bildiriyordu. Şeriat açısından kadı'nın bir hükmü olmadığı sürece hiç kimse hakkında ceza verilmemesi, müsaderenin kaldırılması, namusun korunması ve insanların malını rahatlıkla kullanabilmesi, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerden öncelikli konularıydı⁶.

Tanzimat Fermanı'ndan herkesin can, mal ve namus güvencesinin sağlanması ve vergi adaleti gibi konulardaki kanunlar, Müslüman ve Hristiyan ayırt etmeksizin herkese eşit olarak uygulanacaktı. Bu eşitlik Müslüman halkı rahatsız etmişti. Bunun sebebi de Müslümanların Gayrimüslimlerden o zamana kadar bir adım önde olmasıydı. Tanzimat Fermanı'ndaki eşitlik konusu askerlik için de geçerliydi. Müslüman ve Gayrimüslim halkın ayırım yapılmadan askerlik görevini yerine getirecek olmaları Gayrimüslim halka uymadı. Böylece askerlik şartı Gayrimüslim halka uygulanmayarak gayrimüslimlerin askerlik hizmeti yerine bedel ödemesine karar verildi⁷.

Tanzimat Döneminde batı örnek alınarak yapılan ıslahatlar, modernleşme yolundaki önemli adımların temelini oluşturur. Bu bağlamda Tanzimat döneminde din, geleneklerin yerini bilimsel çalışmalara önem vermeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler, kültürel alanda da kendini göstermiştir. Bu dönemde Mülkiye Mektebi ve Galatasaray Sultanisi'nin de bu dönemin eğitim alanındaki yeniliklerine örnek teşkil eder. Yine Osmanlı Devleti'ndeki ilk üniversite özelliğini taşıyan Darülfünun da bu dönemde açılmıştır. Diğer yandan Tanzimat döneminde kadınların eğitim alması ve istihdam edilmesi kültürel alandaki yeniliklere örnek gösterilebilir. Bununla birlikte Sanat mektepleri, ebe mektepleri ve kız öğretmen okullarının açılması, kadınlara yönelik önemli bir adım olarak görülmüştür⁸.

1.2. Islahat Fermanı'nın İlan Edilmesi

Kırım Savaşı'nın başlamasının ardından Avusturya'nın çağrısıyla Viyana'da toplanan devletler, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı boşaltması ve Osmanlı Devleti'nin de toprak bütünlüğünün korunarak gayrimüslim halkın durumlarının düzeltilmesi için tedbir alınacağı kararını aldılar. Bu konferansa göre tüm vatandaşlar kanun karşısında eşit olacak, bütün Osmanlı halkı din ve mezhep fark etmeden memur olabilecekti. Bununla birlikte karma mahkemeler kurulacak ve Hristiyan şahitliği geçerli sayılacaktı. Hristiyanlardan alınan cizye vergisi de kaldırılacaktı. Bu kararların Rusya'ya bildirilmesi ve Rusya'nın da bunu reddetmesi, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti yanında savaşa girmesine sebep olmuştu.

⁶ Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", s.180-181.

⁷ Mustafa Ulu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasacılık Hareketleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Isparta 2018, s.45-46.

⁸ Aslan, "Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri", s.69.

Ancak ilerleyen zamanlarda görülüyor ki, konferansta kabul edilen bu maddeler, 1856 yılında ilan edilecek Islahat Fermanı'nın temelini oluşturmuştu. Rusya'nın Kırım Savaşı'nda yenilmesi, Paris Antlaşması'nı kabul etmesini zorunlu kılmış, bununla beraber Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı'nın ilan edilmesine de destek olmuştu. Rusya'nın Islahat Fermanı'nı desteklemesinin altında yatan diğer bir neden de Osmanlı Devleti'nde çıkabilecek bağımsız devletleri kendi himayesine alma düşüncesi idi. Böylece Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkanını da elde ederek gayrimüslim halkın Osmanlı'dan kopmasının da kolay olacağını düşünüyordu⁹.

Islahat Fermanı'nı hazırlayan iç sebeplere bakacak olursak, ilk olarak Osmanlı'da düzenli bir vergi sisteminin bulunmadığını görebiliriz. Bununla birlikte paranın değerini koruyamaması, rüşvet ve israfın artması, yabancı devletlere verilen kapitülasyonların artması ve bunun bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmaya gitmesi, fermanın yayınlanmasındaki ekonomik sebepleri oluşturuyordu¹⁰.

Islahat Fermanı esas olarak gayrimüslim halkın haklarını korumak ve ayrıcalıklarının arttırmak amacıyla Avrupalı Devletlerin baskısıyla ilan edilmişti. Fermanla Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliğinin sağlanacağı, Hristiyan halkın din işlerine karışılmayacağı ve ayrıcalıklarının devam edeceği vaat edilmiştir. Ayrıca Islahat Fermanı'nda din ve milliyet ayrımı olmadan herkesin devlet memuru olabileceği de belirtiliyordu. Bununla birlikte her cemaat kendi dilinde eğitim yapmak üzere okul açabilecekti. Fermanla gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlik yapma zorunluluğu tutulmuş, ancak bunu bedel ödemek şartıyla uygulanması kararlaştırılmıştır. Islahat Fermanı'nın belirtilen bu özellikleri, daha çok gayrimüslim halka yönelik reformlar olduğu görülüyordu¹¹.

2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE KADIN HAKLARINA YÖNELİK DÜZENLEMELER

2.1. Sicilli Nüfus Nizamnamesi

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin sonrasında aile hukuku ve kadın hakları konusunda pek çok değişikliğe gidildi. Konuyla ilgili olarak bu dönemde ilk düzenleme 1881 tarihli Sicilli Nüfus Nizamnamesi idi. Bu düzenleme evlilik hakkında bazı kararları içeriyordu. Nizamnamenin en önemli özelliği evliliğe resmiyet kazandırmasıydı. Bu nizamnamenin getirdiği en önemli yenilik ise evlenmek için Müslümanların kendi mahkemelerinden, gayrimüslimlerin ise kendi dini liderlerinden izin almalarını gerektiriyordu. Bunun yanı sıra evlenmeyi gerçekleştiren dini liderin de nikah yapılmasının ardından bu nikahı 15 gün içerisinde nüfus idaresine bildirmesini gerektiriyordu.

⁹ Gazi Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 1, Yıl: 2010, s.330-331.

¹⁰ Gül Bülbül, "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1989, Cilt: 2, Sayı: 2, s.162.

¹¹ Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış", s.336-337.

Dini görevlinin bu bildirimini yapmaması durumunda ise para cezası uygulanacağı da belirtilmiştir. Evlilik ile ilgili yapılması gereken işlemlerin aynısı boşanma durumunda da geçerliydi. Bu durum erkeklerin keyfi boşanmasının da önüne geçmeyi hedeflerken, diğer yandan da kadınların lehine yapılan idari ve hukuki bir tedbir olarak görülüyordu. Söz konusu bu düzenlemeler evliliğin idari ve hukuki olarak bir resmiyet kazanmasını sağlamıştır. 1884 tarihinde yapılan bir düzenleme ile izinname almadan nikah kıyan dini görevli hakkında ihbarda bulunulması gerektiği belirtilmiştir. Sonraki yıllarda 1913 tarihinde çıkarılan bir kanunla izin belgesi almadan nikah kıyan dini görevliye hapis cezası verilmesi gerektiği belirtilmiştir¹².

2.2. Hukuk-i Aile Kararnamesi

1908 yılında Meşrutiyetin ilan edilmesiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki partisi, Osmanlı Devleti'nde hukuki reformlar yapmaya karar vermişti. Söz konusu reformlar öncelikle aile hukukunun düzenlenmesini içeriyordu. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması da sosyal ve ekonomik açıdan oluşturduğu etkiler de reformları gerekli kılmıştı. Bunun üzerine 1916 yılının mart ayında reformları gerçekleştirmek amacıyla bir komisyon kuruldu. İttihat ve Terakki İktidarı kurulan bu komisyonla dini farklılıkları da göz önünde bulundurarak Osmanlı tebaasında yaşayan herkesi kapsayan bir kanun hazırlamaya çalışıyordu. Aile Hukuku ile ilgili hazırlanan 157 maddelik kanun da 8 Ekim 1917 yılında Hukuk-i Aile Kararnamesi adıyla yürürlüğe girdi. Ancak komisyonda ele alındığı üzere Hukuk-i Aile Kararnamesi, ilk olarak aile hukuku ile ilgili değil, evlenme ve boşanma hükümlerini içeriyordu¹³. Aile hukuku ile ilgili diğer çalışmalar da komisyon tarafından hazırlanmaya devam ediyordu¹⁴.

Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin en önemli kısmı da kadınların aile hukukundaki yerine yönelik yapılan düzenlemelerdi. Kararnamenin ilk maddesi de kadınların nişanlanma kavramındaki yeriydi. Kararnamenin ilk maddesinde nişanlanma ile evlilik sözleşmesinin gerçekleşmeyeceği belirtilmiştir. İslam hukukunda "hitbe" olarak geçen nişanlılığın Hukuk-i Aile Kararnamesi'nde de İslam hukukundan farklı bir yerde olmadığı belirtilerek, nişanlanmanın Türk Hukuku'nda da yer edinmesini sağlıyordu. Kararnamenin dördüncü maddesi ise evlenmenin yaşıyla ilgili hususları içeriyordu. Söz konusu maddeye göre evlenecek kişiler belirli bir yaşa geldikten sonra evlenebilirdi. Bu sınır erkek için 18, kadın için ise 17 idi. Altıncı maddeye göre de nikah için evlenecek tarafların velilerinin izni dışında hâkimin de iznini almak gerektiğinden bahsediliyordu¹⁵.

¹² Hatice Görmüş, "Tanzimat Sonrası Hukuki Tartışmalarda Kadının Şahsi Hak ve Sorumlulukları", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Rize 2019, s.23.

¹³ *Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin evlenme ve boşanma hükümleri için bkz: "Nikah-ı Medeni ve Talak Hakkında Hukuk-ı Aile Kararnamesi" Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), YB.021. , 52-7, 31-12.1920.*

¹⁴ Mehmet Ünal, "Medeni Kanun'un Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1977, Cilt: 34, Sayı: 1, s.208-210.

¹⁵ Belkıs Konan, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde Kadının Hukuki Durumu İle İlgili Düzenlemeler", **II. Türk Hukuk Tarihi Bildirileri Cilt: 1 Oniki Levha Yayınları**, İstanbul 2016, s.330-331.

Hukuk-i Aile Kararnamesi, Osmanlı tarihinde çok eşliliği ilk kez sınırlandırma yoluna gitmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu karara göre kadın, evlenirken eşinden sadece kendisiyle evli kalmasını isteyebilecekti. Kararnamenin başka bir hükmü de kazai boşanma ile ilgiliydi. Bu karara göre kadına belirli şartlar dahilinde hakem kararıyla boşanma yetkisi veriliyordu. Bu şartlar, kocanın cüzzam veya zührevi bir hastalığa sahip olması, akli bir rahatsızlığının olması veya da kadın ve erkek arasındaki şiddetli geçimsizlik durumları, kadının boşanmak istemesine sebep oluyordu. Ayrıca kararnamede nikahların devlete bildirildiği gibi, boşanmanın da devlete bildirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶

Hukuk-i Aile Kararnamesi, özellikle de kadınların lehine getirdiği yenilikler bakımından oldukça büyük önem arz ediyordu. Ancak tüm bu yeniliklere rağmen kararname sadece 1 yıl 9 ay yürürlükte kalmıştır. 16 Mart 1919'a İstanbul'un işgal edilmesi sonrasında İstanbul'da kurulan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin de kararnamenin ilgasını istemesi sonucunda kararname yürürlükten kaldırılmıştır¹⁷. Kararnamesinin kaldırılmasına sebep olarak da Müslüman ve Gayrimüslimlerin kararnameye muhalif olmaları gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nde kısa süre içerisinde yürürlükte kalan kararname, Irak, Suriye, Mısır ve Lübnan gibi ülkelerde uzun süre yürürlükte kalmıştır. Ayrıca kararnamenin İslam Aile Hukuku alanında yapılan ilk düzenleme olması ve diğer ülkelere de örnek olması açısından hukuk tarihinde de oldukça büyük bir öneme sahiptir¹⁸.

3. TANZİMAT DÖNEMİ SONRASI TOPLUMSAL HAYATTA KADIN HAKLARINA YÖNELİK DÜZENLEMELER

3.1. Kadının Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde eğitime bakış açısı, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonraki süreçte de değişime uğramıştır. Bu dönemde kadınların eğitimi için de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Tanzimat öncesi dönemde eğitim, kız ve erkeklerin 5-6 yaşlarında gittikleri eğitim gördüğü Sıbyan Mektebi idi. Sıbyan Mekteplerinde eğitim 3 veya 4 yıl sürüyordu. Mektebin amacı ise Müslüman çocuklara okuma yazma öğretmek ve çocukların dini eğitimlerini tamamlamalarını sağlamaktı. Tanzimat öncesi dönemde Sıbyan Mekteplerinde erkekler okulu bitirmelerinin ardından medreselere giderken, kızlar gidemiyordu. Okulu bitiren kızların eğitimini ise baba sağlar, babanın eğitim konusunda yetersiz kaldığı yerde ise kızlar için özel hocalar tutulurdu. Bu hocalardan eğitim alan kızlar, dönemin aydın kadınlarını oluşturuyordu¹⁹.

¹⁶ Ahmet Yasin Küçüktyraki, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt:13, Sayı: 26, s.190-191.

¹⁷ Ünal, "Medeni Kanun'un Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", s.211. , Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin Kaldırılmasına Dair İstanbul Hükümeti'ni Yayınladığı Kararname, **BOA**, 30-18-1-1, 22.02.1921.

¹⁸ Betül Kayar, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Samsun 2017, s.96.

¹⁹ Sibel Dulum, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir 2006, s.24-25.

Tanzimat Dönemi ile başlayan yenileşmede eğitim konularında da değişikliğe gidilmiştir. I. Abdülmecid döneminde 1845 yılında hazırlanan Hatt-ı Hümayun ile sıbyan mekteplerinde düzenlemelere gidilmiş ve bu mekteplerin eğitim süresi 4 yıla çıkarılmıştır. Ancak maddi durumun yetersizliği ve hoca sıkıntısı çekilmesi sebebiyle bu karar tam anlamıyla uygulanamamıştı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre ilkokullarda eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmişti. Kızların ders programına dikiş ve biçki dersleri eklenmesinin dışında program, erkeklerin ders programları da aynıydı. Bu okula başlama yaşı ise erkeklerde 7, kızlarda ise 6 idi. Söz konusu okulların önemli bir özelliği de kızlar için okula devamlılık zorunlu tutulmuş ve kızların okula gitmemesi halinde de ailelerine mahalle muhtarı ve köy ihtiyar heyetinden müdahale edilebilecekti. Ayrıca nizamnameye göre bir köyde iki tane sıbyan mektebi varsa birisi kızlar için ayrılacaktı. Ancak tek bir okul olması durumunda kızlar da farklı saatlerde ders görmek şartıyla erkeklerle aynı okula gidebilecekti²⁰.

Tanzimat Dönemi'nde kızlara ortaokul imkânı da 1859 tarihinde Sultanahmet'te Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi'nin açılması ile mümkün olmuştur. 1869 tarihli nizamname, büyük şehirlerin hepsinde kız rüşdiyesi açılmasını gerekli kılıyordu. Öğretmenleri kadın olan bu rüştiyeler ilk olarak İstanbul'da açılacak ve zamanla diğer şehirlere yayılacaktı. Eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenen bu okulların beklenen ilgiyi görmemesi yaygınlaşmasına engel olmuştur. Kızlar için açılan ilk idadi ise 1911 tarihinde açılmıştır. Ancak bu okul da 2 yıl sonra Sultaniye dönüştürülerek İstanbul İnas Sultanisi ismini almıştır. Kızlar için açılan diğer bir okul da 1842 yılında Tıbbiye Mekteplerinde açılan Ebelik kurslarıydı. Bu okul da ilk mezunlarını 1845 yılında vermiştir. Bu mezunların da 10'u Müslüman, 26 tanesi de Gayrimüslim idi. Diğer yandan kızların el becerilerini de geliştirmek amacıyla özel kız sanayi mektepleri açılmıştır. 1870 yılında ise Sıbyan ve Rüşdiye Mekteplerine kadın hoca yetiştirmek amacıyla Darülmualimat açılmıştır. Bu okulda Sıbyan mektebi hocası olmak için eğitim süresi 2 yıl, Rüşdiye Mektebi hocası olmak için ise 3 yıldır. İlk mezunlarını 1872-73 yıllarında veren bu okulun o yıllardaki toplam mezun sayısı 20 idi. Ancak zaman geçtikçe bu sayı düşerek 1876'da sadece 5 mezun verebilmiştir²¹.

3.2. Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri ve Hakları

Osmanlı Devleti'nde ekonomik hayat, tarım, hayvancılık, el sanatları ve ticarete dayalıydı. Devlet ekonomisinin bu özelliği 19. Yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde maden, dokuma veya sanayi kollarında ücretli çalışanlar arasında kadınlar da bulunuyordu. Kadın emeğinin en fazla kullanıldığı çalışma alanı ise dokumacılıktı. 17. Yüzyılda özellikle de Anadolu'da dokuma endüstrisinin bazı kollarında kadınların ve genç kızların emeklerinden faydalanılıyordu²².

²⁰ Kaya, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış", s.27-28.

²¹ Kaya, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış", s.30-34.

²² Banu Yetim, "Tanzimat Dönemi'nde Türk Aile Yapısı (1839-1876)", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir 1994, s.57.

Tanzimat öncesi dönemde kırsal kesimde çalışan kadınların yanı sıra şehirlerde yaşayan kadınlar da sanatkâr veya girişimci olarak ekonomiye katkı sağlamışlardır. Bu dönemde özellikle de bazı kadınların ticaretle uğraştığı ve ticarethane sahibi oldukları biliniyordu. Buna bir örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman devrindeki kadınların çamaşırhane işlettikleri, bazı kadınların da mendil, kumaş, işleme gibi şeyler satarak para kazandıkları belgelerde mevcuttur²³.

1839 tarihli Maarif Nizamnamesi ile birlikte eğitim alanında ıslahatların başlaması, kadınların da çalışma hayatına girmesini beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadınlara meslek edindirilmesi, Tanzimat dönemiyle başlamıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte ayrıca gelir seviyesi düşük kadınlara iş verilerek onlara maddi açıdan yardım edilmesi de amaçlanmıştır. Buna bir örnek olarak da 1894 yılında maddi açıdan yetersiz olan bazı kadınların Sultanahmet'te askeri dikimevinde çalıştırılmak suretiyle işe alındıklarına dair belge gösterilebilirdi²⁴. Bu nedenle bu dönemde ilk olarak ebelik ve öğretmenlik okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla okullar açılmıştır. 1845 yılında ilk mezunlarını veren ebelik okulu, 36 ebeğin diploma alarak işe başlamasını sağlamıştır. 1872-73 yıllarında da ilk mezunlarını veren Darülmuallimat okulu, birçok kadın öğretmenin işe başlamasını sağlamıştır. Tanzimat dönemi sonrası devlet içerisinde artan ekonomik sıkıntılar, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının başlaması, kadınların ekonomik hayat içerisindeki varlıklarını arttırmıştır. Özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun Müslüman erkeklerden oluşması geride kalan Osmanlı kadınlarının maddi sıkıntı yaşamalarına neden olmuş, buna bağlı olarak da eşleri cephede olan kadınlar çalışma hayatına girmek mecburiyetinde kalmışlardır. Savaş sebebiyle birçok alanda erkeklerin yerini almaya başlayan kadınlar, yol yapımından fabrikalara ve temizliğe kadar pek çok alanda ekonomik hayatın içerisinde yer almaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Hükümeti, kadın işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla bazı kararnameler çıkarmışlardı. Savaşın başlamasının ardından 1915 yılında çıkarılan bir kararname ile kadınların çalışma süreleri 15 saat olarak belirlenerek yılda bir ay ücretli izin kullanabilme hakkını getirmişlerdir. Özellikle kadınlar için savaş yıllarında Enver Paşa'nın çabasıyla Enver Paşa'nın eşi Naciye Hanım öncülüğünde "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi"²⁵ kurulmuştu. Bu cemiyetin amacı kadınların ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaktı. Cemiyet aynı zamanda cephe gerisinde ordunun ihtiyaçlarını karşılayarak kadınların geçinimine de katkı sağlıyordu. Cemiyet orduda istihdam edilmek suretiyle kadınlara askeri görevler de veriyordu. Savaş yılları sonrasında da kadınlar sadece işçi değil, kamuda memur olarak da çalışmaya başladılar. Savaşın bitmesinin ardından erkekler tekrar işlerine dönmek istemiş ve kadınlar da işten çıkarılmaya başlansa da birçok kadın da işini bırakmak istememiştir²⁶.

²³ Gülizar Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basınına Yansıması", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep 2020, s.28

²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın**, Yayın No:137, İstanbul, 2015, s.121.

²⁵ BOA, DH.İ.U.M. EK., 37-6, 20.10.1335.

²⁶ Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basınına Yansıması", s.29-34.

4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN HAKLARI

1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile birlikte kadının aile içerisindeki yeri, evlenme, boşanma ve miras haklarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca bu kanun, kadın ve erkeklerin yeni düzenlemelerden eşit oranda faydalanabileceğini belirtmiştir. Söz konusu bu kanun, çok eşliliği yasaklayarak erkeklerin tek bir kadınla evlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Evlenme yaşı kızlar için 18 olarak belirlenirken, nikahın da sadece dini açıdan değil, medeni olarak da şahitler huzurunda gerçekleştirilebileceği kararlaştırılmıştır. Kanuna göre kadın evliyken kocasının izni dahilinde bir sanatla meşgul olabilecekti. Bu kanunda kadına verilen haklardan biri de kadına boşanma davası açabilme yetkisinin verilmesiydi. Boşanma sonrasında kadın bekarlık soyadını tekrar alıyordu. Ancak kocasına zarar vermemesi şartıyla kocasının soyadını da kullanma hakkına sahipti. Koca ise herhangi bir tehlike gördüğü durumda soyadının kullanılmasına dair izni iptal edebilirdi. Ayrıca boşanma sebebiyle yoksulluğa düşen eş, kocasından maddi gücü oranında süresiz nafaka isteyebilecekti²⁷.

Medeni Kanun'un kabul edilmesinin ardından kadınlar seçme ve seçilme hakkı kazanmışlar, böylece siyasi hayata da adımlarını atmış oluyorlardı. 3 Nisan 1930 tarihinde ilk olarak belediye seçimlerine katılan kadınlar²⁸, 5 Aralık 1934 tarihinde de milletvekilliği seçimlerine katılmışlardır. Böylece Türkiye, kadınlara verdiği seçme ve seçilme hakkıyla çevresindeki ülkelere de bir örnek teşkil etmiştir²⁹.

SONUÇ

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nde pek çok yeniliğin başlangıcı oldu. Bu ferman Osmanlı halkının can, mal ve namus güvenliğini sağlarken diğer yandan vatandaşlara tanıdıkları haklar bakımından oldukça önemliydi. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından Batılı devletlerin gayrimüslimlerin haklarını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmaları, Osmanlı Devleti'ni 1856 yılında Islahat Fermanı ilan etmeye götürmüştü. Böylece Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme hareketleri Islahat Fermanı ile devam etti.

Söz konusu fermanların ilan edilmesi sonrasında 1881 yılında yürürlüğe giren Sicilli Nüfus Nizamnamesi ile evliliğe resmiyet kazandırılarak kadınların lehine yönelik idari ve hukuki tedbirler alınmıştı. 1917 yılında ise evlenme ve boşanma konularını içeren Hukuk-i Aile Kararnamesi yürürlüğe girdi.

²⁷ Ülkü Münife Yurdacan, "Tarihsel Gelişim İçerisinde Türk Kadın Hakları ve Sosyal Yapıdaki Durumu", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1996, s.48-55.

²⁸ "Belediye Kanunu", Resmi Gazete, Sayı: 1474, 14 Nisan 1930.

²⁹ Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basımına Yansıması", s. 88.

Bu kararname, nişanlanmaya resmiyet kazandırmasının yanı sıra çok eşliliğin sınırlandırılması ve kadına belirli şartlar dahilinde boşanma hakkını vermesi açısından oldukça önemliydi. Tanzimat dönemi sonrasında eğitim konusunda da pek çok yeniliğe gidildi. Özellikle de kızlar için ebelik kursları ile rüştiyelere kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuallimat'ın açılması, kadının eğitim alması ve eğitim haklarının iyileştirilmesi yolunda büyük bir adım olarak görülüyordu. Kadınların çalışma hayatına girmesi ise 1839 yılındaki Maarif Nizamnamesi ile mümkün olabilmişti. Bu nizamname ile ebelik ve öğretmenlik okullarının açılması kadın istihdamını sağlaması bakımından önemliydi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise kadınlar, eşlerinin savaşta olması nedeniyle geçimlerini sağlamak amacıyla çalışma hayatına girmişlerdi. Hatta kadınlar, Enver Paşa'nın eşi Naciye Hanım'ın öncülüğünde kurulan "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" adı altında birleşerek hem kendi ihtiyaçlarını hem de ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışmaya başlamışlardı.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nda evlenme, boşanma hakkındaki hükümlerin yanı sıra kadının aile içerisindeki yeri hakkında da bazı hükümleri içeriyordu. Bu kararname de özetle nikahın sadece dini değil medeni olarak da gerçekleştirilmesi, çok eşliliği yasaklaması, kadının ayrıldığı kocasından maddi gücüne göre nafaka talep edebilmesi değişikliklerini içeriyordu. Ayrıca kadınların 1930 yılında belediye seçimlerine, 1934 yılında da milletvekilliği seçimlerine katılmaları, onların siyasi hayata da atıldıklarını gösteriyordu.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2015.
BOA, DH.I.UM.EK, 37-6, 20.10.1335.
BOA, YB.021, 52-7, 31.12.1920.
BOA, 30-18-1-1, 22.01.1921.
"Belediye Kanunu", Resmî Gazete, 1474, 14 Nisan 1930.

Telif ve Tetkik Eserler

AKTEL, M. (1998). "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (3): 177-184.
ASLAN, F. (2018). Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
BÜLBÜL, G. (1989). "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı" Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (2): 157-179.
CAMUZCUOĞLU, D. (1991). XVI. Yüzyıl Ortalarına Kadar Türklerde Kadının Durumu, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- ÇADIRCI, M. (1988). “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, *Belleten Dergisi*, (52): 601-626.
- DOĞAN, G. (2020). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basınına Yansıması, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.*
- DULUM, S. (2006). *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1928)*,
- ERDEM, G. (2010). “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (51): 327-348.
- GÖRMÜŞ, H. (2019). *Tanzimat Sonrası Hukuki Tartışmalarda Kadının Şahsi Hak ve Sorumlulukları, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.*
- KAYA, R. (2019). *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.*
- KAYAR, B. (2017). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.*
- KONAN, B. (2016). “Hukuk-i Aile Kararnamesi’nde Kadının Hukuki Durumu İle İlgili Düzenlemeler”, *II. Türk Hukuk Tarihi Bildirileri (1): 323-352.*
- KÜÇÜKTİRYAKI, A.Y. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (13): 177-201.
- ULU, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasacılık Hareketleri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.*
- ÜNAL, M. (1977). “Medeni Kanunu’nun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (34): 195-231.
- YETİM, B. (1994). *Tanzimat Dönemi’nde Türk Aile Yapısı (1839-1876). Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.*
- YURDACAN, Ü.M. (1996). *Tarihsel Gelişim İçerisinde Türk Kadın Hakları ve Sosyal Yapıdaki Durumu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

SERİ MUHAKEME USULÜNDE YARGILAMA MAKAMINI AKTİF SÜJE HALİNE
GETİREN ANAYASA MAHKEMESİ KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ*

Dr. Öğr. Üyesi Recep KAHRAMAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID ID: 0000-0002-0991-9692
rkahraman@erbakan.edu.tr

ÖZET

Seri muhakeme usulü, belirli koşulların gerçekleşmesi halinde uygulanabilecek olan istisnai ve özel bir muhakeme yöntemidir. Soruşturmanın sonunda ceza davasının açılmasının ertelenmesi yönünde karar verilmediği durumda seri muhakeme usulü uygulanmaktadır. Cumhuriyet savcısı tarafından yapılan teklif, müdafî huzurunda şüpheli tarafından kabul edildiğinde, Cumhuriyet savcısı tarafından belirlenmiş olan ceza bir talepname haline getirilerek mahkemeye gönderilmektedir. Seri muhakeme usulünün koşullarını denetleme yetkisi bulunan hakim, koşullara uyulduğu takdirde belirlenmiş olan hükmü onamaktaydı. Seri muhakeme usulünde hakimin, talepnamede kararlaştırılmış olan ceza doğrultusunda karar vermesi gerektiği yönündeki kural, Anayasa Mahkemesi tarafından 31/03/2021 tarihinde iptal edilmiştir. İptal kararıyla birlikte seri muhakeme usulünde, yargılama makamına işlev kazandırılmıştır. İptal kararından önce hakimin, iddia konusu suçun işlenip işlenmediğine yönelik olarak değerlendirme yetkisi bulunmamaktaydı. Böylelikle mahkemenin takdir yetkisini ortadan kaldıran ve yargı yetkisini kısıtlayan düzenleme ortadan kaldırılmış olmaktadır. Yargılama makamı, Cumhuriyet savcısının tespiti ve değerlendirmesiyle bağımlı hale gelmekten kurtulmuştur. Yargı yetkisi mahkeme tarafından serbest ve vicdani kanaate uygun olarak yerine getirilebilmektedir. İptal kararıyla birlikte yargılama makamı, seri muhakeme usulünde failin suçlu olup olmadığını ve verilen cezayı denetleme yetkisini elde etmiştir. Mahkeme, işin esası açısından değerlendirme yaparak ve gerektiğinde müdahalede bulunarak yargısal yetkisini kullanabilmektedir. Maddi gerçeğe ulaşarak kesin hüküm verebilme yetkisi, yeniden tarafsız ve bağımsız mahkeme tarafından yerine getirilebilmektedir. Bu haliyle iptal kararı masumiyet karinesine de katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak iptal kararıyla birlikte yargılama makamı, seri muhakeme usulünde aktif bir suje haline gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seri muhakeme usulü, Alternatif muhakeme, Anayasa mahkemesi, İptal kararı, Vicdani kanaat.

* Bu tebliğ, Astana 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (13–14 Kasım 2021), çevrimiçi sunulan özet tebliğin, genişletilerek ve gözden geçirilerek tam metin bildiriye dönüştürülmüş halidir.

EVALUATION OF THE DECISION OF THE CONSTITUTIONAL COURT THAT MADE THE JUDICIAL AUTHORITY AN ACTIVE SUBJECT IN THE SERIAL JUDGEMENT PROCEDURE

ABSTRACT

The serial judgement procedure is an exceptional and special procedure that can be applied if the conditions exist. At the end of the investigation, if a decision is not made to postponement of the public prosecution, the serial judgement procedure is applied. The offer made by the public prosecutor must be accepted by the suspect in the presence of her/his lawyer. In this case, the penalty determined by the public prosecutor is made into a request and sent to the court. The judge, who had the authority to supervise the conditions of the serial judgement procedure, approved the determined penalty if the conditions were complied with. In the serial judgement procedure, the judge had to decide in line with the penalty agreed in the request. This rule was annulled by the Constitutional Court on 31/03/2021. With the annulment decision, the judicial authority has been given a function in the serial judgement procedure. Before the annulment decision, the judge did not have the authority to evaluate whether the crime had been committed or not. Thus, the rule that abolishes the discretionary power of the court and restricts its jurisdiction is abolished. The the judicial authority was freed from becoming dependent upon the determination and evaluation of the public prosecutor. Judicial power can be exercised by the court in a free and conscientious conviction. With the annulment decision, the judicial authority gained the authority to inspect whether the offender was guilty and the penalty given in the serial judgement procedure. The court can use its judicial authority by making an assessment in terms of the merits of the case and by intervening when necessary. With the annulment decision, the impartial and independent court regained its authority to give judgment by reaching the concrete truth. As such, the annulment decision also contributes to the presumption of innocence. As a result, with the annulment decision, the judicial authority becomes an active subject in the serial judgement procedure.

Keywords: Serial judgement procedure, Alternative judgement, Constitutional court, Annulment decision, Conscientious conviction.

GİRİŞ

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun seri muhakeme usulü başlıklı 250'nci maddesinde, soruşturma aşamasının sonunda bazı suçlarla ilgili olarak Cumhuriyet savcısı tarafından kamu davasının açılmasının ertelenmesine karar verilmediği takdirde seri muhakeme usulünün uygulanacağı hüküm altına alınmıştır.¹

Yargının iş yükünün azaltmak ve muhakeme sürecini hızlandırmak amacıyla oluşturulan seri muhakeme usulünde, Cumhuriyet savcısı tarafından belirlenen yaptırım görevli ve yetkili

¹ Ünver, Yener/Hakeri, Hakan, Ceza Muhakemesi Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 709.

mahkeme tarafından onaylanmak suretiyle hüküm haline getirilmekteydi. Bu durum mahkemenin, yargılama işlevini görmesini sınırlandırmaktaydı. Cumhuriyet savcısının belirlediği yaptırım doğrultusunda mahkemenin hüküm vermesini zorunlu kılan düzenleme, 1982 Anayasası'nda yer alan mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Çalışmanın amacı, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının yargılama makamı olan mahkemeyi, seri muhakeme usulünde aktif suje haline getirmesini değerlendirmektir. Çalışmada, doktrinden; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'ın ilgili kararlarından yararlanılmıştır.

1. SERİ MUHALEMESİ USULÜ

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 250'nci maddesinde düzenlenmiş olan seri muhakeme usulü, soruşturma sonunda yeterli şüpheye ulaşılmamasına rağmen kamu davası açılması yerine alternatif bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak kabul edilmektedir.² Seri muhakeme usulü, bir tarafta şüpheli diğer tarafta savcılık ile hüküm ve denetim makamı olarak mahkemenin bulunduğu bir süreçtir. İspatlanabilmesi kolay ve diğer suçlara nazaran önemi düşük olarak değerlendirilebilen suçlarda, muhakeme sürecinin kısaltılması ve basitleştirilmesi suretiyle etkili, doğru ve hızlı çözümün üretilebilmesi amaçlanmaktadır.³ Hangi suçların seri muhakeme usulüne tabi olduğu 250'nci maddenin 1'inci fıkrasında katalog şeklinde belirlenmiştir.⁴

Seri muhakeme usulü, muhakemenin kısa sürede sonuçlanmasını sağlayacak özel bir yöntemdir. Özel bir yöntem olmasının nedeni, niteliği ve özelliği gereğince klasik soruşturma ve kovuşturma aşamalarından farklı olarak kendine özgü bir muhakeme usulüne sahip olmasıdır.⁵ Seri muhakeme usulünün, özel bir ceza muhakemesi yolu olarak nitelendirilmesinin birtakım nedenleri bulunmaktadır: İlk olarak seri muhakeme usulü şüpheli ve savcılık makamı arasında yürütülen bir süreçtir. Hükme konu yaptırımı belirleyen Cumhuriyet savcısı olmakla birlikte

² Karakehya, Hakan/Tunçer, Asuman İnce, Türk Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme ve Basit Yargılama, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s. 17.

³ Erdem, Mustafa/Ruhan/Şentürk, Candide, Ceza Muhakemesi Hukukunda Yeni Bir Kurum Olarak Seri Muhakeme Yöntemi, CHD, 2019, Y: 14, S: 41, s. 575.

⁴ a) *Türk Ceza Kanunu'nda yer alan; 1. Hakkı olmayan yere tecavüz (madde 154, ikinci ve üçüncü fıkra), 2. Genel güvenliğin kasten tehlikeye sokulması (madde 170), 3. Trafik güvenliğini tehlikeye sokma (madde 179, ikinci ve üçüncü fıkra), 4. Gürültüye neden olma (madde 183), 5. Parada sahtecilik (madde 197, ikinci ve üçüncü fıkra), 6. Mühür bozma (madde 203), 7. Resmi belgenin düzenlenmesinde yalan beyan (madde 206), 8. Kumar oynanması için yer ve imkan sağlama (madde 228, birinci fıkra), 9. Başkasına ait kimlik veya kimlik bilgilerinin kullanılması (madde 268), suçları. b) 10/7/1953 tarihli ve 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanununun 13'üncü maddesinin birinci, üçüncü ve beşinci fıkraları ile 15 inci maddesinin birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarında belirtilen suçlar. c) 31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 93'üncü maddesinin birinci fıkrasında belirtilen suç. d) 13/12/1968 tarihli ve 1072 sayılı Rulet, Tilt, Langırt ve Benzeri Oyun Alet ve Makinaları Hakkında Kanununun 2'nci maddesinde belirtilen suç. e) 24/4/1969 tarihli ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun ek 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (1) numaralı bendinde belirtilen suç.*

⁵ Öztürk, Bahri vd. Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2020, s. 781.

denetimini yapan mahkemedir. İkinci olarak seri muhakeme usulünü kabul eden şüphelinin, isnat edilen suçtan dolayı alacağı cezası indirilmektedir. Bu nedenle şüpheli, daha az yaptırım beklentisiyle bu usulün uygulanmasını kabul etmektedir. Üçüncü olarak Cumhuriyet savcısı, müdafî huzurunda şüpheli ile azaltılmış yaptırım hususunda uzlaşmaktadır. Uzlaşmanın sonucunda soyut ceza somutlaştırılmış, bireyselleştirilmiş olmaktadır. Dördüncü olarak Cumhuriyet savcısı ve şüpheli uzlaştıktan sonra talepname düzenlenir. Görevli ve yetkili mahkemece yapılan denetimin sonucunda kurulacak hükümlerle birlikte seri muhakeme usulü sona ermektedir.⁶

2. SERİ MUHAKEMESİ USULÜNE İLİŞKİN OLARAK ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARI

5271 sayılı Kanunu'nun 250'inci maddesinde yer alan seri muhakeme usulünün koşulları olduğu takdirde Cumhuriyet savcısı, seri muhakeme usulünü şüpheliye teklif eder. Bir müdafî huzurunda şüpheli teklifi kabul ettiğinde görevli ve yetkili mahkeme, seri muhakeme usulünün koşullarına dair bir eksiklik bulunmadığı takdirde Cumhuriyet savcısı tarafından hazırlanmış olan *talepnamede öngörülen yaptırım doğrultusunda* karar vermek zorundaydı.⁷

5271 sayılı Kanunu'nun 250'nci maddesinin 9'uncu fıkrasında yer alan "...*talepte belirlenen yaptırım doğrultusunda...*" ibaresinin 1982 Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptali istemiyle başvuruda bulunulmuştur. İptal davasında yer alan talep, seri muhakeme usulünde Cumhuriyet savcısının hazırlanmış olduğu talepname doğrultusunda mahkemenin karar vermesini zorunlu kılan düzenlemenin iptalini içermektedir.

Başvuru kararına göre itirazın gerekçesinde; mahkemenin, talepnamede belirlenmiş olan yaptırıma göre karar vermesi halinde yargı yetkisinin mahkemeler yerine Cumhuriyet savcısına devredildiği; mahkemenin, savcılarının yapacakları değerlendirme ve tespitlerle bağımlı hale geldiği; bunun sonucunda mahkemelerin sahip olduğu bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine aykırılığın bahisle mevcut kuralın Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi 31.03.2021 tarihli kararında, 1982 Anayasası'na göre yargılama yetkisinin bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından kullanılmasının ve yargılamayı yapan hakimin vicdani kanaatine göre hükmü vermesi gerektiği gerekçesiyle; 5271 sayılı Kanunu'nun 250'nci maddesinin 9'uncu fıkrasında yer alan "...*talepte belirlenen yaptırım doğrultusunda...*" mahkemenin hüküm vermesine dair düzenlemenin Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline karar vermiştir.

"1982 Anayasası'na göre yargı yetkisi mahkemeler tarafından serbest, eksiksiz ve vicdani kanaate şekilde kullanılmalıdır. Yargı yetkisi kullanmakla yetkilendirilmiş hakimler, görevlerini bağımsız olarak yapmalıdırlar. Buna göre hâkimlerin görevlerini bağımsızlık içinde yapmalarını, Anayasa'ya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm vermelerini

⁶ Taneri, Gökhan, Seri Muhakeme ve Basit Yargılama Usulü, Seçkin Yayınevi Ankara, 2020, s. 31.

⁷ Centel, Nur/Zafer, Hamide, Ceza Muhakemesi Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 620.

engelleyen, takdir yetkisini ortadan kaldıran ve bu suretle yargı yetkisinin kullanılmasını kısıtlayan düzenlemeler anılan hükümlere aykırılık sonucunu doğurmaktadır. İtiraz konusu kurala göre nihai karar makamı olan mahkemenin Cumhuriyet savcısı tarafından düzenlenen talepnameyi belirli hususlar yönünden denetlediği, bu konuda eksiklik ya da kanuna aykırı bir durum tespit etmemesi hâlinde talepte belirlenen yaptırım doğrultusunda hüküm kurmasının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Ceza Muhakemesi hukukunun temelini; iddia, savunma ve yargılamayı oluşturan sùjelerin belli bir etkileşim süreci içinde gösterdikleri faaliyet sonunda mahkemece verilen ve maddi gerçekliği tespit eden bir hükmün verilmesi oluşturur. Seri muhakeme usulünde sürecin temel aşamalarından birisi olan talepten sonra mahkemenin işlevinin değerlendirilmesi gerekir. İtiraz konusu kuralda mahkemenin Cumhuriyet savcısı tarafından belirlenen yaptırım doğrultusunda hüküm kurmak zorunda bırakılması, savcının failin suçluluğunu tespit etme, ceza miktarını belirleme gibi faaliyetlerini denetleme, gerektiğinde yaptırıma müdahale etme imkânını ortadan kaldırdığı ve bu durumun mahkemenin yargı yetkisinin kısıtlanması sonucunu doğurduğu ortadadır. Mahkemenin yalnızca Cumhuriyet savcısının talepten sonra belirlendiği yaptırımla ilgili olarak dosyanın esasına yönelik değerlendirme yapma ve gerektiğinde müdahalede bulunma imkânına sahip olmaması, yargısal yetkinin kullanımıyla doğrudan ilgili olan hâkimin maddi gerçeğe ulaşma ve nihayetinde kesin hüküm verme faaliyetini sınırlamaktadır. Bu yönüyle kural, Anayasa'nın 9'uncu, 138'inci ve 140'ıncı maddelerinde düzenlenen yargı yetkisinin bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılması ve hâkimin vicdani kanaatine göre hüküm vermesi ilkelerine aykırıdır.”⁸

3. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARININ YARGILAMA MAKAMINI AKTİF SÜJE HALİNE GETİRMESİ

Anayasa Mahkemesi'nin 31.03.2021 tarihli 5271 sayılı Kanunu'nun 250'nci maddesinin 9'uncu fıkrasında yer alan “...talepte belirlenen yaptırım doğrultusunda...” ibaresinin Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline karar vermesinin ardından, 08.07.2021 tarihli ve 7331 sayılı Kanun'un 22'nci maddesiyle birlikte seri muhakeme usulünde düzenleme yapılmıştır. 5271 sayılı Kanun'un 250'nci maddesinin 9'uncu maddesine eklenen hükümlerle birlikte yargılama makamına, hükme esas olabilecek delilleri değerlendirme yetkisi verilmiştir. “Mahkeme, şüpheliyi müdafii huzurunda dinledikten sonra üçüncü fıkradaki şartların gerçekleştiği, eylemin seri muhakeme usulü kapsamında olduğu ve dosyadaki mevcut delillere göre mahkûmiyet kararı verilmesi gerektiği kanaatine varırsa talep yazısında belirtilen yaptırımdan daha ağır olmamak üzere dört ila yedinci fıkra hükümleri doğrultusunda hüküm kurar; aksi takdirde talebi reddeder ve soruşturmanın genel hükümlere göre sonuçlandırılması amacıyla dosyayı Cumhuriyet başsavcılığına gönderir.”

7331 sayılı Kanun değişikliğinden önce; “şartların gerçekleştiği ve eylemin seri muhakeme usulü kapsamında olduğu kanaatine varırsa talepte belirlenen yaptırım doğrultusunda” ifadesi,

⁸ Bkz. Anayasa Mahkemesi, 31.03.2021, 2020/35 E. 2021/26 K.

“şartların gerçekleştiği, eylemin seri muhakeme usulü kapsamında olduğu ve dosyadaki mevcut delillere göre mahkûmiyet kararı verilmesi gerektiği kanaatine varırsa...” şeklinde değiştirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararından önce, seri muhakeme usulünde yargılama makamı olan mahkeme aktif suje olarak kabul edilmemekteydi. Sadece 5271 sayılı Kanun’un 250’nci maddesinde öngörülen seri muhakeme usulünün koşullarının gerçekleşip gerçekleşmediğini denetleme görevine haizdi.⁹

Ceza muhakemesi hukukunda Cumhuriyet savcısının, soruşturma yaparak maddi gerçeğe ulaşma yetkisi ve yükümlülüğü bulunmaktadır. Soruşturmanın sonunda mevcut deliller değerlendirilerek kamu davası açmayı gerektirir nitelikte yeterli şüphe olup olmadığını araştırmaktadır.¹⁰ Ancak Cumhuriyet savcısının delilleri değerlendirmesi ile yargılama makamının delilleri değerlendirmesi birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Cumhuriyet savcısı, seri muhakeme usulüne başvurulabilmesi için gerekli olan yeterli araştırmayı yapmakta iken yargılama makamı ise suçun sübutu açısından önemini belirterek yargılama konusu suçun ispatına yarayan her türlü delili değerlendirmektedir.¹¹ Yargılama makamı mevcut delilleri değerlendirmek suretiyle takdir yetkisini vicdani kanaatine uygun olarak kullanmaktadır.¹² Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararından önce seri muhakeme usulünde mahkeme, soruşturma konusu suça ilişkin olarak delil değerlendirmesi yapamamaktaydı.¹³ Şüphelinin suçu işlemediğine yönelik deliller dahi yargılama makamı tarafından dikkate alınmamaktaydı. Bu halde yargılama makamının denetiminden geçmeyen delillere dayanılmak suretiyle hüküm kurulmaktaydı.¹⁴ Yargılama makamının, muhakemenin tarafı olarak seri muhakeme usulüne dahil olmaması savunma hakkının kısıtlanması olarak değerlendirilebilmekteydi.¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne göre ceza yargılamasında şüpheli ya da sanığın savunma hakkını kısıtlayıcı hükümler içeren norm düzenlemesi, adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmektedir.¹⁶ **Adil yargılanma hakkı bir temel insan hakkı olup, ceza muhakemesi sürecinin şüpheli ya da sanık lehine adil olarak gerçekleştirilebilmesi için tarafsızlığı ve bağımsızlığı teminat altına alınmış ve kanunla kurulmuş mahkeme tarafından delillerin değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.**¹⁷ İptal kararından önce yargılama makamı olan mahkeme seri muhakeme usulünde aktif taraf olmadığından bu durum adil yargılanma hakkını ihlal etmekteydi.

Yargı yetkisini kullanmakla görevlendirilmiş olan mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi ile masumiyet karinesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.¹⁸ Masumiyet

⁹ Özen, Mustafa, Ceza Muhakemesi Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 971.

¹⁰ Yenisey, Feridun/Nuhoğlu, Ayşe, Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2019, s. 573.

¹¹ Karakehya/Tunçer, s. 17.

¹² Özen, s. 145.

¹³ Centel/Zafer, s. 620.

¹⁴ Karakehya/Tunçer, s. 90.

¹⁵ Taneri, s. 31.

¹⁶ Bkz. AİHM. “John Murray v. The United Kingdom,” 08.02.1996, (Başvuru No. 18731/9).

¹⁷ Ünver/Hakeri, s. 52.

¹⁸ Yenisey/Nuhoğlu, s. 77.

karinesine göre bir kimsenin suçlu olduğunun gerçek anlamda sübut olabilmesi için bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından verilmiş olan bir hükmün varlığı gerekli olmaktadır.¹⁹ Seri muhakemesi usulüne ilişkin sürecin başlatılabilmesi için 5271 sayılı Kanun'un 170'inci maddesinin 2'nci fıkrasına göre suçun işlendiğine yönelik yeterli şüphenin varlığı gerekmektedir. Şüpheli aleyhine olan yeterli şüphenin yenilmesi, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından delillerin serbestçe tartışılmak suretiyle vicdani kanaatine göre karar verilmesiyle mümkün olabilmektedir.²⁰ Bu açıdan bakıldığında bağımsız ve tarafsız mahkemenin şüpheli hakkında suç işlediğine dair şüphe kalmaksızın maddi gerçeğe ulaşarak kesin mahkumiyet hükmü kurması, masumiyet karinesinin doğal bir sonucudur.²¹ Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce seri muhakeme usulünde mahkeme, taleplemede öngörülen yaptırım doğrultusunda hüküm kurmak zorunda bırakıldığından; şüphelinin gerçek anlamda suçluluğunun sabit olduğu kabul edilmeden mahkumiyet kararı verilmekte olup bu durum masumiyet karinesine aykırılık olarak değerlendirilmekteydi.²²

5271 sayılı Kanun'un 250'nci maddesinin 9'uncu fıkrasına göre yargılama makamı olan mahkeme, seri muhakeme usulünün koşulları arasında bulunan suçun işlendiğine dair yeterli şüphenin bulunup bulunmadığını incelemektedir.²³ Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce mahkeme, delil değerlendirmesi yapamadığından, yeterli şüphenin varlığı da haliyle uygulamada değerlendirmeye alınmayabilmekteydi. Oysa 7331 sayılı Kanun değişikliğiyle birlikte soruşturma aşamasında toplanan delillerin kamu davası açılması için yeterli şüphe oluşturup oluşturmadığı konusunda değerlendirme artık yargılama makamı tarafından yapılabilmektedir.

5271 sayılı Kanun'un 223'üncü maddesinin 5'inci fıkrasına göre mahkumiyet kararının verilebilmesi için yüklenen suçun işlendiğinin sabit olması gerekmektedir. Suçun işlendiğinin sabit olması, hiçbir şüpheye yer bırakmadan suçun o kimse tarafından işlendiğinin kanıtlanmış olması demektir. Yargılama neticesinde şüphenin yenilmesiyle, yani suçun fail tarafından işlendiğine dair bir kesinliğe ulaşılmamasıyla mahkumiyet kararı verilebilmektedir.²⁴ 5271 sayılı Kanun'un 250'nci maddesinin 1'inci fıkrasına göre **soruşturmasının sonunda yeterli şüpheye ulaşılmaması halinde kamu davası açılması yerine seri muhakeme usulüne başvurulması zorunludur.**²⁵ Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce kendisine talepname gönderilen

¹⁹ Öztürk vd. s. 141.

²⁰ Soyaslan, Doğan, Ceza Muhakemesi Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2020, s. 454.

²¹ Yenisey/Nuhoglu, s. 77.

²² Centel/Zafer, s. 620.

²³ Karakehya/Tunçer, s. 90.

²⁴ Ünver/Hakeri, s. 657; Benzer görüş için bkz. Yargıtay. "Sanığın bir suçtan cezalandırılmasına karar verilebilmesinin temel şartı, suçun hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak bir kesinlikle ispat edilebilmesidir. Gerçekleşme şekli şüpheli veya tam olarak aydınlatılmamış olay ve iddialar sanık aleyhine yorumlanarak mahkûmiyet hükmü kurulamaz. Ceza mahkûmiyeti, toplanan delillerin bir kısmına dayanılıp, diğer bir kısmı göz ardı edilerek ulaşılan kanaate değil kesin ve açık bir ispata dayanmalı ve bu ispat, hiçbir şüphe veya başka türlü oluşturma imkanı vermeyecek açıklıkta olmalıdır. Yüksek de olsa ihtimale dayanarak sanığın mahkumiyetine karar vermek, ceza muhakemesinin en önemli amacı olan gerçeğe ulaşmadan hüküm kurmak anlamına gelecektir." Yarg. CGK. 11.06.2013, 2013/9-241 E, 2013/293 K.

²⁵ Uğurlubay, Gülsün A. Aygörmez/Haydar, Nuran/ Korkmaz, Mehmet, Seri Muhakeme Usulüne İlişkin Sorunlar, ASBÜHFD, 2019, 2, s. 263.

yargılama makamı, esasa ilişkin bir değerlendirme yapamayacağından seri muhakemenin koşulları olduğu takdirde talepname doğrultusunda hükmü vermek zorunda bırakılmaktaydı. Bu durumda yeterli şüpheye bağlı olarak mahkumiyet kararı verilmekteydi.²⁶ Beraat etme ihtimali bulunan şüphelinin, mahkumiyet korkusunu taşıyarak daha az cezayı kabullenebilme ihtimali bulunmaktadır. Uygulamada deliller yeteri kadar tartışılmadan iddianamenin düzenlendiği örnekler düşünüldüğünde suçluluğu sabit olmayan şüpheli, adeta kendi iradesiyle mahkum edilmekteydi.²⁷ Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce seri muhakeme usulünde yargılama makamı şeklen denetleme yapabilen ve Cumhuriyet savcısının hazırladığı talepten önceki yaptırımını onaylayan bir süjeydi. Mahkeme sadece seri muhakemenin koşullarının bulunup bulunmadığını denetleme işlevi görmekteydi. Yargılama makamının, şüpheliyi suçsuz bulma ya da verilen mahkumiyet kararını gerekçelendirme yetkisi bulunmamaktaydı.²⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre yargılama makamı tarafından deliller değerlendirilmeden verilen mahkumiyet kararı, meşru olarak kabul edilmemektedir.²⁹ Benzer görüşü savunan Yargıtay'a göre ceza muhakemesinde delillerin mahkeme tarafından değerlendirilmesi, maddi gerçeğin ortaya çıkartılabilmesi adına oldukça önemlidir. Delillerin tarafsız ve bağımsız olmayan bir merci tarafından dikkate alınarak hüküm kurulması mahkumiyet kararının meşruluğunu olumsuz etkilemektedir.³⁰

Seri muhakeme usulünde klasik soruşturma usulü muhakeme aşaması olarak uygulanmakla birlikte kovuşturma aşaması bulunmamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce Cumhuriyet savcısı ve şüpheli arasındaki anlaşmadan sonra delillerin muhakeme hukukunda hükme esas olup olmadığı kovuşturma aşamasının eksikliğinden dolayı değerlendirilmemekteydi.³¹ Yargılama makamı, esasa ilişkin bilgilendirmenin eksikliğine bağlı olarak şüphelinin lehine veya aleyhine olan delillerin toplanıp toplanmadığını bilmeksizin talebi değerlendirmek zorunda bırakılmaktaydı.³² İlave olarak yargılama makamı tarafından delil değerlendirmesi yapılamadığından delillerin hukukiliği konusunda da herhangi bir denetim mekanizması bulunmamaktaydı. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla birlikte seri muhakeme usulünde kovuşturma aşamasının eksikliğinden dolayı şüpheli aleyhine yaşanabilecek olumsuz durum ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce Cumhuriyet savcısı adeta yargılama makamı yerine geçerek hükmü teknik olarak vermese de hükmü belirlemekteydi.³³ Hükmün bizzat Cumhuriyet savcısı tarafından oluşturulması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararına aykırılık teşkil etmekteydi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre kamusal iddia makamı olan Cumhuriyet savcısının, yargılama makamı olan hakimi etkileyebilecek davranışlardan kaçınması

²⁶ Erdem/Şentürk, s. 596.

²⁷ Taneri, s. 97.

²⁸ Centel/Zafer, s. 620.

²⁹ Bkz. AİHM. Akbulut v. Türkiye, 01.12.2009, (Başvuru No: 7076/05).

³⁰ Bkz. Yarg. CGK. 28.02.2017, 2014/12-234 E. 2017/110 K.

³¹ Uğurlubay/Haydar/ Korkmaz, s. 271.

³² Baytaç, Abdullah Batuhan, Seri Muhakeme Usulü, Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi, 2020, 8(2), s. 234.

³³ Baytaç, s. 234.

gerekmektedir.³⁴ Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla birlikte ise seri muhakeme usulünde mahkeme delilleri serbestçe değerlendirerek hüküm kurabilmektedir. Diğer bir deyişle mahkeme, Cumhuriyet savcısının etkisinde kalmaktan kurtarılmıştır.

SONUÇ

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanun'unun 250'nci maddesinde yer alan seri muhakeme usulüne ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce mahkemenin kurulan hüküm üzerinde, esasa ilişkin herhangi bir etkisi bulunmamaktaydı. Mahkeme, mahkumiyetin gerekçesi olan delilleri değerlendirme yetkisine sahip olmayıp sadece seri muhakeme usulünün koşullarının iddia konusu olayda gerçekleşip gerçekleşmediğini denetleyebilmekteydi. Yukarıda anlatıldığı üzere talepname doğrultusunda mahkemenin hüküm kurma zorunluluğu, 1982 Anayasası'nda düzenlenmiş olan mahkemelerin tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesine aykırı kabul edilerek Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen kurala göre soruşturmayı yürüten Cumhuriyet savcısının bir talepname düzenleyerek görevli mahkemeye müracaat etmesi üzerine mahkemenin, kanunda öngörülen birtakım koşulların gerçekleşmesi durumunda talepnamede belirlenmiş olan yaptırıma göre karar vermesi, mahkemenin bir yargılama makamı olarak görev ifa etmesine engel olmaktaydı. Çelişmeli yargılama ilkesi, taraflara dava dosyası hakkında bilgi sahibi olma ve yorum yapma hakkının tanınmasını, bu nedenle tarafların yargılamanın bütününe aktif olarak katılmasını gerektirmekteyken Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce seri muhakeme usulünde yargılama makamının süje sıfatı sınırlandırılmaktaydı.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce seri muhakeme usulünde, Cumhuriyet savcısının teklifiyle birlikte şüphelinin usulün uygulanmasını kabul etmesine doğrudan hukukî sonuç bağlanmakta ve mahkumiyet kararı verilmekteydi. Beraat kararı ya da kovuşturmayla yer olmadığına dair karar verilebilecek durumda süreç uzamasın diye şüpheli, seri muhakeme usulünü kabul edip daha az bir ceza ile sürecin kapanmasını kabul edebilmekteydi. Katalogda yer alan suç tipinin şüpheli tarafından işlendiği varsayılabilmekte ve şüphelinin suçluluğundan yola çıkılmak suretiyle talepname hazırlanabilmekteydi. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla birlikte ise yargılama makamının delilleri değerlendirerek mevcut delillere göre mahkumiyet hükmü vermeyebileceğini değerlendirecek olan Cumhuriyet savcısı, maddi gerçeğin ortaya çıkması adına her türlü delili daha ayrıntılı araştırma yükümlülüğünü üstlenmiştir.

Somut olayı aydınlatma işlevi bulunan deliller seri muhakeme usulünde yargılama yapılmadığından tartışılmamaktadır. Oysa ceza muhakemesi hukukunda hükme esas alınabilecek delillerin vicdani kanaatle serbestçe değerlendirilmesi gerekir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla birlikte yargılama makamının delilleri değerlendirme yetkisine sahip olmasının

³⁴ Bkz. AİHM. "Palchik v. Ukrayna" 03.07.2017, (Başvuru No: 16980/06).

sonucunda mevcut delillere bakılmak suretiyle bir sonuç çıkartabilme yetkisi bağımsız ve tarafsız mahkemeye ait olmaktadır.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce seri muhakeme usulünde hüküm Cumhuriyet savcısının talebi doğrultusunda belirlendiğinden soruşturmanın kamusalılığı yerine yargısalılığı anlayışının kabul edildiği görülmektedir. Mahkemenin delilleri değerlendirme yetkisinin bulunmamasının sonucu olarak seri muhakeme koşullarına bakılarak muhakemenin amacının maddi gerçeğe ulaşmak olduğunu söylemek oldukça zordu. Amaç sadece kapsamda olan suçlara ilişkin kovuşturma aşamasındaki iş yükünü azaltmaktı. Ceza muhakemesinin iş yükünü azaltmak adına, mevcut deliller tarafsız ve bağımsız mahkeme tarafından değerlendirilmeden hüküm kurulması meşru kabul edilmemekte ve bu durum hakkaniyetli bir yaklaşım olmamaktaydı. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla birlikte ise yargılama makamı, mevcut delillerin isnad edilen suçun işlenip işlenmediği hususunda mahkumiyete yeter olup olmadığını ve tam bir vicdani kanaat oluşturup oluşturmadığını değerlendirebilmektedir. Bunun sonucu olarak verilen hüküm de meşru kabul edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Baytaz, Abdullah Batuhan, Seri Muhakeme Usulü, CHKD, 2020, 8(2), s. 227-273.
- Centel, Nur/Zafer, Hamide, Ceza Muhakemesi Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Erdem, Mustafa Ruhan/Şentürk, Candide, Ceza Muhakemesi Hukukunda Yeni Bir Kurum Olarak Seri Muhakeme Yöntemi, CHD, 2019, Y: 14, S: 41, s. 573-601.
- Karakehya, Hakan/Tunçer, Asuman İnce, Türk Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme ve Basit Yargılama, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.
- Özen, Mustafa, Ceza Muhakemesi Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- Öztürk, Bahri vd. Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2020.
- Soyaslan, Doğan, Ceza Muhakemesi Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2020.
- Taneri, Gökhan, Seri Muhakeme ve Basit Yargılama Usulü, Seçkin Yayınevi Ankara, 2020.
- Uğurlubay, Gülsün A. Aygörmez/Haydar, Nuran/ Korkmaz, Mehmet, Seri Muhakeme Usulüne İlişkin Sorunlar, ASBÜHFD, 2019, 2, s. 255-306.
- Ünver, Yener/Hakeri, Hakan, Ceza Muhakemesi Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- Yenisey, Feridun/Nuhoğlu, Ayşe, Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2019.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**MESLEKİ EĞİTİM DERSLERİNİN KONUSU, GENEL DİDAKTİK VE
KAPSAMLI ANALİZİ**

Prof. Dr. Yussubaly Nazimovich KAMALOV

Mastr Murat Yussubalyevich KAMALOV

iusubaly@mail.ru, kamalov.8383@mail.ru

M. Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Çimkent / Kazakistan

ÖZET

Makalenin metni, derslerin içeriğine göre öğrenme sürecinin mantıksal yapısının metodolojik özelliklerini açıklar. Metodik önerilerin özellikleri, ders materyalinin hacmini ve içeriğini, dersin aşamalarının sırasını, öğrencilerin aktivite türlerini, yansıtma alanını, ödev hacmini ve daha fazlasını içerir. Ders yapısındaki görevler sistemi, yeni bilimsel kavramları ve eylem yöntemlerini öğrenmek için etkili bir yöntem sağlar. Ayrıca derslerin içeriği, planlı öğrenmenin bilişsel ve pratik problemlerinin çözümünde gerekli ve yeterli bilişsel-pratik etkinlikleri gerçekleştirilme becerisine kademeli geçiş yollarını açıklar.

Ders yapılandırma algoritması 11 basamaklı bir tablo şeklinde anlatılmaktadır. Bunlar: Öğretmenin çalışmasının analizi; öğretmenin bilgi işlevi; öğretmenin iletişimsel işlevi; öğretmenin algısal işlevi (Latince: perceptio - algı); öğretmenin örgütsel işlevi; kontrol fonksiyonu; öğrencilerin çalışmalarının analizidir. Öğrencilerin dikkatinin yoğunlaşması; öğretmenin öğrencilerin eğitim materyallerini alma organizasyonu; öğrencilerin hafızasının aktivasyonu; öğrenci oyun aktivasyonu; hayal gücünün organizasyonu; öğrencilerin derslere karşı tutumu.

Anahtar kelimeler: Mesleki eğitim, didaktik, metodoloji, yansıtma, işlev, bilişsel etkinlik.

КӘСІПТІК ОҚЫТУ САБАҚТАРЫН ПӘНДІК, ЖАЛПЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Камалов Юсубалы НАЗИМОВИЧ,

Камалов Мурат ЮСУБАЛЕВИЧ

Оңтүстік Қазақстан университеті. М. Әуезов, Шымкент, Қазақстан
iusubaly@mail.ru., kamalov.8383@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Мақала мәтінде сабақтар мазмұнына сәйкес білімді игеру үдерісінің логикалық құрылымының әдістемелік ерекшеліктері мазмұндалады. Әдістемелік ұсынымның ерекшеліктері өтілетін сабақ материалының көлемі мен мазмұнын, сабақ сатыларының бірізділігін, оқушылардың іс-әрекет түрлерін, рефлексия өрісін, үй тапсырмасының көлемін тағы бақаларды қамтиды. Сабақтар құрылымындағы тапсырмалар жүйесі, жаңа ғылыми ұғымдар мен іс-әрекет тәсілдерін меңгерудің тиімді әдістемесін қарастырады. Сонымен қатар, сабақтар мазмұнында жоспарланған оқу танымдық және практикалық міндеттерді шешу жолында қажетті де жеткілікті танымдық – практикалық іс-әрекеттерді жасай алу дағдысына бірте бірте өту тәсілдері мазмұндалады.

Сабақты құрылымдау алгоритімі кесте түрінде ұсынылған 11 сатыдан тұратын мазмұнда сипатталады. Олар: Педагог жұмысын талдау; оқытушының ақпараттық функциясы; оқытушының коммуникативтік функциясы; оқытушының перцептивтік (латынша: perceptio – қабылдау) функциясы; оқытушының ұйымдастыру функциясы; бақылау функциясы; оқушылар жұмысын талдау. Оқушылар зейінін шоғырландыру; мұғалімнің оқушылардың оқу материалын қабылдауын ұйымдастыруы; оқушылар жадын белсендіру; оқушылар ойын белсендіру; елестетуді ұйымдастыру; оқушылардың сабаққа қатынасы.

Ключевые слова: Профессиональное обучение, дидактика, методика, рефлексия, функция, познавательная деятельность.

Сабақты талдауға кешенді іс-әрекет оқытушы іс-әрекетін бақылау мен сабақ тиімділігін арттыруда оған әдістемелік көмек көрсетудің бірігуін қарастырады.

Негізінен сабақ нәтижесін талдауды оқу орны жетекшілері, әдістемелік (пәндік, циклдік) комиссия оқытушылары, әдіскерлер, әдістемелік (пәндік) комиссия мүшелері, жүргізеді.

Теориялық оқу сабағын талдау оның мақсаты мен міндеттеріне, түрлеріне тәуелсіз түрде белгілі-бір бірізділікпен іске асырылатын бірнеше сатыдан тұрады:

- сабаққа қатысуға комиссия мүшелерін анықтау;
- сабаққа қатысу және оның барысы мен нәтижелерін қорытындылау;
- оқытушымен бірге өткізілген сабақты әдістемелік талдауы.

Теориялық оқу сабағын талдау үшін біріңғай нұсқау жоқ, өйткені оның мазмұны пән ерекшелігіне, оқытушының педагогикалық шеберлік деңгейіне, оқу тобындағы оқу үдерісіне, педагогикалық мақсатқа тәуелді.

Сабақты талдау оның тақырыбы бойынша сабақтар жүйесіндегі орнын – оның мазмұнға қаншалықты сай келетіндігін анықтаудан тұрады. Бұл кезде сабақтың мақсатының қаншалықты толыққанды, әрі айқын түрлендіріліп, оның оқушыға жеткізілуімен бағаланады. Сабақ құрылымының тиімділігін талдай отырып, оның құрылымдық элементіне бөлінген уақыт мөлшерінің тиімділігін де бағалау маңызды.

Сабақты талдаудың негізгі ұстанымы сабақтағы оқытушы мен оқушының оқу жұмыстарының әдіс-тәсілдерін қолдануды таңдау мен оның тиімділігін бағалау және олардың бірігуі болып табылады. Сабақты әдістемелік талдаудың маңызды компоненті – оның оқушыларға деген тәрбиелік ықпалын бағалау, оқушылардың білімі мен дағдыларын бақылау мен бағалау әдістемесін, оқушыларға үй тапсырмаларын беру мазмұнымен сипатталынады.

Сабақты әдістемелік талдаудың қажетті элементі оның қорытынды нәтижелері мен сипатталады. Бұл жайлы тапсырмаларды орындау, сабақта өтілген материалды бекіту, ағымдық қайталау мен жүйелеу кезіндегі оқушылар әрекетінің сипаты мен нәтижелері, сабақ жүргізген оқытушы сұрақтарына, оқушы жауабының сапасы бойынша қортынды жасайды. Сонымен қатар, тексеру комиссиясының қысқаша сұрақ жауабы, берілген тапсырма бойынша бақылау жұмыстарын орындауы, оқушылар дәптерімен танысу және т.б. маңызды мәселелер қарастырылады.

Сабақтың нәтижесін талдау мақсатында оқытушымен комиссия жетекшісінің қортынды сұқбаты негізінен сабақ өтілген күні жүргізіледі. Бұл кезде оқытушы сабақтың өздік талдауын жүргізіп, ал комиссия мүшесі сабақ барысында жасалған жазбалар мен ескертулер негізінде оның толыққанды талдауын береді. Ол сонымен қатар, оқытушының жұмыс стилін, оның педагогикалық сөйлеу техникасын, пәнді білу тереңдігін; сабақты өтуді ұйымдастыруды; оқушылар қызғушылығын, белсенділігі мен тәртібін бағалайды.

Сабақ талдауы сабақты өтудің әдістемелік талаптарға сай көрнекілік және техникалық оқыту құралдарымен, дидактикалық материалдармен қамтылуын, қажетті қондырғының, аспаптар мен құрал-жабдықтардың болуын; оқытушы мен оқушылардың жұмыс орнының талапқа сай болуын; сабақ өту барысындағы санитарлық-гигиеналқ талаптарында қамтиды.

Сабақты талдау нәтижелерінің қорытындысын комиссия жетекшісі сабаққа қатысу және талдау журналында жариялайды. Жазба мазмұны тексерілген сабақтың оң және теріс жақтарының қысқаша жазбаша талдауы және сабақ сапасын арттыру мен байқалған кемшіліктерді жою жолдары туралы оқытушыға жеткешінің берген ұсыныстары мен кеңестері құрайды.

Ашық сабақты тәжірибелі оқытушы (немесе өндірістік оқу шебері) өзінің жұмыс істеу әдістерін көрсету мақсатында өз әріптестерінің қатысуымен жүргізеді және ол педагогикалық тәжірибе алмасу мен педагогикалық біліктілікті арттыру құралы болып табылады.

Ашық сабақтар үшін негізінен әдістемелік тұрғыдан белгілі-бір қызығушылыққа ие оқу бағдарламасының барынша қиын тақырыптары таңдалып, бұл кезде қатысушылар зейіні аударылатын оқыту тәсілдері ерекше көрсетіледі, яғни ашық сабаққа тақырыптық сипат береді.

Ашық сабақтар талдауы жас оқытушыларға өз тәжірибесінде ұжымдағы үздік жұмыстарды зерделеп, қолдануына, сонымен қатар өтілген сабақтың кемшіліктерін анықтау негізінде өз кемшіліктерін байқауына мүмкіндік береді. Ашық сабақты қортындылау кезінде оның мақсатының дұрыс қойылуы аталып өтіліп, оның орындалуы туралы қорытынды жасалады; өз жұмысында пайдалану үшін оқытушы немесе шебер тәжірибесінен нені алу қажетігі анықталады; сабақ талдауынан шығатын оқу-тәрбие үрдісін жақсарту бойынша практикалық іс-шаралар белгіленеді.

Сабақты психологикалық талдаудың мысалдық сызбасы 1 кестеде берілген. Өндірістік оқу сабағын талдау келесі тәртіп бойынша жүргізіледі: сабақты өту күні мен уақыты; топ атауы (сандық құрамы, сабаққа кешіккендер мен қатыспағандар саны, сабақтың уақытылы басталуы); сабақ тақырыбы (алдыңғы сабақтармен байланыс, сабақ типін таңдау мақсаттылығы); жұмыстың сыртқы жағдайлары; шеберхана күйі (жалпы тәртіп пен санитарлы-гигиеналық жағдайлар); оқушылардың сабаққа дайындығы, шеберді дайындау (ол материалды қалай меңгерген).

1 кесте

Сабақты психологиялық талдау сызбасы

Тобы _____ Оқытушы _____

Күні _____

Сабақ барысындағы оқытушының педагогикалық іс-әрекеті	Бағалау нәтижесі
<i>1. Педагог жұмысын талдау. Оқытушының ақпараттық функциясы</i>	
1. Материалды түсіндіру (негізін бөліп көрсету дәлдігі, логикалығы, машығы, қолжетімділік, оқушылардың бұрынғы тәжірибелеріне сүйену, басқа пәндермен, практикамен байланысы)	
2. Оқушылардың ақпаратты игеруін болжау іскерлігі (иә, жоқ)	
<i>2. Оқытушының перцептивтік (латынша: perceptio – қабылдау) функциясы</i>	
Оқушылардың психикалық күйін қабылдау машығы (белсенді күй, тұнжырау, байбалам, сенімсіздік, тітіркеністік, апатия)	
<i>3. Оқытушының коммуникативтік функциясы</i>	
Қарым-қатынастың көрініс беруі (педагогикалық ырғақ, сөйлеу мәнері, топпен байланыс орнату дағдысы)	
<i>4. Оқытушының ұйымдастыру функциясы</i>	
1. Оқытушының сабақ барысында өз қызметін басқаруы	
2. Оқушылардың жеке және танымдық ұжымдық әрекетін ұйымдастыру, сабақтың барлық сатысында тәртіпті қадағалау	

<i>5. Бақылау функциясы</i>	
1. Оқушылардың ақпаратты меңгеруін бақылау тәсілдері	
2. Мұғалім берген бағалардың шынайылығы	
3. Мұғалім берген бағалардың объективтілігі	
4. Бағалау формаларының алуан түрлілігі	
5. Мұғалімнің өзіндік бақылау ерекшеліктері	
<i>6. Оқушылар жұмысын талдау. Оқушылар зейінін шоғырландыру</i>	
1. Мұғалім сынып зейінін жеткілікті түрде жылдам шоғырландыра алды ма (1-2 минут; 5 минутқа дейін) ?	
2. Оқушылар зейінін аудару мен шоғырландыру үшін мұғалім қандай тәсілдер мен құралдарды қолданды ?	
3. Сабақта зейін аудармаған оқушылар болды ма (зейін аудармаған оқушылар пайызы) ?	
4. Зейін аудармаудың себептері қандай ?	
5. Сабақтың қай минутында зейін деңгейінің төмендеуі орын алады ?	
<i>7. Мұғалімнің оқушылардың оқу материалын қабылдауын ұйымдастыруы</i>	
Мұғалім қандай құралдармен тәсілдермен (мазмұндаудың логикалық құрылымы, мәндік тарамдалу, негізгі қағидаларды бөліп алу, практикалық маңыздылық, көрнекілік) қабылдауды белсендірді ?	
<i>8. Оқушылар жадын белсендіру</i>	
1. Материалды есте сақтауды қалай ынталандырды (көрнекілік құралдар, тірек сигналдар, образдар, салыстырулар пайдалану, мазмұндау бірізділігі және логикалығы, эмоциялық)?	
2. Оқу материалы қабылдауда ыңғайлы болуы үшін педагог не жасады?	
<i>9. Оқушылар ойын белсендіру</i>	
1. Педагог ойлауды қалай ұйымдастырды және оның шығармашылық сипатын немен ынталандырды (мәселелік мазмұндау, оқушыларға сұрақтар қою, оқушылардың мазмұндалған материалға қарама-қайшылықтар іздеуі) ?	
2. Оқушылар сабақта ақыл-ой әрекетінің қандай тәсілдерін қолданды (талдау, салыстыру, маңызды белгілерді бөліп алу, қорыту, жіктеу, тұжырым) ?	
3. Сабақта қандай ой сапалары қалыптасты (дербестік, сынилық, ыңғайлылық, ой ұшқырлығы, ақыл-ой тереңдігі, парасат кеңдігі) ?	
4. Сабақта қандай ақыл-ой сапасы көрініс берді ? (дербестік, сынилық, ыңғайлылық, ой ұшқырлығы, ақыл-ой тереңдігі, парасат кеңдігі)?	
<i>10. Елестетуді ұйымдастыру</i>	
1. Елестетуді белсендіруді талап еткен жағдайлар сабақта орын алды ма (иә, жоқ)?	
2. Сабақта елестетудің қандай түрі көрініс берді (жасампаздық, шығармашылық) ?	
3. Шығармашылық елестетудің көрініс беруін мұғалім қалай ынталандырды ?	
<i>11. Оқушылардың сабаққа қатынасы</i>	
1. Қарым-қатынастар сипаты (оң, теріс, немқұрайлы, қызығушы)	
2. Оқушылардың сабаққа қатынастарының (сабақ сатыларындағы) тұрақтылығы	

Сабақты кешенді талдау төмендегідей сипатта жүргізіледі

Сабақтың кіріспе бөлімі бойынша:

- оқушыларға сабақтың тақырыбы мен мақсаттарын жеткізу тәсілі;
- жаңа оқу материалын мазмұндау (мазмұндау айқындығы, тәсілдерді көрсету, жұмыс эталондарын демонстрациялау) сипаты;
- тапсырмаларды орындау кезінде өзіндік бақылау тәсілдерін түсіндіру;
- жұмыс орнын ұйымдастыру мен қауіпсіздік техникасына қойылатын талаптарды мазмұндау;

- оқушыларды сынақ жаттығуларын орындауға тарту;
- оқушылармен орындалған жұмыстар технологияларын талқылау және барынша тиімді нұсқаларды таңдау;

- оқушыларға тапсырмаларды беру және уақыт нормаларын хабарлау.

Сабақтың негізгі бөлімі бойынша:

- сабақтың басталуын ұйымдастыру;
- оқушылардың жұмыстағы тәсілдердің дұрыс бірізділігін сақтауы;
- қауіпсіз техникасы талаптарын орындау;
- қондырғы күйі, жұмыс орындарын ұйымдастыру;
- мазмұндалған оқу материалын оқушылардың игеруін тексеру;
- оқушыларды орындалған жұмыс үшін өзара бақылауға тарту;
- оқушылардың жұмыстарды орындау үрдісінде өзіндік бақылау тәсілдерді игеруі;
- сабақ құрылымы және оның әдістемелік бірізділігі.

Сабақтың қорытынды бөлімі бойынша:

- сабақтағы оқушылардың жұмысын, жауаптар сапасын, олардың белсенділігін талдауы;

- білімді тексеру және бағалау тәсілдері; шынайылық, бағалар сенімділігі; оқушылардың өз жұмыстарын бағалауына қатынасы;

- үй тапсырмасының мазмұны мен көлемі;
- оқушылар дербестігін дамыту;
- үйге тапсырма.

Сабақтың тәрбиелік маңызы:

- оқытушы мен оқушылардың өзара қатынас стилі қандай;
- сабақты ұйымдастырудағы, оны жүргізу әдістемесіндегі, шеберхананы жабдықтау мен безендірудегі қандай жақтар оқушылардың еңбек мәдениетіне тәрбиеленуіне, қондырғылар мен аспаптарға деген ұқыпты қатынасына, тапсырылған іс үшін жауапкершілікке жол ашады;

- аталған сабақта оқушыларды дербестікке тәрбиелеу, өз күшіне деген сенім, алға қойылған мақсаттарға жетудегі табандылық, қиындықтарды бағындыру дағдысы нақты неде көрініс берді;

- өтілген сабақта оқушылар шығармашылығы қалай ынталанып, олардың бастамашылдығы дамыды;

- оқушыларда өздерінің жұмыстарының қоғам үшін пайдалылығы мен халық шаруашылығындағы таңдалған кәсіптің рөлін ұғыну сезімі қалай туындады;

- сабақтың қандай жақтары оқушыларда жұмыс абыройы мен оның даңқ сезімінің, өз кәсібіне деген мақтаныштың тәрбиеленуіне жол ашты;

- ұжым алдындағы борыш, ұжымның жалпы еңбек мақсатына жылдам жетуге ұмтылу сезімдері, ұжымдағы машық пен дағды қалай пайда болады;

- сабақты ұйымдастыру мен өту әдістемесінің қандай күшті және әлсіз жақтары барынша жарқын көрініс берді;

- оқулықтар мен көрнекі құралдар саны жеткілікті болды ма;
- оқытушы мен оқушылардың сөйлеу мәдениеті қандай болды;
- оқушылар өздерін қалай ұстады;
- сабақ мақсатына қол жеткізілді ме?

Ары қарай нұсқау берушінің жалпы бағасы беріледі.

Сабақ бойынша ескертулер: сабақтың оң жақтары; сабақтың кемшіліктері; сабақты жетілдіру бойынша тұжырымдар мен ұсыныстар. Сабақтың сандық көрсеткіштеріне келесілер жатады: сабақты оқытудың техникалық құралдарымен, оқу-көрнекі құралдармен, дидактикалық таратпа материалдармен жабдықталу деңгейі; оқу уақытын тиімді пайдалану коэффициенті; оқушылардың танымдық белсенділік дәрежесі; пәндер, сол пән тақырыптары арасындағы байланыстар саны және сан-алуандығы; оқушылар білімін бағалау нәтижелері.

Сапалық көрсеткіштер болып келесілер белгіленеді: сабақта оқытушының (шебердің) өзінің педагогикалық іскерлігін жүзеге асыруы; білім сабақтастығын, олардың байланыс сапасын қамтамасыз ету; сабақта қолданылатын әдістемелік құралдардың сан-алуандығы, оларды қолдану шеберлігі, тиімділігі; оқу материалын мазмұндау сипаты (түсіндірме-иллюстрациялық, мәселелік және басқалар); оқушылардың білімді меңгеру деңгейі (қарапайым жандандыру немесе шығармашылық әрекет және басқалар); оқушылар білімін бағалау шынайылығы; оқушылардың танымдық және кәсіптік қызығушылықтарын дамыту; сабақтың эмоциялық жағы және басқалар.

Қорыта айтқанда сабақтар мазмұнын пәндік, жалпы дидактикалық және кешенді талдау педагогтың әдістемелік дайындығын жетілдіруде маңызды роль атқаратындығын күнделікті тәжірибе дәлелденуде.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Г.И.Кругликов, Методика профессионального обучения с практикумом: учебное пособие для студентов высших учебных заведений/ Г.И.Кругликов. – М.: Издательский центр "Академия", 2005. – с.288
2. Методы профессиональной подготовки: методические указания по выполнению курсовой работы/сост.: А.С.Степанова-Быкова, Е.Е.Савченко, А.С.Карманова, О.В.Константинова. - Красноярск: ИПК СФУ, 2009. - (Методика профессионального обучения: УМКД № 1513/1115-2008 / руководитель творческой группы Т.Г.Дулинец).
3. Эрганова, Н.Е. Методика профессионального обучения: учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений/ Н.Е. Эрганова. - М.: Издательский центр "Академия", 2007. – с.160.
4. Кукушин, В.С. Теория и методика преподавания / В.С.Кукушин. - Ростов-на-Дону.: Феникс, 2005. — с.474.
5. М.Г.Шалунова, Практикум по методике профессионального обучения / М.Г. Шалунова, Н.Е. Эрганова. – Екатеринбург (Санкт-Петербург): Уральское издательство. государственнй проф.-пед. Университет, 1995.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

KLASİK ARAP NEVÂDİRİNDE ZEKİ KADIN FİGÜRÜ

Öğr. Gör. Dr. Muhammed EFİL

Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-0385-1866>

muhammed.efil@gmail.com

ÖZET

Klasik dönemlerden itibaren Arap toplumundaki erkek egemen yapı her alanda kendini gösterdiği gibi edebiyat sahasında da oldukça yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Edebiyatın çok özel bir alanı olan mizahta da genelde erkek başroldeyken kadın ancak erkeğin aşağıladığı, hakaret ettiği veya faydalanmaya çalıştığı bir figüran olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekilik veya zekâdan doğan hazırcı cevaplık, kişi için ayırt edici bir özellik olması gerekirken, Arap edebiyatındaki kadın figürü zekâsını boşama yetkisini bir silah olarak kullan kocasına, despot efendisine ya da ebeveynine karşı savunma aracı olarak sergilemektedir. Arap nevâdir eserlerinde yer alan nüktelerde kadın karakteri genel itibarıyla şarkıcı, cariye, çöpçatan veya falcı gibi ezilmeye müsait bir figüran olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında söz konusu materyalin sınırlı bir kısmında kadının kendisine yakışır bir nezahet ve zarafetle zekâsını ortaya koyduğu görülmektedir. Nitekim zeki kadınlar *Kitâ-bü'l-ezkiyâ* türü eser ve bölümlerde kendisine yer edinecek kadar edebî değeri haiz güçlü bir aktördür. Bu çalışmada bütün baskı ve örselemeler karşısında Arap literatüründe zekâ ve feraset timsali olarak gösterilen kadın figürüne dair zengin materyalden istifade edilmiş; söz konusu karakterin mizahi yönleri çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Mizah, Zeki Kadın.

THE INTELLIGENT FEMALE FIGURE IN CLASSICAL ARAB NAWADIR

Lecturer PhD Muhammed EFİL

ABSTRACT

Since the classical periods, the male-dominated structure in Arab society has manifested itself being felt quite intensively in the field of literature as well in all areas. In humor, which is a very special field of literature, while the male is the leading role, the woman appears as a figure that the man humiliates, insults or tries to take advantage of. Cleverness or quick-wittedness arising from intelligence, while it should be a distinctive feature for the person, the female figure in Arabic literature displays her intelligence as a means of defense against her husband who uses her power to divorce as a weapon, despotic master or parent, In the jokes in the Arab anecdotes works, the female character is generally seen as an inferior type person for oppression, such as a singer, concubine, matchmaker or fortune teller. In addition, in a limited part of the material in question, it is seen that the woman reveals her intelligence with a decency and grace befitting her. As a matter of fact, intelligent women are strong actors who have enough literary value to have a place for themselves in *Kitâ-bü'l-ezkiyâ* type works and chapters. In this study, it is benefitted from rich material about the female figure, which is shown as the epitome of intelligence and foresight in the Arabic literature against all pressures and abuses; The humorous aspects of the character in question have been evaluated from various perspectives.

Keywords: Arabic Literature, Humor, Intelligent Woman.

GİRİŞ

İnsanlığın uzun tarihi boyunca “kadın”, erkek egemen toplumların karakteristik bir vasfı olarak sosyal statüsü ve rolü itibariyle genelde erkeğin gerisinde kalmış ve bu durum hayatın hemen bütün alanlarında geçerliliğini korumuştur. Ataerkil toplumlarda kadın, kültürel ve ideolojik açıdan “öteki” olarak kabul edilmiş, erkekten aşağı seviyede görülmüş ve erkeklerin kontrol edici gücünü her alanda hissetmiştir.¹ Bu genel geçer şablon, klasik dönemlerden itibaren Arap toplum yapısının türlü alanlarında da kendini göstermiş, en çok da edebiyat sahasında varlığını hissettirmiştir.

Klasik Arap edebiyatının daha özel bir alanı olan mizahta da durum çok farklı değildir. Bu kadim mizah geleneğinin üretimi olan nevadir örneklerinde de “erkek” belirgin biçimde baskın karakteri temsil etmekte, kadın ise nispeten silik bir görüntü çizmektedir. Arap nevâdir eserlerinde yer alan nüktelerde kadın karakteri genel itibariyle şarkıcı, cariye, çöpçatan veya falcı gibi daha

¹ Turan Özgür Güngör, “George Eliot’ın Floss Nehrindeki Değirmen (1860) Adlı Eserinde Eğitim ve Kadın” *International Social Sciences Studies Journal* 6/64 (Haziran 2020), 2495.

ziyade hizmet etme pozisyonundaki, bazı örneklerde de ezilmeye müsait bir figüran olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanında söz konusu materyalin sınırlı bir kısmında kadının kendisine yakışır bir nezahet ve zarafetle zekâsını ortaya koyduğu ya da şiir, nüktedanlık vb. özel kabiliyetleri ile ödüllendirildiği görülmektedir. Yine de Arap nükte derleyicileri zeki kadınlara dair şifahi ya da kitabi kültürde anlatılan rivayetleri müstakil eserler bünyesinde bir araya getirmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim *Kitâbü'l-ezkiyâ* türü eserlerde ya da buna benzer başlıklar içeren kitap bölümlerinde “zeki kadın” figürü, edebî değeri haiz latife ya da nüktelerin etkin aktörü olarak resmedilmiştir.

Geçmişin kadını ikinci plana iten ya da onu ihmal eden genel karakterine rağmen, bu bilimsel sunumda, Arap literatüründe zekâ ve feraset timsali olarak tasvir edilen kadın figürüne dair yazılı geleneğe ait zengin rivayet kültürüne dikkat çekilecek ve bazı mizahi perspektifler üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Kadın ve Mizah

Genel anlamda kadınlar ve erkekler arasında mizah tarzları ve mizah anlayışlarındaki farklılığı toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak, kadına daha az değer verilmesiyle yani kültürel cinsiyet rolünün etkisiyle açıklanabilir. Birçok konuya malzeme olan kadınlar çoğu zaman mizahın nesnesi, nadiren de öznesi olmuş ve bu durumun genel olarak toplumsal cinsiyet eşitliği adına negatif çağrışımlar uyandırdığı görülmüştür. İnsanların yazılı ya da sözlü mizah üretirken bilinçli bir şekilde veya bilmeden “kadın”ı malzeme olarak kullanması, bunu yaparken de yıkıcı bir mizah tarzını tercih etmesi nedeniyle, toplum -farkında olsun olmasın- kadını duygusal ve psikolojik şiddete müsait bir hedef haline getirmiştir. Bir başka ifadeyle, toplumun benimsediği belirli bir mizah tarzı ve bunun enstrümanları, keza mizahın objesinin “kadın” olması, ona uygulanan örtük bir şiddet biçimini temsil etmektedir.²

Kadın-mizah ilişkileri üzerine türlü değerlendirmeler yapılmaktadır. Her şeyden önce cinsiyet olgusu, mizahın en temel kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Dişil ve eril cins mizaha sıklıkla konu olurken aynı zamanda bu iki cinsle ilgili mizah açısından belirli kalıp yargılar da oluşturulmuş görünmektedir. En bilinen kalıp yargı kadınların mizahtan anlamadıkları üzerine oluşturulmuştur. Genel kaniye göre, kadınlar mizahtan anlamadıkları gibi mizah da üretmez; ayrıca cins-i latifin mizah enstrümanına başvurmalarına toplumca da pek hoş bir gözle bakılmaz.³

Esasen taklit yapabilen, farklı güldürü öğelerini bulup bunları sunmayı başarabilen; keza kendi zayıf yönlerini kullanarak da mizah üretebilen kadınlar daha özgüvenli davranışlar sergilerler. Böyle kadınlar insan ilişkilerinde sosyal yetkinliği yüksek bireyler olarak güçlü bir iletişim kurabilir, problem çözme becerisi yönünden de kendilerini kanıtlayabilirler.⁴

² Songül Karaca Aydın, “Kadınlarda Mizah Anlayışının Aile Hayatı ve Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi”, *Aksaray İletişim Dergisi* 2/2 (Ocak 2020), 18.

³ Gülay Yavuz, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Kapsamında Popüler Türk Mizah Kültürü’nde Cinsiyetler Arası Mizah Algılarının Farklılaşması* (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017), 55.

⁴ Yavuz, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Kapsamında Popüler Türk Mizah Kültürü’nde Cinsiyetler Arası Mizah Algılarının Farklılaşması*, 20.

Fıkra kültürünün genelinde erkek ve kadın yaşamı ağırlıklı olarak eril bakış açısıyla işlenmektedir. Bu nedenle maskülen bir perspektif argoya, cinselliğe ve şiddete dair mizahi temaları tekeline almış gibidir, diyebiliriz.⁵ Hususan yaşamımızın hemen her alanına hâkim olan kadına yönelik şiddet olgusu esprilere dahi yansıtılarak adeta meşrulaştırılmaktadır.⁶

Klasik Arap Mizahı Literatüründe: “Kadın”

Hekim Ebû Zeyd Huneyn b. İshâk el-İbâdî'nin (ö. 260/873) *Nevâdirü'l-felâsife ve'l-hükemâ (âdâbü'l-felâsife)* adlı eserinde, kadim filozofların kadına yönelik mizojinik yaklaşımlarını örnekleyen pek çok anekdot yer almaktadır ki bu bölümler kültür tarihi açısından çok çok önemlidir. Müellif Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ebû Tâhr Tayfûr (ö. 280/894) ise sıradışı bir şekilde *Belâğâtü'n-nisâ* adlı kitabında kadını merkeze alarak dikkatini ve mesaisini cins-i latif tarafından üretilmiş şiir, dil, ahbar rivayetleri üzerinde yoğunlaştırmış ve erken döneme ait kadın edebiyatının korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Kitabın hususan *Nüktedan kadınların hazırcevapluluklarına dair* başlıklı bölümünde kadın mizahı açısından bir yoğunlaşma göze çarpar. Keza mücûn adını verdiğimiz müstehcen içerikli anekdotlar da *Ahlaksız kadınların haberleri, nükteleri, hazırcevapları* başlığı altında toplanmıştır ki bu hikayelerin de büyük bir kısmı kadın zekası üzerinedir. Bu eser aynı zamanda, İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) konusu kadın olan *Ahbârü'n-nisâ*'sının da ilham kaynaklarından birini teşkil eder.

Müellifinin, mizahi bir üslup içerisinde iktibaslarla zenginleştirdiği *Ahbârü'n-nisâ* kadının Arap kültüründeki yerine dair önemli ipuçları ve ayrıntılar sunar. Kadın, kadının fiziksel özellikleri, kadın-erkek ilişkileri, aşk, cinsel yaşam, romantizm, şehvet, ereksiyon, kıskançlık, zina vb. birçok tema bu eserdeki anekdotların konularını oluşturmaktadır. Hatta ve hatta merkezinde zeki kadın imajının olduğu ve müstehcenlik sınırlarının zorlandığı kimi eserlerde bazı lafız, şiir, hikâye ve rivayetlerin muhakkikler tarafından ayıklanmak durumunda kalındığına da şahit olunmaktadır.

Mülhid olduğu iddiasıyla idam edilen edip ve kâtip İbn Ebû 'Avn'ın (ö.322/ 934) *el-Ecvibetü'l-müskite*'si Arap mizah kaynakları içerisinde kronolojik olarak oldukça gerilere tarihlenen önemli bir edebiyat klasiğidir ve konusu da doğrudan zeka pırıltısı taşıyan anekdot örnekleri üzerinedir. Kitabın ana başlıklarından biri ise *Kadın Taifesinin Hazırcevapluluk Örnekleri* şeklinde başlığını taşır ki, müellif burada, tahmin edileceği üzere çok sayıda zeki kadın nüktesi sunmaktadır.

Ahbâr ve nevâdir derleyiciliğinin önemli isimlerinden İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) *Tabâi'u'n-nisâ*'sı klasik dönem kadın edebiyatının nadide örneklerini önümüze koyar ki burada yer alan malzemenin hatırı sayılır bir bölümü de cins-i latifin akıl, zeka ve ferasetine dayalı latifeleri konu alır.

⁵ Nebi Özdemir, “Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca”, *Milli Folklor* 11/87 (2010), 33.

⁶ Zihniye Okray, “‘Yaşam Koçu Afet’ Tiplemesi üzerinden Aile İçi Şiddetin Meşrulaştırılması”, *International Journal of Humanities and Education* 4/7 (Mayıs 2018), 92.

Elbette bunların yanı sıra Eserde yer alan rivayetlerin en önemli özelliği, salt gülmece kategorisine dâhil edilecek malzemeler olmayıp bilhassa Emevilerin ve ilk devir Abbasi halifelerinin hayatlarında bir şekilde yer eden kadın figürlerden, cariye ve şairelerden türlü vesilelerle söz ediyor olmasıdır. Elbette bu rivayetler vesilesiyle kadının dönem toplumlarındaki sosyolojik pozisyonu ya da kadına yönelik mizojinik tutumlar, keza kadının edebiyat ve şiir sahasındaki yetkinliği gibi konulardan da haberdar olunabilmektedir.

Vezir Ebû Sa‘d Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî’nin (422/1030) geniş bir kültür ansiklopedisi izlenimi veren *Nesri‘d-dürri fi‘l-muhâdarât* adlı eseri de genelde kadın hususan da zeki kadın figürüne dair önemli edebi materyaller içermektedir. Özellikle 4.Cildin 2.Babında yer alan “*Kadınların nükteli sözleri, ilginç hazır cevapları*” ve 8.Babında yer alan “*Edepsiz kadınların ve câriyelerin hikâyeleri*” başlıkları altındaki malzeme doğrudan konumuzla ilgilidir.

Keza, kadın, cariye, evlilik, cinsel temas, bekaret-dul, çok eşlilik, kuma gibi konu ve temalara dair pek çok anekdot, dini eğitimi güçlü ulema tarafından da değinilmiştir. *el-Keşşâf* müellifi Zemahşerî (ö.538/1144) bir belagat şaheseri kabul edilmesi gereken *Rebî‘ü‘l-ibrâr*’ın bir başlığını çok geniş bir şekilde kadınların evlenmesi, boşanması, hutbeleri, düğünleri, onlardaki övgüye ve yergiye konu şeyler oluşturmaktadır.

Zemahşerî’den çok kısa bir süre sonra ise Abbasi devrinin önemli tarihçilerinden İbn Hamdûn el-Bağdâdî (ö.562/1167) hacimli eseri *et-Tezkiretü‘l-hamdûniyye*’nin bir bölümünü *Kadınlara ait müstehcen hikâyeler*’e hasretmiştir. Belirtmek gerekir ki bu nevi malzemenin büyük bir bölümü aynı zamanda zeki kadın temasını da paylaşır.

Arap edebiyatında “zeki kadınların sergilediği başarı hikâyeleri” olgusuna titizlikle yer veren bir diğer klasik eser ise, hiç şüphesiz, İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla ün yapmış olan Hanbelî fakih ve vâizi Ebû‘l-Ferec İbnü‘l-Cevzî’dir (ö.597/1201). Onun mütevazı ve eğlenceli eserinin ana başlıklarından birinde “zeki kadın (مُتَقِنٌ)” kavramı net olarak görülür (فِي ذِكْرِ طَرْفٍ مِنْ أَخْبَارِ النِّسَاءِ وَالْمُتَقِنَاتِ)

Ve nihayet, zeki kadınlara dair oluşan anekdotik merviyatın kısmi bir bölümünün de bahnâme türünde kaleme alınan eserlerde yer aldığını hatırlatalım. Bu vadide hususan Tunuslu kadı ve tarihçi Şihâbüddîn Ahmed et-Tîfâşî’nin (ö. 651/1253) *Nüzhetü‘l-elbâb fî mâ lâ yûced fi kitâb* adlı eserini anmak gerekir. Belirtilen eser, hicri VII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan geniş bir zaman diliminde Müslüman toplumlarındaki cinsel içerikli konu, tema ve figürlere ilişkin tarihsel, sosyolojik, folklorik ve anekdotik bilgiler sunmanın yanı sıra, hususan 4. Babında “*Düşük ahlaklı kahpe kadınlara dair*” başlığı altında kadın zekasının ürünü olan fantastik bilgilere de yer verir.

Kadının Merkezinde Olduğu Mizah Temaları: *Hadâiku'l-ezâhir* Örneği

Klasik edebiyatta genel olarak kadın, özel olarak “zeki kadın” figürü etrafında kurgulu mizahın tematik olarak ne kadar şekillendirilebileceğini göstermek için bir eseri baz almak uygun olabilir. Bu eser, geç dönem müstakil mizah koleksiyonlarının en seçkin örneklerinden biri olan Endülüslü şair ve edip İbn ‘Âsım’ın (ö. 829/1426), tam adı *Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir* olan derlemesidir.⁷

Daha önce de işaret edildiği gibi, klasik Arap mizahında kadının merkeze alındığı anekdotlar oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Bu anekdotlarda kadın imajı kimi zaman eğlence meclislerinde bir muğanniye, sultanın sarayında ya da zengin taifesinin konağında bir cariye bazen de bir erkekle kadının evlenmesine aracı olan bir çöp çatan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara ilaveten aile yaşamındaki karı-koca arasında yaşanan çekişme ve diyalogları da klasik mizahın konu yelpazesine dâhil etmek gerekmektedir.

Nüktelerde genel olarak kadın ikincil karakter konumunda olup erkek ekseriya anekdotun ana kahramanıdır. Sözelimi, anekdotta cariye veya bir muğanniye yer alıyorsa efendisi ya da eğlenmeye gelen erkekler tarafından bazen kötü muameleye tabi tutulurken kimi zaman da sözlü tacize uğrayabilmektedir. Bununla birlikte kaydedilen bazı anekdotlarda kadının fâil, erkeğin kurban konumuna yerleştirildiği pek çok örneğe de rastlanmaktadır. Sözelimi bir kadın bir erkeğe hakaret edebilmekte ya da bir başka kadın kocasına dayak atabilmektedir. Ayrıca bazı rivayetlerde bir cariyenin efendisine zarif bir biçimde iltifatları gibi dokundurmaları da esprilerin ana konuları arasında yer alır.

Hadâiku'l-ezâhir'de kadının bazen fâil bazen de kurban olarak yer aldığı anekdot sayısı 100 civarındadır. Bunlardan 70 kadarı genel olarak kadın temalı anekdotlar iken bu 70'ten yaklaşık 40'ı özellikle mücûn bahislerinde kayda geçmiştir. Geriye kalan takribi 30 anekdot ise nikah, boşanma ve cariyelerle ilişkiler gibi konu ve temaları ele alan anekdotlardan oluşmaktadır.

Dönemin hâkim anlayışında ve doğal olarak İslam dünyasında da yaygın bir şekilde devam edegelen cariyelik sistemi sebebiyle kadın köle (cariye) figürünün hem saray ve konaklarda hem de çarşı ve sokakta boy gösterdiklerine tanık olmaktadır.

Bundan başka *Hadâiku'l-ezâhir*'de kaydedilen rivayetlerden anlaşıldığına göre kimi zaman hafif meşrep karakterdeki kadınlar çekinmeden erkeklerin yer aldığı işret meclislerine tek başına katılmakta, sohbetlerine iştirak etmekte, bazen gelişen sohbet esnasında şarabın de etkisiyle zekice bir imada bulunarak fuhşa davet eden ifadeler kullanmakta ve mizah üretimine katkı sağlamaktadır:

⁷ Söz konusu eser Şükrü Dinçer'in hazırlamış olduğu “Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn ‘Âsım el-Endelüsi'nin *Hadâiku'l-Ezâhir* Adlı Eseri” başlıklı yüksek lisans tezinde kapsamlı şekilde ve güzel bir üslupla ele alınmıştır. Bu başlık altındaki bilgiler bahsi geçen tezden alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Dinçer, *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn ‘Âsım el-Endelüsi'nin Hadâiku'l-Ezâhir Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2017).

Câhız anlatıyor: Bir kadın şarap içen genç bir grubun yanına oturur. Gençlerden biri bir kadeh de kadın için doldurur. Şaraptan hoşlanan kadına ikinci kadeh verildiğinde şarabı çarçabuk içer. Süratle içtiği şarabın etkisiyle yüzü kıpkırmızı kesilen kadın kendisine uzatılan üçüncü kadehi de devirdikten sonra “*Bana Iraklı kadınlarınızdan bahsedin delikanlılar*” der. “*Bu şaraptan onlar da içerler miydi?*” Gençlerden “*Evet*” cevabı alınca da üstü kapalı davetini yapar: “*Allah’a yemin olsun ki onların hepsi de zinakâr! Eminim şimdi sizler babalarınızın kim olduğunu dahi bilmiyorsunuzdur!*”⁸

Klasik mizahta daha çok eğlence meclislerinde ya da işret âleminde tesadüf ettiğimiz düşük ahlaklı kadınların kaba lafızlar içeren sözlerinin benzerlerine bazı karı-koca diyaloglarında da rastlamaktayız. Yine *Hadâiku’l-ezâhir*’den aldığımız bir örnekte, kadın zekice kocasına hakaret ederken dolaylı olarak kendi hayâsızlığını da itiraf etmektedir:

Kurban bayramında bir koç alıp eve götüren bir adama, hayvanı zayıf gören karısı “*Bu koç bir yönüyle sana, bir yönüyle de bana benziyor*” demiş. Karısının sözlerine anlam veremeyen adamcağız “*Nasıl yani*” deyince “*Anlatayım*” demiş karısı: “*Yağlılığı itibariyle aynı ben, boynuzları itibariyle de tıpkı sen!*”⁹

Klasik dönemde erkekler ile kadınlar arasını bulan, onların evliliğine aracı olan “*hâtibe*” adı verilen çöpçatanlar vardı. Kaynaklardan kadın zümresinin icra ettiği bir meslek olduğu anlaşılan bu hizmeti veren kimseler aynı zamanda sütanne arayan kişilere de aracı olurlardı. İcra ettikleri meslek gereği renkli bir karaktere sahip bu kadınların zaman zaman mizahi anekdotlara konu oldukları görülmektedir. Nitekim *Hadâiku’l-ezâhir*’de yer alan aşağıdaki hikâyede, zeki bir çöpçatan ile sözde sütanne arayan bir adam arasındaki diyalog mizahi bir dille aktarılmıştır:

Adamın biri bir çöpçatana gelerek bebeğini emzirecek bir kadına ihtiyacı olduğunu söyler. Ancak çevresinde çocuğu emzirebilecek kim varsa sıralayan kadına, adam hiç birini istemediğini söyler. Aracı kadın “*Ama bunlara ek olarak bildiğim hiç evlenmemiş güzeller güzeli, nüktedan bir cariye var. Sabiye o dilberin sütannelik yapmasını ister misin?*” deyince heyecana gelen adam “*İşte tam da istediğim evsafa bir sütanne*” der. Durumu anlayan kadın “*Şunu en başta söylesene be adam*” diye takılır “*sen kadını oğluna değil basbayağı kendine istiyorsun!*”¹⁰

Hadâiku’l-ezâhir’de tema olarak kadının ele alındığı nokteler içerisinde yaşlı kadınlar da bulunmaktadır. Aşağıya aldığımız örnekte yaşlılığı sebebiyle evlenme arzusunun kalmadığı düşünülen bir kocasının evlenme talebini oğluna zekice ve esprili bir dille iletmesi nüktenin özünü oluşturmaktadır:

⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. ‘Âsım el-Ğirnâti, *Hadâiku’l-ezâhir fi müstehsini’l-ecvibe ve’l-müdhikât ve’l-hikem ve’l-emsâl ve’l-hikâyât ve’n-nevâdir*, thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim (Kahire: Dârü’l-kütübi ve’l-vesâiki’l kav-miyye, 2014), 193.

⁹ İbn ‘Âsım, *Hadâiku’l-ezâhir*, 216.

¹⁰ İbn ‘Âsım, *Hadâiku’l-ezâhir*, 209.

Saray kâtipliği yapan bir adamın son zamanlarda allanıp pullanmaya merak salmış yaşlı bir annesi varmış. Bir ara rahatsızlanan yaşlı kadıncağız için eve doktor çağırılmış. Muayenesi esnasında kadının kokoş halini gören doktor: “*Annenizin ihtiyacı devâ değil cimâdır*” deyince kâtip “*Sus edepsiz herif seni*” diye çıkmış “*anacığım yaşlı ve düşkün bir kadındır, evliliği de nereden çıkarıyorsun?!*” Çoktan beri evlilik hayalleri kuran ama bir türlü bunu oğluna söyleyemeyen yaşlı kadın fırsatı ganimet bilip cevabı yapıştırmış: “*A benim şaşkaloz oğlum, dilini eşek arısı soksun! Sen doktor amcandan daha mı iyi bileceksin?*”¹¹

Böyle bir çalışmayı, kadın “zekâ”sının erkeğin “karizma”sını yerle bir ettiği tarihsel bir anekdot örneğiyle noktalamak uygun düşecektir. Birçok klasik kaynaktan yer alan bir rivayete göre, kurban pozisyonundaki erkek Emevî devrinin ünlü hiciv ustası Ferezdak’tır (ö. 114/732). Onu alt etmeye kararlı görünen “zeki kadın” ise, sosyal statüsü son derece düşük “sıradan bir cariye”dir. Ebü’l-Ferec el-İshfehânî¹², İbn Hamdûn¹³, İbn Tayfûr¹⁴ gibi kadim devrin önemli nükte derleyicilerinin eserlerine aldığı anekdotun serbest bir Türkçeyle yapılmış çevirisi şöyledir:

Emevi devrinin ünlü şairi ve hiciv sanatının tartışmasız otoritesi Ferezdak, meşhur katırına binmiş Bağdat sokaklarında çalımla dolaşıyormuş. İşe bak ki, bir grup câriyenin yanından geçtiği sırada altındaki dişi katır gürültülü bir şekilde yellenivermiş. Bunun üzerine dilberlerden güzelcesi “*Gümbürtünün kaynağı hanginiz acaba Ferezdak?!*” diyerek şaire takılmış. Aşağılamaya dayanamayan Ferezdak, gururunu kurtarmak amacıyla “*Bindiğim hangi dişi beni taşımaya kalksa zartayı böyle koyuverir zâten!*” deyivermiş. Ancak Ferezdak’ın küstah tavrı karşısında onu alt etmeye kararlı görünen câriye taşı gedğine koymuş: “*O halde, dokuz ay seni karnında taşıyan anacığının vay haline!*”¹⁵

KAYNAKÇA

Aydın, Songül Karaca. “Kadınlarda Mizah Anlayışının Aile Hayatı ve Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi”. Aksaray İletişim Dergisi 2/2 (Ocak 2020): 13-24.

Dinçer, Şükrü. Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn ‘Âsım el-Endelüsî’nin Hadâiku’l-Ezâhir Adlı Eseri. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2017.

Güngör, Turan Özgür. “George Eliot’ın Floss Nehrindeki Değirmen (1860) Adlı Eserinde Eğitim ve Kadın”. International Social Sciences Studies Journal 6/64 (Haziran 2020): 2495-2504.

¹¹ İbn ‘Âsım, *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 142.

¹² Ebü’l-Ferec el-İshfehânî, *Kitâbü’l-Eğânî*, thk. Semîr Câbir (Beyrut: Dârü’l-fikr), 10: 358.

¹³ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye*, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 7: 241.

¹⁴ Ebü’l-Fadl İbn Tayfûr, *Belâgâtü’n-nisâ*, thk. Ahmed el-Elfî, (Kahire: Matbaatü Medresetü Vâlideti Abbâs el-evvel, 1908), 165.

¹⁵ Şener Şahin, *Zartoloji (1001 Gece Esintileri: Yellenme Temalı Eski Zaman Hikâyeleri)* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019), 16.

İbn ‘Âsım, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Ğırnâtî. Hadâiku’l-ezâhir fi müstehsini’l-ecvibe ve’l-müdhikât ve’l-hikem ve’l-emsâl ve’l-hikâyât ve’n-nevâdir. Thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim. Kahire: Dârü’l-kütübi ve’l-vesâiki’l kav-miyye, 2014.

İbn Hamdûn. et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye. Nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1996.

İsfehânî, Ebü’l-Ferec. Kitâbü’l-Eğânî. Thk. Semîr Câbir. Beyrut: Dârü’l-fıkr, t.y.

İbn Tayfûr, Ebü’l-Fadl. Belâgâtü’n-nisâ. Thk. Ahmed el-Elfî. Kahire: Matbaatü Medresetü Vâlideti Abbâs el-evvel, 1908.

Okray, Zihniye. “‘Yaşam Koçu Afet’ Tiplemesi üzerinden Aile İçi Şiddetin Meşrulaştırılması”. *International Journal of Humanities and Education* 4/7 (Mayıs 2018): 91-115.

Özdemir, Nebi. “Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca”. *Milli Folklor* 11/87 (2010): 27-40.

Şahin, Şener. *Zartoloji (1001 Gece Esintileri: Yellenme Temalı Eski Zaman Hikâyeleri)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019.

Yavuz, Gülay. *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Kapsamında Popüler Türk Mizah Kültürü’nde Cinsiyetler Arası Mizah Algılarının Farklılaşması*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

PERFORMANCE APPRAISAL OF THE ALBANIAN PRISONS POLICE PERSONNEL

Research Assistant Valbona NDREPEPAJ

Faculty of Law, University of Tirana, ALBANIA

ORCID: 0000-0003-0766-6289

ndrepepaj89@gmail.com

Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN

Ankara Hacı Bayram Veli Uni, Faculty of Eco.and Adm. Sci.,TURKEY

ORCID: 0000-0001-5715-5466

kamil.bilgin@hbv.edu.tr

ABSTRACT

This research aims exploring whether performance appraisal of the Albanian prisons Personnel (police) is an effective process, - that is, real, concrete and leads to the desired conclusion. To achieve this, firstly we explored Albanian official documents and acts that provide for the manner and procedure of carrying out this process. Secondly, we explored the delivery of the practice of performance appraisal of the Albanian prisons police personnel. Infact the Prison Police plays an important role not only in maintaining security in the institutions for the execution of criminal decisions, but also in the process of rehabilitation of convicted persons and their reintegration into society. By this, ultimately, we came to the realization that the performance appraisal of Albanian prison personnel is a formal process and isn't always completed in practice, as a result. But, for this role to be played successfully, the Prisons Police personnel, with whom we will work with during this research, have to undergo modern techniques of human resource management, such as: recruitment, personal and professional development, motivation, performance appraisal, etc.

Key words: Albania, prisons police personnel, performance appraisal.

ARNAVUTLUK CEZAEVLERİ POLİS PERSONELİNİN PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

**Research Assistant Valbona NDREPEPAJ
Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Arnavutluk cezaevi güvenlik personeli (polisi) performans değerlendirmesi sürecinin ne derece etkili olduğunu; diğer bir deyişle gerçek, somut ve istenen sonuca götürüp götürmediğini belirlemektir. Bu amaca yönelik olarak sürecin gerçekleşme biçimi ve işlemlerini içeren kanun ve resmi belgeler incelenmiştir. İkinci olarak, söz konusu performans değerlendirmenin uygulamasına bakılmıştır. Aslında Arnavutluk cezaevi polisleri, sadece cezaevi güvenliğinin sağlanmasında değil, aynı zamanda hükümlülerin rehabilitasyonu ve topluma yeniden kazandırılmasında da görevleri olması nedeniyle, işe alım, kişisel ve mesleki gelişim, motivasyon ve performans değerlendirme gibi modern insan kaynakları yönetimiyle yönetilmesi gereken personeldir. Araştırma sonucunda, Arnavut cezaevi güvenlik personeli performans değerlendirme uygulama sürecinin, resmi bir süreç olmakla birlikte, uygulamada her zaman tamamlanmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Cezaevi Güvenlik personeli, Performans değerlendirme

INTRODUCTION

The Prison Police plays an important role not only in maintaining security in the institutions for the execution of criminal decisions (hereinafter IECD), but also in the process of rehabilitation of convicted persons and their reintegration into society. But, for this role to be played successfully, the Prisons Police personnel, with whom we will work with during this research, have to undergo modern techniques of human resource management, such as: recruitment, personal and professional development, motivation, performance appraisal, etc. This means that, the aim is for this section of the police personnel to be "the best of the best" (Holzer, 2015) and secondly, the personnel of this police force, - "the best of the best", - must continuously undergo techniques to improve their skills at work. This fact has intrigued us to explore whether "performance appraisal", being an important management tool and that promotes professional development of personnel, is effectively used to manage the personnel of the Albanian Prisons Police.

Exploring this, - the effectiveness or not of using the instrument of performance appraisal for the personnel of the Prisons Police, - whether or not it is a real, concrete process and brings the desired conclusion, has intrigued us even more because there is no scientific research in this regard in Albania and there is a lack of official information on this instrument. Indeed, if you research the annual reports of the General Directorate of Prisons, no information, statistics or comments on this instrument are stated.

After reviewing of the relevant literature, for the completion of this research, which mainly describes a certain situation in the IECD, *firstly* Albanian official documents and acts that provide for the manner and procedure of performance appraisal of prison police personnel have been explored, such as law no. 80/2020 “On the police to the prison”, etc. *Secondly* we explored practices for the completion of this process. For exploring of this praxis - to find out if it is an effective process or not, we have focused on exploring three key elements, such as:

- *Completion of the process of performance appraisal for the prisons police personnel;*
- *Procedure of the completion of performance appraisal for the prisons police personnel;*
- What we have baptized as “Achilles heel” in this research - *the purpose of the performance appraisal outcomes.*

The analysis of the gathered data was performed using the description, interpretation, and juxtaposition method. By these processes of analysis, ultimately, we came to the realization that the performance appraisal of the Albanian prisons police personnel generally, is a formal process and predominantly, isn’t carried out always in practice.

LITERATURE REVIEW

At the end of the literature review process on performance appraisal in the public administration in general and in the IECD in particular, or on the performance measurement according to the terminology used by Albanian legislation and during this research, it is noted that performance appraisal, being a key human resource management technique, not only holds the public employees accountable, but also encourages them to continuously develop personally and professionally and benefiting both at the individual and institutional level (Morrissey 1983; Murphy and Cleveland 1990; Daley 1992; Rubin 2011; Mulvaney, 2012).

Secondly, in general, research on performance appraisal has been conducted by private organizations and scientific research in this regard in public organizations is scarce (Rubin, 2011). But in recent years, due to reforms to modernize the public administration in general, performance appraisal has caught the attention of public administration scholars and practitioners even more; as it is believed that if this instrument is properly designed and implemented it can bring many benefits (Feldman 1981; Murphy and Cleveland 1991; Daley 1992; Levy and Williams, 2004).

Third, studies show that performance appraisal at the workplace is necessary to make employees accountable in contributing to the achievement of the organization's mission and goals (Murphy and Cleveland 1991; Daley 1992; Fletcher, 2001; Levy and Williams, 2004), since it affects the balancing of individual interests to institutional ones (Murphy and Cleveland 1991).

Fourth, in Albania such research is completely lacking both in the private and public sector. *Fifth*, in the literature it is suggested that the manner of completion and functioning of performance appraisal in a penitentiary institution is the same as for any other unit of public administration. This means that even in this case the same models, characteristics, principles, goals and benefits apply.

These findings in the literature support the importance of the completion of this research and turn it into an added value not only for the Albanian scientific community, but also the international community, since not only does it address a not very considered element in the public administration, such as performance appraisal, but also transfers this research to a field that hasn't been considered much previously, such as the IECD. We can say with certainty that this research is the first of its kind in Albania. We are pleased to be able to stimulate scientific research and debate in this regard.

METHODOLOGY

In order to complete the second part of this research, - exploring the practical application of the performance appraisal process, the focus was on the executive personnel, or the so-called street-level bureaucrats of the prison police, who serve in the several IECD in Tirana, Albania. This group of the personnel of prisons police has been selected, considering that they are the main link in an IECD, because they are in direct contact with convicts¹. While we have chosen IECD in Tirana, where mainly serves the sentences the inmates of minor criminal offenses and women for the accelerating process of the gathering data and guarantee of a sufficient number of the participants.

At the time that the questionnaire was conducted, there were approximately 462 police officers employed at the Prisons Police. However, the questionnaire was completed by roughly 22 % of them or 34 police officers. In order to assess the quantity of collected data, there are other circumstantial facts to consider in addition to the findings presented, which existed at the time of the questionnaire's distribution or even in general, such as: not all staff being effectively at work, as some of them may have had a suspended status; may have been on annual leave; or there may be vacant positions, etc.

The questionnaire, which was created on "Google drive" forms platform and shared in the official email of the chosen IECD from 18.11.2020 to 16.02.2021, after obtaining the relevant permit by the General Directorate of Prisons, was built based on the relevant literature and in the needs of the penitentiary system in Albania.

¹Article 3/4, Law no. 80/2020 "On prisons police".

The questionnaire is based on three sections. First section - General data, - gathering demographic information, such as: gender, age, education and seniority. Second section, which is the subject of another study and third section, - Performance appraisal of Prisons Police employees in the Republic of Albania, - with data being collected on three main elements, such as:

- *Has the process of performance appraisal for the prisons police personnel been completed?*
- *In what ways and according to what procedures has this process been completed?; and*
- *What is the purpose of the performance appraisal outcomes?*

These three questions are designed to objectively explore whether the performance appraisal of the prisons police personnel in Albania is an effective instrument or not; which means is it real, concrete and does it provide the desired outcome?

The questions asked were open-ended, which means that the police officers willing to complete the questionnaire had to give their explanations for each questions.

FINDINGS

1. Performance appraisal of the Albanian prisons police personnel: legal provisions

In the new law, no. 80/2020, “On prisons police” only one article provides that the employee of the Prisons Police is subject to the annual assessment by the direct superior regarding work progress and the acquisition of additional knowledge.² From this legal provision it is understood that performance appraisal is completed only once a year. Indeed, similar practices and literature³ (Delpo, 2007) suggest that completing this process for a shorter period, e.g., once every 6 months.

Second, it is provided that the performance appraisal is completed by the direct superior. Such provision is also provided by the literature (Armstrong, 2007), as it shows that the use of this instrument, completed by the official closer to the personnel being appraised, will be effective in achieving its purpose.

Third, it is provided as a goal-oriented process, as it is carried out to guarantee the smooth running of the work and the acquisition of additional knowledge. At the same time, this provision suggests that as an element of a contemporary process of performance appraisal, the idea of balancing institutional interests with individual ones, aiming at the realization of objectives at work, but also furthering the personal and professional development of the employee being appraised (Marr, 2008).

²Article 30.

³Law no. 152/2013 “On Civil Servant”.

However, this article alone is not sufficient to determine the nature, elements and characteristics of performance appraisal for prisons police officers as well as to determine the procedure for its application; the role of the employee in this process, and what is the most important is to ensure the practical implementation of this instrument. The situation is even more concerning, because according to article 59 of the law- named implementing bylaws, the Council of Ministers or the Minister of Justice are not liable to issue bylaws pursuant to point 4 of article 30, suggesting the ineffective implementation of this instrument in practice. Even in the old law, no. 8321, dated 02.04.1998, “On prisons police”, Order no. 5561/3, dated 05.09.2006 “On the approval of the Internal Regulation of the General Directorate of Prisons”, - article 9, the Directorate of Human Resources, Finance and Services, or the General Regulation of prisons, etc.,⁴ does not provide any provision on regulating the process of performance appraisal of prisons police personnel, resulting in a lack of a complete regulatory legal framework for this instrument, which means lack of effectiveness in practice.

2. Performance appraisal of the Albanian prisons police personnel:

Data collected from practice

Demographic data and questions of the research are explained under the following headings.

2.1. Demographic data

Demographic data of the research are shown in Table 1.

Table 1: Demographic Data of the Research

Indicator	Data
Gender	Male : 66.7 % Female: 33.3 %
Age	Average age 40.2 years (age range from 28 years to 53 years)
Seniority	31.8 % have been part of the penitentiary system for 16-20 years; 28.6 % have been part of the penitentiary system for 0-5 years; 19 % have been part of the penitentiary system for 6-10 years; 14.3 % have been part of the penitentiary system for 10-15 years.
Education	47.6 % have completed only the upper-secondary education; 52.4 % hold a university degree. Respectively 23.8% hold a Bachelor degree; 9.5 % hold a Professional Master’s degree; 19 % of them hold a Master of Science degree. Mainly, respondents have stated they have a university degree in: -Legal Sciences; -Economic Sciences - Business Administration; -Security Academy; -Social Sciences and -University of Arts.

⁴<http://www.dpbsh.gov.al/newweb/?fq=brenda&m=shfaqart&gj=gj1&aid=516>.

2.2. Questions

Regarding the first question, *Has the process of performance appraisal for the prisons police personnel been completed?*; all respondents have stated that the process has been completed in their institution.

Regarding the second question, *In what ways and according to what procedures has this process been completed?*, 6 members of the personnel responded with “evaluation of duty performance and behavior for one year”; 3 of the personnel members answered “through the characteristics of the annual rating”; 3 members of the personnel have responded with “mainly equal, but also selective”; 3 members of the personnel have responded with “good”; 3 members of the personnel have responded with “very good”; 3 members of the personnel have responded with “physical training and writing exam”; 1 member of the personnel responded with “the form is filled in by the direct superior, signed by the holder and placed in the personal file”; 3 of the members responded with “by supervisor”; 1 responded with “every six months”; 1 of the personnel members responded with “according to the achievement of objectives”; 1 of the personnel members responded with “the performance appraisal is carried out for a period of 6 months by the directors of the institution”; 2 of the personnel members responded with “evaluation by supervisor”; 1 of the personnel members responded with “evaluation form by holder”; 1 of the personnel members responded with “evaluation form”, 1 of the personnel members responded with “The evaluation is carried out at the end of every year”; and 1 of the personnel members responded with “according to work outcomes”.

These answers are important to understand how the performance appraisal process is carried out in an IECD in Albania as well as for an objective reading of the data collected from the first question. For example, if we stop to the first question, despite the fact that all respondents have answered that in their institution the process of performance appraisal is completed, in fact such a process is not always completed, since from the answers they gave to the second question, 47% of them, turn out to have no information on how this process is completed. In other words, either this process is not completed in their institution, or it is completed formally and without respecting the general principles on which this important management instrument is based, - it is not open, transparent, comprehensive, and it is not focused on the personnel, it is not oriented towards the completion of its purpose, etc.

Whereas, for 53% of them we can note that the performance appraisal process is completed in their institution and to some extent it is carried out by respecting some of the principles on which this process is based and functions, as an open and confidential process, but the personnel being appraised does not play an important role in this process and it does not appear that the purpose of this process is to improve their work results, as it is noticed that the surveyed personnel has general knowledge on the form, the procedure and deadlines for carrying out this process, but they provide different answers from each other, for example for the form - evaluation form or an essay (characteristics); procedure - evaluation by the direct superior or by the head of the institution and the deadline - once in 6 months or once a year.

This means that the carried out process is not real, concrete, cyclical and periodical, but it is a formal and ineffective process.

Regarding the third question, *What is the purpose of the performance appraisal outcomes?*, 3 of the personnel members responded with “yes”; 10 responded with “to get a promotion”; 6 responded with “to get acquainted with the work of each employee”; 6 responded with “for career advancement, to get a promotion and professional recognition”; 5 responded with “to improve performance and the achievement of objectives”; 2 responded with “I don’t know” and 2 responded with “for the better”.

The interpretation of these answers confirms once again the fact that such a process is not always completed or the process that has been completed has only been formal, because 23.8% of respondents provided an answer that was not related to the question asked. This means that they are not aware of such a process. Whereas 61.9% of them, by comparing with these of the second questions provided contradictory answers. This means that they know how the process is completed, but they do not know the reason of its completion or vice versa, thus making this process worthless. Only or 14.3%, of them express complete knowledge regarding the way and the reason of this process completion. This means that the professional performance appraisal process for Albanian prisons police personnel is not an effective one. Thus, it is not real or concrete and it does not reach the desired conclusion.

CONCLUSIONS

At the conclusion of the research on the effectiveness of the professional performance appraisal process for Albanian prisons police personnel, after reviewing the official Albanian documents and acts that provide the manner and procedure for this process’ completion, such as: Law no. 80/2020 “On prisons police”, Order no. 5561/3, dated 05.09.2006 "On the approval of the Internal Regulation of the General Directorate of Prisons", and after analyzing the data collected from the distribution of questionnaires to the prison police personnel, it is concluded that:

Firstly, the legal framework in force does not suffice to regulate and guarantee the functioning and implementation in practice of the professional performance appraisal process for the prisons police personnel, as there is no procedure definition for its application, and there is no definition on the employee’s role in this process, etc.

Secondly, due to the legal framework in force insufficiency, but also due to the lack of will, the professional performance appraisal for Albanian prisons police personnel, in practice is not a fully effective process. It is not real, concrete and it does not lead to the desired conclusion. Despite the fact that all respondents answered positively about the completion of the professional performance appraisal process in their institution, actually such a process is not always carried out, as according to the answers provided by 47% of them in response to the second question, it turns out that they do not have information on the completion manner of this process.

While, regarding the third question, 61.9% of them, have provided contradictory answers, which means that they know how the process is completed but do not know the reason of its completion or vice versa.

In conclusion, the performance professional process for the prison police personnel in Albania is formal and not always completed in practice, resulting in the effectiveness loss of this instrument.

BIBLIOGRAPHY

BILGIN, K.U. (2007). "Performance management for public personnel: Multi-analysis approach toward personnel", *Public Personnel Management*, Vol. 36, issue 2, summer, p. 93-113.

BILGIN, K.U. (2016), "A parallel Change with the New Public Administration Approach: Human Resources Performance Management", *New Public Management in Turkey*, Routledge, London.

DALEY, D.M. (1992). *Performance appraisal in the public sector: Techniques and applications*. Westport, CT: Quorum.

FELDMAN, J. M. (1981). Beyond attribution theory: Cognitive processes in performance appraisal. *Journal of Applied Psychology* 66(2), pp. 127-148.

FLETCHER, C. (2001). Performance appraisal and management: The developing research agenda. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 74(4), pp.473- 487.

HOLZER. M, - SCHWESTER. R, (2015). *Public Administration: an introduction*, Second edition by Routledge, New York.

<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/Heuni-Report-Survey-of-UN-and-other-best-practices-in-the-treatment-of-prisoners-in-the-criminal-Justice-system.pdf>
Retrieved:06, Oct.2021.

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/albania_report_2020.pdf

Retrieved: 08, Oct.2021.

<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0032885519825491> Retrieved: 10, Oct.2021.

<https://mubsir.mubs.ac.ug/bitstream/handle/20.500.12282/3159/OKIRING%20DAVID%20MOSES%20PDF.pdf?sequence=2&isAllowed=y> Retrieved: 11, Oct.2021.

<https://rm.coe.int/actionplan-prison-system/native/1680968ab1> Retrieved: 12, Oct.2021.

<https://rm.coe.int/guidelines-training-staff/1680943aad> Retrieved: 15, Oct.2021.

<https://www.coe.int/en/web/prison/conventions-recommendations> Retrieved: 17, Oct.2021.

<https://www.coe.int/en/web/prison/home> Retrieved: 17, Oct.2021.

<https://www.euopris.org/news/b-competent-boosting-competences-in-penitentiary-staff-in-europe/>

Retrieved: 18, Oct.2021.

<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/effective-corrections-manager-maximizing-staff-performance> Retrieved: 18, Oct.2021.

https://www.unodc.org/documents/justice-and-prisonreform/FINAL_GFP_Prison_Evaluation_Checklist_-_July_2014.pdf Retrieved: 20, Oct.2021.

KIM, T. (2014), Performance appraisal: determinants of public employees' acceptance (doctoral thesis), <https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/43793/PDF/1/play/>

Law no. 80/2020, "On prisons police".

Law no. 8321, dated 02.04.1998, "On prisons police".

LEVY, P.E. & WILLIAMS, J.R.(2004). The Social Context of Performance Appraisal: A Review and Framework for the Future. *Journal of Management* 30(6), pp. 881- 905.

MORRISEY, G. L. (1983). Performance appraisals in the public sector.

MULVANEY, M. A., MCKINNEY, W. R., & GRODSKY, R. (2012). The Development of a Pay for-Performance Appraisal System for Municipal Agencies: A Case Study. *Public Personnel Management* 41(3), pp.505-533.

MURPHY, K.R. & CLEVELAND, J.N. (1991). Performance appraisal: An Organizational Perspective. Boston: Allyn and Bacon.

Order no. 5561/3, dated 05.09.2006, "On the approval of the Internal Regulation of the General Directorate of Prisons".

RUBIN, E.V. (2011). Appraising Performance Appraisal Systems in the Federal Government: A Literature Review, Preliminary Findings, and Prospects for Future Research. Paper presented at the Public Management Research Conference, NY, June 2011. ***

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TATAR, ORTA ASYA HİCİV BASINI VE "MOLLA NASREDDİN" DERGİSİ

Dr. Gülbeniz BABAYEVA

AMEA, Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü
Basın Tarihi ve Gazetecilik Bölümü
Bakü / Azerbaycan

ÖZET

Azerbaycan hiciv basınının ilk hiciv organı olan "Molla Nasreddin" dergisinin (7 Nisan 1906) yayımlanması, Doğu dünyasındaki milli kurtuluş hareketine ivme kazandırmış, halkların bağımsızlık ve demokrasi mücadelesini savunmuş ve onların görüşlerini tebliğ etmiş, gerçekleri dünyaya aktarmıştır. Emperyalist güçlerin sömürge politikasına karşı çıkan "Molla Nasreddin" dergisi İran, Türkiye, Irak, Afganistan ve Hindistan'daki ulusal kurtuluş hareketine özel önem vermiş ve bilim, eğitim ve kültürün gelişmesine manevi desteğini esirgememiştir. "Molla Nasreddin" dergisi, faaliyeti boyunca her zaman ilgi odağı olan Tatar ve Orta Asya halklarının sosyo-politik ve edebi-kültürel yaşamının ele alınmasında büyük rol oynamıştır. Dergi, Kazan, Orenburg, Astrakhan, Bahçesaray, St. Petersburg, Uralsk, Moskova, Taşkent ve diğer şehirlerde yaygın olarak dağıtılmaktadır ve popüler olmuştur. "Vəqt" (Orenburg, 1906), "Xa-xa-xa" ("Tercüman"ın eki, Bahçesaray, 1906), "Uklar" (Uralsk, 1906), "Çekirtge" (Orenburg, 1906), "Qarçıqə" (Orenburg, 1906)), "Top" (Astrakhan, 1907), "Yaz" (Orenburg, 1907), "Yashen" (Kazan, 1908), "Shura" (Orenburg, 1908), "Cöğüc" (Orenburg, 1909)), "Yalt-yult" (Kazan, 1910), "Ak Mulla" (Troitsk, 1911), "Garmaq" (Orenburg, 1915), "Tokmak" (Aşgabat, 1930) ve diğer medya kuruluşlarının üzerinde "Molla Nasreddin" dergisinin güçlü bir etkisi oldu. Bu gazete ve dergiler, Türk halklarının birliğini, edebi ve kültürel değerlerin korunmasını ve mevcut yapının sosyo-politik süreçlerdeki rolünü ele aldı. Tataristan basını, hiciv dergisi "Molla Nasreddin" in geniş kapsamlı faaliyetlerini, zulme, fanatizme ve cehalete karşı amansız mücadelesini her zaman takip etmiş ve zaman-zaman dergide yayınlanmış materyal ve karikatürleri sayfalarında yansıtmıştır.

Dergi, Türk dünyasındaki olaylara ve küresel problemlere aktif rol almış, sosyal adaletsizliğe, adaletsizliğe, geri kalmışlığa ve cehalete karşı tavizsiz durmuş, halkların özgürlük, bağımsızlık ve demokratik haklarını savunmuş, halkın gerçek sesine ses eklemiştir.

Anahtar kelimeler: "Molla Nasreddin", Mirza Alakbar Sabir, Gabdulla Tukay, Ali Razi, Orta Asya.

TATAR, ORTA ASIYA SATİRİK MƏTBUATI VƏ “MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALI

Gulbeniz BABAYEVA

XÜLASƏ

Azərbaycan satirik mətbuatının ilk satirik orqanı olan “Molla Nəsrəddin” (7 aprel 1906) jurnalının nəşri Şərq dünyasında milli-azadlıq hərəkatına təkan vermiş, xalqların müstəqillik və demokratiya uğrunda mübarizəsini müdafiə etmiş və onların haqq səsinə bütün dünyaya çatdırmışdır. İmperialist qüvvələrin müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxan “Molla Nəsrəddin” jurnalı İran, Türkiyə, İraq, Əfqanıstan, Hindistan kimi ölkələrin həyatında baş verən milli-azadlıq hərəkatına xüsusi diqqət yetirmiş, elmin, maarif və mədəniyyətin inkişafına öz mənəvi dəstəyini əsirgəməmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı fəaliyyəti boyunca daim diqqət mərkəzində saxladığı tatar və Orta Asiya xalqlarının ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatının işıqlandırılmasında böyük rol oynamışdır. Jurnal Kazan, Orenburq, Həştərxan, Baxçasaray, Peterburq, Uralsk, Moskva, Daşkənd və başqa şəhərlərdə geniş yayılmış və şöhrət qazanmışdır. “Vəqt” (Orenburq,1906), “Xaxaxa” (Tərcümanın əlavəsi, Baxçasaray,1906), “Uklar”(Uralsk,1906), “Cəkirtgə” (Orenburq,1906), “Qarçıqə” (Orenburq,1906), “Top” (Həştərxan,1907), “Yaz” (Orenburq,1907), “Yaşen” (Kazan,1908), “Şura” (Orenburq,1908), “Cöğüc” (Orenburq,1909), “Yalt-yult” (Kazan,1910), “Ak Mulla” (Troitsk,1911), “Qarmaq” (Orenburq,1915), “Tokmak” (Aşqabad,1930) və başqa mətbuat orqanlarının yaranmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının güclü təsiri olmuşdur. Həmin qəzet və jurnallar türk xalqlarının birliyini, ədəbi-mədəni dəyərlərin qorunub saxlanmasını və mövcud quruluşun ictimai-siyasi proseslərdəki rolunu öz səhifələrində işıqlandırmışdır. Tatarıstan mətbuatı da “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının geniş fəaliyyətini, onun zülm və istibdada, fanatizmə, cəhalətə qarşı kəskin mübarizəsini daim izləmiş və bəzən jurnalda dərc olunmuş materialları və karikaturaları olduğu kimi öz səhifələrində çap etmişdir.

Jurnal türk dünyasında baş verən hadisələrə və global problemlərə fəal münasibət bildirmiş, ictimai haqsızlığa, ədalətsizliyə, geriliyə, cəhalətə qarşı barışmaz mövqedə dayanmış, xalqların azadlığını, müstəqilliyini, demokratik hüquqlarını müdafiəyə qalxmış, səsinə tərəqqipərvər bəşəriyyətin haqq səsinə qatmışdır.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin”, Mirzə Ələkbər Sabir, Qabdulla Tukay, Əli Razi, Orta Asiya.

GİRİŞ

“Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri Şərq dünyasında milli-azadlıq hərəkatına təkan vermiş, xalqların müstəqillik və demokratiya uğrunda mübarizəsini müdafiə etmiş və onların haqq səsinə bütün dünyaya çatdırmışdır. İmperialist qüvvələrin müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxan “Molla Nəsrəddin” jurnalı İran, Türkiyə, İraq, Əfqanıstan, Hindistan kimi ölkələrin həyatında baş verən milli-azadlıq hərəkatına xüsusi diqqət yetirmiş, elmin, maarif və mədəniyyətin inkişafına öz mənəvi dəstəyini əsirgəməmişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı fəaliyyəti boyunca daim diqqət mərkəzində saxladığı tatar və Orta Asiya xalqlarının ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatının işıqlandırılmasında böyük rol oynamışdır. Jurnal Kazan, Orenburq, Həştərxan, Baxçasaray, Peterburq, Uralsk, Moskva, Daşkənd və başqa şəhərlərdə geniş yayılmış və şöhrət qazanmışdır. “Vəqt” (Orenburq,1906), “Xa-xa-xa” (“Tərcüman”ın əlavəsi, Baxçasaray,1906), “Uklar” (Uralsk,1906), “Cəkirtgə” (Orenburq,1906), “Qarçıqə” (Orenburq,1906), “Top” (Həştərxan,1907), “Yaz” (Orenburq,1907), “Yaşen” (Kazan,1908), “Şura” (Orenburq,1908), “Cöğüc” (Orenburq,1909), “Yalt-yult” (Kazan,1910), “Ak Mulla” (Troitsk,1911), “Qarmaq” (Orenburq,1915), “Tokmak” (Aşqabad,1930) və başqa mətbuat orqanlarının yaranmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının güclü təsiri olmuşdur. Həmin qəzet və jurnallar türk xalqlarının birliyini, ədəbi-mədəni dəyərlərin qorunub saxlanmasını və mövcud quruluşun ictimai-siyasi proseslərdəki rolunu öz səhifələrində işıqlandırır. Tatarıstan mətbuatı da “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının geniş fəaliyyətini, onun zülm və istibdada, fanatizmə, cəhalətə qarşı kəskin mübarizəsini daim izləmiş və bəzən jurnalda dərc olunmuş materialları və karikaturaları olduğu kimi öz səhifələrində çap etmişdir.

“Molla Nəsrəddin” müntəzəm olaraq öz səhifələrində tatar və Orta Asiya xalqlarının həyatından və mətbuat aləmində baş verən yeniliklərdən məlumatlar vermişdir. Eyni zamanda, tatar mətbuatı da “Molla Nəsrəddin” jurnalının yayılması, təbliği və Şərqi xalqlarının həyatına təsirindən bəhs edən yazılarla dövrü qəzet və jurnallarda çıxış etmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının tatar və Orta Asiya xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin qurulmasında müstəsna xidməti vardır. Xüsusilə, jurnalın redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunmuş əsərləri tatar şairi Qabdulla Tukayın diqqətini cəlb etmişdir. Gənc şair molla-nəsrəddinçilərin satirik ədəbi təcrübəsindən yaradıcılıqla bəhrələnmiş və 1906-cı ildə “Molla Nəsrəddin”-in təsiri ilə Uralskda “Uklar” adlı satirik dərgi çıxarmışdır. “Uklar” Qabdulla Tukayın istedadlı satirik olduğunu təsdiqləmişdir. Əlbəttə, “Molla Nəsrəddin” əsərlərindən “Uklar”da məharətlə istifadə edilməsi ilk növbədə Qabdulla Tukayın istedadı sayəsində baş vermişdi. Hər iki jurnalın nəşr üslubunun qısa müqayisəsi göstərir ki, Tukayın “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə tanışlığı və onu daim mütaliə etməsi sayəsində o, “Molla Nəsrəddin” jurnalının satira sənətkarlığı və tənqid üsulu ilə yanaşı, onun tərtibatını da öyrənmiş və qazandığı təcrübəni məharətlə “Uklar”-a tətbiq etmişdir. [1, 61] Tatar şair və yazıçıları xalqlar arasında ədəbi-mədəni əlaqələri möhkəmləndirmiş, “Yaşen”, “Yalt-yult” jurnallarında “Molla Nəsrəddin”-lə bağlı yazılara yer vermişlər. “Molla Nəsrəddin” jurnalında da tatar xalqının həyatı və ədəbi məzərəsi geniş əksini tapmış, xüsusilə, jurnalın “Mətbuat xəbərləri” rubrikasında daha geniş məlumatlar ardıcıl şəkildə dərc edilmişdir. Professor M.Qaynullin ədəbi əlaqələrlə bağlı araşdırmasında qeyd edir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalı Kazan, Orenburq, Həştərxan, Ufa, Troitsk və başqa yerlərdən alınmış maraqlı materiallar dərc edirdi” [2,192-197]

Azərbaycan və tatar satirik mətbuatının qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri İsmayıl Rəmiyevin “Vaqtlı tatar mətbuatı (1905-1925)” adlı kitabında da araşdırılmışdır [3]. İ.Rəmiyev tədqiqatında “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı onun davamçıları kimi fəaliyyətə başlayan “Zənbur”, “Mirat”, “Ari”, “Kəlniyət”, “Lək-lək”, “Məzəli”, “Tuti”, “Babayi-Əmir” satirik jurnalları haqqında da məlumat vermişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında “Tərcüman” qəzeti ilə bağlı yazılar da xeyli yer almışdır. İ.Qaspıralı 1907-ci il dekabrın 29-da C.Məmmədquluzadəyə göndərdiyi məktubda “Molla Nəsrəddin”in bütün Şərq aləmi üçün misilsiz tərbiyəvi əhəmiyyətindən bəhs edərək yazırdı: “Sizin məcmuədə olduqca hədəfə sərrast dəyən şeylər var... gümrəh çalışın, şübhə yoxdur ki, sizin məcmuəniniz gələcəyi mənə təmin olunmuşdur. O, geniş yayılacaq və bizim publisist aləmində olduqca görkəmli mövqə tutacaqdır” [4].

“Tərcüman”ın redaktoru İsmayıl Qaspıralı qəzetə əlavə şəklində 1906-cı il aprel ayının 1-də “Xa-xa-xa” adlı satirik dərgi çap etmişdir. Qısa bir ömür yaşayan (cəmi bir ay beş gün- G.B) “Xa-xa-xa” “Molla Nəsrəddin” jurnalında mühüm yer tutan karikaturalara, felyetonlara, mükəllimələrə və Molla Nəsrəddin lətifələrinə tez-tez müraciət etmişdir. Professor Nazim Axundov yazır: “Qəzetdə satirik vasitələrdən, xüsusilə müsəlman aləmində məşhur olan Molla Nəsrəddin lətifələrindən istifadə olunurdu. Vərəqənin emblemasında verilən şəkildə əfsanəvi müdrik xalq ağsaqqalı Molla Nəsrəddinə işarə edilirdi: Böyük bir ağacın budağı üzərində oturmuş bir nəfər əyilib həmin budağı balta ilə kəsir. Emblemanın altında zarafatyana deyilir:

Xuda, rəhmət eylə, hər dediyim tamamdır,

İçə kirli olana bu qəzetə hamamdır [5,284]

“Molla Nəsrəddin”in dəsti-xəttini, satirik üslubunu və orijinal ifadə tərzini yüksək dəyərləndirən “Tərcüman” qəzeti jurnalın 1906-cı il 25-ci sayında “Qızdırmalı” imzası ilə dərc olunan “Dəbistan” felyetonunu olduğu kimi öz səhifəsində çap etmişdir [6]. Professor Nazim Axundov yanlış olaraq “Dəbistan” felyetonunun həmin ilin 37-ci sayında dərc olunduğunu göstərmişdir [5, 286]. “Molla Nəsrəddin”də xüsusi yer tutan elm və təhsil məsələləri, qadın azadlığı və beynəlxalq aləmdə baş verən problemlər “Tərcüman” qəzetində də prioritet mövzulardan idi.”Molla Nəsrəddin”jurnalının 1906-cı ilin 15-ci nömrəsində dərc olunan “Övrət” adlı karikatura “Tərcüman” qəzetində [7] də çap olunmuşdur.”Molla Nəsrəddin”də at üstündə əyləşərək tar çala-çala yol gedən cahil bir kişi və atın yanında irəliləyən, çiyində beşik,kürəyində uşaq olan əzabkeş qadın obrazı təsvir edilmişdir. “Tərcüman” “Molla Nəsrəddin”dən götürülmüş bu karikaturada bir deyil,iki qadının rəsmini vermişdir. Şəkilin altında isə yazılmışdır: “Çox bəxtiyardır bu adam ki,bir eşq ilə iki qadına malikdir”. Jurnalın 1906-cı il 11-ci nömrəsində yer almış bir karikatura da “Tərcüman” qəzetində cüzi dəyişiklik edilərək çap edilmişdir.Şəkildə hədsiz dərəcədə şişman,eybəcər bir kişi təsviri verilmişdir.Jurnalda başında papaq olan kişi “Tərcüman”da əmmamə ilə rəsm edilmişdir.Şəkilaltı yazıda da bu harmoniya,karikatura ilə yazının vəhdəti prinsipi gözlənilmişdir.Rəsmnin altında bu sözlər yazılmışdır:”Əlicəfər Seyid ağa cənabları millət üçün qəm çəkib,əzab üzüb bu hala gəlmişdir” [8]. “Molla Nəsrəddin”də karikaturalarla mətnlərin uyurluğu prinsipinin qorunmasına “Tərcüman” xüsusi önəm verir və bu tipli materialları heç bir dəyişiklik etmədən çap edirdi. Jurnalda sxolastik təlim üsullarını ironik bir tərzdə tənqidə məruz qoyan bir karikaturada mollaxanada təlim verən molla yatmış vəziyyətdə təsvir edilmiş, uşaqlar isə ətrafında oynayaaraq elm öyrənmək əvəzinə əyləncə ilə məşğul olurlar. Şəkilin altında verilən “ata-baba məktəbi bu məktəbdir. Elm də burada, tərbiyə də... üsuli-cədid məktəbi bizə lazım deyildir. Təcədüd və islah günahkarlıqdır” [9] sözləri olduğu kimi “Tərcüman”da dərc edilmişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ictimai-siyasi məsələlərə geniş yer verdiyi kimi, “Yaşen” də Şərqi ölkələrində, eləcə də, İran və Türkiyədə xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsinə böyük önəm verir və öz səhifələrində geniş şəkildə işıqlandırır. Azərbaycan satirik mətbuatının təsiri altında nəşr edilən “Top” jurnalında da “Molla Nəsrəddin” ənənələri davam etdirilmişdir. 1907-ci il martın 2-də Həştərxanda fəaliyyətə başlayan “Top” jurnalı janr rəngarəngliyi, məzmun və ideya zənginliyi baxımından “Molla Nəsrəddin” jurnalından yaradıcılıqla bəhrələnirdi. “Molla Nəsrəddin”dəki müasirlik ruhunu, dövrün real gerçəkliklərini, ictimai həyatdakı qüsurları açıq şəkildə yazıb oxuculara çatdırmaq missiyasını “Top” jurnalı da uğurla həyata keçirirdi. Jurnal müsəlmanların dumadakı fəaliyyətsizliyini, deputatlar arasındakı fikir ayrılığını göstərmək məqsədilə İ.A.Krılövün “Balıq, ördək və xərçəng” təmsilindən bir fon kimi yararlanmış və müsəlman dünyasını birliyə səsləmişdir [10].

“Molla Nəsrəddin” ənənələrindən, bütövlükdə Azərbaycan satira jurnallarının üslubundan, ideya istiqamətindən istifadə edən satirik mətbuat orqanlarından biri də Troitsk şəhərində nəşr edilən və geniş oxucu rəğbəti qazanan “Ak Mulla” dərgisidir. Qazax və tatar ədəbiyyatında satirik şair kimi tanınan Ak Mullanın adını daşıyan bu mətbuat orqanı ümumiyyətlə, Orta Asiya xalqlarının milli dirçəlişinə, intibahına, istiqlalına xidmət missiyasını həyata keçirməyə çalışmış və ictimai hadisələri işıqlandırmağa üstünlük vermişdir. 1911-ci ilin 15 avqustunda yayın həyatına başlayan “Ak Mulla” dərgisi tatar xalqının istedadlı şairi Qabdulla Tukayın vaxtsız vəfatından kədərləndiyini bildirir və vaxtaşırı onun yaradıcılığına müraciət edirdi. “Ak Mulla”da “Molla Nəsrəddin”dən seçmə nümunələr, əsasən də M.Ə.Sabirin şeirləri ya orijinalda olduğu kimi, ya da tatar dilinə tərcümə edilərək dərc olunurdu. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı ilin 11-ci nömrəsində “Əzrailin istefası” şeiri tatar dilinə çevrilərək “Ak Mulla”nın 1911-ci ilin 2-ci nömrəsində oxuculara təqdim edilmişdir. “C.Y...” imzası ilə tərcümə olunan şeirin məzmunu ilə yanaşı vəznə də olduğu kimi saxlanılmışdır: “Orijinalda:

Əzrail ərz edərək söylədi: Ey rəbbi, ənam...

Bir təbib, iştə bu il qullarını qırdı tamam.

Tatar dilində:

Əzrail bir gün xudayqə zarlanıb qıldı dua,

Qulların bir təbib qırdı bil- deyib ey xuda...” [11]

“Ak Mulla”da Əli Razi yaradıcılığından seçmə nümunələr də tatar dilinə tərcümə edilərək çap olunurdu. Şairin “Molla Nəsrəddin”də “Uşaq”, “Ana”, “Kişi”, “Bir ildən sonra”, “Loliya” başlıqları altında yer alan satiralarının adlarında müəyyən dəyişikliklər edilmiş, “Bala”, “Ana”, “Bir ildən sonra”, “Akça bitçaq”, “Rus qızı” şəklində verilmiş və satiraların Əli Razi Şamçızadəyə məxsusluğu qeyd olunmuşdur. [11] “Ak Mulla” jurnalında dərc edilən yazılar məzmun, forma, janr və struktur baxımından da “Molla Nəsrəddin” jurnalına çox yaxın idi. Hətta senzuranın qadağa etdiyi materialların yeri boş qalarkən “Molla Nəsrəddin”də olduğu kimi, “Ak Mulla” da yazırdı: “İdarədən bulmağan bəzi bir səbəblərkə binaən bu səhifə rəsmisiz çıxarıldı” [12]. Bu qeydin özü də “Ak Mulla” ilə “Molla Nəsrəddin” paralelliyindəki bənzərliyi göstərən məqamlardır.

Tatar satirik mətbuatında 1906-cı ilin oktyabr ayında Orenburqda nəşrə başlayan “Qarçıqə” dərgisi kəskin satirik yazıları ilə diqqəti cəlb edirdi. Jurnal “Molla Nəsrəddin”dən götürülmüş “Şeytan” (1906, №3) və “Şeytana cavab” (1907, yanvar) felyetonlarına öz səhifələrində yer vermişdir. “Tərcüman” qəzeti türkdilli xalqlarda nəşr edilən dörd satirik jurnalı – “Molla Nəsrəddin”, “Qarçıqə”, “Uklar” və “Çöküc”ü araşdırmış və üstünlüyü “Molla Nəsrəddin” jurnalına vermişdir: “Bu dörd məcmuə arasında nəzakəti-ibarə və dərəğati-ədəbiyyə nəzərindən nisbət arasaq, birinciləri Tiflis məcmuəsinə vermək lazım olduğuna ümidvarıq... oxuyanlar seçib ayırsınlar” [13]

Q.Tukay və başqa tatar yazıçıları “Yaşen”, “Yalt-yult” jurnallarında “Molla Nəsrəddin”dən alınmış əsərləri dərc etmişlər. Q.Tukay “Molla Nəsrəddin”dən iqtibas qeydi ilə “Mozalanın zarı” şeirini tərcümə edib “Yaşen”də çap etdirmişdir. M.Ə.Sabirin əslində “Şikayət” adlanan həmin şeiri ilk dəfə “Molla Nəsrəddin”in 23 iyul 1908-ci il tarixli 30-cu nömrəsində “Boynuburuq” imzası ilə çap olunmuşdur. Q.Tukayın tərcüməsində tatar xalqı Sabirin əsərləri ilə yaxından tanış olur, eyni zamanda “Molla Nəsrəddin” jurnalının hər nömrəsi “Vəqt” qəzetinin səhifələrində geniş işıqlandırılır və dərc olunmuş materiallar təhlil olunurdu. “Molla Nəsrəddin”in mənalı şəkillərlə mətbuatımızı zینətləndirdiyini” yazırdı. “Vəqt”də Rəşid bəy Əfəndiyevin “Saqqalın kəraməti” adlı əsərinin “Molla Nəsrəddin” jurnalına əlavə şəklində çapdan çıxdığı xəbər verilir. Qəzet Kazanda nəşrə başlayan “Yaşen” adlı rəsmli gülgü jurnalını təbrik edir və ona “qoca babası” “Molla Nəsrəddin” yolundan çox uzaq getməməsini məsləhət bilirdi. “Yulduz” jurnalında “Çalmalı” imzalı müəllifin “Gülgü jurnalları” adlı məqaləsində “Molla Nəsrəddin” tərif edilir, tatar satirik jurnalından yüksəkdə dayandığı sübuta yetirilir və ondan öyrənməyin faydalılığı göstərilirdi. Peterburqda nəşr edilən “Ülfət” adlı həftəlik qəzet “Molla Nəsrəddin”i, “çox gözəl yazılarını qayət adlı lətifələrinə görə” təqdir edir və mollanəsrəddinçilərin bu jurnal vasitəsi ilə tatar oxucularına tanıdıldığını göstərirdi.

“Ölülər” tragikomediyasının Bakıda uğurla tamaşaya qoyulması, C.Məmmədquluzadənin Orenburq səfəri də “Vəqt” səhifələrində dərc olunmuşdur.

1908-1917-ci illərdə Orenburqda ayda iki dəfə tatar dilində nəşr olunan “Şura” jurnalında Azərbaycan ədəbiyyatına, o cümlədən “Molla Nəsrəddin”ə aid yazılar da öz əksini tapmışdır. Jurnalın birinci nömrəsində “Molla Nəsrəddin”ə abunə qəbulu haqqında verilmiş elan sonrakı nömrələrində də təkrar dərc olunmuşdur. 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” ilə “Şura” arasında “Bizə hansı elmlər lazımdır?” məsələsi ətrafında fikir mübadiləsi başlanmışdı.

NƏTİCƏ:

“Molla Nəsrəddin” “Din və məişət”, “Bəyanül-həqq” kimi mətbuat orqanalarını fanatizmi yaydığına görə öz səhifələrində tənqid etmişdir.

“Molla Nəsrəddin”də olduğu kimi tatar satira orqanlarında da müxtəlif satira janrlarından-felyeton, teleqraf xəbərləri, sual-cavablar, məktublar, elanlar, lüğət, daxili xəbərlər, tapmaca, epiqram və sairədən geniş istifadə edilirdi.

Azərbaycan satirik jurnalları Türkmənistanda da geniş yayılıb oxunmuş və xüsusilə də, türkmən xalqı “Molla Nəsrəddin” jurnalına böyük dəyər vermişdir. Türkmənistan müxbirlərinin “Molla Nəsrəddin”ə göndərdikləri yazılar jurnalda tez-tez çap olunurdu. “Molla Nəsrəddin” ənənələri türkmən satirik mətbuatına təsirsiz ötüşməyib. 1930-cu ildə Berdi Kerbabayev, Molla Murt, Ata Salix və başqa türkmən ziyalıların nəşr etdirdikləri “Tokmak” satira jurnalı da “Molla Nəsrəddin” kimi doğma xalqının azadlığı, müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparır, mədəni səviyyənin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm işlər görürdü. “Molla Nəsrəddin” jurnalını ardıcıl izləyən, ondan təsirlənən türkmən şair və yazıçıları Azərbaycan satirik ədəbiyyatının yaradıcılarından, molla-nəsrəddinçilərin əsərlərindən yararlandıklarını dəfələrlə etiraf etmişlər. Berdi Kerbabayev yazır: “Böyük Azərbaycan şairi Sabirin kəskin satirası, incə yumoru indi xalqların malı olmuşdur. Sabirin şeirləri həmişə mənim yaradıcılığımıza kömək etmişdir. Qardaş Azərbaycan xalqına dünyaya belə parlaq bir istedad verdiyi üçün qəlbən minnətdaram” [14, 46].

Jurnal türk dünyasında baş verən hadisələrə və global problemlərə fəal münasibət bildirmiş, ictimai haqsızlığa, ədalətsizliyə, geriliyə, cəhalətə qarşı barışmaz mövqedə dayanmış, xalqların azadlığını, müstəqilliyini, demokratik hüquqlarını müdafiəyə qalxmış, səsini tərəqqipərvər bəşəriyyətin haqq səsinə qatmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. İsa Həbibbəyli , İsmixan Osmanlı. Qabdulla Tukay və Azərbaycan. Bakı, “Elm və təhsil”, 2021 , s.61.
2. Гайнуллин М. К вопросу о взаимосвязях и взаимотношениях литератур народов СССР. Дружба народов. 1957, №2, стр. 192-197.
3. İsmayıl Rəmiyev. Vaqtlı tatar mətbuatı (1905-1925). Albom, Kazan, 1926
4. Azərbaycan SSR EA Respublika Əlyazmaları fondu, inv.№ F-R-6, 7973.
5. Nazim Axundov. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1958, s.284.
6. “Tərcüman”qəzeti,1907,№72
7. “Tərcüman” qəzeti, 29 iyul 1908-ci il,№58
8. “Tərcüman” qəzeti, 29 yanvar 1908-ci il
9. “Tərcüman”, 7 sentyabr 1908-ci il, №66
10. “Top” jurnalı, 3 aprel 1907-ci il, №3.
11. “Ak Mulla” jurnalı, 25 avqust 1911-ci il, №3.
12. “Ak Mulla” jurnalı, 1912-ci il, №16
13. “Tərcüman”, 1906-cı il, №116.
14. “Литературный Азербайджан”, 1962-ci il, №5, s.41.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

ANA VE YAN SONDAJ KUYULARININ DELİNMESİ SIRASINDA
MEYDANA GELEN KAZALAR

Doç. Dr. Konstantin ANTONOV
4. Sınıf Öğr. Anastasya GRABOVSKAYA
Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa, Rusya Federasyonu

ÖZET

Meydana gelen kazalar açısından sondaj kuyularından ve yan şaftlardan elde edilen verilerin işlenmesi ve analizi materyalleri sunulmuştur. Meydana gelen kazaların değerlendirilmesi, sadece bir gerçek olarak değil, aynı zamanda kazaları ortadan kaldırma teknikleri ve yöntemleri ve bunların önlenmesi olasılığı açısından da üretim örnekleri üzerinde yapılır. Birikmiş deneyimin kullanılması, tipik, tekrarlanan kazaları azaltmaya, ortadan kaldırılmasını önlemeye ve hızlandırmaya izin verecektir. Bu durumda, hidrokarbon potansiyeli tahmini kaynaklarda, sanayi rezervlerinde ve doğrudan üretilen petrol ve gaz miktarında tahmin edilmektedir. Aynı zamanda, tahminden üretime kadar, jeolojik araştırmanın birkaç aşaması vardır. Jeolojik araştırmanın tüm aşamalarında, dünya'nın içini incelemek için çok çeşitli jeolojik ve jeofizik yöntemler kullanılmaktadır. Rollerini yerine getirirken, sonuçta tüm bu yöntemler dolaylıdır ve keşif sondajı veya keşif alanları ve ek mevduat araştırmaları için nesnelere tanımlamak ve hazırlamak için bir araç görevi görür. Bir saha açmak ve sadece bir kuyu açarak petrol ve gaz üretmek mümkündür. Kuyu, sermaye inşaatının nesnelere aittir ve inşaatı, yeryüzünün yüzeyinden ve ona insan erişimi olmadan gerçekleştirilir. Kuyu inşaatının özelliklerini, özelliklerini ve zorluklarını belirleyen şey budur. Kuyu inşaatının başarısı büyük ölçüde kuyu tarafından açılan jeolojik bölümün bilgi derecesini, teknik ve teknolojik ekipmanı, sondaj ekibinin mesleki bilgi ve becerilerinin yeterlilik seviyesini, kuyu inşaatı ile ilgili her seviyedeki mühendislik ve teknik uzmanların mesleki eğitim seviyesini belirler. Ancak kabul edilebilir tüm elverişli koşullara rağmen, kuyu inşaatı sırasındaki kazalar hala nispeten yaygındır.

Anahtar Kelimeler: Kaza, kuyu, alt delik, saptırıcı kama, sirkülasyon..

ACCIDENTS DURING DRILLING OF MAIN AND SIDE BOREHOLES

k.t.s., docent Konstantin ANTONOV
4rd year student Anastasya GRABOVSKAYA
Bashkir State University, Ufa, Russia

ABSTRACT

The materials of processing and analysis of data from drilling wells and side shafts in terms of accidents that occurred are presented. Consideration of the accidents that have occurred is made on production examples not only as a fait accompli, but also from the point of view of techniques and methods of accident elimination, as well as the possibility of their prevention. The use of the accumulated experience will allow to reduce typical, repeated accidents, to prevent and speed up their elimination. In this case, the hydrocarbon potential is estimated in the estimated resources, industrial reserves, and directly in the amount of oil and gas produced. At the same time, from the forecast to production, there are several stages of geological exploration. At all stages of geological exploration, a wide range of geological and geophysical methods for studying the earth's interior is used. Fulfilling their role, ultimately all these methods are indirect and serve as a tool for identifying and preparing objects for exploratory drilling or areas of exploration and additional exploration of deposits. It is possible to open a field and produce oil and gas only by drilling a well. The well belongs to the objects of capital construction, and its construction is carried out from the surface of the earth and without human access to it. This is what determines the specifics, features and difficulties of well construction. The success of the well construction largely determines the degree of knowledge of the geological section opened by the well, the technical and technological equipment, the qualification level of professional knowledge and skills of the drilling team, the level of professional training of engineering and technical specialists at all levels related to the construction of the well. But despite all the acceptable favorable circumstances, accidents during the construction of wells are still relatively common.

Keywords: Accident, well, bottom hole, deflector wedge, circulation.

At the present stage of the society's development, one of the most important sources of energy is hydrocarbon raw materials. The search, exploration and development of deposits of which is carried out through the construction of a channel that provides the extraction of hydrocarbon raw materials from the depths of the earth's interior to the surface of the day.

Such a channel that provides for the discovery of a field, the production of oil, gas, condensate and other liquid and gaseous agents is a well. The process of building a well is difficult and unusual in that it is carried out without human access. Currently, there are drilling rigs equipped with modern mechanisms, technical means and tools, auxiliary devices, devices and means of controlling the technological process, and drilling technologies are theoretically justified

and worked out in production conditions. At the same time, when drilling wells, there are various kinds of accidents and incidents, to prevent or eliminate them as soon as possible is one of the most important tasks to ensure the rapid and high-quality construction of mining workings represented by wells. At the same time, taking into account the accumulated experience of eliminating accidents and complications in the drilling process, it should not be neglected, but analyzed and used as effectively as possible in similar geological and technological conditions. At the same time, it is very important that each well is individual and carries valuable both technological and geological information about the structure of the subsurface and its industrial potential, respectively, and requires an individual approach to its wiring.

One of the factors of the successful development of the state and the prosperity of its society is the level of energy potential represented at this stage by hydrocarbon raw materials including oil, natural gas, gas condensate that provide the work of industry, transport and the life of the population. In this case, the hydrocarbon potential is estimated in the estimated resources, industrial reserves, and directly in the amount of oil and gas produced. At the same time, from the forecast to production, there are several stages of geological exploration. At all stages of geological exploration, a wide range of geological and geophysical methods for studying the earth's interior is used. Fulfilling their role, ultimately all these methods are indirect and serve as a tool for identifying and preparing objects for exploratory drilling or areas of exploration and additional exploration of deposits. It is possible to open a field and produce oil and gas only by drilling a well. The well belongs to the objects of capital construction, and its construction is carried out from the surface of the earth and without human access to it. This is what determines the specifics, features and difficulties of well construction.

The success of the well construction largely determines the degree of knowledge of the geological section opened by the well, the technical and technological equipment, the qualification level of professional knowledge and skills of the drilling team, the level of professional training of engineering and technical specialists at all levels related to the construction of the well. But despite all the acceptable favorable circumstances, accidents during the construction of wells are still relatively common.

An accident is a violation of the continuity of the technological process of construction (drilling and testing) of a well, which requires special work not provided for in the project to eliminate it.

Accidents in the process of drilling wells are associated with the breakdown and abandonment in the well of parts of the drill or casing strings, bits, downhole motors, loss of mobility (tacking) of the drill pipe string, falling into the well of foreign objects.

Accident prevention measures are an important factor in reducing accidents. These activities can be very diverse – organizational, technological and technical.

An accident can be successfully eliminated if the correct method of extracting the emergency drilling tool from the well is chosen. All measures to eliminate the accident (tack) must be carried out quickly and in an organized manner; the longer the tool is in the well without movement, the more difficult it will be to remove it.

Consideration of accidents that occurred during the cutting and drilling of side tables of wells is made on specific production examples, not only as a fait accompli, but also from the point of view of techniques and methods of accident elimination, as well as the possibility of their prevention [1, 3, 4].

Well 4024 HRP, the accident occurred during the pacing of the tool in the range of 1146.2-1138.0 m when drilling a "pocket" under the descent of the layout for drilling the side trunk. Drilling mode: load 14-16 tons, pressure 36-38 atm, rotor speed 26-30 rpm, pump capacity 25 l/s, when lifting from the bottom at a depth of 1146.2 m, the tool was tightened over its own weight by 25 tons, with a sharp drop in weight to its own 32 tons. The tool was diverged from the bottom to the "window" of 1138 m three times, while the tool was tightened to 6 tons. During the next lifting of the tool, there was a sharp drop in pressure from 36 to 25 atm and the tool did not reach the bottom 3 m. After lifting, it was found that the milling cutter was scrapped on the FR2-220 coupling. In the well remained: FO2-200 + FR2-220. The head of the emergency break at a depth of 1143.2 m. When examining the scrap, the heterogeneity of the metal structure, hidden microcracks along the section of the scrap FO2-220 were visually established. It took 33 hours and 42 minutes to eliminate the accident.

When conducting geophysical studies in the well 365 KVG, the INKG-43 device was seized at a depth of 2568 m. In order to release the device, the cable was paced at different speeds up to a load of 3 tons, and the device was placed on the hood up to a load of 3.5 tons. After the measures taken, the device was fixed, the device moved away at a load of 3.5 tons. The time to eliminate the device was 8 hours and 30 minutes.

To cut a "window" in the 146 mm production column of well No. 252 BRL to a depth of 2693 m, a deflector wedge was lowered and the hydraulic anchor was activated by gradually creating an overpressure with an exposure in the drill pipe column from 3.0 MPa to 12.0 MPa. The overpressure was removed. When trying to lift, the indicator shows the column's own weight (45 tons), when going down-there is no unloading, no anchoring occurred. Attempts to activate the armature with an overpressure of 14.0 MPa, 16.0 MPa, 18.0 MPa and an exposure time of 10 minutes did not lead to the activation of the armature. When the layout was raised, the flushing fluid was spilled out of the drill pipes. At a depth of 1618 m, there was an increase in weight from 24 to 28 tons, after the outflow stopped and lifted without puffs without a wedge deflector and a hydraulic anchor. They lowered the end mill and tried to bring the wedge down to the artificial face with the weight of the tool, but they did not achieve positive results. Subsequently, the deflector wedge was removed by the bell

Fig. 1. Deflector wedge extracted from the well

The cause of the accident was the descent into the well of the hydraulic anchor YAZG-140 with a diameter of opening after activation 125.4 mm instead of the anchor YAGZ-146 with a diameter of opening 133 mm.

In the same well, at the bottom of 3240 m, during the development of the wellbore in the range of 3180-3184 m, there was a sharp jump in pressure on the manifold riser to 18.0 MPa (protection (ECM) worked on the SIN-61 drilling pump, which led to its shutdown) with a complete loss of circulation. When the pump was restarted, there was an increase in pressure and a complete lack of circulation. The instrument lost its mobility at a depth of 3184 m. Attempts to restore circulation by creating a pressure of 18.0 MPa and pacing the instrument did not give positive results. Cumulative perforation of the drill pipe was performed to restore circulation at depths of 3181 m, 3182 m, and 3183 m. The total number of holes is 9. After the perforation, the circulation could not be restored. To determine the location of the tool tack, a tack detector was lowered, which stood at a depth of 3108 m and lost its mobility. By pacing, the device could not be removed and a forced cable break was made by creating an increased load. Cause of the accident: the device is stuck in the connection between SBT-73 and SBT-89.

Fig. 2. Drilling tool extracted from the well

In the process of further long pacing with the creation of a moment on the rotor, the value of the moment noticeably decreased and it was possible to make several turns of the column with the rotor. By creating a load force, the tool moved from its place and was lifted to the surface (Fig. 2). When creating a moment on the rotor, the pipe body collapsed and a flat screw was formed, the number of steps of which is equal to the number of rotations of the rotor, which contributed to the release of the tool. The cause of the accident is geological, rock collapse.

In the same well, the tool was later seized again for the same reason. They fired the instrument with a torpedo. As a result of the drill string pacing in 10-95 tons and rotation of the rotor, the scrapping occurred at a depth of 2987 m (with traces of torpedoing in the form of a pipe blow-up at the place of torpedoing) (Fig. 3).

Fig. 3. The end of a broken drill pipe

During the drilling of the well No. 4004 of the PSC at the bottom of 1933.2 m, there was an increase in pressure. After lifting the drill string, it was found that the elements of the drill string were scrapped, and the tops of the bit balls were left in the well. The accident was eliminated by the installation of cement bridges and the cutting of a new trunk.

Well No. 4004 of the PSC was drilled with flushing with polymer chlorocalium drilling mud with the following parameters: density 1.10 g / cm³, conditional viscosity 45 s, filtration 5.7 cm³/30 min, lubrication 8 %. When reaching the face of 2384.4 m, we decided to lift the tool for changing the SL62AKPR bit with a diameter of 142.9 mm. The operating time per chisel was 28 hours and 46 minutes. During washing, before lifting, the drilling tool was paced up to a maximum of 5 meters without rotation by the rotor. The washing time was 40 minutes. The estimated time of one washing cycle is 52 minutes. After disconnecting the drilling pumps, they turned off the lead drill pipe and started lifting the tool. The net weight of the drilling tool when moving up was 38 tons. When lifting the first candle on the first pipe, a tightening of up to 60 tons (22 tons over its own weight) was allowed. Further actions assumed a twist of the leading pipe and carrying out work with mandatory circulation of the solution. However, it was not possible to screw up the lead drill pipe due to the fact that the pipe coupling for the twist is bent and we decided to lift the tool to unscrew the pipe with the bent coupling. At the time of finding the threaded connection of the pipes of the first candle on the rotary platform, the tightening was 22 tons over its own weight. Having planted the tool in the wedges, the first pipe was turned under the tension. We screwed up the lead drill pipe, turned on the pump with a minimum capacity. According to the pressure gauge, there was an increase in pressure to 170 atmospheres, and there was no drilling fluid output. They immediately began pacing the drill tool.

Attempts to restore circulation using the pump of the CA-320 unit did not give any result. In order to eliminate the accident, the drill tool was stretched by 54 tons over its own weight, which resulted in the breakage of the SBT-73 × 9.19 drill tool. 20 pipes and 5 meters of broken pipe were lifted from the well, which totaled 195 meters.

They made a descent and a twist of the "bell" To 95-60, turned away and raised the drilling tool. An additional 223 m of drilling tools were raised. The emergency "head", represented by the drill tool coupling, is located at a depth of 418 m.

The SBT-73 was lowered and turned on the emergency "head" with the restoration of the integrity of the drilling tool. In the process of fastening the locking joints of the drill tool at a tension of 26 tons and 29 tons, there was no rotation. We made a walking drill tool up to 45 tons – the result is negative. We made two attempts to turn the drill tool at a depth of 1800 m – the result was negative. After the second unsuccessful lapel attempt, at an initial weight of 7.5 tons, a lift of 399 m was made in order to revise the drill tool, followed by a descent and re-fastening of the lock connections with machine keys.

We made a twist of the drilling tool with the subsequent recording of the GIS (GC, LM, tack detector) in SBT-73. Devices below the depth of 2260 m did not pass. In order to minimize the bends of the drill tool when recording GIS, a stretch of up to 45 tons was made, after which the drill tool moved upwards. The accident was eliminated by lifting the emergency line-up of the bottom of the drill string (BHA). The time to eliminate the accident was 126 hours and 30 minutes.

For well No. 717 CPM at the bottom of 495.54 m during drilling, there was a sharp drop in the mechanical drilling speed from 5.5–6.7 m / h to 0, a slight decrease in the pressure and weight of the tool by 2-2. 5 tons. When lifting the tool, it was found that the nipple part of the calibrator 8KS-ST 295.3 was scrapped. The drill bit 295.3 MX-SZ, the translator MZ 152×MZ 152, the translator NZ 152×MZ 163, the UBT 203 – 9.43 m remained in the well. We collected and lowered the fishing tool: MBU 74×120 1.09 m + SBT 127/9. They screwed up and raised the emergency line-up of the bottom of the drill string.

In the well No. 5003 XSR at the bottom of 2823 m, the leg of the bit 142.9 VGD-30H was scrapped. The accident was eliminated by the descent and operation of the magnetic milling cutter.

In the process of further deepening the well at the bottom of 2838 m after lifting the tool, it was found that two balls of the 142.9 STX-30 bit were left in the well. The accident was eliminated by the descent of the magnetic milling cutter.

When drilling well No. 361 KVG during drilling in the range of 2083 - 2096 m, there was a break in the nipple part of the bit. Due to the ineffective possibility of rapid elimination of this accident, the cement bridge was installed in the range of 1939-2096 m and the new shaft was drilled from a depth of 1939 m.

In the pilot borehole of the well No. 150 VNB during the filling of the liquidation bridge when lifting the tool to the cutting level at a depth of 2103 m, the readings of the hydraulic weight indicator (GIV) were 60-65 tons. With a puff, the tool was raised to a depth of 2075 m, the tool did not go higher.

The well was washed with an emulsion solution with the following parameters: density 1.17 g / cm³, viscosity 40 sec., filtration 2.8 cm³/30 min. and the remaining cement mortar was washed. Continued pacing of the tool with a load of up to 75 tons, the tool hood at a load of 70 tons was 2.80 m, the tool could not be released. In connection with the planned liquidation of the pilot trunk, as provided for by the project, as it fulfilled its purpose, it was decided not to carry out work on the elimination of the tack. They made a recording with a tack detector and torpedoed the instrument at a depth of 2063 m. The tool was lifted, the elimination bridges were installed, and the drilling of the main lateral shaft with a horizontal end was started.

When drilling the main lateral shaft with a horizontal end and reaching the project bottom hole at a depth of 2249 m, the final logging was carried out on the drill pipes with the AMK-Horizon 90-VAK set in two descents. After the second ascent, the absence of one steel spring of the centralizer was found (Fig. 4). After working through the open trunk, no landings and puffs were observed. During the descent of the "shank" at a depth of 2131 m, the column landed. After repeated unsuccessful attempts of pacing, the column was cemented at a depth of 2131 m, the "head of the shank" after disconnecting the drill string was at a depth of 1573.69 m. Due to the lack of the "shank" to the design face, the "shank" rigging was drilled and an additional 60 mm tubing filter was lowered in the interval of 2126 - 2249 m.

Fig. 4. The absence of one centering spring after removing the device from the well

In the well No. 720 CPM at the bottom of 3615.8 m during the development of the trunk, the tool was seized, while the circulation of the drilling fluid did not stop. Biopolymer bleach drilling mud, parameters: density 1.09 g / cm³, viscosity 39 sec, filtration 3.7 cm³/30 min. The accident was eliminated by the sequential installation of two acid baths (12% and 18% HCl) and a water-oil bath.

Subsequently, during directional drilling, at the bottom of 3772.5 m, the drill tool was left without movement for 6 minutes, the separation of the drill string from the bottom was made by 3.57 m. During the subsequent descent to the face, 0.8 m was drilled (face 3773.3 m), while trying to break away from the face of the drill string, there was a catch. The accident was eliminated after the installation of a water-acid (18% HCl) bath. Drilling of the well was carried out with washing with biopolymer chloro-potassium drilling mud with parameters: density 1.09 g/cm³, viscosity 39 sec, filtration 3.7 cm³/30 min.

Well No. 52 KRK. When milling the "window" in the casing of 146 × 8.5 mm, the FR-124 milling cutter (expanding milling cutter) was fatigue scrapped. The beginning of milling of the window in the casing at a depth of 2381 m, after milling to a depth of 2384.5 m, the mechanical speed decreased to 0. After lifting the BHA with milling cutters, a catastrophic destruction of the tip of the cutter FDU-124/3 was revealed. The BHA with new milling cutters was lowered, there was an attempt to continue milling at different modes (40 – 80 tons – to analyze the load on the milling cutter), however, the penetration did not appear and it was not possible to go deeper. After lifting the BHA on the tip of the cutter (all cutters have zero angle of attack), presumably destroyed the cutters of the previous cutter, which were on the face. When re-launching a similar BHA with a new FDU-124/3 milling cutter and an old FR-124 milling cutter at the beginning of milling at a load of 20 k * N, the cutter was scrapped along the nipple. When cutting out the "window", technical water with a specific gravity of 1.17 g/cm³ was used as a washing liquid.

When working out the borehole of the well No. 52 KRK (working mode: load 0-3 tons, drilling fluid flow rate 8.0-8.5 l / sec, pressure-78-98 atm) before the descent of the "shank" at a depth of 2864 m, the torque on the rotor increased. After stopping the rotation of the rotor, the tool could not be lifted from the face. Attempts to walk up to 10 tons over the weight of the drill tool when lifting (52 tons) did not give any result. The tool was released after pumping a viscoelastic mixture (VUS) with an increased content of a lubricating additive and applying a force of up to 90 tons. In the process of lifting the tool in the production column at depths of 1350 m, 1330 m, 1278 m, 1275 m, tool tightening up to 5 - 8 tons was noted. After pumping the VUS and pacing the tool, they continued to climb. After lifting, traces of metal were found on the FR-123 milling cutter. During the investigation of the accident, it was found that the study of the well bore was carried out with a violation. In violation of the work plan for the descent and cementing of the shank, the well bore was not fully worked out from the "window" to the bottom.

holes are clearly visible (Fig. 5).

Fig. 5. The perforated section of the drill pipe

During the drilling of the well No. 308 of the South Kazakhstan Region at the bottom at a depth of 4017 m, pressure jumps from 145 to 170 atm appeared. After the bit was detached from the face, the pressure was reduced to the working pressure. During the subsequent approach to the face, the pressure again rose to 170 atm. Attempts to continue drilling continued for 50 minutes. The pressure at the approach to the face increased to 200 atm. We decided to raise the tool and after lifting the tool, we found that the tops of three balls were broken and the teeth of the chisel 139.7 NAT 637 GLY were chipped. Drilling was carried out at a load of 5 tons, drilling fluid flow rate of 9 l / sec, pressure of 145-150 atm. To remove metal from the bottom of the well, the following BHA was assembled: end mill 2FZ-135 + translator NZ-88 × NZ-86 + translator MZ-86 × NZ-76 + sludge collector SMU-120 + translator NZ-88 × MZ-86 + drilling tool to the mouth. We lowered the BHA to the depth of the "window" (3842 m) washed the well and leveled the parameters of the drilling mud (specific gravity 1.26 g / cm³ conditional viscosity 40 sec, water yield 3 cm³/30 min. in accordance with the GTN (geological and technical order). With flushing and rotation, we reached the bottom. Within 15 minutes, milling was performed at a load of 1 ton from the canopy, consumption of 5-6 l / s, rotation speed up to 60 rpm. We raised the tool 5 m above the face and stopped the circulation with an exposure time of 2 minutes. Without circulation and rotation, they reached the bottom and milled for 2 minutes without circulation, after which they restored circulation and milled for 15 minutes. We raised the instrument to 5 m and stopped

According to the geological and technological studies (GTI), the intervals of 2360 – 2407 m, 2419 – 2426 m, 2429 - 2454 m, 2486 – 2494 m, 2513 – 2623 m, 2642 – 2839 m were not worked out, which with a high degree of probability allows us to assert the cause of the accident - the seizure of the drilling tool.

Another example, well No. 595 NVZ. When reaching the design bottom hole with a depth of 2831 m, the well bore was worked out in the range of 2660-2729 m. At the same time, there was a sharp increase in the rotor torque, the pressure rose to 18.0 MPa. The ECM went off, the drilling pump shut down. It was not possible to restore circulation and divert the tool to the length of the working pipe. In order to restore circulation, the bottom of the drill string was perforated (ZPK-42c) in the range of 2723-2724 m. After restoration and thorough flushing of the well, the tool was lifted. In the raised perforated pipe, 5

the circulation, held it for 2 minutes. This cycle was repeated in the specified sequence for 1.5 hours. After that, the well was washed 1 cycle and the tool was lifted.

In the course of further drilling at the bottom of 4066.5 m, there was a smooth pressure drop from 165 atm to 150 atm. After breaking away from the face during the descent, they did not reach the face of 0.5 m. When checking the pump, they found a flushing of the hydraulic box between the pressure seat of the valve and the body. It was decided to raise the tool to the "window". During the rise of the first candle at 6-7 m, puffs of 4-8 tons appeared. Having screwed up the square and started the pump, we began pacing the tool with washing. After 0.5 hours, they resumed lifting the tool (their tool weight is 82 tons). During the rise of the third candle, puffs from 2 to 20 tons (according to IVE-50) began. When walking around, the weight dropped to 82 tons. Unscrewing one pipe and throwing it on the catwalk, they screwed up the square and started the pump. At a capacity of 2 l/sec, the pressure rose to 200 atm, and the circulation was partially restored. Tool extraction is no more than 5.5 m, tightening up to 96 tons according to IVE-50, chisel at a depth of 4015 meters. We continued pacing the tool with a load on the hook up to 130 tons and creating an overpressure from 40 to 170 atm with unloading the tool up to 20 tons and beating the rotor up to 24 revolutions and unloading the tool up to 20 tons, while the circulation could not be restored. To open the flushing windows, USOU threw a ball with a diameter of 32 mm into the tool. At an excess pressure of 230 atm, the USOU pins were cut off. The pressure dropped from 230 atm to 170 atm. Circulation did not recover and continued pacing, circulation did not recover. We made geophysical studies in the column with a tack detector. According to the recording, the instrument was captured below a depth of 3942 m. The tool was torpedoed at a depth of 3936 m with cord torpedoes four times consecutively, while the charge power was calculated not for breaking the drill pipe, but for shaking the column and blowing it up for a subsequent attempt to move it and disperse it, while at the same time creating cracks in the torpedo interval for subsequent restoration of circulation. This goal was achieved (Figure 6).

Fig. 6. Cracks and fractures in the drill pipe after torpedoing

After the explosion of the fourth torpedo, the instrument went down. We restored the circulation through the cracks in the tool at a depth of 3936 m, diverted the tool and lifted the line-up from the well. After lifting, it was found that the bit had a cone of the top of one ball in the well, the bit armament had chips (Fig. 7).

Fig. 7. The bit with the destroyed elements of the ball armament

After performing emergency work on the extraction of BHA, a rotary line was lowered into the well: a 139.7 mm chisel with a sludge collector. When working the borehole at a depth of 4047 m, the flushing pressure rose to 200 atm and the torque on the rotor increased. During the pacing of the drill string with the chipping rotor at a load of 110 tons at a depth of 4040 m, the circulation was restored and the drilling tool was allowed to move freely. Analysis of the cuttings collected at the well outlet during flushing allowed us to estimate the rock composition of the drilled section, which included 40 % mudstone and 60 % siltstone. After the end of the washing, the line-up was lifted to a safe area.

The drilling mud was weighted down to a density of 1.4 g / cm³. The BHA was lowered on drill pipes to a depth of 4040 m. The weighted solution was pumped into the well and flushed during one cycle, leveling the entire solution to a density of 1.4 g / cm³.

Well No. 1 LGV was laid for the purpose of searching for and evaluating oil and gas deposits in the Carboniferous and Devonian sediments. During the descent of the conductor - casing string with a diameter of 324 mm at a depth of 772 m, a hard landing of the column occurred. We screwed up the washing adapter, washed the well and started pacing the column: stretching-up to 85 tons, unloading up to 37.6 tons did not achieve a positive result. An oil bath of 27 m³ was installed, after which the column was released. They raised the column with the discharge of pipes on the catwalk. After processing the clay solution, the borehole was re-worked in the range of 204-892 m and the casing column with a diameter of 324 mm, lowered to a depth of 892 m, was lowered and cemented. After the OSC, the tool was lowered to a depth of 892 m with the following layout: chisel 295.3 SGV translator 0.35 m; UBT 203-46 m; translator 0.4 m; SBT 127-the rest, and began to restore circulation. Circulation in the well appeared after pumping 11 m³ of drilling fluid. Drilling continued.

During the next descent at a depth of 1059 m, the drilling tool landed and landed. We installed a water bath with the addition of sulfanol at the rate of 1 kg/m³ in a volume of 22 m³, pacing the tool with pumping 2 m³ every hour led to the release of the tool, but during the turn of the pipe, the tool stuck again. Flushing of the well with pacing continued. We installed a second water bath with the addition of sulfanol in the volume of 18 m³, pacing the tool under the water bath led to the release of the tool. Lifting of the tool in the range of 1050-892 m was performed with puffs. After lifting the tool, the BHA was changed, the tool was lowered with the following layout: bit 295.3 SZGAU perevodnik 0.4 m; UBT 203-9. 2 m; KLS 295.3-0.95 m; UBT 203-9.45 m; KLS 295-1. 5 m; UBT 203-18. 8 m; perevodnik-0.8 m; SBT 127-the rest and continued drilling. In the interval of 1030-1129 m during drilling, partial absorption of the washing liquid 10-12 m³/h

was observed. At a depth of 1129 m, a drilling tool was seized. The instrument was released as a result of pacing.

Drilling in the range of 1264-1487 m was carried out with insignificant losses of drilling mud, the well absorption was approximately 0.8 m³/h. At the bottom of 1487 m, the tool was scrapped. The head of the broken tool was located at a depth of 926.7 m.

During the descent into the well of the fishing tool, 14.5 m³ of drilling mud was used to restore circulation. Emergency fishing operations at a depth of 926 m were carried out for 5 days, a positive result was not achieved, and therefore it was decided to install a cement bridge and re-drill the emergency interval with a second shaft.

When the second shaft reached the bottom depth of 3880 m, they started conducting field and geophysical studies. Due to the non-passage of some instruments in the interval of research and prevention of breakage of the geophysical instrument at the entrance to the column, it was decided to lower the instrument in the lower part by equipping it with a funnel. During the vertical seismic profiling (VSP), a cable break occurred. Three VSP probes with a cable remained in the well.

Emergency work on the extraction of broken probes and cable was carried out sequentially by lowering the catchers and the end mill. It was not possible to remove the probes with the cable and they were knocked down at the bottom of the well.

Due to the absence of signs of oil content in the Timan-Pasha deposits opened by the well in the range of 3220-3880 m, it was decided to eliminate the lower part of the well bore in the range of 3220-3880 m. In the intervals of 3790-3880 m and 3220-3290 m, install insulating cement bridges [2, 4, 5].

This list of accidents can be continued, but the number of wells analyzed and the range of examples covered are sufficient for certain assessments and conclusions. The analysis is based on the materials of wells of oil fields in three oil and gas-bearing provinces, which characterizes a wide range of coverage territorial and a variety of geological sections along the vertical. 85 wells were involved in the processing and analysis of drilling materials, of which 26 wells (30.59 %) had accidents, the total number of which was 52. Including in two wells there were 8 accidents.

The types and number of accidents are distributed in the following order: the freeze tool – 20; crash with geophysical instruments in the study of wells and perforations columns – 11, scrapping tool – 6; crash with a chisel – 6; crash with wedge-diverter – 3; the scrapping of a router – 3; stuck in the tubing during the descent "shank" – 1.

BIBLIOGRAPHIC LIST:

1. Antonov K. V. Drilling of wells / comp. K. V. Antonov, R. A. Valiullin, I. G. Nizaeva / ed. by Candidate of Technical Sciences, Associate Professor K. V. Antonov. - Ufa: RIC Bashgu, 2018. - 344 p.

2. Gasanov A. P. Restoration of emergency wells: Reference book / A. P. Gasanov-M.: Nedra, 1983. - 128 p.

3. Gilyazov R. M. Drilling of oil wells with side shafts / R. M. Gilyazov-M.: Nedra-Biznestsentr, 2002 – - 255 p.
4. Kalinin A. G. Drilling of oil and gas wells: Handbook / A. G. Kalinin, B. A. Nikitin, K. M. Solodkiy, B. Z. Sultanov. - M.: Nedra, 1997. - 618 p.
5. Safety rules in the oil and gas industry. - M.: Gosgortekhnadzor of Russia, 1993. - 104 p.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

UZUN VADEDE HİDROKARBON POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE
SİSMİK SESİN GELİŞMİŞ ALANLAR

Doç. Dr. Konstantin ANTONOV

4. sınıf öğrencisi Dulat ZHUMABAEV

Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa, Rusya Federasyonu

ÖZET

Gözenek akışkan dinamik etkileşim ve dalga (ön filtrasyon değiştirmeler) elastik ortamın matematiksel hesaplamalara dayalı, sıvı deformasyonlar-gözenekli orta, laboratuvar çalışmaları ve saha testleri doymuş, tanımlama ve petrol değerlendirmek imkanı yağlar alanında gelişimi sırasında çeşitli nedenlerle alındığı yer değil ya da değil, kimin haklı mevduat bölümünde alanları doymuş. Piyasada mevcut olan çözümler bu ihtiyaçları yalnızca belirli bir ölçüde karşılamaktadır, ancak mevduatların daha fazla incelenmesi ve artık rezervlerin değerlendirilmesi için jeofizik yöntemlerin bilgi içeriğini iyileştirmenin ve böylece petrol üretimini yoğunlaştırmanın yollarını bulmak mümkündür. Soru özellikle bu deyimini doğrudan korunmuş işçi olmayan dönem-uzun restorasyonu, çeşitli teknik ve teknolojik nedenlerle acil ve etkin wells yapıldığı alanlarda sorun olan site konumu ayrıntılı sondaj ve değerlendirme yeniden geliştirme sürdürmelerine, ek üretim elde etmek ve yeraltı petrol kurtarma oranının artmasını sağlayacaktır ilgilidir. Petrol doygunluğu sismik sondaj yöntemi; ikinci koşul, sondaj ön ayar gerektiriyor patlayıcı dalgaların etkisi genlik arasındaki dalga yayılma hızı değistirmek iyi mekan, sıvının varlığı ve kompozisyon orta bilinen bir geçirgenlik ya da belirtilen akışkan özellikleri de gözenekli ortamın geçirgenliği değerlendirileceği malzemeleri göre göre aşamalı bir yöntem oluşan geliştirilmiş, test edilmiş ve kanıtlanmış oldu.

Anahtar Kelimeler: kuyu, rezervuar, yağ, su, sıvı, çekirdek, gözenekli ortam, sismik sondaj.

**SEISMIC SOUNDING IN THE ASSESSMENT OF THE HYDROCARBON
POTENTIAL OF LONG-TERM DEVELOPED FIELDS****k.t.s., docent Konstantin ANTONOV
4rd year student Dulat ZHUMABAEV****ABSTRACT**

Based on mathematical calculations of the dynamic interaction of the pore fluid and the elastic medium (filtration displacements at the wave front, deformations of the fluid-saturated porous medium), laboratory studies and field tests, the possibility of identifying and evaluating oil-saturated areas in the section of the deposit, whose oils were not involved or not extracted during the development of the field for various reasons, is justified. The solutions available on the market meet these needs only to a certain extent, but it is possible to find ways to improve the information content of geophysical methods for additional study of deposits and assessment of residual reserves, and thereby intensify oil production. Especially this statement of the question is directly related to the problem of areas where the restoration of long-term non-working preserved, emergency and inactive wells for various technical and technological reasons is carried out, detailed sounding and evaluation of the site location of which will allow them to re-engage in development, obtaining additional production and increasing the rate of oil recovery from the subsurface. A method of seismic sounding of oil saturation has been developed, tested and proved, which consists in a stepwise method based on the amplitude of the impact of explosive waves and on the change in the velocity of wave propagation in the inter-well space, based on the materials of which the presence and composition of the fluid are judged at a known permeability of the medium, or on the permeability of the porous medium at specified fluid properties; the latter condition requires preliminary calibration of the sounding.

Keywords: well, reservoir, oil, water, fluid, core, porous medium, seismic sounding.

In the global sphere of oil production, as in any mining industry, there is a problem of increasing the completeness of the extraction of minerals from the subsurface. This problem is particularly acute for oil workers, since even with the use of advanced development methods, advanced equipment and technology, a certain part of it remains in the reservoir. And even in actively developed fields, there are operational (producing) oil wells and areas of deposits that for various reasons are not involved or only partially involved in the development of which can be returned to the category of active ones.

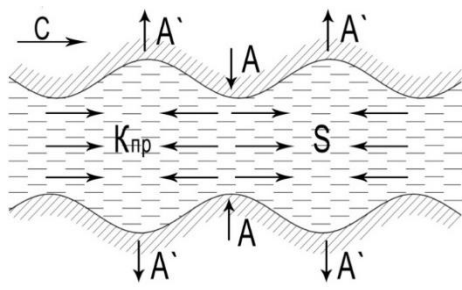
The solutions available on the market meet these needs only to a certain extent, but it is possible to find ways to improve the information content of geophysical methods for additional study of deposits and assessment of residual reserves, and thereby intensify oil production. Especially this statement of the question is directly related to the problem of areas where the restoration of long-term non-working preserved, emergency and inactive wells for various technical and technological reasons is carried out, detailed sounding and evaluation of the site

location of which will allow them to re-engage in development, obtaining additional production and increasing the rate of oil recovery from the subsurface.

The method of seismic sounding of the oil saturation of the subsurface is proposed as a possible approach to the effective solution of certain problems of involvement in the development of zones that are not involved in the development for various reasons.

On the basis of the conducted studies of the processes of hydrodynamics of a viscous liquid in a pore space, under dynamic (wave) action on a porous medium saturated with a liquid, the dependence of the wave propagation velocity on the magnitude of its amplitude corresponding to this saturation fluid was established (Fig. 1).

Figure 1 shows a diagram of the elementary volume of an elastic porous medium (in section) under its wave perturbation, in which the pore boundaries make wave oscillations, forming regions of compression and rarefaction, respectively. The liquid phase fills the pore space and has the ability to flow in the dynamics of the wave from its compression region to the rarefaction region. These flows will contribute to the overall deformation of the entire volume, and hence to the compressibility of the medium and, accordingly, to the wave propagation velocity for a given pore-filling fluid.

It is obvious that in the absence of pores in a given volume or in the absence of a fluid in the pores or its low viscosity (for example, gas), the described effect will not take place.

Fig. 1. Microstructural diagram of the dynamics of an elastic porous medium saturated with a liquid: A-wave amplitude; S-filtration displacements of the liquid phase from the compression region of the wave to the rarefaction region; C_{pr} – the permeability of the pore channel for a given fluid; C – the propagation velocity of the elastic wave as a function of the compressibility of the medium (the change in the pore volume due to filtration flows of the liquid).

Thus, by changing the wave load, the magnitude of wave perturbations (wave amplitude), we obtain the process of initiating filtration flows at the wave front, which determines the change in the compressibility of the medium, and hence the change in the wave propagation velocity characteristic of this fluid [1, 3]. This conclusion is taken as the basis for the development of the process of wave sensing of a saturated elastic medium to determine the fluid saturating it. Theoretical studies of quantitative estimates of the process in specific rocks saturated with water and oil were carried out, and then confirmed by the results of experimental studies on core samples and in reservoir conditions.

Their task was to determine the effect of a decrease in the wave propagation velocity with an increase in its amplitude, depending on the permeability of the medium and the viscosity of the liquid.

This pattern was confirmed by laboratory experimental studies on the propagation of acoustic waves with an amplitude from 20 v to 1000 v at the IFES-1 installation on 14 natural rock core samples (sandstone, dolomitized sandstone, dolomite, limestone, anhydrite) and 8 artificial

sandstone samples made from a mixture of quartz sand and grouting cement. Samples made of organic glass and steel were used as impermeable standards.

The generalization of the conducted laboratory studies indicates the presence of the effect of reducing the propagation speed of an acoustic longitudinal wave with a frequency of 500 Hz with a 10-fold increase in the amplitude to 2 % in magnitude. At the same time, a stable manifestation of the effect is observed up to an amplitude of 500 v, after which the effect is absent. This is due to the fact that at large amplitudes, the opposite effect of increasing the wave velocity with increasing amplitude should appear.

Similar experimental studies of blast waves were carried out at the Plast facility on artificial saturated cores. Measurements of the propagation time of explosive waves in artificial rock samples covering a wide range of filtration and capacitance properties showed the dependence of the velocity of longitudinal waves on the amplitude of the impact carried out by detonating a charge with a mass of ~ 1 g.

For almost all samples, the wave propagation time decreases with a decrease in the impact amplitude, although the magnitude of this decrease is different for all samples, but the general trend is unchanged. The only exceptions are samples that have almost zero permeability, or are completely impermeable. For them, there is an inverse relationship: the time of propagation of explosive waves increases.

This result is a direct confirmation of the above assumption about the mechanism of dynamic interaction of a pore fluid and an elastic porous medium (skeleton), indicating the phenomena of filtration flows of the liquid from the wave compression regions in the rarefaction region, as well as theoretical calculations of the process and obtaining qualitative dependences of the parameters under study. The consequence of this is to establish a change in the compressibility of the medium, which leads to the phenomenon of a decrease in the wave propagation velocity with an increase in its amplitude, depending on the permeability of the medium and the viscosity of the liquid. According to the aggregate data, the volume boundaries of the hydrocarbon deposit are determined, both by the depth (thickness) of the reservoir and by the area of contouring, and a 3D volumetric display of the amount of hydrocarbons in this deposit is constructed.

Testing of the technique was carried out in a pair of field wells of the Tuymazinsky field by means of a series of explosive explosions with different charge masses (Fig. 2).

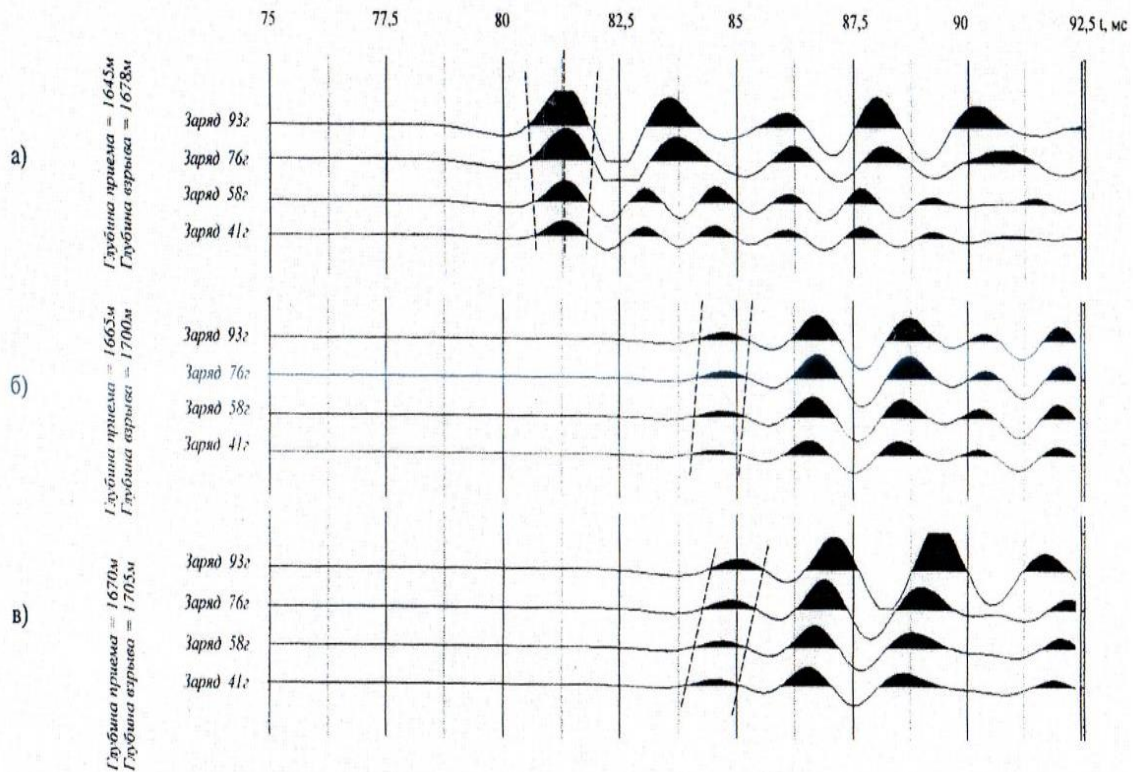

Fig. 2. Results of inter-well seismic sounding of formations in wells 2446 and 2466 of the Tuymazinskoye field: a)–impenetrable mudstone – limestone formation; б) – oil-saturated sandstone formation above the WNC; в) - water-saturated sandstone formation under the WNC, (black fill marks the second half-periods of the first longitudinal wave intakes).

It is shown that the increase in the propagation time of longitudinal waves Δt_p or the decrease in ΔV_p during seismic illumination is really a function of the amplitude of the impact on the permeable reservoir, the parameter (indicator) of which is the effective permeability, taking into account the nature of the reservoir saturation.

To establish the calibration dependence of $K_{pr} = f(\Delta t_r, DAr)$ on a specific area of the field, it is necessary to have 2-3 reference layers with the values of the permeability and oil saturation coefficients known from the core. With the achieved instrumental error of measuring the time Δt_p of 0.025 %, the possible errors in determining the effective permeability of good reservoirs (0.4-2.0 mD) can be in the range of 1-5 %, and medium-tight ones (less than 0.4 mD) – 5÷10 % [2].

A method of seismic sounding of oil saturation has been developed, tested and proved, which consists in a stepwise method based on the amplitude of the impact of explosive waves and on the change in the velocity of wave propagation in the inter-well space, based on the materials of which the presence and composition of the fluid are judged at a known permeability of the medium, or on the permeability of the porous medium at specified fluid properties; the latter condition requires preliminary calibration of the sounding.

The use of the proposed method of seismic sounding of the geological section will allow us to assess the state of the developed area of the deposit in terms of the completeness of the extraction of hydrocarbon reserves.

LIST OF LITERATURE

1. Kuznetsov O. L., Simkin E. M., Khalikov G. A., etc. Two-wave structure of the elastic wave front in a saturated granular medium / O. L. Kuznetsov, E. M. Simkin, G. A. Khalikov et al. // Acoustic Journal. - 1982. - Vol. 28. - Issue 6.

2. Patent No. 2132560 of the Russian Federation. Method for assessing the permeability of rocks / V. Sh. Khalilov, R. R. Gafurov, K. V. Antonov, et al – - No. 97104988, announced on 24.03.97.

3. Khalikov G. A., Khalilov V. Sh. Elastic deformation of a granular medium saturated with liquid / G. A. Khalikov, V. Sh. Khalilov // PMTF. - 1985. - No. 5. - pp. 129-134.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNDA KARMA MAHKEMELER

Dr. Timuçin KÖPRÜLÜ
Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi
ORCID: 0000-0002-6580-091X
timucin.koprulu@atilim.edu.tr

ÖZET

Uluslararası ceza hukukunun ve uluslararası insancıl hukukun ağır ihlallerini oluşturan suçların işlenmesiyle birlikte, bu tip suçların faillerinin cezalandırılabilmesi için ulusal hukuk çerçevesinde yargılama yapılabildiği gibi uluslararası nitelikte mahkemeler de kurulmaktadır. Bu biçimde kurulan uluslararası nitelikteki mahkemeler daimi veya geçici mahkemelerdir. Daimi bir uluslararası mahkeme olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden farklı olarak, geçici mahkemeler olaydan sonra kurulmakta ve görevleri sona erdiğinde ise kapanmaktadır.

Eski Yugoslavya, Ruanda mahkemeleri gibi geçici nitelikteki uluslararası ceza mahkemeleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarına dayanılarak kurulmuştur. Ancak son zamanlarda, geçici uluslararası ceza mahkemelerinin kuruluşuyla ilgili çeşitli nedenlerle farklı bir yöntemin uygulandığı görülmektedir. Karma / hibrit ya da uluslararasılaştırılmış mahkemeler olarak isimlendirilen bu tür mahkemeler yukarıda bahsi geçenler gibi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla değil, Birleşmiş Milletler'in ilgili suçların işlendiği devletle yaptığı bir anlaşma çerçevesinde farklı bir yöntemle kurulmaktadır.

Karma mahkemeler ile Eski Yugoslavya ve Ruanda mahkemeleri gibi yine geçici nitelikte olan mahkemelerin farkı sadece kuruluş yöntemi değildir. Bu mahkemelerde görev yapacak olan hakimlerin bir kısmı, yargılamaya konu suçların işlendiği ülkeden seçilir. Bu durumda karma mahkemelerin kompozisyonu da uluslararası nitelikteki ceza mahkemelerinden farklıdır. Diğer yandan uluslararası ceza mahkemelerinde yargılama daha önceden hazırlanmış bir statüye dayanırken karma mahkemelerde uygulanan hukuk çoğu zaman iç hukuktur.

Uluslararası nitelikte bir ceza mahkemesi kurmak yerine karma modelin tercih edilmesinde diğer geçici nitelikteki mahkemelerin kuruluşunda yaşanan deneyimlerin etkili olduğu söylenebilir. Zira Kamboçya, Doğu Timor, Kosova gibi karma mahkemelerin kurulması geçici nitelikteki uluslararası ceza mahkemelerine nazaran daha kolaydır ve yargılama süreleri de dikkate alındığında mali anlamda ortaya çıkacak yük daha azdır. Uygulamada cezasızlık olgusuyla mücadele konusunda her ne kadar soru işaretleri barındırsa da karma mahkemelerin önümüzdeki yıllarda ciddi uluslararası suçların yargılanmasında bir seçenek olarak kullanılacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ceza hukuku, uluslararası insancıl hukuk, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Karma / Hibrit Mahkemeler, Cezasızlık

MIXED / HYBRID COURTS IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW**Dr. Timucin KOPRULU****ABSTRACT**

Upon the commitment of the crimes that constitute a severe violation of the international criminal law and international humanitarian law, the perpetrators of such crimes can be punished as a result of the trial processes within domestic law, while international courts may also be established to that aim. The international courts established in this manner may be permanent or temporary / *ad hoc*. In contrast to the International Criminal Court, which is a permanent international court, the temporary courts are established following the criminal incidents and are closed down when their mandate is fulfilled.

The temporary international criminal courts, such as Former Yugoslavia and Rwanda courts, are established based on the United Nations Security Council decisions. However, recently, a different method is followed for the establishment of temporary international criminal courts, for various reasons. Such courts, which are referred to as hybrid or internationalized courts, are established not based on the United Nations Security Council decisions, but through a different method within the framework of an agreement made between United Nations and the state where the relevant crimes were committed.

The difference between hybrid courts and the temporary courts such as Former Yugoslavia and Rwanda, is not limited to the method of establishment. In hybrid courts, some of the judges are selected from the country where the relevant crimes were committed. Therefore, the composition of hybrid courts is also different from the composition of international criminal courts. In addition, while the court proceedings are based on a pre-established statute for international criminal courts, the applicable law in hybrid courts is usually the domestic law.

The reason why hybrid models are preferred instead of establishing an international criminal courts can be partially sought in the experiences of establishing other temporary courts in the past. The establishment of hybrid courts such as Cambodia, East Timor and Kosovo was easier than the establishment of other temporary international criminal courts and considering the trial durations, the financial burden was much less. While hybrid courts present some question marks regarding the struggle against impunity in practice, it can be argued that they will be used in the trial of severe international crimes in the coming years.

Keywords: International criminal law, international humanitarian law, International Criminal Court, Hybrid courts, Impunity

GİRİŞ

Neredeyse çeyrek asırdır uluslararası ceza hukukunun bir parçası olarak karşımıza çıkan karma mahkemeler gerek kompozisyon gerek kuruluş şekli ve uygulanan hukuk bakımından uluslararası ceza mahkemelerinden farklılık arz etmektedir. Uluslararası ceza yargısında çalışmamızda belirtilen nedenlerden kaynaklanan bir ihtiyacı karşılamak için kurulan karma nitelikteki mahkemeleri sayısının artması, yargılamalarının ve kararlarının ortaya çıkmasıyla birlikte bu alanda bir bilgi ve içtihat birikimi ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda karma mahkemelerin uluslararası ceza yargısındaki yerine değinmek için öncelikle uluslararası nitelikteki ceza mahkemesi kavramından hareketle bir karma mahkeme tanımına ulaşmaya çalışılmıştır. Aynı biçimde bu mahkemelere duyulan ihtiyacın nedenleri, faydaları ve dezavantajlarına da değinilerek sonuç kısmında ileride kurulacak bu tip mahkemelerde sorunların nispeten azaltılması için bir öneri de getirilmiştir.

Son zamanlarda ülkemizde uluslararası ceza hukuku ve uluslararası insancıl hukuk konusunda nitelikli çalışmaların yapıldığı ve bu alanlara bir ilginin oluştuğuna şahit olmaktadır. Buna bir katkı sağlamak amacıyla da bahsi geçen karma mahkemelerin bir kısmı hakkında tanıtıcı bilgilere de çalışmamızda yer verilmiştir.

I. ULUSLARARASI NİTELİKTE CEZA MAHKEMESİ KAVRAMI

Uluslararası ceza hukukunun ve uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlallerini oluşturan suçların işlenmesiyle birlikte, bu tip suçların faillerinin cezalandırılabilmesi için ulusal hukuk yerel yargılamalar yapılabildiği gibi bahse konu suçlarla ilgili uluslararası yargılamalar da yapılabilmektedir.

Yakın geçmişe kadar, evrensel yetkili ve sürekli bir uluslararası ceza mahkemesi kurulamadığından, cezai yaptırım gerektiren geniş çaplı insan hakları ihlallerinin failleri genelde yargılanamamış ve bunların kişisel cezai sorumluluğu da sağlanamamıştır¹. Bu eksiklik geçici nitelikteki uluslararası ceza mahkemelerinin kurulmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak modern zamanlarda gerek silahlı çatışmalarda gerek siyasi nedenlerle işlenen binlerce ağır suçtan ancak bir kısmı bu mahkemelerin önünde yargılanabilmiştir.

Uluslararası yargılamaların yapılabileceği mahkemeleri daimi ve geçici olarak iki ana grup altında toplamak mümkündür². Bunlardan ilki Roma Statüsü ile kurulan ve soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu üzerinde yargı yetkisi bulunan Uluslararası Ceza Mahkemesidir.

¹ Durmuş Tezcan /Mustafa Ruhan Erdem/ Murat Önok: Uluslararası Ceza Hukuku, Seçkin Yayınevi, 2019, 5. Baskı, s. 274.

² Uluslararası ceza mahkemelerinin kısa bir tarihçesi için bkz. Timuçin Köprülü: “Uluslararası Ceza Hukuku / Bölüm 9”, Aslan Gündüz Milletlerarası Hukuk, Ed. Reşat Volkan Günel, Savaş Yayınevi, 2011, s. 395-397.

UCM, daimi nitelikte ve tamamlayıcılık ilkesi gözetilerek kurulmuş bir mahkemedir. Daimi nitelikten anlaşılması gereken Roma Statüsü'nün yürürlüğe girmesinden sonra, kural olarak bu Statü'ye taraf olan devlet ülkesinde ya da bu devletin vatandaşı tarafından işlenen suçlara dair Mahkemenin bir zaman sınırlamasına tabi olmadan yargılama yapmasıdır. UCM'nin yargı yetkisinin sonlanacağı bir tarih bulunmamaktadır. Tamamlayıcılıktan anlaşılması gereken ise Mahkemenin yargı yetkisine giren suç ya da suçlar işlendiğinde istisnalar hariç olmak üzere UCM Savcılığının resen harekete geçememesidir. Yani öncelikle suç ya da suçların işlendiği yerde ulusal mahkemeler tarafından bir yargılama yapılması gerekmektedir. Eğer bu çatışma sonrası devletlerde adli teşkilatın yetersizliği veya bu çatışma döneminin sonuçları nedeniyle yargılama yapılamıyorsa ya da yapılan yargılamalar tarafsız bir biçimde değil de sanığı bir nevi koruma amacı güdüyorsa bu durumda UCM devreye girmektedir.

Diğer grup ise geçici ya da ad hoc olarak tabir edilen mahkemelerdir. İsminden de anlaşılacağı gibi bu tip mahkemeler belirli bir zaman aralığında belirli bir yerde işlenen suçlara dair yargılama yapmak için kurulur ve görevi sona erdiğinde ise kapatılır. Uluslararası ceza yargısında UCM kuruluncaya kadar ve halen yaygın biçimde karşılaştığımız mahkeme tipi budur.

Geçici ya da ad hoc mahkemeler de kendi içinde iki gruba ayrılabilir.³ İlk grup Nürnberg, Ruanda, Eski Yugoslavya mahkemeleri gibi “geçici uluslararası ceza” mahkemeleridir. Nürnberg Mahkemesi, 8 Ağustos 1945 tarihinde Londra Şartı⁴ ile Müttefik Devletler tarafından kurulmuştur.

Ruanda mahkemesi BMGK'nın 8 Kasım 1994 tarih ve 955 sayılı Kararı ile Birleşmiş Milletler Şartı'nın 7. Bölümünden hareketle kurulmuştur. Eski Yugoslavya Mahkemesi de yine Ruanda Mahkemesi gibi Birleşmiş Milletler Şartı'nın 7. Bölümü dayanak alınarak 25 Mayıs 1993 tarih ve 827 sayılı BMGK kararıyla yargı yetkisi kazanmıştır.

Geçici nitelikteki bir uluslararası ceza mahkemesinin kurulması da kendi içinde sorunlar barındırmak ve bu sorunlar her ne kadar daimi nitelikte bir uluslararası ceza mahkemesinin kuruluşuna neden olsa da karma nitelikte mahkemelerin faydalı yönlerini de ortaya koymaktadır. Tezcan/Erdem/Önok'a göre Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden önce kurulan geçici nitelikteki mahkemelerin kuruluş süreci büyük devletlerin insiyatifiyle başlamış ve yargılamaların sürmesi de politik iradeye bağlı olmuştur. Diğer yandan bu tip geçici mahkemelerin kuruluşu zaman almakta ve bu gecikme nedeniyle delillerin karartılması, şüphelilerin kaçması gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Kuruluş aşamasında gerek altyapının hazırlanması, personelin atanması, teknik malzemelerin temini ve yerleştirilmesi gibi zaman gerektiren işler literatürde mahkeme yorgunluğu olarak isimlendiren duruma neden olmaktadır⁵.

³ Köprülü: s. 397.

⁴ Tezcan/Erdem/Önok: s. 289-290.

Diğer grup ise uluslararası bir ceza mahkemesi niteliğini taşımaktan ziyade karma nitelik arz eden, uluslararasılaştırılmış mahkeme olarak da isimlendirilen ve özelliklerine aşağıda değineceğimiz bildirimizin konusunu oluşturan Doğu Timor, Sierra Leone, Kamboçya, Afrika mahkemeleri gibi mahkemeleridir.

II. KARMA MAHKEMELER

Kompozisyon ve yargı yetkisi olarak karma özellik gösteren, hem ulusal hem de uluslararası bir çehresi bulunan, genelde suçun işlendiği yerde faaliyet gösteren mahkemeler karma mahkemeler⁶ olarak isimlendirilmektedir⁷. Karma mahkemeler, savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar gibi belli suçlardan şüpheli ya da sanık konumundaki, nispeten az sayıda kişinin yargılanması için kurulmaktadır. Çatışma sonrası dönemlerde yerel mahkemeler, yetersiz hukuk kuralları, yolsuzluk, yeterli niteliklere sahip olmama, adli hizmetin verilmesinde ve adalet erişiminde eksiklikler gibi sorunlar yaşamaktadır⁸. Aşağıda da ifade edileceği gibi bu sorunlar karma mahkemelerin kuruluşunun nedenleri arasında yer almaktadır.

A. Karma Mahkemelere Duyulan İhtiyacın Nedenleri

Özellikle çatışma sonrası durumlarda, yargı sistemi genellikle bazı sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Yetersiz hukuk kuralları ya da bunların uygulanmasındaki bazı sorunlar, yolsuzluk, kayırma, adalet erişim imkanlarının kısıtlı olması ya da ağır bir çatışma dönemi sonrasında bu yargı mekanizmasının çalışmaması ya da yeterince çalışmaması gibi. Veya geçiş adaleti dönemi olarak da adlandırılan bu dönemlerde yargılamaya konu sanıkların eski döneme duyulan öfke ve hınç nedeniyle adil yargılanması⁹, çeşitli haklardan faydalanması mümkün olmayabilir. Dahası yargı sistemi bu tip ağır suçlarla daha önce karşılaşmamış olabilir. Bu tip suçlarla her zaman karşılaşamayacağı için ciddi bir bilgi ve içtihat birikiminin bulunmadığı yerlerde yargılama da problemlili olacaktır. Bunu aşabilmek için de kurulan mahkemelere birikimi olan uluslararası nitelikteki hakimler atanmakta ve yargılamalarda iç hukukun yetersiz kaldığı ya da çeliştiği noktalarda uluslararası hukuk kuralları, uluslararası andlaşma kuralları devreye

⁶ Türk doktrininde bu tür mahkemeler için “karma mahkemeler” ifadesinin yanında “yarı uluslararası”, “uluslararasılaştırılmış”, “melez” gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Bkz. Tezcan /Erdem/ Önok: s. 396; Ayrıca bkz. Uğur Bayılıoğlu: “Uluslararasılaşmış Kosova Mahkeme Sistemi”, AÜHFD, 2013, 62(2), s. 408.

⁷ Damgaard, karma mahkemelerin tanımıyla ilgili uluslararası ceza hukukunda ortak bir görüşün olmadığı görüşündedir. Yazara göre bunun sonucu olarak da “hybrid criminal judicial bodies”, “internationalised criminal courts or tribunals”, “mixed criminal courts or tribunals”, hybrid international-domestic bodies” gibi isimlendirilmeler yapılmaktadır. Bkz. Ciara Damgaard: Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes, Springer, 2008, s. 266.

⁸ Rule-Of-Law Tools For Post-Conflict States, Maximizing the Legacy of Hybrid Courts, Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights, New York and Geneva, 2008, s. 1.

⁹ Tezcan/Erdem/Önok, etnik / dini nedenlere dayalı gerilimin adliyi de etkileyeceği ve bunun sonucunda bahsi geçen nedenlere dayalı yargılamalarda adil yargılanma hakkına ve masumiyet karinesine uyulmama ihtimalinin mahkemeyi güvenilir hale getireceği düşüncesindedir. Bkz. Tezcan/Erdem/Önok: s. 397.

girmektedir¹⁰. Buraya kadar söylediklerimiz karma mahkemelerin kurulmasına sebep olan yargılamaya konu suç ya da suçların işlendiği ülkenin yargı sisteminden kaynaklanan sorunlardır.

Novak, karma mahkemelerin kuruluşuna farklı bir açıdan bakmakta ve bu mahkemelerin varlık nedenlerinden birinin diğer mahkemelerdeki gibi uzun yargılamaların yapılmaması olduğunu ifade etmektedir. Yine yazara göre, elbette burada yargılama hızlı yapılırken adil yargılanma hakkına, yerel toplulukların geniş katılımına ve finansal verimliliğe de dikkat edilmesi gerekmektedir¹¹.

Bir de toplumun işlenen suçların yargılanmasına dair beklentisi ya da reaksiyonu önem taşır. Yukarıda izah ettiğim gibi güçsüz bir devlet ya da yargı mekanizması insanların bu tip ciddi suçların yargılanmayacağı veya yargılanamayacağı gibi bir düşünceye sahip olmaları sonucunu doğurabilir. Nihayetinde yargılamaların yerel düzeyde yapılması özellikle eski rejim artıklarının yargı sisteminde, kolluk sisteminde varlığını belli ölçüye kadar devam ettirmesi nedeniyle mağdurlar için tarafsız mahkeme kavramını sorgulamaya yol açar. Böyle bir düşünce de özellikle geçiş adaletinin gereklerini yerine getirme konusunda sorunlar yaratabilecektir. İnsanların ülkelerinde işlenen ağır suçların cezalandırılmadığını¹² görmeleri belki de hiçbir şeyin değişmediği algısını yaratabilecektir. Bu da eski dönemin yaralarının sarılmasını güçleştirecektir. İşte bu nedenle uluslararası toplumun da katkısının varlığı insanların bu konudaki güvensizliğini belki bir noktaya kadar engelleyebilecektir.

Bununla birlikte özellikle çatışma sonrası geçiş dönemlerinde iktidarı ele geçiren yapıların, adaleti sağlamaktan ve işlenen fiilleri cezalandırmaktan ziyade siyasi hasımlarını ya da muhalifleri saf dışı bırakmak¹³ için bu dönemi kullanmaları da mümkündür. Kurulacak karma mahkemelerin bu tip siyasi hesapları da engellemesi olasıdır.

Doğu Timor Mahkemesi'nin kuruluşundaki süreç adli mekanizmanın yetersizliğine örnek olarak verilebilir. Doğu Timor'da az sayıda avukat bulunması, kamu görevlilerinin çoğunun Endonezyalı olması adalete erişimi ve böylesi uluslararası suçları soruşturma ve kovuşturma bakımından olumsuz bir etki göstermiştir. Diğer yandan anlamlı bir yargılama yapılabilmesi için yerel bir mahkeme sisteminin olmadığı da bilinmektedir. Ayrıca çok uluslu gücün müdahalesine kadar olan yağmalama döneminde ülkenin fiziki altyapısı neredeyse tümüyle yok edilmiştir. Hatta kitlesel saldırılardan sorumlu tutulan milisler derme çatma tutukevlerinde ya da hapishanelerde tutulmuştur. Bu şartlarda karma bir mahkemenin kurulması özellikle gerekli olmuştur. Burada hukuk sistemiyle bağlantılı, örneğin soruşturma ve kovuşturma işlemlerinin yeterli hakim ve

¹⁰ Maximizing the Legacy of Hybrid Courts, s. 4.

¹¹ Andrew Novak: The International Criminal Court, An Introduction, Springer, 2015, s. 15.

¹² Tezcan/Erdem/Önok, sürmekte olan çatışmalardaki şiddete son vermenin ya da despotik rejimlerin değişimini sağlayabilmenin bedelinin faillerin cezasız bırakılmasını; mağdurların haklarının siyasi pazarlık konusu olarak değerlendirilmesini sonuçlayabileceği düşüncesindedir. Bkz. Tezcan/Erdem/Önok: s. 287.

¹³ Medwis al-Rashidi: "The Special Court for Sierra Leone and the Special Tribunal for Lebanon: Lessons to be Learned from the Establishment, Composition and Jurisdiction of an International Tribunal", Ankara Law Review, vol. 9(1), 2012, s. 15.

personel atanamaması nedeniyle ertelenmesi gibi eksiklikler mahkemenin kurulmasından sonra da etkilerini göstermiştir¹⁴.

Sierra Leone Mahkemesi'nin kuruluşunu hazırlayan şartlar da benzerdir. Ulusal yargılama sisteminin iç savaş ve yolsuzluğa bulaşmış olması nedeniyle artık işlevsiz kalma noktasına gelmesi iç savaş sırasında işlenen ciddi suçlara dair davaların neredeyse görülmesini imkansız hale getirmiştir. Bunun yanında Sierra Leone devlet başkanı Kabbah'ın da Devrimci Birleşik Cephe lideri Foday Sankoh'un yargılanması konusunda başlarda uluslararası bir mahkeme fikrine karşı olduğunu da belirtmek gerekir. Her ne kadar Kabbah, soruşturma ve kovuşturma sürecinin Sierra Leone kontrolünde gerçekleşmesini istese de yargılamayı yapacak hakimlere ve diğer kamu görevlilerine karşı gerçekleştirilecek intikam saldırılarına dair korkusu istikametini uluslararası bir mahkemeye çevrilmesine neden olmuştur¹⁵.

B. Karma Mahkemelerin Faydalı Yönleri

Çatışma sonrası dönemlerde geçmişle hesaplaşma yöntemlerinden biri olarak kurulan karma mahkemelerin uluslararası nitelikteki ceza mahkemelerine göre bir mahkemeye göre avantajlı yönleri de bulunmaktadır.

Öncelikle kurulan mahkemelere uluslararası nitelikte hakimlerin, savcılarının katılımı, belki de tamamen yabancı olunan uluslararası ceza ve insancıl hukuk kurallarının uygulanması konusunda yerel hakim ve savcılarla bir işbirliği imkanı yaratmaktadır. İş birliği ve normların uygulanması, yorumlanmasının yanında bu beraberlik ayrıca kamuoyunda bahsi geçen mahkemelerin bağımsızlığı, tarafsızlığı konusunda da bir algının oluşumuna sebebiyet verebilmektedir¹⁶. Öte yandan uluslararası katılımın veya uluslararası desteğin varlığı suçun mağduru olmuş ya da etkilenmiş topluluklar üzerinde de geçmişle hesaplaşılacağı ve bunun sadece kendilerinin meselesi olmadığı, uluslararası toplumun da yanlarında olduğu düşüncesi de doğurması muhtemeldir.

Karma mahkemelerin kurulmasıyla birlikte, genelde adli sistemi çökmüş olan ülkenin hukuk sisteminin yeniden inşasına da belli bir katkıda bulunulması mümkündür. Suçun işlendiği ülkeden hakimlerin, savcılarının, yerel personelin yetiştirilmesi ve belli bir yetkinlik kazanması durumunda, bu sonrası için de faydalı olabilecektir.

¹⁴ Bkz. Laura A. Dickinson: "The Promise of Hybrid Courts", The American Journal of International Law, Vol. 97, No.2, (Apr. 2003), s. 298-299.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dickinson: s. 299.

¹⁶ Aynı görüş için bkz. Dickinson: s. 306. Dickinson, sorumluluk paylaşma, iş birliği gibi hususların tam da meşruluğu sağlamada yeterli olamayabileceği düşüncesindedir. Zira bu karma ilişki süreci kimin kontrol ettiği sorununu ortaya çıkabilir. Örneğin hakimlerin çoğunluğunun uluslararası nitelikte olması durumunda, uluslararası güçlerin dediğinin olduğu, bunun emperyalizm olduğu düşüncesi de gelişebilir.

Diğer yandan bu tip karma mahkemelerin, yerel hukuk sistemini de uygulamasıyla ortaya çıkacak içtihatlarının uluslararası ceza hukukunun ve uluslararası insancıl hukukun gelişimine katkısı olacaktır.

Uluslararası nitelikte ceza mahkemelerinin kuruluşunun ve işleyişinin maliyetli oluşu da karma mahkemelerin kurulmasının tercih edilmesine sebebiyet vermektedir.

Ruanda ve Yugoslavya mahkemelerin tam işlediği zamanlarda bütçeleri yıllık 300 milyon dolar civarında iken Sierra Leone Mahkemesindeki yargılamaların tamamlanmasına kadar harcanan para ise yaklaşık 300 milyon dolar¹⁷ olmuştur.

C. Karma Mahkemelerin Kuruluşunda ve İşleyişinde Karşılaşılan Sorunlar

Karma uluslararası mahkemelerin kuruluşlarında, yaptığı yargılamalarda ve bunun sonucunda verdiği kararlarda meşruluk sorunu ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve hukuki meşruluk olarak karşılaşılabilecek bu sorun ülkeden ülkeye, mahkemeden mahkemeye farklılık gösterebilmektedir.

Çatışma sonrası dönemlerde, önceki rejimden kalma ve yaygın saldırıları destekleyen, öldürme, işkence, etnik temizlik gibi eylemleri soruşturmamış veya kovuşturmamış hakim ve savcılar, insan kaynağının yetersizliği¹⁸ nedeniyle hala görevde bulunuyor olabilir. Adli sistemin eski baskı rejiminin kalıntıları olarak nitelenebilecek kişilerin elinde olması, yargılamalara dair kamuoyunun güvenini sarsabilecektir. Bunun yerine, bahsi geçen eski rejimin hakim ve savcılarının yerine yenilerinin atanması muazzam bir yeterlik ve deneyim sorununu da beraberinde getirirken yapılan yargılamaların göstermelik olması sonucunu doğurabilir¹⁹.

Diğer yandan kurulan mahkemelerde tamamen uluslararası hukukun ya da usulün uygulanmasının kabulü de sorun çıkarabilmektedir. Dickinson burada Kosova'yı örnek vermekte ve işlenen ağır suçlara dair Yugoslav Mahkemesi'nin belli kişileri, olayları yargılamasının, tamamen uluslararası hakimlerden oluşmasının ve mekânsal olarak uzaklığının, bölge halklarında bu uluslararası ceza mahkemesine şüpheyle yaklaşmasını sonuçladığını ifade etmektedir²⁰.

Her ne kadar uluslararası ceza mahkemeleri, kitlesel saldırılarda bireysel sorumluluk sorununa uluslararası insancıl hukukun nasıl uygulanacağı konusunda zengin bir içtihat birikimi

¹⁷ Lansana Gberie: The Special Court for Sierra Leone rests – for good, <https://www.un.org/africarenewal/magazine/april-2014/special-court-sierra-leone-rests-%E2%80%93-good> (18.12.2021)

¹⁸ Dickinson, Kosova'da sadece Sırpların hakim ve savcı oldukları ve sonrasında bu deneyimli kişilerin yeni sistemde çalışmayı etnik miraslarına bir ihanet olarak gördüklerini, hukuk eğitimi almış olan Arnavutların ise yıllarca hukuk sistemi dışında tutulmaları nedeniyle yeterli deneyime sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Doğu Timor'da da durumun pek farklı olmadığı söylenemez zira Geçiş Hükümeti tarafından atama yapılmadan önce, bu ülkede Doğu Timorlu hakim veya savcı da bulunmamaktaydı. Bununla birlikte tamamen gerek usul gerek atanma hususunda uluslararasılaşmış bir sistemin uygulanması suçun işlendiği ülkenin vatandaşı olan kişilerin gerek personel, gerek yargı makamı olarak eğitilmesine gerek duyulmamasına da yol açabilecektir. Bkz. Dickinson: s. 304.

¹⁹ Bkz. Dickinson: s. 301.

²⁰ Dickinson: s. 303.

yaratmış olsa da bu içtihatların ya da kuralların yerel yargılamalara ve daha da önemlisi kamuoyuna nasıl kabul ettirileceği de bir sorun teşkil etmektedir. Nihayetinde uluslararası nitelikteki ceza mahkemeleri mekânsal olarak suçun işlendiği yerden uzakta bulunmakla birlikte çalışanları, hakimleri ve savcılarını da yargılamaya konu suçların işlendiği yerlerden seçilmemektedir.

Bu yapı nedeniyle bahsi geçen kural ya da içtihatların yerel hukuk sisteminde hazmedilmesi, uygulanması, yorumlanması, eleştirilmesi bahis konusu uluslararası insancıl hukuk kurumlarına yabancı olan uygulayıcılar için sorunlu olmaktadır. Bu da örneğin savcılarının, daha ciddi bir suç olan insanlığa karşı işlenen bir suçlardan iddianame düzenlemek yerine daha kolay çözülebilecek bir mesele olan kasten öldürme suçundan şüphelileri itham etmelerine neden olabilir²¹. Elbette bunun tersi de mümkündür. Geçmişle hesaplaşma amacıyla aslında uluslararası ceza ya da insancıl hukuk kapsamında bulunmayan basit eylemler nedeniyle de soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlardan iddianame düzenlenmesi mümkün olabilecektir.

Karma yapıdaki mahkemeler, farklı ülkelerden gelen hakimlerin deneyimlerini paylaşmaları bakımından faydalı olsa da bu biçimde bir yapının da sorunları olabilmektedir. Bunlardan ilki hakimler, savcılar ve mahkeme çalışanlarının farklı dilleri konuşmalarıdır. Diğer yandan mahkemenin ulusal yargı sistemine entegre edilmesi yerine ona paralel ya da ayrı bir biçimde kurulması da sorun yaratabilmektedir. Örneğin Mitroviça Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme dışında, uluslararası hakim ve savcılarının ofisleri yerel hakim ve savcılardan farklı bir yerde bulunmaktaydı. Doğu Timor Mahkemesi'nde ise ortak ofislerin varlığı fikir alışverişini arttırmıştır²².

Damgaard bu noktada karma mahkemelerdeki yerel hakimlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusunda şüphesini dile getirmektedir. Buna göre ülkedeki çatışma ortamından kişisel olarak etkilenen hakimlerin, uluslararası meslektaşlarına göre daha az bağımsız ve tarafsız olmaları olasıdır. Dahası, sanığın bir kamu görevlisi olması durumunda, yerel hakimlerin kararları, ön yargıları, hükümetten, halktan menfi ya da müspet yönde baskı görmeleriyle birlikte gölgelenebilecektir²³.

Son olarak karma mahkemelere ve uygulamalarına dair eleştiriler de getirilmektedir. Örneğin uluslararası düzeyde yapılacak bir yargılamada suçun unsurları, ceza miktarı gibi konularda bir standart varken; karma mahkemelerin yargılamaları ülkeden ülkeye farklılık gösterecek hukuki sonuçlar doğurabilir. Diğer bir eleştiri de yukarıda bahsedilen, karma mahkemelerin kuruluş nedenlerinden biri olan eski döneme duyulan hınç ve öfke nedeniyle adil yargılama yapılamamasıdır. Bu eleştiri bazı noktalarda haklı görülebilir. Kamboçya mahkemesinde yapılan yargılamaların süre bakımından çok çabuk bitirilmesi ve sanık haklarına riayette sorunlar yaşanması buna örnek gösterilebilir.

²¹ Dickinson: s. 305.

²² Maximizing the Legacy of Hybrid Courts, s. 28.

²³ Damgaard: s. 321.

III. KARMA MAHKEME ÖRNEKLERİ

A. Sierra Leone Özel Mahkemesi

1991 yılında Sierra Leone’de yolsuzluğa bulaşmış yönetime karşı bir ayaklanma²⁴ olarak başlayan olaylar asıl amacından saparak şiddet eylemlerine ve özellikle köylülerin mağduru olduğu saldırılara dönüşmüştür. 1999 yılında başkent Freetown’ı ele geçiren isyancı birlikler kırılğan durumdaki Hükümeti bir barış andlaşmasına zorlamak maksadıyla şehrin büyük kısmını tahrip etmiştir. 7 Temmuz 1999 tarihli Lomé Barış Andlaşması’yla²⁵ isyancı Devrimci Birleşik Cephe ile Hükümet anlaşmış ve kabinde isyancı güçlerin temsilcilerine de yer verilmiştir. Her iki taraf adına da çatışmalara katılanlar hakkında da bu andlaşma ile af ilan edilmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Özel Temsilcisi, Andlaşmada yer alan bu af hükümlerin²⁶ soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları ve insancıl hukukun diğer ağır ihlalleri için uygulanamayacağını ifade etmiştir. Mayıs 2000’de tekrar iç karışıklığın yaşanması üzerine devlet başkanı Kabbah’ın bahsi geçen dönemde işlenen suçlara dair bir mahkeme kurulması için Birleşmiş Milletler’den bir talepte bulunmuştur²⁷.

Bunun üzerine yapılan görüşmeler sonucunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 14 Ağustos 2000 tarih ve 1315 sayılı kararıyla, Sierra Leone topraklarında bu ülke vatandaşlarına, Birleşmiş Milletlere ve personeline karşı işlenen ciddi suçlarla bağlantılı olan kişileri adaletin karşısına çıkarıp yargılamak maksadıyla Sierra Leone adli sisteminin dışında²⁸ özel bir mahkeme kurulmuştur²⁹.

Mahkemenin Statüsü’nün 1. Maddesinde Sierra Leone topraklarında 30 Kasım 1996 tarihinden sonra işlenen, uluslararası insancıl hukukun ve Sierra Leone hukukunun ağır ihlallerinin kovuşturulacağı, liderler de dahil bu suçları işleyen, barış sürecinin inşası ve devamını tehdit eden ve büyük sorumluluğu olan kişilerin yargılanacağı düzenlenmiştir.

²⁴ Mahkemenin kuruluş sürecine kadar yaşanan olaylarla ilgili bkz. Fichtelberg, Aaron. Hybrid Tribunals : A Comparative Examination, Springer New York, 2015, s. 8-12.

²⁵ Andlaşma metni için bkz. <https://peacemaker.un.org/sierraleone-lome-agreement99> (18.12.2021)

²⁶ Mahkemenin Statüsü’nün 10. Maddesinde de bu husus dikkate alınmış ve çıkarılan affın yargılamaları engellemeyeceği hüküm altına alınmıştır.

²⁷ William Schabas: The UN International Criminal Tribunals, The Former Yugoslavia, Rwanda, Sierra Leone, Cambridge University Press, 2006, s. 34-36. Ayrıca bkz. Gloria J. Browne-Marshall: “International Criminal Tribunals and Hybrid Courts”, International Crime and Justice, ed. Mangai Natajaran, Cambridge University Press, 2011, s. 354.

²⁸ Damgaard: s. 335.

²⁹ <https://digitallibrary.un.org/record/420605> Sierra Leone Mahkemesi’yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tezcan / Erdem / Önok: s. 399-401

Mahkemenin yargı yetkisine giren suçlar ise şunlardır: insanlığa karşı işlenen suçlar (Md. 2), Cenevre Konvansiyonu'nun ortak üçüncü maddesi ve Ek 2 Numaralı Protokolü'nün ihlali (Md. 3), uluslararası insancıl hukukun diğer ağır ihlalleri (Md. 4), Sierra Leone hukukunda suç olarak düzenlenen fiiller³⁰ (Md. 5).

Mahkemenin kompozisyonuna bakıldığında karma bir yapının tercih edildiği görülmektedir. Buna dair Statü'nün 12. Maddesine bakıldığında, Dava Dairesi'nde görev yapacak üç bağımsız hakimden biri Sierra Leone hükümeti, iki hakim ise Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından atanacaktır. Aynı şekilde Temyiz Dairesi'nde görev alacak beş bağımsız yargıçtan iki tanesi Sierra Leone hükümeti, kalan üç hakim ise Genel Sekreter tarafından önerilecektir. Diğer yandan Genel Sekreter tarafından atanan Mahkemenin savcısının yardımcısının da Sierra Leoneli olması Statü'nün 15/4. Maddesinde düzenlenmiştir.

Soruşturma ve kovuşturmalarda uygulanacak Usul ve Delil Kuralları konusunda ise Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne atıf yapılmış ve bu Mahkemede uygulanan kuralların *mutatis mutandis* Sierra Leone Özel Mahkemesi'nde de uygulanacağı, olaya dair uygulanacak kural bulunmaması durumunda veya bahsi geçen Usul ve Delil Kuralları'nın değiştirilmesi gerektiğinde ise 1965 tarihli Sierra Leone Ceza Muhakemesi Kanunu da dikkate alınacağı Statü'nün 14. Maddesinde belirtilmiştir.

Yargılamalar sonunda verilecek cezalar konusunda da Sierra Leone hukukuna atıf yapıldığı görülmektedir. Statü'nün 19. Maddesinde hapis cezasının belirlenmesinde Ruanda Mahkemesi'nin ve Sierra Leone mahkemelerinin uygulamalarının da dikkate alınacağı düzenlenmiştir.

Schabas'a göre Sierra Leone Özel Mahkemesi her ne kadar karma mahkemelere yakın olsa da yerelden ziyade geçici bir mahkeme olarak değerlendirilmesi gereken uluslararası hukuk varlığıdır³¹. Al-Rashidi ise Sierra Leone Mahkemesi'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararıyla BM Şartı uyarınca kurulmaması nedeniyle özellikle başka bir ülkede kaçak bulunan şüpheli ya da sanığın ülkeye iadesini sağlayamamasını bu Mahkemenin zayıf bir yönü olarak değerlendirmekte ve iade talebinin ancak Güvenlik Konseyi'nin ilgili devlete bir çağrısıyla mümkün olacağı görüşündedir³².

B. Kamboçya Olağanüstü Mahkemesi

Pol Pot³³ liderliğindeki Kızıl Khmer hareketinin Kamboçya'da yönetime gelmesiyle birlikte 1975-1979 yılları arasında gerçekleşen kitlesel öldürme, işkence, sürgün gibi eylemler nedeniyle, yıllar süren müzakereler sonucunda Birleşmiş Milletler ile Kamboçya bir mahkeme

³⁰ Bunlar 1926 tarihli Çocuklara Karşı Zulmün Önlenmesi Kanunu'nda yer alan kız çocuklarının istismarı ve kaçırılması 1861 tarihli Kanun'a aykırı bir biçimde konutların, kamu binalarının ve diğer binaların yakılması suçlarıdır.

³⁰ Schabas: s. 6.

³¹ Bkz. Al-Raashidi: s. 22; Benzer bir görüş için bkz. Damgaard: s. 338.

³² Bkz. Al-Raashidi: s. 22; Benzer bir görüş için bkz. Damgaard: s. 338.

³³ Ayrıntı için bkz. Philip Short: Pol Pot, The History of a Nightmare, John Murray, 2004.

kurulması konusunda andlaşma imzaladı. Ancak rejimin lideri Pol Pot 1998 yılında öldüğü için bu Mahkemede yargılanması mümkün olmadı.

17 Nisan 1975 tarihinde yönetime gelen Kızıl Khmer Rejimi, 7 Ocak 1979 yılına kadar devam etti. Üç yıl sekiz ay ve yirmi gün süren bu dönemde 1.7 milyon insanın açlıktan, işkenceden, yargısız infazlardan ve zorla çalıştırmadan öldüğü düşünülmektedir. Khmer Rejimi'nin sona ermesiyle başlayan iç savaş da yaklaşık 20 yıl sonra 1998 yılında sona ermiştir³⁴.

1997 yılında Kamboçya Hükümeti, Birleşmiş Milletler'den Khmer Rejimi'nin üst düzey yöneticilerinin yargılanması için kurulacak bir mahkemeye destek olmasını istemiştir. İç savaşın bitmesinden sonra 2001 yılında Kamboçya Ulusal Meclisi, Khmer Rejimi (1975-1979) döneminde işlenen ciddi suçların yargılanabilmesi için bir mahkeme kurulmasına dair kanunu kabul etmiştir. Bu mahkeme de *Demokratik Kampuchea Döneminde İşlenen Suçlar İçin Kamboçya Olağanüstü Mahkemesi* olarak isimlendirilmiştir. Kamboçya Hükümeti, Kamboçyalı personel ve hakimlerle birlikte yabancı personelin yer alacağı bu mahkemenin Kamboçya halkının iyiliği için ülkede yapılması konusunda ısrarcı olmuştur. Yine Hükümet, Kamboçya hukuk sisteminin zayıflığı, işlendiği iddia edilen suçların uluslararası niteliği ve uluslararası adaletin standartlarının sağlanabilmesi için uluslararası katılımın olması görüşündeydi.

Birleşmiş Milletler ile Hükümet arasında uluslararası toplumun Mahkemeye nasıl destek olacağı ve Mahkemede yer alacağı konusunda yaptığı görüşmeler Haziran 2003'de bir andlaşmayla³⁵ sonuçlanmış ve hem Birleşmiş Milletler'den hem de Kamboçya Hükümeti'nden bağımsız³⁶ olan uluslararası katılımlı ve uluslararası standartları uygulayan³⁷ bir Kamboçya mahkemesi kurulmuş oldu³⁸.

Mahkemenin yargı yetkisine giren suçlar 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde tanımlanan soykırım suçu, 1998 Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'nde tanımlanan insanlığa karşı işlenen suçlar ile 1949 Cenevre Konvansiyonu'nun

³⁴ Ayrıntı için bkz. Fichtelberg: s. 5-8.

³⁵ Birleşmiş Milletler ile Kamboçya Hükümeti arasındaki Andlaşma metni için bkz.

https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legal-documents/Agreement_between_UN_and_RGC.pdf (19.12.2021)

³⁶ Damgaard bu Mahkemenin Kamboçya hukuk sisteminin bir parçası olması nedeniyle uluslararası ceza yargısı organı olarak nitelenemeyeceği görüşündedir. Bkz. Damgaard: s. 339.

³⁷ Tezcan/Erdem/Önok'a göre Kamboçya Olağanüstü Mahkemesi, Sierra Leone Mahkemesi'nin aksine uluslararası niteliğinden ziyade ulusal niteliği ağır basan bir mahkemedir. Bkz. Tezcan/Erdem/Önok: s. 401.

³⁸ <https://www.eccc.gov.kh/en/introduction-eccc> (19.12.2021)

ağır ihlalleridir. Bunun yanında 2001 ve 2004 tarihli Kanun'da yer alan suçlar³⁹ da Mahkemenin yargı yetkisi dahilindedir. (Md. 9)

Yargılama usulü olarak Kamboçya hukukunun uygulanmasına yer veren Andlaşmaya göre, Kamboçya hukukunun bir meseleyi düzenlemediği, hükmün uygulanmasında belirsizlik olduğu ya da kuralın uluslararası standartlarla çelişmesi durumunda uluslararası düzeyde kuralların esas alınacaktır. (Md. 12)

Birleşmiş Milletler ile Kamboçya Hükümeti arasında yapılan andlaşmada Dava Dairesi'nde üç Kamboçyalı iki uluslararası, Temyiz Dairesi'nde ise dört Kamboçyalı ve üç uluslararası hakimin görev yapacağı yer aldı. (Md. 3) Soruşturma evresinde de uluslararası katılım gözetilmiş ve bu evrede görev yapacak iki soruşturma hakimi ve savcısından birinin Birleşmiş Milletler değerinin ise Kamboçya tarafından atanması kararlaştırılmıştır⁴⁰. (Md. 5 ve Md. 6)

C. Doğu Timor Özel Mahkemesi

1974-199 yılları arasında yaklaşık çeyrek asır Endonezya işgali altında kalan Doğu Timor'da yaklaşık 100000 kişi bu dönemde ölmüş ya da zorla kaybedilmiştir⁴¹. 30 Ağustos 1999 tarihinde Doğu Timor'da yapılan referandumda Endonezya'nın otonom bir bölgesi olmanın reddedilmesi ve bağımsızlığın ilanı ile birlikte Birleşmiş Milletler Doğu Timor Geçiş Yönetimi kuruldu. Bu yönetim, 1999 yılındaki büyük insan hakları ihlallerinin gerçekleştiği saldırılarla ilgili bir mahkeme kurma çabasına girdi. Geçiş Yönetimi'nin 2000/11⁴² sayılı düzenlemesi ile kurulan Mahkeme, 1 Ocak 1999 ile 25 Ekim 1999 tarihleri arasında işlenen soykırım, savaş suçları, işkence, işlenen insanlığa karşı işlenen suçlar, öldürme ve cinsel suçlar gibi ciddi suçları soruşturup kovuşturmak için kuruldu⁴³.

Suç tiplerinin tanımlanmasında ve ceza hukukunun genel ilkeleri konusunda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Statüsü hükümlerinin esas alındığı 2000/15 sayılı Geçiş Yönetimi Düzenlemesi'nde ise yargı yetkisi 25 Ekim 1999 tarihine kadar işlenen suçlar olarak belirtilmiştir. Düzenlemenin 3. Bölümünde uygulanacak hukuk olarak Doğu Timor hukuku ve

³⁹ Bu suçlar 1956 tarihli Kamboçya Ceza Kanunu'nda yer alan kasten öldürme, işkence, dinsel nedenlerle zulmetme, Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunmasına Dair 1954 La Haye Sözleşmesi'nin ihlali ile Diplomatik İlişkilere Dair 1961 Viyana Konvansiyonu'nda belirtilen uluslararası anlamda korunan kişilere karşı işlenen suçlardır. Mahkemenin kuruluş Kanunu için bkz. https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legal-documents/KR_Law_as_amended_27_Oct_2004_Eng.pdf (19.12.2021)

⁴⁰ Mahkemede görevli Kamboçyalı hakim, savcı ve personelin maaşlarını Kamboçya, uluslararası hakimlerin ve savcılarının ve bu nitelikteki personelin giderleri ise Birleşmiş Milletler karşılamaktadır. (Md. 15 ve Md. 16)

⁴¹ Timor-Leste Hakikati Araştırma Komisyonu'nun (CAVR) raporuna göre raporlanan 102800 ölümün 18600'ü öldürme veya zorla kaybettirme, 84200'ü ise hastalık ve açlık nedeniyle. Ancak rapora göre bahsi geçen ölümlerin 183000 civarında olduğu kabul edilmektedir. Rapor için Bkz. <http://www.cavr-timorleste.org/updateFiles/english/CONFLICT-RELATED%20DEATHS.pdf> Mahkemenin kuruluş sürecine kadar yaşanan olaylarla ilgili bkz. Fichtelberg: s.12-21.

⁴² 2000/11 sayılı düzenleme için bkz. <https://peacekeeping.un.org/mission/past/etimor/untaetR/Reg11.pdf> (19.12.2021)

⁴³ Suzannah Linton: "Prosecuting Atrocities At The District Court of Dili", Melbourne Journal of International Law, 2001, vol. 2(2), s. 415, 417.

uluslararası anlaşmalar ile uluslararası hukuk kuralları ve uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun yerleşik ilkeleri belirlenmiştir⁴⁴.

Mahkemenin kompozisyonu ise Düzenlemenin 22. Bölümünde yer almaktadır. Buna göre 2000/11 sayılı Düzenlemeye atıfla İlk Derece Mahkemesi'nde ve Temyiz Mahkemesi'nde bir Doğu Timorlu iki de uluslararası hakim görev yapması hüküm altına alınmıştır⁴⁵.

Endonezya Hükümeti ile Geçiş Yönetimi arasında 5-6 Nisan 2000 tarihinde imzalanan uzlaşma metniyle de Endonezya devleti kurulacak olan Mahkeme'yi tanımış ve adli işbirliği yapacağını taahhüt etmiştir⁴⁶.

D. Afrika Olağanüstü Yargılama Daireleri

Afrika Olağanüstü Yargılama Daireleri Çad'da 7 Temmuz 1982 ile 1 Aralık 1990 tarihleri arasında işlenen uluslararası suçlarla ilgili olarak Afrika Birliği ile Senegal arasında yapılan bir anlaşmayla kurulmuştur⁴⁷. Dairelerin yargı yetkisinin kapsamı Çad devlet başkanı Hissène Habré'nin yönetiminde olduğu tarihler⁴⁸ olarak belirlenmiştir. Yargılama Dairelerinde tek yargılanan kişi de Hissène Habré olmuştur ve müebbet hapis cezasına mahkum olmuştur⁴⁹.

Senegal ile Afrika Birliği arasında böyle bir anlaşmayla olağanüstü nitelikte daireler kurulmasının altında yatan neden ise Belçika'nın Uluslararası Adalet Divanı'na başvurup Senegal'in yargıya ya da iade et biçimindeki uluslararası yükümlülüğünü ihlal edip etmediğine dair başvurusuna dayanmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı kararında Senegal'in, ülkesinde bulunan Habré ile ilgili iddiaları yetkili yargı mercilerinin önüne taşımayarak Birleşmiş Milletler İşkence, Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmesi'nin 7/1. Maddesinden kaynaklanan yükümlülüğü ihlal ettiğine hükmetmiştir⁵⁰. Bu karar sonrasında Habré hakkında soruşturma ve kovuşturma başlatılması için Senegal devleti girişimde bulunmuştur.

Soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları ve işkence suçu Dairelerin Statüsü'nde⁵¹ yargı yetkisi kapsamında olan suçlar olarak belirlenmiştir (Md. 4). Soykırım suçunun tanımında Birleşmiş Milletler Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme esas alınırken (Md. 5), insanlığa karşı işlenen suçlar (Md. 6) ve savaş suçlarında (Md.

⁴⁴ Mahkemede uygulanacak usul ve delil kuralları ise 2000/30 sayılı Düzenleme'de yer almaktadır. <https://www.legal-tools.org/doc/f3e141/pdf/> (20.12.2021)

⁴⁵ Yargı yetkisi, suç tipleri ve ceza hukukunun genel ilkelerinin yer aldığı 2000/15 sayılı Düzenleme için bkz. <https://www.legal-tools.org/doc/c082f8/pdf/> (20.12.2021)

⁴⁶ Bkz. Memorandum of Understanding between the Republic of Indonesia and the United Nations transitional administration in East Timor regarding Cooperation in Legal, Judicial and Human Rights related matters, <http://mj.gov.tl/jornal/lawsTL/Other-Docs/mou-id-untaet.htm> (20.12.2021)

⁴⁷ Anlaşma metni için bkz. <http://www.chambresafricaines.org/pdf/Accord%20UA-Senegal%20Chambres%20africaines%20extra%20Aout%202012.pdf> (21.12.2021)

⁴⁸ Ayrıca bkz. Tezcan/Erdem/Önok: s. 406-407.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sarah Williams: "The Extraordinary African Chambers in the Senegalese Courts: An African Solution to an African Problem?", *Journal of International Criminal Justice*, vol. 11(5), 2013, s. 1139-1160.

⁵⁰ Karar için bkz. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/144/17086.pdf> (21.12.2021)

⁵¹ Afrika Olağanüstü Yargılama Daireleri'nin Statüsü için bkz. <https://www.hrw.org/news/2013/09/02/statute-extraordinary-african-chambers> (21.10.2021)

7) Roma Statüsü'nde yer alan seçimlik hareketlerin bir kısmına yer verilmiştir. İşkence suçunun tanımında ise Birleşmiş Milletler İşkence, Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme'deki suç tanımı kullanılmıştır.

Statü'nün 16/2. Maddesinde Statü'de yer almayan konularda Dairelerin, Senegal hukukunu uygulayacağı düzenlenmiştir. Cezalar ise Statü'nün 24. Maddesinde müebbet hapis ve en fazla 30 yıl hapis cezası olarak belirlenirken, hapis cezasının yanında Senegal hukukuna göre para cezasının da uygulanabileceği hüküm altına alınmıştır (Md. 24/2/a).

Afrika Olağanüstü Yargılama Daireleri, Statü'nün 2. Maddesine göre dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar soruşturma dairesi, itham dairesi, dava dairesi ve temyiz dairesidir. Bu daireleri özelliği kılan ise Senegal mahkeme sisteminin içine dahil edilmeleridir⁵².

Mahkemenin kompozisyonu ise dairelere göre farklılık göstermektedir. Soruşturma Dairesi'nin dört hakimi, İtham Dairesi'nin üç hakimi Senegal vatandaşı olmak zorundadır ve bu hakimler Senegal Adalet Bakanı'nın önerisi ve Afrika Birliği Komisyonu'nun başkanı tarafından atanmaktadır. Bu noktada Soruşturma Dairesi ve İtham Dairesi karma bir özellik göstermemektedir. Ancak aynı şekilde atanan, Dava ve Temyiz Dairelerinde görev yapacak üç hakimden başkanlık görevini yürütecek olan hakimin Senegal vatandaşı olmayan diğer Afrika Birliği Üye Devletleri'nden birinin vatandaşı olması gerekmektedir (Md. 11). Diğer yandan Statü'nün 12. Maddesine göre savcılık ofisi Senegal vatandaşı, biri Başsavcı olmak üzere dört savcıdan oluşmakta ve bu makamın yetkileri de Senegal Ceza Muhakemesi Kanunu'na göre belirlenmektedir.

Bunun yanında açılacak davalara müdahillikte (Md. 14/5), duruşma evresinde (Md. 22), soruşturmanın yürütülmesi konusunda Statü'de hüküm olmayan hallerde (Md.17) Senegal Ceza Muhakemesi Kanunu uygulanacaktır.

Afrika Olağanüstü Yargılama Daireleri'ni yukarıda belirttiğimiz diğer karma mahkemelerden ayırt eden en önemli unsur kuruluşunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ya da Birleşmiş Milletler'le bağlantılı herhangi bir organın yer almamasıdır.

SONUÇ

Karma nitelikteki mahkemelerin özellikle çatışma sonrası devletlerde, gerek yargı sisteminin işlevini layıkıyla yerine getirememesi, personel yetersizliği gerek çeşitli hak ihlallerinin gerçekleşme riski, maliyet gibi nedenlerle uluslararası nitelikteki ceza mahkemeleri yerine tercih edildiği görülmektedir. Uluslararası ceza yargılamalarında bir ihtiyacı karşıladığı açık olan bu tip mahkemelerin varlığının ileride de devam edeceği görülmektedir. Ancak Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yanında karma mahkemelerin bir geleceği olup olmadığı sorusu da yabana

⁵² Buna göre Soruşturma Dairesi Dakar Bölge Mahkemesi, İtham, Dava ve Temyiz Daireleri ise Dakar Temyiz Mahkemesi bünyesinde kurulmuştur.

atılabilecek bir soru değildir. Mahkemenin hem suç tipleri hem de yargı yetkisine dair sınırlı ve kısıtlı yapısından hareketle Novak, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin günümüzde yaşanan ve gelecekte gerçekleşecek her çatışmayı çözemeyeceğini belirtmektedir. Bunun yanında karma mahkemelerin yerel ve uluslararası mahkemelere göre esneklik, düşük maliyet, yerel hassasiyetlerle birlikte uluslararası meşruiyet gibi avantajları olduğu düşüncesindedir⁵³.

Bu avantajların yanında dil sorunu, ulusal ve uluslararası hakimler arasında iletişimin sağlanmaması, ulusal hakimlerin ön yargılı ya da mevcut rejim veya kamuoyunun etkisi altında kalabilmesi de dezavantajlar arasında bulunmaktadır.

Burada belki bahsi geçen dezavantajları gidermek için mahkemenin kuruluş sürecini de uzatmamak kaydıyla Birleşmiş Milletler bünyesinde, bugüne kadar kurulan mahkemelerden edinilen tecrübe ile bu tip yargısal makamların kuruluş biçimi ve kompozisyonuna, işleyişine dair bir model metin geliştirilmesi mümkündür. Her ülkede gerçekleşen suçların kapsamı, yoğunluğu, yargı sistemi ve pratiği gibi farklılıklar gibi nedenlerle bu fikrimiz eleştirilebilir olmakla birlikte böyle bir modelin varlığı hem kuruluş aşamasını hem de uygulamada karşılaşılabilecek sorunları çözmede katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Aaron Fichtelberg: Hybrid Tribunals : A Comparative Examination, Springer New York, 2015.

Andrew Novak: The International Criminal Court, An Introduction, Springer, 2015.

Ciara Damgaard: Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes, Springer, 2008.

Durmuş Tezcan /Mustafa Ruhan Erdem/ Murat Önok: Uluslararası Ceza Hukuku, Seçkin Yayınevi, 2019, 5. Baskı.

Gloria J. Browne-Marshall: "International Criminal Tribunals and Hybrid Courts", International Crime and Justice, ed. Mangai Natajara, Cambridge University Press, 2011.

Laura A. Dickinson: "The Promise of Hybrid Courts", The American Journal of International Law, Vol. 97, No.2, (Apr. 2003), s. 295-310.

Medwis al-Rashidi: "The Special Court for Sierra Leone and the Special Tribunal for Lebanon: Lessons to be Learned from the Establishment, Composition and Jurisdiction of an International Tribunal", Ankara Law Review, vol. 9(1), 2012, s. 1-25.

Timuçin Köprülü: "Uluslararası Ceza Hukuku / Bölüm 9", Aslan Gündüz Milletlerarası Hukuk, Ed. Reşat Volkan Günel, Savaş Yayınevi, 2021.

Uğur Bayılhoğlu: "Uluslararasılaşmış Kosova Mahkeme Sistemi", AÜHFD, 2013, 62(2), s. 407-440.

Philip Short: Pol Pot, The History of a Nightmare, John Murray, 2004.

Rule-Of-Law Tools For Post-Conflict States, Maximizing the Legacy of Hybrid Courts, Office of the United Nations High Commissioner For Human Rights, New York and Geneva, 2008.

⁵³ Bkz Novak: s. 17.

Sarah Williams: “The Extraordinary African Chambers in the Senegalese Courts: An African Solution to an African Problem?”, *Journal of International Criminal Justice*, vol. 11(5), 2013, s. 1139-1160.

Suzannah Linton: “Prosecuting Atrocities At The District Court of Dili”, *Melbourne Journal of International Law*, 2001, vol. 2(2), s. 414-458.

William Schabas: *The UN International Criminal Tribunals, The Former Yugoslavia, Rwanda, Sierra Leone*, Cambridge University Press, 2006.

İnternet Kaynakları:

<https://peacemaker.un.org/sierraleone-lome-agreement99>

<https://digitallibrary.un.org/record/420605>

https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legal-documents/Agreement_between_UN_and_RGC.pdf

<https://www.eccc.gov.kh/en/introduction-eccc>

https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legal-documents/KR_Law_as_amended_27_Oct_2004_Eng.pdf

<http://www.cavr-timorleste.org/updateFiles/english/CONFLICT-RELATED%20DEATHS.pdf>

<https://peacekeeping.un.org/mission/past/etimor/untaetR/Reg11.pdf>

<https://www.legal-tools.org/doc/f3e141/pdf/>

<https://www.legal-tools.org/doc/c082f8/pdf/>

<http://mj.gov.tl/jornal/lawsTL/Other-Docs/mou-id-untaet.htm>

<http://www.chambresafricaines.org/pdf/accord%20UA-Senegal%20Chambres%20africaines%20extra%20Aout%202012.pdf>

<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/144/17086.pdf>

<https://www.hrw.org/news/2013/09/02/statute-extraordinary-african-chambers>

Lansana Gberie: *The Special Court for Sierra Leone rests – for good*,

<https://www.un.org/africarenewal/magazine/april-2014/special-court-sierra-leone-rests-%E2%80%93-good>

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

DÜNYANIN BİLİMSEL RESMİNDE ULUSAL KÜLTÜREL ÖZELLİKLER

Lisans Öğr. Gulmaral ESENYAZOVA

K. Zhubanov Aktobe Bölge Üniversitesi
Aktöbe/ Kazakistan

ÖZET

Bir kişinin bilişsel faaliyetinin sonuçlarının toplamı, dünyanın belirli bir modelini veya imajını oluşturur. İnsanın dünyayla etkileşiminin bir sonucu olarak, dünya hakkındaki fikirleri, felsefi ve dilbilimsel literatürde "dünyanın imgesi" (dünyanın resmi) olarak bilinen bazı dünya modelleri oluşur. Bugün, dünyanın imajı, insani bilginin birçok alanında kilit kavramlardan biridir. Felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji alanlarında çalışılmakta ve son yıllarda bilişsel dilbilimin en önemli araştırma sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu makale, "dünyanın dil haritası", "dünyanın bilim haritası" gibi bilişsel dilbilimsel terimler hakkında bilgi vermektedir. Makale, Kazak, Rus, İngiliz kültürünün tarihsel-politik alanlarındaki terimlerle dünyanın bilimsel haritasındaki ulusal-kültürel özellikleri açıklamaktadır.

Anahtar kelimeler: Bilişsel dilbilim, dünyanın dil haritası, terimler, tarihsel-politik terimler, Kazak dili.

ДҮНИЕНІҢ ҒЫЛЫМИ БЕЙНЕСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

магистрант Гулмарал ЕСЕНИЯЗОВА

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе
өңірлік университеті

ТҮЙІН

Адамның танымдық іс-әрекеті нәтижелерінің жиынтығы әлемнің белгілі бір моделін немесе бейнесін құрайды. Адамның әлеммен өзара әрекеттесуі, оның әлем туралы идеялары нәтижесінде философиялық және лингвистикалық әдебиеттерде "әлем бейнесі" ретінде белгілі әлемнің белгілі бір моделі қалыптасады. Бүгінгі таңда әлем бейнесі гуманитарлық білімнің көптеген салаларындағы негізгі ұғымдардың бірі болып табылады. Ол философия, психология, әлеуметтану, антропологияда зерттеледі және соңғы жылдары Когнитивтік лингвистиканың маңызды зерттеу мәселелерінің біріне айналды. Бұл мақалада "әлемнің тілдік картасы", "әлемнің ғылыми картасы" сияқты танымдық лингвистикалық терминдер туралы ақпарат берілген. Мақалада қазақ, орыс, ағылшын мәдениетінің тарихи-саяси салаларындағы терминдер арқылы әлемнің ғылыми картасының ұлттық-мәдени ерекшеліктері сипатталған.

Түйінді сөздер: когнитивті лингвистика, әлемнің тілдік картасы, терминдер, тарихи-саяси терминдер, қазақ тілі.

Когнитивтік лингвистика өз бастауын философиядан алатыны мәлім. Когнитивтік тіл білімі мәселелері шығыс ойшылдары Әл-Фараби және көне грек ойшылдары Аристотель, Платон, Сократ еңбектерінде алғаш қарастырылады. Жаңа заман мәдениеті ағарту дәуірімен байланысты болды, жаңа мәдениеттің даму перспективасын анықтайтын көптеген нәрсе ғылымға жүктелді. Ғылым, танымның әмбебап құралы ретінде адамдардың игілікке қол жеткізу үшін жұмыс істейтін өзінің қолданбалы, техникалық және өнеркәсіптік мақсаттарымен танылды. Қоршаған әлемді тану процесінде таным нәтижелері адамның санасында білім, білік, дағды, мінез-құлық және қарым-қатынас түрінде көрініс табады және бекітіледі. Адамның танымдық іс-әрекеті нәтижелерінің жиынтығы белгілі бір модельді немесе дүниенің бейнесін құрайды. Адамның әлеммен өзара әрекеттесуі нәтижесінде оның әлем туралы идеялары, әлемнің кейбір моделі қалыптасады, бұл философиялық және лингвистикалық әдебиеттерде «дүниенің бейнесі» (картина мира) деген атпен белгілі. Бүгінгі таңда әлем бейнесі гуманитарлық білімнің көптеген салаларындағы негізгі ұғымдардың бірі. Ол философия, психология, әлеуметтану, антропологияда зерттелуде, сонымен қатар, соңғы жылдарда когнитивті лингвистиканың маңызды зерттеу мәселелерінің біріне айналды.

"Дүние бейнесі" (картина мира) термині физика аясында XIX-XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап пайда болды. Оны алғашқылардың бірі болып неміс физигі Герман Герц "сыртқы заттардың ішкі бейнелерінің жиынтығын түсіндіру үшін, әлемнің физикалық бейнесіне қатысты қолданды [1, 208 б.].

Физика, философия, логика ғылымдарында (Вингенштейн Л., Герц Г.), ал XX ғасырда антропология, семиотикада (В.Иванова, В. Топоров, Ю. Степанов, Гуревич) , лингвистикада (Л. Вайсгербер, Ю. Караулов, Г. Колшанский, В. Постовалова т.б.) қолданды. Лингвистика бағытында әлем бейнесін түрлі түсіндірмелермен кездестіреміз. Жалпы дүниенің бейнесіне берген зерттеуші-ғалымдардың анықтамаларына тоқталатын болсақ: Дүниенің бейнесі - адамның болмысын сипаттайтын іргелі ұғымдардың бірі деп түсінік береді В.А Маслова. Сондай-ақ, А.Я Гуревичтің «әрбір өркениет, әлеуметтік жүйе әлемді қабылдаудың ерекше тәсілімен сипатталады" деген тұжырымын, «кез-келген лингвомәдени қоғамдастықтың менталитеті оның мүшелерінің дүниетанымы мен дүниетанымы бейнеленген әлемнің бейнесі» деп қорытады [2, 48].

Дүниенің бейнесі идеясын XX ғасырдың ең көрнекті философтарының бірі Мартин Хайдеггер тұжырымдады, әлем бейнесі ұғымының қалыптасуын оның есімімен қазіргі күнге дейін байланыстырады.

«Время картины мира» мақаласында Хайдеггер, біз ең алдымен "сурет" сөзін бір нәрсенің бейнесі, бейнесі деп түсінеміз. Шындықтың бейнесі бола отырып, біз ең маңызды деп санайтын белгілерді бекітуді қамтиды. М. Хайдеггердің пікірінше, "әлемнің бейнесі - бұл жалпы нәрсенің белгісі", ол "әлемді бейнелейтін суретті емес, осындай суреттің мағынасында түсінілген әлемді білдіреді" [3,49–50 б]. Ғалам бейнесі адамның әлемді иллюстративті бейнелеу қажеттілігінен туындаған. Әр жылдардағы түрлі шындықпен

байланыстар, адамның өзіндік әлем бейнесін жасауға көмектеседі. Бұл оның танымындағы әлеммен байланыс және қарым-қатынас формалары әр түрлілігінен туындайды. [5]

Дүниенің бейнесі туралы сөз қозғағанда, үш түрлі бейнені қарастырамыз. Олар: объективті дүниенің тұтастай бейнесі, 2) тілдік бейне, 3) ғылыми (концептуалды) бейне. Бұлар бір-бірімен тығыз байланыста болғанымен, бір-бірінен ажыратылып қарастырылады деп түйіндейді Б. Қалиұлы.

Дүниенің жалпы бейнесін тілдік құралдар арқылы жасауға болмайды, алайда, дүниенің ғылыми және тілдік бейнесін тіл көмегімен құруға болады деп көрсетеді [4, 9 б]. Дүниенің тілдік бейнесі – ұжымның күнделікті санасында тарихи түрде қалыптасқан және тілде бейнеленген әлем туралы түсініктердің жиынтығы болып табылады. Шын мәнінде, В.Ф.Гумбольдт лингвистердің алғашқысы болып, тіл мен дүниенің ара қатынасы жайлы идеясын ұсынды.

Бұл идея ары қарай, 20 ғасырда американдық ғалымдар Э. Сепир мен Б. Уорф тұжырымдаған «лингвистикалық салыстырмалық гипотеза» негізінде дамыды. Бұл тұжырымдаманың қысқаша сипаты «адамзат әлемді өз ана тілінің призмасы арқылы көреді» дегенге саяды. Олар тілдер өз «әлемдік тілдік бейнесі» арқылы өзгешеленетінін көрсетеді. Олардың пайымдауынша түрлі тілдерде сөйлейтін адамдардың ойлау типі әр түрлі. Дүниенің тілдік бейнесін жасайтын – адам. Ол адамның білімінің жиынтығына және тәжірибесіне тәуелді болады. Адам қаншалықты білімді, терең ойлайтын болса, ол адам жасаған немесе халық жасаған тілде терең болады дейді Б. Қалиұлы.

Әлем бейнесін тікелей және жанама деп бөлуді З. Д Попов пен И. А. Стернин ұсынады. Ғалымдар әлемнің тікелей көрінісі - адамның қоршаған әлемді тікелей тануының нәтижесінде пайда болады деп санайды, себебі, әр адамның әлемді қабылдауы ерекше және жеке.

Тікелей бейнеге қарама-қарсы жанама бейне, ғалымдар пікірінше "концептосфераны екінші реттік белгі жүйелерімен бекіту нәтижесі" нәтижесінде пайда болған. Аталған бейнетанымның нәтижесі және концептосфера түрінде пайда болғандықтан когнитивті деп қарастырады [5, 26 б].

Ал, дүниенің ғылыми бейнесін – дүниенің шынайы бейнесі ретінде қаралады. Егер де дүниенің тілдік бейнесімен ғылыми бейнесін салыстыратын болсақ, қайсысы қарапайым немесе күрделі деген біржақты тұжырым әлі де шешуін тапқан жоқ.

Исакова С [6], дүниенің ғылыми бейнесі тек тілдік қана емес, сонымен қатар, белгілі бір деңгейде ұлттық-мәдени ерекшелік түрінде көрініс табады деп ой тастайды. Оның басты себебі, ғылым – қоғам мен адамның дамуының қозғаушы күші болып табылады. Ғылымның негізгі қызметі қоршаған шындық туралы білімді дамыту болғандықтан, ол тарих пен мәдениеттің бір бөлігі ретінде сипатталады.

Дүниенің ғылыми бейнесіндегі ұлттық-мәдени ерекшеліктерге тоқтала отырып, Искова С [6], ұсынған, «Ғылыми бейне сол ғылым саласындағы маманның танымы мен түсінігінің, тәжірибесі мен білімінің нәтижесі. Сондықтан да бір тілде бар терминге екінші тілден балама немесе атау табылмай жатуы, кейбір ғылым салаларындағы жекелеген

ұғымдардың атауға ие болмауы немесе сол ұлттың тарихи, қоғамдық-экономикалық дамуы мен тұрмыс-салттарына байланысты ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің болуы заңды құбылыс» деген тұжырымдамасымен келісеміз.

Осы орайда, түсінікті болу үшін, қазақ, орыс, ағылшын тілінде қолданылатын саяси-лауазымдардың тарихи терминдерінен мысал келтіргім келеді. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, қазақ мәдениетінде, хан – хандық мемлекеттегі ең жоғары лауазым, билік иесі, ел билеуші. Хан титулы ежелгі түркі заманынан бастау алып, Моңғол империясы кезеңінде қолданысқа ие болып, Қазақ хандығы тұсында ең жоғары лауазымды білдірді. Хан сөзінің шығу тегін В.Радлов, В.Бартольд, Г.Рамстедт, Б.Владимирцов, М.Оразов сынды белгілі түркологтар жан-жақты қарастырған. Зерттеушілердің көбісі хан сөзінің көне түркі заманында ең жоғары лауазым ретінде танылған қаған сөзінен қысқартуға ұшырағаны туралы лингвистикалық тұрғыдан түсіндіреді.. В.Бартольдтің пікіріне сүйенер болсақ, хан мен қаған терминдерінің Орхон жазбаларында кездесетіндігіне қарағанда, хан атауы көне түркі ұлыстарындағы (түркі қағанаты, батыс және шығыс қағанаттары, түргеш қағанаты және т.б.) ең жоғарғы билік иесіне қатысты қолданылған жоқ. Ол көне түркі ұлыстарының билік лауазымында «аймақ басшысы» (Бартольдтің беруі бойынша – князь) дегенді білдіріп, ең жоғарғы билеуші «сұлтан» деп аталынды. Орталық Азиядағы Моңғол империясының алғашқы кезеңінде де хан (немесе каан) атауы жеке облыстың билеушісі атағын білдірді. Ал империяның ең жоғарғы әміршісі Шыңғыс қаған (немесе қаһан) деп аталды. Осылайша Моңғол империясында хан атауы уақыт өте келе қаған терминін бірте-бірте ығыстырып қолданыстан шығарып, осы күнге дейін жеткен [7].

Орыс әдебиеттерін саралай келе, орыс мәдениетінде пайдаланылған келесідей тарихи лауазымдарды кездестіруге болады: царь, князь, кароль, император, государь, самодержец, обладатель [8].

Ағылшындардың ел басқару жүйесінде қолданылатын тарихи титулдар мен лауазымдар: peerage, King/Queen, Prince/Princess, Duke/Duchess, Marquess/Marchioness, Earl/Countess, Viscount/Viscountess, Baron/Baroness, lords.

Мысал ретінде келтірілген қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі тарихи-саяси терминдерде ұлттың мәдени ерекшеліктері байқалады. Түрлі мемлекеттердің саяси-тарихи терминологиясының қалыптасуы мен дамуының әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі ұғымдардың пайда болуы, сол кезеңдегі дүниенің тілдік бейнесі негізінде жасалып, тарихи өзгерістер барысында қолданыстан шығып қалған, немесе осы күнге дейін жеткен терминдерді кездестіруге болады. Бұл терминдердің қалыптасу тарихын ашу барысында әрі қарай лингвистикалық,этимологиялық зерттеу жұмыстарын жүргізілу көзделеді.

Қорыта айтқанда, әлемнің ғылыми бейнесі жүйелілікке, өзін-өзі ұйымдастыру мен тарихилыққа негізделген. Ұғымдар мен термин сөздерді бір тілден келесі тілге аудару барысында ондағы ұлттық-мәдени ерекшеліктердің ескерілуі шарт болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Герц, Г. Принципы механики, изложенные в новой связи [Текст] / Герман Герц ; под ред. И. И. Артоболевского ; перевод с нем. В. Ф. Котова, А. В. Сулимо-Самуйло. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1959. – 388 с
2. Маслова В. А. М 31 Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В. А. Маслова. - Мн.: ТетраСистемс, 2004. - 256 с.
3. Хайдеггер, М. Время картины мира [Текст] /М. Хайдеггер // Время и бытие. Статьи и выступления ;перевод с нем. В. В. Бибихин. – М.: Республика, 1993. –448 с.
4. Бергер Виктория Петровна.РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА ВОЛОСЫ В РУССКОЙ, КАЗАХСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ. Уфа-2019
5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика: учебное издание. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.
6. Сәбира Исакова. Дүниенің ғылыми бейнесіндегі ұлттық-мәдени ерекшелік мәселесі. 02.03.2018. terminkom.kz
7. Гүлсінай Исаева. Хан атауына қатысты ұғымдар. 22.10.2015. Ана тілі газеті
8. Успенский Б. А. Загадочная форма в титуле русских царей // Slověne. 2020. Vol. 9, № 1. С. 163–184

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

MASALLARDA KARAKTER TESTİNİN DİLBİLİMSEL ALANI

Lisans Öğrencisi Nurken ZHAKEN
K. Zhubanov Aktobe Bölge Üniversitesi
Aktöbe/ Kazakistan

ÖZET

Halk sözlü edebiyatı Kazak halkının kültür ve geleneklerinde özel bir yere sahiptir. Sözlü halk sanatının yüzyılların meyvesi olarak sunulması ve atalarımızın bize bıraktığı kültürel mirasın temeli de bu söze atıf niteliğindedir. Sözlü edebiyat sayesinde, kültürümüz ve yaşam biçimimiz sadece nesilden nesile aktarılamaz, aynı zamanda çocukların yetiştirilmesinde, kişiliğin oluşumunda ana araç olarak da kullanılabilir.

Sözlü edebiyatın ayrılmaz bir parçası olan çocukların yetiştirilmesinde masalların işlevi yüksektir. Bir peri masalı, gelişmiş, resimli bir halk edebiyatı biçimidir, yani bir halk sanatı eseridir. Masal, çocuğun hayal gücünün, yaratıcılığının, karakterin belirlenmesinin ve çocuğun cesaretlendirilmesinin gelişimi için çok önemlidir. Bu bağlamda, fantezi masallarının karakterleri çocuk için iyi bir örnek teşkil edebilir.

Anahtar Kelimeler: Fantastik masallar, karakter testi, hikaye, dilbilimsel mekan, sözlü halk sanatı.

ҚИЯЛ – ҒАЖАЙЫП ЕРТЕГІЛЕРДЕГІ КЕЙШКЕР СЫНАҒЫНЫҢ
ЛИНГВОСЕМИОТИКАЛЫҚ КЕҢІСТІГІ

магистрант Нуркен ЖАКЕН
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе
өңірлік университеті

ТҮЙІН

Халық ауыз әдебиеті қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрінде ерекше орын алады. Бұл сөзге ғасырлар жемісі және ата-бабаларымыз қалдырған мәдени мұраның негізі ретінде ауызша халық өнерінің көрінісі де кіреді. Ауызша әдебиеттің арқасында біздің мәдениетіміз бен өмір салтымыз ұрпақтан-ұрпаққа беріліп қана қоймай, сонымен қатар балаларды тәрбиелеудің, жеке тұлғаны қалыптастырудың негізгі құралы ретінде де қолданыла алады. Ертегілердің қызметі ауызша әдебиеттің ажырамас бөлігі болып табылатын балаларды тәрбиелеуде жоғары. Ертегі-бұл халық әдебиетінің дамыған, суреттелген түрі, яғни халықтық өнер туындысы. Ертегі балалардың қиялын, шығармашылығын дамыту, баланың мінезін анықтау және ынталандыру үшін өте маңызды. Осыған байланысты фантастикалық ертегілердің кейіпкерлері балаға жақсы үлгі бола алады.

Түйінді сөздер: фантастикалық ертегілер, мінез-құлық сынағы, тарих, лингвистикалық кеңістік, ауызша халық өнері.

Халық ауыз әдебиетінің қазақ халқының мәдениеті мен салтында алатын орны ерекше. Талай ғасырлардың жемісі мен ата – бабаларымыздың бізге қалдырып келе жатқан мәдени мұрасының негізі ретінде халық ауыз әдебиетін көрсету де осы сөзге дәйек болатын болар. Ауыз әдебиеті арқылы мәдениетіміз бен өмір сүру салтымызды ұрпақтан – ұрпаққа жеткізіп қана қоймай, бала тәрбиесінде, тұлғаны қалыптастыруда негізгі құрал ретінде пайдалануға болады.

Бала тәрбиесінде, ауыз әдебиетінің ажырамас бөлігі, ертегінің атқаратын қызметі жоғары. Ертегі - халық әдебиетінің дамыған, көркемделген түрі, яғни фольклорлық көркем шығарма. Ертегі баланың қиялын, ойының ұшқырлығын, мінезінің қайсар болуын дамыту үшін, балаға жігер беру үшін аса маңызды. Осы орайда, қиял – ғажайып ертегілерінің кейіпкерлері балаға жақсы үлгі бола алады. Қиял – ғажайып ертегілеріндегі кейіпкерлердің бастан кештен оқиғалары мен мақсатқа жету жолында өткен сынақтары тұлға қалыптастыруда көмекші құрал рөлін атқарады.

Қиял – ғажайып ертегілерінің басқа ертегілерден басты айырмашылығы – құрылу мазмұны мен оқиғалардың ашылуы. Қиял – ғажайып ертегілерінде оқиғаның басталуы, басты кейіпкердің пайда болуы, оның мақсаты, оқиға желісінің шиелінісуі, басты кейіпкердің сынақтардан өтуі және мақсаттың орындалуы арқылы оқиғалық желі құрылады. Оқиғалар желісіндегі жамандық пен жақсылық күресі, адамзатты құтқару, ата – ананың үмітін атқару секілді өмірде орын алатын таңдаулар мен міндеттер болады. Қиял – ғажайып ертегілеріндегі оқиғалар өмірмен тығыз байланысты немесе қияли кейіпкерлер арқылы өмірдегі жақсылықтың үнемі жеңетін көрсетеді.

Оқиғалар желісі кейіпкерлер мен басты қаһарманның туған жерінде немесе бір елдегі болып жатқан жағдайды сипаттаудан басталады. Мысалы, «Түсін іздеген жігіт» ертегісі «Бұрынғы өткен заманда бір бай болыпты, төрт түлік малы сай болыпты. Байдың қойын бағатын қойшылары да көп екен. Сол көп қойшының ішінде ақылды бір қойшы болыпты...» деген сөздермен басталады. Оқиғалар желісінің орын алып жатырған жерін көрсету арқылы ертегінің өмірмен тығыз байланысты екендігін, кейіпкерлер өмірдегі адамдардың образында құрылатындығын баяндайды.

Оқиғалар желісінің келесі маңызды бөлігі – басты кейіпкердің мақсатының анықталуы. Оқиғалар желісі басты кейіпкердің ата – анасының немесе басты кейіпкердің өміріне әсер еткен жағдайдың себебін түсіндіруімен жалғасады. Кейіпкер сынағының себебін анықтау ертегінің негізгі мазмұны мен мақсатына тікелей әсер етеді. Мысалы, «Түсін іздеген жігіт» ертегісінде басты кейіпкердің мақсатының анықталуы былай көрсетіледі: «Күндіз кешке шейін қойын жайып шаршап келіп жатқан әлгі қойшы жігіт түнде түс көріпті. Түсінде бір омырауында күн, бір омырауында ай көріпті. Ертеңінде тұрған соң түнде көрген түсіне ғажайыптаныпты. Сол маңдағылар жори алмаған соң, түсін жорыту үшін сапарға аттаныпты. Күн жүріпті, ай жүріпті. Түстің жоруын ешкім таппапты...». Яғни, қойшының өмірін өзгерткен оқиға – ешкім жори алмаған түс көруі және сол түстің тым тылсым болуы. Осы себептердің әсерінен басты кейіпкер мақсаты айқындалып, мақсатына жету барысындағы негізгі сапары басталады.

«Жүріп отырып күндердің бірінде бір қалаға кез болыпты. Түн ішінде қонуға үй іздеп келе жатса, бір үйдің жанында бір жігіт киім-кешектерін бөктеріп жүруге әзірленіп жатыр екен. «Бұл не қылған жан екен түн ішінде бүлінген» деп қасына барса, қыз екен...». Оқиғаны баяндау барысында кейіпкер сынағы кезінде кездесетін, басты кейіпкерге көмек көрсететін кіші сипаттағы кейіпкерлерді қосу арқылы қиял – ғажайып ертегі оқиғасына шынайылықты алып келеді. Және бұл оқиғаның өрбуіне ықпал жасайды. Жоғарыда көрсетілген үзіндіде басты кейіпкердің оқиғасының өрбуін көре аламыз. Қойшы өзінің болашақ жарын, және өз сапарындағы алғашқы адамды кездестіріп тұр. Кіші сипаттағы кейіпкерлер кейіпкер сынағы кезінде қорғау объектісі, махаббат объектісі және басты кейіпкерге берілмеуге күш – жігер берушілер ретінде сипатталады. Осылайша, басты кейіпкерлермен қоса, кіші сипаттағы кейіпкерлердің оқиға желісіндегі маңыздылығын көре аламыз.

Желідегі негізгі кейіпкерлер баяндалғаннан кейін, оқиға желісінің шиеленісуі басталады. Оқиға желісінің шиеленісуі кейіпкер сынағы негізінде көрсетіледі. Қиял – ғажайып ертегілерінде кейіпкер сынағының негізгі үш түрі бар.

Оқиға шиеленісуінен кейін басты кейіпкердің мақсаты орындалуы мен қиял – ғажайып ертегінің оқиға желісі аяқталады. Басты кейіпкер ертегі соңында арманындағы жетістіктерге жетуі арқылы жеңіске деген жол ауыр болса да, оның нәтижесі күткеннен де жоғары болатынын көрсетеді. Осылайша, қиял – ғажайып ертегілері өзінің негізгі міндетін атқарады.

Қиял – ғажайып ертегілері арқылы бала санасына әсер етумен қоса, баланың тілдік қоры мен қиялын дамыта аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Исмаилов Е., Турсунов Е, Основные типы создателей и носителей казахского фольклора. В кн.: История казахской литературы. Т.1, фольклор. - А.: Наука, 1968 жыл . - 452 б.
2. Ерте, ерте, ертеде.... . Қазақ ертегілерінің антологиясы. /Алматы, “Аруана” , 2010 жыл . – 200 б.
3. Сәулебаева А. Қазақ ертегілері / Эл.оқулық - 2011 жыл . – 104 б. /<https://adebiportal.kz/kz/books/view/1130>
4. Турсунов,Е.Д. Генезис казахской бытовой сказки: В аспекте связи с первобытным фольклором. Алма-Ата, 1973.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

FİLOLOJİ ÖĞRENCİLERİNİN DİLSEL KİŞİLİĞİNİ TANIMLAMAK İÇİN
DEYİMİN UYGULANMASI

Dr. Asılımay Sagınbekovna İSAKOVA
Şahmerdan Esenov Hazar Devlet
Teknolojileri ve Mühendislik Üniversitesi

ÖZET

Makale, filolog öğrencilerin dilsel kişiliğini karakterize eden ifadelerin kullanımını tartışmaktadır. Makale, filologlar tarafından sıklıkla kullanılan deyimlerin analizi yoluyla kültürel değerler hakkındaki görüş ve düşüncelerini ortaya koymaktadır. Linguocultural yaklaşım kültürel kodları terminoloji karakterize etmek için bize izin verir. Makale, öğrencilerin uygulama sonuçlarını analiz eder ve sonuç çıkarır. Modern dünya farklı olaylarla doludur. Bütün bunlar bir kişinin politik, ekonomik, askeri, çevresel ve kültürel konulara olan ilgisini artırır. İnsanlığın yaşam biçimi, düşünme, insan zihninde gelişen klişelerde bir değişikliğe yol açar. Ve dil, toplumda meydana gelen tarihsel süreçleri de aynı şekilde yansıtıyor.

Kültürün temel ilkelerinden biri değerdir ve kültürün çeşitliliği değer sisteminin çeşitliliğini belirler. Kültürel kod, dil klişelerini içerir.

Anahtar kelimeler: phraseologisms, dilbilim, filolog öğrencilerin kişiliği, kültürel değerler, dilbilimsel yaklaşım, kültürel kodlar.

ФИЛОЛОГ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТІЛДІК ТҮЛҒАСЫН СИПАТТАЙТЫН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Ф.ғ.к. Асылымай Сагинбековна ИСАКОВА

Шахмардан Есенов атындағы
Каспий мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті

ТҮЙІН

Мақалада филолог студенттердің тілдік тұлғасын сипаттайтын фразеологиялық бірліктерді қолдану қарастырылады. Мақалада филологтар жиі қолданатын фразеологияны талдау арқылы мәдени құндылықтар туралы көзқарастары мен ойлары ашылады. Лингвомәдени көзқарас фразеологизмдерді мәдени кодтар ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Мақалада студенттік тәжірибенің нәтижелері талданып, қорытынды жасалады. Қазіргі әлем түрлі оқиғаларға толы. Мұның бәрі адамның саяси, экономикалы, әскери, экологиялық және мәдени мәселелерге деген қызығушылығын арттырады. Адамзаттың өмір салты, ойлау, адам санасында қалыптасқан стереотиптердің өзгеруіне әкеледі. Тіл сонымен қатар қоғамда болып жатқан тарихи процестерді көрсетеді.

Мәдениеттің негізгі қағидаларының бірі-құндылық, ал мәдениеттің әртүрлілігі құндылықтар жүйесінің әртүрлілігін анықтайды. Мәдени код тілдік стереотиптерді қамтиды.

Түйінді сөздер: фразеологизмдер, лингвистика, филолог-студенттердің тұлғасы, мәдени құндылықтар, лингвомәдени көзқарас, мәдени кодтар.

Қазіргі дүние әр түрлі оқиғаларға толы. Мұның барлығы адамның саяси, экономикалық, әскери, экологиялық, мәдени мәселелерге қызығушылығын арттырады. Адамзаттың өмір сүру стилі, ойлауы, адам санасында қалыптасқан стереотиптердің өзгеруіне алып келеді. Ал тіл қоғамда өтіп жатқан тарихи үдерістерді сол қалпында беріп отырады.

1 Мәдениеттің негізгі принциптерінің бірі – құндылық (П.А. Сорокин), ал құндылық жүйесінің түрлі болып келетінін мәдениеттің әртүрлілігі анықтайды. Мәдени код тілдік стереотиптерді қамтиды (Маслова, 2004).

Қазіргі орыс тіл білімінде тіл мен мәдениетті зерттеу бірнеше бағытта жүргізіліп келеді: А.К. Батулин, В.В. Воробьевтің этнографиялық зерттеулері, Н.И. Толстойдың этнолингвомәдениеттануы, дүниенің тілдік бейнесі туралы Н.Д. Арутюнованың, А.Д. Шмелевтің және т.б. зерттеулері. Тіл арқылы ділді, сананы зерттеу жаңалық емес, бірақ қазақ тілді филолог студенттердің фразеологиялық деңгейдегі ұлттық-мәдени сипатын анықтауға арналған зерттеулер әлі жоқ. Ал жастар, соның ішінде филолог студенттердің рухани-мәдени құндылықтарды сақтауға келгенде әлсіз топтардың қатарына жататыны белгілі.

Зерттеудің өзектілігі филолог студенттердің жиі қолданатын фразеологизмдерін анықтау арқылы олардың мәдени құндылықтар туралы көзқарастарын, ойларын анықтау болып табылады. Лингвомәдени көзқарас фразеологияларды мәдени код ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Біз жүргізген психолингвистикалық тәжірибеде реципиенттерге фразеологизмдердің бірнеше мағынасын жазу және солардың ішінен сүйікті фразеологизмдерін көрсету тапсырылған сауалнама берілді. Тәжірибе студент-филологтың тілдік тұлғасын, оның дүниедегі құндылықтар туралы білімін, қызығушылығын, тілегін, арманын, бейімділігін анықтауға көмектеседі.

Біздің тәжірибемізге материал ретінде және қорытынды жасауға Алматы қаласындағы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қазақ филологиясы факультеті I, IV курс студенттері толтырған сауалнама нәтижелері негіз болды.

Нәтижелерді өңдеу барысында статистикалық есептеу әдісі қолданылды. Студенттер жазған барлық фразеологиялық бірліктер есепке алынды. Фразеологиялық бірліктердің ұқсастығы филолог студенттердің ойлау табиғатын, дүниенің концептуалды және тілдік бейнесінің арақатынасын анықтауға мүмкіндік берді.

Филолог студенттердің тілдік тұлғасының қалыптасуындағы фразеологизмдердің орнын анықтау мақсатында тәжірибе жүргізу үшін ең алдымен, фразеологизмдердің көлемі, түрлері туралы ғылыми әдебиеттердегі көзқарастарға шолу жасап алған дұрыс. Фразеологиялық бірліктерді зерттеу нысаны ретінде ала отырып, аталған құбылыстың көлемін анықтап алған жөн. Қандай сөз тіркестері фразеологизмдерге жатады дегенге байланысты, В.Н. Телия түп негізі идиоматика болып есептелетін «фразеологияның» алты түрін ажыратады: *Фразеология 1* – лексикалық идиоматика, *Фразеология 2* – фразеологиялық тіркестер туралы ғылым (В.В. Виноградов), *Фразеология 3* – сөйлеу тілінде пайда болған әр түрлі тұрақты тіркестер мен клишелер жатады, *Фразеология 4* – штамп фразеологизмдер. *Фразеология 5* – мақалдар мен мәтелдерді жатқызады. Телия *Фразеология 6* – қанатты сөздерді де жатқызады (Маслова, 2001). Орыс тіліндегі сияқты қазақ тілінде де фразеологизмдердің қатарына әр түрлі тілдік бірліктер кіреді және олардың ара жігі әлі толық ашылып біткен жоқ. Сондықтан біз де филолог студенттердің тілдік тұлғасын анықтау мақсатында жүргізген тәжірибемізде фразеологизмдердің қатарында қанатты сөздерді, мақалдар мен мәтелдерді есепке аламыз. Өйткені олар ұлтымыздың мәдени құндылықтарын бойына жинақтаған тілдік бірліктер қатарына жатады.

Тілдік тұлға ұғымын да анықтап алған жөн. Біз тілдік тұлғаны анықтауға арналған екі негізгі бағытты қарастырамыз: тілдік тұлғаны кең көлемде сипаттаумен ерекшеленетін Г.И. Богиннің көзқарасына негізделген лингводидактикалық және тіл арқылы бейнеленген мәдениет феномені, яғни «мәдени-тілдік және коммуникативтік-әрекеттік құндылықтардың, білімнің, бағыт-бағдардың тасушысы» (Богин, 1995) ретіндегі жекеленген тілдік тұлғаны немесе тілдік ұжымды зерттеуге мүмкіндік беретін лингвомәдени бағыт.

Ю.Н. Караулов тілдік тұлға ұғымын ғылыми айналысқа енгізді және тілдік тұлғаның деңгейлік үлгісін ұсынды. Тілдік тұлғаның аталған үлгісі лингводидактикалық және лингвомәдени тұрғыдан өте тиімді болды, өйткені ол тұлғаның жалпы типін анықтауға мүмкіндік берді, ал көптеген жеке тұлғалар оның варианттары ретінде қарастырылды.

Ю.Н. Карауловтың әдістемесі тілдік тұлғаны әр түрлі деңгейде зерттеуге мүмкіндік берді. Сондықтан біз оның пікіріне қосыла отырып, тілдік тұлға ұғымын қазақ тілді филолог студенттердің тілдік санасындағы фразеологизмдерді анықтау арқылы ашуға талпыныс жасаймыз (Маманов, 1985).

А.Вежицкая әрбір тілдің ұлттық ерекшелігін ескере отырып, ондағы ұлттық сипатты анықтауды ұсынады (Телия, 1996). Ұлттық сипат дегенді сол ұлттың мәдениетіне қатысты құндылықтардың, мінез-құлық нормаларының кешені деп түсінген жөн. Өйткені әрбір тіл тасушы мәдениет тасушысы болып есептеледі, ал тілдік таңбалар мәдени таңбалар қызметін атқарады және ұлттық мәдениеттің көрінісі болып есептеледі.

Әрине тілдік мәліметтерге негізделген мәдени кодтарды зерттеу үлгісін тіл мен мәдениеттің өзара байланысынан іздеу қажет. «Мәдени құндылықтар... тілден, дәлірек айтқанда, сөздердің, синтаксистік бірліктердің мағынасынан, фразеологизмдерден, мәтіннен көрініс табады...» [6, 120 б.]. Нақты бір тілдік тұлға өз мәдениетінің, құндылықтарының, дүниеге көзқарастың ерекше және қайталанбас түрін бейнелейді. «Тілдің фразеологиялық қоры – халықтың мәдениеті мен ділі туралы мәліметтің баға жетпес көзі, оларда халықтың миф, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тәлім-тәрбие т.б. туралы көзқарастары сақталған. Сондықтан Б.А. Ларин «фразеологизмдер халықтың көзқарасын, қоғамдық құрылысты, өз заманының идеологиясын білдіреді» (Вежицкая, 1997) деп жазады.

Мәдени-тілдік ұжымның (халықтың, ұлттың, этностың т.б.) байырғы дүниетанымы, дүниетүйсігі, салт-дәстүрі жеке сөздерге қарағанда фразеологизмдерде мол көрініс тапқан. Сондықтан фразеологизмдердің этномәдениеттің қоймасы, этномәдениетті сақтаушы және бүгінгі заманға жеткізуші қызметтері көрер көзге бірден байқалады. Халықтың баяғы күнтізбе жүйесі, уақыт пен кеңістік өлшемдері, халық астрономиясы, дәстүрлі мәдениет институттары т.б., тірлікте болмаған тілде сақталған мифологиялық, этнографиялық ұғымдар көбіне фразеологиялық тіркестер құрамында кездеседі.

Қысқасы, фразеологизмдерде Адам, Қоғам, Табиғат жөнінде тілдік ұжымның сан ғасырлық дәстүрлі білімдер жүйесі сақталған. Фразеологизмдер тіл қазынасының ерекше бір қымбат дүниесі.

Өткен ұрпақтың менталды кеңістігіне ену және олардың санасындағы өзгерісті көрсету, ойды жеткізуді жетілдірудің бір тәсілі ретінде Г.Ю. Богданович тұрақты тіркестерді мәдени аспектіде зерттеу қажет деп есептейді. «Фразеологизмдердің семантикасы этникалық мәдениеттің негізгі кодын білдіреді» (Богданович, 2002).

Шындық дүниені қабылдап, оны тілдік таңбалар арқылы беруді дүниенің тілдік бейнесі деп атайды. Дүниенің тілдік бейнесі – тілдік іс-әрекет формасындағы тілдік сананың көрінісі. Фразеологиялық бірліктер – дүниенің бейнесінің маңызды фрагменті, оларда қазіргі заманғы қабылдау құндылықтары бейнеленеді.

Неміс ғалымы Л.Хаузердің пікірінше, жастар мәдениеті, бұл «ізденіс үдерісі мен дүниені танудың көрінісі» (Оганов, 2001). Біз фразеологиялық деңгейде осы өмірлік ізденіс қалай өтеді, шындық өмір туралы көзқарас қазақ тілді филолог студенттерде қалай қалыптасады деген мәселені қарастыруға және оны талдауға талпыныс жасаймыз.

Жақында ғана жалпы білім беретін мектептерді бітіріп келген және әлі фразеологияны оқымаған I курс студенттерінің санасындағы тұрақты тіркестердің көлемі мен мазмұны IV курс студенттеріне қарағанда аз. Фразеологизмдердің құрамында паремиялар саны көбірек: *үндемеген үйдей бәледен құтылады, жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды, асықпаған арбамен қоянға жетеді, шешесіне қарап қызын ал және т.б.*

Фразеологизмдердің ішінен сан жағынан басымдық танытқандары тұлғаны рухани жағынан емес, физиологиялық жағынан сипаттайды: I курс студенттерінің әлі сөз мәдениетін меңгермегендігін, орынсыз, көп сөйлейтіндіктерін байқатты (*ауыз жаппады, көк мылжың, аузы ашық*), физикалық жағынан белсенді (*тепсе темір үзу, қол-аяғы балғадай*), жалқаулыққа бейім (*мойны жар бермеу, серуен салу, сайран құру, рақатқа бату*), сезімтал, жүрегі тез жараланатын (*көзінен сорасы ақты, көзін жасқа толтырды, көзінің жасы кеппеді, көз жасы көл болды*), жазалау, күш көрсетуге бейімділік (*жонынан таспа тілу, жон терісін сыпыру, жанын жағасына келтірді, қол жұмсады, мұрнын бұзу*).

Филолог студенттердің сүйікті фразеологизмдеріне әдеби шығармалардан, аңыздардан алынған тұрақты тіркестер; қазақ халқының тарихы, тұрмысы, салт-дәстүрі бейнеленген тұрақты тіркестер; аталған фразеологизмдердің құрамына өсімдіктер мен жануарлар атауына байланысты тұрақты тіркестер де кіреді: *Жыланды үш кессе де кесірткелік әлі бар, Жалғыз шапқан ат жүйрік, төрт түліктің төресі түйе, екі қошқардың басы бір қазанға сыймас*; сонымен бірге студенттердің жастарына сәйкес «романтикалық» тіркестер де кездеседі: *махаббат жасқа қарамайды, бақыттан басы айналу, аспаннан арғы гарышта болу, жүрекке әмір жүрмейді, сұлу сұлу емес, сүйген сұлу және т.б.*

Студенттердің сүйікті фразеологизмдері, паремиялары, мәтіндік реминисценциялар және сөз тіркестері жастардың өмірлік тәжірибе жинақтауына байланысты белгілі бір дәрежеде жағдаятты бағалай алады және өз-өздерін соған сәйкес ұстай алатындықтарын көрсетті.

Лексикология мен фразеология курсың өткен IV курс студенттері жазған фразеологизмдер мен паремиялардың саны I курс студенттеріне қарағанда екі еседей көп. IV курс студенттері сауалнама сұрақтарына мұқияттылықпен жауап берген. Барлық сауалнамалар толтырылған. Фразеологизмдердің арасынан еркін сөз тіркестері кездескен жоқ.

Уақытты бос өткізу мағынасындағы фразеологизмер басымдық танытады: *серуен салу, сайран құру, рақатқа бату, мойны жар бермеу, қолын қусырып отыру, айға қарап отыру және жұмыссыздықтың, уақытты құр босқа өткізудің мәнін түсіну* байқалады, мысалы, *ерте тұрған еркектің ырысы артық, ерте тұрған әйелдің бір ісі артық; еңбек еткен емеді, ұрлық түбі – қорлық.*

Студенттер фразеологизмерге мақалдар мен мәтелдерді жатқызады: *Қыс шанасын жаз сайла; Жүз сомың болғанша, жүз досың болсын; Жел соқпаса, шөптің басы қимылдамайды; Жеті рет өлшеп, бір рет кес; Асықпаған арбамен қоянға жетеді; Екі қоянды бір оқпен ату және т.б.* Паремиялар ақыл-кеңес, үлгі-өнеге беру сипатына ие.

Тілге қатысты паремиялар: *Ана тілін білген кісі бір кісі, екі адам да – екі тілдің білгіші; Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі ілім біл; Тіл тас жарады, тас жармаса бас жарады.*

Студенттердің жазған фразеологизмдерінің ішінде бағалаушы мағынадағы фразеологизмдер көп, ал тәлім-тәрбиеге қатыстылары өте сирек кездеседі.

Тәжірибе материалдарын қорытындылау реципиенттің көзімен бірқатар тілдік фактілерді анықтауға, адамды өз халқының рухани мәдениетін бейнелеуші, дүниенің бейнесін тасушы ретінде тануға мүмкіндік берді. Бұл дүниенің бейнесі адамның қылығына, белгілі бір өмірлік позицияны таңдауға ықпал етеді. Студенттердің ассоциативтік ойлауы – бұл өмірлік тәжірибенің нәтижесі. Және бұл шындық өмір туралы тәжірибе, білім, көзқарас фразеологизмдер мен басқа да тіркестерде көрініс табады. Берілген фразеологизмдерде қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрімен байланыстыларының саны өте сирек кездесті, керісінше студенттердің өмірлік тәжірибесі, өмір сүру салты, жас ерекшеліктері мен дүниені қабылдау ұғым-түсініктеріне байланысты, белгілі бір мақсатты, пайданы көздеген тұрақты тіркестер басымдық көрсетті. Бұдан біз жастар мәдениетіне байланысты субкультураның жалпы қазақ халқының мәдени құндылықтарының орнын басып тұрғанын, оған белсенді әсер етіп отырғанын байқаймыз.

Қазіргі жастардың құндылық бағыттары, қызығушылықтары *темекі тарту, бас қатырмау, наша шегу, шөп шегу, мас болу, тойып алу, картон жару, бір құлағынан кіріп, екіншісінен шығу* т.б. деген сияқты тіркестермен анықталады деген ой туады. Мұндай тіркестердің саны басымдық танытпағаны және әдеби, халық ауыз әдебиетінен, аңыздардан, классиктердің фразаларын, бұрынғы ескі фильмдердің цитаталарын қолданатындары көңілге медеу болады.

Дегенмен жастардың тілінің дөрекілігі, нормаға қайшы келетін тіркестерді қолданғандары алаңдаушылық туғызады.

Студент жастардың тілдік тұлғасы жалпы мәдени стереотиптерге тәуелді екенін ұмытпаған жөн. Тілді меңгеру нақты мәдени-тілдік тәжірибеден бастау алады.

Жартылай сауатты ортада құзіретті тілдік тұлғаны қалыптастыру қиын. Сананы өзгерту оңай емес, бірақ оны ұлттық мәдениет және басқа халықтардың мәдениеті негізінде кеңейту қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. - М.: ТетраСистемс, 2004. - 256 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Академия, 2001. - 208 с.
3. Богин Г.И. Некультурная коммуникация //Человек говорящий: Язык, культура, познание. - М.: ИЯ РАН, 1995. - С. 70-85.
4. Маманов И.Е. Тіл мәдениеті. - Алматы: Білім, 1985. - 18 б.
5. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М., 1996. - 288 с.
6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. - М., 1997. - С. 22.
7. Богданович Г.Ю. Русский язык в аспекте проблем лингвокультурологии. - Симферополь: ДОЛЯ, 2002. - 392 с.
8. Оганов А.А., Хангельдиева И.Г. Теория культуры: Учеб. пособие для вузов. - М.: ФАНР-ПРЕСС, 2001. - 384 с.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

COLLABORATIVE LEARNING AS A METHOD OF SOCIALIZATION OF STUDENTS

Candidate of Philology A. K. KALZHANOVA
Candidate of Pedagogical G. A. TEMIRBEKOVA

Republic of Kazakhstan
Shymkent South Kazakhstan State Pedagogical University

ABSTRACT

Collaborative (joint) training can be characterized as a method in which training is based on close interaction of subjects - trainees and trainees. The English collaborative (general, combined) is interpreted in the name of the method as an educational strategy used in teaching to solve cognitive tasks through the joint activity of a group of students assimilating knowledge, performing tasks, creating a product. Participants in the cognitive process gain knowledge through an active joint search for information, its discussion and understanding of meaning. Learning in cooperation is organized as a natural social interaction, the result of which will be the joint solution of cognitive tasks. The result is achieved by presenting and protecting.

Keywords: Collaborative learning, subjects of cognitive activity, cooperation, socialization.

КОЛЛАБОРАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК МЕТОД СОЦИАЛИЗАЦИИ
СТУДЕНТОВ

К.ф.н. А.К. КАЛЖАНОВА
К.п.н. Г.А. ТЕМИРБЕКОВА

АННОТАЦИЯ

Коллаборативное (совместное) обучение может быть охарактеризовано как метод, в рамках которого обучение строится на тесном взаимодействии субъектов – обучаемых и обучающих. Английское *collaborative* (общий, объединённый) трактуется в названии метода как образовательная стратегия, применяемая в преподавании для решения познавательных задач путем совместной деятельности группы обучающихся, усваивающих знания, выполняющих задания, создающих какой-либо продукт. Участники познавательного процесса получают знания через активный совместный поиск информации, ее обсуждение и понимание смысла. Обучение в сотрудничестве организуется как естественное социальное взаимодействие, итогом которого будет совместное решение познавательных задач. Результат достигается путем представления и защиты идей, обмена мнениями, обсуждения выдвинутых концепций. Сотрудничество в группах содействует развитию личности в целом ряде аспектов: социальном, познавательном и эмоциональном. В подготовленной статье речь идет о социальном аспекте развития личности обучаемого, а потому вполне закономерно употребление термина *коллаборативная среда*.

Необходимо отметить значение коллаборативной среды для развития взаимопонимания. Взаимопонимание – это наличие у всех участников группы обучения сходных знаний о процессе взаимодействия, сходных взглядов, предположений и допущений, т.е. разделение всей группой одних и тех же идей. Познание характеризуется как активный процесс, и работа в группах очень действенный способ обучения, позволяющий: а) эффективно планировать время; б) коллективно обсуждать инновационные подходы и идеи; в) определять, требуется ли какая-либо индивидуальная деятельность или обдумывание до работы в группе; г) назначать роли внутри группы или поручать части задания различным членам групп; д) достигать согласия при выполнении задания. Главная идея обучения в сотрудничестве – учиться вместе, учиться общаясь. Организация группового общения должна проходить в условиях сотрудничества, дружелюбия и доверия, и от педагога требуется создание такой атмосферы, которая позволяет личности чувствовать себя свободно и безопасно в процессе обучения. Обучение в сотрудничестве – это метод, который воспринимается как социально-общественное поведение, трансформируясь в личную философию субъектов.

Независимо от учебной дисциплины, обучающиеся в коллаборативных группах узнают больше о том, что преподаётся, дольше сохраняют полученные знания. Коллаборативное обучение способствует сближению субъектов, учит креативности и толерантности, умению слушать и слышать собеседника, что и позволяет говорить об этом методе как о действенном способе социализации.

Ключевые слова: *Коллаборативное обучение, субъекты познавательной деятельности, сотрудничество, социализация*

В современном Казахстане идёт становление новой учебно- познавательной системы, ориентированной на мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике. Модернизация образования – это комплексное, всестороннее обновление всех звеньев образовательной системы и всех сфер образовательной деятельности в соответствии с требованиями современной жизни, при сохранении и умножении лучших традиций отечественного образования. Ведущим фактором в реализации глобальных задач является система школьного образования. Модернизация государства начинается в школе, в связи с чем возникает необходимость в ее дидактическом обеспечении.

Дидактические условия – это обстоятельства обучения, которые являются результатом отбора, конструирования и применения элементов содержания, форм, методов и средств обучения, способствующих эффективному решению поставленных задач. Учитель – ключевая фигура в модернизации образования. Прежде всего, статус учителя определяется его высокими интеллектуальными способностями, профессиональным уровнем, личностными качествами, на совершение которых должна быть направлена деятельность всего общества, совместная деятельность государственных и негосударственных структур [1].

Качественные изменения в любой области нашей жизни, а тем более в образовании невозможны без формирования нового взгляда педагога на своё место и роль в учебном процессе. Без осмысления учителями новых целей и задач в обновлённом содержании и технологии обучения, новых форм оценивания с учётом компетентностно-ориентированного подхода это сделать практически невозможно. Современному педагогу необходима готовность к восприятию методологии и содержания обновлённого ГОСО среднего общего, среднего специального и высшего образования, к изменению программного и методического обеспечения образовательного процесса, к изменению целей и способов педагогической деятельности.

Переход на обновление содержания образования предъявляет новые требования к работе в рамках компетентного подхода к образованию, обеспечение педагогов здоровьесберегающими технологиями, формирование готовности работать в условиях возросшей индивидуализации образовательного процесса. Должное внимание сегодня уделяется формированию таких компетенций, как готовность к решению проблем, технологическая компетентность, готовность к самообразованию, готовность к использованию и умению применять информационные ресурсы, коммуникативная компетентность, т.е. готовность социальному взаимодействию.

Обновление структуры образования заключается в преодолении традиционного репродуктивного стиля обучения и переход к новой развивающей, конструктивной модели образования, обеспечивающей познавательную активность и самостоятельность мышления школьников. Новые образовательные программы ориентированы на активное обучение, на создание условий для освоения знаний в условиях коллаборативной среды, где дифференциация обучения осуществляется за счет работы в подгруппах, в парах, индивидуально. В таком обучении ярко проявляются принципы интегративных способов действия учителя и учащихся.

Коллаборативное обучение в большей степени связано с работой подгрупп, которые формирует учитель с учётом индивидуальных психологических особенностей, в зависимости от уровня обученности и познавательной активности учащихся. Учитывается при этом и психологическая совместимость детей. Оптимальный состав группы – четыре-пять человек. При этом в каждой группе есть сильный, средний и слабый ученики, обязательно девочки и мальчики. Каким бы способом ни образовывалась группа, необходимо знать, что любой вновь сформированной группе людей требуется время для адаптации и приспособления к особенностям характера, навыкам и стилям работы друг друга. Успешные группы учатся использовать преимущества этих различий, точно определять их на начальном этапе и организовывать деятельность группы соответствующим образом. Этап формирования не ограничивается началом работы группы. По мере осведомленности членов группы друг о друге будет постепенно изменяться динамика работы группы, и группе будет необходимо реагировать на такие изменения, корректируя работу по мере необходимости.

Если группа на протяжении нескольких уроков работает слаженно, то она работает в этом составе постоянно. Практика показала, что наиболее удачными оказываются группы, где их члены дополняют друг друга: один работоспособен, но не эмоционален; другой обладает личным опытом, но слабо успеваает; третий мало знает, но интересуется данным вопросом.

В процессе работы возникает чувство сотрудничества, взаимной поддержки. В начале работы ребята формулируют правила и нормы поведения в группе, которым стараются следовать и неукоснительно выполнять. Эти правила помогают создать атмосферу доверия и поддержки, в которой каждый сможет выражать свои чувства без опаски. Для установления атмосферы сотрудничества и доверия проводятся тренинги, один из них носит название «Знакомство». Каждому участнику по кругу предлагается назвать своё имя, рассказать в нескольких словах о себе только самое важное. Рассказывая о себе, человек чуточку раскрывает себя. Между участниками устанавливается связь на уровне эмпатии, которая помогает осуществлять бесконфликтное общение.

Приём *«Подумайте в парах»* позволяет ученикам рассматривать поставленный вопрос или проблему сначала индивидуально, осуществлять поиск решения, записывая мысли или просто размышляя. По окончании отведенного времени ученик в паре (как правило, с соседом по парте) высказывает свои идеи, а затем выслушивает идеи своего партнера. После парного обсуждения, педагог запрашивает совместно сформулированный ответ. Эффективным приемом в рамках коллаборативного обучения считается *«Зигзаг»*. Обучающиеся являются одновременно членами двух групп: домашней (как правило, группа соседей) и экспертной (работающей с одним аспектом изучаемой темы). Работая в экспертной группе, они самостоятельно знакомятся с новым материалом, а затем обсуждают его с членами группы. К концу обсуждения у группы должен быть готов общий, логично организованный рассказ, с которым каждый участник вернется в свою домашнюю группу, а также вопрос на понимание материала для членов своей домашней группы. По возвращению в домашние группы каждый участник озвучивает партнерам то, что наработал в экспертной группе, по окончании рассказа задает вопрос на понимание и уточняет, что осталось непонятым. Таким образом, действуют все участники домашней группы, являющиеся «экспертами» в разных аспектах (разделах) темы. В результате все члены домашней группы получают информацию по теме в полном объеме и переработанном виде.

Модификацию этого приема мы встречаем в педагогических исследованиях Роберта Славина: учитель дает всему классу общее задание и подготавливает экспертные листы с вопросами и проблемами, связанными с этим заданием. Прочитав весь текст, учащиеся получают номер в своей «домашней группе» и, в соответствии с полученным номером, на время расходятся по «экспертным группам», чтобы подготовить определенную часть материала и затем преподать ее в домашней группе. В сущности, они готовятся разобрать с товарищами по команде вопросы и проблемы, которые значатся на экспертных листах.

Вернувшись в домашние группы, они разбирают все самым подробнейшим образом. Важно, что должен осуществляться не пересказ прочитанного, а его анализ.

Одним из способов активизации учащихся является приём «Добрые пожелания», когда, взявшись за руки, учащиеся обращаются друг к другу с добрыми словами. Такие тренинги как «Почувствуй надёжное плечо друга!», «Мне нравится в тебе...», «Клубок пожеланий», «Круг радости», «Поздоровайся локотками» сближают учащихся между собой, дают им возможность раскрыться, преодолеть страх, неуверенность, благодаря чему на уроке при работе в парах, в группах учащиеся чувствуют себя увереннее, комфортнее. Таким образом, коллаборативное обучение предполагает создание на уроке атмосферы сотрудничества, взаимопонимания, доброжелательности. Этому способствует проведение психологического настроения, которым начинается каждый урок.

Эффективно использовать групповую деятельность в освоении текста. Учащиеся распределяют задания между всеми членами группы: делят текст на абзацы. Каждый ученик перечитывает свой абзац, определяет главную мысль, заключённую в нём, вносит ее в общий план в виде пункта. План записывается, прочитывается вслух и обсуждается. Затем по составленному группой плану учащиеся пересказывают текст целиком. Для групповой работы можно предложить следующие задания по тексту: озаглавить гласные смысловые части текста; найти предложения, выражающие главную мысль отдельных частей текста; прочитать те фрагменты из текста, которые характеризуют того или иного героя; пересказать текст, сокращая его и выбирая главное; инсценировать поведение тех или иных героев. Организация работы небольшими группами даёт хороший эффект, так как общение осуществляется более непринуждённо.

Считаем, что коллаборативное (совместное) обучение – это подход, в рамках которого освоение знаний построено на тесном взаимодействии между обучающимися либо между обучающимися и учителем. Участники процесса получают знания через активный совместный поиск информации, обсуждение и понимание смыслов. В условиях коллаборативного обучения, учащиеся имеют возможность общаться со сверстниками, представлять и защищать идеи, обмениваться разнообразными убеждениями, принимать активное участие в собственном обучении. Учащиеся обучаются эффективнее. Независимо от предмета ученики, работающие в небольших группах, узнают больше о том, что преподаётся, и сохраняют дольше полученные знания.

Коллаборативное обучение позволяет ставить перед обучающимися как социальные, так и эмоциональные задачи, поскольку они осваивают различные точки зрения и должны уметь формулировать и защищать свои идеи.

Обучающиеся работают над созданием собственных уникальных понятийных рамки и учатся полагаться не только на мнения экспертов или понятия, представленные в учебнике, а на возможность общаться с другими, излагать и отстаивать собственное мнение.

Коллаборативное обучение помогает развить мыслительную деятельность, повышает мотивацию к предмету.

Цели коллаборативного обучения:

- повысить уровень знаний учащихся;
- добиться лучшего усвоения материала;
- вызвать интерес учащихся к предмету.

Задачи:

- научить школьников проводить самоконтроль, взаимоконтроль;
- расширить круг знаний учащихся;
- воспитать чувство ответственности за работу, которую учащиеся выполняют самостоятельно;
- научить детей и подростков работать вместе, дружно;
- подтянуть отстающих, привлечь их внимание к работе, заинтересовать;
- добиться более прочного усвоения знаний.

Правила работы в коллаборативных группах ориентируют на решение более сложных задач, чем те, которые могут решаться индивидуально. Любая команда должна руководствоваться общим сводом правил, которые должны знать и понимать все ее члены. Это необходимо для того, чтобы каждый член группы знал, что от него ожидают, как будет распределяться и поддерживаться работа, и каким образом будут достигнуты результаты. Групповая работа должна организовываться и поддерживаться учителями, выделяется время для обсуждения после выполнения задания. Учителю рекомендуется поддерживать эффективную работу групп и способствовать достижению положительных результатов. Работа с классом включает обсуждение того, что будет достигнуто, и что планируется узнать, и как обучение всего класса связано с заданиями для работы в группах. В ходе обсуждения необходимо напоминать учащимся о навыках, стратегиях и правилах, которых они должны придерживаться. Вмешательство учителя должно быть деликатным и смоделировать практику, рекомендуемую учащимся. Для обеспечения совместной работы групп, возможно, на начальных этапах потребуется больше поддержки со стороны учителя. По окончании занятия учитель стимулирует учащихся к размышлению над процессом и результатами групповой работы.

Хорошо организованная групповая работа способствует развитию социального взаимодействия между учащимися, навыков эффективного общения и решения проблем. Это, в конечном итоге, стимулирует учащихся к активному участию в собственном обучении. Работа в коллаборативных группах эффективна, когда она стимулирует учащихся к обдумыванию и обсуждению полученной информации, учит выражать собственную точку зрения и понимать мнения других.

Назначение коллаборативного обучения – создавать условия общаться со сверстниками, представлять и защищать идеи, обмениваться своими убеждениями, ставить под сомнения другие концепции, принимать активное участие в уроке. Сотрудничество в группах содействует развитию следующих аспектов личности: социальной, познавательной и эмоциональной. «Наибольшая эффективность образовательного процесса достигается при использовании методик активного обучения, когда все участники оказываются

вовлеченными в процесс познания. Активные методы обучения исключают преобладание какого-то одного мнения над всеми прочими» [2].

Коллаборативное обучение позволяет ученикам сблизиться, учит терпимее относиться друг к другу, учит умению слышать и слушать собеседника; в ходе групповой работы, обсуждая ту или иную проблему, ученики могут прийти к единому мнению. Главная идея обучения в сотрудничестве – учиться вместе, а не просто что-то выполнять вместе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы / www.edu.gov.kz/ru/zakonodatelstvo.
2. www.strategy2050.kz

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

HUKUK SİSTEMİNİN PSİKOLOJİK MİMARİSİNİN MÜHENDİSLİKLE
GERÇEKLENMESİ: HUKUKTA MAKİNE ÖĞRENMESİ VE YAPAY ZEKÂ

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya KÖKREK

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
zekeriyakokrek@gmail.com

Öğr. Gör. Dr. İbrahim ÖZTÜRK

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi
ibrahimozturk@osmaniye.edu.tr

Arş. Gör. Erdem UMUDUM

İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul, Türkiye
erdemumudum@istanbul.edu.tr

ÖZET

Doğa bilimleri yaklaşımının kendisi psişik bir fenomendir. Bu fenomen gözlemcinin bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkar. Tarih boyunca, doğa bilimleri yöntemleriyle fizik, biyoloji ve psikoloji alanında gerçekleştirilen araştırmalar, bilginin kendisinin ve bilgi iletisinin, insan biyolojisinin bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Doğa bilimleri yöntemlerine göre, geniş anlamıyla insan organizmasının fonksiyonu olan psikolojik fenomenler, dar anlamıyla sinir sisteminin birer fonksiyonudur. Doğa bilimlerinin teorik yapısı, kendini ortaya çıkaran zihni mimarinin eseridir ve bu eser psişik mimariye bağlı olarak gerçekleşen bir mühendislik uygulaması olarak görülebilir.

Sibernetik, canlı organizmaların ve cansız makinelerin fonksiyonlarının analogik yöntemle incelenmesini mümkün kılan bir yaklaşımdır (Wiener, 2019). Bu yaklaşım, canlıların bütün fonksiyonlarının benzer biçimde makineler tarafından yerine getirilebileceği görüşüne teorik temel sağlamaktadır. Sibernetik, fizik ve biyolojik yapıların fonksiyonları arasında kurduğu analogi ile biyolojik yapıların psişik fonksiyonlarını makinelerce her alanda taklit edilebilir hale getirmiştir. Sibernetik yaklaşımının mühendislik uygulamaları, pratikte sayısız türde elektronik ve dijital makinenin üretimini gerçekleştirmiştir. Bu tür makineler, analogik bir sinir sistemine sahiptir ve bu sistem aracılığıyla insanın psikolojik fonksiyonlarını benzer şekilde icra edebilmektedir. Makineler, artık “Yapay Zekâ” ve “Makine Öğrenmesi” teknikleri ile insan gibi eğitilebilmekte ve öğrenebilmektedir.

Diğer bir bahis olarak, hukuk biliminin kendisi ve konusu birbirinden ayrıldığında, hukuk biliminin teorisi ve hukuk biliminin konusu açığa çıkar. Sibernetik yaklaşımla, her hukuk sistemi, kendini ortaya çıkaran zihin mimarisine bağlı olarak gerçekleşen bir mühendislik uygulaması olarak görülebilir.

Bilimsel bilgi süreçleri duyum, işlem ve iletim katmanlarından oluşur. Bu katmanlar birbirinden farklıdır ve bu katmanların hepsi birlikte bir bütünlük oluşturur. Bilimsel bilgi duyuma dayanır, gözlemcinin zihninde işlenerek üretilir ve gözlemci tarafından iletilir.

Bilim kuramları ve uygulamaları, bunları tasarlayan bireylerden bağımsız değildir. Her teorik sistem insan tarafından şekillendirilir ve insan tarafından dile getirilir. Bilim tarihi boyunca, mantık ve matematik, biyoloji ve psikoloji, fizik ve mühendislik arasında kurulan teorik bağlantılar, insanın duyum, düşünce ve dil fonksiyonlarının bir bütün olarak pratikte doğa yasalarına ve doğa bilimleri yöntemine uygun olarak makinelerce yapılmasını mümkün kılmıştır. Böylelikle “yapay zekâlı” sistemler fonksiyonlarını “doğal zekâlı” sistemlerin yaptıkları gibi yapabilir hâle gelmiştir.

Sonuç olarak, bilim psikolojik bir fenomen ve formel bir sistemdir. Hukuk teorisi, gözlemci insan bilişindeki mimarî ve dilindeki informasyondur. Mühendislik, gözlemcinin bilişinde tasarlanan bu formel mimarinin gerçekleşmesidir.

Anahrar Kelimeler: Hukuk, hukuk, biyoloji, sibernetik, psikoloji, mühendislik, yapay zeka, yapay zeka, makine öğrenimi, makine öğrenimi

ENGINEERING REALIZATION OF THE PSYCHOLOGICAL ARCHITECTURE OF THE LEGAL SYSTEM: MACHINE LEARNING AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LAW

Assist. Prof. Dr. Zekeriya KÖKREK

Lecturer İbrahim ÖZTÜRK

Res. Assist. Erdem UMUDUM

ABSTRACT

The approach of the natural sciences itself is a psychological phenomenon. This phenomenon is a function of the observer. Throughout history, the researches carried out in the fields of physics, biology and psychology with the methods of natural sciences show that the information itself and the information content are a function of human biology. According to the methods of natural science, psychological phenomena, which are functions of the human organism in the broad sense, are functions of the nervous system in the narrow sense. The theoretical structure of natural sciences is the work of self-revealing mental architecture, and this work can be seen as an engineering practice based on the psychic structure.

Cybernetics is an approach that makes it possible to study the functions of living organisms and inanimate machines by analogies (Wiener, 2019). This approach provides the theoretical basis for the view that all the functions of living things can be mimicked by machines in a similar way. With the analogy it has established between the functions of physical and biological structures, cybernetics has made the psychic functions of biological structures imitable by machines in every field. Engineering applications of the cybernetics theory have produced practically countless types of electronic and digital machines. Machines have an analogical nervous system, and through this system they can perform the psychological functions of humans in a similar way. Machines can now be trained and learn like humans with Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML) techniques.

When jurisprudence (D. Rechtswissenschaft) itself and its subject are separated from each other, the theory of jurisprudence and the subject of jurisprudence are revealed. With the cybernetic approach, every legal system can be seen as an engineering implementation that depends on the mind-set that reveals itself. The processes of scientific knowledge composed of sensation, processing and transmission layers. These layers are different from each other and all of these layers fit together form a whole image. Scientific knowledge is based on sensation, produced by processing in the mind of the observer and transmitted by the observer.

Scientific theories and practices are not independent of the individuals who designed them. Every theoretical system is shaped by and articulated by human beings. Throughout the history of science, the theoretical connections established between logic and mathematics, biology and psychology, physics and engineering have made it possible for human sensation, thought and language functions to be performed by machines in practice in accordance with natural laws and natural science method. “Artificial Intelligence” systems perform in the same way that “naturally intelligent” systems entitle do.

In conclusion, science is a psychological phenomenon and a formal system. The theory of law is the architecture in the cognition of the observer and the information in its language. Engineering is the realization and implementation of this formal architecture designed in the cognition of the observer.

Keywords: Jurisprudence, law, biology, cybernetics, psychology, engineering, artificial intelligence, AI, machine learning, ML.

GİRİŞ

İnsanın etkilendiği, bildiği, iletildiği gibi makineler de öylece etkilenir, bilir, iletir. İnsanın antropomorfik tutumu bu konuda önyargılarla olumsuz tavır almasına neden olmaktadır (Taifel, 1969; Waytz, Heafner, ve Epley, 2014). Bilginin ne olduğu değil nasıl oluştuğu sorusu, canlı ve cansız sistemler arasında benzerliklerin araştırılmasını teşvik etmiştir. Bir sistem, içinde bulunduğu evrensel çevreden sınırlarla ayrılan bütündür. Her sistem bir çevre içinde bulunur ve çevrenin etkisi altındadır. Canlı sistemler, yapıları ve faaliyetleri dışarıdan gözlenen adaptif sistem olarak, kendi doğasında etkileşir, haberleşir ve bilgi aktarırlar (Bertalanffy, 1967; Bertalanffy, 1969). Bu fonksiyonlar, analog sistemlerde belirli kurallara bağlı olarak gerçekleşen düzenli faaliyetlerdir. Bilgi, sinir sisteminin fonksiyonu olduğundan, makineler de bu fonksiyonu benzer şekilde, “sinir sistemleri” ile yapmaktadırlar.

Sibernetik yaklaşım, analog sistemleri etkileşim, düşünce ve davranış alanlarında bir bütün olarak inceleyen teorik sistemdir (Wiener, 2019). İnsanın bilme eylemi, organizmanın aldığı etkileri düşüncesinde işleyerek bilgiye dönüştürmesi ve bunu başkalarına iletmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Çevreyle etkileşim içindeki her faal sistem, değişen durumlar karşısında daima yeniden karar vermek zorunda kalmaktadır. Her karar, düşünce sisteminde gerçekleşmektedir ve düşüncede usulüne göre işlenip sonlandırılan her karar, oluşan bilgi iletisi olarak başkalarına bildirilmektedir. Bir fonksiyon olarak, bu faaliyetler, hukuk sistemi dâhil farklı yapıdaki sistemlerde benzer şekilde gerçekleşmektedir.

Sibernetik açıdan, bir sistemin fonksiyonlarının içeriği değil biçimi önemlidir (Songar, 1980). Bu bakımdan, doğa bilimlerindeki fizik ve matematik ilişkisi (Türker, 2011), “analojik olarak” hem biyoloji ve psikoloji, hem psikoloji ve matematik hem de hukuk ve makine ilişkisine uygulanabilmektedir.

1. HUKUK

İnsan hakkında yapılan antropolojik çalışmalar, her toplumda sosyal düzeni sağlayan kültürel kurallar bulunduğunu göstermektedir (Boçarov, 2020). İnsan bireylerinin toplum halinde birlikte yaşaması kuralların varlığını zorunlu kılmaktadır. Toplumlar düzeni sağlayan sosyal kuralların nasıl oluştuğu ve etkisi, gözlem ve deneye dayalı olarak sosyal psikoloji tarafından araştırılmaktadır (Şerif ve Şerif, 1996). Fonksiyonları bakımından, içeriğinden bağımsız olarak bütün sosyal kurallar, farklı analiz düzeyleri ve analiz birimlerinde etkili ve zorlayıcı kurallardır. İkel toplumlar sosyal kurallar, farkında olunmadan yaşanan gerçeklerdir (Boçarov, 2020; Şerif ve Şerif, 1996). Geleneksel toplumlar sosyal düzeni sağlayan kurallar sözlü ifade edilebilir olgulardır. Gelişmiş toplumlar ise, sosyal kuralların yazılı hale getirildiği görülmektedir. Modern toplumlar hukuk doğrudan devletle ilişkidir ve devlet gücü yasama, yürütme ve yargı alanlarında kendini gösterir. Devlet, işlerini, kendi formüle ettiği yasalara ve tatbik usullerine uygun olarak yürütmeye çalışır (Özcan, 2006).

Tarihsel birer nesne olarak hukuk teorisi ve hukuk pratiği değişmektedir. Hukuk teorileri, olan ile olması gereken arasındaki zıtlığı ortadan kaldıracak, eksiksiz ve çelişkisiz bir adalet anlayışının arayışındadır (Gözler, 2008). Bugün, hukuk sistemi pratiği, sestem yazıya geçiş süreci gibi, yazıdan sayıya geçiş sürecindedir. Bu süreç dijitalizasyon süreci olarak da isimlendirilebilir (Sidorenko ve von Arx, 2020; Brennen ve Kreiss, 2014; Caserta, 2020). Dijitalizasyon süreci, doğal insan düşüncesinin ürünü olan analogik hukuktan, makine düşüncesinin ürünü olan dijital hukuka geçiş uygulamalarını da kapsamaktadır (McJohn, 1998). Bu sürecin anlaşılması, Batı düşüncesini bugüne taşıyan değişimin anlaşılmasına, yani doğa bilim anlayışının bilinmesine bağlıdır. Yasal bir düzende devletin, toplumun ve bireyin, yani hukuk sùjelerinin, görevleri tanımlanmış ve yetkileri belirlenmiştir (Kütükçü, 2017). Bu görev ve yetkilerin yasalara uygun olarak ve hukuk sùjelerinin bu sùjelik vasfı gereği haiz olmaları beklenen sorumluluk içerisinde yerine getirilmesi gerekli görülmüştür. Bu gerekliliklere aykırılık iddiaları, yargılama organları tarafından karara bağlanır ve iddiaların gerçekte örtüşmesi durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenir. Biçim bakımından kuralların nitelikleri, kural olmasından ayrı ve bağımsızdır. Hukuk sistemi, formel bir sistemdir.

2. HUKUK VE MAKİNE

Hukuk, felsefe ve ilim için teorisi ve pratiği ile önemli bir etkinlik alanıdır. Bilim olarak hukuk, saf bir bilim olarak teorik hukuk ile hukukun konusu olan pratik birbirlerinden ayrı ve bağımsızdır (Kelsen, 2016; Gözler, 1998). Hukuk biliminin konusu hukuk mevzuatı ve bu mevzuata göre yapılan pratiklerdir. Yasa koyucuya göre, hukuki mevzuat bireylerin, toplumun ve kurumların kendilerinin, haklarının ve yaptıklarının formüllerini bildirir. Bu bakımdan, hayat, yasamanın uygulamalarına göre gerçekleştirilebilir doğal, olağan ve sıradan bir belirlenimdir. Siberetik yaklaşımla, her hukuk sistemi, kendini ortaya çıkaran zihin mimarisine bağlı olarak gerçekleşen bir mühendislik uygulaması olarak görülebilir. Bir kuralın biçimi içeriğinden ayrı ve bağımsız olarak incelenebilir ve bu kurala bağlı çıkarımlar denetlenebilir. Bir işin öznesi, nesnesi ve sonucu biçim olarak tasarlanabilir ve uygulanabilir hale getirilebilir. Formel olarak, kurallar kendilerine uyulması zorunlu varlıklardır. Tabiat, ahlâk ya da hukuk kuralları gibi her kural, uyulması gereken zorunlu fiziki etkiler olarak vardır. Hukuk sistemi, insanların ve toplumların düzen içinde yaşamasını sağlayan içkin bir düzen olarak görülebilir (Aral, 1984). Uygulamada, hukuk yasalarına aykırılıkların belirlenmesi ve giderilmesi yasalara göre gerçekleşen çıkarımlardır.

Hâkimler veya karar vericiler, yeni karşılaştıkları durumlara geçmiş tecrübelerinden analogiler kurarak makul ve makbul kararlara ulaşabilmeyi hedeflerler (Fabreguettes, 2019). Aslında karar vericiler, istisnâ olarak emsali olmayan olaylarla karşılaşabilir olmakla birlikte, kural olarak tıpkı diğer zanaatkârlar gibi ancak formüle edilmiş, aktarılabilmiş, öğrenilebilmiş veya olgunlaştırılabilmiş metotları ve düşünce sistematiğini kullanarak o anki duruma güncel kanaat geliştirebilmektedirler.

Yapay zekânın kurucularından biri olan Marvin Minsky, 1968 yılında Yapay Zekâyı “insanlar tarafından zekâ gerektirerek yapılabilenleri makinelere yaptırma bilimi” diye tanımlamaktadır (Minsky, 1968). Yapay zekâ ve makine öğrenmesi alanları hâkimler veya karar vericilerde oluşmuş kognitif sistematığı simüle edebilmeye elverişli araçlar ve imkânlar sunmaktadır. Kompleks adaptif adımlara sahip olabilen hukuksal süreçler tam da makine öğrenmesi problem tanımlarıyla örtüşmektedir.

İnsan düşünce sistemi akışının modellenmesi girişimleri birçok farklı alanda olduğu gibi hukuk sistemleri ve ara çıktılardan olan hukukî metinler üzerinde de denenmektedir. Hemen hemen tüm hukuk metinleri doğal dil (yapay dil, programlama dili veya bilgisayar diline karşıt analogiyle) ile ifade edilmiştir. Yapay zekâ ve makine öğrenmesi tekniklerinin hukuk metinleri üzerine uygulanması disiplinler arası bir alt alanı olan doğal dil işleme (DDİ) üzerinden 70’lerden bu yana aslında yeni sayılabilecek bir girişimdir (Minsky, 1968; Rissland, 1989; Bench-Capon vd., 2012).

Hukuk pratiğinin hız ve doğruluk kazanabilmesi, stabilleşmesi, kolay erişilebilir olması bugünkü zayıf yapay zekâ (weak AI) pratikleri (Fagan, 2020) ile dahi gittikçe daha mümkün olabilmektedir. Böylelikle karar vericilerin çalışma ve düşünce sistematığının kapılarının aralanması da mümkün olabilmektedir.

Hukuk pratiği temelde, vaka tabanlı ve kural tabanlı karar verme-kritik etme şeklinde ifade edilebilecek iki yaklaşımla mümkündür. Vaka tabanlı yaklaşımda önceki vakalar örnek vakalar olarak istatistiksel karar verme sürecinde belirleyici olurken, kural tabanlı yaklaşımlarda sembolik yapay zekâ teknikleri kullanılarak “... olursa ... olur” gibi mantık yürütme ve kural zincirleri kullanılmaktadır (Bench-Capon vd., 2012). Kurgulanan uygulamalar, karar vericilerin eğitilmesinde, hâkimlerin karar verme sistematiklerinin modellenmesinde ve/veya karar destek mekanizmalarında konumlanabilmektedir.

3. SİBERNETİK

Söylenen her söz biri tarafından söylenmiştir (Maturana ve Varela, 2010). Bilgi, canlı bireylerin fonksiyonu olarak görüldüğünde, doğa bilimleri yaklaşımıyla insan bilgisinin incelenmesi, insanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yönleriyle bir bütün olarak ele alınmasını gerektirmiştir. Bu yaklaşım, insanın, toplanan duyu verilerini mantık kurallarıyla işleyen doğal mekanik makineler olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Sonuçta, fizik bilimleri yaklaşımına göre, birisinin ilettiği her bilgi, sistemin düşüncesinde ürettiği duyu kaynaklı olgular olarak görülmüştür.

Sibernetik bir fonksiyonlar bilimidir (Songar, 1980). Sibernetik, organize sistemlerin yapıları (morfolojileri) ile ilgili değildir; bu yapıların çalışmaları (fizyolojisi) esnasında ortaya çıkan işlevlerle (fonksiyonlarla) ilgilidir.

Sibernetik, canlılarla kendi kendini düzenleyen makineler arasındaki çalışma benzerliklerini araştırır, bu bakımdan organize varlıkların davranış bilimidir. Bu genel kavram içinde canlı varlık bir çeşit makinedir ve sibernetik bir genel makineler teorisi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, biyoloji genel fiziğin özel bölümünden başka bir şey değildir (Songar, 1980).

Biyoloji olmadan psikolojiden söz edilemez. Biyolojik yapıların çalışması sonucunda psişik fonksiyonlar ortaya çıkar. Psikoloji, sinir sisteminin psişik fonksiyonlarla ilgili fizyolojisidir (Songar, 1981). Sistemlerin kendi durumlarını korumak ve sürdürmek için çevrelerinde ve kendilerinde gerçekleşen değişimlerden haberdar olması, bunun etkisini tanınması ve gereğini belirlemesi gerekir. Biyolojik sistemlerde, bu fonksiyonlar sinir sistemi tarafından yerine getirilir. Sibernetik bakımından, insanın kendinden haberdar olması ve kendini idare etmesine benzer şekilde, makineler, kendilerinden ve çevrelerinden haberdar olarak kendilerini yönetir. Sistemlerin kendi durumlarını korumak ve sürdürmek için çevrelerinde ve kendilerinde gerçekleşen değişimlerden haberdar olması, bunun etkisini tanınması ve gereğini belirlemesi gerekir.

Doğa bilimleri yaklaşımının kendisi psişik bir fenomendir. Bu fenomen biyolojik bir gözlemcinin psikolojik bir fonksiyonudur. Tarih boyunca, doğa bilimleri yöntemleriyle fizik, biyoloji ve psikoloji alanında gerçekleştirilen araştırmalar, bilginin dayanağını, kendini ve iletisini açıklamaya çalışmıştır. Bilme, doğa bilimleri kabullerine göre, geniş anlamıyla insan organizmasının, dar anlamıyla merkezi sinir sisteminin bir fonksiyonudur. Sibernetik, fizik ve biyolojik yapıların fonksiyonları arasında kurduğu analogilerle, makinelerin, biyolojik yapıların psişik fonksiyonlarını her alanda taklit edebilir hale getirilmesinde merkezî bir role sahiptir. Formel teorik bir yapı olarak sibernetik, farklı bilim alanlarına tatbik edilebilme özelliğine sahip olmasından dolayı, farklı bilim alanlarının birikimlerini bütünleştirici bir niteliğe sahiptir.

Bilim tarihi boyunca, mantık ve matematik, biyoloji ve psikoloji, fizik ve mühendislik arasında kurulan teorik bağlantılar, insanın duyum, düşünce ve dil fonksiyonlarını bir bütün olarak, doğa bilimleri yöntemi ile incelemeyi mümkün kılmıştır. İnsan bilinen bilgi ve yöntemleri kullanarak, bilinmeyenleri ve belirsizlikleri çözmeye çalışır. Bilimsel faaliyet de böyle işlemektedir. Bu yolla eski deneyim birikimlerinden yeni bilgiler türetilmeye çalışılmaktadır. İnsan aklı hem doğal somut durumlarda hem düşünsel soyut durumlarda bu biçimde çalışmaktadır. Bir anlamda ilkel dönemdeki toplumların düşünce biçimi ile bilimsel topluluğun düşüncesi birbirine büyük benzerlik gösterir (Mach, 1935).

4. DOĞA VE DİL

İnsan doğası gereği bilmek ister (Aristoteles, 2019). Doğa, insan tarafından bilinmek istenildiğinde, öncelikle onun dilini bilmesi gerekir. Doğanın dilini bilmek demek, bir anlamda, doğanın ne dediğini anlamak demektir. Galileo'ya göre doğanın bir dili vardır ve o dil matematiktir (Türker, 2011). Bir bakıma, bilim, doğanın matematik dilini, kültürel dile tercüme etme faaliyetidir. Bilim insanı, doğa ile matematik dilini, insanlarla kültür dilini konuşmaktadır.

Doğa bilimcileri için doğa, mekanik biçimde çalışan ve işlerini yasalara göre gerçekleştiren bir makinedir. Doğada görülen hareketler, konuşma dilindeki işaretler gibidir. Dolayısıyla semboller üzerine yapılan bir araştırma dil hakkındaki bir inceleme olarak görülebileceği gibi zihinsel süreçler üzerine doğrudan doğruya yapılan bir araştırma olarak da değerlendirilebilir (Türker, 2011). Bu bakımdan, Newton'un hareket yasalarını keşfi, bir bakıma doğanın dilini keşif olarak da görülebilir. Bir dilde iletişimin mümkün olması ancak tarafların aynı dili konuşması ile mümkündür. Her dil bir işaretleme sistemidir. O işaretleme sistemi, bu dili bilenler arasında iletişimi sağlayan araçtır. Bir gözlemci, gözlediği doğanın dile getirdiklerini anlar ve bunu başkalarına haber verir.

Mekanik fizik bakımından, evrendeki doğal nesnelere birbirleriyle etkileşim içindedir. Doğadaki bu etkileşim “doğa yasalarına” uygun olarak gerçekleşmektedir. Doğada içkin olan yasa açığa çıkarıldığında, doğanın matematik dili çözülmüş ve doğanın yasaları haber verilmiş olur. Doğa bilimleri yöntemi diğer bilim alanlarına uyarlandıkça, matematik dili her alana hâkim hale gelmiştir ve böylece bilimsel bilgiler ve çıkarımlar formelleşmiştir. Evren formel bir sistem olarak tanımlanmış; evrensel nesnelere, bilgiler ve iletiler bu çerçevede incelenmeye başlanmıştır.

Aristoteles'in, “bir şey ne ise odur, başka bir şey değildir”, şeklinde açıkladığı tanım(Ural, 1995), düşüncenin evrensel birimini oluşturuyordu. İnsan düşüncesinde tanımlı bir bilgi evrensel bir bilgidir. Düşünce işlemleri bu evrensel verilerle gerçekleşir. Bir evren, düşüncede kendi olanın özdeşi ve özdeş olmayanı olarak sınıflanan bir bütündür. Bir evrensel bilgi, kendi olmayandan tamamen ayrılmış ve kendinden başka her şeyi dışarıda bırakmış, efrâdını câmi ağyârını mâni bir bilgidir.

Doğal dilde iletilen bilgi, mantıklı muhakemeler sonucunda oluşan bir içeriktir. Bu, bilgi denilen içerik, ileti ile başkalarına aktarılmaktadır. İleti, taşıdığı bilgi içeriğinden bağımsız olarak salt kendinin özdeşi olarak biçim yönünden incelenir. Bilgi, bir zarf içinde taşınan mektup olarak düşünüldüğünde, mektupta ne yazıldığından bağımsız olarak zarfın ulaştırılması önemlidir. İleti, taşınan mektuptan ve mektupta yazılanlardan bağımsız olarak taşınan bir zarftır ve her hangi bir şeyi bir yerden başka bir yere ulaştırmaz. Tanımlı bir bilgi tam bir evrendir. Her bir tanımlı bilgi, eksiksiz evrensel tam bir bilgidir. Bir tanım bir dilde bir terim olarak iletilindiğinde, bu terim dilde bir düşünce içeriğine işaret eder ve işaret edilen düşünce içeriği evrenseldir. Terim, dilde düşünce içeriğini gösteren bir işaret, dilde düşünce içeriğinin yerine geçen bir işarettir. Hukuk alanında formel yasal sisteme göre verilen her karar, hukuk mantık kurallarına göre yapılan çıkarımdır. Her karar vericinin yaptığı, hukuk sisteminin mantığına ve çıkarım kurallarına uygun olarak gerçekleşen bir iştir.

5. DİL VE DÜŞÜNCE

İnsan dilinin nitelikleri ve özelliklerinin bilinmesi, öncelikle duyum düzeyinde incelenmesine bağlıdır. İnsanların kendilerini ifade ettikleri iletişim sistemleri, bireylerin dışında verili bir sosyal işaretleşme sistemidir. Kişiler kendi düşüncelerini bu sistem içinde haberleştirir. Bir haber bir kişiden diğer kişiye yüz yüze ya da uzaktan uzağa taşınır. Haberin bir ileti taşıması demek, bir sistemdeki yazının ya da sözün iletilmesi demektir. Bir anlamda duyumla ilgili bir biçimde iletilmesidir. Duyu biçiminde ortaya konan bilginin anlamı bireylerin kişisel farklılıklarından etkilenir. Bu bireysel farklılıkların ortadan kaldırılmasıyla birlikte, yakından ya da uzaktan haberleşme mümkün hale gelir. Bir haberin taşınması, kişilerin yakın ya da uzak ilişkisine bağlı olarak, haberin kalıcı kılınmasıyla aşılmıştır (Songar, 1986).

Lâtince “aksetme, yansıma” manâsına gelen refleks terimini ilk defa René Descartes kullanmıştır (Songar, 1986). Descartes refleks tâbiriyle “insanlardaki iradeli, mantıklı ve ruhi melekelerle dayanan faaliyete karşılık hayvanlarda görülen otomatik, sinirlerle ilgili ve ruhsuz aktiviteyi” kastettiğini söylüyordu (Songar, 1986). Reflekslerin belirli özelliği, dışardan gelen tehlikeli uyarılara karşı koruyucu reaksiyonlar mahiyetinde olmaları, sinir sisteminin doğuştan belirli birtakım bağlantıları üzerinden işlemleri, öğrenme, tecrübe, bilgi gibi sonradan kazanılmış şeylerle ilgili olmamalarıdır (Songar, 1986).

Birtakım ilkel canlıların bütün hayatî faaliyetleri reflekslerden ibarettir. Bunlarda öğrenme, tecrübe veya zaman geçmesi ile reaksiyonlar hiçbir değişikliğe uğramazlar ve binlerce sene evvelki ataları aynı tembih karşısında ne cevap veriyorsa bugünkü nesilleri de aynı cevabı verirler. Böylece, mücerret birtakım işaretler müşahhas işaretlerin yerini almakta, ”işaretlerin işaretlerinden kurulu” bir şartlı refleks sistemi ile konuşan canlıların, yani insanların birbiriyle haberleşmesi mümkün olabilmektedir. Pavlov buna “ikinci işaretleşme sistemi” demiş ve “konuşma”yı, “dil”i bu tarzda bir şartlı refleks hadisesi olarak görmüştür (Songar, 1986). Demek oluyor ki, bu hücrelere, ister ses yolu ile ister konuşma yolu ile ve isterse bizatihi beyin kabuğundan doğan bir tembihle, yani düşünce yolu ile olsun, bir uyarılma geldiğinde, uyarının tamamen mücerret vasıfta olmasına karşılık, tıpkı o kelimenin temsil ettiği obje görülüyor, koklanıyor, tadılıyor gibi reaksiyonlar doğmaktadır. Bu şekilde kelimeler, şartlı geçici bağlantıların kurulması prensibine bağlı olarak, delâlet ettikleri objelerin işareti haline dönüşürler (Songar, 1986).

Doğa bilimlerinde etkileşimin, bilişimin ve iletişimin kuralları biyolojik, psikolojik ve sosyolojik düzeyde açığa çıkarılma çalışmasında fizik bilimlerinin mekanik anlayışı hâkim olmuştur. Bu yaklaşımlarda, insanın öznelliğine bağlı yanılğı ve hatalarından arındırıcı pozitif bilim yöntemi kullanılmıştır. Evren içinde doğaya uygun etkileşim, bilişim ve iletişim kuralları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Etkileşim içindeki insanın düşüncede bilgi üretimi ve ürettiği bilginin iletimi, düşüncelerde bilgiye dönüştürülen fizik verilere bağlı olarak gerçekleşmektedir. İnsan beyninin, düşüncesinin ve davranışının elementleri ve kuralları açığa çıkarıldıkça, bunların uygulama alanına aktarılması yaygınlaşmıştır.

6. FİZİK VE BİYOLOJİ

İnsan, fizik ve kimyanın, biyoloji ve fizyolojinin, psikoloji ve sosyolojinin, tarih ve sanatın, din ve felsefenin konusudur. İnsanın kendini, varlıkları ve doğayı araştırması; fizik ve metafizik zeminlerde sürmektedir. Doğa bilimlerinin başarısı, insan doğasının fizik bilimleri yaklaşımlarıyla incelenmesine hız kazandırmıştır. Böylece insanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yönleri, doğa bilimleri yöntemiyle, birbirinden ayrı ve birbirinden bağımsız olarak, deneysel yöntemle araştırılmaya başlanmıştır. İnsan ruhunun kendisi ve yaptığı işlerin yasaları araştırılmış ve bulunan yasalar matematik dille ifade edilmiştir.

Psikofizik alanında yapılan çalışmalarla, fizik duyuların, nasıl gerçekleştiği açıklanmaya çalışılmış, dışarıdan verilen fiziksel uyarıların canlı organizmada etkileri duyum düzeyinde belirlenmeye çalışılmıştır. Dışarıdan uygulanan fiziksel uyarıların bireylerdeki etkisi, eşik değer ve farklarının farkını duyma matematik formüllerle ifade edilen yasalar haline gelmiştir. Bu alanda Weber (Schultz ve Schultz, 2007) ve Fechner (Schultz ve Schultz, 2007), duyum yasalarını keşfetmeleri ve matematik formüller halinde ifade etmeleriyle alana büyük katkılar sağlamışlardır. Bu araştırmalar, daha sonra modern psikoloji biliminin kuruluşunu sağlamıştır. Bir etkileşim içinde bir bütün olarak organizmanın değil, organizmanın duyu sistemlerinin araştırılmasına odaklanılmıştır.

Charles Darwin, evrende canlıların değişen şartlar karşısında nasıl uyum sağladığını ve bunun ruhsal denilen fonksiyonlarla ilişkisini açıklamaya çalışmıştır (Darwin, 2004). Darwin, canlıların hayatta kalma ve hayata uyum sağlama için gerekli değişiklikleri ruhsal fonksiyon olarak görmüştür. Darwin, insan veya hayvan bütün canlıların, çevre şartlarındaki değişmelere uyum sağlamak için kendilerinin de geçici ya da kalıcı olarak değiştiğini tespit etmiştir. Darwin'in yaklaşımı, bireyleri değil canlı türlerini incelemiş ve canlıların tecrübesinin bir nesilden takip eden nesle intikalini açıklamaya çalışmıştır. Bir bakıma, nesiller arasındaki organizmaların tecrübe intikali ve organizmaların yaşadığı tecrübenin ifadeleri Darwin'in ilgi odağı olmuştur. Nesillerin sürekliliği bir dil; bireylerin ifadeleri haber olarak değerlendirilmiştir. Charles Darwin'in yaklaşımı, biyoloji alanında bir benzetme ile söylersek, "mekanik fizikten istatistik fiziğe geçiş kadar" etkili olmuştur. Bu yaklaşımla, metrik birimler değil, artık popülasyonların parametrik nitelikleri incelenmeye başlanmıştır. Canlıların, fiziksel dünyanın şartlarından haberdar olduğu ve kendilerini bu şartlara uydurmaya çalıştığı fark edilmiştir. Darwin'in bir diğer katkısı, hayvanlardaki beden dili üzerine çalışması ve etkileşimde ifadelerin bir işaret olarak anlamı üzerine olmuştur. O, beden dilinin hayatta kalma amacına hizmet ettiğini göstermiştir (Darwin, 2021).

Fizik alanında ise Ernst Mach, bilmeyi fizik olarak anlamaya çalışmış ve duyum üzerine kitap yazmıştır. Bilen öznenin biyolojisi ve deneyimlerinin, bilinenleri etkilediğini ifade etmiştir (Mach, 1935; Ural, 1981). Mach, bilgi ve hatanın aynı psikolojik özelliklere bağlı olarak ortaya çıktığını belirterek duyularla anlam ve anlamlarla dil arasındaki ilişkiye odaklanmıştır (Mach, 1935). Ernst Mach, birey ile popülasyon ayrımını etkisizleştirerek, canlıların duyum, anlam ve dil konularını fizik bilimleri temelinde incelemiştir.

İletilerin bilgileri taşıdığını, bilgilerin bireylerde duyum, imge ve anlam olarak ortaya çıktığını ifade eden Mach, bir bakıma, Darwin'in yaptığı çalışmayı, birey düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Charles Darwin, canlı bireylerin hayatta kalmak için işaretlerle haberleştiklerini, bedenlerine bağlı ifade ve işaretlerin hayatta kalma mücadelesinde bir araç olduğunu açığa çıkarmıştır. Bunun yanında, biyoloji ve nöroloji alanında yapılan araştırmalar, sinir sisteminin yapısı ve fonksiyonu hakkında geniş bilgiler sağlamıştır. Canlıların, içinde buldukları şartlara göre farklılaşmaları ve bu farklılaşma içinde başarılı olanların hayatta kaldığı doğa bilimleri yöntemi ile gösterilmiştir. Bundan sonradır ki, insanlarda ve hayvanlarda, haberleşme, düşünme ve duyma işleri sinir sistemine bağlı olarak ortaya çıkan bir fonksiyon olarak görülmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak da duyum, anlama ve bilgi ilgi odağı haline gelmiştir.

Evrede organizmaların durumları birey ya da tür olarak incelendiği gibi, canlı organizmaların dışı ve içi farklı analiz düzeyinde ve birimlerinde ayrı ayrı araştırılmıştır. Bilimsel araştırmalar, canlıların hücre birimlerinden oluşan bir organizma olduğunu, sinir sisteminin hücrelerden oluştuğunu ve organizmanın yönetim işinin sinir sisteminin uzman hücrelerince yapıldığını açığa çıkarmıştır. Darwin'in canlı türlerini bir nesne gibi incelemesine benzer şekilde, canlı bireyler ve canlı bireyleri oluşturan hücreler yoğun olarak araştırılmaya başlanmıştır. Organizmaların etkilenmesi, düşünmesi ve bilmesi konuları fizik bilimleri yöntemi ile biyolojik temelde incelenmiştir.

Bu sayede, sinir hücrelerinin yapısı, işleyişi ve görevi, morfolojik ve fizyolojik bakımdan incelenerek fonksiyonlarının açığa çıkarılması mümkün olmuştur. Buna göre, eşik değeri aşan her değişim, bir uyarıya yol açar ve bu uyarım sinirlerde tek yönlü olarak sinir hücresinde değiştirilmeden bir yerden başka yere ya da bir uçtan diğer uca iletilir. Bu fonksiyonel yapı, daha sonra mühendislikçe, faal bir elektrik devresi olarak modellenmiştir. Söz konusu elektrik devresi, biçim olarak bir uyarıyı bir anlama dönüştürür, bu anlamın gereğine göre işleme/düşünme işini yapar ve ürettiği bilgiyi gösterir. Boole operatörleri ve iki işaretli bir alfabe ile formel olarak her etki bir tepkiye neden olur. Yani, faal elektrik devresinde, mesaj çevreden gelen değişikliklerdir ve değişiklik algılanınca tepkiye neden olmaktadır. (Songar, 1980; Songar, 1981).

Sinir hücrelerinde, çevredeki bir değişimin duyum olarak algılanması ile meydana gelen değişimlerin sinir hücresinde oluşturduğu uyarım, elektrik iletilerine dönüştürülür, sinir hücreleri boyunca elektriksel değişmeden bir yerden diğer bir yere iletilir. Bir nöronun, duyum eşiği ve uyarıyı iletme sıklığı işini yapmasındaki belirleyicilerdir. Birim zamanda bir sinir hücresinin mesajları ne sıklıkta tekrarladığı, mesajların anlamlarını belirlemektedir. Sinir hücrelerinin duyum eşiği, elektrik iletisi ve iletilen iletilerin sıklığı belirli kurallara uygun olarak gerçekleşir. Böylece, canlıların farklı analiz düzeylerinde analiz birimleri olan hücre, birey ve canlı benzer formel sistemlere uygun olarak incelenebilmiştir.

Sinir sisteminin en küçük fonksiyonel birimi olarak hücre ve bir hücrenin en ilkel fonksiyonu olarak refleks tanımlanmıştır. Refleks, bir etki ya da değişim, eşik değeri aşınca sinir sistemini uyarır, uyarı sinir sistemi tarafından merkeze iletilir, merkezde işlenip karar verilir ve karar, icra organına iletilip tepki ortaya çıkar. Bir hücrede de, en karmaşık insan organizmasında da bu fonksiyonlar, benzer kalıplara uygun olarak gerçekleşir. Sinir sisteminin karmaşık yapısının anlaşılmasında, hiyerarşik mimari bu temel bilgiler üzerinde inşa edilmiştir. Sinir hücrelerinde bir etkinin veri olarak değişmeden bir sinir hücresinden başka bir sinir hücresine taşınması, etkilere tepkilerin verilmesini sağlayan refleks arkı ile gerçekleşmektedir. Sinir hücrelerinde iletilerin elektrik ile taşınması, faal halde bulunan bir organizmada bir iletinin bir yerden başka yere taşınması, ister bir hücre isterse sayısız hücre olsun daima ya hep ya da hiç yasasına göre gerçekleşmektedir. Sinir hücrelerin birbirleriyle bağlantı kurduğu yerlerde modülasyonları yapılmaktadır.

Evrensel olarak, canlılar çevre içinde kendi işlerini yapmaya çalışır. Bu işleri de iş, düşünce ve dil planında görünür kılar. Canlıların ruhsal fonksiyonlarının bir bütün olarak, yani iş, düşünce ve ileti unsurlarından oluşan bir bütün olarak incelenmesi psikoloji bilimi aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Böylelikle, psikoloji, biyolojik temelde incelenmeye başlanmıştır.

7. FİZİK VE PSİKOLOJİ

Modern psikolojinin kurucu Wilhelm Wundt, deneysel olarak “ruhun” unsurlarını belirlemeye çabalarıyla modern psikolojinin kurucusu olmuştur (Schultz ve Schultz, 2007). Sosyal psikoloji konularının deneysel yöntemle uygun olmadığını, bu nedenle inceleme dışı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Sembolik kültürel uyaranların değil fizik uyaranların kişinin içinde kendisi tarafından gözlenip bildirilmesiyle, ruhun unsurlarının açığa çıkarılacağını düşünen Wundt, doğa bilimleri yaklaşımı ile ruhun deneysel olarak araştırmaya başlanılmasını sağlamış, bu vesileyle psikolojiyi felsefe yönteminden deneysel yöntemle taşımıştır.

Açılan bu çığırla, saf bilim olarak psikoloji, zamanla iç gözlemi dışarıda bırakarak, dış gözlemlerle doğrudan organizmanın bütününe araştırmaya başlamıştır. Yani, canlı organizmanın, çevredeki değişiklikleri duyduğu, anladığı ve değişikliklere göre davrandığı ortaya konmuştur.

Davranışçılık olarak ifade edilen bu yaklaşım, Newton’un yaklaşımı gibi, öznenin bağımsız bir evrenin içinde bir bireyin gözlenmesine dayanmaktadır (Schultz ve Schultz, 2007). Organizma, çevredeki değişikliklere göre davranış sergilemektedir. Bu durum etkiye tepki veren nesnelere gibi, organizmaların benzer biçimde çevresel değişkenlere tepki vermesini neticeler. Bir anlamda, gezegenlerin gözlenmesi gibi organizma gözlenir; değişimlerinin hangi etkiye bağlı olarak ortaya çıktığı belirlenebilir.

Bilişselci yaklaşımla yeni bir aşamaya daha geçilmiştir. Organizmanın amaçlı davrandığı ve amacını gerçekleştirmek için davrandığı ortaya çıkarılmıştır. Canlıların amacı hayatta kalmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için yapıları ve geçmiş deneyimleri etkilidir. Bu yaklaşım, canlılarda biliş ve davranış ilişkisine yeni katkılar sağlamıştır.

Organizmalar arasındaki bireysel farkların fonksiyonları bakımından farklılaşmaları bu farkların düzenleyici rolünü açığa çıkarmaktadır. Evrensel nesnelere gibi, evrensel organizmalar, çevresel uyaranlara duyarlılıklarına göre uzmanlaşmış cevaplar vererek bunlara duyarlılıkları belirlemektedir. Bir anlamda canlılar, ister hücre ister organizma ister tür olsun evrende kendi dışındaki şartlara uyum sağlamak için gerekli duyarlılıklara ve özgülleşmelere bağlı olarak hayatını sürdürmektedir. Bu bakımdan, çıkarımlar daima biçimsel mantık kurallarına ve temel yönetime bağlı kalmaktadır. Bu yaklaşımlarda birey, içeriden ve dışarıdan gözlemlenilen verilerin işlenmesiyle anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Fonksiyonalist yaklaşımlar, bireylerin nesnelere gibi incelenemeyeceği, kendi benliklerinden ve birikimlerinden bağımsız olamayacakları eleştirisiyle bu yaklaşıma karşı çıkmıştır. William James, bu bakımdan bireyi bütün olarak görmüş ve bireyin bilincini incelemeye almıştır (James, 1863). James'e göre, birey, birikimleri ve seçimleri ile anlaşılabilir (James, 1863). Daha sonraki çalışmalarda biliş incelenmeye başlanmış, artık nesnelere doğalarının açığa çıkarılma imkânı tesis edilmiştir.

Burada Pavlov'un çalışmaları da zikredilmelidir. İvan Pavlov'un fizyoloji çalışmaları, canlı organizmaların sinir sisteminin çalışmalarını anlamaya önemli katkı sağlamıştır (Songar, 1981; Songar, 1986). Doğal uyaranlara kalıplaşmış doğal cevaplar veren organizmaların, belli zaman aralıklarıyla tekrarlayan iki farklı uyaran arasında nasıl bağlantı kurduğunu anlamamıza imkân vermiştir. Pavlov'un çalışmaları göstermiştir ki, hayvanlarda, uyaranlar bir işaretleme sistemi olarak etki etmekte, değişen şartlarda birbiriyle ilgisiz iki uyaran, bir diğerine ipucu olarak işlev görmektedir. Bu açıklamayla, bir bakıma gerçek anlam ile sembolik anlam arasındaki ilişki çözülmüştür. Skinner, bu durumu daha ileri götürmüş, çevre şartları ile organizmanın davranışı arasında ilişkilere odaklanarak, çevrenin pekiştirmesine bağlı olarak davranışın tekrarlanması ile öğrenme davranışı arasında ilişki kurmuştur (Schultz ve Schultz, 2007). Sosyokültürel bir varlık olan insanın, çevre şartlarından ya da çevre değişkenlerine göre davranışlarının nasıl belirlendiğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Tüm bu çabalar, gözleme dayanan, gözlemciden bağımsız kendiliğinden gerçekleşen doğal durumları belirlemeye yönelerek tabiri caizse insan aradan çıkarılmıştır.

Canlıların doğuştan getirdikleri değişmez doğal tepki kalıpları, şartlara göre farklı uyaranların etkisiyle farklı tepkilere neden olabilmektedir. Bir anlamda, organizma, aynı etkiye farklı iki tepki verebilir hale gelebilmektedir. Sinir sistemlerindeki elektrik devrelerinde, yeni bağlantılar ortaya çıkmakta, bu bağlantılara göre tepkiler/davranışlar gerçekleşmektedir. Canlıların, farklı şartlarda bulunmasının, hem hafızalarını hem de düşünce biçimlerini etkilediği gösterilmiş olmaktadır.

Skinner, makinelerin düşünmesinin değil, insanların düşünmemesinin sorgulanması gerektiğini söylemiştir (Skinner, 1969). Sosyal psikoloji çalışmaları, insanların izlenimlerinde ve atıflarında ne kadar yanlı ve yanılığa olduklarını ortaya koymuştur. Kahneman, bunu sosyal düzeyde göstermiştir (Kahneman, 2015). Freud'a göre, tarih, eski hataları yapan yeni insanlardan ibarettir (Freud, 2017). Bu bakımdan, makineler, Turing'in dediği gibi tecrübelerinden öğrendiklerinden (Turing, 1995) hatalarından ibret aldıklarından, insan yanılığın yanlılıklarından uzaktır. Doğa bilimleri yöntemine göre gelişen bir psikoloji, biyolojik fonksiyonların analogik olarak modellenmesiyle makineler tarafından yapılmaktadır. Bu durumda, makineler öğrenebilmekte ve zekice hareket edebilmektedirler.

8. DOĞA VE İLETİ

Doğa bilimleri alanında tarih boyunca meydana gelen birikimler, ifade edildiği gibi insanın doğasını anlama ve açıklama için faydalanılan kaynaklardır. Bu birikimlere isnat edilen keşif ve icatlar, insanın kendini anlama ve kendi benzerini üretme çabalarını hızlandırmıştır. Doğa bilimleri, bir yandan pratik sonuçları ve başarıları ile geniş kitlelerce itibar ve itimat kazanmış, diğer yandan kendi düşünce ve dilinin herkesçe kabullenilmesini sağlamıştır. Bu dil ve düşüncenin yaygınlaşması ve sibernetik yaklaşım, dallanan ve budaklanan bilimlerin bulgularını anlama ve yararlanma arayışına büyük bir imkân sağlamıştır. Bilim, mantık bilimlerinin gerekliliklerine uygun olarak, ancak fizik bilimlerin yaklaşımına ve konularına göre sınırlı alanda çalışmaya odaklanmıştır. İnsan artık mekanik fizik ve istatistik fiziğin yaklaşımına göre incelenmeye başlanmıştır. Böylelikle, bilimin yöntemi fizikselleşmiş ve dili matematiselleşmiştir. Fark ve idrak edilmese bile bilimsel bilgilerin üretilmesi bu ilke ve kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

9. İNSAN VE MAKİNE

İnsan doğasını anlama çabaları, bir yandan fizik bilimleri yaklaşımına göre tarih boyunca sağlanan birikim, diğer yandan makinelerin icadıyla teknolojiye gözlenen gelişmeler, insan ile makine arasındaki benzerliklerin araştırılmasını teşvik etmiştir. Bu teşvik, kendi yaptığından haberdar olan bir şeyin, yaptıklarının sonuçlarını kendi ayarlayabilir ve dolayısıyla kendi kendini yönetebilir olacağı fikri şeklinde ifade edilebilir.

Sibernetiğin kurucusu, Norbert Wiener, makinelerde ve canlılarda bu fonksiyonları kontrol ve haberleşme sistemi olarak şekillendirmiştir (Songar, 1980; Wiener, 2019). Bu yaklaşıma göre, canlı ve cansız bütün karmaşık adaptif sistemler, sonuç ile etki arasında bir bağlantının kurulmasını, bunlardan haber alınmasını, gerekene karar verilmesini ve icra organına iletilmesini gerektirmiştir. Evrensel fizik sistemlerin kendileri ve çevreleri birlikte incelenmiş, kendilerini etkileyen girdi ve çıktılarının duyulduğu, iletildiği, karara bağlandığı, kararın da icra organına iletildiği ortaya koyulmuştur.

Önceleri mekanik, daha sonra elektrik ve nihayetinde elektronik sistemler ve devreler bunu sağlayabilecek hale gelmiştir. Yine bu süreçte, insanın sinir sistemi modellenmiş ve inşa edilmiştir. Makineler kendilerinden ve çevrelerinden haber alabilir, bunları karşılaştırabilir ve oluşturdukları karşılaştırmayı/kararı iletebilir hale gelmiştir. Dışarıdan bakıldığında akıllıca hareket eden devreler kurulup ve çalıştırılabilmiştir. İnsan sinir sisteminin yapısı ve işlevleri modellenip mühendislikle inşa edildiğinde insana benzer makineler ortaya çıkmıştır. Burada kalmayan inşaa, makinenin canlılar gibi öğrenmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Makineler, fizik bilimlerine uygun olarak dış realiteye ve mantık kurallarına göre çalıştığından, hataları tekrarlamadan ilerlemektedir. Böylelikle, insan aklının ve tecrübesinin tarih boyunca bilme alanında başardığı ve başaramadığı işler, makinelere taşınmaktadır.

Makinelerin iletileri mantık, matematik ve istatistik vasıtasıyla mümkündür. Böylece, gözlem verilerine dayanan makineler, mantık ve matematik kurallarına uygun biçimde düşünmekte ve yapay bir dille bunu iletebilmektedir.

10. DİL VE MATEMATİK

Claude Shannon, bir iletişim sisteminin biçim ve içeriğini birbirinden ayırmıştır (Shannon, 1948). Bu ayırım, bir bakıma, düşüncenin biçimi ve içeriği ayırımına benzemektedir. Aristoteles, düşüncenin biçimini içeriğinden ayırarak, mantık ilmini kurmuştu. Claude Shannon ise, dilde biçim ve içerik ayırımını gerçekleştirmiştir. İletişimi biçimselleştirmiş ve ölçülebilir kılmıştır. İnsanın doğa ile düşünce ve düşünce ile dil araştırmaları aynı yöntemle incelenmeye başlanmıştır. Doğa bilimlerinin fizik ile matematik arasında gerçekleştirdiği ilişki, doğa ile düşünce ve düşünce ile dil arasında gerçekleşmeye başlamıştır.

Claude Shannon, biçim olarak bir haberin taşıdığı malumatın muhtevasından ayrı olarak incelenmesi gerektiğini belirtmiştir (Shannon, 1948). Böylece, enformasyon ölçülebilir hale gelmiş ve bir işaret anlamından bağımsız olarak bir yerden başka bir yere taşınabilir kılınmıştır. Ve bu sayede, sinyallerle ya da işaretlerle iletilen mesajların, sinir sisteminde iletilerin hep ya da hiç kuralına göre iletilmesine benzerliği ortaya konmuştur.

Bu benzetme sayesinde bilgisayarlarda, iletilerin bu usule göre taşınması mümkün olmuştur. Mesajlar ya da sinyaller işaretlerle iletilir. İçeriksiz işaretler bir alfabe gibi gösterim sağlar. Bir mesaj, dijital sisteme, ikili sayı sistemine dönüştürüldüğünde ölçülebilir hale gelmiş olur. İkili sayı sisteminde bilginin en küçük birimi gösterilebilir, ölçülebilir ve işlenebilir evrensel bir işaret haline gelir.

11. DÜŞÜNCENİN MATEMATİKLEŞTİRİLMESİ

George Boole, 1847 yılında mantığın felsefeyle değil matematikle birlikte ele alınması gerektiğini inandırıcı bir biçimde savunuyordu (Türker, 2011). Boole, “Basit mantık önerileri semboller ile gösterilirse, iki öneri arasındaki bağlantıya da bir cebir denklemi gözü ile bakılabilir” diyordu (Songar, 1980). Boole, 1854 yılında bazı mantıksal uslama türlerini bazı mantıksal önermeleri temsil eden denklemlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilebildiğini göstermiştir (Nilsson, 2018). Bu uslamanın mekanikleştirilmesi önemli bir aşamadır (Nilsson, 2018). Friedrich Ludwig Gottlob Frege içsel bileşenleri ile birlikte önermelerin bir tür grafik biçimde kâğıda aktarılabilceği bir sistem icat etti (Nilsson, 2018). Bu dile “kavram yazımı” diye çevrilebilecek Begriffsschrift adını vermiştir. Makinelerin düşünmesi salt biçim olarak değil kavram olarak da gösterilmesi mümkün olmuştur. Uslamada kullanılacak bilgiyi ifade eden cümleler açık ve simgesel olarak yazılabilir hale gelmiştir (Nilsson, 2018).

Bilim tarihindeki gelişmeler incelendiğinde, insan bilgisinin oluşumu ve gösteriminin doğa bilimleri yaklaşımına göre nasıl fizik ve matematik esaslara göre düzenlendiği ve insanın psikolojik tasarımları ve bunların inşasının nasıl fizik ve matematik esaslara göre gerçekleştirildiği görülmektedir. Antik çağlardan beri, bu konular felsefenin ontoloji, epistemoloji ve metodoloji alanlarında tartışılmaktadır.

Bugün gelinen noktada, doğa bilimlerinin, ön kabulleri ve önermeleri temelinde insan bilgisinin doğal etkileşim süreci sonunda, gözleme dayalı olarak duyum, düşünce, ileti düzeyinde nasıl belirlendiği bilişim alanında önem kazanmaktadır. Etkileşim süreci içinde özne, nesne ve eylem bütünlüğünün kendisi, dış gözlemci göze göre incelenen bir süreç haline gelmiştir. Bu da öznenin, nesnenin ve edimin ayrı düzeylerde incelenmesini gerektirmiştir. İnsanların dil, düşünce ve beden durumunu incelemesinde kullandığı yaklaşım, fizik ve matematik bilimleri temelinde ne kadar yaklaşırsa, makine diline, düşüncesine ve gözlem esaslarına o derece yaklaşmış olacaktır. Fakat farklı bilim disiplinlerinin yaklaşım ve terminoloji farkı ile analiz birimleri ve analiz düzeylerindeki fark, konunun tartışılmasında yaşanan temel zorluklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan düşüncesi matematikselleştirildikçe, düşüncenin gözlem duyuları ve dille ilişkisi gündeme gelmektedir. Galileo'nun dediği gibi, doğa matematik dille yazılmıştır (Türker, 2011). İnsan uzman işlemci olarak, doğal olarak mesajları farklı alfabelerle yazılmış metinler olarak okumaktadır. İnsan doğayı böyle görürken, kendini yapay olarak sembollerle ifade edebilmektedir. Düşünceler, farklı diller ve alfabeler ile başkalarına taşınmaktadır.

Boole ile birlikte, insanların dilde sembollerle gösterdikleri bilgilerin matematik dil sisteminde işaretlerle gösterilmesi mümkün olmuştur. Her şeyin kendi, işareti ve sembolü vardır. Birimlerden oluşturulan bütünler öncelikle bir dilde görülen harf, kelime, cümle olarak incelenebilir. Belli bir alfabeyle sahip bir dilde gösterilen metinler olarak görülebilir. Sembol olarak ses, yazı, rakam benzer fonksiyonu yerine getiren bir işaret olarak değerlendirilebilir. Harfler ve rakamlar tek bir dilde, sayısal olarak gösterilebilir.

Dijital dilde alfabe, 0 ve 1 olmak üzere iki işarete sahiptir. Bir kimliğe sahip şeylerin kendileri, şekilleri ve muhtevaları matematik dil sisteminde bir işaret olarak gösterilir.

12. DOĞA VE BİLİM

Doğada görülen hareketler, konuşma dilindeki işaretler gibidir. Dolayısıyla semboller üzerine yapılan bir araştırma dil hakkındaki bir inceleme olarak görülebileceği gibi zihinsel süreçler üzerine doğrudan doğruya yapılan bir araştırma olarak da değerlendirilebilir. Doğa ve dil, doğa ve düşünce, düşünce ve dil arasındaki ilişkilerin anlaşılması makinelerin bilme ve öğrenme alanındaki gelişmelerini sağlamıştır. Boole'e göre mantığın kendisine benzediği iki bilim bulunmaktadır: cebir ve doğa bilimi. Her iki bağlantısıyla Boole'ün mantığa kazandırmak istediği nihai anlam, onun bir zihin bilimi (science of the mind) olmasıdır (Türker, 2011). Newton fiziği, Boole mantığı ve Shannon da dili matematikselleştirmiştir. Aristoteles'in düşünceyi biçim ve içerik olarak ayırmasına benzer biçimde, doğa biçim ve içerik olarak ayrılmıştır.

Bir başka inceleme alanı olarak felsefe, öncelikle bilgilerin gerçekliğini, bilgilerin üretilme kalıplarını ya da formüllerini, bu formüllere bağlı çıkarım kurallarını belirlemiştir. İnsan bilmediğini dışarda bırakarak bildiği alanda akıl işlerinin nasıl yapılması gerektiğini, bunun biçimini ve işlemlerini ortaya koymuştur. Bu anlayışla, bir anlamda mantık gerçekliğinde, beklenen zorunlu sonuç kendiliğinden ortaya çıkar. Tıpkı bunun gibi, akıl işleri bir makine olarak zihinde yapılmaktadır. Bu, zihin makinesinin ne yaptığı, yaptığı şeyi nasıl yaptığının bilgisidir. Bir anlamda mekanik akıl yürütme işinin yasaları ve yargı usulü böylece belirlenmiş olur. Temel olandan türetilerek diğerleri kendiliğinden çözülür hale gelir.

İnsan, biçimlendirilmiş belli ilkelerin kabulünden hareketle, belli sonuçların kendiliğinden oluşmasını sağlayan bilme biçimlerine ulaşmaya çalışır. Bir şeyin kendiliğinden ortaya çıktığı süreç, işlem ve ürün aslında formel olarak belirlenmiştir. Doğa yasalarında olduğu gibi, gözleme dayanan verilerle formüle edilebilir ve bu formüller nesnelere kendilerindeki bilgi ile bunları yaptığı biçiminde açıklanabilir. Bunun için, gözlenen duyum verilerinin düşüncede kavramlara özdeşliği ve düşüncede yapılan işlemlerle doğada gerçekleşen işlerin tutarlı olması gerekir. İletilerin düşünceyle ve düşüncelerin duyuma özdeş olması, bir formel sistem içerisinde verileri, denklemleri ve prosedürleri tanımlanarak yapılması gerekir. Bir şeyin ileti olarak bilgi taşımamasını sağlayıcı düşünce süreçlerinin duyuma dayanması gerekir. Bu durumda zamandan, mekândan ve şartlardan soyutlanmış özdeş kavramlara, denklemlere ve işlemlere ulaşmayı gerektirmiştir.

İnsan gözlemcidir ve şahit olduklarını dilde işaretlerle aktarır. Bir gözlemci kişinin şahitliği, kendi tecrübe ettiğine ya da başkalarıyla gerçekleşen etkileşime ya da iletişime dayanır. Birisinin şahitliği, kendi tecrübesine ya da başkalarıyla birlikte yaşadığı hadise ve haberlere dayanır. Şahitlik eden kişi esas alınarak söylendiğinde, şahitlik, bir kişinin kendi tecrübesi, tecrübesinin malumatı ya da tecrübesinin malumatının haberidir. Fizik bakımından insan, bir haber, malumat, tecrübe ya da sistemdir.

Bunlar, deneyimin duyumu, duyum deneyimin bilgisi ve deneyimin bilgisinin iletimi olarak görülebilir. Haberler lisanla, malumatlar fikirle ve şahitlikler tecrübeyle sabitleştirilir. İnsan kendi şahitliğine dayanan dış duyum verilerine dayanarak aklında formel usullerle işleyerek anlamca sabitlediği şeyleri, bir işaret sistemi olan dil aracılığıyla başkalarınca duyulabilir hale getirir. Makineler, insanın yaptığı bu işleri, analogik olarak yapan sistemlerdir. Bu bakımdan dil, düşünce ve duyum arasındaki bağlar anlaşıldıkça, makinelerin bilmesi ve öğrenmesi ilerleyebilecektir.

Doğa bilimleri, ilke olarak, rivayetleri ve haberleri, ilmin konusu olmaktan çıkarır. Bilim, doğrudan tecrübe edilenlerle ilgili olmalıdır ve bilimin fizik nesnelere olmalıdır. Bu bakımdan, bilgi, evrende gözlemci ile gözlem nesnesi arasındaki etkileşimden kaynak alır. Bilme, fizik ile biyoloji ve biyoloji ile psikoloji ilişkisinin anlaşılmasına bağlıdır. İnsanın ruhsal yapısı ve işleyişinin anlaşılması, ancak dil, düşünce ve beden arasındaki ilişkilerin anlaşılmasıyla mümkündür.

İnsanın evrende yaptığı işlerin yasalarının bulunması ve gerçekleştirdiği işlerin bu yasalara uygunluğunun yargılama sonucunda belirlenmesi ve bir dilde gösterimi bütün bilim etkinliğinin temel ilkesidir. Doğa bilimleri alanında fizik ile matematik arasında kurulan bağlantı, doğanın dilinin matematik olduğuna dair inanç başta biyoloji, psikoloji ve sosyal bilim alanlarına tatbik edilmiş, psikofizik, fizyolojik psikoloji ve sosyal psikoloji alanlarındaki gelişmeler, bilimsel bilginin doğasını duyuma ve dilini sayılara yönlendirmiştir. Doğa bilimleri yöntemine göre, fizik mekanizmaların evrensel biçimde gözleme dayalı olarak, “iş, düşünce, dil” bütünlüğü içinde, tek bir bütün olarak incelenmesi mümkün olmuştur.

Bir canlı organizmanın ya da cansız fizik sistemlerin fonksiyonları tek bir formel sistem içinde incelenebilir kılınmış, sistemin fonksiyonu olarak iş duyum, düşünce anlam ve dil ileti düzeyinde gerçekleşmiştir. İfade edildiği gibi, genelde bedenin ve özelde beynin fonksiyonu olan işlerin beklenene uygun olarak yapılması tecrübe ile denetlenmiştir. Her aklî faaliyet, formel olarak kendi gerçekliğini kanıtlamış sistemler olarak mantık ve matematik bilimlerinin zorunluluklarına ve yasalarına uygunluk göstermelidir.

Bu ileti tanım, denklem ve işlem bilgisi taşıyabilir. Bir bilginin kendi ile iletilişi ayrıdır, bilginin kendisine malum ve bu bilginin taşıyıcısına enformasyon denir. Bilgi içeriğinden etkilenmeden salt biçim olarak bilgi ölçülebilir. Enformasyon bilgi içeriğinden bağımsız iletidir: Enformasyon entropinin tamamlayıcıdır. Bugün, makineler insanın yanlılıklarından ve yanılıklarından arındırılmış biçimde, bilgi üretimini mümkün kılmaktadır. Makineler için eşik değeri aşan her duyulabilir her değişiklik bir uyarandır. Bir uyarının tanımı evrensel olduğundan, düşünme birimleri olarak dijitalleştirilerek sayılabilirleştirilmesi ve hesaplanabilirliği sağlanmıştır. Bir anlamda, analogik birikimler dijitalleştirilmektedir. Diğer taraftan, kendisi yeni duyum verilerini anlamlı kavramlara ve anlamlı kavramları işleyerek iletilerle görünür kılınan bilgilere dönüştürmektedir.

Bir işlemci, dilde bir bilgiyi görünür kılacak biçimde duyum verilerini belli matematik denklemine göre işleyerek düşünce ürünü bilgilere dönüştürmektedir ve bu bilgileri ileti olarak görünür kılmaktadır. Bunların gerçekleşmesini, sistemlerin etkileşimi ve bilişimin iletişim alanlarındaki fonksiyonlarının formel yasaların zorunluluklarına uygunluk içinde gerçekleşmesi sağlar. Burada formel sistemler, şeylerin ne olduklarından ayrı ve bağımsız olarak, yani ne oldukları ile değil, bunları nasıl yaptıkları ile ilgilenmektedir.

SONUÇ

Doğa bilimlerindeki fizik ve matematik ilişkisi, tek bir gözlemci failin kendi zihninde ortaya çıkan bir denkliğin matematik dilde iletilmesini sağlamıştır. Bu durum, failin, gözlem duyularını zihninde anlama ve zihindeki anlamı bir dilde işaretlerle iletmesi olarak ifade edilebilir. Fail, bir nesnenin durumu, durum değişimi ve “durumunun değişimi”nin değişimi belirlenmiş ve göstermiştir. Failin, kendi iş ve işlemlerini formel mantık ile denetlediği, matematik düşünce kalıplarına uygun olarak gerçekleştirdiği ve matematik formülü şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Bir matematik formül olarak düşünülen doğa yasası kültürel (doğal) dille iletilmiş olmaktadır.

Doğa bilimcileri, kendi dışında ve kendinden bağımsız bir gözlenebilir evrende nesnelere durumlarını ve değişimlerini kendi içinde anlamlı suretlerle şekillendirmiş, bunu matematiksel olarak ifade etmiştir. Tek olan failin iletisi, bir olan herkesçe öğrenilmiş ve çoğaltılmıştır. Failin iletisi bilginin biçimi değil içeriğidir. Fail, biçimi kendinde olanın içeriğini matematik dille iletmiştir. Bilim, bir yaklaşım biçimi olarak, konusu ve içerdiğinden bağımsız olarak, fizik ve matematik alanında kurulan ilişki benzerinin, biyoloji ile psikoloji arasında ve duyum ve ileti arasında kurulmasına neden olmuştur. Tarih içinde gelişen bilimsel bilgiler, makinelerin hızla biyolojik ve psikolojik özellikler kazanmasını sağlamıştır. Bu durum, tarım ve sanayi devrimlerinden daha radikal ve yoğun bir değişimi başlatmıştır.

Makinelerin, insanın yaptığı işleri yapabilecek hale gelmesi, yapay olanın doğal olanın yaptıklarını yapar hale gelmesi, makinelerin insanlık tarihi boyunca sayısız dehaların kurduğu formel sisteme göre iş yapması, yaptığı işin yasalara uygunluğunu kendi yargılayabilmesindedir. Makineler için her tanım sayısaldır ve her önerme bir matematik formülizasyonudur. Kısaca, makineler evrensel sayılabilir tanımlar ve evrensel formel çıkarım yasaları ile işlerini yapmaktadırlar. Makineler, duyum suretlerin işaretleri ile iş yapmakta ve yaptıklarıyla da hayatı etkilemektedir.

İnsanın evrende yaptığı işlerin yasalarının bulunması ve yapılan bu işlerin yasalara uygunluğunun yargılama sonucunda belirlenmesi ve yargının bir dilde gösterilmesi bütün faaliyetlerin esası haline gelmiştir. Doğa bilimleri alanında fizik ile matematik arasında kurulan bağlantının, bütün bilim alanlarında uygulanması temel bir beklenti haline gelmiştir. Bu beklentinin gereği olarak, insan denen makinenin dili, düşüncesi ve işi, fizik bilimleri yaklaşımına göre bilinmeye ve matematik dilde başkalarına iletmeye çalışılmıştır.

İnsanın yeryüzündeki ilmi ile kendi yaptığı bu işleri de benzer yöntemle araştırması psikofizik, fizyolojik psikoloji ve sosyal psikoloji çalışmalarıyla belli bir aşamaya gelmiştir. Böylelikle insan gibi bilen mekanizmalar, makineler, programlar hayatımızın her alanında görünür olmuştur.

Teoride hangi sistem benimsenirse benimsensin, hukuk pratiğinde de, mahkemelerin daha önce verdiği yahut yüksek mahkemenin verdiği kararlara uygun kararlar çıkarılmaya çalışılmakta ve bu temel belirlenim bütün hukuk uygulayıcılarını bağlamaktadır. Yani, tekrar eden bu kararların modellenmesi doğal dil işleme yöntemleriyle pratize edilmekle birlikte hukuk uygulamaları alanında çok daha fazla, insan gibi bilen mekanizma, makine ve programlar mümkün olabilecektir. Bu görünümlere hukuk pratiğinde de rastlanmakla birlikte, metinde ifade edilen teorik zemin ve teknolojik gelişmeler göstermektedir ki, sadece hukuk pratiğinde değil aynı zamanda hukuk teorisinde de tezahürlerinin görülmesi pek de uzak bir gelecekte olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aral, V. (1984). Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aristoteles. (2019). Metafizik, (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Divan Kitap.
- Bench-Capon, T., Araszkiwicz, M., Ashley, K., Atkinson, K., Bex, F., Borges, F., ... & Wyner, A. Z. (2012). A history of AI and Law in 50 papers: 25 years of the international conference on AI and Law. *Artificial Intelligence and Law*, 20(3), 215-319.
- Bertalanffy, L. von, (1967). *Robots, Men and Minds: Psychology in the Modern World*. New York: George Braziller.
- Bertalanffy, L. von, (1969). *General System Theory*. New York: George Braziller.
- Boçarov, V. (2020). *Hukuk Antropolojisi: Yazılı Olmayan Kanun*. (E. Gurbanova, Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Brennen, S. ve Kreiss, D. (2014). *Digitalization and Digitization*. Erişim Tarihi: 20.12.2020, <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization>
- Caserta, S. (2020). *Digitalization of the Legal Field and the Future of Large Law Firms*. *Laws*, 9(2), 14.
- Darwin, C. (2004). *On the origin of species*, 1859. Routledge.
- Darwin, C. (2021). *The Expression of the emotions in man and animals*. Erstausgabe 1872. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Fabreguettes, M.P. (2019). *Adalet Mantığı ve Hüküm Verme Sanatı*. Ankara: Bilinmiyor.
- Fagan, F. (2020). *Natural language processing for lawyers and judges*. *Mich. L. Rev.*, 119, 1399.

Freud, S. (2017). Mutluluk Dediğimiz Şey Aforizmalar. (P. Demirel Çev.). İstanbul: Aylak Adam Yayınları.

Gözler, K. (1998). Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu. (Vol. 14). Kemal Gözler.

Gözler, K. (2008). Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı. Muhafazakâr Düşünce, 4(15), 77-90.

James's, W. (1863). Principles of psychology. New York:Holt
<https://archive.org/details/theprinciplesofp01jameuoft>

Kahneman, D. (2015). Hızlı ve yavaş düşünme. Varlık Yayınları.

Kelsen, H. (2016). Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş. (E. Uzun Çev.). İstanbul: Nora Kitap.

Kütükçü, D. (2017). Batı Hukuku Geleneğinin Oluşumu. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Mach, E. (1935). Bilgi ve Hata. (S. E. Ander, Çev.). İstanbul: Devlet Basımevi.

Maturana, H. R., & Varela, F. G. (2010). Bilgi Ağacı: İnsan Anlayışının Biyolojik Temelleri. (M. Ü. Eriş, Çev.). İstanbul: Metis.

McJohn, S. M. (1998). Review of 'Artificial Legal Intelligence'. Harvard Journal of Law & Technology, 12, 241.

Minsky, M. (1968). Semantic information processing. Cambridge, Mass: MIT Press.

Mumcuoğlu, E., Öztürk, C. E., Ozaktas, H. M., & Koç, A. (2021). Natural language processing in law: Prediction of outcomes in the higher courts of Turkey. Information Processing & Management, 58(5), 102684.

Nilsson, N. J. (2018). Yapay Zekâ Geçmişi ve Geleceği. (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Özcan, M. (2006). Hukuk Devleti: Modern Toplumun Hukuk Aracılığıyla Meşruiyeti. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 64(2), 119-144.

Rissland, E. L. (1989). Artificial intelligence and law: Stepping stones to a model of legal reasoning. Yale LJ, 99, 1957.

Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2007). Modern Psikoloji Tarihi. (Y. Aslay, çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. The Bell system technical journal, 27(3), 379-423.

Sidorenko, E. L., & von Arx, P. (2020). Transformation of law in the context of digitalization: defining the correct priorities. Digital Law Journal, 1(1), 24-38.

Skinner, B. F. (1969). Contingencies of reinforcement: A theoretical analysis.

Songar, A. (1980). Biyofizik Dersleri: Sibernetik. İstanbul: Bilinmiyor.

Songar, A. (1981). Temel Psikiyatri: Psikofizyolojik Temel Bilgiler. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.

Songar, A. (1986). Dil ve Düşünce. İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları.

Şerif, M., & Şerif, C. W. (1996). Sosyal Psikolojiye Giriş (Cilt I). (M. Atakay, & A. Yavuz, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Tajfel, H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. Journal of biosocial science, 1(S1), 173-191.

Turing, A. M. (1995). Lecture to the london mathematical society on 20 february 1947. MD COMPUTING, 12, 390-390.

Türker, S. (2011). George Boole ve Mantık Cebiri. Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 19, 283-314.

Ural, Ş. (1981). Pozitif Bilimde Basitlik İlkesinin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme. İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ural, Ş. (1995). Temel Mantık. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Waytz, A., Heafner, J., & Epley, N. (2014). The mind in the machine: Anthropomorphism increases trust in an autonomous vehicle. Journal of Experimental Social Psychology, 52, 113-117.

Wiener, N. (2019). Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. MIT press.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**AHISKALI TÜRKLERİN EDEBİ, TARİHİ, BİLİŞSEL EDEBİYATLARININ KAZAK
DİLİNDEKİ ÇEVİRİLERİNİN KÜTÜPHANELERDE OKUTULMASI**

Araştırmacı Roza Satovna TUKENOVA

H.A. Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Çimkent Tıp Enstitüsü
Çimkent / Kazakistan.

ÖZET

«Çeviri edebiyat –dünyayı öğrenmenin sanatsal aracıdır»

Makalede İkinci Dünya Savaşının olumsuz durumlarından biri de Kazakistan memleketine sürgün edilen bir çok halklar ve topluluklar olmasından yazılacaktır. Onların içinde ne yazık ki, Ahıskalı Türkler de var. Ahıskalı Türkler Kazakistan’ın güney bölgesinde Almatı, Çimkent, Taraz, Kentau, Jetisay illerinin etrafındaki köylere yerleştirildi. Bu halk yerli Kazak halkı ile kısa bir zamanda iyi anlaşır, beraber yaşamlarını sürdürmektedirler. Sürgün edilen halkların birinci nesli Sovyet döneminde eğitimini Rus dilinde alsalar bile, Kazakistan müstakil olduktan sonra dünyaya gelen ikinci nesil Kazak dilinde eğitim veren okullarda eğitim almaktadırlar. Sürgüne maruz kalan halkların ve toplulukların kendi ana dilini koruma meselesi ve yerli halklara Ahıskalı Türklerin tarihini, kültürünü, folklorunu, örf âdetini anlatan Türkiye Türkçesinden çeviri yapılmış edebiyatlara ihtiyaçlar duyulmaktadır. Esasen de, bedii, tarih ve tanınmış edebiyatların okunmasına ihtiyaç ve talep var. Türk dünyasının Atası Mustafa Kemal Atatürk’ün “Edebiyat-İnsan ile toplumu, toplumun şimdiki durumu ile geleceğini koruyan ve her bir dalın esasında eğitim veren başlı araçtır” dediği gibi bu makalede de özellikle Ahıskalı Türkleri içeren eserlerin diğer dillere çeviri yapılması konusu olunacaktır. Özellikle de Kazak Türkçesine.

Bu makalede halklar ve topluluklar dostluğunu güçlendirip ve birleştirecek çevirmen, tercüman uzmanların çalışması gereken konular anlatılacaktır. Her iki dildeki bedii çevirinin dönemin esas problemleri ile başarıları ve çeviri yapılmış eserlerin kütüphanelerde yer alması ve okunması konusunda da anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Ahıskalı Türk, sürgün, çeviri eser, kütüphane.

В БИБЛИОТЕКАХ ЧТЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПЕРЕВОДОВ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ, ИСТОРИЧЕСКОЙ И ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ТУРОК АХЫСКА

Исследователь Роза Сатовна Туkenова
Международный казахско-турецкий университет
имени Х.А.Ясауи. Шымкентский медицинский институт
Шымкент /Казахстан

РЕЗЮМЕ

«Переводческая литература - художественный инструмент познания мира". В результате Второй мировой войны многие народы, депортированы в Казахстан, среди них имеются турки Ахыска. Турки Ахыска населявшие южные регионы Казахстана, в окрестностях городов Алматы, Чимкент, Тараз, Кентау, Жетысай тесно общаются с местным казахским народом. Первые потомки переселенных народов в советскую эпоху обучались на русском языке, а после обретения суверенитета Казахстана потомки депортированных турков Ахыска обучаются в казахских школах. С целью сохранения своего родного языка депортированных народов и пропаганды истории, культуры, традиций турков Ахыска востребована художественная, историческая, познавательная литература .

В книге «Послание» мудрый лидер турков Ататюрк сказал: литература – главный инструмент, который защищает человека и общество".

В статье освещаются актуальные проблемы и достижения двухязычного художественного перевода трудов переводчиков и чтение переводных книг в библиотеках.

Ключевые слова: Казахстан, турки Ахыска, депортация, переводческая литература, библиотека.

Республика Казахстан – страна с восемнадцатимиллионным населением, занимающая значительную часть территории Евразийского континента, в которой проживают референтные носители 126 языков разных генетических семей и типологических характеристик. Среди разных этнических групп, проживающих на данный момент в нашей стране, доминирующее большинство представлено представителями разных тюркских этносов, говорящих на языках всех групп тюркской семьи. Если весь тюркский мир объединяет более 40 этносов, проживающих на территории евразийского пространства, то в современном Казахстане, в соответствии с данными переписи населения за 2009 г., проживает 32 тюркских этноса. (Астана, 2010).

Казахстан является регионом, где в данный момент происходит процесс взаимовлияния тюркских языков, принадлежащих к различным группам тюркских языков (кыпчакской, карлукской, огузской, саяно-алтайской семьи). В Казахстане также живут носители двух наиболее архаичных тюркских языков (чувацкий и якутский). Таким образом, казахстанский тюркский литературный ландшафт представляет интересный объект для социологического и культурологического исследований. (Солонец, 2013).

На протяжении существования независимого Казахстана сохранение стабильности в обществе, сохранение содружества между различными этническими группами стало одним из основных направлений внутренней политики нашего государства,

В основном законе страны – Конституции Республики Казахстан, вне зависимости от национальности и религиозной принадлежности, четко закреплено такое положение: «Каждый имеет право на пользование родным языком и культурой, на свободный выбор языка общения, воспитания и творчества». (Алдажуманов, 1998).

В информационном пространстве страны на многих языках издаются газеты, журналы, книги, работают национальные программы радио и телевидения. В Казахстане действуют национальные культурные центры, библиотеки, проводятся различные мероприятия, т.е. созданы равные возможности для развития родного языка, культуры, обычаев и традиций.

В 1995 году по инициативе Президента Нурсултана Назарбаева был создан уникальный общественный институт «Ассамблея народов Казахстана», призванный оказывать содействие в регулировании и поддержании межнационального мира и стабильности в республике. (Солонец, 2013).

Одной из многочисленных тюркских групп, проживающих в Казахстане, являются турки ахыска. Для Турков Ахыска, испытавших на себе трагическую депортацию в 1944 году, Казахстан стал новой, обретенной родиной. Истинной родиной, которая раскрыла широкие возможности для возрождения национальной самобытности, для участия во всех сферах экономической, политической, социальной и культурной жизни. Государство создало условия для успешной интеграции турков Ахыска. (Центральный, 1987).

Представители турецкой этнической группы проживают в настоящее время в южных регионах Казахстана: в Алматинской, Жамбылской и Туркестанской областях.

Следует особо подчеркнуть, что отрыв от основного турецкого этнического массива, после закрытия границ в 20-е годы прошлого столетия и депортация в 1944г. привели, в частности, к консервации языка и определенных элементов традиционной турецкой культуры. Язык казахстанских турков сохранился в той форме, в которой он существовал до кемалистской реформы в Турецкой Республике. (Бугай, 1994).

Первые потомки переселенных народов в советскую эпоху обучались на русском языке, а после обретения суверенитета Казахстана потомки депортированных турков Ахыска обучаются в казахских школах.

С целью сохранения своего родного языка депортированных народов и пропаганды истории, культуры, традиций турков Ахыска востребована художественная, историческая, познавательная литература.

Все варианты турецкого языка, функционирующего в Казахстане, являются бесписьменными и находятся на грани исчезновения. Чтобы сохранить язык и культуру проживающих этносов разработаны специальные программы и проекты. С 2015-2017 г. проводится научное исследование по теме «Тюркский мир Казахстана: варианты языка, культурные архетипы, идентификация турецкой диаспоры», финансируемое Министерством образования и науки Республики Казахстан (Осман, 2011).

Как мы все помним, в 1989 году в Ферганской долине Узбекистана были спровоцированы кровавые погромы, главными жертвами которых стали жившие здесь турки - переселенцы из Грузии. После трагедии в Фергане национальное движение ахалцихских турков заметно активизировалось. Под его давлением в 1988 г. в Москве была создана комиссия, которая подготовила официальный отчет о положении в ахалцихском регионе. Большая часть беженцев из Узбекистана - около 40 тыс., также нашли приют в нашей стране.

О народе турках Ахыска вплоть до 1989 г. было запрещено писать и упоминать. В эпоху Советов из-за политических взглядов того времени, было опасно даже называть нацию турков. Только после приобретения независимости республиками бывшего союза открылись истинные страницы истории. Истоки народа – история турков стала изучаться и пропагандироваться будущему поколению. Так, из-за политической идеологии “красных” литература, общая для всего тюркского мира ранее не была известна или же неверно истолковывалась. (Центральный, 1987).

Общее культурное достояние, памятники древнетюркской литературы - орхонские письменности, «Культегин», «Билгекаган», «Тоныкок», "Коркыт" (VIII в.) и "Огуз-нама" (IX в.), литература древнего времени VII-XIV вв. памятники истории - сочинения про первые-тюркские ру-племена, в советское время не изучались и не пропагандировались. Не изучались и восточные мировые классики и представители литературы древнего времени великие мыслители тюркского мира - Мухаммед Хорезми, Абу Насыр Ал-Фараби, Абу Райхан ал-Бируни, Махмуд Кашкари, Кожа Ахмет Йасауи, Сулеймен Бакыргани, Жусип Баласагуни (X-XII вв.), Основы древней литературы периода развития на кипчакском языке (XIII-XVI вв.): "Кодекс куманикус", "Махаббатнама", Жусип-Зылиха", "Гүлстан", "Домбаул" и многие другие классические, фольклорные произведения в настоящее время пользуются большим спросом в библиотеках, составляют преимущественную часть достижений издательской продукции. (Тажибаева, 2015).

Одной из первых, кто заговорил о турках Ахыска в эпоху наступления оттепели после строжайшего запрета Советской власти, на сбор научных сведений о их истории, культуре, литературе была Пириева Севиль. В 2006 году в институте Истории имени А.А. Бакыханова Азербайджанской Национальной Научной Академии. Она защитила кандидатскую диссертацию на тему “История социально-культурной жизни турков Ахыска”. (Пириева, 2005).

Севиль Пириева уроженка г. Шымкент, селения Кайтпас. Она внесла огромный вклад в деле широкой пропаганды в Казахстане культуры, истории турков Ахыска. С.Пириева – истинный патриот, осветивший трагическую историю своей нации, его культуру и обычаи в 9 книгах, 1 монографии, 1 энциклопедии, свыше 50-ти научных статьях, а также дающая правдивую информацию на многочисленных международных конференциях.

Из года в год развивают свои таланты поэты, писатели, певцы, ашуги, артисты танцевальные группы и другие представители культуры. Писателями издаются книги о жизни турецкого этноса. Пишутся стихи, которые публикуются в газете «Ахыска» и в средствах массовой информации Казахстана. Музыкальные ансамбли и сольные музыканты участвуют во всех конкурсах и фестивалях, проводимых в городах Республики, а также принимают активное участие во всех праздничных мероприятиях.

Чтобы поддержать сохранность языка и культуры субэтнических групп, проживающих в Казахстане, библиотеки республиканского масштаба и библиотеки южного региона проводят различные культурно-массовые мероприятия, литературно – музыкальные программы с участием мастеров искусств и литературоведов турков Ахыска, тематические вечера на различные темы, например «Судьбы турков Ахыска», с участием историков, краеведов. Обзорная лекция была прочитана председателем турецкого этнокультурного центра «Ахыска» города Нур –Султана, зам председателя Ассамблеи народов Казахстана Аскером Пириевым, на тему: «История турков Ахыска» в Национальной библиотеке. В библиотеке Сайрамского района Туркестанской области работает литературно-поэтический клуб, возглавляемый общественным деятелем, поэтом Ибрахим Турки.

В школьных библиотеках, где обучаются дети турецкой национальности, регулярно проводятся встречи с поэтами, литературоведами и общественными деятелями.

В рамках программы «Неделя детской книги» ведутся ознакомительные мероприятия, и чтения поэтических произведений, фольклорных и классических художественных книг турецких авторов.

Одной из-самых известных личностей из турков Ахыска, проживающих в Казахстане, является бывший депутат Мажилиса Аслы Алиевна Осман, родившаяся 13

августа 1941 года, в Ахалкалаки, Грузинской ССР. Она — казахский известный общественный деятель, который активно участвует в развитии казахского языка и его продвижении как государственного языка, кандидат филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (с 1973 г). Заслуженный деятель Казахстана (2014) г., Кавалер Орденов «Парасат» и «Достык» 2 степени, председатель Ассоциации государственного языка. Аслы Осман является автором многих научных книг и словарей на казахском языке. В прессе было опубликовано более 200 научных и переводческих статей. Автор книги «Семантика-стилистическая служба глаголов синонимов турецкого и казахского языков» (1991г), «Казахско-турецко-русский разговорник» (1994г) и др. Она также была редактором одного из десяти томов «Пояснительного словаря казахского языка» (1974—1986г.г). Имеет более 300 научных статей, переводов с других языков. В данное время в массовых библиотеках популярна книга Осман А. А. «Тіл тәуелсіздігі – ел болашағы» (Независимый язык – будущее страны), изданная в городе Алматы издательством «Өлке», (2011г). (Осман, 2011).

Одним из активных, читаемых авторов южного региона является поэт, публицист, общественный деятель Хукиев Ибрахим (Ибрахим Турки) он родился в 1952 году в Узбекистане Самаркандской области, Хатырчинском районе. В 1979 году окончил Государственный педагогический институт им.Х.Алимжанова, в городе Карши. В 1980 году переехал в Сайрамский район Южно-Казахстанской области (ЮКО) и начал работать учителем в школе им.Чапаева с.Акбай, где за короткое время прошел путь от учителя до заместителя директора. В 1991 году начал работать заведующим отдела в областной газете «Жанубий Козогистон». На сегодняшний день в этой же газете занимает должность корреспондента по Сайрамскому району Туркестанской области. Где бы не работал Ибрахим Турки будь то в Узбекистане, будь то в Казахстане и даже в Турции, его произведения воспринимаются с любовью и с теплотой. Он является почетным гражданином Сайрамского района. Помимо журналистской деятельности Ибрахим Турки занимается исследовательской деятельностью в сфере истории и культуры Тюркоязычного народа. В своем доме он организовал историческо-познавательный музей. Хранит ценные экспонаты, бытовые и исторические вещи, рассказывающие о своем родном народе. Самым ценным экспонатом в музее является старая рукописная книга отца Ибрагим бея, написанная арабским алфавитом. Среди его трудов можно отметить такие работы как «Антология жизни и быта, истории и литературы Турков Ахыска», «Энциклопедия истории, религии и быта Турков Ахыска», «Монолог о родине», «Прекрасные судьбы», «Юсуф саремий», «Туркестан – земля Туран», «Коган», «Тураннама», которые знакомы читателям на казахском, узбекском, азербайджанском и русском языках. Его произведения были театрализованы в Областном узбекском драматическом театре.

Его труды и творчество были обобщены и распространены в областном краеведческом музее, библиотеках и учебных заведениях южного региона. Ибрахим Турки - редактор и основатель газет «Ахыска», «Имандылык». Владелец номинации «Алтын қауырсын».

Неоднократно награжден грамотами большой и малой Ассамблеи народов Казахстана и Министерства образования и науки Республики Казахстан. Награжден стипендией акима ЮКО. Принимает активное участие в развитии культуры, литературы и истории общества. Он – один из основателей Республиканского конкурса «Назм юлдузлари» (звезды поэзии), проводимых Республиканской ассоциацией «Достық». В 2004 году экранизировали исторический фильм «Судьба» и «Турки Ахыска», поставленный по драматическому произведению Ибрахима Турки, который показал трагическую историю своего народа. И.Турки в творческом тандеме тесно общался с мировым писателем Чингизом Айтматовым и поддерживает дружескую связь с казахстанским поэтом и писателем, политическим деятелем Мухтаром Шахановым. (Türk, 2014).

Заслуженный учитель, общественный деятель, автор многих книг, статей на казахском и на азербайджанском языках об истории, культуре Турков Ахыска Аллахверди Пириев. Он родился в 1934-м году в селе Гюндере Аспиндзинского района Ахысского региона республики Грузия в простой семье. В 1944-м году, когда учился во 2-м классе, вместе со всеми односельчанами был депортирован в Среднюю Азию и Казахстан. Он много раз выступал о депортации на международных конференциях, курултаях из разных трибун. Педагог с большим именем Аллахверди агай 1960 г. внедрил инструментальный метод обучения предмета – казахского языка с применением самодельного инструмента «Тапқыш» (аналог современной умной доски).

Аллахверди Пириев написал книгу «Елу жылда –ел жаңа /Қайтпас ауылының тарихынан». В ней рассказывается история села Кайтпас-1, расположенного на окраине города Шымкент, в котором проживают турки Ахыска, заселенные в 1944 году. Автор с огромной любовью и благодарностью вспоминает прожитые годы в дружбе и согласии с местным населением – казахским народом одной семьей. Книга издана после его смерти в городе Шымкент издательством «Әлем» в 2018 году. Администрации общеобразовательных школ №53, 78 города Шымкент организовали с родственниками авторов и с учениками масштабную презентацию данной книги.

В своем произведении “Түрік Әлемі және Ата Жұртым Ахыска”(Турецкий мир и Родина моя Ахыска), 2001 года издания, автор пишет: «При всей общей трагичности и сложности судьбы один из тюркских народов, судьба которого сложилась особенно трагично, это Ахыска туркляри». Вначале нация преследовалась за фамилии, с 1928 года началась принудительная грузинизация тюркских имен и фамилий, затем маленький народ, численность которого не превышала в те времена 150 тыс человек, отдал 40 тысяч своих сыновей в Великой Отечественной войне. Это огромные жертвы для столь малочисленного народа.

Затем в "благодарность" за доблестный труд и героизм на фронте, последовала Сталинская репрессия 1944 года, и в результате народ лишен своей исторической Родины. Депортированные Ахыска турки (те кто доехал, ибо в дороге погибло 17 тысяч человек из 115 тысяч) были рассредоточены по отдельным посёлкам в различных областях

Узбекистана, Казахстана и Киргизии без права изменения места жительства как "спец. переселенцы".

Автор А.Пириев в книге “Ахыскалык Түріктер Жер Аударылуда” (Переселенцы турки Ахыска) 2003 года издания, пишет о Ферганских событиях и его последствиях. В 1989 году страшные погромы в Ферганской области заставили несчастный народ-беженец опять тронуться с насиженных мест. Их переселяли куда угодно: в Азербайджан, в Краснодарский край, Северный Кавказ, но только не на историческую Родину. В Краснодарском крае местное казачье население очень плохо приняло вынужденных переселенцев и в результате постоянных, кровавых столкновений, тюрки стали эмигрировать в разные города России, а позже в Турцию и США. (Пириев, 2018).

В 2006 году в свет вышла книга А.Пириева “Түріксіз қалған Ахыскам” (Родина без родных жителей). Автор в своем поэтическом сборнике пишет о своей тоске по родине. Перед смертью, в 2016 г. А. Пириев написал книгу “Аталардан қалған алтын қазына” (Золотое наследство предков). Книга о социально-культурной жизни турков Ахыска, в ней описываются их культура, обычаи и традиции. Книга написана в назидание потомкам с целью передачи им сведений о турках Ахыска.

Книги Чингиза Бадалова «Все о турках Ахыска» на турецком языке выпущена издательством «Ғасыр» в городе Шымкент в 2004 году. В книге рассказывается история турков Ахыска с 1829 г., насильно перевезенных в восточные районы СССР (1944г.), из-за чего погибли многие турки Ахыска и борьба населения за выживание и несправедливость, предьявленная при перестройке советского периода (1989г.), конфликтные случаи Ферганы (1989г.), изучает переселение народов в Центральную часть России. (Бадалов, 2004).

Энциклопедии Ахыска, подготовленная Ибрагимом Тюрки и Севиль Пириевой в 2009 году в городе Шымкент выпущена издательством «Кітап ЖШС». Энциклопедия написана турецким алфавитом. В этой книге излагаются краткая история тюрков Ахыска, культура, религия, семейные и бытовые условия жизни, традиционные мероприятия, которые передаются из поколения в поколение. (Пириева, 2009).

Ибрашевой Шарой Онгаркызы - ученым-исследователем, изучающей жизнь о турков Ахыска в Казахстане, написана монография “Қазақстандағы ахыска түріктері” (Турки Ахыска в Казахстане). В данной монографии подробно изучены сведения о трагической судьбе тюрков ахыска, подвергшихся преследованию тоталитарного советского режима, колониальной царской России, а также случаи 1944 года, проблемы нации тюрков ахыска, подвергшейся насильственной депортации в Казахстан. В книге рассмотрен демографический рост турков ахыска в Республике Казахстан, особенности роста и регионального расположения, языковая среда, современные условия, рождение и воспитание ребенка, традиционные обряды. Книга основана на конкретных исторических этнографических, этносоциологических фактах и аргументах. (Ибрашева, 2012).

Авторы Тажибаева С.Ж., Невская И.А. выпустили учебное пособие "Турецкий мир Казахстана. Варианты турецкого языка". Учебное пособие посвящено исследованию

вариантов языка турецкой диаспоры Казахстана. Учебное пособие состоит из двух разделов, в которых дается обзор исследований истории, культуры турков Ахыска, хемшили депортированных в Казахстан в 1944г., освещаются актуальные вопросы корпусной лингвистики, принципы документирования исчезающих языков. Составной частью учебного пособия являются транскрипции корпуса текстовых вариантов турецкого языка, собранных во время проведения полевых исследований. Издание рассчитано на студентов, магистрантов, докторантов, преподавателей, исследователей, занимающихся изучением проблем современной тюркологии. (Тажибаева, 2015).

Международная газета «Ahıska-Ахыска» является печатным изданием Турецкого этнокультурного центра в Казахстане и выходит под эгидой Ассамблеи народа Казахстана. Газета выходит с 2000 года на трех языках: турецком, казахском и русском. «Ahıska-Ахыска» распространяется не только во всех городах Казахстана, но и в Турции, Азербайджане, России, Украине, Америке, Узбекистане, Кыргызстане, Грузии. Газету читают самые разные слои населения. «Ахыска» пользуется популярностью у представителей власти страны, посольств и консульств, а также у различных диаспор республики и иностранцев.

С приобретением Казахстаном независимости турки ахыска перестали ощущать на себе дискриминацию по национальному признаку. Сегодня широкому кругу людей, не только в нашей Республике, но и за ее пределами, известны имена таких людей: народных поэтов Али Паша Вейсал-оглы, Караева Камала, писателя Чингиза Бадалова, певца – ашуга Ахметова Маулета, артиста театра и кино – Афрасоглы Микаеля; кандидата медицинских наук Курдаева Тофика Ашимовича, имеющего более пятидесяти тезисов и научных статей, Каримова Алибека Ниязовича – профессора, кандидата химических наук. Им опубликовано более ста тезисов и научных статей, в том числе пять учебников и учебных пособий по химическим наукам. В настоящее время Алибек Ниязович работает в должности проректора института иностранных языков и деловой карьеры в городе Алматы. Профессиональный футболист – игрок основного состава футбольного клуба «Кайрат» – Алиев Али и мастер спорта международного класса, многократный призер чемпионатов мира по армреслингу II- кратный чемпион Азии – Хасанов Жанали гордость Казахстанского спорта.

1. Ежегодно проводится турнир по национальному виду спорта борьбе «Гюреш», чемпионаты по футболу среди юношеских и взрослых команд. Организуются республиканские, областные и региональные фестивали культуры. (13).

В своей книге «Послание» мудрый лидер турков Ататюрк сказал: “Литература – главный инструмент, который защищает человека и общество, современное состояние и перспективы общества и наставляет на основе каждой отрасли”. «Переводческая литература – художественный инструмент познания мира”. Но несмотря на все достижения есть актуальные проблемы нехватки в библиотеках достижения двухъязычного художественного перевода трудов.

В процессе подготовки данной работы я встречалась с представителями общественной организации турков Ахыска в г. Шымкент и Ассоциации “турков Ахыска” в Сайрамском районе, местными жителями и учениками. В ходе беседы выяснилось, что их очень волнует сохранность родного языка для будущего поколения и необходимость проведения в этом направлении комплексных работ. Для этого, прежде всего необходимо, чтобы книги, изданные на родном языке, поступали в библиотеки и были доступны для учащихся. Это их пожелание, которое они просили передать.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алдажуманов К. Выселение турок. //Депортированные в Казахстан народы. – Алматы, 1998. – 246-254 с.
2. Бугай Н.Ф, «Турки из Месхетии: долгий путь реабилитации»:сборник документации / Под ред.. –М.,1994
3. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан. Ф.1987.оп.1с. д.20.л.18.
4. Солонец М.Э .Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях. //Сборник научных трудов XIII Международной научно-практической конференции. – 2013 г., – 302-305 с.
5. Астана. Итоги национальной переписи населения 2009 года в Республике Казахстан. Статистический сборник /Под ред. А.Смаилова/ – Астана, 2010 – 297 с. www.stat.gov.kz
6. Бадалов Ч. «Все о турках Ахыска» на турецком языке –Шымкент «Ғасыр –Ш», 2004 - 248 с.
7. Пириев А., Жанибеков О. Пириева С. Елу жылда –ел жаңа / Қайтпас ауылының тарихынан. -Шымкент, «Әлем» баспаханасы. -2018. -316 б.
8. Осман А.Ә. Тіл тәуелсіздігі – ел болашағы. –Алматы, «Өлке» 2011. -480 бет.
9. Тажибаева С.Ж., Невская И.А. "Турецкий мир казахстана. Варианты турецкого языка"/ учебное пособие. –Алматы, «Асем-систем» -2015 -250 б.
10. Ибрашева Ш.О. "Қазақстандағы ахыска түріктері"/ монография -Алматы, 2012. -120б.
11. Пириева С., Тюрки И. Ахысқа түріктерінің тарихы, Ислам және жанұя туралы энциклопедия. –Шымкент, «Кітап ЖШС», 2009. -224 б.
12. Пириева Севиль. Турки Ахыска в Азербайджане. -Баку-Елм, 2005. -260 стр.
13. <https://www.assembly.kz/>
14. Türkü I. Kısmet “Tatlı bilgi, deneme ve anılar. Судьба (Исторические справки, очерки воспоминания). –Шымкент, «Кітап ЖШС», 2014 -200 б.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

DİL ÖĞRETİMİNDE FEN VE TEKNOLOJİNİN ETKİSİ

Mastr Elmira Amirhanovna AKHMEDOVA

A.S. Puşkin Lisesi №1
Çimkent / Kazakistan
berivan_@mail.ru

ÖZET

Bu makale, dil öğretimi dünyasındaki son değişikliklerin neden olduğu rahatsızlıkların üstesinden gelmenin yollarını tartışmaktadır. Çevrimiçi öğrenme sürecinde öğrencilere kaliteli eğitim verebilmek için birçok yöntem bulmak ve kullanmak mümkün olmuştur. Görev, eğitimi yeni bilgi teknolojileri aracılığıyla organize etmektir. Dil konularının öğretiminde, öğretmenin becerilerinin yanı sıra bilim ve teknolojiye kapsamlı çalışma ve hakimiyet, her konuya uygun çeşitli bilgi ve iletişim yöntemlerinin kullanılması, eğitimi çocuk için erişilebilir kılmak için gerekliydi. Bu durum aynı zamanda öğretmenin bilgilerini geliştirmesine de yardımcı olmuştur. Çeşitli eğitim platformları ile tanışmış ve bunları sınıfta kullanmıştır. Konuyla ilgili eğitimsel ve metodik elektronik kompleksler yarattı, metodik konu Web siteleri açtı ve genel bilgisayar ağlarını kullandı. Ayrıca eğitimin bilişimleştirilmesi bağlamında öğrenciler bilgi okuryazarlığı, bilgi kültürü ve bilgi yeterliliği gibi beceriler geliştirmişlerdir. Sonuç olarak günümüzde bilim ve teknolojinin gelişmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim sürecinde kullanılması, ülkedeki olumsuz duruma rağmen gelecek nesillere gerekli bilgi birikiminin sağlanmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, eğitim, teknoloji, gelecek nesil, iletişimi

ТІЛ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУДА ҒЫЛЫМ МЕН ТЕХНИКАНЫҢ ӘСЕРІ

Магистр, Эльмира Амирхановна Ахмедова
А. С. Пушкин атындағы №1 мектеп -гимназиясы
Қазақстан Республикасы, Шымкент қаласы
berivan_@mail.ru

ТҮЙІН

Бұл мақалада соңғы кезде бүкіл әлемде болып жатқан өзгерістерге байланысты тіл пәндерін оқыту барысында туған қолайсыздықтардан шығу жолдары туралы айтылған. Онлайн оқыту үдерісін жүргізу барысында оқушыларға сапалы білім беру мақсатында көптеген әдіс –тәсілдерді іздеп, қолдануға мүмкіндік туды. Білім беруді жаңа ақпараттық технологиялар арқылы ұйымдастыру міндеті жүктелді. Тіл пәндерін оқытуда, балаға білім алу қолжетімді болу үшін мұғалім шеберлігіне, сонымен қатар ғылым мен техниканы жан-жақты зерттеп, меңгеруіне, әр тақырыпқа сәйкес түрлі ақпараттық-коммуникативтік әдіс-тәсілдерді қолдану талап қойылды. Бұл жағдай мұғалімнің өз білімін жетілдіруге де септігін тигізді. Түрлі білім платформаларымен танысып, сабақ барысында қолданды. Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құрып, әдістемелік пәндік Web –сайттар ашып, жалпы компьютерлік желілерді пайдаланды. Сондай-ақ білім беруді ақпараттандыру жағдайында оқушылардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптасты.

Бұдан шығатын қорытынды қазіргі кезде ғылым мен техниканың дамуы, оқыту үрдісінде ақпараттық –коммуникациялық технологияны пайдалану, елімізде орнаған келеңсіз жағдайға қарамастан, еліміздің болашақ ұрпақтарын қажетті білім нәрімен сусындатуға зор ықпал етуде.

Кілт сөздер: Қазақстан, білім, технология, келешек ұрпақ, байланыс.

Қазіргі кездегі әлемді жайлаған пандемия білім беру үрдісіне көптеген қолайсыздықтар туғызғаны баршаға белгілі. Дегенмен ғылым мен техниканың дамуы филология, оның ішінде қазақ тілі мен әдебиетін оқыту үрдісінде көптеген мүмкіншіліктерге жол ашты. Атап айтар болсақ, интернет жүйесі арқылы оқу процесін ұйымдастыру, қазақ тілі мен әдебиетін қашықтықтан оқыту барысында білім берудің оңтайлы әдіс-тәсілдерін іздеу, оқушы мен оқытушының ыңғайына қарай оқыту үрдісін икемдеу және т.б.

Қазіргі кездегі оқыту үдерісінде қолданылып жүрген педагогикалық технологиялардың ішіндегі бір технологияның өзі әртүрлі оқытушылардың шеберлігіне байланысты әрқилы жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазақстан республикасы білім министрі Аймағанбетовтың індеттің алдын алу шарасы ретінде білім беру үрдісін қашықтықтан оқытуға аударғаны белгілі. Сондықтан жалпы орта білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындары әлеуметтік желілердің көмегімен, яғни onlinemектер, bilimlend, zoom жүйелерінің көмегімен оқыту үрдісін жүзеге асыруда. Оқытудың бұл үрдісі қазақ тілімен салыстырғанда, қазақ әдебиеті пәнін оқытуда айтарлықтай қиындықтар туғыза қойған жоқ. Себебі, қазақ әдебиеті жазу, сызу және есептеуді қажет етпейді. Пәннің бірінші кезектегі қызметі оқушылардың бойына көркем шығарманы түсіндіру; қабылдау мәдениетін қалыптастыру; әр шығарманың стиліне, жанрына, бағытына қарай танып білуге және сөз, сөйлем, ырғақ, әуенділік мәселелеріне көңіл бөлуге бағытталған.

Ал мұны onlinemектер, bilimlend, zoom жүйелеріндегі конференция арқылы жүзеге асыруға болады. Бұл жүйелерді жүзеге асыруда ақпараттық технологияның маңызы өте зор. Қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруды ерекшеліктері қашықтықтан жұмыс істеуге уақытты дұрыс ұйымдастырудан бастап, жабдықты орнатуға дейінгі бір қатар қиындықтар болуы мүмкін. Егер ІТ – технологияларға және қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруды ерекшеліктеріне байланысты мәселелер дұрыс шешілсе, онда қашықтықтан жұмыс кедергілерсіз өтеді.

Ол үшін:

- 1) Ноутбукты үйдегі Wi- Fi желісіне қосу;
- 2) Бейне кездесулерге арналған бағдарламаларды жүктеу;
- 3) Қарантин уақыты үшін әр мектепте мәселелерді шешуге арналған мессенджерлердегі чатта ұйымдастырылуы кере – міндетті түрде топтарға қосылу;
- 4) Оқушыларды пән мұғалімдерімен байланыстыру чатын құру, қарым – қатынас қағидаларын сақтау;

Қашықтықтан білім беру саласында жұмыс істейтін «Bilimland», «Daryn- Online», «Univer», « Zoom», « U- stady», «Күнделік» бағдарламалар ұсынылды. Мұғалім ретінде барлық бағдарламаларға талдау жүргізу керек. Бұл бағдарламалар оқушылар үшін де қолжетімді әрі тиімді болып отыр. Оқушылар тек тапсырмаларды ғана емес, бейнежазбаларды да көре алады.

Қазір білім сапасы ата – аналарды алаңдатып отырғаны жасырын емес. Ол үшін оқушының ынтасын арттыру, өзін – өзі оқытуға деген қабілетін дамыту керек. Сондықтан оқушыларға қызықты, өз бетінше орындай алатын тапсырмаларды, тест жұмыстарын, мәтіндерді WhatsApp желісі арқылы жіберіп отыруға болады.

Өркениеттің дамуы ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, қазіргі кездегі білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін талап етеді.

Осы орайда біз еліміздің тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деген сөздерін негізге алып отырып, қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойдық.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 11 – бабының 9 тармағында оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану міндеті қойылған.

Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны.

Ақпараттық-коммуникативтік технология жағдайындағы жалпы оқыту үрдісінің функциялары: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ақпараттық болжамдау және шығармашылық қабілеттерін дамытумен анықталады.

Оқытудың ақпараттық-коммуникативтік және интерактивтік технологиялары бағыттары:

- а) электронды оқулықтар;
- ә) телекоммуникациялық технологиялар;
- б) мультимедиялық және гипермәтіндік технологиялар;
- в) қашықтықтан оқыту (басқару) Интернет.

Оқыту жүйесін оңтайландыру үшін енгізілген қашықтықтан оқыту жүйесі әр бір мұғалім алдына жаңа бағыттағы мақсаттар қойып, оны орындау үстінде. Яғни:

- Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құру, әдістемелік пәндік Web –сайттар ашу;
- Жалпы компьютерлік желілерді пайдалану;
- Бағдарламалау ортасында инновациялық әдістерді пайдаланып, бағдарламалық сайттар, құралдар жасау. (мультимедиялық және гипермәтіндік технологиялар).
- Қашықтықтан оқыту (Internet желісі) барысында өздігінен қосымша білім алуды қамтамасыз ету.

Қазақ әдебиетін қашықтықтан оқыту үрдісінде, ақпараттық-коммуникативтік технологияның көмегімен:

- Эвристикалық оқыту әдісін пайдаланып эвристикалық сұқбат өткізудің әдеби шығарманың көркемдік кестесін, әлеуметтік мәнін ашу; оқушының ой көкжиегін кеңейтіп, оларды өзінше толғанып, пікір айтуға баулу және эвристикалық әңгіме, сұрақ-жауап, эвристикалық пікір таласы жүргізуге болады.

- Зерттеп оқу әдісін пайдаланып оқушыларды әдеби тақырып төңірегінде өз беттерінше ойланып-толғануға, ғылыми қорытындылар жасай білуге үйретіп, оқушының шығарманы өзінше оқып, оның идеялық-көркемдігін бағалай білуге және келешекте де көркем шығарманы талғап, таңдап түсініп оқуға бастап, көркем мәтінді зерттеп, байыптап, сын көзімен таразылап оқуға баулуға болады.

- Жаңа тақырыпты түсіндіру кезінде, жаңа сабақты бекіту және тексеру кезеңдерінде проблемалы оқыту әдісін пайдалануға болады. Оқыту үрдісі барысында мұғалім проблемалы жағдай туғызып, оның шешімін іздеуге оқушыларды бағыттап отырса, бала өз оқуының субъектісіне айналады, соның нәтижесінде бала жаңа білім игеріп, әрекет әдістерін меңгереді.

- Сондай-ақ білім беруді ақпараттандыру жағдайында оқушылардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыруға болады. Мұндағы ақпараттық құзіреттілік дегеніміз:

- сын тұрғысынан ұсынылған ақпараттар негізінде саналы шешім қабылдауға;
 - өз бетінше мақсат қоюға және оны негіздеуге, мақсатқа жету үшін танымдық қызметті жоспарлауға және жүзеге асыруға;

- ақпаратты өз бетімен табуға, талдауға, іріктеу жасауға, қайта қарауға сақтауға, түрлендіруге және тасмалдауға, оның ішінде қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асыруға;

- логикалық операцияларды (талдау, жинақтау, құрылымдау, тікелей және жанама дәлелдеу, аналогия бойынша дәлелдеу, моделдеу, ойша эксперименттеу, материалды жүйелеу) қолдана отырып, ақпаратты өңдеуге;

- өзінің оқу қызметін жоспарлау және жүзеге асыру үшін ақпаратты қолдануға мүмкіндік береді.

Оқушылардың сабақ барысында оқу тапсырмасын оқуға деген ынтасын арттыру үшін түрлі әдістерді қолдану маңызды.

Жаңа білімді игеру- бұл жалпыға қолжетімді ресурстар және білім беру порталдарының немесе мұғалімнің әзірлемелерін пайдалану. Сондықтан тұтастай алғанда, оқушыларға жаңа материалды өз бетінше зерттеу алдында міндеттер нақты қойылу керек:

1. Сабақтың құрылымы, бірнеше бөліктерге бөлу керек және қысқаша анықтама ұсынылу қажет.
2. Күрделі сабақ мақсаттарын – электронды оқулықтар бейнефильмдер, сызбалар, кестелер, тест тапсырмалары, суреттер, тапсырмалар, жақсы түсінуге және есте сақтауға мүмкіндік береді.
3. Осыған байланысты сабақта пайдаланатын ресурстарының сапасына сыни тұрғыдан қараған жөн.
4. Қашықтықтан оқытуды күрделі процесс тек дұрыс материалды таңдап оқушылармен байланысын жоғалтпау өте маңызды.

Қашықтықтан оқытудың маңыздылығы – білім берудің біртұтас ақпараттық жүйесін құру арқылы оқушылардың жан – жақты ізденуге бағыттау.

Сонымен қатар әлемдік ақпарат кеңістігіне жол ашып, оқушылардың ғылыми және шығармашылық ізденістерін арттырып, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру. Әрине, білімге қойылатын талаптарда өзгеріске ұшырады: Қашықтықтан оқыту формасы бүгінде уақыт және кеңістік белдеулерімен тәуелсіз, көпшіліктің өз бетінше үздіксіз жалпы білім алу жүйесін, өзара ақпарат алмасуын қалыптастырады және жүзеге асырады. Одан басқа, қашықтықтан оқыту жүйесі әлеуметтік жағдайына қарамастан және еліміз бен шет елдің кез - келген ауданында тұрса да адамның білім және ақпарат алу құқығын қамтамасыз етеді. Қашықтықтан оқытудың тиімділігі – оқытудың жеке тұлғалық стиліне, яғни оқушыға оқу материалын тиімді сипаттайтындай қабылдау механизміне тәуелді болды. Осыған байланысты оқу іс- әрекетін, оқытушының әрбір оқушымен жеке тұлғалық оқу іс – әрекетін сүйемелдеуді және жобалар мен оқу жұмыстарын оқушылармен бірге ұйымдастыруды жобалайды.

Осылайша жаңа технологиялардың дамуы жаңа әдіс – тәсілдердің пайда болуына себеп болады және оның сапасын жоғарылатады. Түрлі сабақтар ескере отырып, қашықтықтан оқыту – бұл оқытудың жаңа, арнайы формасы.

Сонымен қатар оның құрамы кез – келген оқыту формасында, кез – келген оқыту жүйесінде оқытудың барлық түрінде оқушының қажеттілікті өтейтін талаптар, сабақтың негізделген мақсаттарын қамтитын мазмұнынан, әдістемелердің, оқу құралдарынан тұрады.

Қашықтықтан оқытудағы міндеттері:

- Мұғалімдер өз оқушыларына әлемдегі болып жатқан өзгерістер туралы түндірмелер жүргізіп, оларды хабардар етіп отырған жөн. Бұл өз кезегінде оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттырып, олардың өзіне деген сенімділігі арта түседі.
- Қазіргі заман талабына сай мектептердің өзекті мәселелерінің бірі оқу мен оқытуда жаңа тәсілдерді пайдалана білу.
- Оқушының әр қадамын жүйелеп тексеріп отыру және ол өзінің атқарған жұмысы туралы рефлексия жазып отыруын қадағалау.
- Оқушымен мұғалім арасындағы тығыз байланыс оқу барысын тиімді басқаруды көздейді. Сондықтан мұғалімдер әрбір оқушымен жеке, дұрыс қарым - қатынас орната білу керек.
- Қадағалау, яғни оқушының нені білетіні және нені істей алатыны, сонымен қатар олар қандай қиындықтармен кездесуі мүмкін екендігін анықтау қажет. Оқушыны дұрыс бағалау, себебі көп жағдайда мұғалімнің оқушыны дұрыс бағаламауы себебінен, көп оқушылар оқуға деген ықыласын жоғалтады.

Қазіргі кезде ғылым мен техниканың дамуы, оқыту үрдісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияны пайдалану, елімізде орнаған келеңсіз жағдайға қарамастан, еліміздің болашақ ұрпақтарын қажетті білім нәрімен сусындатуға зор ықпал етуде.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушылары. Мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстаздарға жүктелген міндеттер ауыр.» деген болатын. Қазіргі заман мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгір болуы емес, тарихи танымдық, педагогикалық – психологиялық сауаттылық, саяси – экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Осы талапқа сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқу мен тәрбие ісінде оқытудың жаңа технологиясын меңгерген жан болғанда ғана, білігі мен білімі жоғары жетекші тұлға ретінде саналады.

Қорыта келе, қашықтықтан оқыту жүйесінің рөлі қазіргі таңда білім саласы үшін өте маңызды, себебі бұл жүйе арқылы мұғалім мен оқушы арасындағы ақпараттар мен байланысы, олардың білімдерін онлайн жалғастыруға және шығармашылық ізденіске жетелейді. Әлемдік ақпарат кеңістігінде өздерінің қабілеттерін шыңдауға зор мүмкіндік алады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әлімов А. «Интербелсенді әдістемені мектепке қолдану» Алматы – 2015 ж.
2. Шығармашылық дербестікті қалыптастыру. Қазақстан мектебі №10.2007 ж.
3. Қашықтықтан білім беру ресурстары,ғаламтор материалдары.
4. Жалпы орта білімді ақпараттандыру мемлекеттік бағдарламасы. Астана -1997 ж.
5. Глушков В.М. «История информационных технологии» М-2004 г.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

**OKUL PSİKOLOĞUNUN SOSYAL DURUMU OLMAYAN ÇOCUKLARA HİZMET
ETME YOLLARI**

Araştırmacı, Müdür yardımcısı Atirkul USERBAEVA

Sanat Okulu

Çimkent/ Kazakistan

userbaevaatirkul@mail.ru

ÖZET

Bu makalede sosyal açıdan dezavantajlı çocukların bakımıyla ilgili ilk bilimsel araştırma 1920'lerde başladığı ve daha sonraki konu ele alınacaktır. Bu yıllarda psikanalitik teorilerin etkisi altında psikoloji bilimine dair birçok inanış tartışılmıştır. Bir çocuğun kişiliğini geliştirirken hayatta karşılaştığı zorlukların çoğu kendi başına çözülemez. Büyüyüp yetişkin olabilmesi için ailesinden ve eğitim kurumlarından günlük bakıma ihtiyacı olduğu kanıtlanmıştır. Büyüyen çocuğa maddi destek sağlamanın yanı sıra, onların yerinde bir ebeveyn veya yetişkinin sıcaklığına ve duygusal bağına ihtiyaçları vardır. Her şeyden önce bu durum, yetimhanelerdeki çocukların duygu alanlarını olumsuz etkiler ve gelişim sürecinde anne ile temas eksikliği nedeniyle birçok olumsuz davranış göstergesinin olduğu konuları da araştırılıp yazılmaktadır.

Anahtar kelimeler: çalışma, psikolog, sosyal statü, öğrenci, hizmet.

**МЕКТЕП ПСИХОЛОГЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ ЖОҚ БАЛАЛАРҒА
ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖОЛДАРЫ**

Зерттеуші, О.І.Ж.О. Атиркуль УСЕРБАЕВА

Өнер Мектебі

Шымкент/ Қазақстан

userbaevaatirkul@mail.ru

ТҮЙІН

Бұл мақалада әлеуметтік жағдайы жоқ балаларды қамқорлыққа туралы алғашқы ғылыми зерттеулер XX ғасырдың 20-жылдарында және кейінгі жылдарда қолға алына бастағаны туралы жазылады. Бұл жылдары психоаналитикалық теориялардың ықпалымен психология ғылымында көптеген сенімдер талқыланды. Баланың жеке тұлға болып қалыптасу барысында өмірдегі кездесетін көптеген қиыншылықтарды ол өз бетімен шеше алмайды. Оның өсіп, үлкендер қатарына қосылуына отбасы және оқу-тәрбие мекемелері жағынан күнделікті қамқорлық көрсету қажет екендігі дәлелденді. Өсіп келе жатқан баланы материалдық қамтамасыз етумен қатар оларға ата-анасының немесе олардың орнында болған үлкендердің жылы сезімі мен эмоционалдық байланысы керек. Бәрінен де бұл жағдай балалар үйінде тәрбиеленушілердің эмоционалдық сферасына кері әсерін тигізіп, даму процесінде ана мен байланысының аздығынан мінез-құлықта көптеген жағымсыз көрсеткіштері де зерттеліп жазылуда.

Кіліг сөздер: оқу, психолог, әлеуметтік жағдай, оқушылар, қызмет көрсету.

Қараусыз және әлеуметтік жағдайы жоқ балаларды қамқолыққа алу мәселесі педагогтарды орта ғасырлардан бері толғандыруда. Өз кезінде атақты Швейцар педагогы И.Г.Песталоцци өз қаржысына мектеп ашып, қаңғыбас шоқпыт балаларды жинап, оларды тамақтандыру, оқыту жұмыстарын ұйымдастырған. Осы кезден бастап көптеген елдерде қараусыз балаларға көмек көрсетуді ұйымдастыру жолдарын қарастырғандар көп болды. Кеңес Одағы тәжірибесінде әлеуметтік жағдайы жоқ және қараусыз қалған балаларды тәрбиелеу мекемелерімен қамту қарқынды жүрді. А.С.Макаренко, П.П.Блонский және басқа педагогтар бұл мәселені шешуге үлкен үлестерін қосты. Олар өз еңбектерінде қараусыз қалған, әлеуметтік дезадаптацияланған балаларды қайта тәрбиелеу жолдарын көрсетті [18].

Сол кезден бастап балалар үйінде тәрбиеленушілердің психологиялық мәселелерін ғылыми тұрғыда зерттеуге үлкен көңіл аударыла бастады. Көптеген елдерде әлеуметтік жағдайы жоқ балаларға психологиялық көмек көрсету орталықтары ашылып, кейіннен барлық оқу-тәрбие орындарында бұл қызмет табысты дамып келе жатыр. Психологиялық қызмет көптеген елдерде өз қызметін атқаруда. Біздің елде психологиялық қызметтің азаматтық алуымен байланысты олардың тәжірибесін жан-жақты зерттеудің мән мағынасы өте жоғары болып отыр.

Кеңес бойынша бірінші психологиялық қазмет көрсету орталықтары өткен ғасырдың отызыншы жылдарының ортасында П.П.Блонскийдің жетекшілігімен құрылды [19]. Ол орталықтарда толық орта мектепке балаларды қабылдау олардың интеллектуалдық қабілетіне байланысты іріктеп алынды.

Баладардың жеке ерекшеліктерін, қоғамдық, әлеуметтік өмір жағдайымен, тәрбиелік факторлардың өзара әрекеттестігімен біртұтас байланыстықта алғашқы болып кешенді зерттеген П.П.Блонский болды. Зерттеудің негізгі мақсаты -әлеуметтік жағдайы жоқ балалардың мінез-құлықтары ерекшеліктері мен мектеп, отбасы арқылы оларға оң ықпал жасау жолдарын ашып көрсете отырып, олардың жиі «қиын» балалардың қатарына қосылып кететіндігін көрсеткен. Сонымен қатар, әлеуметтік жағдайы жоқ балаларға анықтаманы «қиын оқушы» термині арқылы белгілеген

Өмірде болатын неше түрлі дағдарыстық оқиғалар мен жағдайлар әртүрлі кезеннің өмірлік айналымынан табылады. Оны әр адам әртүрлі қабылдайды және қайғы қасіреттер орын алады. Олар тұлғаның дамуындағы конструктивті рұқсат беру дағдарысына алып келіп, тұлғаның дамуында дезадаптацияның орын алуына, өзін-өзін бұзуға алып келеді.

Әлеуметтік жағдайы жоқ баладардың қатарына ата-анасы бар, бірақ олар тарапынан ата-аналық жылулық белгісі анық байқалмайтын, балаларының жағдайын жасамайтын отбасы да аз емес. Мұндай ортада өсетін балалар қараусыз қалғандар қатарына қосылады. Қараусыз балалардың эмоционалды өмірінің толықсыздығы олардың әртүрлі психикалық тежелулер мен әлеуметтік бейімделудің бұзылуына әкеп соқтырады. Мұндай жағдайда қараусыз балалардың эмоционалдық жағдайының жабырқау болуы, өздерін өте төмен бағалауы мен қатар, оларды қоғамдық ортада да тым төмен бағалап, оларды түсіріп жіберуін көрсетеді.

А.С.Макаренко тәжірибелерінде әлеуметтік жағдайдың зардабын шегіп жүрген балалардың тағдырына оң әсер жасау жолдарын іздеу үлкен орын алды [21].

Отбасында адамның мына сапалары қалыптасады: көпшілдік немесе тұйықтық, еңбек сүйгіштік немесе жалқаулық, ұқыптылық немесе ұқыпсыздық, ақкөңілдік немесе өшпенділік, әділдік - әділетсіздік, адалдық-арамдық, ұяттылық немесе ұятсыздық. Халықта «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деген мақал бар. Тәлім–тәрбие болмаған жерде адамгершілік қалыптаспайды. Адамның қалыптасуы барысында адамгершілік сапа да қалыптасады. дүниесінің негізгі формалары - үміт, сенім, махаббат үнемі даму үстінде болады.

И.С.Кон жүргізген зерттеу бойынша, өз-өзін сыйламау сезімі көп уақыт бойы өзін қинап, уайымдауды туғызады [30]. Ол субъектінің алдындағы көп мәселелерді өзіне лайықсыз талабына сай болмауы, немесе аса маңызды өзін-өзі сыйлау мінез-құлығындағы талаптарының бағытталуы, тәртіп бойынша таңдалады. Көпшілік арасында немесе қоғамда өз мүмкіндіктеріне сай келу үшін өз орнын тауып алып, немесе керісінше сол қоғамнан алшақтау арқылы өзін қорғайды. Нәтижесінде референтті топқа ене алмастан өзін басқа жаққа бағытталуымен байланысты девиантты мінез орын алады. Жеткіншектерінің мінез-құлқы жас ерекшеліктеріне байланысты көбінесе антинормативті болып келеді.

Мектеп тәжірибесінде мұндай мінез-құлықты девиация көрінісімен жақындатады. Сондықтан осындай жағдайларға байланысты балаларда кері мақсаттар туындап жатады. Мысалыға, балалар кей кезде өзінің өзгелерге зиян келтіргенін білмейді. Сол жағдайына байланысты өз-өзін абыройлы болдым деп санап істеген ісін мақтан тұтады. Қылмыстық топтарға жататындар әлеуметтік зиянды индивидтерге жаңа критерийлер бойынша, зиян келтіріп, өз-өзін сендіру, жақсы жағынан көрсете білу әлеуметтік жағдайларына байланысты. Ақыр аяғында әлеуметтік жағымсыз әрекеттеріне байланысты өз-өзін бағалау критерийлері біртіндеп әлеуметтік бағалауға сыйысымды келіп кетеді. Яғни, бұрынғы кемшіліктері кейін жақсылықтарға айналады. Көп кезде өрескіл мінез көрсетуді жеткіншектер өзін-өзі қорғаудың ең қолайлы әдісі деп табатындығы дәлелденген.

Е.А.Козырева [31] ішімдікке құмар адам мен нашақорлықты ұзақ мерзімге созылған хроникалық стресс деп есептейді. Өз-өзін шамадан жоғары бағалауы қылмыскерлерге тән қасиет болады. Ол өз-өзін көрсеткісі келеді. Түбінде оның ретіс қылықтары әлеуметтік масштабымен білінеді. Соған қарамастан, бұзақы мінез-құлығы өзін-өзі психологиялық тұрғыда әлеуметтік қорғаудың ұтымды тәсілі деп табады.

В.С.Афанасьев көзқарасы бойынша [33] мінез-құлық қараусыз балалардың «мәдениеті» мен «әлеуметтік құрылымының» арасындағы конфликтті немесе келіспеушілік нәтижесін көрсетеді. Қалыптағы заңды шаралар және қажеттілікті қанағаттандыратын жаңа әдістерді «заңды емес» жолменен шешуді іздеу қажеттілігі орын алады.

И.А. Семашко [42] келесі түрлерді бөліп қарастырған: әлеуметті-экономикалық факторлар, медико-санитарлық факторлар, әлеуметтік-демографиялық факторлар, криминалдық факторлар. Осы аталған себептер мен факторлар баланың девиациялық мінез-құлық көрсетуіне негіз болады.

Р.К.Мертон «аномиялық ыңғайсыздандуды» белгілі адаптация түрі ретінде қарастырып, оны кернеу реакциясы ретінде көрініс беретін аномиялық бес әдісті бөліп қарастырады [43]:

- Инновация – тәуелсіз мінез-құлықтың бір типі, өз бетінше шешім қабылдауға ұмтылудың көрініс беруі (шантаж, рекет);
- Конформизм – берілген мәдениет мақсатын мақұлдау және сөзсіз келісу ұйғарымын басшылыққа алу және әлеуметтік ортада мақұлданған жетістіктерін мойындау;
- Ритуализм – берілген мәдениет мақсатын мақұлдауды ұйғарып, әлеуметтік мақұлдау шараларын қолдануға келіседі;
- Ретритизм (шегіну) – ескі мақсаттарды және шараларды жаңаға ауыстыруға бағытталған мақұлдау
- Бүлікшілдік–әлеуметтік ортада қабылданған нормаларды мойындамау, сонымен қатар әлеуметтік мақұлданған шаралардың жетістіктерін жоққа шығару (нашақорлық, қаңғыбастық);

М.М.Семаго отбасының тәрбиелік әсерін келесіше қарастырған [44]:

Соңғы бес түрлі факторларды әлеуметтік-педагогикалық көзқарастағы жағымсыз, сонымен қатар, криминалды болып есептеледі. Білім беру саласында психологиялық қызмет көрсету ұйымдастырылғанда оның негізгі міндеті ретінде дамуында ауытқуы байқалған балаларға және қараусыз қалған балаларға көмек көрсету болды.

БАЛАЛАР ҚАРАУСЫЗДЫҒЫН ТУДЫРАТЫН ФАКТОРЛАР

Республикада мекендейтін түрлі ұлт жастары арасында қылмыстың өсе түсуі қатты алаңдатады. Бұқаралық ақпарат құралдары елде етек алған бірқатар қылмыстық істерді сипаттайтын статистикалық мәліметтерді жайып салғанымен көбіне-көп қылмыскерлердің жас құрамына мән бермейді, негізінен жастардың қылмыстық істерге баратынын назарға алмайды. Елімізде жастар саясатының лайықты дәрежеде жүргізілмей отырғанын, жастарды әлеуметтік жағынан қорғау бағдарламасының орындамай жатқанын ештеңемен де ақтауға болмайды. Бұқаралық ақпарат құралдарында, қаптап шығып жатқан жекеменшік газет-журналдарда, телевидениеде, радиохабарларда батыстық өмір салттарын - жыныстық қатынас, кісі өлтіру, бейбастық, қарақшылық, “Еркін махаббат”, тағы басқаларын насихаттайтын материалдардың, әйел-қыздардың тырдай жалаңаш денелерін көрсететін суреттердің қаптап кетуі қазақы ұлттық болмысқа елеулі қасіретін тигізуде. Қоғамдық өмірді, қоғамдық қатынастарды демократияландыру ұранымен болып жатқан мұндай бейбастық іс-әрекеттер ұлттық тәлім-тәрбиеге түбірімен қарсы бағытталғанын естен шығармау керек. Осындай келеңсіз, кесірлі құбылыстарға қазақ жастарының едәуір бөлігінің елігіп, еліктеуі қанат жайып барады. Жасыратыны жоқ, бұрын-соңды ісі қазақ қыздарында болып көрмеген “түнгі көбелектік” үрдістің белең алуы, жер-жерлерде жастардың жыныстық қатнас жасауына арналған арнайы орындардың “сауда үйіне” лайықталуы ұлттық трагедияның негізіне айналып барады.

Осылайша, батыстық мәдениеттің “жүгенсіз насихаты” ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлттық тәрбиенің рухани-өнегелік негізіне, ғасырлар бойы қалыптасып келген эстетикалық потенциалдық некелік-жанұялық қатынастарына балта шабууда.

Айқын көрініп отырғандай, қазақ халқының өскелең жас ұрпағын әлеуметтендіру процесінде қарама-қайшылықтар бой көтеруде: біріншіден, халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан рухани ұстанымдарына ашық түрде шабуыл жасалуда: екіншіден, Қазақстанда жүріп жатқан қоғамдық процестер аясында ұлттық мәдениетті жаңғырту бағытында қат-қабат проблемаларды шешуге бағытталған күрес жүргізілуде. Осы орайда “жастардың ата-бабалар дәстүріне лайық бай үлгілер жолынан ауытқу себебі неде?” деген орынды сауал туындайды.

Оның басты себептерінің бірі - қазіргі жас ұрпақтың романтикаға негізделген желөкпелік көңіл ауандарының еріктілігінде, ата-баба дәстүрлеріне бей-жай қаралуларында жатыр.

Екінші себеп - жанұяның, білім беру мекемелерінің, өмір сүру ортасының халық педагогикасының бай тәжірибесін пайдалануға, іске асырудағы салғырттықтарында.

Үшінші себеп - білім-беру мекемелері мен ата-аналарға нақты әдістемелік нұсқау кеңестер берілмеуінде және жастарды болашақ отбасылық өмірге дайындауда халық педагогикасы негізінде бағдарламалардың болмауында. Осындай нұсқау - кеңестер тұжырымдалған бағдарламаларды жасап, жүзеге асыру Республикада орын алып отырған проблемаларды шешуге бағытталған ғылыми зерттеу нәтижелерінің қортындысы болып табылады.

Сол кезден бастап білім беру саласында психологиялық қызмет көрсету жұмысы да аяқ алды.

Балалар құқығы құжатында ресми түрде анықталған әлеуметтік жағдайы жоқ және психологияқ қолдауды талап ететін балаларға жататындар [49]:

- ден саулығы нашар балалар;
- отбасының тұрмысы төмен балалар;
- тұрмысы жақсы, ауызбіршілігі жоқ отбасының балалары;
- ата-аналары аморалдық өмір сүретін отбасының балалары;
- үлгермеуші балалар;
- мектепішілік қарым-қатынасы үйлесімсіз болған балалар;
- топтағы жағымсыз және кикілжіңдік позицияны ұстаушы балалар;
- топтан сыртта қалушылар;

Мұндай балаларға әлеуметтік қолдау көрсету Француз Жан Итар кемақыл бір баланы әлеуметтік ортаға бейімдеуге талпыныс жасады. Оның әдістемесін көзқарастарын одан кейін Сеген пайдаланған. Ол өзінің тәжірибелерінде сенсорлық және қозғалыс дамуының маңызын көрсетті. Сегеннің әдісін Монтессори одан әрі дамытты және бұл әдістеменің элементтерін қазіргі кезде дені сау балаларды бастапқы оқытуда кеңінен пайдалануда. Дисон Даун ақыл-ойы дамуы артта қалғандары бойынша топта жіктеуге кірісті. Шіркеу құрылымының бастамасымен көптеген арнайы орындар ашылды [51].

Екінші топтағы факторлар - әлеуметтік факторлар:

- психологиялық жансаулығының төмен болуы;
- отбасының тұрмысы төмендігімен байланысты балаларды әлеуметтендіруге жағдай жасалмағандар;
- тұрмысы жақсы, отбасы мүшелерінің ауызбіршілігі жоқтықтан балаларды талаптарға сай тәрбиелей алмаған отбасы;
- ата-аналары ішімдікке, есірткі пайдалануға салынған, жезөкшелік және басқа аморалдық өмір сүретін отбасы;
- мектепшілік қарым-қатынасы бұзылғандық;
- пәндер бойынша үлгермеушілік;
- балалар топбындағы жағымсыз және кикілжіндік позицияны ұстау;
- этномәдени қатынастардың бұзылуы;
- жалпы адами құндылықтар адамгершілік нормаларын сақтамау;
- топтан сыртта қалу.

Осы аталған факторлардың теріс әсері баланың әлеуметтік ортада өзін ыңғайсыз сезінуіне және өзін өзгелерге таныту үшін олардың сыйысымсыз мінез көрсетуіне алып келеді. Бұл жағдай баршаға мәлім болғанымен әлеуметтік ортада осындай жағдайдағы балаларға қолдау көрсетуге әлі де көңіл аудару өте сирек кездесетін жағдай болып отыр.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың бойындағы осы аталған бейімділіктердің әрқайсысы бала мінез-құлқының ерекшеліктері мен ұстасып, оның тұрақты қалыптасуына әсерін тигізіп отырады./11.107/ Бастауыш сынып кезіндегі, яғни жеті жас бала мінез-құлқында айтарлықтай өзгерістермен дағдарыс болуы–балалар психологиясы мен педагогикалық психологияда шартты түрде белгіленген жас мөлшері. Дамудағы даралық ерекшелікке байланысты, осы шамадағы дағдарыс кезеңі балалның тура жеті жасында өтуі мүмкін, осындай-ақ, алдыдан аса бере, немесе сегіз жасқа тау уақыттада басталуы мүмкүн. /13/ Даму дағдарысы белгілі бір жас сатылары аралығындағы секіромелі өзгеріс. Мінез-құлық ішкі қайшылықтармен қоса, ең әуелі адамның сырт пішіні кенеттен айтулы өзгерістерге ұшырайды. Мектеп жасына дейінгі кезеңнің алдында балалық бойы қарқынды түрде ұзарып, қозғалыс мәнері бұзылады. Әйткенмен де басты өзгерістер баланың сырт келбетінде емес, міне-құлқында айқын байқалады. Бала ешбір себепсіз жасандылыққа бай ұрып, оған қылықтар көрсете бастайды; дауысын «шырылдатып» жүрісін өзгертіп, орынсыз жерде қай-қайдағыны айтады. Бұның бәрі үлкендер тарапынан таңқалыс тудырып, бала мінез-құлқының «біртүрлігіне» секеммен қарауға итермелейді. Бала бойындағы осы оғаштықтар белгілі орыс психологі Л.С. Выготский анықтаған «бала аңқаулығының жойылуының» нақ өзі. Ал, бұл баланың психикалық өмірінің өзгеруіне байланысты туындайтын жағдай. Л.С.Выготскийдың пайымдауынша, баланың сыртқы мінез-құлқынан үлкендер оның не ойлап тұрғанын, сезімін, көңіл-күйінің ауанын біліп қояды. Ал, бала ақуалы жойыларда оның көңіл-күйі мен мінез-құлқының арасына ақыл-ой ене бастайды. Нәтижесінде, бала өзіне жаңа бейне жасап, жоқ нәрсені бар етіп көрсетуге құмар болады./14/ Осы кезеңде баланың айналасындағыларымен қарым-қатынасында

қиындықтар туындайды. Бұрындары тіл алғыш, тәртіпті бала енді ересектердің ұсқауын есітмегенсіп, пиқарлық танытып, күнделікті орындар мәдени-гигиеналық дағдылардан бас тартып, сонымен бірге өз мінез-құлқын ақтап дәлелдей бастайды. Өзінің сырт келбетіне ерекше мәне беріп, айнаға қарағаштай береді; киім таңдағыштық байқалады. Баланың жеке басының өзгеруіндегі сыртқы көрініс қана. Ал шын мәнінде түбегейлі өзгеріс – баланың қалыптасқан, «бұрынғы» өмірінен бас тартып, жаңаша ойлауға, өзіне жаңа міндеттер алып ересектер қатарына қосылуға ұмтылуына, өзіне-өзі сын көзбен қарап, өзіндік бағалауының шынайлық сипат ала бастауына байланысты жүзеге асырылады. Дағдарыс уақыты даралық ерекшеліктермен сол кездегі жағдайларға байланысты, әрбір жеке адамда түрліше ұзақтыққа өтеді. Осыған орай балада бұрын болмаған жаңа сапалар пайда болып, қалыптаса бастайды. Осы жаңа сапалар бала мінез-құлқының жас ерекшелігіндегі жаңа құрлым болып табылады, әрі психология ғылымында да осы атауға ие болады. Бала дамуын күрделі процесс деп санаған Л.С. Выготский «даму дегеніміз бәрінен бұрын жананың пайда болуы» - дегенді. Біраз, сол жаңа «аспанан түспейді», даму барысында түрлі қайшылықтар негізінде, ұзақ даярлықтан өтіп, заңды түрде қалыптасады. [15] Бастауыш сынып кезеңінде яғни 7 жас кезеңдерінде баланың көңіл-күйі айтарлықтай өзгереді. Л.И. Божовичтың пікірінше, 7-жас дағдарысы баланың әлеуметтік «менінің» қалыптасу кезеңі деп қалыптастырады. Сәттіліктерімен сәтсіздіктерді әрдайым бырынғай бастан кешіру тұрақты аффективті комплекстік қалыптасуына әкеп соғады. Ол жасықтық, өзінен-өзі төменшіктеп, қорғаншықтау болуы мүмкін, ал өзіндік пікірі тым жоғары болған жағдайда кісімсіл, өзгелерді көзге ілмей, «жоғарыдан қарау» әдеті пайда болуы хақ. Әйтседе, келе келе осы аффективті көріністерді өзгеріске ұшырап, тіпті жойылып кетуі де мүмкін. Бірақ олардың кейбіреулері тиісті жағдайлармен бағаға байланысты, жеке бас құрылымында қалып кетіп, баланың өзіндік пікірінің дамуына әлсән - әлі септігін тигізіп отырады. Көңіл-күйі мен мотивтік саладағы мұндай күнделіктер баланың ішкі өмірінің қалыптасуына әкеп соғады. Ішкі өмір көңіл ауаның жемісі. Ол бала мінез-құлқына әсер ете отырып, бала өміріндегі сыртқы жағдайларға тікелей араласады. /16/ Ішкі және сыртқы өмірдің жекеленуі салдарынан, күрт өзгеріске ұшыраған бала мінез-құлқы басылып, бір арнаға түседі. Бала мінез-құлқын тәрбиелеу педагогикалық- психологиялық бірлескен түрде жүзеге асырылады. Халық педагогикасында тәрбие ісін баланың жас ерекшелігін ескере отырып жүргізуді талап еткен... Бастауыш сынып кезіндегі бала мінез-құлқының негізгі шешуші факторларына жанұя тәрбиесіндегі ата-аналардың міне-құлқы жатады. А.С. Макаренко: «Сіз өз балаңыздың тәрбиесін бастамастан бұрын, өзіңіздің жеке мінез-құлқыңызды тексеріңіз... Сіздің жеке мінез-құлқыңыз нағыз шешуші нәрсе...» деген. /17/ Ата-ана баласының дұрыс істемеген іс-әрекетін түсіндіруге тырысады. Бірақ оның мінез-құлқындағы қалыптасқан әрекеттерінің себептерін білуге көңіл аудармайды. Мысалы: бала берілген тапсырмадан бас тартса, ата-анасы оны қыңыр деп есептейді. Сондықтан бала мінезін ерекшеліктерін дұрыс түсіну үшін ең алдымен, оның дамуынан не нәрсенің қажет екенін білуіміз керек. Ол кіммен дос, кіммен ойнайды, не оқиды, оқығандарын қалай қабылдайтындарын әрбір ата-ана білуге тиіс. Бастауыш кезеңдегі бала мінез-құлқының

кейбір ерекшелігіне ата-аналардың қарым-қатынасының әсері зор. Бала жанұяны бүтін бұзылмайтын қамал деп есептейді. Бірақ ата-анасының біреуі өмірден өтсе немесе әкесі жанұясын тастап кетсе, тағы басқа жағдайлар баланың мінез-құлқының көп бұзылуына және өзінің жолдастарымен қарым-қатынасының өзгеруіне әкеліп соқтырады. Кейбір балалар мұндай ауытқулардың барысында балада теріс мінез-құлық нашарлық жолының құрбаны болады «маскүнемдік, ұрлық»./339/ Психологиялық және психо педагогикалық кеңес беру Жас ерекшелік психологиялық кеңес берудің негізгі мақсаты - баланың психологиялық даму процесін бақылау. Оның мінез-құлқындағы ауытқушылықтарының алдын-алу. Оның міндеттері психологиялық – педагогикалық бағытталуы шағылысады. Баланың психикалық дамуындағы жеке даралық ерекшелік проблемаларына, тәрбиеге қатысушы ата-ана мұғалім және басқа да адамдардың бағдарлары кіреді. Психикалық дамудағы бұзулары мен түрлі ауытқушылықтары бар балаларды мамандарға бағыттау. Денелік және жүйке – психикалық денсаулы әлсіз балаларды психикалық қиындықтарды ескерту, психологияны мен психофрoфилактика бойынша кеңес беру. 4 Ата-ана мен мғалімдерге қарым-қатынас тәрбие мен оқытудағы балалардың қиындықтарын психологиялық- педагогикалық түзету бойынша кеңестерді құрастыру. Балаларды отбасында тәрбилеу бойынша кеңес құрастыру. 6. Балалар мұғалімдер мен ата-аналардың арнайы топтарындағы түзету жұмыстары халықтың психологиялық- педагогикалық сауатын ашу. Жасерекшелік психологиялық кеңес берудің схемасына және алынған мәліметтер 4 тарауға бөлінеді. Денсаулық жағдайы Әлеуметтік жағдайдың ерекшелігі туралы мәліметтер Балалар мінез-құлқы мен іс- әрекетінің ерекшелігі туралы мәліметтер Баланың эмоционалды тұлғалық және танымдық дамуының дифференциалдық сипаттамасы. Алынған мәліметтер негізінде психолог шешім шығарады: - даму деңгейінің жалпы бағасы; - бала қиындықтарының негізі; - олардың қиындық деңгейі; - қиындықтарды қозғаушы факторлар; мәселе өткірлігін төмендету мақсатында әсер етудің аясы; дамуды шарттық болжау; Жасерекшелік психологиялық кеңес беру келесі алгоритмде жүргізіледі.

Ата-аналар және мұғалім мамандармен алғашқы әңгіме барысында алынған ақпараттарды таңдау;

1. Баланың даму деңгейімен отбасішілік қарым-қатынасы туралы ақпарат алуға бағытталған ата-аналар мен әңгіме;
2. Денсаулық жағдайы туралы басқа мекемелерден ақпарат жинау. 3.Қарапайым жағдайда баланы бақылау.
3. Баланы экспериментальды психологиялық зерттеу.
4. Нәтижені талдау.
5. Баланың психологиялық диагнозы. психологиялық- педагогикалық тағайындау
6. Бақылау, қайта кеңес беру. Психологиялық диагноз баланың негізгі және жақын аралық даму деңгейін шағылыстырады .

АКТУАЛДЫ ДАМУ ДЕҢГЕЙІ:

- а) Жасерекшелік психологиялық сипаттама;
- ә) дамудың әлеуметтік жағдайы;
- б) жетекші іс-әрекеттің даму деңгейі;
- в) жастың жаңа білім беруі, олардың дамуы;
- г) қиындықтармен ауытқулықтардың, олардың себептері.

Даму шарты- нұсқаулық болжау:

- а) даму альтернативаларының мәселе өргісін ашу.
- ә) тиімді дамуға жағдай көрсету.

Жасерекшелік психологиялық кеңес беру ісін жүргізу үшін психолог жасерекшелігін және педагогикалық психологияны білу керек. Психологиялық- педагогикалық кеңес беру, кеңес берушінің педагогикалық білім мен оқыту, білім беру тәжірибесі бар екенін болжайды.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ ЖОҚ БАЛАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ ЖОЛДАРЫ:

Әлеуметтік жағдайы жоқ балаларға қолау көрсетуге бірінші болып ат салысатындар – психологтар. Мектеп психологиялық қызметі өте күрделі, көпдеңгейлі құрылым. Мектептегі психологиялық қызмет көрсету бірнеше бағытта ұйымдастырылады. Психологиялық қызмет моделін қалай құру қажет екенін анықтап алу оңай емес. Бұл мәселені дұрыс шешу үшін бұрынғы Кеңес мектептерінде психологиялық қызметтің мазмұнын анықтағандар М.Р.Битянова [52], И.В.Дубровина [53], А.И.Прихожан [54] ұсынған үлгілерді қолдануға немесе басқа елдерде қалыптасқан тәжірибені үлгі ретінде қолдана отырып, мектеп психологы қызметін келесі бағыттарда ұйымдастыруға болады. Сонымен қатар дамуында ауытқуы бар, әлеуметтік қолдау көрсетуді талап ететін балаларға қызмет көрсету мазмұнын анықтағандар Б.В.Зейгарник [55], С.Д.Забрамная [56] т.б. ғалымдар. Осы аталған авторлар білім беру саласындағы және мектептегі психологиялық қызметінің мақсаты мен міндеттерін анықтаған. Сол теориялық қағидаларды басшылыққа ала отырып мектеп психологы қызметінің міндеттерін келесі түрде анықтауға болады:

- оқушыларды мектеп табалдырығын аттаған күннен бастап оны бітіргенше жетелеп, сүйеніш болып жүру, балаларды жан-жақты зерттеп, олардың педагогикалық-психологиялық статусын анықтау;
- психологиялық және әлеуметтік–психологиялық тұрғыдан қиындық көріп жүрген балалардың проблемаларын анықтап, оларға дер кезінде көмек көрсету;
- дамуында ауытқуы бар балалардың проблемасын туғызған себебін анықтау және түзету дамыту жұмыстарын жүргізу, олардың ауытқуларын өңдеу үшін коррекциялық жұмыстар мен психологиялық тренингтер ұйымдастыру;

- балалардың даму ерекшеліктері, ауытқулы мінез-құлық көрсету себептері және оларға көмек көрсету жолдары бойынша балалардың өздеріне және ата-аналарына психологиялық кеңес беру;
- оқу тәрбие жұмысына ғылыми жетекшілік жасап, пән мұғалімдеріне, балалардың ата-аналардың психологиялық-педагогикалық білімін жетілдіру және біліктілігін арттыру жұмыстарын ұйымдастыру;
- әр баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты (дарынды, тәрбиесі қиын, денсаулығы төмен, мектепке жаңадан келгендерге) психологиялық қостау көрсету жұмысын жүргізу;
- ден саулығы нашар, отбасының тұрмысы төмен, топтағы жағымсыз және кикілжіңдік позицияны ұстаушыларды, топтан сыртта қалушыларды анықтап, оларды қосымша дәрігерлік және психологиялық зерттеулерден өткізіп, оларға арналған психологиялық кеңес, психокоррекциялық іс-шаралар жүргізу.

Психологиялық қызмет көрсету арқылы баланың психологиялық даму мүмкіндіктерін өз уақытында анықтауды қамтамасыз етеді және оларды оқу – тәрбие процесінде іске асырады. Егер баланың дамуда көптеген басқа балалардан артта қалғандығы байқалса, онда психологтың міндеті – осы артта қалушылықтың дер кезінде анықтап, дамудағы мүмкін болған кешігулерді жоюы керек. Ал егер дарынды балалар анықталса, онда психикалық дамудың жеделдеуімен байланысты аналогиялық міндет проблемаға айналып кетуі мүмкін. Нышандардың ерте көрініс беруін және олардың жоғары дамыған қабілеттілікке айналуын қамтамасыз ету.

Көптеген зерттеулерде психологиялық қызметтің және бір күрделі міндеті – әлеуметтік-диспетчерлік қызмет көрсету - психолог жұмыстарының маңызды бағыты болып табылады. Аймақтағы оқу тәрбие процесінің барлық мүшелеріне психологиялық көмек көрсетудің нақты құрылымы жасалуы керек. Жұмыстың негізгі түрлері психологиялық қызметті ұйымдастыру туралы нұсқауларда көрсетілген алгоритмдерімен қамтамасыз етіледі, құжаттардың бірегей үлгілері, психодиагностикалық минимумға қажетті құралдармен қамтамасыз етіледі. Олардың үлгілері Т.Р.Нұрмұхамбетованың еңбектерінде берілген [57]. Қазіргі кезде біздің мектептерде осы автордың ұсынған моделі кеңінен пайдалануда. Бұл модель негізінде психолог жұмысының негізгі мақсаты – мектептің даму бағдарламасына сәйкес мектеп білім беру ортасын жүйелеуді психологиялық қамтамасыз ету. Дегенмен мектептер өздерінің мүмкіндіктерін ескере отырып психологиялық қызметтің бағыттарын анықтайды. Іс-тәжірибе барысында Шымкент қаласындағы мектептер тәжірибесінде пайдаланылатын модельдердің ортақ көрсеткіштері болғанымен олардың барлығы мектеп жағдайына бейімделген модификация екенін көрдік. Олардың барлығында оқушылармен және олардың ата-аналарымен жүргізілетін психодиагностикалық, кеңес беру және түзету дамыту жұмыстары келесі ұстанымдарға сай ұйымдастырылады [58]:

1. Балалар тобын толық психодиагностикадан өткізу. Бұл бағыттағы жұмыстың негізгі мақсаты - дамып келе жатқан баланың жеке тұлғалық қасиеттерінің психофизиологиялық негіздерін құрайтын компоненттердің даму деңгейін бағалау сандық және сапалық жағынан бағалау.
2. Жеке дара жүргізілетін психодиагностикалық зерттеулер – дамуында ерекшеліктер байқалған оқушылардың психологиялық қасиеттерін нақты бағалау үшін тереңдетілген зерттеуді мектеп психологиялық қызметінен басқа мекемелер мамандарын қамтып жүргізеді (таным процестерін, эмоционалдық сферасын, денсаулығын және басқа көрсеткіштерін бағалауды жүргізу).
3. Жеке тұлғаның микротоптық қатынаста басқа субъектілер мен және олардың топтарымен өзара әрекеттесуінің ерешеліктерін зерттеу.
4. Жеке тұлғаның әлеуметтік ортада кең әлеуметтік бірлестіктерімен және жалпы қоғамымен өзара әрекеттесу формаларын анықтау.

Осы айтылған мәселерге байланысты білім беру мекемелерінде психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметінің мазмұны өте күрделі болып отыр.

Жалпы білім беретін мектептердегі психологтың әлеуметтік қызметі білім беру мекемелерінде қолайлы орта құруға, оқушының, педагогтардың тұлғалық мәселесін шешуге, әлеуметтік орта мен бала арасында кең байланыс жасауға маманданады.

1. Психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметін атқаруға құзырлығы және кәсіптік қазметті орындауға маңызды тұлғалық сапасы. Психологтың бұл саладағы қызметінің ерекшелігі оған өте жоғары талап қояды. Кәсіптік міндеті мен жұмыс диапазонының кеңдігі оның психологиялық–педагогикалық құзырлығына үлкен талаптар тудыруды. Психологтың кәсіптік құзырлығына сипаттама бере отырып, оның 3 құрамдас бөлігін, компонентін анықтауға болады:

- Кәсіптік білімділігінің жоғары болуы (психологтың әлеуметтік ортада кәсіби қызмет көрсетуге негіз болатын теорияларды білуі);
- Кәсіптік әрекеттерге жоғары деңгейдегі даярлығы (баланың тұлғалық қасиеттерін зерттейтін, оның физикалық, рухани және әлеуметтік дамуын, мінез-құлқының қалыпты және ауытқушылығын, таным процестері мен интеллектуалдық қабілетін зерттеу әдістемелерін пайдалану шеберлігінің қалыптасқандығы, зерттелінушілердің жас және жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескере алатындығы);
- Кәсіптік тұлғалық ерекшеліктері (жылы жүздігі, ынтымақтастығы өзгелердің жағдайын түсіне білуі, адамдардың бірлестіктерін және топтарын, отбасы, шағын топ, мектеп ұжымы, құрбы-құрдас ұжымын зерттеуге негіз болатын социологияны білуі).

Психологтың кәсіптік білімділігі мен құзырлығын бағалау өлшемдерін Б.С.Братусь жасаған .

Психологтың әлеуметтік қызметі - өсіп келе жатқан тұлғаның мүддесін, заңдық құқық қорғау. Психологтың әлеуметтік қызметі - сырттан бақылаушы емес, ол балалар мен ересектердің бірлескен қызметінің тікелей қатысушысы, сонымен қатар бұл қызметтің жетекші ұйымдастырушысы. Оның барлық күш жігері адамды әрекетке, әлеуметтік инициативаға, қиын жағдайдан шығу жолын іздеуге оятуға бағытталады, адамдардың проблемасын өздері шеше алуына көмектеседі. Психологтың әлеуметтік қызметі рухани жетекші, тәлімгер десек те болады, себебі ол жылдар бойы баламен, оның отбасымен жұмыс жүргізеді, әлеуметтік қамқорлықты іске асырады, әлеуметте адамгершілік, жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен бірге ол әлеуметтік терапевт рөлін атқарып, өзінің қамқорлығындағы адамдардың кикілжінді жағдайын шешуге, сол мәселені шешуге көмектесетін мамандарға көрінуіне көмектеседі.

Психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметінің мазмұнын анықтаған И.В.Дубровина оны әрқашан өзінің клиентінің құқық қорғауда, "әлеуметтік диагноз" қоюда эксперт ретінде қатысуы керек екендігін ерекше атап өтеді [62].

Психологтың әлеуметтік қызмет көрсету аймағы мектепке дейінгі мекемелер, мектептен тыс мекемелер, жалпы білім беретін мектептер, колледждер, мектеп-интернаттар, балалар үйі, кәсіптік-техникалық, арнайы, жоғары оқу орнындары т.б көптеген мекемелер болып табылады. Осыған байланысты психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметінің этика кодексіне және кәсіптік шеберлігіне байланысты жоғары талаптар қойылады. Оның бойында ізгілік сапасы, жоғары рухани және жалпы мәдениеті, коммуникативтік және ұйымдастырушылық қасиеті, кәсіби қазметке жоғары дамыған қабілеті боуы тиіс. Психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметі сенімділік пен өзара түсінушілік негізінде қалыптасуы тиіс. Әлеуметтік-диспетчерлік қызмет көп салалы, көп қырлы, бірақ психологтың қай салада істесе де оған адамдармен, ең алдымен, балалармен жұмыс істеуге тура келеді. Оның қызмет көрсетуінің сапасы тек қана кәсіби біліктілігі мен интеллектуалдық қабілетінің деңгейі ғана емес, сонымен қатар жүйке жүйесінің ерекшелігі де үлкен роль ойнайды. Е.И.Рогов психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметін атқаруға даярлығын бірнеше көрсеткіштермен бағалаған.

1. психолог мамандығын таңдаған адамның ерекше тұлғалық сапасы болуы керек. Өйткені психологтың әлеуметтік-диспетчерлік қызметі одан адамдар арасындағы сенімділік зонасына енуді, олардың өзара түсінушілігін қалыптастыруды, өзара көмек көрсетуге үйретуді, өзара жауапкершілікті қалыптастыруды талап етеді. Психологтың осы қызметке жоғары даярлығы көрсететін кәсіптік тұлғалық құзырлығын келесі көрсеткіштермен бағалауға болады;
2. адамгершілігі - өзінің түсінушілігін, оң көзқарасын, басқа адамды қолдай алатындығын көрсете алуы;
3. сыпайылығы - әдептілік көрсетуі, басқа адамдармен қарым-қатынаста сыпайы болуы;

4. аутенттілігі - адамдармен қарым-қатынаста шынайы болу, ортамен байланыста өзімен-өзі болуы;
5. вaшықтық-жapқындығы - басқа адамға ішкі дүниесін аша білуі, адал болуы, өзінің сезімі мен ойын айта алуы;
6. Нақтылығы - жалпылама пікір айтудан бас тартуы, сұрақтарға нақты жауап бере алуы
7. "қазір және осы жерде" ұстанымында сөйлесе алуы және әрекет ете алуы, адам туралы, оның жағдайы туралы нақты білу және оны көрсете білуі.

Әлеуметтік қолдау көрсету жұмысы өте күрделі.

Әлеуметтік қолдауға кез-келген әлеуметтік жағдайы жоқ адамға ұсынылған көмектің барлық түрі кіреді. Әлеуметтік қолдаудың дәрежесін бағалай отырып Гоур үлкен әлеуметтік қолдаулары болған (достары жағынан немесе туысқаны жағынан) адамдар 1) фрустрацияға деген аз көрінетін эмоционалды әсер және 2) дене ауруларының белгілері аз екендігін тапқан. Жақында жүргізілген зерттеулерде көп әлеуметтік қолдау көрсетілген адамдарда ағзаны респираторлық инфекциялардан қорғауда рөл ойнайтын қан құрамы теріден тыс көлемі жоғары екендігін тапқан. Әлеуметтік қолдау тек қана дене үшін емес сонымен қатар адамның ішкі жан дүниесінде де дәрі болып табылады.

Көптеген зерттеулер әлеуметтік қолдау мен психологиялық денсаулық арасындағы байланысты көрсеткен. Қатты стресс күйіндегі адамға әлеуметтік қолдау стресстің негативті әсерін азайтқыш болып табылады.

А.Н.Прихожан әлеуметтік қолдау жұмысын келесі төрт түрге бөліп көрсеткен [64]:

1. Эмоционалды қолдау бұл бізде біреуге керек екендігін білдіретін, сездіретін қолдау болып табылады. Мысалға, өзінің проблемаларын айтып отырған адамды анық, мұқият тыңдау. Бұл өз кезегінде адамның өзіндік бағалауын жоғарлатады.
2. Бағалайтын қолдау-адамға проблемасын шешудегі баға беру. Бұл қолдаудың түрі проблема мен оның маңызын анықтаудағы қорытынды болып табылады.
3. Мәліметтік қолдау-бұл проблемалармен қалай күресу туралы мәлімет болып табылады. Сонымен қатар бұл жағдай проблеманы шешу жолдарын қарастыру болуы мүмкін.
4. Құралдық қолдаулар деп материалдық көмек көрсету немесе нақты әрекетпен көрсетілетін көмектер аталады. Бұл жерге қарыз беру, жұмыс табуға көмектесуге т.с.с. әрекеттер кіреді.

Ескере кететін тағы бір нәрсе материалдық көмекпен және әлеуметтік көмек - бұлар екеуі екі бөлек нәрсе. Әлеуметтік қолдау көрсетуге жататын іс-шараларды З.Матейчик келесідей топтастыруды ұсынған [65]:

1. Оқушының тәртібін сабақ үстінде және сабақтан тыс кезеңде бақылау;
2. Оқушының қызметін талдау (әр пән бойынша дәптерлерін, бақылау жұмыстарын, шығармаларын тексеру, оқытушылармен әңгімелесу т.б.);
3. Оқушының қызығушылықтарын зерттеу және жақсы көретін танымдық әрекеттерін қолдау үшін әңгімелесу;
4. Оқушының достары, жора-жолдастары барлығын анықтау, достық жөнінде әңгімелесу

5. Оқушының ата-анасымен, достарымен, таған-туысқандарымен әңгіме жүргізу (тәуелсіз мінездемелер жинақтау).
6. Оқушының отбасындағы жағдайымен танысу.
7. Психодиагностикалық әдістемелер көмегімен жеке тұлғалық қасиеттерінің ерекшеліктерін бағалау.
8. Зерттеу нәтижелері бойынша психологиялық кеңес беру және коррекция жұмыстарын жүргізу.

Бала дамуы туралы түрлі теориялар мен концепцияларды зерттеу мен талдауды екі түрлі аспектіде жүргізу қажет: тарихи (психологиялық теорияны ретроспективті талдау) және аналитикалық (бала дамуының негізгі заңдылықтарын түсінуінің концептуалды тұрғыдан зерттелуі).

Д.Б.Эльконин [48] мен Л.Ф. Обухова [32] баланың психологиялық даму теорияларының тарихында бірінші психологиялық теориялардың бірі рекапитуляция тұжырымдамасы болды. Э.Геккель эмбриогенезге қатысты биогенетикалық заңды құрды: құрсақтық дамуы барысында жануарлар немесе адамдар өзінің филогенезінде өтетін кезеңдерді қайталайды. Американдық психолог Ст.Холл бұл заңды баланың онтогенетикалық дамуына аударып, бала өзінің дамуы барысында қысқа мерзімде адамзат баласының дамуын қайталайтындығы туралы тұжырым жасайды. Негізінде бала дамуындағы адамзат тарихының қайталмалық идеясы жататын рекапитуляция тұжырымдамасы балалық кезеңді биогенетикалық тұрғыдан зерттеуді сипаттайды [48].

Бала дамуын нормативті тұрғыдан зерттеу алғаш А.Геззелмен қолданған болатын [11] Жүйелі және салыстырмалы (норма мен патологияның түрлі формаларын) зерттеудің нәтижесінде алынған мәліметтер негізінде баланың туғаннан жасөспірімдік кезеңге дейінгі дамуының психологиялық диагностикалаудың практикалық жүйесін жасаған. Өзінің зерттеулерінде А.Геззел бала дамуын бір сатыдан екіншісіне өту барысындағы түрленулерге сапалық тұрғыдан талдау жасамай, сандық тұрғыдан зерттеумен шектеліп, баланың әлеуметтік дамуын қоршаған ортаға бейімделу ретінде сипаттайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

«Мектеп психологының әлеуметтік жағдайы жоқ балаларға психологиялық қызмет көрсетуінің мазмұны» тақырыбында жүргізген диссертациялық зерттеу нәтижесінде келесі қорытынды жасадық.

Бүгінгі күні мектептерде әлеуметтік жағдайы жоқ балалар аз емес. Нәтижесінде мұндай балалар бұзақы, қараусыз балалар қатарына қосылып, олар өздеріне және өзін қоршаған адамдарға қолайсыз жағдай туғызады. Зерттеушілер оған негіз болатын факторларды екі топқа бөліп көрсеткен.

Бірінші топтағы факторлар – табиғи факторлар. Бұл факторлар балалардың тұқым қуалаушылық ауруларымен байланысты ден саулығы нашар және дене бітімінде кемістігі бар балалар

Мұндай балаларға әлеуметтік қолдау көрсету Француз Жан Итар кемақыл бір баланы әлеуметтік ортаға бейімдеуге талпыныс жасады. Оның әдістемесін көзқарастарын одан кейін Сеген пайдаланған. Ол өзінің тәжірибелерінде сенсорлық және қозғалыс дамуының маңызын көрсетті. Сегеннің әдісін Монтессори одан әрі дамытты және бұл әдістеменің элементтерін қазіргі кезде дені сау балаларды бастапқы оқытуда кеңінен пайдалануда. Дисон Даун ақыл-ойы дамуы артта қалғандары бойынша топта жіктеуге кірісті. Шіркеу құрылымының бастамасымен көптеген арнайы орындар ашылды.

Екінші топтағы факторлар - әлеуметтік факторлар:

- психологиялық жансаулығының төмен болуы;
- отбасының тұрмысы төмендігімен байланысты балаларды әлеуметтендіруге жағдай жасалмағандар;
- тұрмысы жақсы, отбасы мүшелерінің ауызбіршілігі жоқтықтан балаларды талаптарға сай тәрбиелей алмаған отбасы;
- ата-аналары ішімдікке, есірткі пайдалануға салынған, жезөкшелік және басқа аморалдық өмір сүретін отбасы;
- мектепшілік қарым-қатынасы бұзылғандық;
- пәндер бойынша үлгермеушілік;
- балалар топбындағы жағымсыз және кикілжіңдік позицияны ұстау;
- этномәдени қатынастардың бұзылуы;
- жалпы адами құндылықтар адамгершілік нормаларын сақтамау;
- топтан сыртта қалу.

Осы аталған факторлардың теріс әсері баланың әлеуметтік ортада өзін ыңғайсыз сезінуіне және өзін өзгелерге таныту үшін олардың сыйысымсыз мінез көрсетуіне алып келеді. Бұл жағдай баршаға мәлім болғанымен әлеуметтік ортада осындай жағдайдағы балаларға қолдау көрсетуге әлі де көңіл аудару өте сирек кездесетін жағдай болып отыр.

Әлеуметтік жағдайы жоқ балаларға психологиялық қызмет көрсетудің негізгі міндеті – баланың мінез-құлық ерекшеліктерін нормаға келтіруге көмек көрсету. Сондықтан қараусыз балаларға психолог келесі бағыттарда қызмет көрсетуі керек:

- мінез-құлқында ерекшеліктер байқалған балаларды психодиагностикалық зерттеулерден өткізіп, олардың алдыларында тұрған проблемаларды қанығырақ түсіну үшін балаларды психодиагностикалық зерттеулерден өткізу;
- психодиагностикалық зерттеу нәтижелері бойынша балалардың бойында орын алған ауытқуларды түзету және коррекциялау іс-шараларын жүргізу;
- психодиагностика және психокоррекцияға жұмыстарына балалармен бірге олардың ата-аналарын қатыстырып жүргізілсе ол іс-шараның тиімділігі арта түседі.

Психологтың әлеуметтік жағдайы жоқ балаларға көрсеткен қызметі тиімді ұйымдастыру үшін проблемасы бар балалардың жағдайын зерттеп, оның себептерін анықтап, балаларға және отбасына тиімді психологиялық көмек көрсетуге бағытталған. Бұл

бағыт ерекше маңызға ие болады. Психолог арнайы медициналық, психологиялық, психотерапевтік қызмет көрсететін мекемелер мен мамандар жайлы мәліметі болып оқушыларға, ата-аналарға кеңес беру барысында немесе түзету топтарында жұмыс жүргізу барысында оларға қосымша көмек көрсету керек болғанда қажет мамандарға бағыттап жіберіп отырады. Әсіресе ден саулығына байланысты сабақ үлгерімі төмен болып жүрген балалар мен олардың ата-аналарына мұндай көмектің маңызы өте үлкен. Бұл бағыттағы қызметтің мақсаты әлеуметтік ортаны жүйелі түрде, мақсатқа, әлеуметтік жағымды мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған іс-әрекеттер арқылы ізгілендіру болып табылады.

Әлеуметтік қорғау 4 бағытта қарастырылады:

1. Жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасу процесін әлеуметтік қорғау;
2. Тұлғаның дамуы мен қалыптасу ортасын әлеуметтік қорғау;
3. Адам құқығын қорғау;
4. Қараусыз және тұрмыстық жағдайы төмен отбасындағы балаларды әлеуметтік қорғау.
5. Зерттеу барысында келесі психологиялық ғылыми зерттеу әдістері қолданылды:
 1. психологиялық ғылыми еңбектерді теориялық талдау,
 2. А.Варга мен В.Столиннің «Ата-ананың балаға қатынасы» деп аталатын ата-ананың балаға қатынасын анықтайтын тест сауалнамасы,
 3. «Менің отбасым кешқұрым» пиктограмма әдістемесі,
 4. «Қиын» балалардың қиындық деңгейін анықтау әдістемесі, И.Спилбергердің «Ситуативті мазасыздану шкаласы» т.б. әдістемелер көмегімен психодиагностикалық зерттеу жүргізілді.

Зерттеу нәтижесінде тәлім-тәрбиеге қолайсыз психологиялық ахуалы бар отбасындағы балалардың барлығында «қиын» балалар синдромы бар екені, олардың мазасыздануы, агрессиясы анық байқалатындығы және отбасында, мектепте үлкендермен тіл табысуға қиналып жүргендіктері анықталы.

Зерттеу нәтижелері бойынша топтық психокоррекция жүргізу туралы шешім қабылданып, балаларға ойын тренингі ұсынылды. Тренинг барысында балалар ашық-жарқындық көрсетуге үйреніп, өз проблемаларын өздері талдап, одан қорытынды жасау керек екенін мақұлдады.

Психокоррекциялық жұмыс барысында келесі мәселерге ерекше көңіл аудару қажет:

- баланы өз қатарларымен және үлкендермен қарым-қатынас жасауға үйрету;
- баланың дене күшін шығаратын ойындар мен жаттығулар жасату арқылы бұлшық ет қырсауынан шығару;
- балалардың қоршаған адамдарға деген сенімін арттыру

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.
2. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтің «Қазақстан – 2030» стратегиялық даму Жолдауы.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 томах. - М.:1982.
4. Парманқұлова Ш. Қиын бала және отбасы тәрбиесі//Болашақ.- 2006-№2.
5. Кон И.С. Психология ранней юности. Книга для учителя. - М.: 1989.
6. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. М.: 1982.
7. Осипова А.А. Введение в практическую психокоррекцию. - М.: 2000.
8. Забрамная С.Д. Отбор умственно отсталых детей в спецучреждения. М.:1982.
9. Абеуова И.А., Дусманбетов Г.А., Махаманова М.Н., Шерьязданова Х.Т. Психологическая служба в вузе. – Алматы: 2004.
10. Анцыферова Л.Н. Психология формирования и развития личности. М., 1981.
11. Мясищев В.Н. Личность и отношение человека //Проблемы личности: материалы симпозиума. - М., 1969. - С. 63-73.
12. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. - М.: 1984.
13. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков.- Л.: 1983.
14. Чирков Р.И. Оценка школьной зрелости ребенка. М., 1993.
15. Бекмұратова Г.Т. Мінез-құлқында ауытқушылықтары бар балалардың ерекшеліктерін психологиялық тұрғыда зерттеу. - Алматы: 2005.
16. Шалгинбаев Т.М. Особенности личностных свойств и межличностных отношений подростков с дезадаптивным поведением. - Алматы, 2004.
17. Гелинский С.И., Афанасьев В.С. Социология девиантного поведения. Спб.: 1993.
18. Блонский П.П. Бодрая жизнь. М.: 1999.
19. Блонский П.П. Психология познания. М.: 1977.
20. Выготский Л.С. Жоғары психикалық функциялардың даму тарихы. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 1 т. – Алматы: 2005.
21. Макаренко А.С. Лекции о коммунистическом воспитании. М.: 1978.
22. Бютнер К. Жизнь с агрессивными детьми. - М.: 1991.
23. Селье Г. От мечты к открытию. М.: 1987.
24. Соколова Е.Т. Проективные методы исследования личности. М.: 1980.
25. ҚР Конституциясы.
26. Неке және отбасы туралы Заң. 1999.
27. Білім туралы Заң. 2002.
28. Әль-Фараби Ә.Н. Бақытқа жету жайында. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық 10 т. Алматы: 2006.
29. Бальзак О. Жизнь замечательных людей. М.: 1982.
30. Кон И. С. Открытие «Я» М.: Просвещение, 1978.
31. Козырева Е.А. Программа психологического сопровождения школьников, их учителей и родителей с 1 по 11 класс. М., 1997.
32. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 томах. - М.: 1982.
33. Гелинский С.И., Афанасьев В.С. Социология девиантного поведения. Спб.: 1993.
34. 2009 жылдың қорытындысы бойынша мәлімет. (Детская комната).
35. Вестник ВШ. № 5, 2008.
36. Прихожан А.Н., Толстых Н.Н. Подросток в учебнике жизни. М.: 1978.
37. Невский И.А. Возрастные особенности психического развития детей. М.: 1992.

38. Столяренко Л.Д. Основы психологии. - . Ростов-на-Дону: 2002.
39. Овчарова Р.В. Семейная академия: Вопросы и ответы. М., 1996.
40. Выготский Л.С. Давыдов В.В. Психическое развитие в младшем школьном возрасте. М.: 1973.
41. Эльконин Д.Б. Детская психология. М.: 1982.
42. Семашко И.А. Диагностика и коррекция отклонений в поведении подростков. М.: 1999.
43. Мертон Р.К. Изучение структуры личности. М.: 1987.
44. Семаго М.М. Рабочий журнал психолога образовательного учреждения. М.: 2002.
45. Малькова З.А. Психологическая служба американской школы. М.: 1988.
46. История зарубежной психологии. Тексты. /Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан – М.: 1986.
47. Шабаева А.Ф. История педагогики. М.: 1980.
48. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. - М.: 1997.
49. Балалар құқыға туралы Заң.
50. Қайырова Ж. Ауытқушы мінез-құлықтың шығу себептері мен факторлары /Қайырова Ж.// Қазақстан мектебі – 2006 -№1 –С.62-67 бет
51. Шабаева А.Ф. История педагогики. М.: 1980.
52. Битянова М.Р. Практическая психология. - М.: 1997.
53. Дубровина И.В. Настольная книга школьного психолога. - М.: 1996.
54. Прихожан А.Н., Толстых Н.Н. Подросток в учебнике жизни. М.: 1978.
55. Зейгарник Б.В. Патопсихология. М., 2000.
56. Забрамная С.Д. Отбор умственно отсталых детей в спецучреждения. М.:1982.
57. Нұрмұхамбетова Т.Р. Тәжірибелік психология. I т. – Шымкент: 2006.
58. Осипова А.А. Введение в практическую психокоррекцию. - М.: 2000.
59. Братусь Б.С. Аномалии личности. М.: 1988.
60. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. М.: 1982.
61. Овчарова Р.В. Семейная академия: Вопросы и ответы. М., 1996.
62. Дубровина И.В. Положение о деятельности школьного психолога. М.: 1996.
63. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. - М.: 1996.
64. Прихожан А.Н., Толстых Н.Н. Подросток в учебнике жизни. М.: 1978.
65. Матейчик З. Родители и дети. Книга для учителя. М., 1992.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

TARİHTE FERGANA OLAYLARI VE AHISKA TÜRKLERİNİN AZERBAYCAN'DA
YERLEŞİMİ (1989)

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN

Ankara Üniversitesi

Ankara/Türkiye

spiriyeva@hotmail.com

ÖZET

Bu makalede, eski Türk halklarından biri olan Ahıska Türklerinin 1944 yılında tarihi vatanları Gürcistan SSC topraklarında bulunan Ahıska'dan Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerine sürgün edilmelerini konu almaktadır. Ancak bu halkın tarihi vatanları olan eski topraklarına geri dönmelerine izin verilmemesi konusu da ele alınmaktadır. Bunun için de halkın bir kısmı Azerbaycan'a yerleştirildi. Makale, bu insanların 1980 yıllarının sonunda da Azerbaycan'da yeni bir yurt bulduklarını, onların yaşam tarzıyla birlikte tarihi topraklarına dönmek için mücadele ettiklerini yansıtıyor.

Bu çalışma, Ahıskalıların Azerbaycan ve halkıyla daha geniş ve eski bağlarının olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Ahıska Türklerinin Azerbaycan'a göç ve yerleşmelerinin gerçek sebepleri ile kültürel gelişimleri de aydınlatılmıştır. Bu nedenle yirminci yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında Fergana bölgesinde yaşanan süreçlerin özünü ve ana yönlerini ele almak en önemli konulardan biridir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Fergana, Ahıska Türkleri, Vatan, göç.

TARİXDƏ FƏRQANƏ HADİSƏLƏRİ VƏ AHİSKA TÜRK LƏRİNİN AZƏRBAYCANA MƏSKUNLAŞMASI (1989-CU İL)

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN

Ankara Universiteti

Ankara/Türkiyə

spiriyeva@hotmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə gədim Türk xalqlarından biri olan Ahıska Türklərinin 1944-cü ildə öz tarixi Vətənləri Gürcüstan SSR ərazisində yerləşən Ahıska'dan Gazaxıstan və Orta Asiya respublikalarına sürgün edilməsindən yazılır. Lakin öz əzəli torpaqlarına qayıtmalarına icazə verilməməsi ilə əlaqədar olaraq da əhali Azərbaycan'da məskunlaşdırılmışdı. Bu xalq 1980-ci illərin sonunda da Azərbaycanda özlərinə yeni Vətən tapmaları, əhalinin həyat tərzilə yanaşı, onların öz tarixi torpaqlarına dönmələri uğrunda mübarizə aparmaları məqalədə öz əksini tapmışdır.

Bu çalışmada göstərir ki, Ahıskalıların Azərbaycanla, onun xalqı ilə daha geniş və gədim əlaqələri olmuşdur. Eyni zamanda Ahıska Türklərinin Azərbaycana köçməsinin və burada məskunlaşmasının, eləcə də mədəni inkişafının real səbəblərinə aydınlıq gətirilmişdir. Bunun üçün də XX əsrin 70-80-ci illərində Fərqanə bölgəsində cərəyan etmiş proseslərin mahiyyətini və əsas istiqamətlərini nəzərdən keçirmək mühüm əhəmiyyətə malik məsələlərdən biri olaraq qələmə alınmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Fərqanə, Ahıskalı Türklər, Vətən, göç.

Ahıska türklərinin Azərbaycana köçməsinin və burada məskunlaşmasının, eləcə də mədəni inkişafının real səbəblərinə aydınlıq gətirmək üçün XX əsrin 70-80-ci illərində Fərqanə bölgəsində cərəyan etmiş etnososial və etno-siyasi proseslərin mahiyyətini və əsas istiqamətlərini nəzərdən keçirmək mühüm əhəmiyyətə malik məsələlərdən biridir. Başqa sözlə, Fərqanə vadisində iqtisadi və sosial strukturların uzun sürən böhranının etnik səbəblərini, etnomədəni və etnopsixoloji amillərin nəzərə alınması şərtilə bu regionda əhalinin və əmək resurslarının təkrar istehsalı mexanizmini açıb göstərmək olar. 70–80-ci illərdə burada baş vermiş sosial-siyasi proseslərdə etnik və dini amilləri araşdırmaq həmin bölgədə faciələrlə üzləşmiş Ahıska türklərinin o dövrdə etnosiyasi durumunun öyrənilməsində mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Fərqanə vadisinin sosial və etnodemoqrafik durumu, burada gedən demoqrafik proseslər, əhalinin həyat səviyyəsi və gəlirləri, əhalinin məşğulluq strukturu kimi komponentlərin qısaca da olsa nəzərdən keçirilməsi Ahıska türklərinin tarixinin bu kəsiminin mürəkkəb və ayrılmaz hissəsinə aydınlıq gətirmiş olardı.

Orta Asiyanın ən qədim tarixi bölgələrindən biri olan Fərqanə vadisinin nisbi coğrafi təcrid vəziyyətində olması (bu amillərdən yalnız biridir) çox güman ki, onun etnik tarixində, eləcə də regionun əhalisinin maddi və mənəvi mədəniyyətinin formalaşmasında xüsusi cəhətlər kəsb etdirmişdir.

Müasir mərhələdə bütün dünyada, o cümlədən postsovet məkanında yaşayan xalqların milli mənlük şüurunun gücləndiyi bir zamanda millətlər arası problemin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. «Kommunizmin son fazası olan millətçilik» (Mixnik, 2011) hazırda daha çox aktualıq kəsb edən nəzəri araşdırmalar obyektinə, müasir etnosiyasi proseslərin mühüm mexanizminə çevrilmişdir. Bu baxımdan götürüldükdə, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlində Fərqanədə baş vermiş etnosiyasi proseslərin tarixi-siyasi səbəblərinin araşdırılması bugünkü reallıqları öyrənmək baxımından müstəsna rol oynayır. Doğrudur, biz bu problemə dərinədən, geniş toxunmaq fikrində deyilik. Lakin bunu deməyi özümüzə borc bilirik ki, Kokand xanlığının Rusiya tərəfindən işğalı və kapitalizmin inkişafı ilə Fərqanə vadisində etnik proseslərin məcrasında üzə çıxan problem, təəssüf ki, SSRİ-nin dağılmasından sonra daha konfliktli şəkildə təzahür etmiş, sonradan digər azsaylı etnik birliklər kimi bu regiona sürgün olunmuş Ahıska türklərinin taleyində də faciəli izlər buraxmışdır.

Digər tərəfdən, sovet cəmiyyətinin permanent böhranı məhz 70–80-ci illərdə özünün yüksək nöqtəsinə çatmışdır. Böhran çoxdan bəri gizli xəstəlik şəklində olan milli məsələni qabartdı və onun həllinə ehtiyacı üzə çıxardı. Həmin dövrdə, yəni 80-ci illərin ikinci yarısında etnik-milli amil antiimperiya, mərkəzdən qaçma meyillərinin detanatoru oldu və məlum olduğu kimi, 90-cı illərin əvvəlində Sovetlər İttifaqının dağılmasına və onun yerində yeni respublikaların yaranmasına çıxaran səbəblərdən birinə çevrildi. Təkcə bu amilin özü ümumiyyətlə milli tariximizin həmin ayrılmaz kəsimini öyrənməyi son dərəcə aktuallaşdırır.

Rəsmi ideologiyanın dərk etmədiyi faciə bəlkə bilərəkdən M. Eynşteynin yeritdiyi yanlış «millətçilik» ideyası olmuşdur. Tədqiqatçı M. Eynşteyn «İdeoloji təsir vasitələri» əsərində haqlı olaraq göstərir ki, sovet dövründə iqtidar ideoloqları eyni hadisələri təsvir edən anlayışları uydurmaqla vətəndaşların şüurunda təhrif olunmuş anlayışlar sistemi formalaşdırırdılar. Məsələn, sülhsevərlik, vətənpərvərlik, millətçilik, beynəlmiləçilik, kosmopolitizm və b. belə anlayışlardan olmuşdur. Xalqların linqvistik və siyasi təcrübəsi göstərir ki, «millətçilik» anlayışı Qərbdə və Sovet gerçəkliyində eyni məna kəsb etməmişdir. Qərbdən fərqli olaraq hələ son illərə qədər Sovet tarix ədəbiyyatında ittifaq müqaviləsi layihəsində şovinizm və millətçilik eyni kateqoriyaya aid edilirdi (İzvestiya, 26 temmuz 1991). Halbuki, bu anlayış, yəni millətçilik Qərb alimlərinin əsərlərində mənlük şüurunun artması, mənəvi dirçəliş, öz mədəniyyətinə məhəbbət, milli hərəkətin ideologiyası kimi başa düşülür. Məsələn, M. K. Atatürk, İ. Qandi, Ə. Nasir və b. bu qəbilli millətçilər olmuşlar. Sovet İttifaqının Perspektiv Öyrənilməsi İnstitutunun direktoru A. Motjyo millətçilik anlayışından bəhs edərkən göstərir ki, millətçilər öz millətini sevnələr, onun üçün siyasi özünüidarə formalarını axtaranlar, müstəqilliyini arzu edənlərdir (Motjyo, 1991).

Məhz bu səbəbdən də imperiya qüvvələri koloniyalarda baş verən milli-azadlıq hərəkətinə həmişə xalqların «millətçiliyinin» (neqativ mənada) təzahürü kimi yanaşmış, onların

azadlıq ideallarını bu şüar altında gözdən salmağa çalışmışlar. Bu termin imperiyapərəst ideologiyanın alfa və omeqasıdır.

Fikrimizə aydınlıq gətirmək üçün aşağıdakı metodoloji əhəmiyyət kəsb edən məqamlara toxunaq. Birincisi, son yetmiş il, xüsusilə Cənubi Qafqaz və Orta Asiya respublikaları üçün «millətlərin formalaşması» dövrü olmuşdur. 80-ci illərin tarixi təcrübəsindən meydana gəlmiş yeni milli hərəkətlər demoqrafik cəhətdən daha sıx və həmrəy olan etnik və dini qrupların milli mənlilik şüurunun artmasına imkan yaratmış, milli özünüdərk üçün mühüm sosial-psixoloji mexanizm olmuşdur.

İkincisi, sovet siyasətində milli dillərdən və milli kadrlardan, milli ucqarlardan istifadə olunması milli respublikalarda qeyri-rus əhalisinin dil imkanlarını, siyasiləşməsini artırmışdır. Milli fəhlə sinfinin yaranması, milli ziyalıların və etnik siyasi elitanın formalaşması millətlərin statusunun artmasına geniş sosial zəmin yaratmışdır.

Üçüncüsü, mərkəzlə etnik ucqarlar arasında münasibət əsasən imperiya-müstəmləkə münasibətləri olmuşdur. Bütün sovet vətəndaşları, o cümlədən ruslar da sovet adamı olaraq adlandırılmışlar. Etnik mənsubiyyət bir növ vəzifəyə yararlı olub olmamaq meyarına çevrilmişdir.

Dördüncüsü, əgər bir çox məsələlərdə etnik identifikasiyanın əhəmiyyəti artmışdırsa, digər sahələrdə xalqlar kəskin təqibə məruz qalırdı. Bir neçə illər ərzində rəsmi sovet ideologiyası və dövlət siyasəti sovet xalqlarının yaxınlaşması və qovuşması, eləcə də vahid sovet mədəniyyətinin yaradılması naminə çıxış etmişdir. Xalqların miqrasiyası, siyasi və intellektual elitanın rus dili zəminində formalaşdırılması, dinin nüfuzdan salınması sosial mühiti kökündən dəyişdirirdi.

Beşincisi, sovet modernizasiya siyasəti, sosialist iqtisadiyyatının və cəmiyyətin sosial institutlarının demokratik şüarlar əsasında «dəyişikliklərə» məruz qalması, əslində demokratik sosializm ideyasını gözdən salırdı.

Altıncısı, repressiya və deportasiya siyasəti xalqları adət etdikləri etnik sosial-psixoloji mühitdən ayıraraq, daha mobil xalqlarla birgə yaşamaq məcburiyyəti yaratmışdı. Süni şəkildə marginallıq mühiti və psixologiyası yaratmaqla yerlərdə «yerli xalq» və «gəlmə xalqların» qarşıdurması ortaya qoyulmuşdur.

Yeddincisi, Kommunist Partiyası bütün dünyaya car çəkərək Sovet İttifaqında «Milli məsələnin» birdəfəlik həll olunduğundan xəbər verirdi. Çoxmillətli imperiyada milli məsələnin həllində meydana çıxan çətinliklərin səbəbi bunda idi ki, millilik və etnik mədəniyyət iqtisadi parametrlərə müncər edilir, etnik mədəniyyətin aparıcı roluna diqqət yetirilmirdi.

Bütün bu etnososial və etnosiyasi meyillər həmin bölgədə yaşayan insanların, xalqların və etnosların həyatının sosiallaşmasında və sovetləşməsində bariz şəkildə üzə çıxırdı. Ərazisində Ahıska türklərinin də yaşadığı Fərqanə əhalisinin iqtisadi həyatının infrastrukturunu, onun sosial-iqtisadi durumu obyektiv olaraq sosial gərginliyini iqtisadi sahədən etnoslar arasındakı münasibətlər sferasına keçirmək üçün çox əlverişli şərait yaratmışdı. Fərqanədə məskunlaşmış etnik qrupların, o cümlədən Ahıska türklərinin yaşaması köklü xalqlardan yaxşı olmuşdur. Söhbət şəhərdə yaxşı yaşayan rus dilli əhalidən gedir. Elə bu səbəbdən də hər bir sosial problem milli məsələ

səviyyəsinə qaldırılırdı.

Nəzərdən keçirilən dövrdə Fərqanə vilayətində kənd təsərrüfatı əsasən aqrosektorda əkin sahələrinin genişləndirilməsi yolu ilə, intensiv meliorasiya tikintisi sayəsində inkişaf edirdi. Sənayedə isə inkişaf əsasən yeni qüvvə və obyektləri ənənəvi sənaye işlərinə cəlb etmək yolu ilə gedirdi. Bir sözlə, 80-ci illərin sonunda Fərqanə regionu üzrə sənaye istehsalının ümumi həcmində 80 %-i xammal verən və yarım fabrikat buraxan sahə təşkil edirdi. Bu isə əhalinin əmək məşğuliyyətini intensiv təmin etmək üçün sənaye potensialından lazımınca istifadə olunmasına imkan vermirdi. 1989–1990-cı illərdə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, Fərqanə vadisində istehsal qüvvələrinin inkişafında və yerləşdirilməsində etnik-təsərrüfat gərginliyini artırırdı. Qəribədir ki, belə gərginlik yerli xalqların həyatında daha çox təzahür edirdi.

Daha dəqiq götürülsə, sahələr üzrə struktur qeyri-tarazlıq, ərazi üzrə qeyri-bərabər paylanma, sənayenin üstünlük təşkil etdiyi yerlərdə istehsal fondlarından axıra kimi istifadə etməmək şəhərlə kənd arasında təsərrüfat, etnik konfliktlər və s. bu bölgənin sosial-iqtisadi həyatının başlıca xüsusiyyətlərini təşkil edirdi. Sənayenin az inkişaf etdiyi rayonlarda azad əmək resurslarından axıra kimi istifadə edilməməsi, xalq istehlakı mallarının və ərzaq məhsullarının azlığı kimi hallar bütövlükdə sosial-etnik gərginliyin baş qaldırmasının real səbəbləri olmuşlar.

Sovet İttifaqında 80-ci illərdə kənd təsərrüfatı istehsalının, ərzaq probleminin kəskinləşməsi struktur böhranını artırırdı ki, bu hal Fərqanə kimi iqtisadi infrastrukturunu konfliktli olan bir regionda öz təsirini göstərməyə bilməzdi.

Digər bir məsələ regionda 70–80-ci illərdə etnodemoqrafik proseslərdə üzə çıxan problemlər, meyillər və ziddiyyətlərdir. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, sovet ictimai elmlərində, xüsusilə milli məsələnin mahiyyətini «dərindən» öyrənən elmlərdə demoqrafiya problemi ikinci planda götürülürdü. Halbuki, istər repressiya, istərsə də deportasiyalarla bağlı problemlərin öyrənilməsində demoqrafiyanın anlayışları və kateqoriyaları mühüm elmi-metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə alınmırdı ki, etnoloji və tarixi araşdırmaların göstərdiyi kimi məhz demoqrafiya amillərinin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikaları mürəkkəb səbəb-nəticə əlaqələri vasitəsilə sosial-iqtisadi dəyişikliklərlə kömək etmiş olur.

Tarix elə gətirmişdir ki, Fərqanə vadisində yaşayan əhalinin artım tempi çox yüksək olmuşdur ki, bu da son nəticədə sosial-iqtisadi və etno-demoqrafik vəziyyətin gərginləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, burada demoqrafik vəziyyət hələ XIX əsrin sonundan başlayaraq gərgin xarakter kəsb etməyə başlamışdır.

İşçi qüvvəsinin bolluğu və iş yerlərinin çatışmaması ilə bağlı olaraq regionda əhalinin məşğulluğu həmişə problemlər yaratmışdır. Sürətlə artmaqda olan əhalinin ehtiyacını yalnız kənd təsərrüfatı məhsulları hesabına ödəmək mümkün deyildi. Əhalinin sürətlə artımı və onların lazımı tələbatının ödənilməməsi ətraf mühitə də öz mənfi təsirini göstərirdi. Kənd yerlərindən şəhərə axın tək-cə mövcud prosesi sürətləndirmir, həm də iqtisadi geriliyi artırırdı. Bütün bu amillər iqtisadi-siyasi müstəvidə qeyri-sabitlik yaradır, onun mənfi nəticələri isə regiondan kənarda da hiss olunurdu. İşsizlik probleminin kəskin xarakter alması daha ağır nəticələrə gətirib çıxarırdı. Mübaliğəsiz demək olar ki, Fərqanə vadisinin özünəməxsus demoqrafik taleyi olmuşdur. Bu gün də həmin region əhalinin ən sıx məskunlaşdığı ərazilərdən biri olaraq

qalmaqdadır.

Regionun etnosiyasi durumu da bir problem kimi xüsusi tədqiqat obyektı olmalıdır. Həmin problemin analitik təhlili burada millətlərarası münasibətlərin sosial-siyasi və etno-psixoloji aspektlərinin, dini amillərin ictimai-siyasi proseslərə təsirinin kompleks öyrənilməsinə kömək etmiş olardı. Çünki yuxarıda sadaladığımız amillər özünü son nəticədə siyasi konfliktlərdə göstərmiş olur. Ümumiyyətlə, hələ çarizm dövründə xammal mənbəyi kimi baxılan Fərqanə vadisində etnik amil heç zaman nəzərə alınmamışdır. Ahıska türklərinin də bu ərəziyə deportasiya olunduğu bütün xalqlar kimi «doğma tarix» anlayışı itmişdi.

Digər xalqlar kimi Ahıska türklərinin də hüquqlarının pozulmasına səbəb, milli mənləklərin unudurulmasına cəhd göstərən amillərdən biri də Sov.İKP-nin regionda yeritdiyi səriştəsiz kadr siyasəti olmuşdur. Kadr siyasətinin yerinə yetirilməsində başlıca rolü rusdilli funksionerlər oynayırdı. Müxtəlif yerlərdə «gürcü işi», «özbək işi» kimi qondarma problemlər yaratmaqla mərkəz, əslində ruslaşdırma siyasətini daha da dərinləşdirirdi. Tədqiqatçı A. Avtorxanov regionda həyata keçirilən kadr siyasətindən bəhs edərək yazırdı: «Leninin böyük rus heyvərəsi» adlandırdığı rus bürokratı, milli respublikalarda özünü azyaşlı uşaqlar üzərində despot-qəyyum kimi aparır. «Böyük qardaş» onları öyrədir, başa salır, cəzalandırır, amma heç vaxt özünə bərabər saymırdı. Lakin «böyük qardaşın» bədbəxtliyi bundadır ki, «kiçik qardaşlar» təbiətin qanununa əsasən getdikcə böyüyür və əldən düşmüş despotun tabeçiliyindən çıxmağa başlayırlar» (Avtorhanov, 1990: 132). Ahıska türklərinin düçar olduğu faciə göstərir ki, Fərqanədə baş verən hadisələr onlara daha çox sosial-psixoloji təsir etmişdir. «Qarabağ kartı» kimi «Fərqanə modeli» də Sovetlər İttifaqının dağıdılmasında öz rolunu oynamışdır. Əsasən türk xalqlarının mənliliyini qırmaq üçün məlum qırğınlar Azərbaycanda, Özbəkistanda və Qazaxıstanda törədilmişdir. Ona görə də həm Qarabağ, həm də Fərqanə hadisələri məişət səviyyəsində deyil, real, elmi-professional tərakkür mövgeyindən öyrənilməlidir. Şübhəsiz ki, keçid dövrünün ziddiyyətləri onsuz da sosial-iqtisadi problemlərlə «zəngin» olan Fərqanə vadisində daha ağırlı keçmiş və indi də onun nəticələri özünü göstərməkdədir.

Ahıska türkləri harada yaşamaqlarından asılı olmayaraq (o cümlədən Fərqanə vadisində) öz milli dəyərlərini qoruyub saxlamağa çalışmışlar. Lakin bu regionda XX əsrin 70–80-ci illərində baş vermiş «etnik partlayış», resurs bazasının tükənməsi milli-mədəni dirçəlişə tamamilə mane ola bilməmişdir. Ahıskalıların mentalitetinin tarixi-mədəni xüsusiyyətləri ölməmiş, xalqın öz etnik köklərini yaşatmasına, onun bir milli varlıq kimi mövcudluğuna yardımçı olmuşdur. Ahıska türkləri kimi digər deportasiyaya məruz qalmış xalqların tarixi taleyi bir daha göstərir ki, hazırda ictimai elmlər sistemində etnoregionun siyasi amili dərindən təhlil edilməli, xüsusi elmi-metodoloji sahə kimi predmet hüququ qazanmalıdır.

Fikrimizcə, burada ilkin metodoloji yanaşma belə olmalıdır: millətlərarası münasibətlərin gedişində mənafeələrin üst-üstə düşməməsi onların dialektik inkişafından, milli, bəşəri məqsəd və vəzifələrin daxili qarşılıqlı əlaqəsindən irəli gələn ziddiyyətlərdən törəyir. Ona görə də millətlərarası münasibətlərin həlli konstitusiyaya və müvafiq hüquq sistemi əsasında həyata keçirilməsidir.

Belə bir prinsip nəzərə alınmalıdır ki, istənilən regionda (söhbət yalnız Fərqanə

vadisindən getmir) meydana çıxma biləcək qeyri-sabitlik ilk növbədə azsaylı, xüsusilə deportasiyaya məruz qalmış xalqların siyasi vəziyyətinə daha çox təsir göstərir. Ən ümumi kontekstdən götürülsə, Fərqanədə baş verən faciənin obyektiv səbəblərindən biri də Özbəkistanda ictimai-siyasi şüurun zəif olmasıdır.

Lakin təcrübə göstərdi ki, ümumiyyətlə, nəinki, Özbəkistan, eyni zamanda bütün respublikalar tarixi gerçəklikdən və mümkünlükdən uzaq xəyali bir sosializm qurmağa cəhd edilmişdir. Özbəkistanın əksər yerləri kapitalizm dövrünü yaşamamış, demək olar ki, birbaşa sosializm ictimai-siyasi formasına daxil olmuşdur. Özbəkistan əhalisinin milli şüurunun zəif formalaşmamasını onunla izah etmək lazımdır ki, feodal ictimai-siyasi quruluşunun düşüncəsindən böyük sosial-iqtisadi təkamül yolu keçmədən qısa zaman kəsiyində milli şüur hələ qəbul etməyə hazır olmadığı sosializm gerçəkliyi ilə üzləşdi. Milli şüurun formalaşması aylarla, on illərlə deyil, bəzən əsrlərlə davam edən təkamül prosesidir. Bütün bu amillər onu deməyə imkan verir ki, Özbəkistan əhalisi, bir sıra digər türkdilli dövlətlərin əhalisindən fərqli olaraq Fərqanə hadisələrində türk milli şüurunu, türkçülük düşüncə tərzini, öz milli identikliyi dərək etməmişdir. Daha doğrusu, türkçülük zəminində etnik şüurun formalaşma amili olan özünü təsdiq formasının olmaması Fərqanə hadisələrində tam aydınlığı ilə təzahür etmişdir.

XX yüzilliyin 80-cı illərinin ortalarından başlayaraq Sov.İKP MK-nın Baş katibi M. S. Qorbaçovun dəstəyindən istifadə edən ermənilər xeyli fəallaşmışdılar. Onların təklifi ilə M. Qorbaçov SSRİ Baş Prokurorluğunun müstəntiqləri Telman Qdlyan və Nikolay İvanovun rəhbərliyi altında yoxlama qrupu təşkil edilməsi barəsində göstəriş verir. Bunların rəhbərlik etdiyi istintaq qrupu ilk dəfə olaraq Özbəkistan Respublikasına göndərildilər. Sonradan onların apardığı istintaq işlərinin saxtakarlıqla aparıldığı sübut olunmuşdur. Bəlli olmuşdur ki, bu qrup «pambıq pripiskası» adı altında Orta Asiya respublikalarına pul toplamaq üçün göndərilmişdi (Sasiyev, 2001: 175). Türk dünyasının qəddar düşməni olan Qdlyanlar öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün açıq-aşkar, heç kimdən çəkinmədən rüşvət toplayırdılar. Sonradan bəlli olmuşdu ki, həmin pullar onların öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün – Ermənistandan, Qarabağdan Azərbaycan vətəndaşlarını didərgin salmaq üçün lazım imiş (Sasiyev, 2001). Elə həmin günlərdə Özbəkistan KP Mərkəzi Komitəsinin katibi Osman Xocayevin heç bir inandırıcı səbəb göstərilmədən vəzifədən azad olunması və yerinə anası erməni olan Rafik Nişanovun Özbəkistan KP MK-nın birinci katibi təyin edilməsi məlum Fərqanə faciəsinin özülünün qoyulmasına səbəb olmuşdu. 1988-ci ildə məkrli deportasiya siyasətinə təkən vermək üçün Özbəkistanda qəsdən ortaya atılan «Ruslara ölüm!» şüarı riyakarcasına təxribatçılar tərəfindən Ahıska türklərinin adına çıxarılır. Məkrli təbliğatla inandırmağa çalışırdılar ki, guya bu fikirlər Ahıska türklərinə məxsusdur. Süni milli münaqişələr yaratmaq məqsədilə aparılan təbliğat Özbəkistanda yaşayan Ahıska türklərinin mənfətinin yaradılmasına, daha doğrusu, iki türk xalqı arasında düşmən münasibətlərinin formalaşmasına yönəldilmişdi.

R. Nişanovun ermənipərəst mövqeyinin nəticəsi idi ki, etnokonfliktə xidmət edən təbliğatın qarşısı nəinki alınmadı, əksinə, sovet məkanında digər yerli milli münaqişələrin törədilməsi üçün münbit şərait yarandı. Bu dəhşətli hadisənin bilərəkdən qarşısının alınmaması

Özbəkistandan Ahıska türklərinin didərgin düşməsinə səbəb olmuşdur.

İş o yerə çatmışdı ki, Ahıska türklərinə qarşı düşmənçilik təbliğatı Özbəkistanın da yerli mətbuat orqanlarında özünə yer almışdı. «Fərqanə küçələrində ahıskalılar məhv edilib», «Onların başı kəsilib», «Onları yandırdılar» kimi qərəzli yazılarda bu təbliğatın başlıca materiallarına çevrilmişdi. «Körpələrin ətləri analarına yedirdilir» kimi böhtanlara əsaslanan çirkin təbliğatın getdiyi bir vaxtda Sov.İKP MK-nın 1989-cu il may–iyun aylarında keçirilən XXVII qurultayın onuncu iclasına sədrlik edən R. Nişanov soyuqqanlıqla demişdir: «Orada heç bir şey yoxdur, bazarda çiyələk üstündə dava düşmüşdür, o xəbər də gəlib bura çatmışdır» – Ahıskalıların düçar olduqları dəhşətli faciəni ali rəhbərlik bu cür təhrif olunmuş formada sovet ictimaiyyətinə yalan şəkildə çatdırmaqla, əslində bu faciənin daha da qızıdırılmasına rəvac vermiş olurdu (Sasiyev, 2001).

Fərqanə hadisələri 1989-cu ilin may ayının 23-dən iyunun 8-ədək davam etdi. Pulla tutulmuş və silahla təmin olunmuş dəstələr bu vandalizmi başqa yerlərdə də həyata keçirmək üçün Özbəkistanın Ahıska türkləri məskunlaşdığı digər vilayətlərinə üz tuturdular. Sır-Dərya vilayətində Fərqanədən gələn yük maşınları, avtobuslar saxlanılmış, yoxlanışdan sonra içində müxtəlif partlayıcı maddələrin olması aşkarlanmışdır. Fərqanədən gələn cinayətkar qrupdan çoxlu narkotik maddələr müsadirə olunmuşdur (Kaipbergenov, 1989).

1989-cu ildə Fərqanədə Ahıska türklərinə qarşı törədilən bu cinayət əsl genosid, soyqırım idi. Evlərə od vurulur, uşaqlar, qocalar alov içinə atılır, hamilə qadınlar doğranılır... Bu və ya digər hadisələr ahıskalıların soykökünə, mənəviyyətinə vurulan dəhşətli zərbədir. Bu hadisələr yerli insanlar tərəfindən deyil, regiona gətirilmiş, pulla ələ alınmış silahlı quldur dəstələri tərəfindən törədilirdi. Fərqanə olaylarının Saatlı rayonunun Varxan kəndində, Xaçmaz rayonunun Müşkür kəndində, Xızı rayonunda və başqa yerlərdə məskunlaşmış canlı şahidləri həmin hadisələri, tük ürpədici faktlarla təsdiqləyirlər.

Saatlı rayonunun Varxan kəndində yaşayan Əhməd Mərdan oğlu Fərqanə hadisələri barədə belə deyir: «Mən Fərqanədə taksi sürücüsü idim. Axşam olan kimi çoxlu avtobuslarla, yük maşınları ilə 10 minlərlə adam gətirib şəhərə boşaltdılar. Hamısı silahlı idi. Yerli polis onlara heç nə demirdi. «Türklərin evlərinə od vurun» – deyərək, bağıra-bağıra əllərindəki məşəllərlə evləri yandırdılar. Səhəri gün ordu hissələri gəldilər. Sağ qalanları, şikəst olanları təyyarə limanına daşıdılar». Hadisənin şahidlərindən biri 1940-cı ildə Ahıska rayonunun Sinuban kəndində anadan olmuş, 1989-cu ildən Xızı rayonunda məskunlaşmış Minurə Rüstəmovanın dedikləri: «Şəhər od tutub yanırı, səhərin açılmasına ümidimiz yox idi. Küçələrdə maşınların, pulla tutulmuş adamların bağirtisindən qulaq tutulurdu. Bir neçə gündən sonra onların qarşısını aldılar». May ayının 23-də şəhərdə sağ qalanları, şikəst olanları təyyarə limanına daşıdılar. May ayının 23-dən iyun ayının 4-nədək biz orada qaldıq. Nəhayət 11 gündən sonra, SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri N. A. Rıjkov bizim yanımıza gəldi. O, bizim vəziyyətimizi gördü, dinlədi, sonra hönkür-hönkür ağlamağa başladı. O, «Bu hadisəni alman faşizminin törətdiyi hadisələrlə müqayisə etdi. Günahsız sovet adamlarının belə vəhşiliklərə məruz qaldığını heç vaxt təsəvvür etməmişəm»–deyərək, bizim halımıza acıdı. Sonra biz Azərbaycana üz tutduq və bizi Saatlı

rayonuna gətirdilər. Saatlı rayon PK-nın birinci katibi Atabəy Cahangirov bizi qarşıladı. Əlverişli şərait yaratmaq üçün hər cür imkandan istifadə etdi».

1989-cu il Fərqanə hadisələri ilə əlaqədar təkcə Saatlı rayonunda 1286 ailə, 10000 nəfərdən çox Ahıska türkü yerləşdirilmişdi. Onlar inzibati binalarda, məktəblərdə, yerli adamlarla bir yerdə və çadırlarda yaşamağa başladılar. Köçkünləri işlə təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Dövlət Plan Komitəsinin təlimatına əsasən, orada toxuculuq fabrikinin, çini qablar və elektrik avadanlıqları zavodlarının filialları fəaliyyətə başladı. Elə ilk günlərdə Fərqanədən köç etmiş ahıskalıların xahişi ilə Azərbaycandan olan SSRİ Ali Sovetinin deputatlarının bir qrupu onlarla görüşə gəlmiş və burada əhalinin birdən-birə, gözlənilmədən artımını balanslaşdırmaq məqsədi ilə yeni məktəblər, xəstəxanalar, digər məişət və xidmət obyektləri inşa edilməsi məsələlərini müzakirə etmişdilər. Elə həmin gündən də bu istiqamətdə quruculuq işləri sürətlənmişdir. Dövlət fonduna daxil olan 400 hektar torpaq sahəsi Fərqanə köçkünlərinin istifadəsinə verilmişdir.

Azərbaycanda ayrı-ayrı zavod, fabrik və digər müəssisələrin yardımından əlavə, Fərqanə qaçqınlarına rəsmi dövlət yardımını da nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət fondundan 700 ton taxıl, 600 kq yağ, 900 kq çay, 2 ton qənd, müxtəlif ehtiyacların ödənilməsi üçün 100 min manatdan çox pul vəsaiti ayrılmışdır. Yeri gəlmişkən, bütün məktəbyaşlı uşaqlar təhsilə cəlb edilmiş, 2000-dən çox ahıskalının işlə təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur. Fərqanədən didərgin düşmüş ahıskalıların məskunlaşması problemlərinə Saatlı rayon əhalisi tərəfindən ciddi yanaşılmış, onlar mehribanlıqla qarşılanmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Respublika mətbuatı ahıskalıların bağlı bu və ya digər məsələlərin işıqlandırılmasına ciddi və sistemli şəkildə yanaşırdı. Məsələn, Ə. Fərzəli «Elim sənə həyəndir» adlı yazısında Saatlı rayonunda məskunlaşmış ahıskalıların çoxsaylı problemlərini qələmə almışdır (Fərzəliyev, 1990). Beləliklə, yenidənqurma adlandırılmış illərdə də Ahıska türkləri Krım tatarları kimi uğrunda mübarizə apardıqları öz haqlı tələblərini dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq istiqamətində uğur qazana bilmədilər. Onlar özlərinin milli hüquqlarının bərpa edilməsi uğrunda mübarizəni genişləndirmək üçün yenidənqurma mərhələsindən istifadəyə cəhd göstərdilər. Onların qabaqcıl ziyalıları çox böyük çətinliklərlə maneləri dəf edərək, 1988-ci ilin avqust ayında Bakı şəhərində ahıskalıların I qurultayını keçirmişdi. Qurultayda SSRİ-nin müxtəlif yerlərindən gəlmiş 250 nümayəndə iştirak edirdi. Orada vətənə qayıtmaq naminə özlərini gürcü mənşəli hesab etmək istəyənlərin fikirləri qətiyyətlə dəf edilmiş və onların mövgeyi milli mənafeələrə xəyanət adlandırılmışdır. Qurultayın təzyiqi altında gürcü mənşəyini, soykökünü qəbul etmiş Ahıska türkləri öz mövqelərinin səhv olduğunu iştirakçılar qarşısında etiraf etmişlər. Bundan sonra qurultay Ahıska türklərini türk milləti kimi tanımaqla vətənə qayıtmağa nail olmaq uğrunda mübarizə aparmaq barədə qərar qəbul etmişdir. İştirakçılar və ümumiyyətlə bütün ahıskalılar bu qurultayı «birlik qurultayı» adlandırmışlar. Məhz 1988-ci ilin avqust ayında Ümumittifaq televiziyasında ilk dəfə olaraq Ahıska türklərinin liderləri ilə müsahibə efirə verilmişdir. Beləliklə, nəinki on milyonlarla Sovet tamaşaçısı, eyni zamanda çox milyonlu xarici seyrçilər də başı bəlalar, müsibətlər çəkmiş bu xalqın böyük faciəsindən xəbər tutmuşdular. Görünür, ahıskalıların taleyinə bundan da ağır

müsiibətlər yazılmışdır.

SSRİ rəhbərliyi Ahıska türklərinin vətənə dönmək uğrunda apardıqları ardıcıl və fəal mübarizənin qarşısını almaq üçün qeyri-bəşəri vasitəyə əl atdı. Ən dəhşətli faciə bundan ibarət idi ki, ahıskalılar bu dəfə də Özbəkistandan deportasiya olunaraq müxtəlif bölgələrə səpələndilər. Özbəkistanı tərk etməyə məcbur olunmuş 74 min nəfər ahıskalıdan 17,5 mini Qazaxıstanda, 16 mini Rusiyada, 40 min nəfərdən çoxu Azərbaycanda özünə sığınacaq tapa bildi (Yunusov, 2000). 17 gün ərzində Özbəkistan ərazisindən didərgin salınmış Ahıska türkləri haqda təkcə təsdiq olunmuş rəsmi sənədlərdə köçürülənlərin sayı aşağıdakı kimi göstərilmişdir: Səmərqənd vilayətindən 1310 ailə; Sır-Dərya vilayətindən 960 ailə; Daşkənd vilayətindən 556 ailə; Fərqanə vilayətindən 2705 ailə; Əndican vilayətindən 200 ailə; Nəmanqan vilayətindən 50 ailə, cəmi – 5781 ailə. Özbəkistandan didərgin düşmüş 5781 ahıskalı ailəsindən bəziləri bu gün də öz yaxınlarını, qohumlarını axtarmaqda davam edirlər. Onlar Rusiyanın 25, Ukraynanın isə 5 vilayətinə səpələnilər.

Gürcüstanda yaşamaq istəyən Ahıska türklərindən isə öz soyköklərindən, eləcə də, dinlərindən imtina etmək tələb olunurdu. Tarixi ərazilərindən uzun müddət ayrı düşmüş, vətən həsrətinə dözə bilməyən ahıskalıların bir qismi – 1211 nəfər (186 ailə) deyilən şərtləri qəbul edib Gürcüstanda məskunlaşdılar. Lakin Gürcüstan rəhbərliyi, hakimiyyət və icra orqanları onları təhqir edir, daha sürətlə assimilyasiyaya məruz qoymaq üçün süni şəkildə problemlər yaradırdılar. XX yüzilliyin 90-cı illərinin əvvəllərində Gürcüstanda belə ailənin yalnız 35-i qalmışdı. 150–160 ailə isə təhqirlərə və müxtəlif mərhumiyyətlərə dözməyərək həmin respublikanı tərk etdilər.

Gürcüstanı tərk etməyə məcbur edilmiş insanların bir qismi – 323 nəfəri Azərbaycanın Ermənistanla həmsərhəd rayonlarında məskunlaşdırılmışdır. Lakin 1989-cu il Fərqanə hadisələrindən sonra Azərbaycana köçürülən ahıskalılar üçün ilk günlər vəziyyət məlum səbəblərdən heç də yaxşı olmadı. Onların bir hissəsi erməni təcavüzünün qurbanı olaraq, yenidən məcburi köçkün, qaçqın taleyi yaşamaq məcburiyyətində qaldılar.

Belə ki, 1989-cu ildə Fərqanədən didərgin düşmüş ahıskalıların bir qismi Azərbaycanın Xocalı bölgəsində məskunlaşdırıldı. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və ona bitişik olan digər əraziləri 90-cı illərdə erməni təcavüzkarlarının hücumuna məruz qalarkən onlar da təcavüzə məruz qaldılar. Öz müstəqilliyini yenidən qazanmış Azərbaycan dövləti rus–erməni qoşun birləşmələrinin hücumuna məruz qalaraq, torpaqlarının 20 %-dən çoxunu itirmiş oldu.

Təkcə Xocalı şəhərində 300-ə qədər ahıskalı yerləşdirilmişdir. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalı faciəsi zamanı Azərbaycana pənah gətirmiş ahıskalılar erməni–rus hərbi birləşmələri tərəfindən qətlə yetirildilər. Əsrin faciəsi adlanan bu soyqırımında həlak olmuş ahıskalıların sayı barədə bu gün də heç bir məlumat yoxdur. Xocalıdan, eləcə də Dağlıq Qarabağdan didərgin düşmüş ahıskalıların bir qismi hazırda Bakı şəhərində normal yaşayış tərzinə uyğun gəlməyən yararsız yerlərdə, adi məişət şəraiti olmayan yataqxanalarda, zirzəmilərdə yaşayırlar. Lakin Azərbaycanda məskunlaşan Ahıska türklərinin vəziyyəti başqa respublikalardakı

soydaşlarımızın vəziyyətindən kəskin fərqlənirdi. Bu, ilk növbədə yerli xalqın ahıskalıları öz soydaşları kimi mehribanlıqla qarşılama və qayğısı ilə izah olunmalıdır. Həmin ailələr Azərbaycan Qaçqınlar Komitəsinin nəzarətinə götürülmüşlər. İndi onlar ahıskalılar kimi deyil, Azərbaycanın daxili qaçqın və köçkünləri kimi qeydiyyatla alınmışlar (Bakıhanov, 1983).

XX əsrin 80-ci illərinin II yarısından etibarən Sovet iqtisadiyyatını, siyasətini və ideologiyasını dərinlən laxladan bu böhran imperiyanın məlum «parçala və hökm sür» siyasətini də bir daha sarsıtdı. İmperiyapərəst hakimiyyət dairələri xalqlar, millətlər, dövlətlər arasında nifaq salmağa, milli məhəlli münafişlər törətməklə kifayətlənməyərək birbaşa müdaxiləyə əl atırdı. 1986-cı ilin dekabrında Qazaxıstanın Almatı şəhərində, 1989-cu ildə məlum hadisələr ərəfəsində Fərqanədə, 1990-cı ilin 20 yanvarında Bakıda və başqa yerlərdə həyata keçirilmiş vandalizm siyasəti buna əyani misaldır. Mərkəzin avantürist dairələrində, hərbi-sənaye kompleksi rəhbərləri arasında türkün düşmənləri ermənilər ittifaqın geniş ərazisində məskunlaşmış və gələcəkdə real sosial-siyasi qüvvəyə çevrilmək potensialına malik türkdilli dövlətlərdə digər xalqlar arasında nifaq salmağa, türk dünyasını parçalamaq istiqamətində geniş düşünülmüş və iri miqyaslı millətçilik siyasətini həyata keçirirdilər. Hadisələr göstərirdi ki, əvvəllər olduğu kimi, sovet dövlətinin milli siyasəti indi də repressiv xarakter daşıyır.

RSFSR Nazirlər Sovetinin 1986-cı il tarixli 1 sayılı qərarına əsasən Özbəkistandan Rusiyanın qeyri-qaratorpaq zonalarına və Volqaboyuna 100 min nəfərlik əhali köçürülməli idi. Bu köçürülmə siyasəti həmin ərazidə iqtisadiyyatın, xüsusən kənd təsərrüfatının inkişafına şərait yaratmalı və işçi kadrlarına olan ehtiyacı ödəməli idi. Məlum Fərqanə hadisələri ərəfəsində artıq 3 il idi ki, bu qərar kağız üzərində qalmışdı. Bu aksiyanı həyata keçirməklə düşmən bir güllə ilə iki hədəfi vura bildi.

Birincisi, türk xalqları arasında qardaş qırğını başlandı.

İkincisi, köçürülmə ilə əlaqədar qərarın həyata keçməsinin qarşısını aldılar.

Qərbdədir ki, vaxtilə çarizmin köçürmə siyasətini kəskin tənqid edən sovet rəhbərliyi həmin siyasəti dövlət səviyyəsində daha eybəcər şəkildə həyata keçirirdi. Daimi yaşayış yerlərini – Özbəkistan Respublikasını məcburi tərkdən etmiş Ahıska türklərinin RSFSR-də məskunlaşdırılması üçün lazımi şəraitin yaradılması haqqında SSRİ Nazirlər Sovetinin 26 iyun 1989-cu il tarixli 503 sayılı sərəncamına uyğun olaraq qaratorpaq ərazilərdə – Volqaqrad, Kurskda, Voronejdə onlara mədəni-məişət, sosial həyat şəraitinin yaradılması və iş yerlərinin qaydaya salınması nəzərdə tutulurdu. Həmin sərəncamdan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində müəyyən iş aparırdılar.

SSRİ Ali Soveti milli siyasət və beynəlxalq münasibətlər komissiyasının qərarından:

Özbəkistanda ictimai-siyasi fikrin zəifliyi, xüsusən özbək gənclərinin intellektual və mədəni səviyyəsinin çox aşağı olması, savadsız adamlarda mühakimə qabiliyyətinin azlığı ucbatından tənqibə tez uyur və cinayət törədirlər.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti Ahıska türklərinin problemləri ilə əlaqədar istintaq qrupu yaratmışdı. Lakin bu qrup formal xarakter daşımış, faktik olaraq hadisənin baş verməsində əsl günahkarları aşkar etməmişdir.

Özbəkistan SSR-in Fərqanə vilayətində yaranmış şəraitlə əlaqədar olaraq, 3319 ailə, 16 min nəfər insan Rusiya Federasiyasına köçürülmüşdür: Belqoroda 764 ailə (3870 nəfər), Voronejə 520 ailə (2374 nəfər), Kalininə 34 ailə (150 nəfər), Kurska 508 ailə (2618 nəfər), Orlova 963 ailə (4986 nəfər), Smolenskiyə 493 ailə (2200 nəfər). Yerli şəraitə uyğunlaşa bilməyən insanlar, xüsusən, uşaqların çoxu xəstəxanalara düşürdülər. Fərqanə hadisələrindən sonra Ahıska türkləri keçmiş SSRİ-nin bir çox şəhərlərində yerləşdirilmişdi. Ahıskalıların 40 min nəfərdən çoxu Azərbaycan ərazisində məskunlaşdılar. Onların müxtəlif ehtiyacları ancaq respublika hesabına ödənilməsi mümkün olmadığı üçün Azərbaycan hökuməti SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri L. A. Voroninə yardımla bağlı müraciət etmişdir (Bugay, 1994).

Azərbaycan SSR-ə köçmüş Ahıska türklərinə yardım haqda SSRİ Nazirlər Sovetinin 15 sentyabr 1989-cu il tarixli PP-25076 sayılı qərarında deyilirdi: Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin məlumatına görə, məlum Fərqanə hadisələrindən sonra Ahıska türklərinin könüllü olaraq Azərbaycana köçüb gəlmələrini nəzərə alaraq, 1989-cu ilə kapital qoyuluşu limiti bitdiyi üçün SSRİ Nazirlər Soveti 1990-cı ilə 703 milyon manat pul ayrılmasını nəzərdə tutmuşdur. SSRİ Dövlət Plan Komitəsinin sədr müavini V. A. Durasov 23 sentyabr 1989-cu ildə 526 Ahıska türkü Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ə. Vəzirova və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri A. Mütəllimova baş vermiş faciənin əsl günahkarlarının tapılması və başqa problemlərlə bağlı müraciət etmişlər (Bugay, 1994).

Özbəkistanda baş verən hadisələr haqqında əldə olan məlumatlara görə, komissiya üzvlərinin və müşahidəçilərin rəylərinə əsasən Özbəkistandakı «pambıq işi» ilə əlaqədar burada T. Qdlyan və N. İvanovun rəhbərliyi altında işləyən yoxlama komissiyasının bu faciədə əli olması təsdiqlənir. Komissiya üzvlərindən birinin etirafına görə, istintaq komissiya üzvləri tərəfindən türk əhalisi və ayrı-ayrı türklərin adından saxta şikayət ərizələri tərtib edilir, bu ərizələr vasitəsi ilə həm Özbəkistanın yüksək rütbəli dövlət məmurlarından böyük məbləğdə rüşvət alınır, həm də onların qəzəbi türk əhalisinə qarşı yönəldilirdi. Sonralar müxtəlif qırğın aksiyaları həyata keçirilərkən bu pulların müəyyən hissəsi türkləri öldürən və evlərini yandıran ekstremistlərə mükafat olaraq verilibmiş.

Həmin hadisələr zamanı Ahıska türklərinin Vətənə qayıtmaq uğrunda ictimai hərəkəti özünün ən yüksək inkişaf pilləsinə qalxmışdı və real nəticələrin qazanılacağı vaxt uzaqda deyildi. Lakin Fərqanə faciəsi nəticəsində geniş bir ərazidə vurulan maddi və mənəvi çətinliklərlə üzləşən Ahıska xalqı yeni mürəkkəb problemlərlə qarşılaşdı. Fərqanə avantürası xalq hərəkətinə ağır zərbə vurdu, ahıskalıların geri dönmək planları alt-üst edildi. Lakin milli düşüncəyə, etnik şüura endirilən ən böyük mənəvi ziyan bu idi ki, çoxları Fərqanə hadisələrinin araşdırılmasını onun şişirdilməsi kimi başa düşür, hətta həmin faciələr barədə susmağı lazım bilirdilər. Lakin onlar, görünür, təsəvvürə belə gətirmirdilər ki, bu hadisələri unutmamaq və onlara

siyasi qiymət verməmək gələcəkdə daha dəhşətli hadisələrin yenidən baş verməsi, təkrarlanması ehtimalını artırır. Bu cür sosial biganəlikdən istifadə edən qüvvələr türk dünyasını parçalamağa, türk dövlətləri və xalqları arasında nifaq salmaqla onların zəifləməsinə cəhd göstərirlər.

Bu gün Fərqanə faciəsinin ört-basdır edilmiş bir çox faktları açılmasa da, bir məsələdə hamı həmrəydir ki, bu vandalizm əvvəlcədən, yüksək səviyyədə, bilərəkdən və məqsədyönlü şəkildə hazırlanmış siyasi aksiya idi (Studenikin, 1990). Doğrudur, belə faktların reallığını bir çox müşahidəçi, hadisələrin canlı şahidləri təsdiq edirlər. Lakin Ahıska türklərinin geniş bir ərazilərdə səpələnməsi, məskunlaşdıqları ərazilərdəki dövlətlərin bu faciənin törəmə səbəblərinin açılmasına dəyərinə maraq göstərməməsi müəmmalı olaraq qalmaqdadır. Bu gün həmin hadisələrdən xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, baş verən faciənin bir çox detallarının açılmasına və bütövlükdə Fərqanə hadisələrinə siyasi qiymət verilməsinə imkan yaradılmır. Zaman keçdikcə, baş vermiş olaylardan uzaqlaşdıqca, bir çox faktlar itib-batır, unudulur, hadisələrin şahidləri dünyasını dəyişir. Bununla da hadisələrin faciəli mahiyyəti gənc nəslin tarixi yaddaşından silinir. Məhz buna görə də, bugünkü əldə olan faktlardan çıxış edərək həmin hadisələri dərinədən araşdırıb siyasi qiymət verməklə tarixçilər Fərqanə faciəsinə XX əsrdə türk xalqlarına qarşı erməni terrorçularının və onlarla əlbir olanların antitürk siyasətinin tərkib hissəsi kimi sübut edə bilirlər.

Hələ 1944-cü ildə Ahıska türkləri Özbəkistanda məskunlaşdıqdan sonra kənd təsərrüfatının bütün sahələrində sürətli dönüş yaranmışdır. Fərqanə hadisələrindən sonra əkinçiliklə məşğul olan Ahıska türklərinin böyük bir qisminin Özbəkistanı tərk etməsi nəticəsində Özbəkistan kənd təsərrüfatının bütün infrastrukturunu ağır vəziyyətlə üzləşməli olmuşdur. Özbəkistan Respublikası Nazirlər Sovetinin başçısı Geyrət Qadirov etiraf etmişdir ki, «türkləri əvəz edən yoxdur, bu ağır işlərin öhdəsindən yalnız onlar gəlirdilər. Biz onları geri qaytarmaq üçün çalışmalıyıq. Respublika 600 min ton pambıq verirdi, 50 ildə Ahıska türklərinin hesabına bu rəqəm 3 milyon tona çatdı» (Sasiyev, 2001). Həqiqətən, 1989-cu ildə Şamaxı rayonunun Mədrəsə kəndinə Özbəkistan rəhbərliyini təmsil edən nümayəndə heyəti gəlmişdir. Onlar ahıskalılara geri dönməyi təklif etdikdə: «Biz bu xəyanəti heç vaxt bağışlamayacağıq» deyərək onları geri qaytardılar. İlqar Qədimov 1940-cı ildə Gürcüstan SSR-in Adıgün rayonunun Dersel kəndində anadan olub. 1944-cü ildə Özbəkistan SSR-in Səmərqənd vilayətinin Bulunduc rayonuna deportasiya olunub. 1958-ci ildən sonra ahıskalılardan böyük bir qismi kimi, o da Azərbaycana köçərək ailəsi ilə Şamaxı rayonunun Mədrəsə kəndində məskunlaşıb. Onun baş vermiş Fərqanə hadisələri ilə bağlı söylədikləri əsl reallığa söykənirdi. O qeyd edirdi ki, «özbək ziyalıları Özbəkistanda çıxan dövrü mətbuatda Fərqanə hadisələrində günahkar kimi yerli türkləri təqsirləndirirdilər. Sonradan bu işdə ermənilərin əli olduğu bilindi. Belə ki, Fərqanə hadisələrinin baş verməsinin əsas səbəbkarı ermənilər, xüsusilə də, orada yoxlama apararı SSRİ baş prokurorluğunun işçisi, milliyətçə erməni olan T. Qdlyanın apardığı kütləvi təbliğat işi oldu» T. Qdlyan istintaq zamanı Fərqanə vilayətindən türk əsilli bir dəstə sovet təsərrüfat fəallarını da həbs etdirmişdir. Onların çoxu Özbəkistan Respublikasında rəhbər vəzifədə

çalışanların qohumları idilər. T. Qdlyan onlara ayrı-ayrılıqda tapşırıbmış ki, «siz türkləri özbək torpaqlarından çıxarın, mən həbsləri dayandırım, tutulanları buraxdırım». İ. Qədimov: «Mən dediklərimi özbəklərin rəhbər vəzifədə işləyənlərinin dillərindən də eşitmişəm» – deyir. (Sasiyev, 2001).

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaşayan Ahıska türkləri istər respublikanın təsərrüfat, istərsə də mədəni həyatında yaxından iştirak edir, öz qüvvə və bacarıqlarını əsirgəmir. Özbəkistan Respublikasının, eləcə də, bütün islam dünyasının ən mühüm dini mərkəzlərindən biri olan Buxarada dini təhsilini başa vurub, 1958-ci ildən Şamaxıda məskunlaşan valideynlərinin yanına döən Mikayıl əfəndi Qədimovun başçılığı ilə Azərbaycanın ictimai-siyasi təsərrüfat və mədəni həyatında müəyyən xidməti olan ahıskalılar Şamaxı rayonunun Mədrəsə kəndində 70 ildən artıq bir müddətdə sovet rejiminin siyasəti nəticəsində fəaliyyəti dayandırılmış bir məscidin açılışına və onun yenidən işləməsinə nail olur. Bu gün də həmin məsciddə yüzlərlə insanlar ibadət edir, dini-mənəvi dəyərlərimizin mahiyyətini mənimsəyir, vicdan azadlığı hüquqlarının necə təmin olunduğunu real nümayiş etdirirlər. Azərbaycanın dini mərkəzlərində, eləcə də bir çox rayonlarında Mikayıl əfəndi Qədimovu xeyirxah insan, dini elmləri mükəmməl mənimsəmiş ruhani kimi tanıyırlar. Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadənin təklif və məsləhəti ilə Mikayıl əfəndi daha böyük bir bölgəyə, Qazax rayon məscidinə axund kimi göndərilmişdi.

XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Qazax Müəllimlər Seminariyasının yeməxanasına, sonra duz saxlanan anbara çevrilən böyük bir məscid tamamilə sökülüb dağılmış və uçmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Həmin vaxt axund Mikayıl əfəndi Qədimov Qazax rayonunun ağsaqqalları, ziyalıları ilə məsləhətləşmələr apardı. Onlar Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunun, xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin, xalq şairi Osman Sarıvəllinin və digər neçə-neçə sənət adamlarının faydalandığı, mənəvi qida mənbəyi olan bu binanı tezliklə bərpa etməyi axunda məsləhət bildilər. Mikayıl əfəndi rayon ağsaqqallarından xeyir-dua alan kimi qısa zamanda müasir tələblərə cavab verə biləcək yaraşqlı bir binanın bərpasına nail oldu. İndi hər il neçə-neçə oğul və qızlarımız orada təhsil alır, dini elmlərə yiyələnirlər. Axund Mikayıl əfəndinin yetirmələri bu gün respublikamızın müxtəlif ictimai-siyasi və mədəni sahələrində və idarələrində çalışırlar. Qısa müddətdə Mikayıl əfəndi Qazax rayonunda elin dərin hörmətini qazanmışdır. Qazax elinin tanınmış ziyalısı və ağsaqqalı Yasin Pirəli oğlu Həsənov söhbətlərində bu din xadimini el-obanın hörmətini qazanmış insan kimi təqdim edir: «O, rayon ictimaiyyətinin dərin hörmətini qazanıb. Mikayıl əfəndi həm özünə hörmət edən və həm də başqa insanların hörmətini saxlayan adamdır».

Tədqiqat işlə bağlı Azərbaycanın 46 rayonunda məskunlaşmış ahıskalılardan həyat və məişəti ilə tanışlıq göstərdi ki, onlar Azərbaycan kəndlərinin ictimai və siyasi həyatında, təsərrüfat və mədəni inkişafında yaxından və layiqincə iştirak edirlər. İllər boyu ağır zəhmətə qatılmış ahıskalılar harada məskunlaşmalarından asılı olmayaraq özünəməxsus mədəni həyat qurmuşlar. Onlar iş və istirahətlərini, asudə vaxtlarını üzvi şəkildə əlaqələndirməyi bacarırlar. Məskunlaşdıqları kəndlərin əksəriyyətində elə ilk günlərdən asudə vaxtlarını səmərəli və mənəli

keçirmək məqsədilə qədim adətlərinə söykənən musiqi kollektivləri yaratmışlar.

Məlum Fərqanə hadisələrindən sonra Azərbaycan dövləti ahıskalılıarın Azərbaycana gəlmələri üçün hər cür şərait yaratmışdı. Ona görə də onların böyük əksəriyyəti Azərbaycana köçərək respublikanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşmağa başlamışlar. Azərbaycan hökuməti ahıskalı köçkünlərinin Fərqanədən gətirilməsi, məskunlaşdırılması, onların minimum ehtiyaclarının ödənilməsi üçün xüsusi komissiya yaratmışdır. O zaman Nazirlər Sovetinin sədri A. Mütəllibov komissiyanın sədri, maliyyə naziri H. İbrahimov isə komissiyanın sədr müavini təyin edilmişdi.

Yeni yaradılmış komissiya 1989-cu il 15 sentyabr PP-25076 sayılı məktubla SSRİ Nazirlər Soveti və SSRİ Dövlət Plan Komitəsi qarşısında Azərbaycanda məskunlaşdırılmış Fərqanə qaçqınlarının maddi ehtiyaclarını ödəmək barəsində məsələ qaldırır. Məktubda 1989–1990-cı illər üçün qaçqınlara yardım məqsədi ilə əlavə 300 milyon rubl kapital qoyuluşu ayrılması SSRİ Nazirlər Sovetindən xahiş edilirdi. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin yardım ayrılması haqqında təklifini müzakirə edən SSRİ Dövlət Plan Komitəsi SSRİ-nin iqtisadi və sosial inkişaf layihəsinə 1990-cı il üçün mərkəzləşdirilmiş formada Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə 703 milyon rubl ayırdığını bəhanə edərək, 1990-cı ildə Ahıska türklərinin məskunlaşması üçün də bu məbləğin kifayət olduğunu bildirir. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin təklifinə və işin nəticələrinə 1990-cı ilin ikinci rübündə baxılmasının nəzərdə tutulduğu qeyd edilirdi. (Bugay, 1994).

Dmitri Sidorov «Moskovskiye Novosti» qəzetinin 25 iyun 1989-cu il tarixli məqaləsində yazırdı: «İyunun 17–də Ahıska rayonunda 5 min nəfərlik mitinq keçirilmişdir. Ertəsi gün belə bir mitinq Borcomda keçirilmişdir. Mitinq iştirakçıları türklərin Gürcüstana köçürülməsinə qarşı çıxış etmişlər» [218, 25 iyun 1989. Сидоров Д. Газета «Московские новости», 25 июня 1989, 8 с.]. 1990-cı ilin əvvəllərində Gürcüstana köçürülən 186 Ahıska ailəsindən yalnız 35 ailə burada qaldı. Təhqirlərə və müxtəlif məhrumiyətlərə dözməyən 150–160 ailədən ibarət ahıskalılar Gürcüstanı tərk edərək, Azərbaycana pənah gətirmiş oldular.

Faciəli və məşəqqətli hadisələrlə bağlı Ahıska türklərinin Azərbaycana köçməsinə sonra onların dili bir, dini bir Azərbaycan əhalisinin qədim adət-ənənələrinə olan marağı sayəsində hər iki xalqın qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin inkişafında yeni mərhələ başladı. Başqa sözlə deyilsə, Ahıska türklərinin Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatı və onun sakinləri ilə yaxın təmasda olması türkçülük zəminində həm də tarixi zərurət idi. Beləliklə, ahıskalılıarın özündə və eləcə də, Azərbaycanda bu etnosları bir-birinə bağlayan saf etnomədəni mühit formalaşmış oldu. Bundan fərqli olaraq, 1989–1990-cı illərdə Özbəkistandan Ahıska türklərinin deportasiyası nəticəsində Rusiyada, Gürcüstanda və digər yerlərdə müvəqqəti sığınacaq tapmış Ahıska türklərinin vəziyyəti dözülməz idi. Azərbaycanda məskunlaşan Ahıska türklərinin sosial-məişət həyat tərzi başqa respublikalarda məskunlaşan Ahıska türklərinin vəziyyətindən kəskin dərəcədə fərqlənir. Çünki ilk növbədə adət-ənənələrində uyğun olan yerli xalq onları çox səmimi qarşılamışdır.

İkincisi, bütün köçürülmə işləri dövlətin xüsusi nəzarəti altında aparılırdı.

Üçüncüsü, həm Ahıskada, həm də Özbəkistanda bir yerdə yaşamış ailələr Azərbaycanda yenidən bir yerdə birləşmək imkanı əldə etmişdilər. Onlar yeni məskənlərə öz əvvəlki rayon və kəndlərinin adlarını verirdilər. Bu haqda dosent İ. Kazımov yazır: «Toponimlər bu xalqın etnolinqvistik yaddaşı kimi qiymətlidir. Keçmiş nəsillərin qoyub getdiyi yer-yurd adlarına türklər həmişə həssas münasibət bəsləmiş, haraya sürgün olunmuşlarsa, yeni məskən saldıqları yerlərə keçmiş məskənlərinin adlarını vermişlər. Bir vaxt Türkoba Adı (Böyük və Didi Türkoba) cənubi Gürcüstanda məşhur idi. 1944-cü ildə ahıskalılar sürgün olunanda həmin toponimi də özləri ilə Özbəkistana apardılar, oradan ikinci dəfə Azərbaycana – Abşeron rayonu Şurabad qəsəbəsinə gətirdilər. Yeni salınan kəndə Türkoba adını verdilər. Adı yaşatdılar, təskinlik tapmaq, tarixi birliyi yaşatmaq üçün. Eləcə də Ahıska, Adıgün, Azğur, Zeqan, Oşora və digər yer adları düz 46 ildir ki, yeni-yeni regionlarda öz varlığını qoruyur. Bu əlamət milli mədəniyyətə, el-obaya ehtiramın böyük ifadəsidir (Kazımov, 2001).

Azərbaycan hökuməti ahıskalıların mənzil və digər kommunal ehtiyaclarının təmin olunmasına diqqət və qayğı göstərmişdir. Hazırda Azərbaycanda ahıskalıların problemləri ilə məşğul olan «Vətən» cəmiyyətinin fəaliyyəti üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin SSRİ Nazirlər Sovetinə dəfələrlə müraciət etməsinə baxmayaraq, Fərqanədən deportasiya olunmuş ahıskalılara yardım məqsədi ilə heç bir əlavə maliyyə vəsaiti ayrılmadı. Azərbaycan hökuməti yalnız daxili imkanları hesabına müxtəlif səviyyələrdə köçkünlərə hər cür yardım göstərməyə çalışmışdır. Həmin yardımlar həm hökumət, həm ayrı-ayrı şəxslər, həm də kollektivlər tərəfindən göstərilmişdir. 1992-ci il dekabrın 5-də Bakı şəhəri Nizami Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Rafiq Sultanovun təşəbbüsü ilə rayonun ərazisində yerləşən zavodlardan, fabriklərdən və digər iri istehsal müəssisələrindən yardımlar toplandı. Bir sıra müəssisələr – Bakı Elektron Hesablama Maşınları zavodu, süni gön, 2 nömrəli ayaqqabı fabriki, 1 nömrəli üzüm məhsulları istehsalı və çini qablar zavodundan toplanmış 4 min manatlıq ərzaq, o cümlədən un, düyü, çay, duz və 6 min manatlıq müxtəlif ayaqqabı, 10 min manatlıq yataq ləvazimatı, 200 manatlıq mətbəx avadanlıqları və s. toplanaraq ağır vəziyyətdə yaşayan Fərqanə qaçqınlarına yardım gətirildi (Nəcəfova, 1989).

Fərqanədən Azərbaycana pənah gətirmiş ahıskalılardan 7 min nəfəri bu gün Bərdə rayonunun Ləmbəran kəndində yaşayır. Bütün köçkünlər kimi, onlar da burada ölkənin ümumi şəraiti baxımından ilk dövrlərdə çətin sosial-iqtisadi problemlərlə qarşılaşmışlar. Kəskin maddi ehtiyac içərisində yaşayan ahıskalıların ilk günlərini o dövr hadisələrinin şahidi olan «Azərbaycan» qəzetinin müxbiri Xanoğlan Səfərov «Azərbaycan xəritəsində olmayan kənd» başlıqlı yazısında həmin kənddə mövcud olan vəziyyəti təfərrüatı ilə işıqlandıra bilmişdir (Səfərov, 1995) Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin qaçqınlara maddi və mənəvi yardım etməsi barədə 1994-cü ilin 14 noyabrında çıxışı respublika ictimaiyyətinin bir çox təbəqələrinin bu çağırışa qoşulmasına gətirib çıxardı (Əliyev, 1997).

1995-ci il may ayının 29-da Azərbaycan Hüquqşünaslar Birliyinin sədri İlham Rəhimovun başçılığı ilə bir qrup hüquq işçiləri, ziyalı və jurnalistləri Bərdə rayonunun ərazisində

yerləşdirilmiş Türk çadır şəhərciyində və Ləmbəran kəndində yerləşdirilmiş Ahıska türkləri ilə görüşlər keçirmiş, burada məskunlaşmış ahıskalıların qayğı və ehtiyacları ilə tanış olmuşdular. O zaman Türk çadır şəhərciyində Fərqanədən köçürülmüş 7 min nəfərdən çox Ahıska türkü məskunlaşdırılmışdı. Azərbaycan Hüquqşünaslar Birliyi qaçqın ahıskalıların vəziyyəti və ehtiyaclarını öyrəndikdən sonra onlara 20 milyon manatlıq ərzaq, 6 milyon manatlıq taxta, 1,3 milyon manatlıq geyim və məişət əşyaları paylamışdı. Birlik həmin Türk çadır şəhərciyinin minimum ehtiyaclarını ödəmək üçün oranı himayəyə götürmüşdür (Səfərov, 1995).

Xalqın etnosiyasi yaddaşında iz buraxan hadisələrdən biri bu idi ki, müxtəlif ərazilərə səpələnmələri ahıskalıların sayının da azalmasına səbəb olmuşdur. Hazırda ahıskalıların sayı haqqında ayrı-ayrı rəqəmlər göstərilir. Azərbaycandakı Ahıska türklərinin «Vətən» cəmiyyətinin verdiyi məlumatla görə, onların ümumi sayı 300 minə yaxındır və onlardan 115 min nəfərə yaxını Azərbaycanda yaşayır. Rusiyada yerləşən «Vətən» cəmiyyətinin statistik məlumatına görə orada yaşayan ahıskalıların sayı 100 min nəfərə qədərdir. Belə pərakəndə həyat tərzini onların adət və ənənələrində də neqativ iz buraxmışdır. Təcrübə göstərir ki, daimi yaşayış yerində məskunlaşmayan xalq öz adətlərini, mədəniyyətini inkişaf etdirə bilmir.

Lakin mədəniyyət cəmiyyətlərinin yaradılması bu boşluğu müəyyən mənada doldura bilir. Ahıska türklərinin fəaliyyəti və hərəkət istiqamətləri üç nöqtədə birləşir. Bu gün Ahıska türklərinin əksəriyyəti öz gələcək talelərini onların heç bir əlavə tələblər və şərtlər qoyulmadan öz əzəli torpaqlarına – Gürcüstan Respublikasının Ahıska ərazisinə (yalnız öz soyadları ilə qayıtmaq şərti) tələbindən çıxış edən Beynəlxalq «Vətən» cəmiyyəti və keçmiş SSRİ-nin digər respublikalarında fəaliyyət göstərən, həmin qəbildən olan cəmiyyətlərlə əməkdaşlıq etməkdə görürlər.

Fərqanə hadisələrindən sonra Ahıska türklərinin xeyli hissəsi Azərbaycanda, əsasən Saatlı rayonunda məskunlaşmışdı. Bu rayonun Adıgün kolxozu hələ 1958-ci ildə Ahıska türklərinin birinci köçü zamanında yaradılmış ilk kolxozlardan biridir. Onların burada yaşayışı, adət-ənənələri barədə məsələlər «Azərbaycan qadını» jurnalının 1989-cu il 12-ci sayında jurnalist Svetlana Nəcəfovanın «Cavabsız suallar» məqaləsində öz real əksini tapmışdır. Məqaləni həyəcənsiz oxumaq olmur: «Onlar gecələrini gündüzlərinə qatıb çalışır, özlərinə ev-eşik qururdular. Həyat tədrisən öz axarına düşürdü, ağır faciələrlə üzləşmiş neçə-neçə yaxınlarını, qohumlarını, əzizlərini itirmiş bu insanlar həyatın bütün sahələrinə qarşı diqqətli idilər» (Səfərov, 1995). 1944-cü ildən Gürcüstandan deportasiya olunmuş, Orta Asiyada və Qazaxıstanda məskunlaşmış ahıskalıları qarşı diversiyalar eyni vaxtda başlamadı. Hadisələr barədə şahidlərin verdikləri məlumatlardan aydın olur ki, təxribat eyni ssenari və eyni ideoloji xətt üzrə aparılmış, hadisələr eyni bir mərkəzdən idarə olunmuş, eyni məqsədə SSRİ-nin dağılmasının qarşısını almaq planlarına xidmət etmişdir. Azərbaycanın Dəvəçi rayonunda məskunlaşmış ağbirçək Azadə nənənin dediklərindən: «Özbəkistan Respublikasının Bukin rayonunda yaşayırdıq. Baldızım Rəvayətginin evini yandırdılar. Yaxşı ki, evdə heç kim olmamışdır. Onların hamısı bizə yığışmışdılar. Bizi də tez-tez ölümlə hədələyirdilər, «buradan köçməseniz, sizi də eyni tale gözləyir» – deyirdilər. İllərlə yanaşı yaşadığımız qonşuların belə xəyanəti bizi yandırırdı».

Ahıska türklərinin ikinci fəaliyyət istiqaməti onunla səciyyələnir ki, bu istiqamətin tərəfdarları özlərinin müsəlmanlaşmış gürcülər olduğunu qəbul edirlər və yaşamaq üçün də təkəcə Ahıska vilayətində deyil, həm də Gürcüstanın digər istənilən rayonlarında məskunlaşdırılmalarına razıdırlar. Bu hərəkatın təşkilatçıları Gürcüstanda «Xsna» (Qurtuluş) cəmiyyətinin tərəfdarlarıdır. Həmin cəmiyyətin rəhbəri isə İsa Əşrəfovdu. Cəmiyyətin mərkəzi qərargahı Tbilisi şəhərində yerləşir.

Üçüncü fəaliyyət istiqamətinin tərəfdarları isə Türkiyəyə mühacirət etmək istəyənlərdir. Türkiyədə məskunlaşmaq istəyənləri müdafiə edən təşkilatın rəhbərləri İzzət Məhsud və Əkrəm Bayraqdarovdur. İzzət Məhsud Qırğızıstanda «Vətən» cəmiyyətinə rəhbərlik edir. Əkrəm Bayraqdarov isə Rusiyanın Krasnodar vilayətində «Ümid» cəmiyyətinin sədridir. Bu cəmiyyətlərin fəaliyyətləri nəticəsində 1992-ci il iyun ayında Türkiyə Böyük Millət Məclisi 3835 sayılı məlum qərarı qəbul etmişdir. Qərara görə, 500 ahıskalı ailə 1989-cu ildən sonra Anadolunun şərqində məskunlaşdırılmalı idi. Bu gün orada onların sayı 15 min nəfərdən çoxdur. Türkiyənin müxtəlif ərazilərində 200 mindən artıq Ahıska türkü yaşayır (Arzumanlı, 2000).

Ahıskalıların adət-ənənələrini inkişaf etdirməyə çalışan bu cəmiyyətlərin gördüyü işlərin ümumi cəhəti onunla səciyyələnir ki, onlar ahıskalılara indi məskunlaşdıqları ərazilərdə müvəqqəti yaşadıqlarını, zaman yetişdikdə doğma yurdlarına qayıdacaqlarını təlqin edirlər. Hər an Vətənə, öz qədim torpaqlarına, yurdlarına dönmək ümidlərini üzməyən ahıskalılar həmin cəmiyyətlərin işində fəal iştirak etməklə, öz adət və ənənələrini, etnik mənsubluqlarını qoruyurlar.

Fərqanə hadisəsindən sonra Özbəkistanı tərk etmək məcburiyyətində olan ahıskalıların bir qismi Türkiyəyə getmək istəyində olduqlarını bildirdilər və bu məqsədlə də Türkiyənin Moskvadakı səfirliyinə müraciət etdilər. Fəqət o zaman Bolqarıstanda türklərə qarşı başlanan təqib və hücumlar nəticəsində orada yaşayan on minlərlə türk Türkiyə hökuməti Bolqarıstandan didərgin düşmüş türkləri qəbul edirdi. Oradan Türkiyəyə köçmək arzusunda olan ahıskalılar üçün istənilən əlverişli imkanlar yarada bilmədi. O vaxtlar Moskva rəsmiləri ahıskalıların ən yaxın zamanda doğma yurdlarına dönəcəklərinə hələ də söz verirdilər. Lakin bu, onsuz da iflasa uğramış milli siyasətin növbəti riyakarlığı idi. Y. Sərvərov və onun kimi düşünənlərin Moskvadan ümid gözləmələri əbəs idi.

Türkiyəyə köçmək arzusunda olan fəallardan biri də İbrahim Məcidoğlu idi. O, iki dəfə Türkiyə dövlət rəsmiləri tərəfindən qəbul olunmuşdur. İbrahim Məcidoğlu Türkiyəyə mühacirət etmək istəyən yüzlərlə ahıskalının ərizəsini Türkiyənin rəsmi dairələrinə çatdırmışdır. Bu ərizələr Türkiyənin Moskvadakı səfirliyinə də ünvanlanmışdı. 90-cı illərdə Türkiyə səfirlikləri Bakıda, Orta Asiya respublikalarında açıldıqdan sonra keçmiş SSRİ ərazisində yaşayan ahıskalıların Türkiyəyə köçmək ümidi ilə müraciətlərinin sayı daha da artmışdır. Keçmiş SSRİ ərazisində aşkarlıq və demokratiyanın yaranmasına müsbət yanaşan Türkiyə rəhbərliyi ahıskalıların tarixi ərazilərinə qayıtmaq qərarının veriləcəyinə inanırdı. Bu səbəbdən də ahıskalıların Türkiyəyə kütləvi axınının qarşısı alınır.

Fərqanə faciəsindən sonra aparılan araşdırmalardan aydın olmuşdur ki, Azərbaycanda ümumiyyətlə 115 minə yaxın ahıskalı məskunlaşmışdır. Lakin onların 39 239 nəfəri 1989-cu il Fərqanə hadisələrindən sonra Orta Asiyadan qaçqın və məcburi köçkün kimi Azərbaycanın bir neçə rayonunda məskunlaşdırıldı. Onu aşağıdakı cədvəldən aydın görmək olar. (Piriyeva, 2005).

(Aşağıdakı cədvəl Azərbaycandakı Ahıska türklərinin «Vətən» cəmiyyətinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir)

1.4. CƏDVƏL

	Qaçqınların məskunlaşdığı rayonlar	təsərrüfat sayı	əhalinin sayı
1	Bakı	90	425
2	Əli Bayramlı	17	99
3	Gəncə	833	3218
4	Minqəçevir	21	106
5	Sumqayıt	4	24
6	Abşeron	16	85
7	Ağdaş	41	185
8	Ağstafa	241	1100
9	Ağsu	81	519
10	Ağcabədi	46	257
11	Balakən	19	73
12	Beyləqan	81	394
13	Biləsuvar	46	221
14	Bərdə	118	458
15	Qazax	53	265
16	Qəbələ	7	37
17	Qobustan	36	179
18	Quba	586	2233
19	Qusar	130	547
20	Dəvəçi	451	1915
21	Zaqatala	25	121
22	İmişli	3	17
23	İsmayıllı	270	1356
24	Yevlax	219	1095
25	Kürdəmir	197	900
26	Göranboy	181	900
27	Göyçay	9	33
28	Lənkəran	4	7
29	Masallı	3	13
30	Neftçala	11	49
31	Oğuz	332	1845
32	Saatlı	1063	5183
33	Sabirabad	754	3667
34	Səlyan	69	355
35	Samux	346	1571
36	Siyəzən	21	77
37	Tovuz	76	288
38	Ucar	43	186

39	Xanlar	285	1425
40	Xaçmaz	51	260
41	Xızı	167	800
42	Hacıqabul	205	966
43	Şamaxı	615	2971
44	Şəki	261	1310
45	Şəmkir	335	1495
46	Naxçıvan	8	45
cəmi		8463	39239

Mərkəzi hakimiyyətin Fərqanədə Ahıska türklərinə qarşı düşmənçilik siyasətinin həyata keçirilməsində DTK (Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi) orqanları da yaxından iştirak etmişdir. Bu komitənin təbliğat işi aşağıdakı şayiələr əsasında qurulurdu:

1) Ahıska türkləri, guya ki, həqiqətən günahkar olduqlarından Orta Asiyaya və Qazaxıstana sürgün edilmişlər və ona görə də onlar dərhal öz vətənlərinə qaytarılmalıdırlar.

2) Ahıska türkləri guya ki, Özbəkistanda ruslar və digər millətlərlə dilbir olaraq Özbəkistanın müstəqilliyinə mane olmaq istəyirlər.

3) Moskvanın dəstəyi ilə «cinayətkar» və «əxlaqsız» Ahıska türkləri Özbəkistanda sərvət sahibi olmuşlar (Kukulov, 1999).

Çox keçmədən özbəklər arasında aparılan bu həqiqətə zidd təbliğat öz mənfi ideoloji-psixoloji təsirini göstərdi. Etnik konfliktə gətirib çıxaran provakasiyalar, nəhayət, 1989-cu il Fərqanə qırğınları ilə nəticələndi.

Fərqanə hadisələrindən dərhal sonra ahıskalılardan problemləri ilə əlaqədar deputat – istintaq komissiyası yaradıldı. Deputat istintaq qrupu Fərqanədə və başqa yerlərdə baş vermiş faciəli hadisələri öyrənmək və qiymətləndirmək üçün SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarını əldə əsas götürdü (Sənədli materiallar, 1993).

26 iyun 1989-cu il tarixli 503 sayılı sərəncama uyğun olaraq Özbəkistan SSR-dən daimi yaşayış yerlərini tərk etmiş Ahıska türklərinin RSFSR-də məskunlaşdırılması və 1989-cu ildə onlara iş yerlərinin açılması üçün Nazirlər Soveti 200 milyon, tikinti işləri üçün isə 180 milyon rubl pul ayırılmalı idi. 1990-cı ilə əlavə pul ayrılması da nəzərdə tutulmuşdur (Bugay, 1994).

Eyni zamanda, daimi yaşayış yerlərini tərk etmiş türklərə digər lazımi şəraitin yaradılması haqda SSRİ Nazirlər Sovetinin sərəncamına əsasən Ahıska türklərini qaratorpaq ərazilərdə yerləşdirmək üçün Voloqda, Kursk və Voronejdə onların mədəni-məişət, sosial həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, iş yerləri ilə təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməli idi. Bu tədbirlər SSRİ Nazirlər Sovetinin 26 iyun 1989-cu il 503 sayılı əsasnaməsindən irəli gələn qərarların yerinə yetirilməsi istiqamətində aparılan işlərin tərkib hissəsi idi.

Baş vermiş Fərqanə faciəsindən sonra SSRİ Ali Sovetinin Milli Siyasət və Beynəlxalq Münasibətlər komissiyasının 5 iyul 1989-cu il tarixli 643 sayılı sərəncamı da digər sərəncamlar kimi, əsasən yerinə yetirilmədi. Bu sərəncamda deyilirdi: «Yeni miqrasiyaların və faciələrin

yanarmaması üçün Ahıska türkləri əvvəlki yaşayış yerlərinə – Özbəkistana qaytarılsın və yaxud məskunlaşdıqları yerlərə onların ev əşyaları göndərilsin». Qeyd etmək lazımdır ki, Fərqanə hadisələrindən sonra heç bir Ahıska türkünə ev əşyaları çatdırılmayıb. Bu hal milli siyasətin nə qədər səriştəsiz olmasından, mərkəzin etnosiyasi şəraiti nə qədər başa düşməməsindən xəbər verir. Yuxarıda gətirilən materiallar və sənədlər bir daha əyani sürətdə göstərir ki, Fərqanə hadisələri SSRİ-nin dağıdılmasının qarşısını almaq üçün İttifaq Mərkəzinin işləyib hazırladığı cinayətkar və səriştəsiz planın tərkib hissəsi olmuşdur. Bu planın son dərəcə kobud metodlarla həyata keçirilməsinin gedişində Ahıska türklərinə qarşı törədilmiş kütləvi cinayətlər büsbütün Moskvanın və onun qanlı əməllərinin qanunauyğun nəticələri idi (Bugay, 1994).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Gazete «İzvestiya. 26 Temmuz 1991, 6 s.
2. Motjyo A. The modernity of Nationalizm. Nations, States and Nation-States in Contemporaru. World-Cornal os 05 (07) İnternational Attaizs. V. 45, 1991, № 2. p. 309.
3. Avtorhanov A. İmperiya Kremlya. Sovetskiy tip kolonializma. Vilnyus, 1990, 132 s.
4. Sasiyev N. Söndürülmüş ocaqlar. Bakı, BSU nəşriyyatı, 2001, 175 s.
5. Kaipbergenov A. Rasputat tugoy uzul. Gazete «Pravda», 24.06.1989, 6 s.
6. Fərzəliyev Ə. Dünyanın ən uzun yolu. «Azərbaycan gəncləri» qəzeti, № 82, 10 İyul 1990.
7. Yunusov A. Meshetinskiye turkiy:Dvajdiy deportirovanniy narod. Baku, «Zaman», 2000, 164 s.
8. Bakıhanov A. Soçineniye. Zapiski. Pisma. Baku, 1983, s. 270–278.
9. Bugay N.F. Turki iz Meshetiyi: dolgiy put k reabilitasiyi. Moskva, «ROOS», 1994, 161.s
10. Lurye M. Studenikin P. Fergana: trevojniy iyun 1989-go goda. «Zapah gari i gorya». Moskva, «Kniga», 1990, 106 s.
11. Sidorov D. Gazeta «Moskovskiyе novostiy», 25 Temmuz 1989, 8 s.
12. Kazımov İ. «Axıska toponimləri». Bakı, «Nurlan» 2001, 48 s.
13. Nəcəfova S. Cavabsız suallar. «Azərbaycan qadını» jurnalı, № 12, Bakı 1989, 24 s.
14. Səfərov X. Azərbaycan xəritəsində düşməyən kənd, «Azərbaycan» qəzeti, № 101, 1 İyun 1995, 8 s.
15. Əliyev H. Ə. Müstəqillik yollarında. I c., Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1997, 558 s.
16. Arzumanlı V. Vətənsiz qalmış xalq. «Elturan» jurnalı, № 1–2, 2000, 64 s.
17. Kukulov T. Ahıska türklərinin tarixinə bir nəzər. Bakı, «İTK» mətbəəsi, 1999, 91 s.
18. Rusiya Federasiyasından sürgün olunmuş xalqların konfederasiyası. (Sənədli materiallar 1990–1992). Moskva, 1993, 76 s.
19. Mixnik A. Antisovetskiy rusofil, letniy sad yayını, Moskva- Vroslav, 2011. 352 s.
20. Piriyeva S. Ahıska türkləri Azərbaycanda. Bakı, “Elm”, 2005. 264 s.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

MİLLİ ÖZ BİLİNCİN KORUNMASI: BİR AİLENİN KADERİ ÜZERİNDEN SÜRGÜNE
UĞRAYAN HALKIN TARİHİ

Mastır, Araştırmacı, E. V. SPINOVA

Çimkent 1 Nolu Lise

Çimkent/Kazakistan

stl0519@mail.ru

ÖZET

“Ulusal bilincin korunması: bir ailenin kaderi üzerinden sürgüne uğrayan halkın tarihi” makalesinin yazarı, Ahıska Türklerinin 1944 yılında Gürcistan SSC'den Kazak SSC'ye sürgün tarihini incelemiştir. Bütün ulusun trajik kaderi, bu makalede, 1911 doğumlu Tashtemirov Alshan ve ailesinin hikayesi aracılığıyla izlendi. 1937'de Gürcistan SSC'nin Ahılkelek ilçesine bağlı Samtske köyünde yaşayan Tashtemirov Alshan, SSCB silahlı kuvvetlerine çağrıldı. Haziran 1941'den Mayıs 1945'e kadar, milletin birçok oğlu gibi, 885 hava alayı askerlerinden biri olarak İkinci Dünya Savaşı alanlarında cesurca savaştı. Savaş sırasında yaralandı ve bir çok ödüller sahibi oldu. Ne yazık ki, Sovyet yetkilileri diğer Ahıska Türk ailelerinin başarılarını takdir etmediler. Tashtemirov'un 1922 doğumlu eşi Taştemirova Kulzad bile Kazakistan'a sürüldü. Tashtemirov Alşan, savaşı kazandıktan sonra, Güney Kazakistan bölgesinin Tyulkubas semtinde bulunan Kızıl-Asker kollektif çiftliğinde uzun ve zor mücadeleden sonra ailesiyle bir araya gele bildi. Günümüze kadar torunları ve torunlarının torunları orada yaşıyor. Taştimirov ailesinin kaderi, 1956 yılında rezervasyon hayatından kurtulan ancak bugüne kadar vatanlarına dönemeyen Ahıska Türklerinin trajik yaşamının canlı bir örneğidir. Günümüzde Ahıska Türklerinin ilk diasporası Kazakistan topraklarında ulusal kimliğini koruyarak yaşamaktadır. Makale, Kazakistan Cumhuriyeti Çimkent şehri arşivlerinden ve Türkistan'ın Tulkubas bölgesi arşivlerinden elde edilen materyallere dayanarak ve sürgün tanıklarından araştırmalar yapılarak, Ahıska Türklerinin Kazakistan'a sürgün tarihine genel bir bakış sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarih, sürgün, Ahıska Türkleri, Kazakistan, Taştemirov ailesi.

СОХРАНЯЯ НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ: ИСТОРИЯ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДА ЧЕРЕЗ СУДЬБУ ОДНОЙ СЕМЬИ

Магистр, исследователь Елена Владимировна Спинова

школа-гимназии №1
г.Шымкента Казахстан
stl0519@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Автор статьи «Сохраняя национальное самосознание: история депортации народа через историю одной семьи» предпринял попытку анализа истории депортации турков-ахыска в 1944 году из Грузинской ССР в Казахскую ССР. Трагическая судьба целого народа прослежена в статье через историю семьи Таштемирова Алшана 1911года рождения. Таштемиров Алшан призван был в Вооруженные силы СССР в 1937 году из села Самцхе Алахкалакского района Грузинской ССР. Он как и многие сыны своего народа героически сражался на полях ВОВ с июня 1941 по май 1945 в составе 885 минометного полка, был ранен, награжден Орденом Ленина. К сожалению, советская власть не оценила подвига и среди других семей турков-ахыска жена Таштемирова Алшана Таштемирова Кульзада 1922года рождения была депортирована в Казахстан. После Победы Таштемиров Алшан воссоединился со своей семьей в колхозе Кызыл-Аскер Тюлькубасского района Южно-Казахстанской области, где до сегодняшнего дня проживают его внуки и правнуки. Судьба семьи Таштемировых это яркий образец трагической жизни турков-ахыска, освобожденных от спецпереселения в 1956 году, но не сумевших до сегодняшнего дня вернуться на землю с которой были депортированы. В настоящее время на территории Казахстана проживает, сохраняя свое национальное самосознание, первая по численности диаспора турков-ахыска. В статье на основе материалов фондов архива г.Шымкента РК, архива Тюлькубасского района Туркестанской области дан обзор истории депортации турков-ахыска в Казахстан.

Ключевые слова: История, депортация, турки Ахыска, Казахстан, семья Таштемировых.

В книге Первого Президента РК Н.А. Назарбаева «В потоке истории» сказано: «Я категорически не согласен с известным положением о том, что история учит только тому, что она ничему не учит. История действительно не учит тех, кто относится к ней как к собранию мифов» (Назарбаев Н. А., 1999:15). Нельзя не согласиться с данным мнением. Ведь история это сама человеческая жизнь, взятая во времени, т.е. как уже состоявшаяся. Она предпосылка жизни будущей. Поэтому выявление специфики её обусловленных закономерностей объективно помогает не только осознать особенности современности, но и осмыслить возможности дальнейшего развития общества. Главной производительной силой общества является население. Характеристика состава населения это путь к определению особенностей и перспектив любого государства. На территории Казахстана

всегда существовали и взаимодействовали разные этносы. Каждый из них имеет свои корни, свою историю. В данной статье автор через историю семьи Таштемирова Алшана, 1911 года рождения, проследит трагическую судьбу депортированного в 1944 году в Казахстан народа турок – ахыска. Статья написана на основе материалов фондов Туркестанского областного государственного архива города Шымкента РК, архива Тюлькубасского района Туркестанской области РК и личного архива семьи Таштемирова Алшана.

Таштемиров Алшан родился в 1911 году в селе Эринжа Алахкалакского района на территории Грузии, которая входила в то время в состав Российской империи. С 1922 года село, в котором жила семья Таштемирова Алшана, стало составной частью Закавказской Федерации в составе СССР. В своем родном селе Алшан закончил 4 класса. Родственники Алшана занимались сельским хозяйством, имели большой и хорошо возделанный участок земли. Вместе с другим турецким населением Грузинской ССР они пережили все тяготы коллективизации. В 1937 году Таштемиров Алшан из села Самцхе Алахкалакского района Грузинской ССР был призван в Вооруженные силы СССР (документ 1, личный архив семьи Таштемировых). В его военном билете в графе «социальный статус» числится «колхозник». Накануне призыва Таштемиров Алшан женился на девушке из своего родного села Таштемировой Кульзаде Шахвалет кзы 1922года рождения. Таштемиров Алшан, как и многие сыны своего народа, героически сражался на полях ВОВ с июня 1941 по май 1945 в составе 885 минометного полка в звании старшего сержанта, был ранен, награжден Орденом Ленина. К сожалению, советская власть не оценила подвига и среди других семей турков- ахыска семья Таштемирова Алшана подверглась в 1944году депортации. В Казахстан привезли 6309 турецких семей, это 27 833 человека, которые были заселены на территории пяти областей: Алма-атинской, Джембульской, Талдыкурганской, Южно-Казахстанской и Кызылординской.

I. Военно-учетные сведения	
1. Год рождения	1911
2. Отметка о категории учета	Запас <u>первой</u> категории (уточнить)
3. Группа учета	ОВ
4. Состав	сержант
5. № военно-учетной специальности	14
6. Наименование военно-учетной специальности	минометчик
7. Наименование должностной квалификации	пом. пом. 636
8. Военское звание	ст. сержант

<p>Серия ТК № 193289</p> <p>Фамилия <u>Таштемиров</u></p> <p>Имя и отчество <u>Алшан</u></p> <p>Год рождения <u>1911</u></p> <p>Выдан <u>Самцхедский округ</u> в <u>1937</u> г. <u>1 октября 1936</u> г.</p> <p>военным комиссариатом</p> <p><u>Самцхедский округ</u></p> <p>(звание, подпись)</p>	
--	--

Документ 1. Военный билет.

Всего на территорию Южно-Казахстанской области Каз ССР с ноября 1944года было размещено 2280 семей депортированных из Грузинской ССР. Это 10258 человек. Из них трудоспособными признано было 3тыс человек (ТОГА г.Шымкента, 2), таким образом 1/3 часть депортированных были старики и дети. В Тюлькубасский район для проживания было отправлено 928 переселенцев из Грузинской ССР. Жене Таштемирова Алшана Таштемировой Кульзаде был определен для проживания колхоз Кызыл-Аскер Тюлькубасского района Южно-Казахстанской области (документ 3). В таблице из фонда 121 Туркестанского государственного архива (документ 2) наглядно видно распределение переселенцев по 9 районам Южно-Казахстанской области. Людям не предоставили возможности поселиться компактно в одном районе, что ещё больше усложнило судьбу депортированных.

С П Р А В К А

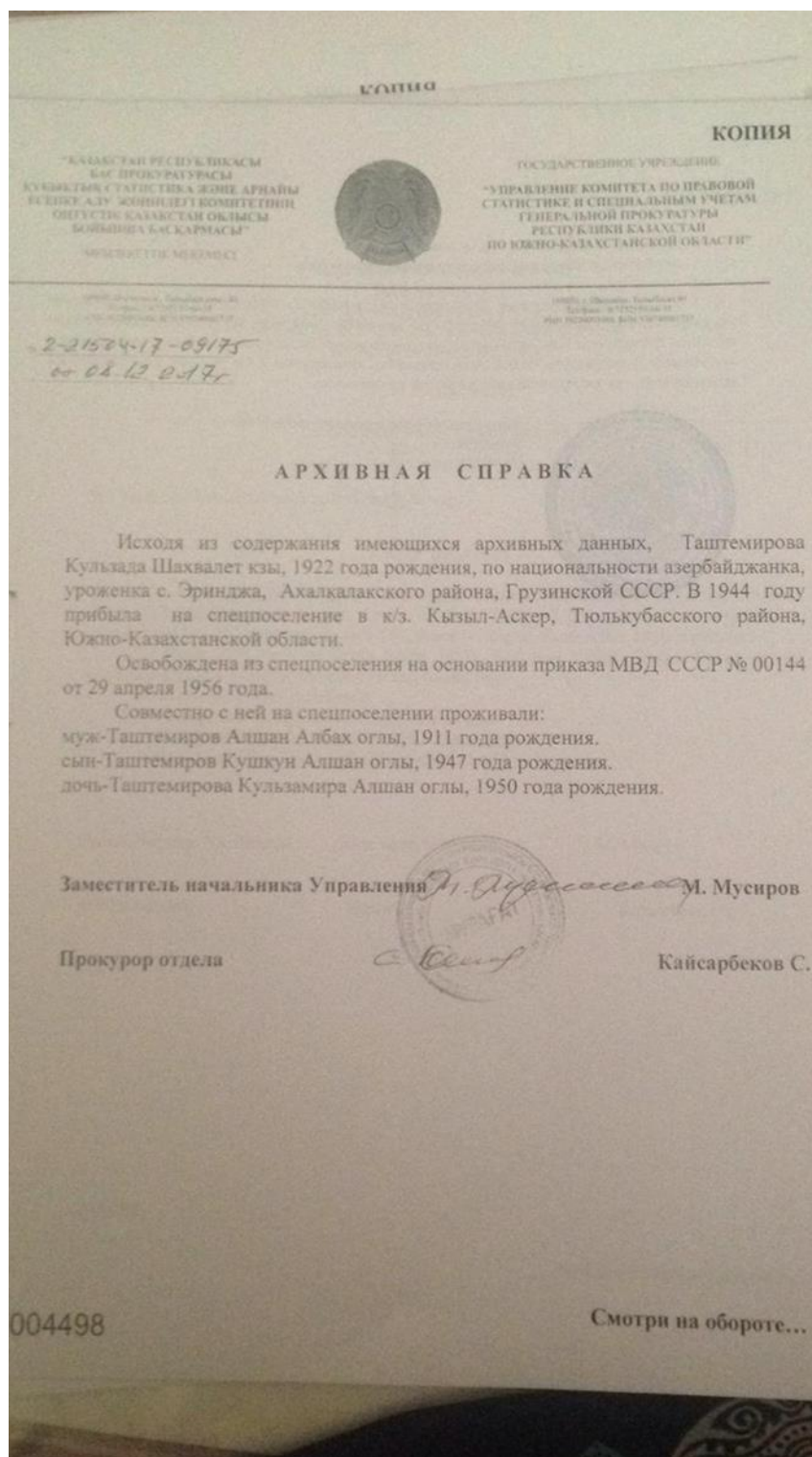
По переселенцам Грузинской ССР

РАЙОНЫ	Кол. Сем.	Кол. душ.	Распределение		Всего трудосп. спец. орган.	Всего трудосп. спец. орган.		Итого	Область				Итого		
			Безхоз. колхоз	Узр. колхоз		Безхоз. колхоз	Узр. колхоз		При при- нят	При при- нят	Всего	При при- нят			
Аралский	489	1809	484	5	306	297	0	-	-	-	-	-	-	-	
Восточный	144	598	144	-	177	172	-	-	-	20,400	0,000	14,700	4,210	200	
Кзылординский	427	978	420	7	364	356	-	-	-	18,000	2,500	7,200	20,400	110	
Мангистауский	184	904	183	1	221	200	0	-	-	18,470	3,600	14,800	20,400	100	
Сырдарьинский	205	1192	205	-	458	458	1	-	-	10,100	3,000	11,700	31,317	172	
Сары-Агачский	297	1104	210	88	103	104	31	-	-	19,000	4,700	14,550	38,650	207	
Тюлькубасский	205	928	190	9	228	212	10	-	-	21,000	4,000	14,214	41,004	214	
Туркестанский	171	905	117	54	329	301	-	-	-	15,000	3,700	11,402	20,902	104	
Чаркентский	488	2225	488	-	605	599	-	43	-	10,070	3,000	12,152	20,027	108	
Итого	2280	10258	2120	77	3004	2843	47	110	-	21	174,000	41,000	120,450	341,150	1,000

Нач. отдела конустройства спецпереселенцев при Ц/О Обласполкома

/ПОДПИСАНО/

Документ 2. Архивная справка.

Документ 3. Архивная справка.

Властям области необходимо было обеспечить депортированных людей жильем, продовольствием, предметами первой необходимости. В фондах Туркестанского областного государственного архива имеются документы, по которым четко видно, что

помощь переселенцам была оказана с учетом военного времени. Так расселяли семьи переселенцев из Грузинской ССР (как и другие депортированные народы) в общежитиях и бараках, подселяли в дома местного населения («на уплотнении»), в закрепленных домах. В документе указано, что в начале 1945 года на жилищное строительство переселенцев в Южно-Казахстанской области выделено 10456 рублей, но до апреля месяца 1945 года «они (деньги) не используются в силу того, что бригады не созданы, транспорт не закреплен и ещё не приступили к заготовке местных стройматериалов» (ТОГА г.Шымкента, 3). «Переселенцы продолжают проживать в непригодных землянках...., что и послужило вспышке сыпного тифа» (ТОГА г.Шымкента, 4). Кроме того в данном архивном документе сказано, что в особо тяжелых условиях оказались переселенцы ряда районов Южно-Казахстанской области. Среди таких районов значится Тюлькубасский, где проживала на тот момент жена Таштемирова Ашлана.

В справке «О хозяйственном и трудовом устройстве переселенцев размещенных в Южно-Казахстанской области на 10.05.1945 года» имеются следующие факты:

-плохо обстоит дело с приемом переселенцев в колхозы;

-«при проверке ряда районов установлено, что фонды для переселенцев расходуются не по прямому назначению: зерно мешают с фуражным овсом, землей. В силу этих безобразных фактов имеет место рост остронуждающихся и истощенных, смертность за 4 месяца текущего года 2917 человек из 54828 человек переселенцев из Грузии и Северного Кавказа»;

- «описаны случаи нечеловеческого отношения к переселенцам со стороны руководящих организаций» (ТОГА г.Шымкента, 5).

Следующий по хронологии событий документ, касающийся жизни переселенцев из Грузии турков-ахысков в Южно-Казахстанской области, датируется октябрем-ноябрем 1945 года. В нем указано, что переселенцам из Грузии и Северного Кавказа по плану должно быть передано 4736 центнеров живого веса скота. План к октябрю 1945 года выполнен на 56%, то есть передано 2695 центнера. «Начать немедленную выдачу скота по плану», - говорится в справке от заместителя Исполкома областного совета депутатов трудящихся (ТОГА г.Шымкента, 6). Интересным, на наш взгляд, является объяснение властями причины отставания по плану выдачи скота переселенцам в личное пользование: «По Тюлькубасскому району выдано 531 центнер осталось 235 центнера. Скот на базе есть в достаточном количестве, но выдача проводится слабо в следствии плохой явки получателей» (ТОГА г. Шымкента, 7). Воспоминания Таштемировой Кульзаде из личного архива семьи проливают свет на данный факт: «Мы все ждали конца войны и верили, что после Победы вернемся домой». Эти трогательные слова одной из представительниц депортированного этноса турков –ахыска подтверждаются строчками из официального документа «Продовольственное обеспечение спецпереселенцев на июнь 1946 года» : «Переселенцы поняли, что мечта о возвращении на Кавказ является неосуществимой и

начали обосновываться по месту одного поселения» (ТОГА г.Шымкента, 8). В этом же документе указано, что нуждающимися к июню 1946года остались только те семьи переселенцев (в том числе из Грузии) «у которых имеется по одному человеку трудоспособных или вовсе не имеется трудоспособных». Вопрос обеспечения скотом переселенцев как видно из архивных документов активно решался, но «районные земельные отделы, колхозы и совхозы не определили для переселенцев участков для сенокосения. Такое положение приведет к тому, что с наступлением зимы они вынуждены будут скот убивать на мясо или продавать».

В спецсообщении Управления НКВД по Южно-Казахстанской области от декабря 1945 года сказано, что бригады по проверке хозяйственно-трудоустройства спецпереселенцев с Северного Кавказа и Грузии установили по Тюлькубасскому району следующее:

- из 1030 семей 83 проживают в непригодных для зимы условиях;
- из 1205 трудоспособных работает 1177, «28 не работает из-за временной нетрудоспособности (отсутствия обуви и одежды)»;
- «1291 человек не имеет продуктов питания до нового урожая и без гос помощи прожить не смогут»;
- «выявлено 37 человек беспризорных детей, 13 переданы в детдом, 3 сбежали к родственникам, 28 еще не устроены» (ТОГА г. Шымкента, 9). Данные сложности в жизни депортированных народов, в том числе турков-ахысков усугублялись отсутствием мужчин, которые в большинстве своем еще не были к декабрю 1945года демобилизованы из рядов Советской Армии.

В 1947 году Таштемиров Алшан был демобилизован из Советской Армии и воссоединился со своей семьей в колхозе Кызыл-Аскер Тюлькубасского района Южно-Казахстанской области. Его возвращение совпало с моментом активного обустройства депортированных турков-ахыска. В личном архиве семьи Таштемировых есть запись воспоминаний прадеда: «Сельхозбанк дал нам ссуду и мы начали строить свой домик. Да небольшой, но наш. Жить на подселении уже было сложно, ведь у нас появились дети». В архивном документе, датированном апрелем 1952 года под грифом «Секретно» председателям исполкомов райсоветов депутатов трудящихся указано: «Сумма выделенная на выдачу денежных пособий остро нуждающимся переселенцам строго лимитирована, поэтому при составлении списков вносить только действительно нуждающихся» (ТОГА г.Шымкента, 10). Примечательно, что в справке из Управления делами Совета Министров КазССР указаны суммы, выделенные из союзного бюджета для пособий спецпереселенцев разных этносов. В частности, для пособий спецпереселенцам из Грузии за 1952год перечислено было 171800 рублей, которые израсходованы были на помощь остро нуждающимся.

На основании приказа МВД СССР № 00144 от 29 апреля 1956 года семья Таштемирова Ашлана вместе с другими депортированными в 1944 году народами была освобождена от спецпереселения. За 12 лет жизни в Тюлькубасском районе Южно-Казахстанской области у семьи Таштемировых «появились не только дети (Кушкун оглы 1947 года рождения, Кульзамира оглы 1950 года рождения), дом и хозяйство, но и друзья», так записано в воспоминаниях их личного архива. 1956 годом датируется Ходатайство Председателя исполкома Южно-Казахстанского областного Совета депутатов трудящихся Успанова К. Председателю Совета Министров КазССР Кунаеву Д., в котором озвучено основание для списания задолженности по ссудам Сельхозбанку выданных на хозяйственное устройство спецпереселенцев (ТОГА г.Шымкента, 11). Ходатайство было удовлетворено. В частности 29 хозяйств спецпереселенцев Тюлькубасского района поучили списание задолженности по ссудам Сельхозбанку на общую сумму 63366руб (ТОГА г.Шымкента, 12). Сведений о списании задолженности семьи Таштемировых отсутствуют. Дети Таштемирова Алшана продолжали жить в Тюлькубасском районе Южно-Казахстанской области, они завели семьи, работали в колхозе.

В 1970 году в Казахстане проживали 18 397 турков, из этого видно, что с 60-х годов турки решили обосноваться в Казахстане, турецкие семьи того времени насчитывали по 6-8 детей. По материалам переписи 1979 года численность турков в Казахстане составляла 25 820 человек. Несмотря на высокую рождаемость рост численности турецкой диаспоры был не высоким, так как стал происходить переезд этнических турков за пределы Казахстана, в основном, в Азербайджан. По переписи 1989 года в Казахстане проживали 49 567 представителей турецкого народа. Из этого видно, что турки в основном закрыли тему переезда и начали глубоко пускать корни в казахскую землю. Семья Таштемировых продолжила жить в колхозе Кызыл-Аскер Тюлькубасского района Южно-Казахстанской области и после обретения Казахстаном независимости. В 1999-2009 годы численность турков возросла на 28 %, в Казахстане проживало 97 015 человек данной диаспоры. В 1959 году турки составляли 0,1% населения республики, а к 1 января 2014 года составляли 0,6 % населения. После распада СССР в Турции в 1992 году был принят специальный закон, позволявший туркам-ахыска переселяться в эту страну. Первоначально при содействии турецкого правительства 130 семей поселились в городе Игдыр. Стоит отметить, что на данный момент в Турции проживает вторая в мире по численности после Казахстана диаспора турков - ахыска. Грузия в 2007 году приняла законопроект «О репатриации лиц, насильно переселенных властями СССР из Грузии в 40-х годах XX века», но он не устраивает ахыска тем, что в нем не прописан механизм возвращения утерянной ими собственности и их статуса как отдельного народа, а не как грузинского суб-этноса. Власти Грузии обставили возвращение турков-ахыска рядом условий, в числе которых и фактический отказ от собственной идентичности и признание себя грузинами.

В 2009 году Таштемиров Р.А. (внук Таштемирова Алшана) обратился в Тюлькубасский районный суд Южно-Казахстанской области с заявлением о внесении

изменений в графу национальность (вместо азербайянец записать турок) в книгу записи смерти гражданина Таштемирова Алшана Авлаховича, в свидетельство о рождении, удостоверение личности, паспорте Таштемирова Руйшана Алшановича и в свидетельства о рождении его детей. Суд вынес решение от 13.09.2010 года в связи с изменением нации по прибытию на спецпоселение и в соответствии со сноской 2-1 постановления Кабинета Министров РК от 17.08.1992г №684 «Об утверждении правил изменения записи о национальности граждан РК в паспортах, удостоверениях личности и актах гражданского состояния» разрешено в виде исключения изменять записи о национальности граждан РК насильно переселенных в период репрессий на территорию РК, на основании справок о реабилитации, выдаваемых в соответствии с законом РК от 14.04.1993года «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». В документах членов семьи Таштемировых восстановлена национальная принадлежность «турок». В данный момент Таштемиров Равиль с женой и детьми ожидает получения вида на жительство в Турецкой республике.

Автор статьи благодарен Таштемирову Равилу, который оказывал помощь в сборе материала и работе в архиве. Этот человек чтит свои корни и прививает чувство национального самоуважения своим детям. Беседа автора статьи с семьей потомков Таштемирова Алшана и другими представителями диаспоры турков-ахыска Южно-Казахстанской области РК продемонстрировала их надежду, что адаптация после переезда в Турцию не будет трудной. Ведь язык турков-ахыска близком к карсскому диалекту турецкого, в котором сохранились слова, употреблявшиеся до языковых реформ Ататюрка 1928 года; культура ахыска родственна турецкой; религиозные обычаи турецкого народа ими соблюдаются. Старшее поколение данной диаспоры пока не рассматривают вопрос переселения на постоянное место жительства в Турецкую республику. Они намерены продолжать жить в Казахстане и с благодарностью вспоминают как их предкам удалось вынести трудные времена депортации благодаря взаимопомощи и выручке со стороны местного населения. Планы на переезд в основном строят представители молодого поколения турков – ахыска. Они подчеркивают, что переехать в Турцию хотят из-за стремления ощущать себя часть единого турецкого народа и сохранить культурную самобытность турков-ахыска.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Назарбаев Н. А. В потоке истории. Алматы: Атамура, 1999.
2. Туркестанский областной государственный архив города Шымкента РК Ф.121, оп.6, св.2, д.29, л.29.
3. Там же. Ф.121, оп. 6, св.2, д.29, л.2.
4. Там же. Ф.121, оп. 6, св.2, д.29, л.3.
5. Там же. Ф.121, оп.6, св.2, д.29, л.4.
6. Там же. Ф.121, оп.1, св.195, д. 1972, л. 5.

7. Там же. Ф.121, оп.1, св.195, д. 1972, л. 28-29.
8. Там же. Ф.121, оп.6, св.2, д.29, л.6.
9. Там же. Ф.121, оп.6, св.2, д.29, л.17.
10. Там же. Ф.121, оп.6, св.4, д.54, л.4.
11. Там же. Ф.121, оп.6, св., д.65, л.20.
12. Там же. Ф.121, оп.6, св., д.65, л.26.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

CEZA YARGILAMASINDA BİLİRKİŞİLİK KURUMUNUN İSTİNAF DENETİM
SÜRECİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Ceyda ÜMİT

ORCID NO: 0000-0002-8965-7900

ceydaumit@gmail.com

ÖZET

Ceza yargılamasının nihai hedefi, maddi gerçeğe ulaşarak ceza sorumluluğunun belirlenmesidir. Gerek soruşturma gerek kovuşturma aşamasında suç konusu eylemin sübutu re'sen araştırma ilkesi uyarınca araştırılmalı, hukuku uygun elde edilmiş delillerle hiçbir kuşkuya yer vermeyecek şekilde açıklığa kavuşturulmalıdır. Hem delillere ulaşma hem de mevcut delillerin içeriğini öğrenme ve değerlendirme aracı olan bilirkişilik kurumunun doğru uygulanması büyük önem taşımaktadır. Yargılamanın makul sürede sonlandırılması, adil yargılanma hakkının tam anlamıyla sağlanması ve usul ekonomisine uygunluk açısından da bilirkişilik kurumu vazgeçilmez değere sahiptir. Ancak, bilirkişilikten usul hukuku kurallarına uyularak gereken hallerde ve gerektiği ölçüde faydalanılmalıdır. İlk derece mahkemelerinin maddi tespitleri ve uygulanan normun yerindeliği denetimini gerçekleştiren istinaf yasa yolu incelemesinde bilirkişilik kurumunun uygulaması da denetlenmektedir. Çalışmanın temel amacı; istinaf yasa yolu açısından bilirkişilik kurumunun incelenmesi ile uygulamaya açıklık kazandırmak ve bu konuda karşılaşılan hataların vurgulanmasıdır. Bu bağlamda, genel olarak ceza yargılamasında bilirkişilik kurumu, bilirkişiliğe başvurulacak haller, bilirkişinin atanma usulü irdelenmektedir. Ayrıca, istinaf yasa yolunun özelliğine dair kavramsal açıklamaların ardından, istinaf yasa yolunda bilirkişinin önemi ve en iyi uygulamaya kavuşmak için istinaf yasa yolu denetiminde karşılaşılan uygulama hataları tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ceza Yargılaması, Bilirkişi, Re'sen Araştırma İlkesi, İstinaf Yasa Yolu, Bilirkişi Atanma Usulü.

THE EVALUATION OF THE EXPERTS WITNESS SYSTEM IN CRIMINAL PROCEDURE FROM THE PERSPECTIVE OF THE EXAMINATION PROCESS OF THE APPEALS BEFORE THE REGIONAL COURTS OF JUSTICE

Dr. Ceyda UMIT

ABSTRACT

The determination of the criminal responsibility on figuring out at material facts is the final aim of the criminal procedure. During the investigation and prosecution stages, the certainty of the offence, beyond any suspicion, must be searched in accordance with the principle of ex officio examination and clarified with legally obtained evidences. Within this context, the expert witness system is not only an instrument for obtaining evidence but also an instrument for learning and evaluating the content of the evidence. That is why the proper implementation of this system has great importance. Beyond these, good practise of this system also enables the completion of the criminal proceeding within a reasonable time period, the ensuring the right to fair trial and the compliance with the principles of the procedural economy. On the other hand, the application to an expert opinion must be fulfilled only in necessary situations and to the scope of quantum sufficit in accordance with the procedural rules. During the examination of the appeals before the Regional Justice Courts, the enforcement of the expert witness system is checked. This presentation intends to offer a comprehensive analysis of the topic from the perspective of the appeal process before Regional Justice Courts, to ensure clarification to the implementation stage and emphasise some wrong implementations. Therefore, this presentation explicates the expert witness system in criminal proceedings, the cases requiring to refer for expert opinion and the appointment procedure of experts. Furthermore, the presentation examines the specialities of the way of the appeal on facts and law in general, the importance of the expert opinion during this process and finally, discusses some implementation flaws in order to ensure the best implementation.

Keywords: Criminal Procedure, Expert, Principal Of Ex Officio Examination, Appeal On Facts And Law, Appointment Procedure Of Expert

GİRİŞ

Bilirkişilik kurumunun etkin kullanılması, ceza yargılamasında maddi gerçeğe ulaşmada önemli unsurlardandır. Her olayın kendine özgü özelliklerine göre bazen tek başına bir delil, bazen de mevcut delilleri değerlendirme aracı olan bilirkişilik kurumu, amacına uygun ve doğru bir şekilde kullanılmalıdır. Yasa yolu incelemelerinde de çözümü teknik, özel ve uzmanlık bilgisi gerektiren bir durum olup olmadığı, bilirkişiliğin doğru kullanılıp kullanılmadığı incelenmektedir. Çalışmanın temel amacı; istinaf yasa yolu denetiminde karşılaşılan uygulama hatalarının vurgulanarak en iyi uygulamaya yönelik katkı sağlanmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde ceza yargılamasında bilirkişilik ana başlığı altında, ceza yargısının konusu ve amacı, ceza yargılamasında bilirkişinin önemi, bilirkişiye başvurulacak haller ve bilirkişi atanma usulü açıklanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; konu istinaf yasa yolu açısından irdelenmekte, istinaf yasa yolunun özelliklerine dair genel açıklamaların ardından istinaf yasa yolunda bilirkişinin önemi ve istinaf denetiminde karşılaşılan örnek uygulama hataları tartışılmaktadır.

A. CEZA YARGILAMASINDA BİLİRKİŞİLİK

1. Ceza Yargısının Amacı ve Konusu

Hukuk devletinde, ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirlerine ilişkin kurallar, ceza hukukunun ana ilkeleri ile Anayasa'nın konuya ilişkin kuralları başta olmak üzere suçların niteliği, işlenme biçimi, içerik ve yoğunluğu, kamu düzenini ihlal derecesi, cezaların caydırıcılığı, ülkenin sosyal, kültürel yapısı, etik değerleri ve ekonomik hayatın ihtiyaçları göz önüne alınarak saptanacak ceza siyasetine göre belirlenir. Kanun koyucu, cezalandırma yetkisini kullanırken toplumda hangi eylemlerin suç sayılacağı, bunun hangi tür ve ölçüdeki ceza yaptırımını ile karşılanacağı, nelerin ağırlaştırıcı veya hafifletici sebep olarak kabul edileceği ve ceza sistemini tamamlayan müesseselerin nelerden ibaret olacağı hususlarında takdir yetkisine sahiptir. Kanun koyucu, takdir yetkisine sahip olmakla birlikte, bu yetkisini kullanırken suç ve ceza arasındaki adil dengenin korunması, öngörülen cezanın cezalandırmada güdülen amacı gerçekleştirmeye elverişli olması ve insan haysiyetine aykırı olmaması gibi anayasal ilkeleri de dikkate almak zorundadır¹.

Ceza, toplumda korunmaya değer görülen hukuki değerlerin ihlali durumunda devletin gösterdiği tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Ceza hukukunun amacı da, toplumsal yaşam bakımından önem verilen hukuksal değerlerin korunmasıdır. Ceza yargısının nihai hedefi, meydana gelen somut olayla ilgili hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde maddi gerçeğe ulaşmaktır. Türk Ceza Muhakemesi Kanunu uyarınca re'sen araştırma ve delil serbestisi ilkeleri çerçevesinde hukuka uygun olarak elde edilmiş her tür delilin ispat unsuru olarak kullanılması mümkündür. Ceza yargılamasında maddi gerçeğe ulaşma hedefi uyarınca ancak suçu işleyen kişinin ceza sorumluluğu bulunmaktadır².

¹ Anayasa Mahkemesi, 05.05.2016 tarih, E: 2016/16, K: 2016/37 sayılı karar.

² Genel suç teoremi uyarınca ceza hukukunda ceza yargılamasına konu bir suçtan bahsedebilmek için kanundaki tipe uygun, hukuka aykırı ve tamamlanmış eylem olmalıdır. Suçun tipiklik unsuru; suç konusu eylemin düzenlendiği yasa da öngörülen yasal unsurların gerçekleşmesidir. Suçun yasal tanımındaki maddi kurucu öge; kanunda öngörülen fiilin yapılması, suç düzenlemesinde tanımlanan sonucun oluşması ve hareket ile sonuç arasında illiyet bağı bulunmasıdır. Suçun yasal tanımındaki manevi unsur ise; suç eyleminin faile isnat edilebilmesi için var olması gereken kast ve taksir ögesidir. Failin suç işleme iradesi kusurlu olmalı, yani yasa da suç olarak düzenlenen eylem, kusur yeteneğine sahip kişi tarafından kusurlu irade ile işlenmelidir, HAKERİ, Hakan, **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 21. Baskı, 2017, Adalet Yayınevi, Ankara, s.153-227; ARTUK, Mehmet Emin / GÖKÇEN, Ahmet / ALŞAHİN, Mehmet Emin / ÇAKIR, Kerim, **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 13. Baskı, 2019, Adalet Yayınevi, Ankara, s. 285-289; Ceza sorumluluğunun esasları ile ilgili genel bilgi için bkz: ÜMİT, Ceyda, "Hekimlerin Mesleklerinin Uygulanmasından Doğan Ceza Sorumluluğu", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl: 2017 (8), Cilt: 35, Sayı: 32, (s.197-246), s. 198-200.

2. Ceza Yargılamasında Bilirkişinin Önemi

Ceza muhakemesine konu olayın, çözüme kavuşturulması için gereken alanlarda tespiti uzmanlığı, özel ya da teknik bilgiyi gerektiren hususlarda hakim, mahkeme ya da Cumhuriyet savcısı tarafından görüşüne başvurulana kişiye bilirkişi denir. Bilirkişi; genel bilgi veya deneyimle ya da hakimlik mesleğinin gerektirdiği hukuk bilgisi ile açıklığa kavuşturulamayacak konularda, yani çözümü uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hallerde görüşüne başvurulana gerçek veya özel hukuk tüzel kişisidir³. Bilirkişilik kurumu, ceza yargısının temel amacı olan maddi hakikate ulaşmada en önemli araçlardan biridir. Bilirkişilik hem delillere ulaşma, hem de delillerin içeriğini öğrenme ve değerlendirme aracıdır. Sözgelimi, otopsi yapan ya da vücutta alkol ya da uyuşturucu bulunup bulunmadığını araştıran bilirkişi delil aracı konumundadır. Yaralama fiilinin mağdurda neden olduğu sonuca ilişkin bilirkişi raporu ise delilleri değerlendirme aracıdır.

Ceza yargısında bilirkişilik kurumu maddi hakikate ulaşmada çok önemli bir roledir. Olayın özelliğine göre, cezai sorumluluğun belirlenmesinde temel ve güvenilir delil olmasının yanı sıra, aynı zamanda hem soruşturma hem de kovuşturma safhasının temel bir delil değerlendirme aracıdır. Bu nedenle yasa uygulayıcı makamların bu kurumu, amacına uygun ve etkin bir şekilde kullanmaları çok önemlidir. Bilirkişilik kurumunun amacına uygun kullanılması, tüm yargı sisteminin hızlı, verimli işleyişine ve kaliteli adalet hizmeti sunulmasına katkı sağlayacağı gibi yargıya olan güveni de artıracaktır. Bu bağlamda, araştırma konusuna uygun sıfatta bilirkişi seçimi, talep edilen uzmanlık bilgisinin suç konusuna uygun olarak eksiksiz belirlenmesi, bilirkişiden hizmet alınacak araştırma veya değerlendirme konusunun net olarak açıklanması, bilirkişinin usulüne uygun seçimi çok önemlidir. Bilirkişilik kurumunun amacına uygun kullanılmaması; yargı sisteminin hızlı, verimli işleyişine ve kaliteli adalet hizmeti sunulmasına zarar vereceği gibi yargıya olan güveni de azaltacak, adil yargılanma ilkesinin ihlal nedenlerinden birini oluşturabilecektir⁴. Bilirkişi seçiminde özensizlik, yetersiz bilirkişi raporu, usulü hatalar ise; yargılama süresinin uzaması, gereksiz yargılama gideri, emek kaybına yol açacaktır.

³ Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) 63(1). madde; 24.11.2016 tarih ve 29898 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu 2 (b) madde; 30.08.2017 tarih ve 30143 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bilirkişi Yönetmeliği 4(1) b madde.

⁴Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinin birinci cümlesindeki; 'Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir', düzenlemesi adil yargılanma hakkını da kapsamaktadır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: MOLE, Nuala / HARLEY, Catharina, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz, İnsan Hakları El Kitapları No.3**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 89, TBB-İHAUM:7, (<http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/adil-yargılanma-hakki.pdf>), (Erişim Tarihi: 12.12.2021), TURAN, Hüseyin, Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ndeki Yeri ve Önemi, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 84, yıl:2009, s. 213-230.

3. Bilirkişiyeye Başvurulacak Haller

Önceki alt başlık kapsamında da belirtildiği üzere, hakimlik mesleğinin gerektirdiği hukuki bilgi ile ya da genel bilgi veya tecrübeyle çözülmesi olanaklı konular dışında, çözümü uzmanlığı özel veya teknik bilgiyi gerektiren hallerde bilirkişi görüşüne başvurulur. 5271 sayılı CMK düzenlemesinde “çözümü uzmanlığı gerektiren haller” madde kapsamına alınmıştır⁵. Örneğin, tıp bilimi özel bilgi gerektirmekle birlikte, aynı zamanda uzmanlık gerektiren bir alandır. Soruşturma veya kovuşturmayla konu olan olayın çözümü için özel, teknik bilgiyi veya uzmanlığı gerektiren bir alanda ilgili makamın diğer meslek alanlarında uzman kişi veya kurumun görüşüne gereksinim duyması veya Kanunun bazı hallerde bunu zorunlu görmesi halinde bilirkişiyeye başvurulur. Teknik bilginin; fizik, kimya, matematik gibi pozitif bilimlerin verilerini uygulamaya yönelik bilgi olduğu, özel bilginin ise; genel hukuk bilgisinin dışında kalan her tür uzmanlık bilgisini içine alan, belli bir bilim dalının araştırıp ortaya koyduğu sonuçlara ilişkin bilgi olduğu kabul edilmektedir⁶.

Çözülmesi gereken konu özel bilgiyi gerektirmesine rağmen, bu hususu bildiği için hakim, mahkeme ve savcı bilirkişiyeye başvurmadan kaçınmaz. Bir başka deyişle, hakimin ya da Cumhuriyet savcısının özel ve teknik bilgiyi gerektiren bir konuda kendi kişisel merakı ile bilgi sahibi olması, bilirkişiyeye başvurma zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Bilirkişi atamaya yetkili makam bilirkişiyeye başvuracak, atama kararında da özel ve teknik bilgiyi gerektiren sorularla neyin incelenmesi gerektiğini tespit edecektir. Hakimin özel teknik bilgisi ile delil muhtevasını öğrenmesi, delillerin müşterekliği prensibine ters düştüğü gibi, tecrübe kaidelerini tayin etmesi ve uygulaması da tarafların görüş bildirmelerine ve hakimin özel bilgisini tartışmalarına olanak vermez. Genel bilgi ise; doğal olaylar, tarihi ve politik olaylar, coğrafi bilgiler, biyografik veriler gibi, hukuki ya da başka bir alanda uzman olmayı gerektirmeyen herkesin her zaman ulaşılabilir kaynaklardan kolayca elde edebileceği bilgi anlamındadır. Genel bilgi veya tecrübeyle kazanılmış bilgi kapsamına; sosyal hayata ait ya da bilimsel bir kuralın uygulanması sonucu elde edilmiş bilgiler de dahil olmak üzere, kişinin gözlem ve denemeler sonucu edindiği bilgiler ile belirli sürede veya yaşam boyu yaşayarak ya da deneyerek ulaştığı her tür bilgi ve birikim girmektedir⁷.

⁵ CMK 63 (1). madde. Çalışmanın konusu ile sınırlı olarak ceza yargısındaki yasal düzenlemeler ele alınmaktadır. Ancak bilirkişi tanımı ve bilirkişiliğe başvurulacak haller konusunda CMK 63. maddesine benzer düzenlemenin hukuk davalarının yargı usulünü düzenleyen Hukuk Muhakemeleri Kanununda da yer aldığı belirtilmelidir, bkz: Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) 66. madde şu şekildedir: ‘Mahkeme, çözümü hukuk dışında, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hâllerde, taraflardan birinin talebi üzerine yahut kendiliğinden, bilirkişinin oy ve görüşünün alınmasına karar verir. (Değişik cümle: 3/11/2016-6754/49 md.) Ancak genel bilgi veya tecrübeyle ya da hâkimlik mesleğinin gerektirdiği hukukî bilgiyle çözümlenmesi mümkün olan konularda bilirkişiyeye başvurulamaz. (Ek cümle: 3/11/2016-6754/49 md.) Hukuk öğrenimi görmüş kişiler, hukuk alanı dışında ayrı bir uzmanlığa sahip olduğunu belgelendirmedikçe, bilirkişi olarak görevlendirilemez’. Hukuk yargısında bilirkişilik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: ATALI, Murat, 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu ve Hukuki Konularda Bilirkişilik, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 65(4), Yıl: 2016, s. 3271-3287.

⁶Bilirkişilik Kanunu Tasarısı (1/687) ve Adalet Komisyonu Raporu, s. 10, (<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss388.pdf>), (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

⁷ İbid, s.11.

Kanunda öngörülen hallerde bilirkişiye başvurmak zorunludur. Sözgelimi kişi özgürlüğüne yönelik tedbirlerden biri olan gözlem altına alınma özel ve uzmanlık bilgisi gerektirdiğinden bu hallerde bilirkişiye başvurulmalıdır⁸. Yasal olarak bilirkişiye başvurma zorunluluğu olan bazı haller arasında; akıl hastalığı nedeniyle cezai sorumluluğun belirlenmesi⁹, ve akıl hastalarına uygulanacak güvenlik tedbirlerinin uygulanması¹⁰, ölünün adli muayenesi ve otopsi¹¹, zehirlenme şüphesi üzerine yapılacak incelemeler¹², yeni doğanın cesedinin adli muayene ve otopsi¹³, beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması¹⁴, kadının muayenesi¹⁵, moleküler genetik inceleme¹⁶, sahte para ve değerler üzerinde yapılacak incelemeler¹⁷, yaş küçüklüğü¹⁸ veya geçici nedenlerle alkol ya da uyuşturucu madde etkisinde suç işleme halinde cezai sorumluluğun belirlenmesi¹⁹ bulunmaktadır.

Ayrıca, kasten yaralama, taksirle yaralama, kasten öldürme, cinsel istismar, cinsel saldırı, insan üzerinde deney, organ veya doku ticareti, işkence ve eziyet, kısırlaştırma, uyuşturucu veya uyarıcı madde suçları, çocuk düşürtme, hırsızlık, yağma gibi suçlarda suçun nitelikli halinin tespitinin hakimlik mesleğinin gerektirdiği hukuki bilgi ile belirlenemediği durumlarda yani değerlendirmenin belirli alanda uzmanlığı, özel ve teknik bilgiyi zorunlu kılması durumunda bilirkişi görüşünün alınması gerekmektedir.

Özel ceza yasaları kapsamında da hakimlik mesleğinin gerektirdiği hukuki bilgi ya da genel bilgi veya tecrübeyle çözülemeyecek mutlaka özel ya da teknik bilgi ile uzmanlık bilgisine başvurulması gereken çok sayıda suç tipi bulunmaktadır. 6831 sayılı Orman Kanunu uygulamasında suça konu yerin vasfının ya da kesinleşmiş orman kadastrosu sınırlarında kalıp kalmadığının belirlenmesi, 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu uygulamasında kişinin askerliğe elverişlilik durumunun tespiti için sağlık kurulu raporu alınması, fikri sınai-mülkiyet mevzuatı kapsamında kalan suçlarda ürünün aldatıcılık özelliğinin bulunup bulunmadığının tespiti için gerektiğinde fikri sınai haklar konusunda uzman bilirkişiye başvurulması, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu kapsamında kalan suçlarda kamu zararının ve eylemin nitelikli halinin belirlenmesi, 7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun kapsamında kalan eylemlerde bilişim araçlarının kullanılıp kullanılmadığı ve kullanım şeklinin belirlenmesi gibi durumlar, özel ceza yasalarının uygulanmasında sıklıkla bilirkişiye başvuru alanları arasındadır.

⁸ CMK 74. madde.

⁹ TCK 32. madde.

¹⁰ TCK 57. madde.

¹¹ CMK 86. ve 87. maddeler.

¹² CMK 89. madde.

¹³ CMK 88. madde.

¹⁴ CMK 75. ve 76. maddeler.

¹⁵ CMK 77. madde.

¹⁶ CMK 78. madde.

¹⁷ CMK 73. madde.

¹⁸ TCK 31. madde.

¹⁹ TCK 34. madde.

Yine, 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu kapsamında kalan suç unsurlarının saptanması (örneğin klonlama olup olmadığı), 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamında mali nitelikli belge ve kayıtların karşılaştırılarak gerekli incelemelerin yapılması, 5607 sayılı Kaçakçılık Kanunu ve ilgili mevzuat kapsamında suça konu eşyanın kaçak olup olmadığının tespiti, kamu zararı, gümrüklenmiş değer, CİF değeri, eş etkili vergiler toplamının belirlenmesi, suçta kullanılan nakil aracına dair değer ve ağırlıklı bölüm hesabı yapılması, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu uyarınca defter, belge, fatura incelemesi, 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununda düzenlenen icra ceza suçlarında suç unsurlarının tespiti için mali konularda gerek duyulan tespitler bu kapsamda sayılabilecek örneklerdendir. Diğer yandan özel ve genel ceza yasalarında düzenlenen tüm suçlarda; dosyanın özelliğine göre soruşturma ve kovuşturma evresinde gerekli görülen iletişim tespiti, HTS kayıtları, GPS görüntüleri, sinyal bilgileri tespiti, parmak izi ve DNA incelemesi, defter-belge incelemesi, imza-yazı incelemesi ve sair tüm kriminal araştırmalar da uzman kişi veya kurum incelemesini gerektirmektedir.

4. Genel Olarak Bilirkişi Atanma Usulü

Bilirkişi atanması soruşturma veya ilgili kovuşturma aşamasında re'sen Cumhuriyet savcısı, katılan, katılan vekili, sanık, sanık müdafii, kanuni temsilcinin istemi üzerine yapılabilir²⁰. Hukuk öğrenimi görmüş kişiler, hukuk alanı dışında ayrı bir uzmanlığa sahip olduğunu belgelendirmedikçe, bilirkişi olarak görevlendirilemez. Bilirkişi atanması ve gerekçe gösterilerek sayısının birden çok olarak saptanması, hâkim veya mahkemeye aittir²¹. Soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısı da bu maddede gösterilen yetkileri kullanabilir²². Bilirkişiler, bölge adliye mahkemelerinin yargı çevreleri esas alınmak suretiyle bilirkişilik bölge kurulu tarafından hazırlanan listede yer alan kişiler arasından seçilir. Ancak, kendi bölge listesinde ilgili uzmanlık alanında bilirkişi olmasına rağmen, diğer bir bölgedeki bilirkişinin, görevlendirme yapılan yere daha yakın bir mesafede bulunması durumunda, bu listeden de görevlendirme yapılabilir²³.

Kanunların belirli konularda görevlendirdiği resmî bilirkişiler öncelikle atanırlar. Ancak kamu görevlileri, bağlı buldukları kurumla ilgili davalarda bilirkişi olarak atanamazlar²⁴. Resmî bilirkişilikle görevlendirilmiş olanların, bilirkişilik bölge kurulları²⁵ tarafından hazırlanan listede yer alan bilirkişilerin, incelemenin yapılması için bilinmesi gerekli fen ve sanatları meslek edinenlerin ve incelemenin yapılması için gerekli mesleği yapmaya resmen yetkili olanların bilirkişiliği kabul etme yükümlülüğü bulunmaktadır²⁶.

²⁰ CMK 63 (1) madde birinci cümle hükmü.

²¹ CMK 63 (2). madde ikinci cümle hükmü.

²² CMK 63 (2). madde üçüncü cümle hükmü.

²³ CMK 64 (1). madde.

²⁴ CMK 64 (3). madde.

²⁵ Bilirkişilik Bölge Kurullarının oluşumu ve görevleri için bkz: Bilirkişilik Kanunu 7 ila 9. maddeler.

²⁶ CMK 65. madde.

Resmi bilirkişi özel veya teknik bilgi gerektiren konularda görüş bildirmek zorunda olan ve kanunen yetkilendirilmiş olan Adli Tıp Kurumu, Yüksek Sağlık Şurası, Emniyet Genel Müdürlüğü kriminal inceleme laboratuvarları, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi makamlardır. Diğer yandan, Kanunlarda bilirkişilik hizmeti verebileceği öngörülen kurumlar ile yargı mercilerinin talebi üzerine bilimsel ve teknik görüş bildiren kamu kurum ve kuruluşları 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu kapsamı dışındadır²⁷. Ceza Muhakemesi Kanununun (CMK) bilirkişilikle ilgili hükümleri kuşkusuz, bu kurumlar hakkında uygulanacaktır.

Bilirkişilerin usule uygun çağrıya rağmen gelmedikleri veya yeminden ya da görüş bildirmekten çekindikleri hallerde Ceza Muhakemesi Kanununun tanıklıktan veya yeminden sebepsiz çekinmeye ilişkin hükümleri uygulanır, ayrıca durum, bilirkişilik bölge kuruluna bildirilir²⁸.

Bilirkişi incelemesi yaptırılmasına ilişkin kararda, cevaplandırılması uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren sorularla inceleme konusu ve görevin yerine getirileceği süre belirtilir. Bu süre, işin niteliğine göre üç ayı geçemez. Özel sebepler zorunlu kıldığında bu süre, bilirkişinin istemi üzerine, kendisini atayan merciin gerekçeli kararıyla en çok üç ay daha uzatılabilir²⁹. Bilirkişi, görevini, kendisini atamış olan merci ile ilişki içinde yerine getirir, gerektiğinde bu makama incelemelerindeki gelişmeler hakkında bilgi verir, yararlı görülecek tedbirlerin alınmasını isteyebilir³⁰. Bilirkişi, görevini yerine getirmek amacıyla bilgi edinmek için şüpheli veya sanık dışındaki kimselerin de bilgilerine başvurabilir, ayrıca uzmanlık alanına girmeyen bir sorun bakımından aydınlatılmasını isteyecek olursa; hâkim, mahkeme veya Cumhuriyet savcısı, nitelikli ve konusunda bilgisiyle tanınmış kişilerle bir araya gelmesine izin verebilir³¹.

İlgililer de merciinden, incelemeler yapılırken bilirkişiye teknik nitelikte bilgiler verebilecek olan ve ismen belirleyecekleri kişileri dinlemeleri veya bazı araştırmaların yapılması hususlarında karar verilmesini isteyebilir³². Gerekli olması halinde bilirkişi, mağdur, şüpheli veya sanığa mahkeme başkanı, hâkim veya Cumhuriyet savcısı aracılığı ile soru sorabilir³³. Muayene ile görevlendirilen hekim bilirkişi, görevini yerine getirirken zorunlu saydığı soruları, hâkim, Cumhuriyet savcısı ve müdafî bulunmadan da mağdur, şüpheli veya sanığa doğrudan doğruya yöneltebilir³⁴.

²⁷ Bilirkişilik Kanunu 1(3) madde.

²⁸ CMK 71. madde. Mukayeseli hukukta bilirkişilerin hukuki sorumluluğu konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz: TANRIVER, Sûha, 'Bilirkişinin Sorumluluğu', **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 56, Yıl: 2005, s. 133-141 (133-166).

²⁹ CMK 66 (1). madde.

³⁰ CMK 66 (3). madde.

³¹ CMK 66 (4). madde.

³² CMK 66 (5). madde.

³³ CMK 66 (6). madde.

³⁴ Ibid.

B. İSTİNAF YASA YOLUNDA BİLİRKİŞİLİK

1. İstinaf Yasa Yolunun Özelliği

Çağdaş hukuk sistemlerinde hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkeleri çerçevesinde; hakkı ihlal edilenlerin başvuracağı yargısal kurumlar belirlidir. Yargısal makamların, önündeki davayla ilgili uyacağı usul ve esaslar, uygulayacağı kurallar da açıkça yasalarla düzenlenmiştir. Bu kuralların açık, belirli, tutarlı, öngörülebilir, çağın gereklerine ve ihtiyaçlara cevap verecek mahiyette, ayrıca uygulanabilir nitelikte olması, hukukun üstünlüğü ilkesinin gereklerindedir. Yargılama hukuku; adalete erişim hakkının gereği olarak, bir yandan kişilerin yargı makamları önünde haklarını nasıl arayacağına ilişkin usul ve esasları düzenlemekte, bir yandan da yargıya ilk başvurudan adaletin tesisine ilişkin son işleme kadar olan bütün sürece ilişkin kuralları, usul ve esasları düzenlemektedir. Hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına dayalı bir devlette uygulanan yargılama hukukunda; yargı sisteminin üç dereceli olması, ilk derece mahkemelerinin kararlarına karşı istinaf ve temyiz hukuki denetim mekanizmalarının ayrı ayrı sağlanması o ülkede adalete erişim hakkının oluşturulması bakımından önemli bir gerekliliktir.

Bu bağlamda, Türk yargı sisteminde 26.09.2004 tarihli ve 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanunun yürürlüğe girmesiyle "Bölge Adliye Mahkemeleri" istinaf kanun yolu üst derece mahkemesi olarak hukukumuzda kabul edilmiştir³⁵. Ayrıca 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununda (CMK) ceza yargılamaları için; 6100 sayılı Hukuk Muhakemesi Kanununda (HMK) hukuk yargılamaları için, ilk derece mahkemelerinden verilen hükümlere karşı Bölge Adliye Mahkemeleri nezdinde istinaf yoluna başvurulabileceği kurala bağlanmış, istinafa ilişkin kurallar, usul ve esaslar düzenlenmiştir.

İlk derece mahkemesi kararının gerek maddi mesele ve gerekse hukuksal açıdan denetimini sağlayan kanun yoluna istinaf adı verilmektedir. İstinaf olağan kanun yollarındandır. İlk derece mahkemesinin nihai kararlarının denetlenmesini sağlayan ilk ve asıl denetim yolu olan istinaf kanun yolunda; ilk derece mahkemelerince verilen son kararlar ile fiilin sanık tarafından işlenip işlenmediği sorununu oluşturan maddi mesele ile birlikte, suçun işlendiği kabul edildiğinde suçun niteliğinin ne olduğunu ve cezanın belirlenmesi konularını içeren hukuki mesele hükmüne bağlanmaktadır. İstinaf yolunun benimsenmediği sistemlerde, denetim görevini üstlenen Yargıtay kural olarak sadece hukuki meseleyi denetlemektedir. Temyiz kanun yolundan farklı olarak istinaf kanun yolunda, hem yerel mahkemece yapılan maddi tespitler ve hem de uygulanan normun yerindeliği açısından bir denetleme yapılmaktadır.

³⁵ Mukayeseli hukukta istinaf konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: ADALET BAKANLIĞI EĞİTİM DAİRESİ BAŞKANLIĞI, **Ceza Muhakemesinde İstinaf**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 2016.

Bölge Adliye Mahkemeleri, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına dayalı, adil yargılanma hakkını güvenceye alan Türk yargı sisteminin daha hızlı ve etkin işleyişini sağlamak ve Yargıtay'ın iş yükünü azaltarak, içtihat üreten, geliştiren ve içtihat birliğini sağlayan bir üst derece mahkemesi olma özelliğini kazanması amacıyla kurulmuştur. Bu yönüyle, Ülkemizin Avrupa Birliği müktesebatına uyum çalışmalarında da önemli bir adım oluşturmuştur. Bölge Adliye Mahkemelerinin kuruluşuyla ceza yargısı sistemimizde yargılama makamları; adli yargı ilk derece mahkemeleri, adli yargı ikinci derece mahkemeleri ve temyiz mahkemesi olarak hizmet vermeye başlamıştır.

2. İstinaf Yasa Yolunda Bilirkişinin Önemi

İstinaf yasa yolunda bilirkişiye başvuru haller ilk bölümde incelediğimiz ceza yargılamasında bilirkişilik kurumunun uygulanmasına dair esaslar ile aynıdır. Bölge adliye mahkemeleri gerek dosya üzerinde yaptıkları istinaf başvurusu incelemelerinde gerek duruşma açarak yapacakları istinaf incelemelerinin her aşamasında söz konusu esasları gözetmek ve uygulamakla yükümlüdür. İstinaf denetim sürecinde karşılaşılan genel uygulama hataları sıklıkla; bilirkişi atanması, bilirkişiye yemin verdirilmesi gibi usuli konularda ve bilirkişiden talep konusu hakkında yetersiz istemlerde bulunulması, çözümü uzmanlık gerektiren hallerde bilirkişiye başvurulmaması gibi hallerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, eksik araştırma ve inceleme ile ceza sorumluluğunun değerlendirilmesi, maddi gerçeğe kesin, inandırıcı, somut delillere ulaşılamaması sonucuna yol açmakta, yargılama konusunun sübutu aydınlatılamamaktadır. Yargılama süreci uzamakta, hatta dava zamanaşımının dolması nedeni ile yargılamanın düşme kararı ile sonlandırılması gündeme gelebilmektedir.

Yargılamanın her aşamasında olduğu gibi istinaf denetim sürecinde de bilirkişilik kurumunun doğru uygulanması büyük önem taşımaktadır. Hem yasa uygulayıcı makamlar, hem de bilirkişilerin kanunla belirlenen ilke ve kurallara uyup uymadığı istinaf başvurularında değerlendirilmektedir. Hiç kuşkusuz, temyiz yasa yolu açısından da aynı değerlendirmeler geçerlidir. İstinaf denetim yolunda da, Yargıtay içtihat hukuku esas alınmaktadır. Temyiz incelemesinde, bilirkişi delili açısından yapılan hukuka aykırılıklar da denetlendiğinden Yargıtay kararları bu konuda yol gösterici kılavuz ilkelere sahiptir. Ancak, istinaf yargılamasında bilirkişiye ilk derece mahkemesi kararına karşı duruşma açılarak yapılan yargılama esnasında başvurulabilirdiği vurgulanmalıdır. Temyiz yasa yolu incelemesinde incelemenin mahiyeti gereği bilirkişiye başvurulamaz.

Bilirkişi raporu alınması gereken hallerde raporun alınmaması³⁶, bilirkişi raporunun dosyadaki delillerle birlikte tartışılmaması³⁷, sanığın hukuki durumunda hatalı değerlendirmelere yol açmaktadır. Söz gelimi, hırsızlık suçunda sanık hakkında uygulanacak yasa maddesini ve ceza miktarını etkileyen eylemin gerçekleştiği yerin evin eklentisi niteliği taşıyıp taşımadığı, suça konu eşyada düz kontak yapılıp yapılmadığı, keşif ve bilirkişi incelemesi aracılığıyla tespit edilmelidir³⁸. Suç konusu eşyanın menşei tespitinin gerektiği hallerde de bilirkişi incelemesi zorunludur³⁹.

3. İstinaf Denetiminde Karşılaşılan Örnek Uygulama Hataları

Eylemin niteliğine göre uygulanacak yasanın gerekli kıldığı araştırmanın hiç yapılmaması ya da eksik yapılması⁴⁰, istinaf sürecinde çoğu kez yargılamanın yeniden yapılması sonucuna yol açmakta, istinaf yargılama sürecinde bilirkişi raporu konusundaki eksiklik tamamlanmaktadır. Bu durum, önceki bölümde tartıştığımız üzere, yargılamanın uzamasına neden olmaktadır. İstinaf denetim sürecinde incelenen örnek bir kararda; yakalanan makaronlar ile makaronların içine doldurulmuş tütünler hususunda ayrı ayrı tespit ve belirlemelerde bulunularak makaronların gümrük kaçağı olup olmadığı, yine makaronların içindeki tütünlerin gümrük kaçağı mı yoksa yerli tütün mü olduğu, makaronların içinde doldurulmuş tütünlerin menşeinin belirlenip belirlenemediği, menşei belirlenemiyorsa bunun sebebinin ne olduğu konusunda yargılama aşamasında rapor düzenleyen teknik bilirkişiden ek rapor alınması gerektiği belirtilmiştir⁴¹. Yine 5411 sayılı Bankacılık Kanununda düzenlenen zimmet suçundan dolayı verilen karara karşı istinaf yoluna başvurulması üzerine yapılan bir incelemede, mudilerin banka şubesinde bulunan imza kartonları getirildikten sonra dosya içinde bulunan grafoloji ve sahtecilik uzmanı tarafından düzenlenen rapor da dikkate alınmak suretiyle dosyanın üniversitelerde bankacılık konusunda uzmanlaşmış bir öğretim görevlisi, bir ceza hukukçusu ile bankacılık konusunda fiilen görev yaparak uzmanlaşmış bir kişiden oluşturulacak bilirkişi heyetine tevdi ile suç tarihine göre yukarıdaki açıklamaların ışığında her bir eylemin basit ya da nitelikli zimmet olup olmadığının ve

³⁶ Yargıtay 6. CD, 20.09.2021 tarih, E: 2020/8176, K: 2021/13771 sayılı ilamında suç tarihi 2013 yılı olan karşılıksız yararlanma suçunda bilirkişi raporu alınarak zarar bedelinin tespiti ve etkin pişmanlık düzenlemesinden yararlanma olanağı tanınarak sanığın hukuki durumunun değerlendirilmemesi gerekçesiyle bozma kararı vermiştir.

³⁷ Yargıtay 7. CD, 15.09.2021 tarih, E: 2021/11797, K: 2021/9976 sayılı ilamında suça konu yerin bilirkişi raporuna göre kesinleşmiş orman kadastro çalışması kapsamında kaldığının belirtilmesine rağmen, dosyadaki delillerle örtüşmeyecek şekilde tutanak tarihinden sonra kesinleşen 2/B çalışmasına dayanılarak beraat kararı verilmesi hukuka aykırı bulunmuştur.

³⁸ Yargıtay 2. CD, 14.09.2021 tarih, E: 2020/11793, K: 2021/13992 ve 14.09.2021 tarih, E: 2020/11690, K: 2021/13444 sayılı ilamlar.

³⁹ Yargıtay 7. CD, 08.09.2021 tarih, E: 2019/3206, K: 2021/9386 sayılı ilam. Yargıtay 7. CD, 08.09.2021 tarih, E: 2021/12511, K: 2021/9526 sayılı ilamında da orijinal ürünler ile dava konusu eşyadaki marka ve logoların karşılaştırılması için bilirkişi incelemesi yaptırılmaması hukuka aykırı bulunmuştur.

⁴⁰ Gaziantep BAM 11. CD, 09.05.2019 tarih, E: 2018/552, K: 2019/813 sayılı ilamda duruşma açarak yaptığı incelemede, bilirkişi raporunu düzenleyen üç kişilik bilirkişi heyetine dosyanın yeniden tevdi edilerek sanığın dahilde işleme izin belgesine bağlı olarak ihraç etmek istediği suça konu 91 randımanlı 21.500 kg ağırlığındaki buğday ununun standarda uygun biçimde 74 randımanlı olması halinde sanığın dahilde işleme rejimi kapsamında devletten vergisiz olarak alma hakkı elde edeceği buğday miktarı da dikkate alınmak suretiyle aradaki farka ilişkin devlet zararının ne kadar olacağı hususunda ek rapor düzenlenmesinin istenmesine karar vermiştir. Dosyadaki olayın suç tarihi 14.03.2016, istinaf karar tarihi ise; 09.05.2019'dur.

⁴¹ Gaziantep BAM 11. CD, 12.12.2018 tarih, E: 2018/4026, K: 2018/3243 sayılı ilam.

buna göre zimmet miktarının duraksamaya yer bırakmayacak şekilde her bir işlem bakımından ayrı ayrı tespit edilmesi gerektiği karara bağlanmıştır⁴².

Suç konusunun niteliğine göre bilirkişiden eksik araştırma ve irdeleme istenmesi, bilirkişi raporunun yetersiz olması nedeniyle yeni veya ek rapor alınması gereğine ilişkin uygulamaya yansıyan pek çok somut örnek bulunmaktadır. Somut bir olayda, istinaf sürecinde, sahte fatura düzenlediği iddia olunan sanığın hukuki durumunun değerlendirilebilmesi için sanığın ticari defter ve belgeleri ile söz konusu sahte faturaları kullanan şirket veya mükelleflerin ticari defter ve belgelerinin karşılaştırmalı incelemesinin yaptırılması için dosyanın tüm ekleri ile birlikte yeni bir bilirkişi heyetine tevdi edilerek karşılaştırmalı bilirkişi raporu alınmasına karar verilmiştir⁴³.

Bir başka somut olayda; sanığın işyerinde yapılan aramada sadece bilgisayarın ve cep telefonunun ele geçmesi, herhangi bir maç kuponu, bülten ve listeler gibi delillerin ele geçmemiş ve bahis oynatılan kişilerin tespit edilememiş olması, sanığın aşamalarda ısrarla kimseye bahis oynatmadığını, sadece kendisinin oynadığını savunması, dosyada mevcut bilirkişi raporunda da herhangi bir teknik incelemenin ve bilgisayar üzerinden yurtdışı internet siteleri aracılığı ile üçüncü kişilere bahis oynatıldığına dair tespitlerin yer almaması karşısında, sanığın bireysel kullanıcı mı yoksa yasa dışı bahis oynatıcısı mı olduğunun belirlenebilmesi açısından bilişim ve bahis konusunda uzman kişilerden atanacak bilirkişi heyetine dosyanın tüm ekleri ile tevdi edilerek, ele geçirilen bilgisayar üzerinden yurtdışı bahis sitelerine hangi tarihlerde kaç kez girildiği, kupon oluşturulup oluşturulmadığı, hesapta bakiye olup olmadığı hususlarında yeniden ve açıklayıcı rapor aldırılması gerektiği vurgulanmıştır⁴⁴.

Suçun gerektirdiği tıbbi uzmanlık raporunun hiç alınmaması da, suçun sübutunu doğrudan etkileyen unsurlardanır⁴⁵. Sanığın suça konu iş yerinde her hangi bir muayene veya müdahale yaptığına ilişkin delil bulunmaması ve bu yönde bir tespit yapılmaması nedeniyle ele geçen malzemelerin dış hekimliği klinik hizmetleri vermeye elverişli olup olmadığı ve çalışır durumda bulunup bulunmadığı hususlarında bilirkişi raporu alındıktan sonra sanığın hukuki durumunun değerlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir⁴⁶.

⁴² Gaziantep BAM 11. CD, 02.07.2019 tarih, E: 2019/1949, K: 2019/1202 sayılı ilam. Aynı Dairenin 07.02.2019 tarih, E: 2018/3850, K: 2019/120 sayılı ilamında ise; sanığın hukuki durumunun değerlendirilebilmesi için sanık tarafından sahte imzalı tediye fişleri ile yapılan işlemler yönünden; mudilere ait hesap kartonlerinde bulunan imzalarla sahte mudi imzası taşıyan makbuzlardaki imzalar karşılaştırılıp aldatma kabiliyetinin bulunup bulunmadığının saptanmasından sonra işleme konu 60 ayrı belgenin hukukçu, emekli Sayıştay denetçisi ve emekli banka müfettişinden oluşan üç kişilik bilirkişi heyetine tevdi edilerek her bir işlem bakımından duraksamaya yer bırakmayacak şekilde ayrı ayrı basit-nitelikli zimmet olup olmadıkları yukarıdaki açıklamalar ışığında tespit edildikten sonra sanığın hukuki durumunun değerlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir.

⁴³ Gaziantep BAM 11. CD, 24.01.2019 tarih, E: 2018/3156, K: 2019/65 sayılı karar.

⁴⁴ Gaziantep BAM 11. CD, 10.04.2019 tarih, E: 2018/2724, K: 2019/502 sayılı karar, benzer bir karar için bkz: Gaziantep BAM 11. CD, 28.11.2017 tarih, E: 2017/1945, K: 2017/ 1969/502 sayılı karar.

⁴⁵ Gaziantep BAM 11. CD, 27.05.2019 tarih, E: 2018/3414, K: 2019/1010 sayılı ilamında sanıkta ele geçirilen her hangi bir uyuşturucu madde bulunmaması ve olay sonrası kan ve idrar tahlili yaptırılmaması nedeniyle uyuşturucu madde kullanıp kullanmadığının tespit edilememesi karşısında sanığın beraatine karar verilmiştir.

⁴⁶ Gaziantep BAM 11. CD, 09.10.2017 tarih, E: 2017/1475, K: 2017/1505 sayılı karar.

Özellikle taksire dayalı kusurluluk hallerinde dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılığın saptanmasında da uzman bilirkişi olarak görevli gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerinden yardım alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, çok sayıda örnek verilebilir. Söz gelimi, hekimlerin mesleklerinin uygulanmasında dikkat ve özen yükümlülüğünün ihlali nedeniyle ceza sorumluluklarının değerlendirilmesi için bilirkişi raporuna başvurulması zorunludur. Dikkat ve özen yükümlülüğüne uyulup uyulmadığı ve uyulmaması sonucunda tıbbi hata veya komplikasyon oluşup oluşmadığının tespitinde uzman kişi ve kuruluşlardan bilirkişi yardımı alınmalıdır⁴⁷. Mahkemeler; Adli Tıp Kurumu, üniversite hastanelerinin ilgili ana bilim dalı, Yüksek Sağlık Şurası gibi uygun görecekları kurum ya da kişilerden bilirkişi raporu istemekle serbesttir⁴⁸. Uygulamada, Yüksek Sağlık Şurası ile adli tıp ihtisas dairesi arasında çelişki olması durumunda adli tıp genel kurulundan görüş alınmaktadır. Adli Tıp Genel Kurulu raporu da bağlayıcı değildir, duruma göre yeniden üniversite hastanelerinin ilgili ana bilim dalından rapor alınabilir⁴⁹. Raporlar arasında öncelik durumu yoktur, mahkemenin rapordaki nitelermeye göre karar verme zorunluluğundan söz edilemez. Önemli olan her tür şüpheden uzak, kesin ve somut verilerle maddi gerçeğe ulaşarak dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla taksir kusurluluğunun bulunup bulunmadığının belirlenmesidir.

Anayasa mahkemesi de iptal başvurusu üzerine verdiği kararda genel bilgi veya tecrübeyle ya da hakimlik mesleğinin gerektirdiği hukuki bilgiyle çözümlenmesi mümkün olan konular dışında özel veya teknik bilgiyi içeren uzmanlık gerektiren konularda bilirkişiye başvurulmasını adil yargılama hakkının gereği olarak değerlendirmiştir⁵⁰. Bununla birlikte hukuk kurallarını ve maddi gerçeği re'sen araştırmak, bulmak ve yorumlamak mahkemeye ait olduğundan bu konularda bilirkişiye başvurulamayacağı düzenlemesi adil yargılama hakkının ihlali sayılmamıştır⁵¹. CMK 67 (3) maddede ve 6754 sayılı Bilirkişilik Kanununun 3 (2) ve (3) maddesinde de açıkça bilirkişinin hakim tarafından yapılması gereken hukuki nitelendirme ve değerlendirmede

⁴⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: BAYRAK, Samet, **Olgularla Tıbbi Bilirkişilik**, 1. Baskı, 2018, Akademisyen Kitabevi.

⁴⁸ Yargıtay 12. CD, 10.05.2018 tarih, E: 2016/4428, K: 2018/5310 sayılı ilamda hekimin tıp kurallarına aykırı eylemi ile ölüm olayı arasında illiyet bağı bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi açısından bir kez de Adli Tıp Kurumu Genel Kurulu'ndan rapor alınarak sonucuna göre hukuki durumun belirlenmesi gerektiği bildirilmiştir; Yargıtay 12. CD, 17.12.2015 tarih, E: 2015/2320, K: 2015/19327 sayılı ilamında Adli Tıp 1. İhtisas Kurulunun raporunda; "ameliyat ortamındaki sterilizasyonda bir kusur olduğunun" tespit edildiğinin bildirilmesi karşısında, dosyanın bir bütün halinde Adli Tıp Kurumu ilgili İhtisas dairesine gönderilerek, sanık tarafından bir saatlik sürede yapılan 8 operasyonun süre ve kullanılan malzemeler ile malzemelerin kullanılma sayısı bakımından tıp bilimi kurallarına uygun olup olmadığının tespiti sağlanarak sonucuna göre sanığın hukuki durumunun tespitinin gerektiği bildirilmiştir, benzer bir karar için bkz: Yargıtay 12. CD, 15.03.2018 tarih, E: 2016/5746, K: 2018/2988 sayılı ilam.

⁴⁹ Yargıtay 12. CD, 25.04.2017 tarih, E: 2016/268, K: 2017/3411 sayılı ilamında Yüksek Sağlık Şurası ve diğer raporlar arasındaki çelişkinin giderilmesi ve bu amaçla Adli Tıp Genel Kurulundan tekrar rapor alındıktan sonra hukuki durumun değerlendirilmesi istenmiştir; Yargıtay 12. CD, 14.02.2017 tarih, E: 2015/ 14994, K: 2017/ 1117 sayılı ilamında da dosyada mevcut raporlar arasındaki çelişkinin giderilmesi için Yüksek Sağlık Şurasından rapor alınmasına hükmedilmiştir.

⁵⁰ Anayasa mahkemesi, 05.07.2018 tarih, E: 2017/20, K: 2018/75 sayılı karar.

⁵¹ Ibid.

bulunamayacağı, çözümü uzmanlığı, özel ve teknik bilgiyi gerektiren hususlar dışında açıklama yapamayacağı amir hükümleri bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi ile bu sisteme entegre bilişim sistemleri veya yazılımlar aracılığı ile ulaşılan bilgiler veya çözülebilen sorunlar için bilirkişiye başvurulamaz⁵². Çözümü uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren sorun açıkça belirtilmeden ve inceleme yapılacak konunun kapsamı ile sınırları açıkça gösterilmeden görevlendirme yapılamaz⁵³. Bu kanundaki açık yasal düzenlemeye karşın, istinaf sürecinde karşılaşılan hatalardan biri de; bilirkişiden istenen uzmanlık görüşünün hangi konuda ve kapsamda olduğunun belirtilmemesidir. Bu durum ek rapor talebi veya yeni bir bilirkişi tayinine yol açtığından adil yargılanma hakkını ihlal edici mahiyettedir. Yasaya göre aynı konuda bir kez rapor alınması esastır, ancak rapordaki eksikliğin veya belirsizliğin giderilmesi için ek rapor alınması olanaklıdır⁵⁴.

İstinaf denetim sürecinde uygulamaya yansıyan hatalardan biri de; bilirkişinin raporunda hukuki nitelendirme ve değerlendirme yapmasıdır. Bazı dosyalarda bilirkişinin dosyanın özetini yaparak sonuç olarak hukuki değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. Bilirkişi raporunda takdiri değerlendirmede bulunmamalı, yorumu ve takdiri hakime bırakmalıdır⁵⁵. Bilirkişi raporunu hazırlarken tereddüt ettiği hallerde görevlendirmeyi yapan makamdan hukuk sorunu ve inceleme alanının kapsamı ve sınırları hakkında bilgi istemelidir⁵⁶. Bilirkişi raporundaki yetersizlik ve uzman bilirkişi görüşü alınması gereken hallerde bilirkişiye başvurulmaması, Bölge Adliye Mahkemelerinin incelediği dosyalarda sıklıkla bozma nedeni olmaktadır.

Bursa Bölge Adliye Mahkemesi (BAM) 6. Ceza Dairesi bir kararında, imar kirliliğine neden olmak suçundan verilen düşme kararına karşı yapılan istinaf başvurusunun incelenmesinde suç unsurlarının tespiti ve delil toplanması için mahallinde uzman bilirkişi marifeti ile keşif yapılmaması hukuka aykırı bulunmuştur⁵⁷. Erzurum BAM 1. Ceza Dairesi kararında, eksik araştırma ile GMS hatlarına ilişkin HTS kayıtlarının temin edilerek bilirkişi incelemesi ile baz istasyonlarından sinyal alıp almadığının araştırılmaması ve parmak izi tespiti yapılmaması bozma nedeni sayılmıştır⁵⁸. Benzer bir yorumla, Bursa BAM 11. Ceza Dairesi, 4708 sayılı Yasaya muhalefet suçunda yetersiz bilirkişi raporuna dayanılarak hüküm kurulmasını hukuka aykırı bulmuştur⁵⁹.

⁵² 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu 3 (8) madde.

⁵³ 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu 3 (6) madde.

⁵⁴ 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu 3 (7) madde.

⁵⁵ Bilirkişilerin Uyacağı Rehber İlkeler ve Bilirkişi Raporlarında Bulunması Gereken Standartlar, 15. rehber ilke, (<https://bilirkişilik.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/792020110047%C4%B0LKELER%20VE%20STANDARTLAR.pdf>) (Erişim Tarihi : 30.10.2021)

⁵⁶ Ibid, 16. Rehber İlke.

⁵⁷ Bursa BAM 6 CD, 26.10.2021 tarih, E: 2020/103, K: 2021/1857 sayılı karar.

⁵⁸ Erzurum BAM 1. CD, 25.10.2021 tarih, E: 2021/2953, K: 2021/3262 sayılı karar.

⁵⁹ Bursa BAM 11. CD, 22.10.2021 tarih, E: 2021/2749, K: 2021/2792 sayılı karar.

Çözümü uzmanlık bilgisi ile teknik ve özel bilgi gerektiren konularda bilirkişiye başvurulmaması sıklıkla ilk derece mahkemesi kararlarının bozulmasına neden olmaktadır. İzmir BAM 17. Ceza Dairesi kararında CD/DVD’lerdeki ses kayıtlarının karşılaştırması yapılarak seslerin sanıklara ait olup olmadığını tespit için Adli Tıp Kurumu Fizik İhtisas Dairesine veya uzman kuruluşa ses analizi yaptırılmaması gerekçesiyle hüküm bozulmuştur⁶⁰. İstanbul BAM 14. Ceza Dairesi kararında, yazı ve imzanın aidiyetinin tespiti için bilirkişi incelemesi yaptırılmasına karar verilmiştir⁶¹. Bu konuda çok sayıda örnek karar bulunmaktadır. Bu bağlamda, Gaziantep BAM 15. Ceza Dairesi kararında maddi gerçeğin hiçbir kuşkuya yer vermeyecek şekilde ortaya çıkarılması açısından Adli Tıp Fizik İhtisas Dairesi Grafoloji bölümünden rapor aldırılması gereği belirtilmiştir⁶². Yine Samsun BAM 4. Ceza Dairesi kararında hakkı olmayan yere tecavüz suçunun oluşup oluşmadığının tayini açısından kadastro kesinleşme çalışmalarının sonucu beklenerek keşif yapılması ve bilirkişi raporu aldırılmasına karar verilmiştir⁶³. İstanbul BAM 18. Ceza Dairesi kararında da, Vergi Usul Kanununa muhalefet suçunun sübutu açısından ödeme belgesi, kantar fişi, sevk ve irsaliye fişinin ve tüm faturalar üzerinde bilirkişi incelemesi yapılmaması hukuka aykırı bulunmuştur⁶⁴.

Gaziantep BAM 4. Ceza Dairesi kararında silahlı terör örgütüne üye olup olmadığının tespiti için sanığın by-lock programını kullanıp kullanmadığının belirlenmesi gerektiğinden, HİS (CGNAT) ve HTS baz kayıtları üzerinde bilirkişi incelemesi yaptırılması istenilmiştir⁶⁵. Bursa BAM 8. Ceza Dairesi kararında ise; sahtecilik suçunun tespiti açısından şirketin ticari defter, fatura ve belgeleri ve şirket tarafından kullanılan otomasyon sisteminin bilirkişi tarafından incelenmesi talep edilmiştir⁶⁶. Trabzon BAM 4. Ceza Dairesi kararında da hırsızlık eyleminde doğru yasa maddesinin uygulanması ve sanığın hukuki durumunun tespiti için eylemin gerçekleştiği yerde bilirkişi incelemesi yaptırılmasına karar verilmiştir⁶⁷.

SONUÇ

Re’sen araştırma ve delil serbestisi ilkeleri uyarınca hukuka uygun elde edilmiş her tür delilin ispat unsuru olarak kullanılmasına dayanan ceza muhakemesi hukukumuzda nihai hedef, maddi gerçeğe ulaşmaktır. Ceza sorumluluğu mutlaka şüpheden uzak, kesin, inandırıcı delillere dayanmalıdır. Bu bağlamda, bilirkişi ceza sorumluluğunun değerlendirilmesinde en önemli delil araçlarından biridir.

⁶⁰ İzmir BAM 17. CD, 25.06.2021 tarih, E: 2021/2347, K: 2021/2486 sayılı karar.

⁶¹ İstanbul BAM 14. CD, 19.10.2021 tarih, E: 2020/5072, K: 2021/3504 sayılı karar.

⁶² Gaziantep BAM 15 CD, 19.10.2021 tarih, E: 2021/1713, K: 2021/1609 sayılı karar.

⁶³ Samsun BAM 4 CD, 18.10.2021 tarih, E: 2021/145, K: 2021/3581 sayılı karar.

⁶⁴ İstanbul BAM 18 CD, 18.10.2021 tarih, E: 2021/3171, K: 2021/3141 sayılı karar.

⁶⁵ Gaziantep BAM 4. CD, 14.10.2021 tarih, E: 2021/862, K: 2021/866 sayılı karar.

⁶⁶ Bursa BAM 8. CD, 20.10.2021 tarih, E: 2020/227, K: 2021/1281 sayılı karar.

⁶⁷ Trabzon BAM 4. CD, 20.10.2021 tarih, E: 2021/1002, K: 2021/1368 sayılı karar; bkz: Diyarbakır BAM 8. CD, 25.10.2021 tarih, E: 2021/1304, K: 2021/1300 ve Ankara BAM 10. CD, 15.10.2021 tarih, E: 2021/759, K: 2021/1640 sayılı kararlar.

Türk Ceza Kanununda çözümü uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hallerde zorunlu olarak bilirkişiliğin kullanılmasına dair emredici hükümler bulunmaktadır. Diğer yandan her olayın özelliğine göre yasa uygulayıcı makamların da uygulayacakları yasal düzenlemede zorunlu olarak bilirkişiliğe başvurulması gereği öngörülmesi dahi, takdir yetkileri çerçevesinde bilirkişi deliline başvurmaları mümkündür. Bu halde de, bilirkişiye başvurulacak konunun hukuki bilgi ile ya da genel bilgi veya tecrübeyle çözülemeyecek bir konu olması, yani uzmanlık bilgisi, teknik veya özel bilgi gerektirmesi koşulu bulunmalıdır.

Amacına uygun kullanıldığı takdirde, bilirkişilik kurumu maddi gerçeğe ulaşılmasını sağlayıcı, yargı hizmetinin etkin, verimli ve hızlı işleyişine katkı sunucu işlevdedir. Aksi hal ise; yargılama sürecinin yenilenmesine hatta kimi durumlarda en başa dönülmesine yol açacağından, bu durum, adil yargılanma hakkının ihlali sayılabilecektir. Hem maddi hem de hukuki olguların denetimini yapan istinaf yasa yolu incelemesinde de bilirkişilik kurumunun amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı denetlenmektedir. Yetersiz bilirkişi raporuna dayanılması, eksik inceleme, gereken hallerde bilirkişi raporu alınmaması, bilirkişinin raporunda uzmanlık bilgisinden ziyade hukuki değerlendirmede bulunarak dosyayı özetlemesi, bilirkişi seçiminde usule dair hatalar, bilirkişiye talep edilen uzmanlık bilgisinin açıklanmaması gibi hususlar başlıca uygulama hataları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, yargılamanın hızlı, etkin, verimli işleyişi kaliteli yargı hizmeti sunulması, yargıya güvenin ve adil yargılanma hakkının tam anlamıyla sağlanmasında bilirkişilik kurumunun amacına uygun kullanılması kilit roldedir. Yasa uygulayıcı makamların özeni ve hassasiyetinin önemi kuşkusuz yadsınamaz.

KAYNAKÇA

- ADALET BAKANLIĞI EĞİTİM DAİRESİ BAŞKANLIĞI, Ceza Muhakemesinde İstinaf, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 2016.
- ATALI, Murat, 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu ve Hukuki Konularda Bilirkişilik, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 65(4), Yıl: 2016, s. 3271-3287.
- ARTUK, Mehmet Emin / GÖKÇEN, Ahmet / ALŞAHİN, Mehmet Emin / ÇAKIR, Kerim, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 13. Baskı, 2019, Adalet Yayınevi, Ankara, s. 285-289.
- BAYRAK, Samet, Olgularla Tıbbi Bilirkişilik, 1. Baskı, 2018, Akademisyen Kitabevi.
- DEMİRBAŞ, Timur. (2019), Ceza Hukuku Genel Hükümler, (4. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HAKERİ, Hakan, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 21. Baskı, 2017, Adalet Yayınevi, Ankara, s.153-227.
- KAYIHAN, İçel: Ceza Hukuku Genel Hükümler, Yenilenmiş Baskı, Beta Yayınevi, 2016.
- MOLE, Nuala / HARLEY, Catharina, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz, İnsan Hakları El Kitapları No.3, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 89, TBB-İHAUM:7, (<http://tbb Yayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/adil-yargilanma-hakki.pdf>), (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- TANRIVER, Süha, 'Bilirkişinin Sorumluluğu', Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 56, Yıl: 2005, s. 133-141 (133-166).
- TURAN, Hüseyin, Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ndeki Yeri ve Önemi, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 84, yıl:2009, s. 213-230.

ÜMİT, Ceyda, “Hekimlerin Mesleklerinin Uygulanmasından Doğan Ceza Sorumluluğu”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl: 2017 (8), Cilt: 35, Sayı: 32, (s.197-246), s. 198-200.

Yargı Kararları

Anayasa mahkemesi, 05.07.2018 tarih, E: 2017/20, K: 2018/75 sayılı karar.
 Anayasa Mahkemesi, 05.05.2016 tarih, E: 2016/16, K: 2016/37 sayılı karar.
 Yargıtay 6. CD, 20.09.2021 tarih, E: 2020/8176, K: 2021/13771 sayılı ilam.
 Yargıtay 7. CD, 15.09.2021 tarih, E: 2021/11797, K: 2021/9976 sayılı ilam.
 Yargıtay 2. CD, 14.09.2021 tarih, E: 2020/11793, K: 2021/13992 sayılı ilam.
 Yargıtay 2. CD, 14.09.2021 tarih, E: 2020/11690, K: 2021/13444 sayılı ilam.
 Yargıtay 7. CD, 08.09.2021 tarih, E: 2019/3206, K: 2021/9386 sayılı ilam.
 Yargıtay 7. CD, 08.09.2021 tarih, E: 2021/12511, K: 2021/9526 sayılı ilam.
 Yargıtay 12. CD, 10.05.2018 tarih, E: 2016/4428, K: 2018/5310 sayılı ilam.
 Yargıtay 12. CD, 17.12.2015 tarih, E: 2015/2320, K: 2015/19327 sayılı ilam.
 Yargıtay 12. CD, 15.03.2018 tarih, E: 2016/5746, K: 2018/2988 sayılı ilam.
 Yargıtay 12. CD, 25.04.2017 tarih, E: 2016/268, K: 2017/3411 sayılı ilam.
 Yargıtay 12. CD, 14.02.2017 tarih, E: 2015/ 14994, K: 2017/ 1117 sayılı ilam.
 Ankara BAM 10. CD, 15.10.2021 tarih, E: 2021/759, K: 2021/1640 sayılı karar.
 Bursa BAM 6 CD, 26.10.2021 tarih, E: 2020/103, K: 2021/1857 sayılı karar.
 Bursa BAM 11. CD, 22.10.2021 tarih, E: 2021/2749, K: 2021/2792 sayılı karar.
 Bursa BAM 8. CD, 20.10.2021 tarih, E: 2020/227, K: 2021/1281 sayılı karar.
 Diyarbakır BAM 8. CD, 25.10.2021 tarih, E: 2021/1304, K: 2021/1300 sayılı karar.
 Erzurum BAM 1. CD, 25.10.2021 tarih, E: 2021/2953, K: 2021/3262 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 15 CD, 19.10.2021 tarih, E: 2021/1713, K: 2021/1609 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 4. CD, 14.10.2021 tarih, E: 2021/862, K: 2021/866 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 09.05.2019 tarih, E: 2018/552, K: 2019/813 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 12.12.2018 tarih, E: 2018/4026, K: 2018/3243 sayılı karar.
 İzmir BAM 17. CD, 25.06.2021 tarih, E: 2021/2347, K: 2021/2486 sayılı karar.
 İstanbul BAM 14. CD, 19.10.2021 tarih, E: 2020/5072, K: 2021/3504 sayılı karar.
 İstanbul BAM 18 CD, 18.10.2021 tarih, E: 2021/3171, K: 2021/3141 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 02.07.2019 tarih, E: 2019/1949, K: 2019/1202 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 07.02.2019 tarih, E: 2018/3850, K: 2019/120 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 24.01.2019 tarih, E: 2018/3156, K: 2019/65 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 28.11.2017 tarih, E: 2017/1945, K: 2017/ 1969 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 10.04.2019 tarih, E: 2018/2724, K: 2019/502 sayılı karar.
 Gaziantep BAM 11. CD, 27.05.2019 tarih, E: 2018/3414, K: 2019/1010 sayılı karar.
 Samsun BAM 4 CD, 18.10.2021 tarih, E: 2021/145, K: 2021/3581 sayılı karar.
 Trabzon BAM 4. CD, 20.10.2021 tarih, E: 2021/1002, K: 2021/1368 sayılı karar.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AHISKA TÜRKLERİ

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN

Ankara Üniversitesi

Ankara/Türkiye

spiriyeva@hotmail.com

ÖZET

Bu makalede Ahıska Türklerinin göç tarihinden, folklorundan ve çağdaş zamandaki yaşam tarzından bahis edilecektir. Burada kaleme alınacak durumlardan önde gelenleri ise günümüzdeki Ahıska Türklerinin siyasi, ekonomi ve sosyo kültürel tarihinden olacaktır. Dünya çapında ve özellikle Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin çağdaş zamandaki yazılı edebiyatı da kaleme alınacaktır. Aynı zamanda dünyanın kültürel boyutuna genel açıdan bakıldığında, Ahıskalıların sürgün edildiği ülkelerdeki yerli halkın yaşam tarzından, kültüründen etkileşimine de yer verilecektir. Bu halkın sürgün edildiği günden beri bir biriyle iletişiminin zayıf olması ve son zamanları hızlı bir şekilde bir araya gelerek oluşturulan bağılıklarının güçlenmesinden bahis edilecektir. Bu halk çağdaş zamanda yaşamasına rağmen isteksizin dağınık vaziyette yaşamlarını sürdürmektedir. Farklı coğrafyalarda yaşayan Ahıskalıların teknolojiler aracılığıyla her alanda hızla gelişimi de kaleme alınacaktır. Araştırmada buna ek olarak dünyanın neresinde yaşıyorlarsa yaşasın onların sosyo kültürel boyutunda, tek ve çok kültürlülük ve kültürlerin oluşumu gibi sonuçlardan da yazılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ahıska Türkü, etkileşim, kültür, tarih, çağdaş zaman.

AHISKA TURKS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION**Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN**

Ankara Üniversitesi

Ankara/Türkiye

spiriyeva@hotmail.com

ABSTRACT

This article will explain the culture of the Ahiska Turks during the globalization period, the process of deportation, folklore and history. The main issue in this research is the study of the political, economic and socio-cultural history of the of the Ahiska Turks during the globalization period. It is also about the literature developed by the Ahiska Turks living in Azerbaijan during the globalization period. At the stage of globalization, the influence of the Azerbaijani people on the life of Ahiska Turks in the life can also be seen. During the deportation of the Ahiska Turks, the issue of lack of communication with each other and the rapidly increasing connection between the two will be discussed. It is also written that the Ahiska Turks living in different geographical regions during the globalization period have a great success as a result of modern technology. This study summarizes the socio-cultural development of globalization, the history of personal and common cultures and the emergence of cultures.

Keywords: Ahiska Turks, interaction, culture, history, contemporary time.

Tüm dünyada teknoloji, ekonomi, eğitim sistemi vs. büyük bir hızla ilerlemektedir. İnsanların ırkından, milliyetinden, yaşadığı coğrafyasından asılı olmayarak yaşam tarzı, yiyecekten tutmuş kullandığı eşyaları ve malzemelerinin de bir birinden farkı yok denilecek kadardır. Hatta 2 yaşındaki çocuğun teknolojiye gösterdiği ilgisi ve bu teknolojilerdeki oynadığı oyunlar, dinlediği şarkılar bile aynıdır.

Tarih boyu Türk halkları çok zorluklar yaşadılar. Onların içinde Ahıska Türkleri günümüzde de bitmeyen zorluklar içerisinde. Bu zorlukların en facialısı XX yüzyılda yaşandı. XX.yüzyılda ve daha önceleri yaşanan sömürgecilik ise küreselleşmenin sonuçlarını oluşturmuştur. Küreselleşme hızla ilerlemiş olsa bile ne yazık ki, Ahıska Türkleri hala da sürgün hayatı yaşıyor, bir topraktan diğerine atılıyorlar. «Vatan» feryatlarını şimdi de duyan yoktur. 1990'lı yıllarda ön plana çıkan küreselleşme çabalarının gerisinde, yüzyıla yakın bir zaman diliminde ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelere bakıldığında, Ahıskalılar bilim ve teknolojiye ortaya çıkan gelişmeler açısından piyasalara ulaşarak zaman ve mesafe kavramını değerlendirmeğe çalışıyorlar. Acımasız hayat koşullarına dirençle göğüs geren Ahıska Türkleri daim kendilerinin tarihini, örf adetlerini, folklor örneklerini, kültürünü çağdaş zamanda genc nesle aşılama kaderin darbelerine dayana bildiklerini ispat ediyorlar. (Robert, 1987)

Çağdaş zamanın kültürel ve sosyal yönlerinin ötesinde uluslararası ilişkilerin belirlenmesi de büyük rol oynamaktadır. Ahıskalılar dünyanın bir çok devletlerine serpilmiş vaziyette yaşadıkları gibi, Azerbaycan'da da yaşamlarını sürdürmektedir. Küreselleşme bukalemun gibi bir kavramdır. Doğrudan doğruya veya dolaylı yollardan bireyin ve toplumun hayatını etkilemektedir. Ahıskalılar adeta bu kavram tarafından farkında olmaksızın kısıtlanmış olarak yaşamaktadır. Azerbaycan cumhuriyetinde bir çok milli azınlıklar, etnik gruplar yaşamaktadır. Onlar tarihin çeşitli aşamalarında bu araziye göçmüş ve ya göç ettirilmiş. Daim yaşayış yeri gibi burayı kendilerine yurt seçmişler. Neticede, Azerbaycan çokmilletli bir ülkeye çevrilmiştir. Bazı durumlarda burada yaşayan azınlıklar bilinçli bir şekilde assimile olunarak yerli halklarla kaynayıp karıştığı gibi Ahıskalılar da kaynayıp karışmış.

Çağdaş Zamanda Ahıska Türklerinin Kültür Hayatı

Ahıska Türkleri en kadim zamanlardan beri kendi medeniyetinin korunmasına özen göstermişler. Fakat çağdaş zamanda ortaya çıkan uluslararası gelenekler kültürel değişimi yaşamaya başlar. Bu bir anlamda globalleşmenin büyük bir köy olarak gördüğü dünyada yaşayan herkesi benzer davranışı oluşturduğu gibi Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin kültüründe de etkileşim fark edilmektedir. Küreselleşmenin oluşturduğu Ahıskalıların dünyadaki kurumları, dernekleri, grupları, davranış kalıpları ve tüketimleri birbirine benzemektedir. Onlar çağdaş zamanda da kendilerinin sosyal, medeni etniklerinin dil, ahlak, folklor, yaşam tarzı ve bir sıra değerlerini korumaktadırlar. Halkın manevi dünyası hem de onun medeniyetinin bir parçası olan yöresel türkülerde, oyunlarda kendi özelliklerini korumaktadır. Ahıskalılar medeni değerlerini yaşadığı ülkelerin halkına ulaştırmakla yanısıra onların da Ahıska Türklerine olan sevgisini ifade etmektedir. Böylece, bu halk uzun yıllardan beri Saatlı ilçesinin Adıgün köyünde oluşturdukları folklor ekibi ile kendilerine ait halk yaratıcılığı nünunelerini ifade etmektedirler. Bu halkın manevi dünyasını tekce yaşadıkları ilçede değil, genellikle Azerbaycan'da ve hatta ondan kenarlarda da tanıtmaktadırlar. Örneğin, «Adıgün» folklor ekibi defalarca Türkiye'de, 2003, 2004. yıllarda Kuzey Kıbrısta (Yağmurov, 2004), ve Türk devletlerinin çeşitli bölgelerinde başarılı gösterileri oldu ve seyirciler tarafından alkışlarla karşılanmışlar. Ve, 1989. yılın Mayıs ayında folklor ekibi Moldova Cumhuriyetinin Tiraspol şehrinde vb. yerlerde turnede olmuş, yöresel folklor numunelerini gösteri yapmışlar. (İzzetov, 1992).

Ahıskalılar zaman zaman sürgüne, mecburi göçlere maruz kalmasına rağmen kendini geliştirerek bugüne kadar millet olarak gelebilmiş. Onlar kurum ve kuruluşlarıyla yaşamayı sürdürme bilmektedirler. Aynı zamanda millî kültürü yaşama ve direnme yeteneği olduğunu da göstererek bugüne kadar gelebilmiştir. Bu kadar yoğun değişim baskılara rağmen günümüze kadar örf adetlerini, geleneklerini ve halk müziğini, oyunlarını getire bilmişler. Müziğin Ahıskalıların maişet medeniyetinde özel yeri bulunmaktadır. Bu halkın yaşadığı tüm köylerde müzik ekipleri kurulmuştur. Bu alanda meşkul olan çok sayıda teşebbüskar Ahıskalıların adını çekmek

mümkündür. Saatlı ilçesindeki «Adıgün» folklor grubu bu gün Azerbaycan'dan kenarda da çok ün kazanmıştır.

«Adıgün» folklor ekibi 2003.yılda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Bakü Temsilçiliği tarafından 23 Nisan Çocuk Dans Festivaline davetiye almıştır. Bu grubun başarılı gösterileri için, 2004.yılda yine KKTC'ye 23 Nisan Çocuk Festivaline davet edildiler. Bu kez festivalde Haçmaz ilçesinde yaşayan Ahıska Türklerinin orta okul çağındaki çocuklardan oluşan «Sevil» halk oyunu grubu iştirak etti. Her iki defa da Azerbaycan bayrağını kaldırıp, marşını okuyarak kendi örf adetlerini, folklorunu ve İslam dinine mensup olduğunu muhtelif ülkelerden gelen folklor grupları karşısında gösteri yapabildiler. Ahıskalılardan ün kazanmış «Adıgün» folklor ekibi çeşitli gösteriler yaparak Türk halk türküsü ve oyunları, melodi ve geleneklerini tebliğ etmektedir. Zarif ve güzel ritimleri, ince lirizmi diğer halklarda da Ahıskalılardan milli medeniyetine büyük sempati yaratmaktadır.

Toy gelenekleri hakkında ilginç folklor numunelerini dinleyicilere ulaştırmakla Ahıskalılardan kadim halk olmasını sergilemektedir. «Adıgün» folklor grubunun Ahıskalılardan manevi medeniyetini teşvik etmesinde, folklor düşüncelerinin yayılması uğrunu şartlandıran belli bir derecede ifade olunan türkü ve halk oyunu örneklerinin olmasıdır. Tarihen oluşmuş zengin milli medeniyeti yüz yıllar boyu yaşıyor. Azerbaycan'ın ictimai ve medeni hayatında aktif çalışan Ahıskalılardan medeniyetlerini geliştirerek onun özelliğini korumağa çalışmaktadırlar.

1907. yılda Aspinza (Espince) ilçesinin Niyala köyünde dünyaya gelmiş, ve uzun zamanlar Haçmaz ilçesinin Müşkür köyünde yaşamış rahmetli Şuşa Mamoyeva'nın en aziz çeyizi gibi konuk odasına serdiği tirme idi. O, evindeki tirmeyi bize göstererek böyle dedi: «Böyle bir gelinlik çeyizim sürgün zamanı Aspinza ilçesinin Niyala köyünde kaldı. Kazakistan'ın Almatı vilayetine sürgün olunduktan sonra bu tirmeyi aynısına benzeterek Ahıska'da kalan tirme gibi üç yıl arzinde dokudum. O, benim için evimde olan bütün var zenginliğimden azizdir. Çünkü orijinali de bu renkte, bu çeşnide olan tirmeyi ninem bana çeyiz gibi vermişti. Onu ise nineme annesi vermiş» (Piriyev, 2001). Buradan açık anlaşılıyor ki, Ahıska Türklerinin medeni hayatının muhtelif alanlarda sürgün zamanı bir kısım yad etkilere maruz kalsa da, tamamen mahv edilmemiş, onların manevi değerlere olan ihtiyacı medeni hafızasında ebedi olarak kök salmıştır.

Ahıska Türklerinin ilmi açıdan ispat olunmuş kendilerine ait ay adları var. Bu ay adların benzeri bazı Türk soylu halkların da eski takviminde rastlamak mümkündür. Örneğin, Zahmer (Ocak), Gücük (Şubat), Mart (Mart), Avrı (Nisan), Mayıs (Mayıs), Kiraz (Haziran), Biçin (Temmuz), Orak (Ağustos), Harman (Eylül), Şarap (Ekim), Koç (Kasım), Karakış (Aralık) aylarıdır. Bu ay adları yaşayış iklim şartlarına uygun olarak ilmi açıdan bakıldığında doğru olarak adlandırıldığını görmek mümkündür (Piriyeva, 2003).

Bu halkın medeni hayatında yöresel etkinlikler bayramlar istisnai bir duruma sahiptir. Genel Türk Bayramları ile aynı özelliğe sahip «Ramazan», «Kurban» bayramları Ahıska Türklerinin özellikle vurguladığı en güzel dini bayramlardandır. Bunların maişet medeniyetinde

en çok sevilen bayramlardan biri de Ramazandır. Oruçluğun son günü tüm İslam dünyasında olduğu gibi, Ahıskalılarda da Ramazan bayramı geçiriliyor. Adeta, bayram namazına kadar her kes aile fertlerinin sayı kadar ve muhtelif kıymetli eşyalara göre fitre verirler.

Fitreyi kimsesiz çocuklara, mümin yaşlılara, kısacası bir sözle sağlık durumu çalışmaya el vermeyenlere, emek kabiliyetinden yoksun olanlara ve öğrencilere veriyorlar.

Ramazan bayramından 70 gün sonra Kurban bayramı oluyor. Ahıska Türkleri bu bayramı da diğer Müslüman halklar gibi karşılıyor ve kurban kesiyorlar. Kurban bayramını her bir aile teklikte veya yakın akrabaları ile birlikte geçiriyor. Her aile bir kurban kesiyor, yedi aileye pay veriyor. Yeri gelmişken, onu da anlatmak lazımdır ki, Ahıska Türklerinde Ramazan bayramı ile Kurban bayramı aralığında düğün yapmak adeta göre değildir.

Ahıska Türkleri uzun yıllar vatanından uzaklarda yaşasa da, milli his ve duygusunu, maişet geleneklerini ve milli medeniyetini koruyarak genç nesle aşılaya bilmiştir. İlginçtir ki, Ahıskalılar meskunlaştıkları ülkelerdeki halkların maişet ve medeni hayatının milli esasını kuran, hayatın sınavlarından çıkmış örf adetlerini de benimsemişler. Yeni teşekkül bulmakta olduğu günlük yaşam tarzlarında, medeni ortamda Ahıskalılar eski emek alışkanlıklarını, maişet hayatı ve geleneğini milli değerlerle bağlı düşünce tarzını koruya bilmişler.

Düğün merasimi. Ahıskalılarda aile kurmanın kendi özellikleri vardır. İlginç örf adetlerden biri «beşikkertme» diye adlanıyor. Aile, velilerin isteği ve arzusu ve gençlerin kendi sevgisi, seçimi yolu ile kuruluyor. Genç velileri kesin karar aldıktan sonra kız evine elçi gönderiyor. Hatta kız velileri gelen elçilere kızlarını vermek fikrinde olsa bile, ilk elçilikde «evet» cevabını vermezler. Ve bu şekilde düğün adetleri devam ediyor.

Ahıska Türklerinde geleneklerden biri de “Küçük toy”dur. Her bir Ahıska Türk ailesinde dünyaya gelen erkek çocuğunu küçük toy merasimi bekliyor. Çocuğu sünnet etmeden önce ona “kirve tutmak” konusunda aile üyeleri ciddi düşünürler. Kirve olabilecek adama fikrini bildiriyor ve onun razılığını alıyorlar. Razılık alındıktan sonra hususi hediyelerle kirvenin evine konuk gidiyorlar. Sünnet merasimi günü kirve razılık elde ederek sünnetçiyi çocuğun bulunduğu eve getiriyor. Böylece bu merasim gerçekleştiriliyor.

Ahıska Türklerini birleştiren çok kıymetli umumi bir anlam var: bu, her şeyden önce, onların Türk olmalarıdır. Onlar çalışıyorlar ki, ayrı ayrı coğrafyalarda yaşayan soydaşlarıyla ilişkileri gelişsin ve bundan sonra bir biri ile birliktelikleri kopmasın. Ayrı ayrı soylar arasında akrabalık ilişkilerine özellikle dikkat edilmesi gerekiyor, bu da yakınlık münasibetlerinin daha iyi olmasına sebep oluyor. Genellikle, Ahıska Türkleri akraba birliklerinin, nesillerin, akrabaların mecmusudur. Her bir neslin kendi aksakalı oluyor ve o, önemli meselelerin çözülmesinde esas rol oynamaktadır.

Ahıska Türklerinin maişet medeniyetinde, ahlak hayatında bir ilginç faktöre hususi olarak eğilmek gerekiyor. Bu da ondan ibarettir ki, onlarda dilencilik yapmak veya hazırı beklemek gibi özelliklere sahip değiller. Eger her hansı bir Ahıska Türkü zor durumda olursa, etrafındaki soydaşları sıkıntı yaşayan bu adama karşılıksız, şartsız yardım eli uzatıyorlar.

Genellikle onlar samimi ve sıcakkanlıdırlar. Başka birinin şahsiyetine dokunacak fikrinden uzaktırlar, birilerini incitmek, tartışmak niyetinde olmazlar. Sadece bunu demek yeterlidir ki, Ahıskalılar dünyanın neresinde yaşıyor yaşasın onlardan günümüze kadar hiç birisi hırsızlıkla yakalanıp veya kabataylık gösterip hapis haneye düşmemişler.

Ahıskalıların milli medeniyetinin farklılığı, onun korunması konusunda bir çok Türk yazarları çeşitli araştırmalar yapmışlar. Böylece, bu halkın hayatında sadelik, emekseverlik, dürüstlük, dayanıklılık, mertlik, cesurluk vs. gibi yüksek ahlaki özelliklerin kendilerinde citti bir yer tutması, son 77 yılda yaşanmış tüm olaylara bakmayarak yüksek etnik normaların, tarihi Türk Müslüman geleneklerinin korunması ve ona sadık yeni nesillerin yetiştirilmesidir. Bu, kendilerine ait özelliklere sahip halkın yaşamak ve yaşatmak imkanlarından heber veriyor.

Netice itibarile Ahıskalıların unutulmadan günümüze kadar ulaşan önemli durumlar:

1. Yapılmış araştırmalar, nünuneler gösteriyor ki, kendine ait tarihe, zengin ve renkli medeniyete, ilginç etnik özelliklere sahip olan Ahıska Türkleri tüm tarih boyu olduğu gibi, XX yüzyıllıkta da haksız yere zor bir hayat yolu geçmesi;
2. Bir çok halkların sosyal iktisadi, ictimai siyasi hayatında faal iştirak etmiş Ahıska Türkleri Sovyetler Birliğinde yaşayan diğer Türk Müslüman halkları gibi stalinci rejimin vahşetlerine uğraması;
3. On binlerce ahıskalı İkinci Dünya Savaşında faşizme karşı savaşırken 1944.yılın Kasımında stalinci sovyet bolşevikin adaletsiz bir cezasına musallat olması. Bin yıllar boyu yaşadıkları Ana Vatan topraklarından, en güzel toprağı olan Ahıska'dan Orta Asiya ve Kazakistan'a 2 saat içinde sürgün edilmeleri;
4. Stalinci şovyenisler tüm halka karşı tarihte hiç yaşanmamış ceza projesini yürüttüğü gibi Ahıska Türklerine karşı acımasız proje yürütülmesi. Muharibenin Ahıskaya ulaştığı taktirde Ahıskalıların Türkiye Cumhuriyetine casusluk yapacak düşüncesiyle günahsız sürgün edilmeleri;
5. Sürgün olunurken yolda soğuktan, açlıktan, silahlı askerler tarafından yaşlılar ve küçükler görülmemiş ezaplar çekmeleri. Vefat edenlerin cesetleri vagondan dışarı kar üzerine bırakıldı. Acınacak durumlardan biri de bazılarının cesetleri günlerce trende kalmaları. Trenden indirilen cesetlerin usule göre toprağı verilip verilmediğinden son derece dindar olan Ahıskalılar hebersiz kalmaları;
6. Kasım ayında o bölgede iklimin yeterince sıcak olmaması. Ahıskadan silah zoruyla çıkarılarak -30, -40 dereceli ayazın olduğu bir iklimde sürgün edilen ahalden 17 bini donarak, açlıktan ölmesi;
7. Savaştan dönen gazilerin vatana bırakılmamaları. Onlar çok zor şartlarda aylarca, yıllarca akrabalarını arayıp Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün edilen ailelerini bulmakta gösterdiği çabaları. Bazılarının 70 yıl sonra bir birine kavuşması; (Piriyev, 2017).
8. Sürgünün ilk yılında iklime, açlığa dayanamayıp hastalığa uğrayanlar ve toplu şekilde ölümler olması;
9. Yeni doğan çocukların hakkı hukuku, elinden alınması ve özgürlüğünü yaşayamaması;

10. Gençler istediği şekilde eğitim alamaması ve eğitim alanları da çalışmak için mesleğine uygun göreve alınmaması (Piriyeva, 2003). Ve daha anlatılacak çokca durumların olması küreselleşme sürecinde daha kendi özelliğini bulamaması. Halk halan vatansız, dağınık halde yaşamlarını sürdürmeleri.

Yeri gelmişken anlatılması gerekiyor ki, Ahıskalıların toplu sürgünü için seçilmiş bahane absürt idi. Ceza, böyle bir ağır ceza her hansı niyete göre değil, ancak kesin olarak ağır cinayet işi yapana verile bilirdi. Böyle cezayı bu halk hakk etmemişti. Biz bir çok bilim insanları ve araştırmacılar gibi hesap ediyoruz ki, Ahıskalıların 1944. yılda Ana Vatandan sürgünü çar Rusiya'sı tarafından temeli atılmış ve sovyet bolşevik birliği tarafından devam ettirilmiş milli müstemleke siyasetinin bariz numunesi idi.

Yeni torpaklarda Ahıska Türkleri kısa bir zamanda emekseverlikleri, intizamları, temizlikleri ve dürüstlükleri ile yerli ahalinin saygısını sevgisini kazanarak, bu bölgelerin iktisadi hayatında dikkat çekilecek kadar çalışmaktadırlar. Aynı zamanda ahıskalılar layık olmadıkları haksız cezanın giderilmesi ve Vatana dönmek uğrunda çaba göstermeğe başlamışlardı. Bu da Büyük Vatan müharibesinden kahraman, gazi olarak kendi ırkına dönen ahıskalı askerlerin vatana dönmeleri ile ilgili istekleri günü günden artıyordu. (Piriyev, 2018).

Fakat tüm bunlara rağmen, ahıskalıları düşündüren bir sıra teşkilati problemler de vardır. Bu, ilk sırada hareketin birliğinin korunması meselesi idi, çünkü bunsuz her hansı başarı elde etmek imkansız idi. Bazen dayanışmanın olmaması karşı tarafın baskıları için altyapı yaratıyordu. İkinci bir taraftan da, insanların uzun yıllar boyu hasretini çektikleri Vatana dönmek meselesinin halli geç kaldıkça, bu işte bürokratik engeller ve yerlerde ahıskalılara karşı milliyetçi münasebet güçlü oldukça, ister istemez hareketin bir kısım üyelerinde sosyal meyusluk hissi yaranıyordu. Yaşlı neslin Vatan hasretiyle tedricen dünyalarını değişmesi, genç neslin ise yeni şeraite, sosyal ortama çetinlikle adapte olması ve çaba tecrübesinin yeterince azlığı da etki gösteriyordu. Harekatın güçlenmesi için onun «informasyon müharibesine» hazır olması çok önemli şarttır. Başka sözle, Ahıskalı tarihçiler, politoloklar ve diğer alanda bilim insanları yeni nesle ve tüm dünyaya onların acı tarihinin hakikaten olmasını anlatmak için mümkün olan her şeyi yapmaları gerekiyor. Bu gün Ahıska Türklerinin bir halk gibi gelişmesi yolunda bir çok engeller, çetin problemler vardır. Hazırda öyle bir program çalışıp hayata geçirmek lazımdır ki, halk kendinin milli değerlerini koruya bilsin. Kardeş Azerbaycan toprağında meskunlaşmış Ahıska Türklerin sosyal medeni inkişafı için real imkanların yaratılması gerekmektedir.

Bu gün Azerbaycan'da yaşayan Ahıskalılar mustakil Azerbaycan Cumhuriyetinin beraberhukuklu özgür halklarından biridir. Onlar diğer Azerbaycan vatandaşları gibi bütün hukuk ve özgürlüklerine sahiptir. Ülkenin sosyal iktisadi, ictimai siyasi ve medeni hayatında faal iştirak ediyor. Azerbaycanlıların karşısında duran sorumluluk ve problemlerin çözülmesinde onlarla beraber omuz omuza çalışıyorlar. Bütün bunlarla beraber, Ahıska Türklerinin milli inkişaf problemlerinin çözülmesinde onların medeni hayatının öğrenilmesi ve geliştirilmesi, diğer halklarla ilişkilerinin araştırılması ihtiyaçtır. Bu gün tarihi arazilerden sürgün edilmiş her bir ahıskalı kendi medeni mirasını, tarihi değerlerini ve örf adetini öğrenmeye ve korumaya talep

olduğu his edilmektedir. Çünkü her bir halk gibi onlar da kendi tarihlerini öğrenmekle, tarihi hafızalarına saygı gösteriyorlar. Ahıskalıların Vatana dönmek amacıyla başladıkları hareket milli demokratik hareket hesap olunması gerekiyor.

Çünkü bu, her şeyden önce, sürgüne maruz kalmış halkın insan haklarını berpa etmek, ictimai hayatını geliştirmek, medeniyetini ve milli benlik düşüncesini inkişaf ettirmek uğrunda yaptığı harekattır. Küreselleşmenin sürgün halklarına olumlu etkisi olduğu gibi Ahıskalılardan da yan geçmedi. Uzun zamandan beri irtibatı kopan halk sosyal medya aracılığıyla bir birine kavuşa bildi. Günümüzde yaygın olan elektronik sistem vasıtasıyla rahat ve kolay şekilde bir birine ulaşabilmektedirler.

Ahıska türklerinin son zamanları rahatça nefes aldıkları, özgürce yaşadıkları ülke Türkiye cumhuriyetidir. Bunlar Türkiye cumhuriyetinin bir çok bölgelerinde çeşitli etkinlikler düzenleyerek kültürünü tanıtmakla, eğitim kurumlarında bir Türk vatandaşı hangi imkanlara sahipse onlar da o imkana sahip yaşamlarını sürdürmektedirler. Türkiye cumhuriyetinde rahat yaşasalar bile tarihi Vatan mücadeleleri devam etmektedir. Vatana dönüş mücadelesini Sulh yoluyla devam ettiriyorlar. Ahıska Türk gençliği Türkiye’de davet edildiği her yere giderek kendi halkının çektiği sürgün acılarını hatırlatarak davalarını gündemde tutuyorlar. Her gittikleri yerlerde arkadaş edinerek iz bırakıyorlar.

KAYNAKÇA

1. Robert G. Kayıp bir halk: Rusya Mesketyalıları, Türk Dünyası araştırmaları dergisi, sayı 50, Ekim, 1987, 185 s.
2. Yağmurov Q., Memmedhanova A. “Biz yine geleceyiz”. “Haçmaz” gazetesi No 13-14, 22 temmuz, 2004 8 s.
3. İzzetov M. Vatandan uzaklarda. Vatan aşkı gazetesi, 2 ağustos, 1992, 8 s.
4. Piriye A., Piriye S. Ata yurdum Ahıska. Bakü, “Mutercim” 2001, 256 s.
5. Piriye S., Piriye A. Türk Dünyası ve Ata yurdum Ahıska. Bakü, “Tuna” 2003, 298 s.
6. Piriye A., Janibekov Ö., Piriye S. “50 -Jılda El Jana”. Şımkent, “Alem”, 2018, 316 s.
7. PİRİYEV A. H., PİRİYEVA S. A. Atalardan Kalan Hazine, Pozitif matbaası, Ankara, 2017. 2.baskı, 417 s.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

BU DOMBIRA'YA DOKUZ PERDE TAKILMIŞ...

Prof. Dr. Begman ISKAK

Avrasya Uluslararası Teknik İnovasyon Üniversitesi
Çimkent / Kazakistan

ÖZET

Bu makale geleneğin devamı ile ilgilidir. Atalarımın doğurduğu kahverengi sesin, kahverengi ruh halinin dünya "orkestrasına" katıldığı söylenecek.

Duvardaki halıya dombıra asmak yetersizdir, iyi oynayabilmen lazım yavrum! Nasıl oynanılmasını bilmek mi istiyorsun. Kazak değişecek ancak dombıranın ezgisi değişmeyecek, Kazak'ların sevinç ve kederlerinde bayrağı olan "Asil Kazak" değişmeyecek. Onun kutsal sesi, bütün Türk çocuklarını tek bir araya davet ediyor ve birlik çağrısı yapıyor. Kardeşlik çağrısı!

Makalede özellikle eğilecek konu DOMBIRA konusudur. Kazaklar için kutsal bir kavramdır. Yüzyıllar boyunca, iki teliyle büyük bozkır ustasının kaybının yasını tuttu. Mucize, Kazak dombırasının gövdesinden dökülen gümüş ezgiler... Gümüş ezgiler!... Böyle harika, şeffaf bir melodi ile nereden geldin?... Hangi deha yarattı seni dombıra? ... Kim? ...

Anahtar kelimeler: dombıra, gelenek, ata, dokuz anahtar, Türk çocuğu.

БҮЛ ДОМБЫРАҒА ТОҒЫЗ ПЕРНЕ ТАҒЫЛҒАН...

Проф. Бегман ЫСҚАҚ

Евразиялық халықаралық техникалық
инновациондық университет
Шымкен / Қазақстан

ТҮЙІН

Бұл мақалада дәстүрдің жалғасқаны туралы қаламға алынды. Қоңыр үннің, менің ата-бабам дүниеге әкелген жанға жайлы қоңыр күйінің әлем «оркестріне» қосылып үндескені туралы айтылатын болады.

Домбыраны төрдегі кілемге іліп қою жеткіліксіз, оны ойнай да білу керек, қазығым! Күмбірлете тарта да білу мұратың.

Қазақ өзгерер, бірақ домбыра шанағынан төгілген ән-күй өзгермейді, қуаныш-қайғыда қазағының жанына жалау болған «нағыз қазақ» өзгермейді. Оның мақпал үні күллі түрік баласын бір шаңырақтың астына шақырады, ынтымаққа үндейді. Бауырмалдыққа!

ДОМБЫРА – қазақ үшін киелі ұғым. Оның екі ішегі сан ғасырлар бойы ұлы дала иесінің жоғын жоқтап, мұңын мұңлаумен келеді. Шіркін, қазақ домбырасының шанағынан төгілген күміс күйлер-ай... Күміс күйлер!... Мұншама ғажап, мұншама мөлдір әуезіңмен қайдан ғана жаралдың екен?... Қай данышпан жаратты екен сені, домбыра?... Кім?...

Кілт сөздер: домбыра, дәстүр, ата- баба, тоғыз перне, Түрік баласы.

*Бабамның көзімісің?!
 Данамның сөзімісін?!
 Жаралған сезім үшін,
 Мазасыз жүрегімнің өзімісің?!
 Домбыра,
 Қоңыр қозы, аққуымсың!
 Арманым, мұңым, сырым,
 Шаттығымсың
 М. Мақатаев*

Қымызханаға жиналған жігіттерінің бірі:

– Жарандар, жан тербетер, бой балқытар жайлы әуезді айтыңдаршы білсеңдер, – депті. Отырғандар бірінен соң бірі:

- алтынның сыңғыры дә;
- ат тұяғының дүбірі болар;
- баланың күлкісі шығар;
- ананың бесік жыры;
- бұлақтың сылдыры;
- сүйген қыздың сыбырына не жетсін?
- жаңбырдың тырсылы;
- бұлбұлдың тамылжыта сайрағаны;

- Сұлу қыздың сырғасының сыңғыры.

Қойшы әйтеуір, әркім өзінің ұнатқан дыбыстарын ортаға салысыпты.

– Білмедіңдер, – депті әлгі жігіт.

– Одан да мынаны тыңдап көріндерші, – депті де, қоңыр домбыраны қолына алып, күңіренсін келіп, күңірентсін... Қос ішек емес, қазақтың өзі сөйлеп тұрғандай. Домбыра шанағынан төгілген толқындай тулаған, буырқана бусанған алып күш қара тасты қақ жарып, көбігін көкке атып төңбекшіген теңізді жуасытып, таудың қоңыр аюын билетіп, қарақшының қара ниетінен қайырып, ғашықтарды ынтықтыра түсердей толқытсын келіп, тебірентсін. Айнала жым-жырт, уақыт бір сатке тоқтап, ол да мүлгіп маужырап қалған.

Дүниенің бар-жоғын ұмыттырған күй аяқталысымен күйші:

– Домбыраның күмбірінен бөлек тәтті әуез жоқ қазақты тебірентер. Өйткені сол қоңыр домбыраның қоңыр үнінде жаңағы сендер айтқан дыбыстардың бәрі бар, бәрі де.

Әжем жас кезімде қолыма домбыраны ұстатып тұрып:

– Балам, – дейтін, – домбыраның үніне жетер бұл жалғанда дәмді үн бар ма? Оны тыңдап, үйрен. Ол көпті көрген, көп білетін көсем ғой, – дейтін жарықтық. Ол кезде бұл сөздің парқына жеттік пе? Қайдан?...

Ержете келе әліпті таяқ деп білмейтін, «сауатсыз» әжемнің айтқан пәлсапасыда қалтқысыз шындық барына көзіміз жетті ғой. Шынында да домбыра шанағынан ақтарылған үнде күннің күркірі, тұлпар тұяғының дүбірі, асау теңіз гүрілі, ботасын іздеп бозінгеннің боздағаны, ата жаумен алысқан ата-баба семсерінің сыңғыры, боздағынан айырылған

кейуананың зары, ғашықтардың шырын сыбыры, бәрі-бәрі естіледі. Оның қоңыр үні арайлап атып келе жатқан таң шапағын, күн нұрын, ай сәулесін, жұлдыздардың құбыла жымындаған сыйқырлы күлкісін елестетеді. Көкірегіне сан түрлі қиял ұялатады. Шаттыққа бөлейді, мұңға батырады. Көз жасыңды көлдетеді...

Елге келген танауы қусырылған шетелдік қонақ домбыраны қолына алып:

– Домбыраларың неге екі-ақ ішекті? – депті менсіңкіремей. Сонда қазақ:

– Тіршілікте ізгілік пен зұлымдық, қуаныш пен қайғы, адалдық пен арамдық, шындық пен өтірік, мейірім мен қатыгездік, ақыл мен жетесіздік қатар өріліп отыратыны белгілі. Осынау екі қарама-қарсылықтар арасындағы ымыраға келмейтін мәңгілік күресті бейнелеу үшін біздің ата-бабамыз домбыраны әдейі қос ішекті еткен, – депті.

– О-о, түсінікті, – депті әлгі менмен шетелдік.

Бірде бір қазақ екіншісіне:

– Қош, бауырым, құлақ құрышын бір қандыршы, – депті домбыраны ұсынып тұрып.

– Кешіріңіз, маған ондай өнер қонбаған, – депті екіншісі.

– О-о, сабазым, онда өзің барсың ба, жоқ, әлде жоқсың ба? Қағынан жеріген құландар болмаса, домбыраның құлағын келтіре алмайтын, сүйгеніне өлең арнай алмайтын қазақ болушы ма еді, тәйірі, – депті, домбыра ұстаған кісі ренжіп.

Бірде жақсы араласып жүрген досымның үйіне барғанымда, төрде ілулі шаң басқан домбыраны көріп: «Ішегі тербелмеген домбыра – өмірі толғатпаған келіншек, аяғына жем түскен тұлпар, тірсегінен қиылған арлан, темір тордағы арыстан, туламаған жүрексіз құр кеуде екен-ау», – дедім, іштей мүсәпір күйдегі домбыраны аяп.

Ол ол ма? Қазақтан одан да сорақысын күтуге болады.

Досхан Қалиұлының естелігінен. *Осыдан бір жыл бұрын масқара оқиғаға тап болдым. Кенет жол үстіндегі қоқыс салатын жәшікке бір антұрғанның бір бүтін домбыраны тастап кеткенін көзім шалды. Домбыра! Не деген сұмдық! «Қазақтан бәрін күтсем де бұны күтпеген едім» – деп жаным түршікті. Домбыраны қолыма алдым, еш жері сынбаған! Байқағаным қоқыста жатқан қазақтың асыл затын көріп, өтіп жатқан адам қаншама, бірақ оған біреуі де мән берер емес. Құдай-ау, бұл таяқ емес, темір емес, домбыра ғой! Сынып, жарамсыз болып қалғанның өзінде де көзің қиып, киесінен қорықпай, қоқысқа қалай тастайсың, айтшы! Міне, біздің жетістігіміз, жеткен жеріміз! Домбыра ұяттың ар-ожданы емес пе!*

Бұнымыз не? Асылымызды қорлағанымыз қай сасқанымыз? «Жорғаның қадірін желгенде білетін, жақсының қадірін өлгенде білетін не деген қасқа халықпыз?» (Рақымжан Отарбаев). «Бүгінгі қазақ бұрынғы қазақ емес, мүлдем өзгерген қазақ», (Г.Бельгер) болмаса бұл дегенің өзіңді-өзің қадірлемеу, өзіңді-өзің көкірегіңнен итеру ғой. Түсінгенге, білгенге домбыра – қазақтың бағына біткен асыл қазынасы. Ол - ұлттың бекзат болмысы, өткен тарихы, жүрек сыздатар сағынышы, көңілдің нәзік қылын шертер сезімі, мұң мен шері, қайғысы мен қасіреті, той-думаны мен қуанышы. Ғасырлар қойнауынан тамыр үзілмей жалғасып келе жатқан оның үнінде халқымыздың басынан кешкен сан қилы нәубет кезеңдердің айқын да анық таңба-белгісі жаңғырығады.

Шарафат Жылқыбаеваның естелігінен. *Тілі, діні, мәдениеті бөлек күншығыс елінде, сакура саясында өскен жапон аруы Нарушима Минамиден мен: «Сіздің домбыра сазына елітуіңізге не себеп болды?» деп сұрағанымда. Ол: «Қазақтың өнер әлеміне құштарлығым стулент кезімде, 2005 жылы басталған. Теледидардан Жібек жолы туралы деректі фильм көрсетіліп жатты. Соның ішінде Қытайдағы Шынжаң өлкесін мекендейтін көшпенділер өмірі маған ерекше әсер етті... Мен өмірімде алғаш рет ғажайып мәдениеттің иесі қазақ деген ұлттың бар екенін білдім... Осы деректі фильмдегі қос ішекті домбырадан төгілген ғажайып күй мені баурап алды. Қиялым көкке самғап, көкірегімді бір сағыныш сезім кернеді. Домбыраның ғажайып үнін елти тыңдаған мен көз жасыма ерік бердім. Егер бұған дейін өмірім сұрғылт, мәнсіз болса, домбыра өмірге деген құштарлығымды оятты. Сол сәтте мен бұл дүниеде тіршілік кешудің бақыт екенін ұқтым. Содан бастап қазақ мәдениетіне, дәстүрлі ұлттық музыкасына қатысты дүниелерді ғаламтордан іздеп, тамашалайтын болдым. Күн сайын көшпенділер мәдениеті туралы ақпаратпен оянып, дала халқының дәстүрлі ән-күйін тыңдап барып, тәтті ұйқыға кетемін...*

Менің үйімде, төрде бір домбыра ілулі тұр. Оны жеке өмірімнің бір бөлшегі деп білемін. Болашақта қазақ күйлерін жақсылап меңгеріп алсам деген ниетім бар».

Бала кезде әжем айтқан ескі аңыз әлі есімде.

Сайын даланың сәні болған құралайын көзге атып, қан жоса еткен Жошы ханның өркөкірек те ерке баласы аңнын киелісіне кезігіп, мерт болады. Сүйегі құла дүзде қалады.

Ұзақ уақыт ерке баладан хабар болмаған Жошы жүрегі бір жамадықты сезіп, іздеу салыпты. Хан сапарға шыққалы тұрғандарға қаһарлана:

– Кім де кім қаралы хабар жеткізетін болса, басы дар жібіне ілінеді,-дейді.

Із кезушілер дамыл көрмей күндіз-түні шарқ ұрады. Олардың жаратқаннан бар тілегі – өркөкірек те ерке ұлдың амандығы. Өкінішке орай үшінші күн дегенде олар хан баласының мәйітінің үстінен шығады. Мына сұмдықты хабардар етсе, ханның қаһарына ұшырап, бәрінің де дар ағашының жібіне ілінері хақ. Аман қалудың амалын таппай қатты сасады, қиналады. Шыбын жанды сақтап қалудың қандай амалы бар? Қандай?... Не істеу керек?...

Дағдарып, салдары суға кетіп тұрған сарбаздарына топ басшысы:

– Жарандар, Тамшыбұлақтағы Күдері ақыннан ақыл-кеңес сұрайық, бір амалын тапса, сол табар. Ат басын Тамшыбұлаққа бұрыңдар, – дейді сабырлылық танытып.

Қаралы топ Күдері ақынға бастарынан кешкен қаралы оқиғаны баяндай келіп, бір амал тауып, хан қаһарынан құтқаруын жалбарына өтініштерін жеткізеді. Бар баянды мұқият тындаған абыз ақын сүт пісірімдей уақыт ойланып барып:

– Жарайды, алтын тақ алдындағы қиямет қайымға мен-ақ басымды тігейін, Жаратқан Ием жар болсын, тәуекел, – дейді алдында отырған жаутаң көз пенделерді қуантып.

Хан сарайы. Алтын тақта қаһарлы Жошы. Күдері ақын әмірші алдында төселген кілемге үн-түнсіз жайғасып алып, домбыраны сарната жөнеледі. Хан қос ішектен төгілген азалы үннен жер танабын қуырған тұлпар тұяғының дүбірін, шыбын жандары шырылдай

жөңкіген аң легінің дүбірін, құла дүзге өлім сепкен садақ жебесінің зуылын, омақаса құлаған құралайдың жан шағардағы аянышты қырылын естігендей болады.

Домбыраның қоңыр үні бірте-бірте күшейе түсті. Тасқа тиіп от шашқан тұлпар тұяғының дүрсілін, дүркірей жосып бара жатқан киіктер сарынын, атылған жебенің зуылын, ақсаңдай басқан киіктің жан қиналысын көз алдына елестеткендей болады.

Кенет, найзағай жарқылдап, аспан күркіреп, жер-жаһанды жаңғырта жай түскендей болады. Домбыраның бір ішегі «дың» етіп үзіліп кетеді. Бір сатке хан сарайы құлаққа ұрған танадай тына қалады.

Қос ішектен ағылған қасіретті күйді жаны күйзеле тыңдаған хан:

– Қайран балам, мені тастап, ұлы атаңа аттанған екенсің ғой, қайтейін, – дейді ақ ұрып. Сәл үнсіздіктен кейін:

– Күзетшілер! Мына қайғылы хабар жеткізуші пендені алып кетіндер де, дарға асындар,-дейді. Тамшыбұлақтан келген ақынға зәрлене қарап.

– Дат таксыр! – дейді Күдері аспай- саспай.

– Даттың болса айт, тезірек! – дейді хан өңменнен өткізе тесіле қарап.

– Сіз қаралы хабар жеткізген адамды жазаламақ болғансыз. Мен сізге ханзада жайлы бір ауыз сөз айттым ба? Айтқаным жоқ. Сонда мені қалайша жазаламақшысыз? Балаңыз жайлы жайсыз хабарды жеткізген мына домбыра емес пе? Хан әділетті болса, жазықтыны жазалауы тиіс, жазықсызды емес, – деді абыз ақын ізетпен сәл басын иіп.

«Ханда қырық кісінің ақылы бар», – дейді дана халық. Ақын айтқан жөн сөзге тоқтап, хан домбыра шанағына балқып тұрған қорғасын құйдырыпты. Қос ішекті киелі аспаптың шанағындағы қара дақ сол Жошы ханның жазасының ізі екен, – дейді әжем.

Міне осылайша, қасиетіңнен айналайын қоңыр үнді, қоңыр домбыра қазақтың біртуар ақылман ақынын ауыр жазадан құтқарып қалған екен.

Қазақтың қуанышы мен қайғысына ортақ болған, қайран ғана менің қос ішекті домбырам-ай. Бір ішегінде халқыңның мұңы мен зары, қайғысы мен қасіреті, екінші ішегінде реасыз күлкісі мен қуанышы қоса өрілген қазақ жырының басы, қайнар бастауы. Тұңғыш күлкісі мен алғашқы көз жасы. Домбыра, міне, осы! Оның құлақ күйін келтіре алмаған, төрінен қастерлеп орын бермеген қазақ әуелі ол қазақ па? Шынында да ол қазақ па өзі? А?...

Бірде Түркиялық дос Кенан Коч екеуіміз Құрманғазы оркестрінің концертін тамашалауға бардық. Сансыз қос ішектен ағылған жанға жайлы қоңыр әуен бірде баяу мұңға батырып, көзіңе жас алғызса, бірде жігеріңді жонып қиялыңа қанат бітіреді. Бойыңды алапат сезімге бөлеп, жан әлеміңді баурап барады. Айрық ақ сақалды Алатаудай биік, ұшы қиырсыз Сарыарқадай жазық, жер жанаты Жетісудай әсем, шағалалы Каспидің толқынындай асау, арынды Есілдің сылдырындай сұлу саз бөтен, тіпті бөгде таңғажайып бір әлемге, қайғы-мұңы жоқ жұмбақ әлемге жетелей жөнеледі. Қара шанақтан саулаған әсем үн жұлдызды көктің шетсіз-шексіз кеңістігін кернеп қызылды-жасылды сан бояумен құбылады. Көктемгі жауыннан кейінгі түзілген түрлі түсті кемпірқосақтай жұмбақ әлем.

Ғажап, керемет- керім әсем саз жан дүниенді айрықша күйге келтіріп, көңілді зеңгір көкке көтеүргендей әсер етеді.

Қоңыр домбырадан шыққан тамылжыған тылсым күш жүрек түкпіріне бойлағанда көңіл сарайына нұр құйылып, қиялға қанат бітіреді.

Мамыр айының балындай тәтті концерт аяқталды. Туркиялық досқа көз салсам. Құдайым-ау! Ол ағыл-тегіл.

– Ой, Кенан, мұның қалай? Көз жасынды көлдеткенің қалай сенің? Мұны білгенімде... Концерті бар болсын... Оқа емес көптен бері жуылмаған қап-қара тостағандарыңды шайып алдың. Бұл да бір есінде жүрген ісің болса керек, – дедім әзілдеп.

– Неткен ғажап, ғажап қой бұл, Бегман аға! Мың сан тұлпар тұяғының дүбірін, жағалауын ұрғылап, астан-кестені шыққан долы теңіз толқынының гүрілін, кейде жаймашуақ мамыражай күнді, кейде жөңкіле көшкен қазбауыр бұлтты, найзағайдың жарқылын, тау қыранының шаңқылын көз алдына елестететіндей құдіретті музыка аспабын, домбыраны, ойлап тапқан ата-бабамыздың тапқырлығы мен даналығына бас имеске шамам жоқ. Ат төбеліндей аз қазақтың ұшы-қиыры жоқ осыншама жерді қалайша иелік еткен деп ойлаушы едім? Сол сауалға бүгін жауап алғандай болдым. Аттан деп жорыққа шақырып тұратын, намысты жанып, рухты заңғар биікке көтеретін, ерлік пен батырлықты паш ететін мынандай музыка аспабы тұрғанда, қос ішекті домбыра тұрғанда алаш азаматы, түркі жұрты көк бөрілі байрағын төмендетуі мүмкін бе? Мүмкін емес қой, Бегман аға! Мүмкін емес!... Ой, Алла-ай!...

Мына қос ішектен ағылған лағыл лебіз күллі жан дүниемді астан-кестен етіп, мендегі бар қасиетті сүзгіден өткізіп тазасын қалдырып, қоқыс қажетсізін лақтырып тастағандай әсер етті. Бойым жеңілдеп, ойым жаңарғандай болды. Ғажап дүние... Ғажап!... – деді түркиялық Кенан дос қоңыр домбыраның ғажап үніне таңданысын жасыра алмай.

Домбыра шанағынан төгілген буырқанған күйлерден түркиялық Кенан Коч сонау ықылым заманғы бұрқ-сарқ қайнап жатқан түріктік рухты жан жүрегімен сезінсе керек. Қан тартады деген осы да! Болмаса ағылшынның не немістің домбыраның қоңыр үніне сүйсінуді мүмкін, алайда Кенандай ағыл-тегіл болуы екі талай. Қайдан?...

Қос ішектің тербелісінде ұлттық, түріктік рух аңқып тұр ғой, аңқып тұр!

Мен алғаш рет домбыраны монғолдық қазақтың қолынан көрдім, - деп бастады түркиялық бауырымыз Семих Ипек. – Алғаш өзі шертіп отырғанда шанақтан төгілген әннің сазы бірден еліттіріп ала жөнелді.

Домбырада алыс гасырлардан жеткен сырлы да сиқырлы үн жатыр. Түркілердің эстетикалық талғамын, танымы мен сырлы сезімдерін байқауға болады. Яғни, домбыра - тек қазақтың ғана еншісі емес, барша түркі әлемінің әуенін сақтаушы асыл қазына. Қазақ музыка аспабының алты мың жылдық тарихы барын білгенде оны зерттеуге ойланбастан кірісіп кеттім, - деді музыка зерттеушісі. Зерттеп қана қоймай, Туркияда домбыра мектебін ашып, шәкірт тәрбиелеп отырғанын айтты. Ниеттес бауырымызға «бәрекелде» дестік.

Шіркін домбыра, сен толғанған кезде тамыр-тамырды қуалай аққан қанның тасып, тұла бойыңды ерен қуат пен қайрат кернеп, әруақтанып, арқаланып шыға келетінім бар. Рухты күй шалқыған кезде тегеурінге тегеурін, жігерге жігер қосылып бара жатады. Ол – намыстың, рухтың төлқұжаты, жемісті ойдың, тындырымды істің бастауы. Жастарды ақылды, жау жүрек етіп, қарттарды жайраңдаған албырт кезеңін, жастығын сағындырады. Иә, сөзсіз сағындырады...

Немерем Ердиар кешкісін сабақтан келе әкесіне:

– Әке, мен мектепте ұйымдастырылған домбыра үйірмесіне қатысқым келеді. Соған маған домбыра сатып алып беріңіз,-деді.

Әкесі:

– Балам-ау, одан да басқа өнімді іспен айналыссаң етті. Мәселен, футбол, шахмат дегендей. Егер нәтиже көрсетер болсаң, еліңді дүние жүзіне танытатын боласың, әрі табысты да. Ал Қаршыға болдың дейік, сені қазақтан басқа кім таниды? Ешкім де, – дегені. Міне, бүгінгі түсініу! «Бүгінгі қазақ бұрынғы қазақ емес, мүлдем өзгерген қазақ» (Г.Бельгер). Ал менің әжем маған:

– Балам-ау, домбыраның әсем сазына жетер бұл жалғанда әуен жоқ. Оны тыңдап үйрен. Ол көпті көрген, көп білетін көсем ғой, – деген еді-ау со-о-нау баяғыда, мен жас кезімде. Әліпті таяқ деп білмейтін «сауатсыз» әжем қазақтың жүрегіндегі халқына, жері мен отанына деген отын, тіліне, діні мен діліне деген жалынын, өткен мен бүгінгісіне деген сүйіспеншілік алауын мәңгі сөндірмей сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші алтын көпір осы қоңыр домбыра екендігін білгендігінен ескерткен екен-ау, жарықтық.

Үзілген жіп түйінделіп барып жалғанатындай, үзілген салт-дәстүрдің де қайта жалғасуы екіталай екенін сезгендігінен айтқан екен-ау өз әжем. Осынау қарапайым түсініктің екі институт бітірсек те парқына жетпейміз-ау, жетпейміз. Қайд-а-ан!...

Бүгінде домбыра үйірмесіне қатысамын деген немерем сабағынан басқа екі өнердің шылбырын ұстауда. Біріншісі – домбыра да, екіншісі – шахмат.

Немерем тартқан күйлерді тыңдап отырып, жаратқанға мың мәрте шүкіршілігімді білдіремін.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

KARANLIK

Prof. Dr. Begman ISKAK

Avrasya Uluslararası Teknik İnovasyon Üniversitesi
Çimkent/Kazakistan

ÖZET

Bu makalede bize, bu günlerde daha önce hiç duymadığımız veya görmediğimiz durumların ortaya çıkmaya başladığı konusu araştırılıp kaleme alındı. “Toksan Üyli” köyünde rahat bir şekilde bolluk bereket içinde yaşam varken, korumasız, boynuna torba takıp dilencilik yapanların sayısının arttığı konusu bildirildi.

Çoğunun ağzında tadı yok ve çoğu hasta, yanakları morarmış, gözleri çökmüş, yüzleri kararmış ve morali bozuk. Tek yapmak istediği bir parça ekmek bula bilmektir. Birçoğu bu durumu görmezlikten geldi ve ilgisiz kaldı.

Aşırı derecede yoksul aileler. Hayatın bir dönüm noktasıdır. Köylüler dilencileri görünce kızmalarından hatta bazıları kapılarını kapatmasından ve ya görünmez bir şekilde saklanmalarından, bazıları ise etrafına yaklaştırmaması konusu özellikle anlatılıyor.

Anahtar Kelimeler: İnsanlar, fakir, dilenci, yalan dünya, Kasım evi.

ЗҰЛМАТ

Проф. Бегман ЫСҚАҚ

Евразиялық халықаралық техникалық
инновациондық университет
Шымкен / Қазақстан

ТҮЙІН

Бұл мақалада осы күндері бұрын құлақ есітіп, көз көрмеген жәйттар бой көрсете бастағаны туралы жазылды. Сонымен қатар Токсан үйлі қорғансыз, жетім ауылға құдайдың құтты күні аш-жалаңаш, жалба-жұлбасы шыққан, құр сұлделері қалған жүдеп-жадаған, мойнына ала қоржын арқалағап, қайыр сұрағандар көбейгені туралы айтылды.

Татып алар талшығы жоқ, көбісі ауру-сырқау, кір-қожалақ, жақтары қушиған, көздері шүңірейген, бет-жүздері қарауытып, өңшең еңсесі түскен мүсәпірлер. Есіл-дерті, бар арман-тілегі бір үзім нан тауып, жүрек жалғау ғана. Көбісінің көз жанары тайып, бұл жалғанның бар қызығынан әлде қашан күдер үзгендер.

Қу тақырға айналып отырған қараша үй, қам көңіл ауыл адамдары қызыл сирақ қайыршыларды көргеннен-ақ азар да безер. Кейбірі есіктерін іліп, көрінбей құтылса, кейбіреулері қуып шығып маңайларына жуытпайтыны туралы қаламға алынады.

Кілт сөздер: Халық, кедей, қайыршы, жалған дүние, қараша үй.

Түпнұсқа Күлтегін тас:

- Мен тұтас, шомбал тастан аршып, сомдап, қашап, бәдәздеп шыққанда, тамашалай келген жұрт – дегдер еді. Құнарлы, қуатты, ер лепесті, өрнекті-үлгілі өршіл рухты тұғын...

Копия Күлтегін тас:

- Уақыт жеп, атасы басқа, тілі жат, тойымсыз көз, обыр өңештер зеңбірегін сүйретіп келіп, Иені нысана етіп атқылағаннан қалған, тыртық, жаркеш, жарықшақ денесінен мені көшірме етіп жасатып, осында әкеліп қойғанында, маған нәумез қарап тұрғандар – енжар, біртүрлі бойкүйез екен. Бүгежек, жалтақ, шеккі, ұсақ, шаяланған, күйкіленген, азған, азғындаған, көрбала, қорқақ, жасқаншақ, көнбіс көрінді.

Жеңіс КӘКЕНҰЛЫ

Бұл күндері бұрын құлақ есітіп, көз көрмеген жәйттар бой көрсете бастады. Тоқсан үйлі қорғансыз, жетім ауылға құдайдың құтты күні аш-жалаңаш, жалба-жұлбасы шыққан, құр сұлделері қалған жүдеп-жадаған, мойнына ала қоржын арқалағап, қайыр сұрағандар көбейді.

Татып алар талшығы жоқ, көбісі ауру-сырқау, кір-қожалақ, жақтары қушиған, көздері шүңірейген, бет-жүздері қарауытып, өңшең еңсесі түскен мүсәпірлер. Есіл-дерті, бар арман-тілегі бір үзім нан тауып, жүрек жалғау ғана. Көбісінің көз жанары тайып, бұл жалғанның бар қызығынан әлде қашан күдер үзгендер.

Қу тақырға айналып отырған қараша үй, қам көңіл ауыл адамдары қызыл сирақ қайыршыларды көргеннен-ақ азар да безер. Кейбірі есіктерін іліп, көрінбей құтылса, кейбірі:

- Жоғалыңдар әрі, көзіме көрінбей. Өзіміз де бармақ сорып отырмыз. Беретін еш нәрсеміз жоқ. Аулақ жүріндер осы, сүміреймей, аулақ!... - деп жайдақ атқа мінгендей жұлқынып маңайларына жуытпайтын.

«Қырықтың бірі – қыдыр» дейтін ел дәстүрі әдірәм қалған бұл күндері.

Міне, сол шұбырып келіп-кетіп жатқан қайыршылардың екеуі ілби басып, ауылға жақындап келеді. Алдыңғысы белін жіппен байлап алған, жамаулы шолақ жеңді желетке, көң шоқай киген жиырма бестердегі жігіт. Екі-үштер шамасындағы арқалап алған баласы бар. Соңында ұзын бойлы, қара қасты, қолаң шашты, нәзік те әлжуаз келіншегі. Ол аштықтың жан азабына зорға шыдап, ақтық күшін сарқа күйеуіне зорға ілесіп келеді. Арманы құлай кетіп, жан шақыру.

Сұлай кеткеннің соңы немен тынарын ол жол-жөнекей көріп келеді. Жол бойында серейіп-серейіп, көмусіз қалған... ит-құсқа... Көргендері есіне түсіп еді, тұла бойы түршігіп сала берді.

- Көке, кө-ө-ке-е, қарным ашты, на-а-н, на-а-н, - деді, жігіт арқалаған бала әлсіз де аянышты үнмен ыңырси сөйлеп

- Төрехан, құлыным, сәл шыда, Жапбар атанның аулына келіп қалдық. Нағашыңның үйінен нан жеп, шай ішіп, тойып аласың, балам. Енді сәл шыда! - деді әкесі баланы тыныштандырмақ болып, жалған сөйлеп.

- Жүр, Құралай, мына бір ауылға да таяп қалдық. Құдайға қараған жан кездесіп, бір пияла шай ішіп, бұйырғанын жеп жан шақырармыз, - деді үмітсіз үнмен.

- Қайдам тым болмаса мына Төреханға бірдеме табылса болар еді. «Ешболмаса артымызда қарайып осы қалса болар еді», - деді ауыр күрсініп. «Оған қолдан келер қандай амал бар? Не істесек болады? Әдіре қалғыр қаскөй тағдыр! Алдың кең де артың тар екенін білсекші сенің... Төреханымды қалай ғана аман сақтап қаламын? Қала-а-й?!... Алдымызда бізді не күтіп тұр? Жол-жөнекей шашырап қалған пенделерден неміз артық? Неміз?... Солардың кебін»... Өз ойынан өзі шошып, көкірегі қарс айрылды Құралайдың. Сол бір зілмауыр зымиян күдік көкейінен көпке дейін кетпей тұрып алды. Тұла бойын үрей билеп, жанарына жас үйірілді.

Жүргіншілер қара жол бойындағы ең шеткі тоқал үйге бұрылды. Қағылған есікті қармаққа шаншар еті жоқ, жағы суалған кемпір ашты. Жанарсыз көзін шидей қолымен көлегейлеп:

- Бұ қайсың-әй, - деді қарлығыңқы үнмен

- Құдайы қонақпыз, шеше.

Кемпір аштық етінен өтіп сүйегіне жеткен жап-жас қайыршыларды аяп:

- Мына заман тарылып тұр ғой, шырақтарым. Қонағуар қазақ едік. Жомарттың қолын жоқтық байлайды деген осы. Өзіміз де жүрек жалғамағанымызға екінші күн болды, Мұратжан бізге тіске басар бірдеме іздеп кеткеніне бүгін үшінші күн. Не де болса тіске басар, қарын жұбатар бір нәрсе әкелсе екен. Одан да хабар-ошар болмай тұр

- Шеше, - деді жігіт бұл үйден үмітін үзіп.

- Мына жатаған үй кімнің үйі?... Тұрмыстары...

- Ол үй жесір әйел Кенжекүлдікі. Ол байғұс та шықпа жаным, шықпа деп, жалғыз қызы екеуі өлместің күнін кешіп отыр. Оның да сендерге бере қоятын, құдай біледі, еш нәрсесі жоқ-ау.

- Ал мына тоқал үйде кімдер тұрады?

- Ой, ол үйді қара албасты бассын, адыра қалсын! - деді кемпір тоқал үй жаққа өшіге қарап. - Ол үйдің жай-күйін мен айтпай-ақ қояйын, сендер есітпей-ақ қойыңдар. Адыра қалсын! - деді кемпір шүңірейіп ұясына кіріп кеткен көзінен өшпенділік оты бір сәт жылт етіп, қайта сөнді.

Осы кезде басын да көтеруге шамасы келмей қалжыраған Төрехан.

- Көке, кө-ө-ке-е, на-а-а-н, нан, - деді ыңырысып.

- Әй, балдар, - деді еңсесі езілген жолаушыларға жаны ашыған кейуана:

- Бұл ауылда қолы өз аузына жетіп отырған үй – Сүлейменнің шаңырағы, сонда барындар, қарақтарым. Басқалары эзер дегенде битін сығып, қанын жалап отырған қара сирақтар. «Базарға барып бағынды сына» деген, мүмкін құдай иіп, жастарыңды аяп, бәлкім Сүлеймен жомарттық танытар. Кім біледі? Әй, қайдам ол қара талақ келгір қол ұшын бере қояр мекен сендерге? Құдай атқан жүзі қара залым ғой ол барып тұрған, - деді кемпір.

- Сүлеймен ақсақалдың үйін қалай табамыз, шеше? - деді жігіт.

- Осы жолмен ешқайда бұрылмай тіке тарта беріңдер. Біраз жүрген соң, алдарыңнан көшені кесіп кішкентай арық өтеді, көпірден өткен соң, оң жақтағы бірінші үй сонікі.

- Шеше, мына баламыз екі күннен бері дым сызған жоқ. Құдай жарылқасын, жүрек жалғар бір нәрсеңіз бар ма? - деді жас келіншек жалынышты үнмен.

- Қап-қарағым-ай, «қуыс үйден құр шықпа» деген, - деп жан қалтасын қарманып, бір нәрсе іздей бастады, сәлден соң екі-үш малтаны шығарып:

- Мә, шырағым, абырой болғандай мыналар бар екен, бере ғой балаңа, сорсын, - деп келіншекке ұсынды.

Құралай кемпірге алғысын жаудыра ақ жем болған малталарды күйеуінің арқасындағы баласының аузына апарып:

- Мә, Төрехан, жей ғой, - деді

Бала малталарды қатыр-құтыр шайнады да, бірден қылғыта салды.

- Жеңеше, тағы да, - деді эзер сөзге келіп.

- Қап, айналайын-ай, жаңағылар жұмырығына жүк та болмады-ау, қайтейін,- деді үй иесі.

Бұларды Сүлеймен сыртта қарсы алды. Аштық етінен өтіп, сүйегіне жеткен жігіт:

- Сүлеке, құдайы қонақ..., - деп бастай бергенде сол-ақ еді. Сүлеймен:

- Сендердің көкейлерің белгілі. Не көп, сендер сияқты қайыршылар көп. Олардың бәрін құдайы қонақ ете берсем, менің не тамтығым қалады? Қайдан келсеңдер, келген жақтарыңа қарай табандарыңды жалтыратыңдар. Барыңдар, қараларыңды батырыңдар, түге, - деді шірене танауы аспан тіреп.

Сағы сынып, үстем үкімге жалтаңкөз болған жігіт не істерін білмей, қипактап қалды.

Амалы таусылып жерге қараған күйеуін аяған Құралай ілгері шығып:

- Ағатай, мұсылмансыз ғой тым болмаса мына бесіктен белі енді ғана шыққан баланы аяй көріңіз, асқа аузы тимегелі екі күн болды. Өлетін болды, рақым етіңізші, аға, - деді жас келіншек мойнына бұршақ сала жалынып.

Сүлеймен сонда ғана әйелге көз тоқтата қарады. Қылп еткен қызыл түлкіні құзар биіктен танитын қыран бүркіттей аштық шенгелінің тасасында көмескі тартқан саф сұлулықты таныды. «Мына періштені жуындырып-шайындырып, екі-үш күн тойындырсаң жүзіктің көзінен өткелі тұр-ау» деп ойлады.

Әйелге, әсіресе, сұлу әйелге, деген құмарлық бойын билеп, алғашқы қарқынын өзгертіп, даусын жұмсартып:

- Кімсіңдер өздерің?

Сәл жұмсартқан үнді медеу тұтып:

- Тастыданбыз, аға. Менің есімім – Мәулен. Келініңіздің аты – Құралай, - деп Мәулен өздерін таныстырып шықты.

- Жол болсын, жылы орындарыңды суытып, қайда лағып бара жатырсыңдар?

- Ел басына күн туды, аға. Ел белсенділері «өкіметтің қазынасын толтырамыз» деп, хаттап алдымен ірі қарамыз бен жылқымызды алды, одан кейін уақ малдарымызды тағы сыпырды. Малынан айырылған қазақ ашықпай қайтеді. Аштық елді отай бастады. Жөн білетіндер: «Қайтсек шыбын жанымыз қалады», деп жан сауғалап, бас ауған жақа, бет-бетіне тарасып кетті. Көбісі Тәшкен асуда.

- Әй, сендерді осындай жағдайға түсірген белсенділер екен ғой, - деді кекесін үнмен. Немене сонда сен өле алмай жүріп, Сәбет өкіметінің саясатына қарсымысың, а? Мына сен! - деді сұқ саусағымен Мәуленнің көкірегінен нұқып.

- Жо-ға, о не дегеніңіз, аға? - деді Мәулен аштықтан шүңірейген көзіне үрей ұялап.

- Сендейлерді бар ма, шетіңнен итжеккіге айдату керек, сораңды ағызып. Сен бар ғой, өкіметтің саясатына қарсы шыққан халық жауысың. Ұстату керек сені, - деді сығырайған көзі ызғар шашып, сұлу келіншектің алдында өзінің шексіз үстемдігін көрсеткісі келіп.

Осы кезде Төрехан ыңырып:

- Көк-е-е-, н-а-ан, н-а-а-н, - деді.

Сүлейменнің «халық жауысың, сені ұстату керек» деген зілді сөзінен су терге түскен Мәулен, арқасындағы баланы сілкіп-сілкіп жіберіп:

- Сәл шыдашы, сәл шыдай тұршы ыңырсымай, - деді сіркесі су көтермей.

- Ағатай, бұл дүниеде күңіңіз болып өтейін, мына балаға бір үзім нан беріңізші, өлетін болды, - деді Құралай жалынышты үнмен, Сүлейменге жақындай түсіп, бота көздері жасқа шыланып.

«Қасында құдай қосқан қосағы тұр-ау» деп, айылын да жимай, жас келіншектің тұлғасына ішіп-жей қарап:

- Сен қатын нешедесің осы?

- Жиырма бірдемін.

- Жиырма бірдемін де, - деп сәл ойланып тұрды да Сүлеймен Мәуленге қарап:

- Осы атың кім еді сенің?

- Мәулен

- Мәулен, былай, мына түрлеріңмен Тәшкент түгілі Шымкентке де жете алмайсыңдар. Сүйектерің әр жерде шашылып, ит-құсқа жем боласыңдар. Одан да қатыныңды маған сат. Мына балама қосайын,- деді аузын аңқита ашып, Мәулендер мен әкесіне алма-кезек қарап тұрған баланы нұсқап.

- Ақысына бір пұт жүгері беремін. Балаң екеуің соны талшық етіп, Тәшкентке де жетіп қаласыңдар. Жігітім, сөздің тоқ етері осы. Мақұл десең осыған келісейік, - деді Сүлеймен беті шімірікпестен.

Бала әкесінің сөз төркінін нобайлап болса да түсінген сыңайлы, екі қолын көкке көтеріп:

- Алақай, мен қатын аламын? Көке, мына қатынды мен аламын, ә, - деп Құралайды құшақтамақ болып ұмтыла бергенде, ол тұрымтайдан қорғанған бозторғайдай Мәуленнің артына тығылды. Мәулен азбанның жолын кескестей берді.

- Сәбден, ол қатын саған ұнады ма? Ұнаса саған сатып әперемін, - деді әкесі разы үнмен, миығынан күліп.

- Иә, көке, ол маған ұнады. Сен апамды алып жатасың, мен осыны алып жатамын ғой ә, - деді екілене күліп.

- Ағасы, мұныңыз қалай, о не дегеніңіз? Мұныңыз ... - дей бергенде, әлгі әумесер Мәуленді көкіректен итеріп кеп жіберді. Екі күннен бері нәр сызбаған ашқұрсақ жігіт аяғында тіктеп тұра алмай, тәлтіректеп барып, шалқасынан түсті. Анадай жерге ұшып түскен Төрехан ыңырсып, жылай бастады. Құралай жан ұшыра баласын көтеріп алып, бауырына басты. Мына күйкі тірліктің қос шеңгелі алқымынан қысып, ар-намыс атаулыны бордай үгіп, озбырлық пен қатігездіктің бел алғанына, күресуге дәрмені жоқтығына жігері құм болып, үнсіз тұншыға егілді.

Әумесер өз ісіне мәз болып, қолын шапалақтап, кеңкілдеп күлді. Әкесінен мақтау есіткісі келіп, оған жалтақ-жалтақ қараумен болды.

Сүлеймен баласына енді тима дегендей қолын көтеріп белгі берді де, кетіп бара жатқан Мәуленге:

- Әй, бала, қатыныңды мен айтқан келісімге беріп кет? Балаң екеуіңнің аман қалар лажы сол. Жок, әлде үшеуің үш жерде арам қатқыларың келсе, онда өздерің біліндер, - деді

- Жүр, Құралай, «жаманға жалынғанша, жаныңнан қарман» деген, кетейік, - деді де Төреханды арқалап алды.

Аштықтан сыры кетсе де сыны кетпеген келіншектің қолдан сусып бара жатқанына кіжінген Сүлеймен:

- Барындар, жетісерсіндер! Өй, бейшаралар, көндерін сүйрете алмай жүріп, өздерінше кісімсуін! Айтты дерсіндер де қоясындар, ертең-ақ үшеуің үш жерде ісіп-кеуіп, серейіп-серейіп жатарсындар әлі, - деді кетіп бара жатқандардың сыртынан зілдене сөйлеп.

Әке даусындағы зілді ызғарды байқаған бала соңында ілби басып кетіп бара жатқан Мәуленнің жұмсақ жерінен гүрзідей аяғымен оңдырмай бір тепті.

Байқаусызда тиген ауыр соққыдан көзі қарауытып барып мұрттай ұшты. Қолындағы бала да сонадай жерге жалп етті. Ыңырсиды жылаған Төреханның даусын естіп артына жалт қараған Құралай күйеуі мен баласының әр жерде жайрап жатқанын көзі шалды. Бар бәленің ыржындап күліп тұрған есерсоқтан келгенін түсінген келіншек дауыс салып, баласын бас салды.

Баласы мен әйелінің алдында қор болған Мәулен жан дүниесін қабағат ашу кернеп, орнынан атып тұрды. Қалтасынан бүктеме пышағын алып, жан ұшыра жүзін жазды да өз ісіне мәз болып тұрған дәнғәсаға тап берді. Жарқ еткен пышақты байқаған есерсоқ ойбайды салып, үй айналып, қаша жөнелді.

Мәулен ашу үстінде қуып жетіп, жайратып салар ма еді, қайтер еді, егер Құралайдың құлындаған даусын есітпегенде.

- Мәулен, әй Мәул-е-е-н, жарымеспен жарымес боласың ба, қой! «Бәледен машайық қашыпты» деген, аманымызда кетейікші, - деді жалынышты үнмен.

Жігіт кілт тоқтады. Не істерін білмей мелшиіп тұрған Сүлейменге жақындап келді. Ол ызалы жыртықшай көзіне қан толған Мәуленнің жүзіне тура қарауға дәті шыдамай, көзін тайдырып әкетті. Жігіт пышақ кезене, қатқыл үнмен.

- Аштықтан қынадай қырылып жатқан халықтың ырыс-несібесін жеп, май басқан мына кампиған қарныңды қарс айырайын ба осы, адам кейіпті малғұн, - деп жақындай түскен еді. Сүлейменнің паң тұлғасы лезде мүсәпір кейіптеніп, екі-үш қадам шегіне:

- Өй,әй... сен немене? Қой... қой деймін саған. Ес-есің дұрыс па? Қалжындағанды да біл-білмеймісің? - деді тұтыға сөйлеп.

Ашу үстінде бұл оқиға немен тынары белгісіз еді, егер екеуінің арасына бала көтерген Құралай кесе көлденең тұрып қалмағанда.

Қатын-баласын көргеннен Мәуленнің ашуы тарқап, пышағын бүктеп қалтасына салды. Жаңа ғана бойын кернеген күш- қуат сарқылып, буын-буыны босап, көзі қарауытып құлауға шақ қалды.

Кеш батуға айналған еді. Жел басылған. Ауа тып-тынық. Әлгі өздері алғаш есік қаққан кейуананың үйіне таяп қалды. Кенеттен қарсы беттегі тоқал үй жағынан әйелдің ащы даусы естілді. Көкіректен ышқына шыққан зарлы дауыс тоқсан үйлі қорғансыз ауылдың тыныштығын қақ айырып, ұйпа-тұйпа етті.

- Ойбайшы, ойбай. Есіл ғана ақ боташым-ау... Бұл не-е-е қылғаның? Ана қақпастың кесапатынан опат болдың-ау, қарағым-ай. Уа, Жаратқан Ием, осыншама зарлататын не жазып едім? Обалың ана қақпасқа... Ойбай ғана Құдай-ай, не жазып ек?... Не?...

Шашын жұлып, жоқтау айтқан шүйкедей кемпір Мәулендерге жақындап келіп:

- Өй, айналайындар, мұсылмансындар ғой, көмек... көмектесіндерші... ана жақта..., - деп ол үй жақты нұсқады. Ана жақта... Менің бейшера келінім..., - деп ар жағын айта алмай күркілдеп жөтеліп қалды. Мәулен кемпірге жақындап:

- Шеше, не болды? - деді.

Кемпір тынысын тарылтқан жөтелден кейін еңтіге сөйлеп:

- Жүріндерші қарақтарым, тезірек, - деп, жолаушыларды үйіне қарай бастады.

Тоқал тамның көшеден көрінбейтін шығыс тасасында жуан талдың бұтағына асылып қалған жас әйелдің денесін көріп, Құралайдың тұла бой түршігіп кетті.

Не істерін білмей, құр сүлдесін сүйреткен, көзінен сорасы аққан қаусаған шал тұр. Әжімді жүзін жас жуып кеткен, үнсіз егіледі. Кемпір сұқ саусағын безеп:

- Сен қақпас осы келінімнің түбіне жеткен, сенің екі дүниен де тозақы. Менің ақ ботам асылғанша, сен асылсаң болмас па еді, кәрі қақпас, сен!...

Кемпірі жерден алып, жерге салып жатса да шалда үн жоқ. Сақалды иегі кемсеңдеп, үнсіз егіледі.

Мәулен Төреханды Құралайға беріп, ағашқа өрмеледі. Аштықтан мойны ырғайдай болған жас әйелдің, ілінген тұзағын ары-бері шешпек болып әрекеттенгенмен еш нәрсе шығара алмады. Ақыры лажсыздан пышағын алып, жіпті қиып жіберді. Серейіп қатып қалған жансыз дене жерге сылқ етіп жайсыз құлап түсерме еді, қайтер еді, егер шал сүйеп қалмағанда. Кемпір келінін құшақтай алып:

- Арманда кеткен қарағым-ай! Ақ ботам-ай, тәшпіштен басқа, бейнет пен тақсірет тартқаннан бөлек не көрдің бұл жалғанда. «Іщәй!» деген сөзінді естірмей кеткен шырағым-ай, - деп көпке дейін жоқтау айтумен болды.

Кешкі зарлы да ащы дауысты естіген көршілер жиналып қалды. Алғаш Мәулендер есігін қаққан кемпір таяғына сүйеніп келді.

- Жасаған ием, неткен қатал едің! «Жақсыға жүрім жоқ, жаманға өлім жоқ» деген, есіл ғана келінім-ай. Балаңның күйігін көтере алмай кеттің-ау, қарағым! - деп қара жүрегі қақ айрылып отырған кемпірге:

- Жұмағыз-ай, а, Жұмағыз, сәл есіңді жишы, аман болғыр. Сабыр ет, Жұмағыз, - деді Мәулендерге алғаш есік ашқан, таяқты кемпір.

- Ене, а, ене, сабыр сақтаңызшы, үйге кіргізейік бейшараны, - деді ақ сәлкеш орамалды отыздарды алқымдап қалған әйел, кемпірдің қарынан демеп.

- Орын дайындаңдар бейшараға,- деді таяқты кемпір есеңгіреп тұрған шалға сөзін бағыттап. Ол болса, есі ауысқандай мелшиген бойы еш нәрсенің парқына жетпей меңірейіп қалған.

Мәулен қоржын тамның ауыз бөлмесіне құрғақ шөп төсеп, оның үстіне құрым киіз жайып, орын дайындады. Ақ сәлкеш орамалды әйел екеуі мәйітті сонда әкеліп жатқызды.

- Рахмет, айналайын, өркенің өссін. Сендер болмағанда өңшең қатын- қалаш не істер едік? - деді Мәуленнің қызметіне разы болған таяқты кемпір. Сәл үнсіздіктен кейін, бір нәрсе есіне түсіп:

- Әй, сендер Сүлейменнің үйіне бардыңдар ма өзі?

- Иә, шеше, баруын бардық-ау, қонақ етіп қондырудың орнына әумәсір баласына тепкілетіп, айдап шықты.

- Бәсе, айттым ғой, ол қаныпезерден не қайыр деп? Айтпақшы, мына көз байланғанда жас баламен қайда түнемекшісіңдер?

- Қайдам, адырда қыстан қалған шөмелеге паналаймыз да, шеше, қайтеміз, - деді де келіншегіне «қане жүрелік» дегендей, басын шұлғып белгі жасады. Құралай да кеш болғанда қайда барамыз демей, күйеуінің соңынан ілесе берді, ілеспеске амалы да жоқ еді.

- Әй, Кенжекүл, мына балдарды бір түнге паналатып шық, апақ-сапақта қайда барады бұ шіркіндер. Күн болса мынау. Жас баладан обал-ды, - деді таяқты кемпір бұларға жаны аша сөйлеп.

Мәулен ақ сәлкеш орамалды әйелге үміттеніп қарады. Бір таң қаларлығы оның қызыл шырайлы жүзінен аштықтың қанды шеңгелі байқалмайды.

- Дидарыңыздан садаға, айтқаныңыз болсын ене, жүріңдер, қарақтарым, - деп жолаушыларды үйіне қарай бастай жөнелді.

Бұларды төрт-бес жасар қыз-бала қанатын жая қарсы алды.

- Қане, кіріңдер, қарақтарым, бел шешіп жайғасындар. Шаршаған боларсындар. Өз үйлеріңе келгендей көсіліп демалындар. Ал қайным, «Бір көрген біліс, екі көрген таныс» деген, ныпсыларың кім? Қай жерліксіңдер? – деді әйел төрге құрақ көрпе төсеп жатып. Мәулен:

- Менің есім – Мәулен, мына келініңіз – Құралай. Өзіміз Ақсуданбыз.

- Мәулен, сен менің қайным емес, інім болып шықтың. Ақсудан болсаң мен де сол жақтың қызымын, - деді үй иесі іш тарта сөйлеп.

Осы кезде төрге жатқызылған Төрехан әлсіз ыңылдаған еді. Құралай баласына төне түсіп:

- Не жаным? Не дейсің? Құдайым-ай сөйлеуден де қалып барады ғой мына бала. Енді қайттік? – деді жыларман болып.

- Ой, бұ-ү-й, жазған басым, неге ойламағанмын қара басып, - деді де үй иесі ауыз бөлмеге шығып тез оралды. Қолында пияла тола қуырылған бидай.

- Мә, келін, балаңа бер. Аштықтан әлсіреген бала ірілей жей алмас, өзің шайнап берерсің, - деді.

Төрехан аузына апарған қоймалжыңды аз-аздап қылғыта бастады. Аз ғана талшық баланың жұмырығына жұқ та болмады. Аузын бақадай ашып, жалаң қағып тағы талап етумен болды.

Көзін жұмып, анасы шайнап берген қоймалжыңды қылғытып жатқан Төреханды қызық көріп тұрған Айзада тағы жегісі келіп жатқанын кішкене сәби жүрегімен сезіп:

- Тағы әкелем, - деп құлдырандап бөлмеден шыға жөнелді.

- Айзада, әй, Айзада, айналайын болды, жетеді, - деп Мәулен соңынан айқай салды.

- Қап, ұят болды-ау. Баламысың деген, - деп Құралай қыз соңынан ере шықты. Айзада қоржын тамның қонақтар отырған бөлменің қарсы жағындағысының есігін ашып:

- Женше, тағы берші, бөпеге берем. Ол тағы... ілесе кірген Құралай қыздың сөзін бөліп, ағаш тостақанға малта езіп отырған Кенжекүлге:

- Кешіріңіз, әпке. Айзада балалық қылып,... Не айтарын білмей біраз тосылып тұрды да,

- Рахмет, сізге, Төрехан балаңыз тойынып, әл жинап қалды. Ендігісіне әуре болмай-ақ қойыңыз. Қызыңыз,... - деді әбіржи сөйлеп.

- Айтынтай, мә бөпеге апарып бере ғой, -деп езіп отырған үш-төрт малтаны қызының алақанына салды. Асыға-аптыға шыға жөнелген қызының соңынан.

- Кіп-кішкентай мейірімді жүрегіңнен айналайын,- деді Кенжекүл ана мейірлене.

- Қап, ұят болды-ау сізден... Баламысың деген... Бізге жасаған жақсылығыңыз бізден қайтар, бізден қайтпаса, құдайдан қайтсын, - деді көзінен мөлтілдеп келіп қалған жасын көрсеткісі келмей, жалт бұрылып шыға жөнелді.

Екі күн бойы нәр татпағандықтан Мәуленнің дірмән-дірмәні құрып, талықсып, қап-қараңғы құрдымға жұтылып бара жатты. Қанша мызғығанын білмеді, әйтеуір Құралайдың «тұр, тұрынан» кейін көзін ашса, дастарқан жайылып, әрқайсысына бір-бір кесе қою құрт пен тостақанға салынған қос уыстай қуырылған бидай қойылыпты.

- Алыңдар, айналайындар, әбден ашыққан боларсыңдар, - деді Кенжекүл өзі де дастарқан басына жайғасып:

- Қолда бар мәзіріміз осы болды, қарақтарым. Біздікі әйтеуір қуыс үйден құр шығармау ғой, - деді Кенжекүл ана байыппен.

Ал қонақтар дастарқанға қол созды. Ыстық қою құрт қатықтан ұрттап, қуырылған бидайды күтірлетуге кірісті.

- Кенжекүл әпке, айып етпеңіз, жаңағы азалы үйдің кемпірі келінінің өліміне неге шалын кіналайды. Маған сәл ерсілеу көрінді. Ол жарықтық не жазып еді соншалық, - деді Мәулен.

- Е-е, қарағым-ай, мына асты-үстіне түскен заман жуас қазаққа не көрсетпей жатыр дейсің? - деп аузынан жалын ата ауыр күрсінді де, бөгде біреу есітіп қоймасын дегендей, жай сыбырлап қана:

- Олардың Айзадамен жасты жортақтап шауып жүрген немерелері бар еді. Бала бір күнде ізім-қайым жоқ болып шықты. Сол күні екі кештің арасында «енелеген» дауысқа есік ашсам, көрші келін:

- Ене, Кенжебек келді ме үйлеріңізге? - деді абыржи сөйлеп.

- Жоқ, қарағым, - дедім мен.

- Жоқ?... - деді үрейлене, - бағаналы бері іздемеген жерім жоқ... Жер жұтып кеткендей... Айзадамен ойнап жүрген шығар деп үміттеніп едім... Жоқ десеңізші. Енді қайттім? - деп біраз тұрды да қайтып кетті.

Ұзын сөздің қысқасы, келін-ене болып екеуі жарғақ құлақтары жастыққа тимей іздестіріп жүріп, түннің бір уағында мал қораларының түкпірінде елеусіз жерде асулы қазаннан аяқ-қолы бөлшектенген күйінде табылған ғой бейшара бала.

Мынадай жантүршігерлік құқай қаймана қазақтан емес, туған атасынан келгеніне жаны шыдамаған ғой бейшара келіннің. Жаның жанатта болғыр, таза адам еді, - деді Кенжекүл.

- Ал қарақтарым, біздің ауылдң тозаққа айналған ауқалын өз көздеріңмен көрдіңдер. Алды-артын білмейтін, жөн-жосықтың пайымына жете бермейтін қаса жетесіздер би болып, алтын жағаны жыртты емес пе. Айрандай ұйып отырған аулымызды қасқыр шапқан қойдай етті. Ел бірлік-берекеден айрылып, құрмет-қасиеттен жұрдай болды. Құдайсыздар мылтық кезеніп жұрттың иманын ұшырды. Бұл тозақтың немен тынатыны бір Аллаға ғана аян? Сендердің де әбіржіген сыңайларыңа қарағанда жағдайларыңның оңып тұрмағаны байқалады.

Тұрымтай тұсымен, балапан басымен болған кезеңде елден, Ақсудан хабар-ошар ала алмай қалдық. Ауыл-аймақтың жағдайы қалай? Соны айта отырындар, - деді үй иесі.

- Несін айтамыз, әкпе? - деп сөз бастады Құралай. - Ел тізгінін ұстаған ауыл ағалары бай-құлақ деп кәмпескеге ілікті. Бар малын тартып алып, өздерін көз көрмес, құлақ естімес жер түбіне айдатты...

Үй иесі оның сөзін бөліп:

- Дәулеталы көкемдер..., - дей бергенде, Құралай:

- Ол кісінің мал-мүлкін «кәмпескелеп» өзін аяқ-қолын кісендеп аудан орталығына әкеткен. Сол жоқтан жоқ. Көрдім-білдім деген жан болсайшы. Ізім-қайым, хабар-ошарсыз. Кейіннен өтірік-шыны белгісіз ұжымдасуға, қалқоздасуға қарсы әрекет еткен «халық жауы» деп атылыпты деген қауесет-хабар тарады.

Қалғандары да мәз болған жоқ. Сынық ине, сыдырым таспа қалдырмай сыпырып әкетті. Қолдағы барынан айрылған жұрт ашыға бастады. Өлім-жетім көбейді. Елден қайыр кетті. Ел көтеріліп жан-жаққа шашырай бастады. Көбісі зобалаңға ұшырамаған қырғыз-өзбек еліне бет алды. Біз де ініңізбен келісіп, құдай жолымызды оңласын деп, өзбек ағайындарға бет түзедік.

Қонақ келіншектің іштарта, өзімсініп айтқан жан азабын тарттыратын оқап жәйтті үй иесі жүрегін тілгілеген зәрлі азабымен іштей арпалысып, тас түйін тістеніп отырып тыңдады.

- Екеуміз әңгімелесіп ұзақ отырып қалыппыз ғой. Мәулен мен балаң ұйықтап қалыпты, шаршаған болар. Сен де демал. Төсек салайын, - деп үй иесі орнынан тұрды.

Төсек салынып, қонақтар тынығуға кірісті.

Мәулен ұзақ уақыт дөңбекшумен болды. Әйелі жатқан жаққа көз тастады. Кенет ол көкірегі қарс айырылып, ауыр күрсінді. Мәулен әйелінің ояу екенін сонда сезді.

- Құралай, ұйықтамағанбысың? - деді. Әйелі бұрылып жақындап жатты. Ыстық дем Мәуленнің бетін шарпып өтті. Бұрындары әйелінің осынау ыстық демі талай рет қанын тасытып, өз иіріміне тартып, ләззәтті сәттер сыйлайтын еді-ау.

- Ақылым - айран, ойым - ойран болып тұрғанда қалай ұйықтармын? Бұл тұйықтан шығар жол бар ма, Мәулен? Айтшы? Енді не істейміз? Ертеңгі күніміз не болмақ? Баланы қалай аман сақтап қаламыз, қалай?... Жігіт жауап бермеді.

- Неге үндемейсің, Мәулен? - деді Құралай күйеуінің арық төсін аялай сипап.

- Ауылдан шығарда әбден келісіп алмап па едік, не істейтінімізді? Қайта-қайта несіне сұрай бересің, біліп тұрып... Осылайша ел-елді аралап, Тәшкент асамыз. Қалада жұмысқа жалданып, ел қатарлы күнімізді көреміз дә.

Сан рет естіген әңгімеге қанағаттанбаған келіншек:

- Дәл осылай жүре беретін болсақ бағанағы Сүлеймен албасты айтқандай, үшеуіміздің сүйегіміз үш жерде шашылып, ит-құсқа жем боларымыз анық. Төрехан да екеуміздің мәйітімізді күзетіп қалмасына кім кепіл? Біз олай-бұлай боп кетсек, оның күні не болады? - деп көкірегі қарс айырылды Құралайдың.

Сәлден соң:

- Мәулен, айтсаңшы не істейміз? Не лаж бар? - деді Құралай өмірден түңілген, келешектен үміт үзген үнмен.

Жігіт жауап қайтармады. Не айтарын да, әйелін қалай жұбатырын да білмеді. Өкше басар ұрпағына қорған бола алмаған бейшаралығына күйінді.

- Мәулен, - деді Құралай түн тыныштығын бұзып. - Егер сенің айтарың жоқ болса, онда мені тыңда.

- Төреханды аман сақтап қаламыз десек, әлгі Сүлейменнің талабына келіскеніміз дұрыс шығар. Басқа амалды көрмей тұрмын. Баламыз...

- Не деп тұрсың, Құралай! - деді Мәулен мына тосын ұсыныс жанына жасын түскендей әсер етіп. - Сені әлгі әумәсірдің мазағына қалай тастап кетпекпін, айтшы? Одан да өлгенім артық. Өлгеніміз... Ұқтың ба?

- Ұғарын ұқтым ғой, Мәулен, бізде басқа амал бар ма? Бар болса айтшы? Тындайын. Жігіт үн қатпады.

- Ah?! – деді, Құралайдың аузынан жалын атып шыққандай болды. Жай ғана «ah» емес, «Ah?!» күрсінуде емес, әлде бір тәуекелге бел буу, әлде бір қабағат қайғының, мүсәпірлік пен шарасыздықтың табы бар.

- Екеуіміздің ғана басымызға түскен нәубет болса, тамұқтың от-жалынына ойланбай-ақ күмп берер едім. Еңсемді езіп, жүйкемді құртып тұрған Төреханның жағдайы. Қай ана перзенті үшін отқа да, суға да түспейді? Баланың келешегі үшін мен-ақ құрбан болайын, Мәулен. Осыны түсін. Ерте ме, кеш пе заман түзелер, құдай ұрып па, заман осы күйінде қалмас. Өз қолдарың өз ауыздарыңа жеткенде іздеп келерсіңдер, - деді.

Ерлі-зайыптылар ұзақ уақыт бір келісімге келе алмады. Тек таң қылаң бере Құралай күйеуін өз шешіміне әзер көндіргендей болды.

Үй иесі жас жұбайларға кетерінде екі-үш қадақтай қуырылған бидай, қос уыстай кептірілген өрік қағын ұстатып, шығарып салды. Қонақтар алғыстарын айтып, риза болысып аттанысты бұл үйден.

Бұлардың қаққан есігін Сүлейменнің өзі ашты. Әкесіне ілесе шыққан бала Мәуленді көре сала зәресі қалмай қайта үйге зып берді.

Сүлеймен:

- Иә, батырлар, не болды? Құлағым сендерде. Айтыңдар армандарыңды, - деді кекесін үнмен, миығынан күліп. Сүлейменнің қысастанып қисайып тұрғанына көңілі торыққан Мәулен не дерін білмей мүдіріп қалды. Біраз үнсіздіктен соң:

- Айтатындарың жоқ болса, онда сүміреймей табандарыңды жалтыратыңдар! Сендерге беретін дәнеңеміз жоқ. Кетіңдер түгі! - деді ызғарлы үнмен.

- Аға, кешегі ұсынысыңыз күшінде болса, біз соған келіскелі келдік, - деді Құралай.

«Қармаққа іліндің бе, ақ шабағым? Бірер апта тойындырып, жуындырып-шайындырып алсам, құлпырып шыға келеді бұл әлі. Сенің қызығыңа тоймаспын», - деді Сүлеймен іштей масаттанып.

Дегенмен бұларды кешегі қылықтары үшін әлі де тұқыртып алғысы кеп:

- Ол қандай ұсыныс еді тағы, сендерге айтқан, есімде жоқ, - деді.

- Мені бір пұт жүгеріге айырбастап алмақ болғансыз кеше, - деді жас келіншек.

- Ә, солай ма еді? - деді. Сәл үнсіздіктен соң, - Жарайды. Бір пұт тым көптік етер, мақұл десендер, он кило берейін. Басқа берерім жоқ.

- Кеше бір пұт деп ..., - дей беріп еді Құралай. Сүлеймен оның сөзін бөліп:

- Сендей қатынның құны күн санап құлдырап бара жатқанын білмеймісің? Көнсендер осы, ал көнбесендер, жол анау, - деп өздері келген қара жолды нұсқады. Сүлеймен біліп тұр, бұдан кем айтса да бұлар лажсыздан көнетіндерін.

«Мына албасты қазіргі айтқанынан да айнып кетер» дегендей Құралай:

- Бопты... Айтқаныңыз болсын, - деді ауыр күрсініп. «Сен мұныма қалай қарайсың?» дегендей, күйеуіне қарап еді. Ол ләм-мим деп үн қатпады. Тұнжыраған күйі тұра берді.

Алыста-алыста қалған қыз-жігіттің бал дәурен көзіне елес беріп өткендей болды жас келіншекке. Қыз бен жігіттің әдемі басталған сүйіспеншілігі тату да тәтті отбасына бастаған еді. Тұңғыштары Төрехан өмірге келіп, көңілдері хан болған еді-ау. Екі жас нұрлы таңнан үмітті еді.

Міне, бүгін сол нұрлы үміт үзілгелі тұр. Үзілгелі тұрған жоқ, енді жалғауға келмейтіндей шорт қырқылып түсті.

Қоштасу сәті де келіп жетті. Қасқыр апанында қалып бара жатқан қозыдай күйге түскен Құралай күйеуіне көзі түскен еді. Оның кеудесі іштей солқылдап, көзінен сорасы аға егіліп, өксігін баса алмай күйік күйге түскенін көргенде жас келіншектің жан дүниесі қорлана шрқырады.

«Мәулен... Мәулен... Сүйіктім...» деп дауыс сала жылағысы келді. Жұбатқысы келді. Ақырғы рет жылы сөз айтқысы келді оған. Бірақ өйте алмады. Тек көңілі шер болып, іштей егілумен болды Құралай.

Төреханның кіп-кішкентай жүрегі бір сұмдықты сезді ма, үнсіз егіліп тұрған анасын қолды-аяққа тұрмай «жеңешелеп» шырылдағаны ата-анасының сай сүйегін сырқыратты.

Бұл дүниедегі ең асыл да сүйікті жандары өзі үшін айырбасталған көк жамаулы қапшықты аркалап, біртіндеп ұзап барады. Құралайға бұларды қайта көруге тағдыр жаза ма, жоқ па! Белгісіз...

Осыншалық мүсәпірлік күй кештірген тағдырына қарғыс айтып, Мәулен құр сүлдесі сүйретіліп ұзап барады. Құралай бірте-бірте алыстап бара жатқандардың амандығын Жаратқаннан жалбарына тілеп, қалқайып ұзақ тұрды.

Бұлардың «қызығын» әбден қызықтаған Сүлеймен баласын шақырып алып:

- Әй, бар, Қошқар көкенді шақырып кел, бол тез! - деп жұмсап жіберді.

Күзгі жоңышқаның көрпесіне тойынған күйлі әңгідей Сүлеймен жап-жас, нәзік, әлсіз келіншекті марка қозыны көрген аш қасқырдай бас салды. Сорлы Құралайдың тұңғыш рет жаны да, тәні де ластанды сол түні. «Мейлі мына қорқау етімнен ет кесіп жесін. Қалаған құқайын көрсетсін. Төреханым мен Мәуленім аман болса болғаны. Күндердің күнінде іздеп келер. Төреханымның амандығына мен құрбандық. Құрбандықпын ме-е-н со-о-о-рлы,- деп талықсып кетті...

Таң сәріден бәйбіше:

- Тұр-әй, қарабет! Әкесінің үйіне келгендей, түске дейін шалжаюын мына жүзіқараның. Тұр да самауыр қой. Ана жатқан байың бола ма, ойнасың бола ма, оның жуынатын суын жылыт қазанға, - деді қызғаныштың қызыл итіне түніменен таланған бәйбіше.

Құралай ұйып қалған аяқ-қолын әрең жинап, айналасына бажайлай көз тастады. Түні бойы әурелеген қорқаудың жүзі нартай бал – бұл жайнап, аузын аңқита ашып, қорылға басып жатыр.

Жас келіншек ол жаққа көңілі шайлыға қарап, орнынын әрең тұрды. Киініп бәйбішенің тапсырмасын құлықсыз орындауға кірісті. Бие сауым уақытта бүкіл отбасы дастарқан басына жайғасты. Құралай екі иығынан демалған самауырды кіргізіп, шай демдеуге кірісті.

Кешелі бері күйеуінің қылығына бәйбіше өзегі өртенге тиісерге қара таппай отыр. Сәл болса талағы тарс кетердей.

Бәйбіше әркімнің алдына таңертеңгі тиесілі нанды үзіп қойды. Құралайды әдейі елемей кетті.

- Пәтіш, біздің үйде тағы бір адамның бар екенін ұмытпа, - деді Сүлеймен.

Ол ызадан жарыла жаздап, нанның кішкене үзіндісін Құралай жаққа лақтырып жіберді. Нан дастарқаннан асып барып, киіз үстіне түсті. Қаншалықты өзегі талып, аштық буып тұрғанымен, жас келіншек киіз үстіндегі дәмге қол созбады.

- Әй, қатын, аштан өлейін деп жүріп, намыстанғаның немді алғаның, бергенді атауыңа жемейсің бе, одан да, - деді Сүлеймен ызғарлы үнмен.

- Немене нақсүйерің ішіп-жемей отыр деп, тамағыңнан ас өтпей отыр ма сенің? - деді бәйбіше.

- Әй, Пәт-і-і-ш, бөгелек тиген естектей шыбындамай, қысатын жеріңді қысып отыр, бір нәрсе көрейін демесең, - деді Сүлеймен тістене сөйлеп.

- Немене, әйтпесе өлтірейін деп пе едің, мә, өл..., -дей бергенде сөзін аяқтатпай, қолындағы ыстық шайды бетіне шашып жіберді. Қатты қызған қазанға май құйғандай баж етіп, бәйбіше бетін баса, ойбайды салды.

- Құдай бар болса, небір боздақтың қанын мойныңа жүктеген сен сияқты қанышердің екі дүниесі де тозақы. Тозақ отына өртенгір.

Әлі де талай қарғыстың астына алар ма еді, қайтер еді, Сүлейменнің түрі күлгін тартып, орнынан тұрып келе жатқанын көріп, енді тілін тартпаса, оңбайтынын біліп, сыртқа қарай жалт берді. Әкесінен қорыққан Сәбден де ініне су кірген суырдай сыртқа зып берді.

Таз ашуын тырнадан алады дегендей, ендігі күнім не болады деп егіліп отырған Құралайға:

- Әй, - деген Сүлейменнің зәрлі даусынан Құралай селк ете қалды. – Сен немене жөн-жосықсыз бордай езіліп отырғаның, одан да алдыңдағы шайыңды құй, - деді зеки сөйлеп.

Осы кезде есік тарс етіп ашылып, бәйбіше бұрқыратып бір нәрсені сүйретіп кіріп келе жатты. Отырғандар еріксіз сол жаққа мойын бұрды. Ол сүйретпесін Құралайдың алдына бұрқ еткізіп қойды да:

- Міне көр, түніменен суғарып шыққан адамыңның қандай жан екенін... Міне көр... Жүзіқара, - деді де сыртқа ата жөнелді.

Алғашында Құралай еш нәрсеге түсінбей, дағдарып тұрып қалды. «Бұны маған неге көрсетіп жатыр?» деп біраз ойланып тұрды да, көк жамаулы қапшықты көріп, жүрегі су-у-у етті. «Мынау кешегі Мәулендер әкеткен көк жамаулы қапшық қой. Бұл қайдан жүр мұнда? Қайдан?...» дегендей, Сүлейменге оқты көзімен ата қарады. Ол соқырдың ақшел басқан көзіндей бедірейіп, «Иә, сол, ал қолыңнан не келеді?» дегендей, міз бағар емес.

Бүкіл арман-тілегінің ойран болғанын, енді мына күйкі тірліктің көк тиындық құны жоқ екендігін сезінген Құралай:

- Сендей қара ниет, қанішерді мына қасиетті қара жер қалай ғана көтеріп жүр, - деп Сүлейменге жаралы жолбарыстай атылды.

Өзі-өз болғалы бөгдеге жағасын жыртқызбаған Сүлеймен әлсіз де нәзік келіншек не жасай қояр дегендей, бейғам отырған. Өткір тырнақтар оң көзін ағызып түскенде, жарық дүние көмескі тартты. Дола ашу бойын кернеп, қаны басына шапшыды. Екінші рет ұмтыла берген Құралайды құлақ-шекеден қол тоқпақтай жұдырығымен қойып қалғанда, жел көтерген тұмақтай анадай жердегі жұқаяққа басын сүзе оңбай құлады. «Мына бейшара жайсыз құлады-ау» деп басын сүйер пенде болсайшы.

Келіншек біразға дейін сұлық түсіп, ес-түссіз сұлап жатты. Әлден уақытта ес жиды. Жаңа ғана жанарынан от шаша, жан дүниесі шиыршық ата қас жауына жаралы

жолбарыстай атылған ызалы жүзі мүлдем өзгерген. Мынау Құралай десе сенгісіз. Танығысыз.

Былдырлап әлде біреулермен тілдесе ме-ау, біреулерді айналып-толғана ма-ау, біреуге еркелей ме-ау. Әйтеуір түсініп болмайтын шым-шытырық.

- Сендер мені іздеп келдіңдер ме, а? Неге кешігіп кеттіңдер сонша? Жан-е-е-м, жеңешенді сағындың ба? Нан, нан деймісің? Мә, жей ғой, жарығым, - деп жүкаяқтың астында жатқан қайрақты ұсынып. - Жей ғой, жаным, - деп біреуді айналып-толғанумен болды.

- Әй, Сәбден, Сәбде-е-ен, деймін, - деп Сүлеймен өзінен қорқып сыртқа шығып кеткен баласын шақырды. Ол келген кезде:

- Сәбден, мына албастыны шығарып жібер далаға, - деді.

- Өледі ғой, көке, үйде жүре берсін дә.

- Шығарып жібер деймін саған, атаңа нәлет, дәңгәса. Өлмесе өмірем қапсын, - деді баласына зәрін төге жер тепкілеп.

Сәбден Құралайды сүйрелей жөнелді. Келген Мәулен деп ойласа керек:

- Мәулен, Төрехан қайда?... Оны қайда қалдырдың?... Далада деймісің? Жүр, жүр соған барайық.

Бұлар сүйрелесіп сыртқа шықты.

- Жарығым-ау, Төреханым ан-а-а-у отыр екен ғой, тез жетейік, - деп бет-ауызы жоса-жоса қан, үсті-басы түте-түте, қап-қара, ұзын шашы дудырап жайылып кеткен, жалаң аяқ, жалаң бас, түрінен жан шошырлық әйел кешегі Төрехандар кеткен жолмен екі иығын жұлып жеп, далақтап бара жатты. Тынбай сөйлеп барады. Оқта-текте сұп-сұр өгей даланы басына көтеріп, қарқылдап күліп қояды. Артынша сыңсып жылайды.

Енді бұл әйелдің уайымы да, қайғысы да жоқ. Енді аландар ештемесі жоқ бұл өмірде... Бәрі біткен... Иә, бәрі де...

Тоқсан үйлі қорғансыз ауылдың аш-жалаңаш адамдары түннің бір уағына дейін ауық-ауық түн тыныштығын бұза қарқылдап күлген, артынша сыңсып жылаған үрейлі әйел даусын есітіп, жандары түршікті. «Құдайдың көрсеткісі келген кезекті бұл тағы қандай құқайы» деп, қорыққандарынан есіктерін мықтап ілісіп, таңға дейін кірпік ілмей, тың тындаумен болды. Таң қылаң бере әлгі үрейлі дауыстар құлаққа ұрған танадай тына қалды.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

DİYARBEKİR SİCİLLERİNE YANSIYAN BAZI BORÇ-ALACAK MESELELERİ
(1821-1827)

Betül UYGUN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Tarih A.B.D

ORCID NO: 0000-0002-5795-9074

b.uygun_07@hotmail.com

ÖZET

Sicil kelimesi dilimize Arapçadan geçmiş olup resmî belgelerin kaydedildiği kütük, defter anlamındadır. Osmanlı hukuk sisteminde siciller yani şer'iyeye sicilleri; “kadı sicilleri”, “kadı divanı”, “mahkeme kayıtları”, “sicillât-ı şer'iyeye” diye anılan defterler olup bizzat kadı'nın kendisi ya da naibi tarafından tutulmuştur. Bu defterler, Osmanlı toplumunda yaşayan her sınıftan insanın diğer insanlarla yaşamış olduğu hukukî durumların kaydını içermektedir. Şer'iyeye sicilleri Osmanlı toplumsal hayatını çok yönlü olarak günümüze taşıyan önemli kaynaklardandır.

Sicil kayıtlarında geçen “deyn” Arapça'dan dilimize geçmiştir, fakat günümüz Türkçesinde kelime kullanılmamaktadır. “Deyn” kelimesi; “ödünç verme”, “ödünç alma”, “ceza veya mükafatla mukabelede bulunma”, “satılmış olan malların karşılığı olan miktarın ödenmesi için halihazırda olmayan karşılık” anlamlarını karşılamaktadır. Terim olarak ise “bir kişinin zimmeti altındaki borç” anlamında kullanılmaktadır. İnsan olmanın gereği olarak birtakım ihtiyaçlar içerisinde olan bireylerin bu ihtiyaçlarını karşılama esnasında açığa çıkan borç alıp-verme durumu çoğunlukla “para, mal ve eşya” üzerinde yapılmaktadır. Osmanlı'da “alacak-verecek”le alakalı belgelere baktığımızda Müslüman teb'anın kendi içlerindeki anlaşmazlık durumlarının dava konusu olduğu gibi Müslüman teb'anın gayrimüslim teb'a ile olan anlaşmazlık durumlarının da mahkeme kayıtlarında bulunduğu görülmektedir. Ancak gayrimüslim teb'anın kendi içindeki anlaşmazlık durumları kayıtlarda bulunmamaktadır. Bu da gayrimüslim teb'anın kendi içindeki anlaşmazlık durumlarında kendi cemaatleri içerisinde çözüm bulma çabalarından kaynaklanmıştır.

Bu çalışmada 1821-1827 yılları arasını kapsayan dönemde Diyarbekir Sancağına ait bazı borç-alacak meseleleri incelenmiş ve mahkemede verilen hükümler tespit edilmiştir. Çalışmada hangi şahısların kime ve ne bakımdan borçlu olduğu, borç miktarları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Diyarbekir Sancağı, Borç-Alacak Davaları, Şer'iyeye Sicilleri.

SOME DEBT-CREDIT ISSUES REFLECTED IN DİYARBEKİR REGISTERS**(1821-1827)****Betul UYGUN****ABSTRACT**

The word “registry” has entered our language from Arabic and means the log, the book in which official documents are recorded. In the Ottoman legal system, the registers, namely the şer’iyye registers; “kadı registers”, “kadı divan”, “court records”, “sicillât-ı şer’iyye” are the books that are called and kept by the kadı himself or his regent. These notebooks contain the records of the legal situations that people from all classes living in the Ottoman society lived with other people. Şer’iyye registers are important sources that carry the Ottoman social life to the present day in many ways.

“Deyn”, which is mentioned in the registry records, has passed into our language from Arabic, but the word is not used in today’s Turkish. The word “Deyn”; It means “to lend”, “to borrow”, “to repay with punishment or reward”, “to pay for the amount of goods sold”. As a term, it is used in the sense of “debt under the embezzlement of a person”. The borrowing situation that emerges during meeting the needs of individuals who have certain needs as a requirement of being human is mostly made on “money, goods and goods”. When we look at the documents related to “receivables and payables” in the Ottoman Empire, it is seen that the disputes between Muslim subjects and non-Muslim subjects are also in court records. However, the cases of disagreement within the non-Muslim subjects are not recorded. This stemmed from the efforts of non-Muslim subjects to find a solution within their own communities in cases of disagreement.

In this study, some debt-credit issues of Diyarbekir Sanjak in the period between 1821 and 1827 were examined and the judgments given in the court were determined. In the study, it is stated that which persons owe whom and in what respect, and the amount of debt.

Keywords: Ottoman State, Diyarbekir Sanjak, Debt-Credit Lawsuits, Şer’iyye Registers (Court Records).

GİRİŞ

Şer’iyye sicilleri; Osmanlı Devleti mahkemelerinde görülmüş olan her çeşit davayla ilgili kararların kaydedilmiş olduğu defterlerdir. Osmanlı toplumundaki tüm bireylerin farklı türdeki hukuk problemleri ile alakalı kararları içeren şer’iyye sicilleri, ait olduğu vilâyetin ailevi, toplumsal, sosyal, ekonomik, hukuki hayatına ışık tutmakta ve bu alanlarla ilgili pek çok önemli bilgi içermektedir. Bu tebliğde Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri’nden yola çıkılarak Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri’ne yansıyan bazı borç-alacak meselelerine değinilmeye çalışılacaktır.

En çok kullanılan adıyla “Şer’iyye Sicilleri”; “Şer’i Mahkeme Sicili” ve “Kadı Defterleri” adıyla da anılmaktadır. Şer’iyye sicillerinde kadı’nın karşısına gelen her çeşit problem ve bu problemlere ilişkin belgeler yer almaktadır. Alacak-verecek problemleri, cinayetler, aile problemleri, vakıf işleri ile ilgili durumların ve olayların kaydedildiği bu defterlerde olayın ya da durumun yaşandığı yer adları, olayı ya da durumu yaşayan şahısların; isimleri, unvanları, tayinleri, narh uygulamaları gibi birçok bilgiye de yer verilmektedir.¹

Günümüzde Osmanlı toplum hayatının anlaşılmasında önemli belge niteliğinde olan şer’iyye sicilleri aynı zamanda ait olduğu dönemlerle alakalı olarak taşra idarelerinin durumunun gün yüzüne çıkmasında da önemlidir.

Osmanlı Devleti’ne ait elimizde bulunan şer’iyye sicillerinin en eskisi 1455 yılının Bursa Şer’iyye Sicili’dir. Bursa Şer’iyye sicilleri 20. yüzyıla kadar düzenli olarak kayıt altına alınmıştır. Şer’iyye sicilleri ile ilgili 1873’te çıkarılmış olan “*Sicillat-ı Şer’iyye ve Zabt-ı Deavi Cerideleri Haklarında Talimat*” ile siciller resmi olarak kaydedilmiştir. Osmanlı Şer’iyye sicillerinde “*i’lam, hüccet, tereke kayıtları, ferman, emir, buyruldu, tezkere, berat*” benzeri evrak da bulunur. Sicil defterleri ortalama olarak 100 sayfadan oluşup dar ve uzun (15x45) defterlerdir. Takribi olarak 400 ile 500 evraktan oluşan defterlerin sayfa sayısı 10-300 arasında değişir. Defterlerde kronolojik sıralama yoktur. Defterlerde kullanılan yazı tipleri divan talik veya rik’adır. Defterlerin dili Osmanlıca ve Arapçadır. Çoğunlukla bir yıllık bir süreyi kapsayan defterler bazen birkaç yılı içerisine almaktadır. Bu durumun sebebiyse dağınık bulunan defterlerin bir araya toplanmasıdır.²

DİYARBEKİR’İN ADI

Diyarbakır tarihine bakıldığında bu topraklara hâkim olan farklı devletler tarafından Diyarbakır’a farklı isimler verildiği görülmektedir. Elde yeterli belge ve delil bulunmamakla beraber, şehre hâkim olan devletlerin çoğunun kendi anlayışlarına göre şehri isimlendirdiği görülmektedir. Diyarbakır’ın eski adıyla ilgili farklı rivayetler olsa da genel kanı; şehrin ilk isminin “Âmid” olduğu ve bu ismin de milattan önce 1300’lü yıllardan kaldığına inanılmaktadır. Bu isim, Asur hükümdarı 1. Salmanasır’ın milattan önce 13. yüzyılın ilk yarısına denk gelen fetih hatırasını

¹ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 9.

² Uğur, a.g.m., 2010, s. 9.

gösteren kılıç kabzasında yazılıdır. Diyarbakır ismi, 1. Tiğlatpalasar'ın milattan önce 1116 yıllığında da "Amid"dir. Sonrasında farklı tarihlerde düzenlenmiş olan salnamelerde şehir "Amidî" olarak anılmıştır. 6. yüzyıla ait Yunan ve Latin belgelerinde ise şehrin ismi; "Âmid" veya "Âmidâ", Süryanice kaynaklarında ise "O'mid, Emit ve Âmide" olarak geçmektedir.³

DİYARBEKİR'İN İDARÎ YAPISI

Diyarbakır Osmanlı'nın idaresine geçtikten sonra merkezde Âmid olmak üzere Diyarbakır Beylerbeyliği kurulup yönetimi 1515 yılının Kasım ayının 4'ünde Bıyıklı Mehmet Paşa'ya verilmiştir. 1517 Mayıs'ında Mardin Kalesi de Osmanlı'nın eline geçmiş ve Diyarbakır bölgesinde bulunan Ruha, Ergani, Hısnıkeyfa ile Siirt benzeri bütün kaleler ve diğer önemli merkezler bu idarenin altında toplanmıştır. 1518'de yapılmış olan tahrirre göre Diyarbakır Beylerbeyliği 12 sancaktan oluşmaktadır. Bunlar: "*Âmid, Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapkir, Kiği ve Çemişkezek*"tir.⁴ Daha sonra Âmid ve Mardin birleştirilmiş, Berriyecik bir kaza şeklinde Mardin sancağına dahil edilmiştir. Ayrıca "*Deyrarahbe, Âne, Hît Musul sancakları*" da bu beylerbeyliğine katılmış, böylece Diyarbakır beylerbeyliğinin 14 sancağı olmuştur. 1522'de *16 kale, 29 nefis, 2 bin 876 karye, 1039 mezra, 17 ada ve 465 dolap* burada bulunmaktadır. Yine bu tarihlerde beylerbeyliğine bağlı olan sancakların devlet memurları müstahfız, dizdar benzeri askerlik hizmetinde olanlar ve vakıf görevlileri de içinde olmak üzere 101 bin 691 haneydi.⁵ Bunlardan başka kimi resmi belgelerde "sancak" olarak gösterilmiş olup ancak yurtluk-ocaklık düzeninde idare edilmiş olan "*Atak, Palu, Eğil, Çapakçur, Sasun, Tercil, Kulp, Bitlis, Cizre, Genç, Cüngüş, Hısnıkeyfâ*" gibi bazı birimlerin de bu beylerbeyliğine bağlı olduğu yazmaktadır. Ruha'nın da kimi zaman Diyarbakır'e kimi zaman da Rakka'ya bağlanmış olduğu ve Ruha'nın Rakka'nın merkez sancağını oluşturduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi'ye göre Diyarbakır seferlerde cebelüleri ile 30 bin asker çıkarıyor olup bu askerlerin 2000 tanesi Âmid sancağından alınmaktadır.⁶

19. yüzyıla gelindiğinde Diyarbakır vilayeti pek çok değişiklik görür. 1869 yılında Diyarbakır; Siirt, Mardin ve Elâzığ sancaklarından oluşmaktaydı, yine daha önce Diyarbakır'de birer sancak olan bazı bölgeler de kaza şekline dönüştürülmüştür. 2. Meşrutiyet dönemindeyse Diyarbakır vilayeti biri merkez olmak üzere dört sancağına bölünür. Bunlar: Merkez sancak, Siverek sancağı, Mardin sancağı ve Ergani sancağıdır.⁷

³ Sinan Kılıç, *316 Numaralı Diyarbakır Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1065/M. 1655)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2019, s. 1.

⁴ BA, TD, nr. 64.

⁵ BA, TD, nr. 998, s. 279.

⁶ Nejat Göyünç, "DİYARBAKIR", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyarbakir#1> (05.12.2021).

⁷ Göyünç, a.g.m.

DİYARBEKİR'İN COĞRAFİ DURUMU

Doğu ile batıyı birbirine bağlayan Dicle Vadisi'ne hâkim bir tepe üzerine kurulmuş olan Diyarbakır şehri, kara iklimine rağmen stratejik bir merkez ve çok önemli bir ticaret şehridir. Oldukça verimli topraklara sahip bu şehir, aynı zamanda etrafındaki surlarla korunmaktadır. Diyarbakır bölgesi, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne, Karadeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan, Bitlis ve Van Gölü üzerinden Azerbaycan ve İran'a ulaşan konumu nedeniyle, eski çağlardan beri her dönemde önemli bir konuma sahip merkezlerden olmuştur.⁸

Diyarbakır, Diyarbakır Havzası'nın en büyük yerleşim merkezi ve Güneydoğu Anadolu'nun en büyük ve en önemli merkez şehridir. Şehir, aynı adı taşıyan havzanın batı yarısında, Toros Dağları'nın güneyinde, Dicle Nehri Havzası'nın yukarısında, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında, denizden 650 m yükseklikte yer almaktadır. Diyarbakır şehri, yüksek rakımda Karacadağ lavları üzerine inşa edilmiştir.⁹ Tarihte farklı isimlere sahip olan şehir, Anadolu, İran, Irak ve Suriye arasında köprü rolü oynamıştır. Doğusunda Siirt ve Muş, güneyinde Mardin ve Urfa, batısında ise Urfa, Malatya yer almaktadır. Diyarbakır, kuzeyden Elâzığ ve Bingöl illeri ile çevrilidir.¹⁰

DİYARBEKİR ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Diyarbakır vilayetine ait şer'iyeye sicillerinin miladi 1654-1655'ten itibaren başladığı ve yine miladi 1919'a kadar sürdüğü görülmektedir. Bu sicillerden 164 tanesi Âmit sancağına diğer kalanlar ise Diyarbakır'ın kazaları; Çermik, Siverek ve Lice'ye aittir. Toplamda 180 adet sicil defteri bugüne ulaşmıştır. Defterlerin toplam sayfa sayısı 34 bin 585'tir. Bu defterler 1941'e kadar Diyarbakır Adliyesi tarafından korunarak saklanmıştır. Daha sonra Eğitim Bakanlığı tarafından alınan bir karar ile 1985'te Diyarbakır Müzesi'ne oradan da 1991'de Milli Kütüphaneye taşınmıştır. Sonrasında ise 2008'de defterlerin orijinaleri "*İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*"na devredilir. Yine bu defterlerin mikro filmleri de "*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Milli Kütüphane ve İslam Araştırma Merkezi*" arşivlerinde bulunmaktadır.¹¹

Defterlerin bazılarının ait oldukları dönemler ve sayfa sayıları aşağıdaki gibidir.

17. yüzyıla ait 1 defter: 60 sayfa,

⁸ İbrahim Yılmazçelik, "XIII. Yüzyıl XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 29, 1996, s. 217.

⁹ Vahyettin Öner, *293 Numaralı Diyarbakır Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2019, s. 2.

¹⁰ Gülşen Akkoyun, *345 Numaralı Diyarbakır Şer'iyeye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1298-1301/M. 1881-1884)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 4.

¹¹ İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Döneminde Diyarbakır Üzerine Bazı Tespitler ve Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Hiperyayın, 1. Baskı, İstanbul 2019, s. 97.

18. yüzyıla ait 18 defter: Toplam 1.865 sayfa,

19. yüzyıla ait 111 defter: Toplam 20 bin 757 sayfa,

20. yüzyıla ait 49 defter: Toplam 11 bin 900 sayfadır.¹²

İncelenen borç-alacak meselelerinin içeriği şu şekildedir;

1- Musul tüccarı Şemdin'in Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya olan borç senedir.

Bu vesikanın yazılma sebebi aşağıdaki gibidir.

1237 yılında (1822) Ramazan ayının 11. günü itibar alınırsa bu tarihten itibaren 7 ay vade ile alınan borcu ifade eden bir borç senedir. Borcu veren kişi Erzurum ilinde padişaha ait olan madenlere emanetçilik eden Rauf Efendi'dir. Parayı veren kişiler ise aynı ilde altın gümüş işlemeciliği yapan Mustafa ve Sarraf Hoca Ebkoy efendilerdir. "Rauf Efendi'ye olan toplam borcum 51718 guruştur. Borcumun yarısı olan 25859 guruşu borcuma ödenmek üzere Rauf Efendi'ye tamamen teslim ettim. Bundan dolayı borcuma ait olan tahvilin hükümsüz olmasını rica ederim." denilmiştir.

Borç sahibi: Şemdin Efendi

Alacağı olan kişi: Rauf Paşa¹³

2- Musul tüccarı Arif'in Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya borçlu olduğu

Bu vesikanın yazılma sebebi aşağıdaki gibidir.

1240 senesinde (1825) Rebiülevvel ayı sonlarından itibaren yaklaşık 6 ay vadeli bir borç Musul tüccarı Arif Efendi tarafından alınmıştır. Ancak borcun tamamen ödenmesi 3 ay zarfında olacağı şart koşulmuştur. Borcu veren kişi Erzurum ilinde padişaha ait olan madenlere emanetçilik eden ünü ve geleceği parlak olsun diye anılan Rauf Efendi'dir. Parayı aldığı kişiler ise aynı ilde altın gümüş işlemeciliği yapan Mustafa ve Sarraf Hoca Ebkoy Efendilerdir. Onlardan o günkü bakır değerinden 7524 guruş borcu vardır. Bunun yarısı olan 3762 guruş anlaşma gereği vereceği ilk meblağdır. "Borcu ödeme tarihi geldiğinde belirtilen miktar borç aldığım efendinin hazinesine ödendiği için bu borç tahvilinin düşürülmesi gerekmektedir." denilmiştir.

¹² DŞS 3828/ön söz; Abdülkerim Ünalın, *3828 Numaralı Diyarbekir Şer'iyye Sicili: Âmid Mahkemesi (1135-1242/1723-1827)*, Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Cilt 1, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2013.

¹³ DŞS 3828/ 362; Mehmet Yahya Okutan vd., *3828 Numaralı Diyarbekir Şer'iyye Sicili: Âmid Mahkemesi (1135-1242/1723-1827)*, Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Cilt 1, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2013.

Borç sahibi: Arif Efendi

Alacağı olan kişi: Rauf Paşa

Şahit kişiler: Abdülcabbar Ağa, Recep Ağa, Bekir Ağa.¹⁴

3- Kirekos, Kireboş ve Bogos kardeşlerin Belvan köyü kâhyası Rasül b. Ali’de olan alacaklarının bir kısmını aldıkları, geri kalanını da bağışlamak suretiyle tamamen alacaksız olmalarını ifade eder.

Diyarbakır’da oturup demircilik yapan Kirekos, Kireboş ve Bogos kardeşler gayrimüslim teb’adan Onis adlı şahsın çocuklarıdır. Yüce mahkemeye başvuran bu şahıslar Diyarbakır köylerinden Belvan adlı köyde kahyalık yapan Ali oğlu Rasül ile davalık olmuşlardır. İddiaları şu yöndedir: “Rasül adlı kişinin bizlere ödemesi gereken toplam meblağ 900 guruştur. Bu borcun tarihi 1235 senesi olarak ifade edilmektedir. O tarihte bizlere çift demiri ve diğer tarım aletleri yaptırmış olup toplam borcu 1500 guruştur. Bu işler yapıldığında ödeme olarak 600 guruş tarafımıza ödenmiştir. Kalan bakiye borç ise 900 guruştur. Bu borcun tarafımıza ödenmesi hususu bu mahkemeden isteğimizdir.” diye dava açmışlardır.

Bu durum davalı Kâhya Rasül’e aynen sorulmuştur. Alınan cevapta ise Rasül, “Ben kendilerine çift demiri ve diğer başka aletler yaptırdım ve 600 guruşu kendilerine takdim ettiğim zaman onlar demir ve sair aletlerden geri verir isen kalanı almayız diye cevap verdiler.” şeklinde ifade etmiştir. Her ne kadar bu sözle olup herhangi bir kanuni dayanağı olmasa da bu duruma ehliyetli kişiler tarafından şahitlik edenler vardır. Bu 600 guruş üzerinde tarafların anlaşması sağlanarak kalan 900 guruş ise davacı tarafından bağış edilmek suretiyle birbirlerine karşı olan kamu davasından vazgeçilmiştir. Ödenmiş olan kısım için her ne kadar borç senedi kaybolursa bile taraflar bundan dolayı hak iddia edemeyecekleri yazılarak kayıt altına alınmıştır.

Bu davanın şahitleri: Hacı Nazif Efendi, Hacı Ahmed Efendi, Ömer Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Hacı Mehmed Ağa, Piranlı Hüseyin, Hacı Nazif’in dervişi.¹⁵

4- Şam eski valisi merhum Ahmed Paşa’nın Diyarbakır ve civarındaki alacaklarının tahsil edilerek genel bütçeye gönderilmesi

“Diyarbakır’de şeriatın alameti, parlak şeriatın temsilcisi, çok faziletli, fıkıh konusunda çok bilgili, takvalı, eşi benzeri olmayan ve eşsiz soy temizliğine sahip mutasarrıf Ömer Ağa ki onun şanı şerefi yüce olsun. Diyarbakır’de söz sahipleri ve orada iş görenler ki onların da övgüleri çok olsun.” Bunlara ifade edilir ki; Şam eski valisi olan Ahmed Paşa vefat etmiştir. Haliyle Ahmed Paşa’nın Diyarbakır ve çevresindeki illerde alacakları ve zimmetine geçirmesi gereken borçlar

¹⁴ DŞS 3828/ 363; Okutan vd., 3828 Numaralı Diyarbakır Şer’iyye Sicili: Âmid Mahkemesi.

¹⁵ DŞS 3828/ 372; Okutan vd., 3828 Numaralı Diyarbakır Şer’iyye Sicili: Âmid Mahkemesi.

vardır. Bundan daha önce bunların tahsil edilmesi için memur olarak atanan Ömer Ağa'nın buradaki görevi bitmiştir. Dolayısıyla İstanbul'a dönmüştür ve bu husus için bir alacak defteri bırakmıştır. Diyarbakır merkezde isimleri geçen kişiler zimmetlerinde toplam 42368,5 guruş alacak bulunmaktadır. Bu borçların şeriatla belirtildiği üzere hile ve eziyete uğramadan tahsil edilerek genel bütçeye ulaştırılması gerekmektedir. Bu borçların ödenmesini ifade eden yüce bir ferman ve borç sahiplerini listeleyen bir defter hazırlanmıştır. Bu durum Hacı Mehmed Ağa tarafından yürütülecektir. Mehmed Ağa Diyarbakır'a doğru yola çıkmış olup bu konu ile ilgili muhataplar ile görüşecektir.

“İlgili ferman ve ilgili defter size ulaştığında bu konu ile ilgilenmeniz istenmektedir. Defterde isimleri olan zatlar zimmetlerinde olan meblağları şeriata uygun olarak tahsil edilip alınsın ve Hacı Mehmed Ağa'ya tamı tamına tahsil edilsin. Bu tahsillerden sonra ilgili kişilere borçsuz olduğuna dair temiz senedi Hacı Mehmed Ağa tarafından düzenlenip mühürlensin ve borçlu kişilere verilsin. Bu konuda başka bir erteleme veya ötelemeye açık olmayıp borçlu kişilere bu husus bildirilsin. Ve bu tahsile karşı çıkan olursa kesinlikle müsaade edilmesin. Her halükârda bu borçlar tamamen tahsil edilsin.” Bu hükmün verildiği mahaller Padişah madenleri, Gümüşhane, Diyarbekir ve Malatya civarları olarak ifade edilmiştir. “Yüce ferman ulaştığında gereği gibi iş görüp hareket edilsin ve rızaya uygun olmayan hallerden şiddetle kaçınılsın.”¹⁶

5- Şam eski valisi Ahmed Paşa'nın Diyarbakır ve civarındaki alacaklarının tahsil edilerek genel bütçeye gönderilmesi

Diyarbakır ilinde padişah madenlerinden mesul olan Salih Paşa'ya ve çevre kazaların kadılarına ferman gönderilmiştir. Buna göre Şam eski valisi Ahmed Paşa'nın Diyarbakır ve civarlarında miktarı hesaplanmış olan meblağın tahsiline Ömer Lütfi Efendi tayin edilmiştir. Onun tertip eylediği deftere göre geri kalan 180000 guruşun 36000 guruşu Diyarbakır eski valisi Hüseyin Paşa'nın, 59589 guruşu Halepli Nesim Efendi'nin, 16313 guruşu Musullu Ahmed Taha'nın, 5000 guruşu Palo adlı zimminin, 42368,5 guruşu ise Diyarbakırlı diğer şahısların ve 24600,5 guruşun ise boşta olduğu tespit edilmiştir. Bu borçların takibi Musul valisi Yahya Paşa üzerine bırakılmıştır. Borçların kişilerin malları ve gelirleri başta olmak üzere kefilleri dahil tahsili gerekmektedir. Bu defterde geçen borçların şeriata uygun bir şekilde alınması önemlidir. Bu borçların alınıp genel bütçeye kaydı hususunda vazifelilerin tembellik ve gevşeklik göstermemeleri gerekmektedir. “Sizler orada benim vazifeli kadı ve naiblerimsiniz. Bu hükümleri bildirmek için Has silahşörlерimden Mehmed Efendi varınca gerekli amel ve hareketin yapılması icab etmektedir.”¹⁷

¹⁶ DŞS 3828/ 377; Okutan vd., 3828 Numaralı Diyarbakır Şer'iyye Sicili.

¹⁷ DŞS 3828/ 378.

6- Bağdat Kalesi bina sorumlusu Hacı Ali'nin, kale binası masraflarından dolayı hazineden alacağı borçları düşüldükten sonra teslim edilmesi

“Bağdat Kalesi yapımı için Hacı Ali'ye 1228 senesi ile 1234 senesine değin toplam 10000 guruş borç ödenmiştir. Diyarbekir tımarları harcamaları aşağıdaki gibidir:

1228 senesi borcu Diyarbekir valisi Süleyman Paşa mühürlü olarak verilmiştir.

1229-32 senesi Ahmed Efendi'ye

1233 senesi Ahıska Kalesi'ne sevk

1234-35 senesi Ahıska Kalesi'ne sevk

1235 senesi ise Bolu ve Kastamonu mutasarrıfı Rauf Paşa'ya verilmiştir.

Ödenen kısım ise 10000 guruştur. Toplam borç olan 66374 guruştan 10000 guruş düşülerek kalan 56374 guruş borçlu olunan kişiye tamamen teslim edilmesi emrimdir.” Bu işler yapılırken şeriata uygun olarak alaybeyleri ve çeribaşları eliyle yapılması arzu edilmektedir.¹⁸

7- Diyarbakır eski mütesellimi Şeyhzade Mehmed Bey'in olan borçlarının alınarak hazineye gönderilmesi

“Diyarbakır ilinde şeriatın muhafızı, fazilet sahibi ve akranlarına karşı fevkalade yüksek olan mütesellim Ömer Ağa ki şanı yüce olsun. Ona ifade edilene göre eski mütesellim Mehmed Bey'in muhasebe defterleri tarafımızdan incelenmiş olup genel bütçeye toplu borcu olduğu görülmüştür. Gerekli olan toplam borcun tahsil edilmek üzere tarafımıza ulaştırılması gerekmektedir. Sizler bu konuda bizim muhataplarımızınız. Size ulaşan fermân icabınca Diyarbekir'da olan tüm borçların yerli yerince incelenip tahsil edilerek, mevcut zahirenin güncel rayici ile satılarak elde edilen gelirin şeriata uygun hassasiyetle hazineye ulaştırılması arzulanmaktadır. Bu şekilde borç, satış ve muhasebe olunan diğer akçelerle birlikte imzalı bir defter oluşturularak bizlere takdim edilmelidir. Bu konuya son derece dikkat ve gayret göstermeniz gerekmektedir. Bu hükmün verildiği mahaller Padişah madenleri, Gümüşhane, Diyarbekir ve Malatya civarları olarak ifade edilmiştir. “Yüce ferman ulaştığında gereği gibi iş görüp hareket edilsin ve rızaya uygun olmayan hallerden şiddetle kaçınılsın.”¹⁹

¹⁸ DŞS 3828/ 418.

¹⁹ DŞS 3828/ 442.

Tablo:1 3828 Numaralı Şer’iyye Sicili’nde Geçen Borçlu-Alacaklı İsimleri ve Borç Miktarları

Hüküm	Borçlu	Borç veren	Toplam borç guruş	Kalan borç guruş	Ödenen guruş	Teberru borç
1	Şemdin Efendi	Rauf Efendi	51718		25859	
2	Arif Efendi	Rauf Efendi	7524		3762	
3	Kahya Rasül	Kirekos, Kireboş ve Bogos	1500		600	900
4	Şam valisi Ahmed Paşa	Diyarbakir havalisi ve	42365,5			
5	Şam valisi Ahmed Paşa	Diyarbakir havalisi ve	180000			
Hüküm	Borçlu	Borç veren	Toplam borç guruş	Kalan borç guruş	Ödenen guruş	Teberru borç
6	Devlet-i aliyye			56374	10000	
7	Şeyhzade Mehmed Bey					

SONUÇ

Osmanlı hukuk sisteminde borç hukukuna önem verildiği ve alacak-verecek meselelerinin yazıya dökülerek resmiyet kazandığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak kayıtlarda borç sahibi-alacaklı isimleri, borç miktarı ya da satışı yapılan malın ne kadara satıldığı ve borcun ne kadar kaldığı belirtilmiştir. Müslümanlar arasındaki meselelerin yanı sıra Müslümanlar ile

gayrimüslimler arasındaki meseleler de mahkeme kayıtlarına yansımıştır. İncelenen belgelere bakıldığında borç-alacak meselelerinde tahsil işlemi hak sahibi kişiler tarafından mahkemeye sunulan resmî belge (kanuni dayanak) ya da şahitler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Yani alacaklı alacağını ispat etmeden herhangi bir tahsil işlemi yapılmamaktadır. Bu işlem sırasında özellikle üzerinde durulan nokta ise şeriata uygun olarak hareket edilip hile ve eziyete uğramadan ve hiç kimseye iltimas gösterilmeden borçların tahsil edilmesidir. Bu konu belgelerde sık sık dile getirilmiştir. Diğer önemli bir husus da borç-alacak meselelerine gösterilen hassasiyetten dolayı vazifelilerin (kadı, naib) borçların alınıp genel bütçeye kaydı hususunda tembellik ve gevşeklik göstermemelerine dikkat edilmesidir.

EKLER

DŞS 3828/ 363

Musul tüccarı Arif'in Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya borçlu olduğu

Bâ'is-i vesîka budur ki,

İşbu bin iki yüz kırk senesi Rebî'ulâhîr'inin guresinden altı mâh va'de ve üç mâhda tamâmen edâ edip haklaşmak şartıyla hâlâ Ma'âdin-i hümayûn ve Erzurum eyaletine sâye-bahş-ı mecd u ikbâl olan devletlü veliyyü'n-ni'am Rauf Paşa efendimizin mâlı olarak Kâlhâne Nâzırı sa'âdetlü Mustafa Efendi ve Sarrâf Hoce Ebkoy'un yedlerinden makbûzum olan nühâs-bahâsından ber-vech-i bâlâ yedi bin beş yüz yirmi dört guruş deynim olup nısfı te'kîdü'l-asl için üç bin yedi yüz altmış iki guruş eder. Vâcibü'l-edâ ve lâzımü'l-vefâ verecek deynimdir. Bi-mennihî te'âlâ va'de hulûlünde meblağ-ı mezkûru hazîne-i veliyyü'n-ni'amîye edâ eyledikde işbu tahvîlim red buyurula.

Bende

Arif Canımzâde, tüccâr-ı Musul

Şuhûdü'l-hâl: Tüccârdan el-Hâc Abdülcebbar Ağa, tüccârdan el-Hâc Receb Ağa, Çiftelhân Ağası Bekir Ağa

DŞS 3828/ 372

Kirekos, Kireboş ve Bogos kardeşlerin Belvan köyü kâhyası Rasül b. Ali'de olan alacaklarının bir kısmını aldıkları, geri kalanını da teberru ederek zimmetini ibra ettikleri

Âmid sâkinlerinden Demirci Tırpancı Kirekos ve Kireboş ve Bogos veledey Onis meclis-i şer'î-i şerîf-i enverde Âmid kurâlarından Belvan karyesi kâhyası Rasül b. Ali muvâcehesinde

üzerine merkûmun altı yüz guruş bizlere deyni olup bizler dahi bin beş yüz guruşluk iki yüz otuz beş senesinden târîh-i kitâba kadar çift demiri vesâir âlât vermiş olduklarımızdan meblağ-ı mezkûr altı yüz guruşu tenzîl bakıyye dokuz yüz guruşun alıverilmesi matlûblarımızdır deyü da'vâ gibbe's-suâl mezbûr Rasûl Kâhya cevâbında mezkûr altı yüz guruşu mersûmlara verdikde akçe fâidesini almayıp ve mersûmlar dahi her ne kadar demir vesâir çift âlâtı verirler ise akçesini almamak üzere kavil eylemişizdir deyü def'e tasaddî eyledikde kelâmı meşrû'ât kabîlinden olmayıp muslihûn tavassutuyla zimmetlerinde olan altı yüz guruş üzerine sulh olunup bakıyye dokuz yüz guruş mersûmlar merkûm Rasûl Kâhya'ya teberru' edip merkûm dahi bervech-i meşrûh kabûl edip ehadühümâ birbirlerinin zimmetlerini âmme-i de'âvîden ibrâ ve ıskât-ı hak eyledikleri ve mezkûr altı yüz guruşun temessükü zâyî' olmağla zuhura çıkdıkda amel olunmamak üzere hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fî evâili Cemâziyelûlâ sene isnâ ve erba'în ve mi'eteyn ve elf

[Şuhûdü'l-hâl]: Müderrisîn-i kirâmdan fazîletlü Hacı Nazif Efendi, Ali Paşa İmâmı Hacı Ahmed Efendi, Kâtib Ömer Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Karakeçili Hacı Mehmed Ağa, Piranlı Hüseyin, Derviş tâbi'-i Hacı Nazif Efendi

DŞS 3828/ 442

Diyarbakır eski Mütessellimi Şeyhzade Mehmed Bey'in olan borçlarının tahsil edilerek hazineye gönderilmesi

Medîne-i Diyarbekir'de mesned-nişîn-i şerî'at-ı mübîn fazîletlü efendi ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân mütessellimimiz sa'âdetlü Ömer Ağa -zîde mecduhû- inhâ olunur ki, sâbık mütessellimimiz Şeyhzâde Mehmed Bey'in kâffe-i muhâsebesi tarafımızdan rü'yet ve tanzîm olunarak hazînemize külliyyetlü düyûnu müterâkim edip ol tarafda vâki' zimemât ve zehâir ve gümrük muhâsebesinin rü'yetiyle îcâb eden akçelerinin düyununa mahsûben tarafımıza irsâli lâzım gelmekle sizler ki muhâtabûn-ı mûmâileyhimsiz, vusûl-i buyuruldumuzda mîr-i mûmâileyhin medîne-i Diyarbekir'de olan zimemâtı lede't-tahkîk yerli yerinden tahsîl ve mevcûd zehâirinin râyicü'l-vakti üzere fûrûht olunarak hâsıl olan akçesini ve gümrük muhâsebesinin rü'yetiyle terâküm eden mebâliğânı ma'rîfet-i şer'le tahsîl ve derdest ederek hazînemize olan düyûnuna mahsûben nakden tarafımıza irsâl ve teslîme i'tinâ ve dikkat ve zehâir ve zimemât ve muhâsebesi husûsuna gâyetü'l-gâye ikdâm ve mübâderet ile hâsıl olan akçesiyle mûmzâ defterinin tarafımıza takdîmi husûsuna sa'y-i makderet ü gayret eylemeniz bâbında Dîvân-ı ma'âdin-i hümâyûn ve Gümüşhane ve eyâlet-i Diyarbekir ve livâ-i Malatya'dan işbu buyuruldu tahrîr ve () ile ba's ü tesyîr olunmuşdur. Bi-mennihî te'âlâ vusûlünde ber-mûceb-i buyuruldu amel ve hareket ve hilâfından tevakkî ve mücânebet eyleyesiz deyü buyuruldu.

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

ATATÜRK - VAHDETTİN GÖRÜŞMELERİ

Araştırmacı Yazar Ali AK

Emekli Öğretmen

Bafra-Samsun / Türkiye

e-mail: hitit.aliak1919@hotmail.com

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa devletleri “İttifak Devletleri” ve “İtilaf Devletleri” olarak iki bloğa ayrılmıştır. İttifak (Andlaşma) devletleri; Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya tarafından 1882’de kurulmuştur. İtilaf (Uzlaşma) Devletleri ise 1907 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın uzlaşmasıyla olmuştur. İtalya 1914’de savaş başladıktan bir yıl sonra 1915’de İtilaf Devletlerine katılmıştır.

Osmanlı Devleti ise 2 Ağustos 1914’de Enver Paşa ve arkadaşlarının Alman büyükelçisiyle yaptıkları gizli andlaşma ile Alman yanlısı olduğunun işaretini vermiştir. İttifak ve itilaf devletleri arasındaki savaşın rekabet nedeniyle çıktığı kabul görse de asıl sebep Osmanlı Devleti’nin parçalanması ve paylaşımı meselesidir. Her iki bloğunda pazar kapma, hammadde temini, sömürgecilik ve Osmanlı Devleti’nin petrolbölgelerine sahip olmayı hedeflemeleri savaş rüzgârlarını estirmiştir.

28 Haziran 1914’de Avusturya-Macaristan veliahtının Saray Bosna’da bir sırıp tarafından öldürülmesi bahane edilmiştir. Almanya’nın 3 Ağustos’ta Fransa’ya, 4 Ağustos’ta Belçika’ya savaş ilanı ve saldırmasıyla savaş hızla yayılmıştır. Bir hafta içinde bütün Avrupa savaş alanı olmuştur.

Savaş karada ve denizde bütün şiddetiyle devam ederken Ege Denizi’ni kontrol eden ve bir hamsibalığını bile kaçırmayan İngiliz gemilerinin arasından geçen iki Alman gemisi Çanakkale açıklarına gelmişti. Osmanlı Devleti’nin en güçlü adamı olarak görülen Enver Paşa’nın izin vermesiyle Çanakkale Boğazı’nı geçerek 10 Ağustos’ta Marmara’ya gelir. Olaydan padişahın bile haberi yoktur. Devlet adamları çareyi bu gemileri satın aldıklarını ilan etmekte bulur. Gemi mürettebatına fes giydirilir. Yavuz ve Midilli adı verilen gemilerin komutanı Souchon (Şuson) da 16 Eylül’de donanma 1. Komutanlığına getirilir.

Avrupa cephelerinde sıkışan Almanya Osmanlı Devleti’ni savaşa sürükleyerek açılacak cepheler sayesinde Avrupa’da rahatlayacağını düşünür. Elbette Almanya’nın da onayı ve Enver Paşa’nın emri ile Karadeniz’e açılan Alman Souchon Paşa komutasındaki Yavuz ve Midilli gemileri 29 Ekim 1914’de Rusya’nın Sivastopol Limanı’nı bombalar. Bu saldırının üzerine 3 Kasım’da Rusya, 5 Kasım’da Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti’ne savaş açarlar. Osmanlı Devleti de karşı savaş ilanını 11 Kasım’da yapar. Üç gün sonra da “Cihad-ı Ekber” ilan eder. Cihad ilanı İtilaf Devletlerinin sömürgeci olan ülkelerdeki Müslümanların ayaklanması beklenir. Fakat Cihad ilanı umulan etkiyi yapmaz üstelik Araplar isyan eder.

İngilizlerin Hind Müslümanlarından getirdiği 756 bin kişi Türk cephelerinde halifenin ordusuna karşı savaşı. Ve savaş 30 Ekim 1918'de sona erdiğinde askere alınan 2.850.000 kişiden 325.000'i şehit, 750.000'i yaralı, 250.000'i de kayıp veya esir düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım'da İstanbul'a gelir.

İşte bu makalede Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişinden Anadolu'ya geçişine kadargeçen altı ayda ülkeyi, devleti ve milleti kurtarmak için yaptığı çalışmaları ve bu çalışmalar içinde Padişah VI. Mehmet Vahdettin ile yaptığı görüşmeler ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Mustafa Kemal, Vahdettin, Enver Paşa, Kafkasya.

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk, son Osmanlı padişahı VI. Mehmet Vahdettin ile on kez görüşmüştür. Bu görüşmelerin ilki ve birlikte çıktıkları Almanya seyahati Vahdettin'in veliiahtlığında, dokuzu da padişahlığında yapılmıştır. Vahdettin'in 4 Temmuz 1918'de padişah olmasından sonra yapılan görüşmelerin üçü Ağustos 1918'de, altısı ise 13 Kasım 1918 ile 16 Mayıs 1919 tarihleri arasında olmuştur.

Bu görüşmeleri üç ana başlıkta toplayabiliriz:

1-Vahdettin'in veliiahtlığı döneminde yapılan görüşmeler.

13 Aralık 1917'de yapılan ilk görüşme ve görüşme konusu olan Almanya seyahatinin 15 Aralık 1917 ile 5 Ocak 1918 tarihleri arasında gerçekleşmesi; Mustafa Kemal Paşa'nın 21 gün boyunca bu seyahatte her gün Veliiaht Vahdettin'in yanında görevli bulunması nedeniyle yapılan görüşmeler.

2-Vahdettin'in padişahlığında yapılan Ağustos 1918 görüşmeleri: 5, 9 ve 16 Ağustos olmak üzere üç görüşmedir.

3-Mondros Mütarekesinden sonra yapılan görüşmeler: Bu görüşmeler; 15 Kasım 1918, 22 Kasım 1918, 29 Kasım 1918, 20 Aralık 1918, 15 Mayıs 1919 ve 16 Mayıs 1919 da gerçekleşmiştir

30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişi olan 13 Kasım 1918'den 16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a hareket edişi arasında geçen altı aylık dönemde yapılan bu görüşmelere "Mütareke Dönemi Görüşmeleri"de denir.

Mütareke dönemi görüşmelerini anlatan kaynaklarda bazı görüşmelerin tarihlerinin farklı olduğu, bazı görüşmelere de yer verilmediği görülmektedir.

Bütün bu görüşmeleri o günlerin ortamını da gözler önüne sererek açıklamaya çalıştım. Büyük Önder Atatürk ve silah arkadaşlarının Cumhuriyet yolundaki yürüyüşlerini anlayabilmek dileğiyle...

I. BÖLÜM:

İlk Görüşmeyi Hazırlayan Nedenler

Yıl 1914, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmişiz. Ordumuzda, Genel Kurmayımızda Alman Generalleri görev yapıyor. Donanmamızın komutanı bile Alman. Almanların oyunları ve zorlamasıyla Rusya ile savaşa tutuşmuşuz. Kafkasya cephesini açmışız. 22 Aralıkta başlayan Sarıkamış Harekatında ordumuz kahramanca savaşmış. Sarıkamış'a da girmişti ama Ruslara değil açlığa-soğuğa yenilmişti. 90.000 askerimiz soğuktan donmuştu.

NEDEN?

Çünkü; Almanları Avrupa'da rahatlatmak için baharı beklemeden açılmıştı cephe. 1915'in 19 Şubatında başlayan Çanakkale savaşlarında, Boğaz ile İstanbul doğrultusunda savunma görevi yapacak 1. ordu'nun komutasını Alman Limon Von Sanders'e vermişiz.

(1) Çanakkale kara savaşları için kurulan V. Ordu'nun komutanlığına 25 Mart 1915'de aynı Limon Von Sanders'i getirmişiz.

(2) Bu komutanın yanlış kararlarına karşı çıkan Mustafa Kemal sayesinde düşmanı yenmişiz de İstanbul'u kurtarmışız.

Ya 1916 Yılında Ne Yapmışız?

Bu yılın başlarında Ruslar; Erzurum, Van, Bitlis'i 8 Mart'ta Rize'yi ve 18 Nisan'da Trabzon'u işgal etmişlerdi (3). Karadeniz halkı kadın, çocuk canla başla savaşıyordu. Ruslar sadece karadan değil, denizden de en ağır toplarla Karadeniz kıyılarını vuruyordu. Rusların topları Cos Dağını '4) vururken kahraman Of'lular da Rus askerlerini Of'un derelerine gömüyordu. Baltacı deresi günlerce kan akıyordu.

Karadenizliler vuruşa vuruşa çekilmiş Rusları Harşit Çayı'nda durdurmuşlardı. İşte bu günlerde Doğu Karadeniz Rus işgalindeyken 120.000 askerimizi Alman Genel Kurmayı emrine

Avrupa'ya göndermişiz. Evet yanlışlık yok. Bir de yazıyla yazalım yüz yirmi bin askerimizi, yüz yirmi bin Anadolu evladını Almanların emrine göndermişiz...

NIÇİN?

Müttefikimiz, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a destek olsun diye, 120.000 askerimizi Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine uğurlamışız. Hem de her birlikten en iyilerini, gençlerini, sağlıklı olanlarını seçerek. Hem de silahlarıyla birlikte. Hem de kendi askerlerimizde yeterli silah yokken.

Alman Limon Von Sanders kendi anlatıyor:

“Bugün garnizonun sevkiyat yerini gördüm. Mevcudu 8000'i aşmaktadır. Ne var ki çeşitli modellerden olmak üzere ancak 1050 tüfek vardı” (5). Bu sözleri Türk askerine komutanlık yapan Alman söylüyor. Yani 8 askerimize bir tüfek düşüyor.

Bir tüfekli askerin peşinde 7 asker sırasını bekliyor. Ve en sondaki şahit olacak 7 arkadaşının şehadetine. En seçme 120.000 Türk evladı giderken Avrupa ülkelerine.

VE 1917'DE

1917'nin 11 Mart'ında Türk kuvvetleri Bağdat'ı boşaltmıştı. Bağdat'ın kaybı Osmanlı devlet adamlarını telaşa düşürmüştü; halkta üzüntü ve öfke yaratmıştı (6). Ülkede Enver Paşa'ya karşı hoşnutsuzluk doğmuştu.

Bağdat'ın alınması için “Yıldırım Orduları Gurubu” kurulmuş, komutanlığına da Alman General Falkenhayn getirilmişti. 5 Temmuzda da Mustafa Kemal bu Alman General Falkenhayn'a bağlı Yedinci Ordu Komutanlığı'na atanmıştı.

Mustafa Kemal, Falkenhayn'ın planlarına karşı çıkıyor anlaşıyor. Falkenhayn, Mustafa Kemal'e ilk günlerde sandıklar dolusu Altın göndermiş ama o bu oyuna gelmemişti (7). Alman general çok kanlı bir savaşa bütün ordunun yok olması ihtimaliyle hazırlanıyordu, Türk askerine acımıyordu. Filistin cephesi komutanı Cemal Paşa da Mustafa Kemal'i destekliyordu “Eldeki kuvvetleri Halep'le Şam arasına toplamak nereye gerekirse oraya göndermek istiyordu (8).

ENVER PAŞA MI?

Enver Paşa, Halep'te Mustafa Kemal'in de katıldığı bir ordu komutanları toplantısında (...) Seferin kararlaştırılmış ve eldeki en iyi Alman

Generalinin başa getirilmiş olduğunu söylüyor: “Rica ederim” diyordu; “beni fikrimden caydırmaya çalışarak vakit kaybetmeyin (9). Mustafa Kemal, 1917 yılı Eylül ayında Talat ve Enver paşalara bir rapor gönderdi. Bu raporda halkın sıkıntılarını, ordunun durumunu anlattı ve isteklerini sıraladı. İstekleri yerine getirilmezse 7. ordu komutanlığından affını rica etti. Yani istifasının kabul edilmesini istedi. 7 Ekim tarihinde Falkhayn’a verdiği cevapta “Dünkü tarihli mektubumla arz ettiğim izahattan başka bir mazaratta bulunamayacağımdan affımı rica ederim” dedi (10).

Neler istiyordu Mustafa Kemal “Avrupadaki bütün Türk kuvvetleri geri alınmalı ve Suriye’yi savunmalı” diyordu. Bütün cephenin de Müslüman Osmanlı komutanının emrine verilmesini istiyordu. Yani yüz yirmi bin Türk askeri Avrupa’dan Suriye cephesine gelse savaşın kaderi değişirdi. “Enver ve Falkenhayn, Kemal’i düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştılar. Ama o caymadı. Enver de istifayı kabul etmekten başka çare bulamadı (11).

Mustafa Kemal 11 Ekim’de Halep’ten hareket etti ve 15 Ekim’de İstanbul’a geldi (12). Durmuyordu duramıyordu. “Arkadaşlarıyla görüşüyor, savaşın kaybedildiğini söylüyordu.” Ayrı bir barışla savaş sona erdirilmeli diyordu. Arkadaşı ve dostu Rauf, Mustafa Kemal’e göz-kulak oluyor ve başını derde sokacak siyasi entrikalardan uzak tutmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal’e durmadan ihtiyatlı, sabırlı ve soğuk kanlı davranması için kardeşçe öğütler veriyordu (13).

Mustafa Kemal kendini vatana adamıştı, gerçekleri söylemeye devam ediyordu.

Alman İmparatoru İstanbul’da

İşte bugünlerde Alman İmparatoru (Kayzer) II. Wilhelm, 15 Ekim 1917’de İstanbul’a geliyor. Bu II. Wilhelm’in İstanbul’a üçüncü gelişidir (14). Türklerin yaptığı fedakarlıklara teşekkür mü edecek acaba? Yok yok Çanakkale Savaşlarının geçtiği alanları görmeye gelmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm, 17 Ekim’de Çanakkale’deki savaş alanlarını gezer. Suvla koyunda Limon Von Sanders’ten bilgi alır. Bu gezide Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekili Enver Paşa da vardır. Enver Paşa, İmparator II. Wilhelm’in karşısında hazırol vaziyette durur (15). Alman imparator, gezi sonunda Osmanlı Padişahını karargahına davet ediyor. Davet, Osmanlı hükümetince Kabul edilmiştir.

Ziyaretin iadesi yapılacaktır. Ama padişah V. Mehmet Reşat hastadır. Seyahate çıkacak durumda değildir. Padişahın yerine veliaht Vahdettin’in Almanya’ya gönderilmesine karar

verilir. Resmi heyet hazırlanırken de 7 Kasım'da Başkomutanlıkta göreve başlayan Mustafa Kemal'in Velihta eşlik etmesi uygun görülür. Enver Paşa, Mustafa Kemal'in Almanlara karşı olan tutumunun yumuşayacağı düşüncesindedir. Mustafa Kemal de bu görevi kabul eder.

Mustafa Kemal – Padişah Vahdettin Görüşmeleri Başlıyor (16). Birinci Görüşme (İlk Görüşme)

Veliht Vahdettin ile Almanya seyahatine çıkmayı kabul eden Mustafa Kemal, hazırlıklarına başlamıştır. Bu seyahatte tercümanlık yapacak olan Naci Paşa Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndan öğretmenidir.

13 Aralık 1917'de Mustafa Kemal ve Naci Paşa birlikte veliaht Vahdettin Efendi'yi Vanıköy Köşkünde ziyaret ederler. Mustafa Kemal, Vahdettin ile ilk defa bu ziyarette karşılaşır. Vahdettin: “Sizinle müşerref oldum; Memnunum” der. Bir süre durduktan sonra devam eder:

“Seyahat edeceğiz değil mi?”

“Evet, seyahat edeceğiz, diye cevap verir Mustafa Kemal. Sonra da seyahat hakkında bilgi verir: “Efendi Hazretleri beraber seyahat edeceğiz, seyahat iki gün sonra başlayacaktır” der. Ayrıca da 15 Aralık akşamı garda hazır bulunmalarını, oradan hareket edileceğini belirtir. Bu görüşme kırk dakika sürer. Velihta veda edip oradan ayrılırlar. Bu ilk görüşmede Mustafa Kemal 36, Veliht ise 56 yaşındadır. (16 nolu notta belirtilen kaynaklardan özetlenmiştir.)

ALMANYA SEYAHATI (Seyahat Boyu Görüşmeler)

İlk görüşmede belirtildiği gibi 15 Aralık 1917'de Sirkeci Garı'ndan Veliht Vahdettin Efendi başkanlığında Almanya seyahati başlar(17). Daha ilk anlarda Mustafa Kemal, Veliht'a

kendisini uğurlamak için gelen askeri birliği selamlamasını söyler. Tren hareket ederken de bir pencere açtırarak:

“Bu pencereden askeri ve ahaliyi selamlayınız,” der. “Niçin? Lazım mıdır?”

“Evet, lazımdır” (18)

Bu seyahat 21 gün sürer. Buna 21 gün süren seyahat görüşmeleri demek daha doğru olur. 21 gün boyunca Mustafa Kemal tren yolculuğunda, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve devrin tanınmış komutanlarıyla görüşmelerde, karargahta, otellerde, yemeklerde her zaman her yerde Veliht Vahdettin Efendi'nin hep yanındadır. Türk heyeti 23 Aralıkta Berlin'e gelir (19).Berlin'de “İmparator'un misafiri olarak Adlon Oteli'nde ağırlanırlar. Burada Vahdettin, basın toplantıları düzenler. Mustafa Kemal Paşa'nın gezi boyunca kendisine telkin ettiği fikirlerden etkilenecek konuşur. Bu durum Mustafa Kemal'i sevindirir” (20).

Ancak bu günlerde İstanbul'da Mustafa Kemal'in arkadaşı Rauf üzüntülüdür. Rauf Bey, Ruslarla 22 Aralıkta başlayacak olan barış görüşmeleri için Brest Litvoks'a gitmeye hazırlandığı günlerde İsmail Canbulat'tan duyduğu haberlere canı sıkılır. Haberlerin konusu Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya karşı bir teşebbüsünün olduğudur.sözü Rauf Orbay'a bırakalım: “Ben İsmail Canbulat Bey'den bu haberi aldığım zaman ilk önce Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde fevri bir harekete geçmesi ihtimalinden korktum” (21). Rauf Bey'i korkutan haberleri özetlersek:

Savaş Bakanı Müsteşarı (ve levazımatı umumiye reisi) İsmail Hakkı Paşa, Mustafa Kemal'e uzun açıklamalardan sonra “bir askeri kabine kurulması halinde kabinede görev kabul edip etmeyeceğini sormuş. Ayrıca bu durumu sağlamak için de kendisine bağlı 10.000 kişilik bir kuvvetin İstanbul'da ve Anadolu kıyılarında hazır bulunduğunu, yine bu kuvvetten Enver Paşa'dan başka kimsenin haberi olmadığından söz etmiştir. Mustafa Kemal de bunu Ali Fethi Bey'e söylemiş, o da Talat Paşa'ya anlatmış; Talat Paşa'da arkadaşlarıyla birlikte Enver Paşa'ya sormuşlar Enver Paşa da; “Böyle bir kuvvetin gerçekten var olduğunu, fakat kendisinin de Harbiye Nazırı olarak içinde bulunduğu kabineye karşı olamayacağını” belirtmiş ve arkadaşlarını ikna etmiştir.

Rauf Orbay, Brest Litvoks'ta yapılacak görüşmeler hakkında talimat almak üzere Enver Paşa'ya gittiğinde sözü Mustafa Kemal'e getirerek düşüncelerini öğrenmek ister. Uzun uzun konuşurlar.

Enver Paşa, Mustafa Kemal'in tavırlarını, hizmetlerini anlatır ve “Hiç şüphesiz hizmetlerindenmemleketin istigna gösteremeyeceği değerli kumandanlarımızdandır”, der. Bir an Rauf Bey'in içi rahatlasada Enver Paşa'nın “Fakat son günlerde yine bazı siyasi tahrirlerde

bulduğunu haber alıyorum” demesi üzerine; tatlı-sert bir üslupla Mustafa Kemal’i müdaafa ederek “İşittiklerini ciddiye almamasını” rica eder. Enver Paşa’ya veda edip ayrılırken içi rahatlamıştır (23).

Rauf Bey, Enver Paşa’ya veda ederken daha o anda Brest Litvosks’a giderken Berlin’de bulunan Mustafa Kemal’i ziyaret etmeyi kafasına koyar.

RAUF BEY BERLİN’DE

Rauf Bey, Berlin’e geldiğinde doğruca Adlon Oteli’ne giderek, Mustafa Kemal’le bütün bunları enine boyuna konuşur. Rauf Bey Veliht Vahdettin Efendi ile de görüştüktan sonra Berlin’den ayrılır (24).

ADLON OTELİNDE

Gelelim tekrar Veliht Vahdettin Efendi’nin Adlon Oteli’ndeki basın toplantılarına:

Veliht Vahdettin bu basın toplantılarında yaptığı konuşmalarda Mustafa Kemal’i sevindirdiği gibi cesaretlendirir de. Yine bir basın toplantısı sonunda yalnız kaldıklarında Mustafa Kemal, Vahdettin’e bir teklifte bulunacağını belirterek izin ister. Vahdettin’in “Buyurun, söyleyiniz” demesi üzerine aralarında şu konuşma geçer:

“Mustafa Kemal: “Henüz hükümdar (padişah) değilsiniz ama Almanya’da imparatorun velihtin ve bütün prenslerin birer görevi olduğunu gördünüz. Siz niye devlet işlerinden uzak kalıyorsunuz?”

Vahdettin: “Ne yapabilirim ki?”

Mustafa Kemal: “İstanbul’a döner dönmez bir ordu komutanlığı isteyin. Ben sizin kurmay başkanınız olurum.”

Vahdettin: “Hangi ordunun komutanlığı?”

Mustafa Kemal: “Beşinci ordunun” (Bu boğazları savunmakla görevli orduydu). Vahdettin: “Vermezlerki”

Mustafa Kemal: “Siz yine de isteyin”.

Vahdettin: İstanbul’a döndüğümüzde görüşürüz.” (25)

Veliht Vahdettin Efendi başkanlığındaki Osmanlı heyeti, Almanya seyahatini tamamlayarak 5 Ocak 1918’de İstanbul’a döner.

Genç Osmanlı Paşası Mustafa Kemal, bu seyahatte geleceğin padişahını yakından tanımış ve ülkenin içinde bulunduğu durumu da kendisine anlatmıştır.

Notlar:

1-Ord.Prrof. Enver Ziya Karal,Osmanlı Tarihi V.cilt,T:T.Kurumu yayını ,2018,S.432.

2-Karal,432-456

3-Tuncer Baykara,Milli Mücadele,Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını ,1985, S.22

4-Haşim Albayrak 1.Dünya Savaşında Doğu Karadeniz Muharebesi ve,Of Direnişi, Babıali kitaplığı,2007 S.70

--Prof.Dr.Mehmet Çapa, Trabzon'da Rus işgali ve sonuçları,Türk Kültür Dergisi, Mayıs 1999,S.266-269

--Meydan Larousse,Cil:2, S.9

Yıllar Boyu Tarih, Sayı:11, Kasım 1979, S.19,20,21 ; LLord Kinros.ATATÜRK, Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar,S.135

5--Liman Von Sanders, Türkiye'de 5 yıl, Çeviren ;Eşref BENGÜ

6--Lord Kinros, Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu.1. Bask.,ÇevirenNihal yeğınboyalı-Ayhan Tezel,Sander Kitabevi ,1996,S.130

7--Be-SE Yıllar Boyu Tarih, Sayı.11,Kasım 1979,S.19,20,21

8--Kinros,136

9--Kinros, 131

10--Utkan Kocatürk,Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,Türkiye İşBankası Yayınları,Ankara 1991, S.110

11--Kinros, 139; Kocatürk, 110,111

12--Kocatürk, 111

13---Kinros, 139

14--Zekeriye Kopaçlı,Atatürk'ün Almanya'ya Yaptığı Ziyaretin 80. yıl dönümü münabesetiyle Almanya'da Park Otelde açılan Atatürk Köşesi,Atatürk.Araştırma Dergisi Sayı;38, S.550

15--İlber ortaylı,Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu ,10. baskı,Timaş yayınları 2008, S.193

16--E. Tuğgeneral,Atatürk'ün yaşamından;Almanya Seyahati,Atatürk Araştırma Dergisi, Sayı;12, S.651, 652, 653.; Mehmet Bicik,Vahdettin Hain mi? Kahraman mı? Tutku yayınevi, 2010, S.57, 58, 59.; L.Kinros, 141, 142.; Mehmet Önder Almanya Gezisinin Nedenleri Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.; (Utkan Kocatürk ,Atatürk'ün Vahdettin'i ilk ziyarete gidişini 12 Aralık olarak veriyor.); Cevat Şenol,Gazi Paşam, 2011, İstanbul S.41

17--Fahri Çeliker, 653 ;kocatürk, 112

18--kinros, 142 ;Çeliker, 652

19--Kocatürk.113

20--Çeliker,662

21--Rauf Orbay'ın Hatıraları,Yakın Tarihimiz Cilt:2 ,Türk Petrol Yayını.S.337

22--Rauf Orbay, 337,338

23--Orbay, 336,368

24--Orbay, 368,369

25--Kinros, 145,146; Çeliker, 662, 663

II. BÖLÜM

1918 Ağustos Görüşmeleri

Mustafa Kemal Almanya seyahatinde, Almanya'nın savaşı kaybedeceğini açıkca görmüştür. "İstanbul'a döndüğü zamanda, Osmanlı imparatorluğu'nun tek başına barış imzalaması için eskisinden daha çok mücadeleye girer." (26) Ancak hastalanınca bu çabaları yarıda kalır. Doktorların yönlendirmesiyle 25 Mayıs'ta Viyana'ya bir uzman doktora gider.

Viyana'daki doktor da bir aylık tedaviden sonra, kendisini toparlasın diye Karlsbad'a gönderir. Mustafa Kemal burada ülkenin geleceğini uzun uzun düşünür. Bu günlerde İstanbul'da ise 3 Temmuz'da padişah V. Mehmet Reşad ölür. Yerine Veliâht Vahdettin VI. Sultan Mehmet adıyla padişah olur. Mustafa Kemal, bu haberi duyunca İstanbul'da olmadığına canı sıkılır. Ancak, Doğu cephesinden tanıdığı İzzet Paşa'nın yeni padişahın askeri danışmanı ve kurmay başkanı olmasına sevinir. İstanbul'dan aldığı çağrılar üzerine Temmuz sonunda Karlsbad'dan ayrılır. Viyana'ya geldiğinde "İspanyol nezlesine yakalanır. Kısa sürede iyileştikten sonra 2 Ağustos'ta İstanbul'a gelir.

İkinci Görüşme: 5 Ağustos Görüşmesi

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelir gelmez hiç vakit kaybetmeden arkadaşlarıyla görüşmelere başlar. 4 Ağustos'ta İzzet Paşa, Pera Palas'a gelerek Mustafa Kemal'e yeni padişahla yeniden ilişki kurmasını öğütler. Mustafa Kemal bu öğütlere uyararak huzura çıkmak isteğinde bulunur. İsteği Kabul edilir. Ağustos görüşmelerinin ilki 5 Ağustos'ta yapılacaktır.

Yeni padişah VI. Mehmet Vahdettin, Mustafa Kemal'i 5 Ağustos'ta Dolmabahçe Sarayı'ndaki Cuma selamlığından sonra Mahvilde kabul eder. (27) Mustafa Kemal, her zamanki gibi görüşlerini rahatça tekrarlayarak "Padişahın artık başkomutanlığı eline almasını, kendisini de Kurmay başkanlığına getirmesini diler. (28)

Ama Padişah Vahdettin "Sizin düşüncelerinizi paylaşan başka

komutanlar da var mı?” diye sorar. Mustafa Kemal de; “Var efendimiz” diye cevaplar. Vahdettin “Bu durumu düşünürüz” diyerek görüşmeyi bitirir.

Üç gün sonra ise yani 8 Ağustos’ta Enver Paşa’nın Başkomutanlık vekili ünvanı, Başkomutanlık Genel Kurmay Başkanlığı ünvanına çevrilir. (29)

Üçüncü Görüşme: 9 Ağustos Görüşmesi

Bu görüşme İzzet Paşa ve Mustafa Kemal’in 9 Ağustos’da huzura çağırılması ile gerçekleşir. Ülkenin genel durumu konuşulur. Konuşmaların sonuna doğru Mustafa Kemal bir görüşme talebinde bulunmak ister. Vahdettin ise ondan önce davranarak:

-“Paşa” der, “Ben her şeyden önce İstanbul halkına yiyecek sağlamak zorundayım. Millet aç. Buduruma çare bulmadıkça ne yapsak boştur. (30)

Mustafa Kemal – “Düşünceleriniz çok yerinde” diye cevap verir ve devam eder; “Ama İstanbul halkını doyurmak için yapılacak işler, ülkenin kurtarılması için gerekli olan çabuk ve kesin önlemleri almaktan zati şahanelerini alıkoyamaz” (31) Mustafa Kemal fazla ileri gitmiş olduğunu fark ederek: “Kamu güvenliğinin önemi ve yeni Sultan (Padişah) olarak otoritesini göstermesi gerektiği üzerinde durmuş ve sözlerini şöyle bitirmiştir:

-“Vatanın, milletin ve müttefiklerimizin güvenliğinin bekçisi olan bu kuvvet, başkalarının elinde buldukça siz de ismen sultan olursunuz.” (32)

Vahdettin ise: - “Yapılması gerekenleri Talat ve Enver Paşalarla görüştüm” diyerek elini uzatır.

Padişah Vahdettin bu davranışıyla görüşmenin sona erdiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal huzurdan ayrılır.

Bu görüşme, Dolmabahçe’de Valide Camii Mahfilinde olmuştur. (33)

Dördüncü Görüşme: 16 Ağustos Görüşmesi

Padişah VI. Mehmet Vahdettin, 16 Ağustos’ta Dolmabahçe’de Valide Camiindedir. Cuma namazından sonra camii mahfilinde randevu verdiği kişileri Kabul edecektir. Aynı gün Mustafa

Kemal de Cuma namazı için bu camidedir. Enver Paşa ve bazı paşalarla karşılaşmıştır. Mustafa Kemal'e cumadan sonra padişahın kendisini görmek istediği söylenir.

Mustafa Kemal: - “Yalnız mı?” diye sorunca

-“Hayır, yanında bir iki Alman generali var” cevabını alır.Yalnız görüşmek istediğini belirtirse de kabul edilmez. Mustafa Kemal, padişahın huzuruna çıktığında Vahdettin generallere:

-“Çok değer verdiğim, çok güvendiğim bir komutandır.”Diye tanıtır. Sonra da Mustafa Kemal'e bakarak;

- “Sizi Suriye’de ordu komutanlığına atadım” der.

Yine Alman generallerinin yanında Mustafa Kemal'e oradaki hareketin öneminden, isteklerinden, bu görevi kendisine güvenerek verdiğinden ve başaracağından söz ederek: **GÖREVE DERHAL BAŞLAYINIZ**” emrini verir. Vahdettin, atama emrini imzaladıktan sonra Alman generallere dönerek: - “Bu zat benim söylediğimişi başaracaktır.” Diye konuşur.

Mustafa Kemal, huzurdan ayrılır. Görünüşte Mustafa Kemal şerefendirilmiştir. Ama o bu atamadan memnun değildir. Mustafa Kemal, padişahın yanından ayrıldıktan sonra Enver Paşa'ya:

-“Bravo! Tebrik ederim. Siz kazandınız” der. Suriye'deki ordudan söz ettikten sonra da:

-“Beni oraya göndermekle iyi öç almış oldunuz. Aynı zamanda geleneklere aykırı bir iş yaptınız. Padişahın bana şahsen emir vermesine yol açtınız”, diye konuşur. (34)

Acaba Enver Paşa, 8 gün önce “Başkomutanlık vekaleti” unvanının alınmasının öcünü mü alıyordu?

Mustafa Kemal'i yeni görev yerine arkadaşı Rauf Orbay uğurlar. Hatıralarında:

“Haydar Paşa İstasyonu’nda kendisini uğurlarken, söz yeni padişaha intikal etti ve Cuma günü selamlık resminde bulunduğu esnada, Sultan Vahdettin’in kendisini hünkar mahfiline çağırıldığını, yanına girince, Enver Paşa ile bir Alman generali de hazır buldukları halde, Ordu komutanlığı memuriyetini padişahın doğrudan doğruya kendisinin irade eylediğini ve bu durumda, itiraz ve redde imkan bulunmadığını anlattı”, diye yazar. (35)

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal’in itiraz hakkı bile yoktur. Mustafa Kemal, 10 ay önce ayrıldığı 7. Yıldırım Ordusu Komutanlığı’na yeniden atanmıştır. Ancak, Mustafa Kemal’in anlaşılamadığı Yıldırım Orduları Gurubu Komutanı Falkenhayn 25 Şubat 1918’de görevinden alınmış, yerine Liman Von Sanders getirilmiştir. Yani Mustafa Kemal’in 7. ordusu Liman Von Sanders’e bağlı olacaktır.

Mustafa Kemal ile Limon Von Sanders, Çanakkale Savaşlarında tanışmışlardı. Birbirlerini çok iyi tanıyorlardı.

Notlar:

26--Kinros, 146

27--Kocatürk, 116

28--Kinros, 147

29--Kocatürk, 116

30--Kinros, 148

31--Kinros, 148

32--Kinros, 148

33--Kocatürk, 117

34--Kinros, 149

35--Orbay, 369

III.BÖLÜM

Mütareke Dönemi Görüşmeleri Mütarekeye Doğru

1918 Eylül ayına gelindiğinde savaşın kaybedileceği anlaşılmıştı. 29 Eylülde Bulgaristan mütareke isteyerek savaştan çekilmişti. Almanya'dan silah, cephane ve kömür gelmeyeceği gibi, başkent İstanbul'da korumasız kalmıştı.

Gerçi 560 000 askerimiz silah altındaydı (36). Ama ordularımız istanbuldan çok uzaktaydı. Trakyada sadece 8000 asker vardı. Oysa Meriç'in batısında 60-70 bin kişilik İngiliz ordusu General Milne komutasında İstanbul'a yönelmişti. Bu durum karşında başbakan Talat Paşa hükümeti 7 ekimde istifa etti. İttihat- Terakkiye egemen olanlar iktidardan uzaklaşmış, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına iktidar yolu açılmıştı. Bütün bunları öğrenen Mustafa Kemal, Sarayın baş yaveri Naci Bey'e telgraf çekerek, hemen barışa gidilmesini Hükümet kurma görevinin İzzet Paşaya verilmesini ve hükümette kendisiyle birlikte arkadaşları; Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi Canbulat ve Hayri Efendiye bakanlık görevleri verilmesinin ihtiyaç olduğunu bildirir. Ancak, telgraf, Naci Bey'e ulaştığında Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurmuş, Mustafa Kemal'in istediği Harbiye Nazırlığı'nı da kendi üstüne almış bu konuları padişahla görüşüyordu. Yani Mustafa Kemal'e görev vermemişti. Padişah da Mustafa Kemal'i yakından tanıyordu, isteseydi verebilirdi. Aslında İzzet

Paşa da Mustafa Kemal'in isteklerini biliyordu.

MÜTAREKE YAPILIYOR

Yeni hükümet hemen mütareke için temaslara başladı. Bu temaslar sonucunda Limni adasındaki Mondros Limanında İngiliz Akdeniz filosu komutanı Amiral Caltrophe ile Osmanlı başdelegesi Rauf Orbay bey görüşmelere başladı.

NEREDE?

-Agamemnon Zırhlısında!

- Neden AGAMEMNON?

-Çünkü, Agamemnon, Troya Savaşlarında Anadolu'ya saldıran Yunanlıların başkomutanının adıydı.

Ne demek istiyorlardı?

“Sizi ANADOLULULARI bir daha ezdik” diyorlardı. “Üç bin yıl önce yendiğimiz gibi bir daha yendik

Anadoluyu-Anadoluluları” demek istiyorlardı. Osmanlı devleti 30 Ekim’de Agamemnon zırhlısında itilaf devletleriyle Mondros Ateşkes antlaşmasını imzalayarak Birinci Dünya Savaşı’nı bitirdi. Hemen o gün “Yıldırım Orduları” komutanı Liman Von Sanders İstanbul’a çağrıldı. Komutayı da Mustafa Kemal’e bırakması emredildi (37). 31 Ekimde Mustafa Kemal Yıldırım Orduları komutanlığını almak üzere Racu’dan Adana’ya geldi (38).

Mustafa Kemal, anlaşmayı çok tehlikeli buluyordu. İşgallerin başlayacağını görmüş görev bölgesinde halkın örgütlenmesini, silahlanmasını istemişti.

Bu amaçla kendisine bağlı 20. Kolordu’nun komutanı aynı zamanda eski arkadaşı olan Ali Fuat Paşayla 5 Ağustosta Adana’da görüşerek subay kadrosunu jandarmaya kaydırmayı, halka silah dağıtmayı kararlaştırdılar.

Mustafa Kemal ertesi günde “İskenderun’a çıkacak İngilizlere ateş emrini verdiğini” telgrafla Başbakan İzzet Paşaya bildirdi (39).

Fakat bir gün bile geçmeden 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Komutanlığı kaldırılır. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti (Savaş Bakanlığı) emrine verilir. Yani İstanbul’a merkeze alınmıştır. 8 Kasım'da ise

Başbakan İzzet Paşa padişahın baskılarına dayanamayarak istifa eder.

Zor günler geçiren İzzet Paşa 11 Kasım'da Mustafa Kemal'i telgraf makinası başına çağırarak; İstanbul’a gelmesinin iyi olacağını bildirir. Hem de acele etmesini ister.

O günün şartlarında padişahın hükümeti kurma görevini tekrar İzzet Paşaya vereceği zannedilmektedir. Mustafa Kemal de bu yeni hükümete Savaş Bakanı olmak istemektedir.

Bu isteği de herkesçe bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa trenle İstanbul’a doğru yaklaşırken hükümet Tefik Paşa tarafından kurulmuştur. Yani padişah hükümet kurma görevini İzzet Paşa’ya değil de Tefik Paşa’ya vermiştir. Fakat Meclisten güvenoyu alması gerekecektir. Güvenoyu alamazsa Tefik Paşa hükümeti düşecektir. O zaman da yeni hükümeti kurma görevinin İzzet Paşa’ya verilmesini padişahın isteyeceklerdir. Mustafa Kemal 13 Kasım’da İstanbul’a indiğinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 67 parçalık Filo boğazdan geçmektedir. Uzunca bir süre karşıya geçemez. Mustafa Kemal. İşte “Geldikleri gibi giderler” sözünü o gün orada söylemiştir.

Mustafa Kemal karşıya geçince doğrudan Rauf Bey’e gider. Sonra beraberce İzzet Paşayı ziyaret ederler. İzzet Paşa daha Başbakanlık odasını boşaltmamıştır (40). Ülkenin durumu, hükümetin istifası yeni hükümeti konuşurlar.

Mustafa Kemal; İzzet Paşa'yı yeniden hükümet kurmaya ikna eder. Kendisi de bu hükümete girecektir. Ama önce Tefvik Paşa hükümetinin düşürülmesi gerekmektedir. Bu amaçla "Mustafa Kemal, Rauf, Fethi, Canbulat işbölümü yaparak" geceli gündüzlü çalışırlar. (41). Mustafa Kemal paşa işte budüşüncelerle birde cepheden gelen bir komutanı olarak padişahla görüşmek için 15 Kasım Cuma gününe randevu alır.

5. Görüşme: 15 Kasım 1918

Mustafa Kemal, 15 Kasım Cuma günü Cuma selamlığını takiben mahfilde padişah Vahdettin ile görüştü. Mustafa Kemal, bu görüşmede padişaha bilgiler sundu, açıklamalarda bulundu. Hükümette yer almak istediğini tekrarladı. Bu isteğinin ve ısrarının nedenlerini anlattı. Padişah ise Mustafa Kemal'in bu isteğine soğuk bakıyordu. Ona hükümette yer vermek istemiyordu. Zaten isteseydi Tefvik Paşaya da söyler, bildirir hükümete aldırır. Minber Gazetesi bu görüşmeyi şöyle duyurdu: Mustafa Kemal Paşa dün uzun müddet huzur-u hümayunda kalarak İltifat-ı Şahaneye mazhar olmuştur" (42).

Bugünkü dilde: "Mustafa Kemal paşa dün uzun süre padişahın huzurunda kalarak onun güzel vegönül alıcı sözlerine erişmiştir" (43).

İzzet Paşa'nın hükümet kurması için Tefvik Paşa hükümetinin düşürülmesi yetmiyordu. Hükümet düşürüldükten sonra, padişahın hükümeti kurma görevini İzzet Paşa'ya vermesi gerekiyordu. Padişahla işbirliği yapılması zorunluuydu. Mustafa Kemal'de bu yüzden fazla ısrarcı olamıyordu. Padişahı aydınlatmaya ikna etmeye çalışıyordu. (Rauf Orbay bu görüşmenin tarihini 16 Kasım Cuma günü olarak veriyor. Gün olarak "Cuma" doğru ama 16 Kasım tarihi yanlıştır.)

6. Görüşme: 22 Kasım 1918

Mustafa Kemal ve arkadaşları gece gündüz çalıştılar. Hatta Mustafa Kemal sivil giyinerek mecliste kulisler yaptı. Milletvekillerine Tefvik Paşa hükümetine red oyu vermelerini, hükümeti düşürmelerini istedi. Vekiller söz veriyordu, hükümet düşecekti. 18 Kasımda ilk güven oylaması yapıldı. Çoğunluk yoktu ama hükümetin düşmeyeceği belli olmuştu. Oylama sonucunda 84 kabul, 27 red ve 3 çekimser oy sayılmıştı. Toplam 114 oy kullanılmıştı. Çoğunluk sağlanamadığı için 19 unda yani yarın bir oylama daha yapılacaktı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çabaları sonuç vermemişti.

19 Kasım Salı günü Mustafa Kemal, yine meclisteydi. Milletvekillerini etkilemeye çalıştı. Hatta bir odada toplanan bazı vekillere kısa-etkili konuşma bile yaptı. Vekiller açıktan söz veriyorlardı; red oyu verecekler hükümet bu sefer kesin düşecekti. Ne yazık ki oyların sonunda olumsuz oylar 33 de kaldı. Olumlu oylar 91 çıktı. Yani hükümet açıkara farkla güvenoyu almıştı. 11 Kasımda kurulan Tefvik Paşa hükümeti güvenoyunu alarak göreve başlamıştı. Ama her şey yine padişahın elindeydi. Mustafa Kemal acele olarak padişah Vahdettin'den randevu istedi. Randevu üç gün sonrasına 22 Kasım günü Cuma selamlığı sonrasına verildi. Mustafa Kemal "22 Kasım Cuma günü" Cuma selamlığını takiben mahfilde padişah Vahdettin tarafından kabul edildi (44). Padişah, Mustafa Kemal Paşa'nın hükümeti düşürmeye çalıştığını elbette biliyordu. Bu görüşmedeneler söyleyeceğini ve neler isteyeceğini de tahmin ediyordu. Mustafa Kemal, söze başlayacağı ırada padişah Vahdettin:

-“Ordu seni sever, onlardan bana bir kötülük gelmeyeceğine söz verebilir misin?” diye sordu Mustafa Kemal kısa süren bir şaşkınlıktan sonra;

-“Efendimizin ordu tarafından tahta karşı girişilmiş herhangi bir askeri harekete dair kesin bir bildikleri var mı?” dedi. Padişah Vahdettin, gözlerini kapatıp sorusunu tekrarlayınca; Mustafa Kemal de; “İstanbul’a ancak birkaç gün önce gelmiş bulunduğumu söylemek zorundayım” dedi ve devam etti: “Onun için durumu pek yakından bilmiyorum. Ancak ordudaki komutan ve subayların Zati Şahaneye cephe almaları için ortada herhangi bir neden olduğunu sanmıyorum. Bu bakımdan korkulacak bir şey olmadığına sizi temin edebilirim” diye cevapladı. Vahdettin’in cevabı ciddi bir tavırla:” Sadece bu günü değil, yarını da kastediyorum” oldu. Mustafa Kemal susuyor, bir şey söylemiyordu. Padişah Vahdettin ise devam ediyordu: “Siz akıllı bir subaysınız. Eminim ki , arkadaşlarınızı nasıl aydınlatıp yatıştırmak gerektiğini de biliyorsunuzdur” diye sözlerini bitirdi (45). (Necati Çankaya, Atatük’ün Hayatı, konuşmaları ve Yurt Gezileri kitabında bu görüşmenin tarihini 23 Kasım olarak veriyor.) Rauf Orbay, hatıralarında bu görüşmeden söz etmiyor. Zekeriyeye Türkmen ise bu konuşmanın 15 Kasım’da yapıldığını yazıyor.

7. Görüşme 29 Kasım Cuma

22 Ağustos görüşmesinden bir hafta sonra 29 Kasım Cuma günü Mustafa Kemal paşa selamlıkta Yıldız Camii mahfilinde padişah Vahdettin ile görüşür. Alev Coşkun’a göre bu görüşmede Mustafa Kemal’in yanında Bahriye Bakanı, Ali Rıza Paşa da vardır (46). Rauf Orbay ise bu görüşmeyi 30 Kasım Cuma günü olarak yazıyor. Yine Rauf Orbay yukarıda 6. Görüşmede belirttiğim gibi 22 Kasım Cuma gününden hiç söz etmediğinden mütarekeden sonra yapılan bu görüşmeyi ikinci görüşme olarak ve tarihini de 30 Kasım olarak belirtiyor. “Rauf Orbay’ın hatıralarından aynen okuyalım: “Nitekim, Paşa’nın bir müddet sonra 30 Kasım 1918 Cuma günkü selamlıkta, yine Yıldız Camii mahfilinde sultan Vahdettin’le vaki olan ikinci temasından da müsbet bir netice alınamamıştı” (47). (Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü’nde 29 Kasım Cuma gününü anlatırken bu görüşmeden söz etmiyor. Utkan Kocatürk ve Necati Çankaya da görüşmenin yapıldığını belirtiyorlar.)

8. Görüşme: 20 Aralık 1918

Bu görüşme İstanbul’un fiilen işgalinin 37. Gününe rastlar. İstanbullular, İstanbul yani Osmanlı Devleti’nin başkenti çok acı çekmektedir. Sokaklarda gezen binlerce İngiliz, Fransız askerleri saldırılar ve tecavüzler yaparlar. İşgal kuvvetleri istedikleri evleri, binaları, resmi daireleri, hastaneleri bile boşalttırıp yerleşirler. Sarhoş sarhoş evlerin kapılarını tekmeleyip “Ayşe isteriz, Fatma isteriz” diye bağırırlar. İşgal kuvvetleri kurdukları bürolarda bu sarhoş askerlere bedava prezervatif dağıtır. İşte böyle bir ortamda vatanını, milletini seven herkes çıldırma noktasındadır. Hele işbirlikçilerin yabancı askerlere yaranmak için yaptıkları...Türkleri İngiliz, Fransız, Yunan bayraklarına selam vermeye zorlamaları çok büyük bir işkencedir. Çok acı verir. Bu görüşme yine Cuma günü Cuma selamlığında namazdan sonra yapıldı. Görüşme isteği Mustafa Kemal’den mi geldi? Yoksa padişaktan mı? Kesin bir bilgi yok. Ancak görüşme uzun sürmüş ve hemen ertesi gün yani 21 Aralık’ta meclis, padişah tarafından kapatılmıştır. Meclisin bu görüşmeden bir gün sonra kapatılması dağıtılması; “Padişah, Mustafa Kemal’den güvence alarak meclisi kapattı” söylentilerine yol açmıştır. Halide Adıvar da bu konuda “Mustafa Kemal’in Vahdettin’e meclisi feshettirip

(kapattırıp) kendisinin harbiye nazırı olacağı bir kabine kurdurmak istediği ya da padişahın Mustafa Kemal'den aldığı teminata güvenerek meclisi dağıttığı gibi unsurların bulunduğu söz ediyor (48). Oysa Mustafa Kemal meclisin kapatılmasını istemiyordu. Zaten o günlerde mecliste hükümetin düşürüleceği açıkça görülüyordu. Çünkü; 18 Aralıkta; "Mebuslar meclisinde Teceddüt Fırkasına bağlı mebuslarca hükümete gensoru önergesi verilmişti." Yine 19 Aralıkta "Mecliste 50 imzalı bir önerge ile yapılan gizli oturumda kabineye (yani hükümete) güvensizlik oyu verilmesi kararlaştırılmıştı" (49). Halide Edip Adıvar'ın bunlardan haberi yok muydu? Türk Ocaklarının Yıldızı, o dönemde İstanbul'da kurulan bütün gizli derneklerde görev alan Halide Edip Adıvar, bir gün önce "Mebuslar Meclisi gizli oturumunda 50 imzalı bir önerge ile hükümetin düşürülmesi kararı alındığını duymamış gibi!! Hükümet düşünce yeni hükümet kurma görevini isteyen, iktidara talip olan Kemalciler hazır. İzzet Paşa'ya hükümet kurma görevinin verilmesini isteyeceklerdi!! Padişah zaten isteseydi 29 Kasım görüşmesinde Tefvik Paşa hükümetini istifaya zorlar ve yeni hükümet kurma görevini Kemalcilere verirdi. Padişah, meclisin görev yapmasını istiyor muydu? Hayır, istemiyordu, kafasına göre barış arıyordu. Meclis Padişaha engel oluyordu. "Vahdettin mebusanı, her şeyden önce itilaf devletlerine ve saraya körü körüne bağlı hükümetleri iktidarda tutmayacağı için istemiyordu. Nitekim meclisi "Tefvik Paşa" hükümetini devirmeye kalkıştığı zaman dağıttı (50). (12 Ocak 1920 ye kadar Osmanlı Devleti meclissiz kalacaktır.)

Mustafa Kemal ve arkadaşları meclis kapatılınca iktidara gelme umutlarını kaybettiler. Padişah'ta umutlarını kestiler.

Meclisin kapatıldığı gün Mustafa Kemal'in ortağı olduğu "Mimber Gazetesi" de yayın hayatına son verdi. Mustafa Kemal, dikkat çekmeden sessizce Anadolu'ya geçme, işgallere karşı savaşa planları yapmaya başladı.

Notlar;

36--Ali İhsan Gencer--Sabahattin Özel,Türk İnkılap Tarihi,Ders Yayınları, 2005, S.267; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 ,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2009, S.146

37--Kocatürk, 125

38--Zeki Sarıhan,Kurtuluş Savaşı Günlüğü,1, Türk Tarih Kurumu Yayınları , 1993 ,S:3

39--Sarıhan, 12 ;Necati Çankaya,Atatürk'ün Hayatı Konuşmaları ve Yurt Gezileri, İstanbul 1995.S.2340--Sarıhan, 25 ;Orbay,370;Kocatürk ,29,130 :Sinan Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele

1,Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998,S,85

41--Akşin, 85

42--Alev Coşkun,İstanbul'dan Önce 6 Ay,Cumhuriyet Kitapları,2009, S.132

43--Coşkun, 32

44--Kocatürk, 140

45 --Kinros, 173

46--coşkun ,34

47--Orbay, 371

48--Akşin, 114

49--Sarıhan, 66,67

50--Akşin, 114

IV.BÖLÜM

GÖRÜŞME

15 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa, Padişah Vahdettin ile yaptığı 20 Aralık 1918 tarihli görüşmesinden sonra ortalıkta pek görülmez. Gazetelerde haber olmamaya dikkat eder. Gazeteler yazmasa da bazı kaynaklarda selamlığa gittiği, Cuma namazından sonra kısa sürede olsa padişahla karşılaştığı selamlaştığı belirtilir..

Bu günlerde Mustafa Kemal, Rauf, Fethi ve İsmail Canbulat her gün buluşan dört arkadaştır (51).

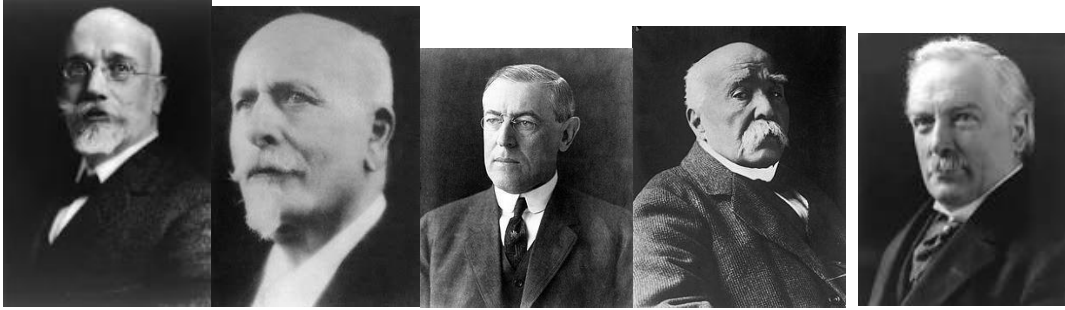
Bu dört arkadaş padişahтан umudu kestikten sonra ihtilalci yöntemlerle iktidara gelmeyi düşünürlerse de işgal altında bulunan İstanbul'da, darbe yapmanın imkansız olduğunu görürler.

Tek çare Anadolu'ya geçmektir. Mustafa Kemal, gizlice Anadolu'ya geçmeye karar verir. "En kısa yoldan Ali Fuat Paşa'nın komutasındaki 20. Kolorduya ulaşmak ister. İzleyeceği yolu da; Gebze-Tavşanlı- Değirmendere olarak belirler. Gerekli önlemleri alması için de yaveri Cevat Abbas Bey'e talimat verir. Cevat Abbas da Gebze'nin yakınında Kocaeli sınırları içindeki Tavşancıl köyünde yaşayan Yahya Kaptan ile görüşerek bir kuvayı milliye birliği oluşturur (52).

Mustafa Kemal Paşa'yı bu geçiş yolunda Yahya Kaptan koruyacaktır. Her türlü hazırlık yapılarak baharın gelmesi, yaprakların yeşermesi beklenir. İşte bu yüzden Mustafa Kemal, sessiz bir bekleyiş içindedir. Bu günlerde İngiliz-Fransız işgalleri devam eder. Ancak İç Anadolu'ya ve Doğu Anadolu'ya pek etki edemezler. Çünkü onların askerleri de savaştan bıkmış-usanmış terhisler başlamıştır. Ama bir maşa olacak, kukla olacak devlet ararlar.

Yunan Başbakanı Venizelos, İngilizlerin kuklası olmayı kabul eder. Yunan ordusunun İzmir’i çıkarma yapması için kulis yapar. Bu kulis çalışmalarında Muğla doğumlu silah tüccarı Basil Zaharof en büyük yardımcısıdır (53).

Top-tüfek, uçak, denizaltı olmak üzere her türlü silahları üreten katil Zaharof üç

büyüklerden; Amerika başkanı Wilson, Fransız Başbakanı Clemenceau ve İngiliz Başbakanı Llyord George’dan güvence ve destek ister.

Aynı günlerde İzmir valisi Nurettin Paşa’dır. 20 Ocak 1919’da İzmir valiliğine atanan Nurettin Paşa’ya 9 Şubatta 17. Kolordu komutanlığı da verilmiştir (54). Nurettin Paşa bu söylentiler üzerine halkı örgütler. Direniş kuvvetleri oluşturarak Yunan çıkarmasına karşı koymak için hazırlanır.

Gelelim Samsun’a

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Batı Karadeniz’in Harşit Çayı’na kadar Rus işgalinde kaldığı dönemde; Rusların silah ve cephane vererek desteklediği Pontuscu Rum çeteleri Samsun ve çevresinde özellikle Bafra’da büyük katliamlar yapmıştı.

Bafra’nın Esençay (Çağşur) köyünü basmış, kaçmaya fırsat bulamayan 400 kadar Türk’ü camiye doldurup köyle birlikte diri diri yakmıştı. Rusların çekilmesinden sonra da çeteler tamamen bastırılmıştır...

İşte bu günlerde ise özellikle İngiliz subayları, Hristiyan-Müslüman çatışmasını büyütüyor. Pontuscurum çetelerini teşvik ediyorlar.

Bu konuda Fransızlar da İngilizlerden geri kalmıyorlar. 6 Şubat 1919’da İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri toplantısında Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet Samsun’da Fransızların tedirgin olduğunu, yörede çeteler arası çatışmaların yoğunlaştığını söylüyor.

Yani; İngilizlerle Fransızlar Karadenizde Pontus Devleti kurulmasına yardım ediyorlardı.

13 Şubat günü Amiral Webb Londra’ya gönderdiği telgrafta Türk, Rum ve Ermeniler arasında silahsızlanma sağlanmalı diyordu (55). Amaçları köy köy, ev ev geçerek Türklerin ellerindeki silahları toplamaktı. Nitekim de yaptılar.

Yine Webb, 17 Şubatta Samsun, Trabzon gibi bazı vilayetlerde “Karışıklık çıkma ihtimali var”, diyor asker gönderilmesini istiyordu (56). Yani adım adım bahane yaratıp Samsun’u işgal etmek istiyorlardı.

Yazdıkları senaryoyu 9 Martta uygulamaya başladılar. 9 Martta 200 kişilik bir İngiliz birliği Samsun’a çıktı (57).

14 Mart'ta Bafra'ya da gelerek Cumhuriyet Alanına açılan yolların köşe başlarını İngiliz subayları ve sömürgelerinden getirdikleri askerler tutmuştu. (Bu konuyu Bafra Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin Başkanı Cennetlik Zade İbrahim'in oğlu Ahmet Ayan'dan ve Kolaylı Gazi Hüseyin Tekin'den dinlemiştir. Hüseyin Tekin'in ses kayıtları tarafımdan halen saklıdır.)

Bu durum karşısında 17 Martta Samsun'da Makineli Tüfek Bölüğü Komutanı Teğmen Hamdi, askerleriyle birlikte dağa çıkmıştı (58).

İşgal kuvvetlerine ilk defa karşı çıkılıyordu. İngilizler şok olmuştu.

Samsun, Çarşamba, Havza ve Bafra köylerinde dolaşan 40 kadar Pontuscu Rum çeteleri, köyleri yakıp yıkıyordu. Türk-Müslüman çetelerde karşılık veriyor, çeteler arasında şiddetli çatışmalar yaşanıyordu.

İngilizler 30 Martta Merzifon'u da işgal ettiler (59).

Ya İzmir'de Neler Oluyor?

İzmir Valisi ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk yoluyla bir hareket başlatması Yunanlıları korkutuyor. Yunan Başbakanı Venizelos, Nurettin Paşa'yı İngiliz ve Fransızlara şikayet ediyor. Nurettin Paşa, İzmir valiliğinden 14 Martta alınıyor ancak resmen 22 Martta ayrılıyor. Yerine Kambur İzzet Bey atanıyor (60).

Yunanlılar, İngilizler ve Fransızlar, Nurettin Paşa'nın peşini bırakmıyorlar. Nurettin Paşa 10 Nisanda da 17. Kolordu Komutanlığından alınıyor. Yerine Ali Nadir Paşa getiriliyor (61). İşgal öncesi İzmir adeta Yunan çıkarmasına hazırlanıyor. Çünkü yeni vali ve komutan Yunan çıkarmasına hiç direnmeyeceklerdir. 10 Nisan günü İzmir için kötü bir gün olarak yaşanırken, İstanbul için de kara bir gün olarak bitmektedir.

VE İSTANBUL'DA 10 NİSAN

10 Nisan Perşembe günü İstanbul'da Beyazıt Alanı'na darağacının kurulduğunu gören insanlar, bilenler üzüntülü bilmeyenler meraklı beklerler. Kara haber tez yayılır. Boğazlıyan Eski Kaymakamı Kemal Bey asılacaktır.

Binlerce kişinin gözeri önünde saat 17.20'de Kaymakam Kemal Bey darağacına çıkarılır. Kemal Bey son sözlerinde, ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar. "Yaşasın millet" der ve "çocuklarımı millete emanet ediyorum" diye ekler (62). Kemal bey şehit olmuştur. Kemal Bey, Şeyhülislam fetvası ve Padişah Vahdettin'in onayı ile asılmıştır. Padişah Vahdettin istese bu idamı engellerdi, onaylamazdı, Kemal Bey de kurtulurdu. Yapmazdı, çünkü Vahdettin işgalcilerin her isteğine boyun eğiyordu.

Enver Paşa'nın eşi
Naciye Sultan.

Bu olaydan daha bir ay kadar önce küstah Fransız komutan D'esperey, Enver Paşa'nıncesi Naciye Sultan'ı evinden atmış, eve el koymuş da kendisi yerleşmişti. Naciye Sultan, aynı zamanda Vahdettin'in yeğeniydi. Koskoca Osmanlı Padişahı yeğenin evinden atılmasına, evine el konulmasına sesini bile çıkaramamıştı. Padişah yeğeni bile koruyamıyordu. 10-20 Nisan arası Samsun'da olaylar artıyor. İngilizler, olayların büyümesini istiyorlar. 21 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe hükümete yani Osmanlı Devleti'ne bir nota veriyor... Bu notada; "Samsun'da düzeni, asayişi sağlayınız, ya da biz çıkıp düzeni sağlayacağız" diyor (63). Samsun'a çıkarma yapmak için bahaneyi buldukları anlaşılıyor.

Hükümet telaşlanıyor. Samsun'dan içlere doğru yapılan bir düşman çıkarma hareketi, Anadolu'yu ikiye bölecek, Doğuyla ilişkiyi kesecektir. Tehlikebüyüktür. Böyle bir durumda vatan elden gitmiş demektir. Samsun'da düzeni sağlamak, İngilizlerin isteklerini yerine getirmek gerekir diye düşünen Osmanlı Damat Ferit Paşa hükümeti ve sarayın aklına ilk gelen isim Mustafa Kemal Paşa olur. Padişah Vahdettin bile; Samsun'a gönderilecek komutan aranırken "Benim yaverim Mustafa Kemal Paşa'yı da adaylar arasında dikkate alın" demiştir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gizliden geçmesine gerek kalmayacaktır.

Padişah, hükümet ve Genel Kurmay, Mustafa Kemal'i yakından tanıdıkları için Samsun'a gitmesi kendisine teklif edilir. Mustafa Kemal, teklifi kabul ederek; unvan, yetki, görev ve görev alanı gibi konuların hazırlanmasında yardımcı olur.

Mustafa Kemal'e 9. Ordu Müfettişliği görevi verilmesi kararı alınır. Bizzat Savaş Bakanı Şevket Paşa, Mustafa Kemal'i bakanlığa davet ederek kararı bildirir (64).

Padişah Vahdettin de 30 Nisan'da bu kararı onaylar (65).

İkdam Gazetesi de 1 Mayıs'ta bu kararı halka duyurur. Karar, 5 Mayıs'ta ise Resmi Gazete (Takvimi Vakayı) de yayımlanır. 6 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e yetkileri bildirilir (66).

Yine aynı gün Vakit Gazetesi, Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildi diye yazar (67).

Mustafa Kemal'in görevi; Bölgesinde huzurun sağlanması, silahların toplanması ve varsa derneklerin dağıtılmasıdır. Mustafa Kemal hemen hazırlıklara başlar.

7 Mayıs'ta Mustafa Kemal'in yetki ve görevleri 3. Ve 15. Kolordu Komutanlıklarına, 8 Mayıs'ta da savaş bakanlığına bağlı bütün dairelere bakanlıkça bildirilir (68).

Mustafa Kemal, 9 Mayıs günü İsmet İnönü'yü evinde ziyaret eder (69). Mustafa Kemal, daha İstanbul'dadır ama bölgesi ve göreviyle ilgili çalışmalara başlamıştır.

11 Mayıs'ta, Sivas vilayetine, Canik Müstakil Mutasarrıflığına ve Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığı'na, bölgede faaliyette bulunan eşkiyaların miktarı ve mahiyetleri hakkında bilgi isteyen telgrafi çeker. "Bu bilgi mülki makamlarla askeri makamların yazışmaları ile tesbit edilecek ve kolordu komutanı Albay Selahattin Bey bu bilgiyi Samsun'da bana verecektir" diye belirtir (70).

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a götüreceği karargah arkadaşlarını kendisi seçer. Kurmay Başkanı Miralay (Albay) Kazım'dır (71). Samsun'a gidecek olan 9. Ordu Müfettişliği karargahı mensupları 23 kişi olarak seçilmiştir.

Albay Kazım, 13 Mayıs'ta karargah mensupları için işgal kuvvetleri komutanlığından vize ister. Ne acı değil mi? Karargah, İstanbul'dan Samsun'a hareket etmek için 3 gün önceden İngilizlerden vize istiyor!..

(İŞTE VİZE)

"Bâlâ'da esami muherrer erkân, ümera ve zabitan, dokuzuncu ordu kıt'aâtı müfettişliği karargahına mensup olup 16 Mayıs 335'de Samsun'a azimet edeceklerdir.

13 Mayıs 335

Move of abore officers approved.

O. Van Millingen

15.5.19 Maj. B. L.O

Görölmüştür (72).

Aynı gün yani 13 Mayıs 1919'da Albay Refet Bey de kendisi ve yanında götüreceği iki ere Bandırma vapuruyla Samsun'a gitmek için vize alır (73).

Refet Bey, karargah subayı değildir. Ama Mustafa Kemal, onu 3. Kolordu Komutanlığına götürecektir.

Bazı kaynaklar, Refet Bey'i vizesiz yolcu olarak belirtirlerse de bu yanlışlığın veya yanlışlığının vizede Refet kelimesinin yanlışlıkla Rifat yazılmasından meydana geldiğini sanıyorum (74).

Yine aynı tarihte yani 13 Mayıs günü Bandırma Vapuru ile gidecek olan 6 binek atı içinde vize alınır (75).

VE 14 MAYIS 1919

“Mustafa Kemal Paşa, Samsun’daki 3 Kolordu Komutanından 23 kişilik karargahı için Samsun’dageçici bir ikametgah hazırlanmasını ister (76).

Bu haber üzerine Samsun’da bayram havası eser. Zaten bir haftadır fısıltı halinde paşa geliyormuş!

Mustafa Kemal Paşa geliyormuş haberleri kesinlik kazanır.

Teşkilat-ı Mahsusa’nın eski üyeleri, “Bafra Cemiyeti Hayriyye-i İslamiyye Cemiyeti” ve bütün müdafa kuruluşları, Samsun’un ilçelerinden köylerinden haberleri duyanlar Samsun’a koşarlar, Paşa’yı karşılamaya.

Mustafa Kemal Paşa’nın geleceğini artık sağır sultan bile duymuştur.

14 Mayıs akşamı sadrazam yani Başbakan Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa’yı ve Genel Kurmay Başkanını yemeğe davet eder.

Başbakanın konağında verilen yemekte Mustafa Kemal’in görevi ve kumanda edeceği bölge görülür (72). Başbakan Damat Ferit, Mustafa Kemal’e çeşitli sorular sorar. Görev yerini haritada göstermesini ister. Cevat Çobanlı Paşa bu soruların geçirtilmesinde Mustafa Kemal’e yardımcı olur.

Damat Ferit, yemek sonunda Mustafa Kemal’e padişahla görüşmesini söyler. Bu saatlerde İzmir’de halk, İzmir’e Yunan askerlerinin çıkacağını duymuş, sokaklarda yürüyüş yapmakta, protesto etmekte ve feryatlar yeri göğü inletmektedir.

15 MAYIS 1919

Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs sabahı doğruca Genel Kurmay’a gider. Fevzi (Çakmak) Paşa ile yeni Genel Kurmay Başkanı Cevat Çobanlı Paşa devir-teslim işlemleri yapmaktadır. Fevzi Paşa, Genel Kurmay Başkanlığından alınmış, yerine Cevat Çobanlı getirilmiştir. Sebebi ise; Fevzi Paşa’nın “Yunanlılar İzmir’e çıkarma yaparlarsa silahla karşılık veriniz” emrini vermesidir (78).

Mustafa Kemal, Fevzi ve Cevat Paşalara veda ederek Babı-Ali’ye geçer. Hükümet, toplantı halindedir. İzmir’de Yunan işgalinin başlamasını görüşmektedir.

Mustafa Kemal'in geldiğini duyan bakanlar, salona yanına gelirler. "İç işleri Bakanı Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'e;

- Allah Allah ne küstahlık.... İştittiniz mi efendim. "Yunanlılar İzmir'e çıkıyor" diye söyler.

İzmir'in işgal edilmeye başladığını burada duyan Mustafa Kemal, hükümet üyelerinin şaşkınlığını çaresizliğini görmüştür.

Mustafa Kemal: - Ya bu da mı oldu?

- Evet

Mustafa Kemal: - Ne yapmayı tasavvur ediyorsunuz?

- Protesto edeceğiz.

Mustafa Kemal; - Bu lazımdır, doğrudur. Ancak böyle bir protesto ile yunanlıların İzmir'den geriçekileceklerine ihtimal veriyor musunuz?

Bakanlar, Mustafa Kemal'in yüzüne bakarak;

- Fakat başka ne yapabiliriz?

Mustafa Kemal: - Belki de daha.... Kesin tedbirler düşünülebilir....

- Mesela ne gibi?

(O zaman bir ses, eğer yanlış hatırlamıyorsam Mehmet Ali Bey'in sesi cevap verdi, diyor Mustafa Kemal) Öyle hareketlere kalkarsak bize ne yaparlar bilir misiniz?

Mustafa Kemal, tabii ki bir şeyler söylemeyi düşünür ama diyemez. Bahriye Nazırına;

- Bizi Anadolu'ya götürecek vapur hazır mıdır, değil mi? diye sorar.

Bahriye nazırı: - Çoktan tertip etmişim. Bandırma Vapuru emrinizdedir.

Mustafa Kemal: Doğrudan doğruya vapur kaptanına emir verebilir miyim? Bahriye Nazırı: Hay hay. Der (79).

Mustafa Kemal, bakanlara veda ederek oradan ayrılır. Daha yapacak çok işi vardır. Arkadaşı Fethi'yi Bekirağa Bölüğünde ziyaret ederek ona sırrını açıklar. Oradan ayrıldığında sarayın yolunu tutmuş, akşam olmadan saraya gidebilmek için acele etmektedir.

Mustafa Kemal, hızla saraya giderken Kurmay Başkanı Albay Kazım Bey de Samsun'a gidecek olan 25 Nefer (er) için vize almış. Karargahın kesin listesini de Harbiye Nezaretine bildirmişti. Bu listede; Erkan 1, Zabitan 16, Efrad 25, binek hayvanı 3, otomobil 1, bilgileri verilir (80).

Görüldüğü gibi müfettişlik karargahının erlerle birlikte toplam sayısı 48 dir. Ancak Albay Refet de iki erle birlikte 3 kişi olarak Bandırma Vapuru ile gidebilmek için izin almıştır. Yani 15 Mayıs günü Mustafa Kemal, saraya Padişah Vahdettin ile görüşmeye giderken Bandırma Vapurunun askeri yolcu sayısı da 51 kişi olarak belirlenmiştir.

Mustafa Kemal, saray yolunda acele etmesine rağmen ancak akşam üstü saat yedi buçukta Yıldız Sarayı'na ulaşabilir (81).

YILDIZ SARAYINDA

Mustafa Kemal, kara haberin etkisiyle saraya girer. Boğaza bakan küçük bir salonu alınır. Salonun penceresinden düşman savaş gemileri görülmektedir.

İşgalcilerin gemileri denizi demir yığınları gibi kaplamıştır. Neredeyse deniz görülmez. Padişah odaya girince, Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkar. Ama Padişah, Mustafa Kemal'i yanına oturtur. Ebette İzmir'e Yunan askerlerinin çıktığı, İzmir'i kana buladığını padişah da duymuştu. Mustafa Kemal-Vahdettin görüşmesi, 15 Mayıs Perşembe günü akşamüzeri bu acı haberlerinkaramsarlığı içinde başlamıştır.

Mustafa Kemal, bu ikili görüşmede yapılan konuşmaları şöyle aktarmıştır: “Mehmet Vahdettin dedi ki;

- Paşa, paşa sen şimdiye kadar devletimize çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba geçti. Bu bir tarih kitabıdır. Dirseğinin altındaki kitabı gösterdi ve devam etti:

- Tarihe geçti bunları unutunuz. Bundan sonra edeceğiniz hizmetler şimdiye kadar yaptığınızdan çok büyük olacaktır. Dikkat ve sadakatle çalışırsanız, devleti düştüğü bu felaketten kurtarabilirsiniz. Birçok komutanları Anadolu'ya gönderdim. Sizin göreviniz, bunları denetlemek olacaktır.

- Bu hususta elimden geleni yapacağım, buna emniyet buyurunuz efendim. Vahdettin ayağa kalktı elimi sıktı.

- Muaffak olunuz, dedi (82).

Zekeriye Türkmen'e göre bu görüşmede Padişah Vahdettin şu sözleri de söylemiştir:

- Görüyorsunuz, ben artık memleketi ve milleti nasıl kurtarmak lazım geldiğini tasavvurda düçar

oluyorum. Ve ellerini havaya kaldırarak da:

- İnşallah millet müteriebbih ve müteyakkız (uyanık) olur: bu vaziyet-i elimeden (kötü durumdan) gerek beni ve gerekse kendini tahsis eder (kurtarır) (83).

Mustafa Kemal huzurdan çıkınca, yanına Baş Yaver Naci Paşa gelerek;

- Bu zatı şahanenin ufak bir hatırası, diyerek kapağı üzerinde “Sultan Vahdettin” markası işlenmiş bir kutu uzatır.

Mustafa Kemal saraydan çıktığında hava iyice kararmış, akşam olmuştu. Doğruca evine gitti, ertesi günü Cuma idi, çok işi vardı.

Ne yazık ki evine henüz girmişti ki kötü haberler gelmeye başladı. Bandırma Vapuru'nun Karadenizde İngilizler tarafından batırılacağı haberleri akıyordu. Mustafa Kemal, 15 Mayıs gecesi Bandırma Vapuru'nun kaptanı İsmail Hakkı Durusu'yu evine çağırdı (84). Samsun yolculuğunu ve alınacak önlemleri konuştular.

Mustafa Kemal, o geceyi nasıl geçirdi? Kimlerle ve ailesiyle neler konuştu? Acaba annesiyle ve kardeşiyle konuşabildi mi? Belki de ailesine hiç zaman ayıramadı.... Sabah olunca yapacak çok işi vardı. Cuma namazına gidecek, Cuma selamlığından sonra padişah Vahdettin'i ziyaret edecek veda edecekti. Öğle sonu da Bandırma Vapuru ile Samsun yolculuğuna çıkacaktı...

Samsun'da Mustafa Kemal'i karşılayan 11-12 kişilik silahsız askerlerin içinde bulunan Halim Yaşar ile 1962-1965 yılları arasında orta okul öğrencisi iken birkaç kere görüşmüştüm.

Yine Bafra Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin kurucularından Kolaylı Hacı Hafız Mustafa Önder'in biri dedem olan, yeğenleri ikizler Hasan-Hüseyin (Ak) ları alarak Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'da karşılamaya gittiğini daha sonra Havza'da görüştüğünü 1980-1981'lerde öğrenmiştim. Anlatan kişiler 1980'lerde bu bilgileri "Devlet Sırrı" olarak görüyorlardı. Kendilerini ikna edip, güvenlerini kazandıktan ve bir takım sözler verdikten sonra anlatmışlardı.

Notlar:

51--Akşin, 25.

52-- Coşkun, 186,187,188

53--Zahoroff,Lamure Yayınları,İstanbul ,2005Esrarengiz Avrupalı Zaharof,Çeviren Cem Muhtaroglu,,İletişim yayınları,İstanbul, 1991.(Bu kitapların değişik sayfalarından özetlenmiştir.)

54--Sarıhan, 124

55--Orhan Çekiç,İmparatorluktan Cumhuriyete 2,Samsun'dan Erzurum'a,Cumhuriyet Kitapları,2007.S.66

56--Çekiç, 66

57--Çekiç, 56 ;Sarıhan, 63 ;Akşin, 243

58--Çekiç, 66 ;Akşin, 243 ;Sarıhan 175

59--Sarıhan, 118 ;Akşin, 285

60--Sarıhan, 170,1180 :Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 152

61--Sarıhan, 179 ;Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 152

62--Kemal Bey'in İdamı,Sarıhan, 199 ;T.Cumhuriyeti Tarihi, 148

63--Çekiç, 68

64--Çankaya, 26 ,Coşkun,340,357

65--Sarıhan, 219 ;Baykara,50

66--Çankaya, 27

67--Sarıhan,227.

68--Çankaya,27 ;Sarıhan, 228

69--Coşkun, 338

70--Kocatürk, 56

71--Çekiç, 116

72--Çekiç, 173

73--Çekiç ,169

74--Çekiç 169

75--Çekiç. 170

76--Çekiç ,171 (Yer hazırlanması isteği)

77--Çankaya, 28 ;Akşin, 282 ;Sarıhan, 239 ;Coşkun, 393

78--Sarıhan, 238

79--Coşkun, 403 ; Sarıhan, 244 ;Çekiç, 124,125,126 ;Kinros, 193 ;Çankaya, 28 ;Akşin, 283

80--Çekiç, 173,174

81—Erol Mütercimler, Bu Vatan Böyle Kurtuldu,Alfa Yayınları,Cep Boy, 4.

Basım,2011,İstanbul,S.51

82--Mütercimler,49,50,51 ;Coşkun, 404,405 :Çekiç, 91,126 ;Çankaya, 28 ;Sarıhan, 244 ;Akşin, 283 ;Türkmen, 81

83--Türkmen ,81

84--Coşkun, 408

II.

V.BÖLÜM

SON GECE

15 Mayıs 1919 gecesı Şişli'deki evde Mustafa Kemal Paşa'nınKaptan İsmail Durusu ile yaptığı görüşme geç saatlere kadar sürmüştü. Makbule siniyi üçüncü kata çıkarmış, abisinin istediği gibi annesinin yatağının başucuna koymuştu (85).

Anne-Kız alt kattaki görüşmenin bittiğini duyabilmek için kulak kesilmişlerdi ki kapı çalındı:

“Hah işte kaptanı götürecekle araba geldi”, dediler.

Ama araba kaptana gelmemişti; bir ziyaretçi getirmişti. Gelen kişi kapıda bir—iki dakika bir şeyler söyledi ve geldiği arabayla hızla uzaklaştı. Bundan sonra kapı sık sık çaldı. Gelenler

bazen içeri girdi, bazen de kapıda konuşup gitti. Ama son gelen kişi kapıya öyle bir telaşla vuruyordu ki sanki; “Çok acil! Çabuk açın” der gibiydi. Zübeyde anne heyecanlandı.

Ana kalbi birden küt küt atmaya başladı. Bir şeyler malum oluyordu sanki. Birileri oğlu hakkında kötü şeyler söylüyor olmalıydı. Heyecanla oturdu yatağının içinde. Hissediyordu tehlike büyüktü.

Aynı saatlerde Babanzade Fuad Bey’in evinde büyük bir ziyafet vardı (86). Bu ziyafette bulunanlardan İngiliz İrtibat Subayı “John Godolphine Bennett” Mustafa Kemal Paşa hakkında atıp tutuyor, tehditler savuruyordu. İşte bunlar malum oluyordu annelerin annesi Zübeyde Anneye. kimdi? Bu ev sahibi Fuad Bey! İşgal Kuvvetlerinin subayı Bennett’in ne işi vardı orada?

John Godolphine Bennett

Samsun’a gidişte Atatürk ve Kurmay Heyetine Vize Veren İngiliz Subay Osmanlı Devleti’nin başşehri İstanbul işgal altındaydı. O günlerde İstanbul’da sık rastlanıyordu böylesi ziyafetlere. İşgalci subaylar ve saray çevresi içkili davetlerin baş konukları oluyordu. İş adamları işlerini böyle yürütüyordu.

Eski bir subay olan Babanzade Fuad Bey’de iş hayatına atılmıştı. Zaten ailesi de zengindi. İstanbul’un ileri gelen ailelerinden olduğu için Padişah Vahdettin’in kızı Sabiha Sultan’ı bile isteyebilmişti. Aracılığında Sabiha Sultan’ın ablası Ulviye Sultan’ın eşi İsmail Hakkı (okday) Bey yapmıştı.

Sabiha Sultan

Fuad Bey Harbiyeden sınıf arkadaşı olan İsmail Hakkı ile Sabiha Sultan'a resmini göndermişti. Ancak Sabiha Sultan, şişman ve boyu kısa olduğu için onu beğenmemişti (87). Daha sonrada Şehzade Ömer Faruk Efendi ile evlenmişti. Ömer Faruk Efendi de Fuad Bey'in arkadaşıydı. Onun ziyafetlerine katılırdı.

İsmail Hakkı ile Ömer Faruk Efendi bacanak olduktan sonra, Fuad Bey'in ziyafetlerine eşleriyle birlikte gittiler.

İsmail Hakkı Bey

Ulviye Sultan ve Sabiha Sultan bu ziyafetlerde Börekci Halid Bey'in anlattığı Fıkralara, yaptığı taklitlere gülüyor; Ruşen Eşref'in okuduğu şarkı ve şiirleri zevkle dinliyorlardı (88).

Ulviye Sultan Büyük Ada'da

Sabiha Sultan ve Şehzade Ömer Faruk Efendi Nikahlandıkları Sıralarda

Fakat her sultan da bir değildi Yine saray çevresinden olan “Sultan Mevhibe Celalettin”de bu tür toplantılara katılırdı. Ama gülmek-eğlenmek için değil, Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği görevleri yerine getirmek için... Daha kısa bir süre önce yine Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği görev üzerine, İtalyan İşgal kuvvetlerinin karargahında verilen baloya katılmıştı (89).

Orada olup-biteni, gördüklerini, duyduklarını bir gün sonra gelip Mustafa Kemal Paşa’ya anlatmıştı (89). Çok hizmeti geçiyordu; Prenses Mevhibe Celalettin olarak tanınıyordu. Kahire, Paris, Milano ve Cenevre gibi şehirlerde yaşamış, 30-31 yaşlarında bu güzel Sultanı Anadolu’ya götürmek istiyordu Mustafa Kemal Paşa. Bu günlerde iki kere teklif edilmişti kendisine. Önce Yaver Cevat Abbas gitti Prenses (Sultan) Mevhibe Celalettin’e. Kısa bir sohbetten sonra:

Cevat Abbas Gürer

- Paşam Anadolu’ya geçmeye karar verdi. Dedi

Mevhibe şaşırılmıştı. Nasıl olur? Bu işi nasıl yapar? Diyebilirdi. Karar kesin... Hazırlıklar tamamlandı bile. Mevhibe’nin gözleri doldu. Belli etmemek için toparlanmaya çalışıyordu ki Cevat Abbas saygıyla konuştu.

- Paşamın kararı kesin efendim. Acaba Zatiâliniz Anadolu’ya gitmek isterler mi? (90).

Mevhibe Sultan o anda Anadolu’ya geçmeye karar verirse de belli etmez. Beklemediği anda gelen bu soruya şaşırılmıştır:

- Biraz düşünmek lazım. Ama Anadolu’ya geçeceğimi zannetmiyorum (91).

Mevhibe Sultan'ın bu cevabından iki gün sonra Mustafa Kemal teklifi bizzat kendisi yapar. Mevhibe Sultan yine kibarca aynı cevabı verir:

- Müsaade ederseniz biraz düşünüyüm (92).

Mustafa Kemal Paşa, Mevhibe Sultan'ın Anadolu'ya gitmek niyetinde olmadığını anlamıştı. Ama kesin olarak da gitmem demiyordu. Bu son gece fikrini değiştirmiş olabilir miydi? Olabilirdi. Belkide Mustafa Kemal, Kaptan Durusu ile görüşürken gelenlerden biri veya birkaçı Mevhibe Sultan'dan haber getiriyordu.

Yoksa, Mevhibe Sultan bu son gecede Babanzade Fuad Bey'in evindeki ziyafette miydi? Bilemiyoruz. Ama Damat İsmail Hakkı Bey ve İngiliz subay John Bennet oradaydı.

Her zamanki gibi nazikti Fuad Bey. Misafirlerini çok iyi ağırlıyordu. İngiliz Subay Bennett biraz geç gelmişti.

İsmail Hakkı Bey'lerin masası yemek faslını bitirmiş kahve içmeye başlamıştı. Bu İngiliz Subay ara sıra homurdanıyordu; Bir taraftan da kadehleri birbiri ardına yuvarlıyordu.

Baktı ki kimse oralı olmuyor bu sefer de İsmail Hakkı Beylerin masasına yaklaşıp yüksek sesle bir şeyleri duyurmaya çalışıyordu. Ne geveliyordu bu İngiliz. Neyi anlatmaya çalışıyordu? Korku mu yaratmak istiyordu? Amacı neydi? İşte bu soruların cevabını İsmail Hakkı OKDAY'ın hatıralarında buluyoruz. İsmail Hakkı o geceyi ve sonrasını şöyle anlatıyor:

“Bu yüzbaşı Benett Yemekten sonra likör ve kahvelerimizi yudumlarken bir aralık sesini yükselterek:

Hükümet M. Kemal Paşa adında genç bir Türk Generalini umumi müfettiş olarak Anadolu'ya göndermeye karar vermiş. Paşa da bir Türk vapuruyla Samsun'a gitmek üzere yola çıkacakmış amma M. Kemal Paşa asla Samsun'a ulaşamayacak (93) dedi.

O akşam yalnız bu İngiliz yüzbaşı değil, hepimiz bir hayli alkol almış, kafaları dumanlamıştık. Fakat Benett'in bu imalı sözleri beni ayılttı (94).

İsmail Hakkı OKDAY kitabında bu satırlardan sonra kendisinin aynı zamanda bir istihbarat uzmanı olmasıyla da İngiliz Yüzbaşı Bennett'in imalı sözlerinden kuşkulandığını belirtir. “Ev sahibi Babanzade Fuad Bey'de aynı kuşkuları duyduydu” diyerek şöyle yorumlarda bulunur:

“İngiliz Entelli Jans Servisi'nin bu azılı ajanı, ne demek istiyordu? Umumi Müfettiş olarak Anadolu'ya gönderilen ve “Bandırma” vapuru ile yola çıkacak olan paşa, niçin Samsun'a ulaşamayacaktı? Bu sözlerden çıkan tek mana, paşanın Anadolu'ya gönderilmesini İngilizlerin hiç olmazsa Benett'in mensup bulunduğu Entelli Jans servisinin hoş görmediği idi (95).

Evet İsmail Hakkı OKDAY, aynı zamanda bir istihbarat uzmanı olarak doğru yorum yapıyordu. Çünkü o gün yani 15 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidecek Karargah listesi Bentt'in eline geçmişti. 15 Mayıs günü bu listeyi “O. Van Millingen görecekti.. Nitekim o gün listenin sonunda şu bilgiler yazılmıştı:

“More of above Officers approved

O. Van Millingen

15.5.19 Maj. B.L.O

Görölmüştür.” (96)

Bu listenin arka sayfasında, vize bölümünden irtibat subayı Yüzbaşı John G. Benett tarafından da mühürlenip imzalanan kısmında “Müttefik (birleşik) pasaport kontrol bürosu, İngiliz bölümü Samsun için 16.05.1919 tarihinde geçerlidir” yazıyordu. Bu mühür Karadeniz’e çıkış için vize verildi (onaylandı) demekti (97).

Yine Yüzbaşı Benett 55 yıl sonra yayınladığı hatıralarında vize olayındaki kuşularını şöyle anlatır:

“Listeyi okuyunca Türk Ordusunun en faal 35 generaliyle albayının isimlerinin yazılı olduğunu gördüm. Vizeleri vermek istemedim. Binbaşı Van M., her zamanki gibi özel işleri için dışarıdaydı. Listeyi karargaha götürüp talimat istemeyi kararlaştırdım. Görevli subaya “Bu liste bende barışçıdan ziyade savaşçı bir heyet intibai uyandırıyor” dedim. İngiliz yüksek komisyonuna danışılacağını söyleyip beklememi istediler.

Yaklaşık bir saat sonra çağrıldım ve gidip vizeleri verme talimatı aldım. Bana “Mustafa Kemal Paşa, Sultan’ın güvenine tam olarak sahiptir” dendi (98).

Göröldüğü gibi şimdi daha net anlıyoruz ki Yüzbaşı Benett, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a gidişi için istenen vizeyi gündüz engelleyememişti. 15 Mayıs gecesi engellemeye çalışıyordu. Burada bir İngiliz oyunu vardı; İngiliz istihbaratının parmağı olabilirdi.

Peki Padişah Vahdettin’in damadı İsmail Hakkı OKDAY, İngiliz Benett’in sarhoş sarhoş söylediği sözler üzerine neler yapacaktı?

Yukarıdaki satırlarda belirttiğimiz gibi İngiliz Subay Benett’in bu sözleri İsmail Hakkı OKDAY’ı da ev sahibi Fuad Bey’i de kuşulandırmıştı. Bu iki arkadaş olayı enine boyuna düşünürler. Mustafa Kemal Paşa’ya haber vermenin yollarını ararlar. İsmail Hakkı ile Fuad Bey düşünürken oradaki kalabalık içinde hiç yurtsever, milliyetçi yok muydu? Elbette vardı. İçlerinden biri orada duyduklarını Mustafa Kemal Paşa’ya haber verebilirdi. Zaten halk bu Benett’in işkencelerinden bıkmıştı. Halk gönüllü olarak böylesi olayları milliyetçi gizli teşkilata ulaştırıyordu. Yapılan işkencelerin intikamını alan gönüllüler vardı. Zaten işkenceci Benett’in yaptıklarında yanına kar kalmayacaktı.

“Bu Yüzbaşı Benett sonraları İstanbul’da kendisine karşı tertiplenen suikastten bir bacağına feda ederek güçlölkle kurtulabilmişti(99).

Ya İsmail Hakkı OKDAY; Ne yaptı?

Sarayın damadı İsmail Hakkı Bey, İngiliz Benett’in o gece söylediği sözlerin, Mustafa Kemal Paşa’ya ulaşmasını sağladı. Daha sonra bu bilgileri önce ATATÜRK açıkladı (100). Böylece tarih sayfalarına belge olarak girdi. Sonra İsmail Hakkı hatıralarında yazdı:

“- Azizim Fuad Bey! İngilizler’in işlerine akıl erdirmek imkansızdır. Bu adamlar her şeyi yaparlar. Bana kalırsa, bu işte faaliyete geçen İngiliz resmi askeri makamları değil, daima saman altından su yürüten Entelli Jans servis mensupları. Yani papaz Frev’ler, Yüzbaşı Benett’lerdir. Bu akşamki ziyafette bu adamın ağzından kazırdığı sözler gerçeğin bir ifadesi olabilir.... Belkide bunu, O’nun hareketine mani olalım diye veya bir başka sebeple kasten söylemiştir. Gerçek sebebi kestirmek zordur. Her ne halse biz herhalde sahire göre hareket etmek mecburiyetindeyiz”, dedim ve hemen saraya dönerek İstanbul’daki gizli teşkilata

mensup olduğunu bildiğim saraydaki muavinim Yüzbaşı Çopur Neşet'e keyfiyeti bildirdim. O da bu haberi gereken yerlere ulaştırdı" (101).

Sarayın Damadı İsmail Hakkı OKDAY, hem de saraydan göndermişti haberi Mustafa Kemal'e. Yani görevini yapmıştı; Yüzbaşı Çopur Neşet Bey'e söylemişti. Neşet Bey kimlerle, ne zaman, nasıl ulaştırdı haberi. Niçin sabahı beklesin! İstese gidebilirdi.

Ama gitmedi. Büyük Gazi'nin hatırat saifelerine göre ertesi günü Rauf Orbay'dan sonra geldi. Orbay'inverdiği bilgilerin aynısını verdi. Oysa; Saadettin Ferit Talay, o gece yarısı veya sabaha karşı eve gelmiş, Mustafa Kemal'e haberi vermişti. Alev Coşkun ve Zeki Sarıhan'ın eserlerinde Ferit Talay hakkında önemli bilgiler okuyoruz.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü adlı eserinde 15 Mayıs 1919 gününü anlatırken şu bilgileri de veriyor:

“Osmanlı Bankası Müdürü Bere Keresteciyan, Mustafa Kemal'i götürecektir Bandırma Vapuru'nun

İngilizler tarafından batırılacağını Mustafa Kemal'in Avukatı Sadettin Ferit Bey'e o da Mustafa Kemal'e bildiriyor.”

Alev Coşkun ise:

“16 Mayıs Cuma günü sabahın erken saatlerinde arkadaşı ve avukatı Saadettin Ferit Talay, Şişli'deki

eve gelerek Mustafa Kemal'i uyandırdı; duyduğu önemli bir haberi Mustafa Kemal'e ulaştırdı.

Haber şuydu: Mustafa Kemal'i götüren gemi Karadeniz'e çıkınca bir İngiliz muhbiri tarafından batırılacaktı. Bu haberi kendisine Merkez Bankası Müdürlerinden Bere Keresteciyan ulaştırmıştı”. (Coşkun, a.g.e., s.408).

Görüldüğü gibi Saadettin Ferit Talay'ın, Mustafa Kemal'in evine gelişini, Zeki Sarıhan 15 Mayıs günü içinde anlatırken Alev Coşkun da 15 Mayıs'ı 16 Mayıs'a bağlayan gecenin sabahı erken saatleri olarak veriyor.

Bu açıklamalardan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın evine bakalım. Neler oluyor? Nihayet görüşme bitmişti.

Kaptan Bey, geç vakitte gelen arabasıyla gitti.

Mustafa Kemal, kaptanı uğurladıktan sonra hemen annesinin odasına geldi. Üçü de bağdaş kurup oturdular yer sofrasına. Zübeyde Hanım suskundu. Makbule meraklı bakışlarla ağabeyine bir şeyler soracak gibiydi! Soramıyordu..

Zübeyde Hanım bakışlarını oğluna çevirdi:

- Bütün gün koşturdun. Eve gelip-gidenler; Heyecanlı ve gizli-kapaklı konuşmalar.. Görüşmeler.... Bir de gazetelerde Samsun haberleri ve senin yeni görevin... Nedir bu görev! Diyordu bakışlarıyla..

Makbule ise ağlamaklı, kaygılı ve hüzünlüydü.. Mustafa Kemal zor çiğniyordu lokmaları.. Boğazı düğümleniyor gibi oluyor, yutkunamıyordu... Sessizce başını kaldırdı; ikisine bir baktı. Usulüne görev yavaş yavaş anlatmalıydı. Zorlandı ve Selanik’i örnek göstererek anlatmaya başladı:

- Anne, dedi. Ben yarın Anadolu’ya gidiyorum. Vatan tehlikede. Buralarda ne olacağı belli değil. Selanik’in başına gelenleri biliyorsunuz. Buralarda Selanik gibi elden gidebilir. Yurdumuzu ben kurtaracağım. Yolculuk çok tehlikeli. Başarılı olabilmem için gözüm arkada kalmamalı. Siz huzurlu olursanız ben de huzurlu çalışırım (102). Onun için sözlerimi iyi dinleyin, diyerek bakışlarını Makbule’ye çevirdi.

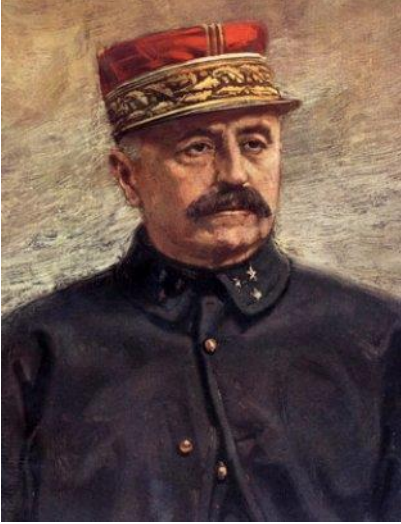
- Bak Makbule, sakın buradan ayrılmayın. İşler kötüye gitse bile bütün paranızı harcayın. Paranız bitince de değerli neyiniz varsa satarsınız. Tekrar ediyorum; Buradan bir yere ayrılmayın. Son cümlesinde Naciye Sultan’ın başına gelenleri hatırlatır gibiydi. Zaten üçü de Naciye Sultan’ın başına gelenleri çok iyi biliyorlardı. Çok üzölmüşlerdi Çok haykırılmışlardı ama ellerinden bir şey gelmemişti....

Tam üç ay önceydi. Yoğun kar yağışı vardı o günlerde... Naciye Sultan kızıyla yalnızdı evinde. Üstelik hastaydı. Kızı Mahperkey de iki taraflı zatürreden yatıyordu.

Fransız askerleri eve gelen doktorun arabasını sokak başında durdurup:

- İn aşağı yürüyerek git, diye azarlıyordu.

Doktor Süleyman Numan Paşa (103), bir metre karı yararak yürüyordu. Çantasını da zorlukla taşıyordu. Bir iki gün sonra hava kararırken evi bastılar Fransız askerleri. Fransız komutan D’esperey beğenmişti evi.

Louis Franchet d'Espèrey

Naciye Sultanı, hasta haleyle zatürreden yatan çocuğuyla evinden attılar. Kim attı? İşgal kuvvetlerinin Fransız - İngiliz askerleri. Gittiği yerde de rahat bırakmadılar. Her gün Enver Paşa nerede? Nereye gitti, diye soruyor, rahatsız ediyorlardı. En son annesinin yanına gittiğini duymuşlardı.

Ya Mustafa Kemal Paşa nasıl duymuştu? “Herkesten önce duymuştu:

“Gece geç vakit Dr. Fahri ile Yüzbaşı Dayı Maksut gizli karargah Beyoğlu Havva sokaktaki evde Mustafa Kemal Paşa’ya gizli teşkilatlanma durumunu anlatırken bu haberi de verdiler.

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında görüş ayrılıkları, tartışmalar yaşanmıştı.

Amacı, Mustafa Kemal bu haberi duyar duymaz öylesine öfkelenmişti ki, Dr. Fahri ile Dayı Maksut öfke bulutlarını yaşarken Mustafa Kemal Paşa yüksek sesle şöyle diyordu:

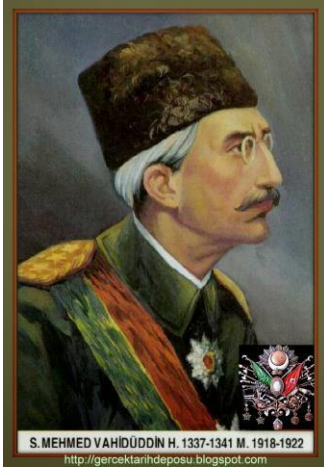
- Enver Paşa Başkomutan vekili idi. Onun ailesine yapılan bu rezilane hakaret her vatansevere yapılmış demektir. Bu nasıl kepezelikdir. Ama işte Emperyalizmin karakteri budur. Ve göreceksiniz ki emperyalistler sonunda mağlup olacaklar... ve hesap verecekler” (104).

Mustafa Kemal Paşa kulaklarında kendi sesini duyar gibiydi. Üçü de sini başında o duyguları tekrar yaşadılar.

Mustafa Kemal:

- Bak Makbule.. Tekrar ediyorum. Buradan bir yere ayrılmayınız, diye ısrar etti ve devam ediyordu:

- Ben bir savaşa gidiyorum. Başaramazsam sizi öldürürler. O zaman beni de ölmüş bilin ama sakın gücünüzü yitirmeyin (105).

Mustafa Kemal, Makbule ve Zübeyde Hanım üçü birlikte sabaha kadar konuştular. Mustafa Kemal'in gittiği cephelerden söz ettiler. O cephelerden gelen mektuplar ve resimler döküldü ortaya... Trablusgarp'da İtalyanlara karşı; Balkanlarda Yunan'a ve Bulgar'a karşı; Çanakkale'de İngiliz ve Fransız'a karşı; Doğuda Ruslara ve Suriye'de İngilizlere karşı savaşmıştı... O günlerde sormadıklarını sordu Makbule:

- Ağabey bu resimde zayıflamışsın! Hangi cephe burası? Diyordu. Soruyor soruyordu...

-Ağabey şimdi hangi cepheye gidiyorsun? Ya cephe neresiydi? Düşman kimdi?

İşte bu soruların cevabını veremiyordu Mustafa Kemal...

Anadolu'ya gidecek yerinde incelemeler yapacaktı. Aslında ne yapması gerektiğini çok iyi biliyordu. İşgal

edilmiş bir ülkenin vatansever subaylarının yapması gerekeni yapacaktı.

Altı aydır Padişah VI. Mehmet Vahdettin'e;

-Direnmeliyiz. İngilizlerin isteğinin sonu gelmez. Emperyalistlerindostluğu olmaz, demişti.

Altı aydır hükümette görev almak istemiş, işgallere karşı geleceğini belirtmiş ama padişah görev vermemişti. Şimdi fırsat ayağına gelmişti. Fırsatçılık yapmıyordu. Vatanı, Milleti için fırsatı değerlendirecekti. Anadolu'ya kazasız-belasız bir geçebilseydi....

Zübeyde Hanım oğlunun yeni görevini anlamış, soru sormayı bırakmış, dualara başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa:

-Bankaya para yatırdım çekersiniz, diyordu... Ama annesi duymuyordu...

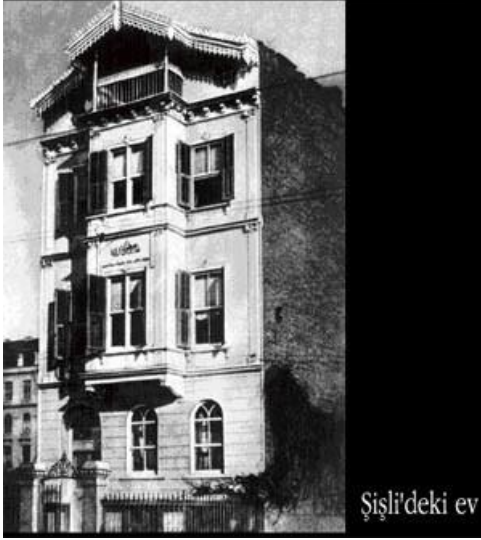
Oğlu için, Türk için, Türklük için, Türkiye için dua ediyordu.

NOTLAR:

85- L. Kinros, a.g.e., s.196; Sadettin Yücel İlk Kıvılcım, Doğan Ofset, Samsun, 2001. S.29'da Mustafa Kemal'in, "Ben, annemin odasında yemek yemek istiyorum. Onun karşısında bana bir yer sofrası hazırlattır" dediğini yazar. (Bu bilgiye kaynak olarak da s.30'da 20 nolu dip

notuyla: Doğumunun 100. Yılında Atatürk, Kutlama Komitesi, Samsun, Samsun Valiliği, Samsun 1981, s.18-19 gösterir.)

- 86- İsmail Hakkı Okday, Yanya'dan Ankara'ya İstanbul, sebil yayınevleri, 1994 s. 408
- 87- Murat Bardakçı, Şahbaba, İnkilap, 2006, s. 187; Alev Coşkun, a.g.e s. 244; İsmail Hakkı Okday, a.g.e. s. 404
- 88- İ. H. Okday, a.g.e s. 405
- 89- A. Coşkun, a.g.e s. 261, 262, 263, 264, 265.
- 90- Coşkun, a.g.e. s.267
- 91- Coşkun, a.g.e. s. 267
- 92- Coşkun, a.g.e. s. 268
- 93- Okday, a.g.e. s. 408
- 94-95- Okday, a.g.e. s. 408.
- 96- Çekiç, a.g.e. s. 167.
- 97- Coşkun, a.g.e. s. 399
- 98- Bardakçı, a.g.e. s. 131
- 99- Okday, a.g.e. s. 409
- 100- Falih Rıfkı ATAY, 19 Mayıs, 1944, Ankara, s.29; Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt 3, s.100
- 101- Okday, a.g.e. s. 409.
- 102 Kınross, a.g.e. s. 196; Yücel, a.g.e. s.29.
- 103- Hayri Nüssa Alp, Naciye Sultan, Emre Yayınları, 2005 İstanbul, s. 87.
- 104- Taylan Sorgun, Namus ve Namussuzluk kılıcın keskin ağzında, Bağımsız, say: 9, 22-28 Mart 2013, s. 31.
- 105- Yücel, a.g.e. s. 30.
- 106- Kınross, a.g.e. s. 196.

BİR TALAY GİDİYOR – BİR TALAY GELİYOR

Mustafa Kemal, Dr. Rasim Ferit Talay'ı kapıdan uğurlamış, merdivenleri ağır ağır çıkararak annesinin odasına gelmiş yer minderine oturmuştu. Makbule'nin getirdiği yastığa da yaslanmış rahatlamıştı. Zübeyde Anne de oğluna hem dua ediyor hem de gurur ve sevgiyle bakıyordu.

Eve bir rahatlık, bir huzur gelmişti. Kimsenin uyumaya niyeti yoktu. Makbule: “Kahve yapayım mı? Diye sordu. Daha cevabını almamıştı ki evin giriş kapısının hızla çalındığı duyuldu. Mustafa Kemal “Doktor bir şey unuttu herhalde diyerek pencereye koştu. Dış kapı rahatça görülüyordu: Gelen kişi Avukat arkadaşı Saadettin Ferit Talay'dı.

Mustafa Kemal Paşa:

- “Saadettin Ferit Bey, geliyorum.” Diye seslendi. Makbule ve annesi Saadettin Ferit Talay'ı çok iyi tanıyorlardı.

Biraz önce giden dr. Rasim Ferit Talay'ın 10 yaş küçük kardeşiydi. Boğazlıyan Kaymakamı Şehit Kemal Bey'in avukatlığını yapmıştı. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in de avukatıydı.

Mustafa Kemal, kapıya koştu. Kapıyı açar açmaz Avukat Saadettin Ferit ok gibi içeri fırladı. Hızla merdivenleri çıktı. Zübeyde Anne'nin odasına girdi. Çok önemli bir bilgiyi hem Zübeyde Anne'nin hem de Makbule'nin duymasını ister gibi bir hali vardı.

Avukat ulu orta söyleyiverdi:

- Sizi götürecektir Bandırma Vapuru, İngilizler tarafından Karadeniz’de batırılacaktı (118) deyiverdi. Zübeyde Anne soğukkanlıydı, dinliyordu. Avukat bey, bu haberi kendisine Osmanlı Bankası Müdürü Berc Keresteciyan’ın ulaştırdığını anlattı (119).

Osmanlı Bankası müdürü Berc Keresteciyan, aynı zamanda Kızılay 2. Başkanıydı. Kendisine güvenilirdi. Çünkü; Anadolu’ya ilaç, para yardımı yapan ve Kuvvay-ı Milliyeyi destekleyen bir kişiydi.

Bu haber Makbule’yi çok heyecanlandırmıştı. Zaten avukat beyi görür görmez Boğazlıyan Kaymakamı Şehit Kemal Bey’in başına gelenleri hatırlamıştı.

Mahkemedeki yalanları, yalancı şahitleri, mahkeme üyesi Nemrut Mustafa Paşa’nın yalancı şahitleri daha fazla yalana, iftiraya teşvik etmesini hatırlamıştı.

Nemrut Mustafa Paşa bir yalancı şahit olan Artin’e;

- “Akrabalarından kimlerin kesildiğini de söyle” dediğinde, yalancı
- sahtekar, kiralık Artin;
- “Amcamın oğlu, kızı” demiş ve duraklamıştı.

Yalancı Artin’in yalan uydurmakta zorlandığını gören Nemrut Mustafa Paşa:

-“Anam, babam, hepsini söyle (120) diyerek yalancı şahit Artin’i yalan söylemeye cesaretlendirmişti. Aynı Nemrut Mustafa Paşa, Şehit Kemal Bey’in şahit getirerek istediğini, “acelemiz var” diyerek kabul etmemişti.

İngilizlerin idam isteğini yerine getirerek Türk Milletine korku salmak istemişti.

Ya Şehit Kemal Bey'in ağlaması hiç gözünün önünden gitmiyordu. Şehit Kemal Bey savunmasını okurken ağlıyordu. Salonda buluna yüz kişi de göz yaşlarına boğulmuştu. Şehit Kemal Bey'in avukatı yok muydu?

Elbette vardı. O avukat işte karşılarında oturan avukat Saadettin Ferit Bey'di (121). Çok etkili savunma yapmıştı. Ama mahkeme, İngilizlerin ve Ermenilerin baskısına boyun eğmiş idam kararını vermişti. Zaten bu mahkeme de tutukluları salıveren hakimler hükümet tarafından hemen görevden alınıyordu. "Bu Divan-ı Harp, D. Ferit'in ilk kabinesi süresince bir kez başkan, iki kez savcı değişmişti (122). Şehit Kemal Bey, Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Fetvası (123) ve padişah Vahdettin'in onayıyla 10 Nisanda idam edilmişti.

"Kemal Bey'in cenazesi, vasiyeti üzerine Kadıköy Kuşdili Çayırındaki oğlunun mezarı yanına gömülmek üzere ailesine teslim edilmişti. Cenazeyi Kadıköyde Tıp Fakültesi öğrencileri

"Türklerin Büyük Şehidi Kemal Bey" yazılı bir çelenkle karşılamıştı (124). Büyük bir cenaze töreni yapılmıştı."

Yurtsever subaylar ve erler de oradaydı. Yine tıp öğrencilerinden biri, Şehit Kemal Bey'in mezarı başında yaptığı konuşmada:

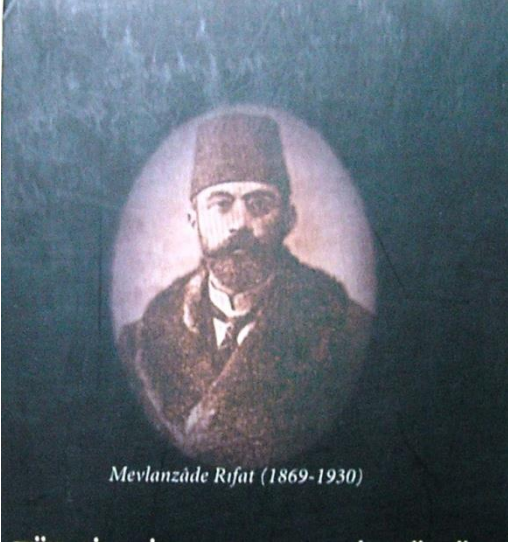
- "İngilizleri Odesa'dan attılar. Haydi biz de İstanbul'dan kovalım. Ne bekliyoruz! Felaketimizi hazırlayan İngiliz'i yok etek zorundayız" demişti. Cenaze töreninin sonunda 8 kişi tutuklanmıştı.

İşbirlikçiler, işbirlikçi basından sabah ve Alemdar tutuklamalara doymuyordu. Cenaze törenini küçümseyen, törene katılan subayların da asılmasını isteyen yazılar çıkıyordu bu gazetelerde. Alemdar'da yazan Refik Cevat, tutukluların serbest bırakılmasından şikayet ediyor, "daha şiddetli çabuk ceza tavsiye ediyordu (125). Yine aynı kişi 12 Nisan (1919) tarihli Alemdarda tutuklu ittihatçılar için "Sehbalar bu adamlara layık değildir. Koparılması lazım gelen bu kafalar, kütükler üzerinde kesilip günlerce ibret taşında kalmalı" diye yazıyordu. İşbirlikçi gazeteler hedef gösteriyor, iftiralar atılıyor tutuklamalar yapılıyordu." Bir gazete, ittihatçılar yakalandığı halde, Mustafa Kemal'le Rauf'un niçin hala "Beyoğlu'nda ellerini kollarını sallaya sallaya dolaştıklarını" soruyordu (126). Kışkırtmalarda bulunuyordu (127). Yeni Gazete 14 Mart günü; "Mustafa Kemal Paşa tutuklandı" diye haber yapmıştı. 15 Mart günü İleri Gazetesi bu haberi yalanlamıştı (128).

24 Martta Huku-u Beşer gazetesinde Mevlanzade Rıfat, hükümete gerekçeli sorular başlığıyla yazdığı yazı dizisinin bir bölümünde:

"Kağıt paranın geçerli olmadığı yerlerde ordu ve mülkiye memurlarının ihtiyaçları için milyonlarca altın ve gümüş para bastırılarak bozan vagon vagon ordu komutanı denilen "Ali sefillere, daha doğrusu haydut balarına teslim edildi" diyerek, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını yanı ordu komutanlarını suçlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Ha7rbiye Nezaretine yani Savaş bakanlığına uçun bir dilekçe yazarak bunu yazankişi hakkında kocuşturma açılmasını istemişti (129).

Mevlânzâde Rifat (1869-1930)

Mustafa Kemal dilekçesinde:

“Osmanlı ordularını ve onların namuslu kumandanlarını bu surette teşhir edebilmek kabiliyeti ancak vatan vemilletin mahv ve izmihlalini arzu eden bir alçakta bulunabilir (130) diyerek yazmıştı...

Martta bu dilekçe, Alemdar gazetesinde yayınlanmıştı. Ancak öyle bir hava esmişti ki, gazete sahibi Mevlanzade Rifat, “hem suçlu hem güçlü” bir tavır takınarak Mustafa Kemal hakkında hakaret davası açmıştı (131). İşte bu davada Mustafa Kemal Paşa’yı şimdi karşısında oturan Avukat Saadettin Ferit Talay savunuyordu. Hatta bir iki mahkemeye gitmiş, davayı dağıtmış Mustafa Kemal’e zaman kazandırmıştı. Dava halen devam ediyordu (132). Mustafa Kemal Paşa bir komplo bir kumpas karşısında kalmıştı. Şehit Kemal Bey’in mahkemesinde olduğu gibi mahkeme yalancı şahitlerle her türlü cezayı verebilirdi. Onun için Avukat

Saadettin Ferit Talay, mahkemeyi uzatmaya Mustafa Kemal Anadolu’ya geçene kadar hep zaman kazanmaya çalışmıştı. Şimdi de tam Samsun’a gideceği günü şafak sökerken çok kötü haberi getirmişti. Makbule, bütün bunları düşünüyor, hıçkırıklara boğuluyor, kendinden geçiyordu. Düşündükçe ve Saadettin Ferit Bey’in “İngilizler Bandırma Vapurunu Karadeniz’de batıracaklar” sözünü hatırladıkça sesini salarak ağlıyor, fenalaşıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve avukatı Saadettin Ferit Bey, Makbule’yi bu halde bırakarak evden çıkarlar.

Mustafa Kemal, bir gün önce Bekirağa Bölüğünde ziyaret ettiği Fethi Okyar'a verdiği sırları avukatına söyledi mi bilemiyoruz. Belki sokakta hiç konuşmadılar. Belki de konuşmaya fırsat bulamadılar. Çünkü halk sokaklarda bağılıyor çağırıyor feryat ediyordu.

Mustafa Kemal paşa ve avukatı halkın feryadını duyarak hüznün içinde yürüyorlardı....

YÜRÜYORDU MUSTAFA KEMAL

Halk, sokaklarda hep İzmir'i konuşuyor, herkes duyduğunu anlatıyor. Evlerinin önünde yüksek sesle İzmir'in işgal edilmesine tepki gösteriyor: Yunan Devleti'ni Yunan askerini protesto ediyorlar. Bir de koşarcasına yürüyenler dikkat çekiyor. Kimi postaneye telgraf başına, kimileri rıhtımlara koşuyor. İzmir'den haber soruyorlar. Ya gazeteler...Erkendentükenmiş... Sokaklarda bir gazete başında 15-20 kişi toplanmış, can kulağıyla dinliyorlar okunanı. Mustafa Kemal Paşa da duyuyordu okunanı. Okunan hükümet bildirisidir:

- 14 Mayıs günü sabahı Webb İstanbul'da

Carthorpe İzmir’de istihkamların itilaf Devletlerince işgal edileceğini bildirmişti (133).

Gece verilen notayla da İzmir’in Yunan askerlerince işgal edileceğini öğrenmişmiş Babakan Damat Ferit Paşa.Duyuyordu Mustafa Kemal ve düşünüyordu:“Demek ki” diyordu... “Başbakan Damat Ferit Paşa’nın konağından ayrıldıktan sonra gelmemişti nota...

”Başkan Damat Ferit nasıl aldatıldığını anlamıştı.

- 16 Yunan nakliye gemisiyle 20.000 Yunan askeri gelmiş İzmir’e “Üç İngiliz dört Yunan torpidosu da korumuş nakliye gemilerini.... Averof ve Duke zırhlıları da gelmiş” (134). Mondros Ateşkes antlaşmasını imzalayan İngiliz

Amiral Calthorpe yönetmiş çıkarmayı...

- Çıkarma pasaportiskelesinden başlamış. Onbinlerce yerli Rum Yunanaskerlerini çiçeklerlealkışlarla karşılamışlar (135).

- Yunan askerler“İzmir’e geçit töreniyapar gibi “Yaşasın Venizelos!” diyebağırarak girdiler.

Silahlarını çatıp çevresinde dans ettiler. Şehirdeki bütün sivil Rumlar sokağa dökülmüş Müslümanlara küfürler yağdırdılar (136).

- İzmir Metropolit Christomos ilk gelen askerleri taktis etti. Papazlardan biri feslileri (Türkleri) öldürün diyebağırdı (137).

- Türkleri öldürün! Diye bağırılmış, öyle mi?

- Dinle kardeşim. Bak Metropolit güya dini tören yapıyor. Bak ne diyor. Okuyorum: “Asker evlatlarım, Elen çocukları!

Yürüyordu Mustafa Kemal Paşa. Duyuyordu sokakta konuşulanları... Anlatıyordu bir asker.

**Albay Süleyman
Fethi bey**

Bazen anlatamıyordu ağlamaktan....

Duruyor, gözlerini siliyor, yutkunuyor konuşuyordu:

- Hasan Tahsin tabancasını ateşleyince Yunan taburu paniğe kapılarak geldikleri istikamette kaçmaya başlamışlar.... Saat Kulesi hizasında toparlanarak kışlaya, vilayet konağına, kemeraltı caddesinin girişine ve çevresine bir saat boyunca kurşun yağdırmışlar.

- Yerli Rumlar da Türklere saldırmışlar, soymuşlar, öldürmüşler. Ölülerin parmaklarından yüzükleri almışlar.

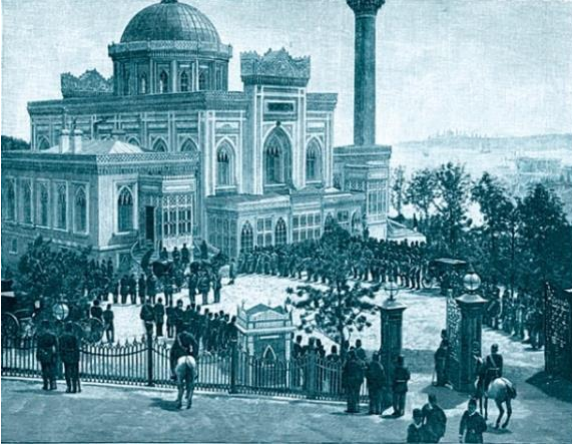
Kışlayı birkaç saat makineli tüfeklerle taramışlar. Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa elinde beyaz bir bayraklıkışlanın kapısından çıkmış. Peşinden diğer komutanlar, subaylar...

- Bir Yunan çavuşu, Ali Nadir Paşa'nın kalpağını yere fırlatıp ona üç tokat atmış. Subaylarımıza süngüyle saldırmışlar, dipçikle vurmuşlar. "Zito Veenizelos" diye bağırma için küfürler etmişler. Taşlarla kafalarını parçalamışlar.

- Albay Süleyman Fethi Bey "Zito Venizelos" diye bağırmanın süngüyle öldürmüşler.

- Subaylardan 14'ü öldürülmüş. 28 yüksek rütbeli subay, 128 subay, 540 er, 2000'e yakın sivil, elleri başlarının üstünde "Zito Venizelos" diye bağırılarak, dipçiklenerek, patris gemisinde gözaltına alınmış.

- Bu vahşet her tarafa Vali konağına da uzanmış. 2000 Türk öldürülmüş. Subaylarımızın eşlerine, kızlarına tecavüzler yapılmış.

Mustafa Kemal Paşa Yürüyordu... NEREYE? Bir an önce Samsun'a hareket etmek için Bandırma Vapuru'na mı? Vapur hazırды. Ama yolculara "Muayyen Saatte hazır olmaları söylenmişti. Yani Cuma namazından sonra demektir.

Nereye Gidiyordu Mustafa Kemal Paşa, Gizli karargaha mı? Yoksa Saraya mı? Saraya gidebilir, Cuma vaktini beklemeden Samsun'a hareket etmek istediğini bildirir. Padişahın görüşünü alır izin isteyebilirdi. 16 Mayıs 1919 Cuma günü Mustafa Kemal Paşa, Cuma selamlığına katılır. Padişahla Mahvilde veya sarayda görüşür. Belki de hem Mahvilde hem sarayda görüşmüştür. Aynı gün aynı saatlerde, padişahın huzurunda yapılan bir törende yemin etmiştir. Yusuf Hikmet Bayır ise Mustafa Kemal'in 16 Mayıs Cuma Sabahı Saraya gittiğini yazıyor:

"Mustafa Kemal en üstün ihtimale göre 16 Mayıs Sabahı Yıldız Sarayına gidip Padişahla görüşür. Vahidettin daha çok beylik konuşmalarda bulunur ve devletin aciz durumuna işaret eder. Tek kurtuluş yolunun da yenen devletlerin istediklerini yapmak, yani Rum akınına karşı koymaya çalışan Karadeniz bölgesi Türklerini herçareye baş vurarak bu işden vazgeçirmek olduğunu örtülü bir dille ve her iki yöne çekilecek biçimde anlatmaya çalışır. Mustafa Kemal de belirsiz bir biçimde Padişahın düşüncesini anladığını ve buyruklarını unutmayacağına söyleyerek ayrılır. Sonra Cuma selamlığında bulunur ve Padişah onu Mahfilde kabul eder." (142)

Yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi Yusuf Hikmet Bayır'a göre; Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs sabahı Yıldız Sarayı'na gitmiş padişah VI. Mehmet Vahdettin ile görüşmüştür.

Ancak bazı yazarlarımız farklı görüşler bildirmektedir. Bu görüşlere de "Son Görüşme ve Yemin Merasimi" başlığını taşıyan yazımızda yer verilecektir.

NOTLAR

- 107- Yusuf Hikmet Bayır, a.g.e., S.137
- 108- Y.H.B. a.g.e., s, 137.
- 109- Bayır, s. 148
- 110- Bayır, a.g.e., s. 149; A. Coşkun, a.g.e, s. 247; Sinan Akşin, a.g.e, s. 291-292
- 111- Bayır, s. 153-154; Ümit Doğan, Atatürk'ü ölçürme planları, 2. Baskı, Ocak 2017, Kripto yayınları, Ankara,

- s. 18.
- 112- Bayur, s. 156.
113. Bayur, s, 164-165; Akşin, s. 73
- 114- Bayur, s. 189.
- 115- Bayur, s. 189; Zekeriye Türkmen, s. 58.
- 116- Z. Sarıhan, s. 30.
- 117- Akşin, s. 91; Bayur, 237.
- 118- Sarıhan C. 1. S. 244; A. Coşkun, s. 408.
- 119- Sarıhan a.g.e, s. 244.
- 120- Ferudun Ata, Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa. Bir işbirliğinin portresi, Konya, Ekim 2011, s. 36.
- 121- Akşin, s. 201.
- 122- Osman Öndeş, Vahidettin'in Sırdaşı, Avni Paşa Anlatıyor. S. 395; Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs, 1944, Ankara, s. 15.
- 123- Öndeş, a.g.e., s. 395.
- 124- Mehmet Akif Bal, Sürgün Türkler, Gahum Kitapevi yayınları, 2007, ist., s. 27.
- 125- Z. Sarıhan s. 200,
- 126- L. Kinros, s. 181.
- 127- Akşin, s. 290.
- 128- Z. Sarıhan s. 171.
- 129- Coşkun, s. 284.
- 130- Akşin s. 290.
- 131- Akşin s. 290.
- 131- Akşin s. 290.
- 132- Falih Rıfkı Atay, s. 15.
- 133- Akşin, s. 269.
- 134- NTV Tarih, Mayıs 2009, sayı: 4, s. 31.
- 135- Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı (Dergi) Ardalık, 1969, Sayı: 5, Sayfa: 9
- 136- L Kinros, s. 192.
- 137- Ali İhsan Gencer-Sebahattin Özel, Türk İnkılap Tarihi, Özel Der, yayınları, s. 97.

138- Hulki Cevizoğlu, İşgal ve Direniş, 1919 ve Bugün Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara, Mart 2007, s. 29-30; Nurten Aslan, Mustafa Kemal Atatürk, Şeytan Üçgeni MONDROS, Küçük anılarda büyük sırlar, Ankara 2005, s. 509.

139- Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı, s. 98.

140- A. Neyzar KARAHAN, Samsun'dan Ankara'ya spor toto kültür hizmeti, 13-20 Mayıs 1972. Kasım 1981, s. 6

141- Z. Sarıhan, s. 241.

142- V.H. Bayur a.g.e, s. 303.

9. Görüşme 16 Mayıs 1919 Son Görüşme

16 Mayıs günü Padişah Vahdettin Cuma selamlığına çıkmış, Yıldız Camii'ne gitmişti. Mustafa Kemal Paşa'da aynı camiiye gider. Cami ve çevresi dolup taşmaktadır. Çok kalabalıktır. Ancak çit yoktur. Sessiz bir bekleyiş vardır. Adeta sessiz bir çığlık atılmaktadır. Herkesin başı eğik gözleri yaşlıdır. İzmirin Yunanlarca işgali yakmıştır ciğerleri... Üzgündür Türk milleti. Cuma namazı bu hüznün içinde kılınır. Sonra Padişah Mahvil-i Hümayuna geçer. Sadrazam Ferit Paşa, baş yaver Avni Paşa ve Mustafa Kemal Paşa O'nu izlerler. Mahvilde dört kişidirler. Başka kimse girmeyecektir. Bu durm da olayın daha önce planlandığını düşündürmektedir. Zaten bu merasim konusundan yıllarca kimsenin haberi olmaz. Sayın Murat Bardakçı'nın Avni Paşa'nın yayınlanmamış hatıratından nakletmesiyle duyulmuştur. Sayın, Bardakçı bu hatıratında Avni Paşa'nın el yazısıyla yazdığı "yemin" metnini ve içeriğini de aynen yayınlamıştır. Ancak burada okuyucuya bu metnin Sn Bardakçı tarafından sadeleştirilmiş halini eserin 135. sayfasından sunmayı uygun gördük.:

" Herkes ayaktaydı...

Mustafa Kemal Paşa asker adımlarıyla ilerledi masanın öteki tarafında, padişahın karşısına geçti. Askeri tavrına ruhani bir hava verip, sağ elini Kur'an'ın üzerine koydu ve öbür elindeki küçük kağıdı okumaya başladı:

"Hükümet tarafından düzenlenip padişahın tasdikine iktiran eden 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilayetlerindeki bütün mülki ve askeri memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağım ve padişah kullarının övüncü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billahi"

Sonra , mırıltılı halinde " Cenab-ı Allah muvaffak etsin" sözleri işitildi.

Mustafa Kemal Paşa Mahvilden sonra evine geçerek annesi, kızkardeşi ve manevi oğlu Abdurrahim Tuncak ile vedalaşır. Ve zaman kaybetmeden Bandırma Vapuruna gider. Beklenen son yolcu gelmiştir. Bandırmaya binen müfettişlik kadrosu Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 22 kişidir. Bu sayının içinde sivasta 3. ordu kumandanlığına giden Refet Bele Paşa ve Sinop

mutasarrıflığına tayin olmuş Mashar Tevfik Bey' de vardır. Vapur hareket etmiştir ancak bütün yolcular vapur mürettebatı, 25 kişi olan er, erbaş ve diğer görevliler de Bandırmanın Karadenize açıldığında İngilizlerce batırılacağı söylentisini duymuştur. Boğaza açıldığında

Bandırma İngiliz subaylarınca durdurularak arama ve pasaport kontrolü yapılır. İlk tehlike atlatılmıştır. Bandırma

Karadenize açıldığında kıyıyı izleyerek yol alır..Sinop' gelindiğinde Mutasarrıf Mshar Tevfik Bey iner.Sinoplular Mustafa Kemal Paşa'nın vapurda olduğunu duymuşlar ve kayıklarla vapurun çevresinde tur atarak Paşayı Sinop'a davet ederler. Paşa Sinoplulara teşekkür pusulası göndererek yoluna devam eder. Yolculuk boyunca hiç uyumaz paşa..Bandırma Karadeniz'de yol alırken Anadolu'nun birçok yerinden İstanbul'a Padişaha, İşgal kuvvetlerine telgraflar yağdırırlar. Bunlar dan biri de

Bafrahıların Bafra'dan 18 Mayıs'ta Bafra'dan çeltikleri telgraftır. işte anadolular ok atıcının tetiği çekmesini yayları germiş olarak beklemekteler....

BELGE 5

Bafra No: 2124

18 Mayıs 1335 / 18 Mayıs 1919

Yüce Padişah Huzuruna

Şevketmaap Osmanlı memleketlerinin önemli bir parçasını teşkil eden o mübarek İzmirimizin Yunanlı tarafından keder verici işgali haberinin Wilson prensiplerineve mütareke hükümleri ile devletler hukuku genel hükümlerine aykırı bulunmak itibariyle islamların kalplerinde doğurduğu teessürlerin tarihi kabil değildir. Bu sebeple her suretle savunmanın meşruluğu ve devletler hukukuna tecavüzün, açıkolan usulsüz ve haksızlığa karşı men ve kaldırılmasını icap ettiren, yapılan müessif müdahale üzerine zaten /Basü Badelmevte/ Kat'iyen imanları olan mü'min ahalinin, vilayetin kurtarılmasına müheyya olmaları hususunda iradeyi şahanelerine muntazır buldukları arz olunur.

Bafra İslam ahali Adına Müftü Ahmet Ali Ulemadan Ustazade Hasan ehmi Belediye Reisi Dursun Ulemadan Kolaylızade Hafız Nuri *Çıplakzade Hulusi (Kaynak : Hamdi Atamer, "Milli Direnme", BTDD., Sayı : 11, İstanbul, 1968) *Kolaylı Hacı Hafız Mustafa ÖNDER

“Huzur-ı Cenab-i Tacidar-ı Azamiye Mahreci: Bafra 18 Mayıs 1335/1919

Şevketma'ab, ecza-yı memalik-i Osmaniye'nin bir cüz'i mühimmini teşkil eden o mübarek İzmir'imizin Yunanlı tarafından işgali haber-i kedretaverinin Wilson prensiblerine ve mütareke ahkamıyla ahkam-ı umumiye-i düvele mugayir bulunmak i'tibariyle kulüb-ı amme-i islamiyede tevliid eylediği te'sirat nakabil-i ta'rif olub binaenaleyh her suretle müdafaanın meşru'iyetini ve hukuk-ı düvele tecavüzün derkarolan usulsüz ve haksızlığa karşı men' ve ref'ini icap ettiren müdahale-i vakı'a-i mü'essife üzerine zaten ba'del-mevtine kat'iyen imanları olan amme-i mü'minin vilayetin tahlisine müheyya olmaları hususunda idare-i şahanelerine muntazır buldukları ma'ruzdur ferman. Belediye Reisi Dursun, Bafra Ahali-i İslamiyesi Namına Müftü-i Kaza Ahmed Ali, Ulemadan: Ustazade Hasan Fehmi, Kolaylızade Hafız Nuri, Hulusi”633

Kaynak : Haluk SELVİ, İzmir'in İşgali ile ilgili Protesto Telgrafları, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007,S.319.

(633 A.VRK.831/94; Hamdi Atamer, "Milli Direnme", BTTD. Sayı:11 (Temmuz 1968),

Belge : 5. (Doğrusu Ağustos 1968'dir Y.N.)

Bafra

"Dersa" adet Sadaretpenahiye Mahreci : Bafra 18 Mayıs 1335/1919

Hürriyet-i akvam için harb ettiklerini ilan eden düvel-i mu'azzama-i mü'telifenin gözleri önünde bugün ahalsinin ekseriyet-i kahiresini Türkler ve İslamlar teşkil eden İzmir ve havalisinin Yunanlılar tarafında taht-ı esarete alınmaya teşebbüs edildiğini azim te'essürlerle haber aldık. Daima hakkımızda tecavülden başka bir siyaset bilmeyen taşkın hayalperest Yunanlıların cinayatınasükun ve tahammül etmek elimizden gelmez. Herhalde ızdırabatımızitehvün edecek adaletten henüz ümidimizi kesmedik ve İzmir ve havalisiyle Yunanistan'ın bir güne siyasiyat-ı ırkiyye ve tarihiyyesiyokdur. Beşeriyetin hayat ve sa'adet-i müstakbesini tanzim etmekle kendilerini mükellef add eden düvel-i mu'azzamanın ihdas olunan şu vaziyet-i elimeyi tasdik edeceklerine kani değiliz. Şayed bu hal tahakkuk ederse sulh-ı müstakbel-icihan şimdiden tehdid edilmiş olur. Çünkü Türklerin ba'süba' delmevte imanları pek kuvvetlidir. Her halde reis-i cumhurun kainata ilan ettiği adilane ve ali prensiblerin Türkler ve bilhassa İzmirliiler hakkında dahi tatbik edilmesini istihram ve işbu istirhamatımızın devlet-i metbu'alarına arz ve iblağa vesatet buyurulmasını rica ederiz.

Belediye Reisi Dursun, Bafra Ahalisi Namına Müftü AhmedGalib, Ulemadan: Zihnizade İsmail Hakkıi, Hasan Ziya, Hacı Kadriyade Mustafa, Çalebizadeİsmail, Çelebizade Tefvik, Kulalızade Fevzi, Kangırılızade Yusuf, Mehami Hasan Kadri, YusufzadeMidhat, Karaahmedzade İsmail, HacıbekirzadeAhmed, Bozacizade Süleyman".632

Kaynak:

Haluk SELVİ, İzmir'in İşgali ile ilgili Protesto Telgrafları, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007, S. 318- 319 (632 A.VRK.831 – 82.)

Ali AK, bu telgrafın tarihini, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bafra" kitabının 1. Baskısı 34. Sayfasında "17 Mayıs" olarak belirtir.

No: 11
 Tarih: 19.9.1968
 İhtisap: 11
 İhtisap: 11
 İhtisap: 11

Milli Eğitim Bakanlığı

Öğretmenlerin emeklilik haklarının değerlendirilmesi ve emeklilik aylıklarının hesaplanması için gerekli işlemlerin tamamlanması hususunda ilgililere yazılan yazıdır.

Emeklilik	Emeklilik	Emeklilik
Emeklilik	Emeklilik	Emeklilik
Emeklilik	Emeklilik	Emeklilik

Belge 5

Kaynak : Hamdi Atamer, "Milli Direnme", BTDD., Sayı: 11, İstanbul, 1968.)

19 MAYIS GÜNÜ..

BANDIRMA VAPURU şafak sökerken Bafra burnundan. Yani Kızılıрмаğın Karadenize döküldüğü ırmak ağzı mevkiinden geçmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hiç uyumamıştır. Ve sabah 19 mayıs günü sabahı Samsun açıklarına demir atar Bandırma.. Sağ Salim gelinmiştir. Samsunlular.. Bafralılar.. Çarşambalılar.. Bütün köyler ve kasabalardan özellikle Pontuscu Çetelerle mücdaeleye girişmiş olan Türk ileri gelenleri kalabalık halinde sıralanırlar iskele boyu.

Mustafa Kemal Paşa iskelede ilerlerken halkın sevgi dolu bakışları arasında silahsız bir manga askeri görünce aniden durur. Askerlere bakar Tüfekleri yoktur. Askeri selamladıktan sonra sorar "asker hani silahınız" içleride bulunan Bafralı Halim Yaşar cevap verir"İngilizler topladılar " Halim Yaşar Bafra'da askerlik şubesinde şimdiki Adnan Menderes Parkının bulunduğu alanda "Son umudumuzsunuz " diyerek yetiştirilmiş 17-18 yaşlarında geçlerdendir. Mustafa Kemal ve kadrosunu o gün karşılayanlar arasında" Bafra Cemiyet-İ Hayriye " derneğinin üyelerinden Kolaylı Hacı Hafız Mustafa Önder de vardır. İkiz yeğenleriHasan -- Hüseyin AK 'ları da yanında görevli olarak götürmüştür. Samsun çevresin de kazalarında PAŞA GELİYORMUŞ.. Mustafa Kemal Paşa..Geliyormuş diye duyulmuş .her tarafa yayılmıştır.Yani"Sağır Sultan" bile Duymuştur Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğini..ve halkın morali yükselmiş mustafa kemal paşa'nin askerleri olmuş, izmir' ekadar gitmiştir.. işte vatan böyle kurtulmuştur

KAYNAKLAR

1. Atatürk, Söylev I-II, TBK Y., Ankara 1981
2. Ak, Ali, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bafra, Samsun 1983
3. Refik Baskın, Samsun 19 Mayıs, Barış Gazetesi Yayınları - 5 Samsun 2000 Tuncer Baykara, Milli Mücadele, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını ,1985,
4. Ord.Prrof. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V.cilt, T:T.Kurumu, yayını, Ankara, 2018
5. Haşim Albayrak 1. Dünya Savaşın Doğu Karadeniz Muharebeleri ve Of Direnişi Babıali Kitaplığı ,2007
6. Prof.Dr.Mehmet Çapa, Trabzon'da Rus işgali ve sonuçları, Türk Kültür Dergisi, Mayıs 1999,
7. Meydan Larousse, Cil:2, S.9
8. Yıllar Boyu Tarih, Sayı:11, Kasım 1979, ;
9. Lord Kinross. .ATATÜRK, Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar ,1996
10. Be-SE Yıllar Boyu Tarih, Sayı.11, Kasım 1979,
11. Utkan Kocatürk, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ,Ankara ,1992,
12. E. Tuğgeneral, Atatürk'ün yaşamından; Almanya Seyahati, Atatürk Araştırma Dergisi, Sayı;12 Mehmet Bicik, Vahdettin Hain mi? Kahraman mı? Tutku yayınevi, 2010
13. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz Cilt:2 , Türk Petrol Yayını.
14. Ali İhsan Gencer--Sabahattin Özel, Türk İnkılap Tarihi, Ders Yayınları, 2005, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 , Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009
15. Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları , 1993
16. Necati Çankaya, Atatürk'ün Hayatı Konuşmaları ve Yurt Gezileri, İstanbul 1995.
17. Sinan Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998 Alev Coşkun, İstanbul'dan Önce 6 Ay, Cumhuriyet Kitapları İstanbul,, 2009,
18. Orhan Çekiç, İmparatorluktan Cumhuriyete ,206.: 2, Samsun'dan Erzurum'a, Cumhuriyet 2007
19. .Zahoroff, Lamure Yayınları, İstanbul. 2005.
20. Esrarengiz Avrupalı Zaharof, Çeviren Cem Muhtaroğlu,, İletişim yayınları, İstanbul, 1991 Erol Mütercimler, Bu Vatan Böyle Kurtuldu, Alfa Yayınları, Cep Boy, 4. Basım İstanbul 2011. , İstanbul Sadettin Yücel İlk Kıvılcım, Doğan Ofset, Samsun, 2001.
21. İsmail Hakkı Okday, Yanya'dan Ankara'ya İstanbul, sebil yayınevleri, 1994
22. Murat Bardakçı, Şahbaba, İnkılap, 2006 Falih Rıfkı ATAY, 19 Mayıs, Ankara 1944.
23. Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt 3, İstanbul, 2003,

24. Hayri Nüssa Alp, Naciye Sultan, Emre Yayınları, İstanbul, 2005 .
25. Taylan Sorgun, Namus ve Namussuzluk kılıcın keskin ağzında, Bağımsız, say: 9, Mart 2013 ÜmitDoğan, Atatürk'ü ölçürme planları, 2. Baskı, Kripto yayınları, Ankara,2017.
26. Ferudun Ata, Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa. Bir işbirlikcinin portresi, Konya, Ekim 2011
27. Osman Öndeş, Vahidettin'in Sırdaşı, Avni Paşa Anlatıyor. S. 395; Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs, Ankara 1944, , Mehmet Akif Bal, Sürgün Türkler, Gahum Kitapevi yayınları, İstanbul, 2007.
28. Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı (Dergi) Ardalık Sayı:5, 1969.
29. Hulki Cevizoğlu, İşgal ve Direniş, 1919 ve Bugün Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara, Mart 2007
30. Nurten Aslan, Mustafa Kemal Atatürk, Şeytan Üçgeni MONDROS, Küçük anılarda büyük sırlar, Ankara 2005, Neyzar KARAHAN, Samsun'dan Ankara'ya spor toto kültür hizmeti, 13-20 Mayıs. Ankara, 1972.
31. Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları , Kaynak Yayınları, Ağustos İstanbul,1998,
32. AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, c.1, Cem Yayınevi. İstanbul, 1976.1990
33. Naciye Sultan, "Acı Zamanlar", Burak Yayınevi, İstanbul, 1990